

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Költemények 2 1791-1793

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

összes művei

Költemények 2

1791–1793

Sajtó alá rendezte

SZILÁGYI FERENC

A Csokonai kritikai kiadás első verseskötete (Költemények 1. 1785–1790), azon túl, hogy a költő valamennyi verses, prózai, drámai munkájának kéziratát is leltározza, a bevezetés a Csokonai-textológiába és -kiadástörténetbe, lényegében a diák költő iskolai poézisét öleli fel, a kollégiumi poézis-órák magyar és latin nyelvű versgyakorlatait elsősorban. Ehhez csatlakoznak a poétai osztályt követő években írt újabb versek, amelyek többnyire még a hagyományos iskolai tárgykörben mozognak, ha feldolgozásmódjuk már nagy eredetiségről tanúskodik is (mint pl. a *Czigány*, a *Constantinánpolly* stb.). A kötetzáró utolsó évben, 1790-ben pedig már néhány saját tárgyválasztású, az időszerű közéleti, politikai események ihlette költemény is megszületik (*Egy magyar gavallér*, *A Párt Útja*, *Belgrádra* stb.).

Ettől fogva ezen a nyomon halad tovább Csokonai költészete: két nagyobb lélegzetű satirikus verse, *Az istenek osztóása* és a *Békaegérhartz* (amelyek szövege itt jelenik meg először teljes hitelességgel, politikai célzásai tisztázásával) már teljes fegyverzetben mutatja a politikai, közéleti érdeklődésű, eleven satírai vénájú ifjú költőt.

Csokonai iskolai poézistól elszakadó költészetének másik ága, egyéni lírája — sze-

9 781001 000000 >

Miskolci Egyetem

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTETTE

JULOW VIKTOR

A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények

2.

1791—1793

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A JEGYZETEKET ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

Lektor
MIKÓ FERENC

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 4207 2 (II. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988

Printed in Hungary

(Csokonay.)
J. Vixis. M.

Csokonai Vitéz Mihály

(Mata János fametszete, 1936.)

A költő névalírása a *Trocheus lábakon* című versét tartalmazó,
Kazinczyhoz küldött 1793-i levele végén található.

(MTAK, Kézirattára, M. Irod. Lev. 4-r. 27c.)

**„Illustri Collegio Reformatorum Debreciniensi
almae quondam horum etiam studiorum matri,
debitum hoc qualecumque grato animo reddit . . .”**

**(Szónyi Benjámín kézírásos ajánlása 1774-ből
Gyermekek fizikája című könyvének
a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában
őrzött példányában.)**

88. A' Vig Poëta

- Vígan töltöm életemet;
 A bú, tudom, el nem temet,
 Valamig Mu'sák veletek
 Itt lehetek.
- 5 Itt Phoebus, itt Pallás is,
 Itt Naso, ha kell, más is,
 Múlatok velek,
 A' Pegazus vizeit
 Látom csergedezve itt,
- 10 Látom csergedezve itt,
 Ennél jobb helyt nem lelek,
 Ennél jobb helyt nem lelek.

89. A' Reggelről

- Már alélva pislog szép fénye azoknak,
 Az éjjel szikrádza égő tsillagoknak.
 Bíbor pompájokkal már mindjárt el-halnak
 Fel-ébredésére a' piros hajnalnak,
- 5 Melly már mosolyogván 'a nagy hegy tetőkre
 Nap-keleti gyöngyöt hint a' zöld mezőkre.
 Az ég allyát piros bársonnyal prémezi,
 'S aranyos tsipkékkal körül övedezi.
 Szép bársony burkokból ki hívja azokat
- 10 Az estve még félig bimbó virágokat,
 A' mellyek ki-tárván szagos kebeleket
 Bé fűszerszámozzák az egész vidéket,
 Mellyet hűss szárnyokra szedvén-fel a' szelek,
 A' kies völgyeket bé-nyargalják velek,
- 15 Sőt a' forrást fedő bokrokra le szállnak
 És egy fűszerszámos templomot tsinálnak,
 A' mellynek' pirosló rózsákból rakatott

- Oltárára hint-le a' Hajnal harmatot,
 Mellyen asztag temjént gyújtván fel a' szelek
 20 Az egész szent helyet bő füstölik velek.
 Mellynek az Ambránál éltetőbb illatja
 Ártatlan érzéssel a' lelket el-hatja.
 Erre a' madarak Concerti zengenek
 'S a' lélekben egy szép érzést teremtenek.
 25 A' szelek-is áldó éneket sutognak
 'S rá tisztelő fővel a' fűvek hajlognak.

90. A' híves Estve

- Mikor a' rekegő béka bé köszönte
 A' hűs estvén, belém illy képzetet önte.
 Ah Egek! a' világ baját tsak nevetem
 Mikor a' hűlt fűre testem le tehetem,
 5 A' mely az ugráló vért meg hívesíti
 'S mely a' gondolkodó elmét meg frissíti.
 Ti az égből jövő kedves lehelletek
 Zefirkékl mellyemre, kérlek, repüllyetek.
 Itt a' szent árnyékban, ah! szép képzeletek,
 10 Múlándó társaim, hadd legyenek veletek.
 Ah! ti élet adó kedves párázatok,
 Mely eleven lelket mellyembe adtatok.
 Itt a' bujálkodó pazér természetnek
 A' leg jobb ízék is tudom engedhetnek.
 15 Nézd a' hizelkedő fűvet 's szép virágot,
 Melyet még semmi szél foga meg nem rágott,
 Mely gyenge szárazokon állanak mellettem,
 Hogy reszketnek, pedig lassan lehellettem.
 Nézd e' sok színekkel játtzi szép sereget,
 20 Mely tzifraságával meg győzi az eget.
 Hogyha vetekedni akar Salamonnal,
 Királyi pompával meg győzi azonnal.
 Oh ti élet adó híves lehelletek,
 Töllem egy kevésé még el ne menjetek.
 25 Egy szóval tsak éppen ezt bízom reátok,
 Hozzám minden virág nectárját hozzátok,
 Azzal ujjítsátok heregő mellyemet,
 Míg a' sült virágok sírja el nem temet.

- Oh! ti élet adó híves lehelletek,
 30 Töllem egy kevésbé még el ne mennyetek.
 Itt az árnyékoknak szent sátora mellett
 Melyre hév szátok már gyakorta lehellek,
 Ti kedves Zefirkék! ti estve magatok
 Egy nyugtató sátort keringve fonnyatok.
 35 Oh! ti élet adó híves lehellek!
 Töllem egy kevésbé még el ne mennyetek.

91. [Míg nálatok itt múlatok . . .]

- Míg nálatok
 Itt múlatok,
 Minden gondot oszlassatok,
 Fel ne bontsák,
 5 El ne rontsák
 Kedvünket a' bánatok.
 Ártatlanul élezz[t]gessük el bádgyadott kedvünket,
 Az örömök balsamába feresszük bé szívünket,
 Itt a' Músák Laurust fonnak,
 10 Hélikon tetejébe örvendő nótát vonnak.

92. Az istenek osztózása

- Hogy a' Vén Saturnus ki holt
 Az Egek Thronusából,
 Már semmi Örökös nem volt
 A' Chaosz sexusából,
 5 A' Rendek közt nagy láрма lett
 A' futurus Kronprintz felett
 A' Mennyei Diétán.
 Mint hogy az Öreg meg ette
 Részeg fővel fiait,
 10 'S ezeknél inkább szerette
 Titán Attyafiait,
 Meg mondták Categorice,
 Hogy Vi Legis Pragmaticae
 Júnót teszik királynak.

- 15 Követvén a' Magyarokat
Thronusba is ültették
'S így a' Deputatusokat
Már szélyvel eresztették;
A' Palota ajtajába
20 Kitett Bellica Cassába
Tíz Kontz Papirost hánytak.

- Hogy a' Rendekek el oszlának,
Actu lárma támadott,
'S Az Öreg sanctiójának
25 Egybe nyaka szakadott,
Mert hárman contradicáltak,
A' Gyűlésre apelláltak
Az Újj Electióért.

- Jupiter, a' Vén Istennek
30 Egy esmeretlen fia,
Ki hirdettette mindennek,
Hogy a' Nagy Monarchia
Ötet illeti s Testvérit,
Azért adják ki a' bérít,
35 Mert ő sem Fattyú Gyermekek.

- Erősségül producálta
Az Apja Bibliáját,
Ebből mindjárt demonstrálta
Genealogiáját;
40 Mert az első Paginára,
A' Biblia táblájára
Fel vólt írva a' Nevek.

- Az is nota benébe vólt,
Mellyik mikor született,
45 Hogy Jupitert megette vólt
'S a többivel is így tett,
De részeg fővel firkálta,
Hogy meg holt, recognoscálta
Az előtt harmad nappal.

- 50 Hozott is erről levelet
Az Egri Esperestől,

Hogy ő az, a' kit meg evett
Az apja mindenestől,
'S Őt Jupiternek is hívják,
56 Dictum est; recognoscálják,
Mert ha nem, ebet fognak.

Nolle velle a Mágnessok
Meg esmérték Királynak,
Bátor a' szúr alól mások
60 Másképpen voxolának.
De mivel hogy a' Pap mondja,
Bátor bolondok bolondja,
αὐτός ἔφα' igaz.

Ki tették hát szegény Júnót
45 A' Papok Contójára,
Jupitert, Neptunt és Plútót
Juttatván Thronusára;
Így az erő és a' scelus,
A' Venerabilis Clerus
70 Quidquid oppugnant, ruit.

Mit vólt tehát már mit tenni
A' szegény Királynénak,
Hová tudott tovább menni?
Hogy a' Tsete paténak
75 Végét veasse, jó eleve
Önként Apáztává leve
Posonyba a' Schloszbergbe.

Azomba a' Successorok
Tzivódnak a' Thronuson,
80 Uttzú a' sok Prókátorok
Kapnak a' Processuson;
Míg perelt a' három Gyerek,
A Vén Isten Presbyterek
A Táblánál kushadtak.

85 Jupiter tsak azt vitatta,
Hogy övé az Elsőség
'S Már rég intabuláltatta;
A' Királyi Felsőség

Specifico öt illeti,
90 Az Ötseit ki is veti
Minden Aviticumból.

Azomban ő Insurgens vólt
'S Vért ontott a' Hazáért,
Négy Krajtzárért még meg is hólt,
95 Ha kellett, a' Királyért;
Innét a' Consectarium,
Hogy tehát az Imperium
Isten Uttse övé lesz.

Neptun úgy is Angliába
100 Matrószt vólt, soká lakott
'S a' Capitoliumába
Ott nem olly sokat rakott;
Osztan meg ő Kálvinista,
Én vénebb is és Pápista,
105 Hogy lenne hát az elsőbb?

Piútó ötsém nem kívánnya,
Mond Jupiter, a' Thronust,
Magát lelkiekre szánnya,
Sőt minden apai Just
110 Még tavaly, hogy Barát leve,
Finalissime le teve
Az Alföldi Klastromba.

Denique a' Plebanusnak
Nints Voxa a' Világba,
115 Majd lesz a' franciscanusnak
Elég a' Menny országba,
Osztan nékik se gyermekek,
Se Lányok, se Feleségek
Nintsen, tsak egy Szakátsnó.

Hákogtak a' Vén Istenek,
Hogy a' dolgot hallották,
Igazságokat mindenek
Egy szájjal kiáltották,
'S hogy a' kérdést meg előzzék,
125 Felét süssék, felét főzzék:
E' vólt a' Judicium.

Prüszkölt a' sok kupak Isten,
'S Rá vert a' füleivel,
Mint sok kolop Mágnás Pesten
130 A' Rongyos Verbőtzivel.
E' vólt az egész Crisisek,
Sok ökörből lett Izisek
Így tesznek ám még ma is.

Komám Uram subscribállya,
135 Kegyelmeden már a' sor,
Az Úr majd koramizállya,
Különben is Assessor.
A' Tanáts Petsét nyomóját,
Egy horribilis nagy Gólyát
140 Nyomtak a' Decretumra.

E' bizony, mond Neptun, meg van,
Hát mi nem is szólhatunk?
Hiszen nekünk is Jussunk van,
Tehát protestálhatunk;
145 Azért hogy én Matrósz valék,
Hogy deákul nem tanúlék,
Tsak Király vólt az Apám.

Tovább is jártam sok Papnál
Az Akadémiákon,
150 Többet hoztam egy Schlafroknál,
'S még sok fűz fa Deákon
Ki is fognék; hisz tanúltam
Én is, mikor iffjú voltam,
Rhetor Ocha-oniába.

155 Azért, hogy boszorkányságot,
Mint ő Kemek, nem tudok,
'S holmi hókusz-pókusságot
Soha nem gyakorolok,
De biz azért, engem uttse,
160 Tiszteletes Uram Öttse
Sem teszi ki a' szűröm.

De Plútó pap természete
Sem szennyvedhetette tovább:

Ím, engemet is ki vete
165 Jupiter hova tovább;
Mindég tsalja a' Testvérit,
De meg is adom a' bérít
More Jesuitarum.

De míg e' lenne, héj Bátya,
170 Adja ki kend jussomat,
Mert ha nem, hát majd meg láttya
Püspöki hatalmamat!
Azzal a' meg szokott schémát,
Egy nagy mennykő Anathémát
175 A' Bátya fejéhez sujt.

Tsak nem földön futó leve
A' Plútó Testvér Bátya,
De hogy az Öttsének heve
Múlni kezd, immár láttya.
180 Szép szóval; no osztozzatok
Bruderek, tsak hogy hagyjatok
Engem is vegetálni.

Dictum factum, úgy mond Plútó,
Én az első részt veszem,
185 Mivel Ordine Statuto
A' Papi rendet teszem;
Azomba a' minapába
Verbunkos voltam Chinába
Több Missionariussal.

190 El hűlt erre szemek szájok
Az Isten Statusoknak,
Tűzbe jött egész Ortzájok
A' Deputatusoknak;
Így van sok kolop Szénátor,
195 Két syllabáját ámbátor
Rághatná a Nevének.

Ejnye, ejnye, egy Vén Mágnás
Így judicál felőle,
Bizony, bizony e' megint más,
200 Nem tom, mi lesz belőle.

De a' nagy Consecrarium,
Valamint a' Judicium
Szint olyan velőtlen vólt.

205 Fogják tehát az Actorok,
A' Pápához indulnak,
Uttzu a' sok Prókátorok
Mind ki felé nyomúlnak;
De még erre rá mehettek,
Ezer pennát is meg ettek
210 A' Felső Parlamenten.

Míg az Urak oda jártak
Rómába a' Pápánál,
Addig itthon disputáltak
A' Papok a' Táblánál:
215 A' Nemes jószágokból is,
Sőt még az Asezonyokból is
Sedecimát kívántak.

'S mivelhogy ezt a' Státusok
Nékiek meg nem adták,
220 Rajta a' sok Clericusok
Magokat öszve tsapták.
Máig is, si non ex toto
Saltem potiuntur voto
Szakátsnékat tartanak.

225 Uttzu, egyszer láрма esik,
Az Urak meg érkeznek,
A' Fő Rendeket keresik,
Kik fel nem gyülekeztek;
Jupiter a' Mandatumot,
230 Az Apai Monitumot
A' Hasáról olvassa.

Rövideden ide megyen
A' levél foglalattya,
Hogy mindenik Király legyen,
235 Mivel Király magzattya;
Jupiter az égieket
'S vélek minden földieket
Királyi Névvvel bírjon.

Neptun, minthogy Angliába
240 Soká Hajós Legény volt,
A' nagy Operentziába
Sok ideig vándorolt;
Bírjon minden Tengereket,
De az apai Egeket
245 Jupiternek engedje.

Minthogy pedig a Barátot
Nem is interessálják
A' Földiek, a' Kabátot
Tsak Plútóra tukmállyák;
250 'S Minthogy külömben is Barát,
Öltözzön kámzsás Maskarát,
Pusztúlyon az Alföldre.

Meg állt erre szeme, szája
Plútó János Uramnak,
255 Lángba jött a' két pofája:
No ez, úgymond, magamnak
Derék levestikon vala,
Meg mondta ezt a' Kabala
Még tavaly, de nem hittem.

Azomba teremtetézte
A' Cardinálisokat,
Rántzos szemmel körül nézte
A' Korhely Mágnásokat.
No hisz, úgymond, szette vették,
265 Meg tanítlak teremteték
Vas kesztyűbe fűtyülni.

Ezzel az ajtót bé vágja,
Szóba sem áll senkivel,
Nyelvét tsak nem szélllyel rágja
270 Sámson úr fegyverivel;
Mérgeesen járt keze lába,
Szerentse, hogy Patronnyába
Nem volt tzindlokra való.

Nagy mérgeesen: kurvanyátok!
275 — Farba rugja az Eget —

Pernahajder az Apátok,
Lotsogtam már eleget,
De nintsen resultatuma,
A' Fikák argumentuma
290 Sem használna már néktek.

Ezzel frissen kapja magát,
Nyerget tesz a' hátára,
Farkon tsap egy Isten Agát,
Fel ül maga magára,
295 Mint Bálámról hajdanába
Mondják, hogy Palaestinába
Szamár háton utazott.

Azomba a' sok Mágnások
Szanaszét el oszlának,
300 'S a' többi Isten Pajtások
Collatit tsapának:
Pro animis mortuorum
Et pro successu suorum
Mind le itták magokat.

305 Mikor immár docte vóltak,
Tsak komáztak egymással,
Ezer Kánont is koholtak
Isteni sugallással;
Jupiter pedig Neptunna
300 Mint Augustus Lepidussal
Éppen úgy tselekedett.

Ő is osztán ittas fővel
Bé bukott az ágyára,
Júnót, a' Húgát, erővel
305 Oda rántá magára,
'S ott egyszerre a' susogót
Meg tette és a' kéz fogót
Breviter el végezte.

Egy jó flintát Júnó előtt
310 Ki ránt két oszlop közül,
Mond, ez egész töltéssel tölt,
Tettzik a lyánykák közül,

Hogy gyümölcseit szakaszthasson
'S Édes érzést kostolhasson
315 E szörös barátok magból.

Erre az Isten Asszonykák
El sikolták magokat,
Szemeikre reá tarták
Öt ujjú umbrájokat;
320 Kívánván bár, környékezték,
Csak ujjuk közül nézték,
Mint Leánykánk szokták.

Fő Tzélja mindig a' leve
Valamig uralkodott,
325 Hogy a' Familia neve
Ő benne el nem fogyott;
'S Ha hiszünk a' scriptoroknak,
Holmi Isidorusoknak,
Meg is felelt Tzéljának.

330 Eddig van az osztózásnak
Egész Históriaja,
Az egész Tanátskozásnak
Rövid Theoriája;
Practice a' mindennapi
335 Tapasztalás és a' Papi
Acta iam demonstrarunt.

93. Jöszte Poétának

Jer, kit mérges gondok rágnak,
Jer a' zöld Tempére,
Ez ártatlan mulatságnak
Ébresztő helyére.

5 Itt örvendhetsz a' víg ekhóval,
Játszadozván muzsikaszóval,
Az örömek' táborában,
A' Gráziák' sátorában
Vigadozván Názóval.

94. Herkules és Amor

Herkules Ámort görbült vállal tartván.
(J. Secundus után.)

Ki vállán az Eget könnyen forgathatta,
Hanyatlik a pitziny Ámornak alatta.

95. Thais

Epigramma Szecondusból.

Mért adja el szerelmit Táis
Pénzen ifjúságába'?
Azért, hogy majd vehessen ő-is
Pénzen öreg korába'.

96. A' Szarándok

Epigramma Bézából.

Lelkesen ohajtván Fannius, hogy neki
Valahára bár tsak lennének gyermeki,
El ment túl Piréne hóval teltt határán

- Áldozatot tenni Szent Jakab oltárán,
 5 Azután meg mászván az Alpes bértzeit,
 Köszöntötte Péter és Pál küszöbjeit,
 És majd el haladván öblét Adriának,
 Lorétomba gyertyát szentelt Máriának.
 Azután az Edom Tengersé felé tért
 10 's Ottan Idvezítők koporsójához ért,
 Sőt ajtatos lelke meg nem elégülvén,
 Utazott pusztákon teve pupra ülven,
 's A vad Arabsokon keresztül Sináig
 Ment a Szent Katalin hegye sziklájáig.
 15 E' sok Szarándokság, kérde, mit használa?
 Haza menvén három gyermeket találta.

97. [Bár az Ég búsulva néz is . . .]

- Bár az Ég búsulva néz is
 Ellenem,
 Légy te nékem Szent Poësis
 Mindenem;
 5 Ami történt életembe,
 Hogy lehessen énekembe
 Festenem.

98. Egy szerelmes vitézhez

- Ámor mulattába
 Egy sisak aljába
 Nefelegtet ültetett,

 Kit saját kezével
 5 Az élet ízével
 Nyájasan öntözgetett,

 Lám a kedves Hébe
 A bajnok szívébe
 Mely hatalmat vehetett.

99. Felvidulás

Török nótára.

Búk, bánatok!
Távozzatok
Előlem messze;
Hogy szívemet,
5 Vig kedvemet
Semmi ne epessze.
Fejemét nem töröm,
Jobb annál az öröm.
Kár hijába,
10 Bolondjába
Gyötreni szívemet;
A' siralom,
Aggodalom
Ekképp' el nem temet
15 Idején engemet.

Hát vígadok,
Helyt nem adok
Már a' bánatnak:
Hoppot mondok!
20 A' búk 's gondok
Nálam nem lakhatnak.
Örömmel mulatok,
Mikor mulathatok.
Ha hallik a'
25 Vig muzsika,
Én is majd eljárom:
A' vígságtól
Múlatságtól
Magam' el nem zárom.
30 Kitsiny az én károm!

100. Egy kesergő magyar

(a' Mohátsi nótára.)

Minden vígasság tőlem eltávozott,
Vége minden örömemnek;
Szívem reményében megtsalatkozott,
Nintsen nyugta bús fejemnek.
5 Víg napim! elvesztetek,
Nem mulatok véletek;
Az öröm 's a' víg élet
Keserű ürömmé lett.

Életemet sok ezer gond terheli,
10 Lelkem a' búk között eped,
Bús szívem bánatokkal lévén teli
Már ezer ízekre reped.
Óh keserves bánatok!
Világra ti hoztatok;
15 A' bú nevelt engemet,
Sírba is a' bú temet.

101. A' búkkal küszködő

Aria.

Életem' mái
Komor óráj!
Hány ezer bú 's átok
Jöve rátok.

5 Fussatok ezekkel
A' sok keservekkel,
Mellyekkel az ég
Ostoroz még.

Jaj szabadítsatok,
10 Öldöklő bánatok!
Mert e'kín engemet
Sírba temet.

102. Az Ekhóhoz [I.]

- Panaszaimat elegyes Óhajtással
Kettőztetem, óh!
Jere velem az Egeket Jajgatással
Kérni bús Ekhó!
- 5 Te vad havasok' Kősziklája,
Te, szomorú Ekhó' hazája!
Jajgass vissza reája.
Panaszaimat elegyes Óhajtással
Kettőztetem, óh!
- 10 Jere velem az Egeket Jajgatással
Kérni bús Ekhó!

103. A' Versszépítő [I.]

- Ha most nem édes énekem,
Ha nints is abba hév 's tűz:
Ne félj! Legyen borom nekem,
Meg egy szerelmes szűz.
- 5 Kerülni fog tüzem 's hevem,
Poéta lesz az én nevem,
'S babért fejemre fonnak,
Miként Anacreonnak.

104. Édes Rabság

- Ti, Páphuson nyitott katzér
Tekintetű Leányok!
Ti minket édes izletű
Nyilakkal öldököltök. —
- 5 Mikor leverte erőnk felett
Fel áll Királyi széketek:
Reánk bodor katzajjal
Nehéz bilintset üttök.
- Ti mézzel édesítitek,
10 Ha maszlagot keverték;

Ha meg kötöztök is, selyem
 Kötésetek 's virágszál. —
 Kegyes Dione' Szűzei!
 Ez a' ti martalékokot
 15 Gyönyörködik 's örömmel
 Pihen bilintetekben!

105. Esdeklő biztatás

Leányka! hű szerelmem'
 Tüzét miért kerülöd?
 Ne félj! Ez a' beteg Szív
 Dobog csupán tenéked;
 5 Ez a' te bírtokodban
 Nyög, és imádja képed'.

Lelántozott rabodtól
 Ugyan miért remegsz hát?

106. Az Anákreoni Versek [I.]

„Vérengező Jámbussaid
 „Daloljanak szerelmet!”
 A' nyájas ősz Anákreon
 Így szólla Arkiloknak.
 5 De ő saját Jámbussait
 Nem engedé szerelmes
 Dalokkal elpuhítani,
 Kemény hangonn felelvén.

Üstökbe vész a' két öreg: —
 10 Közéjek ugra Ámor,
 's Az Arkilok Jámbussait
 Apróra szeldelé el,
 Ambróziával illeté,
 Szerelmivel megmészélé;
 15 Liéus is leszállván
 Jó Borba megferezsté.

Mind felazedé Anákreon'
 Múzsája víg örömmel,
 Mindjárt boros, szerelmes
 20 Dalokra verte őket.
 Énnékem is, hogy ott valék,
 Belőle egynehányt adott:
 Bor és szerelmetesség
 Tsepeg belőle, látod!

107. Az emésztő tűz

Az égető Kutyátska
 A' zöld mezőt aszalta,
 's Alatta Flóra' hímes
 Virági haldokoltak;
 5 Fonnyadtak a' Ligetnek
 Zöldségi meg konyúlva:
 A' Föld' egész határi
 Alélva bádgyadának.
 Én bennemis van egy tűz,
 10 Mondják, hogy az Cupidó;
 Én nem tudom, ki légyen,
 Nem esmerem nevéről;
 Elég, hogy ég mellyemben,
 's Olvasztja nagy tűzével:
 15 Szemlátomást betegszem,
 És már alig lehellek.

Tegnap le szálla tsendes
 Tseppekkel egy esőtske,
 Meg áztatá az Erdőt,
 20 És a' Mezőt vizével:
 's Im a' beteg Virágok
 Mindjárt fel éledének,
 's A hervadó Levélkék
 Új életet kapának. —

25 Óh, vajha én reámis,
 Az én alélt fejemre

Eggy ilyen éltető víz'
Hús tseppje harmatozna!!!

108. A' megivott Ámor

Virágszedéskor Ámort
A' rózsza közt találtam,
És szárnyait kezembe
Fogván boromba mártám,
s 's Menten megittam ötet. —

Már most tsikolja szárnya
Minden tagom' belőlről!

109. Egy Violához

Illatoztasd Kebledet,
Édes Violám!
Mellybe' hév szerelmedet
Gyakran kóstolám. —
s Míg tsókjaid' harmatja
Mézét reám tsorgatja:
Lelkem addig lételét meg nem únhatja!

110. Vig élet a' Parnasszuson

A' tiszta nyájasság hol örül
Jobban, mint a' Parnasszus körül,
Hol az ártatlan múlatságnak
Közepette a' búk nem rágnak?
s Zöld Ligetek!
Ti bennetek
Öröm lenni,
A' Laurusok'
És Myrtusok'
10 Árnyékában pihenni.

- Itt a' Múzsák magok vezetnek,
 Nektárjaikból részeltetnek;
 Apolló maga énekelget;
 Az Ekhó rá visszafelelget.
- 15 Ott hallik a'
 Vig muzsika,
 Ott zengedez,
 Hol a' szagos
 Bokrok között
- 20 Agannipe tseregdez.
- A' Hegyek itt mindég zöldellők,
 Újítyák kellemetes szellők;
 A' legszebb tavasz mindég lakja,
 Mezeit virágokkal rakja.
- 25 Itt egymással,
 Vig hangzással
 Tánczolgatnak
 Az örömök,
 'S öszvekaptsoltt
- 30 Karral vígan mulatnak.
- Lármás Városok! távozzatok,
 Hol laknak a' gondok 's bánatok;
 Nagy udvarok! tsak maradjatok:
 Én e' kies helyen mulatok.
- 35 Bóldog Máról
 Élted már óh!
 Tsak te éled,
 A' Múzsáknak,
 Poétáknak
- 40 Ölében szíved éled.

III. Horváth Ádámhoz

1792. 14° 7bris Cs. M. H. A. hoz B. Füredre

Indúlj Músáml kettőztessed mind addig lépésedet
 Míg meg látod a Balaton kies partján Füredet
 Azt mihelyt meg látod köszöntsd még messzire Horváthot

- Mellyre Tihan kősziklája zengedezzen vivátot
- 6 Meg tévén e' tiszteletet, menj bé: maga Érató
 Leasz tanuló szobájába hozzá az út mutató
 Menj bé: Ő vagy Bernoullival méri a roppant Eget
 Vagy a Newton tsóvén nézi a végetlen üreget
 Fel repűlvén nagy elméje a nap tányérja felett
- 10 A sok ezer Világoknak fel fedezgetője lett
 Bujkál a' tágas Mindenben egy Világról másakra
 A föld neki tsak egy por szem, a nap tüze egy szikra
 Onnan fellyől le tekintvén e Világot meg veti
 A port 's az abban kevélyen mászó férget neveti
- 15 Imádja mély tisztelettel az örök Mindenhatót
 A' ki tsak egy Légyen szóra illy ditsőt formálhatott
 Vagy ha itt alatt keresi gyönyörűségét: édes
 Múlattságot szerez neki Jacquet vagy Archimedes
 Száz ökörre betsüli ő 's kintseire a Világnak
- 20 Ha kiálthat egy *εὐφροσύνη* valamely igazságnak
 Most talán gyönyörködteti mélységes elméjét a'
 Leg nehezebb Algebrának betűivel Viéta.
 Vagy ha most nem tettzik neki társalkodni azokkal
 A' Léleknek természetét magyaráztatja Lockal.
- 25 Meg tekinti meg vi'agálja 's itéli messze látó
 Elméje, mit tartott erről Leibnitz, mit tartott Plátó —
 Mu'sáml ekkor meg ne szollítsd, állj meg a háta megett
 Figyelmesen, de tsendesesen vígyázz rá, mit feszeget
 Meg lehet hogy nem múlatván sem Eylerrel sem Kanttal
- 30 Csalja unalmas óráit azzal a kedves lanttal
 Mellynek hangja esméretes már mind a két Hazába
 Vissza verődven a Tihan mohos kő sziklájába
 Most vagy Homerusból nézi miként pusztít a Görög
 Akhillesnek a fiáért Priamus hogy könyörög
- 35 Vagy Márónál az el hagyott Dídó sorsát fájlalja
 Vagy Turnussal a halálos seregeket nyargalja
 Sőt talán most éppen maga írogat olly verseket
 Az időnek atzél foga meg nem rág a mellyeket
 Thaliának kebelében űlvén magát múlatja
- 40 A füredi hegy tetőkben az Ekhót hangoztatja
 Tsendesedven a szelek is illy gyönyörű szózatot
 Egyengeti fel tornyozott habjait a Balaton
 Te pedig szemes légy illy nagy érdemű Hazafinál
 Előbb meg nézd, de okosan, mit dolgozik, mit tsinál
- 45 Ha látod hogy Sofoklesnek olvasásához üle

Vagy Lukretzius s más ollyak vagynak nyitva körülé
 Ekkor meg ne háborítsad Musám s intsen meg Téged
 Jó előre a te kevés érdemed s tehetséged
 Gondold meg tsak mi vagy még Te ama Laurust kötözött
 50 Nagy Poéták, a nagy Horváth nagy barátai között
 Esméretlen hevertél még a Sexta domb alljába
 A Nagy erdön az alatsn Mogyorók árnyékába
 Míg a Hír a Totzó partján túl nem vitte nevedet
 Hol tsikorgó nád sípodon kínzottad énekedet
 55 Te kinek még homlokodon ninta egyéb bodza fánál
 Okosan járj a borostyánt érdemlett Poétánál
 Csak úgy merjed őt' el fogni édes andalgásától
 Ha kezébe vagy Mikolát vagy Codrust lenni látol
 Menj közelebb akkor hozzá s add meg a tiszteletet
 60 Mellyet a két Haza az ő kettős érdemére tett
 Ő az a ki Magyar hangra tanítja az erdőket
 Hangoztatja Scytha nyelven pergő versekkel őket
 Melly verseket ti is méltán, oh méltán irigyletek
 Ti, a boldog Culturával ditsekedő Nemzetek.
 65 Ő a feledékenységnak gyászból kötött fedele
 Alól a Honor várába két nagy nevet emele
 Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve
 Magának is el nem kopó örök oszlopot teve
 Mellyet meg nem emészthetvén sokszáz idő haladék
 70 Háláadó tsokkal venni fog a késő maradék
 Míg az áldott Hunyadi név feun marad a Hazában
 Horváth ditsó neve is zeng minden Magyar szájában
 Ő az, a ki tsak egy rövid Nyári éjtszakájába
 Minap Magyar hangot adott Uránia szájába
 75 Kinek bátor le kötözték lántzok minden tagjait
 Még is fel járta a Minden végetlen abrónsait.
 Tekintvén a' tsillagokról a mesés régiségre
 Annak elmés költeményit hinti a himzett Égre
 Onnan ide le repülvén, a honnan oda hágott
 80 Philosophus szemmel nézi azt a lelkes Világot
 Hol sok homályos helyeken s követses tekervényen
 Kell utazni a Lökkoktól egyengetett ösvényen
 Ott is Magyar öltözetben e nem esmértt határt a
 Többi böltsék nyoma után ő egészen fel járta
 85 s A' miket egy ollyan elmés böltselkedő szem lát ott
 Azokról egy Magyar Nyelven szolló könyvet bótátott
 Vidúlj Haza! s öröm könnyel fogadd vigan azokat

- A kik arra érdemessé ekképp tészik magokat
 Nem régen kezdik fiaid nyelvéd betsülni. Már is
 90 Sokan vagynak, kit tisztelne maga Berlin vagy Páris
 Öltöztetik a Francia, Német s Anglus könyveket
 A' mi nagyobb: magoktól is készítnék olly remeket
 Mellytől a Magyar Ész dísze millyen legyen, ki tettzik,
 Kivált ha darabosságát jobban jobban le mettzik
 95 A többek közt kedves Hazám tiszteld azt a Horváthot
 Kit az Ég egyik nyelvünket szépítőnek botsátott
 Ki a' maga Hazájának egy nagy érdemű fia,
 Kit tisztelnek Calliope, Uránia 's Thalia.
 Te is Muzsáml úgy szedd össze minden tehetségedet
 100 Hogy méltónak ítélhesse Horváth tiszteletedet
 Sokszor a' Barátság egyé úgy forraszt két szíveket
 Hogy a' harmadik enyv gyanánt fogja össze ezeket.
 Te is hogy kedvet találhass Horváth Ádám szívébe
 A' Kazintzy fávörával mennyél Horváth elébe.
 105 Így lessz hogy a' kit barátja barátságába látott
 Barátja után úgy tartja mint egy kedves barátot.
 Ha e' nem is tsak a' legyen hogy rád egyet tekintsen
 Nagy érdem ez ollyan helyre a' hol sok érdem nintsen
 Már akármi köszönetit szívem' viselő számnak
 110 Tsak mondjad meg az egyenes szívű Horváth Ádámnak
 's Ha kérdezi ki lehet az ki tiszteli Horváthot
 Mondjad hogy a' téged hozzá Debretzenből botsátott
 Ama Musák' lak helyérül, hol Tudományok Attya
 Fiait Deák hinárral zavart vízből itattya.
 115 Tedd hozzá, hogy míg lehellnek tüdője holyagjai
 Addig igaz tisztelője 's híve lessz Csokonai.
 Két hét múlva már a' mérték egyesülvén a' Nappal
 Egyenlővé lessz a' rövid éjj és a' hosszú Nappal.
 Mikor az ősz szöLLőInek fríss LeVét kÍtekerl
 120 Borát VIg szIVVeL Itatla, IVóIát főLDhöz Verl.

112. [Estve jött a parantsolat . . .]

Estve jött a parantsolat
 Viola szín petsét alatt
 Egy szép tavaszi éjtzakán
 Zörgött a kintsem ablakán.

- 5 Akkor vált el éppen tőlem
Vigan álmodva felőlem
Kedvére nyugodt ágyában
Engem ölelven álmában,
- Mikor bús trombita szóra
10 Űlni kellett mindjárt lóra
El indulván a' Törökre
Oh talám el vált örökre
- Sírva mentem Quartélyjáig
Hozzá Város kapujáig
15 Indult nyelvem bús nótára
Árva gerlitze módjára.
- Süvegét könnyel öntöztem
Gyász pántlikám rá kötöztem
Tíz rósát hinték lovára
20 Meg annyi tsókot magára.
- A Szívem is sírt belőlem
Mikor bútsút veve tőlem
Isten hozzád! többet nem szollt.
Nyakamba borúlt s meg tsókolt.
- 25 El ment tőlem a' Táborba
A több Vitézekkel sorba
El ment tőlem oh Istenem!
Mig kell magamba sínlenem.
- Fekete föld gyászos parlag,
30 Az én kintsem azon ballag
Süveg vagyon a fejébe
Búsan süt a nap szemébe
- Mennj! győzd meg ellenségedet
Ismét meg látod kintsedet
35 Térj meg árva galambodhoz,
Téged sóhajtó rabodhoz.

113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról

Clioval szűz Pazifaé,
Pendítsed tziterádat!
Bólts Priapus ezek mellé
Szállítsd Szent Mú'sáidat!
5 Aganippe szép hegyéről
A' Helikon vize mellől
El jövőn, segítsetek!

El beszéllem miként jára
Trója a' Görögöktől
10 Hét esztendő háborúba
Szenvedvén kívül belől.
Minthogy el ragadta Idát
A' Török Basa' Leányát
A' Trójai Plébánus.

15 Marsal Priám és Simois
Miként attakirozák
De a' Trója' Sodromi is
Bástyát hogy oltalmazák.
Míg az Amazon Seregek
20 Tsászárostúl el érkeztek
Az Ajax vize mellől.

Akkor a' Trójaiakat
Hogy verék le Festunggal,
's Miként Creusa meg szaladtt
25 Centaurus társaival
De Akhilles a' Törököt,
A' Rátzot, Örményt, Görögöt
Kí ágyúzá Trójából.

Végre miképpen Helena
30 A' Tengerek' Istene
Az Ostromlókhoz le szálla
Rátz Kalugyer képébe,
Fel vetette tiz mínával
Tróját, 's hogy Trója azonnal
35 Eggy fa-lóvá változott. —

114. Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz
Blumauer módja szerint

Előbeszéd

Ebbe' azt kérded: *Mi jó?*
Nincsen írva *Serio*;
Melly hibámat vékonyítja,
's A' mi benne jó, nagyítja.
6 Az Homér' játékait
Játsza újabb tréfa itt.

I. Pipa-dohány

Az Egér Örökös Hertzegnek a' Béka Királlyal való Barátsága,
és Halála.

Míg elkezdeném Énekem'
Instálom a' Múzsámat,
Pindusi dohánnyal Nekem
10 Töltse meg a' Pípámat;
Hogy kezdhessenek Énekembe,
Mellyet minap' hevertembe'
Firkáltam a' térdemen.

Ama rettentő lármának
15 Kezdek le írásába
Fegyverek mint ropogának
Márs szörnyű csatájába,
Mikor mint a' földtől nemzett
Hatalmas Óriás Nemzet'
20 Granatéros serege:

Úgy rohant az egereknek
Hatalmas Armadája
A' békákra, bár ezeknek
Sűrűn tüzelt puskája.
25 A' mint láttam a' Nóvákba
Írva 's a' hadi Actákba
Így volt első kezdete.

- Egyszer az Egér nem jutott
 Hogy a' Matska körmére,
 30 Szomjan egy nagy Tóhoz futott,
 Annak külső szélére
 Szakállát le eresztette,
 'S édes vizét hörpölgette
 Egész gyönyörűséggel.
- 35 Meg látta ezt egy körmös hal¹
 Így szólítá meg : Bon zsur !²
 Kérem egész bátorsággal,
 Hol lakik? és ki az Úr?
 Gróf, Burger, Paraszt, vagy Nemes?
 40 Mert ha hozzám lesz érdemes
 Ajánlom barátságom.

- Én Printz Fizignátus vagyok,
 E' nagy Tónak királya,
 A' vitéz béka Hadnagyok
 45 Hatalmas Generálja,
 Enyim, mint örökös Úré,
 Haereditario iure³
 Vízvári Uradalom.

- Hogy a' koronát Második
 50 Peleus fejére teszi,
 Két hétre meg házasodik,
 És feleségül veszi
 Madám Vizellősi Sárát,
 A' ki bírta Motsár Várát,
 55 Ettől nemzett engemet.

- Én az urat nagy Marschalnak
 Gondolom természetből,
 Ha szemeim meg nem tsalnak,
 Tám királyok véréből?
 60 De kérem alázatosan,
 Beszélje el világosan
 Genealogiáját.

¹A jegyzeteket és magyarázatokat lásd kötetünk 437-438. oldalán!

- Orrát 's fejét megvakará
 Pszikharpaksz bosszusággal,
 65 Nagyot köpvén így szólla rá
 Királyi méltósággal:
 Felségedet meg követem,
 Nemzettségem 's eredetem
 Vallyon miért kérdezi?
- 70 „Esmérik ezt az emberek,
 Esmérik az Istenek,
 Tudják a' lintzi Schuszterek,
 Engem kik nemzettenek ;
 Van é Im-Hoffja vagy jár é⁴
 75 Felségednek Tituláré-
 Kalendárium Bétsből?⁵
- „Én vagyok Király Pszikharpaksz,
 Ezen néven hetedik,
 Születésem Nagy Trokszartaksz
 80 Vérével ditselkedik,
 Anyám, kit a' Gözü Nemzet'
 Hatalmas Királya nemzett,
 Volt Donna Lisztnyalótzsi.
- Szült engem pompás lyukába,
 85 Mint rang hozza magával,
 'S Pólálván selyem rongyába,
 Tartott alma tsutkával;
 A' mivel tsak bír egyy Donna,^{5*}
- Piskóta 's avas szalonna,
 90 Fige 's dió elég volt.
- „Barátságot Felségével
 De miként köthetek ön?
 Holott egész Gárdéjével
 Lakik a' víz fenekén:
 95 Én pedig az embereket
 Nem hagyhatom, mert ezeket
 Kell énnékem dézmálnom.
- „Tudom én, hol kell kutatni
 A' kenyért a' fiókba,

100 Hol kell jól fel portzogatni
A' mákos kalácsokba,
Hol tartják a' sódorokat
És a' töltött galambokat
'S a jó Kúnsági sajtot.

105 „Hát a fáin poszpásztokat,
A' fánkot, a' tsőregét,
A' Hertzei Szakácsokat
Ditsérő sok tsemegét,
Mellyet borssal 's fokhagymával
110 Panizálnak parádával⁶
Az Úriás vendégek.

„Az ütközetről kudartzal
Vissza soha nem tértem,
Az ágyúknak álltam artzal,
115 Soha pardont nem kértem;
Az atyámtól nyertem eztet
A' kettős arany keresztet
Jeruzsálemi hadba.

„Vitéz ellenségek bátor
120 Életemre törjenek,
Szívem még is mindég bátor,
'S Könnyen meg nem rettenek;
Egy embertől még nem félek
Hogy meg öljön, a' míg élek,
125 Bár hús torony légyen is.

„De még is van két ellenség,
Ez nekem sok kárt teve,
Az egyik hatalmas Felség:
Mosszió ölyv a' neve;⁷
130 A' másik még nagyobbatska,
A' neve Madam de Matska⁸,
E' kettőtől rettegek.

„Még egy ellenségem vagyon,
Már e' siket és néma,
135 Ez egy kis Fa Festung, nagyon⁹
Fortélyos stratagéma;¹⁰

Háj van fúzve a' kapura
'S Ha bé megyek, a' Vár Ura
A' padlást rám szakasztja.

- 140 „Nem kell nékem tök 's káposzta,
Sás és békák lentséje,
El maradhat az eb hozta
Sok hitván tsemegéje;
Nem kell nékem gyékén, káka,
145 Mellyet terem Bajom, 'Sáka,
E' Felségtek étele.

- E' szókra víg nevetéssel
Nyitván szép ajakait
Fizignát, egy kis késéssel
150 Így kezdette szavait:
„Uram! sokakkal kérkedel,
Igen nagyon ditsekedel
Erőd 's hasadra nézve.

- „Nékünk a' Nationalis
155 Industria azt tette,¹¹
Hogy mint az Anglusoknál is,
Bírodalmunk vetette;
Élünk vizen és szárazon,
Mind ezen, mind pedig azon
160 Eggyaránt kereskedünk.

- „Mindenünnen gyűl a' sok kints,
Gazdagodik Országunk,
Eggy henyélő Hazafi sints,
Mutatja a' nadrágunk;
165 Már mi is a' Világéből,
Mint Görög a' Magyaréből,
Farkas Bundát vehetünk.

- „Járnak fa haj szín dolmányba
Minden Elöl-kelőink,
170 Talpig drága zöld bársonyba
Gazdag Kereskedőink;
Sehol sints a' Banderium,¹²

Melly pro salute civium
Agyon tántzolta magát.

175 „Ha úgy tetszik Felségednek,
Hogy ezeket meg lássa,
Leszek Anchisességednek
Mindjárást Aeneássa;¹³
De tartódzon a' nyakamon,
180 Én bé viszem a' hátamon,
Hogy segge meg ne ázzon.

Ezt mondván le gugyorodik
A' Tó alsó partjára,
Feleége rá kutzorodik
185 Collegája hátára,
Fel túrvén bodros Tászlíját,
Markába fogja Tzapfliját
Felséges tragerjének.¹⁴

Nagyot kurjant: Jubilate!¹⁵
190 Bőriből majd ki szalad,
Látván, hogy illy delicate¹⁶
Úszik, 's a' part tsak halad;
Kiáltozza: Vivát! Vivát!
Ki vévén egy Perspectivát
195 Látja, hogy már jól benn van.

De hogy kezde a' vizekbe
Lejjebb, lejjebb süllyedni,
Két szeme lábbadt könnyekbe,
El kezdte keseredni;
200 Már úszását nagyon bánja,
Fizignátnak nem kívánja
További szolgálatját.

Búsultába el hajítja
Púderes Parókáját,
305 Lábával jobban szorítja
Társa oldal bordáját;
Nem fért volna ijedtébe
Már egy zabszem a' seggébe,
Ki verte a' szar szeplő.

210 Reszket néki keze lába,
Mint a' fagyos kotsonya,
Nyögve néz a' Tó partjára,
Eszébe jutván Honnya;
Farkát hosszan le botsátja,
215 Hogy mint evező lapátja
Segítsen a' vizeken.

De hasztalan, a' sok habot
Mind jobban kezdi innya,
Nints Compostelli Jakab ott,
220 Sem Senis Katalinja,
Bár mind kettőt kérte sokat,
De ők nem hagyván álmokat
Végre így fakada ki:

„Nem így vitte ama' Bika
225 Európát Krétába,
Mint engem ez a' gaz béka
Residentziájába.
Ördög vigye Palotádat,
Vízbe zárt Venetziadat,
230 Már e' nem Politia.

Hát egy kigyó ki csuszámlla,
Tüzelt szeme pillája,
A' vízen fellyúl tsillámlla
Nemzeti Kokárdája;
235 Ezt meg látván a' kákába,
Mind a' kettő a' gatyába
Rezele ijjedtébe.

Fizignát a' Tó fenekét
Érvén, magát el rejté;
240 Hogy ő egy Király gyermekét
Ölné meg, el felejté;
Búván a' Tónak mélyére,
Meg szabadult szerentsére
Ebek harmintzadjától.¹⁸

245 Ő pedig maga maradván,
A' mint úszhatik, úszik,

Ujjait össze szorítván
 A' vízen hanyatt táúszik;
 Látván, hogy el kell patkolni,¹⁹
 250 Bús hangon kezdé danolni
 A' Rákóúzi Nóúáját.

Noha magát fel rugdalá
 A' vizek tetejére,
 De ismét süllyede alá
 255 A' Tónak fenekére;
 Bár akárúint próbálgatá,
 De el nem távozúthata
 Még is e' lútskos halált.

Eggy Anglus Rock volt nyakába,²⁰
 260 Bó, úint a' Japponika,
 Dugva vala Kapúúájába
 Poézis, Rhetorika;
 E' volt legnagyobb terhére,
 'S le húúvún a' Víz mélylére,
 265 Végre így kiálta fel:

„Fizignát, így kell tsinálni?
 Ez é a' Jus Gentium?²¹
 Huntzfutnak fog declarálni
 Ezért a' Concilium;
 270 Ezt a' Szent Atyák jól látják,
 Ezért Fejedre botsátják
 Túzes Anathemájok.

„Nálam erősebb nem valál
 A' szárazon, hitetlen,
 275 Azért, hogy most így meg tsalál,
 Nem maradsz büntetetlen;
 Ne félj, még bosszúú fog állni,
 Siklóson fog captiválni²²
 Az Egerek serege.

II. Pipa-dohány

Mind a' két részről való Ország' Gyűlése 's hadi készületek.

280 Ezt mondván meg haláloza,
'S már véres tajtékot túr;
Éppen ott karessiroza
Obester Pörtznanyi Úr:
El mereszti szemét száját,
285 Seggbe rugja szép Dámáját,
'S az Aulánál hírt tészén.

Kik beszédén ott valának,
Méreggel el telének,
'S mindjárt a' Nádor Ispánnak
290 Illy jelentést tevének:
Hirdesse ki a' Diétát,
Minden felé gyors Stafétát
Küldjön a' Státusokhoz.

Nézik illy jelentést tégyen:
295 Helye a Diétának
Trokszartaksznak háza légyen,
A' Pszikharpaksz Attyának,
Ki már szerentsétlen éppen
Lebegett a' Tó közében
300 El nyúlva 's meg meredve.

Hogy pedig ad Sextam Mai
A' Rendek bé gyűlének,
Az ország tarka bandáji
Vélek fel érkezenek;
305 Mindjárt az Ország Nagyjait,
A' had környül állásait
El hagyván, más gond főzte.

Öt hétig dévankozának
A' Vallás dolga felett,
310 De a' sok mende mondának
Eggy szálnyi haszna se' lett;
Trokszartaksz végre fel állá,
'S Királyosan perorála
Utoljára ekképpen:

313 „Hatalmas Rende! jóllehet
A' kár engem illete,
'S ellenségem nékem lehet
Tsak a' Békák nemzete:
De egyy Kron Printz megölése²³
320 Mint a' köz jó megsértése
Publicumra tartozik.

„Három fiam volt nékem már,
Mind a' hármát meg ölék,
Az egyyiket ama' fa vár
325 Által széllyel dörzsölék;
Másként veszett a' másikja,
A' Kannibálok Katzikja,²⁴
Matska Úr evé ezt meg.

„A harmadik, ki Annyának
330 'S nékem is kedves vala,
Mostan egész Hazájának
Bánatjára meg hala;
Mert Fizignát Úr meg tsalá,
És az átkozott Tó alá
335 Fojtotta hitetlenül.

„Azért kérem a' rendeket
Fegyverbe öltözzenek,
Készítsék regementjeket,
Mennyünk haddal ellenek;
340 Nem lessz senkinek panaszaza,
Teli a' bellica cassa
'S az Armamentarium.²⁵

Így buzdítá a' Sessiót
És nagy hanggal pengeti,
345 Hogy ő ígér négy milliót,
A' köz nép meg fizeti;
A' Fő hadi Ministernek
Concredálják a' fegyvernek²⁶
'S holmi egyébnek gondját.

350 Fel fegyverkezik fejenként
Az egész militzia,
Contrahálja seregenként²⁷

Magát az Ármádia;
Velek a' sok Társekkerek,
335 Sokféle rendű fegyverek,
Puskák, ágyúk, mozsárok.

Osztán a Nyírbe küldének
Eggynehány legényeket,
Kik a' seregnek szednének
360 Posztót és egyebeket;
Ezek sok dámának 's Úrnak
Selymét el rágván, Mundúrnak
És zászlónak el vivék.

Toll síp vala trombitájok,
365 Dobjok bőrből készüle,
Eggy hegyes tő a' szablyájok,
Ez Dámáktól kerüle;
Kalapjok szép makk tokokból,
Tarka pillangó szárnyakból
370 Volt kötve bokrétájok.

A' félénk Dragonyosoknak
Dió haj volt mellyeken,
A' vidám bakkantsosoknak
Meggy mag volt lábfejeken;
375 Szép volt Cavallériájok,
Mindnyájoknak paripájok
Vala eggy szuka egér.

Bajusszokat ki pedrették
Holmivel Huszároson,
380 Nadrágjokat fel kötötték
'S Kardjokat Magyaroson;
Ezzel a trombitát 's flótát
Fúván, a' Mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval.

385 Hallván avandzséroztatni
Annyi sok regementet
Fizignát kezdi hívatni
A' Nemzeti Conventet;
Bé is gyúl a' sok Klubista,

390 Ki mint hajdan Novellista,
Tudta a' Politicát.

Hánnyák vetik az eszeket,
Vagynak mind in anxio,²⁸
A' Hadi Ministereket

395 Kérdik, kell hány millió?
Eggyzersmind az ellenséges
Nemzet ellen nevettséges
Beszóddal protestálnak.

Azomba gróf Nagy Kákai
400 Be lép a' Palotába,
E' lakott az Ágy allyai
Trokszartaksz aulájába;
A' békesség idejébe
A' béka Nemzet képébe
405 Ambassadeur volt neve.²⁹

Ezt mint ellenség követét
El küldék Királyához,
Hogy tudósítsa Nemzetét:
Készüljön a' tsatához;
410 Ki fel állván nagy pompával,
Trokszartaksz Király szavával
Így szólott a' Conventbe:

„Hatalmas Béka nemzetnek
'S A' hazának képei!
415 Véres haddal fenyegetnek
Az egerek rendjei;
Engemet haza küldének,
Hogy a' mit ők végezenek,
Jelentsen meg tinéktek.

420 „Fizignát mivel Printzeket
A' Tóba süllyesztette,
Azért ők haddal titeket
Támadnak meg érette;
Hanem bátran hartzollyatok,
425 Kik e' hazába voltatok
'S Vagytok hív Pátrióták.

- Hallván ellenséges tzélját
 A' Trokszartaksz népének,
 Fel berzeszté rá taréját
 430 A' Klúb kevély lelkének;³⁰
 Fel háborodva zúgának,
 Mint a' Jó'sef halálának
 Hírére a' Magyarok.
- Hogy a' vád mind Fizignátra
 435 Jobban jobban tüzele,
 Látván, hogy nints egyéb hátra,
 A' Conventbe fel kele;
 Generalissimus ranggal
 Birván, méltóságos hanggal
 440 Így kezde kuruttyolni:
- „Barátim! hát már az oka
 Annak Fizignát vala,
 Hogy az ő Király fiok a'
 Tónak vizébe hala?
 445 Nem tudván úszni valóba,
 Ő a' Constitutioba
 Nem tsuda ha el merült.
- „Most már az ő emberei
 Látom, engem okolnak,
 450 'S Azért a' nemzet képei
 Árúlással vádolnak;
 Hát a' mit e'mélly Tó tsinál,
 Annak már egy hazafinál
 Kell e okát keresni?
- 455 „De tudom én, tsak várjanak,
 Mit kell tsinálni velek.
 Hogy mind meg bolondúljanak
 Amaz Achitofelek;
 Én velem egyet érthetnek,
 460 Ha úgy tetszik a' Nemzetnek
 Bólt's hatalmas képei.
- „Gyűjtsük össze a' sereget,
 Fegyverbe öltözzenek,

Mindenütt a' Tó part megett
465 Vonjunk kordont ellenek;
Erősítsük a' Gránitzot,
A' mozsarat 's Haubitzot
Kettőztessük várain.

„Mihelyt népünkre rontanak
470 És határinkhoz érnek,
Verjük meg! rajta! fúljanak
Özönébe a' vérnek;
Verjük meg győzödelmesen,
Hogy haza egy se' mehessen
475 Épen fegyverünk elől.

„A' kiket hadi foglyokká
Tesszünk ezen tsatába,
Légyenek új polgárokká
Ök a' Republicába;
480 Ha négy-öt krajtzárt találunk
Zsebjeikbe, jó lesz a' nálunk
A' Nemzet fundusának.

„Így osztán a' Republicát
Köztünk fel építhetjük,
485 'S Nálók az új Politicát
Javunkra bé vihetjük;
Mindjárt a' tsata mezején
Állítsuk fel jó idején
A' szabadság szent fáját.

490 Fel kiált a' Klúb viváttal:
Éllyen! a' Nemzet, éllyen!
Éllyen a' Nép Fizignáttal!
Kettőzteti kevéllén.
Azután a' sok Barére
495 A' Convent ítéletére
Más holmikat említe.

Végtére egyy, a többeknél
Okosabbik, fel állá;
„Eddig, úgymond, mindeneknél
500 A' hal nyelv vigeála³¹

Kárára egész Hazánknak
'S Nemzeti Polituránknak
Nagy hátráltatására.

505 „Hanem Anyai nyelvünket
Vegyük bé a Hazába,
E' segíti Nemzetünket
Ki pallérozásába.”
Erre sokan rá állanak,
Látván hasznát tanátsának
510 Ezen okos embernek.

Sokan, a' tudatlanok is,
Ellenére szólltanak,
Bár a' hal nyelven magok is
Imígy amúgy tudtanak;
515 De tsak ugyan rá levének,
Hogy már vég bútsút vennének
Ez idegen hal nyelvtől.

A' belső rendeléseket
Hogy a' gyűlés meg tette,
520 A' hadi fő vezéreket
Készületre kisztette;
Azért a' Convent szavára
Mind fel készül a' tsatára
Az egész béka gárda.

525 Truppha áll az egész sereg
Zöld és veres ruhába,
A' Nemzeti nóta perog
Kuruttyoló szájába;
Talpig jól készült fegyverbe
530 Bé állanak az ezerbe
A' buzgó Hazafiak.

Fizignát a' Trombitára
Sergét körül kerengi.
Zörög, dobog dob módjára
535 A' rezgő Álkekengi;
Buzdul rá a' béka gárda,
Lobog fején a' kokárda,
Félre nyomja kalapját.

A' határon Táborokat
540 Körül sántzolták mélyen,
Belől tsörgetik kardjokat
'S Puskájokat kevélyen;
Bár belől szívekbe fáznak,
De vitéz tűzzel szikráznak
545 Kívül a' jó Sámpánytól.³²

A' lármára meg rendüle
Jupiter palotája,
A' serbedlije fel dőle,³³
Le hulla az órája;
550 Nem nyughatik már ezektől,
A' Feleségén keresztül
Le ugrik az ágyáról.

Le néz, láttya fegyveresen
A' Fizignát seregét,
555 Földhöz tsapja nagy mérgesen
Singes háló süvegét,
Mellyre szörnyű szélvész omla,
'S tsak nem ég föld öszve romla,
Jó, hogy el mosolyoda.

560 Egyet csendít, 's a' szobába
Mercurius bé megyen.
„Menny, mondjad, tíz óra tájba
Minden Isten itt legyen.”
El megy Mercur, 's az Istenek
565 Mind egy lábíg fel gyűltenek
Reggeli Templom után.

Ekkor nékik meg mutatja
A' szörnyű sokaságot,
Vélek rendre tsudáltatja
570 E' nagy hatalmasságot,
Millyen az Óriásoknak
Avagy a' Centaurusoknak
Rettentő nagy Táborok.

Kérdi nyájas mosolygással
575 (:Mellyre ég 's föld meg éle,

'S a' kopó szar is rakással
Tzukorra leve véle:),
Mellyik akarna le menni
És segítségére lenni
580 Valamellyik Nemzetnek.

A' többek közt Minervához
Így szólla meg ölelvén,
'S gyenge száját szakállához
Nyájassággal dörzsölvén:
585 „Hát te leányom le szállassz,
Segítségére ki állassz
Az egér Armadának?

„Mert a' te Templomodba' is
A' Magyar nemeseknél
590 Alig lehet kapni ma is
Egyebet egereknél,
Még a' szent Múzsáknak rakott
Eggy két Templomba se' lakott
'S lakik egyéb egérnél.^{33a}

595 „Atyám! így felele Pallás
Jupiter tanátsára,
Nem tetszik ez a' javallás,
Nem állhatok szavára;
Nékem igen sok kárt tettek,
600 Olajt 's mindent öszve ettek
Templomomba ők nékem.

„Öszve rágták szép leplemet,³⁴
Mellyet szőttem selyemből,
Ki pusztítottak engemet
605 Már minden költségemből,
'S ha meg nem adom a' selyem
Árrát, rólam a' pendelyem
Rövid időn le húzzák.

„De ezzel semmit sem mondok
610 A' békáknak hasznára,
Mert ők csak olyan bolondok
Először 's utóljára!

Hogy a' hadba el fáradtam
Miattok el nem alhattam
615   · Ki világos virradtig.

„De segítségre hozzájok
Ne induljunk, Istenek,
Hogy éles kardjok s szabályajok
Meg ne sebesítsenek;
620   Mert vakmerők a' Stáción,
Bár eggy egész Batálion
Isten mennyen ellenek.

„Innen leg szebb lessz nézni a'
Magos égből reájok,
625   Bátran, mint most a' Frantzia
Hadat némelly Királyok.”
Nagy Complimentet vágának
Az Istenek, 's fel mászának
Az Ég kéménnye mellé.

III. Pipa-dohány

A' tsata, a' nevezetesebb történetekkel.

630   Hát egyszer a' Trombitákat
El kezdik harsogtatni,
A' dobokat és Flótákat
Nagy lármával kongatni;
Jupiter is a' tsatára,
635   Rá ütven a' Pap tyúkjára,
Jelt ad a' kémény mellől.

Elsőben is ki mozdúla
Báró de Grand Brekeke,³⁵
Mindjárt ellene nyomúla
640   Nyalnádtói serege;
Sem ez, sem az meg nem retten,
Bátran vlnak, végre kotten
A' Vezérek ki állnak.

Oszve tsapnak, Grand Brekekét
645   Nyalnádtói le vágja,

Grand Brekeke meg haragszik,
A' tromfot vissza vágja;
Ötször vették egymás nyakát,
Ötször mondtak jó éjtszakát
650 Mind ketten az életnek.

Végre de Grand Brekekének
Hatalmas tsapására
Nyalnádtói életének
Jutott vég órájára;
655 Mikor a' feje le esett,
Gondolkozván egy keveset
Csak úgy nézett utánna.

Erre meg búsult szívébe
Üregjári, hevesen
660 Kiált, 's Obester Krötebe³⁰
Úti kardját mérgeesen;
Kröte nemes lekű vala,
Szégyenletébe meg hala,
Hogy rajta illy Stikk esett.

665 Kröte szomorú halála
Döbretét orron üté,
Egy pár pisztoly vala nála,
Azt meg töltvén el süté;
'S azzal fő Hadnagy Csuprait,
670 Ki biztatta pajtasait,
Agyon lövé vitézül.

A' míg az Avantgardének
Így folyának tsatái,
Mind egyyüvé érkezének
675 A' nagy sereg osztályi;
Bezzeg akkor volt, a' mi volt,
Ijjedtébe az is meg holt,
A' kinn semmi sem esett.

Ekkor a' Kenyér mezei
680 Bán vitéz seregével
Bé vág a' békák rendjei
Közé nagy vitéz hévvel.

Marsal Criór két regement
Vasasokkal ellene ment
685 Igen kemény tűz alatt.

Ez a' Criór egygy oktalan
De nagy száju Úr vala,
A' hazának egygy hasztalan
Hasnál mást nem hízlal;
690 Nálunk is vagynak olyanok,
Kik nagy szájuk, tudatlanok,
'S tsak hasokat hízlalják.

Criór kezdé nagy lármával
Tsúfolni ellenségét,
695 De a' Bán is szablyájával
Meg nyomá kevélységét,
Mert rá vágván köldökére,
Ki omlott a' föld színére
Bélével egygyütt hája.

700 Búrbó, Criór Adjutántja,
Látván estét Urának,
Meg áll, sárkányját fel rántja
Mérgébe pisztolyának;
Üregjárira rá sűti,
705 'S szép bokrétáját le üti
A' halálos golyóbis.

Így hala meg Üregjári,
Tsillaga hazájának,
Kinél a' földnek határi
710 Bóltsebbet nem tartának;
E' nem bálba nevededett,
Mint sok meg németesedett
Magyar nemes Úrfiak.

Üregjárinak halála
715 Búrbónek káros leve,
Mert meg látá, mit teinála
Nyálnádtói eleve;
Búrbó fejét el ragadá,
És sok kérésére adá
720 Vissza szegény Búrbónek.

Major de Su meg pillantván
A' Bürbő harmintzadját,
A' tó felé el illantván
Oda hagyá századját;
725 De míg ő a tóba fered,
Néki is utánna ered
Nyalnádtői lóháton.

Ott a' Tóba által vervén
Meg ölé dárdájával,
730 Már most a' parton hevervén
El nyúlt kövér hasával,
Mellyet sok jobbágyok zsírja
Hizlalt, mint Climius írja
Sok magyar Földes Úrról.

735 Markazsó Fő Kapitánynak
Ebbe látták tsatáját:
El vette gróf Túródványnak
Pikxisét és óráját,
Hogy Madám de Grenouillnak,³⁷
740 Ha vidámabb idők nyílnak
Meg nyerhesse egyy tsókját.

Más oldalt az ellenséget
Mészvájó rettentette,
'S hogy a szörnyű veszteséget
745 De Rozó észre vette,
Haza futa szállására,
Rá bízván d'O Majorjára
Az egész compániát.

E' Khalchfresszert, egyy nagy szájú
750 Német Marsalt le vága,
Bátor nagy familiájú
Printz vala ő Nagysága;
Sok Magyar köz emberekből,
Mint az illy gyáva Printzekből,
755 Jobb katona lenne ám.

Elég, hogy Printz Khalchfresszernek
Illy véletlen halála

A' pór német egereknek
Rémülésekre vála;
760 Tele lett a' bugyogójok,
El hajigálták zászlójok
'S szaladtak szerte széllyel.

Látván ezt Gróf Deszkarági,
Egy nagy vitéz Generál,
765 Hogy már a' Magyar országi
Nép is mindjárt retirál,
Meg állja a' széledőket,
'S jól öszve attázván őket
Vissza úzi mérgesen.

770 Tót Blatowszki ott tserkésze,
Hogy néki gátot tegyen,
Deszkarági rá se néze,
Seggbe rugja s el megyen.
Blatowszki ló szarrá leve,
775 Mint a' milyen volt eleve
Szent Péter előtt nome.

Obester Monsieur de Fesit
Sergét bellyebb vezeti,
Lábon kapja Petsenyésit,
780 A' Tóba belé veti,
'S ekkép szegény Petsenyésit,
Meg vetvén sok könyörgésit,
Belé fojtá a tóba.

Ez Obester Púpos vala,
785 Rekedt torkú és siket,
Hét lyukra folyt az oldala,
Frantz ette mindeniket;
A' nevét maga kezivel
Le nem tudta írni, mivel
790 Kondás volt az Apja is.

Mégis Obesterré leve,
Mert száz aranyat lopott,
Ezen vitézséget veve
Eggy ilyen ütött kopott;

795 Meg van az is Hazánkba' már,
Hogy pénzért az ökör 's számár
Azzá leve, a' mi nem.

Báró Morzsalopó álla
Bosszút a' meg holtakért,
800 Ő ötven nyakat kaszála
'S vága le egy két nyakért,
Limonót a' többek között,
Bár eleget esedezött,
Vitézül meg fritskázta.

805 De ezt meg látván messziről
A' Limonó Testvére,
Ragad a' Tónak széliről
Egy tsomó sárt kezére,
Morzsalopóhoz megy azzal,
810 'S hozzá tsapván egy halmazsal
Tsak nem meg vakította.

Ama' méreggel el telvén,
Szinte a' földre bukott,
De a' partról fel emelvén
815 Egy vaskos Nepomukot,
Limonóhoz hozzá sujtja,
Az magát hanyatt el nyújtja,
A' porba vissza zúzva.

Hanem Crüsszór bosszút álla
820 Morzsalopón érette,
Mert véle szembe ki szálla,
'S Fejét el taippentette;
Ki hogy fő nélkül maradott,
Fejét meg tsóválván mondott
825 Egy keserves Adieut.³⁶

Magrág unván a hartz szagát,
Félre méne peselni,
El lövék gatya madzagát,
Kurázs ezt el szenvedni;
830 De végtére el jajdúla,
Mind két lábra meg sántúla,
'S Búvék egy nagy mély lyukba.

Vigyázz, bátor hátul kesely
 Légy is, vigyázz magadra,
 835 Minden bolond helyt ne peselj,
 Mert gatyá madzagodra
 Rá találnak pettzenteni,
 Pedig jó ám azt félteni
 Emberséges embernek.

IV. Pipa-dohány

A' tsatának nagyja és ki menetele.

840 Maga Trokszartaksz állá ki
 Utollyára a' gátra,
 Egyg töltött pisztolyt húza ki,
 'S rá lövé Fizignátra;
 Ő is el süté puskáját,
 845 De el hullatván kováját,
 Tsötörtököt kiáltott.

Próbálgatja százszeresen,
 De még is el nem tsattan,
 Trokszartaksz pedig mérgesen
 850 Szeme elébe pattan,
 Ki rántja éles szablyáját
 'S a' Fizignát tomporáját
 Véle jól meg hasítja.

Bezzeg Fizignát sem véli
 855 Már e' dolgot tréfára,
 A' tó fenekét szemléli,
 Fut sántán a' partjára;
 Nyomúl Trokszartaksz utánna,
 Mert egész zsákmányt kívánna
 860 Tenni gonosz lelkéből.

De d'Onnyó oda nyargala,
 Hogy a' dolgot meg sejté;
 Fizignát, bár sánta vala,
 El fut, 's magát el rejté,
 865 És míg d'Onnyó sok tsapással
 Vívik maga Trokszartakszszal,
 Ő addig elébb állott.

Míg Márs a' véres tsatának
Dühös fegyverével öl,
870 Sok ezerezen el hullának
Addig mind a' két felől.
A' Tó vérrel vereseltett,
Az egész mező el tellett
A' sok száz holt testekkel.

875 Az egerek Nővájokba
Róla ekkép' íranak,
Hogy a' békák táborokba
Nyoltz ezerezen valának,
Kiknek a' hartzba lett végek,
880 Pedig az ő veszteségek
Másfél százra se mégyen.

A' békáknak Újságai
Ellenbe így íranak,
Hogy az egerek holtjai
885 Tíz ezerezen valának,
Ők pedig, bár meg győzettek,
Még is többet nem vesztek
Mind össze is ezernél.

Az alatt gróf Bórrágadi,
890 Az egész Al-föld Bánja,
A' Magyar Országi hadi
Sergek fő Kapitánnya,
Vitézeivel el jöve
'S még messziről reá löve
895 A' küszködő békákra.

Ennél vitézebb vezére
Nem volt az egereknek;
Most tehát segítségére
El érkezvén ezeknek,
900 Beléjek újj erőt ada,
A' Békaság meg szalada
Nyakra főre előttök.

Akkor e' Márs unokája
Állván a' tó partjára,

- 905 Esküdve assecurálja
Mennyre földre 's magára,
Hogy el állván minden útját,
Egész tzudar pereputtyát
El törli a' békáknak.
- 910 De véghez is vitte volna,
Vitéz lévén, szándékát,
Ha Jupiter hagyta volna
A' már szélyyel vert békát;
De meg szánván szegényeket,
915 A' bámuló Isteneket
Végre így szállítá meg:
- „Collega uramék! mennykő
Nagy dolog ez, úgy-e hát?
Isten uttse, ez a' fitzkó
920 Mind meg eszi a' békát.
Eb ugatta kis Scythája,
Magamnak is hogy reája
Néztem, lóggott a' szügyem.
- „No' tsak hát Márs Fiam Uram,
925 Mennyen le kend hozzájok,
Hadd bodorodjon a' békák
Le konyúlt bokkrétájok.
Pallas tzutzám ő kemével
Le lódúlhatsz 's egygy erővel
930 Virgázzátok fel őket.
- Erre az egész Palota
Fel zúdul, 's az Istenek
Néki, mivel nagy Despota,
Nein, Nixszel feleltenek.³⁰
935 De Márs szólla végre belé,
'S Jupiternek ezt felelé
Nagy Categoriával:
- „Oh Jupiter, sem Pallásnak,
Sem Mársnak vitézsége
940 Nem használhat, 's e' romlásnak
Még azzal nem lessz vége;

Ha tsak mi mind le nem szállunk,
'S Bórrágadinak nem állunk
Tűzzel vassal ellene.

945 „Vagy ha tüzes menyköveid
Nem hullatod ellenek,
Mellyekkel ellenségeid
Hajdan le verettenek,
'S a' mellyekkel Enceladot
950 És a' több reád támadott
Titánokat meg töréd.

Így szólla Márs, s le szállani
Az Istenek nem mernek,
Hanem menykövet hajtani
955 Tanátálák Jupiternek,
Ki is ezek tanácsából
A' nadrág hasítékjából
Ki húza eggy nagy menyköt.

Hát mihelyest ezt ki vette
960 Nadrág hasítékjából,
Az üllepe olly felette
Nagyot durranta hátúl,
Hogy az el szédült Istenek
Egészen el rémültenek
965 'S Bé fogták az órrokat.

Kivált az Isten Asszonykák
El sikolták magokat,
'S hogy Majestássát meg látták,
El dugták szem héjjokat;
970 De a' dugást úgy intézték,
Hogy ujjaiik közzül nézték,
Mint leányaink szokták.

A' békáknak 's egereknek
Sergei meg rettentek,
975 Soká volt, míg fel eszméltek,
'S álmokból fel serkentek;
De nem szűnt meg Bórrágadi
Sorra nyakazni a' hadi
Tűzre termett békákat.

980 És el is vesztette volna
Örökre a' békákat,
Hogy ha meg nem szánta volna
Jupiter e' párákat,
Ki a' Tó mejjéről végre
985 El küldötte segítségre
A' Karchinos Nemzetet.

Ezek oldalaslag mennek,
'S Tsontból vagynak egészen,
A' mellyekből tekingetnek,
990 Nyakok egy srófot téssen,⁴⁰
Tsillagzik a' tsont hátokon,
'S a' két nagyobbik lábokon
Egy egy Guillotin vagyon.

Békákkal egy hazáúak,
995 Vélek szoktak mulatni,
Két fejűek, nyoltz lánúak,
Kézzel meg nem foghatni;
Ezeket pedig rákoknak
Nevezik a' Magyaroknak
1000 Minden Lexiconjai.

Ezek hát az egereknek
El vagdalák farkokat,
El metélők szegényeknek
Kezeket és lábokat;
1005 Mellyre ők meg félemlének,
'S hanyatt homlok sietének
A' tsata helyről haza.

Már tsak nem el nyugovának
A' nap tüzes lovai,
1010 Fényes posztillonnyának
El hunyván sűgárai;
Hogy az Egek borúlának,
Ezen egy napi tsatának
Ekképen leve vége.

1015 Nékem is fogytig ki égett
A' dohányom azomba,

Pedig igen kevés termett
 A' Magyar Heliconba;
 Mert el nézhetik Uraink,
 1020 Tőlök Pindusi halmaink
 Nem igen műveltetnek.

115. In com[item] Pálffy

Hangzik é hát olly kedvesen a' Magyar szájába is
 Oh Nagy Magyar a' nagy Voltér ditsó Henriása is.
 Ugy é hogy a' Magyar

116. Tunc etiam moreris?

Scalig[er] in Erasmus.

Hervad a' Pindus, maga Tempe szárad
 Sok folyó könyvtől Aganippe árad
 Sírnak a' Musák maga sírva szoll óh
 A' nagy Apolló.

- ⁵ A serény hír is szaporább menéssel
 Repdes, bús szárnyát szomorú veréssel

117. [Nézd el . . .]

Nézd el, a' hangos filoméla, Nénnye,
 'A Tavasz hogy jött, kiderüle Fénnye,
 Fészkel és kedves fiait segíti
 Majd ki repíti:

- ⁵ 'A Hazánk buzgó fia így cselekszik
 Durva vaksággal hevesen veszekszik,
 Mert okos így lesz valahára és ép
 'A nyomorult nép.

118. Epitaphium Marci

(: az az hogy nem tudom biz' én kinek hívták — :) cuiusdem
Graeci hominis, qui ob Musicam a Valachis interfectus est, quod
fistulam, quam habebat egregiam, illis sponte dare nollet.

* * *

Musica cognatum cum *Musa* iungit amorem,

A *Musae* suum *Musica* nomen habet.

Musica me Marcum Nasonem *Musa* peremit,

Utraque Cultori pernicioſa, suo.

5 Tu vero . . . [m]onitus iam disce [pue]rl

Ut fuge cum *Musis* quae quid habere puta; —

Eloquium *Marcum* Ciceronem et lingua diserta,

Fistula me *Marcum* blanda peremit. Abil

119. A' Kovátsi út

Hallá kend, Bátsi! van e még jó messze Kovátsi?

f. Szent Pál sánta lova még mehet arra tova.

Erre Bihar: menjen, de elébb lova jól ki pihenjen,

Merre Diófahatár láttatik; arra Csatár.

6 Az Hegyek' aljában a' sárt gázolja magában,

Erre kövesse szagát, várja Kovátsi magát.

120. A' Legatus

A' Legátusnak poharába töltsön,

A' ki jó kedvet akar adni költsön:

Eggybe jó Pap lesz, hegyi bort ha kóstol

Minden Apostol!

121. Valedictoria cum bene precatione

Perlege C a n e r i n o s patienti pectore versus,

Perlage; sic etenim vota benigna leges.

Scorpius extremae violentus acumine caudae est,
Sic, si retro leges hos, maledicta dabunt:

N.B. Nunc Cancerini sequuntur

Egreg[ium] [caput] [h]oc devitent fu[ne]ra [bu]sti
Tristia, non Musae; mors fera, non pia Sors.
Laetitiam TIBI, non luctus, dent Numina Coeli
Optima; dent plausus, non TIBI tristitiam.

¹⁰ *Si retro legatur: Diras evomit. Ex: gr:*

Sors pia, non fera mors; Musae, non tristia busti
Funera devitent hoc Caput egregium
Tristitiam TIBI, non plausus &.

122. Seu: Laurus ági

Borostyános Musád, e tsekély szil-ági

Musát, kérem, vegye jó nevenn SZILÁGY! —

123. [A mezei gyönyörűségről]

Jertek a' Mezőt szemlélni,
'S azzal az Örömmel élni,
Mellyet érez tsupánn egy bölts szív:
Jertek e' boldog Helyekre:
⁵ E' szabad Mezőségekre
A' Napnak áldott világa hív.

Te pedig, Uram, szívünkbe
Munkáid' szemlélésünkbe
Egy Mennyei hév Örömet tölts:
¹⁰ Hogy e' Völgybenn járkálásunk
A' Virág közt mulatásunk
Előtted kedves légyen és bölts.

Melly kedvesenn illatozik
Melly édesenn játszadozik

- 15 A' Nyúgoti széltől minden ég,
Szívünket mint múlattatja
Ah miként tsiklándoztatja.

tisztel . . . . őt

. . . barmok miként

- 20 . . . mennek seregenként l

. . . tölt juhok bégetése,

[m]éhecskék dolgozása,

A Békák kiáltozása

Mind örömünknek nevelése.

- 25 . . . Szóval a' Zöld erdőkbe
A' mit láttunk, 's a' mezőkbe
Mint ugyan annyi gráditsokon
A mindeneknek Okához
És Teremtő Fő Urához
30 Vezetetett Lelkünk azokon.

. . . [ha]jdani Éden kertet

Nézvén, a' pompás mezőket

A' mi elménkkel képzelhattuk.

A' világosságot hozó

- 35 Hegyeket meg aranyozó

Nap sugárait szemlélhattuk.

[Lá]ttuk a' fűvek hogy nőttek;

Arany színbe öltöztettek —

A meg értt búzák gazdag feje

- 40 Múlattatták szíveinket,

Jádtzottatták szemeinket

A' Természetnek sok színei,

Láttuk a' gazdag réteket,

Azon termő élelmeket

- 45 Az igát vonzó barmokna[k],

Bé takartuk sok kintseit

A' mezőknek gyümöltseit,

Hogy hasznokat végyük azoknak.

50 Melly nagy legyen a' Bóltesség
'S Más minden tökéletesség
A' mi hatalmas Teremtőnkbe:
Ezen sok féle formába
A' természet egy summába
Mind itt terjesztette előnkbe.

55 És még a' kis füvetske is,
A leg kisebb férgetske is
Annak hathatós jelensége,
Hogy a' Teremtő Felséges,
60 Minden dolga ditsóséges,
Meg mérhetetlen böltsessége.

Óh milyen boldog az ember,
Kinek hasznot hajt Föld, Tenger,
A Nap, Hóld, Csillag ragyog érte,
De még is sok, mint oktalan
65 Azt véli, hogy haszontalan,
Ezekhez tsak kevesset ért e'.

A' lassú vizek zúgási,
A' híves szellők mozgási,
Hogy édesdeden ringatgassák
70 Egymás között vetélkednek;
És tsak abba mesterkednek,
Hogy az embert el-altathassák,

A' gyümölts fák gyümöltsei,
A' mezőknek sok kintsei
75 Hogy nékie hasznot hajtsanak.
Már ha tudnák jó előre
Az egyszer

124. Rátz Sámuelhez

URAM!

- Örvendez a' Magyar Haza, hogy a' mostani
Eskuláp' Fiait hallja Magyar hangon szóllani:
 Hogy *Görög-módi* ruháit *Hippokrates* le-tette,
 'S Magyar köntösre váltotta, 's már azt-is meg-szerette;
 5 Galénus már Pestet lakja, szóllván Magyar nyelven a',
 Hangzik a' Dunának mind két partjain Avitzenna.
 'S mikor a' Magyarok e' képp' örömöket ki-öntik:
 Akkor az ÚR érdemeit szóllják, 's Nevét köszöntik.
 Zengjed *vizek nagy Királlya* ditséreteit annak,
 10 Ki szájába tiszta Magyar hangot adott *Hoffmannak*.
 Hogy a' *Beszéd* lellegeket fellyúl-múló havassa
 Azokat a' Magyar térre vissza-hangozt[ath]assa.
 Külömben nem árt azoknak semmi Idő-haladék,
 Kivált, ha a' millyen az ÚR, olyan leszsz a' Maradék;
 15 Hullatni fog a' Magyarság öröm-könyvek' záporát,
 Azzal öntöztvén egy igaz Magyar hazafi' porát.
 Míg Magyar leszsz, és a' Magyar míg Búrhádot szereti:
 Meg-marad az ÚRnak Neve, meg-marad ditséreti.
 Én pedig kérem az URat kedves Hazám képében, —
 20 Kinek igaz híve leszszek éltem egész rendében,
 Légyen kedves az ÚR előtt Nemzetem Ditsósége. — —
 Minden igaz Hazafinál a' leg-nemesebb vég e'.
 'S tiszteletemnek e' tsekély jelét végye kedvesen;
 Nyújtya ezt egy igaz *Magyar*, egy *Hazafi* szívesen,
 25 Míg Magyar vérrrel buzognak élet-ere ágai,
 Hazájának, és az ÚRnak
 híve leszsz

Csokonai.

**125. Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött
levélnek Töredéke**

- In sua me puerum traxerunt otia Musae,
Otia iuditio semper amata meo.
Utque Caballinà primum scaturigine Phoebus
Bellerophonteis ora rigavit aquis:
5 Exin' sola mihi placuere Cacumina Pindi
Solaque Castaliis saxa canora modis.
Et licet haud faciles nactus sim in carmine Musas,
Nec possim armigera Pallade digna loqui:
Me tamen in sacras Valles et amoena vireta
10 Parnassique potens per iuga raptat amor.
Hic mihi fons vitreo pallentes flumine curas
Abluat, hic raucà gaudia voce canat.
Non me vittato velavit rite Tiarà
Inter Presbyteros sacra Cathedra pios.
15 Non ego Consultis regales Juris honores
Invideam, aut magnas ambitiosus opes.
Non mihi Paeonias optarim industrius artes,
Impleat ut loculos febris acuta meos.
Non Eratostheniis quaesitum ductibus aurum
20 (:Si modo mi faveat Phoebus:) habere velim.
At modo temporibus nostris laudatur, et alget,
Cuius Apollineum carmen ab ore sonat!
Non lacrymas inter sedet et suspiria Caesar:
Dedignare sacros, Aula! fovere Viros.
25 Ennius hoc nostrum fato revocetur in aevum,
Et videat nullum Vatibus esse decus:
Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum,
Quam modo Maeonius, (:qui fuit:) esse senex.
Carmina laudantur passim; qui carmina fecit,
30 Emendicatis victitat ipse bonis. —
Quando igitur largo quae dignaretur Honore,
Quaeque pararet opes dos mihi nulla placet,
Sola sed Aonio Tempe resonantia rivo, —
Sed bona quae possunt cogere nulla, — iuvant.
35 Pauperiem charis, video, me quaerere Musis,
In Permessiacis naufragus exsul aquis!

- Minden munkák között azok a' *Szótárok*
 Mellyeknek szélessen ki terjed határok.
 De minden *Szótárok* között nem azok é
 A' tágasok? mellyek a' sok Vallásoké.
- 5 Olly fel járhatatlan ezeknek mezeje;
 Hogy nem elég arra egy ember ideje.
 Tsak Istent a' népek a' mennyit tisztelnek,
 Ezeknek számával sok Tómusok telnek.
 Tsak a' *Görög* 's *Deák* Isteneknek szabott
- 10 *Banier Apátúr tizenkét Darabot.*
Jablonskinak pedig az *Egyiptombeli*
Istenekkel három könyve vagy on teli.
 A' sok *Szer-tartások*', *Papok*', és *Templomok*'
 Számával telnének millyen Laistromok?
- 15 Erős válllok terhe *Hospinián* maga,
 Pedig ennek tsak egy ösvényén ballag a'.
 Hát még ha mind ezen szét akarnál menni;
 Mennyi sok költséget 's útát kéne tenni?
 Egy bölts út mutatód légyen azért ebben,
- 20 Ki vezessen a' szebb úton 's rövidebben.
 Kérde? a' rövidebb vagy szebb útát járd é?
 Az a' *Koecher* uta, e' meg a' *Picardé*.
 A' *Német* Kalauz, e' pedig *Frantzia*,
 Ez a' *szép*, a' *rövid* útát keresi a'.
- 25 *Amaz* követőjit hamar át vezeti,
 Ezt el hagyja, amazt tsak távól nézeti.
 De ez minden részét rendre meg mutatja,
 'S Társát sok gyönyörű dolgokkal mulatja.
 Itt van mind a' *rövid*, mind a' szebbik róna:
- 30 Mellyiken induljon ; áll az utazón a'?
 De az én tanátsom egy jobb módot választ,
 Meg mondom: adj elébb kérdésemre választ:
Öszve nem járhatod e' széles környéket,
Szeretnél azonban látni egy vidéket;
- 35 *Ha Picard után mégy, tám el sem érsz oda,*
Koecher pedig azt sem mondja meg mitsoda.
Szeretnél e' azért olyan mesterséget
Melly egyszerre arra' helyre vinne téged?
Hogy a' többek között az én babonám a'

- 40 *Mogolhoz ragadna, hol lakik a' Lába.
Így sok fáradságot 's munkát meg nyerhetnél:
Még is kívánt helyed pontjára érhetnél.
Látom, hogy ez néked igen kedves lenne:
Semmi boszorkányság ha nem lenne benne.*
- 45 *Ez a' Hajnal sebes szárnyát nem kívánja,
Maradhat Medea repülő sárkánja,
Nem kell Triptolemus nyargaló hintója,
Dedalus a' szárnyát másnak viaszolja;
Nem szükség e' végre semmi nagy babona*
- 50 *A' ki ezt mind véghez viheti Broughton a'.
Ő mindjárt a' hova monddod oda viszen,
Akar szárazon kell menni, akar vizen.
A' Hottentotákat akarod é látni,
Isteneket miként szokták ők imádni?*
- 55 *Kövesd őtet: el visz' Afrika végére;
Ügyet sem kell vetned a' többi részére.
De azt mondd: Hát az olly Mercuriusért
Mit adjak én, a' kit csak az eggy Anglus ért?
Értik ezt a' Frantzok, értik a' Németek,*
- 60 *Értik ezt majd minden tsinosabb Nemzetek.
Ha egyet sem értesz: ne félj, meg jelenti
Magyar hangon minden titkait Míndszenti.
Sőt Broughtonnál jelent neked még többet ő,
Többet mond a' Tolmáts, mint sem a' Vezető.*
- 65 *Áldjad tehát annak nevét Magyar Nemzet!
Kit Hazád nyelvednek illy diszére nemzett.
Ha (a' kit hamar el vitt az irigy Halál)
Pétzelihez tsak nem háládatlan valál:
Mutasd szívességed annak meg maradott*
- 70 *Barátjához, a' ki érted így fáradott.
Ne légy a' leg nagyobb elmékhez mostoha,
Kiket bé nem fog a' halandóság moha.
Állíts inkább nékik gyémánt oszlopokat:
Hogy látván a' késő maradék azokat,*
- 75 *Hullasson felettek öröm könyv záporát
Áldván a' köz hasznú Hazafiak porát.*

127. A' Szépek Szépe [I.]

Ti élet édesét lehellő leányok!

A' Szépség tüzenél olvasztott Bálványok!

Kiket imád sok szív, áhítva reszketvén,

Fel-lobbant óltárán temjénét égetvén,

5 Oldjátok le rólam hitván kötésteket,

Félre! nem imádlak többé benneteket.

Mert minden szépséget, mellyel hódítátok,

Már az én szépebenn egy summában látok.

Jer szépem! mutasd-meg azt kevély nemednek,

10 A' miből ők eggyel alig ditsekednek.

Hadd mondják, a' kiknek van finomabb ízek:

Te vagy a' remek kép, azok tsak a' Skízek.

Léda gyermekinek hűljön-meg a' vérek,

Szégynyljék a' Görög Országi Vezérek,

15 Hogy ők *Helénáért* vesződtek *Trójánál*

Holott lehet, 's van szebb Személy *Helénánál!*

Állj-ki irigy! találj motakot tagjaiba,

Nézd leg-kényesbb ízlés! van é benne hiba!

Ha valamely részét hibásnak lelitek,

20 Hibáztok, a' *szépet* *rútnak* képzelitek.

Ha kérditek tőlem: *Mi Szép?* azt felelem,

Én a' szépet, s' rútat oly formán képzelem,

Hogy szép mind az, a' mi ő benne láttatik,

A' mi benne meg nints, a' rútnak mondatik.

25 Nints hát semmi hiba (mind így ítélnének)

Ezenn Remekébenn a' bölts Természetnek.

De én e' Remekbenn fogatkozást látok,

Mellyre ti el-fogott szemek pislogátok.

Hogy ámbár a' pazér Természet bőv keze

30 Minden szépségeket ez egyre hímeze:

Még is e' Remekbenn igen nagy teonkulás,

Hogy ő vele is köz a' végső el-múlás.

Isten! hát tsak azért mivelsz illy remeket?

Azért árasztassz rá minden Szépségeket,

35 Hogy egy *Légyen* szódat fel-dúló *Múljon*-nal

- Minden szépségeket el-seperj azonnal?
 Hová teszed akkor illy ditső mivedet?
 A' melyet még semmi föld pora nem fedett,
 Hadd tudjam! — Rósákat sírjára plántálok,
 40 's Ezt írom rá: *Szépek!* —: *de e'szebb volt nálók.*

- Jer Szépem! tsak néked lehellek, míg élek.
 Míg eszemet tudom; tsak Te rád eszmélek.
 Ha meg-halsz, 's még akkor el nem hunyt életem:
 Meg merevedtt tested szívembe temetem.
 45 Ha élet Tenéked még hosszabb adatott:
 Szóljál sírom felett tsak vagy fél szózatot.
 's Akkor is szikrái a' hév szeretetnek
 Fagyos tetemim közt egybe lángot vetnek.

128. A' vidám természetű poéta

- Sírhalomok! Gyász Temetőkertek!
 Mellyek örökös Setéttség'
 'S Szívet borzasztó Tsendesség'
 Mostoha Keb'leben heverték,
 5 Ti bús Meláncóliának
 Setétes Völgyei!
 Hol szomorú Mú'sájának
 Áldozott Hervey.
- Itt az Érzésnek minden Neme
 10 Még az Élőben is meghal.
 Füle tsak tsendességet hall,
 A' Semmitől irtózik Szeme,
 A' Tziprus a' Hóld' Fénnyénél
 Árnyékát mutatja.
 15 Eggy Sírból kitántorgott Szél
 Bádjattan mozgatja.
- Szörnyű Környék! mellyhez a' Lélek
 Fantáziáin repülve,
 Írtózással megy, 's rémülve
 20 Félholtan hátrál vissza vélek.
 Szörnyű Környék! kérkedj bátor

Bús lantú Youngoddal:
Isten hozzád gyászos Sátor!
Komor Anglusoddal.

- 25 Mások írtóztató Énekkel
Bőgessék bús Obojjokat,
És siralmas Nótájokat
Jajgassák keserves Versekkel;
Kerítettse szűrke Hesperis
30 Gőzölgő Fejeket:
Én nem óhajtom egyszer is
Követni ezeket.

- Nékem inkább olly Koszorú
Kösse felkentt Fejemet,
35 Mellynek Színe nem szomorú,
'S mulattya a' szebb Nemet:
Ezt a' vidámabb Mű'sáknak,
A' mosolygó Grátziáknak
Fűzzék össze ró'saszínű Újjai,
40 Élesszék fel ambróziás Tsókjai.

- Nem kell Tziprus, mellyel Racint
Tisztelte Melpómene:
Apró Viola 's Híatztint
Bár Hajamon fénylene!
45 Apró, és kék Töltsérjei
Olyak, mint Szépem' Szemei.
Ez kell nékem! — Homlokomat ne érje
Shakspeárnak akónitos Fűzérje.

- Így veszem fel víg Lélekkel
50 Gyengén rezgő Lantomat,
'S majd Kedvesem egy Énekkel
Lelkesíti Húromat.
Míg leng az estveli Szellő,
Szárnyán egy Nektárt lehellő
55 Ró'sában a' kis Szerelmek megszállnak,
És mennyei Hármóniát tsinálnak.

Szívünk elolvadt Részzeit
Élesztjük újj Dalokkal,

- 60   Pauzák' únalmas ideit
          Édesítyük Tsókokkal.
 Ah! a' híves Esthajnalonn,
 Így alszunk el eggy szép Dalonn,
      'S Énekünknek végső bádjadtt Szózattya
      Az andalgó Vidéket elaltattya.

129. Első Szerelemérzés [I.]

- Még tsak...
 Míg...
 Vigadtam...
      Semm[i]
- 5   Ha Nyárba[n] [a' szikrázó Rák]
      Lankasz[totta]...
 Itt a' híves E[téziák]
      El óltott[ák]...
- Ha eltikkadt [tetemeim]
 10   Szomjúztak [a melegtől]
      Elevenedtek erei[m]
      E híves tserg[etegtől]
- De most, Laura...
      Nem olly hévség...
- 15   Nintsen semmi, ah,...
      Melly óltsa e' me[le]g[et]
- 20   .....
      .....
      .....
      .....
      .....
      .....
      .....
- 23   .....
      .....

.....
 .....
 ..... [feksz]em.
 30 ..... [Havasok]on ;
 ..... [me]legszem !
 .....

Másszor tikkadt és el alélt
 Testem új életre jött,
 35 Ha e' híves forrással élt,
 Melly itt zúg ez Hegy előtt:

De most, noha tsípésivel
 Majd ki szedi fogamat,
 Mégis híves vizeivel
 40 Ez sem óltja szomjamat;

Mert minden tseppjét, tüzemnek
 Heve meg emésztette,
 Mihelytt lángaló szívemnek
 Le folyt vala mellette.

45 Mit tsináljak? — e' gyúladás
 Terjed; — a' szél gerjeszti.
 Hasztalan minden fáradás!
 A' vizet meg emészti.

Míg még gyengébb gyermek valék:
 50 Melly könnyű volt pihennem!
 Illy kint még nem tapasztalék;
 Nem rég' ólta van bennem.

Nem régólta tsatáz velem,
 Ah, Laura, Kedves alak!
 55 Ah, tsak azólta viselem,
 Hogy egyszer meg láttalak.

Tudom, Laura! e' kín tőled
 Került; de nem esmerem.
 Ah, árthatsz ó? azt felőled,
 60 Laura! hinni nem merem.

Hisz' élettél ketségtette
Pillantásod szívemet?
Úgy van: csak azért sértett e',
Hogy gyógyítsa Engemet!

130. A' tanúnak hívott Liget

No! ki értünk már valahára
A' Város unalmi közzül
Hol az én bús Lelkemnek, Laura!
Hidd el, minden unalmat szül.

5 Itt a' Liget: hűs árnyékába
Melynek csak azért hívtalak,
Hogy e' fákkal ezen órába
Téged szembe állítsalak.

10 Ők tanúim; ők keseredett
Szívem' siralmát hallották,
Ők panaszim, 's a' te nevedet
Gyakorta vissza hangzották.

Halgasd, óh szép! ha! — mi bús szellő
Suhog a' gyenge ágokon
15 Mint reszketnek, nézd! — a' zöldellő
Levélkék tőle azokon.

Az én Lelkem' sóhajtásitól
Reszket a' fáknak levele,
Mellyeket itt mély panaszitól
20 Lassú zúgással emele. — . . .

Nézd! — a' füvek' lútskos harmatja,
Nézd, még mostan sem száradt fel;
Bár a' forró Nap szárogatja
Mind úntalan hév tűzével.

25 Ezek az én olvadt szívemnek
Vizzé vált párázatjai,
Ezek' e' két ki száradt szemnek
Könnytseppé vált harmatjai.

- A' többit a' Virágtöltsérek
30 Fel szívták a' múlt Napokban:
Hogy a' Virágok illy kövérek,
Ah! Nékem az be' sokba' van! —

131. A' távolról kínzó [I.]

- Most vagyok Veled szemben
Először mióta élek:
Mégis belől szívemben
Mindég kínzál Kegyes Lélek.
5 Én Északra laktam, te Délre:
Még is tüzed velem lakott,
's Mindég perzselte Északot;
Ah, én nem mehettém olly félre.
Most a' tűz mellett vagyok,
10 's Nints olly szenvedésem!
Mert égésim olly Nagyok,
Hogy meg halt érzésem.

132. A Poétákba' lakó Istenség [I.]

- Poéták! felöletek
Azt tartják, hogy bennetek
Lakik Istenség,
Mellynek égi Malasztja
5 Tüzetek' fel gyúlasztja,
Melly bennetek ég.

- Poéták! én rólatok
Semmit sem állíthatok,
Ti dolgotok az.
10 De hogy kezd egy Isteni
Erőt Lelkem érzeni,
Már az szent igaz.

Poéták! tsak eggyzersem
Látnátok az én Versem',

- 15 Ha ez nem vonna.
Meg mondjam ez Istennek
Ditső Nevét? — ah, Ennek
Neve — Beldonna.

133. A' Fársáng' Bútsúzó Szavai

- Úzik már a' Farsangot!
Bor, Muzsika, Tántz, Múltság,
Kedves törődés, fáradság,
Kik hajdan itt mulattatok,
5 A' közhelyről oszoljatok!
Kongatják a' Harangot!
Úzik már a' Farsangot!

- Fussatok hát, víg Napok!
Tíz hete már, hogy vígsággal
10 Játszódtatok e világgal.
De itt lepnek a' Papok:
Fussatok hát Víg Napok!

- Peszt! minden Tántzpaloták!
Ürüljön boros asztalom,
15 Némúljon meg a' tzimbalom,
Szűnjetek meg, hahoták!
Peszt! minden Tántzpaloták!

- Könyvhöz, Dáma, 's Gavallér!
Elég vólt a' sok Ördögnek,
20 Kik belőletek köhögnek.
Itt van! itt a' szent pallér!
Könyvhöz, Dáma, 's Gavallér!

- Itt a' Bójt! koplaljatok!
Itt van; 's ízetlen olajja
25 A' tsókokat majd le nyalja. —
Szent ételt is szopjatok!
Itt a' Bójt! koplaljatok!

Vége már a' nösszésnek!
Kiknek nem jutott házaspár:

- 30 Úton-útfélen elég jár.
Tsont azoknak, kik késnek;
Vége már a' nőzésnek!
- Enni kell a' Bőjtbe' is!
Azért ha ki szép párt lele —
- 35 Nem zsíros az — élhet vele.
Kukríkol a' tsírkeis!
Enni kell a' bőjtbe' is!
- Jaj, siessünk Híveim!
Mit érzek? — mi szent szag? — ver da? — —
- 40 Jaj! jön, — jön a' Hamvas Szerda!
Bé hamvazza szemeim':
Jaj, siessünk, Híveim!
- Víg Lelkek! nem láttok már!
Bár nem láttok: de töletek
- 45 El nem válok, és véletek
Leszek: 's ez így legyen bár;
Víg Lelkek! nem láttok már.
- Most veszek már Maskarát!
Köz-helyen nem szabad lennem:
- 50 Azért áll-ortzát kell vennem;
Hogy ne lásson Pap, 's Barát,
Most veszek már Maskarát.
- 's Fársángolok Véletek
Rejtőzvéen szent Maskarában
- 55 A' Vallás állortzájában
Negyven napig nevetek
's Fársángolok Véletek.
- Most nyúgodjunk: Ádió!
Pislog a' Dáma 's Gavallér;
- 60 Beteg, 's oda a' sok tallér. — —
Majd meg jön tán egészsége,
Hervadó kedve, 's szépsége;
A' Költség-is tán ki jó:
Most nyúgodjunk: Ádió!!!

134. Az elragadtatott [érzékenységek]

Laura! kellemességidne[k]
És mosolygó Szépségidne[k]
Fűszerszámos balzea[ma]
Érzésimet meg szédíté,
5 Meg bájoló, részegíté,
's Egy perre borsol[ta ma.]

Köztök nagy perlés lázzado[tt,]
Mellyet az abból támadott
Szent Ditsőség okoz[.]
10 Hogy mellyik az, ki tégedet
Meg érezvén fel ébredett,
's Nékik ennyi jót hoz[a.]

Mindenik nagy heveséssel
Perlett, hogy e' ditsóséggel
15 Birjon a' többek felett[.]
Illy formán szóltak egymásnak[.]
Míg e' heves tzivódásnak
Lelkem által vége le[tt.]

[SZ]AGLÁS.

{Tudjátok é? hogy ma}gatok
20 [Másfelé andalogtatok,]
[Más tá]rgyon szűnyókálva:
[Mikor a' táncznak ől]özött
[Szépség' leányai köz]ött
[Laura] el jött sétálva.

25 [Mikor egy zöld] [mir]tus mellett
[Egy kis szellő rá]m lehellett
[Am]bróziás illattal.
[Mellyet mihely[t] meg érzettem:
..... lettem.
30 [Éd]es tsiklándozattal.

LÁTÁS.

[Elsőben is mé]lly álomból
[Tévelygő an]dalgásomból

[N]emde én pattanék ki?
[Látták éles] nyilaimat,
35 [Villámló pi]llantásimat
E' kis berek' vidéki.

Míg tüzes szemem sokára
Rá akadt a' szép Laurára
's Fél oldalra reá tsapott.
40 Ah, mikor a' több szem között
Látásunk össze ütközött,
's Egymástól lángot kapott!

Ah, mikor új pillantása,
's Elevenebb kacsintása
45 Kétszer az enyémre lőtt!
Bezzeg, el oszlott álmatok;
Bezzeg, mind fel pattantatok,
Nem tűnán, mint az előtt.

Zefir játszván szép hajain
50 Elefánttetem vállain
Melly szép színeket adtak?
Rózsát mosolygó ajaka,
Hószín mellye márvány nyaka,
Ah, miként el ragadtak!

HALLÁS.

55 Hát mikor mély sóhajtása,
's Bádgyadt hangon tett szolása
Ébredt fülembé hatott?
Édes ájulás lepett el,
Melly egy mennyei étellel
60 Ketsegtetett, biztatott.

Mikor mellé ereszkedtünk,
's Végre — hogy sok kérést tettünk, —
Ezt mondotta: Szeretek:
Ah, e' szóra vérünk égett,
65 És minden elevenséget
Tiis le vetkeztetek.

Mikor mézes beszédére
Örök hűséget ígére.

's Illy' biztató hangon szólt:
70 Szeretek! téged' kedvellek,
Tsak néked élek, 's lehellek;
Míg be nem fed a' sírbólt!

Akkor, — óh, mert e' szavának
Olly édességi valának,
75 Hogy élet ömlött belénk! —
Eggy legédesebb mennyei
Öröm' gyönyörködései
Repestek vígan felénk.

Mikor Kedvesének mondott;
80 El vett minden bút és gondot
Ez az édes Nevezet,
's Hízelkedő beszédének
Mézzén le tsorgó szívének
Mindnyájunk temjénezt.

TAPINTÁS.

85 Közte e' temjénezésnek,
's E' mennyei ihletésnek
Kezeim' fel emelém;
És jótételeit hálálván,
Ez imádni méltó bálván'
90 Szent testét meg ölelém. —

Óh, halhatatlan Istenek!
Mit érzettem? — ah, millyenek
Váltak gyenge tagjai!
Mellyek hogy reám hajoltak,
95 Nálók gyengébbek nem voltak
A' Rózsa' harmatjai.

Mellyét Érosznak melege
Olvasztván, gyengén pihege
Két kerek dombja alatt.
100 Kezemet tévén szívére,
Sűrűn vert, és minden vére
Hozzám örömmel szaladt.

Mint a' hó a' Nap' tüztétől:
Úgy az ő hev szerelmétől

- 105 Mind el olvadva valánk;
Életünk belé költözött,
's Ölelő karjai között
E' Világnak meghalánk!

ÍZLÉS.

- Mit ér a' szép gyümölts maga,
110 Bár sima, 's jó színe, szaga;
Ha nints íze, melly tesszen?
Ti tsak Laura' szépségére
Bámúztatok, méz ízére
Nem ügyelvén szemessen.
115 Nints a' nektár olyan édes,
Mellyet ki tölt Ganimédes
Jupiter' tsészéjébe';
Óh nem bír az annyi jókkal,
Ha tsak ezt eggy ilyen tsókkal
120 Nem egyvelíti Hébe.

- Illyen ízzel nem kínálja
Gazdag lakosit Pankhája
's Más termékeny Tartomány:
Még illy étele 's itala
125 Eggy nagy Királynak sem vala.
Óh mennyei adomány!

- Óh, méznél édesbb ajakok!
Melly ambróziát folytatok
Rózsaszín kelyhetekből
130 Melly mézes tsókok valának,
Mellyeket költsön szopának
Hév ajakim ezekből!

- Tsömört ad az édes, ha sok:
De ezek nem únalmasok,
135 Ez nem olyan Édesség.
Óh, Laura! szám' appetitjét
Ne tsald meg; ne tarts Diétát;
Óh nints' ebbe sok 's elég!

LELKEM.

Mit tzívódtok? óh, szűnjetek,

- 140 Híveim! mit versengetek? —
Tsak Laurát imádjátok.
Lebegjete Gyönyörűség'
Szárnyain, 's az Örök Hűség'
Pontjára mozgassátok.

135. A' Méz' méze

- Sok az ember baja
Egy belső nyavalya
Engemet is megrontsolt;
Ínyem el vesztette
5 Szám ízét el vette
Minden tsak ízetlen volt.
- Kóstoltam Tokajit
Gyomrom úalmait
Szerzé e szent ital is;
10 Nem volt el szenvedve
A téj édes nedve
Nállam még tsúkkal is.
- Végre egy tetézett
Tálba lépes mézet
15 Küldé egy jó Nints-Neve;
Kóstoltam kelletlen,
Hát fojtós, ízetlen
Mint a' zöld vatzkor leve.
- Be jöve azonba'
20 Laura sátoromba;
's Mondám, mi bánt rég'olta.
Tsudálta: — el mettzett
Egy kitsinyt, 's úgy tettzett,
Hogy elébb meg tsókolta.
- 25 Ezt edd meg: ez tán jó! —
Meg eszem. — — Egek! ó!
Még olly édest nem ettem!
Adj! óh, adj! több mézet,

Mellyet szád ígézett!
30 Óh adj! — így esdekletem.

Adott még többet is:
's Meg nem mézeltetis
Adott a' Kis taíntalan;
De én meg esmértem, —
35 's Édességet kértem
Szátskájáról untalan'. — —

Kis Méhek! kerteken,
Mezőkön, berkeken
Mit futtok sok veszéllyel?
40 A' friss patakokra,
A' szép virágokra
Repdesvén szerte széllyel?

Mennyi sok munkával,
És idő' jártával
45 Gyűjthettek egy kis mézet? —
Szálljatok Laurára!
Az ő szép szájára
Vénus sokat tetézett.

Jöjjetek! 's így nem lesz
50 Ollyan sok 's édes méz
Sohol, mint a' tietek.
Jöjjetek! 's így nem lesz
Ollyan boldog méhész
Sohol, mint a' tietek.

136. A' szerelmes szemek

Ah, ne vesd rám két villám szemedet
Olly hasgató tekintéssel:
Kérdezd meg tsak, ő fog majd Tégedet
Vádolni a' sebhetéssel.

5 Nem érzed é, miként zsibong a' vak
Ámor' rajja szemed körül?

Ki mérget mézel, ki bilintset rak,
Fáklyát gyújt, nyilat köszörül.

- 10 Én látom azt! — Szátskád rózsájában
Látok még egy nagy táborral:
Lelkemet gyomrozzák, 's ő hijában
Küszködik annyi Ámorral.

- Kettő pillantásodnak szárnyain
Repüle szívem várába:
15 Már most dombol le omlott hantjain;
Halled? mint dobog a' lába! —

137. A' patyolat

Le vetkezett Kedvesem,
Már feredni készül:
Jer, Múzsám! majd meg lesem
Millyen ruha nélkül.

- 5 De látod é? nem mutatja
Ő e' bokroknak kintsemet,
Örzi vékony Patyolatja
Gyönyörűségemet.

- Mint a' Napnak tekinteti
10 Mikor a' setét felhőkből ki vetkezik,
Ki derül, 's magát szebben kedvelteti,
Ha csak vékony ködök fedezik:

- Úgy az ő szépségei,
Mellyeket a' ruha fedett,
15 Komor fedelei
Közül ki fényesedett.

- És most csak egy világos
Ködből sugározik,
Mellyből sugára méltóságos
20 Fénnyel játszadozik. —

Oszolj széellyel, kis selyem köd, tisztulj fel,
Ne fogd el Napomat, kis Fellegetske!
Bár tégedet drága pénzért tanultt kézzel
Szövöttis az Ásiai leg szebb Menyetske.

138. Az Éj és a' Tsillagok [I.]

Régi víg Kedvem' szép Horizonja
Szürkült borzasztó sötétségre,
Egy komor Éj mord gyásszát rá vonja,
's Régi Napom nem derül Égre.

- 5 Kedvesem' szép szemei vesztomet
Vigasztalni fogják magok:
Óh hát fényesítsétek Éjemet
Ti, egy pár Halandó Tsillagok!

139. A' Feredés

- Ni, ni, szemeim, ide nézzetek,
Ni e kis rózsabokor hirtelen
Mint meg rezzent amott a víz szélén
Ni, ni, szemeim, ide nézzetek,
5 Ni, mint össze verődtenek
Levelei s ágai
Tövisse s virágai
Ni, mind meg billegtenek.
Fel tziprázott kevély virágának
10 Bibor pompái széellyel szóródának.
Némellyik le esve el terült a dudvák szárain,
Némellyek úsznak az itt lengő
És játszadozva kerengő
Zefirek szárnyain.
15 Ni, ni, vigyázzatok,
De fényetek rezeget pislogva,
Hol össze vonúl, hol ki düllyed.
Most repez víg pattanással forogva,
Majd rettenve komor gödribe süllyed.

20 Tán Istent láttatok?
 Ne zárjátok bé ablaktok[at].
 Ott nem haragos Istenség látszik,
 Ne féljete, ott egy szép Nimfa játszik.
 Nyissátok meg ablaktokat.
 25 A rózsákon által fénylenek
 Sokkal szebb rózsái
 Pirosló ortzái,
 Mellyek titeket meg igéztenek.
 Ah boldog rózsafa!
 30 Be nyájas Nimfa
 Nyugszik alatta árnyéknak.
 Ah, végy bé engem egyik ágodnak!
 Ti pedig szemeim, ti ide vigyázzatok,
 Mit akar ott a' ti ígéző Nimfátok?
 35 Ni, ni, ruháit le vetette,
 's A' rózsá' tövére tette. —
 Maga indul: — most már, most nézzetek!
 A' Nézés' Istene légyen véletek!

Ahol megy! — — ah melly Isteni képnek kell
 lenni,
 40 Melly hátúlról is ennyi Grátziákkal kezd
 jelenni? —
 Ah, bár láthatnátok, melly szép
 A' halhatatlan Kép? —
 Ah fordúlj erre szép Istenné — — —
 Egek! — mi tsuda? — ah! szemeim! mit
 láttok? —
 45 Mint reszkettek? —
 Mint meredtek? —
 Mint fel lobbanátok? —
 Már ki pattannátok,
 's Tán golyóbiskátok'
 50 A' nézés tövéből ki venné? —

Ah, mit látok? — irgalmas Egek! —
 Az én Kintsem! — — alig pihegek! —
 Vissza fordúlt az én Galambom, — vissza
 nézett! —
 's Szememet, Szívemet, Lelkemet, mindent meg
 igézett.

- 55 Az én Kedvesem fut amott! —
 Ah mint dobog szívem belől! —
 Ah, mint olvadok minden felől! —
 Isten! — Egek! — Jaj el fogyok! —
 Ne hagyjatok! — Mindjárt le rogyok! —
- 60 Az én Kedvesem fut amott! —
 Ah, ötet — ötet láttam ott! —
- Ahol megy! — ah! mit látok? — — Meztelen! —
 Irígylem e' Vidékeknek ezt:
 Hogy látják, a' mi engem öl 's éleszt, —
- 65 's Szerelem társimmá lesznek ily hírtelen. —
 De tsalódom! — ti láttok testén
 Valamelly leplet, — — de, melly ritka
 Az a' fedél, melly alatt van szívem' kies titka,
 's Melly lebeg meztelen Évám' Édenén! —
- 70 E' tsalódás játszódhat ó titeket,
 Vagy teak ugyan látjátok ezeket?
 Miként pirosolnak,
 Mikor meg hajolnak
 Fényes szárai,
- 75 Márvány tzombjai,
 A' mellyeket fő hajtva,
 És utánna sóhajtva
 Tsókolnak magok
 A' szép Virágok.
- 80 Vajha én most, vajha Virág lennék!
 Én is ilyen Komplimentet tennék. —
- Nézd, a' vékony patyolat'
 Vigály felhője alatt
 A' szerelmes Zefirek mint enyelegnek:
- 85 Ah, ezt mint irígylem e' játtzi seregnek!
 Némellyik szép lábára tekergőzik,
 Eggyik kies mellye alá rejtőzik,
 Másik márvány oldalára könyököl:
 Ah, a' szerelemfáltás, ah, majd meg öl!
- 90 Vajha én most, vajha Zefir lennék!
 Én is a' leg szebbik helyre mennék. —
- De látjátok! már a' Patakba lépett,
 Melly kettőssé teszi ezt a' gyönyörű képet.

- A' hízelkedő habok hozzá mint tódúlnak,
 's Farkok tsóválva lábához simúlnak.
 Vetélkednek, az első mellyik légyen,
 Melly néki udvarlást tsókolással tégyen?
 Már szárait,
 Már térdeit,
 100 Már tzombjait,
 Tzombtöveit
 Nyelik el a' fajtalan habok. —
 Ah, távozzatok, otsmány habok! —
 Ha fellyebb vizitek vizeteket:
 105 Menten össze tördellek benneteket. —
 Ah! már meg öltetek! —
 Szerelem társsá lettetek. —
 Ah, már alig látom szép melyét! —
 Ah! mint nyalogatják nyúgodalmam helyét! —
 110 Vajha én most, vajha egy hab lennék:
 Én is szerelmes testén pihennék! —

140. A' Vatsora. Fabullhoz

Catullusnak XIIIIdik Verse.

- Nálam jó vatsorád leljéd, Fabullom,
 Egy két Napra, ha meg segít az Isten.
 Ha gazdag Vatsorát hozol magaddal,
 És fog jönni veled fejr Leánya,
 5 Jó bor, tréfa, egész sereg katzajjal.
 Ezt mondom, ha hozol, Fabull Barátom!
 Lessz itt jó vatsorád; mivel Katullod'
 Erszényét merevül be szőtte a' pók! —
 Ellenben veszel itt tsupán szerelmet,
 10 's Édesebb, gyönyörűbb ha még van ennél:
 Mert Lyánkám' kenetét adom tenéked,
 Ezt adták Neki Vénus és Cupidók;
 Mellyet hogyha szagolsz, az Égre így nyögsz:
 Hogy téged merevül teremtsen órnak!

141. A' matska és a' sajt

(Roberti' meséji közül olaszból.)

- A' szem-fül majoros első szunnyadásába
Zörgést és teörömpölést hall a' kamarába,
Észre veszi hogy egy egér az ajtó-sark felől
A' polton a' kövér sajtot rágitskálja belől.
5 Egy vén matskát fel vesz a' patkáról, és saját
Élés-házába veti, rá zárván ajtaját.
A' jó matska a' kártékonyt mindjárt ki végzette,
De osztán a' sajtot is mind egy tseppig meg ette.

- Egy torkos pajtásod néha tesz több kárt,
10 Mint a' mennyit rabló ellenséged árt.

142. A' madár a'szabadságban

(Roberti' meséji közül olaszból.)

Semmivel sem gondolván már
A' szabad berekbe,
Gyönyörködik egy víg madár
Játékba, énekbe.

- 5 Ha virágos réteket lát,
'S talál híg kútfőre;
Tsattogtatja tarka szárnyát,
Fut mind a' kettőre.

- Mindég ugrál, tsevegve zeng
10 Szabad társaságba,
Mérték nélkül örvend, kereng
E' víg multságba.

- Nem tartja meg se völgy, se hegy,
El merül a' jóba,
15 Egyszer a' sűrű zöldnek megy,
Akad a' hálóba.

Veri szárnyát 's imé nyakát
Ki szegi egy legény :

20 Akkor, hogy ő bolond vólt hát,
Meg esmérí szegény.

Mondják, hogy halálakor is
Nyögését hallatta,
'S hogy a' nyögés közbe Klóris'
Szép nevét jajgatta.

25 A' szabadságnál nints szebb kints
Úgy é, ifjak, vélünk?
Igen is, de károsabb sints,
Mihelyt vissza élünk. —

143. A' háborús Zivatar

Metastasióznak VII-ik Kántátája szerint.

Óh ne háborodj meg, szép Nitze! előttem
Ne reszkess, ne borzadj! — én nem azért jöttem,
Hogy újra szerelmes Szókkal terhellyelek,
Néked az nem tetszik: ne fély! nem sértelek.
5 Nézd mint borítja el egy Felhő az Eget!
Lásd, ez egy iszonyú Szélvésszel fenyeget!
Ha Akolra készülsz verni Nyájatskádat:
Imé én eljöttem segíni Munkádat. —
Óh! tehát ne rettegj! — nézz fel! nézz tsak erre!
10 Lásd, miként sötétül bé az Ég egyszerre. —
Nézd ezt a' süvöltve zúgó Forgószélet
Mint veri fel a' Port, 's az elszórtt Levelet!
A' megborzadt Berkek' rettentő Zúgása,
A' Madarak' szerteszélllyel Kóválygása,
15 E' vigályos Tseppek, mellyek ránk szemzenek
Sebessen repülő Veszélyt jelentenek. —
Hát nem mondtam é meg, óh Nitze! ezt régen?
Imé! — már villámlik — már dörög az Égen!
Mit tsinálsz? fogadj Szót! — jer! — már hová mehetsz.
20 Nints Idő! — Nyájaddal már semmit sem tehetsz.
E' Kősziklák alá jer, öblösök ezek,
Pihend ki magadat! — én te veled leszek.
De te reszketsz, óh én kedves Kintsem!

- Óh mint dobog Szíved, még-is, —
 25 Ne fély! im itt vagyok én is,
 'S Szerelmet nem beszéllek.
 Míg villámlik, míg a' Mennykő hull,
 Veled leszek szerelmes Nitze!
 'S ha az Ég újra feltisztul:
 30 Háladatlan Nitze! én elmegyek. —
 Úlly le! legyél tsendes és bátor Lélekkel
 Itt e' Kő: ne gondolly semmi Szélveszekkel.
 Ennek Öblét semmi Villám meg nem hattya,
 Soha semmi Mennykő által nem szaggattya.
 35 Ezt egy sűrű Lauruserdő árnyékozza,
 Melly az Ég' Haragját körülhatározza.
 Úlly le szép Bálványom! ülly le és pihenny meg!
 Bátorítlak! . . még is szíved szorúl 's remeg;
 És ha tőled futni akarok, Kezemet
 40 Kezed közzé fonva tartóztat sz engemet. —
 A' lerohanó Ég vívik a' Szelekkel:
 Ne esél Kétségbe, ne fély — nem megyek el.
 Illy víg Napját Szívem mindég óhajtozta:
 De ezt Ijjedésed — 's nem Szerelmed hozta. —
 45 Ah! ne tsalogasdd, ne, óh Nitze! Szívemet.
 Ki tudja, tán mindég szerettél engemet?
 A' te érző Szíved megvetni nem akart,
 'S ezen Ijjedésed tán Szerelmet takart!
 Szóllýál — no mit mondasz? kérlek! hát nem igaz,
 50 A' mit állítottam — te nem felelsz: mi az?
 Le süted szemérmes Szemeid' mellettem,
 Pirúlsz — mosolyodol — óh érzesz érettem.
 Ne szóllý Eggyetlenem! e' Pirulásodból
 'S Háborodásodból Szíved eléggé szóll. —
 55 És im a' Szélvészek közt
 Találtam Tsendességre!
 Ah! többé Napfény az Égre,
 Ne készüllyön derülni! —
 Ez nékem minden Napok
 60 Között legtisztább Napom:
 Élni így óhajtok,
 Így óhajtok halni! —

144. Amint és Laura a' Fák között

Amint. „Laurám' Nyomát e' zöld Fák
Alatt keresem:
Ah, szóljatok, Nimfák!
Hol van Jegyesem?“ :/ :
5 Hol van, hol van Jegyesem?
Haa! mi szó
Zeng ott? — óh!
„Tán Laurámmal
Hív Mátkámmal“ :/ :
10 „Zokog az Echo?“ :/ :
Haa! — mi szó
Zeng ott? — óh!
Tán Laurámmal
Hív Mátkámmal
Laura. 15 Hív Mátkáddal
Hív Lauráddal
Ketten: „Zokog az Echó!“ :/ :

145. A' Távollétel

Dal Kjabrecától.

Ah, az a' Kínts' az Égnek
Hol van, miért nem jó?
A' kinn minden Szépségnek
Ezer Rózsája nő?
5 Ah, tán oda hűsége,
'S mind el hordta a' Szél?
Az esküvés' Szentsége
Szívébe már nem él?
Szemeim mit nézzetek
10 Ah mit nézzetek már?
Ha az a' Fény töletek
Ah, ha olly messze jár?
Már nékem a' szép Nappal
Setét Éjféllé vált,

15 Mert ama kedves Nappal
Minden fény Küdbe szállt.

Ah, fő java Éltetnek
Hol múlatozol te?

Éltetője Szívemnek
20 Látlak é még, vagy se'?

Eggy szép Szűz Szerelmébenn
Íly bús Éneklést tett ;
'S Könnye szép Özönébenn
Rózsája nedves lett.

146. A' Viola

(Olaszból Chiabrere után.)

A' kis viola,
Kit ki burkola
A' gypenn a' szép reggel,
Kékes levelét
5 Szagos kebelét
Nem delin nyitja é fel?

Úgy vagyon; nedves
Kelyhéből kedves
Fűszerszám' illatja jó;
10 Szemet ígésző
Színnel a' néző'
Lelkét meg vídítja ő.

Szópen kékellik,
És veressellik,
15 Míg leng a' hajnali szél;
Május' nimfája'
Leg szebb lánykája:
De végtére mire kél?

Ah, eggy meleggel,
20 Mint a' szép reggel,

Tőlünk el tűnik még ma:
Im' már bádgyadtan,
Im' már hervadtan
Áll a' szegény viola! —

- 25 Te, szépségeddel,
Ifjú léteddel
Ki oly kevély vagy és vak,
Édes kízója,
Kedves békója
30 Keserves rabságomnak!

- Ah, végy magáról
E' violáról,
Tanácsot, míg ifjú léssz:
Mert szépségednek,
35 Deliségednek
Disze oly hamar el vész.

147. A' szépség

(Egy madrigál olaszból Lomene után.)

- Belé szeretvén a' rózsá magába
Nézte díszét a' rétnél
Egy sebes pataknak kristály habjába:
'S egyszer meg rázza ágát
5 Véletlen egy forgó szél
'S le fosztja szép virágát:
A' vízbe hullt minden dísze 's magokkal
El tűnt a' gyors habokkal. —
És illy sebessen, 's ah még
10 Sebesebben fut el néha a' szépség!

148. A' rózsza

(Olaszból Lemene után.)

Ah, szép szűzek, mit mutatok! —
Melly édesen ragad most el
A' született rózsza reggel. —
(Szépek lenni tanuljátok.)

5 Szépségét, mely szállt az égből,
Tövis nyíllal rakja meg ő,
Rejti magát; 's még inkább nő
Díszé a' szemérmességből.

E' virágos táblázatok
10 Mint kezdenek örülni már!
Így kezd szólni: (halljátok bár,
'S böltsék lenni tanuljátok!)

„Mint örülök e' pompának,
Látván azt hogy minden imád,
15 'S minden virág koronát ad
Hogy tégyen királynéjának.

„Nékem mélylen meg hajola,
Bár a' több virágok között
Ő légyen is első szülött, —
20 A' kellemes kis viola.

„Nem vetélkedik én velem
A' lilium, fagyal, jázmin;
Mert hősínjek nints oly szép szín,
Mint az én piros kebelem.

25 „Piros ortzámra Klítzia,
Gondolván a' nap' fényjének
'S Május' első reggelének,
Szerelmesen katsintott ma:

„Országom' minden virági
30 A' szerelmest észre vették;
Meg tévedt tüzet nevelték,
Nevettem, 's mind neveltünk mi:

- „Ekkor víg nevetésünkkel
A' mosolygó tavasz szebben,
35 Pompásabban, díszesebben
Emelte víg ortalját fel. —
- „Reggel engem minden madár
Köszönt szíves énekekkel,
Hajnalba víg tsergésekkel
40 A' friss patak magasztal már.
- „A' szerelmes Zefir sereg
Sohajtozik fúvásával,
'S én, szám' kedves illatjával,
Magam édesítem azt meg. —
- 45 „De mit hányom, balgatag ész!
Illy tündér kellemességem?
Az én gyönyörű szépségem
Egy villám, melly fénylik, 's el vész.
- „A' nappal együtt ez el száll,
50 Ha a' nappal születete;
És az ő egész élete
A' nap' egygy fordultába áll.
- „Jól tudom én, melly tartatlan
Ez az én pompás szépségem:
55 De van egy szebb betsem nékem,
Melly ditső, és halhatatlan.
- „Ennél már mit reménylhetni
Ritkább sorsot 's főbb örömet?
Szűz Mária engem szeret,
60 'S rólam kíván neveztetni.
- „S ha a' világ több névvel is
Szólítja meg szűz Máriát
Kérven az ő gráziáját:
Szólítja az enyimmel is.
- 65 „És ő, ki alázatosan
Regnál olly nagy ditsőségbe,

Örül hogy rózsá az égbe,
'S nevem' nem veti meg ottan.

70 „Ha hát egy déli hévségben
El vész múlandó szépségem;
Máriáért az én nevem
Mind örökké tart az égben. — —

Ah, szűz lyánykák! a' rózsá' szép
Tanácsát szabjátok rátok;
75 És ha hasonlít hozzátok,
Légyen néktek tükör és kép.

És te, kegyes Szűz, ne vedd el
A' halandókról szemedet,
'S vigasztald meg, ki tégedet
80 Kér a' rózsá' szép nevével!

149. Az elragadt Szív

Dal Tzappiból.

A' szép Rózsá szép szemének
Nyíltát ennek
A' Mellynek néki tsapta;
'S Gyöngy kezét sebemre tévén
5 Onnan az én
Törtt Szívemet ki kapta.

Ah szegény szív, melly iszonyú
Fájdalom 's bú
Közt hagyott el engemet?
10 Ah már ki beszéli elő
Hová ment ő
'S hová vitte Szívemet?

Ha Mellyemből el ment ő már
Csak tudnám bár
15 Hol van most, 's mit tsinálhat?
Kérdem forrástól 's Erdőtől

Hegytől Völgytől
De rá egy sem találhat.

- 20 Ti itt Nimfák, és Pásztorok,
Tudhatjátok
Az én Szívem hol vagyon:
A' ki látta köztetek tám,
Hozza hozzám,
Lánggal ég Ő, hív nagyonn.
- 25 De, ah, hallom egy kemény szó
Ezt mondja: Óh,
Hijjába keresgeled!
Rózs' el tette, Ámornál van
Haszontalan;
- 30 Többé azt nem szemléled.

150. A' Jázminok

Dal Tzappitól.

- Szép Jázminok Flora' Dísze
Látom nagyonn kevélykedtek
Örvendeztek 's dítsekedtek
Hogy tsak véletek hinti be
- 5 Szép mellyét mint gyöngyszemekkel
Rózsai szerelmes kezekkel.
- Búszke Jázminotokák, im én
Azt merem néktek mondani:
Hogy jobb lett volna állani
- 10 A' füvek 's virágok rendénn:
Mert más Virág közt magatok
Mint tsillagok úgy látszatok.
- De olly deli Ortza alá
Ülvén ollyan hősín mellyre
- 15 Minden szépséget a' mellyre
Ámor halmazsal rakta rá.
Egybe vetvén a' színeket
Elvesztitek díszeteket.

- Pompázni jobb lett volna ma
 20 Egy Istenség Oltáránál:
 Így egy napnak Hajnalánál
 Tsak tovább éltetek volna.
 De ő rá azért szálltatok
 Hogy tüstént el fonnyadjatok.
- 25 Már én látom lassann lassann
 Mint lankadtok és hervadtok,
 Ah szerentsétlenek vadtok!
 Meg emésztő forróság van
 A' szép Rózsi két szemébe
 30 Langoló Tűznek Hevébe.
- Néktek azt mondtam volna én
 Hogy havára szép mellyének
 Lángja alá két szemének
 Ne szálljatok olly[an] büszkén.
 35 Szép mellyénn ne múlassatok
 Két szemébe ne bízzatok.
- Szép Mellyénn nem múlathatni,
 Mondtam volna, elhervadtok,
 Mondtam volna elfonnyadtok
 40 Két szeméhez nem bízhatni.
 Eggyűgyűk tüstént elvesztek
 'S a' porba meg vetve lesztek.
- Látom már, 's látják mindenek
 Miként hulltok kebelére,
 45 Ki kezére, ki prémjére,
 'S végre mind lábára estek.
 Hogy lábától gyógyúljatok,
 Kik szemétől meghaltatok.
- Bűszke Jázminotskák ekként
 50 Intem én a' Szeretőket
 Az eggyűgyű Szeretőket
 Mint tikteket is az imént:
 Szép Mellyén ne múlassatok
 Két Szemébe ne bízzatok.

151. Pásztor szeretők

Dal Tzappiból.

- Szép hallgatni űlve a' füvesenn
A' Pásztort és a' Pásztornét.
Így szól Fillis Milonnak édesenn:
Melly szép Virágos ez a' Rét!
5 Milon így szól Fillisének:
Szép Virágok, de egyik sem
Hasonlít e' szép Ortzának
Virághoz, ah egyik sem
Szép Fillisem!
- 10 Felosztván Szerelem
Tűzét veled 's velem,
Nem játszott-é?
Mert téged fénnyével
Engem hév tűzével
15 Boríta bé!

152. A Méh és Ámor

Madrigál Guariniból.

- Megtsípvn a' kis Ámort
Eggy méh, mikor mézet lopott mérészen
Ezt a mézet egészenn
Rozim Rózsás Ajjakára kente fel
5 És így szólt nagy méreggel:
Lopásom emlékezete bennetek
Holtig maradjon szintén
'S Érezze a' ki tsókot oszt véletek
Ennek a' méhnek mint én
10 Mérgesítő fulánkját a' Szívébe
Édesítő mézét szája' ízébe.

153. A' Babérvessző

Madrigál Tasszóból.

Te szép Babér Tsemete
Nőjj nagyra, mint vénhedett
Törzsököd ; a' győzők várnak tégedet.

6 Nőjj szerentséssenn és te
Zöldeljél, ha a' vén fának
Zöltségi több időnn ki nem nyílnának.

Játsszanak vígann a' te
Gallyaid közt a' Levelenn
A kis Szellők és Szerelmek szüntelen.

154. Asztali dal

(Olaszból Márkgróf Mafféi után.)

Pajtás, pajtás, kész az asztal!
Már ne gyermekeskedjete,
Minden gondot kergessetek
Ördögbe pokolba:
5 Mert az ég akár derül,
Akár felhőbe merül,
Jó napunk lesz itt ma.

Ha én az asztalnál ülök,
A' Mogollal nem tserélek,
10 Az adósságtól nem félek,
Annak gondja nem fúr:
Úljunk le víg elmével,
Vígadozzunk békével,
Aggjon Creditor Űr.

15 Hogy az a' sok mord zsugori
Veszne mind anyja' kínjába!
Jövendőre a' lábába
Eb a' ki pénzt gyűlyt bé.

- 'S én tartsak holnapra is?
 20 Tudja é az apja is,
 Még holnap élek é?
- De ha azt hányják szemünkre,
 Hogy mindég tsak eszünk épen;
 Igyunk is hát, mert így szépen
 25 Megy a' Concoctio:
 Ott a' pint az orrossal
 Fejér borral 's pirossal,
 Ez az élet a' jól
- Hajdan ha egy szem lankasztott,
 30 Ha egy szép mellyet öleltem,
 Minden kedvem ebbe leltem:
 Bolondság, ifjú szél!
 Mennél jobb így múlatni,
 A' kantsókat forgatni,
 35 Míg fel ázik a' bél!
- Ámor minket pityeregtet,
 A' bor nevetés közt megyen:
 Ámor akárkié legyen,
 Nekem a' bor kell ám.
 40 Előttem, bár nyalka is,
 Úgy kap fel a' Dáma is,
 Ha kantsót köszön rám.

155. Ifjúság s Szerelem

Dal Rolliból.

- Dorilla, ez a' te
 Szép Kellemed végre
 Még mivé léssen?
 Ah, ah, megbánod még
 5 Hogy elvontad mindég
 Mástól egészenn.

Az deli Ifjúság
 Olly mint egy szép Virág

Természetébe:

- 10 Mezei és paraszt
Ha nem műveli azt
Ámor Kertjébe.

- Sok az Örömtől fut
Vélvénn hogy így nem jut
15 A' bú markába:
'S elélvén tavasszát
Látja vak Hibáját
De már hijjába.

- Ollykor a' Szerető
20 Vadászként az élő
Prédát kíséri
'S annyi baja utánn
Rá sem ügyel osztánn
Mikor eléri.

- 25 Igaz: de van olly is
Ki ha meg fogja is,
Kints gyanánt tartja
Nyájaskodik véle
'S arany Ketretzébe
30 Tzúkkal tartja.

- Ne hartzolj hát, ah ne
A' magad vesztedre
Gondolatiddal:
Gyorsann fut az idő
35 's Soha vissza nem jó
Víg napjaiddal.

- Szerelem nélkül ma
Ebb' a szabadságba
Élek én épenn.
40 's Eggy illy nyugvás mit ér?
Kín 's Öröm nélkül vér
Szívünk ekképenn.

Az Arany' szerelme
'S A' nagyra vágyás se

45 Bántson tégedet.
Búsúlsz, ha elveszted,
Ha meg van, nem leled
Bennek kedvedet.

Egy szerelmes Hévség,
50 Melly Szerelemért ég,
Lelkünk' táplálja
Egyebet szélvészbe
De ezt tsendességbe
'S Vigann találja.

156. Igyunk

(Dórishoz)

Dal Rolliból.

Tsak igyunk, kellemes Doris,
Jól szerettet a' jó Bor.
Ha Bakhus', Tzéres' Tüzével,
Melegével
5 Nem enyhül, fázik Ámor.

Egy pár szép mosolygó Ajak
Mindég szép 's édes ugyan;
De ha jó borba ferdeni
Kezd, Isteni
10 Színe 's szaga akkor van.

Bolond ki azt véli hogy jól
Szeret, ha mindent meg vet.
Ha Lyánkánk víg a' Máslásonn
Úgy duplásonn
15 Inni 's szeretni lehet.

157. A' félelmes Szerető

Értelek én szívem jól!
'S tudom, e' dobogás
Azon tett zokogás:
Hogy szerettz magad.
Ah, hallgass fájdalomidról!
Ah, tñrd el kínaidat!
Hallgass! indulatimat
El ne árujjad! —

- De mit? — hát hallgatva emésztődjünk mindég?
10 Ah, nem — a mérőkön segít Amor 's az ég.
Tudja az én kintsem, hogy én meg szerettem;
És azt töllem tudja — én meg jelentettem. —
Meg mondom, hogy tüzem szemeit vádojja,
Hogy a' könnyörülést a' természet szojja.
15 Meg mondom — — — A' kevés hát ha meg neheztel? —
Hát ha ki vér? — 'S kemény szitokkal ereszt el.
Oh Egekl mondani akarom is, nem is,
Hogy én őt szeretem — Ah íme félem is! —
Tsendes kis Zefiretske,
20 Ha rád talál ama szépetske,
Mondjad, hogy sohajtás vagy,
De meg ne mond kié?

Tiszta kis Tsermellyetske,
Ha ő elődbe akad,
25 Sírásnak mondd magad,
De meg ne valld, vized illy nagy
Vízzé mi szem tevé. —

158. Az Elmenetel

(Olaszból Metastasio után.)

A' gyászos óra itt van:
Nitzé, jaj, Istenhózzád,
Hogy' élek majd tehozzád
Illy messze Városbann?

- 5 Én már gyötrődve élek,
 Én már több jót nem érek:
 's Te majd valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!
- Engedd, hogy Lelkem majdan
 10 Útján eltűnt javának
 Nyomába Lábaidnak
 Kísérjen úntalan.
 Akárhová fogsz menni
 Mindég közel látsz lenni,
 15 's Te majd valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!
- Én távol a' Pusztákban
 Majd távol mindenektől
 Azt kérde a' Kövektől
 20 Az én Nimfám hol van?
 Egy éjjel másik Éjig
 Kiáltom ezt az Égig
 's Te majd valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!
- 25 Ama kies helyt gyakrann
 Oh Nítze! megtekintem,
 Hol boldogságba éltem,
 Véled lakván hajdan.
 Ah mint gyötrődöm majd Én
 30 Sok száz elmúlttnak képén:
 's Te majd valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!
- E' Víz, (majd mondom) itt van,
 Mellynél bosszankodott rám,
 35 De végre szép kezét ám
 Adá Hit-zálogbann.
 Ott nőtt költsön Reményünk:
 Ott lankadt gyenge kényünk,
 's Te majd valyon többé
 40 Megemlítsz-é ugyan!
- Hányat fogsz látni majdan
 Az új Lakóhelyedbe',

Ki hív Tüzét Melyedbe
 Ajánlja nyájasann!
 Óh! Majd ha annyi tisztel,
 's Kér könnyező szemekkel,
 45 Óh! majd valyon többé
 Megemlítez-é ugyan!

Lásd, melly kedves Nyílad van
 Szívemnek mély sebénn, óh!
 Lásd, hogy kedvelt Filénó,
 50 Bár mind haszontalan.
 Lásd, Szép, 's gondold meg szinténn
 Bútsúd' keserves pertzénn :
 Lásd. — — — Ah, valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!

159. A' Szélvész

Chloë, és Dámon.

Chloë. Nem látod a' sebes fellegek hogy jönnek,
 'S mint tsattog már háta megett az erdőnek,
 Jer Kedves Dámonom, mert már az el-terfült
 Fellegek éjjele földünkre reá ült.

Dámon. 5 Dörögjön bár, de ha Chloë kezd beszélni,
 Meg-némúl a' dörgés, nints hát miért félni,
 A' mennykövek tsak a' Tirannusért égneek,
 De a' mi Csókunkkal nints baja az Égneek.

Chloë. 10 Istenek, hagygyatok békét a' mezőnek,
 Mert az ártatlanság gyermeki itt nőnek,
 Kiváltt a' myrtusnak, mert tsak e' hallgatta,
 Mikor Dámon nekem meg-esküdtt alatta.

Dámon. Néked esküdtem meg holtig: Ti hallyátok
 Villámok! 's meg-rontott hitem boszszúlyátok,
 15 'S méltán haragudván meg-rontott hitemre,
 Búsúltt mennykövetek tsapjon-le fejemre.

Chloë. Oh nem! irtóztató mennykövek nem, bár a'
 Nékem tett hitet meg-szegi valahára.
 Kedvezetek néki, 's régi indulattya
 20 Változásának én legyek áldozattya.

160. [Jaj hogy szenvedek . . .]

- Jaj hogy szenvedek illy méltatlan
 Hogy leve rabbá egyg ártatlan
 Mivel érdemlettem
 Hogy vasra verettem
⁵ Legyetek óh egek én mellettem.
 Mindenek vádolnak
 'Sértenek tsufolnak
 Rám mint latorra ugy omolnak
 De te őrizz meg engem óh Istenem.
¹⁰ Verd el, kik fel költek én ellenem.

161. Trocheus lábakon

- Jer, KAZINCYM, jer, öleld meg e' sorokba hívedet,
 A' ki illyen néma szókkal jött köszöntni TÉGEDET.
 Honnan? — azt kérded — talám a' Debretzen' vidékiról?
 Oh nem! Az Hernádi völgynek borbá fordított széliről.
⁵ Hol van a' Magyar Hazának vetve boldog Édene,
 Mellybe múltat, mellybe ébreszt víg Örömmek Istene.
 Mint vetődtem e' meg áldott Földre? azt ha kérdezed:
 Erre vitt tsupán tsak, Édes Emberem, saját kezed.
 Olly hatalmas volt fogása, úgy le fogtak ujjai;
¹⁰ Hogy követni Debretzenből kéntelen Csokonay.
 Oh de, óh minő keserve lett az ő Múzsáinak,
 A' midőn nyomát se lették ez helyen KAZINCYNak ;
 Fel tévék azért magokba, hogy ha fel nem lertenek,
 Menjenek Nagy Sámuelhez, tőle hogy hírt végyenek.
¹⁵ A' Nap a' magos tetők közt hintáját már fel tolá,
 A' pirosuló estve utját bársonyával rajzoló.
 Kezde a' setétes Éj is vonni gyászos szőnyeget,
 A' Szemekről el takarta a' mezőt 's a' kék Eget.
 Mit tsináljak? merre tudjak menni Miskóltzon 's hova?
²⁰ Estve van — mind esméretlen — így futék ide 's tova.
 Nintsenek sehol Barátim — így futék fáradék!
 Bús sohajtással tehát ez Helynek is bútsút adék.
 Estve későn a' Hegyek közt útamot vitték magok
 A' setét felhőkbe láttzó tiz tizenkét tsillagok.
²⁵ Eggy Magyar-kortsmába botlék Onga mellett, 's bé menek,

- Hat Leányi egy Banyának a' kotzikba űltenek.
 Nagy sokára, hogy ki fűtta már magát az agg Madám:
 Gazra fektetett; de pénzem néki mind ezért adám.
 Másnap a' nedves homálynak gyásza hogy fénnel derültt,
 30 Rósa színnel az hegy örmon már a' Hajnal fel kerültt.
 A' le tördeltt tengerik közt épén úgy menék elé;
 Mintha Kármelt látni mentem volna a' Szent Föld felé.
 Végre Szikszó Városába' mint szarándok bé juték,
 's Klastromunk házába ottan Gvárdiánunkhoz futék.
 35 Ott be szállván, egybe kérdem: Regmetz esne mennyire?
 Míg ki szívól két pipával, el mehetsz; nints messzire.
 Eggy ökör Tsizmadja mondta, el menék ökör szován,
 's Fel tévém hogy el masérzok szent Apostolok' lován.
 Meg tudám mások szovából, hogy ha hét mértföldre nem,
 40 Hatra még is volna Regmetz. — Puff reményem 's
 mindenem! —
 Vártam itt: Miskoltzra írtam három ízbe, egygy fiú
 Vitte arra el Levélkém', 's hát reményem mind hiú!
 Itten egy hónapja telt el, míg szerentsémet lesém;
 Messze Regmetz — senki sem volt — rajta ekkép' túlesém.
 45 Békegérhartz, Tempefőim, vélem itten vóltanak,
 Kikhez apró verseimmel mások is járúltanak.
 Itt Goráni, itt az É-s vers: bár mehetnék most velek
 Hív KAZINCYMhoz! Kit óh jaj! már tsak ekkép
 tiszttelek.

162. Az én Életem

- Músám! eddig vagy a' vidám dolgok körül repdestél;
 Vagy szomorú, de idegen, s külső tárgyat kerestél.
 Eddig bár a' mord szerentse rád komorann pillantott:
 Még is víg húrokkal, 's vidám hangra verted a' lantot.
 5 De most kezdjél *Arion*nal keservesebb Áriát,
 Hogy a' Delphin is meg-szánja e mostoha sors fiát.
 Pengess halkal az alsó C-énn egy keserves éneket,
 Melyhez maga az érzékeny Bánat szabjon verseket.
 Csorgasd szíved keserveit tollam néma szájába,
 10 Hogy szedje bús andalgásom gyászos barázdájába,
 A' bú gyenge rebegéssel nyissa-meg száz' ajakát
 El-lágyúlt szíved roskadó tárházának ablakát.

- Látom úgy is, hogy könnyekkel ázott laurust kell ennem,
 A' külömbenn víg Pindusonn szomorúvá kell lennem.
- 15 Oh ártatlan mulattságnak szentelt kies ligetek!
 Nem lehet é fajdalmimat el-temetni bennetek?
 Oh Szent forrás! hát te vagy é keservimnek tengere?
 Melybe omlik bús szívemből áradt könnyveim' ere.
 Ti a' bús Echo hazája! terepély borostyánok!
- 20 Ti vagytok vég siralmimat némánn szőlő bálványok.
 Vidám Hegyek! nem terem é rajtatok egy *Nepenthe*
 Melyre az áldott természet öröm balsamát kente,
 Láthattam é felettetek egy oly bé-borult eget
 Melyből reátok bánattal fonnyasztó víz tsepegett?
- 25 Úgy van: hát nem hihetem-el, hogy volna oly szegelet,
 Mely öröm tavassza helyett, ne mutatna bús telet,
 Ez a' föld a' hasztalanság világánn oly Golyóbis
 Hol nyög a' Virtus, 's kinlódik maga a' kegyes Jób is,
 Úsz körülte könny-hullatás sós tengere, s' reája
- 30 Lebeg a' köz bánatoknak sűrű *Atmosphaerája*
 Melynek sóhajtsaiból öszve sűrűdt fellegnék
 Tömlőjéből a' sírások bő vizei tsepegnek.
 Köztök dörög, és nyilait hánnya a' rossz szerentse,
 Hogy szívünk ne tsak búsítsa; hanem meg is rettentse.
- 35 Szentebb Egek! van talám egy bódog hely ezek felett,
 Mely az ártatlan örömmek virágzó *Tempéje* lett.
 Melynek a' bánatok' tele nem hervasztja határit,
 Öntvén belé egy bódogabb nap mennyei sugárit.
 Ugyan a' számtalan napok végetlen határokbann,
- 40 Hol a' szélllyel szórt Világok kerengnek abrontsokbann,
 E' mértékre nem vehetett Mindenbenn, a' föld felett,
 Meg lehet é, hogy ne légyen egy parányi szegelet,
 Melyet az áldott Természet rakni akképp akara:
 Hogy tsak öröm rózsáival virágozzék pitvara?
- 45 Melynek ártatlan vígsággal illatozzon tavassza,
 Hogy azt a' bűnak fagyfaló tele meg ne fonnyassza.
 Óh bódogabb Teremtések Éggel szomszéd Hazája!
 (Ha ugyan közelíthetnek teremtések hozzája)
 Mikor jó egy újj életnek az a' kedves Hajnala,
- 50 Melybenn lehessen e' bódog helynek én is Angyala,
 Mikor lesz — — — — De szálj-le Múzsám e' halandók házába,
 Régegn tévelygessz már a' jobb Világok' Országába,
 El-ragadtatva vitettél a szentebbk Ég felé
 Hol a' Mindenható ditsó thronusát fel-emelé.

- 56 Húzd össze, 's tsak félig nyíjjon pislogó szemed-fénnyre
 Hogy Mennyei ditsősségnek meg ne vakítsa Fénnyre.
 Lelkem! térj vissza földedbe, 's hagyd félbe szent bútsúdat,
 Mérjed a' fel-járt Világok messzeségével búdat.
 Te is Múzsám! újj énekre készíted rebegő szádát,
 60 Bús *Orfeus* húrjaival lelkesítéd bús hárfádat.
 's Hogy bús Pengetését gyengült kezed el ne hibázza,
 Lelkem keserves *Lamentom* szívembe le-kótázza,

*

- Szűk határok közzé szorúlt ez a' Világi élet,
 Rövid ez — — alig kezd lenni, már füstté, semmivé lett.
 65 Egy Tornázt ez, 's a' *Születés* egyik ajtaja ennek,
 Másik ajtaja a' *Halál*, hol az élők ki-mennek.
 Ez egy rövid — de sok bajjal meg-*ra*kott terhes pálya
 A' Böltső, és a' koporsó ennek a' két *Métája*,
 Hová, kik a' balgatagság sebes szekerénn futnak:
 70 A' testi kívánságoknak kerekeinn el-jutnak.
 Ez az élet oly sebessen, oly alattomba halad:
 Hogy észre nem veszik sokann, mikor tőlök el-szalad,
 De, bár illy rövid az élet: még is meg hosszabodik,
 Ha a' bánat mérge, 's a' bűk száma meg-sokasodik,
 75 Az élet rövidségéről tsak azok panaszkodnak:
 Kik ez enyelgő Világban torkig bugyborékolnak,
 De mióta idejére éltemnek eszmélhetek,
 Sok századoknak láttanak nekem e' néhány hetek.
 Te mérted óh Világ fénnye! az én esztendeimet,
 80 Te számláltad minden naponn bokros keserveimet.
 Te a' fénynek 's melegségnek Attyal tégy bizonságot,
 Te ki idő szakaszokkal méred ezt a' Világot,
 Mikor *Chiron* nyila eránt vinnéd tűz szekeredet,
 Akkor látám-meg először élet adó fényedet.
 85 Előbenn az Élet édes mézzel akkor kínála,
 's Mihelyt meg-kóstoltam, mérges mézze tösmörre vála.
 Azólta, könnyekkel töltvén italom, és ételem,
 Émelygős olaj-salakját ökrendő korttyal nyelem,
 Bár már *Titán* a' tizen két jegyek Karikájában,
 90 Tizen kilentzer fordúlt-meg tündöklő hintójában:
 Még sem jött-fel soha gyászos köddel borúlt Egemenn:
 Hogy az öröm tiszta fénnét látta volna Szívemenn.
 Sőt ha piross Ortzájával hevült a' piross reggel,

- Fel-szívta bús könnyeimet a' harmatos tseppekkel.
 95 Mikor merité Lovait a' Tenger kék Ölébe:
 Merítette Szívem a' Búk hánykódó tengerébe.
 Ti tizen kilentz esztendők, életem esztendei!
 Egy mást váltó siralmimnak ti hosszabb mértékeil
 Már az Örökké-Valóság végetlen pítvarába
 100 Álljatok a leg-szomorúbb Esztendők bús sorába.
 's Ha meg láthatom valaha több Testvéreteket is,
 Gyász ruhába állítsátok mellétek ezeket is. —
 Míg tartott gyermekségemnek tizen két esztendeje,
 Fonnyadt bimbót mutogatott tövisse közt vesszeje;
 105 Már hét esztendőktől fogva virágzik ifjúságom,
 De le-szakasztá a' bal sors nyílai kezdő virágom,
 's Tette egy könny-hullatással töltt pohárba; melybenn bár
 Virágzik is: de lassanként fonnyad, és hervadoz már.
 El-aszik már — — — ki nem tudám a' többiét rebegni,
 110 A' könnyek Zápora kezdett két szememenn peregni.
 Öszve fatsart szívem' belső titkos Kamarájának
 Rejtekébenn a' búk zúgó habbal meg-áradának.
 Istenem! ájulás volt é? vagy pedig tsak méj álom?
 Tüzes kepzeldésimet, oh még most is tsudálom.
 115 Láttam é, vagy tsak képzeltem? *Apolló* rám tekinté,
 's El-alélt Lelkem sebére édes balsamot hinte.
 „Hát *úgy* mond, rab vagy Poétám! még pedig a' Bánaté?
 „Hát téged a' Bánat e' szent helyektől el foghat é?
 „Oszlaed komor Bánatidnak gyászból szövött felleget'
 120 „Légy a' mienk, légy, derítsd-fel ismét örömed egét.
 „Láttam én a' Duna menténn oly *Meczenást*, a' kinek
 „Szíve nem sajnáll áldozni a' Pindus Szűzeinek. —
 Tovább akarám kérdezni — — : de el tűnt szemem elől
 A' Felhőt fényes szárnyával bársonyozván jobb felől.
 125 's Már a' hajnal lobogtatván alól rózsá szín fáklyát,
 Fel-szedte szemem helyéről az álom édes mákját.

163. Nagy Sámuel Sanderjére

Múlik mord Egünk' homályja,
 A' ködök már oszlanak,
 Mellyek olly sűrűn reája
 'S vastagon borúltanak.

5 Túl Budán más Láthatárra*
A' setéség elmene,
Rá tekintvén ez Hazára
A' Magyar' Jó Istene.

Fénylenek setét Egünkön
10 Eggynehány oly Tsillagok,
Mellyek árva Nemzetünkön
Fényesíthetnek magok.

Hajdan első renddel ége**
Az homály közt PÉTZELI:
15 Ő elalva, Néki vége;
Mégis a' Nép tiszteli.

Mert tudós pennája feste
Néki olyan érdemet,
Mellyet a' Százak' leste
20 'S múltta porba nem temet.

Ő kihaltt, 's porára húlttak
Sok Magyar' keservei:
Óh — de sírba nem borúltak
Véle *Young* és *Hervey*.

25 Drága kintse Nemzetemnek,
'S jobb idők zsengéje is!
Óh! hol ilyenek teremnek,
Gazdag a' szegényje is! — —

Jer, BARÁTOM! PÉTZELIDDEL,***
30 Gazdagítani Népedet,
Űlj üres helyére; hidd el,
Néped áldánd TÉGEDET.

Jer, BARÁTOM! harmadiknak
Hozd elő Bólts SANDERED':

* Láthatár, *Horizon*. Pétzeli.

** Első rendű, első fényjű, első nagyságú Tsillag. *Stella primae magnitudinis. Astronom.*

*** Az én Barátom Pétzelinek barátja volt.

- 35 **Hídj nekem, Magyarjainknak**
Véle kedvét megnyered.

Herveyt, Youngot betsűlni
Megtanulta Nemzetem:
SANDER ő velek fog űlni,

- 40 Ezt előre hirdetem.

Ő az Olvasóra édes
Mézeit tsepegteti,
Még magát is a' negédes*
Észét magához kötheti. —

- 45 **Óh ! Hazám, Hazám, szeressed,**
Kik szeretnek Tégedet,
Nagy Nevek' gyémántra messed;
Ők derítik fényedet!

- En ugyan betsűlöm őket,
50 És örökre tisztetem:
Míg az Ég víg 's ép időket
Éltet e' földön velem. —

164. A' Tavaszhoz

Jer, kies Tavasz! botsássál
Éltető lehelletet,
Hogy kihaltt mezőnkbe' lássál
Újra vidám életet.

- 5 Száz Zefír köszönti tsókkal
Rózsaszínű lábadat,
A' kiomlott Nártzisokkal
Bársonyozván útadat.

- Száz Driás mond az hegyekben
10 Néked áldó éneket,

* Superbe delicatum.

Hármas Ekhó zeng ezekben
Innepedre verseket.

Nyájasabb Etéziákkal
Nyílik a' Nap' reggele,
15 Töltsi édes balzsamával
Szűz virágidat tele.

Zengedeznek énekelve
Pándion' Leányai,
Rajta víg örömbe telve
20 Zúgnak a' fák' gajjai.

Sok szerelmest kis nyilával
Vérez a' Vénus' fia:
Érzi ezt hív Dafnisával
A' mosolygó Lília.

165. [Oh únalom! vad únalom . . .]

Oh únalom! vad únalom!
Óráimat be fájlalom,
Hogy így homályosítod!
Ifjú korom víg hajnalán
5 'A felkelő napot talán
Örökre el borítod?

166. Miért ne innánk?

Igyunk barátim! a' komor
Bú' lángja nem tsatázik,
Ha mádi borral a' gyomor
A' kis pokol meg ázik.
6 Igyál! ne, e' szőlő-gerezd'
Levével öblödet fereszd.
Vígadj ötsém! ma-holnap
Zsákjába dughat a' pap.

Mi gondod a' továbbira,
 10 'S világodat hogy' éled?
 Tekints csak e' jó mádira,
 Szíved tudom meg éled.
 Más hadd gyötörje a' fejét
 Töltvén bolond esztendejét;
 15 Élünk rövid napunkkal
 Múlatva víg *igyunkkal*.

A' Bakhus úr' pintzében
 Magam leszek vezértek:
 Nunc est bibendum! ennyibe
 20 Horáttzal egyet értek.*
 Igyunk, eh a' ki nem barát!
 Tegyük le minden maskarát,
 'S már most no, *poculatim*
 Igyunk vidor barátim!

167. Ván, Vén,
 vagy
 Az üstökös Eloquentia

Vőfi: És pedig az én Uram Kajos István
 A' Szent Lélek felbuzdítván,
 's Szándékát a' szent Házasságra vetvén
 Dombi Pandát megszeretvén,
 5 Betsületes Szüléitől megkapván,
 Véle a' minap felteapván.
 Ma mint a' Vereshagyma megesküdvén,
 Estvére mellé feküdvén,
 Szent Lakodalmat e' végre tsinálván,
 10 Egy kis Kollatzióra,
 Egy darab Petsenyére,
 Borra egy Kantsóra,
 Tántzra Kufertzesre
 Kelmedetis invitálván,

* Horatius. Carm. Lib. I. Od. 37.

Hogy a' több frekvencia elérkezvén,
 Jelenjen meg örvendezvén,
 Engem küldött azűz jó reggelt kívánván. —
 Ennye, beh sok jeles ván, -ván!

168. [Aranka Györgyhöz]

Ne vesztegesd, ne vesztegesd
 Az érdemes Nevet rám:
 Inkább egyébbel fejtegesd
 Szíved javát, Arankám!

5 Tisztelsz, de a' ki Engemet
 Ugyan valóba esmér
 Olly kényesítő Érdemet
 Tsekély Eszemre nem mér.

Bár annyiaval nem kérkedek
 10 A' mennyit én reám vetsz:
 De mégis, ah, megengedek
 Mert vele úgy ketsegtetsz

169. A' Sütés

„Mért áll az Úr hátam megett
 Mindig, mikor dagasztok?
 Édesdeden bámúl reám,
 Míg csak ki nem szakasztok:

5 Tán a' Sütés mesterségét
 Akarja meg tanulni,
 Hogy tudhassa, ha valaha
 Reá talál szorúlni.

Ha czélja az, mellém álljon,
 10 Akár ide előmbe,
 Innen jobban belé láthat
 'S nézhet a' tekenőmbé.—

Nézze meg jól, kezem mint jár,
A' téstát mint forgatom,
15 Hol szélit, hol a' középit
Renddel mint dagasztgatom,

És ha asszonyi dolgokba
Az Úrnak nem lesz szégien
Avatkozni, mikor kovászt
20 Teszek, mindig itt légyen.

Tanúljon meg legelőbb is
Kömlös korpát áztatni;
Ha úgy tetszik azt szívesen
Meg is fogom mutatni.“ —

25 „„Csak hátul szeretek állni,
Innen többet tanúlok,
Nem akarok én Pék lenni,
Nem is azért bámúlok.

Ha a' Kisasszony azt maga
30 Nem kérdené én tőlem,
Bámulásom okát senki
Ki nem venné belőlem.

De már most csak egyenesen,
Magyarosan megmondom,
35 Hogy nekem a' tekenőre
'S téstára semmi gondom,

Csak azt nézem, mikor dagaszt
Szép fara mint imbolyog,
Őszve szorúlt vékonyába
40 A' viganó mosolyog.

Valamikor le 's fel hajlik,
Utána mozdúl alja,
Alabástrom lába szárát
A' slingolt fodor nyalja.

45 De szeretném felhajtani
Hátul, de jobban elől,

Hogy színről színre láthatnám
Mi mozog azon belől.

Annak minden moteszanása
50 Bennem a' vért ugratja,
Kezemet a' tapintásra
Készteni és nógatja.

De nem merek hozzá nyúlni,
Mert ki-lökődne vérem,
55 Csak kívánsággal küszködöm
'S a' nézéssel meg érem.

Meg kell érnem, mert, nem vagyok
Oly merész, mint kívánó,
Mert különben nem maradna
60 Meg tőlem a' Vigánó.

Egyet egyet fordul bennem
A' vér és szinte zajlik
Valamikor a' Kis-Asszony
A' Tekenőbe hajlik.

65 Hol meg telik, hol el apad
Hasam kíváncsi csője,
Gondolván, mint rángatódzik
Elől szép köszöntője.

Mintha látnám, mint virít ki
70 Bársony szín selyem szőre
Közzül köldök remekjének
Pirosló barnás bőre. — —

Szebb hasadásnak kell lenni
A' Kis-Asszony alfelén,
75 Mint a' tiszta mundlisztból sült
Piros zsemlye tetején. — “ “

„Menjen az Úr! ne álljon itt,
Menjen az Úr dolgára,
Hogy jöhet egy Gavallérnak
80 Illyen beszéd szájára.“ —

„„Kedves Kis-Asszony! hidje el,
Örömet is el mennék
Én dolgomra, a' mit ugyan
Hogy szeméremmel tennék;

85 Bezzeg tudnám az én dolgom
Mi, mikor és hol volna,
Ha én velem a' Kis-Asszony
Olly helyen parancsolna,

Hol bátran motorálhatnék
90 Patyolat czombja táján
Hasalhatnék a' sötétben,
Köldökén, fodorháján.

Így fektemben illegetném
A' medenczéje peczkét,
95 Majd adnék én *memoriter*
A' Sütésből egy leczkét.

Kanál-nyéllel tennék kovászt
Ha engedelmet adna
Élesztőt loccsintnék belé,
100 Domborúbbra dagadna.

Nem várnám én, hogy meg kelne
Gyakran meg dagasztgatnám,
Mint most a' Kis-Asszony, farom
Éppen úgy riszálgatnám.

105 Nem dagasztgatnám a' szélét,
Csak gyengén csipegetném,
De bezzeg a' közepébe
Jól bele tekénkedném!

Be is fűtenék egyszersmind
110 A' mikor dagasztanék,
Be tudnék vetni sötétben
Szusztorát nem gyujtanék,

Meleg vízzel fűtenék be,
Nem szalmával én neki,
115 Mégis annak idejében
Elkészülve jönne ki,

Nem kívánok én csuklóig
Kezemmel bent vágkálni,
Csak kívülről babrálgatni,
120 Van itt mivel piszkálni.

A' kemenczét fűtögetni
Hej! bezzeg nem restelném,
Hogy tisztább lenne feneke,
Gyakran kipemetélném.

125 Frissen piszkálnának benne,
Hogy lángra erősödne,
Hogy a' bevetés a' fűtés
Miatt el ne késődne.

130 És hogy a' tűz kárt ne tenne
A' száraz piszkálóba,
Gyakran belé mártogatnám
Végig a' piszkálóba.

Kedves Kis-Asszony! (:reményilem
Nem fog tán pofon ütni?:)
135 Űgye, hogy egyszerre tudnék
Dagasztni, fűtni, sütni.“ — —

„Menjen! szívesebben venném,
Ha így nem magyarázna,
Ebből látom bizonyosan,
140 Hogy az Űr egy parázna!”

„„Nem vagyok én, nem is leszek,
Arra nem vetemedném,
Ha a' kisasszony akarná,
Mégis nem restelkedném.” ”

145 „Menjen az Űr! ne álljon itt,
Soha mikor dagasztok,
Inkább minden sütésemből
Egy egy cipót szakasztok.

150 Még a' mellé pogácsát is
Sütök egy jó tepsivel
Meg érheti fölöstökre
Talán az Úr ennyivel.“ — —

„„No legyen, nem is nézem hát,
Nem leszek olly goromba,
155 De gyöngy farának mozgását
Nem felejttem azonban.

Maradjon a' pogácsa is,
Mert az szerelem jele;
Meg érem a' czipóval is,
160 Csak vaját tegyen bele.

Hejh jó ízűt eszem abból,
De kivált a' dúcczából,
Ádám sem evett jobb ízűt
A' meg tiltott almából.“ “ —

165 „De meg lesz a' pogácsa is,
Az nem olly sokba kerül,
Csak viselje az Úr magát
Becsülettel, emberül.“ —

„„Ha a' Kis-Asszony méltóztat
170 Engem ily fölöstökre,
Hív tisztelő 's háládatos
Leszek hozzá örökre.“ “

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Abafi = Abafi Lajos: Csokonai ismeretlen költeményei. Figyelő. X. 1881.
- AD. = Cs. Vitéz M.: Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megtjelent; 1806.)
- AD/j. = Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.
- Alf. = Alföld. Folyóirat. Debrecen. 1954—
- Anakr. = Anakreon görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görög és Latin Remekírók.
- áth. = áthúzott, áthúzza
- átjav. = átjavítva
- AV. = Csokonai Vitéz Mihály: Alkalmatosságra írt versek. Nagy-Váradi, 1806.
- AV/t₁ = az Alkalmatosságra írt versek kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 119/b).
- AV/t₂ = az Alkalmatosságra írt versek második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/11, 37ab).
- Bán—Julow = Bán Imre—Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964.
- Bartha D.:
MDall. = Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Budapest, 1935.
- BókH. = Csokonai Vitéz Mihály: Batrachomyomachia vagy Béka-egérhartz Blumauer módja szerint.
- Bonda = Bonda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I—III. Budapest, 1952—1957.
- bibl. = bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadásban alapulnak: Szent Biblia, az-az: Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordítottatott Karoli Gáspár által. Basilea, 1770.

- Bíró** = Bíró Ferenc: Egy XIX. század eleji kódex Csokonai-nak tulajdonított versei. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum.* Szeged, 1960. (1961. 7–12. 1.) Irodalmi dolgozatok. 22.
- Bodnár:** = Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. I–III. Budapest, 1891–1893.
- Bp.** = Budapest.
- CQ.** = *Convassatum Quid.* — 1794-i másolatgyűjtemény Csokonai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/III, 37b–54b).
- Cs-brev.** = Vitéz Mihály ébresztése. Csokonai-breviárium. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1973^a.
- Császár:**
NémK = Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.
- CsEml.** = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 1. Budapest, 1960.
- Csipak** = Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. Értekezések a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. 4.
- Cs/ÖM.I.** = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (I.) Költemények I. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1975.
- Cs/Szín. I–II.** = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszky Kádár Jolán. Budapest, 1978.
- DebrGr.** = Magyar Grammatika, melyet készített Debrecezen benn egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.
- DebrEK.** = Egyetemi Könyvtár, Debrecen.
- DebrK.** = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen.
- DebrKK.** = Debreczeni Képes Kalendárium. Debrecen. 1901–1948.
- DebrSz.** = Debreceeni Szemle. Folyóirat. Debrecen. 1927–1944.
- DériM.** = a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.
- DDM.** = Csokonai Mihály: Diétai Magyar Múzsá. I–XI. Pozsony. (1796. Nov. 1.–dec. 15.)

DMM/j.	= a Diétai Magyar Múzsza tartalomjegyzéke.
Domby	= Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki, nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.
Dor.	= Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fárságon. Furcsa vitézi verszet IV könyvben.
Dor. ¹	= Cs. Vitéz Mihály: Dorottya . . . Nagy-Váradon, és Vátzon, 1804.
Dorogi—Ortutay	= Dorogi—Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Pécs, 1936. Apollo-könyvtár 9.
DPD.	= „Danielis P. Debreczeni (? Debreczeni P. Dániel) Aő 1805. 8 ^o Martý. Csikorgo Arany pleh verebek ellen.” — Kéziratok másolatgyűjtemény, magántulajdonban.
ED.	= Csokonai „Első Darab” elnevezésű saját kezű vers-tisztázata, illetve annak tartalomjegyzéke 1795-ből, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672 IV, 126l—127b).
EK.	= Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkái-nak 1795 elsőnegyedében összeállított saját kezű cím-jegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyv-tárának Kézirattárában (K 679/II, 27a—30b).
EKvt.	= Egyetemi Könyvtár.
ék.	= énekeskönyv
elav.	= elavult < szó, kifejezés >
Elek	= Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, évszám nélkül [1937].
em.	= emendálva, emendáltuk
é. n.	= évszám nélkül
EPhK.	= Egyetemes Philologiai Közlöny. Folyóirat. Buda-pest, 1877—1948.
EPM.	= Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szer-kesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.
ErdMúz.	= Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. 1874—1882; 1884—1947.
ÉrtSz.	= A magyar nyelv értelmezőszótára. I—VII. Budapest, 1959—1962.
Esch.	= Johann Joachim Eschenburg; Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.

- Eschenburg:**
Theorie. = Johann Joachim Eschenburg: Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. Berlin, 1783.
- f.** = folio
- Faz.** = Fazekas Mihály összes művei I–II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László, Budapest, 1955.
- Ferenczi** = Ferenczi Zoltán: Csokonai, Budapest, 1907.
- FerM.** = Ferenczi Zoltán másolatai Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Ms 356/zs).
- Figy.** = Figyelő (Szerk.: Abafi Lajos). Folyóirat. Budapest. 1876–1889.
- FilKözl.** = Filológiai Közlöny. Folyóirat. Budapest. 1955–
- FK.** = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Budapest, évszám nélkül (1942).
- FL.** = Losonci Farkas Lajos-féle másolatgyűjtemény: föltehetően Csokonai eredeti kézíratairól. Országos Széchényi Könyvtár. Oct. Hung. 395.
- Földessy:**
Tan. = Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények. Budapest, 1934.
- fr.** = francia
- FrFelv.** = „Sorsotok előre nézzetek” A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk. Kőpeczi Béla és Sziklay László. Budapest, 1975.
- Georg.** = Vergilius: Georgica, illetve Csokonainak ebből készített fordítása, a Georgicon.
- gör.** = görög
- Görömbei** = Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alföld. 1973. 11. szám. 125–135. l.
- Gulyás:**
Cs-tan. = Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.
- Gulyás:**
MÍrók. = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I–VI. Budapest, 1939–1943.
- b.** = hasáb
- Haraszi** = Haraszi Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.
- Harsányi:**
CsSpatak. = Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak, 1922. A Sárospataki Hírlap füzetei. 10.

Hársányi: Rok.	= Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.
HéVir.	= Heliconi Virágok 1791 esztendőre. Szedte Kazinczy Ferentz. Pozsonyban és Komáromban. [1791.]
HG.	= Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I–III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Budapest, évszám nélkül [1922].
Hóman–Szekfű	= Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. I–V. Budapest, 1935–1936.
Horváth: Csok.	= Horváth János: Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.
Horváth: IrNép.	= Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Budapest, 1927.
Horváth: MVer.	= Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.
i. h.	= idézett hely(en)
i. m.	= idézett mű
Imre: OlKölt.	= Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. Budapest, 1897. 1–147. l.; Az olasz költészet hatása a magyarra.
IrDolg.	= Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Szeged. 1956– (Különlenyomatok az Acta Universitatis Szegediensis (Sectio Philologica) kötetéből.
IrFelv.	= Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József–Tarnai Andor. Budapest, 1974.
IrNyDolg.	= Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dező. Budapest, 1960.
IsO.	= Csokonai Vitéz Mihály: Az istenek osztózása.
It.	= Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest. 1912–1962. Új folyam: 1969–
ItK.	= Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest. 1891–
Jancsó;	= Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság Iratai. Bukarest, 1955.
jav.	= javítva
jelz.	= jelzet

- JGk. = Juhász Géza kéziratok hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).
- JGy/j. = Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 756, 38b).
- Juhász;
CsVers. = Juhász Géza: Csokonai verselése. *Studia Litteraria*. 1963: 49–67. I.
- Juhász G.:
Cs.tan. = Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Juhász Izabella. Budapest, 1977.
- Julow;
Csok. = Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1975. Nagy Magyar Írók.
- k. = kötet vagy könyv, illetőleg (arab számjegy után): körül
- K. = kézirat
- K₁, K₂, K₃ = első, második stb. kézirat
- KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890–1911. — XXII. (I. pótkötet). Budapest, 1927. — XXIII. (II. pótkötet.) Budapest, 1960.
- Kej. = Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben saját kezű címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 38b).
- Kcsj. = Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak saját kezű jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 31a–33b.)
- Kcsl. = Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezeztől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).
- Kföldy = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I–III. Közlí Kelemföldy. Lipcse, 1843–1845.
- KisfÉvl. = Kisfaludi-Tósság Évtapjai. Buda[pest]. 1836–1926.
- Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratok munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a–19a).
- kk. = [lapszám után] és a következők
- KK. I–V. = Csokonai: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek saját kezű gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I–V.).

- Kleist = Ewald Christian von Kleist: Sämtliche Werke. I—II. Berlin, 1778.
- Klenner = Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pécs, 1938. Pannoniakönyvtár 51.
- Kodály—Gyulai: = Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.
- Kókay = Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795). Budapest, 1970. Irodalomtörténeti Könyvtár. 25.
- Kovács: ME n. = Magyar Éneis, avagy P. Vergilius Márónak Éneás' viselt dolgairól írt munkája. Mellyet magyar versekbe foglalván, ki adott Kovács Jósef n. kőrösi prédikátor. Első darab. Komáromban, 1799.
- K. P. = „Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. (= Kiss Pál) 1807dik esztendőben.” — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.
- Kp. n. = központozás nincs (vagy, központozás nélkül)
- Kül. = Kötémaradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzők Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b—47b).
- KZs. = „Csokonay Keze írásai. Composuit Sigismundus Kovács.” Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).
- L. = lap, oldal
- lat. = latin
- lál. = lásd!
- L.D. = Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várád, 1805.
- L.D. = Ugyanennek második kiadása: Nagy-Várád, 1806.
- L.D/t₁ = a Lilla kötet első tervezete. Csokonai kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).
- L.D/t₂ = a Lilla kötet második tervezete. Csokonai kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/II).
- Lit. = Literatura. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1974—
- lss. n. = lapszámozás nincs.
- Maday = Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Bp., 1910.
- Marozali = Marozali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. I—II. Budapest, 1907.

- Meth.** = Methodus, quam in Collegio reformatorem hely. confessionis omnes scholas inferiores docentes inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. Debrecini, 1770.
- Mfj.** = Csokonai műfajok szerint összeállított saját kezű címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).
- MHirm.** = Magyar Hírmondó. Hírlap. Pozsony. 1780–1788. — Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs. 1792–1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.
- MIR.** = Magyar Irodalmi Ritkaságok. I—LVII. Szerk.; Vajthó László. (Budapest.) (1931–1941).
- MIrT.** = A magyar irodalom története I—VI. Budapest, 1964–1966.
- MK.** = Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. I—II. Budapest, 1950. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Magyar Klasszikusok.
- MKsz.** = Magyar Könyvszemle, Folyóirat. Budapest. 1876—
- MKur.** = Magyar Kurír. Hírlap. Pozsony. 1786. Bécs. 1786—1834.
- MM.** = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegejtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973., valamint ennek némileg módosított utónnyomása.
- MMerk.** = Magyar Merkurius. Hírlap. Pest. 1788—1790. Bétai Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs. 1793—1798.
- MMerk/jj.** = Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétai Magyar Merkurius című hírlap 1794. LXXXIV. számában (1293—1294. l.).
- MMus.** = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa. 1788—1792.
- MMusa** = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony. 1786. Bécs. 1786—1789.
- MNy.** = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest. 1905—
- Molnár A.: CsMűdal** = Molnár Antal: Csokonai és a műdal, Debrecen, 1929.
- Molnár A.: NyDall.** = Nyugatis magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. — A magyar zene történetéből. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Zenetudományi Tanulmányok. IV. Budapest, 1955.
- Molnár Á.: DebrArc.** = Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939.
- MSzól.** = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

TMAK.	= Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Budapest.
MTsz.	= Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyei József. Budapest, 1897–1901.
MTud.	= Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Budapest, 1956–
Műf.	= Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. — Csokonai saját kezű kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 674).
Napj.	= Napjaink. Irodalmi és kulturális lap. Miskolc. 1962–
Nagy: DebrKoll.	= Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig (Kerettörténet). A Debreceni Kollégium története. I. Debrecen, 1940.
ném.	= német
NéNy.	= Népünk és Nyelvünk. Folyóirat. Szeged. 1929–1939.
nép.	= népnyelvi
NG.	= Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiből 1796-ból az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 893.).
NG/j.	= Nagy Gábor jegyzetei a Lilla-versekről a fenti kéziratban (Fol. Hung. 893: 1b).
NZs.	= „<Sarkadi Nagy Zsigmond> Gyűjtemény vagy Némely külömb külömbféle Matériákról iratott és összevazdított Versek és Fojóbeszéddek. 1810.” Magántulajdonban. Mikrofilmmásolata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrofilmtárában, A 4051/I. jelzeten.
NyF.	= Nyelvészeti Füzetek Sorozat Budapest. 1902–1918.
NyIrK.	= Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár. 1957–
Ny ^r .	= Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Budapest. 1862–
NyKz.	= Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest, 1890–1893.
Ny(Nz).	= Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzések és képzésmódok jegyzékével. (I.) Budapest, 1902. — II. Budapest, 1908.
ÓD.	= Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várád, 1805.
ÓD/t.	= Az Ódák kötet terve (1802). Csokonai kézírata a

- p>ol. = olasz
- Oláh:
CsLat. = Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.
- Oláh:
Csok. = Oláh Gábor: Csokonai. Budapest, 1928. Irodalomtörténeti Füzetek. 30.
- Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa. 1790—1791.
- OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- Otrokocsi
Nagy = Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Különnyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából.)
- ÖÉ. = Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József. Budapest, 1953.
- ÖV. = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.
- ÖV.² = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.
- Pais-
Eml. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd. Budapest, 1956.
- Pásztorv = Pásztorv Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.
- Peisner = Peisner Flóra: Haller mint didaktikus költő. Budapest, 1911.
- Pelle = Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIIIe siècle; Michel Csokonai et la littérature française. — Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged, 1933. Études Françaises. 10.
- Pfeifer = Pfeifer Ferenc: Hat Magyar Énekek Csokonay Vitéz postától. Mellyeket muzsikára tett Fortepiánóra 's Gítárára alkalmaztatott, és a' Magyar Muzsák' kedvellőinek ajánlott Pfeifer Ferentz. 9 Munka. Kiadótak Pozsonyban előfizetés utjában. (1818).
- PIMÉvk. = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. Budapest, 1959—
- Pintér = Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. V. Budapest, 1932.
- PM. = Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta Márton József. Bécs, 1813.

poet. lic.	= poetica licentia
Pukánszkyé	= Pukánszkyé Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. Irodalomtörténeti Füzetek. 5.
Puky/j.	= Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 4/34).
r.	= recto (a kézirat előlső lapja)
Rájniz:	
Hel.	= A' Magyar Helikonra vezérő katalógus. Az az: a' magyar verse-szerzésnek példái, és regulái. Írta Kőszegi Rajniz Jósef. Pozsonyban, 1781.
rég.	= régi(es)
Réti	= Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire, Budapest, 1909.
RMKT.	= Régi Magyar Költők Tára. Sorozat. Budapest, 1877—
Ro/	= romlott szövegű változat, szövegromlás
röv.	= rövidítése, rövidítve
rv.	= recto és verso (a kézirat mindkét oldala)
RV.	= „Rózsai-versek”. — Csokonai kéziratok ciklustervezte a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 8a—12b).
Sander—	
Nagy:	= Az istennek jósága és böltsége a' természetben Sander Henrik után. [Fordította: Nagy Sámuel]: Pozsony és Komárom, 1794.
Sander—	
Nagy:	= az előbbinek második kiadása. Pozsony, 1798.
Sinkó	= Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.
SM.	= Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).
Sokf.	= Sokféle. Szerkesztette: Sándor István. Győr (később: Bécs). 1791—1808.
Sonkoly	= Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertorium kísérlet.) Magyar Zene. Zenatudományi folyóirat. Budapest, 1961: 116—133. I.
Sötér:	
Werth.	= Sötér István: Werthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1970.
Spach	= Spach János: Magyar énekek klavir kísérettel. Pest, 1824.
SpK.	= Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagy-könyvtára, Sárospatak.

- Staud;**
Orient. = Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.
- Stoll** = A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.
- StudLit.** = Studia Litteraria. Közlemények. Debrecen. 1963 –
sz. = szám(ú)
- Sz** = a tárgyalt szöveg(ek)
- Sz₁, Sz₂, Sz₃** = első, második stb. szöveg(változat)
- SzámSz.** = Csúry Bálint: Szamosháti Szótár. I–II. Budapest, 1935–1936.
- Szauder:**
Olir. = Szauder József: Olasz irodalom – magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.
- Szauder:**
Roc. = J. Szauder: Il rococo all' italiana di Csokonai. Italia ed Ungheria. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay. Budapest, 1967.
- Száz.** = Századok. Folyóirat. Budapest, 1867 –
- V. Szendrei** = V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező...” Csokonai lírájának élményrétégei. Kismonográfia. Kolozsvár, 1970.
- Szentjóni Szabó:**
KöltM. = Szent-Jóni Szabó László költeményes munkái. Pest, 1791.
- Szilágyi:**
CsMűv. = Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Budapest, 1981.
- Szilágyi:**
CsSzók. = Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókincséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dezső. Budapest, 1960. 67–130. l.
- Szilágyi:**
CsTájsz. = Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Budapest, 1974. Nyelvtudományi Értekezések. 92.
- Szinnyei:**
Mírók. = Sinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I – XXIV. Budapest, 1891–1914.
- szól.** = szólás
- Szócs:**
CsokOl. = Szócs Géza: Csokonai és az olasz költők. Irodalomtörténeti tanulmány. Szentes, 1893.

Szpróz.	= Csokonai Vitéz Mihály: Széppróza. — Csokonai szépprózai munkáinak saját kezű gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).
Szv ₁	= Csokonai számvetése kiadandó műveiről 1795 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 77ab).
Szv ₂	= Az előbbihez hasonló számvetés 1796-ból, ugyanott (K 672/IV, 147a).
SzV/j.	= Szerelmes verseiklus betűrendes jegyzéke 1798-ból: Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (K 672/IV, 10a + 12b).
táj.	= tájnyelvi
Temp.	= Csokonai Vitéz Mihály: A' méla Tempefői. Nemzeti nemes játék öt felvonásban.
TESz.	= A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—III. Budapest, 1967., 1970., 1976.
TF.	= Csokonai Vitéz Mihály: Törredékek—Fordítások. Csokonai saját kezű munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).
Thury	= Thury Etele; Iskolatörténeti adattár. I—II. Pápa, 1906—1908.
Tokly	= Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].
Tokly/j.	= Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról. Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásában (LXXXVIII—XCII. hasáb).
ToldyM.	= Toldy Ferenc másolatoss kötetek Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/I—III.)
Tolvlat.	= Csokonai Vitéz Mihály: A tolvaj isten vagy az a crimen raptus.
Tóth	= Kis Kun Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Ariák, és Dallok, verseikkel. 1832. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára: RUI. 8r. 63.
tör.	= török
tréf.	= tréfás (használatú)
Ttáj.	= Tiszatáj. Folyóirat. Szeged. 1947—
TudGy.	= Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1184.
ua.	= ugyanaz

ÚK.	= Új katalógus — Csokonai műveinek részben saját kezű kéziratok katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).
uo.	= ugyanott
Ur.	= Uránia. Folyóirat. Vác. 1794—1795.
ÚZSz.	= Új Zenei Szemle. Folyóirat. Budapest. 1950—1956.
Vargha: ArcV.	= Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest, 1974. Arcok és vallomások.
Vargha: CsVM.	= Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.
VasUjs.	= Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest. 1854—1921.
VJ.	= Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. — Csokonai autográf műveinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755).
Vkt.	= Vézlatos kiadási terv. Csokonai saját kezű címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 45b).
v. ö.	= veed össze!
vsz.	= versszak
VT.	= Verstisztázata 1793-ból. — Csokonai saját kezű verstisztázata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 52a—80a).
Waldapfel: MFelv.	= Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.
ZC.	= Zöld-kódex. Csokonai zsengéinek a későbbi hozzátoldásainak saját kezű gyűjteménye a Kisebbségi költemények IV. kötetében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 32a—102a).
ZJ.	= Zilhai János másolatok kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).
Zsoklos	= Zsoklos Jenő: Bibliái vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

CSOKONAI KÖLTŐI PÁLYAKEZDÉSE

(1791–1793)

Kritikai kiadásunk első kötetében Csokonai iskolai versgyakorlatait — zsengeit — s ezek mintájára írt első önálló próbálkozásait adtuk közre az 1786–1790. évekből. Az iskolai témák igényesebb újraformálásai (napszak-versek, évszak-versek stb.) között már ekkor föltűnt a költőnek néhány önálló tárgyválasztású közéleti verse 1789–1790-ből (*Az ós: Laudonra, Belgrádra, A Párt Utó, Magyar Hajnal hasad, Egy Magyar Gavallér*). Az utóbbi kettő már a Debrecent közvetlenül is érintő, ellenzéki szellemű nemesi-nemzeti felbuzdulással volt kapcsolatban, amely II. József uralkodásának utolsó hónapjaiban lobbant fel. (*Az Egy Magyar Gavallér* megszületésébe pl. közvetlenül belejátszhatott a koronaörző bihari bandériumnak a Kollégiumban tett látogatása; ld. Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1790. II, 37–38. l.)

Csokonai költészete a következőkben a közélet vonzásában, növekvő közéleti érdeklődésének jegyében alakult.

A Debrecent ekkoriban legközvetlenebbül érintő belpolitikai esemény az 1790/91-i országgyűlés, amelyen a trónutódlás s a protestáns egyenjogúság kérdésében döntenek. Az irodalmi életben még mindig a józsefi liberalizmus uralkodott: a korszak egyik fölvillanyozó irodalmi újdonsága a bécsi jozefinista Blumauer travesztált *Aeneis*-ének Szalkay Antal-féle fordítása, amely már 1792-i kiadása előtt közkezen forgott. A mű valószínűleg folszabadtotta a teológiába beleúnt diákság mítoszrombolásra kész tréfakedvét (ohhoz Csokonainak egyéni alkati adottságai is voltak) — egyzersmind példát és lehetőséget kínált nagyobb, átfogó jellegű politikai szatíra megírására a hazai viszonyokról. A költőnek két műve is született ebben a műfajban: *Az istenek osztozása* (1790–91) és a *Béka-egyhárc* (1791–92).

Mindkettőben túltett mesterén: olyan antik történeteket választott ugyanis allegorizáló mondanivalójához, amelyek már szerkezetükkel, eszlekményükkel is kifejezték, erősítették eszmei mondanóját, koncepcióját, míg Blumauer travesztált *Aeneis*-ében az eredeti eszlekménynek nincs köze az író ötletszerű politikai kitérőjéhez, alkalmi csipkelődéséhez.

Az istenek osztozása nem más, mint az 1790/91-i országgyűlés paródiája, a *Békaegyhárc* pedig ezen túlmenően a legfontosabb külpolitikai eseménynek, a francia forradalom elleni Habsburg-intervenciónak — s ezzel párhuzamosan a hazai rendiségnek — szellemes szatírája. V. ö. Szilágyi Feri: *Csokonai allegorikus országgyűlési szatírája: Az istenek osztozása* (ChMűv. 391–413. l.) és Csokonai „*Elvesztett alkotmány*”-a: a *Békaegyhárc* (uo. 414–475. l.).

Csokonai másik nagy felszabadító irodalmi élménye ekkoriban Kazinczyval történt megismerkedése 1791–92 táján. (Levélváltásukról az első biográfus adatunk 1792. aug. 26-ról van [ld. HG. II, 765. l.], de már Ferenczi feltételezte, hogy előbb bemutatkozott mesterénél verseivel. V. ö. KazLev. II, 283–285. l.; Ferenczi 26 kk.)

Bár a felvilágosult, szabad szellemű Kazinezy elsősorban mint folyóirat-szerkesztő eszmeileg gyakorolt vonzást a teológia szövevényeiben vergődő debreceni diákra (aki — mint Domby följegyezte — „olyan keveses Theologusi gondolatra” merészkedett, hogy fölmentését kérte a teológiai lelkék hallgatása alól [ld. Domby 8. l.]), az Orpheus mégsem csupán világlátására hatott felszabadítólag szabadgondolkodó s voltairianus cikkeivel (v. ö. Orph. I, 190—198. l. stb.), hanem irodalmi ízlésére is: a hazai és külföldi szépirodalom műfajainak széles skálájú, változatos — olykor kétnyelvű! — bemutatásával.

Csokonainak Kazinezyhoz küldött első levele elveszett, de mesterének helyesirási megjegyzéseiből kikövetkeztethetjük, hogy mely verseivel mutatkozott be Regmecen (v. ö. CsEml. 467. l.). Az ismert iskolás versgyakorlatok mellett föltűnik néhány dalkeisérlete is az egykorú magyar műdalirodalom alapján, amelyhez a fiatal költő kitűnő zenei érdeklődése és zenei tehetsége folytán is vonzódott. Kazinezynek Csokonaihoz szóló intelmeiből és tanácsaiból is tudjuk, hogy ilyenmű versek is szerepeltek bemutatkozó anyagában.

A regmeci író válasza szintén elveszett, de tartalmáról értesülünk Kis Jánoshoz intézett leveléből. E rendkívüli fontosságú levél tájékoztat azokról a témákról és műfajokról, amelyeket Kazinezy fiatal tanítványa figyelmébe ajánlott, s amelyek jó időre meghatározták irodalmi próbálkozásainak irányát, tárgyait és műfajait: „Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusaiban, mind hibáiban is! — második Horváth Ádám lesz. Ennek minden munkámon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnapi köszöntöket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bört, természet szépségeit. Még eddig kevés jelét adta megterésének. A' m á s o d i k Nagy Sámuel, Bibliothekáriusa a' Collegyiumnak. —” (KazLev. II, 297—298. l.) Fontos ebből a Horváth Ádámra való utalás (akinek arcképét is csakhamar elküldte Csokonainak): a dunántúli dalszerző és népdalgyűjtő költő a népiesség irányába egyengette a debreceni diák tematikáját és stílusát. De legalább ilyen fontos az is, hogy első válaszelevelében Kazinezy azt írta a diákköltőnek, hogy Heliconi Virágaiban szeretné a világ elébe vezetni (ld. KazLev. II, 285. l.). A Kazinezy szerkesztésében 1791-ben megjelent költői antológiában nemcsak a Horváth Ádám költeményeivel találkozhatott, hanem a kor magyar poéziséről valóságos áttekintést kaphatott a változatos tartalmú kis kötet alapján. Ettől kezdve elsősorban e két költő határozza meg írói ízlésének, fejlődésének irányát, akiknek az Orpheusban megjelent verses levélváltása ösztönzőleg hatott abban is, hogy Horváthot — „Kazinezy fávórával” — költői epizódjában keresse föl 1792 őszén (ld. *Horváth Ádámhoz*). Kazinezy antológiája tovább gazdagíthatta költészete témavilágát, formakincsét.

A Kazinezyval történt megismerkedés legfontosabb eredménye azonban egy kötetterv lett 1793-ban (ld. KazLev. II, 304. l.); a kötet ugyan nem került kiadásra, de kéziratos tisztázata mintegy negyedszáz verssel — töredékesen — ránk maradt: kezdődik *A' vidám természetű Poétá-val* s zárul *Az én Életem-mel* (ld. Cs/ÖM. I, 139—140. l.). A kötettervben néhány latin és olasz fordítás is feltűnik (*A' Vatsora. Fabulihoz, A' háborús zivatar* stb.): az előbbinél iskolai gyakorlatok emlékeit gyaníthatnánk, ha a tárgy (Catullus-fordítás!) meg nem győzne arról, hogy alkalmasint ez is Kazin-

czy intelmének jegyében készült, azért, hogy lírai tématarát a szerelemmel is gazdagítsa a költő; az utóbbiak — akárcsak a többi egykorú olasz fordítás — ismét Kazinczy ösztönzésének eredményei: Orpheusban (I, 48 — 50. l., 269 — 270. l.) s a Heliconi Virágokban is (92 — 93. l.) ő magasabban emelte az olasz nyelv hasonlíthatatlan szépségét, s így eshetett Csokonai választása az olasz nyelvre, mikor a maguk kis „studium commune”-ját (önképzőkörét) megalakították a Kollégiumban (ld. HG. II, 622. l., v. ő. Dombóy 10. l.). Számos olasz versfordítása is erre a korszakra esik (a Kazinczy által ajánlott Eschenburg példatára alapján készültek fordításai Metastasióból, Chiabreréből, Lemenéből, Tassóból, Maffeiéből, Rolliból, Zappiból) s szintén e korszak szülöttei Anakreón-fordításai, amelyekhez a kassai Magyar Museumban és az Orpheusban talált mintát, elsősorban Kazinczy és Földi tollából.

Néhány alkalmi vers (*Horváth Ádámhoz, Rácz Sámuelhez, Nagy Sámuelhez, Broughton religiói lexiconára*) teszi teljessé ennek a korszaknak költői termését, amikor Kazinczy vezetésével — s a Kazinczy-tanítvány Földi támogatásával — elindul a Helikon meghódítására.

Hogy milyen (nagy részét elvesztett) művek tartoztak még ehhez a korszakához, arról 1793 nyarán Kazinczyhoz írt levele tájékoztat: „Nálam voltak még Catallusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim 's más apró Verseim is, mellyek közül azokat, a' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm . . . Itt volt a' Pervigilium Veneris mind hasonló Trocheus Verseibe a' Deák originálhoz.” (KazLev. II, 542. l.; itt téves keletkezéssel.)

Formai tekintetben is sokat gazdagodott a költő e korszakában: bár Háló Kovács József példája nyomán már diákkori költészetében föltűntek a nyugat-európai (anapestikus, jambikus) formák (ld. Cs/ÖM. I, 30 — 32. l. stb.), most — Kazinczy biztatására — a játékos trocheusok kezdenek tért hódítani költészetében (*Nagy Sámuelhez, Trocheus lábakon* stb.), s az olasz poézis is sok új formai megoldásra tanította.

Voltaképpen az 1793-ban összeállított kötettervvel zárul Csokonáinak ez a költői korszaka: annak a kötetnek a tervével, amelyet mestere, Kazinczy akart megjelentetni: „várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Ur” — írta Békemenről 1793. júl. 29-én (ld. KazLev. II, 304. l.). (Egy Bajza és Toldy által 1794 novemberére keletezett, különben dátumtalan Kazinczy-levél azt írja Csokonáinak, hogy: „En méggyek, és az Ur dolgát elvégzem a' hogy lehet 's Kassáról meg írom, mit végzettem”. [KazLev. II, 390. l.] Ezt a mondatot Vargha Balázs úgy értelmezte, hogy „Valószínű, hogy Kásmán Csokonai verseinek kinyomtatásáról akart intézkedni Kazinczy” [Cf. lml. 469. l.]. A levél keletzése azonban téves: a benne lelhető mozzanatok szerint bizonyosan 1804 őzén, közvetlenül Kazinczy nov. 11-i házasságkötése előtt íródott, s így benne legföljebb a *Lilla*-kötet kassai utrgyűjtéséről lehet szó. Ez azonban mítsem változtat az 1793-i levél világos beszédén, hogy Kazinczy ki akarta adni tanítványa összegyűjtött verset.)

Csokonai következő írói korszaka már a mesterével való személyes ismeretség jegyében telik, amikor a rousseauista, jakobinus érzelmű Kazinczynek nemcsak irodalmi ízlését szívja magába, hanem eszméit is, s elindul azon az úton, amelyen írói példaképe s mestere is haladt a nemzet megmentésére.

Ekkor veszi elő régi diákkori témáit s írja át őket nagy filozofikus versekké, ekkor írja, fordítja radikális szatíráit, odaadó híveként a nagy szellemi és politikai mozgalmaknak. Ez azonban már költészetének új korszakát jelenti: kiadásunk III. kötetére tartozik, akárcsak Kazinczy Gessner-fordításának hatására írt idillikus versei.

KÖTETÜNK VERSANYAGA

(Tárgyak, műfajok)

Ami kötetünk tartalmát illeti: összesen nyolevankét verset tárgyalunk (öt híján ugyanannyit, mint I. kötetünkben), ezek közül kettő — *Az istenek osztóása* s a *Békaegérharc* — több száz soros epikus munka.

Ami a versek tárgyi megoszlását illeti, lényegében már vázoltuk a főbb tárgyköröket. Könnyebb áttekinthetőség végett a következőkben részletesen bemutatjuk kötetünk tartalmát a tárgykörök, illetőleg műfajok szerint.

I. Lényegében az iskolai hagyományokhoz kapcsolódnak témájukkal a költő következő versei:

A' Reggelről

A' híves Estve

A' Vig Poéta

Jöszte Poétának

Vig élet a' Parnasszuson

S voltaképpen ide vehető *A' matska és a' sajt* is, amely ugyan 1793-i olasz fordítás, de az egyik legkorábbi; s bizonyára az iskolai Phaedrus-mesék hatására esett rá a diákköltő választása. Ide vonható még az iskolában uralkodó fiziko-teológia szemléletét tükröző *A mezei gyönyörűségről* is, amely föltehetően szintén fordítás.

II. Költői útkeresésében a magyaros énekköltés hagyományával is megpróbálkozott Csokonai, már csak azért is, mivel kiváló zenei képességeinél fogva maga is kísérletezett nótaszerzéssel, s mert első közönsége, a kollégiumi diákság, igényelte is ezeket a közösen énekelhető dalszövegeket. E nembe tartoznak:

A' búkkal küszködő

[Mig nálatok itt múlatok...]

[Bár az Ég búsulva néz is...]

Egy kesergő magyar

Felvidülés

Az Ekkóhoz [I.]

Egy Violához

S ide tartozik a *Szegény Zeuzei*... ösformája, az *[Estve jött a parantos-lal...]* is, habár ez már nem is a műdalok, hanem a népdalok mintájára készült. S ide vonható még a szubjektívabb tartalmú *[Oh unalom vad unalom]* s a *[Jaj hogy szenvedek]*, amelyek föltehetően szintén dallamra, dalszöveggül készültek.

III. Szatírizáló hajlamának s politikai érdeklődésének a költő már a Zöld-kódex korszakában számos jelét adta (ld.

A' Főszégy, Constantzinápolly, Czigány, illetőleg: Belgrádra, Magyar Hajnai hasad, A' Párt Utó).

E kötetben két hosszabb lélegzetű politikai satírája — valójában: politikai allegóriája — található, a blumeuéri:

Az istenek osztozása és a

Békaegérharc.

Tárgyuknál és szellemükénél fogva ide tartoznak még:

A' Párság' Bütszűző Szavai s a Bézából fordított

A' Szarándók (Fannius).

Satíra a szintén latinból fordított

Thais s A' Sütés (A dagasztó leány), a költőnek ez a korábban ismeretlen, több mint száz soros szellemes, diákos „priapi” verse (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 344—355. l.), amely itt jelenik meg először kötetben.

Két stílusparódia is képviseli Csokonai kitűnő utánzóképességét:

Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia, a voltaképpen stílusparódiának tekinthető a

Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról is.

IV. Alkalmi verseket Csokonai szinte pályája minden szakaszában írt; az e kötetben található alkalmi művek nem valami különös ményhez kapcsolódnak, hanem legtöbbször személyes, baráti indítékok:

Horváth Ádámmal

Rátz Sámuelhez

Nagy Sámuel Sanderjére

Broughton Religioi Lexiconára

Trocheus lábakon

[Aranka Györgyhöz]

Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Törédéke, ez éppen úgy Csokonai mecénás gondjából pattant ki, mint a Horváth Ádámnak küldött

Az én Életem, amely szintén fölfedezésünként gazdagítja 126 sorával a kötetet (v. ö. Szilágyi F. i. m. 226—244. l.).

Alkalmi versnek tekinthető a föltehetően Kazinczynak szánt [Nézd a ...] s a töredékben maradt:

Tunc etiam moreris! s az

In Com. Pálffy.

A Futtába készült versetskék öt darabja (A' Legatus, A' Kovácsi út, Seu: laurus-ági, illetőleg: Epitaphium Marci s Valedictoria cum bene precatione) szintén e műfajba tartozik.

V. Kötetünk időkorára, az 1791—93-i évekre esik a költő szerelmi tárgyú költészetének megszületése, amelynek az előző korakban jóformán semmi jele.

Ez az új témakör költeményeinek fő sajátosságuk, hogy voltaképpen meglehetősen, „művi úton” jöttek létre, mindenekelőtt Kazinczy ösztönzésére, aki nevezetesen 1793-i levele szerint többek között ilyen versek hátrán háztartotta a költőt (ld. KazLev. II, 297. l.); e versek mögött nemigen találunk személyes élményt (ezért nem is illik rájuk a szerelmi líra — inkább csak a szerelmes tárgyú versek — meghatározása); olvasmányélmények szülöttei jobbra, vagy pedig egyszerűen fordítások.

1. Az eredeti művek közül ide tartoznak az 1793-i kötetterv anyagából a következők:

A' vidám természetű Poéta
A fel[gyűlölt szerető] (Első Szerolemérsék [I.])
A tanúinak hívott Ligei
A' távolról kínzó
A' Szépek' Szépe
A' Poétákba' lakó Istenség
Az elragadtatott [érzékenységek]
A' Méz' méze
A' szerelmes szemek
A' páttyolat
Az Éj, 's a Tsülagok [I.]
Az emésztő tűz
A' Feredés
Édes Rabság
A' Versszéptűb [I.]

Az egyéb forrásokban fennmaradt szerelmes tárgyú versek közül ide vonható még A' Tavaszhoz.

E versek fő sajátága a személytelenség, ami még akkor is érezhető, ha történetesen második személyben íródtak — de kevés is akad olyan a felsoroltak között, amelyben egyes szám második személyben szólva kedveséről, kedveséhez az író.

A duettszerű, „párbeszéd” *Amint és Laura a' Fák között* sem téveszthet meg, sőt ez még kissé csínáltabb is, mint a többi: a lejárt echós versek formalista barokk divatjához kapcsolódik.

2. Szorosan ide tartoznak a költő műfordításai is: ezek megszületése szintén Kazinczyhoz kapcsolódik: az erre az időre tehető tizenöt olasz fordításból tizenhármanak szerelem a tárgya (egy kivétel van: *A' mataka és a' sajt*): mintha csak Kazinczy útmutatásának igyekeznék eleget tenni a fordításokkal, aki arra biztatta, hogy „dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet” (KazLev. II, 297. l.). Az olasz fordításokhoz Kazinczy adhatott közvetlen példát az Orpheusban megjelent Metastasio-fordításával s az olasz nyelv zeneiségének, költőiségének dicséretével (Orph. I, 48—50. l.); nem véletlen, hogy a debreceni költő éppen az *Amor timido*-t fordítja majd le, amelyből Kazinczy csak nyolc sort közölt mutatóba az Orpheus idézett helyén. Sőt az is igen valószínű, hogy Kazinczy javaslatára kezdte el forgatni Eschenburg híres *Beispielsammlung*-ját, amely az ógörögtől a portugálig kilenc kötetben mutatta be az európai irodalmat, műfajonként csoportosítva. Az olaszokat elsősorban ebből fordította Csokonai, Metastasiót azonban külön kiadásból is. S itt annyit meg kell jegyeznünk, hogy bár Eschenburg példatára 1788 — 1795 között jelent meg (maga az elméleti bevezetés külön kötetben, 1783-ban), már nem a legkorszerűbb példákat kínálta Csokonainak: az „arcadisták” — Metastasio, Rolli, Zepi, Lemene — a század első feléhez tartoztak, s Metastasio, akinek versét Kazinczy 1790-ben az Orpheusban bemutatta, ekkor már nyolc éve halott volt: igazi sikereit a század első felében aratta, amikor 1717-ben a római Arcadia-akadémia tagjává választotta. Műveinek kilenc-kötetes nagy kiadása még a század első felében, 1747-ben jelent meg Torinóban, s Csokonai is ezt használta, amelynek példányai ma is megvannak a debreceni Kollégiumban. De a korábbi századok írói, a reneszánsz antikizáló kultuszában élő Tasso és Guarini is a pásztorkölté-

szet irányába vitték Csokonait, akárcsak az Anakreón hatása alatt verselő Chiabrera.

Mindenesetre a fordítások bővítették, gazdagították a költő tématarát, s változatos formájukkal, zeneiségükkel verselési technikáját is előnyösen fejlesztették. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy az arcadisták több évtizedes korszerűtlenségükkel a divatját múlt pásztorköltészet felé vezették el a költőt, amelyből a rokokó is sokat átvett édeskés pásztor-idilljeibe. A fogékony években végzett fordítások aztán ezt a pastoral-idilli jelleget rányomták Csokonai későbbi, eredeti alkotásaira is: innen szerelmi lírájának több-kevesebb joggal emlegetett rokokó vonásai, noha forrásai nem is a valóságos — francia és német — rokokóban, hanem az olasz arcadisták pásztorköltészetében keresendők. (Az „idill” keresése különben — egészen függetlenül az irodalmi divattól — a hányatott életű Csokonainak legmélyebb, ösztönös vágya volt, s mikor a pásztori idillkehez fordult, nem pusztán az irodalmi divatnak hódolt, hanem legezenélyesebb lírájához, „elvágyásához” keresett kifejező, feloldozó közeget.)

Dyenformán Csokonai Metastasio-kultusza és — különösen korai — szerelmi költészetének pásztori, „rokokós” vonásai szintén Kazinczy példájával magyarázhatók, aki Orpheusbeli fordításával az olasz „poeta laureata”-ra s az olasz arcadistákra terelte a debreceni diák figyelmét, s Gessner idilljeinek 1788-i fordításával szintén ebbe az — akkor már nem legkorszerűbb — világba vitte. (Az *Idyllen* is 1786-ban, több mint három évtizeddel Kazinczy fordítása előtt jelent meg először.)

Lássuk az olasz fordításokat, ahogyan az 1793-i verstsiztázat füzet oldalain sorakoznak — ott egyelőre még csak fogalmazványban:

A' Távollétél (Chiabrera)

A' Viola (Chiabrera)

A' Szépség (Lemene)

A' Rózsa (Lemene)

Az elragadt Szív (Zappi)

A' Jázminok (Zappi)

Pásztor szerelők (Zappi)

A' Méh és Amor (Guarini)

A' Babérvesező (Tasso)

Ifjúság s Szerelem (Rolli)

(Az ugyanitt — a fordítások végén — található *Utolsó Panasz* [Ariosto], *Harcushoz. Inscriptio* [Casoni] s *A' Reménység* [Menzini] már valamivel később készülhetett.)

A Metastasióból fordított *A háborús Zivatar* a TF.-ban valamivel előbb, magában a verstsiztázati részben fordul elő: azért ott, mivel az nem Eschenburg példatárából készült. Ugyanezen okból nem a fordításpiszkozatok között, hanem egyéb másolatokban maradt fenn a két másik Metastasio-fordítás, *Az Elmenetel* s a Kazinczy által is fordított, nevezetesen *A' ifjúlelmes Szerető*. Más lelőhelyen maradt ránk a Robertiből fordított *A' mulató a szabadságban* című szerelmes tárgyú „tanköltemény” szövege is (mely ezt az utóbbit Eschenburg nyomán fordította a költő).

Az olaszokon kívül két latin s egy görög fordítás csatlakozik még az 1791–93. év szerelmes tárgyú költészetéhez: *A' Valsora*. Ebbőlhoz belekerült a Kazinczy számára készített verstsiztázatba: ezzel a Catullus-fordításával is bizonyára szerelmi költészete tématarát akarta megújítani Csokonai, akárcsak a Julius Secundusból fordított *Herkules és Amor* című epigrammájával. *A' megívott Amor*, amelyet a kiadások

eddig Julius Egyptusból készített fordításnak jeleztek, voltaképpen gúnyos anakreontikon fordítása.

VI. Az anakreoni versek írásához is Kazinczytól kapott ösztönzést Csokonai: 1793-i levelében a széphalmi író szinte elébe adta az anakreoni költészet egész témátárát, ezt írván: „dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit” (KazLev. II, 297. l.); de közvetlenül is mintát adott a kassai Magyar Múzeumban s az Orpheusban megjelent anakreontikonjaival, amilyeneket Földi, Ráday is közöltek ekkortájt a két folyóirathban (v. ö. Anakr. 105 kk.; Orph. I, 131., 276., 277., 293. l.).

A fennebb említett *A' megivott Ámor* című Anakreón-fordítás mellett öt eredeti anakreoni verse tartozik Csokonainak az 1791–93. évkör terméséhez:

Az Anakreoni Versek [I.]

A' Versszépítő [I.]

Az emésztő tűz, az

Édes Rabság és végül az

Esdeklő biztatás.

VII. A tárgyalt időkor verseiből még egy témakör válik ki: a *bordaloké*. Talán még ez is Kazinczy ösztönzésével magyarázható, aki 1793-i témaajánlatában a *bort*-t is említette s aki egy sikertült bordalával (*Boldog bolondoskodás*: MMus. 1788–89: 78–79. l., HelVir. 64–65. l.) maga is példát adott a debreceni diáknak, akitől különben kollégiumi közönsége, a jó kedélyű collatiók vendégei is igényelték az ilyen vidám dalokat. Ide tartozik a

Miért ne innánk!

s a két olasz bordal-fordítás is bizonyára Kazinczy említett témaajánlata alapján készült Eschenburgból:

Igyunk (Rolli)

Asztali dal (Maffei).

* * *

Kiadásunk anyaga zömmel magyar nyelvű, mindössze három latin nyelvű verset tartalmaz (*Egy Magyar Úrhoz . . . , Epitaphium Marci és Valedictoria cum bene precatione*).

Az iskolai poézis leíró versei (napszak-, évezakversek, jellemrajzok) és moralizáló sententia-versei után, amelyekhez az 1790-es években néhány időszerű alkalmi vers társult (*Belgrádra, Az ősz Laudonra, Magyar Hajnal hasad* stb.), nagyot tárgult a diákköltő témátára, s ez elsősorban Kazinczynak köszönhető (aki a szintén látókörtágító fordításokra is rákapatta).

A Kazinczy által ajánlott tárgyak közül voltaképpen egy maradt itt még kiaknázatlan: a „természet szépsége”. Talán ezt akarta pótolni a költő az „estve”-téma új kidolgozásával, *A' hives Estvé*-vel.

A kötet tartalmi kérdéseivel tartozik az is, hogy számos költeményt elhagytunk, amelyeket a korábbi kiadások Csokonai műveként közöltek.

A Juhász Géza kutatásai és időrendje alapján Vargha Balázs kiadásában megjelent ÖV.—ÖV.² még Csokonai neve alatt közölte a tárgyalt időkörből a következő verseket:

Egy individuale datum az asszonyi állhatatlanságról

Jót kívánás

Méltó pár

Bús hánykódások
Közhírré bocsátás.
A Pindus

Az ÖV. még Csokonai-műként közölte a [*Kedves, drága lélek...*] kezdetű verset is, de az ÖV.² már mint „Csokonainak tulajdonított” verset a függelékbe utalta. A fenti 41 Csokonai-művet kutatásaink alapján a MM. már elhagyta (részletes indokainkat ld. CsMűv. 122–131. l.).

Az ÖV. — ÖV.² s a MM. anyagából nem bizonyultak Csokonai műveinek a Sander-fordítások sem:

A természettel való barátság és társalkodás

Hymnus

A reggelnek leírása

Déli

Az este (Édes este! mely lefestve...)

Az éjszaka

Öt apróbb, Istent dicsőítő vers.

(Elhagyásuk részletes indoklását ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132–167. l.) Töröltük, illetőleg jegyzetbe tettük *A Feredés* állítólagos 1803-i átdolgozását is (ld. ÖV.² II, 108–111. l., MM. I, 692–696. l.), mivel ez az összeseggyidejű: 1793-i szövegváltozat.

A korábbi kiadásokhoz képest kivetünk *Az én Életem* című 126 soros önéletrajzi elégiával s *A' Sütés (A dagasztó leány)* 144 soros „dévaj” költeményével gazdagodott

A latin nyelvű versek szövegellenőrzéséért és értelmezéséért Borzák Istvánnak és Szepessy Tibornak, az olasz versfordítások szakszerű ellenőrzéséért és egybevetéséért Sárközy Péternek tartozunk köszönettel.

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

Az időrendet illetően legbiztosabb vezérfonalunk Csokonai 1793-i vers-tisztázatfüzete (TF. 52a–80a) s az ehhez csatlakozó olasz fordítások anyaga (80b–93a). Itt a költőnek összesen 28 eredeti verse található (*A' rövid Nap, 's hosszú Éj, Az ősz Laudonra s a Belgrádra* című korábbi verseit, amelyeket a kiadás szándékával ugyanítt letisztázott, nem számítjuk ide) s 15 fordítása.

A többi verset a korai címjegyzékek, másolatok — Győri József jegyzéke, a debreceni Csokonai–Lugossy-ereklye (DebrK. R. 788. 15) s az E.K. alapján kronologizáltuk. Juhász Géának — s az őt követő Vargha Balásznak — időrendjétől számos esetben kénytelenek voltunk eltérni. Mivel minden vers jegyzetében részletes időrendi indoklást adunk, jelezve azt is, miért térünk el a korábbi kronológiáktól, itt csak a fontosabb, szembevetendőbb eltérésekről szólunk s néhány elvi kérdésről.

Csokonai Kazinczynál történt 1792-i írói bemutatkozása s a mester 1792. aug. 6-i kedvező válasza (ld. HG. II, 766. l.), majd további biztatásai után nekifogott legjobbnak ítélt versei letisztázásához, láthatóan eredeti kompozíciós szándékkal: ezért került a tisztázati füzet élére *A' vidám természetű Poéta* (amely — átdolgozott formában — a Lilla-ciklusnak is nyitó versre lett), s ezért szánta a kötet végére *Az én Életem* című önéletrajzi elégiáját, amelyben égető mecénásgondjait tárta világ elé.

E tisztázati füzet verseit Toldy általában „1794 előtti”-nek jelezte a jegyzetekben, Juhász Géza pedig — kéziratok hagyatéka szerint — 1793-ból származtatta a tisztázatot. A kötettervből előfordul *A' Legatus* és a *Kovács úr* is, amelyekről tudjuk, hogy 1792 legvégén keletkeztek, *Az én Életem-et* pedig Horváth Ádám 1793. október 8-án nyugtázta verses levelével. Mivel a tisztázati füzet nem időrend szerint tartalmazza a verseket, így elvileg lehetnek benne 1793 októbere után írt versek is, de ez nem valószínű, hiszen Csokonai 1793 nyáruján (valószínűleg szeptemberben) újságolta Kazinczynak, hogy „Tanulok olaszt” (MM. II, 781. l.), s olasz fordításainak fogalmazványai éppen a tisztázati füzet közvetlen folytatásában, illetve lapzelelein találhatók; magába a tisztázatba mindössze egy olasz fordítása került, *A' háborús Zivatar*.

S itt néhány szóval ki kell térnünk Csokonai olasz tanulmányainak kezdetére is. A kérdést először és alaposan Szauder József vette szemügyre *Csokonai és Metastasio* című, 1962-ben írt tanulmányában (Olt. 388—434. l.). Sajnos, akkor minden adat nem állhatott még rendelkezésére, így megállapításai kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorulnak.

Következtetéseinél lényege az, hogy Csokonai olasz fordításainak több rétege van: az első réteg 1790—92 közé tehető, s ide tartoznak *Az elhagyott Dido*, valamint az *I. cantata* (*Il Trionfo della Gloria ~ A' Ditsőség Triumfusa*) s az *I. canzonetta* (*La primavera ~ A' Tavasz*) fordítása (i. m. 421. l.). Ezek után — 1793—95 táján — került volna sor a verses fordításokra s a többi színműfordításra (ld. uo.).

Szauder első helyen Dombynak arra a véleményére alapította föltevését, hogy Csokonai akkor kezdett el olaszul tanulni, amikor még nem tudott németül és franciául (ld. i. m. 402. l.). Ebből pedig arra következett, hogy mivel az 1794-i és több nagy filozófiai verse, illetőleg fordítása (*Konstantinápoly* [II.], *Az Este* [II.], *Az Álom* [II.] s a *Természeti morál*) „nem képzelhető el Holbach és Rousseau tanulmányozása nélkül”, a költő olasz tanulmányai mindenképp 1794 előtt kezdődtek. Mivel pedig tudomásunk van arról is, hogy Kazinczy 1792 augusztusában küldött egy Kleist-kötetet Csokonainak (ld. MM. II, 953. l.), Szauder ennél a dátumnál is korábbra tette a költő olasz nyelvtanulásának kezdetét: „Az olasz tehát, mely megelőzte a francia nyelvű stúdiumokat, hamarosan keveredhetett velük, s a németekkel is, melyeket Kazinczy 1792-ben ajánlott fiatal barátjának.” (I. h.)

A továbbiakban kiegészítésül Szauder hivatkozott még a költőnek egy állítólagos 1802-i nyilatkozatára is: „Az olasz nyelvet Csokonai aztán élete végéig tanulmányozta, 1802-ből is van egy nyilatkozata olasz stúdiumairól (Kazinczynak), s így magának a nyelvtanulásnak az elkezdése mit sem árul el arról, hogy milyen műfajban s mikor kezdte el olasz fordításait.” (I. m. 402—403. l.)

Ez a Kazinczyhoz szóló levél azonban, amelyet a Véczy-féle Kazinczy-levelezés 1802-ből, a HG. pedig 1801-ből keltzett, valójában 1793 nyáruján kelt (amint erre Kardos Albert már korábban rámutatott; ld. DebrSz. 1940: 198—200. l.), s így sok mindenről árulkodik.

Éppen ez az 1793-i levél egyik legfontosabb forrásunk Csokonai olasz tanulmányaihoz, benne ugyanis ezt közli Kazinczyval: „Tanulok olaszt a' melly a' Poésisnek tulajdona” (KazLev. II. 543. l., HG. II, 696. l.).

A szöveg ugyan nem azt mondja, hogy „most kezdtem el olaszul tanulni”, de a jelen idejű „Tanulok olaszt” arra mutat, hogy nemrégiben megkezdett tanulmányokról lehet itt szó. A mondat második fele is

„ad hominem” Kazinczynak látszik szólni, aki az Orpheushoz párhuza-
mos olasz és magyar szöveggel közölte Metastasio XVI. Cantatájának
(*Amor timido*) befejező sorait *Sohajtság* címmel (Orph. I. 48–50. l.),
hozzátéve, hogy „a’ Magyaroknak nem nagy oka vagon az Olasz mellől
hátra vonni magát” (v. ö. Szauder i. m. 390. l.). A „Poésis”-ra való hivat-
kozás tehát arra is utalhat, hogy Csokonai most, 1793 nyarán
kezdett először költői műveket, verseket fordítani olaszból.
Arra, hogy olasz próza fordításával már korábban is próbálkozott, éppen
Domby följegyzéséből következtethetünk, ahol pontosan ezt mondja: „a’
közönséges Leczkék járásával nem sokat gondolván, összeállott egyne-
hány talentomos barátjával, hogy egymást közösrőljk, tökéletesítsék.
Melly így esett meg. Neki esett az Olasz’ mikor még se Németet, se
Franciazt nem tudott, és gyakran nagy részvétellel beszélt, mely nehezen
tudott boldogulni, nem kapván olyan Olasz Szó könyvet, mely az ő
előtte egyedül esmeretes Deák nyelvenn magyarázná az Olasz szokat,
míg végre az ő kérésére a’ Venetiai Könyvnyomtató nem küldött.”
(Domby 9–10. l.)

Ismeretes, hogy Az *elhagyott Didó* fordításszövegében helyenként
latin szavakkal és kifejezésekkel értelmezi Csokonai az olasz eredetit
(v. ö. Szauder i. m. 410. l.). Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy a
Domby által említett olasz–latin szótárral való küzdelem emlékei ezek
a latin nyelvű értelmezések, s így megerősíthetik Szaudernak azt a követ-
keztetését, hogy valóban ez a drámafordítás lehet Csokonai egyik legkoráb-
bi olasz fordítása. (Ld. a drámafordítások időrendjéről: Cs/Sznm. I, 352. l.)

Az természetesnek tűnik, hogy az olaszul tanuló diák először próza
fordításával tett próbát, s az is, hogy mindjárt színműveket fordított —
ismerve a színpad felé forduló érdeklődését (ld. 1793. május 10-i levelét
a pesti színigazgatókhoz). A Pestre „felküldendő 16 Comédiák” között
már volt bizonyára Metastasio-fordítás is (v. ö. Cs/ÖM. I, 207. l., Szauder
i. m. 407. l.). E levél alapján Csokonai első olasz prózafordításai 1792-re
tehetőek (legfőleg 1791 végére, korábbra azonban aligha), első versfordí-
tásai pedig 1793-ra, amint ezt a költő 1793-i verslistázatfüzete is bizo-
nyítja, amelyet Szauder nem ismerhetett. Véggkövetkeztetésével azonban
egyetérthetünk, amelyben az olasz fordítások zömét ő is 1792/93-ra
helyezte: „Összefoglalva: bizonyítékok híján, nem akarván időbeli
előlétséget adni sem a melodramáknak s serenatáknak (*A pásztor-
király, Az elhagyott Didó, Galatée, Angélika, Endimion*), sem a cantaták-
nak és canzonettáknak, mindkétfele termést 1791 és 1795 közé helyezem,
ideig 1792–3-ra” (I. m. 408. l.)

Mindehhez hozzá kell még vennünk, hogy a verstisztázati füzetet
utóbb megcsiszították: lapokat téptek ki belőle, ha láthatóan nem is
sokat (v. ö. Cs/ÖM. I, 139. l.); mindenesetre számolni lehet azzal, hogy
egy-két — ma már azonosíthatatlan — verset még tartalmazott.

Tekintve, aki először végzett időrendi búvárlatokat a Csokonai-versek
körül, kronológiáját elsősorban a címjegyzékekre alapozta, amelyeket ő
„munkalajstromok”-nak nevezett. E címjegyzékek azonban csak tág
elfutatók között tájékoztatnak az elkészült művekről, pl. az 1796-i
első katalógus a kiadásra szánt művek között azokat tünteti
fel, amelyek 1795 tavaszáig elkészültek. A rajta található műveket külön-
ként kronologizálja s nem is időrendben közli, bár úgy látszik, hogy a leg-
korábbi található versek a legkorábbi eredetűek.

Chhez a címjegyzékhez értékes támpontot ad Győri Józsefnek a korai

versek nála található kéziratáról készített jegyzéke (ld. Cs/ÖM. I, 205—206. l.), amelynek legkésőbbi datálható verse az 1794. júl. 4-i, Gróf Károlyi Józsefet üdvözlő poema (21. sz.), s szintén 1794-re tehető a *Jerke Ferke éltessen a Freyer* (6. sz.) című tréfás vers is, amellyel alkalmasint diáktársát, Tóth Ferencet köszöntötte Csokonai, mikor az vele együtt, 1794-ben publicus praecceptorrá lett (v. ö. CsEml. 37. l.).

Harmadik időrendi kalauzunk a már említett debreceni Lugossy-ereklye (ld. Cs/ÖM. I, 177—178. l.), amely a költőnek 21 versét tartalmazza, láthatóan tárgyalt időkörünk tájáról (az 1793-i verstisztázat anyagából megvan benne *A' távolról kinzó, A' Pótlakba' lakó Istenség, A' Fársáng búcsúzó szavai, A' szerelmes szemek, A' patyolat, Az Éj, 's a' Tsillagok, Az emésztő tűz, az Édes Rabadg, A' megívott Amor* — tehát a másolat anyagának csaknem fele vág az 1793-i VT. anyagával.) A fennmaradó 12 versből is bizonyosan korai *A' Bükkal küszködő* s az *Egy kesergő Magyar*; az így maradt 10 vers is nagyjából ebben az időben keletkezhetett.

Némi gondot okoz az időrendi besorolásban a következő néhány vers: *Dajnis a Hajnalkoz, Chloé Dafnishoz, A feléledt Pásztor, a Szerelmes Fogadás, az Egy kétségbeesett Magagyilkosa és A' Tavaszhoz*. Ezek az 1795-i Első katalógus elején fordulnak elő, s utánuk is 1793-ra keltezhető versek következnek.

Győri Józsefnél ezek közül csak a *Chloé Dafnishoz, a Szerelmes Fogadás és A' Tavaszhoz* van meg (igaz, hogy nincs rajta pl. *A' vidám természeti poéma* sem, amely az Első katalógus nyitó verse).

A Lugossy-féle gyűjteményben ezek közül a következők találhatók: *Chloé Dafnishoz, Szerelmes Fogadás, A' Tavaszhoz*. Ennek persze az is magyarázata lehet, hogy mindhárman azonos forrásból dolgoztak: Csokonai keze ügyében is olyan versesfüzet lehetett az EK. összeállításakor, mint amilyen Győri Józsefnek, illetőleg a Lugossy-ereklye másolójának lehetett a birtokában.

E verseket *A' feléledt Pásztor* és az *Egy kétségbeesett Magagyilkosa* kivételével a Juhász Géza időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s a MM. 1794-re keltezte. Alkalmasint helyesen, mivel a címjegyzékek — mint volt róla szó — nem keletkezésük rendjében lajstromozzák a műveket, s mivel ezekben olyan új stílári vívmányok s olyan érzelmi telítettség figyelhető meg, amely az 1793-i — jobbra logikai ötleteken alapuló, kissé száraz, elvont — szerelmi tárgyú versekből hiányzik. Annak az új, tömöttebb, érzelmesebb stílusnak a lírai lecsapódása érezhető e verseken, amely az 1794-i *A' Tsókok* című pásztorregényben jelentkezik, hol is a háttérben valóságos szerelmi, valóságos csókölmény sejthető. Csokonai szerelmi költészetében — s érzelmi világában — egyaránt 1794-ben, a „Rozália—Melítész-korszakban” figyelhető meg a változás, a kiteljesedés, s nem 1793-ban, amint azt Juhász Géza megalapozatlan Csokonai—Földiné idilljében elképzelte.

Azért is indokolt különben e művek 1794-re helyezése, mert másként alig marad szerelmes tárgyú vers erre az évre: márpedig nehezen hihető, hogy Csokonai csak radikális politikai versekkel lett volna elfoglalva ebben az esztendőben. Mi *A' feléledt Pásztor*-t is 1794-re tesszük, ahogy a többi hasonló duettet Juhász Géza is ebből az évből keltezte. (Föltehetőleg egy közvetlen zenés színházi élmény is körbejárta ezek létrejöttében.) Bizonyos tartalmi — személyes —, életrajzi motívumok s az érzelmi fűtöttség miatt tesszük 1794-re az *Egy kétségbeesett Magagyilkosa* keletkezését is.

Toldy maga csak hozzávetőleges időrendet készített, s ezen Harsányi és Gulyás kiadása sem sokat finomított. Új időrendi kutatásokat a címjegyzékek és verstani ismérvek alapján Juhász Géza végzett, akinek eredményeit Vargha Balázs átvette az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben. Vargha nem végzett önálló időrendi kutatásokat: a MM.-ban már a mi időrendünket használta föl, vagy indoklás nélkül változtatott korábbi kiadásai Juhásztól származó kronológiáján. Ezért a következőkben nem a MM., hanem az ÖV.² Juhász-féle időrendjével vetjük egybe új kronológiánkat.

Az ÖV.² 1790-re keltezte *Az istenek osztózsá-t* s 1791-re a *Békaegérharcot*; e két politikai szatírárt — tartalmi okokból — egy-egy évvel későbbre: 1791-ből, illetőleg 1792-ből származtatjuk (v. ö. ItK. 1970: 16. l.).

Az ÖV.² 1790-ből keltezte *A pendelbergai vár formája s megvétele* című pajzán verset, noha ez — a meglevő adatok szerint — 1795-ben keletkezett.

Az ÖV.² által 1791-ből datált *Czigány* s az 1792-ből keltezett *A' Szabadság* és *A' rövid nap 's hosszú éj* s az 1793-ból származtatott *A' Párti Úb* Csokonai kisdíák korából való (v. ö. Cs/ÖM. I, 438., 454., 484., 602. l.).

Teljesen tévesen került az ÖV.²-ben az 1792-i év terméséhez az *Edeklés*, amely — a versfőekben Csokonai nevével — tényleges, „missilis” Lilla-vers, 1798-ból. Az ugyancsak 1792-re keltezett *A' Mr* — ebben a végleges formájában — szerintünk 1794-i akárcsak az 1793-ra datált *A' had* (v. ö. Cs/ÖM. I, 349. l.).

Az ÖV.² 1793-ra keltezett versei közül a halotti búcsúztatók (*Komáromi J. halálára*, *Az emberi nemen*, *Jer, óh asszonyi rend*, *Mint a megvénhedt fa*, *Ózeer és mintegy*) kivétel nélkül 1794-ben készülhettek, mivel a búcsúztató versek írásának kiváltsága a pösepos praeeptort illette.

Az ÖV.² az 1793. év anyagához sorolta még a következő verseket: *Egy tulipánthoz*, *Egy rózsához*, *Laura, még ingó kegyelmed*, *Egy kétségbeesett magagyilkosa*, *A jellemtű pásztor*, *Haljunk meg*, *Szerelmes búcsúvétel és Egy angyalhoz*.

Az első és a harmadikat erőtebb, érzelmesebb stílusa, fejlett, könnyed varrslés alapján tesszük egy évvel későbbre, akárcsak az ötödiket és a hetediket. (Az *Egy kétségbeesett magagyilkos*-ról már elmondottuk, hogy feltételezhető életrajzi vonatkozásai s személyes fűtöttségű stílusa alapján tekinthetünk 1794-re.)

Az *Egy rózsához* és a [*Haljunk meg* . . .] a kéziratok szövegkörnyezete „bizonyos ezöföldrajzi mozzanatok alapján a dunántúli éveknél nemigen lehetekzhettek korábban (v. ö. Cs/ÖM. I, 201. l.).

Az *Egy angyalhoz* esetében már más a helyzet, súlyosabb. Ennek kézírata 1797-ben bukkan föl az ún. Rózsai-versek ciklusában (ld. Cs/ÖM. I, 127. l.). Vargha Balázs kiadásában kezdő sora „Laura! külső kellemiddel”, „tovább s mindenütt Laura nevéet használja. A kéziratban azonban Laura nevének nyoma sincs: a kezdősor ott: „Kedves kalló szépaégid-
[t]ül”, amelyet áthúzva más árnyalatú tintával később ezt írta fölé a kalló: „Lilla külső kellemiddel” s a továbbiakban mindenütt *Juliska* neve szerepel a versben (Angyal vagy *Juliska* hidd el; Szép *Julim* Angyal vagy hát), amint már Toldy is megjegyezte (ld. 956. h.). Juhász Gézától azonban feszélyezte itt *Lilla* neve, mivel ő a versbeli *Juliská-n* nem Vajda Juliannát, a tényleges címzettet akarta érteni, hanem Földiné Wessprémi Juliskát (akihez szerinte az egész Rózsai-ciklus szólt), s Lilla nevéet önkényesen megváltoztatta, előbbre téve a vers keletkezését a valószínűül négy évvel. (V. ö. Szilágyi: Cs/műv. 292—294. l.)

Az ÖV.² által 1794-re keltezett *Ván, vén . . .*-t egy évvel korábbra tettük, mivel jobban vág az 1793-i év stílusparódiáihoz, amilyeneknek a *Tempefői*-ben is tanúi vagyunk; *Teikorgó Versei*-t pedig (amely betétként szintén előfordul a *Tempefői*-ben) azért tesszük 1793-nál korábbra, mert Szalkay magyar Blumauer-travesztijából közvetlenül nőtt ki, s azt Csokonai már 1791-ben ismerhette.

Azokat az eseteket, ahol csak kevéssel térünk el az ÖV.² időrendjétől, itt nem soroljuk föl: az összehasonlítást és az indoklást a versek jegyzeteiben mindenütt megadjuk.

Az *In Com[item] Pálffy* című töredéket az ÖV.² 1804-re keltezte, holott 1792 végén keletkezett; az *Egy Magyar Úrhoz . . .* küldött latin nyelvű levelet Vargha kiadásai 1795 után közlik, pedig nyilván 1792–93-ban íródott (hiszen már benne van Csokonai 1793-i kötettervében).

A fordítások közül a *Thais* és a *Herkules és Amor* című epigrammát 1792-ből kelteztük (szemben az ÖV.²-vel, amely 1793-ból, noha Juhász Géza az EPM.-ban az utóbbit szintén 1792-re tette); latinból készült fordítások, de nem formahűek: éppen ez szől korábbi keletkezésük mellett. Mivel pedig A' Szarándok (*Fannius*) latin szövegét ugyanabban a forrásban találta meg a költő, mint a két epigrammáét, így ennek keletkezését is előre hoztuk 1792-re 1794-ről. (Páros rímű tizenkettősei is inkább 1792 mellett szólnak.)

AZ 1791–1793-i VERSEK FORMAI KÉRDÉSEI

Nemcsak költői tárgyak tekintetében tárgult nagyot az előző korszakhoz képest Csokonai költészete, hanem formai tekintetben is.

Az alsóbb iskolai évek uralkodó versformája a páros rímű tizenkettős volt, bár elvétve akadtt Zrínyi-strófa is (*Az Árztz*) s a hagyományos magyar versformák közül az ún. csonka Balassi-strófa is előfordult (*Evundatio aquarum*, s hasonló formájú A Poëta leg kisebbért is meg haragszik).

Az időmértékes versek közül megtanulta a diákköltő a hexameterek s a disztichonok kezelését (*Fulmen describitur*, A Kalmár stb.), s meglepő módon föltűnnek nála a nyugat-európai rimes-időmértékes: anapestuszi és jambusi lejtésű formák is (*Thisbe keservei*, *Lurida . . .*, *Panaszolkodik . . .*, A' rövid nap's hosszú éj), amelyeket legújabb kutatásaink szerint minden bizonnyal Varjas János, illetőleg Szilágyi Sámuel professzortól közvetített a diákköltőhöz poëseos praeceptora, Háló Kovács József (ld. Szilágyi F.: *Első rimes anapestusunk 1770-ből*. Könyv és Könyvtár. XII. [1979.] 221–227. l.).

1791–93-ban ugrásszerűen megnőtt a formai választék Csokonainál. Még 1790-ben, önálló tárgyválasztású verseinél is uralkodó forma az alexandrinus (*Az őz Laudonra*, *Belgrádra*, *Magyar Hajnal hasad*, *Egy Magyar Gavallér*), most azonban ezek száma visszaszorul (*Broughton Religioi Lexiconra*), s nagyobb lélegzetű epikus mondanivalónál föltűnik a Horváth Ádám-tól tanult „15 syllabájú” páros rímű forma (*Horváth Ádámhoz*, *Rátz Sámuelhez*, *Az én Életem*).

A magyaros formák közül az ún. ősi nyolcas is megjelenik Csokonai költészetében ([*Estve jött a parantsolat . . .*]), s a jellegzetes

— Szentjóni Szabó és Faludi által kedvelt — 8-as és 7-es kombinációjú kereszttrimes strófa (*Aranka Györgyhöz*).

Sok a nehezen megfejtendő, magyarosnak tűnő versformája: ezeknek látezőlagos ritmusbizonytalansága abból magyarázható, hogy eredetileg dallamra készültek, még az olyan versek is, mint *A' vidám természetű poéma* vagy *A' Farsáng Búcsúzó Szavai*. (Minderről bővebben szólnunk alább, a versek dallamait tárgyalva.)

Nagyobb epikus mondanivalói számára meghonosította a költő a Blumauertől tanult hétsoros, ún. Blumaueri-strófát (*Az istenek osztóása* s a *Békaégerharc* mellett ebben készültek *Tsikorgó Versei* is), s később is visszatért hozzá (az *Aranyujtásos nadrug*-ban).

Az olasz fordítások kezdetben csak a sorfajok és a rímelés változatosságára adtak példát a fiatal költőnek: úgy tetszik, hogy ekkor még nem ismerte föl a sorok időmértékes lejtését s csak szótagszámban próbálta követni azokat. Hamarosan tisztába jött azonban az olasz prozódiaival, s már *Az Elmenetel-t* hibátlan j a m b u s o k b a n fordította Metastasiótól.

Jambusi lejtésű verssel már alsóbb iskolás korában próbálkozott (*A' rövid nap 's hosszú éj*), s most hamarosan megismerkedett az a n a k r e ó n i v e r s f o r m á v a l is: igaz, hogy egyelőre ötödféles jambusokat írt (pl. *Az Anakreoni Versek [I.], Edes Rabság*), ezért kell majd újraírnia őket negyedfeles jambusokba később (*Az Anakreoni Versek [II.], A Léány kákhöz*).

A rímtelen negyedfeles jambus voltaképpen antik, időmértékes forma. Ennél sokkal fontosabb, hogy Kazinczy és Földi ösztönző hatására formakésőbbé olvasztja a rímes-időmértékes formát, a R á d a y n o m e t is.

Jambusi és anapestuszi lejtésű sorokat már — mint idéztük — poézist tanuló kiediók kórán is írt. Eddig az volt a vélemény, hogy poézisoktatója, Háló Kovács József Földi Jánostól tanulta meg e verselést s adta tovább tanítványának. Mint azonban kutatásaink kiderítették, már Varjas János debreceni professzor írt ilyen verseket, s tőle sajátíthatta el Kovács József is (ld. Könyv és Könyvtár. 1979: 221 lk.).

Most — minden bizonnyal Kazinczy ösztönzésére — elsajátította Csokonai a játékos rímes trocheusokat is, s ez egyik uralkodó formájává vált. Arra, hogy Kazinczy lehetett ebben a mestere, több támpontunk van: 1793 nyáruatóján „*Trocheus lábakon*” ír verses levelet Kazinczynek Szikszóróól, rímes trocheusokban, s ugyanekkor jelentette neki levelében, hogy önük van a *Pervigilium Veneris* magyar fordítása „hasznó trocheus versekben a deák originálhoz” (MM. II, 781. l.). „*Trocheus lábakon*” alcímmel Kazinczy Orpheusában jelent meg egy Anakreón-fordítás id. Ráday Gedeontól (I, 131—132. l.), s hogy Csokonai Kazinczynek akart udvarolni az újonnan elsajátított formával, azt bizonyítja, hogy *Nagy Sámuel Sándorjére* című versét, amely a Kazinczynek ajánlott kötet élére került, szintén ebben a formában írta, s ebben készült az 1793-ra tehető *A' Tavaszhöz* is, ahogy majd a következő években a [*Laura, míg ingó kegyelmed!*] (*Szemrehányás*) s a *Szerelmes fogadás*.

Érlekes, hogy tisztán időmértékes formák — amelyeknek között oly nagy művésze lett ódáiban — itt még az említett anakreóni dalokon kívül alig jelennek meg: az *Egy Magyar Úrhoz...* című latin nyelvű episztolában használ disztichonokat, s Catullus versét (*A' Valsora. Fabullához*) fordítja formahűen antik metrum szerint.

Föltűnik ugyan nála a disztichon magyar nyelvű versben is, akárcsak a szapphói-versek — csak hogy rímeseen, leoninusként (*A' Koudisi ut, A' Legatus, Tunc etiam moreris?*, [Nézd el...]).

Mivel a két előbbi 1792-i játékos rögtönzésen kívül két komoly tárgyú versben is előfordul a leoninus (a *Tunc etiam moreris?* Péczeli halálára, a [Nézd el...] föltehetőleg Kazinczyhoz íródott), azt kell gondolnunk, hogy Csokonai maga is komolyan vette ezt a formát ekkoriban. (A *Tempefői*-ben Serteparti a tordai Gyöngyösi János versét olvassa: „Megveti szállását Vénus, s nem akarja lakását / Páphusi vára körül: tengeri viznek örül” [MM. II, 276. l.], a *Tempefői* rímes szapphói-versekkel próbálja letromfolni Csikorgót — igaz, hogy Tökölöpi jelenlétében: hátha az ő ízlését ezzel jobban megnyerné; Juhász Géza ugyanis nem alaptalanul nevezte a „mágnás-ízlés” kedvencének ezt a fajta verselést [Cs-tan. 346. l.]: Csokonai is csak akkor folyamodott hozzá még egyszer, mikor a Debrecenbe látogató Károlyi József gróftól üdvözlőbe 1794 júliusában [ld. MM. I, 197. l.], amikor a *Diétai Magyar Múza* elé írt beköszöntőt 1796-ban, magánassainkat megnyerendő.)

Bármily furcsának tűnik, de úgy látszik, hogy e mesterként forma kövéteésben is Kazinczy volt Csokonai ösztönzője — igaz, hogy egy félreértés folytán. Irodalmi mestere rímes-időmértékes versek írására biztatta, s a diákköltő a fogalomba — nem egészen alaptalanul — a rímes antik versformákat is beleértette. Föltevésünket támogatja, hogy a Kazinczynek szánt [Nézd el...] éppúgy ezt a formát használja, mint a Péczelit sirató *Tunc etiam moreris?*, amelyet szintén mesteréhez akart eljuttatni.

Mikor tévedésére ráeszmélt, annál hamarabb fülhagyott e formával, s az említett két esetben kívül többé elő sem vette.

A magyaros és a nyugat-európai verselésben egyaránt nagyot lépett tehát előre a költő 1791–93-ban, s következő korszakában még tovább fejlesztette tudását a Ráday-nemben (ld. *Újesztendei gondolatok, Az én Poézisom' természete* stb.), s egyben meghódította a nehezebb antik, időmértékes formákat is (*A békekötésre, Virág Benedek úrhoz, A szélhez* stb.), a magyaros verselésben szintén újabb vívmányokat küzdve ki.

AZ 1791–1793-i VERSEK DALLAMAI

Kritikai kiadásunk I. kötetében külön fejezetben foglalkoztunk Csokonai verseinek dallamaival (Cs/ÖM. I, 247–253. l.), rámutatva a dallamok különleges fontosságára költészetében. Különösen hangsúlyos szerep jut a dallamoknak Csokonai itt tárgyalt korszakában: az iskolai versgyakorlatok írása közben föl sem merült a dallam kérdése, a megszénaités lehetősége; most azonban költőileg tudatosodva, látta, hogy az antik görög dalok is énekelve terjedtek valamikor, s hogy mily nagy szerepe lehet az énekszóval terjesztett irodalomnak a közzlése, a közös nemzeti tudat formálásában. S még egy nagyon gyakorlati szempont is vezethette a költőt: az olvasmányok terjesztéséhez papír, nyomda és könyv kell, a dal azonban díjtalanul terjedhet az éterben, s az írástudatlan (Csokonai ezavával: „betűtlen”) néphez is eljuthat. Harmadik mozzanatként aztán ide tartozik még az is, hogy Csokonai legelső irodalmi közönsége (h a l l g a t ó i inkább, mint olvasói), a Kollégium diáksága, szintén igényelte az énekes előadást, amelybe maga is belekapcsolódhatott. (A Kollégium

kántusa híres volt ez idő tájt, az iskolai énekkultúrát magas fokra emelte Maróthi György.)

Kötetünk 82 versének csaknem egynegyede dallamra készült, s egy részüket utólag alkalmazták dallamra. Még olyan hosszabb, epikusabb verseit is dallamra írta Csokonai, mint *A' vidám természetű poéta, A' Feredés* vagy *A' Fársáng' Bútorzó Szavai*. Sajnos, e dallamra készült verseknek csupán mintegy a feléről vannak egykorú kottáink, pedig kották nélkül e versek ritmusát sem tudjuk megérteni igazán. E téren még igen fontos feladat vár a magyar zenetörténet kutatóira. (V. ö. Szilágyi F.: *Csokonai verseinek dallamai*. Muzsika. 1973/12. 45–47. l.)

Ahol a dallamokat sikerült megtalálnunk, mindenütt közöljük a kottákat, mai átírásban.

CSOKONAI-SZÖVEGEINK HELYESÍRÁSA

A kötet versei a költő első, illetőleg zömmel második helyesírási korszakába tartoznak (v. ö. Cs/ÖM. I. 190–196. l.). A Kazinczy kezéhez szánt 1793-i versisztyázat darabjai (s ezek alkotják kötetünk jelentős részét) egységes és következetes helyesírásúak. A szövegek eredeti helyesírásán gyakran módosítottak a másolók és a kiadók; így pl. az *Uránia* szerkesztői nyilvánvalón átírták Csokonai helyesírását. Ahol ezek kerültek főszövegbe, természetesen meghagytuk a másolatok, illetve kiadások helyesírását, csupán utalva arra, hogy eltűnt a költő gyakorlatától. Néhány kivételtől azonban — kizárólag a másolatokban — emendáltunk is a költő helyesírása szerint, s erre mindig utalunk a jegyzetekben.

Van néhány sajátosságosan használt betűje költőnknek, amilyen pl. a *sz* hangértékű *z* (az *'s* mellett); így pl. csak gondos mérlegelés, illetve egyéb kéziratok alapján lehetett eldönteni, hogy *Rózi* vagy *Rózi-e* a helyes olvasat. Hasonló a helyzet a *K ~ k*, az *L ~ l*, *M ~ m*, *N ~ n*, *Sz ~ sz* stb. esetében, ahol sokszor nehéz eldönteni, mikor akart ténylegesen nagy kezdőbetűt használni Csokonai. Itt is óvatos mérlegelésre volt szükség, figyelembe véve a költőnek azt a gyakorlatát, hogy általában csak a főneveket (s a tulajdonneveket) írta mondatközi helyzetben nagy kezdőbetűvel.

A címek végén a kéziratokban s a kiadásokban pont van: ezt elhagytuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

JEGYZETEK A VERSEKHEZ

88. A' Vig Poëta

Kézirata

Saját kezű kézírata nincs. Több közel egykorú másolata közül kiemelkedik a Kiss Pál-énekeskönyvé (109. l.) (K₁) s a Szeöts István-gyűjteményé (SpK. 257: 154b–155a) (K₂); ez utóbbiból adta közre először Harsányi István és Gulyás József.

További másolatai: Oct. Hung. 496:69a (K₃), MTAk. RUI. 8-r. 123: 56b–57a (K₄). Némileg romlott ezövegű másolatai: OSzK. Oct. Hung. 926:20a (K₅); OSzK. Quart. Hung. 1931:I, 110b (K₆); ez utóbbival lényegében megegyezik az Oct. Hung. 1162:19b (K₇).

Hitelessége

A költő címjegyzékain nem fordul elő, így Toldy sem tudott róla.

Harsányi István és Gulyás József fedezte föl a sárospataki Szeöts István-gyűjteményben 1916-ban (ld. Harsányi: CsSpatak. 21. l.), s ugyanabban az évben, április 1-én bemutatták több más Csokonai-verssel együtt az MTA ülésén (v. ö. Sárospataki Református Lapok. 1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.), a következő évben pedig ki is adták *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból* című tanulmányukban (ItK. 1917: 65. l.). A vers hitelességéhez kiindulásuk a másolat végén található *Cs.* névbetű volt: „Ez a költemény a T. Szeöts István sárospataki deáktól 1798-ban írni kezdett Mindenest Gyűjteményből való. (Kézirattár 257. szám, 154–155. lap.) Csokonaiénak tartjuk, mert Szeöts eme gyűjteményében pár lappal előbb (149–151. lap) az *Estve jött a parancsolat* . . . kezdetű vers alatt is (mint *A' Vig Poëta* cziműnél is teszi) csupán csak a *Cs.* betű odaíráásával jelzi, hogy azt Csokonai írta. Toldy e verset nem említi.” (I. h.) Ezen fölül tárgyi és stílusi mozzanatok is Csokonaira vallanak: a poézisról, a költészet felvidítói hatásáról s a maga vidám költői kedélyéről már korai verseiben többször írt (v. ö. *A' Poëta felvidulás, Jöszte Poëtanak, Felvidulás* stb.), *Naso*, azaz Ovidius egyike a diákköltő példaképeknek, verseiben gyakran említi nevét (ld. *Jöszte poëtanak, Píramus és Thisbe* stb.), ahogy *Phoebus*, a *Pegazus vize* is állandó motívuma ifjúkori verseinek (v. ö. Cs/ÖM. I, 9., 14. l.); de még a köthangzó nélküli helyet alak is Csokonaira vall (ld. pl. az *Egy kies kert leírása* 24. sorát).

Egyik legnyomósabb érv azonban Csokonai szerzősége mellett a Debrecenben, 1807-ben másolt, Csokonai-unikumokat is őrző Kiss Pál-gyűjtemény, ahol a vers végén *V. Cs. M.* névbetűk állanak. (Ezt az adatot Harsányi István és Gulyás József még nem ismerte.)

Megjelenése

A verset először két sárospataki fölfedezője közölte az idézett tanulmányban, majd néhány év múlva megjelent Csokonai-kiadásukba is fölvettek a „Széleszörten megjelent versek” közé (HG. II, 179. l.).

Ennek alapján közölte a FK. az „Időrendbe nem állítható versek” között, majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A poézis dicsérete már a ZC. néhány iskolai versgyakorlatában is előfordul, feltűnő egyéni hanggal (*A Poéta tsak gyönyörködni szeret . . . , Egyedül a tudományok . . .*); a poézist dicsérő versek egy másik csoportja a derűs, életvidám költészet mellett tesz hitet (*A' Poétai felvidulás, a Jözte Poétának stb.*); ezek családjába tartozik a jelen vers is, amely tárgya szerint lehetne iskolai versgyakorlat is, de formai változatossága, érettsége egyaránt arra mutat, hogy későbbi eredetű az iskolai propositióknál. Későbbi keletkezése mellett szól az is, hogy minden bizonytal dallamra készült: több másolatban „Nóta”-ként fordul elő; a másolatokban jelzett soriaméltések szintén arra mutatnak, hogy énekelték.

Az ÖV.² Juhász Géza időrendje alapján az 1791-ben írt versek közé sorolta. Tárgyánál fogva csakugyan ide illik az 1791-ben írt [*Míg nálatok út mulatok . . .*], az 1792-ből való *Jözte Poétának, Felvidulás* s az 1793-ban készült *A' vidám természetű poéta körébe*. Dallamra komponált versekkel 1791–92 körül kezdett kísérletezni a költő (ld. [*Míg nálatok út mulatok . . .*], *Felvidulás, Egy kesergő magyar stb.*).

Mindezek alapján elfogadhatjuk, hogy 1791 táján keletkezett.

Szövegvizsgálat

Csupán a K₂-ben van címe: *A' Vig Poéta* (em.); a többi kéziratban cím nélkül fordul elő.

Harsányi István és Gulyás József a K₂ alapján közölték az ItK.-ban, de több tévedéssel. A későbbi kiadásokba is átkerült tévedéseikről a többi, általuk nem ismert kézirat is meggyőzhet; a 6. sor náluk:

Itt Erátó ha kell más is

Az *Erátó* sem ritmikailag, sem logikailag nem illik ide; minden kéziratban *Naso* áll a kritikus szó helyén. (A K₂-ben, amelyből Harsányi és Gulyás a verset közzétette, e szó valóban nehezen olvasható.)

A 7. sor utolsó szava Harsányiék szövegváltozatában:

Mulatok veletek

Ez már a közlők elírása, mert a K₂-ben is félreérthetetlenül *Mulatok veletek* áll, akárcsak a többi kéziratban.

Mi nem a Harsányiék használta K₂-t, hanem Kiss Pál megbízhatóbb másolatát vesszük alapul, amely központosításban is jobb amannál. Utalunk a többi másolat fontosabb eltéréseire is, bár ezek jó része elírásból, szövegromlásból magyarázható.

1. K₁: *Ugan* em.

2. K₁: *A' du Kp. n., em.*; K₂: *sem temet*

3. K_1 : A sor végén fölöselegess vessző; em. K_5 : Ro/ Valamig veletek
Muzaik
4. K_{1-} : Ro/ így lehetek
6. K_1 : Naso em. ha kell Kp. n. em.
7. K_1 : Kp. n., em. K_5 : A sor megkettőzve:
Múlatok velek múlatok velek
A K_1 -ből s a K_7 -ből ez a sor — nyilvánvalón figyelmetlenségből — hiányzik.
- 8—9. A K_1 -ben a két sor folyamatosan írva egy verssorként szerepel:
a K_2 , K_4 és a K_{5-} , szerint mi bontottuk ketté. E két sor után a
 K_1 -ben :/: jel található, a K_2 -ben és a K_3 -ban szintén; a K_4
s a K_5 pedig szöveg szerint is megismétli őket. Ennek alapján
ismételtük meg mi is — a korábbi kiadásoktól eltérően — főző-
vegünkben a sorokat. A K_1 -ben a 8. sor végén fölöselegess vessző,
a 9. sor végén nincs írásjel; em.
9. K_5 : *tsérgedezni* A sor kettőzése a következő másolatokban van
jelezve: K_{1-} .
11. K_5 : *Ennél szebb* [Jav. ebből: *szép*] *helet* π [= nem] *lelek* A sor
kettőzését a K_1 -en kívül a következő másolatok jelzik: K_{5-} ,
 K_1 : *hejt* em. A K_1 -ben a *lelek* után pont.

A verssorok tördelése az egyes másolatokban eltérő. A K_1 és a K_5 az, amely a rímeknek megfelelően tagolja a verset; a többi kézirat néhány rímet meghagy belső rímnek. A rövidebb sorokra bontott végrímes változat látszik hitelesebbnek.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szauder József az 1790—91 körül írt verseknek abba a jellegzetes csoportjába sorolta, amelyekről ezt írta: „1790—91 körül találni néhány, minden sententia, leírás vagy jellemkép-típustól eltérő kisebb költeményt. Minden eddiginél szubjektívebb, érzelmesebb önjellemzést adnak a költőről magáról, a szerelmesről. Hangja mintha itt oldódnék fel teljesen lírájvá s játékosan könnyeddé [...] *A szerelmes vitézhez, A vig poeta, A Míg nálatok itt múlatok* [...] című versek számíthatók ebbe a versforma nagy változatossága és könnyedsége miatt is külön kívánczozó csoportba” (ItK. 1967: 624. l.).

3. *Valamig* (rég.): amíg, ameddig.
5. *Phoebeus*: Apollónak, a művészetek istenének egyik megnevezése az ókori görög mitológiában.
Pallás: tkp. Pallas Athéné, a bölcsesség és a tudományok istennője az ókori görögöknél.
6. *Naso*: Publius Ovidius Naso római költő (i. e. 43.—i. sz. 17).
- 8—9. *A' Pegazus vizei*: a költészetet jelképező szárnyas ló fakasztotta az ókori görög regévilág szerint patkójával a Hüppokré nélekesítő forrását a múzsák szent hegyén, a Helikonon.

Verselés

Rövid, magyaros verselésű sorai, visszatérő rímei is mutatják, hogy dallamra, éneklésre készült. Az 1790—91 táján írt verseknek azt a csoportját, amelybe itt tárgyalt versünk is tartozik, így jellemezte Szauder

József: „Annak a magyaros énekköltészetnek a hatása, melyet a *Belgrád-ra* írt alkalmi versből éreztünk kicsendülni, itt erősödik fel egyszerre, s vegyül össze modernebb, olaszos rokokó indítékokkal: együttvéve a játési dalformába hajlítják át a komoly, sokszor nehézkes és monoton 12-ös veresorokat.” (ItK. 1967: 524. l.)

Dallama

Nótajelzése az eddig ismert másolatokban nem maradt, kottája sem, így dallamát egyelőre nem ismerjük: afféle vidám „bokázó zene” lehetett.

89. A' Reggelről

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Két, csaknem betű szerint egyező másolata az OSZK.-ban: Oct. Hung. 360. I.: 9b–10a (K₁) és Oct. Hung. 395: 20ab (K₂). A bejegyzések szerint mindkét kötet Farkas Lajos könyvtárából származik, és mindkettő azonos forrásra vezethető vissza, vagy pedig egymásról készült.

Mindkét másolatgyűjtemény fontos forrása Csokonai műveinek: főként Debrecenben készültek, és másolóik sok esetben Csokonai eredeti kéziratait használták. A versek végén mindkét kéziratban a költő névbetűi: *Cs. V. M.*

Néhány eltéréssel megtalálható egy másolata a Győry Mihály által összeírt „Elegyes Dolgok” című gyűjteményben is, a szerző nevének említése nélkül: MTAk. Mf. 162/I. 352–353. l. (K₃).

Egy érdekes variánsa található az MTAk.-ban, az ún. Fehérgyarmati emlékekönnyvben („Analecta Csokonai Vitéz Mihály, Kovács József és mások munkái 1810.”) 24b–25a. (K₄). A végén a költő névbetűi: *Cs. V. M.*

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem szerepel: lelőhelyei azonban, amelyek több hiteles Csokonai-művet is tartalmaznak s a verseket a költő nevével jegyzik, feltétlenül hitelessége mellett szólnak. Ezt erősíti meg tárgya is, amely jól beleilleszkedik Csokonai ún. napszak-verseinek sorozatába; stílusa, szoros egyezései a költő több versének jellegzetes motívumaival teljesen megegyeznek.

A motívumegyezések közül itt csak a következőket említjük: az 1–2. sorhoz A' *Reggel* című költeményéből a kezdő sorokat:

*Egy néhány tsillagok már pislogva égnek
Hajlott boltozatyámn a' tsillagos égnek*

(Cs/ÖM. I. 67. l.)

A 10. sorhoz párhuzamként Az *Estve* [I.] 24. sorát idézhetjük:

Ugyanott szó esik a madarak „concertjei”-ről is, akárcsak tárgyalt versünkben.

Megjelenése

Első ízben Toldy adta ki: 713. h. A jegyzetek közt így nevezi meg forrását: „Egy veres tábláu kéziratkötetből, Losonci Farkas Lajos kir. ügyész úr birtokában.” (952. h.) A Toldy megnevezte forrás azonos az OŠzK. Oct. Hung. 380. jelzetű kötetével, amelyben a belső fedőlapon idegen kézzel ez a bejegyzés olvasható: „Farkas Lajos könyvtárából 1873. — December 10-én”.

Későbbi kiadásai: HG. II, 5. l., FK., ÖV. — ÖV¹, MM.

Keletkezése

Címe, tárgya szerint az ún. „napszak-költészet”-hez tartozik, amelynek egyes témáit már iskolai versgyakorlatul megkapták a tanulók: pl. *Az Estvének le trása*. Ezt az iskolai témát később a költő — több más iskolás versével együtt — továbbfejlesztette: újra kidolgozta. Így született meg pl. *A' híves Estve*. Földessy Gyula bizonyára témája alapján tartotta „alighanem diákpénzum”-nak (ld. Tan. 31. l.).

Lehetséges, hogy a reggelről is készült iskolai versgyakorlat, csak nem maradt ránk; de ha nem készült volna is: bizonyosra vehető, hogy ez a vers is akkoriban született meg, amikor régebbi iskolai témáit kezdte a költő új versekké fogalmazni. *A' híves Estve*-vel való szoros stílári rokon-sága is arra vall, hogy — annak mintegy párdarabjaként — azzal egy időben készülhetett.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvének 1795 előtt írt versei közé sorolta; ennek alapján a HG. — tévesen — 1795-ből származ-tatta (ld. III, 495. l.).

Szauder József nem alaptalanul kapcsolta össze az 1791-ből eredeztet-tett *A' híves Estve* című verssel: meggyőző frazeológiai és stilisztikai párhuzamokkal bizonyította, hogy *A' Reggelről* éppen úgy, mint *A' híves Estve* Péczeli József Hervey-fordításának élményéből táplálkozik (ld. ItK. 1969: 14 kk.). Véleményünk szerint is a két vers nagyjából egy időben íródhatott.

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje alapján — 1790-re tette a vers keletkezését; szerintünk azonban stílusa, Péczeli Hervey-fordításából táplálkozó stílusjegyei is *A' híves Estve*-hez kapcsolják, amelyet Vargha is 1791-ből keltezett.

Érett kompozíciója szintén az 1791. év mellett szól (v. ö. Szauder: ItK. 1969: 16. l.).

Szöveglkritika

A címjegyzékeken nem fordul elő a vers; a K_1 -en, s a K_2 -n azonos címmel szerepel; a K_3 -ban és a K_4 -ben *A' Reggel a címe*. A hitelesebb forrásból származó K_1 és K_2 címét fogadjuk el.

A K_1 és a K_2 között csupán a helyesírásban mutatkozik némi eltérés. A K_3 szövegében néhány kevésbé jelentős szövegeltérés található; a K_4 szövegét viszont főváltozatként önállóan közöljük.

Mivel a K_1 helyesírása közelebb áll Csokonai helyesírásához, ezt a szöveget vettük kiadásunk alapjául.

2. K_1 : *szikrádva* Kp. n. em. K_4 : *szikrázva*
3. K_1 : *Bibor pompájokkal már mindjárt el-halnak*
 K_4 : *Sőt már lassan lassan egészen meg halnak*
4. K_1 : *hajnalnak*, em.
5. K_1 : *Mely már* K_4 : *Mely el*
6. K_1 : *zöld* em.
8. K_1 : *körül* em. K_3 : *Aranyos [...] környül*
9. K_1 : *Szép bársony* K_4 : *Zöld bársony*
10. K_1 : *virágokat*, em.
11. K_1 : *A' melyek ki-tárván* K_4 : *Melyek ki gombolván*
12. K_1 : *vidéket*, em.
13. K_1 : *hűss* em.
14. K_1 : *velek* em.
15. K_1 : *Sőt a* K_4 : *Ott a*
16. K_1 : *tsinálnak*, em.
17. K_1 : *A' melyek'* Már Toldy így emendálta: *A' melynek* (v. ö. a K_4 szövegével)
18. K_1 : *hint-le a' Hajnal harmatot* K_4 : *Mint e' hajnal gyöngy harmatot*
 K_1 : *harmatot*, em.
19. K_3 , K_4 : *virág temjént* (illetve K_4 : *tömjént*) A másolónak bizonyára szokatlan vagy ismeretlen volt az *asztal* főnévi jelző a *temjént* előtt, ezért helyettesítette be egy ismertebb szóval. A K_1 szövege látszik hitelesnek.
21. K_1 : *az Ambránál* K_4 : *Ro/ az Ambroznál* K_1 : *illatja* Jav. ebből *pillantja*
22. K_1 : *el-hatja*
 K_3 , K_4 : *meg-hatja* Az előbbi látszik hitelesnek.
24. K_1 : *szép érzést* K_4 : *szent érzést* Az előbbi lehet a hiteles.
26. K_1 : *áldó éneket szitognak*
 K_3 : *énekekkel* A K_1 szövege a logikusabb.
 K_4 : *Ro/ áldott Örömet suhognak*
28. K_1 : *a' füvek hajlognak*
 K_3 , K_4 : *a' füvek mozognak* Az előbbi tetszik hitelesnek.

A K_4 szövege:

A' Reggel. Törödek [!]

*Már csak alig pislog szép fénye azoké [= azoknak]
 az éjjel szikrázva égő Csillagoknak
 S ott már lassan lassan egészen meg halnak
 Felbredésére a' piros hajnalnak
 Mely el mosolyodván a' nagy hegy tetőkre
 Nap keleti gyöngyöt hint a' zöld mezőkre*

- Az Ég alyát piros barsonnyal prémezi
 Aranyos tsipkekkel körül öveddezi
 Zöld barsony burkukból ki hívja azokat
 10. Az estve még felig bimbo virágokat
 Melyek kigombolván szagos kebeleket
 Bé fűszerezésmozzák az egész vidéket
 Melyet hús szárnyokra szedvén fel a szelek
 A' kies völgyeket bé nyargalják velek
 15. Ott a' forrást fedő bokrokra le szállnak
 és egy fűszerszámos templomot trínálnak
 A' mellynek piroslo rosákból rakatott
 Oltárára hint a' hajnal gyöngy harmatot
 Melyen virág tömjént gyujtván fel a' szelek
 20. Az egész szent helyet bé füstölik velek
 Melynek az Ambróz nál dielöb illatja
 Artatlan érzéssel a' Lelket meghatja
 Erre a' madarak concerti zengenek
 'S A Lélekbe egygy szent érzést teremtenek
 25. A' szelek is áldott örömet suhognak
 'S Rá tisztelő jövel a' füvek mozognak.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Fest a német Zachariä hatását kereste a versben, ez azonban nem igazolható: „Más leíró költeményei, mint pl. »A reggelről, »Az estve, »Déli aggodalom« címűek [...] mintha Zachariä hatását árulnák el. Költeményeiben nem leljük nyomát Thomson közvetlen hatásának.” (81. l.)

Tárgyi és stílári tekintetben részletesen elemezte a költeményt Szauder József. Tárgyáról szólva megállapította, hogy „jellegzetes példája a 18. században végig divatozó, Paul van Tieghemtól tárgyalt Napszak-költészetnek” (ItK. 1969: 14. l.); stílusról szólva pedig úgy látta, hogy „stílusértékű szókészlet-egységeinek tömegét veszi át a Hervey Elmélkedései c. Péczeli-fordításból” (uo.).

Szauder hívta föl a figyelmet a vers „szubjektív vonatkozású, tehát valami érzelmi sugallatnak engedelmessédk intimitásá”-ra is, amelynek alapján A' híves Estvé-vel s Az Álom-mal helyezte egy sorba (ld. ItK. 1967: 533. l.).

Részletes megjegyzéseket fűzött az egyes sorokhoz, rámutatva forrásukra s a költő más verseiben fölbukkanó konkordanciákra.

- 1–2. Ezt a részt Szauder A' Magyar Hajnal hasad párhuzamos sorai-
val vetette egybe; ld.: ItK. 1967: 531. l.
- 4–6. „a piros hajnal mosolygása”³¹ [”352: mosolyogni fog redm a
piroslo hajnal...] már Herveynek szóképét ismétli, a gyöngy-
hintés szintén [...] leginkább azonban a versben egymást
követő bársony, prém, fűszer, koncert (a velük járó jelzőkkel, ill.
állítmányokkal)” (Szauder: ItK. 1969: 15. l.).
6. Nap-keleti gyöngy: harmatcsepp.
7. A bársony és a prémez szó használatához Szauder Péczeli Hervey-
fordításából idéz párhuzamokat (ld. i. h.).

V. Szendrei is fölfigyelt a stílus és szókészlet új vívmányaira: „Néhány igazán Csokonaias kifejezés is feltűnik e versben: *bársony* itt a rózsák égya, s a felkelő nap az ég alját piros bársonnyal *prémezi*.” (21. l.)

8. *övedezi* (poet. lic.): öve(d)zi.
- 10–12. E sorokat is a Péczeli–Hervey olvasmányélményből magyarázza Szauder: „egy egész képsort vesz át Herveytől, de [...] finoman módosítja Herveynek patikaszagú virágait [...] A *fűszerszámos* stb. kedves szava Csokonainak, kétszer használja itt, s még *Az estvé*-ben is. Ez is Herveytől való” (ItK. 1969: 15–16. l.).
12. *Bé fűszerszámos* (rég.): beillatosít.
- 11–16. Másik tanulmányában ezekre a konkordanciákra utalt Szauder: „*úne A tél s a Daphnis hajnalkor* egy pompás kifejezésének (Rajta kis szellőcsékék! szedegessetek Violeaszagot szárnyatok bársonyára) kezdete. Arról pedig, hogy »fűszerszámos templom« csinálnak a szelek és itt a »madarak koncerti zengenek« kinek nem jut eszébe *Az estvé*-nek »fűszerszámozott theátruma« és »koncertje«?” (ItK. 1967: 531. l.).
A vers 15–26. sorát idézve állapította meg Földessy, hogy Csokonai metaforázó—allegorizáló képessége nem marad mögötte a legnagyobb költők fantáziájának sem” (Tan. 31–32. l.).
16. *fűszerszámos* (rég.): illatos.
19. *aszlag*: rakás, halom.
21. *Ambra* (ar.): a cetből nyert finom illatszer.
22. *el-hat* (rég.): áthat, átjár.
24. E sorban is Hervey ihletését látta Szauder: „Még a *madarak koncerti*-re is ott áll a minta a Hervey-i meditációk legelején (»a több madarakat is ama nagy koncertbe, melyet a Természet ad minden napon a Teremtőnek«, 176. l.).” (ItK. 1969: 16. l.)
- 10–25. E befejező sorokat Szauder *A’ híves Estve* megfelelő részeivel vetette egybe (ItK. 1969: 15. l.).

Vermélessé

Az iskolai versek uralkodó formájában: páros rímű tizenkettősökben íródott. Szerkezetéről szólva azt írta Szauder, hogy benne „az önállósuló töltésen túl a komponálni tudás is megmutatkozik” (ItK. 1969: 16. l.). Mondattani szerkezetében azonban még iskolásan kezdetleges, amint erre Varga Balázs is rámutatott: „A nehezen született vers gondolatai [...] orfoltatva követik egymást. Ez a szerkezetén, gondolatfűzésén is megmutatkozik.

A *reggelről* írt vers végesvéig csak egy gondolatkötetet használ: mely, melyet, melynek, melyen.” (ItK. 1953: 159. l.)

90. A' híves Estve

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Egyetlen ismert másolata: ZJ. 18b—19a.

Hitelessége

Zilahi János gyűjteményében — akárcsak az ott található tizenkét ismert Csokonai-vers — a szerző neve nélkül fordul elő. Hitelességéről a verset először közreadó Beke Albert ezt írta: „Zilahi, a vers másolója nem írta oda a vershez, hogy Csokonaié, azonban mégsem lehet előttünk vitás, hogy ezt a verset abban az időben senki más nem írhatta, csak egy olyan nagy tehetség, mint Csokonai. Ilyen tökéletes verselési készsége csak Csokonainak volt. Mennyire sajtótosan Csokonai ízüek ezek a sorok, például:

»Itt a bujálkodó pazér természetnek
A' leg jobb ízek is tudom engedhetnek.«

azaz a »bujálkodó pazér természet«-et még a legfinomabb illatú parfümök sem közelíthetik meg.

Vagy milyen élethűen állítja elénk a beteg Csokonait ez a két sor:

»Hozzám minden virág nektárját hozzátok,
Azzal ujjítsátok heregő mejjemet.«

(Építünk. 1953. 1—2. sz. 79. 1.)

Csokonai szerzősége mellett szól maga az a tény is, hogy a kéziratos gyűjteményben a költő hiteles verseinek sorában található; de mellette szól a vers stílusa is, a hiteles Csokonai-versekével párhuzamos kifejezések, stílári egyezések, amelyek közül néhányra Szauder József is föl hívta a figyelmet: „ez »Ahl ti csendes szelők fuvallati, jertek! és a »Lengjete, oh nyájjas zefírkék, lengjete! sorok pontosan A híves estve zefírkék«-nek fel-szólítását és tartóztatását ismétlik meg, a *Késs, mély, borzasztó éj, komor óráddal* nyomtatékos késleltetéséig” (ItK. 1969: 17. 1.).

Az égből jövő kedves lehelletek (7. sor)
megfelelője Az *Estvé*-ben a következő részlet:

... egy kis nyájjas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellelt.

(21—22. sor)

A *szent árnyék* (9. sor) szintén Csokonai gyakori, jellemző kifejezése: többek között Kleist-fordítása első sorában is ott találjuk:

Fogjátok bé, *szent árnyékok!*

(A' Tavasz, 1. sor)

A Salamon dicsőségét megszegyenítő virágok bibliai képe is többször fölbukkan munkáiban; *A Poëta csak gyönyörködni szeret*... című zsen-géjében így:

*Ha sétállok szép utamonn
Liliomonn sétállok
S kevélységgel a' Salamon'
Dicsőségén járkálok*

(53—56. sor)

1795-ben elmondott kollégiumi búcsúbeszédében szintén előfordul ez a kép (ld. a Tárnyi és nyelvi magyarázatok megfelelő pontját).

A sok Csokonaira valló szó, kifejezés (*Zefírhék, a heregő mellyem, a sült virágok, a szent sótor* stb.) mellett elsősorban Az *Estve* soraival párhuzamos részek teszik kétségtelenné Csokonai szerzőségét, s szinte Az *Estve* [I.] egyik előgyakorlatának mutatják.

Megjelenése

Először Beke Albert adta közre 1953-ban *Új források Csokonai és Arany költészetéhez* című, már idézett közleményében (Építünk. 1953. 1–2. sz. 79–80. l.). Beke közlése — bár úgy látszik, hogy betűhív kiadásra törekedett — nem pontos. Kötetben először az ÖV-ben, majd az ÖV.²-ben s a MM.-ben jelent meg.

Keletkezése

Az iskolai versgyakorlatok jellegzetes napszak-verseiből nőtt ki, amelyen az 1785-ben készült *Az Estvének le írása* s *Az Estve* [I.] is (v. ö. Cs/ÖM. I. 362., 365—366. l.). Korábbi iskolai tárgyait Csokonai 1790 körül vette elő s alkotta újra (ld. pl. *A tél* [II.] s *Az Ősz* [II.] jegyzeteit a Cs/ÖM. I.-ben); így e versének keletkezését is e körül kell keresnünk.

Beke a vers közreadásakor nem vetette föl a keletkezés évének kérdését; Vargha Balázs — Juhász Géza kronologizálásának alapján — az 1791-ben írt versek közé sorolta az ÖV.²-ben.

Tárgya, címe alapján tarthatnánk a megadott témára írt iskolai versgyakorlatok közé is, de stílusa azokénál érettebb, s több benne a szubjektivitás. Zilahai gyűjteménye egyébként sem tartalmaz iskolai proposíciókat, hanem zömmel 1789—1793 között írt verseket. Ez a költemény is már a költő önálló, szabad témaválasztású korszakához tartozik, amikor Eschenburg antológiának s a hazai költőknek nyomán próbált egy-egy művészeti témát kidolgozni. Úgynevezett „évszak-versei”-nek (*Az Ősz*, I. Téli) második kidolgozása 1790—91-re tehető; hasonló jellegű „napszak-versei” (*A Reggel*, *A reggelről*, *A Dél*) 1791 körül keletkeztek. Tárgyult versünk voltaképpen átmenet *Az estve* 1785-i első és 1794-i második kidolgozása között. A két vers szoros összetartozására Szauder József is rámutatott (ltK. 1967: 532. l. és 1969: 17. l.); *A' híves Estvé*-t éppen az általa beemlített „művészi” — közelebből „kompozíciós” — „kudarc” miatt kell 1790 tájára tennünk. Föltehetőleg egy időben keletkezett *A reggelről* című napszak-versel, amelyet az ÖV. — Juhász Géza nyomán —

1790-ből keletezett. Csokonai e két napszak-versét Szauder is közös fogantatásának tartotta — stílárís tekintetben is: „*A reggelről és A hives este* c. két vers — jellegzetes példája a 18. században végig divatozó [...] napszak-költészetnek — stílusértékű szókészlet-egységeinek tömegét veszi át a *Hervej Elmélkedései* c. Péczeli-fordításból.” (ItK. 1969: 14. 1.)

Szövegkritika

Zilahi gyűjteményében így szerepel a vers címe: *A' hives Esteve*. A címjegyzékeken nem fordul elő; bizonyára mint *Az Esteve* témájának gyengébb első kidolgozását hagyta el listáiról a költő. A cím a K-ban: *hives* em. A cím után a K-ban pont van.

1. K: *rekegő* em.
2. K: Kp. n., em.
3. K: *ts.* [= *tsak*]
4. K: *hált* em. A sor végén a K-ban pont; em.
5. K: *meg hiveselti* em. Beke szövegkiadásában — bizonyára sajtóhibából — *meghevesíti*.
6. K: *g* [= *meg*] *frissíti* Kp. n., em.
8. K: *repüllögetek* em. A K-ból hiányoznak a vesszők, mi pótoltuk.
9. K: *árnyékb* [= *árnyékban*]; a sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
10. K: *Mulandó* em.
11. K: A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
12. K: *mellyemb* [= *mellyembe*]
13. K: *természetek* [= *természetnek*]
14. K: *izek* em. *engedhetk* [= *engedhetnek*]
15. K: Kp. n. em.
16. K: *semé* [= *semmi*] *szél foga g* [= *meg*] *h* [= *nem*] Kp. n., em.
17. K: *állak* [= *állanak*]
18. K: *leheltet* [= *leheltettem*]
19. K: *sereget.* em.
20. K: *g* [= *meg*] *győzi*
21. K: Kp. n. em.
22. K: Kp. n., em.
23. K: Kp. n. em.
27. A K-ban a sor végén pont; em.
29. K: Kp. n. em.
34. K: *fonnyatok* [= *fonnyatok*]
36. K: *menyetek* [= *mennyetek*]
26. K: *btzom* em.
26. K: Kp. n., em.
27. K: *ujjtsátok* em. *mejjemet* A 12. sor szerint em.
28. K: *Míg* em.; *áll* em.; *stria* em.; *el n* [= *nem*]
30. K: *menyetek* [= *mennyetek*]
32. K: Kp. n., em.
34. K: Kp. n., em.

A XVIII. században divatozó ún. napszak-költészetnek (v. ö. Szauder: ItK. 1969: 14. l.) példáit többek között Eschenburg Beispielsammlung-jában is megtalálhatta a költő, de az iskolai poézisoktatásnak is jellegzetes témái voltak.

Szauder József a kor népszerű szépprózai művének, a Péczeli fordította Herveynek (*Hervey' Sirhalmi és Elmékedései*. Pozsony, 1790.) stílárís nyomait is fölfedezte a költeményben: „Nincs még egy magyar nyelvű könyv e korszakban, mely így halmozná az érzék és a gyönyör szókészletét [ti. mint Péczeli Hervey-fordítása] [...] Hervey ill. Péczeli nem nagy művész, de hatásos író: zsongító egyhangúsággal, szüntelen visszatérésekkel, tucatnyi napkeltésbe és napnyugtába, hajnalba és alkonyba és estésbe szétezőrt ugyanazon behízelgő, sejtető szószerkezetekkel és képekkel díl. E különbözőképp, de mindig a fény és a vidámság jegyében érzékileg gyönyörködtető természet ábrázolásra állandósult nyelvi egységek rögzültek Csokonai emlékezetében, mikor *A reggelről*-t megírta.” (ItK. 1969: 15. l.) (Szauder itt számos példát idéz Péczeli fordításából az alkony ábrázolására is.) Egyik későbbi tanulmányában Csokonai 1790 körüli szépprózai művének leírásával hozta párhuzamba a verset: „*A híves estve* természetrajzába beírt sugallat, várakozás valami szóra, melynek még fel kell szakadnia — és *Az estve* csodálatos rousseau-i szózata az emberiséghez: két végpontnak tekinthető, és összekötni őket először *A bagoly és a kócsag* mondes nyári estvé-je tudja.” (ItK. 1970: 713. l.) S még ugyanott: „Ez [*A bagoly és a kócsag* indítása] *A híves estve* alaphelyzete: annak rokkó zsefirjei, párázatai, lehellei helyett már szívet dobbantóbb rezzenésekkel, bukkánásokkal, sziszergésekkel, de még varázslatos szép-szerű idill, ahol violát nőnek a nád mentén, cicázik a szellő és szikrázó márvány a tó [...]”

Az idill nem keseredik meg, de a hangban van keserűség is: ez a költő nemcsak Fillis szerelméről dalol, mint poétai ártatlan örömök éneklője, hanem tulajdon költő-sorsával is szembenéz [...]

Igy jelenik meg *A híves estve* érzéki-meditatív verstípusához hasonló prózában maga a költő” (i. h. 714. l.).

1. *rekegő* (táj.): brekegő.

4. B. E sorok stílárís ihletőjét Szauder Péczeli József Hervey-fordításában találta meg: „Ez a pár sor: »hűlt fűre testem letehetem, Amely az ugráló vért meghivesíti, Mely [a] gondolkodó elmét megfrissíti» megint csak a patikaszagú Hervey-i fiziko-teológia egy passzusának a megfelelője: »Olyl egészséges fűvek nőnek körülötte, a melyek leg hasznosabb patikái a beteges embernek. Az ő jó nedvességjeknek ereje meg tsendeíti a fájdalmakat [...] a maga hajdani rendes forgására visszatéríti a vért» 192.” (ItK. 1969: 16. l.)

7. kk. E sorok stílárís párhuzamait Szauder szintén Péczeli Hervey-fordításában találta meg: „*A reggelről*-ben az önállóul ízlésen túl a komponálni tudás is megmutatkozik. Nem mondható ez el *A híves estvé-ről* (1791), melynek Hervey-es stílusanyagán minduntalan áttör a költő nyugtalansága: valamit mondani szeretne, amit még nem tud megfogalmazni s ezért a verset magát is deformáló ismételtetésekben meg-megbicsaklik a hangja

(folytonos, teljesen analóg megszólításokra háromszoros egyforma tartóztatás következik: először: *Ti, az égből jövő kedves lehelletek*, majd: *Ah! ti életadó kedves párázatok*, azután háromszor: *Oh ti életadó híves lehelletek* Tőlem egy kevésbé még el ne menjetek, ezzel is végződik a vers.) Az égből jövő kedves lehelletek, a szent árnyék, a virágoknak Salamonnal vetekedése csak annak jelzik a fiziko-teológiához fűző — nagyon elvékonyult — szálat, aki tudja, hogy a párázat és a lehellek Hervey kedvelt szavai voltak. Akkor még vallásos mellékértelmüket is érezték.” (ItK. 1969: 16. l.)

8. Az *Estvé*-ben hasonló szavakkal fordul a költő az alkonyi szellőkhöz:

Ah ti teendes szellők fúvallati, jertek!

*Lengjétek oh nyájas Zefírkék lengjétek
Lankáit keblembé életei öntsetek*

(4. 15., 19–20. sor)

13. bujálkodó (rég.): bőven, buján tenyésző.
pazér (rég.): pazarló.
14. iz (rég.): izlés.
enged vminek (rég.): 'vmire nézve, vmilyen tekintetben alábbvaló vminél; a másik különb nála'. A mondat jelentése: 'a gazdag természet szépsége előtt a legkényesebb izlésnek is meg kell hajolnia'.
20. meg győzi (rég.): legyőzi, felülmúlja.
- 21–22. Csokonaitól többször is használt bibliai eredetű kép; ld. *A Poéta csak gyönyörködni szeret*... 53–56. sorát. 1795-ben elmondott kollégiumi beszédében így fordul elő ez a kép: „olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen liliumokon, Salamon dicsőségét oltató liliumokon [...] lehetett futnom” (HG. II, 591. l.). A bibliai eredetű kép közelebbi forrása az Énekek éneke (v. ö. Zeoldos 10. l., Cs/ÖM. I, 414. l.).
23. A 11. sor újraköltése; később két ízben változatlanul, refrénszerűen visszatér még a 29. és a 36. sorban.
27. heregő (nép.): hörgő.
heregő mellymet: utalás Csokonai korán megnyilvánuló tüdőbajára.
28. sült: elsült, elaszott; sült virágok sirja: a föld.
32. hév (rég.): forró.

E korai vers eredményeire és gyengéire Szauder József egyaránt rámutatott, többek között megállapítván, hogy „A »kedves lehelletek«, a »szent árnyék«, a »szép képzeletek«, az »életadó kedves párázatok«, a »vizelkedő fő s szép virág« amint »gyenge szárazon állanak mellettem, reszketnek, pedig lassan lehelletem: ez az egész természetén végigfutó borzongás nem külső s nem is pusztán belső élmény szülte, inkább annak a remegő egyensúlynak a kifejeződése, melyben az érzéki tapasztalás és a nyugalomra vágyó lélek állapotodott meg egymással.” (ItK. 1967: 531–532. l.)

De már itt is rámutatott a vers egyik gyengéjére, amelyet később élesebben fogalmazott meg: „még nem tudja, milyen gondolat fog felfa-

kadni ebben a már letisztult, dagály és túltarkított szépség nélkül zsongó esti nyugalomból. A fiatal költő géniusának jele, hogy a túlsordulni kész lélek nyugalmi pillanatából a sokat sejtető lelkiállapot festése születt, s így a később hozzáfűzött gondolat nem zavarhatta a költemény illúzió-egységét, az eszme ebből az élethangulatból látszik majd felszárnyalni. A rokokót beteljesíteni s túlhaladni készül már e bevezetéssel is” (ItK. 1967: 532. l.).

Későbbi tanulmányában határozott szerkesztésheli hibát látott a különben hangulatilag egységes költeményben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szander még az ÖV.² időrendje alapján Az Este első kidolgozását 1792-ből keltezte, s így az 1791-i *A' híves Este*-t amaz előzményének tekintette. A mi időrendünk szerint Az Este első kidolgozása 1785-ből való (ld. Cs/ÖM. I, 365–366. l.), s így *A' híves Este* nem megelőzi, hanem átveszi, továbbvariálja az iskolai versgyakorlat szólamkincsét.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott, több helyen átívelésekkel. A 24., 30. és 36. sor ismétlődő szövegét kéziratos hagyatékában Juhász Géza refrénnek fogta fel, s úgy gondolta, hogy a vers eredetileg hatsoros strófikra tagolódott. Ez elképzelhető, bár a páros rímű alexandrinusok versszakokra tagolása viszonylag ritka Csokonainál. Az is talányos, hogy ha a kérdéses sor refrén, miért csupán az utolsó három versszakban ismétlődik?

91. [Míg nálatok itt mulatok . . .]

Kézirata

Autográfja nem maradt. Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj. tartalmazza a „N° 6° Mások' íráse” fejezetben: „25. *Míg nálatok itt mul[atok]’*”; a Mfj.-en az „Ódák” között szintén előfordul kezdősorával: „6. 25. *Míg nálatok itt mulatok.*”

Toldy, bár a leltárakat ismerte, nem vette föl Csokonai műveinek jegyzékére.

A Debrecenben összeírt Kiss Pál-gyűjtemény őrizte meg: KP. 88. l., „Nota CXVIII.”

Erről először Juhász Géza adott hírt 1953-ban, amikor Kiss Pál kéziratgyűjteményéből közreadta *Piramis és Thisbé Historiájának lefordítását*: „Ez a kézirat, mely aztán a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium birtokába jutott [ti. a Kiss Pál összeírta »Világi Noták«], számos Csokonai-költeményt tartalmaz, olyat is, amelyiknek címét a költő saját kezű hajtromán olvassuk, de ideig nem volt ismeretes. (Míg nálatok itt mulatok.)” (ItK. 1953: 250. l.)

Megjelenése

Juhász Géza előbb említett fölfedezése nyomán jelent meg először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az, hogy Csokonai korai címjegyzékein s kéziratleltárain nem fordult elő, nemcsak azt jelentheti, hogy nem volt még akkor kézen, hanem azt is, hogy nem volt birtokában a vers szövege. Az 1802-i Mfj.-en ugyanis a „*Mások' írásá'*”-ban jelzéssel csoportban bukkan föl: úgy látezik tehát, hogy másvalaki lejegyzésében jutott vissza hozzá lappangó vagy kallódó ifjúkori verse. Mindenesetre kiadási terveiben nem szerepelt.

Kiss Pál kötete „*Nota*” jelzéssel zömükben érzelmes dalokat, népdalokat tartalmaz. Csokonai verse is ezt a jelzést viseli: „*Nota CXLVIII*”. Változatos hosszúságú, élénk ütemű soraiból is kitetszik, hogy a költő dallamra komponálta versét. (Kiss Pál gyűjteménye — helykimélésből — több rövid sort egyfolytában írt; a kiadások a sorokat fölbontva, a föltehető eredeti forma szerint közölték.)

Tárgya nem sokat árul el keletkezéséről: amilyen gondúzó, ártatlan bordalféle, amelyben a jutalmat osztó, muzsikáló Múzsák is megjelennek. Semmiképpen sem készülhetett iskolai versgyakorlatnak, inkább a *Tempelói*-hez kezített dalbetétekre emlékeztet, mint amilyen pl. a *Vig élet a Parnasszuson* címmel kiadott versnek *A ki nem volt soha poeta* kezdetű 1. versszaka, amely Kiss Pál kötetében önálló versként is előfordul (*Nota CCVII*²; 134. l.) — jeléül annak, hogy külön is énekelgették.

A kiadások — Juhász Géza kronológiája alapján — 1791-re tették keletkezését, s közvetlenül *A' Vig Poéta* után közölték. Formailag, tartalmilag csakugyan mutat a két vers némi rokonságot; abban is rokonok, hogy föltehetőleg mind a kettőt énekeltek. *A' Vig Poéta* is már az iskolai versgyakorlatok után keletkezett.

Csokonai 1790—91 táján tett kísérletet arra, hogy dallamokra írjon verseket a magyaros énekhagyomány szerint, ekkor keletkeztek olyan versei, mint pl. a *Felvidülés*, az *Egy kesergő magyar s A' Vig Poéta*. Szauder József is az 1790—91 körül írt játékos formájú, lírai hangvételű dalszerű versek közé sorolta (ld. ItK. 1967: 518. l.).

Ennek megfelelően elfogadhatjuk keletkezési évét 1791-et.

Szövegkritika

A KP-ben nincs önálló címe; Csokonai kéziratjegyzékei is csak kezdősorával említik.

Kiss Pál — mint volt róla szó — több sort egyfolytában írt. Mi — a kiadásokhoz hasonlóan — a föltehető eredeti sortördéssel közöljük.

1. K: *Míg* em.
2. K: *mulatok* em.
4. K: Kp. n.; em.
6. K: *el* em. A sor végén fölösleges vessző; em.
6. K: *kedvünket* em. A sor végén vessző; em.
7. K: *Artatlanul em. észegessük* em. *kedvünket* em. Kp. n. em.
8. K: *szívünket* em.
9. K: *It* helyett a kiadásokban — az ÖV-től a MM-ig — téves olvasatként: *Im*.
10. K: *örvendő* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers dalszerű jellegére, szubjektív líraiságára, Csokonai korábban írt verseitől elütő jellegére Szauder József figyelmeztetett. Az általa I. típuscsoportban említett versek nem mindegyike bizonyult Csokonai alkotásának (a *Jót kívánás*, a *Méltó pár*, a *Bús hánykódások*), de a többiekre érvényesek megállapításai: „5 jellegzetes alkalmi költeményt találunk a fejlődési szakasznak [1786–91] inkább a vége felé, kis számuk ellenére is valami új ihletnek megjelenéséről tanúskodnak. Ugyanebből a kései időszakból származhatnak azok az önjellemző vagy érzelmes, minden addiginál szubjektívabb líraiságú versei, melyek erősen elütnek a korábbiak iskolás merevségétől: mintha már olaszos rokokó stúdiumok is érződnek bennük (pl. *Jót kívánás*, *A szerelmes vitézhez*, *Míg nálatok itt mulatok* stb.). Ezek száma szintén csekély, mindössze hét.” (ItK. 1967: 518. l.) Ugyanitt találóan a magyaros énekköltészethez kapcsolta a lírai darabokat. (524. l.)

Bizonyosra vehető, hogy a tárgyi vers is dallamra készült.

9. *Laurus* (lat.): babér.

Verselése

Magyaros ütemű (4-es, illetőleg 8-as és 7-es) sorokból épült; az utolsó sor váratlan döccenője is arra mutat, hogy eredetileg dallamra készült.

Dallama

Nár fennmaradt egyetlen másolata szerint is énekelve terjedt, s cím-telensége, veraformája is amellett szól, hogy eredetileg énekelt versnek, dallamra készült, „Ad notam” jelzését a kottáját mindaddig nem ismerjük.

92. Az istenek osztózása

Kézírata

Kezleti kézírata nem maradt; Csokonai címjegyzékein sem fordul elő, jelölés annak, hogy nem gondolt e korai kísérletének kiadására. Ez a körülmény magyarázatul szolgálhat ahhoz, miért nem őrizte meg e verse kezleti kéziratát.

Közel egykorú s két-három évtizeddel későbbi másolata annál több maradt ránk. Egyike Csokonai legtöbbet másolt műveinek a *Békaegyháza*, *A' Tolvaj Isten* és a *Milítát omnis amans* című versekkel együtt (ld. Orokocsi Nagy 62–63. l., Vargha B., ArcV. 64. l.).

Több mint félszáz másolatáról tudunk; ezeket három híjjával ismerjük is, ám egyikük sem mentes a tévedéstől, szövegromlástól.

A másolatok tömegéből kitűnik egy 48 versszakos teljesebb, s egy 46, illetve 47 versszakos rövidebb változat; az utóbbiakból egy-egy pajzán részlet hiányzik. E változatok közül eleve a teljesebb szövegeket emel-

tük ki, mivel ezek állnak már terjedelmükénél fogva is legközelebb az eredetihez.

Ilyen teljes szövegű, 336 soros másolatot összesen tizenegyet ismerünk; ezek a következők:

SpK. 1722: 52—60. l. (K_1); e kézirat címe ezert is szorosabb kapcsolatban van a K_2 , a K_3 és a K_4 másolattal; OSzK. Quart. 1931/II: 64b—68a (K_2); DerIM. 393: 1 a—4 a (K_3); a 43—56. sor hiányzik belőle. MTAk. RUI 8-r. 159: 116—124 (K_4). E másolat — címének s a 125. sor teljesen azonos szövegű jegyzetének tanúsága szerint is — szoros rokonságban van a K_1 szövegével, továbbá a K_2 és K_3 másolattal. OSzK. Oct. Hung. 1282: 3 b—8 b (K_5); MTAk. K. 673: 168—184. l. (K_6). Ennek szövege szoros kapcsolatban van a K_{11} szövegével, amelyet azonos másoló: Kecskeméthy Csapó Dániel jegyzett le, de néhány évvel korábban, s azzal az eltéréssel, hogy a K_{11} -ből hiányzik a kritikus két versszak, valamint az utolsó strofa. MTAk. Mf. 162/III: 1—17. l. (K_7); MTAk. RUI 8-r. 4: 34—46. l. (K_8). A verset tartalmazó kolligátum Toldy Ferenc birtokában volt; a bejegyzés szerint Csokonai szatíráját Török János sárospataki diák másolta, minden bizonnyal az ugyancsak sárospataki K_1 alapján, bár több helyen eltér tőle. MTAk. RUI 8-r. 59: 45 a—50 a (K_9); címe szerint is szoros kapcsolatban van a K_{11} , a K_2 valamint a K_3 szövegével; MTAk. RUI 8-r. 126: 76—95 l. (K_{10}); e másolat címe a K_2 címével egyezik (*Az Istenek Osztója*), szövege azonban lényegében a K_1 szövegével vag egybe, azzal az eltéréssel, hogy az elejéről az 1—11. sor hiányzik.

Az eddig felsorolt tíz másolat a teljes szöveget — 48 versszakot — foglalja magában.

A K_9 -at tartalmazó kolligátumban — amely Toldy Ferenc birtokában volt — még egy másolata található tárgyalt versünknek: a „Csokonai Vitéz Mihálynak két Darabotska Munkái” című, idegen kéz írt füzetben *Az Istenek osztója* s a *Orimen raptus* olvasható (K_{11}); e másolat ugyan nem tartalmazza a teljes szöveget, de több szempontból érdekes: a két kritikus versszakból az egyiket (a 45.-et) Toldy egy másik kézirat alapján pótolta, úgy, hogy saját kezűleg külön cédulára leírta s a megfelelő helyre illesztette. Másik érdekessége e másolatnak, hogy a K_{12} alapján Toldy a jobb lapszálon az egész szöveget végig emendálta. Megjegyzendő, hogy a K_{11} a jelzett két versszakotól eltekintve is hiányos: a 43—49. s a 157—158. sor nincs meg benne. Úgy látszik, hogy a K_{11} mintája a Sárvári Pálnál fennmaradt K_{17} lehetett, amelyet Toldy is ismert.

A tíz teljes szövegű másolat között kétségtelen az összefüggés, a többekévéé közbe eredet, de még sincs két egymással teljesen megegyező szöveg, s ez onnan van, hogy a másolók szinte kivétel nélkül alakítottak, módosítottak mintáikon: részint a számukra szokatlan vagy előttük ismeretlen latin szavakat s régi vagy ritka magyar szavakat helyettesítették be, részint saját nyelvérzékük, nyelv szokásuk szerint változtattak többet-kevésbé a versen. S ez szinte valamennyi kéziratra jellemző: rendkívül megnehezítve a viszonylag hiteles főszöveg kiválasztását.

Terjedelmileg hiába teljes a K_1 — K_{11} szövege, sok tekintetben mégis eltérnek, elütnek Csokonai nyelvhasználatától, s több tagadhatatlan hibát tartalmaznak. Érezte ezt Toldy is, mikor — nyilvánvalóan a vers kiadására gondolva — a terjedelmileg csonka, de helyesírás és nyelvhasználat tekintetében sok helyen hitelesebbnek tűnő K_{11} alapján próbálta emendálni a K_{11} szöveget.

Mivel elvileg egy csonka, rövidebb változatot is vehetnénk kiadásunk alapjául, a főszöveg kiválasztása, illetőleg e választás megindoklása előtt ezeket is számba kell vennünk.

Hogy miért rövidebbek e változatok, annak egyedüli magyarázata az említett két versszak sikamlós hangja. Bár a másolók maguk is többnyire diákok voltak, s ettől a hangtól nem idegenkedtek, elképzelhető, hogy egyikük-másikuk a költő iránt érzett tapintatból hagyta el a két pajzán hangnemű strófát.

A csonka kéziratok közül legmegbízhatóbbnak látszik a Farkas Lejos könyvtárából származó OSzK. Oct. Hung. 395: 41b—48a másolat (K_{12}), amelyet már Toldy is fölhasznált emendálásához. Ezzel pontosan meg- egyezik az OSzK. Oct. Hung. 360/II: 30b—33b (K_{13}) másolat; ez az egyetlen eset, amikor a vers két másolata szinte betűhíven egyezik egymással. Tartalmazza a verset az OSzK. Oct. Hung. 1115. jelzetű fontos másolatgyűjtemény is (233a—237a), bár meglehetősen gyenge helyesírás- sal (K_{14}); e másolat közeli rokonságban van a K_{19} , a K_{23} , K_{43} és a K_{44} szövegével.

A többi közel egykorú másolatot — amennyire az megállapítható — hozzátétlegesen keletkezésük rendjében soroljuk fel:

DebrK. R. 817: 27a—36b (K_{15}); OSzK. Quart. Hung. 962: 1a—8a (K_{16}). E másolatról az előzéknap ezt jegyzi meg, hogy „Nagy Gábor kéz- iratából”, de olyan elírások vannak benne, amelyek kétségesre teszik, hogy a költő eredeti kézírataiból másoló Nagy Gábor debreceni ügyvéd, Csokonai barátja írta volna le. Különben már Sebestyén Gyula „késes eredetű másolat”-nak nevezte e kéziratot (ld. MKéz. 1391: 12—13. l.). DebrK. R. 349: 19—31. l. (K_{17}). E másolat Sárváry Pál debreceni pro- fesszor birtokában volt, említést is tett róla Toldy Ferencnek 1843 decem- berében: „magának Csokonáinak csak egy sor írásához sem juthattam, hanem némely sem nem eléggé tiszta, sem nem egészen hibátlan [!] másolatjaira akadtam, u. m. 1. *Európa elragadtatása* Blumaueri modor- ban, 2. *Istenek osztószása*” (CsEml. 390. l. v. ö. uo. 395. l.). E kéziratról közölhetett a K_{11} másolat. MTAK. Mf. 161/III: 13a—20a (K_{18}); Spk. 1728: 101—115. l. (K_{19}). (E másolat szövegrekonai: K_{14} , K_{23} , K_{43} , K_{44} .) KZs. (K_{20}); ez a debreceni másolat annyiban tér el a többitől, hogy a vers egyes megállapításaihoz jegyzetként klasszikus auctorokból idéz párhuzamos helyeket, bár párhuzamai nem mindig találók. E latin nyelvű jegyzetapparátus föltehetőleg nem Csokonaitól, hanem a fontoskodó művelőtől ered; példája csupán az újabban fölbukkant 1806-i K_{40} -ban található, amely alkalmasint forrása lehetett e másolatnak. MTAK. Ana- lecta (Fehérgyarmati énekeskönyv): 2a—20b (K_{21}); OSzK. Oct. Hung. 690: 57a—60a (K_{22}); DebrK. R. 2757: 107—133. l. (K_{23}). A 106—122. sor hiányzik. SpK. 3317/b: 90—98. l. (K_{24}). Az utolsó versszak hiányzik, hasonlóan a K_{25} , K_{31} , K_{37} és a K_{42} szövegéhez. OSzK. Oct. Hung. 1090: 10b—15a (K_{26}); a 211—218. sor hiányzik; nincs meg az utolsó versszak sem, hasonlóan a K_{27} , a K_{31} , a K_{37} és a K_{42} szövegéhez. OSzK. Quart. Hung. 2352: 75a—78b (K_{28}). A 295—329. sor hiányzik. Kontz Benjámin-gyűjtemény. 92—102. l. (K_{29}). A kötet 93—94. lapja, vagyis a vers 16—78. sora hiányzik. MTAK. Mf. 161/X: 22a—29b (K_{30}). A 302—321. sor hiányzik. SpK. 136: 179—194. l. (K_{31}). MTAK. Mf. 367/XI. lap- számozás nélkül (K_{32}). A versszakok 1—46-ig sorszámozva vannak. E má- solat azért érdekes, mivel a címlapon, közvetlenül a cím alatt egy sorszá- mozás nélkül versszakot, afféle tréfás invokációt is tartalmaz az ismert

blumneri versszakban írva. Ez az invokáció más kéziratban nem fordul elő. Maga a másolat a kolozsvári volt unitárius kollégium egyik kéziratosa kolligátumának második darabja; az első egy 1785-ből keltezett vers a Hora-féle fölkelésről, utána következik „Kozma Gergely kézírása” jelzéssel Csokonai most tárgyalt verse. A két verset két idegen kéz jegyezte le, s láthatólag nincs semmi szerves kapcsolatuk egymással (v. ö. Stoll 362. sz.). OSzK. Oct. Hung. 53/I: 7a–14b (K₁₁). Ez a Kecskeméthy Csapó Dániel-féle másolat azért érdemel figyelmet, mert „Kelemföldy” álnév alatt ennek szövegét adta közre a másoló 1844-ben, a vers első kiadásában. (Kecskeméthy Csapó és Kelemföldy azonosságát illetően ld. tanulmányunkat: MKsz. 1974: 133–139. l., illetve Cs/ÖM. I, 293–296. l.). Ezt megerősíti az is, hogy a szövegben, illetőleg a lapszélen olyan javításokat, variánsokat tartalmaz, amelyeket „Var. lect.” jelzéssel lap-alji jegyzetben Kföldy. is közöl. (A K₂₁ egyébként szoros rokonságban van a szintén Kecskeméthy Csapó másolatán alapuló K₆ szövegével; míg azonban a K₁ az egész verset tartalmazza, a K₂₁-ből hiányzik a 46–47. versszak, s a K₂₂-hez, a K₂₃-hoz, a K₂₇-hez és a K₄₂-hoz hasonlóan az utolsó, 49. versszak.) DebrK. R. 2768: 115–120. l. (K₂₂). SpK.a. 58: 109–120. l. (K₂₃). E másolat lényegében megegyezik a K₄₄-gyel, s szoros rokonságban van a K₁₄, a K₁₃, és a K₄₃ szövegével. SpK. 2593: 242–260. l. (K₂₄). A 99–105. sor hiányzik belőle. DebrK. R. 607. b: 501–516. l. (K₂₅). A 288–294. sor hiányzik.

A következőkben az eddig közelebből meg nem határozott idejű másolatokat soroljuk fel, amelyek keletkezését zömmel a XIX. század elejére tehetjük. DebrK. R. 783: 212–222. l. (K₂₆). Ez a másolat Sárvári Pál debreceni professzor birtokában volt, s ezt használta a HG. is „debr[eceni]” kézirat” megjelöléssel, de tévesen R 789. sz. jelzettel hivatkozott rá. Mint volt róla szó: szoros rokonságban van a K₁₁ másolattal. Dérim. 160: 1–18. l. (K₂₇). Az utolsó versszak hiányzik, akárcsak a K₂₄, a K₂₅, a K₃₁, K₃₇ és K₄₂ másolatból, amelyekkel szoros rokonságot mutat. MTAK. Mf. 161/VIII: 87–101. l. (K₂₈). OSzK. Oct. Hung. 492: 1a–13b (K₂₉). Meglehetősen szoros rokonságban van a K₄₅-tel. OSzK. Oct. Hung. 28: 1a–13b (K₃₀). A másoló nevét nem említő kis kötet csupán ezt a verset tartalmazza. OSzK. Oct. Hung. 568: 1a–12b (K₃₁). OSzK. Oct. Hung. 1279: 100a–108a (K₃₂). Az utolsó versszak hiányzik a kéziratból, akárcsak a K₂₄-ből, a K₂₅-ből, K₃₁-ből és a K₃₇-ből, amelyekkel közeli rokonságot mutat; hiányzik belőle a 102–103. sor is. MTAK. Mf. 161/VI: 186–197 (K₃₃). A másolat közeli rokonságban van a következő kéziratokkal: K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₃₄. SpK. a. 90: 68–80. l. (K₃₄). E másolat lényegében megegyezik a K₃₃ szövegével s szoros rokonságban van a következőkkel: K₁₄, K₁₉, K₃₃. MTAK. K 257/C: 10b–15a (K₃₅) Arany János autográf másolata; közel áll a K₃₉ másolathoz.

Abafi Lajos közelebbi forrás megnevezése nélkül szintén közölte Csokonai e versét, annyit jegyezve meg csak róla, hogy „saját gyűjtemény”-éből, a „Második kéziratí füzet”-ből közli, ahol együtt fordult elő a *tolvaj isten*-nel (ld. Figy. X [1881], 307., 312. l.). A rövidebb, 322 soros változatot adta ki korszerűsített helyesírással, de feltűnő hibákkal: Figy. XI [1881], 69–72. l. (K₃₆).

Tartalmazza a verset az MTAK.-ba újabban került Ms 578/a jelzetű kötet is (K₃₇); ennek lapjai számozatlanok: tárgyalt versünk mindjárt a kötet elején fordul elő. Ez is a rövidebb, 322 soros változat.

Szövegváltozat-mutatónk elkészülte után még több mint tíz eddig

lappangó vagy ismeretlen másolatról szereztünk tudomást. Ezek mind-egyike a rövidebb változatot tartalmazza, s a bennük lehető szövegváltozatok a mintegy félszáz másolat alapján kialakított típusok valamelyikébe sorolhatók. Ezért fölélegesen látszott újabb hosszadalmas munkával ezeknek anyagát is teljes részletességgel beledolgozni alábbi mutatónkba: csupán azokat a variánsokat vettük föl ebből az újabb anyagból, amelyek nem találhatók másutt. E változatok legnagyobb része is szövegromlás eredménye, amint ezt jelezzük is a megfelelő helyen.

Debreczeni P. Dánielnak 1805-ben, föltehetőleg Debrecenben másolt „Csikorgó Arany pleh verebek ellen” című gyűjteményében, amely több érdekes szövegváltozatát is megőrizte Csokonainak (ld. Cs/ÖM. I, 185. l.), a 322–341. oldalon található *Az Istenek osztódása*, a szerző említése nélkül (K₄₁). A vershez csatolt jegyzetek szerint (amelyekre a tárgyi magyarázatokban utalunk) ez a másolat lehetett a forrása az 1810-ben szintén Debrecenben másolt KZs.-nek (K₂₀), amely viszont szoros kapcsolatban van az 1810-es években másolt K₉ kézirattal. A K₄₁ és a K₂₀ összefüggése nyilvánvaló: akárcsak a K₂₀, ez is a rövidebb változatot tartalmazza; a 63. sor után csillagokkal tagolja a verset.

A Stoll által (600. sz.) még lappangónak jelzett Zilai Sámuel-gyűjtemény, amelyet (Hajdú)Sámszonban 1808-ban másolt tulajdonosa, korábbi lakhelyéről, Losoncra a Debreceni Egyetemi Könyvtárba került, s ott jelzete: Ms 81/3. Tárgyalt versünk benne a 69–84. oldalon található, l'. Cs. névbetűkkel (K₄₃). Ez is a rövidebb változat, benne a kritikus záró sor kipontozva.

Ugyancsak a Debreceni Egyetemi Könyvtár újabb szerzeményei közé tartozik az ún. Borbély János-gyűjtemény. (Cím lapján: „Observationes varior. Johann. Borbélyi d. 16. Junii 1803.”) Ebben „*Az Istenek Osztódása*” (Csokonai V. Mihály által) címmel található a rövidebb változat, a 25b–28b oldalon (K₄₀). Az utolsó kritikus sor ebben is kipontozva olvasható, akárcsak a K₄₀-ben:

*Practice a' mindennapi
Tapasztalás és a' — —*

(Különbben ezt a gyűjteményt is — amely zömmel Csokonai-verseket tartalmaz — a Tiszántúlon másolhatta tulajdonosa.)

A kiskunhalasi Thorma János Múzeumban 3660. számon leltározott Glózon Imre-gyűjtemény több Csokonai-verset is tartalmaz, köztük *Az Istenek osztódása*-t (91–106. l.), a végén Cs. V. M. névbetűkkel (K₄₁). Ez is a rövidebb változat, s az utolsó sor itt is kipontozva található, mint a K₄₁-ben s K₂₀-ben. (A gyűjteményről részletes ismertetést adott Vorák János: *Csokonai Békaegérharca a kiskunhalasi Glózon Imre énekeskönyvben*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1969–70. Debrecen, 1971. 541–564. l.) A címlapon 1823/4-es évszám olvasható, Vorák azonban ennél korábbi keletűnek vélte a másolatot; szerintünk ez az évszám megfelel a másolat időpontjának.

Hosszabb lappangás után bukkant fel a debreceni Déri Múzeumban Harla Szabó János 1824-i gyűjteménye (Stoll 717. sz.), amely korábban a Történelmi Adattár 162b jelzeten szerepelt. Ebben az *Istenek osztódása*, vagy *A' Mennyei Diéta* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel található Csokonai versek szatirája, a 106a–113a oldalon (K₄₂). Szintén a rövidebb változat

(a 309—322. sor hiányzik belőle). Szövegkritikai tekintetben újat nem ad; némely nagyobb logikai vagy cselekménybeli egységnél (így a 119., a 161., a 189. és a 262. sor után) csillagokkal tagolja a verset. Ez a tagolás azonban a másolótól származhat, s nem is minden esetben indokolt.

A 236—237. sor benne — nyilvánvalóan tévesen — fordított sorrendben így található:

*Jupiter a földieket
Vele minden égieket*

A 260—261. sor szintén fordított sorrendben van a kéziratban:

*Öltözzön Kám'sás Maskarát
Mínhogy külfömben is Barát*

A problematikus utolsó versszak 333. sora itt — mint a K₃₃-ben is — így fordul elő:

Egész reszultatuma

A záró, 336. sor a IV. változat szerint:

Statusok bizonyítják.

Az OSzK. Duod. Hung. 76. jelzetű kötetében a 42b—50b oldalon A' *Menyei Dietz* címmel fordul elő tárgyalt versünk, a szerző említése nélkül, több Csokonai-vers társaságában. (K₃₃) A kis versgyűjtemény címlapján I. F. névbetűk a 1827-es évszám található, majd egy újabb kétes olvasatú (év)szám s *Bibo L.* név. A kötet a kiskunhalasi gimnázium könyvtárából került az OSzK. tulajdonába, 1953-ban.

Ez a XIX. század eleji másolat is csak a rövidebb változatot tartalmazza (a 309—322. sor híján).

A kritikus záróversszak sorai közül a 332. a III. változat szerint található benne:

Az Isten tanácskozásnak

(A variánstípusokat a szövegkritikai részben soroljuk fel.) A 333. sor unikum:

Elbeszéllett Summaja

(Bár ez igen közel van a III. változat *Elbeszéllett schemája*-hoz.)

Az utolsó sor szintén a III. változathoz van igen közel:

Hatalom bizonyítja

A többi kéziratban (K₁₄, K₁₉, K₂₉, K₄₃₋₄₄) *Hatalom bizonyítja*.

Ugyancsak az OSzK. Kézirattárában található *Analecta* 965. jelzetű a szatírának egy önálló, három számozatlan folióból álló másolata, *Az Istenek osztozása* címmel (K₄₄). 1—46. számozott versszakot tartalmaz, tehát ez is a rövidebb változat. Az írás jellegéből és helyesírásából következtetve feltételezhetően a XIX. sz. elején másolták: 1937-ben került az OSzK. tulajdonába. Lényeges szövegváltozatot nem tartalmaz; a kritikus zárósor a IV. változat szerint.

A debreceni magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjteményben a 21–34. oldalon *Istenek osztóása v. A mennyei Diéta* címmel, *Os. V. M.* névbetűkkel található (K₆₆). A gyűjteményt 1829-ben másolták Debrecenben. A kritikus utolsó versszak 333. sora — akárcsak a K₂₂-ben — így található benne:

Egész resultátuma

Zárószó is a K₂₂-nek megfelelően, amellyel különben is szoros rokonságot mutat: föltehetően közös forrásból másolták mindkettőt. (Pl. a 61. sor mindkét kéziratban: *De mivel a Pap ezt mondja.*) Ez a (különben romlott szövegű) sorváltozat így másutt nem fordul elő.

A Pannonhalmi Főkönyvtár rendezetlen kéziratái között található ún. Bárczay Pál-gyűjtemény is tartalmazza Csokonai versét, *Az Istenek osztóása* címmel, *Os. V. M.* névbetűkkel (K₂₄). (Kívül még a *Crimen raptus* / = *A' Tolvaj Isten* / s a *Műltat omnis amans* másolata olvasható benne Csokonai műveiből.) A gyűjtemény az 1829-ben Gombán (Pest m.) elhunyt Bárczay Pál alispáné volt, akinek családja a Csokonait pártfogoló Ilkai Pál téglási mérnök-földbirtokossal is kapcsolatban állt. A másolatot a Pannonhalmi Könyvszemle 6. (1961. ápr.) című sokszorosított kiadvány alapján ismertettük. Amint ott is jelzik: a XIX. század elején másolták.

XIX. század eleji lehet az a másolat is, amely ugyancsak a *Békaegér-haró* és *A' Tolvaj Isten* szövegével együtt maradt fenn egy cím nélküli gyűjteményben a Ráday Levéltárban: K. 1. 363: 33–42. l. A meglehetősen romlott szövegű másolatban idegen kéztől eredő, valamivel későbbi javítások. Maga a cím is eredetileg *Az Istenek Osztóása* volt, a második kéz javította át *Osztóda*-ra. A másolat 1–46. számozott versszakból áll, azaz a 48. versszakos teljes szöveggel szemben a csonka változatot őrizi. Végzőre a VII. típusba tartozik („a Papi / Szent tsalárdság tanítja.”) (K₂₇).

Közelebről meg nem határozható keletkezési idejű másolata került a szatmáriak a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonába Castiglione László hagyatékából 1974-ben. A gyűjtemény Blumauer Aeneis-travestizációjának Szalkay-féle magyarításán (a Harmadik Rész „Hetedik könyv”-ével bezárólag) s a *Tolvaj Isten*-en kívül *Az Istenek Osztóása*-t is tartalmazza „Irtó Csokonay Vitéz Mihály” jelzéssel. Az R. 6556/974 jelzetű műsúlyt a 46 versszakos rövidebb változatot tartalmazza (K₂₈). A sok helyen romlott szövegben későbbi javítások, föltehetően Bánóczi József kezétől, aki — a gumibélyegző tanúsága szerint — egy ideig a kötet tulajdonosa volt. (Az előzéklapon Radovits Lajos [?] névbejegyzése.)

Később, a XIX. század második felében készülhetett a versnek az a csonka másolata, amelyet a sátoraljaújhelyi Karsa Ferenc ajándékozott 1906-ban a Csokonai-Körnek s X. 75. 90. l. jelzeten most a Déri Múzeumban található. A 19 oldalas másolatfüzet *Az Istenek osztóása*-n (1a–11b) kívül (K₂₉) *A' Tolvaj Isten*-t tartalmazza még. Az előbbinek végső sora a kéziratban: *a Meg is felelt céljának* (323. sor), tehát a kritikus utolsó versszak hiányzik belőle. Egyébként figyelemre méltó szövegváltozat nincs benne. Megvan egy másolata Kiskadácsi Simén János gyűjteményében is a volt kolozsvári Unitárius Kollégium anyagában (ld. Stoll 362. no.); mikrofilmmásolata: MTA. Mf. 367/XI. (K₃₀).

Őrizi egy másolatát a törkevei Finta Múzeum is: a leltározatlan Hajdú László-énekeskönyvben a 10a–17b oldalon található. (K₃₁). Megvan a Déri Múzeumi 1827-ben másolt Demjén János-gyűjteményében is Az

Isten(n)ek Osztóása címmel: Néprajzi Adattár. 600–70: 85–99. 1. (K₈₅). (E kötetet Stoll csak közvetve ismerte; ld. a 742. sorszámon.) Tartalmazza az MTAK.-ban található Keresztély Ignác dalgyűjteménye is, így: „Anonymus: Az Istenek Osztája” (Irod.-8-r. 126; korábban K 929) (K₉₂₉). Mégvan egy viszonylag korai másolata a miskolci Lévai József Tudományos Könyvtár A 6193/II. jelzetű kéziratos kötetében is (77–84. l.) (K₄₄), amely több, korábban ismeretlen Csokonai-verset tartalmaz (v. ö. Szilágyi F.: StudLit. XXIV [1986.], 95–112. l.).

Végezetül a ma ismeretlen helyen lappangó másolatokat soroljuk fel: Aradi kézirat (XIX. század 1. fele) (Stoll 842.) (K₄₄) Bajai kézirat. Említi Berényi János *Egy eddig kiadatlan Csokonai-vers Baján* című tanulmányában: Kalangya [folyóirat] 1942: 245. l. (K₄₉).

Kföldy nem nevezte meg forrásait, de úgy látszik, hogy a K₃₁-en kívül több kéziratból dolgozott, köztük előttünk ismeretlenből is: a vers prózában megirt „Summaya” ugyanis csak az 6 kiadásában fordul elő – hacsak nem tőle magától származik (ld. Kföldy. III, 22 l.).

Az eddigiek is jelezhetik, milyen bonyolult feladat az alapezőveg kiválasztása. Bizonyos származási összefüggést meg lehet ugyan állapítani egyes kéziratok között, s néhány másolat típus is elkülöníthető a kéziratok tömegéből: ám – mint volt róla szó – a K₁₂ és K₁₃ kivételével teljes azonosaságról, egyezésről nem beszélhetünk: voltaképpen minden másolat egyedi darab. Hogy ezt megértjük, ismertetnünk kell a hibák – eltérések jellegét, a hibatípusokat, amelyek a szövegváltozatok rendezezéséhez, kritikájához is hasznos támpontot adnak.

A másolók sok esetben saját nyelvérzéküknek megfelelően döntöttek a ragozás, az igemódok, kötőszók használatában: a legnehezebb feladat elé állítva ezzel a szövegkritikust: ezek az eltérések ugyanis többnyire nem tipizálhatók, mivel legtöbbször a másolók egyéni nyelvérzékéből s nem a mintául vett (másolt) szövegből fakadnak.

A 3. sor pl. az egyik változatban *S* kötőszóval kezdődik, a másikban anélkül; hasonló a helyzet a 8., a 10., a 17., a 19., 27., 45., 46., 54. stb. sorban. Ezek az eltérések minden rend nélkül váltakoznak, teljesen esetlegesek. Hasonlók a névszóragozásban, pl. a *-ba*, *-be*, a *-ban*, *-ben* használatában (112., 114., 116., 112. sor stb.), az igeidőkből (145.: *valék ~ voltam*, 146.: *tanulék ~ tanultam*; 198.: *judicál ~ judicált*; 211.: *járnak ~ jártak*; 213.: *disputálnak ~ disputáltak* stb.) s az igemódokban tapasztalható eltérések, pl.: 33.: *illeti ~ illetné*, 196.: *Rághatná ~ Rághattya* stb., noha itt logikai úton viszonylag könnyen kikövetkeztethetjük a hiteles változatot. Ám ezen eltérések alapján nem lehet másolat típusokat elhatárolni. Éppígy nem lehet a nyelvjárási hangvariánsok alapján sem (pl.: 33.: *testvérít ~ testvérét*, 34.: *bérit ~ bérét*; 135.: *Kegyelmeden ~ Kegyelmeden* stb.), mivel ezek sem annyira a forrásszövegre, mint inkább a másolók nyelvérzékére, nyelvjárására vezethetők vissza.

De a nagyobb, szónyi nagyságrendű szövegösszegek sem igazítanak el mindig, mivel még ezek is igen sokszor a másolók nyelvérzékére, nyelvtudására szerint ingadoznak. A 10. sorban pl. a *jobbán* határozószó az *inkább*-bal váltakozik, a 26. sorban az *Egybe nyaka szakadt* sor kezdő szava igen sok kéziratban: *Mindjárt*. S ezzel az eltérések egyik jellegzetes forrására mutathatunk rá: a másoló a számára ismeretlen vagy kevésbé ismert szavakat ismeretekkel helyettesítette; a 62. sorban a *Bátor* kötőző helyére így került némely másolatban *Ámbátor*, a 76.-ban az *Önként* helyére *Ekként*, a 84.-ben a *kushadtak* helyére *poshadtak*, *susogtak* stb., a 127.-ben

a *kupak* helyére *kopasz* stb., stb. Hasonló a helyzet a latin, illetőleg egyéb idegen eredetű szavakkal: a másolók jó része nem ismerte föl a latin szavak parodizáló stilisztikai célját a szatírában, s magyar szavakkal próbálta őket helyettesíteni (gyakran azért is, mivel nem ismerte [föl] az idegen szót). Így került a 23. sorban az *Actu* helyére *Azzal*, a 113. sorban a *Denique* helyére a *Végére*, illetve *Aztán meg*, a 258. sorban a *Cabala* helyére *Sibilla*, a 272. ben a *Patronnyába* helyére *hamarijába* stb. Igen jellemző az is, ahogy a 63. sor görög kifejezését magyar szövegekkel helyettesítették: elkerülendő a görög betűs írást.

S van még egy jellegzetes típusa a szövegeltéréseknek: a másolók nem egyszer — esztétikai vagy politikai okból — szöfítteni próbáltak az eredeti szövegen: a 130. sorban így került a *rongyos Verbőzi* jelzője helyére a *Magyar*, a 263. ban a *Korhely Mágnások* helyére *Királyi Mágnások* vagy a 255. sorban a *két postja* helyére *egész országja* s a 283. ban a *Farkon kap* helyére a *Tarkón*, illetve *Torkon kap* — noha az utóbbi esetben téves olvasattal is számolhatunk.

Látható, hogy a másolók egyéni nyelvhasználata, nyelvérzéke okozta ingadozások miatt csak nagyobb szövegegységek alapján lehet valamiféle filációt megállapítani. Am még az ilyen — egész sornyi — szövegváltozatok sem nyújtanak elegendő szilárd alapot a szövegcsaládok meghatározásához. A sorvariánsok jó része ugyanis szintén a másolók alkalmi megoldásának — mondattani rögtönzésének — látszik: mintha az ő nyelvérzékük, gyakran nyelvi tudálékosságuk hozott volna létre új változatokat, amelyeket a későbbi másolók továbbmódosítottak (ld. pl. a 31., a 90. és 94. vagy a 105. sornak a „szövegváltozatok” fejezetben felsorolt számos alakját). Igaz, hogy ezek alapján is megállapítható bizonyos rokonsági kapcsolat és rokonsági fok az egyes kéziratok között, de ez a rokonság legtöbbször nem terjed ki a szövegek egészére.

A bizonytalan mondattani eltérésekkel szemben a legbiztosabb fogódzót néhány jellegzetes, szembevetendő szó használata adhatná a szövegrokonság feltérképezéséhez, pl. a 223. sorban a *Saltem potuitur voto* sor első szava, amely helyett némely kéziratban *Saltem*, illetve *Partim* vagy *Tamen* áll. A *Saltem*-, *Partim*-típusú másolatok sem egyeznek meg azonban pontosan egymással egyéb vonatkozásban: jelezve, hogy ezen az alapon sem határolhatunk el tiszta, egységes szövegtípusokat.

A vers utolsó, 336. sora szinte minden szavában eltérő változatokban maradt fenn: kéznél levőnek látszanék, hogy esetleg ennek alapján próbáljuk a kéziratok rokonságát, típusait, illetőleg hitelességét meghatározni. A sorváltozatok közül kettő latin nyelvű (*Acta iam demonstrarunt*, illetve *Impostura quid docet*), a többi magyar.

Annak számos példáját láthatjuk a versben, hogy az idegen szavakat, kifejezéseket a másolók magyar szavakkal, kifejezésekkel helyettesítik. Ennek ellenkezőjére nincs példa. Itt is alig képzelhető, hogy a másoló eredeti magyar mondatot helyettesített volna be saját alkotású latinnal. A szatírának az országgyűlés latinizmusaiban gúnyolódó parodisztikus élő stílusából is az következik, hogy latin szöveg állt az eredetiben, mégpedig az *Acta iam demonstrarunt*, amelyet a másolók többféleképpen magyarítottak: *Csalárdság bizonyítja*, *Szent csalárdság tanítja*, *Tízoldás bizonyítja*. (Kivételes esetként ezek egyikét fordíthatta vissza latinra egy másoló az *Impostura quid docet*-tel.)

Az utolsó sor változatai egyébként megvilágítanak s megerősítenek több olyan filációt, amelyet egyéb nyomokból is kikövetkeztethetünk.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy az ún. teljes szövegű változatok ($K_1 - K_{10}$) a K_8 kivételével rokonságban vannak egymással s — néhány egyéni szövegmódosítástól, illetve elírástól eltekintve — az eredeti szövegnek alapulnak.

Az említett másolatokon kívül bizonyos rokonság állapítható meg még néhány kézirat között: a K_{24} , K_{23} , K_{31} , K_{37} és K_8 másolatból hiányzik a szatíra utolsó versszaka, s e kéziratok között a kulcsszavak alapján is szoros a rokonság; a kulcsszavak szerint közeli az összetartozás a K_{14} , a K_{18} , a K_{23} , K_{31} és K_{34} kézirat között is.

Még részletesebb vizsgálat bizonyára még több rokonságot állapíthatna meg egyes másolatok között: a főszöveg kiválasztása szempontjából azonban ennek gyakorlati értéke már nem volna.

A főszöveget a záró 336. sor leghitelesebbnek tűnő változata (*Acta iam demonstrarunt*) alapján a teljes szövegű K_{1-10} sorozatból kell kiválasztanunk: ezek nyilvánvaló logikai, illetve stílushibáit emendálva más kéziratok, különösen az eredetihez közelálló csonka szövegű K_{12} alapján, amint ezt Toldy is tette a K_{11} szövegében.

Azt a megoldást, hogy a Csokonai helyesírásához is közelálló K_{12} -t tegyük meg főszövegünkül, s a két hiányzó versszakot más kéziratból pótoljuk, el kellett vetnünk, mivel ez a másolat is tartalmaz nyilvánvaló szöveghibákat.

A K_{1-10} sorozatból legkorábbi az 1790–93 között lejegyzett K_2 a Nagy Iván-énekeskönyvben; ezt azonban több szövegromlása (pl. 189.: *Több misszi Rupusokkal*) miatt azért sem vehettük alapul, mivel a blumaueri versszaknak Csokonai által is használt 7 soros eredeti formáját 4 sorra bontotta, s a sorkezdő nagy kezdőbetűket így szükségképpen megváltoztatta. Hasonló okokból kellett kizárnunk a K_8 másolatot is.

A megmaradó nyolc kéziratból — kisebb másolási hibái ellenére — leghívebb szövegünknek látszott s emellett Csokonai korabeli helyesírását is leghívebben követte a K_{11} , amely a *Békegérharc*-nak is egyik leghitelesebb másolatát tartalmazza. A K_1 időben is közel áll az eredetihez: 1809-ben készült, s a teljes szövegű változatok közül csak a K_8 van nála valamivel korábbról keltezve: 1808-ból.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein — mint volt róla szó — nem fordul elő a vers, s másutt sem tesz róla említést.

A másolatok túlnyomó többsége viszont vagy a költő teljes nevével vagy névbetűvel (*Cs. V. M.*, *V. Cs. M.*) jelzi a mű szerzőjét, csak néhány van, amely nem tünteti föl a szerzőt. A K_{10} *Anonymus* megjelölést használ; nincs föltüntetve a szerző neve a következő másolatokban: K_{18} , K_{19} , K_{23} , K_{24} , K_{27} , K_{29} , K_{31} , K_{32} , K_{34} és K_{37} .

A K_{12} -ben a vers végén a *V. Cs. M.* jelzés más színárnyalatú tintával át van húzva, s utána ugyanazzal a tintával írva ez olvasható: *Rév Komáromi Márkus Pál által*. Ez az adat azonban a vers másolójára vonatkozhat. (A K_8 -en található *MP.* névbetűk is Márkus Pálra vonatkozhatnak.)

Tárgyválasztása, stílusa egyaránt a Blumauer, illetőleg Szalkay Antal nyomán készült *Békegérharc*-oal mutat igen közeli rokonságot, annak mintegy „előtanulmány”-ául tekinthető. Akárcsak a *Békegérharc*-ban, itt is szóba kerül a szereplők származása, a felvilágosodás által kérdésese

telt származási rang, „születési” nemesség. A származás kulcsszava mindkét versben azonos versmondatban fordul elő:

*Erősséggől producálta
Az Apja Bibliáját,
Ebből mindjárt demonstrálta
Genealogiáját;*

(36—39. sor)

*„... De kérem alázatosan,
Beszélje el világosan
Genealogiáját!”*

(BékH. 60—62. sor)

Az „ökörből lett Isisek”, az üresfejű peesti mágnások aposztrofálásához hasonló az egyik ezredeőről adott jellemzés a *Békuegérharc*-ban:

*Prüszkölt a' sok kupak Isten,
'S Rá vert a' füleivel,
Mint sok kolop Mágnás Pesten
A' Rongyos Verbőzivel.
E' volt az egész Criseisek,
Sok ökörből lett Izisek
Így tesznek ám még ma is.*

(IstO. 127—133. sor)

*Ez Obester [Monsieur de Túró] Púpos vala,
Rekedt torkú és siket,
Hét lyukra folyt az oldala,
Frantz ette mindeniket;
A' nevét maga kezivel
Le nem tudta írni, mivel
Kondás volt az Apja is.*

*Mégis Obesterré leve,
Mert száz aranyat lopott,
Ezen vitézséget veve
Egygy ilyen ütött kopott;
Meg van az is Hazánkba' már,
Hogy pénzért az ökör 's számár
Azzá leve, a' mi nem.*

(BékH. 783—796. sor)

A hadi pénztár, az örökké üres és megtöltésre váró „bellica cassa” is előfordul mindkét satírában; Az istenek osztozásában:

*A' Palota ajtajába
Kített Bellica cassába
Tíz Kontz Papirost hánytak*

(19—21. sor)

A *Békuegérharc*-ban:

*Teli a' bellica cassa
'S az Armamentarium.*

(340—342. sor)

De Csokonainak más egykorú versével is mutat párhuzamot a verses szatíra; Az istenek osztozásában így ítélnék Plutóról:

*'S Minthogy különben is Barát
Öltözzön kámszás Maskarát*
(250—251. sor)

A közel egykorú *Miért ne innánk?*-ban azonos rímeket találunk:
*Igyunk, eb a' ki nem barát!
Tegyünk le minden maskarát*
(21—22. sor)

De Csokonaira vall kétségbevonhatatlanul a vers latin kifejezésekkel kevert groteszk stílusa, a blumaueri hangvétel és a blumaueri versszakok is.

A 70. sor egy Phaodrusera visszavezethető latin szállóige:

*Igy az erb és a' scelus
A' Venerabilis Clerus
Quidquid oppugnant, ruit.*

A teljesebb alak: *Vis et nequitia quidquid opugnant, ruit.* Ez a szállóige gyakori témája volt az iskolai versgyakorlatoknak; Csokonainak a *Diétai Magyar Múzsá*-hoz készített első címjegyzékén is előfordul egy ilyen című vers a 30. helyen; ennek alapján adott közre az ÖV. az ÖV.³ s az NM. egy azonos című verset, amelynek szerzősége azonban erősen vitatható.

További szövegpárhuzamokra a vers jegyzeteiben hivatkozunk; az eddigiek is meggyőzően bizonyíthatják, hogy a verses szatírárt Csokonai írta, abban a költői korszakában, amikor a *Békaegérharc*-ot papírra vetette.

Megjelenése

Toldy jegyzéke a 105. sorszám alatt említi, a „Dévaj költemények” sorában: „Mennyei diéta, vagy az istenek osztozása. — Hogy a vén Saturnus kiholt . . .” (XCI. h.). Bizonyára „dévaj” hangneme miatt nem adta ki, noha — mint a kéziratok felsorolásában láttuk — letisztázta a költeményt. A Toldy/j. címe azt mutatja, hogy az emendált szövegű *K₁* lett volna Toldy kiadásának alapja.

Először Kföldy közölte Csokonai-kiadásának 1845-ben megjelent III. kötetében, amely ezt az alcímet viselte: „Vers-maradványok, részint kéziratok” nyomán, részint nyomtatványok után . . .” Közvetlen kéziratos forrását nem jelölte meg.

Kföldy közlését figyelmen kívül hagyva mint kiadatlan verset adta közre Abafi Lajos, közelebbről meg nem nevezett kéziratból (ld. Figy. XI [1881], 69—72. l.).

Kötetben újból a HG. adta ki, a következő forrásjelzéssel: „Az 1722, 136, 1728. sz. sárospataki kéziratok a Kelemföldy és Abafi kiadott szövegei alapján. Egybevettük az Akadémia 4. sz. (8r.) kéziratot másolat példányával is.” (HG. II, 211. l.) (Az Akadémia 4. sz. kéziratot másolata Toldy RUI 8-r. 4. számú másolatával lehet azonos.) A HG. az említetteken

kívül használta még a debreceni kollégium Nagykönyvtárának R. 783. számú kéziratos kötetét is, amelyre tévesen R. 789. jelzettel hivatkozik (ld. i. h. 201 kk.).

A FK. — anélkül, hogy erre külön utalt volna — Kföldy kiadását vette alapul, még annak önkényes magyarításait (pl. *A' leendő Kron-Prince* helyett: *A' futurus* . . . stb.) is átvéve, csupán a helyesíráson korszerűsített. Az ÖV. és az ÖV.² lényegében a HG. szövegét közölte újra.

Az MM. jegyzeteiben Vargha Balázs azt írja, hogy „A Zilahi János [. . .] kéziratos kötetében fennmaradt másolat alapján” közli (I, 1100. l.). Ilyen másolat azonban nem létezik: Zilahi gyűjteménye csupán a *Béka-gégharc*-ot tartalmazza. Az MM. lényegében jelen kiadásunk kézirata alapján adta közre a verset, bár erre nem hivatkozott.

Keletkezése

A verses szatíra Csokonai első közéleti tárgyú költeményeivel (*Magyar Hajnal hasad* [I.], *Egy Magyar Gvaller*) egy időben készülhetett, akkor, mikor Szalkay Antal Blumauer-fordítása (*Virgilius Énéida* . . . Bécs, 1792.) nyomán kísérletet tett arra, hogy az antik irodalom történeteit használja fel a hazai politikai élet bírálatára.

Az allegorikus szatíra voltaképpen tárgya az 1790/91-i budai országgyűlés. Hogy miért éppen ezt a témát választotta első nagyobb epikus versének témájul a költő, az csak részben magyarázható azzal, hogy politikai eszméikéde idején, 1790 táján a hosszú szünetelés után összehívott országgyűlés volt a legnagyobb hazai közéleti esemény. Közvetlenül belejátszott a tárgyválasztásba az a körülmény, hogy Debrecen országgyűlési követe, Domokos Lajos főbíró — a költő egyik pártfogója — valószínű vezéralakja volt a diétának. A nemesi-nemzeti felbuzdulásban a II. József helyére került új királlyal, Lipóttal, a felvilágosodás jogelméletének szellemében új szerződést kívántak kötni a magyar rendek. Az új szerződésrövezeteket az egyes kerületi bizottságokban dolgozták ki. A legnagyobb ilyen bizottságnak, a tiszáninneni- és tiszántúli bizottságnak Domokos volt a jegyzője, ő fogalmazta kerülete hitlevéltövezetét (v. ö. Molnár Á.: *DebrÁrc*. 68—69. l.). A Habsburg-ház örökösödési joga mellett egyik fő tárgya volt az országgyűlésnek a protestáns felekezetek egyenrangúságának, autonómiajának biztosítása, ami ellen II. József halála után az udvar és a klérus részéről általános támadás készült. Debrecen, a legnagyobb magyar protestáns várost s a Kollégiumot igen közelről érintették e felekezeti harcok, amelyekben szintén vezér szerepet vitt városa és egyháza képviselőiben Domokos. Az ő szereplése révén az ifjúság közvetlenül szemmel kísérhette az országgyűlés lefolyását (Domokos szerepét illetően ld. Marczali II, 5 kk.). Az elmondottakból érthető az is: miért került a klérus elleni csipkelődés a vers fő vonalába.

A verses szatíra voltaképpen a *Béka-gégharc* előtanulmánya: ebben még a hazai, belpolitikai eseményeket dolgozza fel allegorikus formában, amikben pedig — valamivel később — már az európai politikai élet legnagyobb eseményét: a francia forradalom ellen foganatosított Habsburg-terroveniót (v. ö. SzilÁgyi F.: *ItK*. 1970: 14 kk. továbbá: CsMűv. 391 kk., 414 kk.).

Az oldogi megállapításokkal ellentétben — akárcsak a *Béka-gégharc* — a szatírájában sem csupán ötletszerű politikai célzásokat tesz Csok-

konai, hanem a vers egész szerkezetével mondanivalóját szolgálja: amint a tárgyi magyarázatokban erről bővebben lesz szó.

Mivel a költő címjegyzékein a vers nem fordul elő, s egyébként sem tesz említést róla, keletkezésének időpontjára csupán tartalmából s néhány tárgyi mozzanatról következtethetünk. Haraszi a *Békaegérfarc* után tárgyalta (37–38. l.), Ferenczi ezzel szemben rámutatott, hogy a „költő első iskolai műve e nemből” (31. l.); Császár újra csak a *Békaegérfarc* után említette, de külön indoklás nélkül mégis azt írta, hogy „1791 előtt” keletkezett (NémK. 90., 92. l.). Az FK. minden magyarázat nélkül – bizonyára Haraszi és Császár alapján – 1792-ből keletkezte (ld. i. m. 846. l.).

A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.²-ben Vargha Balázs 1790 végére tette keletkezését, bizonyára azért, mivel az akkor érvényben levő felfogás szerint a *Békaegérfarc*-ot 1791-ben írta Csokonai. Az utóbbiról azonban tárgyi mozzanatok bizonyítják, hogy 1792-ben készült el (ld. ItK. 1970: 16., 22–23. l.).

Az *istenek osztózása* sem igen lehet korábbi 1791-nél. Szalkay Blumauer-fordítása, amely a vers közvetlen mintája volt, csak 1792-ben jelent meg Bécsben, de kéziratos másolatai – amint erre Ferenczi is rámutatott (30. l.) – már 1790-ben közkezen forogtak, s a debreceni Kollégiumban is ismerhették. Csokonai verses szatírája tehát elvileg 1790-ben is készülhetett; a vers azonban a gyűlés – a „Mennyei Diéta” – végén zárul, amikor „a” sok *Mágnások / Szanaszt el osztának*”, s tartalmi elemei is ezt mutatják, hogy vagy a koronázás megtörténte – tehát 1790. nov. 15. –, vagy az országgyűlés berekesztése – 1791. márc. 13. – után, illetőleg a jelzett idő alatt készült (el).

Szövegkritika

Csokonai címjegyzékein – mint láttuk – nem fordul elő; a legtöbb másolatban *Az Istenek osztózása* címmel található; így közölte Kföldy és Abafi is. Toldy jegyzékén megtalálható a másik címváltozat is: *Mennyei diéta, vagy az istenek osztózása*. Több kéziratban külön alcím nélkül *A mennyei diéta* a vers címe. A címül, illetőleg alcímül vett *A mennyei diéta* magában a versben fordul elő: az első versszak utolsó sorából emelhetők ki a másolók.

Néhány kéziratban – nyilván szövegromlásként – „*Az Istenek/ország*” a vers címe; már Kföldy megjegyezte: „Ezt némellyek *’Istenek’ országának* keresztelték; mások meg másénak lenni állítják.” (III, 22. l.)

A következőkben felsoroljuk a legfontosabb címváltozatokat, megelőzve előfordulási helyüket:

- I. *Az Istenek* [~ *istenek*] *osztózása* (az alább felsorolt kéziratokon kívül valamennyiben)
- II. *Az Istenek osztója* K₃, K₁₀
- III. *Az Istennek osztózása* K₁₀, K₂₂
- IV. *Az Istenek osztódása* K₃₁
- V. *Az Isten Ország* K₁, K₄, K₉
- VI. *Mennyei Diéta* (K₁₁ [Az I. változat fölé írva idegen kézzel], K₁₁₋₁₃ [első helyen ez a címváltozat áll, alatta az I.]

VII. A' *mennyei dilla* vagy az *istenek osztódása* K₂₇, K₃₀, K₃₁, K₄₄
Ezek közül a II—V. nyilvánvaló szövegromlás.

Lehetséges, hogy Az *istenek osztódása* mellett alcímként szerepelt „a *mennyei dilla*” is. Mi az eddigi kiadásokban elfogadott — a legtöbb kéziratban megtalálható — I. címváltozatot fogadjuk el.

Mivel sem autográf kézirat, sem teljesen hitelesnek tekinthető másolat nem maradt a versről, kénytelenek vagyunk a szövegváltozatokat számba venni, mivel csak egy töredékről állítható egész határozottsággal, hogy szövegromlás eredménye.

A változatokat római számokkal jelöltük meg, utánuk következik a kéziratok felsorolása; ahol valamelyik szövegváltozat mögül hiányzik a mutatók felsorolása, az azt jelenti, hogy a máshová be nem sorolt kéziratok általában mind ehhez a szövegtípushoz tartoznak.

Kföldy kiadásában a verset prózában írt néhány soros summázás vezeti be. A *Békaegérharc* némely lejegyzésében is található hasonló summázat az egyes „Pipedohány”-ok élén, valamint a *Dorottya* „könyvei” előtt. A Kföldy által közölt szöveg egyetlen ismert kéziratban sem található meg, s nem is elég ötletes, szellemes ahhoz, hogy Csokonainak tulajdonítsuk; föltehetően maga Kelemföldy készítette. A következőkben közöljük a summázatot: „S u m m a y a. Jupiter az atyját Saturnust királyi széktől megfosztván, annak országát maga és testvérei közt úgy osztá fel, hogy magának az eget és földet, Plutónak az alvilágot vagyis a' halottak' országát, Neptúnna pedig a' tengereket jutattá[!]” (Kföldy. III, 22. 1.) (Ézt közli az FK. is: 837. 1.)

Mint volt róla szó: a meglehetősen korainak tűnő K₃₀ változatban egyes versszakos invokáció előzi meg a szatírárt, a versben magában is használt blumaueri strófában:

Klio! Thália! Euterpe!
Apollo! Uránia!
Amor! Venus! Therpsikoré!
Melpomene! Diána!
Segélyetek egy Summába
Hogy a' mi van — — á-ban
In Summa adhassam ki!

Ez a versszak stílusában, jellegében jól illeszkedik a szatírához: hasonló „Felfoháskodás” előfordul a *Békaegérharc* elején is, úgyhogy akár Csokonai alkotásának is tarthatnánk; hitelességet azonban gyengíti unikum volta s hogy meglehetősen periferikus másolatban, a kolozsvári unitárius kollégium egyik kéziratos gyűjteményében fordul elő.

A versszakok szerkezetileg nem minden másolatban azonos formájúak: a jellegzetes hétsoros blumaueri versszakot némely másoló — nyilván helykélmelésből — négy sorba tömörítette: egy-egy hosszú sort alkotva az 1. 2., a 3—4. és 5—6. sorból. Ez a változat fordul elő többek közt a K₁, a K₂, a K₂₂ és a K₃₀ másolatban. Természetesen a hétsoros strófaszerkezetet kell hitelesnek tartanunk.

Néhány kéziratban (pl. K₁₁, K₄₄) a versszakok meg vannak számozva. Némely másolatban — föltehetően a másolótól eredő — megjegyzés, illetve magyarázat olvasható a cím után; így a K₁-ben ez: „Melybenn Csokonai V. Mihály rész szerint a Magyarokat, rész szerint a R. Catholicus Pápokat gúnyolja.”

A K₁₃ mottószerűen Phaedrus-idézetet közöl; bizonyára ez sem Csokonai által került a szöveg élére, inkább a másoló akarta vele a szatírást menteni: „Servitus obnoxia, quia, quae volebat, non audebat dicere, adfertur propriis in fabellas transtulit.” Utána Phaedrus neve olvasható. A K₃₃-ban ez a szokásos megjegyzés található a cím után: „(csak a férfiaknak)”.

Több másolatban az egyes szavakhoz, kifejezésekhez jegyzetek csatolnak: ezek föltehetően nem Csokonaitól, hanem a másolóktól erednek; mindenesetre a megfelelő helyen hivatkozni fogunk rájuk.

A K₁ másolója az *i~i*, *ö~ö*, *ü~ü* hangok időtartamának jelölésében nem ékeztett pontosan: elkapkodva gyakran vesszőt tett pont helyett. Ezeket a bizonytalan, pontatlan ékezeteket Csokonai helyesírási gyakorlatának megfelelően értelmeztük, s erre külön nem is utalunk a szövegkritikai jegyzetekben.

Az *-ul*, *-ül* igeeképző, illetőleg határozórag esetében is Csokonai egykorú gyakorlatának megfelelően (ld. Cs/ÖM. I, 192. l.) egységesítettük a másolat következtelen helyesírást (v. ö. *deakul* [146. sor], *tanultam* [152. sor], *fütyülni* [266. sor] stb.), anélkül, hogy erre külön utalnánk; ugyanígy *Juno~Júnó* s *Pluto~Plútó* nevét külön utalás nélkül egységesítettük a hosszú magánhangzós, magyaros ejtésű alakok szerint. A kétjegyű mássalhangzók írását szintén külön utalás nélkül Csokonai egykorú helyesíráshoz igazítottuk (vagyis pl. *Asszonyok* helyett [216., 316. sor] *Asszonyok* alakot közlünk; hasonlóan egységesítettük az *oly~ölly(an)*, az *a'~a*, *'s~s* váltokozó helyesírást is.

Központozás tekintetében a másoló csak a legritkább esetben használt írásjeleket, többnyire csak a versszakok zárására, mint a legtöbb másolat. A szöveget — a kiadásokat tekintetbe véve — mi központosítottuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

2. K₁: *Tronusából* em. Némely másolatban (pl. K₃, K₁₂) görögös írásmód szerint *Thronusából* olvasható, s a továbbiakban a K₁-ben is (pl. 16., 67. sor); ezért ennek megfelelően emendáltuk.
3. I. K₁: *Már semmi Örökös nem volt* HG. is.
II. *S már* K₂₋₅, K₈₋₁₁, K₁₄₋₁₈, K₂₈, K₃₅, K₃₇, K₃₈₋₄₀, K₄₈₋₄₉, Kföldy.
A kötőszó használata nem föltétlenül indokolt: lehet a másolók betoldása is.
4. Ro/ *A' Chaos statusából* K₉.
6. Ro/ *A' Saturnus Chron printz* K₉.
Ro/ *A Futurus Printzek* K₃₃.
A' leendő (K₃₁) A lapézelen: *futurus* V. ö. Kföldy;
A' teendő Alatta jegyzetben: „Var. lect. *futurus* . . .”
Az önkényes magyarázás a másoló, illetőleg kiadó Keckskeméthy Csapótól (= Kföldy) származhat, aki figyelmen kívül hagyta, hogy a latin szavaknak a szatírában stílárius funkciójuk van.
K₁: *Chron Printz* em.
K₁: *Mínthogy* HG. is.
8. I. *Mínthogy* K₁, K₉, K₁₁. A K₁₁-ben a *Mínthogy* elé más színű tintával *S* kötőszó van szúrva; K₁₇, K₂₀₋₂₁, K₂₂₋₂₇; K₂₈, K₃₂₋₃₄, K₃₆₋₃₇, K₄₄.

- III. *Mert hogy* K_{23, 41}
A K₁₁ Toldy-féle javítása is az I. változatot látszik igazolni, de ez lehet utólagos stilizálás is: a mondat 'S kötőszó nélkül is megáll, sőt a 10. sor élén smét előforduló 'S kéteessé teszi jogosultságát a 8-ban; em. 'S ezeknél inkább HG. is.
10. I. *Ezeknél inkább* K₁₄, K₂₂₋₂₃, K₂₇₋₂₈, KK₃₁₋₃₂, K₄₁.
II. A K₃₁-ben a lepezélen: *jobban*
III. *Ezeknél jobban* K₁₋₂, K₄, K₇
IV. *S ezeknél jobban* K₆, K₉, K₂₈
V. *S azoknál jobban* K₂₃, K₄₁
VI. *S azoknál inkább* K₁₁ (Más árnyalatú tintával átjavítva: *ezeknél*); K₁₇, K₃₁
VII. *Akkor jobban észbe vette* K₂, K₅. A K₂-ben azonban a sor hiányos, csak ennyi van meg belőle: „— jobban észbe vette”; ugyanígy a K₅-ben.
- VIII. *Ezeknél többre* [1] K₂₅
A kéziratok többségében 'S *ezeknél inkább* található; logikailag ez a legideillőbb: valószínűnek látszik, hogy ez az eredeti szöveg. A K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk. Kföldynél is *inkább* van, s csak „Var. lect.”-ként jegyzetben közli a *jobban*-t. *Thronusba is ültették* HG. is.
16. I. *Ro/ Trónusokba ültették* K₂₁
II. *Ro/ Trónusba is ültették* K₂₅
III. 'S *így a' Deputatusokat* HG. is.
17. I. *Így a' . . .* K₁, K₃, K₂₂₋₂₃, K₂₈, K₃₂₋₃₃, K₄₁, K₄₄
II. *Ítt a' K₇*
III. Az S kötőszós változat látszik leglogikusabbnak, ezért a K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
18. I. *Már széllyel eresztették* HG. is.
II. *Széllyel is eresztették* K₁₁, K₁₇, K₂₁. A K₁₁-ben Toldy által az I. változat szerint átjavítva. A kéziratok döntő többségében az I. változat fordul elő: föltehetőleg az a hiteles.
19. I. *A' Palota ajtajába* K₁₋₃, K₅₋₇, K₂₂₋₂₃, K₃₁₋₃₂, K₃₄₋₃₅, K₄₁₋₄₂, K₄₅, K₄₇
II. 'S *a' palota*
A kéziratok zömében az I. változat fordul elő; a 17. sor 'S kötőszava is indokolatlanná teszi a kötőszóismétlést, ezért ez látszik hitelesnek.
21. I. *Tíz Kontz Papirost hánytak* HG. is.
II. *Husz kontz papirost hánytak* K₄, K₃₁: Kföldynél is így. A K₃₁-ben a lepezélen: *Tíz*
III. *Ro/ Tíz kontz Papirost hagytak* K₂₃, K₄₅, K₄₇.
A kéziratok többségében előforduló *Tíz Kontz* lehet a hiteles.
22. I. *Hogy a' Rendek el oszlának*
II. *Hogy a' vének el oszlának* K₂₂, HG.
III. *Hogy a' Rendek el oszlottak* K₂₁
Logikailag — és rimtechnikailag — a kéziratok zömében található I. változat látszik hitelesnek.

23. I. *Actu lárma támadott*
 II. *Azzal* K₁₀, K₄₅
 III. *Azon* K₃₀, K₃₇, K₄₂, K₄₇
 IV. *Mindjárt* K₂₅
 Minden bizonnyal az I. változat a hiteles, a többiek a másolók számára ismeretlen latin szó behelyettesítései.
24. I. *Az Öreg* K₁, K₂, K₁₇, K₁₉, K₂₄, K₂₉, K₃₂, K₃₄₋₃₆, K₄₁, K₄₄
Sanctiójának A K₃₁-ben *Factiojának*, de a lapazélen javítva.
 II. *'S az Öreg* HG. is; a K₉ eredetileg az I. szerint tartalmazta, de utóbb a II. szerint javították. Mondattanilag a kötőszós változat az illőbb; a K₁-et e szerint em.
25. I. *Egybe nyaka szakadott*
 II. *Mindjárt* K₁₋₁₀, K₁₅₋₂₄, K₂₆, K₂₉₋₃₁, K₃₅, K₃₇₋₄₃, K₄₄₋₄₇; Kföldy és a HG. is.
 III. *Mindjárt vége szakadott*; K₁₄, K₃₈, K₄₄
 IV. *Mindjárt maga* K₃₂, K₃₄
 V. *Tűstént nyaka* K₂₅
 Annak ellenére, hogy a kéziratok zömében *Mindjárt nyaka szakadott* áll, mégis az I. változat látszik leghitelesebbnek, amelyet Csokonai és a kor nyelvhasználatára egyaránt igazol (v. ö. NySz., ÉrtSz.); a szokatlanabb szót a másolók helyettesíthették előtűk ismertekkel. Toldy is az I. szerint javította át a K₁₁-ben a korábbi *Mindjárt*-ot. A K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
26. I. *Mert hárman contradicáltak* (A K₁-ben eredetileg a
 II. *contradicáltak* K₃₉ (Ennek megfelelően a következő sorban *apelláltak*).
 III. *Ro/ Mert hárman még tradicáltak* K₄
 IV. *Ro/ megtradikáltak* K₉
 A tárgyaz ragozású alak logikátlan.
27. I. *A' Gyűlésre* HG. is.
 II. *'S a' gyűlésre* K₁₀₋₁₁, K₁₅₋₁₈, K₂₂, K₂₄, K₂₉, K₃₃, K₃₅₋₃₇, K₄₂, K₄₄₋₄₇; Kföldy is.
 III. *Más gyűlésre* K₁₄, K₄₉
 A kötőszó nélküli változat látszik logikusabbnak; Toldy is így javította át a K₁₁ szövegét. A III. változat nyilvánvalóan szövegromlás eredménye.
28. K₁:
 29. K₁:
 31. I. *Istenek em.*
Ki hirdette mindennek K₁, K₂, K₇, K₁₇₋₁₈, K₂₆, K₂₉, K₃₀₋₃₁, K₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₅, Kföldy is.
 II. *Ki is hirdeté mindennek* K₁₂₋₁₉ stb.
 III. *Meghirdette* K₁₈, K₂₃, K₃₃, K₃₄, K₃₉
 IV. *Kihirdette mindeneknek* K₂₋₄, K₁₁, K₁₄₋₁₅, K₁₉, K₂₁, K₂₃₋₂₅, K₃₃, K₃₄, K₄₄, K₄₅
 V. *Kihirdette mindeneknek* HG.

- VI. *Ki hirdeti most mindennek* K₂, K₉ (A K₃₁-ben a I. változat szerint leírt szöveg mellett a lapszélen ez áll: *hirdeti most*)
- VII. *Kihirdeti mindennek* K₁₄
 A K₁₁-ben a IV. változat a II. szerint átjavítva. A K₇-ben nyilván másolási hiba az egy szótaggal rövidebb sor: *Ki hirdette mindennek*
 A rím tisztaságát s a minden régi nyelvi 'mindenki' jelentését is figyelembe véve az I. változat látszik legkisebbszámúbbnak.
33. I. *Őket illetné 's testvérét* (A K₃₉-ban a lapszélen zárójelben: *illeti*)
- II. *Őket illetné 's testvérét* K₁₄, K₁₆, K₁₉, HG. is.
- III. *Őket illeti 's testvérét* K₁₋₂, K₈, K₇, K₁₁, K₁₇, K₂₈, K₃₄₋₃₉, K₁₆
- IV. *Őket illeti 's testvérét* K₄, K₉, K₂₄₋₂₅
- V. *Őt illetné 's nem Testvérjét* K₃₂
- VI. *Őt illetné és K₃₇*
 A feltételes és jelentő módú igehasználat (*illetné ~ illeti*) mellett eltérő alakban található a variánsokban a mondat tárgya is: *testvérít ~ testvérét*, s ezek közül az első többes számnak is felfogható. Mivel azonban egyik sem tűnt egészen logikusnak a másolók előtt, egyéb megoldással is kísérleteztek. A bökkényt abban látták, hogy Jupiter az előzőekben óvást emel Juno trónra emelése ellen, s ugyanakkor mégis azt mondja a III. változat szerint, hogy a „Nagy Monarchia”

Őket illeti s Testvérét

Ezért próbálkozott a K₃₂ másolója is ezzel a — nyilvánvalóan önkényes — szövegváltozattal:

Őt illetné 's nem testvérjét

Hasonlóan próbálta „logikusabbá” tenni a mondatot a K₃₂ másolója is, a központosítással:

Őket illetné, testvérét,

(mai köznyelvi használat szerint = *testvérét*); ez esetben tehát a *testvérét* értelmezői szerepben állna a mondatban. Ez eléggé logikusnak is látszik, viszont szinte minden kéziratban előfordul az 's kötőszó, ami kizárja ezt a magyarázatot. Így csak az maradt hátra, hogy a *Testvérít* alakot ne egyes számú (= 'testvérét'), hanem többes számú (= 'testvéreit') tárgynak tekintsük; ezt a vers további menete is igazolni látszik: a Biblia táblájára mindhárom fiú neve (*a' Nevek*) fel van írva, s a szöveg szerint „Jupitert, Neptunt és Plútót” juttatták trónusba; a civakodás csak később támadt közöttük. A Toldy

által másolt K_{11} -ben is az eredeti *Testvérét* mellett a lapszámon olvasható a *Testvérét* változat. A K_1 *Testvérét* alakját is e szerint em. A feltételes móddal szemben hitelesebbnek látszik a jelentő módú ige-használat.

34. Amely kéziratokban a 33. sorban *Testvérét* alak áll, ott a következő sorban *bérét* olvasható; a többi kéziratban a *Testvérét* ríme a népnyelvi *bérít*, amelyet Csokonai másutt is gyakran használt. Azokban a kéziratokban, amelyekben a feltételes módú *illetné* fordul elő, a következő sorban is általában feltételes módban áll az ige: *adnák*, míg a többi másolatban *adják* található. Az esetek egy részében azonban ott is jelentő módú *adják* van, ahol az előző sorban *illetné* áll: pl. K_{16} , K_{18} , K_{42} stb.; így közölte a HG. is. A felszólító módú *adják* látszik logikusabbnak e így hitelesebbnek. A K_{11} másolatban Toldy az eredeti *adják* és *bérít* alak mellett zárójelben közli az *adnák* és *bérít* alakot is. A K_1 *bérét* alakját a 34. sor szerint em.
35. I. *Ő sem*
II. *Ő nem* K_{11} , K_{17} , K_{21} . Nyelvtanilag-logikailag az I. változat látszik hitelesnek.
36. I. *Erősségül producálta*
Ro/ *provocálta* K_{16}
Ro/ *Erősségért* K_{21}
37. I. *Az Apja*
II. *Az Átyja* Többek között a HG. is ezt az alakváltozatot közölte. Csokonai szóhasználatára a másolatok döntő többségében előforduló I. a jellemző.
Ro/ *Az Anyja* K_{11}
38. I. *Ebből mindjárt demonstrálta*
II. *'S ebből mindjárt* K_8 , K_9 , K_{14} , K_{18} , K_{19} , K_{38} , K_{48} A HG. szintén.
III. *'S Onnét mindjárt* K_{10} , K_{38}
IV. *'S onnan mindjárt* K_{41}
V. *Melyből mindjárt* K_{11} , K_{17} , K_{21} A K_{11} -ben a *melyből* mellé Toldy beírta az *Ebből* változatot is.
VI. *Ebből actu* K_{28}
Az *'S* kötőszó használata is helyénvaló, de Csokonai a szöveg drámai menetét általában nem fékezte kötőszóval, ezért a K_1 -ben is előforduló I. változatot fogadjuk el. Elgondolkoztató a VI. változat, noha csak egyszer fordul elő: a másolók általában nem helyettesítettek magyar szót idegenül.
42. I. *Fel volt írva a' Nevek*
II. *a' Neve* K_{18} , K_{30} , K_{32} , K_{34-35} , K_{36} , K_{40} , K_{42} , K_{45} , K_{47} Kföldy is.
III. *a' nevők* K_{48} Kföldynél „Var. lect.”-ként. Logikailag — mivel Jupiterről és testvéreiről van szó — a többes számú alak látszik hitelesnek; általában azok a kéziratok (pl. K_{32}), amelyek a 33. sorban is az egyes

számot érezték jogosultnak, használnak itt is egyes számot. A *Nevők* alak idegen Csokonai nyelvjárásától.

44. I. *Mellyik mikor*
II. *Mellyik 's mikor* Kföldy
Az I. változat látszik hitelesnek: a mindennapi nyelv sem használ e fordulaton kötőszót.
45. I. *Hogy Jupitert* K₁₋₅, K₇₋₉, K₁₀, K₁₅₋₁₆, K₂₁, K₂₃₋₂₄, K₂₆, K₂₇₋₂₈, K₃₃, K₄₁, Kföldy
II. *'S hogy Jupitert* A HG.-ben is.
III. *'S hogy az Attya* K₂₉
A kéziratok többségében az *'S* kötőszó nélküli változat fordul elő; mivel a következő, 46. sor is *'S* kötőszóval kezdődik, az a valószínű, hogy Csokonai csak az egyik helyen — föltehetően a 45. sorban — használta.
46. I. *'S a' többivel is így tett*
II. *A' többivel* K₁₇, K₂₁, K₃₃, K₃₈₋₄₇ A HG.-ban — nyilván hibásan —: *úgy tett*. A 45. sornál elmondottak szerint az I. látszik hitelesnek.
48. I. *Hogy meg holt*
II. A K₂₁-ben a lapszálon zárójelben: *meg (fult)*
51. I. *Az Egri Esperestől*
II. *Ro/ Az égi Esperestől* K₈, K₂₁
A másoló föltehetően nem értette meg a szándékos abszurditást, s így próbálta „értelmessé” tenni a sort.
52. K₁: *a' kút (már) meg*
54. I. *'S Ót Jupiternek is hívják*
II. *Ót Jupiternek is hívják* K₂₉₋₃₀, K₃₅, K₃₈₋₄₀, K₄₂, K₄₇
III. *Sótt Jupiternek is hívják* K₂, K₁₄₋₁₈, K₂₁₋₂₃, K₃₁, K₃₄, K₃₆, K₄₁
IV. *És Ót Jupiternek hívják* K₁₃, HG.
V. *S hogy Ót* K₁₇, K₃₃, K₄₄
VI. *Hogy Ót* K₂₁
A változatok közül a III. fordul elő legtöbbször, noha ez nyilvánvalóan romlott szövegű: az *'S* kötőszó s az *Ót* személyes névmás téves egybeolvasásából keletkezett; már a K₂₁ is zárójelbe tette a *Sótt* alakot s a lapszálon így javította: *Ót* Az I. és II. változatban sem látszik egészen indokoltnak az *is* kötőszó használata, ha csak nem nyomósító értelmet tulajdonítunk neki, ilyesformán: *'S Ót* nevezetesen Jupiternek hívják (ti. amint a Bibliában áll).'
55. I. *Dictum est;*
II. *Ro/ Dictum — ezt* K₄, HG. A K₂₁-ben a szövegbeli eredeti *Dictum est* mellett a lapszálon az *ezt* változat is megtalálható.
III. *Ro/ Dictum azt* K₂₁
57. K₁: *Magnások em.*
58. I. *Meg esmerték*
II. *Megezmérik* K₄₁
III. *Etismérték* K₄₅

- A múlt idejű I. változat látszik hitelesnek, mivel utána is múlt időt (*vozoldának*) használ a költő. A III. a régies igekötő modernizálása.
61. I. *De mivel hogy a' Pap mondja*
 II. *De mivel azt K₁₁ az Azt áthúzza, s helyére írva: hogy*
 III. *De mivel azt K₁₇*
 IV. *De mivelhogy ha K₁₀*
 V. *De mivel az Egri mondja K₃₄*
 Az I. változat látezik leghitelesebbnek.
62. I. *Bátor bolondok bolondja*
 II. *Ámbár K₁₁ (a lapszámon a III. is előfordul), K₂₄₋₂₅, K₃₁ (az Ámbár áthúzza s a lapszámon Bátor-ra javítva), K₃₉, Kföldy*
 III. *Ro/ Bár ó K₂₃, K₂₂, K₃₄*
 IV. *Ro/ Bátor bolondnak bolondja K₁₃, K₂₃, K₄₁*
 Az alliteráció miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk a II.-kal szemben.
63. I. *avrdó épa igaz. K₁, K₁₄, K₁₆, K₂₂₋₂₃, K₃₃, K₄₁, K₄₄*
 II. *'s igaz*
 III. *és igaz K₄₅*
 IV. *az igaz K₂₅*
 V. *s az igaz K₄*
 VI. *igaz az. K₂₄*
 VII. *Már igaznak kell lenni K₂₆*
 VIII. *A' mit a' mond mind igaz K₃₂*
 IX. *Fenekestől igaz az HG.*
 X. *A' mit mond a' mind igaz K₃₄*
 XI. *Még is mindég az igaz*
 A K₇-ben az I. változat szerint, de a sor után írva: *Iste didit*. A K₄₁-ben, az Abafi által közreadott szövegben a sor görög része hibás: *Αἰῶνος ἐπα*: *igaz az*. A másolók nagy része a számukra idegen görög szöveget önkényesen alkotott magyar tölteléksszavakkal pótolta. Van olyan kézirat, amely a latin ábécé betűivel próbálta átírni a görög kifejezést, így pl. a K₂₅: *Aiutos esen*; a HG. lapalji jegyzete latin betűkkel idézi a VI. változatot. Az I.-t kell hitelesnek elfogadnunk; a hiányzó ékezeteket mi pótoltuk.
64. I. *Ki tették*
 II. *Ki tesz K₆, K₃₁ (az utóbbiban csak a lapszámon, változatként)*
67. I. *Juttatván Thronusára K₁₋₃, K₇₋₈, K₁₀, K₁₄₋₁₅, K₁₈₋₂₀, K₂₃₋₂₄, K₂₆, K₂₃, K₃₅, K₃₇₋₃₈, K₄₀, K₄₃₋₄₇, Kföldy is.*
 II. *Ültetvén Thronusára*
 III. *Ro/Juttatták K₂₅, K₂₃*
 Az I. látezik hitelesnek, ezért is, mivel a három „trónörökös” egyezzerre való trónra ülése nehezen képzelhető el, bár a vers groteszk játékoságával ez is összeférne.
68. I. *Igy az erő és a' scelus*

- II. *E szerint a vis et scelus* K₂₉
E változat létrejöttébe belejátszhatott kezdőszavával a 70. sor Phaedrus-idézete: *Vis et nequitia...*
69. I. *A' Venerabilis*
II. *S a' K₁, K₂₈*
III. *Ro/ A venerabile* Az I. a hiteles: a 68–69. sor azonosítást tartalmaz, tehát fölösleges a kötésző.
70. I. *Quidquid oppugnant, ruít.*
II. *oppugnat, ruít.* K₇, K₁₄, K₁₉, K₂₁, K₂₃, K₂₆, K₂₈, K₃₇, K₄₅; Kföldy, HG. is.
III. *Ro/ Quidquid oppugnat vicit* K₄₆
A II. hibás egyeztetés (v. 6. Phaedrus Lb. II. 6. 3.).
71. I. *Mit volt tehát már mit tenni*
II. *Mit volt tehát már most tenni* Kföldy, HG.
III. *Mit volt tehát mást mit tenni* K₂₄
IV. *Mit volt tehát most mit tenni* K₁₀
V. *Mit lehetett hát most tenni* K₅, K₂₇
VI. *Mit lehetett hát mit tenni* K₃₄
VII. *Mit volt hát már mit volt tenni* K₄₆
A legtöbb kéziratban előforduló I. látszik leghitelesebbnek.
74. I. *a' Csete paténak*
II. *e' Tsetepaténak* K₁, K₂₉, Kföldy is.
III. *a' tseté paténak* K₂₅, K₄₉
Az I. változat ésszerűbb a II.-nál; nyelvtörténeti szempontból viszont a III. változat is figyelmet érdemel. Az I. *Os*-jét az egész másolat helyesírásának megfelelően em.
75. I. *Véget vessze*
II. *Véget vessen* HG.
III. *Ro/ Véget vetett* K₄₄
A legtöbb másolatban előforduló I. változat illeszkedik leglogikusabban az előző sorokhoz.
76. I. *Önként Apátzává leve*
II. *Ro/ Ekként Apátzává leve* K₁₋₂, K₄
A II. változat bizonyára ezövegromlás: a másoló az akkor még kevésbé ismert — vagy számára ismeretlen — szót helyettesítette be egy hasonló alakú ismertebbel. A K₁-et ennek megfelelően em.
77. I. *Posonyba a' Schlossbergbe* K₁, K₁₄, K₁₉, K₂₅, K₃₂, K₃₄₋₃₅, K₄₃₋₄₄ A K₁-ben; *Slossbergbe* em.
II. *Posonyba a' Schlossbergen*
III. *Posonyba a' Schlossbergen* K₂, K₅₋₇, K₁₃, K₂₃₋₂₄, K₂₉, K₃₁, K₃₉₋₃₇, K₄₉
IV. *A Pozsonyi Schlossbergen* K₁₁, K₁₆, K₂₀
V. *A' Posoni Schlossbergen* K₁₇
VI. *Ro/ S Posonban és Schlossbergen* K₄, K₁₉
Az I. változat látszik leghitelesebbnek.
80. K₁: *Prokatorok* em.
83. I. *A Vén Isten Presbyterek*
II. *Ro/ a' vénebb Presbyterek* K₃ stb.
84. I. *Kushadtak*

- II. *kushadtak* K₁₄, K₄₀, K₄₅
 III. *kussadtak* K₁
 IV. Ro/ *poshadtak* K₁, Kföldynél is „var. lect.”-ként
 V. Ro/ *vusogtak* K₃
 VI. Ro/ *kuslattak* K₄₇
 A K₁₁-ben Toldy az eredeti *kushadtak* alakot *kushod-*
tak-ra változtatta.
 Az I. lehet a hiteles, a II–III. ennek csak hangtani
 változata, a többi viszont szövegromlás: a másolók
 helyettesítették be a számukra ismeretlen szót.
 A K₁-ot az I. szerint em.
85. I. *Jupiter teak azt vitatta*
 II. Ro/ *Jupiter ő azt vitatta* K₁, K₄, K₉, K₂₄
 III. Ro/ *Jupiter ő azt vitatá* K₃
 A II. és a III. úgy jöhetett létre, hogy a *teak* szó ts
 rövidítését a másolók ő-nek oldották fel. A K₁ az I.
 szerint em.
87. I. *Már rég intabulálhatta*
 II. 'S *Már rég intabulálhatta* K₁₋₂, K₄, K₇, K₉, K₁₄,
 K₂₄₋₂₆, K₃₀₋₃₁, K₃₂, K₃₇, K₄₂₋₄₇, Kföldy is.
 III. *Már régen intabulálta* K₃₂, K₄₁
 A K₉-ban a 85. sor *vitatá* változatának megfelelően
intabulálhatta van; a K₁₁-ben az 'S kötőszós változat
 kötőszava utólag törölve. Az I. és II. egyaránt
 elfogadható; ha azonban a 88. sorban a II. változa-
 tot fogadjuk el (s ez a logikusabb), akkor itt a II.-at
 kell hitelesnek tartanunk.
88. I. 'S a' *Királyi Felsőség*
 II. A' *Királyi Felsőség* K₁, K₉₋₉, K₁₁ (utólag S kötőszót
 írtak elé), K₁₄₋₁₆, K₁₈, K₂₁₋₂₆, K₂₇, K₃₀₋₃₁, K₄₀,
 K₄₂₋₄₈, K₄₇
 III. Ro/ A' *Király*; 's a' *felsőség* K₂₈
 IV. Ro/ *Az Isteni Felsőség* K₂₈
 V. Ro/ A' *királyi Felsőég* K₄₁
 A másolók nem voltak tisztában az előző mondatok
 tagolásával: jól mutatja ezt a III. változat; a 87.
 sor alanya maga Jupiter, s e sor végére pontos-
 vessző illik, mint a K₁₂-ben; a *Királyi Felsőség* állít-
 mánya nem az előző sor *intabulálhatta* szava, hanem
 a következő sorban az *illeti*. Ezek szerint az I. és a
 II. változat látszik hitelesnek.
89. I. *őti illeti*
 II. Ro/ *őti illette* K₂₈, K₄₇
 III. Ro/ *ihleti* K₃₆
90. I. *Az őtseit ki is veti* K₁₁, K₁₅, K₁₇₋₂₁, K₂₂, K₂₈₋₃₀
 K₃₉, K₃₈
 II. 'S *az őtseit ki is veti* K₁₈
 III. 'S *az őtseit kivetteti* K₃₁ A lapszálon így javítva:
ki is veti
 IV. *Az őtseit is ki veti* K₁₄, K₁₈, K₂₁, K₂₈, K₂₉, K₃₀, K₃₁
 V. *Az őtseit ki is vetheti* K₁
 VI. 'S *az őtseit ki is vetteti* K₇, K₄₂

- VII. *Az ötseit ki vetteti* K₂₃₋₂₄
 VIII. *Az ötseit ki vetette* K₂₁
 IX. *Ó az ötstét is ki veti* K₂₄
 X. *Bár ötseit ki is veti* K₃₂
 XI. *S az ötseit ki is veri* K₃₇
 Az I. a leglogikusabb, a többi nyilvánvaló szövegromlás eredménye: a K₁-et is ennek megfelelően em. A K₁₁-ben az *S* kötőszó nélküli eredeti szöveg át van javítva kötőszavasra.
93. I. *'S Vért ontott a' Hazáért*
 II. *Vért öntött a' hazáért* K₁₀, K₃₂
 III. *Vért ontott a' hazáért* K₁₀, K₂₀₋₂₇, K₂₀, K₃₀
 IV. *Vért ontott hazájáért* HG.
 V. *'S vért ontott hazájáért* K₃₀
 Az I. látszik legésszerűbbnek s így leghitelesebbnek.
94. I. *Négy Krajczárért m̄ [= meg] is holt* K₁₂₋₁₃, K₂₀, K₃₁ (átjavítva a II. ezerint).
 II. *Négy Krajczárért m̄ [= meg] is holt* K₃₀, K₄₇
És négy krajczárért m̄ [= meg] is holt K₂, K₄, K₈, K₁₂, K₃₀, K₃₆ is.
 A K₁₁ szövege is (XIV.) erre van átjavítva
 A' *sok hartzban tsak nem meg holt* K₂₀
 III. *Négy krajczárért majd meg is holt* K₁₁, K₁₄, K₂₀, K₃₀, K₄₂₋₄₀, HG. is
 IV. *Négy Krajczárért még meg is holt* K₁, K₇
 V. *Két Krajczárért még meg is holt* K₂₀
 VI. *Még négy Krajczárért is meg holt* K₂₀, K₄₄
 VII. *Négy Krajczárért majdan meg holt* K₁₀, K₂₀
 VIII. *Négy öt Krajczárért meg is holt* K₃₄
 IX. *Négy Sajn krajczárért meg is holt* K₄₅
 X. *'S Négy krajczárért meg is holt* K₂, K₃
 XI. *S Négy krajczárért meg is holt* K₃, K₉, K₃₀
 XII. *Négy Krajczárért meg is holt*
 XIII. *Csak négy krajczárért is ḡ [= meg] holt* K₁₁, K₁₇
 XIV. *Csaknem Krajczárért is meg holt* K₁₀, K₂₁
 XV. *Négy Krajczárért m̄ [= meg] holt volna* K₂₃
 XVI. *A négy krajczárért meg is holt* K₃₇
 XVII. *Sőt a Krajczárért* K₃₀
 XVIII. *Ó négy Xtért [= Krajczárért]* K₃₂
 XIX. *Négy garasosért meg is holt* K₂₅
 XX. *A változatok bőségét az magyarázhatja, hogy a másolók mintául szolgáló szövegekben — s talán már az eredetiben is — a Krajczár szónak egy szótaggal hosszabb, népies Karajczár (Garajczár) változata állhatott, s ezt vagy nem ismerték, vagy helytelennek érezték, s ezért különféle toldalékszavakhoz folyamodtak vagy átformálták az egész sort. Amint a jegyzetekben lesz róla szó: négy krajczár volt a katonák napi zsoldja, tehát azok a helyes változatok, amelyekben ez fordul elő. Az elmondottak alapján az I., ill. az V. változat látezik hitelesnek.*
 a' *Királyért*
95. I.

- II. *a hazáért* K₃
 III. *királyáért* K₃₀, HG. is
 A legtöbb kéziratban előforduló I. változat látezik hitelesnek.
96. I. *Innét a' Consectarium* Kföldy is.
 II. *Innét e' Consectarium* K₁
 III. *Innet* K₁₀, a HG. is.
 IV. *Innen a' Consectarium* K₁₄, K₁₆₋₁₇, K₂₆, K₂₇₋₂₉, K₃₂₋₃₄, K₄₁, K₄₉, K₅₀
 V. Ro/ *ismét a' Consectarium* K₂₋₄, K₆₋₇, K₉, K₂₃, K₂₄ (a lapszélen, változatként)
 VI. Ro/ *itt is a' K₂₈*
 A szokatlan, nyelvjárási *Innet*, illetve *Innét* adhatott okot az elírásokra. A K₁-et a logikusabb I. szerint em.
97. I. *Hogy tehát az Imperium*
 II. Ro/ *Ex hogy hát az imperium* K₂₈
98. I. *Isten Uttae*
 II. *Jézus uttae* K₂₄, K₄₄
 A közkeletű, sztereotip I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
99. I. *Neptun úgy is Angliába*
 II. Ro/ *Neptun ugyan Angliába* K₃, K₉
100. I. *Matróz volt s sokat lakott*
 II. *Matróz volt, sokat lakott* K₁, K₂ (Ebben: *Matróz*)
 III. *Matróz volt s sokat* Az eredetileg a II. szerint másolt K₉ van így átjavítva.
 IV. *Matróz volt, soká lakott* K₃, K₄, K₁₄, K₂₃₋₂₄, K₃₀, K₄₄
 V. *Matróz volt s soká lakott* K₉, HG.
 VI. *Mint matróz soká lakott* K₁₇, K₂₇₋₂₉, K₃₀
 VII. *Mint matróz sokat lakott* K₉, K₁₆, K₃₁, K₃₉, K₄₂
 A változatok közül a IV. s az V. látezik leglogikusabbnak: az utóbbira azonban csak a HG.-ből van adatunk; egyébként valószínű, hogy Csokonai is a kötőszó nélküli alakot használta. A K₁ harmadik szavát a IV. szerint emendáltuk, a *Matróz* alakot viszont elfogadtuk mint a korra jellemzőbb alak-változatot (v. ö. TESz.).
101. I. *'S a' Capitoliumába* K₁₁ (Az eredetileg a II. szerint másolt szöveget Toldy javította át így), K₄₄ (névelő nélkül); a HG. is így, de -ban raggal.
 II. *A' Capitoliumába* K₁₁, K₁₄, K₂₂₋₂₄, K₂₇₋₂₈, K₃₁₋₃₂, K₃₆, K₄₁
 III. *Es a' Capitolumbá(n)* K₂₉ (névelő nélkül!), K₃₀, K₃₁ (a lapszélen, változatként), K₃₆, K₃₇, K₃₉, K₄₂, K₄₅, K₄₇
 IV. *'S ő a Capitoliumába(n)* K₁, K₃, K₇₋₉, K₄₁ (a lapszélen)
 V. *'S hogy a Capitoliumba* K₂₅
 VI. *Ő a Capitoliumba(n)* K₁₀, K₂₆
 A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazzák. Logikailag—ritmikailag az I. látezik leg-

hitelesebbnek; lényegében a II. változat, is elfogadható volna, de a kötőszó használata nyelvtanilag-logikailag indokolt.

A változatok bősége, a sor első ütemét egy szótaggal bővítő, a második felét egy szótaggal csökkentő megoldások (*Capitoliumába ~ Capitoliumba*) azzal magyarázhatók, hogy a másolók hibásnak érezték az ütemezésben a 'S a' *Capito / liumába* szófelezést. Figyelemre méltó azonban, hogy az *l é* az *i* egybeolvadásával a IV. sorváltozat is hibátlan szótagszámú sort ad: 'S *ő a Capitoliumába*'. (Hasonló megoldással találkozunk a 189. sorban is: *Több Missionáriussal*; olv.: „Missionárjussal”. Ezek szerint a IV. változatot sem zárhatjuk ki egészen, bár az *ő* személyes névmás fölösleges használata inkább ellene mond hitelességének. A K₁-et ezért az I. szerint em. A *Capitolium* tréfás használatát több másoló nem értette: ezért a K₉, a K₅ és a K₆ is kihagyta a szót, illetve kipontozta a helyét.

102. I. *Ott nem olly sokat rakott* K₁₁, K₁₁ (Toldy javítása a lap-szélen), A HG. is így.

II. *Nem is olly sokat* K₄, K₈, K₂₃

III. *Nem igen sokat* K₁, K₇

IV. *Nem ollyan sokat* K₁₀

V. *Ottan nem sokat* K₂₉

VI. *Ro/ Ott nem volt, sokat rakott* K₃, K₅, K₆

VII. *Ő tsak keveset* K₂₁, K₂₇₋₂₈, K₃₂

VIII. *Ott tsak keveset* K₁₁, K₁₄₋₁₇

IX. *Igen keveset* K₂₄

A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazzák, amely különben értelmileg leghitelesebbnek tűnik. A VII., VIII., IX. változat főként azokban a másolatokban fordul elő, amelyek a 100. sorban a *sokat* határozót használták, s most igyekeztek valahogy elkerülni a szóismétlődést.

Az I. változat kissé gúnyos mellézköngéjű „nem olly sokat” (= 'igen keveset') fordulatainak ironiáját sem minden másoló értette el, ezért módosított a soron.

103. I. *Oszlán meg ő*

II. *Aztán meg az* K₂₇, K₂₈₋₂₉

III. *Oszlán ő meg* K₄, K₁₀, K₂₁, K₂₉, HG. is.

IV. *Oszlán Neptún* K₂₇₋₂₈, K₃₂, K₃₈

V. *Oszlán meg a* K₅, K₂₃

VI. *Oszlán meg az* K₁₈, K₂₈, K₂₈, K₄₆, K₄₆ földy is.

VII. *Oszlán még a* K₂₆, K₁₈

VIII. *Oszlán meg az* K₁₁

IX. *Oszlán ő meg* K₁₄

Az I. változat látszik leghitelesebbnek: az *ő* személynévmást általában azok a másolatok helyettesítették *a*, az mutató névmással, amelyek a 101. sorban a IV. változat szerint már használták a sze-

mélynévínást. A IV. változatban *Neptun* nevének ismétlése fölöslegesnek hat: a versszak elején már előfordult.

A III. változat szórendje — amelyet a HG. is követ — hibás.

K_1 : *Kalvinista* em.

104. I. *Én vénebb is és Pápista* K_{11} (eredetileg a II. szerint; utólag a lapszélen javítva)
 II. *Ő vénebb is és* K_{11} , K_{15} , K_{16} , K_{20-22} , K_{23-30} , K_{30} , K_{30} , K_{40-42} , K_{44-47} , Kföldy is.
 III. *De én vénebb és* K_{23}
 IV. *Én pedig vénebb 's* K_{13} , HG. is
 V. *Én nagyobb is, és* K_{39} , K_{44}
 VI. *Ro/ Ő vénebb is, ez Pápista* K_{30}
 VII. *Ro/ én Vénebb és Pápista* K_3
 VIII. *Ro/ Én Venerabilis* K_1

A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazták, amely a leglogikusabbnak tűnik. A számos másolatban előforduló II. értelmetlen: ide csak egyes szám első személyű névmás illik; még számba jöhetne a IV., amelyet a HG. is átvett, a többiek szövegromlásnak vagy önkényes szövegmódosításnak (K_{23} , K_{44}) tekinthetők.

K_1 : *Papista* em.

105. I. *Hogy lenne hát az elsőbb*
 II. *Hogy lenne hát az első* K_8 , K_{11} , K_{17} , K_{18} , K_{22} , K_{41} , K_{45} , HG.
 III. *Hogy ne lenne hát elsőbb* K_{11} (a lapszélen, változatként) K_{18} , K_{21} , Kföldy is.
 IV. *Hogy lenne hát ő elsőbb* K_{14} , K_{23-24} , K_{27} , K_{39} , K_{37} , K_{39-41}
 V. *Hogy lenne hát ő első* K_{1-2} , K_4 , K_7 , K_9 , K_{21}
 VI. *Hogy ne volna hát elsőbb* K_{24}
 VII. *Hogy lenne ő hát első* K_8
 VIII. *Hogy lenne ő hát elsőbb?* K_{32}

A számos változathoz az I. és II. jöhet szóba, mivel az ő névmás már a 103. sorban is előfordult, bár megengedhető a IV. és V. változat is; teljesen téves a ne tiltószóval alkotott III. és VI. Az I. és a II. közül logikailag mindkettő elfogadható, de mégis a középfokú alak látszik helyesebbnek. A K_1 -et a I. szerint em.; a K_1 -ben a sor végén pont van; em.

106. K_1 : *n (= nem) kívánnya*

107. I. *Mond Jupiter*
 II. *Ro/ Mint Jupiter* K_{1-4} , K_7 , K_8
 III. *Ro/ Mond tovább* K_{29}
 IV. *Ro/ Mint Neptunus* K_8

A másolatok zömében s a HG.-ban is előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk, a K_1 -et e szerint em.

108. I. *Magát lelkiekre szánja*
 II. *Magát lelkiekre szánta* K_{44}

- III. Ro/ *Magát telkeire szánja* K₁₁, K₂₈, K₂₇, K₂₉₋₄₀, K₄₂, K₄₇
- IV. Ro/ *Magát telkekre szánja* K₁₄, K₁₉, K₂₃, K₄₄
 A III. és a IV. nyilvánvaló szövegromlás: a másolók nem értették, nem ismerték a *telkek* szót, illetve annak sajátos jelentését. A rím a II. változattal szemben a jelen idejű igealakot igazolja.
109. I. *apai Just* HG., Kföldy is.
 II. *atyái Just* K₁₁, K₂₁, K₂₉, K₃₁ stb.
 A K₃₁-ben az eredeti II. változat a lapszélen az I. szerint van átjavítva. Csokonai szóhasználatára alapján is a kéziratok zömében megtalálható I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A K₁-et a I. szerint em. *Finalissime le teve*
111. I. *Finalissime ki teve* HG.
 II. *Finaliter már le teve* K₁₁
 III. Ro/ *Fatalis színnel le teve* K₂₈
 IV. Az I. változat látszik hitelesnek, a III. és IV. nyilván szövegromlás. A II.-ben a *ki* igekötő használata nem logikus. A K₂-ben a 110. és a 111. sor föl van cserélve.
113. I. *Denique a' Plebanusnak*
 Kföldyben „var. lect”-ként előfordul a II. *Végére* ... és a III. *Aztán meg* ... sorkezdés is. Ismerve a szatíra sajátos burleszk stílusát, a latin határozószót kell hitelesnek tartanunk.
114. I. *a' Világba* K₁, K₂, HG. stb.
 II. *a' Világban* K₄₅₋₄₈ stb.
 Az ingadozó raghasználatból a -ba ragos jellemző Csokonai akkori nyelvhasználatára, annak ellenére, hogy ez nyelvtanilag kevésbé szabályos. Hasonló a helyzet a 116. sorban:
 I. *Menny országba* K₁, K₂, HG. stb.
 II. *Menny országban* K₄₅₋₄₈ stb.
114. K₁: *Franciscanusnak* Olvashatatlan szóból jav., félig áthúzva, majd újra leírva: *Franciscanus*
 [= *Franciscanusnak*]
116. K₁: *Meñy* [= *Menny*]
- 117–118. I. *Ostán nekik se gyermekek*
Se Lányok se Feleségek
 II. *Ostán nekik sem gyermekek* K₄₋₅, K₁₃, K₂₁, K₂₃₋₂₆, K₂₈₋₂₉, K₃₂₋₃₄, K₃₆
 III. *Sem lányok sem feleségek* K₄₁, K₄₄
 IV. *Sem Leányok, 's Feleségek* K₁₀
 V. *Aztán nekik se gyermekök*
Se lányok s feleségek K₄₈
 Csokonai nyelvhasználatához az I. van legközelebb, bár a K₁ 117. sorában *sem* alak van; em.
119. I. *Nintsen csak egy Szakátsné.*
 II. *Nincsen csak szakácénéjek* K₁₃, K₂₂, HG.
 III. Ro/ *Nincsen csak egy szakácsok.* K₂₄
 A legtöbb másolatban előforduló I. látszik hitelesnek.

- K₁**: Szakatsné em.
Háhogtak
 120. I. **Háhogtak** K₁, K₂₁
 II. **Háhogtak** K₁₄, K₁₆ (*Hapoktak*), K₃₉, K₄₃₋₄₄
 III. **Háhogtak** K₂₉
 IV. **Háhogtak** K₇
 V. **Háhogtak** K₁₋₂, K₆, K₂₁, K₂₃
 VI. **Háhogtak** K₃₉
 VII. **Háhogtak** K₃₀, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₄₋₄₇
 VIII. **Háhogtak** K₄₃
 IX. **Háhogtak** K₄₃
 A Csokonai nyelvjárásában is élő *háhog* igét tartalmazó I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a többiek téves szóhelyettesítések, illetve a másolók téves olvasatai.
121. I. **Hogy a' dolgot**
 II. **Hogy e' dolgot** K₃, K₆
 A legtöbb másolatban e a HG.-ban is előforduló I. változat látszik hitelesnek.
122. I. **Igazságokat mindenek**
 II. **Ro/Igazságossak mindenek!** K₁₂₋₁₃, K₄₀, Kföldy stb.
K₁: **Igazságossak mindenek**
 Logikailag csak az I. változat lehet helyes, amelyet a HG. is tartalmaz. A K₁-et e szerint em.
123. I. **Egy szójjal**
 II. **Ro/Egy szóval** K₃, K₂₁, K₂₁, K₃₁, K₄₀
 A K₂₁-ben a II. változat szerint írt szöveg a lapszálon a logikusabb I. szerint javítva.
124. I. **'S hogy a kérdést**
 II. **Hogy a kérdést** K₁₋₂, K₄₁, K₆, K₃, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₁₈, K₂₀₋₂₁, K₂₂₋₂₃, K₃₀₋₃₃, K₃₄₋₃₅, K₄₀₋₄₁, K₄₄₋₄₇, Kföldy is.
 III. **Ro/Hogy akként meg előzzék** K₇ A hibázó szótag-számot a sor elejére beszűrt *De* kötőszóval igyekezett pótolni a másoló.
 IV. **Ro/Ha ha-ha-ha- megelőzték** K₂₅
 Bár a kéziratok zömében *'S* kötőszó nélküli változat található, mégis az ezzel kezdődő sorváltozat látszik hitelesnek, már csak azért is, mivel két sorral előbb, a 121. sor is *Hogy*-gyal indul. Ez a változat fordul elő a sok tekintetben igen megbízható K₁₂-ben is; a K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
125. **E sorhoz több másolat (K₁, K₆, K₉, K₂₀, K₄₀) jegyzetbe tett magyarázatot csatolt; ez azonban nem magától Csokonaitól származik, s ezért a tárgyi magyarázatokban foglalkozunk vele. Kföldynél s néhány másolatban *Felít* alakban fordul elő a *Felét* Az előbbi sem idegen Csokonai nyelvhasználatától.**
126. I. **E' volt a' Judicium**
 II. **Ex volt a' iudicium** HG., K₂₅ (Az utóbbi névelő nélkül) Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
K₁: **E' volt** em.

127. I. *kupak Isten*
 II. *kopasz Isten* HG. stb.
 III. *kobak isten* ÖV.—ÖV.²
 A szokatlanabb *kupak* szó a másolók tollán torzulhatott *kopasz*-szá. Az ÖV.—ÖV.² *kobak* alakja szándékos modernizálás. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
128. I. *'S rá-verte a' fülével*
 II. *Rá verte a' fülével* K₁, K₁₇, K₂₁
 III. *S rá vert a fülével* HG.
 IV. *'S reá vert a' fülével* K₂₀
 V. *ráverte a' fejével* K₁₄
 A kissé homályos jelentésű sorban a tárgyas ragozású *verte* alakkal szemben a tárgyatlan igealak látszik logikusabbnak, a kötőszó is odakiváncozik a mondat elejére. A III. változat a sajtó alá rendezők emendálásának lehet eredménye, mi is ezt fogadjuk el; a K₁-et e szerint em. A *fülével* alakváltozattal szemben — a rím miatt is — mindenképpen a *fül(e)vel* a helyes.
129. I. *Mint sok kolop Mágnás*
 II. *Ro/ Mint sok kopott Mágnás* K₂₁, K₂₅, K₃₀
 III. *Ro/ Mint sok colos Mágnás* K₄₁₋₄₂
 A kevésbé ismert *kolop* szót torzították el, illetve helyettesítették be a másolók ismertebb szóval. K₁: *Mágnás* em.
130. I. *A' Rongyos Verbótzivel*
 II. *A Magyar Verbótzivel* K₁₁, K₁₄, K₂₁ (az I. szerint írt törzesszöveg mellett a lapszálon zárójelben: *Magyar*), K₂₅, K₂₇, K₂₈₋₂₉, K₃₂, K₄₅, K₄₇, K₄₈dynél is az I. változat fordul elő, de „Var. lect.”-ként közli jegyzetben a II.-t is.
 Nyilvánvalón a másolatok zömében előforduló I. a hiteles; úgy látszik, hogy a második változatban a másolók óvatosságból kevésbé bántó jelzővel akarták illetni a magyar nemesi jog nagy tekintélyű törvénykönyvét.
131. I. *E' volt*
 II. *Ez volt* K₁₆, HG.
 A II. Abafi, illetőleg a HG. modernizálása lehet. K₁: *E volt* em.; *Chrisis* em.
132. I. *Izisek* (K₁ stb.), *Isysek* (K₄₅), *Izisek* (K₁₀, HG. stb.)
Izisek (K₁ stb.). Csokonai helyesírásának a K₁-beli *Izisek* felel meg.
 II. *Ro/ Izisek* K₂₀
133. I. *Igy tesznek ám még ma is*
 II. *Ro/ Így tesznek ám még más is* K₂₀
136. I. *Kegyelmeden már a' sor*
 II. *Kígyelmeden már a' sor* K₉, K₁₀, K₁₈₋₁₉, K₂₃₋₂₅, K₂₈, K₃₅, K₃₇, K₄₂₋₄₄, K₄₈, K₄₉dyn, HG. is.
 III. *Kendef illeti a' sor* K₁₋₅, K₈, K₂₂, K₂₁ (eredetileg az I. szerint, ez a változat a lapszálon)

IV.

Úgy is rajta van a' sor K_{11} (Toldy által átjavítva az I. szerint)

A II. talán valamelyik tanácsstag vagy szenátor szövejtésének tudatos, gúnyos utánzása. Nehéz eldönteni, hogy az I–III. változat közül melyik a hiteles: talán a Toldy és a HG. által is elfogadott I., illetőleg annak parodiasztikus változata (II.); az *illeti a' sor* kifejezésszokatlan. A K_1 -et az I. szerint em.

Némely másolatban a versszak sorai össze vannak forgatva, s a 136. sor helyére a 137. került, azt pedig egy új sorral — *Mivelhogy Compossessor* — pótolták. A HG. is utal erre a K_{24} alapján (ld. HG. II, 206. l., tovább: K_{10} , K_{27-29} , K_{30} , K_{31} stb.).

136–137. I.

*Az Úr majd koramizálja
Különbén is Assessor*

A K_{31} -ben a 136–137.:

Ro/ *Külömbenn is Assessor
E' majd meg koramizálja
Mivelhogy Compossessor*

Hasonló hozzá a K_{24} és a K_{25} ; az utóbbiban így torzult tovább a szöveg:

*Es majd meg koramizálja
Mivelhogy compossessor*

Hasonló a K_{27} szövege:

*Ez az meg koramizálja
Mivel hogy Kompossessor*

A K_{41} -ben a másoló egészen új sort toldott be:

*Komám uram subscribálja
Es ordít mint az ökör
Az Úr majd coramizálja
Különbén-is Assessor.*

E változatok kivétel nélkül szövegromlással magyarázhatók. A K_1 -ben: *Ur em.*

138. I.
II.

'S a' landis

A' Tanács K_{1-9} , K_{11} , K_{12} , K_{14-17} , K_{19} , K_{20-23} , K_{27-29} , K_{31-33} , K_{34-35} , K_{36} , K_{40} , Kföldy, HG. is.
Az *'S* kötőszó nem feltétlenül szükséges ide, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az előző 134–137. sor egyenes beszéd; ilyen esetben a következő mondat kapcsolására nemigen használtak kötőszót Csokonai korában.
 K_1 : *nyomaját em.*

139. K_1 : *Gójat* em.
140. I. *Nyomtak* K_1 – 8 , K_{11} , K_{18} – 18 , K_{10} – 22 , K_{24} – 29 , K_{30} – 42 , K_{44} – 47 , Kföldy is.
- II. *Nyomnak*
A föl nem sorolt másolatokban valamint a HG.-ban is a jelen idejű igealak található; K_{11} -ben az eredetileg múlt idejű alakot Toldy átjavította jelen idejűre, bár a múlt idő használata sem ütközik ki a szövegből.
141. I. *E' bizony, mond Neptun, meg van*
II. *Ez bizony mond* K_{44} , K_{18} , HG. is.
III. *E' biz, úgy mond Neptun* K_{11} , K_{18} – 17 , K_{31} , K_{28} – 29 , K_{32} , K_{34} , K_{38}
IV. *E bizony, szólt* K_{38}
V. *Ro/ E' bizony megvan, mond Neptun* K_{22} , K_{37}
VI. *Ro/ Ennye bizony* K_{23}
VII. *Ro/ Ez biz úgy van* K_{27}
VIII. *Ro/ E bizony már* K_{28}
Az I. látszik leghitelesebbnek: az Abafi kiadta K_{38} -ban s a HG.-ban is lényegében ugyanez fordul elő modernizált helyesírással. Toldy is az I. szerint javította át a K_{11} -nek eredetileg a II. szerint másolt szövegét. A *Neptun* névvel végződő sorok hibásak.
142. I. *Hát mi nem is szólhatunk?*
II. *Még mi nem is szólottunk* K_{39} – 49 , K_{43} , K_{47}
Logikailag – a rímelést is tekintetbe véve – az I. változat a hiteles. K_1 : *szólhatunk* em.
143. I. *Hízen nekünk is Jussunk van* K_9
II. *Hízen nékünk is Jussunk van*
III. *Híszem! nekünk is jussunk van* K_{12} – 13 , K_{21} stb.
IV. *Pedig nekünk is jussunk van* K_{48} , K_{47}
V. *Ro/ Hízen nekünk is van jussunk*
Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk, a II. változat hosszú magánhangzós *nékünk* alakja a másoló nyelvjárási sajátossága lehet. A K_1 -et e szerint em. A III. *Híszem!* alakja egyszerű írásváltozatnak tekinthető, bár Csokonai korában már az -n végződésű alak volt általánosabb.
145. I. *Azért hogy én Matróz voltam* K_3 , K_9 , K_9 , K_{11} , K_{18} – 17 , K_{21} , K_{27} , K_{32} , K_{34} , K_{38}
II. *'S azért hogy én Matróz voltam* K_{19} , K_{29}
III. *Azért hogy én Matróz valék* K_1 – 3 , K_4 , K_9 , K_9
IV. *'S azért hogy én Matróz valék*
Az 'S kötőszó itt fölösleges; a régmúltnál jellemzőbb Csokonaira a közönséges múlt idő használata, itt azonban indokolt. Különben is nehezen képzelhető el, hogy a *voltam*-ot a másolók önkényesen javították volna át *valék*-ra. (A K_{11} -ben az eredetileg az I. szerint másolt szöveg át van javítva a II. szerint.) Amely változatokban a 145. sorban *valék* szerepelt, azokban a következő sorban *tanulék* áll. Van azonban e sort illetően még egy eltérés:
- 146.

- I. *Hogy deákul* K₁, K₃, K₆
 II. *'S hogy Deákul*
 III. *Es deákul* K₂, K₃₀₋₄₁, K₄₂, HG. is.
 A legtöbb másolatban előforduló II. változat látszik legindokoltabbnak, Csokonai azonban ilyen esetekben általában megelégedett a *hogy* kötőszóval.
 147. K₁: A' *Apám* em. A szó olvashatatlan előzményből jav. A K₂₀-ban ez a jegyzet csatlakozik a sorhoz:

„Non census, nec clarum nomen avorum
 Sed probitas magnos, ingeniumque facit.
 Ovid. de Ponto L. I. Eleg. X⁶⁷”

148. I. *Tovább is jártam*
 II. *Es többet jártam* K₃₁
 Itt a sor így van javítva a lapszélén: *Tovább is voltam*. Az I. szövegét tarthatjuk hitelesnek, márcsak a vált előző sorbeli előfordulása miatt is.
 150. I. *Többet hoztam*
 II. *'S többet hoztam* K₂, K₁₀₋₁₂, K₁₃₋₂₀, K₂₃, K₂₄, K₂₅₋₂₆, K₂₇, K₂₉₋₃₀, K₄₂, K₄₄, K₄₅₋₄₇, HG. is.
 Az I. változat látszik hitelesnek, mivel a következő sorban — sokkal indokoltabb helyzetben — szintén előfordul szó elején az *'S* kötőszó.
 151. I. *S még sok fűz fa Deákon*
 II. *Még sok fűz fa Deákon* K₁, K₇, K₁₄, K₂₁₋₂₄, K₂₈₋₂₉, K₃₀, K₄₀₋₄₁
 III. *Es egy fűz fa Deákon* K₃
 IV. *Es sok fűz fa Deákon* K₂, K₂₅
 A K₁₄ romlott szövege (*mégtsak fűzfa*) nyilván a II. változat torzulata.
 Az Abafi kiadásában megjelent szöveg (K₄₄) hibás, egyfel több szótagot tartalmaz:

S még sok-sok fűzfa diákon

- Az I. változatot tekinthetjük hitelesnek, a K₁-et e szerint em.
 152. I. *Ki is fognék* K₁: *Kiis* em.
 II. *Ki is vetnék* K₄₃ (s lapszélén javítva, de nem a másolatok zömében előforduló *fognék*-ra, hanem így: *tennék*.)
 A K₂-ban Ro/ *Ki fognék* Hiányzik az *is* kötőszó.
 154. I. *Rhetor* K₁: Ro/ *Rhetort* em.
 II. *'S rhetor* K₁₃, K₄₆, Kföldy is.
 III. Ro/ *Rector* K₁₁, K₁₄, K₂₁, K₃₀, K₄₃, (A K₁₁ s a K₄₃ szövege a lapszélén az I. szerint javítva.)
 IV. Ro/ *Rhetorical Rómában* K₂₈, K₃₀ (A K₃₀ szövege eredetileg az I. szerint készült, s a IV. csak mint változat szerepel benne, vagyilagosan. A HG. jegyzetben utalt a K₃₄-ra.)

Az I. lehet a hiteles változat, a kötőszó itt fölöslegesnek tehető.

A sor utolsó szava — *Oxford* nevének latinos alakja — többféle változatban fordul elő a kéziratokban. Több másolatban németes helyesírás utal — nem minden célzat nélkül — a szó etimológiájára: *Ochs-onia* (K₁, K₂, K₃₁); a K₂-ben *Oks-onia* áll, míg a K₃₁-ben s a K₁₇₋₁₈-ban *Ox-ónia*. A HG.-ban előforduló *Ozonia* forrása a K₃₀ lehetett. Ezek közül az *Ozonia* a hiteles, de úgy lehet, hogy már maga Csokonai is játékosan *Ochs-oniá-t* írt. Kföldy-nél *Oronia* van, de „var. lect.”-ként utal az *Ochs-oniára* is. A K₄₈-ban így fordul elő a sor: „Rhetor ox-oniában (ökör)”.

K₁: *Ochs-oniába* em.

S holmi

157. I.
II.

Holmi K₁, K₁₇ stb.

Talán a többször előforduló kötőszós változat hitelesebb, bár a II. is zökkenés nélkül illeszkedik. A K₁-et az I. szerint em.

A *hokus-pókusság* — mint szokatlan, ismeretlen szó — több másoló tollán eltorzult:

K₁, K₄, K₃₁: *okus Pukusságot* A K₁-et em.

K₂, K₃₁, K₄₁: *okus-pokusságot*

K₆: *okos Pokusságot*

K₂₇: *S Holmi olyas bolondságot*

K₃₆: *S holmi homisz puhasságot*

158. I. *Soha nem gyakorolok* K₁₋₅, K₇₋₉, K₁₈₋₁₉, HG. is.

II. *Soha sem gyakorolok* K₂

III. *Soha se gyakorolok* K₃₀

IV. *Velek nem gyakorolok* K₁₁₂, K₄₂, K₃₃₋₄₀, K₄₂, K₄₅, K₄₇

V. *Mint ök nem gyakorolok* K₂₈, K₃₃, K₃₄

Nyelvtanilag-logikailag az I. változat látszik leg-hitelesebbnek.

159. I. *engem utse*

II. *Isten utse* K₂₆

A másolatok zömében előforduló I. lehet a hiteles.

160. I. *Tiszteletes uram Ötse*

II. *A' Tiszteletes Úr Ötse* K₁₄, K₁₈, K₂₈₋₃₀, K₃₅₋₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂₋₄₃, K₄₇

III. *Tisztelendő uram Ötse* K₂₃, K₂₅

IV. *A' Tisztettes uram Ötse* K₁₆, K₁₇, K₁₉, K₂₄

V. *A Tiszteles uram Ötse* K₁₁ (a lapszámon az I. szerint javítva)

Ro/ Betülendő Uram K₄₁

Ro/ A tiszteletes uram ott se K₄₄

A nyilvánvalóan romlott szövegű változatokat nem számítva, komolyan csak az I–III. jöhet szóba; bár a *tiszteletes* címzés a reformátusoknál volt szokásban, a vers groteszk játékosága megengedi a III.-beli szótévesztést; az I. és II. közül a tréfásan kedélyeskedő stílusú I. látszik hitelesnek.

161. I. *tenné ki*
 II. *teszi ki* K_{1-2} , K_4 . A K_{21} s az ezen alapuló Kföldy az I. változatot tartalmazza, de a lapszélen, illetve jegyzetben a II.-at is feltünteti. A feltételes módot használó I. változatnál természetesebb a jelentő módú II.
162. I. *De Plutó pap természete* K_1 , HG. stb.
 II. *Már Plutó pap természete* K_{11} , K_{18-17} , K_{21} , K_{27-28} , K_{32} , K_{33-34} , K_{42}
 III. *A' Plutó pap természete*
 Az I. változat tűnik logikusabbnak. A K_{11} eredetileg a II. változatot tartalmazta, de aztán Toldy átjavította az I. szerint.
164. I. *Ím engemet is ki vete*
 II. *Ím mond, engem is ki vete* HG.
 A HG. a K_{36} -ra utalva a *kiteve* szóváltozatra is hivatkozik; ez a változat nyilván csak elírás, s ezt a 163. sor ríme is igazolja. A HG.-ban található II. változat valamivel szabatosabb, mint az I., de a másolatok többségében előforduló I. is megáll, ha a 163. sor végére kétpontot képzelünk.
165. I. *hova tovább* K_{2-4} , K_{17} , K_{18} , K_{23-26} , K_{32-34} , K_{41} , K_{44}
 II. *'s hova tovább*
 III. *hová tovább* K_1 , K_{44}
 IV. *hová 's tovább* K_{17}
 V. *Ro/ hová 's tovább* K_3
 Az 's kötőszó fölöslegesnek látszik, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek; a *hová tovább* alak ismert volt a XVII–XVIII. században (ld. NySz.), de Csokonai nyelvjárására nem jellemző, ezért a K_1 -et em.
166. I. *Testvérít*
 II. *Testvérít* K_{2-3} , K_{21} , K_{32} , K_{34-35} , K_{37} , K_{42}
 Csokonai szóhasználatára alapján az I. változat látszik hitelesnek.
167. *Azokban a másolatokban, amelyekben a 166. sorban Testvérít alakváltozat található, e sorban általában berít áll. A K_1 -ben : berít em.*
 A K_{31} -ben *adom* helyett *adja* van, de a lapszélen javítva.
169. I. *De míg e' lenne – héj Bátya* K_1 , K_{11} [hé], K_{23} , K_{25-26} , K_{29} [hé], K_{30} , K_{42} , K_{47} , Kföldy is.
 II. *De míg a' lenne szép Bátya!* K_{12-13}
 III. *De míg e' lenne hé* K_{22}
 IV. *De míg a' lenne héj* K_3 , K_7 , K_{14-19} , K_{20-22} , K_{24} , K_{29-31} , K_{33-34} , K_{38} , K_{44}
 V. *De míg ez lenne, héj bátya* K_{45-46}
 VI. *De míg az lenne, héj HG.*
 VII. *De míg e' lenne héj* K_2 , K_4 , K_{37}
 VIII. *De míg a' lenne héj* K_5-6 , K_8-9 , K_{27} , (hé), K_{39-40}
 IX. *Ro/ De míg szépen van kend* K_{14} , K_{39} , K_{43-44}
 A II.-ban a *szép* nyilvánvaló elírás *héj* helyett, bár a

- K₁₁-ben Toldy regisztrálta; végül azonban a lapszélen a *hej* mellett döntött.
- A többiek közül az I. látszik leglogikusabbnak.
170. I. *Adja ki kend jussomat*
 II. *Adja kend ki jussomat* K₁₀, K₁₆, K₁₇, K₁₈, K₂₁₋₂₂, K₂₃, K₂₄, K₂₅₋₂₆, K₄₂, K₄₄₋₄₇, HG. is.
 III. *Adja ki a jussomat* K₁₄
 Nyelvileg-logikailag is az I. látszik hitelesebbnek.
171. I. *Mert ha nem, hát majd meg láttya*
 II. *Mert ha nem, kend majd meg láttya* K₇₇
 Az I. látszik hitelesnek: a II. hitelet nemcsak egyszeri volta gyöngfíti, hanem az is, hogy a *kend* az előző sorban is előfordul.
173. I. *Azzal a' meg szokott schémát* K₁₉, HG. is.
 II. *Ezzel a' meg szokott schémát*
 Nyelvileg az I. változat látszik hitelesnek. A K₁-et e szerint em.
- A sor utolsó szaváról a HG. lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy a „debr. kéziratban” [= K₃₄] *thémát* szerepel; ugyanez a változat található meg a K₄₁-ben is.
- A K₂₁-ben viszont *Scénát* van s csak a lapszélen zárójelben fordul elő a *Schémát*; ugyancsak *Scénát* van a K₂₈-ban is. Ezek nyilvánvaló szövegromlások.
174. I. *Egy menykő nagy* K₁, K₂₋₄, K₆ stb.
 II. *Egy nagy mennykő* K₁₂, HG. stb.
 III. *Egy menykő nagy*
 A mai nyelvhasználatnak a I. változat szórendje felel meg inkább, de lehetséges, hogy Csokonainál a *menykő* itt nem nyomosító értelemben, hanem konkrét jelentésben áll; ezt megerősítheti a következő sor *sujt* szava is, s a K₂₁ helyesírása: *Egy nagy Menkő-Anathémát* A K₁-et a II. szerint em.
175. I. *A' Báltya fejéhez sujt* HG. is.
 II. *A' Báltya fejéhez csap* K₂₄, K₃₁, K₃₈; változatként Kföldy is.
 III. *Sujt a' Báltya fejéhez* K₂₀, K₂₇, K₂₉₋₃₀, K₄₂, K₄₅, K₄₇
 IV. *Csap a Báltya fejéhez* K₂₁
 A K₃₁-ben a lapszélen zárójelben a (*sujt*) is megtalálható; a K₆-ben viszont a *csap* van zárójelben.
 Az I. változat látszik hitelesnek.
- 176 179. A K₁-ben e sorok a következő hibás sorrendben fordulnak elő: 178—179—176—177; em.
177. I. *A' Plútó Testvér Báltya*
 II. *Ro/Jupiter testvér báltya* K₄₃
 A II. logikátlan: hiszen magán Jupiteren csattan az anathéma.
- 176 179. A K₂₋₄, K₈₋₁₀-ben a sorpárok tévedésből föl vannak cserélve egymással.
179. I. *Múltai kezd, immár láttya*
 II. *Múltai kezdé már láttya* K₁₁, K₁₈, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₇₇
 III. *Már kezd el múltai láttya* K₂₆

- IV. *Múlni kezd, inné látja* K₁₈
 V. *Kezd múlni immár látja* K₂₄
 VI. Ro/ *Múlni kezdé már bánja* K₄₁, K₄₃
 Ro/ *Gyűlni kezd immár* K₂₀
 Ro/ *Látja már múlni kezdé* K₄₄
 Ro/ *Elhűlni kezd már látja* K₄₂
 A K₄₁ eredetileg az I. változat szerint készült, utóbb javították át a II. szerint.

A legtöbb másolatban előforduló I. változat szórondje kissé szokatlan, ezen igyekeztek változtatni a másolók. Mégis az I. látszik legkisebbnek, a HG.-ban alkalmazott központosással:

De, hogy az öccsének heve
Múlni kezd, immár látja.

180. I. *Szép szóval: no osztózatok*
 II. *Szép szóval mond:* K₂₇, K₂₉, K₃₃, K₃₆, K₄₄, K_{feldy}; a K₃₆-ra HG. is utalt jegyzeteiben.
 III. *'S mond szép szóval* K₂₈
 IV. *Szép szóval: ne* K₃₈, K₄₁
 V. *Szép szóval csak* K₁₄, K₄₃
 VI. *Gyengen Fratres osztózatok* K₃₁
 VII. *Szépen Fratres osztózatok* K₃₄
 VIII. *No szép szóval* K₂₅
 IX. *Brüderok tsak osztózatok*
 A változatok sokasága részben abból magyarázható, hogy a függő beszédet nehezen tudták a másolók elképzelni a *mond* utalószó nélkül, másrészt nem tudták eldönteni, hogy a „*Szép szóval*” már a függő beszéd része-e vagy pedig Jupiter szavait minősíti: innen a többféle tagolási kísérlet.
 A *mond* állítmány nélkül, ráértéssel is elképzelhető a mondat, ahogy a legtöbb másolatban szerepel s ahogy a HG. is közölte, de a II. változat is komolyan tekintetbe veendő.
 A *Fratres* a másolók önkényes betoldása lehet.
181. I. *Brüderok, tsak hogy hagyjatok*
 II. *Csak hogy Brüderok* K₂₈
 III. *Brüderok és ti hadjatok*
 Nyelvtanilag-logikailag egyaránt az I. látszik hitelesnek.
182. I. *Engem is vegetálni*
 II. *Engem is vigeálni* K₁₄₋₁₇
 III. *Engem investigálni* K₃, K₈, K₂₀
 IV. *Engem is részesülni* K₂₂
 V. *Engemet uralkodni* K₂₇
 VI. *Engemet is regnálni* K₂₇, K₃₄
 Leghitelesebbnek a másolatok zömében előforduló I. változat látszik, esetleg tekintetbe vehető még a II. is. (V. ö. a BékH. 500. sorával.)

- VII. *Tsak hogy engem is hadjlatok*
Brúderek vigeđni K₂₁
 Az utóbbi a másoló szövegmodosítása lehet, akár-
 csak a IV–VI., ahol a számukra kevésbé ismert szót
 próbálták másik ismertebbel helyettesíteni.
183. I. *Dictum factum úgy mond Pluto*
 II. *Dictum factum monda Pluto* K₄; az I. szerint má-
 solt K₂₁-ben a lapszálon, változatként található.
 Az I. látszik hitelesnek. K₁: *úgy em.*
184. I. *Én az első részt veszem*
 II. *Az első részt én veszem* K₂₃
 III. *Én az első just veszem* K₁₁
 A legtöbb másolatban előforduló I. a leglogikusabb,
 ez tekinthető hitelesnek.
 A K₂₂-ben *veszem* helyett *víszem* áll; a 186. sor
teszem ríme miatt is a *veszem* tekintendő hitelesnek.
187. I. *Azonba a' minapába*
 II. *Ro/ Azonba én minapába* K₃
 III. *Ro/ Azonban Minapában* K₁₂
189. I. a) *Több missionar'ussal* K₁₂, K₂₀; b) *missionarussal*
 K₁₀; c) *Missionárossal* K₁₁
 II. *Több Missionariussal* K₁₂, K₂₁, K₄₁, K₄₄–*47*
 III. *Több missionárokkal* HG.
 IV. *Ro/ Több Misionáriusokkal* K₁
 V. *Ro/ Több Missionariussokkal* K₁₁, K₃, K₄
 VI. *Ro/ Több missi Ropusokkal* K₂
 A *missionarius* szabályos ejtése esetén a sor egy
 szótaggal hosszabb a kelleténél, de a *missionarius*
 harmadik i-je — költői szabadságból — ejthető j-
 nek is, ahogy a 101. sorban a *Capitolium*. Éppen ezért
 a II. változat is figyelembe vehető. — (Kéziratunk
 alapján az MM. is *missionárius* alakot közölt.)
 A III., a latin szó németes, csontkírt alakjával a
 sajtó alá rendezők önkényes megoldásának látszik.
 Az I. a) mellett a II. látszik leghitelesebbnek. A
 K₁-et az utóbbi szerint em.
190. I. *El hiik Kföldy*, HG. is.
 II. *Ro/ Elhalt* K₁₂–*13*
 III. *El hal* K₂, K₂₇
 IV. *El állt* K₂₄
 V. *Ro/ El tűnt* K₃₆
 Az I. a leglogikusabb, ez tekinthető hitelesnek.
191. I. *Az Isten statusoknak*
 II. *Ro/ Az isteni statusoknak* K₃₆
192. I. *egész Orzájok*
 II. *Ro/ egyik Orzájok* K₂₂, K₄₁
 III. *Ro/ egész posája* K₃, K₈
 IV. *egész posájok* K₂₂
 V. *a' két posájok* K₂₂, K₂₄, K₃₆, az utóbbira a HG. is
 utalt jegyzeteiben. Az *Orzájok* esetleg a másoló
 szépítése *posájok* helyett, bár az is elképzelhető,
 hogy némely másoló használt szándékosan durvább

- kifejezést. A III. a rím (szájok) miatt sem lehet hiteles.
194. A sor utolsó szava többféle írásváltozatban fordul elő:
- I. *Senator* K₁₋₅, K₇, K₂₁ stb.
  - II. *Sénátor* K₃₁, HG. is.
  - III. *Sénator* K₂₄
  - IV. *Szénator* K₉
  - V. *Szénátor* K₁, K₁₁, Kföldy is.
- Mint a következő két sorból s néhány másolatban található magyarázatból kiderül, szójáték rejtezik e szakaszban:
- a K₁₋₅, K₉, K₂₁ pl. zárójelben közli a kiemelt szó után: (*Széna*); Kföldy lapalji jegyzetben magyarázza meg a szójátékot. Ennek alapján joggal gondolhatjuk, hogy a fonetikus írású IV., ill. V. változat állhatott az eredetiben.
196. I. *Rághatná a' Nevének* Kföldy is; a K₃₀ alapján a HG. is utal erre a változatra.
- II. *Rághattya a' nevének* K₇, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₀₋₂₂, K₃₀, K₃₁, K₄₂₋₄₄, K₄₆, HG. is.
  - III. *Meg ehetné nevének* K₉, K₂₁
  - IV. *Rághatná a' Czimének* K₄₆
  - V. *Ro/ Rághatná a' neveket* K₂₇
- A legtöbb másolatban előforduló, feltételes igemódot tartalmazó változat látszik leghelyénvalóbbnak s így leghitelesebbnek.
197. I. *Ejnye, Ejnye, egy vén Mágnás*
- II. *Ennye őstt egy vén Mágnás* K₁₋₅, K₇, K₉, K₂₄, K₃₀
  - III. *Ejnyel Ejnyel egy Nagy Mágnás* K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₁
- Az I. változat látszik leglogikusabbnak: a K₁-et e szerint em.
198. I. *Így judicál* K₁, K₁₁, K₂₇, K₄₁, K₄₇
- II. *Így juficált* A HG. is utal erre a változatra a K₃₀ alapján
  - III. *Így prédikál* HG.
- A cselekmény menete alapján a jelen idejű *judicál* látszik leghitelesebbnek; a *predikál* nyilvánvaló elírás.
199. I. *Bizony, bizony e' megint más* K₁₄, K₁₆₋₂₀, K₂₂₋₂₄, K₂₆₋₃₁, K₃₄₋₃₅, K₃₆, K₄₁, K₄₄, K₄₆₋₄₇, Kföldy, HG. is.
- II. *Bizony, bizony ez megint más* K₂₇, K₄₃, K₄₅
  - III. *Bizony, bizony a' megint más* K₁₁
  - IV. *Bizony, bizony az* K₂₃, K₂₉
  - V. *Bezzeg bizony a' megint más*
  - VI. *Bezzeg bizony ez megint más* K₄₄, K₄₂
  - VII. *Bezzeg bizony e* K₂₈
  - VIII. *Bizony az ismét megint más* K₁, K₁, K₇₋₉, K₂₈
  - IX. *A bizonyára megint más* K₂₋₃, K₅
  - X. *Bizony! Bizony! e' nem más más* K₉, K₁₄₋₁₇, K₂₁
  - XI. *No bizony hát e' megint más* K₁₈
  - XII. *A bizonyára megint más* K₁

- Az I. változat látszik leghitelesebbnek: a *Bezeg* nem illik a modatba a bizony elé, ha csak nem valamely debreceni személység szavajárását akarta utánóznai a költő: ez az utóbbi motívum talán belejártzott a többi változat létrejöttébe is. A mutató névmások közül az *e'* illik legjobban a sorba. A K_1 -et az I. szerint em.
Nem tom K_{1-4} , K_4 , K_8 , K_{11} , K_{17} , K_{21} , K_{41} , K_{44}
 A K_8 utóbb átjavítva a II. szerint.
 'S nem tom
200. I. Az 'S kötőszó használata itt fölöslegesnek látszik, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek.
 II. *De a' nagy*
 III. *Az' a' nagy K_{41}*
 III. *'S az a' nagy K_{16}*
 IV. *Ro/ De hogy a' Consectarium K_{34}*
Ro/ De nagy a Consectarium K_4
 A leglogikusabb I.-et kell hitelesnek tartanunk.
202. I. *Valamint a'*
 II. *Mint szintén K_{23} , K_{26}*
 A 203. sor *Szint[én]* szava miatt is az I. a hiteles.
203. I. *Szint olyan valótlan lett Kföldy, HG. is.*
 II. *Szint olyan valótlan volt K_1 , K_4 , K_8*
 III. *Szint olyan sületlen volt K_2 , K_{14} , K_{16} , K_{27-29} , K_{32}*
 IV. *Ro/ Szint olyan véletlen volt K_2 , K_4 , K_{16} , K_{32} , K_{36} , K_{44}*
 V. *Ro/ Szint olyan szünetlen volt K_{44}*
 Az I. szerint másolt K_{31} -ben a *lett* mellett a lapszélen zárójelben a *volt* is előfordul; a K_{26} -ban pedig az I. változat *valótlan* szava a lapszélen *sületlen*-re javítva. Amint a HG. is utalt rá, a debreceni K_{38} -ban *sületlen* tessz változat szerepel.
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik leglogikusabbnak, de a II. és a III. sem zárható ki egészen.
204. I. *Fogják*
 II. *Fogták K_{44}*
 A jelen idejű változat a logikusabb.
205. I. *A' Pápához*
 II. *S a pápához K_{44}*
 Az *S* kötőszó használata szükségtelennek látszik; a K_1 -ben: *Pápához* em.
206. I. *Uttzu a' sok Prokátorok*
 II. K_1 : *Prokátorok* em.
 III. *Utánna a' Prókátorok K_{32} , K_{34-37} , K_{40} , K_{42} , K_{47}*
Aló a sok Prókátorok K_{11} , K_{16-17} , K_{21}
 Nyelvileg-logikailag a legtöbb másolatban előforduló I. változat lehet a hiteles.
207. I. *Mind ki felé nyomulnak*
 II. *Minden felé nyomulnak K_{41}*
 III. *Mind kifelé rándulnak K_{46}*
 IV. *Mind kifelé tódulnak K_{44}*
 A II–IV. elírás lehet.

210. I. *Parlamenten*
 II. *parlamentonn* K₃
 III. *parlamentben* K₁₇
 IV. *Parlamentbe* K₂₁
 V. *Felső Parlamentumban.* K₄₁
 Bár az I. változat ragozása szokatlan — az lehetett a másolók számára is —, de az analógiás esetek (a *Curia*n, a *királyi táblán*, *díltán* stb.) támogatják; így azt kell hitelesnek tartanunk.
211. I. *oda jártak* K₁, K₁₅, K₁₇, K₂₀, K₂₂₋₂₇, K₂₈, K₃₃, K₃₄₋₃₇, K₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₃₋₄₇
 II. *oda járnak* HG. is.
 Az elbeszélés további menete szerint (ld. a 213., a 217. sort!) a múlt idejű alakot tarthatjuk hitelesnek. Azokban a másolatokban, amelyek a jelen idejű *járnak* alakot tartalmazzák, a 213. sorban általában *disputálnak*, a 217.-ben *kivánnak* alakot írnak. (A K₂₅-ban *disputálnak* helyett tévesen *deputálnak* áll.)
216. A K₂₄-ban, a Figy.-ben tévesen *asszonyoktól* áll *asszonyokból* helyett.
218. I. *'S mivelhogy ezt a' Statusok*
 II. *Mivelhogy ezt a' Statusok* K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₃₋₂₄, K₂₇, K₂₉, K₃₂, K₃₄, K₃₉, K₄₀, Kföldy.
 III. *Mivelhogy azt* K₄₁
 IV. *Mivel hát ezt a' Statusok* K₁₄, K₁₉, I₄₉, HG.
 V. *Mivel pedig a Statusok* K₃₃, K₄₀
 VI. *Ro/ Mivel ezt a senatusok* K₂₋₅, K₇₋₉, K₂₀
 VII. *Ro/ Mivel ezt a' Senatorok* K₁
 VIII. *Ro/ Mivel azt a' Sénátorok* K₂₆
 Az I., a II. és az V. jöhet szóba komolyan: közülük az 'S kötőszó I. látszik leghitelesebbnek; a K₁-et is e szerint em.
219. A K₁₁-ben — nyilván tévesen — a *meg nem adták* helyett *meg engedték* áll, s ennek megfelelően a 221. sor rímzava: *öszve tették*
220. K₁: *<Prokátorok> Clerikusok*
222. I. *Máig is* Kföldy, HG. is.
 II. *'S máig is* K₃₋₇, K₁₅, K₂₀, K₂₉₋₃₀, K₃₃, K₃₇, K₃₉, K₄₂, K₄₄₋₄₇
 III. *S máiglan is* K₄₁
 IV. *Még ma is* K₃₅
 A K₁₄-ban romlott szöveggel: *S máig is si usu ex toto* A K₃₁-ben eredetileg az I. változat volt, de aztán a II. szerint átjavították, a lapezéken pedig a IV. változat szerepel. Az 'S kötőszó fölösleges. Az I. változat illeszkedik leglogikusabban a versszakba, ezt kell hitelesnek tartanunk.
223. I. *Saltem potiuntur voto* K₅, K₂₂, K₂₉, K₃₉₋₄₂, K₄₀, K₄₁
 II. *Saltem potiuntur voto* K₁₋₄, K₈₋₉, K₁₄, K₄₃
 III. *Partim potiuntur voto*
 IV. *Tamen potiuntur voto* K₁₉, 25, HG. is.

A K_{16} , a K_{31} és a K_{36} szövege eredetileg az I. változat szerint készült, de a lepezélen a II., illetve a III. szerint vannak átjavítva, amint a K_{34} esetében erre a HG. is hivatkozik.

Kföldy a főszövegben a III. változatot közölte, de jegyzetben utalt az I.-re is. A K_{16} -ban romlott szöveggel *Partim potiusque ex voto áll.*

A II. nyilvánvaló szövegromlás, a *Tamen* és a *Partim* is a másolók behelyettesítése lehet a kevésbé ismert *Saltem* helyett.

A K_1 -et is az I. szerint em.

224. I. Szakáténékat K_{1-9} , K_{11} , K_{14-19} , K_{21-22} , K_{23-25} , K_{27-30} ,
 II. K_{40-42} , K_{47} , Kföldy, HG. is.

'S szakáténékat

A kötőszó fölösleges, az I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A K_1 -ben: *Szakáténékat* em.

225. I. *Uttszu egyszer láрма esik*

II. *Uttszu egykor láрма esik* K_{41}

III. *Uttszu mindjárt láрма esik* K_{23}

IV. *Ro/ Uttszu ezer láрма esik* K_1

V. *Hát egyszer nagy láрма esik* K_{25} , K_{29} , K_{34}

VI. *Nosza egyszer nagy láрма esik* K_{11} , K_{29}

VII. *Rajta egyszer láрма esik* K_{34}

A K_{31} eredetileg az I. szerint készült, a lepezélen azonban a VII. szerint van átjavítva.

Nyelvileg-logikailag az I. látszik leghitelesebbnek, a többi változat részint téves olvasatból (*egyszer ~ ezer*), részben onnan magyarázható, hogy a sorkezdő szokatlanabb *Uttszu* szót a másolók behelyettesítették. K_1 : *Uttszu*. A 206. sor szerint em.

226. I. *Az Urak meg érkeztek* K_{12-13} , K_{31} , K_{36} stb.

II. *Az Urak meg érkeznek*

A K_{31} a II. változat szerinti szövegből jav. A 227. sor állítmánya (*keresik*) alapján a jelen idejű igealakot kell hitelesebbnek gondolnunk.

228. I. *Kik fel nem gyülekeztek*

II. *Kik fel gyülekeztenek* HG. stb.

Jegyzetben a HG. is utal a K_{36} jelzetű debreceni kézira, ahol az I. változat fordul elő, akárcsak a legtöbb másolatban. A K_{31} -ben eredetileg *gyülekeznek* volt s azután javította át a másoló múlt idejű alakra.

Logikailag az I. változat látszik hitelesebbnek.

229. I. *Jupiter a Mandatumot* K_{1-5} , K_{7-9} , K_{14-17} , K_{19} ,
 II. K_{21-27} , K_{32-34} , K_{36} , K_{38} , K_{41} , K_{43-44} , HG. is.

III. 'S Jupiter a' mandatumot Kföldy is.

Jupiter a Monitumot K_2

A kötőszó nélküli I. változat látszik logikusabbnak s így hitelesebbnek.

230. I. *Az atyai monitumot* K_{14} , K_{16-19} , K_{21-24} , K_{27} , K_{29-30} ,
 II. K_{32-34} , K_{36-37} , K_{39-41} , K_{43} , K_{47} , Kföldy, HG. is.

'S az atyai monitumot K_{10} , K_{44}

- III. Az *Apai monitumot* K₁, K₂, K₄₋₆, K₁₁, K₂₂
 IV. 'S az *apai Monitumot* K₁₃
 V. 'S az *anyai Monitumot* K₂₁ A lapszálon *Apai-ra* javítva.
 VI. A *papai Monitumot* K₂₆
 VII. Ro/ Az *Atyai Meritumot* K₂₈
 VIII. Az *atai decretumot* K₁₂₋₁₃
 IX. Az *Apai Mandatumot* K₂
 X. Ro/ 's *apai monumentumot* K₂, K₂
 XI. Ro/ *Apai monumentumot* K₂
 XII. *Mint Atyai Monitumot* K₂₈
 A másolat zömében előforduló I., illetve a III. változat látszik hitelesnek, a többi bizonyos szövegromlás eredménye. Csokonai szóhasználatának a III. felel meg.
231. I. A' *Hasáról olvassa* K₁, K₂₇₋₂₈ stb.
 II. A' *Hasáról olvasta*
 III. Az *hasáról* K₁₁
 IV. *Olvassa a' hasáról* K₂₈
 A kéziratok zömében előforduló jelen igeidejű változat illik ide, az lehet hiteles. A III. fölcserélt szórendje szövegromlás eredménye lehet.
 Némely másolat a *Hasáról* szóhoz csillag alatt jegyzetet csatolt: a K₂-ben ez áll zárójelben: „(* Kutya bőr): a K₁₀-ben: „Kutya bőr vagy Pergamen”, a K₂₁-ben: „Pergament érthetett az Auctor”. stb.
 A K₂₆-ban „A — ról” található: a másoló vagy nem tudta olvasni a szót, vagy tévedésnek vélte, a kihagyta a helyét.
232. I. *ide megyen* HG. is.
 II. *oda megyen* K₂₈ stb.
 III. *ide megyen* K₁, K₈, K₂₁, K₂₄₋₂₇
 IV. *ide megy ki* K₂
 Csokonai szóhasználatát a belső rím (*Rövideden ~ megyen*) miatt is a legtöbb másolatban előforduló I. látszik leghitelesebbnek; ez logikusabb a II.-nál is; a III. és a IV. bizonyára szövegromlás.
234. I. *Hogy mindenik* HG. is.
 II. *Hogy mindegyik* K₂₈
 A legtöbb másolatban előforduló, a régi nyelvre jellemzőbb I. változat lehet hiteles.
 Azokban a kéziratokban, amelyekben a 232. sorban *megyen* alakváltozat van, itt *legyen* fordul elő helyett.
235. I. *Mivel Király magzattya*
 II. *Mint hogy király magzattya* K₁₇
 A kéziratok nagy többségében előforduló I. látszik hitelesnek, az előző sor *Hogy* kötőszava miatt is.
236. I. *Jupiter az égietek* K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₁₉, K₂₁₋₂₄, K₂₇₋₃₀, K₂₂₋₂₄, K₂₈₋₃₂, K₃₄₋₃₆ Kföldy is.
 II. 'S *Jupiter az égietek*

- III. *Hogy Jupiter az Egeket* K_1, K_7, K_{10}
 IV. *S hogy Jupiter az Egeket* K_2, K_9
 V. *s Hogy Jupiter mindeneket* K_{4-6}, K_8
 VI. *De Jupiter az Egeket* K_{28}
 Az 'S kötőszó fölöslegesnek látszik, annál is inkább, mivel a következő sor is azzal kezdődik: az I.-t kell hitelesnek tartanunk, a K_1 -et is e szerint em. (A III–V. azért sem látszik hitelesnek, mivel már a 234. sor is *Hogy* kötőszóval indul.)
237. I. 'S véle
 II. S véle K_{17}, K_{20}
 III. Véle $K_2, K_4, K_7, K_8, K_{18}, K_{21-22}, K_{22}, K_{34-35}, K_{38}, K_{41}$
 IV. Véle $K_{11}, K_8, K_{11}, K_{20}$
 V. Vélek $K_{14}, K_{25}, K_{31}, K_{44}$
 VI. Vélek K_{27}
 VII. 'S Vélek K_{24}
 VIII. 'S vélek (~ vélek) $K_{10}, K_{30}, K_{39}, K_{43}, HG. is.$
 IX. 'S velők Kföldy
 X. Az egeket és földeket K_5
 A VIII. látszik leghitelesebbnek, amely nyelvtanilag is pontosan egyezik az előző sor többes számú tárgyával: a K_1 -et e szerint em.
238. I. Királyi Nével bírjon HG. is.
 II. Királyi Nével bírja $K_{30}, Kföldy is.$
 A nyelvtani egyeztetést tekintve az I. látszik hitelesnek.
239. I. Neptun minthogy
 II. Neptun mivel $K_{2-3}, K_2, K_{14}, K_{21}, K_{23}, K_{25-26}, K_{31}, K_{33}, K_{38}, K_{43-44}, K_{46}, Kföldy, HG. is.$
 III. Ro/Neptun ugyis K_{20}
 Csokonai szóhasználatára az I. változat jellemző, azt kell a II.-vel szemben hitelesnek elfogadnunk.
 A másolatok egy részében (K_{12-13}, K_{46} stb.) *Anglia-ban* raggal, a többiben *-ba* határozóraggal fordul elő; ennek megfelelően alakult a 241. sor végszavának ragozása is. Csokonai ekkoriban még – a beszélt nyelvhez igazodva – nem tett különbséget a hol és a hová kérdésre felelő kétféle ragozás között, tehát a *-ba* ragos változatok a hitelesek.
240. K_1 : Soká Jav. ebből: Sok ideig
 241. I. A' nagy $K_1, K_{2-4}, K_7, K_{14}, K_{16-17}, K_{19}, K_{21}, K_{23-25}, K_{27-28}, K_{32-34}, K_{36-37}, K_{44-45}, K_{47}, HG. is.$
 II. 'S a nagy
 A 'S kötőszó sem látszik egészen fölöslegesnek, mindazonáltal logikusabb a kötőszó nélküli változat.
242. I. Sok ideig vándorolt HG. is.
 II. Mivel soká vándorolt K_{28}
 III. Mivel sokat vándorolt K_{24}, K_{34}, K_{38}
 A vándorolt helyett néhány kéziratban ($K_2, K_{21}, K_{34-35}, K_{41}$) – hibásan – *vándorlott* található.
 Az I. változat látszik hitelesnek, azért is, mivel

- a 239–240. sor már okhatározói mellékmondatot tartalmaz.
244. A K_{28} -ban — bizonyára a másoló önkényes szöveg-változtatásaként — ez áll: *De a tokaji hegyeket*
248. I. *A' földiek, a Kabátot*
 II. *A' földiek az áll hyukat K_6*
 A lapszálen magyarázatként: *poklot*.
 III. *Ro/ A földiek, 's a kabátot K_{17}*
 A II.-vel szemben a rím is az I.-et igazolja.
249. I. *Tsak Plutóra*
 II. *Csak Plutónak HG.*
 III. *Plútó urra K_{25}*
 A HG. utal a K_{28} -ra, ahol *Plutóra* áll.
 A *tukmál* ige vonzata szerint is az I. lehet a hiteles.
250. I. *'S Minthogy HG. is.*
 II. *Minthogy $K_1, K_2-5, K_8, K_{17-18}, K_{21}, K_{23}, K_{21}, K_{28}, K_{41}, K_{44-46}, K_{földy}$ is.*
 A K_{21} szövege eredetileg az I. változat szerint másoltatott, de utóbb a lapszálen átvitelték a II. szerint.
 A K_{17}, K_{21} és a K_{28} -ban a 250. és a 251. sor föl van cserélve.
 Mivel a *Minthogy* már a 246. sor élén is előfordul, valószínűbb, hogy itt a *'S* kötőszós változat állt az eredetiben. A K_1 -et is ennek megfelelően emendáltuk.
251. I. *Ölőzzön kámzsás Maskarát $K_{1-19}, K_{15-18}, K_{19}, K_{20}, K_{21-23}, K_{27-30}, K_{30}, K_{30-39}, K_{41-44}, K_{47}, K_{földy}, HG.$ is.*
 II. *Ölőzzön kámzsát, maskarát $K_{14}, K_{26}, K_{21-24}$*
 III. *Ölőzzön kámzsát 's maskarát*
 IV. *Ölőzzön lárnás maskarát K_{25}*
 V. *Öltsön fel kámzsás maskarát K_{45-46}*
 Az I. látszik leglogikusabbnak, ez lehet a hiteles. A többi változat ebből romlott. $K_{földy}$ a kifejezéshez ezt a megjegyzést fűzi: „Barátruha v. köntös” a változatként közli a III.-at is. K_1 : *kámzsás em.*
252. I. *Pusztuljon az Alföldre*
 II. *'S pusztuljon az Alföldre $K_4, K_6, K_{14-46}, K_{21-22}, K_{24}, K_{26}, K_{27-30}, K_{32}, K_{36}, K_{39-40}, K_{földy}$ is.*
 III. *'S tisztuljon K_{25}*
 A K_{28} -ban s a K_{14} -ben a sor után — az *Alföld* metaforikus használatának magyarázataként — zárójelben ez áll: *(Pokolba)*
253. I. *Meg állt erre szeme szája*
 II. *Meg állt ekkor K_{25}*
 III. *Meg tell arra szeme szája K_4*
 Az I. a leglogikusabb, a többi elírás lehet. A K_1 -ben: *ált; em.*
254. I. *Pluto János Uramnak*
 II. *Pluto Marci Uramnak K_{26}*
 III. *Pluto Miklos Uramnak K_4*

- IV. *Philo Mátyás Uramnak* K₂₆
A János név széles körű használata folytán is a leg-
több másolatban előfordul I. látszik hitelesnek.
255. I. *Lángba jött a két posája*
II. *Lángba jött egész orizája* K₂₆
III. *Lángba jött egész posája* K₂₆
IV. *Lángba jött mind két posája* K₂₆, K₄₅
V. 6. a 192. sor jegyzetével.
A K₂₆-ban — amint erre a HG. az is utal — *Tűzbe
jött* olvasható.
256. I. *No ez úgymond, magamnak* K₁₋₂, K₃, K₂₋₉, K₁₅₋₁₈,
K₂₁₋₂₂, K₂₅₋₂₆, K₃₂₋₃₅, K₃₃, K₄₁₋₄₂, K₄₄, K₄₆₋₄₇,
Kföldy is.
A K₁-ben *ugymond* em.
II. *Nos ez úgymond, magamnak*
III. *Ro/ Nó ez ugyan magamnak* K₃₉₋₄₀, K₄₃
IV. *Ro/ Nézzed úgymond magamnak* K₄₂
V. *Ro/ Nos! és úgymond magamnak* K₁₄
A K₁₇, K₂₁ szövegében — nyilvánvalóan hibásan —
magának van *magamnak* helyett.
Csokonai szóhasználatára a *No* jellemzőbb a *Nos*-
nál, úgyhogy az I.-et kell hitelesnek elfogadnunk.
257. I. *levesticum*
II. *leviticum* K₁₁, K₂₀, K₂₆
III. *aviticum* K₁₇, K₂₆
Az I. *levesticum* írásváltozattal is előfordul; a
K₃₁-ben az eredeti *Levesticum* át van javítva *Levesti-*
kon-ra. A HG. is utalt arra, hogy a K₂₆-ban *aviticum*
áll. A II. és a III. változatban a másolók igyekeztek
az előttük ismeretlen szót „értelmesebbé” tenni.
258. I. *Meg mondta ezt a' Cabala (Kabala)* HG. is.
K₁: *a' Kabala*
II. *Ro/ Megmondta ezt a' Sibilla* K₃₅₋₃₆
III. *Ro/ Megmondta volt ezt Kabala* K₃₄, K₄₀
K₁: *tavally* em.
259. K₁: *Cardinalisokat* em.
261. K₁: *Cardinalisokat* em.
262. I. *Rántzos szemmel* K₁, K₄, K₇₋₈, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₁₉, K₂₁,
K₂₃₋₂₅, K₃₂₋₃₄, K₃₆, K₃₈, K₄₁, HG.
II. *'S rántzos szemmel* Kföldy is.
III. *Mord szemekkel* K₅
IV. *Mérges szemmel* K₂₃
A kötőszó nélküli I. változat vall leginkább Cso-
konaira. Kföldy változatként a *komor* mellett még a
mérges-t is idézi.
263. I. *A' Korhely Mágndsokat*
II. *Egynehányszor azokat* K₂₃
III. *Királyi mágndsokat* K₂₃
IV. *A félénk mágndsokat* K₂₃
Az I. lehet hiteles: a többi enyhítő szándékú óvatos-
kodás eredménye. A K₁-ben *Mágndsokat* em.
264. I. *No hisz úgymond szette vették*
II. *No bitz úgymond szette-vették* K₂₇₋₂₈, K₃₄

- III. *No! bizony mond szette-vették K₁₉*
 IV. *De hisz ugymond szette-vették K₂₃*
 V. *No hisz, mondia, teremtettk HG.*
 VI. *Ro/ No is ugymond K₂₅*
 VII. *Ro/ No ti ugymond K₄₄*
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik leghitesebbnek, a többi szövegromlás eredménye lehet. A K₁-ben: *ugymond em.*
265. I. *Megtanultak teremtettk*
 II. *Megtanultak edszültték K₈, K₂₁, Kföldy is.*
 III. *Megtanultak szedtevettk HG. (A HG.-ben a 264. és 265. sor végszava föl van cserélve.)*
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik hitelesnek.
266. I. *fütyülni*
 II. *fütyülni K₁₈, K₂₁, K₃₈, K₄₅, Kföldy, HG. is.*
 Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg inkább.
267. *Ez a versszak (39.) a K₂₃-ben, a K₄₀-ben, a K₄₈-ben és a K₄₇-ben — tévesen — föl van cserélve az utána következő 40. versszakkal.*
268. I. *Szóba sem áll senkivel*
 II. *S szóba sem áll senkivel K₄₈, HG. is.*
 III. *Szóba se állt senkivel K₃*
 Nyelvtanilag-logikailag a jelen idejű igealakot tartalmazó, kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek.
269. I. *Nyelvét tsak nem széllyel rágja K₁, K₄, K₇, K₈, K₁₄, K₁₈₋₁₇, K₁₉, K₂₁₋₂₉, K₃₂₋₃₄, K₃₈, K₄₄*
 II. *'S nyelvét tsak nem széllyel rágja*
 III. *Nyelvét tsak nem széllyel rágta K₃*
 IV. *Nyelvét tsak nem széllyel rágja K₈, K₄₁*
 V. *A Nyelvét tsak nem szét rágja K₃₅*
 A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek: tekintetbe jöhet még a IV. is. A múlt idejű igealakot tartalmazó III. téves, szövegromlás eredménye lehet az V. is.
270. *Némely kéziratban (pl. K₂₁, K₄₈, HG.) jeggyerével alak áll, holott a 268. sor senkivel végszavával a jeggyerével rimel tisztán; ez az utóbbi fordul elő a legtöbb kéziratban, ezt kell hitelesnek tartanunk. Mint a HG. is rámutatott: a K₃₄-ban a sorhoz ez a magyarázat kapcsolódik: (szamárr-áll).*
271. I. *Mérgeesen járt keze lába*
 II. *S Mérgeesen K₃₈₋₄₀, K₄₆*
 III. *Mérgeesen jár keze 's lába K₂₃, K₄₅, Kföldy is.*
 IV. *Mérgeesen jár keze, lába K₃, K₁₈, K₂₂, K₂₇, K₃₄₋₃₈, K₄₂, K₄₆*
 V. *S mérgeesen jár keze lába K₄₇*
 VI. *S mérgeesen állt keze lába K₁₈, K₄₅*
 VII. *Mérgeesen állt szeme szája K₁₉, HG. is.*
 A K₃₁ az I. szerint volt másolva, de a lepezélen javítva a II. szerint.

- A múlt idejű, kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek (bár a jelenidő is elfogadható); a VI., VII. nyilvánvaló szövegromlás eredménye.
270. I. *Szerentse hogy Patronnyába*
 II. *Szerentse hogy patronába* K₆, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₀₋₂₂, K₂₇, K₃₁
 III. Ro/ *Szerentse hogy hamarjába* K₁₂₋₁₃, K₂₅, K₃₁
 IV. Ro/ *Patronája* K₁₄, K₁₈
 V. Ro/ *Patrollyába* K₂₀, K₂₄
 VI. Ro/ *Patrolába* K₂₀
 A K₁₁-ben a szöveg a lapazélen az I. szerint javítva.
 A III. változat talán téves olvasat, illetve behelyettesítés eredménye. A I. a hiteles.
273. A sorban előforduló kevésbé ismert *tzindlok* (német. *Zindloch*) sok írásváltozatban, gyakran igen eltorzult alakban maradt fenn; a K₂₅ másolója pl. az egész sort megváltoztatta: *Nem volt kard az oldalán*; a K₂₀-ban ezt találjuk: *Nem vala semmi töltés*. K₃₀: *Nem volt elég Puskaapor*. Mint a HG. is rámutatott, a K₃₄-ban ez olvasható: *Nem volt tölteni való*.
274. I. *Nagy mérgessen*
 II. *'S nagy mérgesen* K₃₀₋₄₀, K₄₅₋₄₇
 III. *Mond mérgesen* HG.
 Az I. látszik leghitelesebbnek: a soroleji kötőszó (II.) fölösleges; a III.-ban pedig az egyenes beszédet bevezető *Mond* a másoló fontokodásából kerülhetett oda; anélkül is érthető a mondat.
275. I. *Farba rugja* Kföldy, HG. is.
 II. *Farba rúgta* K₁₂₋₁₃, K₁₆, K₂₇₋₂₉, K₃₀, K₄₁, K₄₂
 Az előző versszak elbeszélő (*bévágja, rúgja*) jelene szerint az I. változat látszik hitelesnek.
276. I. *az Apátok*
 II. *az anyátok* K₂₁
 Az I. változat lehet a hiteles; ez a logikusabb K₁: *Perna hajder em*.
280. I. *Sem használna már nektek* K₂, K₄, K₆, K₁₁, K₁₇, K₁₉₋₂₃, K₂₄, K₃₁₋₃₂, K₃₃, K₄₀, HG. is.
 II. *Sem használhat ténéktek* K₁₉₋₂₀, K₂₀
 III. *Sem használhat már néktek*
 IV. *Sem használ már ténéktek* K₄₀
 A K₃₁-ben az eredetileg a III. szerint másolt szöveg utólag van javítva az I.-nek megfelelően. A K₂₇-ben s a K₃₄-ben tévesen már *nékem* van.
 Az I. változatbeli igemód használata látszik logikusabbnak, ezt tarthatjuk hitelesnek.
281. I. *kappja magát* K₁, K₆, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₁, K₂₇₋₂₉, K₃₀, K₃₂₋₃₄, K₃₄, K₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₄₋₄₇
 II. *kaptá magát*
 Indokoltabbnak látszik a jelen igeidő használata, ezért az I.-t kell hitelesnek tartanunk.
 Némely másolatban (pl. K₂₀) s magában a HG.-

- ban is a versszak első négy sora föl van cserélve: a 281—284. sor fordított sorrendben következik.
282. I. *Nyerget tesz* K₅, K₁₈₋₁₇, K₂₁, K₂₄, K₂₇, K₂₈, K₃₂₋₃₄, K₃₈, K₄₄
 II. *Nyerget tett a' hátára* K₃ stb.
 III. *'S nyerget tett a' hátára* K₁₈, K₂₀, K₃₀, K₃₇, K₄₄₋₄₇
 IV. *Nyerget vett a' hátára*
 V. *Nyerget vet a' hátára* K₁₄, K₂₃
 VI. *Nyerget vet a Vállára* K₃
 Ha a 281. sorban a jelen idejű igealakot fogadjuk el, itt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; kivüle tekintetbe vehető még talán az V. is.
283. I. *Farkon tsap egy Isten agát*
 II. *Torkon tsap egy Isten agát* K₁₂, K₁₈, K₂₁, K₃₀, K₃₉, K₄₄, K₄₆₋₄₇
 III. *Tarkón tsap egy Isten agát* K₁, K₄, K₆₋₇, K₁₁, K₁₄₋₁₅, K₂₄, K₂₇, K₃₀, K₃₃, K₃₈, K₄₀, Kföldy is.
 IV. *Sarkon tsap egy Isten agát* K₃₄
 V. *Faron csap egy Isten agát* K₄₆
 VI. *Torkon kap egy Isten agát* K₂, K₅, K₇, K₂₂₋₂₃, K₄₁
 VII. *Tarkón kap egy Isten agát* K₃₂
 VIII. *Nyakon kap egy Isten agát* K₁₇, K₁₉, K₂₃, K₃₅
 IX. *Farkon kap* K₂
 X. *Torkon üt egy Isten agát* HG.
 Kföldy a III. szerint közölte a szöveget, de jegyzetben a VI. változatra is utalt.
- A változatok sokasága részint szépítő szándékból, részint téves olvasatokból magyarázható. Az I. változatbeli *Farkon* lehetett az eredeti, bár a *Torkon*, *Tarkón* is elképzelhető. A *Sarkon*-, *Faron* szövegromlás lehet. A K₁-et az I. szerint em. A *kap* a *csap* téves olvasatából magyarázható (nem valószínű, hogy a költő ismét a *kap* igét használta volna, mikor egy sorral előbb, a 281. sorban már használta: *kapja magát*).
- Némely kéziratban a szokatlan *Isten Agát* kifejezés is eltorzult: *Isten agát* (K₂₃, K₃₂ stb.), *Isten agát* (pl. K₃₃₋₁₆), *Isten apát* (K₃, K₅, K₂₀ stb.). Ezek téves olvasatok, illetve szövegromlások.
- A HG., amely téves sorrendben közli a versszak 1—4. sorát, jegyzetben idézi a K₃₈ megfelelő sorait.
284. I. *Fel ül maga magára*
 II. *'S felül maga magára* K₁₀, K₁₅, K₂₂, K₂₆, K₃₆, K₃₈₋₄₂, K₄₃, K₄₇, Kföldy is.
 III. *'S felül maga rá arra* K₁₁, K₃₁
 IV. *Fel ül maga hátára* K₁₈₋₁₇, K₁₉, K₂₁, K₂₄
 V. *S ül annak a hátára* K₁₄
 VI. *felült maga hátára* K₂₃
 VII. *S fel ül maga hátára* K₁₀, K₃₀, K₃₆, K₄₄
 VIII. *'S ül a maga hátára* K₄₃
 IX. *Felveti az agára* K₂₀, HG.
 Kföldy változatként jegyzetben a III.-at idézi; a

K₂₁, amely eredetileg a III. szerint készült, utóbb az I. szerint javítva.

A másolók nem tudtak eligazodni a kissé groteszk szövegben, amelyben arról van szó, hogy a dühödt Plútó saját hátára ülve vágatott el; ezt tévedésnek érezték: ezért próbálták átszerkeszteni a mondatot, a megnyergelést egy kívülálló személyre vonatkoztatva. (A hátára ebben a sorban nem lehet helyes, mivel önrímet alkot a 282. sorral.) Némileg bonyolítja az értelmezést az „Isten Agá”-ra (= Jupiterre?) vonatkozó előző sor.

Értelmezésünk szerint az I. változat a hiteles.

285. I. *Mint Bálámról*
II. 'S mint Bálámról K₁₇, K₂₀, K₂₈₋₃₁, K₃₅, K₃₉₋₄₀, K₄₅, K₄₇, Kföldy is. A K₁-ben: *Bálámról* em.
III. Roj *Es Bálámról* K₄₈
Az 'S kötőszó itt fölösleges; az I. változat látszik hitelesnek.
286. I. *Mondják, hogy Pal(a)estinába* HG. is.
II. *Mondták, hogy Palesztinában* K₄
III. *Beszélik, Palesztinában* K₉, K₃₁, Kföldy is.
IV. *frják, hogy Palesztinában* K₂
A K₃₁ a lapszélen az I. szerint javítva. Kföldy változatként jegyzetben idézi az I.-et is.
Az I. látszik leglogikusabbnak s így leghitelesebbnek. A másolókat az inverzió — az előző sorba vetett *hajdanába* — zavarhatta a mondat helyes értelmezésében.
- A másolatok java részében *hajdanába* alak fordul elő, s ehhez igazodik a *Palesztina* szó ragja is; néhány kéziratban (pl. K₂₈, K₄₅)-ban raggal fordul elő a két említett szó. Csokonai nyelvhasználatára ekkor még az előbbi volt jellemző, ezért azt tarthatjuk hitelesnek.
288. K₁: *Magnások* em.
200. I. 'S a' többi Isten *pajtások*
II. A többi Isten *Pajtások* K₁₂, K₁₈, K₂₃, K₂₅, K₃₂, K₄₄, K₄₆
III. De a többi Isten *Pajtások* K₁₁, K₁₇, K₂₁, K₂₇, K₃₂, K₃₄, K₃₈
A III. bizonyára szövegromlás; az I. és II. változat közül a kötőszóval kezdődő I. látszik hitelesnek.
202. I. *Pro animis mortuorum* K₁₋₂, K₇, B₉, K₁₀, K₁₄₋₁₇, K₂₂, K₂₅, K₂₇₋₂₈, K₃₄, K₃₆, K₃₉, K₄₂₋₄₈, Kföldy, HG. is.
II. 'S *pro animis mortuorum*
Ha a 290. sorban elfogadjuk az 'S kötőszó I. változatot, akkor itt a kötőszó nélküli (I.) változatot kell hitelesnek elfogadnunk.
208. I. *Et pro successu suorum*
II. *Et pro salute suorum* K₁₂₋₁₃ stb.
A K₁₁ másolata eredetileg az I. szerint készült, de Toldy — nyilván a K₁₂ alapján — a lapszélen a II. szerint javította.

- A másolatok zömében — a Kföldy-nél és a HG.-ben is — az I. változat található meg; tartalmilag az illik ide jobban, de a II. sem zárható ki egészen.
295. I. *Mikor immár*
II. *S mikor immár* HG.
A kéziratok zömében az I. változat található; logikailag is ez látszik hitelesebbnek.
298. I. *Isteni sugallással*
II. *Isteni sugarlással* K₃₋₄, K₄₁
Csokonai korában mindkét alak élt az irodalmi nyelvben; a költő nyelvhasználatára az I. a jellemző.
299. I. *Jupiter pedig Neptunnal*
II. *Jupiter meg Neptunussal* K₄₁
Az egyetlen másolatban előforduló II. változat mellett csupán az szólhat, hogy a következő sor végzavával (*Lepidussal*) tisztább rímet ad; viszont a versben a vízi isten neve végig csonka formában, -us végződés nélkül áll, így mégis az I.-et kell hitelesnek elfogadnunk.
301. I. *Éppen úgy tselekedett*
II. *Éppen úgy tselekedtek* K₃, K₄, K₂₆, K₂₇, K₃₀, K₄₁, K₄₂
A II. logikailag s a nyelvtani egyeztetést tekintve egyaránt hibás, nyilvánvaló elírás. A K₁-ben *ugy* em.
302. I. *Ó is osztán*
II. *'S ő is* K₂₁, K₄₁, K₄₇
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek. A legtöbb másolatban előforduló *osztán* alakot Abafi (K₄₁) és a HG. modernizálta *asztán*-ra.
303. I. *Bé bukott az ágyára*
II. *Be bukott* K₄, K₇, K₁₀, K₂₂, K₄₁, K₄₆
III. *Le bukott* K₃₋₄, K₃, K₁₀₋₁₇, K₁₉, K₂₃, K₂₇, K₂₉, K₃₂₋₃₄, K₃₆, K₃₈, K₄₂₋₄₄, K₄₇, Kföldy, HG. is.
A -ra határozói raggal inkább a *le* igekötő van összehangban, míg a *be* (*bé*) igekötő -ba ragot kívánna; ha viszont úgy képzeljük, hogy Jupiter kívülről bukott be az ajtón szobájába, akkor a *be*-, illetve a Csokonaira jellemzőbb -bé van helyén (az esetben is, ha mennyezetes ágyat képzelünk el). Az utóbbi látszik valószínűnek; a III.-ban a másolók igazították a határozói raghoz az igekötőt.
304. I. *Junót* K₁₋₃, K₁₋₅, K₁₄, K₁₆₋₁₇, K₂₂₋₂₃, K₂₇, K₂₉, K₃₁₋₃₄, K₃₅, K₄₁, K₄₃₋₄₄, Kföldy, HG. is. A K₁-ben: *Junot* em.
II. *'S Junót*
Némely változatban (pl. K₄₁) a 302., 304. s a 306. sor egyaránt *'S* kötőszóval kezdődik; ez a kötőszóhalmozás indokolatlan, s egyébként sem jellemző Csokonaira. A HG. egyik sornál sem közöl kötőszót, a K₄₁ csupán a 304. élén, Kföldy csak a 306.-ban. A leglogikusabb s legindokoltabb a kötőszó a 306. sor elején, a többi sorban főkelegetnek látezik.

305. A K₃₁-ben az *Oda vonta* a lapszélén javítva: *rántó*
306. I. 'S ott egyszerre
II. Ott egyszerre K₁₂₋₁₃, K₁₆, K₄₆, HG. is.
III. Sőt egyszerre K₃₁, K₃₂
IV. És egyszer mind K₃
A 304. sorhoz fűzött magyarázatunk szerint is a másolatok többségében előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A II. és a IV. szövegromlás lehet.
307. I. Meg tette és a' kéz fogót A K₁-ben *kéz fogót* em.
II. Megtette a' kéz *lábfogót* K₄₃
A II. nyilvánvaló szövegromlás, illetve a másoló tréfája lehet.
308. I. Breviter elvégezte
II. Breviter elvégezték K₃
Bár logikailag a II. is beleillik a mondatba, a másolatok túlnyomó többségében található I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
309. Mint a vers kéziratairól szóló fejezetben már volt róla szó, a 309—322. sor — két versszak — a legtöbb másolatból hiányzik. Kétször egyiket sem közölte, noha az általa másolt K₃-ban megvan mindkettő; a szintén általa másolt K₃₁-ből azonban hiányoznak e strófák. Kiadásából bizonyára obszcén tartalmuk miatt maradtak ki. A HG. csupán egy versszakot közölt (309—315. sor), a másikra a jegyzetekben sem hivatkozott, noha az általa is használt SpK. 1722-ben megvan mindkettő.
A két kritikus versszakot az ÖV. s az ÖV.² sem közölte; először az MM.-ban jelentek meg együtt, a mi kutatásaink alapján.
A K₃-ben előforduló *hintát* s a K₂-ben található *Flintet* nyilvánvaló elírás.
311. I. Mond, ez egész töltéssel tölt
II. Mond az egész töltéssel tölt K₂, K₃
III. Ro/ Mint az egész töltéssel tölt K₂, K₃
Az I. látszik leghitelesebbnek.
312. Tettzik a' Lyánkák közül
A K₂-ben a *Tettzik* nyilvánvaló elírás; a K₃-ben ennek helyén olvashatatlanul átjavított szó van; láthatóan a másoló sem ismerte föl az eredetét. A K₁, a K₄ és a K₆ szövegében a sor végén zárójelben ez a magyarázó szó található: (*valakinek*) (ti. 'a Lyánkák közül valakinek').
313. I. Hogy gyümölcstöt szakaszhaszon A K₁-ben: *gyümölcstöt* em.
II. Hogy gyümölcstöt szakaszszanak K₁₁
A K₂-ben a 313. és a 314. sor rímzavai föleserélődtek, így ott — nyilván másolási hibából — *Hogy gyümölcstöt kostonhaszon* olvasható. A K₁₁-ben föltehetően Toldy módosította a szöveget: így akarván logikailag-nyelvtanilag összhangba hozni az előző sor többes számú alanyával.

314. I. 'S édes érzést kóstolhasson K_1, K_2, K_3
 II. Édes érzést kóstolhasson K_2, K_4, K_5, K_6
 III. Édes érzést kóstolhasson K_7
 IV. Édes érzést kóstoljanak K_{11} (a 313. sor rímzavához igazodva).
 Talán a kötőszó I. hitelesebb, mint a II., bár kötőszó nélkül is helytálló a mondat; értelmileg-nyelvtanilag az egyetlen kéziratban előforduló III. is elfogadható.
315. I. E szörös baratzk magból K_1, K_2, K_3, K_{11}
 II. A' szörös baratzk magból K_9
 III. A szörös Baratzk magbann K_{2-7}
 Logikailag az I.-t kell hitelesnek tartanunk.
316. I. Erre az Isten Aszszonykák
 II. Ekkor az Isten Aszszonykák K_5
 Az I. a logikusabb s így a hitelesebb.
318. I. Szemeikre reá tarták $K_1, K_4, K_{4-6}, K_{12}$
 II. Szemeikre rá tartották K_3, K_9
 III. Szemeikre rájok tartják K_2
 IV. Szemeikre rá takarták K_5
 Az I. vagy a II. lehet hiteles; a II. valamivel jobb rímet ad, viszont a 317. sor elbeszélő múltja (*El sikották*) az I. mellett szól.
319. I. Őt újjú umbrájokat K_1, K_{1-4}, K_{4-9}
 II. Őt újjú umbraikat K_2
 III. Őt újjú árnyékokat K_5
 Az I. a hiteles; a K_5 -ben a latin szót kezdte el a másoló, majd áthúzta (*(um)*) s a magyarral helyettesítette.
322. I. Mint Leánykánk szokták K_{1-2}, K_{1-6}
 II. Mint leányaink szokták K_3
 III. Mint Leánkánk szoktak K_9
 Értelmileg-stilisztikailag az I. tekintendő hitelesnek.
323. I. Fő Tzélja mindig a' leve $K_1, K_2, K_{2-7}, K_9, K_{11}, I_{21}, K_{21}, K_{22}$
 II. Fő Tzélja mindig e' leve
 III. Fő Tzélja mindig ex leve K_{21}, K_{22}
 IV. 'S fő tzélja mindig a' leve K_{20}, K_{22}, K_{27}
 V. Fő Tzélja mindig ez vala K_{21}
 VI. Fő Tzélja mindig e' vala K_{22}
 VII. Fő Tzélja mindig az leve K_{15}
 VIII. Ro/ Igy folydogált az élete $K_{10}, K_{11}, K_{22}, K_{23-24}$
 Az I. a leglogikusabb.
325. I. Hogy a' Familia neve
 II. És a' Familia neve K_{20}
 Nyelvtanilag-logikailag az I. létezik hitelesebbnek.
326. I. Ő benne el nem
 II. Ő benne ki nem K_{11}, K_{22}
 A II. a másolóok szövegmodosítása lehet: a németesebb *kifogy*-gyal helyettesítették a számukra szokatlanabb, régesebb *elfogy*-ot.
327. I. 'S Ha hiszünk

- II. *Ha hiszünk* K₁, K₁₁, K₁₈, K₂₅, K₂₈₋₂₉, K₃₄, K₄₈, HG. is.
 III. *Hogy ha hiszünk* *Scriptoroknak* K₂
 A másolatok egy részében a 328. sor is 'S kötőszóval kezdődik ('S *Holmi Isidorusoknak*); a két kötőszó logikailag sem tűri egymást: a 327.-be illik inkább, tehát az I. változatot kell hitelesnek tekintenünk; a K₁-et e szerint em.
 328. I. *Holmi Isidorusoknak*
 II. 'S *Holmi Isidorusoknak* K₁, K₂, K₇, K₂₀, K₃₀, K₃₇, K₃₉₋₄₁, K₄₂, K₄₇
 III. *Ro/Es Holmi Isidorusoknak* K₃₄, K₄₃
 IV. *Ro/Holmi Historicusoknak* K₁₄, K₁₇, K₄₃
 V. *Ro/Némely Historicusoknak* K₃₃, K₄₄
 VI. *Ro/Holmi Desidorusoknak* K₂₃
 A 327. sornál elmondottak szerint is az I. látszik leg-hitelesebbnek; a K₁-et e szerint em.
 329. I. *Meg is felelt Czéljának*
 II. *Czéljának meg is felelt* K₂
 III. *Meg felelt e czéljának* K₂₃
 A II. és a III. szövegromlás lehet. A K₁-ben a Cz-t a másolat helyesírásához igazítottuk.
 330. I. *Eddig van az osztózásnak*
 II. *Eddig van ez osztózásnak* Kföldy
 Az I. a logikusabb.
 331. I. *Egész Historiája*
 II. *Rövid Historiája* K₂, K₄, K₉, K₉, K₂₆, K₃₄
 (Az utóbbira jegyzetben a HG. is utalt.)
 A legtöbb másolatban szóismétlődés van; a K₁-ben pl. ez található:

*Eddig van az osztózásnak
 Egész Historiája
 Az egész Tanátskozásnak
 Rövid Theoriája*

Hasonlóan közölte a HG. is. A K₄-ban a Kföldy-nél így módosult a szöveg:

*Eddig van ez osztózásnak
 Rövid historiája
 Az egész tanátskozásnak
 Egész theoriája;*

A másolatok aztán különféle megoldásokkal igye-
 keztek kiiktatni a szóismétlődést: amelyikben a
 331. sorban már előfordult az *Egész*, az rendszerint
 a következő sorban alkalmazott másik jelzőt.

332. I. *Az egész tanátskozásnak* Kföldy, HG. is.
 II. 'S *az egész tanátskozásnak* K₁₃, K₃₉₋₄₁, K₄₈₋₄₇
 III. *Az Isten tanátskozásnak* K₁₄, K₁₇, K₃₂, K₄₃₋₄₄
 IV. *Az égi tanátskozásnak* K₂₉, K₂₈, K₃₄, K₃₄
 (Erre az utóbbira a HG. is utal.)

- V. 'S a' *hosszas tanátskozásnak* K₄₅
 Föltehető, hogy Csokonai eredetileg csakugyan nem ismételte meg a jelzőt, bár az epikus előadásban összegező, nyomósító szerepben sem ritka az efféle szóismétlés. Ha az I. változatot fenntartással fogadjuk, leginkább a IV. vehető tekintetbe.
333. I. *Rövid Theoriája*
 II. *Egész Theoriája* K₂₋₄, K₈, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₃, K₂₇₋₂₈, K₃₄, Kföldy is.
 III. *Elbeszéllett schemája* K₁₄, K₁₉, K₃₀, K₄₃₋₄₄
 IV. *Sarkalatos summája* K₃₂, K₃₄
 V. *furtsa Theoriája* K₂₄
 Az I. látszik leghitelesebbnek; a III–V. a másolók önkényes szövegmodosítása lehet a szóismétlődések elkerülésére. A K₁₁-nek a II. szerint másolt szövegét Toldy a lapszálon az I. szerint javította.
334. I. *Practice a' mindennapi*
 II. *Ro/ A' Practica: minden napi* K₁₇
335. I. *Tapasztalás és a' papi*
 II. *Tapasztalás 's a' minapi* K₃₂, K₃₄
 A II. óvatos szépítés lehet.
336. I. *Családság bizonyítja*
 II. *Tízoldás bizonyítja* K₁₁ A lapszálon azonban Toldy az I. szerint javította.
 III. *Hatalom bizonyítja* K₁₄, K₁₈, K₂₂, K₂₃₋₂₄
 IV. *Státusok bizonyítja* K₁₅, K₁₉, K₂₇₋₂₈, K₃₂, K₃₄, K₃₄
 V. *Rendek is bizonyítja* K₃₂, K₄₁
 VI. *Rendek mind bizonyítja* K₂₃
 VII. *Szent tsaládság tanítja* K₁₁, K₁₈, K₂₆, K₃₀₋₃₁, K₄₅
 VIII. *Szokás eztet tanítja* K₂₇₋₂₈
 IX. *Acta jam demonstrarunt* K₁₋₃, K₇₋₉, K₂₈, Kföldy is.
 X. *Impostura quid docet* K₃₉
 XI. *Ro/ Szent szabadság tanítja* K₄
 A számos változat egy része szépítő szándékú átstilizálás eredménye: így föltehetőn a III–VI, s a II.; a VII–VIII. szövegromlás lehet: a *tanítja* kevésbé illik ide, mint a *bizonyítja*. A latin nyelvű IX. és X. jellemző Csokonai e versének stílusára: nehéz is elképzelnünk, hogy valamelyik másoló latin szöveggel próbálta volna helyettesíteni a magyart, mikor a másolókra ennek inkább az ellenkezője jellemző.
 A K₁₁ eredetileg a VII. változat szerint készült, s alatta — talán más kézzel beírt változatként — található a IV.
- Valószínűnek látszik, hogy a IX. volt az eredeti, a hiteles, s a latin kifejezést helyettesítették a másolók magyar szövegekkel. (A X. esetleg az egyik magyar nyelvű változat [VII.] „visszalatinoosítása”.)
- A K₁₀-ben a 335. sor utolsó szava s a 336. sor helye ki van pontozva.

A szatíra keletkezéséről szólva rámutattunk, milyen szorosan kapcsolódik az 1790/91-i országgyűlés időszéri politikai kérdéseéhez, s azt is jeleztük, hogy 1791 márciusánál korábban aligha keletkezhetett.

Az eddigi irodalomtörténeti értékelésekben Csokonai e korai verse nem kapott kellő méltatást: többnyire csak diákos tréfát, mítoszparódiába szőtt ötletszerű politikai csipkelődést láttak benne ismertetői. Az bizonyos, hogy a Szalkay Antal által magyarra fordított Blumauer-féle *Aeneis-travestia* ihlette, de míg Blumauer számára az antik történet ügyezőlván közömbös volt, s politikai célzásai szervesen, öletszerűen illeszkednek a történethe, Csokonai magát a cselekményt, a szerkezetet a politikai mondanivalója szolgálatába állította, pontosabban: eleve így választotta meg a szatíra meséjét, hogy az — akárcsak a *Békaegérharc*-ban — politikai mondanivalóját a cselekmény által is határozottan tüntesse. Ezt mindaddig nem vették a szatíra méltatói kellően figyelembe. (V. ö. Szilágyi F.: CSMűv. 391–406. l.)

Az 1790/91-i országgyűlésen a követek vitája leghevesebben a II. József halálával megüresedett trón körül forgott. József halálakor öccse, Lipót, toszkénai herceg elfoglalta ugyan a trónt, de a rendek — válaszul II. József abszolutisztikus kormányzására — az új királytól hitlevél kiadását kívánták, a radikális két tiszai kerületnek viszont (amelybe Debrecen is beletartozott), az volt az álláspontja, hogy II. József, de már Mária Terézia is oly súlyosan megsértették az ország alapvető törvényeit, hogy ezzel az örökösödés szála megszakadt: „filium successionis internum” [est]” (ld. Marczali I, 265. l.; v. ö. Hóman—Szekfü V, 67–68. l.).

Érthető, hogy a diákköltő olyan témát keresett — Blumauer példája az antik irodalomból —, amelynek örökösödési harc állt a középpontjában. Ilyen volt az a mitológiai aranykor-történet, amelyben a gyermekeket elnyelő Saturnust (Kronoszt) egyetlen életben maradt gyermeke, Jupiter letaszítja a trónról s az abszolút hatalmat magához ragadja. E történetet Ovidiusból ismerhette a költő (Met. I. 89 kk. Fasti I. 183 kk. stb.).

Az antik istenek köznapi szerepeltetése, illetőleg demitizált történeteiknek politikai aktualizálása kedvenc témája volt a kornak. Bürger is élt ezzel a fogással a *Raub der Europa*-ban (amelyet a *A Tolvaj Isten, vagy a Crimen Raptus* címmel Csokonai is lefordított) s a *Menagerie der Götter*-ben (v. ö. Székely György: Figy. XXV [1888] 275–276. l.). Alessandro Tassoninak *La secchia rapita* című komikus eposzában is van egy részlet az istenek tanácskozásáról, amely nagyon emlékeztet mind az istenek orszolozása, mind a *Békaegérharc* hasonló jelenetére. Csokonai azonban 1791-ben e német és olasz munkát még aligha ismerte.

Az országgyűlés másik központi kérdése — részben a felvilágosodás, részben a nemzeti függetlenségi törekvések jegyében — a katolikus klérus hatalmának korlátozása volt, illetőleg ezzel együtt a II. József halálával védtelenül maradt protestánsok vallásszabadságának biztosítása. Az utóbbival kapcsolatos 1791. évi XXVI. tc. előkészítésében a debreceni főbírónak, Domokos Lajosnak orszolánrésze volt (ld. Molnár A.: Debrecen. 89. l.). Az országgyűlés kimenetelében a város s a Kollégium így közvetlenül érdekelve volt, sőt az utóbbi még közvetlenebbül: Sinaí Miklós professzort azért küldték az 1790/91-i budai országgyűlésre, hogy beszékhözölje a főiskola némely régi jogát és járandóságát, így pl. az Apafi

fejedelem által adományozott 6000 mázsa kőszót (ld. Szinnyei: *Mírók* XII, 1125—1126 kk.). Ami ezen fölül van a szatírában: a debreceni szenátusra, a presbiterekre irányuló csipkelődés: csupán mellékes szerepű a vers egészen egyértelmű fővonalához képest, amely jól mutatja a fiatal diáknak — nem sokkal később a *Békaegérharc*-ban is megnyilvánuló — eleven politikai érdeklődését.

Az irodalomtörténetírás e politikai szatíra tendenciáját a jelentőségét nem vagy csak részben ismerte föl, pedig még a kéziratok másolói is célzásokat tettek rá; így a Nagy Iván-féle másolatban (K_2) ez a megjegyzés áll a vers élén: „Melybenn Csokonai V. Mihály rész szerint a Magyarokat, rész szerint a R. Chatolicus Papokat gúnyolta.”

Sárvári Pál, Csokonai egykori tanára föliasmerte a „blumaueri általöltöztetés”-t a politikai allegóriában, de „priapusi szemtelensége”, azaz szókimondása miatt nem tartotta méltónak a kiadásra: „A’ melly munkáit Csokonainak vagy fiaimnál, vagy másoknál, másolatokban eddig találtam, e következők:

1. *Europa’ elragadtatása*, 2. *Istenek’ osztozása*. 3. *Egy individuale datum az asszonyok’ állhatatlanságáról*. 4. *A’ szerelmes vén leány[...]*

Mindezekben van tiszta eleven képzelődés, van tiszta hibátlan magyarság: de becses mégis felette különböző. A’ két elsőnek tárgyai régi ismeretes görög mesék (mythusok), de mind kettő blumaueri általöltöztetésben (travesztálva), és kivált amaz több helyeken priapusi szemtelensége miatt ítéletem szerint nem igen méltó kiadásra.” (KisÉvl. Új foly. VI. 413—414. l.; ld. még: CsÉml. 395—396. l.)

Haraszti a *Békaegérharc*-ról s a *Bürgerböl* fordított *A Tolvaj Isten*-ről szólva tárgyalta: „Az orthodoxia elleni harc, fölötte jellemzőleg, szűk-körü patriotizmussá törpül: a liberalis cosmopolita helyett itt erős maggyarral van dolgunk, se többel, se kevesebbel. Ugyanílyan hangon van tartva a *Mennyei diéta* vagy másik címével az *Istenek osztozása*, mely a *pragmatica sanctio*t, királyválasztást, a veszekedő karokat és rendeket, világi és egyházi nemességet vastag szennyeségek közt satírizálja.” (37—38. l.) (A „szűkkörű patriotizmus” vádjá éppoly alaptalan itt, mint a *Békaegérharc*-nak esetében: hogy a diákköltő patriotizmusa már ekkor mennyire felvilágosult és szabadelvű volt, mutatja az, hogy versében a „kolop” és a „korhely” mágnásokat említi s a „rongyos Verbőtzí”-n gúnyolódik.)

Polay Vilmos, aki Csokonai és Blumauer irodalmi kapcsolatát igen alapos tanulmányban elemezte, a *Békaegérharc* mellett kitért Csokonai-nak e valamivel korábbi szatírájára is. Némileg Harasztihoz hasonlóan foglalt állást (ld. Polay Vilmos: *Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra*. Budapest, 1904. 53. l.). Ugyanitt elismerte, hogy a mű „komikumának java részét az országgyűlés rajza teszi, amely teljeen a magyar országgyűlést vallja mintájának”, s a részletekben is fölfigyelt néhány éles politikai aktualizálásra.

Bodnár szintén úgy látta, hogy Csokonai e művét is — a *Békaegérharc*-cal, az *Europa elragadtatása*-val (= *A Tolvaj Isten*) és *Az állatok beszélgetése*-vel együtt — „politikai satyrának tekinthetni” (III, 179. l.).

Ferenecz nem vette észre a szatíra koncepcióját, csak diákosan humorizáló elszórt célzásokat látott benne, s igen kevése értékelte (31. l.). Aktualizálását csupán annyit fedezett föl, hogy Junót a titánok „a *pragmatica sanctio* módjára” ültették trónra, s hogy az istenek „a magyar diéta módjára” üléseznek (31—32. l.).

Császár Blumauer és Bürger hatását hangsúlyozta, némileg ellentétbe kerülve önmagával, mivel ugyanott rámutatott arra is, hogy Bürgert akkor még nem ismerhette Csokonai (NémK. 66—67. l.). Ugyanitt Blumaueről azt írta, hogy a tárgyra nem hatott, de a „strófaszerkezet, aktuális, politikai célzások” tőle erednek (90. l.). Bürgerről viszont — konkrét utalás nélkül — azt állapította meg, hogy „Hatott a tárgy választására” (92. l.).

Haraszti és Császár nyomán Pintér szintén a *Békaegérharc* után tárgyalta a Blumauer „szoros utánzása”-ról beszélt, kiemelve ugyanakkor politikai vonatkozásait (V, 316—317. l.).

Baróti Dezsdő a *Dorottya*-ról szóló alapos tanulmányában a komikus eposzok irányzatot mítoszrombolását elemezve kitért Csokonai két verses politikai szatírájára is. Fontos megfigyeléseiben elsőként mutatott rá a két szatíra feudalizmussellenes élére: „Az *Istenek osztozásában* is, a *Békaegérharcban* is félreérthetetlenül anti-feudális álláspontot találunk. A szelímes két kis mű kicsinyes handabandázásának, felesleges zajosinálásnak mutat be mindent, ami a magyarországi feudalizmus számára akkor szent és sérthetetlen volt. Így a *Békaegérharc* elsősorban az országgyűlési tárgyalásokat, a francia-ellenes háborúk pátoszát, a birtokosok önzését és a Werbőczyben gyökerező köznemesi gondolkozást gúnyolja ki, az *Istenek osztozásának* pedig erős antiklerikális, sőt vallás-ellenes éle van.” (It. 1952: 167. l.)

Juhász Géza elsősorban a Mária Terézia trónra jutását biztosító Pragmatica sanctio higányolását látta a mítoszparódiában, s nem vette észre, hogy az 1790/91-i országgyűlés volt a vers közvetlen ihletője (Építünk. 1963. 4. sz. 10. l.).

Vargha Balázs a mitológiával való leszámolás példáját látta a versben (ItK. 1953: 153. l.), s — talán Juhász nyomán — szintén Mária Terézia ellen irányuló tendenciát olvasott ki a versből, noha észrevette a rendi országgyűlések szatíráját is benne (ld. CsVM. 21. l.).

Juno alakját másutt is Mária Teréziával azonosította (ld. Új Hang. 1955. 2. sz. 88. l.). Későbbi monográfiájában szinte még elnagyoltabban utalt az aktuális politikai szatíráról: „Az egész cselekmény alig több mint garomba szitkozódás. Bele-beleérthetjük ugyan a *pragmatica sanctio* körüli huzavonát vagy a hierarchia és kúriarchia debreceni viszályát, de csak homályos célzások alapján. Az igazi céltábla — akárcsak Blumaueré — a klérus, a papság.” (ArcV. 65. l.)

Fukács Gyula az országgyűlés e paródiáját méltán állította párhuzamba Arany politikai aktualitásokkal teli eposzparódiájával, *Az elveszett alkotmány*-nyal (ld. *Csokonai Somogyban*: PIMÉvk. 1962: 49. l.).

A szatíra újabb értékelésében Julow Viktor elismerte, hogy abban politikai aktualitás leppang, de nem tulajdonított határozott politikai mondanivalót neki (MRT. III. 220. l.). Lényegében e felfogás jegyében itt később megjelent Csokonai-monográfiájában is (ld. Julow: Csak. 41. l.).

V. Szendrői Júlia 1970-ben megjelent kismonográfiája voltaképpen Julow gondolatait ismétli meg (ld. 43—44. l.).

Hazsler József a *Békaegérharc*-ról szóló tanulmányában foglalkozott annak most tárgyalt verses előzményével is, éles szemmel figyelve föl arra, hogy „A két epikus költeményben [...] már ott van a közélet is, magyar és európai egyaránt, sok olyan eseményével, társadalmi szokásával, hűmével együtt, amelyekből összeállítható volna egy történelmi körképünk. Csakhogy e körkép mintha minden szilárdságot s belső össze-

függést nélkülözne.” (A *Békaegérharc Csokonaija*. Tiszatáj. 1973. II. sz. 36. l.) Pedig ez a történelmi körkép ott van e verses satírában is, ha megtaláljuk hozzá a kulcsot. S tanulmányában Szauder már igen közel jutott ahhoz, hogy ezt megtalálja, csak őt is befolyásolták a korábbi tanulmányok a vers eszméi kuszáltságáról, koncepciótlanságáról, holott mindez a látszólagos kuszáltság a burleszk műfaj következménye: „A költő nem veszi komolyan, kineveti és kinevetteti a hatalmak kisserűnek érzett osztozkodását — úgy érzi, hogy a veszekedő istenek képében megjelenő hatalmak (mint a plutói egyház s a neptunuszi Anglia) nem különbek a debreceni presbitereknél, senátoroknál vagy fikáknál (használja is e neveket), s alantas érdekek vagy hitvány érdemek (genealógia vagy insurgensi dicsekvés) miatt van az egész zűrzavar. Az istenek nevén európai hatalmak futólagos képei tűnnek át, ezeken meg magyar országgyűlési vagy debreceni superintendenciális ülések emlékfoszlányai lebegnek, szinte elháríthatatlanul felidézve valamit a püspöki s úri párt debreceni küzdelmeiből, melyeket a király elé vitt folyamodások, jussok követelése és perlése, delegációk kiküldése és olcsó erőszakoskodások jellemeztek éveken át.” (I. h.) A hiba az, hogy Szauder sem kötötte konkrétan az 1790/91-i országgyűlés eseményeihez a satírárt, hanem több év eseményeinek határozatlan irányú politikai egyvelegét látta benne.

Mint látni fogjuk, Baróti Dezső s azok jártak legközelebb az igazsághoz, akik Csokonainak ebben az ifjúkori versében céltudatos politikai satírárt kerestek. Legtöbbször abban tévedtek, hogy a satíra előt Mária Teréziára vonatkoztatták, s csak általánosságban emlegették a magyar rendi országgyűlések, a hazai viszonyok bírálatát.

Ezzel szemben értelmezésünk szerint a költeményben a II. József halálával megüresedett trónról s az 1790/91-i országgyűlés eseményeiről van szó.

Mint ismeretes, az 1790. febr. 20-tól, II. József halálától, 1790. nov. 15-ig, Lipót megkoronázásáig, a magyar trón valójában nem volt betöltve.

A Saturnus halálával bekövetkezett osztozkodást Csokonai természetesen csak áttételesen alkalmazhatta a magyar viszonyokra, hiszen itt ténylegesen, genealógiai vagy dinasztikus értelemben nem folyt örökösödési harc a Habsburg-házon belül, de mégiscsak harc kezdődött a trón körül, mivel a rendek egy része kétségbe vonta a Pragmatica sanctio érvényességét, s szóba került a szabad királyválasztás joga. Az országgyűlés által 1790. jún. 21-én készített hitlevéltervezet határozottan lesegezte, hogy II. József „országgyűlés, hitlevél, eskü és koronázás nélkül” halt meg, s így „világosan megszakította az örökösödés fonalát, melynek alaptörvényeit már Fgs. [Felséges] Mária Terézia is sokban megsértette” (ld. Marczali II, 19. l.). A trónvitában pedig a két szembenálló párt — akárcsak Csokonai satírájában — a Habsburg-ház trónutódlását támogató katolikus klérus s vele szemben a szabad királyválasztás jogát hangzóttató protestáns tiszai kerületek küldöttei.

A versbeli Jupitert, a trónörököszt, aki „Insurgens volt / 'S Vért ontott a' Hazáért”: I. Lipóttal, II. József öccsével azonosíthatjuk. (A Habsburgoknak s az őket támogató klérusnak egyik fő érve volt az osztrák uralkodóház mellett, hogy a török ellen a birodalmi hadsereg védelmezte az országot.) Az Angliát járt protestáns Neptunban II. Frigyes Vilmos porosz királyt kell látnunk, akinek a főúri ellenzék 1787-ben följárnlotta a magyar trónt. 1790-ben ismét magyar küldöttség járt II. Frigyes Vil-

noénál, aki ekkor Károly Ágost szász-weimari herceget, Goethe pártfogóját ajánlotta királyul (ld. Marozali I, 255. l.). Az is ide tartozik, hogy Berzeviczy Gergely 1790 áprilisában kelt névtelen röpiratában azt fejtegette, hogy ha a trónra valamelyik angol herceget hívnák meg, nagyot lendülne az ország kereskedelme és ipara (v. ö. Benda I, 93. l.).

Neptunnak, a tengeri hatalmat képviselő trónkövetelőnek figurája természetesen több a versben, mint II. Frigyes Vilmos vagy Károly Ágost kulcsfigurája: az egész protestáns rendi ellenzékét jelképezi, amint azt Pluto alakjának értelmezése is megerősíti. Egyébként Angliába is küldött magyar követség a trónutódlás érdekében, ugyanakkor, mikor a porosz udvarban jártak e célból (ld. Marozali I, 255. l.). A küldöttség tagja volt az a Beck Pál is, akit később mint Debrecen környéki, téglási földbirtokost meghitt baráti szálak fűztek Csokonaihoz (v. ö. CsÉml. 103. l. stb.).

Pluto kilétére nézve is van némi támpontunk a versben. A 110–113. sorban az áll róla, hogy barát, azaz szerzetes lett, s „minden apai Just” letett az előző évben („tavaly”), „Az Alföldi Klastromba”. Másutt, a 262. sorban is azt olvashatjuk róla, hogy kánzsás „barát”, s az a döntés róla, hogy „Pusztulyon az Alföldre”. Több kéziratanban a másolók az Alföld szóhoz azt a magyarázatot fűzték, hogy a „Pokolba”, a föld alá. Másutt „Plebanus”-nak nevezik testvérei (113. sor), s „pap természetét”-t emlegetik, ki haragjában anatómát sújt a bátyja fejéhez (170–175), s az első részt követeli magának, mivel „Ordine Statuto” a „papi rendet” tanzi (185–186. sor), s végül, mikor kirekesztik az örökségből, leteremteti a kardinálisokat, a korbély magnásokat, s nagy mérgesen távozik a álltáról (260 kk.).

Ákárcsak Neptun alakjának, Pluto szereplésének is mélyebb jelképes értelmet kell tulajdonítanunk: nyilvánvalóan a katolikus klérust allegorizálja, amelynek a diétán oly nagy befolyása volt, s amelynek hatalmát igyekeztek a protestánsok követeli minden módon korlátozni. Az, hogy „tavaly”, azaz korábban „minden apai Just” letett, arra célozhat, hogy II. József megfosztotta a katolikus klérust kiváltságaitól.

A pozsonyi Schlossbergre apácának küldött Júnóban eddig a kutatók Marie Terézia alakját látták, s bizonyos, hogy nem egészen alaptalanul. Itt azonban elfogadjuk, hogy a vers az 1790/91-i évek időszéri eseményeivel foglalkozik, gondolhatunk arra is, hogy Juno Lipót húgát, a könynyelűt asszony hírében álló Mária Antoinette-et allegorizálja, aki a francia forradalom idején mint „Madame Veto” állandó tárgya volt a fölkelt nép gúnyolódásának és szitkainak, s 1789 októberében élete is veszélyben forogott, mikor a párizsi nép Versailles-ba nyomult. Lipótnak élete végéig milyen gondot okozott húga sorsa, s vele a francia forradalom: talán az sem tekinthető pusztán véletlennek, hogy a vers végén az új királyt jelképező Jupiter a húgával köt frigyet: azaz a Habsburg-birodalom feje a veszályba került Habsburg-királylány országgával: a francia monarchiával köt szövetséget (bár Juno az antik regében is húga és felesége Jupiternek).

A vers végén aztán a veszekedő felekkel — a protestáns rendeket jelképező Neptunnal s a klérust allegorizáló Plutóval — szemben Jupiter: azaz a Habsburg-ház ragadja magához mégis a korlátlan hatalmat.

Ilyenformán e versben is — akárcsak egy évvel később a *Békaegér-túra*-ban — a legidőszzerűbb politikai eseményeket vette tollhegyre a költő, mégpedig nemcsak egyes oázisaiban, ahogy az eddigi bírálók látták, ha-

nem egész koncepciójában, szerkezetében. A vers tehát időszerű politikai szatíra az 1790/91-i országgyűlésről, s ilyenformán beletartozik a diéta gazdag pamflet- és pasquillirodalmába (v. ö. Marczali II, 245–246. I.).

1. *Saturnus* (lat.): Kronosszal azonosított isten a római mitológiában; a monda szerint Uranosz és Gaia fia, a legifjabb Titán, aki testvéreivel maga is pártot ütött apja ellen, s így lett a világ ura. Hatalomra jutva nővérét, Rheát vette feleségül, s tőle születtek gyermekei: Hesztia (Vesta), Démétér (Ceres), Héra (Juno), Hadész (Pluto), Poszeidón (Neptun) és Zeus (Jupiter). Közülük Csokonai csak Jupitert, Junót, Plutót és Neptunt szerepelteti.
4. *sexus* (lat.): nem(zetség): K_4 : „Tör'sökből”.
6. *futurus* (lat.): jövődöbeli.
Kronprinz (német): trónörökös. A szó a *Békaegérharc*-ban is előfordul, s ott a 23. jegyzet így értelmezi: „Kron-Prinz, koronaörökös herceg.”
 K_4 : „A' lejendö koronaörökös felett”.
- 8–9. *megette / Részeg fővel fiait*: a monda szerint Kronosz (Saturnus) fölfalta gyermekeit, mivel egy jóslat azt jövendölte, hogy valamelyik gyermeke meg fogja bukztatni hatalmát.
11. *Titán Attyafiait*: a monda szerint Saturnus egyike volt a Titánoknak. Kföldy jegyzete szerint: „Saturnus testvérei az anyjokról Titáearól nevezettek Titánoknak.”
13. *Vi Legis Pragmaticae* (lat.): a leányági trónöröklést kimondó Pragmatica sanctio hatályával.
15. *Követén a' Magyarokat*: ti. abban, hogy a Pragmatica sanctio alapján Mária Teréziát ültették trónra.
17. *Deputatus* (lat.): követ, küldött; az országgyűlési követek korabeli latin neve.
20. *Bellica Cassa* (lat.): hadi pénztár, a *Békaegérharc*-ban is előfordul:

*Teli a' bellica cassa
'S az Armamentarium*

(343–344. sor).

A birodalom háborúi nyomán Magyarországra rótt rendkívüli hadi adók ellen az 1790/91-i országgyűlésen fogalmazott hitlevéltervezet is határozottan tiltakozott (ld. Marczali II, 25–26. I.).

21. *Tíz Kontz papirost hánytak*
E sort több kéziratos másolat magyarázza; a K_3 - és K_{16} -ban — amint a HG. is utal rá — ez a jegyzet található: „Bankó.” Más kéziratok (K_3 , K_{16}) bővebben értelmezik: „Csokonai Mihály megholt 1805-ben Január. 28^{ka}, a' midőn a' papiros pénz v. Bankó már elhatalmazott, az ezüst és arany pénz ritkaság lett a' tartós háború miatt.” E jegyzetek író már a napóleoni háborúk idején tetőzött pénzhigulásról beszélnek, nem ismervén a vers keletkezésének időpontját. Kföldy (= Kecskeméthy Csapó, aki a K_4 -ot is másolta) ezt némileg helyesbítette: „Értetik a' papiros pénz, melly Cs. holta előtt igen elszaporodott, 's az arany 's ezüst pedig ritkaság lett a' tartós

- háború miatt." A pénz igazi elértéktelenedése s a papíros bankók kibocsátása azonban csak a napóleoni háborúk alatt következett be. Ez a sor Csokonai külpolitikai tájékozottságát tanúsítja: a francia nemzetgyűlés 1789 decemberében rendelte el 400 millió *assignat* (papír bankjegy) kibocsátását, s 1790 szeptemberében – akkortájt, amikor Csokonai szatírja készült – újabb 800 milliót. Itthon, ahol ekkor még meglehetősen ismeretlen fogalom volt a papírpénz (bár az első ausztriai bankjegyek mintapéldányai már 1762-ben megjelentek) értéktelen találmánynak tartották a nemesfém pénzekkel szemben. Innen a verssor pejoratív zöngéje; lehetséges azonban az is hogy a „*Tíz Kontz papíros*” a hadiadó ellen tiltakozó folyamodványokra, feliratokra céloz.
22. *Actu* (lat.): nyomban, mindjárt.
24. *sancio* (lat.): rendelkezés, végzés. Kföldy: „Kir[ályi] megerősítés, szentesítés.”
25. *Egybe* (nép., rég.): tüstént, mindjárt.
nyaka szakadott (nép., rég.): vége lett, érvényét veszttette.
26. *contradictū* (lat.): ellentmond.
27. *Gyűlés*: országgyűlés.
28. *Electio* (lat.): választás; itt: királyválasztás.
30. *Egy Esmerellen Fia*: a monda szerint Jupitert nem falta föl atyja, mivel annak felesége, Rhea, helyette egy követ adott be férjének, s így életben maradt.
32. *Nagy Monarchia*: alkalmasint célzás a Habsburg-birodalomra.
35. *Fattyú Gyermekek* (nép., rég.): házasságon kívül született gyermek.
36. *prodúcálta* (lat.): felmutatta, előadta.
38. *genealogia*: (gör.): családja. A származás bizonyítására talán azért is történik gúnyos célzás, mivel az országgyűlésen fontos vita tárgya volt a hivatalviselés, s II. József és Lipót törekvéseivel szemben a konzervatív nemesség csak a nemcek hivatalviselési jogát akarta elismerni. (V. ö. Hóman – Szekfü V, 71. l.)
40. *Pagina* (lat.): lap, oldal.
- 41 - 42. *A' Biblia táblájára*: régi szokás szerint a Biblia táblájának belső oldalára jegyezték föl a családi eseményeket (ld. Ethn. 1924: 154. l.); erre Kföldy is utal a sorhoz fűzött jegyzetében.
43. *nota bene* (lat.): „Jegyezd meg!” Főnévként: 'figyelmeztető jegyzet'.
nota benebe volt: figyelmet keltőn föl volt jegyezve.
48. *recognoscál* (lat.): elismer (ti. azt, hogy részeg volt, mikor írta).
51. *Az Egri Esperes*: Itt alkalmasint Zábrátzki egri kanonokra céloz a vers, akinek heves vitája volt a debreceni Domokos Lajossal az 1790/91-i országgyűlésen (v. ö. DebrK. R 1025: 133. l.).
55. *Dictum est* (lat.): megmondta, „meg mondatott”.
56. *ebet fognak* (rég.): rosszul járnak, megjárják.
57. *Nolle velle* (lat.): akarva-akaratlan. K_s: „Vagy akarták vagy nem”.
59. *Bátor* (rég.): noha, ámbár.
60. *a' szúr alól* (nép.): titokban, suba alatt.
60. *vorol* (lat.): szavaz.

63. *αὐτός ἔφα* (gör.): ő maga mondta; Püthagorasz tanítványai hivatkoztak e mondással mesterükre, mint csalhatatlanra. Gulyás is idézte, a Csokonai műveiben található görög idézetekről szólva (ld.: Cs-tan. 30. l.). Marczali idéz egy egykorú latin nyelvű pasquillust, amely sokban emlékeztet hangjával Csokonai satírájára: „Azzal végzi [a »Klérus« című pasquillus], hogy semmi rossz nem történt a világon, minek nem pap lett volna okozója.¹ [1 In Clerum. Nihil mali in orbe evenisse, Cuius auctor sacerdos non fuisset.]” (Marczali II, 246. l.)
65. *Contójára* (ol.): számlájára; Kföldy: „Rovására.”
68. *scelus* (lat.): gonoszság.
az erő és a' *scelus*: Phaedrusra viaszamondó kifejezés, nála eredetileg *Vis et nequitia* ('erő és ravaszság') szerepelt (ld. *Aquila et cornix*: Lib. II, 6, 3).
69. *Venerabilis Clerus* (lat.): tiszteletre méltó klérus; a katolikus papság hivatalos országgyűlési megszólítása; K₂: „tiszteendő papi rend”
70. *Quidquid oppugnant, ruít*. Az előbb (a 68. sornál) említett Phaedrus-idézet befejező része; az egész idézet jelentése: 'Amit az erő és a ravaszság ostromol, az ledől'. K₂: „A mihez hozzá fog-nak le romlik” (v. ö. Gulyás: Cs-tan. 27. l.).
75. *jó eleve* (rég.): jó előre.
77. *Pozsonya a' Sloszbergbe: Schlossberg* a prostituáltak hírhedt negyede volt Pozsonyban; Csokonai a *Dorottya* jegyzeteiben külön is említi (Dor. 114. l.). A K₂-ban ez a megjegyzés található: „A' Pozsonyi Schlossberg a' rossz életű Asszony ezemélyek' lakásáról ismeretes volt”. Kföldy is utal a *Dorottya* megfelelő jegyzetére.
78. *Azomba* (rég.): mindjárt, nyomban.
Successor (lat.): örökös.
81. *Processus* (lat.): per, jogi ügy.
83. *Presbyter* (gör.): protestáns egyházközségi tanács világi tagja; „az olimpuszi istenek mellett kaptak egy-két pajkos legyintést a kálomista isten-prezbiterek is” (ld.: Vargha Balázs: ItK. 1963: 153. l.).
84. *A Tábla* (rég.): a felső tábla: az országgyűlés főrendi háza.
kushad (nép.): lapul, görnyed, vesztegel.
87. *intabulál* (lat.): betábláz, bejegyez.
88. *Királyi Felsőség* (rég.): királyi hatalom.
89. *Specifice* (lat.): egyedüli érvennyel; Kföldy.: „Egvenesen, különösen”.
91. *Aviticum* (lat.): ősiség, ősi nemesi birtok, amellyel a régi magyar jogfelfogás szerint nem egyetlen személy rendelkezett, hanem egyetemenlegesen az egész családnak birtoka volt. K₂: „Ősi jusból”.
92. *Insurgens* (lat.): nemesi fölkelő.
94. *Négy krajtzárért*: Kföldy. megjegyzése szerint: „a' 4 kr. napi covány díja a' közlegénynek”. Mint volt róla szó a bevezetésben, e részlet a Habsburg-uralkodóknak arra a sokat hangoztatott érvelésére vonatkozik, hogy vérükkel — a birodalmi seregekkel — védték az országot a török ellen, amint erről Gvadányi is megemlékezik versében:

E' Filumot szűz szent Pragmatica fonta,
Mert Pannonia szűz néki eztet mondta,
Nincs száma Töröktől már vért hányszor ontta,
Azért szűz Austriát mingyárt hozzá vonta.

(I. m. 33. l.)

90. *Consecrarium* (lat.): következmény; Kföldy: „következtetés, eredmény.”
97. *Imperium* (lat.): birodalom, hatalom; e szóval emlegették Magyarországon a Habsburg-birodalmat is.
101. *Capitolium* (lat.): a római „mons Capitolinus”, amelynek legmagasabb csúcsán állt Jupiter temploma; itt tréfásan Neptun fejére vonatkoztatva (a 'fej' jelentésű latin *caput* alapján). A *kapitolium* hasonló jelentésű tréfás használatára ld. MHirm. 1792. II, 161. l.
100. *Jus* (lat.): juss, örökség.
110. *Barát* (rég.): szerzetes.
111. *Finalissime* (lat.): végérvényesen, végképpen.
112. Az *Alföldi Klastromba*: néhány másolat magyarázata szerint az *Alföld* tréfás jelentése itt: 'pokol, alvilág'.
113. *Denique* (lat.): végre, elvégre.
114. *Vox* (lat.): szavazat, voks.
115. *franciscanus* (lat.): ferences szerzetes. Nem világos, hogy miért éppen a *franciscanus*-okra hivatkozik a vers: talán kötelező szegénységük miatt. Az is lehet, hogy a sor tréfás szójátékkal a *franciák*-ra, illetőleg a franciák híveire vonatkozik.
120. *Hákog* (nép.): krákog, köhécsel.
126. *Felét süssék, felét főzzék*: e sorhoz érdekes magyarázatot fűz több kézirat. Így a K₁-ben ez található: „Debetzenbe midőn a' Tanátsba egy bűnösre voxoltak a' senatorok, egy el aludt, a' másik osztán kérdi: hát Komám Uram mit voxol? azt felelte: Meg mondtam már hogy felét süssék felét főzzék.” Hasonlóan a K₁ s némi eltéréssel a K₂. Legrészletesebb a K₂₀ magyarázata: „Valamely osztradaéból lett Senátorról históriálják, hogy egyszer halat vett, az utánn jó ittasan a Tanátsba ment, 's ott a' Sessióba el aludt. Az alatt egy halálra való rabot ítéltek, 's sorba a' Senátoroktól kérdezték a' Judiciumot: 's felköltik az aluvó Aassort is hogy mit itél a' rabról. E pedig akkor is a vet[t] halról gondolkozván, v. álmódván azt felelte: Felét süssék felét pedig főzzék meg.” (Hasonlóan a K₂₆-ban.) A történet különben — „egy városban” utalással — már Kónyi János 1785-i anekdotagyűjteményében előfordul (*A' mindenkor nevető Democritus* ... Második réz. Buda, 1785. 106. l.) Föltehető azonban, hogy a helyi anekdotán túl az inkvizíció döntéseire is van a sorban célzás: különösen ha figyelembe vesszük, hogy a *Tempefői* elveszett bevezetőjében az egyik szereplő neve *Pater Süsdhanemhiszy* volt (ld.: MM. II, 780. l.).
126. *Judicium* (lat.): ítélet.
127. *kupat* (rég.): tökfaj.
128. *Ró vert a' fülével*: bizonyára a hosszú fülű szamarakról vett kép.

129. *kolop* (táj., rég.): tökfülkő.
130. *Verbóczy*: Werbőczy Istvánnak a nemesi jogot kodifikáló műve, a *Tripartitum*.
131. *Orisis* (gör.): ítélet.
132. *Sok ökörből lett Izsák*: Isis, egyiptomi főisten; verebani előfordulása úgy érthető, ha tudjuk, hogy a görögök Io istennővel azonosították, akit a féltékeny Juno tehénvé változtatott. A K₂₀ jegyzete Ovidiusból vett idézettel magyarázza a sort: „Vacca Io, in Deam Isidem mutata. Vid. Ovid Metamorph. L. I. Fab. XVI. et seqq.” (Hasonlóan a K₄₈-ban.) Kföldy így magyarázta: „Az egyiptomiaktól ökör v. tehén alakban tisztelt istenség” neve.
134. *subscribál* (lat.): aláír valamit.
136. *koramizál* (lat.): „előttevez”, tanúként aláír valamit.
137. *Assessor* (lat.): ülnök, táblabíró.
Gólyát: hogy miért éppen gólyát, nem világos. A jelenet Debrecenre látszik utalni, a gólya viszont Hevesnek, az egri püspök megyéjének volt címerállata.
149. *Akadémiákon*: a külföldi főiskolákat, egyetemeket jelenti, amelyeket a hazai protestáns diákok rendszeresen látogattak.
150. *Schlafrok*, *Schlafröck* (ném.): hálóging, hálórúha.
151. *fűz fa Deák*: gyenge felkészültségű, zsenge Deák (v. ö. *fűzfapoéta*).
154. *Rhetor* (gör.): szónok; itt az V., poétai osztály után következő retorikai osztály tanulója jelöli.
Ochs-onia: szójáték *Oxford* angol egyetemi város nevéből, amelynek latinos neve *Oxonia*, de Csokonai tréfásan az ’ökörk’ jelentésű német *Ochs* szóval hozta kapcsolatba: egyébként nem egészen alaptalanul, mert *Oxford* neve eredetileg is azt jelenti: ’ökörgázló’.
161. *kütszi a szűrét* (nép.): kiadja az útját.
163. *szenyved* (nép., rég.): szenved.
168. *More jesuitarum* (lat.): a jezsuiták szokása szerint.
173. *schéma* (lat.): eljárás, minta.
174. *Anathéma* (gör.): egyházi átok, kiközösítés az egyházból.
181. *Bruder* (ném.): fitestvér. Hogy Jupiter, aki a többi szereplővel együtt általában latin szavakkal tarkítja szövegét (az országgyűlés jogászai nyelvének paródiájául), itt német szót használ, annak is célzata van: nyilvánvalóan jelzi vele Jupiter kiletét, hovatartozását. A németeket a bizalmas nyelv Csokonai korában tréfásan „bruder”-ként emlegette.
183. *Dictum-factum* (lat.): amint mondtuk, úgy is csináltuk; Kföldy-dynél: „Mondtam, legyen”.
185. *Ordine Statuto* (lat.): Kföldy magyarázata szerint: „Szabott renddel, v. mint határozottatott”.
188. *Verbunkos* (ném.): toborzást végző altiszt.
190. *Isten Statusok* (lat.): Isteni ’rendek’ (ti. a klérus).
- 194–196. *Így van sok kolop Szénátor*
Két syllabóját ámbátor
Rághatná a Nevének
syllaba (gör.): szótag.

- A sorokban szójáték van: a *Szendtor* szóra utalva igen sok másolatban ez a jegyzet csatlakozik a 195. sorhoz: (*Széna.*)
198. *judicál* (lat.): ítél.
 200. *tom* (nép.): tudom.
 201. *Consectorium* (lat.): eredmény, következmény.
 204. *Actor* (lat.): felperes.
 A' Pápához indulnak Az Actorok eltávoztása, majd visszatérése talán az országgyűlésnek arra a mozzanatára céloz, mikor a hitlevéltervezetet deputáció vitte Bécsbe, s várták rá Pozsonyban (ahol nov. 3. óta ülésezett az országgyűlés) Lipót választát.
 209. *Ezer pennát is megették*: sok tollat elkoptattak. Kföldy: „Azaz: elrágtak.”
 210. *A' Felső Parlamenten*: az országgyűlés felsőházában.
 214. *Tábla* (lat.): felső tábla, az országgyűlés felsőháza.
 215. *Nemes jószág* (rég.): nemesi birtok.
 217. *Sedecima* (lat.): tizenhatod rész; Kföldynél: „Papi tized, dézsma.”
 218. *Státusok* (lat.): (országgyűlési) karok.
 220. *Clericusok* (lat.): papok, katolikus egyházi személyek.
 221. *Magokat össze tsapták* (nép., rég.): fölzdultak.
 222. *si non ex toto* (lat.): ha nem is mindenestől; Kföldy: „ha nem egészben”.
 223. *Saltem potiuntur voto* (lat.): 'kívánságuk legalább részben teljesedik'.
 227 228. *A' jó Rendekelet keresik*
Kik fel nem gyűlekeztek;
 Talán arra való célzás, amiről Marczali ezt írja: „a felső tábla — mint kényes kérdéseknél rendszeren — eloszlott”. (II, 58. l.)
 229. *Mandatum* (lat.): megbízólevél; föltehetően arra a hitlevélre céloz itt a vers, amelyet az új uralkodótól követelt meg az országgyűlés, s amelynek megszövegezése az egyik központi kérdés volt.
 230. *Monitum* (lat.): intelem.
 231. *A' Hasdról olvassa*: A K₁₀-ben e jegyzet csatlakozik a sorhoz: „Kutya bőr vagy Pergamen”. Hasonló megjegyzés olvasható a K₃₁-ben: „Pergament érthetett az Auctor.” Ennek alapján írhatta Kföldy: „Itt pergamen, magyarosan kutya bőr értetik, vagy új néven: irathártya.”
 244. *Kabát*: Kföldy megjegyzése szerint a „Papi hosszú ruhát nevezi így a' magyar.”
 251. *kánzás* *Maskara*: szerzetesi ruha, cauha.
 252. *Fusztulyon az Alföldre*: az alvilágba, a pokolba.
 257. *levesitikon* (lat.): helyesen: *levisicum* (*Levisticum officinale*); a népnyelvben — népetimológiával — azonban lehet *levesitikon* alakja is (mint ahogyan volt *levescsik*, *libistök*, *lőböstök* is); legismertebb népi neve a *lestyán*. Mint gyógynövény heves izgatószer; ebből érthető meg a versbeli jelentése.
 Kföldy tévesen magyarázta, amikor ezt írta róla: „A' főlöstököm kaptára ütve, meleg levesnek tartom.”
 268. *Kabala* (héb.): varázslat.
 269. *teremtlettéz* (nép.): (öszse)szid.
 261. *Cardinális* (lat.): bíboros, bíbornok.

262. *Ránizos*; itt annyit jelent: 'összeránóolt'.
265. *teremtették* (rég., nép.): az *ebalta-*, *-teremtette* kifejezésből önállóult szó; v. ö. NySz. III, 592. 1.
266. *Vas kesztyűbe fűtyülni* (szól.): ma ebben az alakban él a szó-lás: „Megtanítja kesztyűbe dudálni”. S talán politikai aktu-alitása van annyiban is, hogy Mária Terézia büntető rendtar-tása honosította meg nálunk a körömszorító, hüvelykszorító használatát, amellyel a versbeli „Vas kesztyű” azonosítható (v. ö. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Budapest, 1957. 191. l.).
270. *Sámson úr fegyverével*: a kifejezés, amint több másolat it utal rá (ld. pl. K₃₆), a nagy erejű bibliai hőre, Sámsonra vonatkozik, aki egy ízben számárállkapoccsal harcolt a filiszteusok ellen. Kföldy ezt a megjegyzést csatolta a sorhoz: „Hogy az erős Sámson egy számárállal ezer Filisteust lever, a' bibliából tud-juk.” Zsoldos is magyarázta e bibliai motívumot: „Az istenek osztozása című költeményben (II. 200) Plutóra vonatkoztatva mondja, hogy az alvilág ura csaknem széjjelvágtá nyelvét »Sámson ur fegyverével.« (Bír. 15, 15.) Ehhez a verssorhoz a debreceni kézirat szerint maga Csokonai írta hozzá a felvilá-gosító megjegyzést: számáráll.” (8. l.) Nem biztos, hogy a jegyzet Csokonaitól származik. Zsoldos nem egészen pontosan idézte a sort; az eredetiben *széjjelvágtá* van, nem *széjjelvágtá*. A sor úgy értendő, hogy haragjában majdnem elharapta a nyelvét.
273. *izindlok*, Zündloch (ném.): gyújtólyuk; Csokonai nyilván obszcén mellékkértelemmel használja. A K₂ másolója is némi-leg fönnakadt e szó használatán, ezt a magyarázatot fűzve hozzá: „Példa beszéd: Ha az Isten akarja a' disznó lábais el süll. *Czindlok* a pusztá gyújtó lyukat teszi.” (Hasonlóan a K₁₆-ban.)
278. *resultatum* (lat.): eredmény, siker.
279. *Fika* (rég.): a gyalogos katona, baka, gúnyos elnevezése: ilyen értelemben használja Csokonai a szót a *Műltat omnis amans* . . . két záró sorában is:

*Fő kapitányságot adna a taktika
Tudom, bár ha még most vagyok is köz fika.*

A szó a debreceni kollégiumi diáknyelvből később 'alsó osz-tályos kisdíák' jelentésben is élt; Csokonai korában azonban ez a jelentés még aligha volt használatos. Kföldy is így értel-mezte a szót: „Bakancsos v. gyalog katona.”

A' *Fikák argumentuma* kétféleképpen is felfogható; geni-tívus subiectivusnak a genitívus obiectivusnak; Kföldy az előbbi szerint így értelmezte a sort: „Ok-erősség [ti. argu-mentum], érted: szurony.” De elképzelhető a közkatonák el-len akkoriban alkalmazott „érvelés”: az ütlagek, kikötés etb. is.

283. *Isten Aga*: az *Aga* bizonyára az 'úr' jelentésű török szóval azonos. Kföldy is így értelmezte: „Agának nevezik a' törökök-nél egy-egy csapat gyalogság' tisztjét, vezérét, parancsnokát.”

285. *Bálám, Bileám* (bibl.): a Bibliában pogány próféta, Moáb királya, aki legendás szamaráról vált közmondássá. Zsoldos is utalt a bibliai vonatkozású részletre, rámutatva a benne előforduló földrajzi tévedésre, amely — szerintünk — föltehetően szándékos volt: „Csokonainak »Az istenek osztozása« című, pajkos-tréfás hangú költeményében (II, 210) Pluto felnyergel egy Isten-Agát, fölül a hátára, miként Bileám, ki hajdanában számárháton ment Palesztinába. Bileám a Biblia szerint az Enfrates melletti Petórbán lakott és Bálák az Arnón partján elterülő Moáb városba ment eléje. (Móz. IV. 22) Csokonai azonban túltéve magát a biblia nyújtotta földrajzi adatokon, Bileámot Palesztinába utaztatja.” (7. l.) A hajdanában nem a *Mondják*, hanem az *útagott* határozója.
201. *Collatio* (lat.): a debreceni kollégium diáknyelvében a szobartársak által rendezett alkalmi eszem-iszom. Így értelmezte Kföldy is: *Collatiót*: „Vendégséget, lakomát gyűjtöget és ből v. összeadogatásból, igazi deákos kifejezés.” (V. ö. Nagy: DebrKoll. 63. l.)
- 202–293. *Pro animis mortuorum*
Et pro successu suorum (lat.): „az elhunytak lelkéért (lelki üdvéért) és a saját sikerükért”.
206. *docte* (lat.): szépen, szépecskén (voltak), azaz derekasan leírták magukat.
300. *Mint Augustus Lepidussal*: Lepidus, Antoniuszal, Octavianus (Augustus) vetélytársával együtt az i. e. 43-ban létrehozott második római triumvirátus tagja volt. A hatalom megosztásakor az afrikai tartományokat kapta, de hamarosan teljesen mellőzték. Ha Neptun valóban II. Frigyes Vilmost jelképezi a versben, akkor itt az 1790. júl. 27-én megtartott reichenbachi conventióra van célzás, amelyen Ausztria vetélytársa, a magyar függetlenség garantálójaként számításba jött Poroszország, voltaképpen nem nyert semmit (v. ö. Marczali II, 147. l.).
- 304–305. A mitológiában Jupiter (Zeusz) a hűgát, Junót (Hérát) vette feleségül. Talán Lipót és húga, Mária Antoniette, a francia királyné politikai szövetségére vonatkozik.
308. *susogó* (táj.): a lányos háznál tett puhatolózó látogatás, ház-tűznéző.
307. *kéz fogó* (nép.): eljegyzés.
308. *Breviter* (lat.): röviden.
312. *[lyánykák] közül* (rég.): [lyánkák] körében.
319. *umbra* (lat.): árnyék; ernyő.
320. *környékezték* (nép.): körülötte forgolódtak.
- 320–322. E sorok mintája Horváth Ádám tréfás verse lehetett:

A' szemérmes Kis Aszszonykák szeméiket bé-fedték,
Tsak az árnyék tartón által, 's újjok közt nézegették.

(„Edgy Magyarra lett Bárányak” — mikor a Balaton közepéről Ádámkosztümben kiűszott. Füreden, 1787. júli. 8. MMusa. 1787. LX. [júl. 8.] 428. l.) V. ö. még: Gvadányi József: *Póstenyi törtétele*. Tsöbörteők [=Pozsony]. é. n. [1787]. 33. l.

324. *Valamig* (rég.): ameddig, valameddig (csak).

327. *scriptor* (lat.): író, szerző.
 328. *Isidorus*: föltehetően Sevillai Isidorral, Sevilla egykori érsekeivel azonos (560–636), akinek az ún. Pseudo-Isidorusi kánon-gyűjteményt is tulajdonítják. Teológiai művek mellett történeti munkákat is írt (*Chronica major* stb.). Kföldy: „Isidor név alatt, több írók mint gyűjtőnévként ismertek.”

334. *Practice* (lat.): gyakorlatilag

336. *Acta iam demonstrarunt* (lat.): cselekedetei már bebizonyították. Kföldy szerint: „Tettek már megmutatták.”

A versben Csokonai voltaképpen először tett kísérletet a latinnal kevert blumaueri stílusmakaronikum alkalmazására. Míg azonban Blumauernál a németre fordított vergiliusi történetben csak a groteszkuság fokozza az anakronisztikus hatású latin szavak s mondatok, Csokonai kiváló érzékkel határozott céllal alkalmazta versében a hazai latinos jogászai és egyházi műveltség műszavait: paródiájéul az országgyűlési viták nyelvénél, ahol végül is hivatalos tárgyalási nyelvvé a magyart tették (ld. Marczali I, 364–365. l.). Nem véletlen, hogy Csokonai éppen a jogászai és a katolikus egyházi élet latin műszavait használja groteszk céllal, hiszen — mint Marczali írja —: „A prókátorokat és a katolikus papságot tartották a latinság igaz bástyáinak. A katolikus egyháznak egyenesen szemére vetették, hogy idegen nyelv ápolása által előkészítette a magyarság bukását.” (I, 369. l.) Réti fölhívta Csokonai latin kifejezéseinek stilisztikai szerepét: „Stylusának egyik jellemző sajátossága: a latinizmusnak, mint komikai- és satyrai hatás eszközének használása. [...]”

Az *Európa elragadtatásában* [Réti tévesen említi ezt a címet, mert idézett példája *Az Istenek osztódása*-ból való]:

„Komám uram *proscribálja*
 Kigyelmeden már a sor;
 Az ur majd *coramisálja*.
 Különben is *assesor.*”

(41. l.).

Gulyás József is hivatkozott a vers latin jogi szakkifejezéseire, anélkül azonban, hogy parodisztikus célzatukat említette volna: „A régi latinos jogi nyelvből sok kifejezés olvasható az *Istenek osztódásában*.” (Cs-tan. 27. l.)

Julow részletesen foglalkozott a vers stílusával, találóan mutatva rá a nyelvi barbarizmusok szerepére: „*Az istenek osztódása* már a politikai satíra irányában fejleszti a műfajt [ti. a blumaueri stílust]. A parodisztikus hatást itt a legkülönbébb műveltség-elemek összecsapásával, nyelvi barbarizmusokkal éri el. A keveréknyelvben a nemzeti-jogászai deáksság a túlnyomó.” (MlT. III, 219–220. l.)

A K₂ másolója aláhúzásával emelte ki a vers latin s egyéb idegen szavait.

A Blumauer Aeneis-traveesztijából, illetőleg annak Szalkay-féle fordításából megismert jellegzetes hétsoros versszakot e versében használta először a költő. Horváth János a Himfy-strófát e versformával hozta összefüggésbe: „Az utolsó hetes híján ugyanilyen (8, 7, 8, 7, 8, 8, 7) összetételű strófában fordította Szalkay Antal a Blumauer-féle traveesztált Aeneist 1792-ben.” (MVer. 226. l.)

A debreceni Szoboszlai Pap Istvánnak a XIX. század elején írt lakodalmi verse, amely az antik isteneket is szerepelteti, bizonyára nem Csokonaitól függetlenül alkalmazta a blumaueri versszakot (v. ö. Otrókosi Nagy Gábor: *Szoboszlai Pap István költői kísérletei*: DebrSz. 1941: 91 kk.). Csokonainak s követőinek is egyik kedvelt versformája maradt, egészen az ifjú Aranyig (v. ö. Szilágyi F.: *Az epikus Arany indulása és Csokonai*. ItK. 1965: 99–109. l.).

93. Jöszte Poétának

Kézírata

Naját kezű kézírata nem maradt, csupán az eredetiről készült közel egykorú másolata; a költő közeli barátja, Nagy Gábor másolta 1796-ban Csokonai „maga saját kézírásából” a költő több más művével együtt: NI.; 2b. (K₁).

Bízen kívül még két másolatát ismerjük: a K₁ szövegén alapul a DériM. 182/a: 87. l. cím és szerző nélküli másolata (K₂); az OSzK. Qot. Hung. 760: 18b oldalon ugyancsak cím és szerző nélkül, „45^{ab} Dall”-ként található szöveg viszont az ÓD.-on alapul (K₃). Az MTAK. 1827-i Kiss Lajos-gyűjteménye szintén az ÓD. szövegét másolta, az ott olvasható *Hívása a' Múzsának* címmel (MTAK. 160/II, 21. l.).

Az autográf Kosj. az „Aranyos Csomó” 5. darabjaként említi, s a költő le is tisztázta az ED.-ba, a 9. oldalra, de ez nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott a vers kiadásával. Az 1793-i VT.-ban ugyan nem található, de ez hiányosan, kitépett lapokkal maradt fenn. Az 1796-i EK.-on viszont, mindjárt a címjegyzék elején rajta van: „VI. Jöszte Poétának Ode. 9.” (A 9-es szám az ED. lapszáma; ugyanis ebben, az 1796-ban összeállított kötetben akarta közreadni a költő.) Mivel az ED. nem jelenhetett meg, e versét is a DMM.-ban tette közzé, alkalmasint helytöltőként, a II. füzet üresen maradt utolsó mezőjében, de már *Hívása a' Múzsának* címmel, s az utolsó sorban módosított szöveggel (ld. DMM. [II.] 32. l.).

Később is foglalkoztatta a vers kiadása: az 1802-i Mfj.-re az „Ódák” közé eredeti címével vette föl: „2. 5. <Jöszte Poétának>”, s ugyanitt továbbá címével is megtalálható: „12. 14. <Hívása a' Múzsának>.” Valóban be is sorolta az *Ódák* kötetbe, az Ód/t.-n az Első Könyv 25. verse, s valóban ki is adta újból, DMM.-beli címével (ld. ÓD. 56. l.).

Még az *Ódák* megjelenése előtt az 1803-i váci Énekes gyűjtemény első darabjaként is megjelent *Őszön a' barátságos mulatságra* címmel, négy versszakra bővítve, s a gyűjtemény 1823-i második kiadásában ugyanígy található (1–4. l.). (Vö. Cs/ÖM. I, 275., 290. l.)

Toldy kiadta az *Ódák* anyagában az ott megjelent címmel és szöveggel, de nem ismervén föl a két vers azonosságát, jegyzékén az első kidolgozást elveszettnek jelezte: „110. Jöszte poétának. Oda. Elv.” (Toldy XCI. h.)

A HG. a DMM. anyagában ezzel a lapalji megjegyzéssel közölte: „Kiadta, a végén eltéréssel, az *Ódák* közt is. (I. 25. sz.)” (HG. I, 58. l.). Az *ÓD.* anyagánál csak címével s ezzel a jegyzettel utalt rá: „E dal a Diétai M. Múzeában is [...] előjön (utolsó sora: *Vigadozván Názóval*). Itt mellőzzük.” (HG. I, 398. l.)

Eredeti címével, s a *K₁*-en alapuló szöveggel először az EPM. közölte (13. l.).

Az *ÖV.*—*ÖV.*² s a *MM.* is ezt adta ki, s a *Hivása a' Múzsának* című két későbbi változatot mellőzte.

Keletkezése

A költőnek a poézis hatalmát dicsőítő iskolai versgyakorlataihoz kapcsolódik, amilyen pl. *A' Poétai felvidulás, az Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poésis* stb. Tárgyalt versünkkel nagyjából egy időben keletkezett hasonló tárgyú műve még a *Vig élet a' Parnasszuson*. Ez utóbbiak az említett iskolai versgyakorlatoknál magasabb szinten, s — ami szintén fontos eltérés: dallamra komponálva — szólnak a költészet vigaszáról.

Ferenczi — nem tudni, mily indokok alapján — a *Patakon* töltött „időnek termékei” közé, tehát az 1796. év terméséhez sorolta (65. l.).

Nagy Gábor 1796-i másolata, de már az 1795 tavaszán készült EK. is tartalmazza.

Mivel a rokon tárgyú *Vig élet a' Parnasszuson* az 1792/93-i *Tempefői* egyik betétje, kissé iskolás volta miatt e vers keletkezési idejét is joggal tehetjük a költő legkorábbi dallamra írt költeményeivel együtt az 1792. évre, amint az EPM. is tette.

Szövegkritika

A kritikai kiadások szabályzata értelmében az író életében megjelent utolsó szöveget kell főszövegül közölnünk. Az *ÓD.* szövege közelebb is van a *K₁* szövegéhez, mint a *DMM.*-é. Az *ÓD.* szövegét közöljük tehát főszövegül, de az eredeti címmel.

A Csokonai saját kezű kéziratán alapuló *K₁* szövegét — amelynek sorszáma is eltér a *DMM.* s az *ÓD.* strófaalakjától — főváltozatként itt a jegyzetekben adjuk:

Jöszte Poétának

*Jer, ki mérges Gondok rágnak,
Jer a' zöld Tempére,
Ez ártatlan Mulatságnak
Ébresztő Helyére.*

5 *Itt örvendezhet az' vig Ekhóval*
Játzodozván Mu'sikasóval
Az örömsök táborában
A' Gráciák' Sátorában
 Enyelegvén Názóval.

A *Gondok*, a *Mulatságnak*, a *Hellyére* s a *Mu'sikasóval* nagy kezdőbetűt más árnyalatú tintával később kicsire javították.

A K_2 sortördelésében is a K_1 -re emlékeztet, utolsó sorában is megegyezik azzal; a 4. sorában található *álmatlan mulatságnak* szövegromlás, s éppígy az *Az Örömnék* a 7. sorban.

A DMM. szövege lényegében megegyezik az ÓD. szövegével, a verset azonban egy 4 és egy 5 soros versszakra bontva közölte, a stórfakezdő sorokat kikezdéssel.

Eltérései az ÓD.-hoz képest:

- 0. DMM.: *muzsika-szóval*,
- M. DMM.: *gráciák*
- 0. DMM.: *Vígadván a' műsákkal*.

Mint volt róla szó, az 1803-i s 1823-i váci énekesgyűjteményben négy-versezakes szövegváltozata fordul elő. Mint érdekes, már a költő életében átköltött és továbbvariált változatot közöljük, megjegyezve, hogy a 2—4. versezakot nem tartjuk Csokonai művének:

1.

Ösztön a' barátságos mulatságra.

Jer, kit mérges gondok rágnak,
 Bú felejtésére,
 Ez ártatlan mulatságnak
 Ébresztő helyére;
 Itt örvendezhetz,
 Itt zengedezhetz
 Barátid' koszorújában,
 És szíves Társaságában
 Kedved szerint vigadhatz.

Jer, kit a' sors üzőbe vett,
 Kit Pandóra kerget,
 Az Irigyek' nyelve hány, vet,
 'S Nevedre hint mérget:
 Itt ninte, a' ki árt,
 Vagy kívánjon kárt;
 Hanem minnyájján egy szívvel,
 Barátságossal, és hívvél
 Kettőztettyük kedvünket.

Jer, kit a' szerelem próbál,
 'S könnyáldra vigyorog;
 Pusztá reménységgel táplál,
 'S rab szíjjadra húnorog:
 Tedd-le bilintsed,

Légyen bár kintsed;
Hadd nyúgodjon fáradt szíved,
Talán majd meg-hódol híved;
Itt sebedre önthetz irt.

Te-is Bóltá, ki könnyveidnek
Közegette jársz, kélsz,
'S gondolkodó ereidnek
Íjját meg-ne rontad, félsz;
Hadgy egy kis időt,
Úgy vész új erőt;
'S ha van elméd háborúban,
Mulass e' szép koszorúban,
'S hidd-meg, új életbe lépsz.

(*Énekes gyűjtemény. Vázton. 1803. 1. sz. ének; lapszám nélkül.*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, az iskolai propositiókhoz kapcsolódik a poézis hatalmát dicséző tárgyával. Vargha Balázs is azok között a versek között említette, amelyek „fejlettebbek az eredeti Zöld codexbeli verseknél, de alatta maradnak a toldalékoknak” (ItK. 1953: 118. l.). A többlet: változatos formája s az, hogy dallamra készült. Antik vonatkozásai — amelyeket V. Szendrei is kiemelt — szintén az iskolai poézisra utalnak vissza: „Alaphelyzetel [korai verseiben] még antikos reminiscenciákkal terhesek. »

Zöld Tempéje a költői világ antikos szimbóluma, az vártatlan mulatságnak ébresztő helyet.” (48. l.)

2. *Zöld Tempére*: a természeti szépségéről híres Tempe-völgyet az Olümposz és az Ossa hegység közt az ókorban a költészet helyeként emlegették.
3. *Ez ártatlan mulatság*: ti. a költés, a költészet.
9. *Názóval*: Publius Ovidius Naso (i. e. 43.—i. sz. 17.) nagy római költő, akinek műveit a poétai osztályban is tanulták a diákok.

Verselése

Nagy Gábor másolata a K₁ a bal lapszélen található *Nóta* megjelöléssel határozottan jelzi, hogy a vers dallamra készült, s ezt igazolja a Csokonai hagyatékában található kotta éppúgy, mint az egykorú énekeskönyvekben fellelhető másolatai.

Voltaképpen dallamra írt vers tehát ez is, s unikum strófája csak a dallam ismeretében érthető igazán.

Az első négy sor keresztírmes, magyarosan ütemezhető 8-as és 8-os sorok kombinációja; a váltás az 5. sornál következik: innen páros rímű 8-as sorokat találunk, a végén egy ráütő rímű 7-essel.

Dallama

A KK. I, 31b–32a Csokonai saját kezű lejegyzésében megtalálható a vers kottája. Sonkoly ennek alapján foglalkozott vele: „Melódiáját könnyen énekelhetjük mazurka ritmizálással”. (Könyv és Könyvtár. VI. [1967] 217. l.). Ugyanott kottáját is közölte (229. l.);

Jer, kit mérges gondok rág-nak, Jer a zöld Tem - pé - re,
 Ez ár-tat-lan mű-lat-ság-nak Ébresz-tő he - lyé - re.
 Ill ör-vend-hetsz a' vig ek-hó-val, Ját-sza-doz - ván
 muzsi - ka-szó-val, muzsi - ka-szó-val, Az ö - rő - mők'
 tá-bo-rá - ban, A' Grá-tzi - ák' sá - to - rá - ban
 Vi - ga-doz - ván a mű-zsák - kal.

94. Herkules és Ámor

Kézírata

KK. IV, 145 b; saját kezű tisztázat az ED.-ből kitépett lepon, a *Thais* tisztázatának hátoldalán (K₁). Közel egykorú másolata a SM. forrásértékű kézirattól: 2a (K₂).

A költő közel egykorú kéziratjegyzéke, a Kcsj. is lajstromozta: „N° 13. Holmi 14. Hercules. Joannes Sec[undus].” A későbbi kéziratleltárakban is előfordul; Ktl.: „Fasc. N° 2. N° 4. Thais, Herkules és Ámor.”; Kcsd.: „N° 2° 4. Thais. — Hercules, és Ámor.”

Volt egy kézirata 1806-ben Puky István birtokában is (ld. Puky/j. [1.]).

Néhány közel egykorú másolata saajtságos címe miatt érdemel figyelmet: OSzK. Oct. Hung. 1115: 162a (K₁), Tóth—Pápay-gyűjtemény OSzK. Quart. Hung. I, 176 (K₁). (A címekről alább, a Szövegkritika o. fejezetben lesz szó.) Van egy kézirata a Kecskeméti Ref. Egyházmegye Könyvtárában is, a Kováts család hagyatékából származó másolatgyűjteményben.

Megjelenése

Az ED.-beli tisztázást szerint is a költő kiadására szánta. Rajta van az ED.-bal egyidőse EK-on is, közvetlenül a *Thais* után: „o LII. Herkules és Amor. Epigramma J. Szekundusból. 124.” A sorszám előtti o jelzi, hogy a költő — akárcsak a *Thais*-t — később kiadhatatlannak tartotta: nem tudni, miért; tárgya nem egészen indokolja ezt. A cím mögötti 124-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 124. oldalra tisztázta a költő.

Nem vetette el végleg a kiadás gondolatát: az 1802-i Mfj.-re szintén fölvette, először az „Epigrammák, Csiribirik...” közé, de innen törölte, s átsorolta az „Apró Fordítások”-ba: „13. 14. Hercules. Janus Secund[usból].”

A költő életében nem jelent meg: összeállított köteteibe (*Lilla, Ódák*) nem is tudta volna tárgyánál fogva besorolni.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében (734. h.), föltehetően a K₁ alapján, az ott található címmel, pontosabban annak első szavát címszerűen kiemelve s a többi alcímszerűen közölve. A HG. ezen annyit módosított, hogy a kiemelt első szó után pontot tett, s a tartalomjegyzékben is *Hercules* címmel közölte (ld. II, 812. l.). A későbbi kiadások közül a FK. Toldyt követte (bár a tartalommutatóba — Toldytól eltérően — ő is *Hercules* címmel vette föl az epigrammát. Juhász Géza közölte először az EK. szerint a vers címét, s őt követte Vargha Balázs is (ÖV.—ÖV²., MM.).

Keletkezése

Akárcsak a *Thais*-t, amellyel együtt fordul elő a kéziratjegyzékeken, Joannes Secundus *Juvenilia* című gyűjteményéből fordította le a költő, nagyjából amazzal egy időben. Toldy az 1795 előtt írt versek sorában közölte, Juhász Géza 1792-ből származtatta (EPM. 313. l.). Vargha Balázs, aki különben Juhász Géza időrendjét követte, 1793-ra tette keletzését (ld. ÖV.—ÖV²., MM.). Szerintünk az 1792-i keletkezés a valószínűbb (v. ö. a *Thais* megfelelő jegyzeteivel).

Szövegkritika

Az autográf kéziratban így található a vers címe:

Herkules
Amorē görbült Vállal tartván.
(J. Secundus után(n).)

(Az után második-n-jét utólag közölte a költő, ugyanakkor a *Vállal* nagy kezdőbetűjét a lapszélen v-re javította.) A kissé nehézkes cím a latin eredetiben leli magyarázatát:

*In imaginem Herculi
Cupidinem tergo gestantis, ac
prope succumbentis oneri.*

(Joannis Secundi Hagiensis *Juvenilia*. Lugundi Batavorum. MDCCLVII. 81. l.)

Toldy — mint volt róla szó — a K_1 szerint közölte a címet, csak a *Hercules* szót (ő így, latinos helyesírással közölte) félkövér szedéssel címszerűen kiemelte. (A tartalommutató tanúsága szerint azonban az egész szövegjegyzéket tekintette címnek: *Hercules Amort görbült vállal tartván* [XI. h.].) A fordítás forrásának feltüntetésekor Csokonai „*J. Secundus után*” jelzését „*Ianus Secundus*”-nak oldotta fel, bizonyára a Mfj. alapján.

A HG. — a K_1 -hez igazodva — „*I. Secundus*”-t közölt a vers szerzőjeként, viszont helytelenül járt el, mikor pontot tett a *Hercules* szó után, a tartalomjegyzékben is ezzel a „cím”-mel közölte.

A FK. Toldyt követte a címadásban, abban is, hogy *Ianus Secundus*-tól származtatta a latin eredetét.

Mint volt róla szó, az EPM. az EK. szerint közölte a címet, a forrásjelzésből viszont csak ennyit tartott meg: „(*Secundus*ből).

A K_1 nehézkes és kissé sutának ható címe miatt legcélszerűbbnek látezik, ha — az EPM.-hoz a későbbi kiadásokhoz hasonlóan — elfogadjuk az EK. címléírását.

A K_1 -beli eredeti címet viszont — amely a latin szöveg pontos megfordítója — megtartjuk alcímként, mivel szervesen a vershez tartozik, s nélküle nem is eléggé érthető.

A K_3 -ban *A' Szeretet ereje Hercules* címmel található; a K_4 -ben hasonló a címe: *A' Szeretem ereje — Hercules*. Ezek föltehetően a másolóktól származnak.

A K_2 -ben *görbült* helyett *görbülő* olvasható, s ugyanígy található a szó helyén lévén jegyzéken is.

1. K_1 : *vállán(n)* az *Eget könnyen(n)* A költő az *n* határozórag kettőzését utólag megrövidítette. K_{1-2} : *forgathatta*

K_3 : *forgathattya*, K_4 : *forgathatja* A latin eredeti szerint is a K_{1-2} a helyes.

A K_3 -ban a *vállán* helyett található *villám* nyilvánvaló szövegromlás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az epigrammát vagy talán inkább emblémát Csokonai a *Thais*-sal együtt Joannes Secundus *Juvenilia* című gyűjteményében találta. A gyűjteményt tartalmazó kolligátumban olvashatta Marcus Antonius Muratorius *Juvenilia* című kötetét is, valamint Joannes Bonefonius Arvernus *Flaccus* című ciklusát, amelyekből többet lemásolt — nyilvánvalóan a tolimus szándékával — a Zöld-kódexbe (v. ö. Cs/ÖM. I, 134. l.). Úgy

látzik, Kazinczy biztatására kezdett el szerelmes tárgyak után nézni (v. ö. KazLev. II, 297. l.), s ehhez jó segítségül kínálkozott a Kollégium Nagykönyvtárában máig meglevő kolligátum (ld. a G 1017 jelzetten.) Joannes (Janus) Secundus (eredeti nevén: Joannes Nicolai of Jan Eversaerts) (1511–1536) kiváló németalföldi neolatin költő volt, többek között a Csokonai által is lemásolt (ld. KK. IV, 88b kk.) *Basia* szerzője.

A latin eredeti szövege:

In imaginem Herculis

Cupidinem tergo gestantis, ac

prope succumbentis oneri.

Ante quibus coelum fuerat leve pondus, iisdem

Nunc gravis est humeris sarcina, parvus Amor,

(Joannes Secundus i. m. 81. l.)

Verselése

Akárcsak a *Thais*-t, ezt sem formahűen fordította a költő: ezúttal a latin disztichont páros rímű tizenkettőssel adta vissza.

95. Thais

Kézírata

Két saját kezű kézírata is maradt: az egyik az ED. számára készült tisztázot, némi utólagos javítással: KK. IV, 145a (K₁); a másik a lényegében ezzel azonos szövegű, saját kezű másolat, de ezen a költő az 1. és a 3. sort — megfelelő törlésekkel — egy-egy szótaggal megrövidítette; ez a kézirat tehát formai variánsnak tekinthető: KK. IV, 11b (K₂).

Csokonai saját kezű kéziratléltára, a Kesj. is leajstromozta: „N° 13° Holmi 11. Thais”. A későbbi kéziratléltárokon is megtalálható; Ktl.: „Fasc. N° 2. N° 4. Thais, Herkules és Amor.”; Kcal.: „N° 2: 4. Thais. — Hercules, és Amor.” (A N. 2:4 jelzet található a K₁-en is: nyilván erre utaltak tehát a kéziratléltárak.) Puky István tulajdonában is volt egy kézírata (ld. Puky [1. 4.).

Több egykorú másolatát ismerjük; ezek egy része sajátos címe miatt is érdekes (bár a címváltozatok függetlenek Csokonaitól); másrészt azért is figyelmet érdemel némelyike, mivel a K₁ javítás előtti szövegét őrzi.

E korábbi változatot tartalmazták: OSzK. Oct. Hung. 1115: 162a (K₃); SpK. 135: 9. l. (K₄); Dérim. 162/b: 183b (K₅). Az átdolgozott változatát őrzik: SpK. a. 90: 84. l. (K₆); a Tóth-Pápay-gyűjtemény (Miscellanea Curiosa): OSzK. Quart. Hung. 4351: I, 175. l. (K₇). Vargha Balázs közlése szerint a Kecskeméti Ref. Egyházmegye könyvtárában is megvan egy kéziratot kötetben (a kiskunfélegyházi Kovács család hagyatéka) *Thais, Egy pesti dáma* címmel (K₈).

Kiadásunk alapja a K₁, amelyet 1795-ben tervezett kötetéhez tisztázott le Csokonai.

Megjelenése

A költő — az ED.-beli tisztázata szerint is — kiadásra szánta. Rajta van az ED.-bal egyidős EK.-on is: „o LI. Thais. Epigramma Secundus-ból. 123.” A cím előtti o jelzi, hogy a költő utóbb kiadatatlannak tartotta: bizonyára elkamlás tárgya miatt. (Az EK.-beli 123-as szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 123. oldalra tisztázta Csokonai). Később az 1798-i Szerelmes versciklusba (az ún. „Rózi-versek” közé) is bemásolta, némi ritmikai módosítással (ld. a K₂-t). Fölvette később az 1802-i UK.-ra is: „161. Thais.”, majd az ugyanezen évben készített Mfj.-re, először az „Epigrammák, Ceiribirik . . .” közé, de innen törölte, s átsorolta az „Apró Fordítások”-ba: „13. 16. Thais. Bézából.”

Csokonai életében nem jelent meg, bizonyára a cenzúrai viszonyok miatt mondott le kiadásáról.

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében a K₁ alapján (733. h.), a jegyzetekben azt írván róla, hogy: „Cs. saját jegyzése szerint is Bézából.” (953. h.) (Ezt nyilván a Mfj. alapján írta Toldy, pedig — mint láttuk — az EK. Joannes Secundus nevezi meg a vers forrásul.) A későbbi kiadások — a HG.-tól a MM.-ig — Toldy nyomán szintén Bézából készült fordításaként közölték.

A K₂ verstani variánsát Juhász Géza közölte (ld. Alf. 1963. 11. sz. 70. l.).

Keltekzése

A költő korai rögtönzőszerű fordításai közül való. Az 1802-i Mfj.-kel szemben az EK. adata a hiteles: nem Bézából, hanem Joannes Secundus-ból készített fordítás, mint EK.-beli párja, a *Hercules és Amor* című epigramma is.

Toldy az 1795 előtt írt versek közé sorolta, Juhász Géza 1793-ra tette keltezését (EPM. 313. l.), ezt vette át Vargha Balázs is (ld. ÖM. — ÖM.², MM.). Valószínű, hogy ennél valamivel korábbi: föltehetőleg 1792-ben keletkezett. Csokonai jól tudott latinul, ezek a rögtönzőszerű rövid fordítások megelőzhatték 1793-i olasz műfordításait.

Művegkritika

Az epigramma címe Csokonai kézírataiban és címjegyzékein több tróváltozatban fordul elő: *Thais* (EK.), *Thais* (K₁), *Thais*. (K₂, UK., Mfj.). Mivel későbbi címjegyzékein s a későbbi K₂-n is az utóbbi alakul állapodott meg a költő, ezt tartjuk meg, ahogy a kiadások is ezt követték, kivéve a *Thais* írásváltozatot megtartó EPM.-t. (Mint lesz róla szó, a latin eredetiben *Gellia* a versbeli hölgy neve.) Alcímül közöljük az EK. műfaji tájékoztatását.

A K₂-7-ben található címváltozatok bizonyára nem Csokonaitól erednek, de mint érdekes adaptálási kísérlet emlékeik közöljük őket: *Thais* a' *Panti Dámára* (K₃); *A Pesti Dáma* (K₄); *A' Pesti Dáma* (K₅); *Thais vagy Panti nevelten Dáma* (K₆); *Egy Pesti Neveletlen (!) Dámára* (K₇). A K₁: *(Jelkesenn) Mért adja el Szerelmét A nagy S e lapszálon — a tinta színe szerint: utólag, föltehetően a kiadásra előkészítéskor —*

s-re javítva. A sorkezdő *Lelkesenn* nem e vershez tartozott, hiszen az ED. szövege nem fogalmazvány, hanem tisztázat, s nem is illik ide logikailag a határozó; nyilván *A' Szarándok* című verset akarta először ide tisztázni Csokonai (*Lelkesenn ohajtván...*).

2. K₁: *Pénzenn* — A második *n* utólag törölve. *Ifjúságába* A szókezdő nagybetű a lapszálon kicsire javítva, az *f* pedig s-re.
3. K₁: *Vehessen* Az *f* a lapszálon s-re javítva.
4. K₁: *Pénzenn* A második *n* utólag törölve. *(Anyós)* A szókezdő *A* a lapszálon a-ra javítva; eszerint eredetileg ezt a szöveget akarta a kiadni a költő; de később áthúzta a fölébe írta az *öreg*-et, ugyanakkor az *Anyós-korába* kötőjelét is törölte.

A K₂ szövegét, mint verstani — ritmikai — változatot, az előbbiakban közöljük:

Thais.

Mért adja <el> szerelmét Thais

Pénzen ifjúságába

<Hogy> Azért h [= hogy] vehessen ő is

Pénzen öreg korába.

A későbbi másolatoknak nincs szövegkritikai jelentőségük, de mint érdekességet megemlítjük, hogy a K₂-s szövegében az *Anyos* fordul elő az utolsó sorban az *öreg* helyén.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: az epigramma Joannes Secundusból, nem pedig Bezából készült fordítás, ahogy azt az 1802-i Mfj. állítja. Az elírás valószínű okát is ismerjük: a Debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában G 1017 jelzeten megtalálható az a kolligátum, amelynek alapján Csokonai bizonyára dolgozott. Ez a kötet azonos kiadási hellyel s évvel (Lugundi-Batavorum. MDCCLVII.), de külön lapszámozással tartalmazza Theodor Beza, Marcus Antonius Muretus és Joannes Secundus latin nyelvű verseit. Csokonai Beza itt közölt verseiből is fordított (*A' Szarándok* című szatíráját), s bizonyára ennek emléke befolyásolta, mikor 1802-i Mfj.-re téve Beza nevét írta, amelyet aztán a későbbi kiadások napjainkig átvettek.

A *Thais* című epigramma ilyen címmel nem található meg J. Secundus versei között, de ennek nincs jelentősége: Csokonai *A' Szarándok* (*Fannius*) esetében is megváltoztatta az eredeti vers *In Spurinnam* címét.

J. Secundusnál Gellia az epigramma címzettje; a vers az *In eandem* címjelzést viseli, de előtte *In Gelliam* címmel olvasható egy hosszabb szatíra:

In Gelliam.

Si non est grave, si vacat,
Cur vendis Venerem, die mihi Gellia,
Cur vendis, quod emas libens?
At tu, si meministi, saepe soles prius,
Cujus tantopere es modo

Parca et facta tenax, reddere saepius
Quibuscunque rogantibus . . .

In eandem.

Gellia, miraris, cur auro vendat amorem?
Scilicet ut sit, quo callida rursus emat.

(Ioannis Secundi Hagiensis: *Juvenilia*. Lugurdi Batavorum.
MDCCLVII. 86., 88. l.)

Mint látható, Csokonai átköltötte a disztichonos epigrammát: nemcsak címzettjének nevét s a versformát változtatta meg, de tartalmilag is tett valamit hozzá: ötletesen jobban kihegyezte a csattanóját. J. Secundus eredetijében ugyanis csak arról van szó: 'Csodálkozol, miért állja el szerelmét Gellia aranyért (pénzért)? Azért, hogy majd legyen, amiből eszesen (előrelátón) ismét vehessen (ti. szerelmet).' J. Secundus hiánytalanul arra gondolt, hogy majd időse korában vásárol szerelmet Gellia gyűjtött aranyakból, de ezt külön nem fogalmazta meg. A fordító Csokonai az „ifjúság” s az „öreg kor” hangsúlyozásával csattanóssá tette az epigrammát. A költő a latin eredeti „Gellia”-ját is jó ösztönnel változtatta *Thais*-ra: az utóbbi híres ókori hetéra volt, nevét általában 'örömlány' értelemben használták, amint Csokonai költőbarátja, Mátyási János is följegyezte: „*Thais*, hajdan egy *Alexandriai* származású híres tőrű Ringyó volt, minekokáért az akkori vagy utóbb élt Iráknál ezen nevezet, nem különben mint a' Zsidó *Deliláé*, Kurvát jelent. *Athenában* az Ifjúság erköltséet buja társalkodásával nagyon megvesztegette. Azután *Naffi Sándor* Seregéhez ment, kit arra vett, hogy *Persepolis* Városát építse fel [. . .] Végre *Ptolemeus* Egyiptomi Király ötlet feleségül vette. . .” (*A barátság és annak mestersége*. Pest, 1821. 9. l.)

Torentiusnak az iskolai tananyagban is szereplő vígjátékában, az *Eumuchus*-ban is előfordul *Thais* mint *Phaedria* kedvese, s 1787-ben a Magyar Musában is olvashatott a költő a híres ókori hetéráról:

Szép volt *Thais* 's *Lais*; mert edgy éjtszakára
Hat ezer Tallér volt a' testeknek ára.

(*Edgy drága Személynek tiszteletében így jádázodottatta pen-náját*. T. M.)

(MMusa. 1787. XLVI. [jún. 9.] 362. l.)

1. A rímző (is) bizonyossága szerint Csokonai a versbeli tulajdonnevet a-mel ejtette.

4. Anyós (rég.): anyó, idős nő.

Verselés

J. Secundus latin eredetije disztichonban íródott; Csokonai ebből négy-soros, keresztírmes magyaros verset formált, 9-es és 7-es sorokkal. (Különben ez, hogy nem formahűen fordít, szintén a vers korai keletkezése miatt szól. J. Secundus *In imaginem Herculis* (*Herkules és Amor*) című disztichonját is rímes, magyaros versformában ültette át ugyan-akkortájt.)

Mint láttuk a K_2 -ben: 1797–98 körül a költő némileg átalakította a verset. Juhász Géza ezzel kapcsolatban ezt írta: „Toldy [...] korai kéziratból adta ki, holott a Rózsai-versek közt egy-egy szótaggal már tömörebbre fogta páratlan sorait.” (*Csokonai dundántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 70. l.)

96. A' Szarándok

Kézirata

Eredeti kézírata nem maradt ránk, noha valószínűleg le is tisztázta a költő az 1796-i ED.-ba: ennek ugyanis arra az oldalára, amelyen a *Thais* tisztázata ránk maradt (KK. IV, 145a), eredetileg e versét akarta lemásolni: a verskezdő *Lelkesem* szót azonban áthúzta, s a *Thais*-t másolta helyére. Hogy az ED.-ban másutt mégis letisztázta, azt bizonyítja a kötet ránk maradt tartalommutatója, ahol a 63. helyen A' Szarándok címmel található, a lapszám (349.) pontos megadásával (v. ö. Cs/ÖM. 216. l.).

Mindenesetre a költő kiadási aggályaira mutat, hogy az ED. végére került a vers, kevéssel az utolsó előtti helyre. Ez magyarázza azt is, miért nincs nyoma kéziratjegyzékein s 1795 utáni címjegyzékein.

Két közel egykorú másolat őrizte meg, az OSZK.-ban a forrásértékű SM. (2a) *A Szarándok Bézából* címmel (K_1) s a XIX. század eleji Illésy János-gyűjtemény (ld. Stoll 530. sz.). Az utóbbi gyűjtemény jelenleg ismeretlen helyen van, de több Csokonai-verse közül a szóban forgót a fölfedező Illésy János közölte a Figyelőben (1887. [XXIII.] 269. l.) (K_2). A két szöveg között lényegében csak helyesírási eltérés van, de mivel a K_1 közelebb áll Csokonai egykorú helyesírásához, azt tekintjük kiadásunk alapszövegének.

Megjelenése

Csokonai az ED. tartalomjegyzéke szerint is kiadásra szánta, s ezt megerősíti az 1796-i EK. is, amelyen így fordul elő: „o CLI. Fannius. Epigramma Bézából.” A cím előtti o a vers kiadhatatlanságára utal (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.), a költő életében nem is jelent meg. Az, hogy az EK.-on szereplő *Fannius* azonos az ED.-ban található A' Szarándok-kal, nyilvánvaló a vers tartalmából, valamint a Bézára utaló azonos forrásjelzésből.

Toldy ezt nem ismerte föl, mikor a költő kiadatlan munkáinak jegyzékén két külön műként mindkét címmel fölvette: először az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakaszból” című fejezetben a 79. sorszám alatt: „Faunius [!]. Epigr. Bézából. — Elv[eszett].” (Toldy XC. h.) Az adat nyilván az EK.-ból való, a szöveghibák nyomdai szedéshibával magyarázható. Másodszer a „Vegyes költemények” közé vette föl 113. sorszámmal *A szarándok* címmel (XCI. h.), bizonyára az ED. alapján.

Toldy kiadása után négy évtizeddel adta közre Illésy János *Adalékok Csokonai munkásságához* című közleményében, *A szarándok* címmel, utalva Toldy jegyzékének 113. tételére (i. h.).

Illésy közlése nyomán jelent meg először kötetben a HG.-ban (II, 171. l.), némileg korszerűsített helyesírással (*A zarándok*) címmel. A HG. alapján közölte a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban az EK. alapján *Fannius* címmel közölte, utalva azonosására a HG.-beli *A zarándok*-kal (272. l.). Noha ismerte már a SM. kéziratát, lényegében a HG. szerint adta ki a verset, csak az utolsó sorban térve el attól. (Minderről bővebben a szövegkritikai részben lesz szó.) Az ÖV.—ÖV². s a MM. Juhász Géza nyomán közölte, az utolsó sort azonban a HG. szerint.

Keletkezése

Toldy — mint láttuk — „az első időszakból” való fordítások közé sorolta. A HG. évszám nélkül, a FK. az „Időrendbe nem állítható versek” között hozta.

Juhász Géza 1794-ből keltezte (ld. EPM. 314. l.), s az ő időrendjét vette át az ÖV.—ÖV². s a MM. is.

Juhász nem indokolta időrendjét, talán azért tette valamivel későbbre, mint a korai latin és olasz fordításokat, mivel az EK.-on s a ED. mutatójában viszonylag hátul fordul elő — bár korai — 1792–93-i! — versek, fordítások társaságában.

Szerintünk nagyjából egyidős a Joannes Secundusból fordított *Thais és Herkules és Amor* című epigrammával. Több érv szól emellett: mint láttuk, az ED.-ban a *Thais* tisztázati oldalára először tárgyalt versünk első szavát írta a költő. Másik érvünk, hogy a szatíra nyomtatott latin szövege ugyanabban a kötetben fordul elő, mint J. Secundus epigrammái. Harmadik érvünk lehet, hogy Illésy János gyűjteményében is zömében 1793-ban írt művek között fordul elő (*Csikorgó versei . . . , Tempeői, Az Ékkőhöz [I.], A feredés*), sőt *A szerelmes vitézhez* 1791-ből keltezhető. (Így kivétel az 1794-re tehető *Dafnis hajnalakor* — ez azonban lehet sokkal korábbi is.)

Az EK.-on is közvetlenül az 1792–93-i olasz fordítások között bukkan föl, az ED.-ban is csak nyolc művel előzi meg a *Thais* és a *Herkules és Amor*, s kiadási aggodalmak miatt kerülhetett a kötet végére, akárcsak *A Párt Út* s néhány szerelmes tárgyú darab.

A fentiek alapján a latin nyelvű kolligátumból fordított *Thais*-sal s a *Herkules és Amor*-ral együtt 1792-re tesszük keletkezését: tárgyánál fogva is jól illik *Az istenek osztózása* és a *Békaegérharc* korszakához.

Szövegkritika

A fordítás címe — mint láttuk — két változatban fordul elő Csokonainál: az EK.-on *Fannius*, a ED.-ban *A' Szarándok* szerepel. A latin eredetűhez az előbbi áll közelebb, ott ugyanis — mint lesz róla szó — *In Spurinnam* a szatíra címe, s a Spurinna és a Fannius egyaránt ókori római családnev volt. Csokonai azonban nem lehetett elégedett a magyar olvasóknak nem sokat mondó címmel, ezért az ED.-ban már maga adott magyar címet a fordításnak: a másolatok is, amelyek bizonyára az ED. alvázott tisztázatán alapulnak, ezt a címváltozatot őrizték meg. Min-

denképpen indokolt tehát, hogy az EPM. s a későbbi kiadások eljárásával szemben visszatérjünk a HG. által is alkalmazott címhez előttnül közölve az EK. műfaji tájékoztatását.

A kéziratok (másolatok) között lényegében csak helyesírási eltérés van, bár akad tartalmi jellegű is. Alább ezeket vesszük számba.

Mint volt róla szó, alapezövegünk a SM.; mivel azonban ebben — nyilván a másoló felületességéből — nincs központozás, azt mi pótoltuk értelemszerűen, figyelembe véve a többi másolatot s a későbbi kiadásokat.

1. K_1 : *Ohajtván Csokonai ekkoriban a szót rövid o-val írta; a K_2 és K_3 szerint em. $\hat{n}$ [= hogy] néki. A rím szerint nyilvánvalóan a neki a helyes alak; a K_2 és a K_3 szerint em.*
2. K_1 : *bár ts [= tsak]*
3. K_1 : *Piréné*
 K_2 : *Piréné*
 K_3 : *Piréné*
(A latin eredetiben Pyrenes áll a megfelelő helyen; A Piréneusok latin neve Pýrēnaeus, tehát magyar átírásban a K_3 alakja a helyes; a K_1 -et o szerint em. (A többi másolat ékezhjét bizonyára befolyásolta a múzeáknak szentelt korinthoszi forrás neve, a Pírēnē.)
- K_1 : *hoval A K_2 - $_2$ szerint em.*
 K_1, K_3 : *Aldozatot A K_3 szerint em.*
4. K_1, K_3 : *Sz. [= Szent] Jakab*
6. K_1 - $_2$: *küszöbjeit*
 K_3 : *küszöbeit*
7. K_1 : *Adrianak A K_3 szerint em.*
 K_2 : *Adriának*
8. K_1 : *Lorétomba*
 K_2 : *Lorétomban* Bizonyára a kiadó emendálása.
 K_3 : *Rof Corettóba*
 K_1 : *Máriák [= Máriának]*
9. K_1 - $_2$: *Edom*
 K_2 : *Edom*
11. K_1 : *Söt em.*
 K_2 : *Söt*
 K_3 : *'s Ott A K_3 változata is logikus, de mivel az előző sorban már előfordul az Ottan, mégis a K_1 - $_2$ látszik hitelesebbnek, amelyet a latin eredeti adhuc szava is támogat.*
- K_1 : *ő [= meg] n [= nem]*
 K_1, K_3 : *elégülvén K_3 : elégülvén*
13. K_1, K_3 : *'s A vad Arabsokon*
 K_2 : *A vad arabokon*
 K_1, K_3 : *keresztül*
 K_2 : *keresztül*
 K_1 - $_2$: *Sindig*
 K_3 : *Sinaitg*
14. K_1, K_3 : *Sz. [= Szent] Katalin*
16. K_1 : *gyermekét Az EPM. szintén így.*
 K_2 - $_3$: *gyermeket Nyelvtanilag az utóbbi a helyesebb; a K_1 -et e szerint em.*
 K_1 : *talál . . . A szó vége csonka; a K_2 - $_3$ szintén em.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint láttuk, a szatírából abból a latin nyelvű gyűjteményes munkából fordította a költő, amelyben J. Secundus két epigrammáját is (a *Thais* és a *Herkules és Amor* mintáit) megtalálta. A gyűjtemény első darabja: Theodori Bezae Vezellii *Poemata. Lugundi Batavorum. MDCCLVII.*

E kötet 112. oldalán található a szatíra, amelyet Csokonai magyarra fordított:

In Spurinnam.

- Tollendae cupidus Spurinna prolis,
 Altae dum superat jugum Pyrenes,
 Divo porrigat ut preces Jacobo:
 Inde Alpes quoque praeterit nivosaes,
 5 Petri ut limina visat atque Pauli:
 Et mos Hadriacum in sinum reflexus,
 Divae offert sua vota Lauretanæ:
 Inde per medii maris pericla
 Sacram perveniens ad usque Idumen,
 10 Sacratum Domini petit sepulchrum:
 Nec contentus adhuc, latrocinantum
 Arenas Arabum siticulosas
 Gibbo permeat insidens cameli,
 Sublimem properans ad usque Sinam,
 15 Et divae juga sacra Catharinae:
 Quid profecerit hoc labora quaeris?
 Tres natos reperit domum reversus.

Híze (Beza) Théodore (1519–1605), a svájci reformáció írója, Calvin utóda Genfben, *Poemata Juvenilia* című gyűjteményével kora egyik legkiválóbb latin költője lett. A reformáció nagy írójának és zsoltárfordítójának munkájára a debreceni Kollégium könyvtárában akadt Csokonai (ma is megtalálható ott a mű G 1017 jelzeten). Szinte természetesen, hogy a Református Kollégiumban — diáktársai mulatságára is — a babonás vakbuzgóságot gúnyoló verset fordította le Bezából a felvilágosult szellemében.

Mint Horváth János írja: „Voltaire-i deizmus alapján állva sokszor tétel a szabonák — valójában a dogmatikus vallásosság hagyományai ellen. Olykor anekdotikus élcel, igazi Voltaire-i módon, profánul, neveltségessé téve a naív hagyományosságot (*A zarándok*). Szeret, mint Voltaire, val népek, vagy keletiek analógiájába burkolózni...” (Csok. 27. l.).

A latin eredeti címében a *Spurinna* fiktív (bár valójában létező ókori római) családnev, akárcsak Csokonai *Fannius*-a. (Horatiusnál is található a költő egy ilyen nevű hitvány postával; ld. Sat. I, 4, 21. l., 10, 80.)

3 *Piréne*: a Pireneusok; a versben szereplő Fannius ezek szerint franciaországi lehetett, mint maga Beza.

4 *Szent Jakab oltárán*: a katolikus egyház által szentté avatott Jakab apostol, Spanyolország védőszentje, a hagyomány szerint a Pireneusok déli lábánál, Santiago de Compostelában van eltemetve, amelynek székesegyháza híres búcsújáró hely.

6. *Péter és Pál küszöbjeit*: Rómát, ahol a hagyomány szerint Péter és Pál apostol vértanúságot szenvedett.
8. *Lorétom* (Loreto): híres búcsújáró hely az adriai kikötőváros, Ancona közelében. XV–XVI. századi várszerű templomának kupolája alatt van a „Casa santa”, amely a legenda szerint azonos Mária názáreti házával.
9. *Az Edom Tengere*: a Vörös-tenger héber neve.
10. *Idvezítőnk koporsójához*: azaz Jeruzsálembe, ahol a Szent Sír templomban Krisztus állítólagos koporsóját őrzik.
- 13–14. A Sinai-félszigeten áll az Alexandriai Szent Katalin tiszteletére épített kolostor.

Verselése

Akárcsak J. Secundus két epigrammáját, ezt a szatírárt sem formahűen fordította Csokonai: a rimtelen időmértékes (hendecasyllabus) verset páros rímű tizenkettősökkel adta vissza, csupán a sorok számát tartva meg nagyjából.

97. [Bár az Ég búsulva néz is . . .]

Kézirata

Saját kezű kézírata nincs, több közel egykorú másolata maradt fenn: egy-, két- és több versszakos változatban. Mivel – mint az alábbiakban lesz róla szó – csupán az egyversszakos változatot tarthatjuk Csokonai művének (bár ennek hitelessége sem egyértelmű), Sebestyén Gábor másolatát tekintjük kiadásunk alapjának, amely azon fölül, hogy egy versszakos, közel egykorú is, másolója pedig atyjának, a Csokonait is tanító Sebestyén Istvánnak révén juthatott a szöveghez. E másolat az OSzK.-ban található: Oct. Hung. 543: 121a. (K₁) Szintén az egyversszakos változat fordul elő – de sorba tördelés nélkül – más Csokonai-versek társaságában Domby Márton egy iskolai jegyzetének hátlapján: Ráday Lt. K. I. 5: 84. l. (K₂) (Egyébként ez is az egyversszakos változat hitelessége mellett szól: Domby, aki később Csokonai életrajzát is megírta, már diákként is szoros kapcsolatban volt a költővel.)

Hitelessége

Hitelesség szempontjából a költő egyik problematikus verse.

Toldy a „Vegyes költemények” között elveszettnek jelezte: „134. Bár az ég búsulva néz is . . . Dal. Elv.” (XCI. h.)

Toldy jegyzékére hivatkozva közölte a dálnak egy tízversszakos szövegét Harsányi és Gulyás, s ugyanott utalt egy ötversszakos változatra is (ld. ItK. 1917: 58–59. l.). Hitelességéről megjegyzi, hogy „Csokonai neve, vagy nevének kezdőbetűi nincsenek ott a vers alatt. Toldy megbízható jegyzéke alapján azonban a Csokonai versei közé kell iktat-

nunk." (I. h. 59. l.) Ezen az alapon vették föl kiadásukba is a tízversszakos szöveget (ld. HG. III, 172—173. l.).

Toldy forrására csak következtethetünk. A Csokonai halálakor összeállított Kcal.-on a N° 5 kötetben a 7. sorszám alatt volt meg a vers kézírata (ld. Cs/ÖM. I, 111. l.). Az ún. Kései címjegyzéken, amelyet a költő is látott, mivel utolsó három adatát saját kezűleg írta hozzá, hiteles Csokonai művek között fordul elő:

"...
Az Otahejta. N. 2: 6.
Maros Vésárhelyi gondolatok. N. 2: 8.,
A' békétlenkedő. N. 3: 5.
Bár az ég búsulva néz is. N. 5: 7.
Dugonitára Epigramma. N. 6: 5." stb.

Ezen nincs ott műfaji megjelölésként a „Dal”, mint Toldy jegyzékén. Lehetséges, hogy Toldy azóta elkallódott címjegyzéket is ismert.

Csokonai más címjegyzékén nem fordul elő a vers. Azt, hogy korai címjegyzékein nincs rajta, azzal magyarázhatjuk, hogy azokon csak kiadása szánt műveit lajstromozta a költő, s a kisebb igényű, rövid versét (rögtönzését?) nem szánta közönség elé.

Az 1807—1808-ban Debrecenben másolt Kiss Pál-énekeskönyvben még egy versszak csatlakozik a versehez;

Nintsen nékem Feleségem de majd leesz
Meg ölelem, meg tsókolom ha szép leesz
Vezzek néki piross csizmát,
Tarka kötőt szép rokoját,
Ha jó leesz.

(KP. 25. l.)

Mint látható, tartalmilag semmi sem köti az 1. versszakhoz: csupán az azonos dallam okán kerülhetett ide ez a népdalszerű strófa.

Idézett tanulmányában Harsányi István és Gulyás József a következő tízversszakos változatot közölte a SpK. 130. sz. kéziratot gyűjteménye alapján:

1. Bár az Ég búsulva néz is ellenem
Légy te nékem szent Poësis mindenem
A' mi történt életembe
Hogy lehessen énekembe
Festennem.
2. Sírván sírok, de sírlmam nem elég,
Valyon mikor elégli már meg az ég
Két szemeim nem bírhatják
Örtzám könnyei áasztják
Fárasztják.
3. Kedves Rósám gyere velem sétálni
A' Hóld fénylő világánál járkálni
Azzal bátrann foghatez kezét
Mely a' kietlenre vezet
Tréfálni.

4. Nints ott az örömnnek mássa teak az ez
 Ahol a' Vénus forgása¹ tsergedez
 Mely a' lankadtat éleszti
 A' bánatot el széleszti
 Be jó ez.

¹ Másolási hiba *forrása* helyett.

5. Menjünk oda drága lelkem aludni
 Én fogadom, hogy nem fogok tévedni
 Nem félek bár setét a' völgy
 Makkot, ahol a' sűrű Tölgy¹
 Jó szedni.

¹ Másolási hiba lehet *sűrű a' Tölgy* helyett.

6. Gyöngy alak ortzád ragyogó ortzája
 A' nyílt lobogó liliom formája
 Ez halom kupidó útja
 Alatta és vízi kútja
 Forrása.
7. Égi kezek szép remeke drága kints
 Gyöngy Anyának gyöngy gyermeke rám tekintse
 Alabástrom színű teste
 Apelles ijjet nem feste
 Több íjj nints.
8. Mejjemhez hadd szorítsalak erőssen
 Csókolj te, én is csókollak szívesen
 Érzem szíved dobogását
 Vérednek sebess folyását
 Tűzessen.
9. A' szerelem reszketteti szívemet
 Kettős léte pihgetteti mejjemet
 És sehol nem is lelhetem
 Hellyemet ha nem fekhetem
 Öledbe.
10. Kintsem egy szív lábod előtt esdekel
 A' nyíl, melyet személyed ló érdekel
 A' melytől bús szívem vérzik
 Minden tetemeim érzik
 Halni kell.

(ItK. 1917: 58–59. 1.)

Ugyanitt említik, hogy „A 2-ik, 3-ik, 4-ik és 5-ik versszakból álló változata, csakély eltéréssel, megvan még az 1667. számú Polgár János-féle *Válogatott világi nóták* cz., 1830-ból való kéziratos versgyűjteményünk 105. lapján is.” (I. h. 59. 1.)

Az eltérés nem is olyan csakély. Mint a közlők is említik: hiányzik a *Bár az ég bússúlva néz is ellenem* ... kezdetű strófa, s a vers — pontosabban: „95 Nóta” — így indul:

Sírván sirok de sirásom nem elég
 Vajon mikor elégei meg az Ég
 Két szeméim nem bírhatták
 Örtzám könnyekkel áztatták
 Fárasztják. —

2.

Kék szemű szűz jöszte velem sétálni
 A' Hóld fénylő világánál járkálni
 Mostann bátrann foghattz kezét
 Melly a' tsendességre vezet
 Tréfálni. —

3.

Nints ott az örömnnek mássa de az ez
 A' hol a' Vénus forrása tsengedez
 Melly a' lankadtot élesztí
 A' bánatot elszélesztí
 Be jó ez.

4.

Mennyűnk oda drága Lélek aludni
 Én fogadom el nem fogok tévedni
 Nem félek bár setét a' völgy
 Makkos a' hely sűrű a' Tölgy
 Jó szedni.

(SpK. 1667: 105—106. 1.)

Az itt 2. versszakként közölt Kék szemű szűz . . . kezdetű strófával
 melül az ún. Komoróczy Terka-énekeskönyv 8vsz.-os LX^{da} Nótája:

1. Kék szemű szűz jöszte [!] velem sétálni [!]
 A hóld féynél jó úgy vélem járkálni
 A mi csendességre vezet
 Azzal bátran foghatsz kezét
 tréfálni
2. Az hol a Vénus forrása csengedez
 Ott nints az örömnnek mássa ez az ez
 Melly a lankadtat élesztí
 A banatot [!] el szelesztí [!]
 Be jó ez.

(MTAK. Irod. 8-r. 123: 65b—66b)

Ez versszakos változata található még: DebrEK. Ma. 167: 185—186. 1.
 Hogy ezek a versszakok nem Csokonai művei, s csak az azonos forma
 a dűllam — alapján fattyúszövegként ragadtak a költőnek tulajdonít-
 ható strófához, azt bizonyítja, hogy megtalálható a Komoróczy-féle má-
 szolat német eredetije egy sárospataki gyűjteményben:

1. Mädehen mit den blauen Augen kom [!] zu mir
 Dass ich Himmelwonne sauge folge mir

Draussen in dem stillen Thale
Bey den blassen Mondenstrahle
Wandeln wir. stb.

(SpK. 1669: 80—81. l.)

(Összesen öt versszakból áll.)

A kiskunhalasi Thorma János Múzeum Adattárának 3667. sz. Nyáry Bálint-ék.-ében „4te Nota”-ként a versnek egy hétversszakos változata található: az 1—5. versszak megegyezik a SpK. 130. sz. gyűjteményének 1—5. strófájával, 6. versszaka amannak 7. versszakával azonos, az utolsó, záró strófa azonban a pataki másolatból hiányzik:

7. Köcskös szívem sziveddel Angyalom
En holtomig leszek híved vállalom
Kedves Alak szívem fele
Személyekkel vagyok tele — Galambom.

(93—94. l.)

A keveredés folyamatát jól mutatja Debreczeni P. Dániel 1805-i másolatgyűjteménye, ahol a Szép szemű ezűz . . . kezdetű vers (német fordítás) „Ad Not[am] Bár az [*Eg búsuiva néz is . . .*]” nótajelzéssel fordul elő (199—200. l.). Nyilván az történt tehát, hogy a másolók az „Ad Notam Bár az *Eg . . .*” jelzés alapján Csokonai versét is leírták, noha tartalmilag annak semmi köze nem volt a másolt vershez. (Hasonló az eset a költő *Egy Violához* című dalszövegével; ld. kiadásunk 109. versét.)

Az említetteken kívül még egy változat található a közel egykorú másolatgyűjteményekben. A SpK. 130. sz. gyűjtemény két első versszaka után a következő három strófa található a MTAK, egyik kéziratos kötetében:

3. Sem éjjelem sem nappalom óh bánat
Velem a' kegyetlen Fatum így bánat
Minden örömöm el vette
Elméem kétsége ejtette
4. Kedvezetek hát Fatumok azt kérem
Meg gyült bánatim oszlását ha érem
Legyen az egy nyereségem
Hogy lehessen tsendességem. Jó végem
5. A szerelem áldozatja már meg lett
Cupido nyila hatotta szívemet
Amor utat készítgesen
Venus ágyába vezessen Kettőnket.

(Ms. 201: 1b)

Rokon ezzel az OSzK. Kézirattárában található másolat, ahol a *Bár az ég . . .* kezdetű 1. versszak után másodikként ez található:

2. Néha mikor kedvem tartya mulatok
Bus gondokat akkor tőlem futtatok
Páris Helenaert, elhal szívem barátjáért [!]

(Fol. Hung. 1390: I, 70b)

(A 3–5. versszak megfelel az előbbi változat 2–4. strófájának.)

Aligha lehet kétséges, hogy ez esetben is fattyúszövegek: egykorú népszerű dalszövegek ragadtak a Csokonainak tulajdonítható első versszakhoz.

Csokonai mellett szól az első versszakban fölfedezhető trocheusi lejtés is, amire már Horváth János fölfigyelt (IrNép. 79. l.); ez az időmértékes lejtés hiányzik a fattyústrófákból (megvan viszont az idézett német versben), s a rímeképlet is megváltozik e strófákban, amire Csokonainál nincs egyébként példa.

Az is látható, hogy a többi versszak tartalmilag csak igen lazán kapcsolódik az előhöz, amely viszont Csokonaira igen jellemző gondolatot fejez ki: a költészet vigasztaló, megnyugtató hatalmáról már igen korai verseiben nyilatkozott (ld. *A' Poétai felvidulás, A Poéta csak gyönyörködni szeret* stb.).

Mindezek alapján — a Kej.-nek Csokonai által ismert adatát is figyelembe véve — a másolatokban található változatoknak csak *Bár az Ég* ... kezdetű versszakát tekinthetjük Csokonai alkotásának. (A K₁-ben 37. NA [-Nota]-ként, a szerző neve nélkül található.)

Megjelenése

A tízversszakos változatot Harsányi István 1916. ápr. 1-én mutatta be a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén az MTA üléstermében. Erről szóló beszámolójában közölte az 1–2. versszakot a Sárospataki Református Lapok (1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.). Utána az ItK. 1917. évfolyamában jelent meg a tízversszakos változat (58–59. l.).

Köztben ugyanezt a változatot a HG. közölte először (II, 172–173. l.), majd a FK.

Az ÖV. is ezt vette át, de az ÖV.² már csak az 1. és a 2. versszakot közölte, az Utószóban ezt a megjegyzést fűzve hozzá: „a diák-versfarsangja jellegzetes, de nem feltétlenül Csokonaitól származó termékének tartjuk [...] a *Bár az ég búsulva néz is* kezdetű vers harmadik és következő versszakait” (ÖV.² 524. l.). A MM. — tanácsunkra — már csak az első versszakot tartotta meg.

Melekedése

Bár az EK.-on nem szerepel, de jellegénél fogva a költőnek ott is előforduló korai dalkísérlétei közé számítható, amilyen pl. a *Felvidulás* vagy az *Kégy Violához*.

Debreczeni P. Dániel 1805-ben Debrecenben másolt gyűjteményében „Ad Notam” jelzésként háromszor is előfordul (109., 199., 212–213. l.). Epekorokban azonban a költő szobatársának, Zilahy Jánosnak gyűjteményében szerepel „Ad notam” jelzésként: „Ezeket a' verseket tsinálta egy jó Barátom, mellyeket rész szerént Notával, a' volt Cántor Gyermekbánnal, rész szerént csak szóval mondatott el, mikor 1795. Esztő [Eszterházyban] le tettem a' Szolgák Inspectorását.

Ad notá [= notam]. Bár az ég búsulva dr.

1. Szomoru nap, gyászos estve
Itt vagy már ..."

(DebrK. 1173: 16b)

Tehát legkésőbb 1795-ben már kézen kellett lennie.

A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.³ 1792-re kezte. A korai dal-
kísérletek időpontja, a sorok trocheusi lejtése is az 1792. év mellett szól.

Szövegkritika

A K₁ négy sorba tördelve másolta a verset, s hasonlóan jártak el a kiadások is, annyi eltéréssel, hogy az utolsó szót (*Festenem*) külön, 5. sornak tették. A rímekből viszont világos, hogy héteoros strófákról van szó; mi ennek megfelelően tördeltük át a sorokat, a sorkozdeteket mindenütt nagy kezdőbetűre véve. A K₁-ben nincs központosítás, értelemszerűen pótoltuk.

5. K₁: *történt em. életemben* Csokonai helyesírására az *életembe* alak jellemző az inessivusban: ennek megfelelően javítottuk.
6. K₁: *énememben* Ld. az előbbi jegyzetet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A poézis hatalmának dicsőítése jellemző mozzanata Csokonai lírájának már diákkori verseiben s később is (v. ö. *Válasz Vályi Klárához* című versével s a „jóltevő Poézis”-t említő, Koháry Ferenchez szóló levelével: MM. II, 825. l.). A kis lírai sóhaj önmagában is megáll, de mintha előhangjául készült volna egy nagyobb — önéletrajzi? — versnek.

Verselés

A sorok eredeti tördelése megmutatja, hogy milyen bonyolult rímelésű vers; képlete: 8a 3b 8a 3b 8c 8c 3b. Az első négy sor keresztrímeivel s az utolsó sor ráütő rímével emlékeztet az *Egy Violához* versépítésére.

Horváth János, aki a HG. közlése alapján még az egész tízversszakos változatot Csokonai művének tartotta, az ott közölt sortördelés alapján 11-es sorfajtt látott benne: „A legutóbbi Harsányi—Gulyás-féle kiadásban olvasható egy dala, mely a már Anyóssal kapcsolatban említett s még ekkor az irodalomban fölöttébb ritka tizenegyes sorfajtból kombinál egy igen kedves, valószínűleg népi dallamra emlékeztető strófaszervezettel, bár mintha a magyar sorba, főképp a dal elején, némi trocheusi lejtést is belejátszatna [Idézi a *Bár az ég...* kezdetű versszakot].” (IrNép. 79. l.)

Dallama

Az „Ad Notam” jelzésekből is világos, hogy dallamra készült. Rövid sorai, játékos rímek is ezt erősítik meg. Dallamát, sajnós, nem ismerjük.

Elképzelhető, hogy a költő maga szerezte, rögtönzésként. (Kazinczynek azt írta 1793 augusztusában: „Nálam voltak még ... apró verseim is, mollyek közül azokat, amellyek Dr. Földi kemény rostáját is meglábolják, most elküldöm ... egynehány magamcsinálta nótákkal együtt”. [MM. II, 781. l.])

„Ad Notam” utalásként a következő versek élén fordul elő: *A' ki csupott Mester* (Hála Istennek már mégyek el örömbbe ...) (DPD. 109. l.), *Sohajtozik egy Szép Nympha magában* ... (uo. 212—213. l.), *Egyszer volt hol nem volt egy Medve* ... (OSzK. Oct. Hung.: 543 121a).

98. Egy szerelmes vitézhez

Kézirata

Maját kezű kéziratát nem ismerjük.

Csokonai barátja, Puky István említi a versnek nála levő kéziratát a költő anyjához, özv. Csokonai Józsefnéhoz 1806-ben küldött levelében: „Egy szerelmes Vitézhez. *Amor mulattába, Egy sisak aljába sat.*” Puky/j. II. Ld. Cs/ÖM. I, 114. l.)

Toldy bizonyára Puky levele alapján vette föl a verset a „Vegyes költemények” sorába, 177. sorszám alatt, jegyzékére: „A szerelmes vitézhez. — *Amor mulattába Egy titok [igy!] aljába* ... Elv.” (Toldy XCII. h.) A verset elveszettnek jelezte.

Illésy János *Adalékok Csokonai munkásságához* című tanulmányában közölte az epigrammát, egy birtokában levő „terjedelmes frott versgyűjteményből”, amelyről csak annyit mond, hogy „a század elejéről azon korbeli ismertebb versekből összeállítva”. (Figy. 1887 [XXIII.], 269. l. V. ö. Stoll 530. sz.)

Az Illésy által vázlatosan ismertetett kéziratot kötet közeli rokonságban lehetett a Pukytól lemásolt gyűjteménnyel; ezt bizonyítja, hogy *Quodlibeti bútékek* címmel tartalmazta Csokonainak Puky által is megőrzött néhány epigrammáját, valamint *A szarándok* című satíráját, amely szintén megvolt Pukynál (v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.).

A Puky-féle gyűjteményt — az ún. Gesztelyi-kódexet — Gulyás József még látta az 1930-as években Gesztelyben, s említi is, hogy megvolt benne tárgyalt versünk (ItK. 1936: 86. l.), de mint kiadottat nem másolta le. A Gesztelyi-kódex a II. világháború óta lappang, így jelenleg az epigrammának csak Illésy kiadta szövegét ismerjük.

Illésy János az utolsó nagykun kapitánynak, Illésy Sándornak s Varró Máriának volt a fia, Kisújszálláson született, 1861-ben (ld. Szinnyi: *Műrok V.*, 36. l.). Anyai ágon tehát rokonságban lehetett a szintén nagykunmági, karagyi Varró Istvánnal, akinek házánál Csokonai sokszor, szívesen vendégeskedett, sőt a Varró családot többször versben is megörökítette (ld. [Varró Sándornak], illetve *Visszajövetel az Alföldről*). Illésy a Varró család révén juthatott Csokonai verseihez, s a kötet is ott lapmoghat valahol a Varró család leszármazottainál.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő. Toldy a Puky/j. alapján mint elveszett művet lajstromozta.

Először Illésy János adta közre 1887-ben, idézett tanulmányában (Figy. XXIII, 269. l.).

Kötetben először a HG. közölte (II, 171. l.), majd a FK, az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Voltaképpen Petronius epigrammájának átköltése, újraköltése.

Aki ezt a verset írta, túljutott az iskolai versgyakorlatokon: Csokonai első önálló témaválasztású verseinek korszakára tehető.

Az Illésy János birtokában levő kötetből cím szerint említett többi vers (összesen tíz) a költő 1793—1800 közt írt terméséből való; sajnos, az egész kötet tartalmát, a mi versünkkel szomszédos verseket nem említi a közlő, hogy azokból keletkezési idejére következtethetnénk.

Puky jegyzéke, illetőleg gyűjteménye sem ad időrendi eligazítást, de a forma, a Balassi-strófa sem, amely csonka alakjában az iskolai versgyakorlatok közt is fölbukkan (ld. *Exundatio aquarum*) s az 1800 körüli „*Quodlibeti bírálatok*”-ben is. A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.—ÖV.² 1791-ből keltezte. Csiszolt stílusa, rímkezelése alapján inkább az első önálló kísérletek idejére, 1792-re tehetjük keletkezését, amikor a VT. szerelmes tárgyú versei is készültek: Kazinczy ösztönzésére — s idegen minták nyomán.

Szövegkritika

Puky jegyzékén *Egy szerelmes Vitézhez* a vers címe, s mivel föltehetőleg ez a másolat az eredetiről készült, így vesszük fel kiadásunkba, annál is inkább, mivel ez esetleg konkrét, személyes címzést takar, amint erről a tárgyi magyarázatokban lesz szó.

A Figy.-ben megjelent szöveg helyesírását nyilvánvalóan módosította, korszerűsítette a közreadó; a Puky által idézett két első sor helyesírása megegyezik Illésy közlésének helyesírásával, *Amor* nevét kivéve, amely Pukynál *Amor*.

A HG. már némileg változtatott a Figy. helyesírásán, s azt tovább módosította az ÖV.—ÖV.² s a MM. Mi megmaradunk — a címet kivéve — Illésy János közlésénél. Illésynél a cím végén pont van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Petronius Arbiter epigrammájával Csokonai az általa oly nagyra becsült *Szigeti Veszedelem* előszavában is találkozhatott: „szótán nem egyetlen az szerelem vitézséggel, abból az verebül tanultam:

*In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti, quam sit amica Venus . . .”*

Petroniust Zrínyi nem egészen pontosan idézi; a XXXVI. számú fragmentum így hangzik:

militis in galea nidum fecere columbae;
apparet, Marti quam sit amica Venus.

Már Négyesy László rámutatott, hogy Zrínyi idézete Petronius Arbiter *Satyricon*-jából való, némi változtatással. (Ld. *Zrínyi Miklós művei*. I. Kiadta és bevezette Négyesy László. Budapest, 1914. 88., 388. l.) Négyesy idézi Petronius versének magyar fordítását is: „Mars sisakjában fészket raktak a galambok; megtetszik ebből, mennyire szereti Mars Venust.” (l. h.)

Petronius a Mars sisakjában fészket rakó galambokat említi, Csokonainál a békét és a szerelmet jelképező galambok helyett nefelejcesek foglalják el Mars harci sisakját.

Lehetséges, hogy csak egy antik ötlet szellemes újraköltése a vers. Kovács Sándor Iván határozottan Zrínyi-inspirációt látott benne: „Csokonai ugyan a sisak és a nefelejcs ellentétét élezi ki, de nem kétséges, hogy Zrínyi Petronius-idézete inspirálja. Egyrészt mert ő szintén a vitézség és a szerelem egységét hirdeti [...], másrészt mert Csokonai versformája ugyanaz a három kis szakaszra tört Balassi-strófa, amelyben Zrínyi valószínű epigrammái készültek. [...] A szerelmes vitézhez című Csokonai-epigramma tehát Zrínyi közvetlen hatásáról tanúskodik.” (It. 1981/1. 20 l.) De a Puky jegyzékén olvasható *Egy szerelmes vitézhez* cím alapján feltételezhető még az is, hogy élő személyhez szólt. Csokonai baráti körében többen voltak katonáskodó írók, akik szerelmes verseket írtak: itt elsősorban Fazekas Mihályra s Bessenyei Sándor kapitányra gondoltunk, aki a kassai Magyar Múzeumban nemcsak jakobinus gondolatainak adott hangot, hanem egy versében ugyanott a kedélyes életörömet a szerelmet is ünnepelte (ld. MMus. II, 125–126. l.).

Julow Viktor így jellemezte a verset: „Ez a kis miniatűr (egyetlen Balassi-strófa) a kései Balassi-követők csilingelő-hajladozó magyar rokokójához kapcsolódik, de laza és bőbeszédű elődeihez és Csokonai eddigi termeléséhez képest is újdonság benne a nagyfokú és hatásos tömörítés.” (MLRT. III, 221. l.)

Szendrei József azok között a versek között említette, „melyek erősen utolérnek a korábbiak iskolás merevségétől: mintha már olaszos rokokó tanulmányok is érződnének bennük” (ItK. 1967: 518. l.).

V. Szendrei Julow nyomán jellemezte a verset (65. l.)

1. 3. *Amor*-t (Eroszt), aki az antik regevilágban a harcias Marsot (Arészt) Venusszal (Aphroditével) is összehozta, gyakran ábrázolták az ókorban kezében lanttal és virággal.
2. Az élet ízével: alkalmasint az istenek halhatatlanságot adó italára („az élet italá”-ra), a nektárra vonatkozik, amelyet a következő versszakban említett Hébe töltögetett az Olümposzon az istenek poharába, s amelyet — mint itt Csokonai is — azonosítottak a virágméz édes anyagával, a nektárral.
3. A kedves és ifjú Hébe később a nagyerejű bajnokkal, Héraklészsal (Hercules-sel) kelt egybe. Bizonyára erre a kapcsolatra: a szerelem hatalmától legyőzött nagy erejű vitéz történetére utal a kép: a nektártöltögető Hébe megjelenése a versben.
4. szívébe ... hatalmat vehetett: szívén hatalmat vett, úrrá lett rajta.

Három szakaszra bontott Balassi-strófa; ezt a formát, pontosabban ennek hatsoros változatát Csokonai korábban is, későbbben is használta: az *Exundatio aquarum* című iskolai versgyakorlatában, majd az epigrammatikus *Szerettem és Az elválás reggelén* című verseiben. (A formáról ld. bővebben az *Exundatio aquarum* jegyzeteit: Cs/ÖM. I, 458–459. l.).

99. Felvidulás

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt.

Két fontos másolata ismeretes. Az egyik: CQ. 39ab (K₁); a másik — ennél föltehetően korábbi — másolat Kazinczynek egy levéltöredékében található (ld. KazLev. II, 326–327. l.) (K₂). Az ÓD kötetén alapuló két jelentéktelen másolata: OSzK. Oct. Hung. 1137: 24ab, és MTA. RUI. 8r. 160: II, 14–15. l. (Az előbbi 1810–1825, a másikat 1827 körül másolták.) Csokonai tulajdonában két kézirata volt, amint erről saját kezű kéziratjegyzéke tájékoztat: Kcsj. „N° 2° Aranyos Csomó. 9. <Felvidulás.>” s ugyanott... „N° 6° Mások’ írása. 51. Felvidulás”. A KcsL-on a N° 5. kötegben *Török Nóta* címmel lejtromozták.

A Kazinczy-féle másolat csak a központozásban, a verssorok tördelésében és a versszakbeosztásban tér el a CQ.-tól. Kazinczy keltezetlen levéltöredékét Bajza és Toldy, majd rájuk hivatkozva Váczy is 1793-ra keltezte (ld. KazLev. II, 326. l.); Vargha Balázs szintén elfogadta ezt a kronologizálást (ld. CsEml. 468. l.). Kazinczy már valószínűleg 1792-ben megkapta e verset Csokonaitól az *Egy kesergő magyar*-ral együtt, amelyet ugyane levéltöredékében szintén közöl. Kazinczy másolata alkalmasint Csokonai autográf kéziratán alapul. Sajnos, a másolat eredetijét nem ismerjük; először Bajza és Toldy tette közzé: *Kazinczy Ferenc levelei Szentgyörgyi Józsefhez*... Pest, 1845. 379. l.; ennek nyomán közölte Váczy János a KazLev.-ben. A CQ. Csokonai által is ismert másolatai — a benne található vernek szerint — 1794 körül készülhettek.

Annak ellenére, hogy a Kazinczy-féle másolat föltehetően az eredeti alapul, s legkorábbi ismert lejegyzése a versnek, mégsem tekinthetjük a leghitelesebbnek: versszakbeosztása is eltér a CQ.-étől: arab számokkal számozva négy szakra bontja a verset, noha a CQ. s az ÓD. tanúsága szerint Csokonai csak két strófára tagolta. Az is valószínű, hogy Kazinczy módosított a vers helyesírásán. Alapszövegül az ÓD.-beli tekintjük, főváltozatul pedig a K₁ szövegét.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékain kezdettől fogva szerepelt, sőt föltehetőleg Kazinczyhoz is már a megjelenése reményével küldte el 1792 körül. Az 1795 tavaszán lezárt EK.-ben így fordul elő: „X. Felvidulás. Dal. *Rhythmusát rendbe szedni*. 15.” (A szám az ED. oldalazárna, ahol a 15. oldalra tiszta *Felvidulás* címmel.) Érdekes, hogy a Szv.-en nem fordul elő: talán

azért, mivel még nem szedte rendbe a költő; később sem változtatott azonban a ritmuson: így jelent meg a DMM.-ben ([VIII.] 123–124. l.); föltehetőleg helyszűke miatt az eredetibb rövid sorokból helyenként kettőt-kettőt egy sorba írt; így az eredetileg 30 soros vers a DMM.-ban 22 sorra csökkent, s egyes sorokban belső rímek keletkeztek. Később is foglalkozott a vers kiadásának gondolatával: az 1802-i Mfj.-en az Ódák közé sorolta: „2. 9. <Felvidülés>”. Az Ód/ra is fölvetta, a 6. helyre, « valóban az ÓD. VI. verseként jelent meg (14–16. l.). Itt már az eredeti(bb) sortördéssel közölte.

Toldy a DMM. nyomán, annak sortördelésével adta ki (56. h.); a HG. a DMM. versei között közölte, de az ÓD. szerint tördelte a sorokat. A két közlés szövege között annyi még az eltérés, hogy a DMM. a cím alatt jelzi a dallamot is: *Török nótára*, míg az ÓD.-ból a nótajelzés elmaradt. Juhász Géza a K₁ sortördelésével közölte a verset (EPM. 18–19. l.); s később ugyanígy az ÓV.—ÓV.² s a MM. is.

Keltekzése

Pályája elején, az iskolai versgyakorlatokból kinőve, Csokonai önálló tárgyakat keresett: az aktuális események megverselésén s a fordításokon kívül néhány dallamra komponált verssel próbált tenni a magyaros énekköltészetben is. (Kazinczyhoz elküldött másik verse, „A mohácsi nótán” írt *Egy kesergő magyar* is e sorba tartozik.)

Az Orpheus szerkesztőjéhez 1792-ben küldhette el versét a költő, de nem lehetetlen, hogy már 1791-ben kézen volt, ekkor kezdett először kísérletet tenni a népies hangvételű énekszerzésben (ld.: [*Míg nálatok út nálatok*], [*Estve jött a parancsolat...*] stb.).

Csokonai korai lírájának „a magyaros énekköltészet”-hez tartozó típusáról ld. még Szauder tanulmányát (*Sententia és pictura*. ItK. 1967: 624. l.), bár az ott felsorolt dalok csak részben bizonyultak Csokonai műveinek.

Nelvégekritika

Már az EK.-on azzal a címmel fordul elő, amellyel a DMM.-ba s az ÓD.-ba került; a kiadásokban a cím után pont van. (A DMM. tartalommutatójának helyesírási változata: *Fel-vidülés*.)

Lehetséges, hogy mikor Kazinczynak megküldte, még nem adott címet a versnek, s ezért említi a K₂ „TÖRÖK DAL” megjelöléssel, a Kis Jánosnak küldött levél pedig „török mars”-nak (v. ö. CsEml. 467. l.). A Kézírtgyűjtyék-lapokon is ezzel a megjelöléssel fordul elő a N° 5 kötegben: *Török Nóta*.

Mint volt róla szó: alapszövegül az ÓD.-beli közlést tekintjük, főváltozatul pedig a K₁ szövegét, de figyelembe vesszük a Kazinczy-féle másolatot (K₂) is, valamint a DMM. közlését.

A K₁-ban s a DMM.-ban a cím alatt ott a nótajelzés; ezt a DMM. alapján mi is átvesszük a főszövegbe, bár az ÓD.-ból elmaradt.

A K₁ szövegét, elsősorban sajátos sortördelése miatt, egészében követjük:

*Fel vidulás
Török Notára*

- Buk, bánatok!
Tavozzatok (elől)
Előllem messze.
Hogy szívemet
5 Vig kedvemet
Semmi ne epossze.
Fejemet nem töröm;
Jobb annál az Öröm
Kár híjába
10 Bolondjába
Gyötreni szívemet
A Siralom
Aggódalom
Ekkép el nem temet.
15 Idején engemet:*
- Hát vigadok
Hejt nem adok
Már a bánatnak.
Hoppot mondok
20 A buk 's gondok
Nállam nem lakhatnak!
Örömmel mulatok
Mikor mulathatok!
Ha hallik a'
25 Vig Musika;
Én is majd el járom!
A vígságot
Mulatságot
Töllem el nem zárom.
30 Külsiny az én Károm!*

1. Az ÓD.-ban a *Buk* után nincs vessző; a K_1 és K_2 alapján em. Az ÓD.-ban a *Buk* csupa nagy betűvel.
26. K_1 , DMM.: *el járom*,
30. Az ÓD.-ban a felkiáltójel után két pont; a K_1 szerint em.

Említettük, hogy a DMM. több sort egybevont helykímélés céljából; de az eredeti rövid soros változat is más sortördéssel fordul elő az ÓD.-ban, mint a K_1 -ben.

Csokonai elgondolását alkalmasint a K_1 sortördelése fejezi ki; az Ódák-ban a nyomda bizonyára egyszerűsítési szándékkal szedte egyvonalba a sorokat.

A K_1 — s az ÓD. is — csak két versszakot ismer, míg a Kazinczy-féle másolat — noha megmaradt a 30 rövid soros formánál —, négy strófára bontotta a verset, s ezeket arab számmal sorszámozta.

Az EK.-on szereplő műfajjelzés: „Dal”, a Kazinczy-nál található megnevezés: „TÖRÖK DAL” s a K₁ és a DMM. nótajelzése (*Török nótára*) jól mutatja, hogy dallamra készült; a rövid, élénk ütemű, pattogó sorok egyébként is erről árulkodnának. Csokonai, aki maga is muzsikált s gyűjtötte a magyar énekköltészet darabjait, kísérletet tett hasonló dalok írására, amilyeneket a diákoktól hallott vagy kéziratoss énekgyűjteményekben, verseskönyvekben talált. Elsősorban is a Horváth Ádám ösztönző példájára kell gondolnunk, akinek költészetét Csokonai jól ismerte, s például a *Tempestől*-ben is magasztalta (ld. Cs/ÖM. I, 7 kk.). Horváth Ádámnak *De mit töröm fejemet*... kezdetű verse (ÖE. 233.), amelyet Csokonai már a Magyar Műsában (1787: 387. l.) s a Holmi I.-ben, 1788-ban olvashatott (211–212. l.) a *Felvidulás* közvetlen ösztönző mintájának látszik. A két vers hasonlóságára már Horváth János is rámutatott; Csokonainak „a népies dalszerzés felé is át-áthajladozó” lírájából emeli ki a *Felvidulás*-t, azt írva róla, hogy „sok tekintetben hasonlít Horváth Ádámnak *De mit töröm fejemet* kezdetű dalához” (IrNép. 74–75. l.).

A *Felvidulás*-ban jól felismerhető a régi magyar énekköltészet fordulatos és kifejezőkincse, de közvetlenül felismerhetők benne Horváth Ádám versének fordulatai is:

Félre gondok!
heppot mondok,
ha sántán is ... stb.

(ld. ÖE. 353. l.)

Horváth János így mutatott rá a két vers összefüggésére: „Csokonainak a Diétai Magyar Műsában (1796) közzétett *Felvidulás* c. éneke (s *Török nótára*) egy-két sorában némi rokonságot tüntet fel Horváth Ádám e versével [ti. a *De mit töröm fejemet* kezdetűvel] (pl. *Fejemet mit töröm*; *Heppot mondok*).” (IrNép. 87. l.)

Kazinczy-nak, úgy látszik, nem tetszett a vers: 1793. júl. 27-én Kis Jánosnak küldött emlékeztető levelében azt írta Csokonairól, hogy „sok jules tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusiban, mind hibáiban is! — mindkét Horváth Ádám lesz. Ennek [ti. Csokonainak] minden munkáinon kívül egy Kleistot s Bürgert küldöttem, s kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnap-i köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja s' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit” (KazLev. II, 297. l.). Vargha Balázs úgy vélte, hogy a „török mars”-ra vonatkozó megjegyzést „célszerűen írja Kazinczy a *Felvidulás* című versére” (ld. CsEml. 467. l.). Ez bizonyos, s az is valószínű, hogy a Horváth Ádámmal való összehasonlításra éppen a *Felvidulás*-nak Horváth idézett versével való szoros hasonlósága adhatott alkalmat Kazinczy-nak.

Hogy a versben kifejezett gondúzó vidámságnak mennyi a személyes, mennyi alapja s mennyi benne a szerepjátszó alkalmazkodás a szokványos „búkergető” dalok szövegéhez, nehéz eldönteni (v. ö. A' *búkkal küszködő* jegyzeteivel). Klenner a költő természetesen életkedvének megnyilvánulását kereste benne, ezt írva: „csaknem minden vonásának megtaláljuk az ellentétét. Szentimentalizmusát, éj- és sírköltészetét pl. ma-

ga teszi szinte komikussá dalaival, víg életkedvével [s itt hivatkozik a *Felvidulás*-ra is]" (38. l.).

10. *Bolondjába* (nép.): vaktában, meggondolatlanul.

19. *Hoppot mond* (rég.): kurjant, vígan felkiált.

26. *el járom*: ti. a táncot járja el.

Verselése

Igen változatos sorépítésű, magyaros ritmusú vers.

4 a
4 a
3+2b
4 c
4 c
3+3b
3+3d
3+3d
4 e
4 e
3+3c
4 f
4 f
3+3c
3+3c

Dallama

Csokonai még a DMM.-beli kiadásban is oda tette a vers címe alá az utalást: „*Török nótára*”. Staud Géza ezzel kapcsolatban ezt jegyezte meg: „Költeményeiben sok nyomát találjuk a keletieskedésnek. *Felvidulás* c. költeményét (Diétai M. M. VIII. 1796.) török nótára írja, de csak a forma miatt.” (Orient. 150. l.)

Eredeti dallamát Sonkoly sem ismeri, csupán három XX. századi feldolgozását említi: Tóth Dénestől és Hajdú Mihálytól énekhangra, zongorakísérettel, Bárdos Lajostól pedig kettős vegyeskarra. (119. l.) (Mindhárom feldolgozás kézírathán.)

100. Egy kesergő magyar

Kézirata

Eredeti kézírata nem ismeretes; Csokonai kéziratán alapuló közel egykorú másolata Kazinczy lejegyzésében maradt ránk a *Felvidulás*-sal együtt (ld. KazLev. II, 327. l.). A két verset együtt küldte el a költő Kazinczynak, föltehetőleg már a megjelenés reményével. Címjegyzékein, köteteiben is együtt, egymás mellett fordulnak elő; talán az magyarázza

beszertartozásukat, hogy mindkettő nagyjából egy időben íródott, s mindkettő dallamra készült.

Az eredeti kéziratról tájékoztat Csokonai saját kezű kéziratjegyzéke, a Kcsj., amelyen a „N° 2°” jelzetű „Aranyos Csomó”-ban így találhatók: „10. *Kesergő Magyar.*” Ugyancsak a Kcsj.-én a „N° 6° Mások írása” kötetben így olvasható: „30. A' *Mohácsi Nótára.*” Bizonyára ez az adat vezette félre Toldyt: jegyzékén a „Vegyes költemények” sorában mint elvesztett mű szerepel: „155. A mohácsi nótára. Elv.” (Toldy XCII. h.). Győry József jegyzéke is lajstromozta egy kéziratát; ld. JGy/j. 25. *Egy kesergő Magyar.*

Dallama (a „Mohácsi nóta”) alapján népszerűvé vált: XIX. század eleji kéziratok gyűjteményeinkben gyakran főltnik, legtöbbször a szerző megnevezése nélkül. E másolatok szövegkritikai szempontból nem jelentősök, mivel legtöbbször a DMM. vagy az ÓD. szövegközlésén alapul. Megemlítjük a következőket: DebrK. R 788. 15: 3b–4a és 10b–11a; DobrK. R 2730: 123. l.; SpK. 1316. sz. 465. l. (XXXI. Dall); OSzK. Oct. Hung. 756: 48ab és 50a; az utóbbi 1831–1840-ben készült, s jól mutatja a dal továbbélését. OSzK. Oct. Hung. 1137: 32ab; MTAK. Ma. 578b: lsz. n.; Szeged. Benkovics Imre-gyűjt. (Stoll 642.) Dallammal együtt Tóth Istvánnál található: MTAK. RUI. 8r. 63: 82–83. l., illetőleg a dallam tenorja a 103. lapon.

Megjelenése

Csokonai kezdetől fogva gondolt közreadására. Az EK.-on közvetlenül a *Felvidulás* után áll: „XI. Egy kesergő Magyar. Ode. Nótáját ki kívánjuk. 16.” (A 16-os szám az ED. oldalszáma: kiadásra szánt első kötető tisztázatában valóban a 16. oldalon fordul elő, s ott szintén a 11. helyen.)

Először a DMM.-ban jelent meg, ott is a *Felvidulás* után ([VIII.] 124–125. l.). Később is foglalkozott kiadása gondolatával: az 1802-i Mfj.-on az „Ódák” között fordul elő: „2. 10. (*Kesergő Magyar.*)” Az Ódák tervezetében az 5. helyre került, s valóban az ÓD. Első könyvének V. darabjaként jelent meg újra (13. l.), ott már a *Felvidulás* előtt.

Mi az ÓD. alapján közöljük.

Kelotkezése

Mint a *Felvidulás* jegyzetei közt is említjük: az énekes kötetzet, a dal iránt érdeklődő Csokonai korán kísérletet tett arra, hogy a magyaros népi költészet nyomán eredeti műveket írjon ismert, népszerű dallamokra. Ezek közé tartozik a „Mohácsi nóta” dallamára írt *Egy kesergő magyar* is.

Toldy jegyzeteiben „1794 előtti”-nek jelzi (937. h.). Bizonyos, hogy a korai versek közé tartozik: a *Felvidulás*-sal együtt 1792-ben küldhette el hazilinczának a költő. Ennek alapján az EPM. (ld. 312. l.), majd az ÖV.—(ÖV. 1. s. a MM. 1792-ből származtatta; nem lehetetlen azonban, hogy a *Felvidulás*-sal együtt már 1791-ben kézen volt.

A címjegyzékeken kétféle utalással fordul elő: a Kesj.-n *A' Mohácsi Nótára* a címe, talán ezzel az ideiglenes címmel került Kazinczyhoz is, aki így hivatkozik rá: „a' MOHÁCSIRA készült vers”. A többi címjegyzéken *Kesergő Magyar*, illetve *Egy kesergő magyar* címmel található. az utóbbi került be a DMM.-ba s az ÓD.-ba is. A DMM.-ban az *Egy kesergő Magyar* cím alatt (*a' Mohácsi nótára*) dallamjelzés olvasható.

Három figyelemre méltó változata van: a Kazinczy-féle másolat (főltehetőleg Kazinczy helyesírási javításaival), a DMM. szövege s az ÓD., amely csak kisebb helyesírási s központozási eltéréseket tartalmaz az előbbihez képest. A Kazinczy-féle másolat nemcsak helyesírásában tér el a DMM. szövegétől, hanem az 1. versszak sorai is eltérő sorrendben találhatók ott: a 2. és a 4. sor föl van cserélve, s egyéb szövegbeli javítás is akad benne. Így volt-e az eredetiben is, vagy ez is Kazinczy változtatása — nem lehet eldönteni. Ha csakugyan Csokonainak szólt volna a verset tartalmazó Kazinczy-levél (KazLev. II, 326—328. l.), s bizonyára figyelembe vette volna mestere javaslatát.

Kiadásunk alapja az ÓD.; a következőkben jelezzük a Kazinczy-féle másolatnak (K) s a DMM.-beli szövegnek eltéréseit.

A DMM.-ban a cím alatt ott a nótajelzés, amely az ÓD.-ból elmaradt; mi az előbbiből átvettük főszövegünkbe.

1. DMM.: *el távozott*
2. K: a 2. sor helyén itt a 4. sor áll: *Nincsen nyugtla bús fejemnek.*
DMM.: *örömemnek,*
3. DMM.: *reményjében meg találkoztott,*
4. K: a 4. sor helyén a 2. sor áll: *Vége minden örömemnek.*
5. K: *napjaim elvesztetek,* DMM.: *el vesztetek,*
6. K: *véletek,*
DMM.: *véletek,*
7. K: *Az öröm és víg élet*
10. K: *eped;*
11. K: *teli,*
13. K: *bánatok,*
14. K, DMM.: *hoztalok,*

Kazinczy bizonyára belejavított az eredeti kéziratba, onnan eredhetnek a szövegbeli és helyesírási eltérések — feltéve, hogy Toldy és Bajza szövegűen adták ki a másolatot. Kazinczy a két versszakot arab számokkal megszámozta.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mivel a vers dallamra készült, szükséges a „Mohácsi nóta” eredetének tisztázása. Az 1792-ben írt *Békaegérharc*-ban is szó esik róla, az egerek

... a' Mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval.

(383—384. sor)

Mohácsról szóló ének több is keletkezett a nemzeti eszmélkedés korában: az egyik *Mohács Veszedeleméről* címmel maradt fenn a Nátly Ferenc-énekieskönyvben (78b—79b):

Indully Magyar sírhalmára zokogva
sebes vérontásodnak
melly Mohátenak tég mezején támadott
véres tsatásásoknak,
le döntötte kőszálát,
hazád erős bastyáját,
kivel sok fő rendeket
föld színére terített.

(OSzK. Quart. Hung. 178: 78b—79b)

Strófa képlete hasonlít a Csokonai-verséhez, de szótagszámban nem egyezzen egyezik vele, bár a különbségeket az énekelt szöveg dallamnyújtásai vagy szótagkettőzések kiegyenlíthették. Valószínűbb, hogy Mohácsról szóló másik népszerű énekünk dallamára készült Csokonai verse; ez az ének formájában is közelebb áll az *Egy kesergő magyar*-hoz. Viszonylag sok lejegyzésben maradt ránk, több eltérő változatban, eltérő terjedelmekben. Az 1800-ból származó Jankovich-féle gyűjteményben így található:

Mohács, Mohács Sebes Vér ontás hele
Magyar Ország gyászos mezeje
Kegyetlen föld! Nemes Nemzedet verét
ittad 's nyelted szép dicsőségét
Midőn téged gondolkak
Zápor könnyek boritnak
Szívemet bánat nyomja
Nyelvem ki nem mondhattya

(OSzK. Quart. Hung. 178: 19ab)

A MTA K. RUI. 8r. 127. kötetben *Mohács mezei Síralom* címmel található (112. Nóta). (V. ö. még Stoll 392., 396. sz. tételével.)

Csokonai versének dallamát is ismerjük Tóth István kottagyűjteményéből (82—83. l.); ugyanitt a 103. lapon le van jegyezve a vers terjedelme is.

Hogy a dal hosszú ideig továbbélt, azt Tóth István 1832—43 között készült melodiáriuma kívül a XIX. század 20-as, 30-as éveitől származó lejegyzései is bizonyítják.

Verselés

Verselése, ritmusa pontosabban meg nem határozható: a dallamhoz igazult.

Dallama

Mint Csokonai maga jelzi, a népszerű „Mohácsi nóta” dallamára készült; ennek kottája Tóth István melodiáriuma nyomán:

Minden vi - - gas - ság tö - lem ellá - - vo - zott, Vé -
- - ge minden ö - römnek; Szívem re - mé - - nyé -
ben megisalat - - ko - zott, Nintsen nyugta bús fejemnek.
Vig napim! elvesztetek, Nem múlatok vé - le - tek; Az
ö - röm sa'víg é - let Ke - se - rű ü - römme lett
ke - se - rű ü - römme lett, É - le - - te -
met sok ezer gond terhe - li, Lel - kem a búk kö - zött eped,
Bús szívem bána - tokkal lé - vén te - li Már e - zer
e - zer í - zekre re - ped. Óh keserves bá - na - tok! Vi - lát - ra
ti hoztatok; A' bú nevelt engemet. Sír - ba is a bú te -
met Sír - ba is a bú. te - met.

101. A' búkkal küszködő

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Az eredetiről készült másolata: NG. 2a (K₁).

Számos kéziratos kötet megőrizte, bizonyára azért, mivel dallama is volt, s szívesen énekeltek.

Két változata ismeretes: DMM.-beli első közlése befejező sorában némileg eltér Nagy Gábor másolatától; az ÓD.-ban megjelent szöveg viszont a Nagy Gábor másolatához áll közelebb.

A dalt *Cultura* című vigjátékába is beépítette a költő; a Második felvonás Tizenkettedik jelenésében éneklí Petronella (ld. Cs/Színrm. II, 166. l.). (V. ö. Horváth: Csok. 70. l.) A dal itt található szövege az ÓD.-éhoz áll közelebb.

A másolatok az ÓD. szövegét tükrözik, amely Nagy Gábor másolata szerint is lényegében az összszöveggel azonos: OSzK. Oct. Hung. 543: 120b Nā [= Nota] 9.; Oct. Hung. 545: 64a; Oct. Hung. 1137: 24a; MTAk. Ms. 578b: lsz. n.; MTAk. Mf. 132/IV, 152. l.; SpK. 131: 8—9. l.; DebrK. 2730: 190. l. DebrK. R 2757: 95. l.; DebrK. R 788. l.; 3a és 10a; DebrEK. Ms. 160: 363. l.; DebrEK. Ms. 167: 162. l.; DMM. V. 604: 71. l.; KP. 4. l.; Szeged, Benkovic Imre-gyűjtemény (Koll 642.).

Megjelenése

A verset Csokonai kiadásra szánta: kezdettől fogva ott szerepelt címszavakain: az EK.-on a II. sorszámnú: „A' Búkkal küszködő. Ode. 4.” A 4. az ED. oldalszáma: ott szintén a 2. helyen fordul elő a tartalommutatóban. A Mfj.-re az *Ódák* közé kezdősorával vette fel a költő: „2. l. (Eltetem máj) komor Az ÓD/t-ben a 8. helyre került (a kiadásban is a VIII. lett).

A SzV₁-en s a SzV₂-n nem fordul elő, pedig a pozsonyi kiadvány VII. füzetében jelent meg először, a 112. oldalon.

Némileg eltérő szöveggel s más sortördéssel látott világot az ÓD.-ban: Első könyv. VIII. vers. 18. l.

A későbbi kiadások általában az ÓD. szövegét követték; ld.: Toldy 480. l.; a HG. a DMM. nyomán közölte (I, 113. l.), az *Ódák* megfelelő helyén is ide utalt vissza, de egyben jelezte a zárósr eltérését: „... az utolsó sorban: *Porba temet van.*” (I, 381. l.)

Juhász Géza a DMM. alapján adta ki: EPM. 8. l. Vargha Balázs az ÖV. ÖV²-ben s a MM.-ban szintén a DMM. szövegét vette alapul, de elhagyta a cím alatti *Aria* jelzést.

Keltekzése

A költő első korszakának dalkísérleteihez tartozik, amelyekhez a „Tócska nótára” írt *Felvidülés* s a „A mohácsi nótára” írt *Egy kesergő magyar*. Úgy lehet, hogy ezt is kész dallamra készítette, bár későbbi nótásként olykor Csokonai versére hivatkoznak; pl. „Ad notam *Eltetem*

mai" (OSzK. Fol. Hung. 1390: 84a). Az is föltehető, hogy a költő maga szerezte dallamát.

Keletkezésének időpontjáról Toldy annyit közöl jegyzeteiben: „1794 előtti.” (937. h.) Ferenczi — több más verssel együtt — tévesen a Patakon töltött idő természetéhez sorolta (65. l.).

A HG. — talán Ferenczi alapján — 1796-ból származtatta (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését (EPM. 312. l.). Kiindulása bizonyára Csokonainak fentebb említett két dalszövege lehetett, amelyek valószínűleg 1792 táján keletkeztek.

Időmeghatározását Vargha Balázs is átvette az ÖV.—ÖV.²-ben; mi is egyetérthetünk vele.

Szöveglkritika

A címjegyzékeken s a DMM.-ban és az ÓD.-ban azonos címmel fordul elő a vers.

Mint volt róla szó, két változata van: a DMM. két befejező sora némileg eltér Nagy Gábor másolatától, illetve az ÓD. szövegközlésétől. A *Culturá*-ba beillesztett szöveg a Nagy Gábor-féle másolattal egyezik meg.

11—12. DMM.: *Mert e' kin engemet*

Sírba temet.

NG.: *Mert e' kin engemet*

Porba temet.

ÓD.: *Mert a' kin engemet*

Porba temet.

Toldy is utalt a jelzett eltérésre, bár hiányosan: „A vég előtti sor a kéziratban így: Mert e kin . . .” (937. h.). A kéziratban valószínűleg Nagy Gábor másolatát kell értenünk. Toldy csupán az *a* névelő helyett használt *e* névmásra hivatkozott, s nem utalt a DMM.-beli „*Sírba temet*” változatára.

Nagy Gábor másolatában — írásjelek tekintetében — még akad néhány eltérés a DMM., illetve az ÓD. szövegéhez képest; az ÓD. szövegközlése néhol helyesírásában is eltér a DMM.-tól:

2. NG.: *órái!* DMM.: *óráji!* ÓD.: *Óráji,*

4. NG.: *rátok?* DMM.: *rátok.* ÓD.: *rátok!*

7. NG.: *Ég* DMM.: *ég* ÓD.: *Ég*

A DMM. szövegközlése s Nagy Gábor másolatának sortördelése megegyezik; e változatos sortördeléssel szemben az ÓD. bekezdések nélkül, egy vonalban kezd minden sort — nyilván a költő eredeti elképzelésével ellentétben. Az EPM. sorközökkel is három versszakra tagolta a költeményt, s így járt el már a HG. is; mivel a DMM.-ban föltehetőleg helyszűke szorította egybe a strófákat, mi is e kiadásokhoz igazodunk.

Toldy az ÓD.-t követi; a HG. a DMM.-t.

Kiadásunk alapja a DMM. szövege.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Valóságos, spontán lírai élményből fakadt-e ez a kis dal, vagy csak annyian helyzetdal-e: nehéz eldönteni. Mindenesetre Csokonainak voltak fiatal korában kiábrándult, sötétén látó hangulatai, orvosi értelemben vett depressziói.

Haraszti valóságos élményt sejtett mögötte, mikor a verssel kapcsolatban ezt írta: „magába mélyed, a napi kellemetlenségek felett tusakodók” (189. l.).

Érdekes, hogy a vers az EK.-on s az ED.-ban közvetlenül a nyitó vers, „A' vidám természetű Poéta után fordul elő: az elűtő tartalmat sejtető cím ellenére a hangsúly itt is az okvetetlenkedő bánatok elűzésén van (*Fussatok ezekkel / A' sok keservekkel*). Már iskolai versgyakorlatok között föltűnik a búját elleni csatázás, pl. *A' Poétai fel vidulás-ban*: „*A Musák láborát búját meddig rendod . . .*” (15. sor). Ennek a szinte gyermekkori élménynek magasabb szintű újrafogalmazása a tárgyalt költemény.

Verselés

Könnnyed dalformájának képlete:

3, 2a / 2, 3a / 3, 3b / 2, 2b //
3, 3c / 2, 4c / 3, 2d / 3, 1d //
3, 3e / 3, 3e / 3, 3f / 2, 2f

Egyik sorával kapcsolatban Elek is megemlékezett róla: „Ötazótagos sorok kétütemesek, s hol 3 + 2-es, hol 2 + 3-as beosztásúak, de már igen elvétve bár, ám a tudatosság halvány színezetével — feltűnik Csokonai verseiben a magyar népdal pattogó és tréfás 4 + 1-es képlete is. (Az én uram / vén, Nem szeretem / én: népdal.) Hogy a ritmus két-azótagos humoros színezetét nem ismerte fel a költő, arra enged következtetni, hogy itt talán mégsem közvetlen népi hatással van dolgunk, hanem csak a sorok véletlen négyötödös osztódásával. E kérdésben határozottan mondani igen nehéz. (4 + 1-es sorokat lásd: A búkkal küszködés (I. 113.) 7. sora.” (44. l.) Eleknek valószínűleg igaza van abban, hogy itt nem népi hatással, hanem csupán a sorok véletlen négyötödös osztódásával állunk szemben. A humoros színezetű 4 + 1-es ütemű sor nyelvként csak egyszer fordul elő a komor hangulatú költeményben.

Dallama

A vers már Csokonai életében bizonyára dallamával, énekelve terjedt. A Thaly Lajos-énekeskönyv 1807-ben a *Febe gyöngy szüze szerelmes tüze* kezdetű dal nótajelzésében Csokonai versére utalt (ld. OSzK. Fol. Hung. 1808: 84ab).

Dallamát megőrizte Tóth István énekeskönyve (MTAK. RUI. 8r. 63: 1.) (A vers címe után *Ö* jelzés utal a szerző nevére.)

Megtalálható — cím nélkül — egy kottája az MTAK. Irod. 8r. 20/180 jelzetű kötetben is (4a); (régí jelzete: Népkölt. 180.). A Discantus, Tenor, Altus, Bassus szólamok közül csak a Tenornak és a Bassusnak megfelelő kottasorok vannak kitöltve.

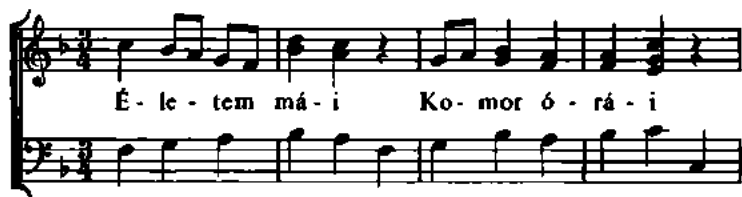
Molnár Antal német(es) dallamra alkalmazott művet látott Csokonai „Aria”-jában: „Vannak végül nyugati stíú, gyakran többzölámúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyöngé klasszikus-utánzat, sőt galáns muzsikájú darab, amelyeket a főúri körökben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltetű célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel! (Daphnis hajnalkor) — »Idvez légy áldás forrása» (A nap innepe), — »Zokoghat még egy betűcskét» (Az utolsó szerencsétlenség), — a galáns stíú »Életem máí komor óráí» (A búkkal küszködő; *dúrban!!*)» (CsMűdal 6. l.)

Későbbi tanulmányában ezt jegyezte meg róla: „Erre is illik, amit a 3. sz.-nál jelentettünk [hogy ti. »1780 körüli bécsi rokokó dalstílus«]. A befejezés előtti 3. ütemben a második hangtól nyilván oktavval mélyebben értendő (lefelé szeptim-ugrással). Aránylag elég jó deklamáció...” (NyDall. 117. l.) Ugyanitt közölte kottáját is (141. l.).

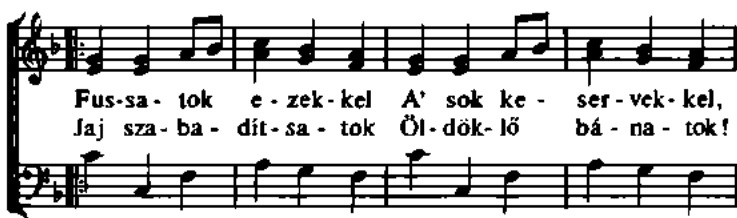
A vers dallamával legutóbb Benkő András foglalkozott *Csokonai-dalok Kolozsvárt levő kéziratok zenei gyűjteményekben* című tanulmányában (NyIrK. 1963: 93—97. l.), ahol ezt írja: „A búkkal küszködő (Életem máí) Madassnál (42) a szöveg egy versszak. Lejegyzésében figyelemre méltó a menüettjellegre való külön utalás (Andante, tempo di menüetto). A sorozó hangokat egy-egy egységgel megnyújtja.

Tóthnál (12—118) »Aria« felírással, kísérettel, szintén egy versszaknyi szöveggel találjuk a dalt. Sem Madass, sem Tóth nem említi a költő nevét. Molnár Antal e dalt bécsi rokokó-stílusúnak tartja, s feltételezi, hogy kész dallamra keletkezett a vers (Molnár i. m. [= NyDall.] 117). Mindkét kéziratot forrás dallama közeli változata a Molnár által közöltnek (uo. 26. sz. kottapélda).” (I. h. 94. l.)

Kottája, Molnár Antal nyomán:

102. Az Ekhóhoz [I.]

Kézirat

Napjút közü kézirata nem maradt, bár Csokonai a Kcsj.-n jelzi egy kéziratát („N° 2° Aranyos Csomó. 4. <Az Ekhóhoz.>”) s az ED.-ba valóban betűszedte (ld. ED. [5.] *Az Ekhóhoz*), de ez nem maradt ránk. Megmaradt viszont Nagy Gábornak Csokonai kéziratáról 1796-ban készített másolata: NG.: 2b (K₁).

Eredetileg dallamra készült: ez magyarázza, hogy számos közel egykorú másolatát ismerjük az énekgyűjteményekből. Ezeknek néhány szövegromlásra alapuló – típusa figyelhető meg. A K₁ szerinti kezdőmorral található a következő másolatgyűjteményekben: SpK. 1666: 307. l. (K₂), DériM. 216: 30a (K₃). Ezzel a szöveggel jegyezte le „gyermekkori emlékeitől” Arany János is 1874-ben népdalgyűjteményében; ld. Kodály Gyulai 32., 151. l. (K₄). (Az utóbbi helyen tévesen mondja a jegyzet: „Arany nem írt semmiféle jegyzetet e dal mellé. Úgy látszik, nem tudta, hogy ez a dalszöveg is Csokonai versei közül való, mert különben ráadta volna mellé, mint az előbbinél.” Arany tudta, hogy ez a vers is a debreceni költő műve: az 1. vers élére írt *Csokonai* név ugyanis mind

az 1–5. dal szövegére vonatkozik, amint a kézirat meggyőzően bizonyítja.

„Panaszaimat elegyes *sohajttással*” kezdősorral a következő gyűjteményekben található: MTAk. RUI. 8r. 123: 67b (K₉); KP. „Nota XX.” (K₉); SpK. 130: 120. l. (K₇); DebrEK. Ms. 167: 111. l. (K₉)

Harmadik változatként „Panaszimat elegyes *jajgatással*” sorkezdettel található az OSZK. Fol. Hung. 1390: 88b–89a (K₈) s az OSzK. Oct. Hung. 769: 21a (K₁₀) másolatokban.

A SpK. 257. l. 228 (K₁₁), a DebrK. R 2757: 96. l. (K₁₂) s a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar filológiai szemináriumában őrzött „Külömb-külömbféle jeles Poétai Gyűjtemények” című kötet (88 l.; K₁₃) a DMM. szövegét, tehát a későbbi átdolgozást másolja.

A vers dallamait megőrző másolatok közül a Tóth István-gyűjtemény (K₁₄) (ld. a vers dallamáról szóló fejezetben) szintén a DMM.-beli szöveget közli, míg a Fejér–Göntyű-ék. (K₁₅) és a Szentgyörgyi István-ék. (K₁₆) az első kidolgozás szövegére utal, de csak a vers első sorával. (Ld. a vers dallamáról szóló fejezetben.)

Megjelenése

A költő kezdettől készült kiadására: műveinek 1795-i címjegyzékén, az EK.-on így található: „V. Az Ekhóhoz. Ode. A' rövid syllabákat kihalányzi. 8.” A 8-as szám az ED. oldalszáma, ahová a költő a verset letesztázta. Az ED. anyaga azonban 1795-ben nem jelenhetett meg. 1796-ban a DMM.-ban adta ki ([VIII.] 127. l.), de már az EK. megjegyzése szerint átalakítva. Ezt a változatot adta közre az OD.-ban is (83. l.). A későbbi kiadások általában az utóbbit közölték (v. ö. Kodály–Gyulai 151. l.).

Az óváltozatot a „Vegyes költemények” sorában Toldy elveszítettnek jelezte (ld. Toldy/j. 125.: „Panaszaimat elegyes . . . Dal. Elv.” [XCI. h.]) Föltűnő, hogy Toldy nem vette észre a vers összetartozását a második kidolgozás szövegével, amelyet pedig az *Ódák* anyagában maga is közölt (ld. 402. h.). Illésy János ezt csupán Toldy figyelmetlenségével magyarázta, s a két változatot azonos versnek gondolta (ld. Fgy. XXIII. [1887], 268. l.).

Sebestyén Gyula a NG.-ben fedezte föl s közölte az első változatot, betűhíven (ld. Sebestyén Gyula: *Csokonai kiadatlan versei a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában*: MKsz. 1891: 15–16. l.).

Kötetben ezt a változatot először az EPM. adta közre (12. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Voltaképpen a reneszánsz és a barokk korban divatos ún. „echós” versek egy kései változata. Létrejöttét is az echós alapötletnek köszönheti, ami a vers dallamával együtt érvényesült igazán hatásosan.

Mivel az EK. s az ED. legelején fordul elő, arra gondolhatunk, hogy 1792-ben készült, amikor Csokonai már írt dallamra alkalmazott verseket (ld. pl. az *Egy Violdához-t*). Juhász Géza 1793-ra tette keletkezését

(ld. EPM. 312. 1.), őt követve keletkezett ugyanebből az évből az ÖV.—
ÖV.³ s a MM.

Kissé formalista, iskolás alapötlete ennél valamivel korábbi keletkezés mellett szól.

Szövegkritika

L'őszövegként a K₁ szövegét közöljük, annyi eltéréssel, hogy a vers végén az 1—4. sort refrénszerűen megismétljük, ahogy az EPM. is tette. Erre az jogosít föl, hogy már a DMM.-ban a 7. sor után megismétlődik a kezdősor „sa't.” utalással, az ÓD. pedig teljesen megismétli a vers végén az 1—4. sort.

A cím az EK., ED., valamint a DMM. s az ÓD. szövegében helyesírásilag is teljesen azonos.

Mint volt róla szó, az éneklés folytán több módosult szövegű változata keletkezett. A legszembetűnőbbekre az alábbiakban utalunk:

2. K₂: *Kettőztetem! Oh! Oh!*
K₃: *Kekettőztetem! [?] óh, / Óh óh óh!*
K₄: *Ro/ Kettőzteti bus Oh! oh!*
K₅: *Kettőztetem oh, oh, ho, ho,*
K₆: *Emelem óh*
K₇: *Kettőztetem oh oh oh*
K₁₀: *kettőztetem, / Óh, óh, óh, óh!!!*
3. K₂, K₄, K₉: *sohajrással*
K₁: *Jer az e-get ja-aj-ga-tás-sal*
K₈: *ohajrással*
4. K₂: *Echo. Oh! Oh! Oh!*
K₃, K₉: *Ekhó, / Hó, hó, hó.*
K₄, K₉: *Echo. ho! ho!*
K₆: *Echo. ho, ho, ho.*
5. K₂: *Ro/ Te vagy*
7. K₆: *A sor megkettőzve.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Már Csokonai 1793-ban elkészített kötettervében a nyitó vers a *A' vidám természetű Poéta* volt, de az EK.-on mindjárt ez után *A' Búkkal kuszódó* következik, s már iskolai versgyakorlatok közt is van olyan, amely a bánattal hadakozik (ld. *A' Poetai felvidulás-t*). Mindehhez figyelembe kell vennünk azt is, amit Domby a diákköltő melankóliájáról s depressziós hullámairól ír (ld. 6. és 11. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 380. l.).

Az „echós vers” kissé formalista burka alatt tehát őszinte hangulati megnyilvánulást is kereshetünk. Alapmotívumával szoros rokonságban van Csokonainak egy prózai töredéke (a benne előforduló *Eglé* név alapján alkalmasint Berquin egyik idilljének fordítása, v. ö. Felle 47. l.): „'Tíz ez erdei kösziklák Ekhói, érzékenyek az én Énekim siralmára, adják nekik vissza az én szomorú szózatimat, s fákról és e partokról.” (HG. II, 493. l.) Viszont Csokonai francia nyelvismerete alapján e fordítás nemigen lehet korábbi 1794-nél.

Egy 1794-ben keletkezett alkalmi versében (*Hunyadi Ferentzhez. IV. Ének*) ugyanezt a versformát használta, a végén echós utalással — bizonyára a köszöntő vers s *Az Ekhóhoz* azonos dallama okán (AV. 200. l.)

A dallama folytán gyorsan népszerűvé vált echós versek hamarosan tréfás utánzata is keletkezett, Győri József szerint magától Csokonaitól: „8. *Falataimat elegyes borhajítással.*” (JGy/j.) (Ezt a KZs.-ben található szöveget az ÖV.ÖV.* már Csokonai verseként közölte, 1794 végére keltezve.)

Verselése

Elek a más szótagszámú második kidolgozás szövegéről ír (44. l.); az előről Juhász Géza nyilatkozott: „Földi János ezerszámrá, jórészt közmondásokból gyűjtött sorai mintájára görög tisztaságú verslábakat követelt. Ráday és Kazinczy ettől úgy tért el, hogy csupa hosszú szótaggal tette sántává nem egy sorát. Csokonai viszont, akár Ady s a többi modern, mennél több röviddel lebbentették szárnyra mondenivalóikat. (Már kezdettől: »Szabad-e Dévénynél betörnöm?« [ ]) Nem a szótagok száma, hanem elosztása a döntő. Csokonai már diákkoról gyakorolta az ilyen halmozást ún. dallamkövető verseiben. (*Az Ekhóhoz* kezdete: *Panaszaimat elegyes óhajítással.*)” (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 71. l.)

A versforma valójában csak a dallam alapján érthető meg, amelyre készült.

Dallama

A Nagy Gábor másolatában fennmaradt K₁-en a cím mellett a bal lap-szélen más árnyalatú tintával, föltehetően Csokonai kezével, ez a megjegyzés olvasható: „Nóta” — ami félreérthetetlenül jelzi, hogy dallamra íródott.

Dallama három XIX. sz.-i melodiáriumban is ránk maradt: a Fejér—Göntyű-énekeskönyvben (MTAK. RUI. 8r. 206/180: 72. l. [47b]), Tóth Istvánnál (126. l.) s a Szentgyörgyi István-énekeskönyvben (MTAK. RUI. 8r. 124: 44b).

Kottáját Arany lejegyzésében s mai átírásban, Tóth István alapján Kodály—Gyulai közölte (i. m. 77. l.). A jegyzetekben ez olvasható róla: „Bartalus e dalt a XIX. század elején virágzó gitáriródalom termékei, illetőleg a színpadi darabok közé sorolja (l. MND EGY VII. köt. előszó. 4. l.).” (I. m. 151. l.) Ugyanitt utalás történik a K₂, a K₁₀, a K₁₁ és a K₁₂ másolatra.

Kottája Kodály—Gyulai nyomán:

Pa - na - sza - i - mat ó - haj - lás - sal ket - lő - z - tetem oh!
Jer az e - ge - ket jaj - ga - lás - sal kér - ni bús Ek - ho!

Te vad ha - va - sok kő - szik - lá - ja
Te szomo - rú ek - hó ha - zá - ja

Jaj - gass vissza re - á - - ja.

103. A' Versszépitő [I.]

Kézirata

Két autográf tisztázata is maradt: egyik az 1793-i kötetterv anyagában: TF. 79b (K₁), a másik a „Rózsai-versek” sorában: KK. IV, 6b (K₂).

Korabeli másolata: DebrK. R 788. 16: 12a (K₃).

A költő kéziratleltárai két kéziratáról tájékoztatnak: a Kcsj.-n a „N° 2° Aranyos Csomó” 15. tételeként így fordul elő: <A Verszépitő>, a Komj. „N° 6° Mások írása” című kötegyében pedig így: „33. Ha most n[em] édes ének[em].” Győri József birtokában is volt egy kézírata; Ml. JGy/j. 28. A' Vers Szépitő.

Megvolt a költő autográf tisztázataiban is, amint az ED. tartalomjegyzéke bizonyítja (ott a 16. sorszámán található).

A kéziratok közül helyesírásában a K₂ az érettebb, ezért ezt vesszük alapul végül.

Megjelenése

Voltaképpen ösfogalmazványa, első kidolgozása az ÓD. Első könyve XV. darabjaként azonos címmel megjelent versenek.

A költő címjegyzékain kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on XVI. sorozám alatt fordul elő: „o A' Versszépitő. Dal. Nota. 23”. A 23-as szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 23. oldalon található, a cím előtti o viszont arra utal, hogy a cenzúra miatt kiadatatlannak tartotta. Felvett a 1798-i szerelmes verseiklusába is, két kezdő szavával: Ha most (Ml. HszV/j.). A „Rózsai-versek” sorában a 11. Az 1802 elején lezárt UK.-on a 43.; itt ez a címe: Mi tesz Poétát? Műfajmegjelölése pedig: „Epigr.”

[= Epigramma]. Ez az adat már bizonyára a későbbi, második kidolgozásra vonatkozik, amely az ÓD.-ban jelent meg.

Eredeti formájában a költő életében nem jelent meg, az ÓD.-beli második kidolgozása vált ismertté.

Toldy is ezt adta ki (386. h.), de a jegyzetekben utalt az első kidolgozás szövegeltéréseire, ha nem is hiánytalanul: „Első formája: ha nincs is a bba h é v s t ú z, N e f é l j! legyen borom nekem M e g e g y s z e r e l m e t e s s z í z . . . S b a b é r t f e j e m r e . . .” (938. h.):

Az első kidolgozást Juhász Géza adta közre: EPM. 23. l.; utána az ÖV.—ÖV.² s a MM. közölte.

Keletkezése

A költőnek Kazinczy és Földi példájára készített első anakreóni kísérletei közé tartozik, amilyen pl. *Az Anakreóni Versek és az Édes rabság*. Az EK.-on „Dal” a vers műfajmegjelölése, s az utána írt *Nota* jelzés arra utal, hogy éneklésre szánta.

Toldy annyit jegyzett meg róla, hogy „1794 előtti” (938. h.).

Valószínűnek látszik, hogy ugyanakkor keletkezett, mikor fent említett másik két anakreóni kísérlete: tehát 1792-ben.

Csokonai mestereinek, Kazinczynak és Földinek első Anakreón-fordításai 1790–91 körül jelentek meg a Magyar Museumban s az Orpheusban. Juhász Géza is Földi példájával magyarázta Csokonai anakreontikonjait (ld. It. 1953: 450. l.) s tárgyalt verse keletkezését 1792-re tette (ld. EPM. 312. l.). Juhász időrendje nyomán sorolta be az ÖV.—ÖV.² s a MM. is. Mi is ezt az időpontot tartjuk legvalószínűbbnek.

Szövegvizsgálat

A kéziratban s a címjegyzékeken általában azzal a címmel fordul elő, amellyel az ÓD.-ban is megjelent, egyedül az ÜK.-on van más címe: *Mit tesz Poétát?*; ez utóbbi a kifejezőbb, de meg kell tartanunk a későbbi átdolgozás címűl is használt — kissé homályosabb — eredetit.

A K₁, K₂ és K₃ szövege között — a helyesírási különbségektől eltekintve — nincs eltérés. A K₁ eltéréseit — mint főváltozatát — mégis számba vesszük.

A cím a K₂-ben: *A' Vers-szépiűs*. Mi a K₁, az EK. és az ÓD. szövegéhez igazodva elhagytuk a kötőjelet.

1. K₁: *Énekem*
2. K₂: *nintsis abba'*
3. K₁: *jé!j. — Legyen borom Nekem,*
4. K₂: *egygy Szerelmes Szűz:*
5. K₁: *Kerülni*
6. K₂: *lész az én Nevem;*
7. K₁: *'s Babért*
8. K₁: *Anakreonnak!*

A görög költő nevét anakreóni dalai nyomtatott kiadásában *Anakreón*-nak írta Csokonai, s az ÓD. szövegében is *Anakreón* található (35. l.).

Anakreón verseit, illetve a neki tulajdonított költeményeket az újkori európai irodalomban a német költészetben már a XVII. században felfedezték, igazi virágzását azonban a rokokó idején, a XVIII. században érte el. A fordítók közt volt Gleim, Uz és Götze, de maga Goethe is. A német irodalom példájára készültek nálunk is az Anakreón-fordítások: az első 1781-ben Rajnis József tollából, majd Kazinczytól, id. Ráday Gedeontól, Földi Jánostól. Kazinczy fordításai 1788–89-ben a Magyar Múzeumban és a Heliconi virágokban (1791) jelentek meg, Földi három dala 1790-ben az Orpheusban (II. 393., 407. és 408. l.) (v. ö. Ponori Thewrewk: *Anakr.* 89 kk.). Csokonaira különösen Kazinczy és Földi példája hatott ösztönzőleg. Meg is emlékezik róluk az *Anakreoni dalok* ajánlásában s a jegyzetekben, ahol ezt írja: „Fordították pedig némely darabjait Földi, Rajnis, Kazinczy, Ráday, Édes.” (AD/j. 15–16. l.) Ugyanitt megemlékezik Anakreón utánzóiról, a magyar anakreontikonok szerzőiről is.

Kétségtelen, hogy ezeknek az egykorú Anakreón-fordításoknak és -utánzásoknak hatására kezdett el Csokonai is hasonló versekkel próbálkozni. Maga Kazinczy is erre fordította figyelmét, amikor írói bemutatkozásakor — Kis Jánosnak írt 1793-i levele szerint — az anakreóni versek témáit ajánlotta figyelmébe (KazLev. II, 297. l.). Kazinczynek és Földinek 1790–91 táján megjelent Anakreón-fordításai és -utánzatai nyomán fogott a kiváló klasszikus-filológus Csokonai maga is hasonló próbálkozásokba. Ezek közé tartozik az 1793-ra vagy talán inkább 1792-re tehető anakreontikon, *Az emésztő tűz* (*A' Hévség* címmel átdolgozva jelent meg az *Anakreoni dalok* között) s *A megívott Amor* című fordítás, amely némely másolatban s a kiadásokban is úgy szerepel, hogy „Görög-lől Julius Aegyptus után” készült — valójában azonban Anakreónnak Krónáról szóló 5. versével azonos (ld. a vers jegyzeteit kiadásunk meg-felelő helyén).

A vers epigrammatikus ötletre épül, s a végén a görög költő nevére való hivatkozás pontosan jelzi, honnan vette mintáját formai, sőt tárgyi tekintetben is. Teljesen céltalan tehát élményi alapot keresnünk mögötte. Juhász Géza is azt írta e versről s a vele rokon anakreontikonokról (*Kitekintő biztatás, A' Hévség, Édes rabság*) szólva, hogy „tartalmuk még ismerlemelőtti” (It. 1953: 450. l.).

Vormélete

Nem igazi anakreóni formában írt vers, még nem tisztán negyedfeles jambusokból áll, hanem négyes és negyedfeles sorokat váltogat benne a költő: első felében keresztírmekkel, a másodikban páros rímekkel.

Vormeléséről Juhász Géza ezt jegyezte meg: „szintén az anakreóni formahódítás korszakába tartozik, csupán annyi, bár nagyon lényeges különbséggel, hogy ez s... dal már *rím* is” (i. h.).

Az érdekes az, hogy mikor versének ezt az első fogalmazványát átdolgozta Csokonai, nem írta át negyedfeles jambusokba, mint *Az anakreoni versek* s az *Édes rabság* első kidolgozásával tette. Igaz, hogy a *Verszerző* második kidolgozását — bizonyára a nem tiszta anakreóni forma

miatt — nem is az *Anakreoni dalok* sorában adta közre, hanem az *Ódák* versei között.

Elek Csokonainak azon versei között említi, amelyek „nem sokkal maradnak el a jambusi vers-ideáltól” (50. l.). Megállapítása bizonyára a vers ÓD.-beli második kidolgozására vonatkozik, de már az első fogalmazvány is kitűnik sikerült jambusaival.

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth János 1820-ban Kazinczyhoz írt levele szerint a *Magyarische Gedichte* címen tervezett német nyelvű antológiába Csokonainak „a’ vers szépítő” című versét is fel akarta venni — bizonyosan annak az ÓD.-ban megjelent második kidolgozását (ld. KazLev. XVII: 216. l. és CsEml. 531. l.).

104. Édes Rabság

Kézirata

TF. 74b; saját kezű tisztázata a költő 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Csokonai maga is lestromozta két kéziratát: Kecj. „N° 2° Aranyos Csomó 18. *Ti Páphuson*”, s ugyanott a „N° 8° Második írása” köteggben: „35. *Ti Páphuson nyitott é.*” Megvolt saját kezű tisztázata az 1795-i ED.-ban is, de ez sem maradt ránk. Győri Józsefnél is volt egy kézírata (ld. JGy/j. 30. Édes Rabság).

Közel egykorú másolatai: FL. 11b–12a (K₂), DebrK. R. 788. 16: 12b + 5b (K₃) és DebrK. R. 783: 205–206. l. (K₄).

Kezdő szavai ott szerepelnek Csokonai autográf lejegyzésében az 1797-ben összeállított ún. „Rózsai-versek” sorában, a 30. sorszám alatt (v. ö. Cs/ÖM. I, 128. l. és Juhász Géza: *Csokonai Rozáliája*. It. 1963: 450. l.).

Megjelenése

Voltaképpen ősfogalmazványa, első kidolgozása *A’ Leánykákhoz* című versnek, amely átritmizálva s újraírva az *Anakreoni dalok*-ban jelent meg. Első kidolgozásában a költő nem adta közre, noha korai címjegyzékein kezdettől az eredeti címmel szerepelt; EK.: „XIX. Édes Rabság. Dal. 28.” (A 28. az ED. elvesztett tisztázatának oldalszáma.) Az 1797-i „Rózsai-versek” tervezett ciklusába is belekerült kezdő szavaival, a 30. helyre (ld. KK. IV. 12 b.) s az 1798-i SzV/j.-re is. Fölvette a költő az 1802-i Mfj.-re is, az *Ódák* közé (2: 18), mivel — témája miatt — a *Lilla*-dalok közé nem sorolhatta be. De a Mfj.-ről is törölte, s végül nem is az ÓD.-ban, hanem az AD.-ban adta ki, már átdolgozva.

Az első kidolgozást először Juhász Géza adta közre (EPM. 29. l.), majd Vargha Balázs az ÖV.—ÖV.-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az 1793-i kötetterv másik két anakreóni versével (*Az Emészthő Tűz, A' Verszépiűd*), s az ugyanott található Anakreón-fordítással (*A' megívott Amor*) egy időben keletkezhettek, akkor, amikor a fiatal költőt témáirának bővítésére serkentette Kazinczy, éppen anakreóni tárgyakat ajánlva figyelmébe (ld. KazLev. II, 297. l.), s amikor maga is számos anakreóni kísérlettel találkozhatott a hazai irodalmi folyóiratokban.

Az érintett körülmények jelzik a vers megírásának valószínű időpontját: a VT. említett három anakreontikonjával együtt ez is 1792 körül keletkezhett. Erre az időpontra helyezte megírását Juhász Géza is (ld. EPM. 312. l.), s az ő időrendje nyomán az ÖV. — ÖV.² és a MM.

Nzővegkritika

Szövegbeli eltérés a kéziratokban csak a 12. és a záró, 16. sorban fedezhető fel. (A helyesírásbeli eltérésekre csak a K₂-nél térünk majd ki, mivel — úgy látszik — ez a K₁ előtti ősfogalmazvány eredeti szövegén alapul.) Kiadásunk alapja a K₁.

1. K₂: *Páfusonn* (V. ö. a SzV/j.-vel)
3. K₂: *Isletű*
5. K₂: *levertt Erónk*
6. K₁: *Fel <F> áll*
K₂: *széketek;*
12. K₂: *Kötések, és virágszál.* —
K₂₋₄: *Kötések és virág szál*
16. K₂₋₅: *Hever bilintetekben*
K₂: *bilintetekben*

Az utolsó sor a *hever* állítmánnyal került *A' Leánykákhöz* című végleges változatba is.

Mivel a 12. sor mindhárom másolatban — köztük az ősfogalmazványra — bizonyos K₂-ben is — azonos formában fordul elő, arra kell gondolnunk, hogy ez lehetett a sor eredeti formája, s csak a tisztázatlan változtatott rajta a költő.

Más a helyzet a 16. sorral: az ősfogalmazványon alapuló K₂-ben szintén *Pihen* a mondat állítmánya, a K₂ és a K₃ szövegváltozata viszont arra mutat, hogy már a végleges átdolgozás előtt is megpróbálta Csokonai az itt nem egészen szerencsés *pihen* igét a *hever*-rel helyettesíteni.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A görög költő kedélyes életszeretete, derűs világezmlélete igen népszerű volt a rokokó idején Európa-szerte, s az anakreontikonok egész sorát hozta létre. (V. ö. Anakr. 85 kk.)

Csokonai nem sokkal Kazinczyval történt első levélváltása után tett próbálkozást anakreóni dalok írásában, hiszen mestere éppen az anakreóni témakört tűzte elé mintául: „kértem [...] ne névnapi köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelid érzékenységeit, sze-

relmet, barátságot, bort, természet szépségeit” — írta Kis Jánosnak 1793 júliusában (ld. *KazLev.* II, 297. l.).

Anakreón néhány dalát megtalálhatta a költő Eschenburg példatárának V. kötetében is, amelynek tartalomjegyzékét saját kezűleg lemásolta (ld. *TF.* 7a—18b). Itt a „*Lyrische Gedichte*” főcím „*Lieder*” című fejezetében a görög költők közül Anakreón áll első helyen, három dalával: 1. *ΕΙΣ ΕΡΩΤΑ* ... 2. *ΕΙΣ ΧΙΑΙΔΟΝΑ* ... 3. *ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΣ ΒΕΛΗ* ... Csokonai még a kezdősorokat is kiírta, megjegyezvén, hogy „mit deutscher Uebersetzung”: Eschenburg ugyanis közli a versek német fordítását is.

A debreceni költő tehát többek között e példák és minták hatására kezdett el anakreontikonokkal próbálkozni.

Juhász Géza a Földi Jánossal való megismerkedéssel hozta összefüggésbe Csokonai korai anakreóni verseit, az ún. „Rózsai-versek” egyes darabjait, feltételezve, hogy Földinének is szerepe volt — mint műzsnak — e versek megszületésében: „Földi János épp az 1790-es évek elején versengett Kazinczyval Anakreón dalainak fordításában. De már akkor hangzott az a fölfogás, hogy: »Születni kell ... egy magyar Anakreonnak, és nem fordítójának lenni». (*KazLev.* II, 191. l.) Csokonai mintha ezt a próféciát akarná valóra váltani — már eleve saját mondanivalóit önti dalba, először még a formát is önállóan alkotja hozzá, legkorábbinak rémlő 29. és 30. versében. [A 29. *Az Anakreóni versek* [I.], a 30. az *Édes Rabság*.] ... A Rózsai-versek egy része tehát, a formájukból következtetve, visszanyúlik a Földivel való állandó érintkezés legelső korszakára.” (It. 1953: 450. l.)

Tévedés azonban valóságos szerelmi élményt keresni az említett versek mögött: epigrammatikus ötletre épített költői játékok, fantáziaversek ezek, amit a tárgyalt anakreontikon esetében jól mutat a többes számú megszólítás is. Közvetlen ötletadó mintája az egyik Anakreónnak tulajdonított görög dal lehetett, amelyet itt Ponori Thewrewk Emő két nyelvi kiadásából idézünk:

19.

*Αἰ Μοῦσαι τὸν Ἐρωτα
δήσασαι στεφάνουσι
τῷ Κάλλει παρθέδαναρ.
καὶ νῦν ἡ Κυthere
ζητεῖ λῦτρα φέρουσα
λίσσασθαι τὸν Ἐρωτα.
καὶν λύση δὲ τις αὐτόν,
οὐκ ἔξενσι, μένει δὲ
δουλεύειν δοδιδασκται.*

19. Eros fogsága

Erost megkötözik a
Múzsnak rózsabilláncsal
S a Szépségnek adák út.
Elmegy érte Kythere,
Sarcot víve magával,
Hogy megváltsa Erósát,
Válthatják bizony ötlet,
Többé nem jön el onnan,
Ily rabság neki édes.
(*Anakr.* 262—263. l.)

1. *Páphus*, Paphosz (gör.): ógörög város Ciprus sziget délnyugati partján; egyik központja Aphrodité kultuszának, aki a hitrege szerint itt kelt ki a tenger habjaiból.
nyitott: a virágokra utaló szókép; *annyt* jelent: 'nőtt'.
3. *izletű* (rég.): ízű; azaz édes méreggel bevont nyilakról van szó. A kép — a billáncot említő következő képpel együtt — megvan *A' szerelmes szemek*-ben is:

Nem érzed-e, miként zsibong a vak

Amor rajja ezemed körül?

Ki mérget mézel, ki bilincset rak . . . (5–7. sor)

A szemnyílak a Dorottyá-ban is előfordulnak:

A szemnyílak, tsóksákány, mosolygás-fringia. (Dor. 63. l.)

7. bodor (nép.): fodros, kanyargó.

13. *Dione* (gör.): a görög regenvilágban Aphrodité anyja, tőle származnak Aphrodité melléknévei, a *Dioneia* és a *Dioné*. Csokonai itt bizonyára nem Aphrodité anyját, hanem magát a szerelem istennőjét jelöli e névvel.

14. *martalék* (rég.): rab, rabszolga. Csokonai maga magyarázta meg a szót az *Anakreóni dalok* jegyzeteiben: „Martalék a' régi Magyaroknál tett hadban elfogott rabot, mancipium, örökös szolgát, vagy selá-vot [...] Molnár Albert a' maga Deák Dictionariumában a' *Praeda* szót Martalékkal teszi ki; a' Magyar Lexiconjában pedig a' Martalék szót általlýában *Praeda* és *Manubiae* szavakkal világosítja . . .” (AD/j. 36–37. l.)

Variációk

Csokonai e verse írásakor még nem lehetett egészen tisztában azzal, hogy az anakreóni versek eredeti formája a negyedfeles jambus. Ő ötös jambusi sorokat kever negyedfelesekkel (az 5. és 6. sort össze is rimelték). (Bár az sem elképzelhetetlen, hogy önként mondott le a formahű fordításról.)

Hasonló formában készült *Az Anakreóni Versek s A' Versszépítő* első kiadása is. Ezért is írta át aztán később e verseit: akkor már szabályos ötösféles jambusokba.

105. Esdeklő biztatás

Kézirat

Maját kezű kézirata nem maradt; leghitelesebbnek látszik a DebrK. lt 788. 15: 7a + 15a másolat (K₁), amely minden bizonnyal az eredeti szöveget őrizte meg (v. ö. Cs/ÖM. I, 177. l.). Kevésbé pontos, de bizonyára szintén az eredeti szövegen alapuló másolata: CQ. 39b (K₂). Mindkét kéziratban *Esdeklő biztatás* címmel, s ezzel jelent meg később a LD.-ban is (Első Könyv IX.), mindössze két szónyi eltéréssel. Az AD.-ban viszont (VIII. vers) *Lillához* a vers címe, de szövege — néhány apró helyiírási különbségtől eltekintve — megegyezik a LD. szövegével. A kritikus szavak (K₁: *hív Szerelmem*; LD., AD.: *hű szerelmem*; K₁₋₂: *haggya szív*; LD., AD.: *beteg Szív*) jelzik, hogy az összszövegről vagy a hiánytatott szövegről készültek-e a másolatok. A nyomtatások alapján másolta le Tar Károly *Egy leánykához* címmel. (OSzK. Quart. Hung. 2362: 821.) a DebrK. R. 809: 16a, a Déri M. V. 804: 276. l., a SpK. 1000: 21. l. s a szegedi Benkovic Imre-gyűjtemény (Stoll 642.).

Csokonai műveinek kéziratjegyzékein többször is előfordul. A Kcsj.-n „N^m 2° Aranyos Csomó 24. tételként található, s az ED.-ban valóban

le is tisztázta a költő az ED. ránk maradt tartalommutatója szerint (a 27. mű volt az 52. oldalon). A Kcsj. még a „N° 4. Anakreon Pure” tisztázást 9. darabjaként is említi, de már *Lillához* címmel. Győri József is lajstromozta egy kéziratát (ld. JGy/j. 37.).

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt a vers közreadására; az 1795-i EK.-on a XXVII. helyen így fordul elő: „Esdeklő biztatás. Dal. 52.” (Az 52. az ED. oldalazására vonatkozik.) a „Rózi-versek 1796 körül eltervezett oiklusába is fölvette, ott kezdősorával szerepel: „17/ *Leányka hév szerelmem...*”; később az 1798-i Szerelmes versciklusba is beleszánta (a betűrendes SzV/j.-én kezdő szavával található.)

Az 1802-u UK.-on az 57. helyen így olvasható: „Lillához. — Oda.” A LD. 1802 körüli második tervezetén szintén *Lillához* címmel található, az 1803-i LD/t₂-on viszont — érdekes módon — újból *Esdeklő biztatás* a címe. Így is jelent meg 1805-ben a LD.-ban (Első Könyv IX. [32. l.]), majd *Lillához* címmel az 1803-as évszámú, de lényegében 1806-i megjelenésű AD.-ban (VIII. vers, 18. l.).

A későbbi kiadások lényegében a LD. vagy az AD. szövegét közzölték, s a gyűjteményes kiadások — az ismétlődés elkerülésére — már az 1813-i PM.-tól fogva — hol az egyik, hol a másik ciklusból hagyták el (v. ö. Cs/ÖM. I, 286. l.).

Magát az összveget, az első kidolgozást, 1792-i keltezéssel, *Esdeklő biztatás* címmel először Juhász Géza szándékozott kiadni az EPM.-ban, de csupán a kronológia tekintetében maradt hű az eredetihez, szöveg dolgában a LD. 1805-i kiadását követte (ld. EPM. 48., 312. l.).

Vargha Balásznak Juhász Géza időrendjét követő kiadásai ezúttal figyelmen kívül hagyták az 1792-i keletkezési összveget és az eredeti címet, s az 1803. év termésénél közzölték a LD., illetve az AD. szövegét, *Lillához* címmel (ld. ÖV.—ÖV.², MM.).

Az 1792-i összveg hitelesen voltaképp itt jelenik meg először.

Keletkezése

A CQ.-ben egy verssel előbb *Az Anakreoni Versek [I.]* szövege található, s a költő eredeti versgyűjteményét másoló kötetekben is ilyen anakreóni versek társaságában fordul elő: *Az Emésztő Tűz, Az Anakreoni Versek [I.], A meg ivott Amor* (ld. DebrK. R. 788. 15: 3a—9b); v. ö. a JGy/j., s az EK. megfelelő szakaszával.

Anakreóni verseket 1792—93-ban kezdett írni Csokonai, részben azért, mivel az Európa-szerző divatos műfajnak számos hazai próbálkozásával is találkozott a kassai Magyar Museumban s Kazinczy Orpheuszában és Heliconi virágaiban, részben pedig azért, mivel Kazinczy témaajánló biztatása valósággal rábeszélte ilyen versek írására (ld. KazLev. II, 297. l.). Harmadik oka volt, hogy a rokokó kedvelt anakreontikonjai általában mélyebb élmény nélküli fantáziaversek voltak, s így őt is kisegítették, mikor — mintegy Kazinczy biztatására — valóságos szerelmi élmények nélkül próbálta szerelni líráját megteremtteni.

Ezért nem érthetünk egyet Juhász Gézával, aki — tárgyalt versünket is értve — valóságos élményt, „saját mondanivaló”-t keresett ezekben a korai anakreóni dalokban (ld. lt. 1953: 450. l.). Ugyanitt fölveti azt a kérdést is (anélkül, hogy kellő magyarázatot találna rá): „Hogyan kerülnek mindezek a Rózsi-versek közé? Ezt csak a költő tudná megmondani, hiszen a tartalmuk még — részben — szinte szerelmelőtti. Mi legfőkébb a *forma* körül tapogatózhatunk, — ez [ti. az anakreóni versforma] az egyetlen kapcsolat köztük.” (Uo.)

A magyarázat nem nehéz: ezeket a voltaképpen tárgyaltan, irodalmi élményekből, ötletekből táplálkozó korábbi verseket egyszerűen beleépítette a költő 1796—97 körül tervezett Rózsi-ciklusába (anélkül, hogy ezeknek valami közük is lett volna a rejtélyes „Rózsi-élmény”-hez).

Földi János — vagy személyesen vagy a folyóiratokban megjelent anakreontikonjaival — példát és ösztönzést adhatott Csokonainak ilyen versek írására; de Földiné aligha volt illetőjük 1792 körül, márpedig az EPM-ban Juhász Géza — bizonyára a címjegyzékek tanúsága alapján — 1792-re keltezte e verset.

Ferenczi a „korai Lilla-dalokhoz” sorolta, „melyek mind arról tanúskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg” (78. l.). Nem vette figyelembe, hogy a vers első kidolgozása jóval korábbi a Vajda Juliannával történt megismerkedésnél.

A költő többi korai anakreóni versével együtt 1792-re tesszük mi is kezletkezését.

Névvégkritika

A kritikai kiadás szabályzata értelmében a költő által kiadásra előkészített, illetve az életében megjelent szöveget, tehát a LD. szövegét kell főszövegül vennünk, de fő változatként közöljük a K₁ 1792-i ősszövegét is.

Hogy a kritikus szavak közül a K₁-beli *hív* állt az ősszövegben, azt Csokonai saját kezű kezdőszora is bizonyítja a RV.-ben: *Leányka hív Szerelmem* (KK. IV. 12b). A K₂-ben ez *hív*-re romlott. Elképzelhető, hogy a költő már — saját kézírata elkallódván — a CQ. szövegét használta a LD. kiadásakor, s a *hív* köznyelvi alakváltozatát, a *hí*-t írta versébe. Itt az is föltehető, hogy a Lilla-ciklusba a szenvedélyt hangsúlyozó *hív*-ről jobban illett a hűséget kiemelő jelző.

Mint volt róla szó, a vers címe az AD.-ban: *Lillához*. A K₂-ben a cím után — „Fragm.” utalás olvasható, ez azonban alaptalan, mivel a LD. s az AD. szerint sem töredékes a vers.

1. K₁: *Leányka! hív*
  2. AD.: *Ne féj, ez [...] szív*
K₁: *Ne féj, ez a' a [a] kegyes szív*
  3. AD.: *szépán tenéked:*
K₁: *tenéked.*
  4. K₁: *birtokodba*
  5. K₁: *képed*
  6. K₁: *Le lánthozott*
- A K₁ szövege:

Ésdeklő [!] Biztatás
*Leányka! h é v Szerelmem
 Tűzét miért kerülöd?
 Ne fély! Ez a' kegyes szív
 Dobog talpán tenéked
 * Ez a' te birtokodban
 Nyög és imádja képed
 Le lántozott Rabodtól
 Úgyan miért remegsz <el> hát*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az egész vers voltaképpen az utolsó két sor epigrammatikus logikai csattanójára épült, hiven tanúsítva, hogy mennyire valóságos szerelmi élmény híján íródott, akárcsak Csokonai 1792 körüli szerelmes tárgyú versei — s mint az egykorú anakreóni dalok általában.

1. A 2. sor *tűz*-re utaló motívuma is mindenképpen a *hév* jelzőt tárnogatja.
6. *Nyög* (rég.): eped, sóhajtozik.

Verselése

Negyedfeles rímtelen jembusokban, az anakreóni dalok egyik legjellegzetesebb formájában íródott. Elek rámutatott a 4. sor inverziójára (15. l.).

Dallama

Az EK. „Dal”-nak mondja, ez azonban irodalmi műfajt jelent, hiányzik mellőle a zenére utaló „Nota” megjegyzés. De énekelték is: a SpK. 1689: 21. l.-on található másolata mellett ott az „Ad notam” jelzés: „ad not: Amott megyen edj kis...”

106. Az Anakreóni Versek [I.]

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt: három közel egykorú másolata közül leghitelesebbnek látszik a FL. 11ab (K₁); ettől lényegében csak helyesírásában tér el az MTAK.-ban őrzött másolat: CQ. 38b (K₂); ezektől némileg elüt a pontatlanabb szövegű debreceni kézirat: DebrK. 788. 15: 7b + 15b (K₃). A költő kéziratleltárai két kéziratát is említik: a Kcsj.-n így található: „N° 2° Aranyos Csomó. 28. Az *Anakreóni Versek*.” Ugyanitt a „N° 6° Mások' írása” elnevezésű köteggben a 44. sor-számú: *Az Anakreóni Versek*. Megvolt az ED. 1795-i tisztázatában is, ez azonban elveszett. A Csokonai halála után összeállított kéziratleltár,

a Kcs. a N° 5. köteggben névelő nélkül, *Anakreoni Versek* címmel lajstromozta.

Győri József birtokában is volt egy kézírata; ld. JGy/j. 14.: „Vérengző Jámbugassid Dalolják &”.

Toldy is lemásoltatta (ld. ToldyM. I, 249. l.).

Megjelenése

Csokonai kezdetől gondolt kiadására: 1796 tavaszán már fölvette az ÜK.-ra: „XXXI. Az Anakreoni Versek. Epigramma. 57.” Az 57-es szám azt jelzi, hogy az ED. 1795-i tisztázatában az 57. oldalon szerepelt. Ez a tervezett kötet azonban nem jelenhetett meg 1795-ben. Később fölvette az ún. „Rózsai-versek” darabjai közé is, ahol kezdősorával fordul elő: *Vérengző Jámbugassid* (ÜK. IV, 12b).

Később is föltűnik a költő versjegyzékeim, így az ÜK.-on (51.); ez az adat azonban már a vers második kidolgozására vonatkozhat: 1802 körül, az AD. kiadása előtt ugyanis átdolgozta néhány anakreontikonját. A kiadásokba ez a második, átdolgozott változat, az AD. II. verse került be, ez vált ismertté.

Az első fogalmazvány szövegét Juhász Géza tette közzé 1955-ben: EPM. 51—52. l. Az ő kiadása nyomán jelent meg az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Nagyjából egyidejű a költő első anakreóni kísérleteivel (*Édes Rabság, 1. Vers-szépítő*).

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését (ld. EPM. 312. l.); nyomán a későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.², MM.) szintén ezt fogadták el. Kronologizálta Juhász közelebbről is megindokolta *Csokonai Rozáliája* című tanulmányában (It. 1953: 450. l.). Itt a költő által 1797-ben összeírt ún. „Rózsai-versek” anakreontikáit tárgyalva versünket is említi, s legközelebbinek tartja az anakreóni kísérletek sorában. A fentebb előadottak alapján mi is úgy véljük, hogy Kazinczy és Földi példájára 1792 körül, első anakreóni kísérleteikor írhatta ezt a versét is a költő.

Szövegvizsgálat

A címjegyzékeken s a másolatokban is ezzel a címmel fordul elő, ezzel jelent meg átdolgozott változata is az AD.-ban. A K₂-ben ékezet nélküli, *Anakreoni* alak található.

Mint volt róla szó: később — ritmikai okokból — átírta a költő a versét; az első kidolgozásban váltakozva használt négyes és negyed-es jambusi sorokat, az átdolgozásakor azonban csupa negyed-es sorokban írta újra, amelyeket — az AD. jegyzeteiben is — az anakreóni versek alaptípusának nyilvánított. Az átírás természetesen együtt járt a szöveg módosításával. Az átdolgozást megfelelő időrendi helyén önálló versként közöljük. Kiadásunk alapja a K₁.

1. K_1 : *Vérengző Jambussaid* Ritmikai okokból a K_1 szövegét kell hitelesnek elfogadnunk.
5. K_1 : *Jambussaid* A nyilvánvaló elírást a K_2 és K_3 alapján emendáltuk.
6. K_2 : *engedné* Elírás; logikailag a K_1 és K_3 szövegében található múlt idő illik ide.
7. K_3 : *el fűvátá* A másoló téves olvasata az *elpuhítani* helyett.
9. K_1 , K_2 : *Ústókbe* em.
10. K_1 , K_2 : *ugra* A K_2 s az AD.-beli második kidolgozás alapján viszont az *ugrik* látszik hitelesebbnek.
14. K_1 , K_2 : *Szerelmével* Ritmikai okokból s az AD. alapján is a K_1 szövegét kell hitelesnek tartanunk.
16. K_2 : *Licouis*, K_3 : *Lyceus is*
16. K_2 : *meg fereszte* Nyilvánvalóan téves.
21. K_1 : *Ennékemis* A K_{2-3} szerint em.
- K_2 : *Ennekem is* K_3 : Ro/ *Ennékem is h[= hogy] ott vala*

A sorok tördelése, illetőleg strófabesorozása sem azonos az egyes másolatokban: a K_1 -ban nincs a vers szakaszokra bontva, a K_3 megszámozza a három versszakot. A K_1 látszik e tekintetben is leghitelesebbnek, amely sorközőkkel, de sorszámozás nélkül tagolja három strófára a verset, akár csak az AD.-ban a későbbi átdolgozás.

A K_2 sortördelése megegyezik a K_1 -ével; a K_3 két-két sorból alkotott egyet, s az így tördelt sorok párosait bekezdéssel írta.

Az 1–2. sorban csak a K_1 használ idézőjelet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1792 táján kivirágzott hazai Anakreón-utánzás terméke Az *Anakreóni Versek* [I.] is, amelyet a költő maga epigrammának jelzett. Magja csakugyan epigrammatikus ötlet: egy új irodalmi műfaj, versforma megszületésének játékos, anekdotikus magyarázata. Mikor a verset később újraírta s az *Anakreóni dalok* II. darabjaként közreadta, a *Jegyzések és értekezések* között részletesen megmagyarázta a vers alapötletét: „Jámbus vagy futó láb [...] az, a' mellynek az első tagja rövid, a' hátulsó pedig hosszú. Jámbus Vers az, a' melly többnyire ilyen Jámbus lábakon jár. Ennek a' Versnek találójának Arkilokust teszi Horatius, Ovidius, Vel-leius Patereulus, és a' nagy kritikájú Bayle' [...] Ez az Archilochus Poéta virágzott a' 29. Olympiában; szörnyű tsüfolódó és átkozódó ember volt frásaiban; a' mellyeket a' töle talált hatos Jámbusokon készített. Nem csak ellenségeit, hanem jó embereit, barátait, sőt tulajdon annyát, 's a' mi még több, önnön magát is megszidalmazta.” (AD/j. 22–24. l. A kommentár lapalji jegyzeteit itt elhagytuk.)

A vers alapötlete az: hogyan szelídítette a harcias, goromba Archilochusnak vagdalkozó hatos jambusait a maga nyájias, derűs mondani-valójához Anakreón, negyedfelesé „aprítva” őket. Archilochus és Anakreón szóváltása természetesen csak költői ötlet.

1. *Vérengző* (rég.): támadó, haragos, sértő.
3. *A' nyájias* *hez Anakreón*: A magas életkort (85 évet) élt ógörög költőt (i.e. 572?–487?) így jellemzi Csokonai: „Ezeknek az ő Daljainak

foglalatjok, a' szerelem, a' bor, az öröm, a' megnyugodtt lélek, tsendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsa, galambok 's a' t. Nints azokban semmi fajtalanság, részegítő és lázzadó indulat, vastag baromi gyönyörködés: hanem csak nyájias enyelgés, rendkívül való vídamság, lomhaság nélkül való élvezékenyülés, könnyű és szabad Epicureismus." (AD/j. 8. l.)

4. *Arkhilok*, Archilochus, Arkhilokhosz: ógörög költő (i. e. VII. sz.); ld. az AD/j. fennebb idézett jegyzetét.
5. *Üatökebe vész* (rég.): hajba kap.
15. *Lüeus*, Lyaeus: 'gondfűző'; Bacchus egyik jelzője. Csokonai maga magyarázza meg a szót az *Anakreoni dalok* egyik jegyzetében: „Lyaeus egy neve volt a' többek között Bakkhusnak, mivel ő az ő bora által felszokta oldani az emberek' szívéről a' gondot. *Lüein ta melé*; a' honnan *Lüszimélésznek* is, az az Gondoldónak nevezetett." (AD/j. 54. l.)

Vernelése

Négyes jambusokban, tehát nem egészen szabályos anakreóni versformában íródott; később ezért is dolgozta át negyedfeles jambusokba a költő (v. ö. AD/j. 26. l.).

107. Az emésztő tűz

Kézírata

TF. 68ab; saját kezű tisztázat (K₁). Több saját kezű kézírata nem maradt meg, csupán egy figyelemre méltó, közel egykorú másolata: DebrK. II. 788. 15: 7ab, 15 ab (K₂). Az utóbbi több érdekes szövegváltozatot tartalmaz, s azért érdemel figyelmet, mivel a változatot őrző gyűjtemény sok esetben Csokonai verseinek összefüggését tartotta fenn (v. ö. Cs/ÖM. I, 177. l.).

A költő kéziratjegyzékei két példányát említik: A Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban található (s az ED. tartalomjegyzéke szerint a költő is a tisztázta tervezett 1795-i kötetének anyagában, a 30. helyen); ugyanitt idegen kezű másolatát is lajstromozta a „Mások' írása” című lejegyzetben, a 43. sorszám alatt, kezdő sorával.

A Kcsj. is említi a N° 5 sorozatban egy kéziratát (*Emésztő tűz* címmel) a megvált Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 38.).

Megjelenése

Csokonai kezdetlől gondolt kiadására. Az EK.-ra így vette föl 1795-ben: „XXX. Az Emésztő Tűz. Dal. 55.” (Az 55-ös szám arra utal, hogy az ED.-ban az 55. oldalon volt található tisztázata.)

Fölvette az ún. „Rózsai-versek” közé is 1797-ben: 18. sorszám alatt kezdőszóval szerepel ott (ld. KK. IV. 12b).

Az 1802-i ŰK-on is ezzel az eredeti címével fordul elő a vers, az 53. sorszámon, „O. A.” (= Oda Anaereontica) műfajjelzéssel, s még a Lilla-dalok 1802-i második tervezetére is ezzel a címmel került föl. Később azonban anakreóni formája miatt átsorolta a költő az *Anakreóni dalok*-ba, s ott is jelent meg először *A' Hévség* címmel, két sornyi eltéréssel (9–11. l.).

Toldy s az EPM.-ig a későbbi kiadások ezt az utóbbi szövegváltozatot költötték. (Toldy csupán egy szövegváltozatnál utalt a „kézirát”-ra, azaz az általunk is használt őszövegre [936. h.].)

Az első kidolgozás szövegét eredeti címével először az EPM. közölte (51–52. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Csokonainak ahhoz a korszakához tartozik, amikor Ráday, Kazinczy, Földi példájára ő maga is megpróbálkozott anakreontikonok írásával. Ezeket az 1792 táján írt kísérleteit (*Az Anakreóni versek [I.], A' Versszépítő, Édes Rabság*) később újraírva, átdolgozva, gyakran új címmel vette föl az AD.-ba (az *Édes rabság*-ból így lett ott *A' Leánykákhoz*, ahogy tárgyalt versünkben *A' Hévség*).

A költő ekkor már olasz tanulmányaiba is belefogott; ihlető mintáira Kastner Jenő is utalt egyik megjegyzésében: „Az régető kutyácska” néven főleg az olasz páesztorköltők szidalmazták a nyári kánikulát: Csokonainál ez külön dal tárgya is lesz (*A hévség*).” (ItK. 1922. 52. l.)

Juhász Géza — a többi anakreontikkal együtt — e vers keletkezését is 1792-re tette (EPM. 312. l.). Később azonban — úgy látszik — módosított ezen: Vargha Balázs ugyanis a Juhász kronologizálását követő kiadásaiiban már az 1793-ban írt versek közé sorolta.

Talán verstani, verstechnikai okokból került sor a módosításra: a jellegzetes anakreóni versformát, a negyedfeles jambust érezhető biztonsággal kezeli a költő: a kezdő lábakban spondeussal váltogatja.

Mégsem érezzük indokoltnak, hogy későbbre tegyük keletkezését többi korai anakreontikonjánál: a fiatalkori művek jegyzékén is együtt fordul elő az 1792-ből származtatott többi anakreóni verssel. Tárgya megengedi azt a föltevést, hogy esetleg nyáron, augusztusban, a kánikula idején készült.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a vers eredeti címe csak az AD.-ban változott meg (a szenvedélyesebb első cím nem illett az anakreóni dalok derűs harmóniájába).

Kiadásunkban az 1793-i VT. szövegét közöljük, *A' Hévség* című későbbi átdolgozást a megfelelő időrendi helyen önálló versként adjuk közre.

A K₁ tisztázatában nincs javítás.

A másolatban fennmaradt K₂ néhány érdekes szövegváltozatot tartalmaz, amelyek föltehetőleg magától a költőtől származnak.

14. K₂: *S Emészti hæv tüzével*
(Az AD.-ban: *'S emészti nagy hevével*)

23–24. K₂: *A' lankadó fa ágak*
Úly életet nyerének
 (AD: *A' kókkadó falombok*
Zöld színbe jöttek ismét.)

Az AD. újabb variánsai azt mutatják, hogy e sorokkal valóban elégedetlen volt a költő, s később is esiszolt rajtuk.

A K₂-ben két-két sor egymás mellé írva fordul elő, úgyhogy az eredetileg 28 soros vers itt mindössze 14 sorból áll, s ezek arab számokkal 1–3. versszakká vannak tagolva. Ez a tagolás nem eredhet Csokonaitól, épígy a negyedfeles sorok egymás mellé írása sem.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A természeti képből kiinduló párhuzam (itt az égető meleg összekapcsolása a költő érzéseivel) a népdalokra is jellemző megoldás, de jellemzője a műköltészetnek is. A párhuzam itt inkább tróí ötlet, amelynek örölygén epigrammatikus csattanóval beszélhet a költő égő szenvedélyéről; természetesen e szenvedély éppoly csinált, mint a kor hazai és külföldi anakreontikonjaiban; aligha lehet mögötte igazi szerelmi élményt keresnünk.

Juhász Géza bizonyára tévedett, mikor az anakreóni verseket (köztük *Az emésztő tűz-et* is) „a Földivel való állandó érintkezés legelső korszaká”-ból magyarázva megpróbálta őket Földiné Wessprémi Juliannával is összefüggésbe hozni (ld. *Csokonai Rozáliája*. It. 1953: 450. l.).

1. *Az égető Kutyácska*: a nyári kánikula kezdetét jelentő Kutyácska (Cunicula) csillagkép, amelyről Csokonai az *Anakreóni dalok* jegyzetében külön is megemlékezett (ld. AD/j. 28–32. l.).
3. *Flóra* (lat.): a virágok és a tavasz istennője az ókori római mitológiában.
6. *Zöldség*: zöld növényzet.
6. *meg konyúlva* (táj.): lehervadva.

Vermelése

Az anakreóni dalok klasszikus formájában: negyedfeles jambusokban készült, helyenként spondeusokkal vegyítve.

Az irodalomtörténeti kézikönyv téved, mikor e művet is a „háromszoros”: ütemes-rímes s egyben időmértékes versek közé sorolja (ld. MIRT. III, 223. l.).

108. A' megivott Ámor

Méltatás

Saját kezű tisztázata: TF. 79a. E tisztázat nem jelzi a vers fordítás voltát. A költő kéziratjegyzőkei több kéziratát lajstromozták: a Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban a 29.: *A' megivott Ámor*. A Kcsj. N° 6° „Mások”-ban (ii. leírása) kötegen 45. sorszám alatt kezdősorával szerepel:

Virágzedéskor Amort. A Kcsk. a N° 5. sorozatban *Megívott Amor* címmel leltározta. Volt egy kézirata Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 39.).

Több közel egykorú másolata ismeretes: az első három — közös forrásra visszamenő — másolata föltehetőleg debreceni lejegyzésű: DebrK. R 783: 206. l.; DebrK. R. 788. 16.: 15b + 7b; FL.: 4a. További másolatai: DérM. 182/b: 122a (Barla Szabó-gyűjtemény; v. ö. ItK. 1895: 311. l.); DebrEK. 109/1: 288. l. (Tömöri Pál-gyűjtemény); MTAK. Mf. 182b: I, 386. l. s Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdon) 76—77. l. Megvolt az 1820-ban összeírt Ágoston János-gyűjteményben is (ld. Kabos Ede: *Egy kézirategyűjtemény e század elejéről*. Koszoru. 1884. 48. sz. 763. l. V. ö. Stoll 687. sz.).

Megjelenése

Csokonai kezdettől fogva fölvetve kiadásra szánt munkái listájára. Az 1795-i EK.-on a XXXII.: „*A' megívott Amor*. Dal. 59.” Az 59. szám azt jelzi, hogy 1795-i tisztázatában, az „Első Darab”-ban az 59. oldalon volt található (32. sorszám alatt). Az 1802-i ÜK.-on a 98. helyen kezdő-sorával található „O. A.” (= Oda Anacreontica) megjelöléssel. Ugyancsak 1802-i Mfj.-én az „Apró Fordítások” sorában lajstromozta a költő: „2. 29. *A' megívott Amor*.”

Először 1832-ben jelent meg Márton József Bécsben szerkesztett *Sokféle-jének* 1832. évi folyamában (399. l.), Csokonai nevének említése nélkül. (A Csokonai műveit kiadó Mártonhoz bizonyára a költő hagyatékából került a fordítás.) Két évvel később, 1834-ben a *Hasznos Mulatságok*-ban (I, 189. l.) F. L. (= Farkas Lajos) adta közre mint Csokonai Vitéz Mihály fordítását.

Kötetben először csak 1844-ben jelent meg Toldy kiadásában (734. h.) a MTAK.-ban őrzött autográf tisztázat alapján. Ismernie kellett azonban Toldynak Farkas Lajos másolatát vagy kiadását is (v. ö. Cs/ÖM. I, 531. l.), mivel a cím alatt hozzá hasonlóan jelzi: „(Görögből Iulius Egyptius után.)” A későbbi kiadások Toldy szövegén alapulnak.

Keletkezése

A kezdő költő írói tehetségének teret keresve már 1792-től próbálkozott fordításokkal, elsősorban az iskolában jól ismert nyelvekből: latin és görög klasszikusokból, majd olaszokból. Kísérletéhez gyakran csak rövid epigrammatikus verseket használt.

E fordítások sorába tartozik *A' megívott Amor* is — bár itt Kazinczy, id. Ráday Gedeon és Földi Anakreon-fordításai és anakreontikonjai is közrejátszottak.

Tárgyalt versünk voltaképpen nem is Julianus Aegyptiustól való, ahogyan némely másolat, illetőleg ezek alapján készült kiadás jelzi, hanem az Anakreónnak tulajdonított dalok egyike, amint erre már Ponori Thewrewk rámutatott (Anakr. 116. l.). A vers jegyzetében ezt mondja: „E kedves apróság az Anth. Plan., 388. sz. a. [= szám alatt] is van közzéve, ahol azt mondja a felírata, hogy Aegyptusi Julianostól való, aki egy ideig Aegyptus helytartója volt, s akinek 72 epigrammája maradt reánk, melyek részben elmés utánzatok.” (364. l.)

Toldy külön nem utalt a fordítás keletkezésére, de az 1795-ig írt művek közé sorolta a „Hátrahagyott elegyes versek” sorában. A HG.

Toldyt félreértve — a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvének valamennyi darabját 1795-ből származtatta (ld. III, 495. l.).

Juhász Géza 1793-ra tette a vers keletkezését (ld. EPM. 312. l.); ezt vette át Vargha Balázs az ÖV.-ben a későbbi kiadásaiiban. Véleményünk szerint azonban a fordítás valamivel korábban, már 1792-ben elkészülhetett: Az *Anakreon Versek* első kidolgozásával a *Az emésztő áll-zel* egy időben.

Nzővegkritika

A görög eredetiben a kis dalnak nincs címe. Ponori Thewrewk a maga kétnyelvű kiadásában *Az elnyelt Eros* címmel fordította (i. m. 229. l.); a vers új fordításában Devecseri Gábornál *Eroszról* címmel található (Anakreon. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, 1962. 34. l.). Csokonaiánál kezdettől *A' megivott Amor* címmel fordul elő a címjegyzékeken; a K₁-ben a latinos *Amor* szerepel a címben; az l. sor, illetve a Kcsj. szerint *am*.

Az autográf tisztázatot kell hitelesnek tekintünk; a másolatok zöme a Toldy előtti két kiadás is ettől két ponton tér el:

4. TF.: *mártám* Másutt: *teltem*

h. TF.: *Menten* Másutt: *Mohonn [= Mohón]*

E szövegeeltérések alkalmasint a másolóktól erednek: a számukra szokatlanabb szavakat helyettesítették be ismertekkel. A görög eredetinek a TF. szövege felel meg pontosabban. (A görög mintát a tárgyi magyarázatokban közöljük.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A dal játékos alapötletét — a bor szerelemre gyújtó hatalmát — a későbbi korok írói sokszor fölhasználták a utánozták. Ponori Thewrewk így tájékoztat erről: „Niketas Eugenianos XII. századbeli görög költő Churikles és Drosilla szerelméről szóló csekély értékű költeményében ezt az ötletet is felhasználta, még pedig igen szerencsésen [...]”

Öltz is utánozta. Utánzatát Kazinczy Ferencz magyarra fordította. Postai herke 145. lap. »A gyermek poéta» cím alatt.

Utánozta Verseghy is Magy. Aglája 178. lap. »Amor a borbans című költeményével.» (I. m. 364. l.) Kazinczy verse, *A' gyermek poéta*, először az Orph.-ban jelent meg (I, 274—275. l.) majd a HelVir.-ban (94—95. l.), Csokonai, Verseghy és Kazinczy fordítását Molnár Antal vetette egybe (ld. NyDall. 129—230. l.).

Ponori Thewrewk összefüggésbe hozta a fordítást Csokonainak *A' feladott Pásztor* című versével (i. h.), amelynek utolsó sorai az első kidolgozásban:

*Amor rá [ti. lehelledre] felüle,
Mellyemre repüle,
Felcsiklandott szívem mindjárt rád hevüle.*

(MM. I, 154. l.)

(Hasonlóan a második kidolgozásában is: ÓD. 10. l.) Valójában azonban nincs szerves rokonság a két vers között, csupán Amor csiklándó szárnya a közös motívum.

4. *Mértám* (rég.): merítettem.

6. *Isikol* (táj.): csiklandoz.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a görög eredetit és magyar fordítását P'nonori Thewrewk kiadása alapján:

5.

Στέφος πλέκων ποθ' εἶδον
ἐν τοῖς ῥόδοις "Ερωτα,
καὶ τῶν πτερῶν κατασχών
ἐβάπτισ' εἰς τὸν οἶνον
* λαβὼν δ' ἐπινον αὐτόν,
καὶ νῦν ἔσω μελῶν μου
πτεροῖσι γυργαλλῆει.

5. Az elnyelt Eros.

Fűzért köték s a rózsák
Között Erost találtam,
Kis szárnyait lefogván
Boromba elmerítém
* S fölkaptam és megittam.
Most szárnyival belülről
Mindegyre csiklat engem.
(Anakr. 228—229. l.)

Verselése

Az anakreóni versek jellegzetes formájában, rímtelen negyedfeles jambusokban íródott.

109. Egy Violához

Kézirata

Saját kezű tisztázata: TF. 60b: Csokonai 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Nagy Gábornak a költő kéziratáról készített közel egykorú (1796-i) másolata: NG. 3b (K₂).

Csokonai maga a versnek két kéziratát lajstromozta a Kcsj.-n: az ún. „Aranyos Csomó”-ban a 12. helyen így található: *A' Violához*; a „Csurgói Purizáltatás” anyagában pedig a 39. sorszámon *Egy Violához* címmel volt meg.

Az ED. ránk maradt tartalomjegyzéke szerint a költő oda is letisztázta: *A' Violám* címmel 13. volt a tisztázatlan.

Ezen kívül számos egykorú s közel egykorú másolata ismeretes; mivel azonban legtöbbjük kétes hiteltű toldalékokat tartalmaz, itt csak az autográf szerinti egy versszakos másolatokat soroljuk föl, a többit pedig a szövegkritikai fejezetben tárgyaljuk.

Közel egykorú másolatai: OSzK. Fol. Hung. 1390: 72a (K₃); DebrK. 2757: 47. l. (K₄); Prága, EK. Kubelik (Széll)-gyűjtemény. XXII. C 42. ő. 31: 379. l. (K₅); OSzK. FL.: 3b—4a (K₆); Vajda Julianna versesfüzete (magántulajdonban): „9dik Nota” (K₇), Tóth 136. l. (K₈).

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt kiadására: 1793-i kötetterve után az 1795-i EK.-ra is fölvette: „XIII. A' Viola. Dal. Restituálni. 19.” (A 19-os szám a vers ED.-beli lapszáma.) Később, 1798-ban az ún. „Szerelmes versek jegyzéké”-re is fölkerült. (Ott kezdőszavával fordul elő.)

Az 1802-i UK. a 71. helyen így lajstromozta: „Edgy Violához. — Oda.” A Mfj.-en A' Violához címmel található az *Ódák* sorában (2. 12.).

A költő által sajtó alá rendezett kötetekben azonban nem jelent meg, mivel voltaképpen sem az OD., sem a LD. anyagába nem illett bele.

Csokonai művei sorában először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvében *A viola* címmel (763. h.), nyilvánvalóan a TF. alapján.

De már Toldy kiadása előtt megjelent több népszerűsítő dalgyűjteményben, így a sárospataki 1826-i *Régibb és újabb részint érzékeny, részint új, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*-ben (153. dal, 136. l.) s ennek bővített kiadásában (*Érzékeny és vig dalok gyűjteménye*. Sáros-Patakon, 1834. 133. l.) (V. 8. Cs/ÖM. I, 291—292. l.) Mindkét kiadásban a szerző neve nélkül s a „Tsak te vagy az édesem . . .” kezdetű versszakkal megtoldva.

Toldy kiadásával csaknem egy időben jelent meg az egyversszakos eredeti szöveg Kecskeméthy Csapó Dánielnak *Dal/úzerke válogatott népszerű dalokból* című gyűjteménye „második füzet”-ében, a szerző neve nélkül (Pesten, 1844. 76—77. l.). (V. 8. Cs/ÖM. I, 262. l.)

A későbbi kiadások Toldy nyomán közölték a verset. A HG. ezzel a jegyzettel adta közre: „[Cs. e versét a későbbi dalgyűjteménykészítők átdolgozták Kovács József Nosza a hatyru tollat kezdetű versének egyes részleteivel. V. 8. I. K. 1917: 74—75. l.]” (HG. II, 76. l.) A megadott helyen, az ItK.-ban, Harsányi István és Gulyás József foglalkozott a kiadványt változatokkal, ott még nem foglalván ilyen határozottan állást a többletversszakok kérdésében.

A későbbi kiadások is csak a hiteles, egyversszakos szöveget közölték.

Keltekzése

Mivel már az EK. „Dal”-nak, Nagy Gábor másolata pedig „Nóta” utalással határozottan énekelt dalnak jelzi, bizonyosra vehetjük, hogy dallamra készült, s Csokonai korai dalkísérletei közé tartozik, amilyen pl. az EK.-on előforduló A' Búkkal küszködő, a *Felvidülés* vagy az *Éggy kassztyó Magyar*. Rövidsége, dalszerűsége s fennmaradt dallamai egyaránt ezt igazolják.

Toldy a jegyzetekben nem utalt a vers keletkezésére; az 1793-i versetáraztat darabjait általában „1794 előtt”-nek jelezte. A HG. — félreértve némileg Toldyt — a „Hátrahagyott elegyes versek” egész anyagát (amelyben tárgyalt versünk is megjelent) 1796-ból keltezte (ld. HG. III, 406. l.).

Juhász Géza — nyilván a többi dalkísérlet keletkezéséhez igazodva — 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.), s az ÖV.—ÖV.² és a MM. is ezt vette át.

Az említett mozzanatok folytán mi is ezt a keltezést tartjuk valószínűnek.

Maga a saját kezű K₁ nem vet föl kérdést: javítás nélküli tisztázatot. Legföljebb a címmel kapcsolatban merül föl némi tisztázandó: a költő saját kezű kéziratleltárán (Kcsj.) két címváltozat is található (*A' Violához, Egy Violához*), s a saját kezű Mfj.-en megismétlődik az előbbi, a költő által fölülvizsgált ÚK.-on pedig az utóbbi.

Az ED. saját kezű tartalommutatójában — szintén személyesebb jelleggel — *A' Violám* címmel található (talán azért, hogy megkülönböztesse az *A' Viola* című Chiahrrera-fordítástól). Ez esetben — részben megkülönböztető céllal — részben azért, mivel úgy véljük, hogy ez a személyesebb jellegű cím jobban megfelel a költő eredeti céljának, a legkésőbbi címjegyzéken is előforduló címváltozatot fogadjuk el, az autográf Kcsj. helyesírása szerint: *Egy Violához*. Kiadásunk alapja a K₁.

A másolatok vetik föl tulajdonképpen a szövegkritikai kérdéseket.

A pároszakai nyomtatott dalgyűjteményeknek említett második versszakát számos másolat megőrizte, a másolatok egy részében azonban a versszaknak érdekes szövegváltozatai vannak (amint erre Harsányi István és Gulyás József is már rámutatott: ItK. 1917: 74–75. l.), sőt többversszakos változatok is előfordulnak.

Hitelesen Csokonai művének azonban csak a TF.-be letisztázott versszak tekinthető: a többi hozzátoldás mind idegen szerző műve, föltehetőleg az azonos dallam folytán csatolták Csokonai verséhez.

A kutatók tájékoztatására felsoroljuk a fattyúszövegű változatok lekönyvelt; kétversszakos változatát: MTAK. Ms. 923: 15b–16a; SpK. 1666: 350. l., SpK. 1667: 81. l. (V. ö. ItK. 1917: 74. l.), Déry M. Néprajzi Adattár. 210: 4a.

Háromversszakos változatok: OSzK. Oct. Hung. 926: 7a; DebrEK. Ms. 167: 195. l. SpK. 1670: 21. l.; SpK. 1707: 187–188. l., SpK. 130: 151–154. l.

Harsányi és Gulyás a SpK. 257: 126. l.-ről még egy változatot említ (ld. ItK. 1917: 74–75. l.).

További, több strófás változatok: DebrK. 2730: 124. l., kiskunhalasi Thorma János Múzeum 3667: 30–31. l.; KP.-ék. 36–37. l.

Leggyakrabban a rímkövés Kovács József *Unszó Dall-át* (Nossza a hatyú tollat / Képező kacsók . . .) függesztették hozzá (ld. Kovács József *Versai, melyeket halála után eredeti kézírásából össze szedett s' ki adott Ferdő Dávid gyönki professor*. Pest. 1817. 17–18. l.).

A Csokonai verséhez kapcsolódó többi versszaknak („Csak te vagy az édesem! . . .”; „Az Egek meg engedték . . .”; stb.) nem sikerült forrását megtalálnunk a közel egykorú énekeskönyvekben, de biztosra vehető, hogy ezek is idegen szerzők műveiből ragadtak a dalhoz. Klenner bizonyára tévedett, mikor az „Ölelj meg szép Természet . . .” kezdetű versszakot — Harsányi és Gulyás 1917-i tanulmányára utalva — Csokonai „ifjúkori, eddig ismeretlen” verseként tárgyalta (32. l.).

A Kiss Pál-ék. négystrófás változatáról kéziratok hagyatékában Juhász Géza ezt írta: „Nem valószínű, hogy az egész Cs. [= Csokonai] műve, bár még a trocheus-sejtelem is végigvonul benne, a világosan keresztrefűrés. Többre ebből nem következtethetünk, mint hogy talán ez az ének volt költőnk mintája, saját egyversszakos dala megalkotásakor. Korábbi 1792-nél trocheusai miatt nem keltezhetjük, akkor pedig ő már magasabb fokán állt a kifejezőképességnek, semhogy mind a 4 strófát neki

lehetne tulajdoníthatunk. Az azonban könnyen megtörténhetett, amit itt látunk: hogy közéskorban egyérolvadt az ő strófája a vele azonos formájával. Kizárva az sínes természetesen, hogy az itt közölt szöveg íróját ihlette Cs., de régebbinek mindenesetre a VN. [= Világi Noták]-beli találatok látszanak.

Tárgyi magyarázatok

A vers keletkezését időpontja (az 1792. év), elvont, általános megfogalmazása s dallamra készülté együttesen magyarázzák; személyes szerelmi élmény nélkül, az egykorú népszerű szerelmes versek, virágénekek mintájára készült, amikor Csokonai — talán maga komponálta dallamokul — kísérletet tett dalszövegek írására, hogy költői témátérét gazdagítsa. Hasonló kísérletei (*A' Búkkal küszködő*, a *Felvidülés* stb.) között ez az első szerelmes tárgyú.

Az egyetlen találó képbe — jelképbe — öltöztetett mondanivaló egészen a virágénekek hagyományos nyelvén szól: ez magyarázhatja egykorú nagy népszerűségét.

Mi úgy véljük, hogy egykorú — nagyjából azonos versformájú — népszerű énekszövegekkel olvadt össze Csokonai verse.

Verselés

Trochaikus lejtésű, 7-es és 5-ös sorokból épül: az első négy sor keresztelés, 7a 5b 7a 5b képletű, az utolsó négy sor képlete: 7c 7e 7d 5c, bár a saját kezű K₁-ben a 7. és a 8. sor voltaképp egyetlen sorrá egyesül, tehát a versszak itt hétsoros, de az eredetiről készült K₂ 8 soros tördelése látszik hitelesebbnek.

Bár az EK. csak annyit mond, hogy „Dal” s külön nem teszi ki a dallamra írt verseknél szokásos „Nota” megjelölést, Nagy Gábornak Csokonai eredeti kézíratairól készített másolata határozottan tartalmazza a „Nota” utalást. Így bizonyosra vehető, hogy Csokonai e verse dallamra készült.

Dallama

Nemkölki nem regisztrálta dallamát, holott az általa feldolgozott Tóth István-melodiáriumban is megtalálható — igaz, hogy Csokonai neve nélkül, pedig a gyűjtemény összeállítója általában feltüntetette a költő nevét a Csokonai-versek kottáinál. A kotta a gyűjtemény 184. számú darabja, itt található az egystrófás dalszöveg változata is (K₄).

A dallam egykorú népszerűségét mutatja, hogy „Ad notam” jelzésként (*Illatoztasd kebledet... kezdő szavakkal*) megtalálható egy latin diákvers felett az 1817–1848 között másolt Pataki dallamtárban: is SpK. 1766: 290. l. Ugyanitt kottája is megvan; mi Tóth István nyomán közöljük:

Il-la-toz-tasd keb-le-det Drá-ga Vi-o-lám!
Mellyben hú sze-rel-me-det, Gyakran-kós-to-lám.

Mig tsókja-id' harmat-ja Mé-zét re-ám tsorgat-ja:

Lel-kem addig lé-te-lét meg nem ún-hat-ja!

110. Vig élet a Parnasszuson

Kézirata

MTAK. 678: 7ab—8a: a *Tempeſti* saját kezű tisztázataiban (K₁). Közel egykorú másolatai az ÓD.-ban megjelent szövegen alapulnak: DebrK. R. 809: 31b (K₂); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjtemény XXII. C. 41. é. 23: 103—104. l. MTAK. Mf. 162/IV. (Stoll 803.) (K₃).

A *Tempeſti*-ben fennmaradt *A' ki nem volt soha Poéta* kezdetű nyitó versszakot, amelyet a kiadásból elhagyott, a hódmezővásárhelyi KP. „Nota CCVIIa” megjelöléssel önálló dalszövegként őrizte meg (134. l.).

Tóth István melodiáriuma az 1. vez.-ot tartalmazza, a hozzá tartozó kottával (MTAK. RUI. 8r. 63: 140. l.).

A költő saját kezű kéziratjegyzékén, a Kcsj.-n a „N° 6° Mások' írása” köteggben, a 15. helyen még a *Tempeſti*-beli első versszak kezdő sorával szerepel: „A' ki n[em] volt soha Poéta. &.”, a hasonlóan a Kcsl. N° 5. jelzetű nyalábjában.

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzékein meglehetősen későn bukkan föl; az 1802-i ÜK.-on a 145. sorszám alatt található: „A' tiszta nyájesség hol örül &.” Az ugyanezen évből való Mfj. az „Ódák” között a *Tempeſti*-beli 1. vez. kezdősorával tartalmazza: „Ódák. 6. 15. <A' ki n[em] volt soha Poéta.>.” Az 1802/1803-i ÓD/t. viszont már az ÓD.-ban található címével lajstromozta, az Első Könyv 11. verseként: *Vig Élet A' Parnasszuson*.

Az, hogy viszonylag későn került föl a költő címjegyzékeire, nem jelenti azt, hogy nem volt készen korábban: csupán arról van szó, hogy kez-

deben a *Tempefői*-vel együtt, annak betétjeként akarta közreadni, s csak mikor a szatírai játék kiadásáról le kellett mondania, akkor kezdett foglalkozni a gondolattal, hogy a verset önállóan fölvegye valamelyik kötetébe. A kezdő sorok körüli ingadozás azt mutatja, hogy kezdetben a *Tempefői*-beli 1. strófát is ki akarta adni, a vershez tartozónak érezte a költő, s csak utóbb hagyta el. E versszak nélkül jelent meg ÖD.-ban (Élősk. Könyv. XI. vers; 26–27. l.), a K_1 -től eltérő, egyszerűbb sortördéssel. A későbbi kiadások ezt az ÖD.-beli közlést vették alapul; kiadásunk is ezen alapszik, de a *Tempefői*-beli kézirat sortördelését követjük.

Keletkezése

A vers, akárcsak a közel egykorú *Jöszte Poétának*, az iskolai poézis-oktatásban gyökerezik: a poézis hatalmáról tanultakat öntötte bonyolultabb formába s alkalmazta dallamra a költő. Az, hogy a *Tempefői*-ben már megtalálható, csak azt bizonyítja, hogy 1793-ban már készen volt. Juhász Géza — s a kronológiáját követő ÖV.—ÖV.², MM. — viszont ezt tekintette a keletkezés évének is.

Szerintünk ennél valamivel korábbi: föltehetőleg már korábban elkészült verset iktatta a színjátékba Csokonai. A rokon témájú versek (*A' Vig Poéta*, a *Jöszte Poétának*) is 1791-ből, illetve 1792-ből származnak. Kissé groteszk határú toldott ríme (*Máró ~ már oh!*) az 1790-i *Az ősz Laudonra* hasonló címével (*bár oh ~ báró*) van rokonságban. Ennek alapján 1791-re tehetnénk keletkezését. Tekintetbe véve viszont azt, hogy Csokonai dallamra írt legkorábbi versei (*Jöszte Poétának*, *Felvidülés*, *Egy kesergő magyar*, *Egy lírához* stb.) 1792 körüliek, tárgyalt versünket is 1792-re keltezzük, s ezt a szóba jöhető 1791-gyel szemben — bonyolult strófaépítele is megérthető.

Nedvekritika

Kiadásunk alapja az ÖD.; mivel azonban ez a kiadás kényszerítő helyzüké miatt az eredeti kézirat változatos rímelésű rövid sorait — föltehetően a költő szándéka ellenére — áttördelte hosszabbakká, mi az eredeti sortördelés szerint közöljük az ÖD. szövegét. Ezzel együtt járt, hogy az ÖD. közlésének néhány kiskezdőbetűs szavát — sorkezdő helyre kerülve — nagy kezdőbetűsre változtattuk a K_1 alapján.

Tartalmi jellegű eltérés a K_1 és az ÖD. között annyi van, hogy a K_1 hosszabb egy kezdő versszakkal, amelyet a címjegyzékek tanúsága szerint a költő eredetileg a vershez tartozónak érzett, sőt az sem lehetetlen, hogy nem pusztán esztétikai s kompozíciós szempontból hagyta el később ezt a strófát, hanem politikai óvatosságból is (a *Frantziskanus* bárt ok emlegetése miatt).

A következőkben közöljük a *Tempefői*-beli, egy versszakkal hosszabb eredeti szöveget, majd az ÖD.-ban kiadott változatot. Az elhagyott versünk:

*A' ki nem volt soha Poéta
Múltán meg ünnepli életét a'
A' ki Márót, Násót nem látta
Légyen Frantziskanus barát a'.*

- 8 *Itt az Élet*
Irígyggyé lett.
A' ki bánja
A' Musáknak, <P>
Postáknak
 10 *Vagyok én tanítványja.*

(MTAK. K. 678: 3b)

1.

- Rosalia. A' tiszta nydjasság hol örül*
Jobban mint a' Parnassus körül
Hol az ártatlan mulatságnak
Közegette a' búk nem rágnak
 15 *Zöld ligetek*
Ti benneletek
Öröm lenni
A' Laurusok
És myrtusok
 20 *Arnyékába pihenni.*

2.

- Itt a' Músák magok vezetnek*
Nectárjajikból [!] részeltetnek.
Apollo maga énekelget
Az Echo rá vissza felelget
 25 *Ott hallik a'*
Vég Múzsika
Ott zengedez
Hol a' szagos
Bokrok között
 30 *Aganippe tsergedez.*

3.

- A' hegyek <es völgyek> itt mindég* zöldellők*
Újjítják kellemetes ezellők
A' leg szebb tavasz mindég lakja
Mezeit virágokkal rakja. — —
 35 *Itt egymással*
Vég hangzással
Tántsolgatnak
Az örömek
'S Öszve kaptsoltt
 40 *Karral vigan mulatnak.*

4.

- Lármás városok távozzatok*
Hol laknak a' gondok 's bánatok
Nagy Udvarok csak maradjatok
En e' kies helyen mulatok
 45 *Boldog Máró*
Élted már, óh

* E két szó az áthúzottak fölé utólagos javításként van beírva.

*Tsak te éled,
 A' Múzsák [= Múzsáknak]
 Poéták [= Poétáknak]
 Olében szived éled.*

(I. h. 7ab, 8a)

Az Ódák szövege:

Víg élet a' Parnasszuson.

*A' tiszta nyájasság hol örül
 Jobban, mint a' Parnaszus körül,
 Hol az ártatlan mulatságnak
 Középette a' búk nem rágna?
 Zöld Ligetek! ti bennetek öröm lenni,
 A' Laurusok' és Myrtusok' árnyékában pihenni.*

*Itt a' Múzsák magok vezetnek,
 Nektárjaikból részeltetnek;
 Apolló maga énekelget;
 Az Ekhó rá visszafelget.
 Ott hallik a' víg muzsika, ott zengedez,
 Hol a' szagos bokrok között Aganippe tsergedez.*

*A' Hegyek itt mindég zöldellők,
 Újítják kellemetes szellők;
 A' legszebb tavasz mindég lakja,
 Mezeit virágokkal rakja.
 Itt egymással, víg hangzással tántolgatnak
 Az örömek, 's öszvekaptsolt karral vígan mulatnak.*

*Lármás Városok! távozzatok,
 Hol laknak a' gondok 's bánatok;
 Nagy udvarok! tsak maradjatok:
 Én e' kies helyen mulatok.
 Boldog Máró! éted már oh! tsak te éled,
 A' Múzsáknak, Poétáknak tiében szived éled.*

(ÓD. 26—27. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers eredetileg a *Tempefői* dalbetétjeként tűnik fel: az Első felvonás I. Jelenésében, mindjárt a darab elején, Rozália „Laurijához megy, s annak pengetése mellett ezt a' Nótát énekli:

A' ki nem volt soha Poéta [stb.].”

A dalt elénekelve így folytatja monológját: „Ez a daloteka megérdemelte az én tetszésemet, mert a' ki ezt írta, az én képzelődéseimet rakta ki szavakban. (Papiros, pennát szed elő.) Nem állhatom meg, hogy az ő bírtalon lobbant tűzét ne bámúllyam, nem állhatom még sokkal inkább meg, hogy az ő versével a magamét ne egygyeztessem. (Le ül, ir.)” (MTAK. K. 478: 3b.)

E mozzanatonál lép be Tempefői, s itt kezdődik a II. Jelenés, amelyben Rozália most már Tempefőihez intézi kesergését a magyar költészet hely-

zetéről, miközben felolvassa neki ímént szerzett versét: „*Rozália*. Szerencsétlen Magyar Poétis, szerencsétlen M. [= Magyar] tudósok, a' kik azért irogattok Verseket, hogy legyen minek el veszni. Én azért ez édes mesterséget meg nem vetem: most is, hogy a' te hozzám jöttedből kettős örömet vettem, abba valék foglalatos. *Elő veszi a' papírost*. Nézd édes Poétám, látod fellyül ezt a' verset, a' mi így kezdődik: A' ki nem volt echa Poéta. azt egy kedves Lélek irtta, mely(et az én)nek gondolati az anyimekkel egyveznek; szavaimat is kívántam vele egyveztetni, néz-zed, itt kezdődik: A' tiszta nyájasság hol örül. Ha terhedre nem lések, hadd olvassam el előtted.” (I. h. 6b—7a). Rozália itt csak a 3. vez. 4. soráig jut el, s a következő fordulattal fejezi be a felolvasást: „Itt, kedves Poétám enyelgő képzelődésemet a' te jelenléted magához ragadta, 's örömmel engedtem félre tsapásának: e' miatt a' nóta közepén vége-nek kell vala szakadni a versnek, majd ki pótolom szomorúbb óráimba.” (I. h. 7b.)

Tempeffői biztatja a vers befejezésére, Rozália azonban őt kéri föl erre, s a darabban végül is Tempeffői rögtönzi a vers befejezését: „*Tempeffői*. De én egész alázatossággal kérem a Kis Aeszonyt hadd gyönyörködjem azokk [= azoknak] bő szegéseiben.

Rozália. Az én teekély Músátskám kevéskedni fog a' tiédde való egygye-sülésben. Ne tagadd meg tőle ezt a' szerenteét.

Tempeffői. A' mint sül.” (I. b. 7b-8a)

Tehát a „estirai játékok”-ban Rozália és Tempeffői közös alkotása a vers. Ezzel kapcsolatban írta Horváth János: „Vers, ének bőven van mindegyik darabjában. Innen vígjátékainak az énekes műfajjal való rokonsága, némi operettszínezete. Sokszor saját verseit látjuk viszont bennük: *Tempeffőiben* Rozália és Tempeffői közös szerzeményeként sze-repel a *„Vig élet a Parnasszuson”*.” (Csok. 70. l.)

Forrásait tekintve a vers kétségtávol Csokonai iskolai antik tanulmány-saiban gyökerezik, amint már Oláh Gábor fölfedezte: „Van *Vig élet a Parnasszuson* is! A laurusok és myrtusok árnyán részegítő nektárt kínál-nak a Múzsák; szagos bokrok közt Aganippe csergedez, az Örömlök pedig összekapcsolt karral vígan mulatnak. (V. ö. Horatius: Ódák I. 4. Jam Cythera choros ducit Venus imminente Luna...)” (CsLat. 19. l.) De Szócsnek is igaza lehet, aki a verset az olasz Árkádia költészetével rokonította (CsokOl. 25—26. l.), bár ennél a még kissé iskolás versnél jóval erősebbnek látszik az antik hatás.

Horváth a rokokóhoz kapcsolta: „Amilyen az ő poézisa természete, olyanannak képzei el a Parnasszust is (*Vig élet a Parnasszuson*): ártatlan műlatozásoknak mindenféle rokokó-kellekkel ellátott ligetekben.” (I. m. 40. l.) Sinkó pedig — némi időrendi tévedéssel — „A csókok tűn-dérvilágából idelombosodó, a tiszta nyájasságot” dicsérő Csokonai-ver-set” látta benne (78—79. l.).

A következőkben első helyen (1—7.) a *Tempeffői*-beli változat elha-gyott versszakának sorait magyarázzuk:

3. *Máró*: Vergilius Maro, az *Aeneis* költője; *Naso*: Publius Ovidius Naso római költő.
4. *Frantziiskanus barát*: ferences szerzetes; egyik rendjük szegény-ségi fogadalmat tett s lemondott a világi örömlökről.
- 5—6. *Itt az Élet / Iriggyé lett*: az *irigy* a régi nyelvben 'gyűlölködő'-t, 'rosszindulatú'-t jelentett.

7. *A' ki bánja*: enyhe szitkozódás: 'ördög bánja' vagy 'bolond, aki bánja'.
- Főszövegünk magyarázó jegyzetei:
9. *Myrtus* (gör.): a mirtusz Aphrodité kedves fája volt, az égai-ból font koszorúval a versenyek győzteseit jutalmazták.
20. *Aganippe* (gör.): a múzsáknak szentelt forrás a Helikon aljában.
28. *Az örömkö*: alkalmasint a Khariszok (Gráciák) értendő, akik az ókori felfogás szerint a szemet-lelket megörvendeztető dolgokat csíráztatták elő a földből. Egyikük neve, az *Euphrosyne*, szó szerint is azt jelenti: 'az örvendeztető'.
31. *Lármás Városok!* A „Városi láрма” elítélése már Csokonai korai iskolai versgyakorlatában feltűnik (ld. *Az Estvének le írása*). Később is gyakran fölbukkan ez a mozzanat verseiben és prózájában (v. ö. *A' tanúinak hívott Liget* 1–4. sorával s *A' Magánosság-hoz* 43–46. sorával, valamint Széchényi Ferenchez írt egyik levelével: HG. II, 715. l.).
33. A gondokkal terhelt udvarokról éppígy szó esik majd *A magánosság-hoz* című ódában, ahol éppen így a költői nyugalmú vidék, a költészet világa áll szemben a pénzért tülekedő társadalom zajával — csak hogy ott már nem egy képzeletheli antik táj, hanem Kisasszond környékének élethű hazai világa alkotja az ellentétet: „Te a' Királyok udvarát kerülsz / Kerülsz a' Kas-télyokat; / 'S ha bévetődsz is, zaibbadozva szülsz / Ott a' fo-gyaszto gondokat.” (ÓD. 66. l.)
- 30 37. *Elted már óh / Tsak te éled*: azaz: 'csak te élsz igazi (emberhez méltó) életet'.

Verselés

Mint említettük: a *Tempeői*-beli eredeti kézirat sortördelését tekint-jük hitelesnek.

Csokonai autográf kézírata szerint eredetileg végrímek voltak azok a rímek is, amelyek az Ódák kiadásában — helyszűke folytán — belső rímekké lettek. Ezért tévedésnek kell tartanunk Elek véleményét, aki „belső rímterv”-et említ e verssel kapcsolatban: „Előtte még ismeret-len jelenség volt irodalmunkban a belső rím, utána is, jóformán Aranyig, alig találkozunk vele, s így e két nagy verselőnek művészete ebben a pontbanis találkozik. »Víg élet a Parnasszuson« című költeményét [...] belső rím terffel írta (strófáinak ötödik sorát egy-egy belső rím osztja három részre), melyek a felmondásban strukturális rímekké alakulnak át.” (87. l.) Az említett sorokhoz fűzött jegyzetében Amadé költészetére hivatkozva ezt írta még Elek: „Amadé gyakori sorközi rímei tulajdon-képpen tervszerű soraprózó rímek, nem pedig valódi belrímek” (110. l.). A *Víg élet a Parnasszuson* „belső rím”-ei is eredetileg jellegzetes soraprózó rímek voltak: játékos csengésükkel az énekelt szöveg cifrázásához nyúj-tottak alkalmat.

Az Ódák szövegközlésében 6 sorból áll mindegyik versszak; eredetileg azonban a versszakok 10 sorosak voltak. Az első négy sor mindegyik versszakban 9 szótagú (két-, illetőleg három ütemű), a következő öt 4 szótagos, a versszakzáró utolsó sor pedig 7 szótagos. A vers ritmusformája nem egészen világos: bizonyára a dallamhoz igazodott.

Dallama

Tempefő-beli felhasználása szerint is dallamra készült. Kottáját Tóth István melodiáriuma őrizte meg: MTAK. RUI. 8r. 63: 140. l., 215. sz. dal; ennek nyomán közöljük, mai átíratban:

A' tiszta nyájas-ság hol ő-rül Jobban, mint a' Parnasszus

kö - rül, Hol az ár-tat-lan mű - lat-ságnak Kö-ze-pet -

te a' búk nem rág-nak! Zöld Li - ge - tek! Ti ben-

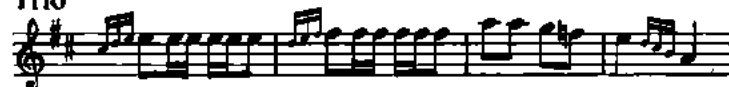

ne - tek ő - sőm len - ni, A' La-u - ru - -

sok A' Myr - tu - sok Ár - nyé - ká-ban pi-henni.

Trio

III. Horváth Ádámhoz

Kézirata

Az 1–96. sor saját kezű (?) tisztázata a KK.-II.-ben: 36a–37b; a befejező rész (97–120. sor) autográf fogalmazványban a Szpróz. (K 675) között végre kötve: 92b.

A költő saját kezű 1800-i kéziratleltárán a „Rongyosok” között Horváth, és Horváthhoz megjelöléssel fordul elő (Kcsj. N° 11°: 6). A halála után készült kéziratjegyzékek adatai: *Horváth Ádám Úr (fel) Levele és Feltáza* (Ktl. Fasc. N° 2; N° 9.), illetőleg *Horvát Ádám Levele, és Feltáza* (Kcsl. N° 2°: 9.). Ezek az utóbbiak azonban alkalmasint nem arra a levélváltásra vonatkoznak, hanem a *Horváth Ádám névnapjára* című versére. (V. ö. a Ktl. Fasc. N° 7: 2. adatával: *Horváth Ádám Úr Hírnékedüléje, és arra vő [= való] Felelet.*)

Toldy az 1–96. sort – nyilván a KK. II. alapján – lemásoltatta: MTAk. RUI. 4r. 37/VII.

Megjelenése

A verses levelet Csokonai kezdettől fogva fölvette kiadandó művei jegyzékére; ott van már az EK.-on: „XCV. Horváthoz. Levél. *Revidendum.*” Megtalálható az Első számvetésen is, 1796-ban, *Levél Horváthhoz* címmel. Az 1801-i Vkt. *Horvát Ádámhoz* címmel utal rá, s ugyanígy található az 1802-i ÜK.-on, a 30. sorszámon; az ugyancsak 1802-i Mfj. az „Alkalmatosságra valók” közt tartalmazza, azonos címmel (II: 6). Későbbi terve ellenére Csokonai életében nem jelent meg.

Dumby bizonyára a Gaál Lászlóhoz került hagyaték ismeretében említette Csokonai kiadatlan művei között *Horváth Ádám Urhoz* címmel (VII. 1.).

Először Toldy adta közre, de csak a vers első részét (1–96. sor) (721–723. h.); ismerte azonban a második, befejező részt is, amelyet ő egy korábban keletkezett levél töredékének tartott, s idézte tíz sorát kiadása bevezetésében (XIX. h.). A befejező részt először a HG. adta közre (II, 424–425. l.), szintén mint önálló verset; a bevezető részt külön a II, 17–20. l.-on közölte. Önálló versekként adta ki a két részt a FK. is (430. l. és 485–487. l.); Juhász Géza viszont csak az első részt adta közre az EFM.-ban (190–193. l.). A két versrészletet először Vargha Balázs illesztette össze (ÖV. I, 127–131. l.), bár itt még jelezte a két rész esetleges különállását; az ÖV²-ben azonban már teljesen egybehangzóan közölte a korábban külön verseknek tekintett két részletet.

Keltekzése

Csokonai, amikor írói pályája kezdetén tájékozódni kezdett kora magyar irodalmában, ösztönös vonzalommal fordult az egykori debreceni állás, a Dunántúlon élő Horváth Ádám költészete felé. A *Tempeidi*-ben ászonitó elragadtatással emlékezik meg róla; az egész játék Rozáliának szövekkkel a szavaival kezdődik: „Ez a Horváth Úr Műzsája olly hatalmas, hogy képzelesemet képzele után ragadja: lehetetlen, hogy a világról el ne felejtkezzem, mikor az ő verseire függesztem elmélkedésemet.”

(Cs/Szín. I, 7. 1.) Ugyanitt Bárá Serteperti Rozália könyvtárából Horváth Ádám egyik munkáját emeli le: „Hunnias, vagy magyar Hunyadi.” (I. m. 14. 1.) Horváth *Hol-mi-járól* pedig Rozália ezt mondja: „Soha sem lesz szebb mulatság mintha a' Horváth Úr holmiját olvassuk” (I. h. 35. 1.). Hatással volt a költőre Horváth buzgó hazafisága mellett a néphagyományok és a népnyelv iránti érdeklődése, felvilágosult gondolkozása (azót emelt a nők egyenjogúságáért) és természettudományos műveltsége is. Szinte természetes volt, hogy pályája elején, amikor igyekezett frői helyét megtalálni, személyes kapcsolatot is próbált keresni dunántúli példaképével.

Sajátságos, hogy Csokonai Horváth felé fordulásának — kezdetben közvetve, majd közvetlenül is — Kazinczy volt az előmozdítója; Horváthot Kazinczyn át fedezte föl a szerette meg: az Orpheus első évfolyamában jelent meg Horváth Ádám és Kazinczy verses levélváltása, s ugyanitt olvashatta „Széphalmy” útirajzát füredi utazásáról s Horváth Ádámmal történt találkozásáról.

Horváth költői levelei kétséghívül hatással voltak Csokonai verses levelének megszületésére is. A dunántúli frónak Kazinczyhoz szóló első episztolája 1789. jún. 8-ról, Szántódról keltezve *Tsalattatás* címmel jelent meg (Orph. 1790: I, 51—62. 1.); a levél a jellegzetes 15 szótagú sorokban fródott, mint Horváth 1791-ben kiadott munkája, a *Legrövidebb nyári éjtszaka* — s mint Csokonainak Horváthhoz írt verses levele is. Bizonyára nem véletlen, hogy a debreceni diák éppen ezt a formát választotta Horváth Ádámmal intézett költői levelében.

A *Tsalattatás*-ban Horváth azt írja le, hogy álmában Kazinczy meglátogatta őt a Balaton mellett. (A vers *Kazinczyhoz Kassára* címmel a *Hol-mi*-ban is megjelent: III/2: 90—100. 1.) A találkozás nemsokára, ugyanazon év novemberében meg is történt. De még ezt megelőzően Kazinczy az Orpheusban 1789. szept. 24-ről keltezett verses levélben válaszolt Horváthnak, amelybe beleszötte „Erátója” dalát: *Keresztes Bálint kedveséhez Tornai Margithoz a' Szent Földről* című kedves archaizáló szerelmes versét (Orph. 1790: I, 184—190. 1.).

A hexameterekben írt verses levélre Horváth azonos versformájú költői levéllel válaszolt, sőt — Kazinczy példájára — ő is beiktatott egy magyaros formájú betétet levelébe. Horváth újabb verses levele *A' Hajnal. Kazinczy Ferentzhez* címmel jelent meg barátja folyóiratában (Orph. 1790: I, 223—236. 1.); e hexameterekben írt költői levél kissé emelkedettebb hangú az előbbinél, s ebben is fölbukkan a személyes találkozás vágya s reménye:

... lesz még ('e áh! lesz o'?) szerencsés
Éjtszaka 's est-hajnal; mellyen maga fogja szerelmes
Műsáját, kedvelt Kunyhódba vezetni Kazinczy. —

(I. h. 236. 1.)

(Az 1789. okt. 14-ről keltezett verses levél *Egy est- és reggeli Hajnal Kazinczyhoz* címmel jelent meg a *Hol-mi*-ban: III/2: 134—147. 1.)

A novemberben megtörtént találkozásáról Kazinczy meleg hangú üti beszámolóját szintén az Orpheusban olvashatta Csokonai; a mestere által rajzolt portréban így jelent meg előtte a füredi költő: „Horváth harmincz esztendő, feleséges de gyermektelen, középszerű magasságú,

Igen nemes képezetű, de a' mellyet szokatlan különösségeivel defigürir. Igen sokat hasonlítanak lineamentumai, kivált fekvő homloka, 's nyergos orra IV. Henriknek Rubens által festett 's Janinet által részbe vevett 's színekkel nyomtatni szokott képéhez, csak hogy ő iffjabb mint a' Király akkor vala mikor festettetett. Igen fekete szálas bajusza el-fedi száját; hajai pedig, mellyek természetűl göndörök, mind oldalról, mind zopf gyanánt hátul tsombók módra vannak meg-kötve; veres paszomános nadrághoz egy tenger színi rövid mentét veszen, 's egy kalpag formára metszett nyusztos 's veres bárszonyú süveget. Vig, pajkos, tréfas, elmés és igen alkalmas minderre: de minden tselekedeteiből érettség, philosophiai tsendesség és a' mértéken túl ható, de nem vak áhítatosság látszik." (Orph. 1790: I, 179—180. l.) A továbbiakban még ilyen vonásokkal egészítette ki Kazinczy Horváth arcképét: „Szíve jobbíthatatlan, jól-lévő, szelíd, erköltsai tiszták, fedhetetlenek, 's társasága igen kedves [...]. Mennyit tudnék még írni, a' mellyek az én Horváthomat közelebbről esmérteik. Férjfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a' leg-kedvesebb szelídséggel öszve-öszve, az, a' mi őt a' Néző előtt kedvessé teszi." (Uo. 181—182. l.) Hasonló elragadtatással számolt be füredi költőtársáról Aranka Györgynek is 1789 decembereében írt levelében (ld. KazLev. I, 518. l.).

Közvetve tehát Kazinczyznak, illetőleg Kazinczy és Horváth barátainknak a közreadott költői levelezésének is szerepe lehetett abban, hogy Csokonai érdeklődése a füredi költő felé fordult, s hogy ő is verses levéllel kereste föl.

A fentiek alapján nem is érezhetjük annyira elmarasztalónak Kazinczy 1793-i ítéletét, amikor Kis Jánosnak ezt írta Csokonairól: „mind virtuaiban; mind hibáiban is! — második Horváth Ádám lessz". (KazLev. II, 297. l.)

Elődeorban a tárgyalt vers keletkezésének időpontja vetett föl kérdéseket. A dátum meghatározásába belejátezott Kazinczynek 1793. júl. 20-án Csokonaihoz írt levele, amelyben többek közt ez olvasható: „Míg a' versek kinyomtatódnak, nem írna é az Ur valamit versben Horváth Ádám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a' Gyűjteménybe" (KazLev. II, 304. l.) Ugyane levelében írta meg Kazinczy azt is, hogy „Az Ur számára Nagy Gábor Ur viszen Herdert és Horváth Ádám Urnak a' képét." (I. h.) Toldy erre a levélre hivatkozva 1794-re tette a vers keletkezését: „H o r v á t h Á d á mhoz Kazinczy, 1793. júl. 29. kéri Csokonait, nem írna-e Horváth Ádámnak verseket, hogy bele nyomtathassa Cs. versei gyűjteményébe, mellyet akkor kiadni szándékozott. 1794. nov. újra sürgető (I. Kaz. Ered. Munk. Második Osz. Levelek, III. köt. 383—5.)." (952—953. h.) A Toldy által 1794. novemberére tett „megtelő levél" (KazLev. II, 390. l.) keletzése azonban — amint a Bevezetőben már rámutattunk — nyilvánvalóan téves, s ez a téves dátum öröklődött tovább napjainkig (ld. CsEml. 469. l.). A levél 1804-ben, nem sokkal Kazinczy november 11-i házasságkötése előtt írható, tehát az nem lehet benne a Horváthnak írandó versről. Vargha Balázs szintén feltételezte Kazinczy „tanácsát" a verses levél létrejöttében: „Második lapját [az irodalmi nyilvánosság felé] már Kazinczy tanácsára hivatkozva tohette Csokonai. Horváth Ádámnak írt verses levelet Balatonföldre, 1792. szeptember 8-án. Kiabál az iparkodás a leveléből, hogy meg akarja szerettetni, föl akarja fűdöttetni magát." (ArcV. 81 kk.) A felhíró a megállapításból a fölfedeztetés vágya a fontos. Valóban, mintha

Csokonai mecénáskeresés szándékával fordulna Horváth Ádámhoz, aki 1789-ben Füreden már egy papírmalom tervéről s egy írói társaságról tárgyalt Széchényi Ferencel és a Csokonai által nagyra becsült Péczeli Józseffel (ld. Kókay 329., 455. l.). A két írónak Széchényi biztatására az lett volna a feladata, hogy tudósokat gyűjtsenek maguk mellé. Az irodalmi szervezkedésről Csokonai a Magyar Kurir 1791. márc. 4-i számában olvashatott; a tudósításban Széchényi Ferenc, Révai Miklós, Kazinczy és Horváth Ádám nevét láthatta, s a kétélűen célzatos kommentár is csak még jobban fölkelthette érdeklődését: „a közönségnek egy tisztos része azt kiabálja, hogy arra a Társaságra semmi szükség nincsen, mivel az csak szabad Kőművesek Bandája fogna lenni” (ld. Kókay i. h.).

Csokonai mint a debreceni Kollégium diákja kezdetben a Voltaire-fordító Péczeli felé fordult, aki házassága révén is szoros kapcsolatban volt a főiskolával (apóciának, Varjas Jánosnak halála után annak katedráját is följánították neki) s a Mindenes Gyűjteményben a mecénáskérdéssel is foglalkozott (v. ö. Szauder: ItK. 1967: 526. l.). Péczeli váratlan, korai halála (1792. dec. 4.) után azonban (Csokonai két versében is elsirattat: *Tunc etiam moreris?* és *Nagy Sámuel Sanderjére*) irodalmi nyilvánosságot keresve egyre határozottabban fordult a szervezkedő füredi írói társaság két vezető alakja, Horváth Ádám és Kazinczy felé.

A verses levél megírásának itt ismertetett motívumát igazolja Csokonainak *Az én Életem* című, 1793-ban felfedezett önéletrajzi elégiája, amelyben — 1793-ban! — Kazinczy és Horváth Ádám szabadkőműves nevét, *Arion*-t és *Orpheus*-t emlegetve panaszolja el legelőször gondját, azt, hogy mecénás híján nem tudja műveit kiadni (v. ö. Szilágyi F.: *Csokonai Viléz Mihály ismeretlen verse*. Kortárs. 1973/ 11. 1707—1711. l.; továbbá: Uő.: CsMűv. 226—244. l.).

Vargha Balázs nem alaptalanul írta Horváth verses válaszáról, hogy: „Ezen a levélén kívül kézzelfogható támogatást nem kapott egyelőre Pálóczi Horváthtól. De volt már egy jó embere, akire aztán később, a Dunántúlon jártában nagyon is rászorult.” (I. m. 84. l.) (S a verses levél mecénáskereső „kiabáló iparkodását” látszik igazolni az is, hogy a mecénásgondjait színpadra vivő *Tempesti* nyitó jelenetében éppen a birtokos, a könyveit saját költségén nyomtató Horváth műveit magasztalja ország-világ előtt Csokonai.)

A verses levél keletkezéséről pontosan vallanak maguk a kéziratok.

A terjedelmesebb első rész fölött a tisztázat írójának kézírásával ez a dátum áll: „1792. 14° 7bris Cs.M.H.A. hoz B. Füredre.” Hogy ez a dátum hiteles, azt egyértelműen bizonyítja Horváth Ádámnak a levélre adott verses válasza, amelynek saját kezű keltezése: „B. Füred. 30. 8 brfis] 1792.” (Az eredeti kézirat a MTAK. Kézirattárában: K 3/55.) Horváth Ádám verses levelének első sora Csokonai versének első sorára felel:

El-jött hát Barátom! — el jött Músd lakó hónyomba . . .

A versben elmondja Horváth, hogy már tizennégy napja várt rá ott-hon Csokonai levele, amikor hazaérkezvén végül kézbe vette:

„Febe még homályba bujkált el-rejtve a' föld alatt,
'S azóta már tizen négyszer egünkön által szaladt,
„Mióta hozzám érkezett Músd ölelésére
Egy előtte ismeretlen Calliope testvére . . .

Csokonai szept. 14-én megírt verse (ha mindjárt elküldte is), az akkori postai viszonyok között nem túl gyorsan érkezett meg Füredre, különösen, ha feltételezzük, hogy a költő előbb Regmecre küldte Kazinczyhoz, hogy az ő "fávorát" is megszerezze hozzá. Mindenképp az őszi napéjegyenlőség után érkezhetett meg a Balatonhoz, s ehhez még hozzá kell számítanunk a Horváth által említett tizennégy napot, emög a levél felbontatlanul várt távollévő címzettjére Füreden. S az is feltehető, hogy Horváth Ádám nem azonnali megérkezése után kezdett a válasz megírásához. A válasz verse okt. 30-i dátum nem mond ellene annak, hogy Csokonai szept. 14-i kelatú verses levelére készült feleletül.

A levélváltásról Ferenczi is tudott; ezt írta róla: „Kazinczy biztatására Csokonai 1792. szeptember 14-én B.-Füredre költői levelet intézett Horváthhoz, az akkor még kedvelt 15 szótágú sorokban, amelyre Horváth október 30-án felelt. Ezóta barátok lettek...” (27. l.) (Ferenczi itt csak annyiban téved, hogy Kazinczy „biztatása” 1793-ból ismeretes — tehát ez a biztatás semmiképpen sem vonatkozhatott erre az 1792-ben megírt versre.)

Kazinczynek Csokonai hozzá küldött verseire tett, 1792-ből származó megjegyzéseiben kifogásolta az *atty* [= *atyja*] szó helyesírását is. (Ld. KazLev. II, 284. l.) A kifogásolt szavak magyarázatában Vargha Balázs arra utalt, hogy ez az szó előfordul tárgyalt versünkben, a Horváth Ádámhoz írt verses levélben is (ld. CsEml. 467. l.). Elképzelhető, hogy csakugyan a verse szavára hivatkozott Kazinczy, s így arra is gondolhatunk, hogy azért tartott két hétig a verses levél útja Füredre, mert Csokonai elküldte előbb Regmecre Kazinczyhoz, hogy „fávorával” ő küldje onnan tovább.

Valószínűbb azonban az, hogy Csokonai már verses levele megírása előtt kérte Kazinczy „fávorát”, beajánló sorait Horváthhoz, a költői levelet egyenesen Füredre küldte; ebben az esetben Kazinczy nem is ismerhette az itt tárgyalt episztolát (s az *atty* szót Csokonai más verséből szentelte ki). Ez a felvetés megmagyarázná, miért írta azt a következő évben, 1793-ban Kazinczy Csokonainak: „... nem írta e’ az Ur valamit versben Horváth Ádám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a’ Gyűjteménybe?” (KazLev. II, 304. l.)

A másik időrendi kérdést a levél befejező részének keletkezése és keletkezésére vonatkozóan a megírás évét a vers végén a két záró sorban kronoszifon adja meg. Toldy a levéltörödének keletkezését — bizonyára a játékban éjelzés alapján — 1792-re tette, s függetlennek tartotta magától a verses levéltől, amelyet ő — tévesen — 1794-ből származtatott. A kronoszifonból két különböző évszám olvasható ki: ha a javítatlan szöveget nézzük: 1791. Így közli a HG. is, megadva a rejtvény megoldását is: „MDLL LLL VV VV IIIIIIIII” (II. 325. l.) — azaz 1791. Az eredeti fogalmazványból csakugyan ez az évszám kerekedik ki; ha azonban Csokonai javítását is figyelembe vesszük, látjuk, hogy a 120. sorban a szóLLöknök szót szóLLöInek-re javította, s így 1792-re alakul az évszám. Az évnél magánál közelebbi időjelzés is található a verses levélben; a 118—119. sorban ez áll:

*Két hét múlva már a’ mérték egyesülvén a’ Nappal
Egyenlővé lesz a’ rövid éjj és a’ hosszú Nappal.*

Ezek szerint két héttel az őszi napéjegyenlőség — szept. 23. — előtt írta Csokonai verses levelét Csokonai; tehát — ha a két hetet szó szerint vesszük —:

szept. 9-én. Ez néhány napnyit eltér a levél bevezető része fölé írt szept. 14-i dátumtól. Gondolhatunk azonban arra is, hogy Csokonai nem szó szerint értette a két hetet; a másik magyarázat az lehetne, hogy a tisztázat fölé írt szept. 14-i dátum már az elküldés időpontját jelzi, míg a szept. 9. a fogalmazását. A dátumok mindenestre azt mutatják, hogy a korábban két külön műnek tekintett versek összetartoztak: mégpedig a kronosztichonnal záruló rész készülhetett eredetileg is befejezésnek; a dátumnak ott van a természetes helye.

Csokonai már 1790-ben olvashatott az Orpheusban Kazinczynak Füreden Horváth Ádámnál tett látogatásáról, s ugyanitt olvashatta Horváthnak Kazinczyhoz írt verses leveleit; ezeknek alapján kérhette föl a regemei írók közvetítőnek. Erre vonatkozhatnak versének e sorai:

*Te is hogy kedvet találhass Horváth Ádám szívébe
A' Kazintzy fájorával mennyél Horváth élébe.*

(103—104. sor)

A fentiek alapján alig férhet kétség abhoz, hogy a verses levél mindkét részét 1792 szeptemberében írta meg a költő. Téves tehát Toldy föltevése — aki Kazinczynak 1793. júl. 29-én kelt levele alapján — 1794-ből keltette a levél első részét; s HG. — bizonyára Toldy nyomán — 1794—95-re tette keletkezését (ld. III, 494. l.), s ugyanígy a FK. is. Még Vargha Balázs is azt tartotta korábban, hogy Kazinczynak 1793. júl. 29-i levélbeli biztatására írta meg a versét Csokonai (CsEml. 468. l.), de később — Juhász Géza időrendje alapján — már ő is az 1792-i évi terméséhez sorolta a vers mindkét részét.

Szövegkritika

A levélnek magának nincs önálló címe. Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — Horváthhoz, Horváth Ádámmal, Levél Horváthhoz stb. címmel fordul elő. Toldy valószínűleg ezek alapján adta a *Horváth Ádámmal* címet neki, amelyet a későbbi kiadások is átvettek. Mi szintén megtartjuk ezt a címet.

A vers első és második részének is csak egy-egy kézírata maradt; Csokonainak elküldött eredeti levele valószínűleg ott semmisült meg Horváth Ádámnál, amikor házát a katonák 1800-ban földúlták és kirabolták. Mint volt róla szó: az 1—96. sor tisztázata; törlések, javítások csak a fogalmazványban fennmaradt befejezésben (97—120. sor) találhatók.

22. A sor nehezen olvasható utolsó szavát Toldy nem tudta megfejteni, helyét kipontozta, s lapalji jegyzetben ezt a megállapítást tette: „Olvashatatlan szó.” (721. h.) A szót a HG. fejtette meg (II, 18. l.).
26. K: *Leibnitz* kp. n. em.
27. K: *szőlősd* kp. n. em.
- 28., 44., 50. K: *Kp.* n. em.
52. K: *Mogyorok* em.

63. K: *tul* em.
 63. K: Kp. n. em.
 72. K: *szájáb* [= *szájában*]
 73. K: *éjtszakájáb* [= *éjtszakájába*] Kp. n. em.
 78. K: *<himzett> hinti a himzett Égre*
 79. K: Kp. n. em.
 87. K: Toldynál, s nyomán a HG.-ban, a FK.-ban, az ÖV.—ÖV.²-ben s még a MM.-ban is: *Indulj Haza!*, noha Juhász Géza mára helyes alakot közölt az EPM.-ban.
 90. K: Kp. n. em.
 91. K: Kp. n. em.
 92. K: Kp. n. em.
 93. K: *dísze* em. Kp. n. em.
 96. K: *széptőlnek* em.
 97. K: *gy* [= *nagy*] *érdemü* em.
 99. A K-ban eredetileg így indult a sor:
Te is Muzsám szemed előtt tartad kinél vagy
 A sort áthúzta a költő, s újat írt helyette.
 100. K: *ülhesse*
 101. K: *Bárdtság <ügy> sziveket* em.
 103. K: *Adám* em. *szívébe* em.
 104. K: *mennyei* *(te)*
 106. K: *Igy lesz <osztán> hogy a' küt <amannak> barátja barátságáb* [= *barátságába*] *lított*
 106. K: *ugy* em. *tartja* [Jav. ebből: *tartott*]
 109. K: *akármí <tsak> köszönetit szívem' viselő* em.
 110. K: *mondjad* [Jav. ebből: *mond*] *meg <ez bár vakmerőség> az egyenes szívü* em.
 111. K: *hol <a'> Tudományok Attya*
 114. K: *vízbtől* em.
 116. K: *mit <tsak dobognak> lehellnek tudője* [Jav. ebből: *tudómnak*] em.
 116. K: *tiszteletője* [!] em. *híve* em.
 117. K: *<Mikor> Két hét*
 118. K: *Egyenlővé lesz a' <setét> Fölője* irva: rövid em.
 119. K: *a' szöLLőinek* [Jav. ebből: *szöLLőknek*] em. *<szép> frísa Levét kileker[I]* Az utolsó betűt a lap sérülése folytán mi pótoltuk. A *szöLLőinek* javítás folytán a szó előtti névelő fölöslegessé vált, ezt azonban a kéziratból a költő elfelejtette kihúzni; mi töröltük.
 120. K: *Borát <sok> A kézirat utolsó szava a lap sérülése folytán ceonka: V[erI].* Mi pótoltuk értelemszerűen, az eddigi kiadások alapján.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a verses levél keletkezését tárgyalva volt már róla szó: megállapításra bejátszhatott Horvátnak az Orpheusban közzétett levélváltása Kuzinozzyval, különösen *Tsalattatás* című költői levele, amelynek formáját is átvette Csokonai. Egyébként az episztolához az egyik indítónál Horvátnak 1791-ben megjelent verses „kozmológiája”, a *Legnagyobb nyári éjtszaka* adta, amely szintén ugyanebben a versformában készült.

A verses levél egyik ihletője és forrása lehetett Horváth Ádámnak Nagy János dunántúli papköltőhöz írt episztolája is (*T. Nagy János Úr-hoz Levél. 29. December. 1789. Hol-mi. III, Pest 1792. 37–42. 1.*). Ebben éppúgy előfordul *Kalliope, Urania, Platon, Euklides, Erato, Leibnitz, Locke (Loki)*, neve, mint majd Csokonai verses levelében.

Szauder József Csokonai világtképének alakulására figyelt ebben a kozmológiai köszöntő-ben (ItK. 1969: 21. 1.), Sötér István szintén a felvilágosodás hívét fedezte föl – a vers szerzőjében s címzettjében egyaránt (ld. Werth. 190. 1.). (V. ö. még Julow műfaji megjegyzéseivel: *MLT. III, 225. 1.*)

4. *Tihan közziklája*: Horváth Ádámnak *Tealattatás* című verses levele is említi a' *Tihani bércek*-et (ld. Orph. 1790: 1, 52. 1.).
5. *Erató*: a szerelmi költészet műsájja az ókori görögöknél; *Erató* neve nem véletlenül került a versebe: finom utalás Horváth Ádámnak s Kazinczynak az Orpheusban megjelent verses levélváltására, amelyben Kazinczy a maga „*Eratója*” dalát küldte el Fűredre, s válaszában Horváth is többször emlegette a szerelmi költészet műsáját, ezzel biztatva magát levele végén:

... ne félj, el-küldi Kazinczid
Még hozzád Eratót, kedves Testvéremet, a' kit
Ő szeret, és tisztel...

(Orph. 1790: I, 236. 1. V. ö. *Hol-mi. III/2: 141–144. 1.*)

- 7–8. E sorokhoz Toldy a következő jegyzetet csatolta: „Bernouilli Dániel és Newton itt mint az égtan [...] képviselői állanak, melly tudományokat Horváth Ádám üzte és művelte.” (953. h.) Véleményünk szerint azonban itt nem Daniel Bernouillira (1700–1782), a neves svájci fizikusra és matematikusra céloz a verses levél, hanem annak unokaöccsére, Johann Bernouillira (1744–1807), a csillagászra. V. ö. Horváth e sorával: „*Bernouilli* is vizsgálván ezen második testet... (*Leg-rövidebb nyári éjszaka. 83. 1.*)

Egyébként a verses levélnek ez a mozzanata is azt bizonyítja, hogy Csokonai előtt példaként Horváthnak Kazinczyhoz írt verses levele állhatott, ahol a következő sorokat olvashatta:

Én pedig, e' gyönyörű, Lelkem-kedvelte vidéken'
Hol tán még maga is szállást választna magának
A' vidám Erató; érzékeny, 's hajdan enyelgő
Kedvemet, egy szomorú tehető-ház forma szobába
Tömlöztözm: Marshoz Belgrádra sietetem [!] innen
Kalliopét; hadi kürtjeivel tova tőlem el-űzőm
Bellonát; sőt félre rakom tüzes Uraniámnak
Öblös üveg-szeméit...

(Orph. 1790: I, 224–225. 1.)

18. Toldy jegyzete szerint, „Jaquet, Archimed [...] mint a mathem[aticai] tudományok [...] képviselői állanak, melly tudomány o-

- kat Horváth Ádám üzte s művelte." (953. h.) *Jaquet* valószínűleg *Jacquet-Droz* (Pierre) (1721–1790), svájci fizikus és mechanikus vagy annak fia, Henri-Louis (1752–1791), különféle önműködő szerkezetek készítője.
20. *Epika* (gör.): 'Megvan! Megtaláltam!' A hagyomány szerint Arkhimédész (i. e. 287–212) görög tudós kiáltott így fel, mikor felfedezte a hidrosztatika alaptörvényét.
22. *Vidte*: François Vidé (1640–1803) algebrával és geometriával foglalkozó francia matematikus; ő tette általánossá az egyes matematikai értékek betűkkel való jelölését. Csokonai latinos szöveggel írta a nevét.
24. *Lock*: John Locke (1632–1704) ismeretelméleti kérdésekkel is foglalkozó angol filozófus. Rá – valamint Leibniz-re és Plátó-ra – részben Horváthnak 1789-ben kiadott *Psychologia*-ja alapján – hivatkozik Csokonai, ahol „Lock [így írva!] állításá”-val is foglalkozik a szerző (191. l.); részben Horváthnak *A' Hajnal* című verses levele nyomán, ahol ezt írta Kazinczynek kedves foglalatosságáról:

... bé-takarva homályos
 Ablakomat sárgás fátyollal, az Eliziumban
 Zöld fa-levél árnyékok alatt a' néma ligetben
 Sátorozó Plátó', Leibnitz', Lock', járva tanító
 Eles Aristoteles' 's más több új 's hajdani Böltsék'
 Lelkeiket kérdőre szedem, 's mély szenderedés közt
 Faggatom: úgy van e most, a' mint ők hittek, az élet?
 (Orph. 1790: I, 225. l.)

20. *Leibnitz, Plátó*: Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) német és Platón (i. e. 427–347) görög filozófusnak az ideákról vallott nézeteit a *Psychologia* 184., illetve 187. lapján fejtegeti Horváth.
20. *Euler*: Leonhard Euler (1707–1783) neves svájci matematikus és csillagász; csillagászati fizikával is foglalkozott.
33. 34. Homérosz *Ilíasz*-ára utaló sorok.
35. *Maró*: Vergilius; az *Aeneis* IV. énekére, Dido karthágói királynő tragikus szerelmére vonatkozó utalás.
36. *Turnus*: a rutulusok királya, Aeneas ellenfele Latiumban; szintén az *Aeneis*-ben esik szó róla.
30. *Thaliának kebelében ülven*: föltehetőleg Horváth Ádámnak *Fogyó Hunyadi* címmel írt szomorújátékára vonatkozik, amelyet 1790. júl. 15-én már Budán is játszottak. Megjelent a *Hol-mi-ban* (III/2: 20 kk.).
40. *Lukretzius*: Titus Carus Lucretius (kb. i. e. 98–53) római költő, a *De rerum natura* című filozófiai költemény szerzője.
60. *nagy barátai*: bizonyára elsősorban Kazinczyra vonatkozó utalás.
61. *Sexta domb*: Debrecen egyik városrésze a Nagyerdő felé; Csokonai azért hivatkozik épp e dombra, mivel ez volt Debrecen legmagasabb pontja, „hegye” – „Parnassusa”; másrészt mivel kisebb diák korában nem járhatott ki még a Nagyerdőre, csak

- a Libakerten túli Sexta-dombig (amely éppen a „hatodik osztály”, a „sexta classis” ott játszadozó diákjairól kapta nevét).
52. *Nagy erdő*: a debreceni városi erdő máig is élő neve.
53. *Totzó*: kis ér Debrecen határában.
55. *homlokodon nints egyéb Bodza fánál*: a bodza a fűzfa mellett a gyenge költői termés jelképe volt.
58. *Mikola*: Mikola István rév-komáromi református iskolarektorral lehet azonos, akinek éppen 1792-ben jelent meg egy újabb munkája; ezt a furcsa című verses művét Szinnyei nem ismerte, de megtalálható a budapesti Fővárosi Könyvtár Szűrgyűjteményében: *Forduló Föld vagy olyan eggyemhény versek, melyekben T. T. N. N. Péter József úrnak ... Földből lett földnek, a földre való vissza fordítása rövideden elő-adódik ... Komáromban. Wéber Simon Péter’ betűivel. 1792.*
- Codrus* (lat.): rossz költő, Vergilius irigye.
60. *a két Hazát*: Magyarország és Erdély.
62. *Scythia nyelven*: a *Scythia* itt az ősmagyarokkal azonosnak vélt szkíták („szittyák”) nyelvére, tehát a magyar nyelvre vonatkozik.
66. *Honor* (lat.): tisztelet, megbecsülés.
67. *Hunyadi*: Horváthnak *Hunniás*, vagy magyar *Hunyadi* című epikus versére utal itt Csokonai, amelyről a *Tempefői* III. Jelenésében is szó esik. Kazanczy is elismerően idézte már Horváthhoz írt verses levelében:

... valamerre kevés hullámjait hányja zajogva
A' Balaton, Hunyadi, Hunyadi riadoz az erdő!

(Orph. 1790: I, 184. l.)

69. *sok száz idő haladék* (rég.): sok múltó évszázad.
70. *késő maradék* (rég.): utókor.
73. *rövid Nyári éjszakájában*: Horváthnak *Legrövidebb nyári éjszaka* című verses munkájára való utalás.
74. *Uránia*: a csillagászat műsája; Horváth idézett munkája a csillagos égbolttal foglalkozik.
75. *bátor* (rég.): bár, ámbár.
le költözték lántzok minden tagjait: átvitt értelemben arra vonatkozik, hogy még nem volt magyar csillagászati szaknyelv, s Horváth mégis magyarul írta meg munkáját; erre utal a vers 83–96. sora is.
76. *abronte*: égkör.
77. *mesés*: mondai, mitológiai.
78. *himzett*: hímes, ti. a csillagokkal tarkított.
81. *tekervény*: tekervényes, kacsakaringós út.
92. *A' mi nagyobb*: 'mi több'.
98. *Calliope*, Kalliópé (gör.): az ékeesszólás s az elbeszélő költészet műsája; nyilvánvalóan Horváth elbeszélő költeményére, a *Hunniás-ra* való utalás.
Uránia: a csillagászat műsája; a *Legrövidebb nyári éjszaka* okán került ide, ahogy *Thalia*, a színészet műsája, a *Fogoly Hunyadi* révén.

102. *a'* harmadik: Kazinczyra vonatkozik.
 104. *fávor* (lat.): jóindulat, pártfogás.
 113 - 114. Debrecenben — ellentétben pl. Sárospatakkal — még jórészt latin volt a kötelező oktatási és társalgási nyelv a kollégiumban.
 116. *tüdője holyagjai*: a Csokonai orvosi, biológiai műveltségére valló kifejezés később is előfordul majd *Tüdőgyűléadásomról* című versében. (V. 8. Szilágyi F.: Pais-Eml. 545—546. l.)
 115 - 116. E sorokat Gulyás József a *Rátz Sámuel*hez című vers záró sorával vetette egybe:

*Míg Magyar vérrel buzognak élet-ere ágai,
 Hazájának, és az Úrnak híve leszek Csokonai.*

(Ld. Cs-tan. 38. l.)

Ugyanitt utalt a [Vályi Klárához] című verses levél hasonló záradékára:

*Follyanak vidámon életed napjai,
 Maradok állandó híved: Csokonai.*

117. *mérték*: a Mérték (Mérleg) csillagképe. Ennek a csillagképnek elején áll a Nap az őzi napéjegyenlőségkor. V. 8. Csokonai *Az Őz. [II.]* című versének 19—20. sorával:

*Mert már a' Mértéket hogy Fébus el érte
 A napot az élyyel egyenlőnek mérte.*

Kiegészítésként közöljük Horváth Ádámnak Csokonai verses levelére küldött verses válaszát az MTAK. K 3/55 jelzetű főlíójáról:

B. Füred 30. 8 bñ [= Octobris] 1792.

El jött hát, Barátom! — el jött Músád lakó honyomb,
 Elho az Eden-kert-mássa Magyar Paraditsomba;
 V' hol — noha a' természet már készül a' mostani
 Rövidebb napokkal, mint-egy álomra hanyatlani;
 És az egyenlő mértéknek a' fenyés nap egébe',
 Anna hideg természetű Skorpio jött helyébe,
 'N ez is <hétszer> nyolc-szor forgatta már két tengelyénél fogva
 Lök-földünket e' tűz körül, és már is tsikorogva:
 'N mint-egy előre tsikorgo hideget jövendőle,
 Utat készítvén, hogy a' mord Boreas havas szele,
 A' fagyos Bak' szarva közé gyorsabban rohanhasson,
 'N ma-holnap, e kies kertbe tsoproosan havazhasson. —
 A' hol már zúg a' kis tenger, hömpölyget víz tornyokat,
 Ráfű fokokkal ormozza a' Tihani partokat,
 Hogy majd azokhoz raggassa ama' jeg-hid-végeket,
 Mullyakkal öszve kötözi a két tenger széleket. —
 V' hol Florának lassanként hullanak haj-fürtjei,
 'N meg kopaszodnak <lassanként> 'Delusban' a' Czinthus' hegy bérczei;
 A' szent berkek verőfényes árnyékjokat el-vesztik,
 És Apollót Szűzeivel fűlt szobába rekesztik:

Bachus mihelyest meg szedte ért szőlő gerezdjeit,
 Levél nélkül pusztán hagyta tőkéit és vesszeit. —
 Egy szóval, a' hol azt vélnéd, hogy a' gyönyörű Ének;
 E' mindenképp' kies helynek, sőt tsupa kiességnak,
 Egy valamely kiellenség éreszkedett helyjébe,
 Ez, nyáron olly szépnek festett Balatoni megyébe:
 De tsak ugyan meg-maradtott még a' Junó Leánya,
 Melly a' hegyekről Tihanba a' hangot vissza hánnya:
 Meg-maradnak a' tsendesen zúgó patak-teergések,
 A'mellyek még Arionnak elég serkentetések:
 Hogy el-véttve kettőztesse hangjával énekeit,
 'S viszonyozza az Erató' kedves enyelgéseit; —
 Tetazott is e' kiességből már félig ki vetkezett
 Fűred, a Te víg Musádnak, noha későn érkezett.
 Tetazott — mert ez szépséginek nagyjától fogvatkozott
 Vidékben, reám ugyan tsak sokáig várakozott: —
 Engemet, mint hogy Anyám is 's Ammon után Nénem is,
 Meg bizott minap, 's a' Horvát szélekre küldte Themis;
 Hogy mivel felénk tsavarta a' Dráva tsatornáját [:]
 Meg-egyengeesem a' Triton el-görbült vas villáját.
 Ott Czéresnek is áldoznom kellett, és Pomonának,
 A' napok hát egy-más után olly gyorsan el mulának,
 Hogy a' tegnapi éjjelnek tsak-nem közepe felé,
 Mikor ezüst testét Febe már log-fellyebb emelé,
 Minden Ember, minden Barom, magát nyugodalomba
 Botsátá, akkor érkezéni Remete lakásomba:
 Csendes volt az ég, 's édessé tette utazásomat,
 Erőtlen vala Morfeus le-zárni szem héjjamat.
 Erató Pegazus' vizét kevervén vér-erembe,
 Édes andalgások' karján renetgett szekerembe:
 Úgy készítgetett a' mai szép hajnalhoz előre,
 Hogy majd ha Músádat hozzám hozza fel-serkenőre;
 A' tőle el-foglalt, szívem üres legyen azoktól,
 A' hozzá nem illő, s nála ismeretlen gondoktól. —
 Úgy is lett — mert meg-maradtak az édes képzeletek,
 Arany kert voltak álmaim, 's örökös ki-keletek;
 Mellyek fáradt szememet úgy el-szenderítették,
 Hogy ezek a' szép Fosforust éppen eszre nem vették:
 'S míg a' kies Czinthus' hegyén mulatoznám álmomba',
 Erató serkentésemhez készülgetett azomba: —
 Mint ha raj méh kezdne zúgni nyúgvó nyoszolyám felett,
 'S az eregetne le-ragadt szememre tsendes szelet,
 A' Hesperusok körültem aképp' lengedezének,
 'S fel költ hajnali álmamból egy szép pásztori Ének;
 Úgy tetazott, mintha Kazinczim' lányát hallottam volna,
 'S egyszeremind, mintha Erató rajtam egyet [= egyet] tsókolna: —
 Úgy is volt — el-mosolyoda a' tsók után Erató,
 'S hát! ugymond: 'Te, örömmet illy soká tartóztató!
 „Te! a' földiekhez pártolt Urania' gyermeke!
 Hova késel? 's nálad nélkül én illy soká legyek e?
 „Febe még homályba bujkált el-rejtve a' föld alatt,
 'S azóta már tizen négyszer egünkön által szaladt,

„Miólta hozzám érkezett Músa-d ölelésére,
 Egy előtted ismeretlen Calliope testvére.
 „Napkelet felől szárnyalt ő Te hozzád Athenéből,
 Ama Febusnak még most is állandó lak-helyéből,
 „A' hol téged, mint számukra ki választott magzatot,
 Thalia karján rengetett, 's Urania szoptatott: —
 Jobban ki-nyitom e' szókra még-fél-álmos szememet:
 Altal [!] ölelem Eratót, szeretett kedvesemet,
 Meg-ismerem a' szűzet is a' kit karján vezetett,
 Mert akar szépséget nézzek benne, akar természet
 Mindenképpen Calliope testvérjének találom:
 Oszolj! mondám: Te hajnallal tusakodó mély álom!
 Jőjjetek vissza szívembe eleven gondolatok!
 Éz nekem az élet, a' mit e' szűzekkel múltatok.
 Akkor el-kezdí énekét ama' mások Deli szűz,
 'S hárfára temett újjával [jav. ebből: újjáru]l] fejemre koszorút fűz,
 Laurus ágakkal meg-rukja bodros barna hajamat,
 'S éncke úgy el-ragadja édes gondolatomat;
 Hogy a' hangon 's ditséreten való el bámultomba'
 Mind addig mint néma ültem, mintegy nehéz álomba' [= álomba'],
 Míg azt nem kezdé számlálni: mihez jött Athenéből! —
 'S akkor egyszeremind, mind kettő fel-kél álló helyéből,
 Szárnyakkal a' Hesperusok emelni segítették,
 'S a' Febus' pitvari felé útjokat egyengették;
 Emelkednek mind a' ketten, mint egy pár szép tündérek,
 Már mennek, — s majd el is tűnnek — én szólni rá sem érek.
 Már a' fent lebegő ritka fellegeket hasítják,
 'S síjetteket mentül messzebb, annál jobban nagyítják; —
 Nálam azon édes hangnál, mely meg maradt fülembé,
 'S Ambrosia illatnál, nyugvó kis rekeszembe,
 Semmit sem hagytak egyebet — akkor én meg-szóllalok
 Allyatok [!]-meg, mondám — kérlek — Kedves egy pár Angyalok!
 Jertek vissza, had [= hadd] köszöntsem én is költsön teókokkal
 Athenét hadd beszélgessek általatok azokkal
 Kiket — tsak Ti — mert oh! nem más — barátimmá tettetek,
 Vagy a' Hesperusok' szárnyán vigyetek el veletek,
 Hadd lássam-meg 's hadd tisztellyem ama' Febus hazáját!
 Ekkor meg rázván Erató tiszta fehér ruháját
 Egyezzerre el-vált amattól, — el tére Tihan felé;
 El-tűnt, és a' másikat is egy sűrű köd el-nyelé. —
 Menj-el, menj, mondám: Kegyes Szűz! mondd meg *Csokonainak*
 Hogy Horváth Ót, 's mind azokat ismeri Barátinak,
 A' kik a' Tudományoknak 's a köz haszonnak élnek,
 A' kinnél Félus, 's a' Musák magyar nyelven beszélnek.

[A cínzés:]

A' Monsieur
 Monsieur de Csokonai
 avec tout respect
 à
 Debrecin

Mint volt róla szó: Csokonai itt Horvátnak a *Legrövidebb nyári éjszaka*-ban s Kazinczyhoz írt verses leveleiben használt versformáját, a 15 szótagos, páros rímű sorokat használja, a címzett iránti figyelemességből.

Elek e versformáról azt tartotta, hogy Csokonai népi jellegűnek érezte: „Külön kell megemlékeznünk [...] a négyütemű 15-ös (4 + 4 + 4 + 3) összetett képletéről, melynek epikus jellegét felismerve, három költői levélben két orációban, három tréfás elbeszélő versben és három köszöntőben alkalmazza Csokonai szakozatlanul s párrimekkel összefűzve. Hogy e képletet népi jellegűnek érezte a költő, tanúskodik erről az a tény, hogy mindhárom epistola Pálóczy Horváth Ádámhoz, a népiesség akkori leg-hívebb apostolához íródott, tehát azon barátjához, aki benne a nép és költészet iránti érdeklődést felkeltette, illetve tudatosította. Ugyanezt mondhatnánk úgy is, hogy Csokonai episztoláit Horváth Ádámhoz kizárólag ebben a formában írta.” (41. l.) Az Elek által említett három „epistola” voltaképpen az itt tárgyalt verses levélnek a HG.-ban két önálló versként közölt első és második része s a *Horváth Ádám névnapjára* írt verses levél. Ellentétben Elekkel, szerintünk nem, vagy legalábbis nem csupán a forma népiesnek érzett jellege miatt írta költői levélét páros rímű 15-ösökben Horvátnak Csokonai, hanem elsősorban a füredi költő iránti figyelemességből: Horvátnak ez volt egyik legszívesebben használt versformája. (A Csokonai által többször is használt „15 lábú vers”-ről ld. még Elek 100. l.)

112. [Estve jött a parantsolat . . .]

Kézirata

Saját kezű kézirata sem e teljesebb első kidolgozásának, sem az ÓD.-ban (122–123. l.) megjelent rövidebb, hatversszakos változatnak nem maradt.

Kiadásunk alapja a Bayer-hagyatékban fennmaradt SM., amely Csokonainak kilenc korai művét – köztük unikumokat – őrizte meg számunkra (ld. Cs/ÖM. I, 166. l.). Föltehetően a költő eredeti kézíratairól másolták, ez jogosít föl arra, hogy a tárgyalt versnek az 5a oldalon található másolatát (K₁) hitelesnek tekintsük.

Ezen kívül a teljesebb összvegnek még több szövegváltozata ismeretes.

Lényegében a K₁ szövegével egyezik meg az a sárospataki másolat, amelyet – a SM.-ot nem ismerve – Harsányi István és Gulyás József ismertetett (ld. ItK. 1917: 69–71. l.). E másolat lelőhelye: SpK. Kt. 257: 149–151. l.) (K₂).

A kilencversszakos összveg s az ÓD. hatversszakos kidolgozása között van egy hétstrófás átmenet, amely az ÓD. szövegéhez hetedikként a K₁ utolsó, kilencedik versszakát csatolja. E változat lelőhelye: KP. 90–91. l. (K₃), figyelemre méltó variánsokkal a többi versszakban is. (A KP. még egy változatát tartalmazza a versnek; ld. alább: K₄.) E változatokról írta Juhász Géza: „A *Szegény Zsuzsinnak* pl. két érdekes változatát tartotta fenn. Kétségtelen, hogy Kiss Pál nem nyomtatott szö-

vegeket másolt, Bár a gyűjteményben szereplő dalok egy része akkor már kötetben is megjelent, hanem kéziratok alapján dolgozott, sőt sok esetben valószínűleg emlékezetből jegyezte le az énekelt, könyv nélkül tudott szövegeket.” (ItK. 1963: 260. l.) Hasonló a K₃-hoz a DérIm. 214: 24b–25a szövege (K₄), amely három csillaggal elkülönítve függeszti a K₁ kilencedik versszakát az ÓD. szövegéhez.

Létezik egy nyolcversszakos változata is a versnek: ez az előbbi két-versszakostól annyiban különbözik, hogy a *Fekete föld gyászos parlag*... kezdetű strófát is tartalmazza: a SpK. 130: 129–131. l. kéziratban (K₅) ez a versszak a negyedik, a kiskunhalasi Nyáry Bálint ék.-ben (Thorma János Múzeum Adattára 3667: 81–83. l.; K₆) pedig a második. Van még egy kétstrófás változata, amelyben az ÓD. utolsó versszaka (*A' Lelkem is ott belétem*...) előtt egy ismeretlen versszak található: (SpK. 1009: 54. l., v. ö. ItK. 1917: 70. l.) (K₇).

Ez az ismeretlen versszak tűnik föl abban a háromversszakos változatban, amely „XXVII^{um} Dall” címmel ugyancsak Sárospatakon maradt fenn (SpK. 1686: 252. l.); az első versszak itt az ÓD. utolsó strófája, majd másodikként a most ismertett versszak következik, a harmadik pedig egy „Eszem atta teremtetete” kezdetű fattyúszöveg (K₈).

Hhhez hasonló a KP.-ben fennmaradt ötversszakos XCIII. „Nota” szövege, amelynek két első strófája nagyjából megfelel a K₃-nak, a harmadik versszak emlékeztet a K₁ nyolcadik versszakára, a negyedik–ötödik viszont ismeretlen (K₉).

A DPD.-ben található a versnek egy tizenegyszerű változata is, ismeretlen szövegekkel. Noha a vers élén Cs. V. M. névbetűk utalnak a szerzőre, egészében nem látszik Csokonai alkotásának; mégis megérdemli figyelmünket, mivel 1805-ben, Debrecenben másolták, s a gyűjtemény Csokonai néhány korai versének érdekes szövegváltozatát tartalmazza (v. ö. Cs/ÖM. I, 185. l.). A gyűjteményben a változat az 1–2. l.-on található (K₁₀).

A költő hagyatékában csak egy utalás van a vers kéziratára: Kcal. „N° 17. 20. Estve jött a' Parantsolat.” Ebből azonban nem derül ki, hogy a teljesebb összövegre vagy az ÓD.-ban megjelent rövidebb változatra vonatkozik-e.

Hitelessége

A Bayer-hagyatékban fennmaradt SM. egy kivétellel Csokonai-verseket tartalmaz. A Szeőts István által másolt K₂ szövegében pedig a vers végén a szerzőre utaló Cs. [= Csokonai] névbetű található. Harsányi István és Gulyás József, akik a K₂ alapján a verset ismertették (s a K₅ en a K₈ változatot is bemutatták) fölvetették a hitelesség kérdését: „Fölmerülhet az a kérdés, hogy a most közölt eddig ismeretlen versszakok (összesen négy), a melyek forrásainkban e vers szerzes alkotó részeiül szerepelnek, Csokonai elmetermékei-e, vagy pedig későbbi, idegen kezekről származó betoldások? Kétséget kizárólag megállapítható, hogy egyik forrásunk (a Szeőts-féle gyűjtemény), a melyből három eddig kiadatlan versszakot közöltünk, korábbi időből (1798) való, mint a Csokonai halála után megjelent *Odák* első kiadása (1805). Kéziratunk szerkesztője Csokonai e versét Sárospatakon (a hol költőnk az 1795–1796. iskolai évben tanult) írta be gyűjteményébe s a vers alá odajegyezte a szerző (Csoko-

nai) nevének kezdőbetűjét. Bizonyosra vesszük, hogy a három utolsó versszakot nem Szeőts költötte. Ő azokat az előző 6 versszakkal együtt a keze ügyébe akadt kéziratból másolta.” (ItK. 1917: 70. l.)

Az azóta előkerült SM., amely hiteles Csokonai-verseket s unikumokat őriz, megerősíti a teljesebb összefüggés hitelességét. A többi változat hitelességével a szövegkritikai fejezetben foglalkozunk.

Megjelenése

Csokonai ömjegyzőkein ennek az első kidolgozásnak nincs határozott nyoma. A Mfj.-en s az ÓD/t.-n a *Szegény Zsuzsi*, illetve *A' Szegény Susi* cím már a rövidebb, második változatra vonatkozik. Az 1795-i ED. tartalommutatójában viszont a 64. helyen föltűnik egy *Hadi Dal* verscím, amelyet kéziratos hagyatékában Juhász Géza tárgyalt versünkkel próbált azonosítani.

A költő életében ez a teljesebb szöveg nem jelent meg, csak az ÓD.-ban a hatversszakos változat.

A kilencstrófás összefüggést az 1917-i ItK.-beli közlés után a HG. adta közre, az ÓD.-beli változat lapalji jegyzetében, s megjegyzéssel: „A sárospataki könyvtár kéziratának 267. sz. kötetében e vers 7., 8., 9. versszakúak ezek szerepelnek [...] A 8. versszak, mely népdaltörzsek, nem idevaló szövegű.” (HG. I, 433. l.)

Önálló versként először az ÖV., majd az ÖV.* s a MM. közölte.

Keletkezése

Az 1793-i VT.-ban már föltűnik olyan népdal ihletésű virágének, mint az *Egy Violához*, s az 1795-i EK.-on is találhatók az egykorú népszerű dalok mintájára szerzett versek, amilyen a *Felvidulás* vagy az *Egy kesergő magyar*. Az 1793-ban írt *Tempefői* már határozottan vall a költő néphagyomány iránti érdeklődéséről: nemcsak Szuszmír meséje, hanem a népdalbetétek is, amilyen a hajdúk által énekelt

Haj, haj, haj, haj!
Édes ökreim no haj!

vagy a

Dorog Hajdu város Tiszán túl . . .

(Ld. Cs/Sznm. I, 93. l.)

Föltehető, hogy e verse írásakor Csokonai meglevő népdalokból indult ki (nem csupán dallamokból, hanem esztleg szövegekből is).

A versben a török elleni háborúra van célzás (*Ei indulván az Törökre*), s tudjuk, hogy az 1789-i török háború az 1791. aug. 4-i szisztovai békével ért véget (v. ö. Cs/ÖM. I, 596. l.). Ennek a hadjáratnak (amelyben Debrecen is érintve volt; v. ö. uo. 596–597. l.) friss emléke él az 1792-re keltezhető versben, s ezt az évszámot igazolják a *Tempefői* nagyjából egyidejű néprajzi mozzanatai. Mint Szauder is megjegyezte, „az *Estve jött a parancsolat* ily korai keletkezésére is lehet következtetni az elindulván a törökre sorból” (ItK. 1967: 523. l.).

Juliusz Géza iktorendje alapján az ÖV.² 1791-ből keletkezett; szerintünk az említett mozzanatok folytán — valószínűbb az 1792-i keletkezés (mert az 1793. évet sem zárhatjuk ki egészen: a SM.-on 1794-ben írt művek is előfordulnak).

Názvegekritika

A K₁-ben a vers cím nélkül található; a K₂-ben ez a cím olvasható felülte: *Egy szerető keserve s búcsúzója*; ez azonban bizonyára nem Csokonaitól, hanem a másolótól ered.

Az ÖM., amely először közölte önálló versként — bizonyára a címtelen K₁ alapján — kezdősorát tette meg címmül. Bár az összetartozást világosabban jelölné, ha a második kidolgozás címét használnák itt is (a megfelelő I. alkalmazásával), mégis meg kell maradnunk az ÖV. eljárásmódjánál, mivel az első változat alkalmasint címtelen volt (esetleg *Hadi dal* volt a címe), s a *Szegény Zsuzsi*, a' táborozáskor bizonyára későbbi. Az utóbbiakban a kipontozott részek a Sérült másolat hiányait jelzik.

1. K₁: ..... *a parantsolat* A K₂ szerint kiegészítve. K₂: a' *Parantsolat*
3. K₁: ... *szép* A K₂ alapján egészítettük ki.
K₂: *éjszakán*
4. K₁: *xörögött* A K₂ szerint em.
K₂: a' Kp. n.
6. K₁: ..... *I éppen* Értelem szerint em.
K₂: *Akkor épen vált el*
8. K₁: *álmodva*
K₂: *álmodott*
7. K₁: .... *ére nyugodt* Kiegészítve a K₂ szerint. *álmába[n]*
K₂: *nyugott álmába*
9. .... *ús* Kiegészítve a K₂ szerint.
10. K₂: *Lóra*
11. K₁: az *Törökre* A K₂ szerint em. K₂: *Indúlván a' Franciára* Alkalmasint a másoló aktualizálása, akéresak a következő sorban.
12. K₁: *talán* A K₂ szerint em., Csokonai helyesírásának ugyanis a *talám* alak felel meg. K₂: *Jaj talám el ment*
K₂: *Jaj! talám élte hátrára*
13. K₁: ..... *me.tem* Az ÖD. szerint em.
K₂: *Sírva ment a' quártejaig*
16. K₁: .. *dült* Kiegészítve a K₂ szerint.
K₂: *Pakadt nyelvem*
18. K₁: *módj...* Kiegészítve a K₂ szerint.
17. K₁: ... *gét* Kiegészítve a K₂ szerint.
18. K₁: *pantlikát* A K₂ szerint em.; *kötött...* Kiegészítve a K₂ szerint.
K₂: *pantlikám*
19. K₁: *lovára.* em. K₂: *hinték [= hinték] Lovára*
20. K₁: Kp. n. K₂: *Száz annyi*
21. K₁: *Szívem* Kiegészítve a K₂ szerint
K₂: *szívem [...] belőltem*
K₂: *A' Lelkem*

22. K_1 : *Mikor* [Jav. ebből: *Músszor*] *bútorít* A K_2 szerint em.
 K_2 : *bútorít*
 23. K_2 : *hozzád* Kp. n. K_1 : $\tilde{n}$ [= *nem*] K_2 : *szólt*
 24. K_1 : *s g* [= *meg*] *tsokolt* A K_2 szerint em. K_2 : *csókolt*
 25. K_1 : *a* A K_2 szerint em.
 26. K_2 : *vitézekkel*
 27. K_1 : *oh* K_2 : *óh*
 28. K_2 : *sillenem*
 29. K_2 : *föld* [...] *pallag*
 30. K_1 : *az én* A K_2 szerint em.
 K_2 : *szivem azon*
 31. K_1 : *fejében* A K_2 szerint em.
 K_2 : *a' fejébe*
 32. K_1 : *búsan* A K_2 szerint em. *szemében* em. a K_2 szerint.
 K_2 : *A' nap szemébe*
 33. K_1 : *Mennj!* K_2 : *Menj* Kp. n. K_{1-2} : *ellenégedet* K_3 : *ellenégidet*
 34. K_1 : *Ismét meg látod kintsedet* K_2 : *kintsedet*. K_3 : *Véle edgyütt iri-
gyidhez* Alkalmassint a másoló interpolációja.
 35. K_{1-3} : *Térj meg* K_2 : Kp. n. K_3 : *De térj vissza*
 36. K_1 : *sóhajtó* K_2 : *sóhajtó* Kp. n. K_3 : *ohajtó*

A K_{4-} lényegében az ÓD szövegét bővíti ki a K_1 -ből ismert versszakokkal.

A K_7 ismeretlen többletversszaka:

Mikor fel ült a' lovára
 Rózsát szúrta kalapjára
 Csókot nyomtam ortájára
 Úgy botosítottam útjára.

Noha e másolat végén szerzőként a *Csokonai* név olvasható, eltérő — négyes — rímelése miatt is kétség fér hiteléhez. Ez vonatkozik a K_8 -ra is, ahol a fenti versszakhoz még ez a fattyústrófa járul:

Eszem atta teremtetto
 Ne hánnya kend a' szememre
 Úgy hánnya kend a' szem[em]re
 En is sokat tudok Kendre.

E versszaknak legfeljebb csak dallamjelző értéke lehet számunkra.

A K_9 s a K_{10} szövegét (amelyeknek van közös strófájuk is), egészében közöljük itt. Nem tartjuk e változatokat egészükben Csokonai alkotásának, de két olyan korai gyűjtemény őrizte meg őket, amelyeknek másolói közeli kapcsolatban lehettek Csokonaival, több fontos szövegét őrizték meg. Ha folklorizálódott változatokról van szó, akkor is feltűnőek, mivel Debreczeni P. Dániel gyűjteménye 1805-ben, Kiss Pálé 1807–1808-ban íratott össze Debrecenben.

Ha pedig arra gondolunk, hogy fordított az eset, s Csokonai indult ki meglevő népdalszövegekből (s ez valószínű), akkor még fontosabbak e népdalszerű ismeretlen strófák számunkra.

A K_9 szövege:

1. A' lélek is sirt belöllem
Mikor butsút veve töllem,
Isten hozzád, többet nem szólt,
Nyakamba borúlt, 's meg tsókolt.
2. Mikor fel ült a' lovára,
Rósát hinték a' vállára,
Egy pár tsókot ajjakára,
Úgy botsátottam útjára.
3. Hol ere [!] néz, hol tsak ballag,
Hol útja jó, hol tsak pallag
Tsendesenn úgy masírozott,
Gyöngy lova kalapérozott.
4. Már most élek e' rabságban,
E' gyászos magánosságban,
Kezerek tsak magam lévén,
Kezem fejem alá tévén.
5. Sirok is mig amaz óra,
El jó dologom fordul jóra,
Oh Egek könyörüllyetek,
Meg halni ne engedjete.

(KP. 49—50. l.)

A K₁₀ szövege:

Az édes érzékenység az
A' hiv természetű szív az
A' mely mindég tud szeretni
Jót szépet kedveset kedvelni

Én bennem lakik ez a' szív
Ez lesz mindenkoron oly hiv
Hogy a' kit edjesz meg szeret
Más nem kell bár lásson ezret

A' mióta költsönözött
Édes ízű tsókok között
Szivemhez ragadott szived
Én azólta vagyok hived

Még is állandó szivemet
Édes érzékenységet
Kedves rósam [!] bútsuzása
Gyászba borítá válása

A' Lélek is sirt belöllem
Mikor útra indúlt töllem
Isten hozzád! többet nem szólt
Nyakamba borúlt meg tsókolt.

Mikor fel ült a' Lovára
Rósát hinték a' Vállára
Edj pár tsókot ortzájára
Úgy botsátottam útjára.

Estve jött az parantsolat
 Viola szín petsét alatt.
 Lóva[!] légyen nyereg alatt
 El kell menni félóra alatt [!].

[NB. Ez a fenti versszak két sorban a lap aljára szorítva, mintha más kéz írása volna.]

Süvegét könyel öntöztem
 Gyász pántlikát rá kötöztem
 Tíz Rosát fűzék vállára
 Száz annyi tsókot magára

Láttam rósa szín ortzáját
 Edesden [!] mosolygó szályát [!]
 Ha most edesden mosolygott
 De majd el haloványodott

Hól [!] vissza néz hól tsak ballag
 Hól [!] útja jó hol tsak pallag
 Csenedesenn úgy masirozott
 Gyöngy lóva [!] kalapirozott

Már most vagyok e' rabságban
 Egy aszos! [! E gyászos] magánosságban
 Kesergek tsak magam lóvén
 Kezem fejem alá tévénn

(DPD. 1—2. 1.)

A vers elején s végén is Cs. V. M. névbetűk utalnak a szerzőre.

Mindehhez meg kell jegyeznünk, hogy népdalszövegek (strófák) esetleges interpolálódását a K. esetében is lehetségesnek tartjuk (amint pl. a HG. is fölvetette ezt a *Fekete föld* . . . kezdetű strófával kapcsolatban, „népdaltöredék”-nek nevezve azt).

A sok változat, gyanús eredetű szövegrész a fattyúszöveg a vers énekelt voltával s nagy népszerűségével magyarázható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Noha az 1793-ban írt *Tempefői* népmesebetétjével kapcsolatban a költő elutasító álláspontját szokták kiemelni, maga az a tény, hogy színpadra vitt — meglehetősen terjedelmes formában — egy eredeti magyar népmesét, sokkal inkább pozitív érdeklődésre vall a néphagyomány irányában. Nem szólva a színjáték már idézett népies dalairól. Azt is tudjuk, hogy a költő maga is gyűjtötte az egykorú népies dalokat és népdalokat; először ugyan 1797-ben tesz róluk említést: „Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volklieder), melyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt amott kézírásokból és hallomásból öszveszedvén, az elvesztéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. — Van már ilyen minden es nótá mintegy 300, — már mintegy 450.” (*Levél Koháry Ferenchez*. HG. II, 642.1.) Ha 1797 novemberében már 450 népdalról adott számot, akkor a gyűjtést évekkorábban meg kellett kezdenie. Ránk is maradt e gyűjtemény néhány lapja (*Bús szívem szomorog* . . . ; *A' szomorú veszedelem* . . . ; *A'*

Szerentes tiúndér kerekén . . . ; Bokros bánatt! Melly álmomat . . . stb. Ld. CsEml. I, 150–151. l.); igaz, hogy ezek nem igazi népdalok, csak népzenei műdalok, de a költő valódi népdalokkal, parasztdalokkal is megismerkedhetett.

Kollégiumi pörének jegyzőkönyve szerint az egyik diák azt vallotta, hogy „Notát szokott [. . .] danoltni” velük a költő, egy másik pedig ezt: „Engem egyébert nem hivatott, hanem flótázni, 'a némely nótákat mulogattam ő K[egye]lmének, Clavikordiumra valókat.” (CsEml. 51. l.) Ide tartozik az is, hogy táncoltatta diákjait (többek között „verbunkos katonák táncát utánozták”) a Csokonai parasztbundában az ágyon heverve figyelte táncukat (ld. i. h. 54. l.). A Kollégiumba szinte minden országrészből összesereglett diákság gazdag néprajzi megfigyelésre kínált alkalmat. Csokonai nemcsak a korabeli népszerű dalokkal, hanem a valódi népdalokkal is megismerkedhetett.

A katonának menő legény búcsúzása, búcsúztatása jellegzetes népdaltéma.

A több fontos Csokonai-másolatot őrző Farkas Károly-gyűjteményben található egy népdal, amely tartalmában, formájában egyaránt rokon Csokonai zsánerdaláival:

Népdal

Most megyek ki a faluból,
Nézz ki Rózsám ahlakodból,
Nézz utánnam keservesenn,
Vagy látsz többet, vagy sohasem.

Itt hagynál é, nem szánál ő?
Szíved ugyan nem fájna ő?
Kő volna is meg hasadna,
Úveg volna el pattanna.

(Idézi Molnár Pál: *Debrecen a régi magyar irodalomban*. MJK. 58. sz. 121. l.)

Hasonló búcsúztató dal szövege olvasható egy XIX. század elején nyomtatott ponyvafüzetben (bár a dal maga alkalmassint korábbi keletű), formája is hasonló a Csokonai-verséhez:

Negyedik

Isten hozzád Magyar Ország.
Mert bé jött [a] háborúság,
Meg-sem tart semmi multság,
Jobb énnékem katonaság.

...

A' T a t á r o k r a kell mennem,
Tsászárral mellett fegyverkezni,
Ambár ha ott is kell veszni,
De nints már tovább mit tennem.

...

Isten hozzád Lelkem Rózsa,
Kit szájam gyakran tsókola,
Mert meg-botsás lelkem Rózsa,
Ha mit vétettem valaha.

Árván maradsz már úgy látom,
Mindennél drágább gyémántom,
Isten hozzád jó Rubintom,
Szíved már nem szomorított...

(A dalszöveg maga 14 versszakból áll. A címbeli „Negyedik” arra vonatkozik, hogy a füzetben összesen hat dal található. Ld. Nro. 6. Fialat Dalok. Nyomtatott ebben az Esztendőben. OSzK. 803. 097. — 803. 125. I, 11. 1.)

Ilyen a ehhez hasonló népdalok adhatták a kiindulást Csokonai verséhez; abba azonban, hogy szinte dramatizált kis életkép kerekedett belőle, a költő irodalmi tanulmányai is belejátszottak, talán nem utolsósorban Eschenburg példatárának ez idő tájt tanulmányozott balladái (v. ö. Cs/ÖM. I, 138 kk.).

Figyelmet érdemel, hogy a DPD.-ben, közvetlenül tárgyalt versünk után, ugyancsak CsVM. névbetűkkel, „Más Nota” megjelöléssel egy hasonló tárgyú búcsúdál szövege olvasható:

Más Nota

1. Ha már fel űlsz rosám paripádra
Vess víg tsokot nyögő galambotakádra
Az ég gondot rólad úgy viselyen
Ha rám emlékezel minden helyen
Térj vissza ölembe pálmá ággal
Vitézi szerelmes huzosággal
2. Enyim vagy galambom nem is kétlem
Szíved ez hív tsokkal el petsétlem
Bennem mikor végsőt nyög a' Lélek
Akkor is Nevedre fel eszmélek
De ha élve vissza jövök hozzád
Melyemhez szorítlak — — — Isten hozzád.

(DPD. 2—3. 1.)

A tanulmányok általában már a vers későbbi, rövidebb változatáról szólnak, elsősorban friss, természetes népiességet emelve ki. Itt elsősorban azokat a munkákat érintjük, amelyek az 1792-i első változattal foglalkoznak, a többi az ÓD.-beli kidolgozás jegyzeteire hagyva.

A *Czigány és a Zeugori uram* életképszerű elevenségéről szólva emlékezett meg Szauder tárgyalt versünkről (ItK. 1967: 536. 1.).

Julow is a vers népiességéről írt az első kidolgozással kapcsolatban (MlT. III, 226. 1.).

Szintén a népiesség szempontjából szólt a versről Sötér István (Lit. 1974/3: 5. 1.).

S azt valóban fontos kiemelni, hogy tárgyalt versünk nem áll egyedül népiességével Csokonai 1792—93-i költészetében. A méltatások legnagyobb része ugyan az ÓD.-beli második kidolgozására vonatkozik, de

mivel megállapításai lényegében az összövegre is érvényesek, a fontosabbakat itt is érintjük.

A vers népiességét dicséri Haraszti: „Minő fejlődésen ment át Csokonai a Zsugori úr megírása óta!” (203. l.). Bodnár Zeigmond „talán legszebb, legnemzetibb dalé”-nak nevezte, melyben „az érzés igazsága, a kifejezések természetesen egyszerűsége és a vers elég könnyedsége kellemesen találkozik” (III, 172. l.).

Népiességét emelte ki Juhász Gyula is: „Csokonai keblére öleli a népet, a Szegény Zsuzsi, a Parasztida éppen olyan tiszta kifejezői a néplaknak, mint a kuruc és székely balladák, mint Petőfi dalai, Izso Búsuló juhánza és Munkácsy genre-képei.” (Juhász Gyula: *Csokonai*. Szeged és Várad. 1904. dec. 24.)

Róti szerint „az első igazi magyar népies műdal” (7. l.); Horváth János azonban tagadja, hogy mű-népdal volna: „A Csikóbőrös kulacs: paródiaja a szerelemdalnak, német daltéma után; *Parasztida* csak mint genrealakítás népies, de formája jambus! A *Szegény Zsuzsi* — a legközlibb népies — kitűnően intonál, de a naiv magyar daltól eltérve elbeszélő modorba megy át. Mindezek népies genre- vagy helyzetdalok, többnyire komikus mellékízzel, de nem mű-népdalok.” (Csok. 51. l.; v. ő. *Ir-Nép*. 81—82. l.)

Waldapfel szerint: „Csokonai legjobb népdalai közül a *Szegény Zsuzsi* a táborozáskora tartalmilag is a néppel érző költő egyik legszebb megnyilatkozása: a katonának fogott legény után búsuló parasztleány panaszai.” (MFelv. 291—292. l.)

2. *Viola* = jelentése itt: 'ibolya'. Vargha Balázs megállapítása szerint: „még olyan legapróbb részletében is hű tükrözése a háborús sorozásnak, hogy a behívó parancson *lilaszínű bélyegző van*” (CsVM. 78. l.).
4. *Zörgött* = alanya a parancsolat, illetve annak hozója. (Magával az írott paraccsal zörgették meg az ablakot.)
- 11 12. A *törökre* ~ *örökre* rím előfordul Szentjóni Szabó László 1791-i versében is (s így e rímnek kronológiai értéke is lehet Csokonai helyzetdalát illetően):

'S im' rettegés siralommal
Szállott minden Törökre,
Kiket Laudon egy ostrommal
Le-füzetett örökre.

(Szentjóni Szabó László: *Belgrád meg-vételére*. KöltM. 1791. 52. l.)

13. *Quartély* (lat.) = szállás(hely).
14. *Város kapuja* = a sövényvel kerített Debrecennek is volt városkapuja. Általában a város kapujáig kísérték el a nagy útra indulókat.
16. *Árva gerlütze* = a párja vesztett gerlice jellegzetes motívuma népdalainknak. (V. ő. Csokonai *Siralom* című versével.)
18. *Ódász pántlikám rá kötöttem* = szokás volt, hogy a lányok szalagot kötöttek a katonának menő legények süvegére.
20. *Mig* (rég.) = meddig.
sínylenem (táj.) = sínylenem, sínylődnöm.

Látészólag páros rímű ún. „ősi nyolcas”-ban íródott, amely népdalaink egyik jellegzetes formája. De már Elek fölfigyelt a sorok sajátos ütemezhetőségére: „Érdekes és formai szempontból is figyelemre méltó a »Szegegy Zeuzsi a táborozáskor« című népies románc. Látészólag ősi nyolcasokban van ez is írva, de a gondosabb vizsgálat rávilágít egy sajátos formai mozzanatra, mely megkülönbözteti e verset a tulajdonképpeni ősi nyolcastól: a versszakok négysorosak, s míg az első két sor felező, 4 + 4 osztású, addig a harmadik és negyedik sorok következtében 5 + 3-as ütemezésűek. Különösen a negyedik sorokban ragaszkodik Csokonai szigorúan az 5 + 3-as osztáshoz, annyira, hogy egyetlen egyszer sem hibázta el. A harmadik sorokban, a nyomtatásban levő hat versszak folyamán s a kézirat további három strófájában csupán egyszer-egyszer fordul elő a 4 + 4-es osztás az 5 + 3-as helyett.

Itt hihetőleg valamely előttefekvő minta, valószínűleg népi dallam hatásával van dolgunk, mit megtámasztani látszik az a tény is, hogy a sárospataki kézirat nyolcadik versszaka népdalrészlet, melynek soraira szintén rávonható a kérdéses ütemképlet. (»Süveg vagyon a fejébe, Búsán süt a nap szemébe.«) (8–9. l.)

A tervszerűen „elhízázott” ősi nyolcas legvalószínűbb magyarázatának azt tartja, hogy „a költeményt Csokonai kész dallamra írta” (36. l.). S ez látszik csakugyan a legelfogadhatóbb magyarázatnak.

Verseléséről Waldapfel is megemlékezett: „Énnek a versnek ritmusa is a magyar népdal egyik legkedveltebb formája, az ún. ősi nyolcas, a feleződés és az öt-három megosztás közti szabad lebegéssel.” (MFelv. 296. l.)

Juhász Géza is írt 3, 5 ütemezésű „ambroziánus” sorairól (CsVers. 62. l.)

Dallama, zenei feldolgozása

Az egykorú másolatgyűjteményekből egyértelműen kiderül, hogy „nóta”-ként énekelték a verset. Alkalmasint már Csokonai kész dallamra írta.

Két dallama maradt ránk: egyik a pannonhalmi Főpátsági Könyvtár XIX. század első feléből származó kéziratos Énekes Könyvében (BK. 439/11: 4ab), másik a fülöpszállásai Tóth István „Áriák és Dalok verseikkel” című melodiáriumban, Nro 109. sorszám alatt (MTAK. RUI. 8r. 63: 125. l.).

A népdalgyűjtő Kecskeméthy Csapó Dániel nemcsak lemásolta a verset (igaz, hatversszakos első változatát; MTAK. Népk. 55/b: 3a), hanem ki is adta „62. Dana”-ként 1844-i *Dalfüzet*-ében (II, 75–76. l.); sajnos, kotta nélkül. Népszerűségét bizonyítja, hogy Balogh István naplója szerint a múlt század 20–30-as éveiben színpadi művek dalbetétként énekelték (ld. *Balogh István naplója*. Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János. Makó, 1928. 47. l.). Némely adat szerint Szigligeti Edének *Széköt katoná* című népszínművében énekelték betétként. (Ld. Sonkoly 129. l.) Erdélyi János Debrecen, Pécs, a Rába-köz és Sárospatak vidékéről jegyezte föl a nép közt élt változatait (ld. *Népdalok és mondák*. II. Pest, 1847. 478. sz.).

Későbbi megzenesítéseiről is tudunk. Molnár említi a Langer Jánosét: „A XIX. század második felében olyan Csokonai-dalokat írnak, mint Langer János (1819–1889) »Estve jött a parancsolat«-a (Szegény Zeuzsi a táborozáskor), mely az 1845 körül meggyökeresedett koriambusi líkultést kényszeríti mereven a versszövegre és úgy kezeli a költő sorait, mint bármely más magyar hallgatónóta-szövegeghablon.” (CsMűdal 15. l.) E ugyanő említi XX. századi feldolgozását is: „Ugyanez áramlat [a Nyugat Csokonai-kultusza] vetette föl Lányi Viktor igen sikerült kabaretdalait is, »Este jött a parancsolat« (Szegény Zeuzsi a táborozáskor, 1913).” (l. m. 17. l.)

Legújabbban Benkő András foglalkozott a vers dallamaival: „Szegény Zeuzsi a táborozáskor (Estve jött a parancsolat) *Almásai* (I. 66.) hat négyverses szakaszt jegyzett le a költeményből. Változatát közölte Bartalus Egy erdélyi gyűjteményből (Bartalus István: *Magyar népdalok*, Bp., 1883. III. k. 21. sz.). Sonkoly az Almásai kötetre hivatkozva téves sorrendet közöl (Sonkoly i. m. 129).” (NyIrK. 1963: 97. l.)

Kottáját Tóth István nyomán közöljük:

Est-ve jöu a pa-ran-tso-lat

Vi-o-la szín-pe-tét a-latt

Egy szép ta-va-szi éj-sza-kán

Zör-get-tek Jan-tsim ab-la-kán.

113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról

Méltósága

Hajdú közli kéziratát a *Tempefői* tisztázataiban: MTA K. K. 678: 74ab (K₁). A szatirai játék egyik versbetéte volt, de címjegyzékei szerint a költő önműve is ki akarta adni; ez indokolja, hogy mi is önálló versként kezeljük.

A versszakok kezdőszavai megtalálhatók Csokonainak egy 1795. máj. 16. l. postai keltezésű autográf kéziratán: VJ.: 7a (K₂).

Mint afféle tréfás, mulatságos vers, igen népszerű volt a diákság körében, s számos másolata keletkezett.

A *Tempefői* szövegéhez igen közel áll a SM. kézirata (4a) (K_3). Itt a versnek egy körülményeskedőn hosszú címe található, amely a legtöbb másolatban így bukkan föl. Közel egykorú másolatai még: FL.: 6a–7a (K_4); DéniM. Ir. Kézir. X. 75. 84. l.: 121a–122a (K_5). (Régi jelzete: 162b). További debreceni másolatai: DebrK. R. 668: 158–159. l. (K_6); DebrK. R. 783: 79–80. l., a *Tempefői* szövegében (K_7); Győri Lajos magántulajdonában levő gyűjteményében (75–76. l.) (K_8). Alkalmasint Debrecenben keletkezett a prágai Egyetemi Könyvtár Győry Mihály által másolt *Elegyes Dolgok* című gyűjteménye is: Kubelik (Széll) gyűjtemény XXII. C 42. é. 31. l. 388. l. (K_9).

E másolatok nem tartalmaznak lényeges eltérést a K_1 -hez képest.

1795-ben D[ebretzeni] *Magyar Psyche* című tréfás hírlaputánzatába a költő beillesztette a versnek egy 11 versszakosra bővített, *Házasodj meg: mert rosszul jársz* című változatát (OSzK. Oot. Hung. 429: 1a–21a + 30b). Ezt az 1795-i átdolgozást, amely lényegében már elszakadt az eredeti kidolgozás szövegétől, a megfelelő kötetben tárgyaljuk.

A költő a Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban a 45. sorszám alatt *Csikorgó* címmel utalt a vers egy kéziratára, s letisztázta az ED.-ba is, ez azonban nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdetől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on a XLVIII. sorszámu *Dugonits' Oszlopa* után sorszám nélkül található: „– Tsikorgó Versei. 111”. (A 111 az ED. lapszámára vonatkozik: az ED. tartalommutatója szerint ugyanis a 111. oldalra letisztázta a költő; a mutatóban a 49. helyen így fordul elő: *Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról.*) Az UK.-on *Tsikorgó Versei* címmel található (143.), s a Mfj.-en az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mese” fejezet az Aranyos Csomó adatát rögzítette: „2. 45. Csikorgó.”

A költő életében nem jelent meg.

Toldy jegyzékén a „Zsengék, iskolai idejéből” című fejezetben a 41. sorszám alatt fordul elő címével és kezdősorával: „Csikorgónak, egy hazánkba kedves versszerzőnek Trója feldúlásáról íratott poemájának kezdete. — Clióval szűz Pasiphae! ...” (LXXXIX. h.). Úgy látszik, Toldy nem ismerte föl, hogy e vers azonos lehet a kiadásában is közölt *Tempefői* megfelelő betétjével (644–645. h.), noha Csikorgó ott elhangzó versének kezdőszóra azonos a jegyzékén szereplő verskezdettel. Ezzel kapcsolatosan már Illésy János bírálta Toldyt *Adalékok Csokonai munkásságához* című tanulmányában: „Toldy, mint mondja (a XXIV. fejezetben) csak azokat említi a sorozatban, melyeket kiadásába gyöngeségük vagy botrányos voltokért nem veholett fel, s vagy azokat, melyeknek egykor létezését kivétel nélkül Csokonai levelei és lajstromai, egy részt a halta után nála lelt papirosok összeírása vagy barátjainak levelei bizonyítják.” — E nyilatkozatból tehát azt kell következtetnem, hogy Toldy ezt a Csikorgó-féle verset nem látta, vagy egy nagyobb poema töredékének tartotta, vagy pedig gyengesége miatt mellőzte. Az az, hogy mégis! Felvette biz ő a kiadásába, csak hogy a fentebbi hosszú cím alatt nem ismert rá s valami külön versnek tartotta. Pedig maga a Csikorgó név is

tájékozhatta [!] volna. Csikorgó ugyanis a *Tempelfő* öt felvonásos satírní-játék egyik személye, a ki Tempelfői poetával versengvén, a 3-ik felvonás 7-ik jelenetében szavalja e versét." (Figy. XXIII. [1887], 267—268. l.)

Íléli a vers két kezdő versszakát, s még hozzáfűzi: „Megjegyzendő, hogy e költemény a színdarabba be van szöve s így nincsen címe." (Uo.)

Úgy látszik tehát, hogy a vers önálló változata nem volt meg abban a kéziratos kötetben, amelyet idézett cikkében Illésy ismertetett, viszont az, hogy Toldy címmel együtt közölte jegyzékén, arra vall, hogy ismerte egy önálló változatát is, amit bizonyít az MTAK.-ban a versről készített másolata (ToldyM. I, 270. l.).

Mint önálló verset Balassa József adta közre először *Verseskönyv a század elejéről* című dolgozatában (ItK. 1895 : 312—313. l.) az ún. Barla Szabolcs János-gyűjteményből (= K₂).

Harsányi és Gulyás nem adta ki önálló versként, csupán a *Tempelfő* megfelelő helyén hivatkoztak Balassa kiadására (ld. HG. III, 200. l.).

Küetben önálló műként először Juhász Géza adta közre (EPM. 100—101. l.), majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A vers töredéknek látszik: a K₂-ban s szinte minden további másolatban *sat.* (vagy *etc.*) utal várható folytatására.

Mivel a *Tempelfő*-be általában korábbi kész verseit illesztette be a költő (pl. az Első felvonásba a *Víg élet a Parnasszuson*-t s az *Egy kies kert leírása* át dolgozását; v. ö. Cs/ÖM. I, 355—356. l.), föl kell tételoznünk, hogy ezt nem a színjátékkal egy időben írta, hanem már kész versét adta a füzfa-poéta Csikorgó szájába.

A vers teljesen Blumauer modorában készült, akinek groteszk Aeneis-travesztíáját 1791—92-ben ismerte meg Csokonai, s 1791-ben már nagyobb epikus művet is írt mintájára (*Az istenek osztozása*). Tárgyalt versünk nemcsak verseformájában utánozza az osztrák költőt, hanem szinte sűrítve használja fel a blumaueri komikum legfőbb elemeit: groteszk anakronizmusait. Úgy tetszik, mintha Blumauer Aeneis-travesztíájának mintájára a magyar költő a homéroszi eposzokat akarta volna hasonló módon travesztálni egy hosszabb verses műben. Mivel ilyen kísérletre a blumaueri műfajjal való megismerkedése kezdetén kerülhetett sor: 1791—(92)-re tehetjük e vers keletkezését. (A következő években mélyebben szántó tömök költötték le: már az 1792-i *Békaegérharc*-ban is átfogó politikai szatírához használta fel a blumaueri műfajt.)

Juhász Géza az EPM.-ben (313. l.) 1793-ból keltezte a verset, bizonyára abból indulva ki, hogy a *Tempelfő*-vel egy időben keletkezett. Szerintünk azonban annál egy vagy két évvel korábbi. Juhász időrendjét vette át az ÖV. ÖV.² és a MM.

Művelegkritika

Kiadásunk alapja a *Tempelfő* saját kezű tisztázata (K₁). Ebben nincs semmi a versnek. Az autográf EK.-on *Csikorgó Versei* a címe, az ED.-ban *Csikorgó Versei a Trójai háborúról*. Az ÚK. *Csikorgó Versei*, a Mfj. *Csikorgó* címmel lajstromozta.

Mi Juhász Gézához hasonlóan az ED. címváltozatát fogadjuk el.

Mint volt róla szó, a másolatokban ennél teljesebb címváltozat található: *Tsikorgónak, egy Hazánkba' kedves Versszerzőnek Trója Feldúlásá-
ról íratott Poémájának kezdete.* (K₄). (A K₃ csonka, de a töredékes cím
ugyanerre egészíthető ki.)

Nem tartjuk kizártnak, hogy ez a teljesebb címváltozat is Csokonaitól
származik, s hogy ez volt a vers eredeti címe; mivel azonban autográf
kézirat nem hitelesíti, megmaradtunk az ED.-beli változatnál.

Az *i* hangok hosszúságát Csokonai e kéziratában sem jelölte egyértel-
műen, ezért az általa hosszúnak ejtett *i* betűkre vesszőt tettünk, anélkül,
hogy erre esetenként utalnánk (v. ö. Ca/ÖM. I, 360. l.).

1. K₂: *Klióval*
2. K₁: *Pendütesd*
K₂: *Ro/Pendütesd*
K₃: *Ro/Pendütesd*
8. K₁: *El beszéllem*
K₂: *Elbeszéllem*
22. K₁: *Akkor*
K₂, K₄₋₆: *Ekkor*

A K₂ több változata (*De a Trója Herósti* [17. sor]; *A Természet istene*
[30. sor] stb.) szövegromlás eredménye.

A K₁-ben a vereszakokat vízszintes vonalka tagolja.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint említettük, föltehetőleg az *Ilíász* paródiáját akarta megírni e
versében Csokonai Blumauer modorában, ezért kezdődik az eposzok fel-
építése szerint invocatióval. Töredékes voltára vall, hogy a másolatok a
címben a poéma „kezdete”-nek nevezik a ránk maradt részletet.

A vers groteszk anakronizmusok sűrítménye.

A címbeli *Tsikorgó* név a „csikorgó”, rozsdás verseket gyártó fűzfa-
költőre utal. (V. ö. a *Horváth Ádám*hoz írt verses levél 54. sorával: „Hol
sikorgó nád sípodon kinzottad énekedet”.)

- ^t 1. *Olió*: a történetírás műsáját azért hívja a vers segítségül, mivel
történeti műbe: az *Ilíász* paródiájába kezd.
Pazifadé, *Pasiphaë*: a görög monda szerint Mínosz krétai király
felesége, aki szűznek éppen nem mondható, hiszen a rege szerint
Poezeidon isten egy bika iránt gyújtotta szerelemre.
3. *Priapus*, *Priaposz* (gör.): a görög mitológiában Dionüszosz és
Aphrodité fia, a férfiúi nemzőképesség buja istene. A vers nyilván
azért őt, illetve az ő műsáját hívja segítségül, mivel a rege sze-
rint maga a trójai háború is szerelmi okokból: a szép Heléna
miatt tört ki.
4. *Szállú* (rég.): szólít.
5. *Aganippe* (gör.): a görög regivilágban a műsák egyik szent
forrása a Helikon hegyen.
10. *Hét esztendő háborúba*: a hagyomány szerint nem hét, hanem tíz
évig tartott Trója ostroma; az is lehet, hogy az 1756-tól 1763-ig

- tartó hétéves háborúra történik célzás, amelyet Anglia és Poroszország folytatott Ausztria és szövetségesei ellen.
12. *Ida*: Eredetileg görögországi hegy neve, ahol a monda szerint Parisz trójai királyfi pásztorkodott, aki a trójai háborút s Trója pusztulását előidézte azzal, hogy megszóktatta Helénát, Menelaosz spártai király feleségét. Csokonai groteszk módon női névként kezeli s anakronisztikusan a török basa lányául teszi.
14. Szándékos félreértés és komikus anakronizmus van ebben a versorban is: az esszonszóktató Parisz trójai királyfi volt, Trójának pedig nem lehetett plébánosa a kereszténység előtti időkben.
15. *Priám*: Priamosz, Trója királya, Parisz atyja, nem támadója (attakírózója) volt Trójának, hanem éppen védője. A *Marsal* szó említése is komikus anakronizmus, hiszen az ókorban nem létezett ez a katonai rang.
- Simois* valójában nem személynév, hanem Trója melletti folyócska.
17. *Sodrom*, svadron (ném.): lovasaszád. E szó használata is nevetésszerű anakronizmus, de tárgyilag is képtelenség, hogy a bástyákat lovasok védelmezzék.
18. Az *amazonok* valóban harcoltak Trójánál, korábban a város ellen, majd Hektor halála után királynőjük, Pantheszilea vezetésével a trójaiak segítségére siettek.
20. Az amazonoknak nem császáruk volt, hanem királynőjük.
21. *Ajax vize*: ismét szándékos fogalmi zavar: Ajax nem folyónév, hanem az ostromló görögök egyik hőse.
23. *Festung* (ném.): erődtámas; a német szó említése nem annyira anakronizmus, mint stílusmakarónikum itt. A német hadi műfaj az azonos versformájú és stílusú *Békeagérharc*-ban is előfordul:

*Es [az egérfogó] egy kis fa Festung, nagyon
Fortélyos stratagéma;*

(135—136. sor)

24. *Oreusa*: Priamosz trójai király leánya, Aeneasz felesége. Az égő Trójából valóban elmenekült, de nem „Centaurus társaival” — mivel a kentaurokhoz nem volt köze.
26. *Akhilles*: görög hőse; a felsorolt nemzeteket nem űzte ki Trójából, legkevésbé a görögöket, akik maguk az ostromlók voltak.
28. Az *ágyú* emlegetése is szándékos anakronizmus a trójai háborúban.
30. *Helena*: a spártai király megszóktatott felesége nem volt a tengernek istene.
32. *Kalugger* (szl., rég.): görögkeleti szerzetes. Ennek említése is szándékos képtelenség Helénáról szólva.
33. *mnna* (ném.): akna. Természetesen ez is anakronizmus.
34. Szándékos fogalmi zavar: arra céloz halandzsaszerűen, hogy Trója azáltal esett el, hogy a görögök a faló belsejében becsapozták harcosait.

Ugyanazt a versformát használja itt is Csokonai, amelyet Blumauer Aeneis-travesztíájából, illetőleg annak Szalkay-féle fordításából ismert meg s szívesen használt, különösen fiatalabb korában (ld. *Az istenek osztózása, Békaegérharc*), de később is kísérletezett vele komikus célzatú versében (*Aranyújításos nadrag*).

114. Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerint

Kézirata

Saját kezű kéziratban csak a későbbi eredetű, ún. „Előbeszéd” maradt fenn s közvetlenül utána az *I. Pipa-dohány* kezdő versszaka, vagyis az 1–16. sor: TF. 86b; 88ab (K.). Láthatóan a költő a vers tisztázását kezdte itt el, de nem folytatta tovább; ezt megerősíti az 1800 körüli Kosj. adata, ahol a vers a „Mások' írása” rovatban szerepel, azaz a mások lejegyzésében meglevő művek között (v. ö. Cs/ÖM. I, 99. l.). Az 1803-i Kjt.-en is előfordul, valamint az 1805 körüli Ktl.-án (Fasc. N° 5 N° 2). (V. ö. Cs/ÖM. I, 104., 106., 109. l.) Nagyon valószínű, hogy az eredeti kézirat Kazinczynál maradt, aki elfogatásakor feltehetően megsemmisítette. 1793 nyárutóján Szikszórol Kazinczyhoz küldött levelében ezt mondja Csokonai: „Békaegérhartz velem volt; irtam itten hevertembe annak elejébe teendő tractamentetskét...” (MTAK. M. Irod. Lev. 4r. 27c; a HG. II, 696. l. tévesen az 1802-ben írt levelek sorában közli, a MM. II, 780. l. már helyes keltezéssel, de nem szöveg híven.) Ez a levél mintegy választ volt Kazinczy 1793. júl. 29-án írt biztatására: „Várom a' Békaegérharcot, és a' Szent Péter énekét Lőrincor.” (KazLev. II, 303. l.)

Kiadásra szánt művei címjegyzékeire kezdettől fölvette Csokonai, s már az 1795 tavaszán összeállított EK.-t megelőzően hírt adott róla a Bétsi Magyar Merkurius okt. 21., majd a Magyar Hírmondó 1794. nov. 7-i számában közreadott „Jelentés”-ében „A' Batrachomyomachia, vagy Békaegérhartz, *Homerusból* fordítva. Ugyanaz Blumauer Úr módja szerint travestiálva. Ugyanaz bővebben, 's máj Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, mely is Satirának mondathatik: és a' Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés.” (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293–1294. l. V. ö. Cs/ÖM. I, 207. l.) De már néhány hónappal korábban értesülhetett a közönség a munkáról abból a márc. 8-án kelt debreceni tudósításból, amely Nagy Sámuel és Csokonait mutatta be a hazai közönségnek: „Nevezetes munkái még [Csokonainak]: a' Batrachomyomachia' travestálása. Ez [...] originális munka a' maga nemében, és derék —” (MHír. 1794. ápr. 4.; ld. még CsErml. 185. l.)

A költő címjegyzékei közül összesen ötön fordul elő; EK.: „CV. Békaegérhartz. Tréfás Epopéja travesztálva Homér után. *Megigazítani*.”

Fölvette az 1795–96 körüli Első számvetésre is; itt az utolsó előtti helyen fordul elő, aláhúzás nélkül, azaz föltételezen: „Batrachomy[omachia]”. Nem is jelenhetett meg 1796-ban.

Az 1801-i Vkt.-en is előfordul.

Az 1802-i ÜK. adata azért érdekes, mivel ebben két változata szerepel a témának: „2° Batrachomyomachia vagy Béka egér hartz Blumauer sze-

rónt. Magyarul travestialódott: és a' Homér Originalja is mellé tétetődött négy Könyvben." Látható, hogy — amint erről már a MHÍrn.-beli „Jelentés” tájékoztatót — a költő elkészítette a téma travesztálás nélküli változatát is, szorosan a Homérosznak tulajdonított hexameteres görög nposzparódia szerint; ez azonban, sajnos, nem maradt fenn.

Az 1802-i Mfj.-en az „Epigrammák Csiribirik. Inscriptiók, Mesék.” elnevezésű fejezetben a 6: 2. helyen található.

Közel egykorú másolata szép számmal maradt fenn a kollégiumi kéziratok kötetekben: *Az istenek osztószása*, *A' Tolvaj Isten s a Műlát omnia unans* mellett egyike volt Csokonai legtöbbet másolt műveinek (v. ö. Orokoosi Nagy 62—63. l.). Míg azonban *Az istenek osztószása*-nak — amely a versnek műfajilag is közvetlen előzménye — több mint félszáz egykorú másolatáról tudunk, a *Békaegérharc*-nak 22 közel egykorú másolatáról van csak tudomásunk: a másolatok kisebb száma azzal magyarázható, hogy Márton József már 1813-ban kiadta a verset, míg *Az istenek osztószása* csak 1845-ben jelent meg Kföldy kiadásában. A 22 másolat is jóval több, mint amennyit a korábbi kutatók ismertek: a HG. négy sárospataki kéziratból szerkesztette össze szövegét (ld. HG. I, XLX—XX. l.). Orokoosi Nagy hét debreceni és két sárospataki másolatát említi a versnek (ld. 80. l.).

A másolatok között csak egy van, amely lényegesebb szövegtelérést mutat: a Zilahi Jánosé (DebrK. R 1173: 31b—57b); ebben az *I. Pipa-dohány* vége (252—279. sor) s a *II. Pipa-dohány* első versszaka (280—289. sor) előtt a többi másolat szövegétől (v. ö. Szilágyi F.: ItK. 1970: 26—28. l.). Mivel Zilahi János Csokonai kollégiumi szobatársa s közeli barátja volt, föl kell tételeznünk, hogy a *Békaegérharc* összvegét őrizte meg számunkra, ahogy más egykorú Csokonai-vers ősváltozatát is ő jegyezte le. Ez lehetett talán az a változat, amelyre az EK.-ban ezt a megjegyzést tette a költő; „Megigazítani”. Mindenesetre a Zilahi kötetében található szövegváltozat kezdetlegesebbnek látszik a más kéziratokból ismert szövegeknél. Máskülönb Zilahi másolata lényegében meggyezik a máshonnan ismert szövegekkel. Alapszövegül azonban nem csupán korábbiak, kezdetlegesebbnek tűnő szövegrészletei miatt nem vehettük ezt a kéziratot, hanem pontatlan lejegyzése miatt sem.

Itt kell megemlítenünk, hogy Engel Károly Csokonai *Békaegérharc*-ának 1816-i román fordításáról szóló tanulmányában hivatkozott egy olyan részletre, amely nincs meg a magyar eredetiben: „a negyedik ónek végén a békák diadalmenetét meglehetősen sikamlósan festő két versszak egy magyar kiadásban sem fordul elő. Valószínűleg tehát, hogy Kontz fordítása a *Békaegérharc* első, magyarul feledésbe ment változatát őrizte meg számunkra” (NyIrK. 1—4. sz. 47. l.). A Zilahi János másolta összveg ismeretében mégis azt kell mondanunk, hogy a *IV. Pipa-dohány* említtett két pajkos versszaka a fordító tréfás betoldása lehet.

A legbiztosabb szöveg(ek) kiválasztásához Csokonai fennmaradt 14 *manuscript* tisztázata csak igen kis támpontot nyújt: ebben ugyanis a 6. soros ún. „Előbeszed” későbbi eredetű (ezért hiányzik valamennyi állatunk ismert másolatból), a letisztázott első strófában (7—13. sor) pedig nincs olyan kritikus szó vagy szövegrészlet, amely alapot adhatna az elhatárolásra. Csupán az *I. Pipa-dohány* prózában megfogalmazott rövid summázata látszik alkalmasnak erre a célra: s valóban meg is állapítható öt eltérő változat; ám e rövid tartalmi összegezés szövegvezető még egyáltalában nem jelenti azt, hogy a verses szövegek is

megegyeznek az adott kéziratokban. Így e summázatok is legfőljebb a kéziratok filializációjának megállapításához nyújthatnak némi segítséget.

Egyéb szövegeltéréseket is figyelembe véve megállapítható bizonyos összefüggés, rokonság az egyes kéziratok között, s helyesírási és logikai szempontok alapján kiválasztható a legmegbízhatóbb, leghitelesebbnek látszó szöveg.

Csokonai autográf töredékétől (K_1) s Zilahinak az ősfoglalnázványt őrző másolatától (K_2) eltekintve, úgy látszik, hogy a költő által meg- egyengetett végleges szöveget Sárospatakon másolták: a sárospataki Kollégium Nagykönyvtárának négy kézírata — amelyek alapján a HG. szövegkiadása is készült — nagyjából megegyezik egymással, másolási idejük is közel egykorú. Legpontosabb közülük s helyesírásában is közel van Csokonaiéhoz az 1809-ben másolt 1722. sz. kötet szövege (1—44. l.) (K_3). (Mikrofilm-másolata az MTAK. Mikrofilmtárában van a 3198. szám- mon.) Ez a kötet őrizte meg *Az istenek osztódása* legmegbízhatóbb szö- vegét is. Közeli rokonságban van vele az 1798—1803 között másolt 257. sz. sárospataki kézirat szövege (90—141. l.) (K_4), valamint az 1808 körüli 1716. sz. (14b—22a) (K_5) s az 1728. sz. (49—93. l.) (K_6). (Megjegyzendő, hogy ezek közül csak a 257. s az 1728. sz. kötetről bizonyítható kéteég- telenül, hogy Patakon másolták.)

Szántó Dánielnek 1807-ben készített, Prágában őrzött másolata (MTAK. Mf. 162/V: 35—89. l.) (K_7) közös eredetű a NZs. 1810 körüli másolatával (265—297. l.) (K_8). A Zsoldos által ismertett (ItK. 1961: 473—478. l.), 1807-ből származó Tóth Mihály-gyűjtemény szövege (52—91. l.) (K_9) szintén némi rokonságot mutat a NZs. másolatával.

A MTAK. 1808-körüli Ms. 17. jelzetű kézírata (1a—10b) (K_{10}) az OSzK. Oct. Hung. 1696: 36b—53a másolatával (K_{11}) van kétségtelen rokonságban, noha az utóbbi lényegesen romlottabb szövegű.

Az 1808-i MTAK. RUI 159: 129—158. l. (K_{12}) szövege az 1810-ből származó RUI 59: 50a—65b (K_{13}) szövegével mutat szoros rokonságot.

Török Jánosnak 1809 szeptemberében Váradon készített másolata (MTAK. RUI 8-r. 4. sz.) (K_{14}) azért érdemi meg külön is figyelmünket, mivel Toldy erre hivatkozik, mint kiadása forrására: „A mely kézirat- nak én vagyok birtokában Török János pataki deák által íratott le Vára- don, sept. 1809., nagy szorgalommal és pontossággal; s miután számos eltérései a Mártonétól jobb eredetire mutatnak, kevés kivétellel, azt kö- vettem kiadásomban.” (944—945. h.) Ehhez hozzá kell tennünk, hogy meglehetősen sok helyen eltért tőle Toldy. Török János másolatával kö- zeli rokonságot mutat az MTAK. *Analecta* (1a—9a) másolata (Stoll 522. sz.) (K_{15}).

Az OSzK. Oct. Hung. 1137: 34b—56b (K_{16}) Márton 1813-i kiadásán alapul, így nem számíthat különösebb érdeklődésünkre.

Szövegváltozat-mutatónk elkészülte után még néhány újabb másolata s egy ismeretlen kiadása bukkant föl a szatírának. Ezek szövegkritikai szempontból érdemleges új változatokat nem tartalmaznak: eltéréseik besorolhatók a korábbi kéziratok alapján megalkotott típusokba. Ezért szükségtelennek látszott, hogy hosszadalmas egybevetéssel ezeknek anyagát is teljes részletességgel besoroljuk mutatónkba, csupán a már ismertektől elütő (szinte kivétel nélkül szövegromlásból magyarázható) változatokat tüntetjük ott föl.

Az újabban előkerült másolatokat a következőkben lejegyzésük ideje szerint, időrendben ismertetjük.

Megtalálható a szatíra Debreczeni P. Dániel 1806-ban, föltehetően Debrecenben másolt, budapesti magántulajdonban levő gyűjteményében is, amely Csokonai több fontos szövegváltozatán kívül (v. ö. Cs/ÖM. I, 185. l.) az *istenek ostromlása* másolatát is megőrizte. Ebben 20. sorsszám alatt a 42–76. lapon *Batrachomachia* vagy *Béka-Egér Harcz Travestálva Homerból* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel található a vers (K₁₇). A végén ugyancsak utal a másolat a szerzőre: „Cs. V. M. ál [= álta].” Közeleli rokonságot mutat a K₇₋₉ és a K₁₈ kézirat, s némi kapcsolata van a K₁₈ másolattal. Fontosabb eltéréseit mutatónkba is fölvevük. A trocheusokban frt ún. „Előbeszéd” hiányzik belőle.

Az előkerült Zilai Sámuel-gyűjteményben, amelyet Stoll (600. sz.) még lappangónak jelzett, A' Béka's Egér Hartz Homérusból travestálva címmel, V. Cs. névbetűkkel található, az 2–54. oldalon (K₁₉). (A korábban Losconon magántulajdonban őrzött, 1808-ban [Hajdú] Sámsonban másolt kötet a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található Ms 81/3 jelzeten.) A másolat — akárcsak a K₇ — a K₇₋₉ s a K₁₈ kézirattal mutat rokonságot. A strófák „Pipa-dohány”-onként számozva vannak, a trocheusok „Előbeszéd” ebből is hiányzik. Meglehetősen nagy számú benne a szövegromlás. A feltűnőbb eltéréseket mutatónkba is fölvevük.

Ugyancsak a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található Borbély Jánosnak 1803–1813 közt másolt gyűjteménye, az „Observationes variae”. (Jelzete: Ms 92/1). Ebben a 37b–44a oldalon csonka formában, a következő címmel található Csokonai szatírája: „*Batrachomyomachia* v. A' Béka és Egér Hartz, fordította Homerusból szabadon Cs. V. M.” (K₂₀). A másolat a 743. sornál (*Mészvájó rettentette*) megszakad, bár az utána következő üres oldalak (44a–45b) azt jelzik, hogy még folytatni készülökzta másolója. Az „Előbeszéd” e másolatban sincs meg, az *I. Pipa-dohány* éléről is hiányzik a summázat. Föltűnőbb szövegtérítései (záróval szövegromlások) a szövegváltozat-mutatóban is utalunk.

Lappangásból bukkant elő a „Dávidné Soltáriból kiválogatott Énekek” című 1814-i gyűjtemény is, amely korábban a Csokonai Kör könyvtárát is volt (h. Stoll 647. sz.). Jelenleg a debreceni Déri Múzeumban található V. 604/308 jelzeten; a 180–211. oldalon fordul elő benne Csokonai verse *Batrachomyomachia* [1] azaz *Béka Egér Hartz* címmel (K₂₁). Az „Előbeszéd”-et ez a másolat sem tartalmazza. Számos szövegtérítéssel magyarázható: a fontosabbakra utalunk mutatónkban. Némi rokonságban van a K₇-vel.

A kiskunhalasi Thorma János Múzeum 1823/24-i Gózon Imre-énekes-könyvnek másolatával részletesen foglalkozott Vorák József Csokonai *Halkungérharca a kiskunhalasi Gózon Imre énekes-könyvben* című tanulmányában. (A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1969–70. Debrecen, 1971. 641–554. l.) A gyűjtemény, amely a kiskunhalasi múzeum Adattárában 3000. szám alatt található, a 39–90. oldalon tartalmazza Csokonai szatíráját *Batra Comymachia Béka Egér harc* címmel, „Homérusból travestálva Cs. V. M. Négy pipa dohányokba” alcímmel (K₂₂).

A másolatot, amelyet akkor még a 12. ismert kéziratként tartott számon a kutatás (ld. Vorák i. m. 552. l.), részletesen tárgyalta fölfedezője, átnutalva a kiadásokhoz (HG., ÖV. stb.) képest található fontosabb eltéréseire, s nem egy esetben helyesbítve is a kiadások szövegét (ld. i. m. 644–651. l.).

Föltűnő, hogy a Csokonai autográf lejegyzéséből ismert „Előbeszéd” itt „Az olvasóhoz” címmel a vers végén található (90. l.). Az olvasóhoz

intézett „epilógus” után még egy Phaedrus-idézet is következik a másolatban: „Servitus obnoxia quia quod volebat, non audebat dicere, adfectus proprios in fabulas transtulit Phaedrus.” Vorák József föltételezte, hogy az idézetet maga Csokonai kapcsolta verséhez (ld. i. m. 561. l.); mi valószínűbbek tartjuk, hogy a másolótól került oda, akárcsak *Az istenek osztozása* hasonló latin idézetei.

A Gózon Imre-gyűjtemény másolatának eltéréseit nem vettük föl szövegváltozat-mutatónkba, mivel a legfontosabbakat Vorák József feldolgozta idézett tanulmányában.

A verset a budapesti Ráday Levéltár K. 1. 363 jelzetű címtelen kéziratok gyűjteménye is tartalmazza (1–22. és 42. l.) (K₂₂), amelyben ezen kívül Csokonai két hosszabb epikus műve található: *Európa Kis Asszony el ragadtatása* (= *A Tolvaj Istene*) (23–33. l.) s *Az istenek Osztozása* (33–42. l.). Tárgyalt versünk címe a kéziratban: *Batrachomimachia azaz Az Eger- és Béka Hartz, Homérusból fordítva és Travestálva Csokonai Mih: által*. A másolat erősen romlott szövegű: idegen kéz később számos helyen átjavította, helyesbítette. Szövegkritikai szempontból nincs jelentősége. A „Pipa Dohány”-okat külön-külön sorsámozza.

Közel egykorú másolata megtalálható a miskolci Lévy József Tudományos Könyvtár A 6193/II. jelzetű kötetében is (149–183. l.) (K₂₃), amelyben *Az istenek osztozása* és *A tolvaj isten* másolata is megvan több, korábban ismeretlen Csokonai-vers társaságában (v. ö. Szilágyi F.: *Öt ismeretlen és egy új Csokonai-vers*. StudLit. XXIV. [1986]. 95–112. l.). Megvan *A Béka eger hartz hajdan* címmel egy másolata (a szerző említése nélkül) a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattárában is (újabb szerzemény, jelzete nincs.)

A kéziratok másolatok mellett még egy ismeretlen szövege került elő a szatírának: egy illusztrált ponyvakiadás, amelyet e kötet sajtó alá rendezője fedezett föl a prágai EKvt.-ban, a Kubelik (Széll) különgyűjteményben (K₂₄).

A 66 H 591 jelzetű füzet címlapja hiányzik: a *Békaegerharc* mellett (1–33. l.) Csokonai *Dorottya*-ját tartalmazza. Valószínűleg Debrecenben nyomták, a múlt század második felében.

Szövegkritikai szempontból nem sokat mond számunkra, mivel — amint megállapítható — a korábbi kiadásokon: Márton József és Toldy kiadásán alapul, átveszi azoknak önkényes „szépitő” megoldásait (pl. az 576. sorban). A trochaikus „Előbeszéd” hiányzik a kiadásból s hiányoznak a Mártonnál s Toldynál található jegyzetek is. Legfőbb értéke a szöveget illusztráló naív bájú, kissé kezdetleges tizenkét fametazet. (A kiadásról ld. részletes leírásunkat: *Csokonai Békaegerharcának ismeretlen illusztrált kiadása a múlt századból* CsMűv. 379–383. l.)

Tóth István 1832–1843-ból származó dallamgyűjteménye (K₂₅) csupán a vers „Fel fohászzkodás” elnevezésű részletét (7–13. sor) tartalmazza, a kottával, a kötet címlapjának belső oldalán. Tóth István gyűjteményének kolozsvári másolatában szintén megvan a „Fel fohászzkodás” (ld. Stoll 780. sz. Mikrofilm-másolata: MTAK. A 2/II).

Márton József az 1813-i bécsi kiadás (*Csokonai V. Mihály poetai munkái*) IV. kötetéhez „A’ kiadónak némelly jegyzései” címmel jegyzeteket csatolt, ahol többek között egy hozzá intézett magánlevelet is közölt; ebből a Dunántúlról, Székesfehérvárról származó levélből derül ki, hogy a levélírónak birtokában volt a vers egy másolata, amelyre Csokonai sajátkezűleg vezette rá jegyzeteit és magyarázatait: „Megvallom, any-

nyival inkább sajnálottam, hogy ennek [ti. a kiadásnak] kijövetele előre ki nem volt hirdetve [...] különben el nem mulattam volna közleni Professor Urral, azokat a Magyarázatokot, melyeket ez a Poéta circa 1800 a' házamnál megfordulván tulajdon maga irt a' nálem már akkor megvolt Békaegérhartz Kézírása végére." Sajnos, ez a nagybecsű kézirat elkallódott, s a levéltár is csak a 83. versszakhoz fűzött jegyzetet közölte, amelyre a megfelelő helyen hivatkozunk, illetve idézzük.

A kiadások szövegeivel is foglalkoznunk kell, mivel ezek is szövegváltozatokként jönnek számításba.

Márton — amint erre Toldy is utalt — nem nevezte meg forrását: „A Békaegérharcot Márton adta ki először 1813-ban, Csokonai négykötetes kiadásában; milly kéziratból, nem mondja.” (943—944. h.) Márton nyilvánvalóan a cenzúra nyomására, de mégis nehezen menthető módon — önkényes változtatásokat végzett a szövegen, politikai mondánivalóját erősen megszelídítve. A megoldás az lett volna, ha a kritikus részeket kipontozza, ahogy nem egy esetben tette. A kiadáshoz fűzött jegyzeteiből kitétnék, hogy több kéziratból dolgozott; a 18. jegyzetben például ezt írja: „Ebek harmincadjától. Némely kézírásban így van, E b e s.”

Köföldy láthatóan támaszkodott (az önkényes változtatásokban is) Mártonra, de több más kézirat ismerete is kiderül kiadásából.

Toldy szövegkiadásáról elmondtuk, hogy a K₁₁-en alapul, de a kritikusabb részeknél ő is jobbnak látta Márton megszelídített változataihoz folyamodni.

A HG. — nehezen helyeselhető módon — a négy sárospataki kéziratból és az előző kiadások szövegéből „összeszerkesztve” közölte a verset; érteleme azonban, hogy az előző kiadók által megszelídített politikai vonatkozásokat már általában az eredetihez híven adta.

Kiadásunk, amint már jeleztük, Csokonai autográf Töradéknél (K₁) a sárospataki 1722. sz. kéziratot szövegén (K₂) alapul; esetenként, ahol nyilvánvaló elírás vagy tévedés van, más kéziratok alapján emendáltuk a szöveget, s erre a szövegkritikai jegyzetekben mindenütt utalunk.

Megjelenése

Már a költő kiadási terveiben kezdettől szerepelt a később is újra meg újra fölvette címjegyzékeire, csak halála után jelenhetett meg.

Előként Márton adta ki 1813-ban, Csokonai munkáinak négykötetes kiadásában (PM. I, 1—43. l.), mint láttuk; forrásának megjelölése nélkül, önkényes szövegváltoztatásokkal. Hogy általunk ismeretlen kéziratokat is használt, azt bizonyítja az *I. Pípa-dohány* summázása, amelynek ott közölt szövege nincs meg az ismert másolatokban. A 40. jegyzetben is hivatkozik arra, hogy „némely kézírásban Strófát” talált Stróf helyett. Ilyen kézirattal mi nem találkoztunk.

A vers kiadását Márton a következőkkel indokolta: „A' Békaegérhartz kiadása nem volt eleinte szándékom: de megértvén, hogy azt akkor mások magában is kinyomtatatták, én sem akartam azt a' többi Munkái közül kihagyni. A' nélkül is mindenütt kézben forog az már; ha Csokonaitól egy jámbor Magyar sem veheti rossz néven, ha néhol talponnan enyeleg” (A' Kiadó. Az olvasóhoz.)

Utána Kföldy (= Kecskeméthy Csapó Dániel) adta közre Csokonai-kiadásának *Vers-maradványok, részint kéziratok nyomán, részint nyomtatványok után* ... című III. kötetében, 1845-ben (231–316. l.). Forrását ő sem nevezte meg: föltehetően több kéziratból dolgozott, s Márton politikai óvatosságából eredő önkényes változtatásait jórészt megtartotta.

Toldy — mint láttuk — Török János másolatára (K₁₄) alapozta szövegkiadását, de helyenként támaszkodott Mártonnak politikailag megszélesített szövegére is.

Toldy kiadásához képest a HG. 1922-i kiadása hozott újat: a négy sárospataki másolatot (K₅₋₈) vette alapul, de például a 217–223. sornál csak lapalji jegyzetben, változatként vette föl a nyilvánvalóan leghitelesebb szöveget; egyébként sem mindig a leghitelesebbnek tartható változatokat közölte.

A FK. nem a HG., hanem Toldy szövegét közölte újra; úgy látszik, helytelenítette az előbbinek több kézirat alapján rekonstruált szövegét.

Vargha Balázs kiadásai (MK., ÖV., ÖV.²) a HG.-t vették alapul, annak nyilvánvaló tévedéseit is megtartva. Változtatást csak annyit végzett, hogy a helyesírás — Csokonai ejtessajátosságainak alapján — helyenként módosított, a 217–233. sort jegyzetből a főszövegbe emelte s a rímnek megfelelően is a tisztább rímet adó alakváltozatokat használta némely esetben (pl. a 700–702. sorban, ahol a HG. *adjulása ~ jélrántja* rímében a tisztább rímet adó *adjulmintja* alakot közölte). Vargha kiadta azt a terjedelmesebb magyarázatot is, amelyet a Márton által közölt levél alapján már Kföldy és Toldy is bevett a jegyzetek közé, s amelyet a HG. indokolatlanul mellőzött. A MM. 1973-i kiadásában Vargha Balázs új szöveget közölt; a kiadáshoz fűzött jegyzetében erről ezt mondja: „a ránk maradt másolatok közül a legjobbnak tekinthetőt közlöm, a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárának 1722-es számú kötetéből. Egyes hibás helyeket a többi változat alapján javítottam a kézünlő kritikai kiadás szövegét alapul véve” (MM. I, 1101. l.). Valójában egész szövegközlése jelen kiadásunk akkori kéziratán alapul: a sárospataki 1722-es másolatot is mi választottuk ki főszövegül. Mivel ilyenformán a MM. nem is tartalmazhat számunkra érdekes szövegváltozatot, a variánsok tárgyalásánál mellőzzük.

Autográf kézirat híján a lehetőség szerint leghitelesebb szöveg meghatározása — a megtalált újabb változatok alapján — a jelen kritikai kiadás feladata maradt.

Keltekzése

A vers közeli rokonságban van a költőnek *Az istenek osztódása* című első nagyobb verses politikai szatrájával. Mint annak, úgy ennek is Aloys Blumauer osztrák írónak Szalkay Antal által magyarra fordított *Aeneis-travestija* volt a mintája (*Virgilius Eneássa* ... Bécs, 1792.). A német eredetit szintén Bécsben adták ki *Virgilius Aeneis travestierti* címmel 1783-ban. Noha Szalkay fordítása csak 1792-ben jelent meg nyomtatásban, kéziratban már 1791-ben közkezen forgott. Ebből tanulhatta meg a költő, hogy milyen hálás frói feladat valamely antik témának a jelen eseményekre való célzatos alkalmazása (v. ö. Szauder: Ttáj. 1973. 11. sz. 41. l.).

Az istenek osztozása-ban az Ovidiusban is megtalálható mitológiai tárgyat aknáztá ki az akkor legidősebb hazai politikai esemény, az 1790/91-i országgyűlés szatirizálására.

Az országgyűlés berekesztésével a közélet iránt érdeklődő ifjút már újabb politikai esemény kerítette hatalmába, ezúttal nemzetközi tárgy: a francia forradalom, illetőleg a forradalom ellen készülő Habsburg-intervenció, amelyben hazánk is közelről érdekelve volt.

Olyan antik tárgyat kellett tehát keresnie, amelyben valamilyen háborúról, összezsapásról van szó, hogy alkalmat nyújtson a háborút leleplező politikai szatírára. Kézenfekvő volt, hogy ha Blumauer az antik irodalomban egyik klaszikus remekét, az *Aeneis*-t aknáztá ki travesztíájához, nagygyar tanítványa a másik nagy antik eposzhoz, Homéros *Iliász*-ához forduljon. Az *Iliász* azonban szerteágazó cselekményével, nagy terjedelmével nem volt a legalkalmasabb a travesztálásra. Kapva kaphatott lett a Homérosznak tulajdonított, de voltaképpen nem tőle származó kis *Iliász*-paródián, a *Batrachomyomachia*-n, amelyet a jezsuita Jacobus Balde öt hexameteres énekre bővítve latinul is feldolgozott a XVII. században (v. ö. HG. II, 563. l., Szilágyi F.: ItK. 1970: 14–15. l.).

Láttuk, hogy 1794-i *Jelentés-e* s az 1802-i UK. szerint is elkészítette a Homérosznak tulajdonított *Batrachomyomachia* szó szerinti fordítását is. Hogy ez Blumauer Aeneis-travesztíájától függetlenül jött-e létre, s csak valamivel később öltöztette-e át, a bécsi író hatására, szó szerinti fordítását, nem dönthető el; valószínű azonban, hogy már a görög eposzparódia magyarra ültetése sem volt független Blumauer észbontásától: az idősebb politikai tárgynak, a francia forradalom ellen szervezett intervenciónak szatirizálásához keresve megfelelő antik irodalmi témát, juttatott a diákköltő a *Batrachomyomachia*-hoz.

Csokonai a *Békegerőszak*-nak több változatát, feldolgozását emlegeti; a *Hírei Magyar Merkurius*, illetve a *Magyar Hirnondó* 1794-i híradásában három feldolgozásról beszél. A görögből készített fordítást az 1802-ben készült UK. is említi (2°), valószínűnek látszik tehát, hogy a szó szerinti hexameteres fordítás elkészült: bizonyára ezért követi oly híven Csokonai a görög eredetit most tárgyalt travesztált feldolgozásában is. A „Blumauer Úr módja szerint” készült travesztíáról s annak a „más változathoz” alkalmazott bővebb változatról, amelyet a MMerk. említ, annyit mondhatunk, hogy mivel az UK. már csak a „Homér Originálja” szerinti fordításra s a „Blumauer módja szerint” készült átdolgozásra utal: valószínű, hogy a MMerk.-ban bejelentett harmadik változat csupán terv maradt, illetve az elkészült travesztíának lett volna egy bővebb változata.

Csokonai az eposzokról írt értekezésében (*Az epopeodról közönségesen*) a munkájáról is megemlékezik „A furcsa epopeodról” szóló fejezetben, ott írván: „munkámat még tizennyolc esztendő s ijeder koromban készitvén, munkáim közül kimustráltam” (ld. MM. II, 144. l.). Ennek alapján telte már Toldy (517–518. h.) 1791-re keletkezését, s nyomán valamennyi későbbi kiadás.

Csokonai emlékezete azonban bizonyosan tévedett; egyébként tizennyolcadik évét 1791. november 17-én, tehát az 1791. év vége felé töltötte be. Az eposzparódiában azonban olyan utalások vannak, amelyek kizárhatatlanná teszik, hogy 1792-nél nem lehet korábbi. A *II. Pipa-dohányban* (388. sor) a „Nemzeti Convent”-ről van szó; a nemzeti convent, a *convention nationale* pedig csak 1792. szeptember 21-én alakult meg a

felfüggesztett királyi hatalom helyébe (v. ö. Szilágyi F.: ItK. 1970: 16. l.). Ugyanebben a „Pipa-dohány”-ban, a 494. sorban „Barére” conventagról esik szó; *Barére de Vieusac*, a nemzetgyűlés tagja sem szónokolhatott a conventben 1792. szeptemberénél korábban. Hozzá kell ehhez vennünk, hogy a francia eseményekről értesüléseit a fiatal diák a *Békaegérharc*-ban is említett „Nóvak”-ból és „hadi Aeták”-ból (25–26. sor) merítette, s ezek némi késéssel közvetítették a híreket Magyarországra. Mindezek alapján úgy látszik, hogy ha 1791 végén el is kezdte verses szatírját a költő, de a *II. Pipa-dohány*-t is már csak 1792 utolsó negyedében írhatta meg.

Az egész mű tehát – ellentétben az eddigi kronológiákkal – csak 1792 vége felé készülhetett el.

Szövegkritika

A verses szatíra címe meglehetősen sok változatban maradt ránk. Maga Csokonai is többféleképpen használta címjegyzékain s szövegeiben.

A költőnél a következő címváltozatok fordulnak elő:

1. „*Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, Homerusból fordítva. Ugyan az *Blumauer* Úr módja szerint travestiálva.” (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293. I. v. ö. MHirm. 1794. II., 643. l.)

2. *Békegérhartz. Tréfás Epopeja travestiálva Homér után.* (EK.)

3. *Batrachomyomachia* vagy Béka egér hartz *Blumauer* módja szerint. (ÜK.)

4. *Békegérhartz*, írta Homér, általöltöztette Cs. V. M. á' *Blumauer* módja szerint. (Az epopejáról közönségesen: K 668: 86b.)

5. Csokonai többi címjegyzékén (Szv., Vkt., Mfj.) egyszerűen *Batrachomyomachia* a vers címe. (A K_1 -en cím nélkül szerepel.) A másolatokban a következő címváltozatokat találjuk:

6. K_2 : *Batrachomyomachia*.

7. K_3 : Csokonai *Batrachomyomachia* vagy *Békaegérhartz*.

8. K_4 : *Batrachomyomachia* vagy *Bék'egér hartz. Négy Pipa Dohányokba Homérból Travestálva* [!] Cs. V. M. által. (A *Bék'egérhartz* írásmód ebben az 1798–1803 között készült másolatban arra vall, hogy az eredeti – vagy annak közvetlen másolata – lehetett a lejegyző előtt.)

9. K_5 : *Batrachomyomachia*

10. K_6 : *Homerus Batrachomyomachiaja* vagy *A Béka* [!] és *Egerhartz* [!] *Travestálta, vagy a' mostani időkhöz alkalmaztatva Görögéből Magyarra fordította 's két soru versekbe foglalta. Cs. Vitéz Mihály.*

11. K_7 : *Béka 's Eger-Harcz. Homérusból travestálva. V. Cs.*

12. K_8 : *Batrachomyomachia* vagy *A' Béka és Eger Hartz Homérból travestálva.*

13. K_9 : *A' Béka 's Eger hartz Homérból. Magyarosan öltöztetett Csokonai V. Mihály által. Batrachomyomachia.*

14. K_{10} : *Batrachomyomachia Homérusból travestálva Cs. M. által.*

15. K_{11} : *A' Békák és Egerek Hartza Cs. V. M. által*

16. K_{12} : *Béka Egér Hartz*

17. K_{13} : *Batrachomyomachia* vagy *Bék-egér hartz. jadvotta Homerus, általtette Csokonai Vitéz Mihály*

18. K₁₄: *Batrachomyomachia* vagy *Bék-Egér Hartz*. Csokonay V. M. Le-tsipte Török János P. [= Pataki] D. [= Deák]
19. K₁₅: *Batrachomyomachia*, vagy is: *A' Béka 's Egér Hartz*; Homérusból travestálva: Csokonai Vitéz Mihály által...
20. K₁₆: *A Béka-egérhartz*.
21. K₁₇: *Batrachomyomachia* vagy *Béka-Egér Hartz Travestálva Homerból*. Cs. V. M.
22. K₁₈: *A' Béka 's Egér Hartz Homérusból travestálva* — V. Cs. Csokonai Vitéz Mihály' egynéhány Irott Munkái. — Sámsonb[an] 13^{dk} Juniusban 1808. Zilai Sámuel által.
23. K₁₉: *A' Béka és Egér Hartz, fordította Homérusból szabadon Cs. V. M.*
24. K₂₀: *Batrachomyomachia* [!] az az *Béka Egér hartz*
25. K₂₁: *Batra Comyomachia Béka Egér hartz Homerból travestálta Cs. V. M.*
26. K₂₂: *Békaegérharc*.
 PM. (Márton): *Békaegérhartz Homérus Batrachomyomachiája szerint írta Csokonai Vitéz Mihály*.
 Kföldy: *Béka* [!]-egér-harcz. Homérus *Batrachomyomachiája* szerint Csokonai Vitéz Mihálytól.
 Toldy: *Békaegérharc*. Írta Homér, általöltöztette Cs. V. M. a *Blumauer* módja szerint. A címről Toldy azt írja, hogy „Csokonainak értekezéséből az epopeáról [...] vétésett által” (1945. h.).
 HG.: A K₂ szerint.
 ÖV.: A HG. szerint.
 ÖV.²: az ÖV.-beli címtől annyiban tér el, hogy a végén két ezónyi hozzatoldás található: „pipázás közben”. Ennek alapja a HG. lehetett, ahol nem a címben, hanem közvetlenül az „Előbeszéd” fölött található ez az utalás: „Pipázás közben.”
 MM.: *Batrachomyomachia* vagy *Békaegérharc*

Csokonainak 1793-ban Kazinczyhoz írt versében (*Trocheus lábakon*) a levelében *Bék-egérharc* alakban fordul elő a vers címe:

„*Bék-egérhartz*, Tempelfőm, vélem itten voltanak” (161: 45. sor).

Arra gondolhatnánk, hogy a vers ritmusa miatt történt elízióval van dolgunk, de a verset követő prózában is így szerepel a cím: „*Békegérhartz*: vélem volt...” (Ld. MTA. Lev. 4. 27/c.) Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy a *Bék-egérhartz* alakot tartotta helyesnek, a Márton József bírálatát meg is rótta, amiért nem így közölte a címet: „Márton megmutatá, mit lehet tőle várni [...] Az első strophához a' *Békegérharc*hoz, melyet *Békaegérharc*znak *corrigált*, még muzsikai *compositiót* is tevé” (Kaz. Lev. X, 396. l.).

Csokonai tehát az 1793-ban írt versében és levelében mestere ízléséhez igazult, de később sohasem használta az összevont szótagú változatot.

Az ismertetett címváltozatok közül az alapszövegül választott K₂ címét tartjuk meg, amely lényegében megegyezik Csokonainak a MMerk.-ban az MK.-on használt címváltozatával; kiegészítjük azonban a Bétsi Magyar Merkuriusban, (illetve a Magyar Hírmondóban) a az ÜK.-ban található alcímmel: *Blumauer módja szerint*. A jegyzetanyagban egy-egy alkalom okából *Békaegérharc* címmel (röv.: BékH.) hivatkozunk az epopeuródiaira.

A kéziratok közül a sárospataki K_2 látezott legalkalmasabbnak arra, hogy alapszövegül használjuk, de — ahogy volt róla szó — szövegűesség, pontosság tekintetében ez sem kifogástalan: ezért kénytelenek voltunk helyenként emendálni, amint az egyes szövegváltozatoknál utalunk is rá. Ahol nem lehet biztosan dönteni a szövegűesség kérdésében, ott nem módosítottuk alapszövegünket, csupán előadjuk kételyeinket, s valószínűsítjük a hiteles megoldást. Alapszövegünkben az egy számnév végig edgy írásformában található. Mivel ez az írásváltozat előtt Csokonai gyakorlatától, a költő helyesírása szerint *eggy*-re változtattuk; erre a szövegkritikai jegyzetekben külön nem hivatkozunk. A magánhangzók időtartamát alapszövegünk nem jelöli következetesen, ezért ezt Csokonai gyakorlatának megfelelően végig emendáltuk, az *i*, *ö*, *ü* hangok esetében külön utalás nélkül. A központosítás kérdésében is emendálnunk kellett az alapul vett szöveget, mivel az csak elvéve alkalmaz írásjeleket. Ennek során tekintetbe vettük a későbbi kiadások megoldásait; emendálásunkra ez esetben sem utalunk külön a jegyzetekben.

Mivel csak a tizenhét kezdő sor maradt ránk autográf lejegyzésben, s mivel nem minden esetben dönthető el teljes határozottsággal, hogy a szövegváltozatok közül melyik származik a szerzőtől, s melyik szövegromlás eredménye, minden variánst számba kell vennünk.

A változatokat, változtatásokat római számokkal jelöljük, utánuk következik a kéziratok felsorolása; ahol valamelyik szövegváltozat mellől hiányzik a felsorolás, az úgy értendő, hogy valamennyi másutt említett kézirat ebbe a szövegtípusba tartozik.

Az eredetileg hétszoros blumaueri versszakot némely másolat (K_{10} , K_{14}) helykímélés okából négy sorra bontotta úgy, hogy az 1—2., a 3—4. és az 5—6. sor egymás mellé s nem egymás alá került.

Némely kézirat a versszakokat megszámozza; van, amelyikben folyamatosan 1—145-ig halad s van, ahol „Pipa-dohányonként” újakezdődik a számozás. Az alapszövegül használt K_2 is számozza a versszakokat, mégpedig a versszakok kezdő sora elé írt arab számokkal. Csokonai autográf töredékében az első versszak fölött középen római egyes szám van; ennek alapján föltehető, hogy végig római számokkal akarta megszámozni a versszakokat, akárcsak az *Aranyújtitás nadrag* eredeti kéziratában.

Márton kiadása a vers egyes szavaihoz jegyzeteket csatolt, amelyeket a későbbi kiadások is átvettek. E jegyzetek a kéziratok másolataiból hiányoznak, noha egy részük — amint részletesebben is szólunk majd róla — föltehetően Csokonaitól származik. Alapszövegünk nem tartalmazza a jegyzeteket, ezért a főszövegben csupán mutatószámokkal utalunk rájuk, s a szövegkritikai fejezet végén közöljük őket (egységesség okából nem tesszük kivételt a biztosan Csokonaitól származó, hosszabb „33a” jegyzettel sem, amelyet Márton nem a „Jegyzések és magyarázatok” sorában, hanem a P.M. IV. kötetében külön közölt).

Némely kéziratban, így az alapszövegül használt K_2 -ban is az *I. Pipa-dohány* cím a 27. sor után következik, ahol a történet voltaképpen elbeszélése megkezdődik. (Hasonlóképpen fordul elő a K_4 -ben, a K_{12-13} -ban; a K_2 -ben *xx* tagolja e helyen a költeményt, bár e kéziratból hiányzik maga az *I. Pipa-dohány* fejezetcím.) A kiadások Mártontól fogva a 13. sor után közlik a fejezetcímet, Csokonai autográf töredékében azonban közvetlenül az ún. „Előbeszéd” után, a 7. számú sor előtt található

a fejezet címe és summázata. Így mi is az autográf K₁-hez igazodtunk s a K₂ szövegét ennek megfelelően emendáltuk.

A HG.-ban — mint volt róla szó — a vers élén a cím után ez az utalás található: „Pipázás közbe.”; az ÖV.² ezt az utalást a címbe olvasztotta. Mivel Csokonai autográf töredékében nem fordul elő, nem közöljük.

1–6. A K₁ alapján; némi helyesírási eltéréssel beillesztette a költő Az epopeáról közönségesen című értekezésébe is, ezzel a megjegyzéssel: „Munkáim közül [a Békaségérharc-ot] kiemeltém, de jó Uraimnak s barátainak kérésekre meg egyengetvén [...] a kiadónivalók közé békittattam, és előbeszédül ezt a Trochaicust föggesztettem elejébe:

*Ebbe' azt kérded mi jó? —
Nintsen írva Serio:
Melly hibámat vékonyítja,
'S a' mi benne jó, nagyítja.
Az Homér' játéka
Játéza újabb tréfa itt.”*

(MTAK. K 668: 87a)

A megjegyzésből is látható, hogy Csokonai e hat trocheusi sort később. 1800 körül írhatta verse elé, ezért is hiányzik a kéziratos másolatokból. Az eredetiben e versszaknak nem volt külön címe, Toldy látta el „Előbeszéd” címmel, bizonyára Csokonai említett értekezése alapján, amint erre a jegyzetekben utal is; „Cs. önkeze szerint van [...] az „Előbeszéd” is, mely itt először jelenik meg.” (1945. h.) Csokonai valóban „előbeszéd”-ként említi ezt a strófát, ezért e címét meghagyjuk, noha a K₁-ből hiányzik.

Márton a voltaképpeni I. versszaknak is címet adott: „Felfohászkodás.”; ezzel nyilvánvalóan az eposzkezdetet jelentő latin „invokáció”-t akarta jelezni. Mivel Csokonai autográf töredékében ennek nincs nyoma, elhagyjuk.

Az autográf K₁ szerint ezzel a versszakkal kezdődik az első rész, az „I. PIPA-DOHÁNY”. Némely kiadásban, így az alapszövegül használt K₂ ban is, szövegszerűen van kifejezve a sorozám: „első Pipa dohány”; másutt — például a K₃-ban — arab számmal. (A K₁-ben a fejezetcím után pont van.)

A kiadások Mártontól az ÖV.²-ig szövegszerűen jelezték az egyes fejezetek sorozámozását. Mi a K₁-hez igazodva római számokat használunk; ezt igazolja Csokonai értekezése is az epopeáról, ahol ezt írja: „IV pipa-dohányra, vagy is IV könyvre osztottam [versemet]” (ld. HG. II, 553. l.; a MM. [II, 144. l.] a szövegszerű megoldást választotta).

A fejezetcím alatt következik a K₁-ben a fejezet tartalmának rövid summázata. Ennek szövege megegyezik alapszövegünkkel (K₂), csak helyesírásában tér el attól némiképp. Mi az autográf K₁ szerint közöljük.

A summázata szövege némely kéziratban és kiadásban eltér a K₁-étől; a K₁ szerinti I. változat még a következő kéziratokban található: K₄, K₅, K₇, K₈, K₉, K₁₀, K₂₀. Ezt közölte Toldy is. Némely kéziratban (K₁₁, K_{12–14}) és helyett a kötőző olvasható.

II. E változat annyiban tér el az I.-től, hogy a *halál*-nak *hucskos* jelzője van, nyilvánvaló utalásként a vers 258. sorára. Ez a változat a K_2 -ban és a K_{22} -ben fordul elő; e szerint közölte a HG. és az ÖV. — ÖV². is.

III. A' Béka 's Eger Hertzegnek, a' Béka Királlyal való Barátság, 's annak ez által lett Halála (K_{16}).

IV. Az Eger örökös Hertzegnek, a Békák Királlyával való barátsága.

V. Az eger örökös Herczegnek a' Béka Kgyal [= Királlyal] való megismerkedése és halála (K_{17}).

VI. Mártonnál így fordul elő a summázat: *Az Eger Printznek a' Béka Királlyal való ismeretsége és halála*. Az általunk ismert kéziratokban ez a változat nem található meg.

Kföldi bizonyára Márton alapján közli ugyanezt a szöveget.

VII. Némely kéziratból (K_{18}) hiányzik a summázat, úgyszintén a ponyva kiadású K_{23} -ból s a K_2 -ból. A K_2 az I. változatot tartalmazza, előtte ezzel az aláhúzott utalással: „*Contentum libri.*” [= A könyv tartalma.]

Visszatérve alapezövegünknek az előzőekben már említett helyesírására: a K_2 következtlen az igekötők helyesírásában, bár többnyire a költő ekkori használatának megfelelően külön írja az igétől; e tekintetben — külön utalás nélkül — egységesítettük a főszöveget. Következetlen a másolat az -n határozórag használatában is (általában hosszan, kettőzve használja: *vízenn, szárazonn* [158. sor], de egy sorral lejjebb pl.: a *Mind ezenn, mind pedig azon*), ezt is egységesítettük; bár Csokonaira ekkor jellemzőbb a mássalhangzó-kettőzés (v. ö. Cs/ÖM. I, 191. l.), mivel a *Békaegerharc* ránk maradt autográf töredékében röviden fordul elő (*térdemen* [13. sor], ezért e szerint emendáltuk a másolatot, külön utalás nélkül. Az ún. kétjegyű mássalhangzók nyúlását kezdettől az első elem kettőzésével jelölte (ld. uo. 193. l.), ezért a másolat *szez, gygy, nygy* írásmódját (pl. *viszeza, megygy*) e szerint emendáltuk. A K_2 másolója a *lessz~lessz* írásában is ingadozik: mi — a költő akkori gyakorlatának megfelelően — az utóbbi változathoz igazítottuk az igealak írásmódját, külön utalás nélkül; éppígy a *szöll(ít)~szöll(ít)* esetében is ingadozik a másolat (ahogy a költő maga is ekkoriban: az utóbbi, hosszú magánhangzós változat szerint egységesítettük a főszöveget. Hasonlóan egységesítettük az -ul, -ül (*ül, -ül*) toldalék, az a~a', e~e' névelő, ill. névmás ingadozó használatát.

7—13.	E versszakot az autográf K_1 szerint közöljük.
9.	Némely kéziratban <i>Nekem</i> helyett <i>nékem</i> van; ez nyilvánvalóan hibás alak: az <i>Énekem</i> -mel a <i>nekem</i> ad tiszta rímet.
11.	Némely kéziratban <i>Hogy kezdhessek Énekembe</i> így: <i>Ro/ Hogy kezdhessem énekemet</i> Ez a romlott szövegű változat a 12. sorral nem rímel.
15. I.	<i>le írásába</i>
II.	<i>Ro/ leírásában</i> K_2 , K_{16}
III.	<i>Ro/ le írásához</i> K_2 , K_{17}
16 I.	<i>Fegyverek mint</i> K_{11} , K_{17-8}
- Toldy s utána minden kiadás az I. változatot közölte. Toldy azt mondja kiadása jegyzeteiben, hogy a strófát Csokonai autográf szövege szerint közli: „Az első vszakban: Fegyverek mint ro ... Cs.

önkeze szerint van." (945. h.) Csokonai autográf töredékében (TF. 88b) valóban így található, tehát ezt kell hitelesnek elfogadnunk.

- II. *Pegyzerek hogy*
  - I. *szörnyű tsatájába*
  - II. *véres tsatájába* K₂, K₁₀
  - III. *szörnyű táborába* K₄

A legtöbb kéziratban előforduló I. látszik leghitelesebbnek. Némely változatban *tsatájában(n)* olvasható s *Mars* a *Mars* alakváltozattal szemben. Csokonaira az -n határozórag nélküli alak s a *Mars* alakváltozat a jellemzőbb.
- I. *Mikor mint a' földtől*
  - II. *Middn mint a' Földből* K₇₋₉, K₁₄

A kéziratok többségében előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk: a választékosabb *Middn* költészóval szemben a *Mikor* jellemzőbb Csokonaira; a ragok közül is a -től a logikusabb: Uranosz Gaestől, a Földtől nemzette a Titánokat.
- I. *Granateros* Némely kéziratban *Grándáteros* van (K₁₂₋₁₃). Az ékezet nélküli alakot kell hitelesebbnek tartanunk: a „Nóvákban” és „hadi Actákban”, ahonnan Csokonai értesüléseit szerezte — az idegen nyelvű források alapján — ékezet nélküli alakok szerepeltek; pl.: *granatos* (MKur. 1810, I, 543. l.) (TESz.).
- I. *Úgy rohant*
  - II. *Úgy rohan* K₄

A múlt időt használó I. változat a logikusabb.
- I. *Hatalmas Armádája*
  - II. *Izsonyú Armádája* K₁₃
  - III. *Hatalmas Armádájok* K₁₀

A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek, bár nyelvtanilag a III. is elképzelhető Csokonai nyelvhasználatában. Több kéziratban s kiadásban — Toldynál s az őt követő FK.-ban — *armádája* van, a HG.-ban, az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben *ármádája*, a K₁-ben *ármádája*. A régi nyelvben is ingadozott a szó alakja; a TESz. *armada*, *armáda*, *ármáda*, *ármada* alakokat közöl; a rím nem dönti el a kérdést, ezért meghagyjuk a K₁-ben használt alakváltozatot; Márton és Kföldy is ezt közölte.
- I. *A K₁₉-ben található puskájok* változat megfelel a 22. sor *Armádájok* rímzavának.
- I. *Nóvákba*
  - II. *Nóvákban* PM.—ÖV.³
  - III. *Ro/ Napokba* K₂

Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg; Mártontól fogva a kiadásokban található -ban ragoz alakok a sajtó alá rendezőktől származhatnak.
- I. *Írva 's a' hadi Actákba* K₂, K₄, K₁₅
  - II. *Írva a hadi actákba* K₂, K₄, K₇, K₁₀₋₁₁, K₁₄

- III. *Írva a hadi aktákban*
 IV. *Írva a 'hadi Aktákban K₂, K₁₂*
 A kiadásokban Mártontól fogva a III. változat szerepel, annyi eltéréssel, hogy K₆dynél s Toldynél actákban található. Az I. a leglogikusabb.
27. Mint volt róla szó, némely másolatban, így az alapszövegül használt K₂-ban is, itt található az *Élső pipa dohány* fejezetelm; az autográf K₁ szerint azonban a 6. sor után közöltük.
28. I. *Egyszer az Egér nem jutott*
 II. *Egykor az Egér nem jutott K₄*
 III. *Mivel egy egér nem jutott K₁₂*
 IV. *Ro/ Egyszer Egér Urfi jutott K₄*
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, ez szerepel a legtöbb kéziratban s a kiadásokban is.
29. I. *Hogy a' Matska körmére*
 II. *Ro/ volt a' Matska körmére K₁₀₋₁₁*
 III. *Egyszer Macska körmére K₁₇*
 A másoló a számára szokatlan, érthetetlen inverziót akarta kiküszöbölni a II. változatban a „*jutott volt*” igealakkal. Azonos indoka lehetett a III. önkényes megoldásának is. Nyilvánvalóan az I. a helyes.
30. I. *Tóhoz jutott*
 II. *Ro/ Tóhoz jutott K₇, K₃₀*
 A II. nyilvánvalóan téves: a 28. sorral így önrímet alkot.
31. I. *'S annak*
 II. *Annak K₂, K₁₁*
 A kéziratok többségében s a kiadásokban az I. változat szerepel, mégis meggondolandó, hogy a II. van meg a Csokonai kéziratait jól ismerő Zilahi Jánosnál is (K₂); ezért igen valószínű, hogy a kötőszó nélküli alak a hiteles, mivel egy sorral lejjebb ismét 'S kötőszóval kezdődik a mondat alapszövegünkben is. Az egyik kötőszó fölöslegesnek látezik: logikailag inkább ebben a sorban nélkülözhető.
33. I. *'S édes vizét K₂, K₃, K₇₋₉, K₁₅*
 II. *Édes vizét A kiadásokban.*
 Ha a 31. sorban a kötőszós I. változatot fogadjuk el, itt fölöslegesnek látezik a kötőszó; valószínű azonban, hogy a 31. sorban a II. a hiteles, s így itt az 'S kötőszós I. változatot kell elfogadnunk.
35. I. *Meg látta K₂₋₉, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃*
 II. *Meglátván A kiadásokban.*
 III. *Meg látja K₂, K₁₀₋₁₁*
 A kéziratok többségében előforduló I. látezik hitelesnek; a II. Márton önkényes „javítása” révén kerülhetett a kiadásokba. A III. kétes hitelű, mivel általában múlt időben folyik az elbeszélés.
36. I. *Igy szállt meg K₂ stb.*
 II. *S így szállt meg K₄₋₆*
 III. *S így szólítja meg K₇₋₁₀, K₁₄*

- Az I. változat lehet a hiteles. A II.-at illetően ld. a 35/III. jegyzetét.
37. I. *bátorsággal* K_2-s , K_8-s , K_{12-13} , K_{15}
 II. *barátság*
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a másolók — s a kiadók — úgy látszik, nem érezték ide illőnek a *bátorsággal* szót, amely ekkoriban azt is jelentette még: 'biztonsággal'. Az I. mellett szól az is, hogy csak a 41. sorban „ajánlja *barátságát*” a békakirály az egérnek.
 K_2 : *Űr em.*
38. *Űr em.*
40. Némely kéziratban *lessz* helyett *lész* alakváltozat található; ez elűt Csokonai szóhasználatától.
42. A békakirály neve a kéziratokban, illetőleg a kiadásokban több változatban szerepel:
 I/a *Fizignátus* K_2-s , K_3 , K_9-11 , K_{13-16} , HG., ÖV., ÖV.²
 I/b *Fisignatus* K_{12}
 II. *Physignatus* K_4-s , K_{10}
 III. *Vizignátus* PM.—FK.
 IV. *Fzignát* K_1
 A *Vizignát*, mint afféle népetimológias alak, Mártonnál tűnik föl először, s egész a HG.-ig ez maradt meg a kiadásokban. A görög eredetű névhez helyesírás tekintetében a II. változat van legközelebb, bár a legvalószínűbb, hogy Csokonai az I/a szerint írta a nevet.
44. I. *béka Hadnagyok*
 II. *Békák Hadnagyok* K_6
 Az I. változat lehet a hiteles, a II. régies, elűt Csokonai nyelvhasználatától.
46. Az *Enyim* helyett némely kéziratban (pl. K_4) s a kiadások közül Kföldy.-nél *Enyém* van; ez azonban irodalmiaskodó javítás: Csokonai szóhasználatának az előbbi felel meg. A K_3 -ban: *Űr em.*
48. I. *Vizvári uradalom*
 II. *Vizvári bírodalom* K_9 , PM.—FK.
 Logikailag mindkét rokon értelmű szó ide illik; a kéziratok zömében — köztük az alapszövegünkben is — előforduló I. változatot tartjuk meg, amelyet a HG. s az ÖV.—ÖV.² is közölt.
- 40 50. I. *Második*
Peleus K_3 , K_7
 II. *második*
Peleus
 Az I. változat csak formai eltérést tartalmaz, mégis figyelmet érdemel, mivel határozottan úgy mutatja, hogy a számnévi jelző *Peleus*-nak állandó jelzője, uralkodói címéhez tartozik. Ezt kell tehát hitelesnek tartanunk, szemben a kéziratok többségével és a kiadásokkal. Némely másolatban: *Péleus*
50. I. *Peleus fejére teszi*
 II. *Peleus fejére teszi* K_2 , K_3 , K_4 , K_{11} , K_{12}

- III. *Peleus fejre teszi K₁₄*
 IV. *Peleus fejére teszi K₁₃*
 V. *Peleus fejére tette K₁₇*
 Logikailag az I. látszik hitelesnek. Csokonai szó-
 ejtésének is ez felel meg. A III–V. nyilvánvaló
 szövegromlás eredménye.
51. I. *Két hétre*
 II. *'S két hétre K₁*
 A II. logikátlan, s különben az 52. sorban ismét *S*
 illetőleg *És* kötőszóval kezdődik a mondat.
52. I. *És feleségül veszi K₂₋₃, K₇₋₁₀, K₁₄₋₁₆*
 II. *És feleségül veszi K₂, K₆, K₁₁*
 III. *S feleségül elveszi A kiadásokban Mártontól fogva ;*
Toldynál is, noha Török János (K₁₁) az I. szerint
másolta.
 A III. változatnak nincs nyoma a kéziratokban,
 Márton önkényes változtatásából eredhet. Az I.-t
 tarthatjuk hitelesnek.
53. *K₂ ; Madám*
 A kiadásokban a szó francia helyesírású *Madame*
 alakja szerepel; Csokonai ekkor még általában
 kiejtés szerint írta az idegen szavakat.
54. I. *bírta*
 II. *bírja K₂*
 Logikailag inkább az I. változat látszik hitelesnek.
55. I. *Etől nemzett engemet*
 II. *'S etől nemzett engemet K₁₀, PM., Kföldy*
 III. *Etől nemze engemet K₂, K₆, K₉*
 IV. *Etől nemze engemet K₁₅*
 V. *S etől nemze engemet K₁₇*
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik
 hitelesnek; a III–V. elbeszélő múltja ritka, az
engemet ejtés idegen Csokonai gyakorlatában.
56. I. *nagy Marschalnak*
 II. *Feldmarschalnak K₇₋₉*
 III. *nagymarsallnak A kiadásokban.*
 A II. is figyelmet érdemel: lehetséges, hogy ez volt
 az eredetiben.
57. I. *termetéből*
 II. *termetéről K₁₀*
 A rím szerint is az I. lehet hiteles.
58. I. *Ha szemeim K₂₋₃, K₃₋₄, K₆, K₁₁₋₁₄*
 II. *S ha szemeim*
 A kötőszó nem feltétlenül szükséges: az alapszö-
 vegünkben s a másolatok többségében előforduló I.
 változat látszik hitelesnek.
59. *Némely kéziratban (pl. K₃, K₇₋₉, K₁₂₋₁₃, K₁₈) Tám*
helyett Tán fordul elő ; Csokonai nyelv szokásának
az első változat felel meg.
60. I. *alázatosan*
 II. *alázatosan K₂*
 A II. változat egyetlen kéziratban, s Csokonaihoz

- közel álló Zilahi János másolatában fordul elő; a költő nyelv szokásának inkább ez felel meg (v.ö.: *vidámon* ÖV². II, 477. 1.). A K₃-at e szerint em.
61. I. világosan
II. világosan K₂
V. ö. a 60. sor jegyzetével. A K₃-at e szerint em.
62. *Genealogiáját* Némely kéziratban *Genedlogiáját* található; az előbbi kell hitelesnek tartanunk.
63. I. Orrát 's fejét megvakará K₂₋₄, K₈, K₁₂
II. Orrát, fejét megvakará
III. Orrát, száját megvakará K₁₅
IV. Orrát 's Száját K₉
V. Orrát fejét megvakarta K₁₀
Az alapszövegünkben is előforduló kötőzós változat látszik hitelesebbnek; a III. és a IV. szövegromlás eredménye lehet, s a rím okán az V. is.
64. Az egérkirály neve a kéziratokban s a kiadásokban több írásváltozatban fordul elő: *Psizkharpaksz*, *Psizkharpaksz*, *Psizkharpakz*, *Psicharpax*, *Psicarpax*, *Psikarpax*, *Psycharpax* és *Psicárpáks*. Az utóbbi három nyilvánvalóan hibás; a görög eredetinek az alapszövegünkben is előforduló *Psizkharpaksz* felel meg leghívebben.
65. I. Nagyot köpvén így szóla rá K₂₋₃, K₄, K₉₋₉, K₁₂₋₁₃
II. S nagyot köpvén így szóla rá
III. Nagyot köpvén így szállító K₁₁
A Zilahi Jánosnál (K₂) e alapszövegünkben is előforduló I. változattal szemben a II. sem kifogásolható. A magában álló III. változat szövegromlás eredménye lehet.
66. I. megkövetem
II. Ro/megkövettem K₁₂
70. I. Esmérik ezt az emberek K₂₋₄, K₁₅
II. Esmérik ezt az emberek
III. Esmérik ezt az egerek K₁₂₋₁₃
IV. Esmérik azt az egerek
V. Esmérik azt az emberek K₈, K₁₀
VI. Esmérik azt az emberek K₁₁
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik leghitelesebbnek, bár az *egerek*-et említő III. és a IV. is megfontolandó. A többi változat közül az ezt mutatónévmást tartalmazók állnak közelebb az eredetihez.
71. I. Esmérik az Istenek K₂₋₄, K₉, K₁₂₋₁₃, K₁₅
II. Esmérik az istenek
III. Esmérik azt mindenek K₁₁
A kéziratok többségében előforduló I. ejtés-változat felel meg Csokonai szóhasználatának, a III. szövegromlás eredménye lehet.
73. Némely kéziratban (pl. K₁₀) az *Engem* helyén *Éngem* található; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

74. I. *Van é Im-Hoffja vagy jár-é K₃, K₄, Toldy, HG., ÖV., ÖV.?*
 II. *Van e Im-Hoffja vagy jár-e*
 III. *Ro/ Van-e Mt Hoffja vagy jár-e K₇, K₈, K₁₈*
 IV. *Ro/ Van é novája vagy jár-e K₁₇*
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat kérdésősszéi felelnek meg hangtanilag Csokonai nyelvhasználatának. A III–IV. számára érthetetlen *Im-Hoff*-ot akarta megkerülni. A K₈-ban *im Hoffja*; em.
 75. A 74. sornak megfelelően a kéziratok, illetve a kiadások egy részében *Tituláré*, a másikkban *titukire* található.
 76. I. *Kalendárioma K₂₋₄, em.*
 II. *Kalendáriom HG., ÖV., ÖV.?* is.
 III. *Kalendáriumja K₂₀*
 IV. *Kalendárium K₇, K₁₈*
 V. *Kalendáriuma K₁₂₋₁₃*
 VI. *Kalendároim K₉*
 VII. *Kalendozója PM., FK.*
 A kéziratok többségében e a HG.-ban és az ÖV. – ÖV.?-ben is előforduló II. változat a logikusabb, bár az alapszövegünkben található I. is elfogadható egy föltételezett *Kalendáriumja* ejtés alapján. V.ö. *Az istenek osztózása* 189. sorával:
Több Misszionáriussal (ejtsd: Misszionárjussal).
 Ezt igazolja egyébként a III. is. A Mártonnál feltűnő tréfás VII. változatnak – amelyhez még jegyzetet is csatolt – nincs nyoma a kéziratokban.
 A K₈-ban található *Bécsbe* elírás *Bétsből* helyett.
 77. A K₁₉₋₁₁-ben a *Király* helyett olvasható *Herczeg* nyilvánvaló tévedés.
 78. I. *Ezen néven heledik*
 II. *Ezen néven heledik K₉₋₁₁, K₁₄₋₁₆*
 III. *Ro/ ezen nevem heledik K₂, K₁₀₋₁₈*
 IV. *Ro/ Ezen nevem Második K₁*
 V. *Ro/ Az én nevem K₂₀*
 Elvileg a belső rímű II. változat is lehet hiteles.
 79. *Trokszártaksz* neve némely kéziratban, illetve kiadásban: *Trokszártáksz, Troxartax, Troxártáx, Toxartas*. A K₂-beli *nagy* bizonyára nem a király testi nagyságára, hanem méltóságára utal, ezért em., amint már Toldy is: *Nagy*
 81–82. I. *Anyám kit a Gözü Nemzet'*
Hatalmas Királyja nemzett K₃₋₄, K₁₈
 II. *Anyám kit a gözü nemzett,*
Hatalmas királyi nemzet
 III. *Anyám kit a Gözü Nemzet*
Hatalmas Királytyá nemzett K₉₋₁₁
 A K₁₁ a II. szerint íratott lo, de gözü helyett *güzü*-t tartalmaz, a K₁₂-ben a 81. sor az I., a 82. viszont a II. szerint van másolva: a K₁₃-ben a 81. sor az I., a 82. viszont a III. szerint. A kiadások Mártontól

- fogva az ÖV.²-ig a II. változatot közlik, noha az alapszövegünkben is előforduló I. változat a leglogikusabb.
83. *Donna Lisztnyalótzi* nevének alakváltozatai:
Donna Lisztnyalódi K₇₋₉, K₁₅
Dáma Lisztnyalótzi K₁₂₋₁₃
 A K₂-ben szereplő *Tonna Liszt-nyalóné* és a K₁₄-ben található *tonna liszt nyalója* (a *tonna* régi jelene: 'hordó') nyilvánvaló szövegromlás.
 Az alapszövegünkben is meglevő *Lisztnyalótzi* lehet a helyes alak, amelv Toldynál *Lisztnyalóci*, a HG.-ben s az ÖV.-ÖV.²-ben *Lisztnyalóczi* írásváltozatban található.
84. K₁: *lyukába* A kéziratokban kivétel nélkül a -ba határozóragos alak szerepel, s ez jellemző Csokonai nyelvhasználatára; a -ban ragos alak a kiadók pontoskodásának eredménye.
 rang hozza K₂₋₃, K₈, K₉₋₁₃
 rang hozá K₉, K₁₄
 rang hozta
 Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat a leglogikusabb, s így ez lehet hiteles: a K₄-ban a *rangja hozta* nyilvánvalóanszövegromlás eredménye.
86. I. *Pótlván selyem rongyába* K₂₋₃, K₇₋₈, K₁₀, K₁₁
 II. 'S pótlván selyem rongyába
 Az 'S kötőszó II. változat a logikusabb; a K₂-at e szerint em.
 A kiadásokban Mártontól fogva *rongyába* helyett *rongyában* áll: nyilvánvalóan a 84. sor rímének hatására.
87. I. *Tartott*
 II. *Táplált* K₂
 Föltűnő, hogy egyetlen adatban, éppen a Csokonaihoz közel álló Zilahy Jánosnál találunk szövegeltérést: lehetséges, hogy az összövegben a II. változat szerepelt, bár lehet Zilahy téves olvasata is.
88. A K₃-ben, a K₁₀-ben és K₂₀-ban a *Donna* helyén álló *tonna* nyilvánvaló szövegromlás; v. ö. a 83. sor jegyzetével.
89. I. *Piskóta, s avas* K₂, K₇₋₈
 II. *Piskóta, avas szalonna* A kiadásokban a I'M.-től az ÖV.²-ig
 III. *Piskóta avagy szalonna*
 IV. A 89. s 88. sor főcserélve. K₁₇
 Az I. változat látszik leglogikusabbnak s így leg-hitelesebbnek; alapszövegünket is e szerint emendáltuk. (A görög eredeti nem ad eligazítást, mivel abból ez a mozzanat hiányzik.)
90. I. *Füge's dió* K₈, K₉₋₁₀
 II. *Füge's dió* K₂, K₄₋₇, K₁₀, K₁₁₋₁₆
 III. *Füge Dió* K₁₁₋₁₃
 IV. *Füge, Dió* K₁₉

V.

Dió s füge

Mindenképpen az I—III. változat szórendje látszik hitelesnek, a görög eredetiben is ez a sorrend: „*σῖκον καὶ καρύουν*” (31. sor), ezen belül a kötőszós változat, közelebbről az I. az, amelyben a *Füge* megfelel Csokonai ejtessajátságának (ld.: *A' Fügeja és Mondolafa* című fordítását). A kiadásokban szereplő IV. változat Márton önkényes változtatása lehet. A K_3 -ban: *dió em.*

91. I.

felségével

II.

felséggel K_4 , K_{10} , PM., Kföldy.

A második személyű II. változat logikátlan, s nem is ad tiszta rímet a 93. sorral.

92. I.

köthetek én

II.

köthetnék K_{11-12} , K_{15}

III.

Ro/ vehetek én K_{20}

A rím (*fenékén*) miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a *miként* helyett a K_3 -ban *mikép* olvasható: az előbbi látszik hitelesnek.

93. I.

Holott egész Gárdejével

II.

Hiszem K_2 , K_4-9 , K_{10} , K_{13-14}

III.

Hiszem K_{11} , K_{16} , K_{17}

A kéziratok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek, bár a K_2 -beli II. is meggondolandó. Némely kéziratban *Gárdejével* helyett *gárdejéval* olvasható; a mély hangú rag azonban nem rímel a 91. sor rím-szavával (*Felségével*). A HG.-ban s az ÖV.—ÖV.²-ben *gardejével*, Kföldy-nél *gárdejével* van.

94. I.

víz fenékén

II.

tó fenékén K_{10} , K_{12}

A kéziratok többségében s a kiadásokban előforduló I. változat látszik hitelesebbnek.

95. I.

En pedig az embereket

II.

En pedig az Egereket K_7 , K_9

III.

Ro/ De nékem az embereket K_{17}

A II. nyilvánvalóan szövegromlás, akárcsak a III.

96. I.

Nem hagyhatom

II.

Ro/ Nem hagyhatni K_{17}

97. I.

dézmálnom

II.

dázmálnom K_8 , PM., Kföldy

A nyelvtanilag pontosabb I. változat látszik hitelesebbnek.

98. I.

kutatni

II.

keresni PM., Kföldy

A II. változat nem ad tiszta rímet a 100. sor *fel portzogtatni* szavával, ezért már Toldy is a kéziratokban előforduló I. változatot közölte. A K_3 -ból a sorojeji idézőjel elmaradt; em.

99. I.

A' kenyért a fiókba

II.

Kenyeret a fiókba K_{10-11}

III.

A' kenyeret a' fiókba K_3

IV.

Kenyeret fiókokba K_{10}

A szokatlan *kenyért* tárgyragos alak helyére került a névelőtlen *Kenyeret* a II. és a IV. változatban; mégis az I. látszik hitelesnek, amelyet Csokonai nyelvjárása is igazol; v. ö. SzamSz. Az alapszövegünkben előforduló III. változat egy szótaggal hosszabb a kelleténél: a K_2 -at az I. szerint em.

A kiadásokban a PM.-től fogva a nyelvtanilag pontosabb — de kevésbé hiteles — *-ban* rag található.

100. I. *Hol kell jól fel portzogatni*
 II. *S hol kell jól fel portzogatni* PM., Kföldy
 III. *S hol keljen jól portzogatni* K_{11}
 IV. *Hol kell jól fel portzogatni* K_{12-13}
 V. *Hol kell jól meg portzogatni* K_{17}
 VI. *Hol keljen jól portzogatni* K_8, K_{11}
 VII. *Hol keljen jól porczogatni* K_7
 VIII. *Roj 'S hol keljen hol porczogatni* K_1
 A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek; Toldytól fogva a kiadások is ezt közlik.
101. I. *mákos kalácsokba*
 II. *Roj mézes kalácsokba* K_{11}
 Amely kéziratban, illetve kiadásban a 99. sorban *-ban* rag található, ott ebben a sorban *kalácsokban* áll; Csokonai nyelvhasználatának a *-ba* rag felel meg.
102. I. *sóderokat* $K_{2-4}, K_{7-9}, K_{10-12}, PM., Kföldy$
 II. *sódarokat*
 A kéziratok többségében megtalálható I. alakváltozatot tarthatjuk hitelesnek; Csokonai nyelvhasználatának inkább ez felel meg. (V. ö. a SzamSz. megfelelő címszavával!)
103. I. *És a töltött*
 II. *A jó töltött* K_4, K_8, K_{10-12}
 A kéziratok többségében a alapszövegünkben is a jó melléknév a következő sorban fordul elő. A II. szóismétlést eredményez, ezért kevésbé látszik hitelesnek.
104. I. *'S a jó Kunsági sajtot*
 II. *És a kunsági sajtot* K_{10-11}
 A legtöbb kéziratban s a kiadásokban található minősítő jelzős I. változat látszik hitelesebbnek, gondolva az egerek közismert sajtkedvelésére is.
105. I. *fájin posztpasztokat*
 II. *fájin posztpasztokat* K_{11}
 III. *fájin posztpasztokat* K_2, K_{17-19}
 IV. *fájin posztpasztokat* K_{10}
 V. *fájin posztpasztokat* K_7, K_{19}
 VI. *fájin posztpasztokat* K_{8-9}
 A jelzót illetően az I–III. változatban található *fájin* látszik leghitelesebbnek; a *Dorottya* szövege viszont (18. l.) a *posztpaszt* alakot igazolja; s szerint em. A K_8 -ból a sореleji idézőjel elmaradt; em.

106. I. *A jánkot, a tsöregét* K₇, K₁₁
 II. *A' jánkot és tsöregét*
 III. *A' jánkot és csörögét* K₁₀, PM., Kföldy
 IV. *A' jánkot 's a csörögét* K₇₋₉, K₁₀, K₁₅
 V. *A' jánkot 's a csörögét* K₉
 A kötőszó nélküli I. változat vall inkább Csokonai stílusára.
109. I. *Mellyet borssal s fokhagymával* K₃, K₅, K₁₀, PM., Kföldy
 II. *Mellyet borssal fokhagymával, illetve foghagymával* Toldy és a későbbi kiadások.
 III. *Kiket borssal, fokhagymával* K₃, K₁₄
 IV. *Miként borssal, fokhagymával* K₂
 V. *Amellyeket fokhagymával* K₃₋₉, K₁₁
 VI. *Rof Mű a' borral 's foghagymával* K₁₀
 A leglogikusabbnak látszó I. változat lehet a hiteles. Az alapszövegben található *Panizáznak* (K₁₇: *Pamizáznak*) alakjal szemben a kéziratok többségében s a kiadásokban a *Pánizáznak* alakváltozat található; a kijtésnek az utóbbi, a latinus helyesírásnak az előbbi felel meg inkább.
110. *Az alapszöveg Uriás alakjával szemben némely kéziratban s kiadásban urias van; a NySz. szerint mindkét alakváltozat élt a régi nyelvben, de az Uriás volt a gyakoribb. A Tempefőben szintén „Uriás ebédek” található (Cs/Szím. I, 63. l.); a K₃-at e szerint em.*
113. I. *Vissza soha nem* K₃₋₄, K₈₋₉, K₁₀
 II. *Vissza sohasem* K₁₂, K₁₅
 III. *Soha vissza nem* A kiadásokban a PM.-től fogva. Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik leghitelesebbnek; a III. Márton önkényes változtatása lehet a kissé szokatlan szórenden.
115. I. *Soha pardont nem*
 II. *Pardont soha nem* K₇₋₉, K₁₅
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek.
116. I. *Az atyámtól* K₃, K₈₋₉, K₁₁₋₁₂, K₁₄, K₂₀
 II. *Az anyámtól*
 III. *Rof Az atyámról* K₁₀
 IV. *Nem régiben* PM., Kföldy
 Az alapszövegünkben is meglevő I. változat a leglogikusabb; ennek ellenére a kiadások Toldytól fogva az ÖV.²-ig a II. változatot közlik. A IV. Márton önkényes változtatása lehet.
118. I. *Jeruzsálemi*
 II. *Jerusálemi* K₄, K₈₋₉, K₁₁, PM., Kföldy
 III. *Jerusalemi* K₁₇
 A II–III. változat kissé régies.
 A kéziratok zömében *hadba* alak található; a *hadban* a PM. óta szerepel a kiadásokban.
119. *A K₃-ból a sereleji idézőjel hiányzik; em.*

122. I. 'S Könnyen meg nem rettennek K₂₋₉, K₁₂₋₁₃, PM.,
Kföldy
II. Könnyen meg nem rettenek
III. Ro/ Könnyen nem rettentenek K₁₄₋₁₅
Az alapszövegünkben s a kéziratok többségében előforduló I. változat lehet hiteles, bár a II. is figyelemre méltó, amely Toldy óta szerepel a kiadásokban.
123. I. Eggy embertől
II. Egy legénytől K₁
A K₁ magában álló változata bizonyára szövegromlás.
124. I. a' míg élek
II. Ro/ míg még élek K₁₃
125. Az alapszövegben legyen alakváltozat van, a kéziratok egy részében s a kiadásokban is a PM.-től Toldyig; a HG. azonban legyen változatokat közöl. Csokonai nyelvszokásának az utóbbi felel meg (v.ö. 127. versünk 35. sorával); alapszövegünket ennek megfelelően em.
126. I. De még is van két ellenség
II. Ro/ De mégis vagy két ellenség PM., Kföldy
III. Ro/ De mégis e két ellenség K₁₉
A II. téves olvasat eredménye lehet. A K₁₉-ból a sor eleji idézőjel hiányzik; em.
127. I. Ez nekem sok kárt teve
II. Ez nekem sok kárt teve K₄, K₁₋₉, K₁₂₋₁₃
III. Énnékem nagy kárt teve PM., Kföldy
IV. Ro/ Ez nekem sok kárt tehet K₁₄
V. Ro/ E' nekem sok kárt tehet K₆, K₁₁, K₁₅
Az alapszövegünkben s Toldytól fogva a kiadásokban is szereplő I. változat lehet hiteles.
128. I. Mossiő ölyv K₃
II. Moszsiő ölyv K₄, K₇, K₁₂, K₁₃
III. Monsieur ölyv
IV. Admirál ölyv K₁₀₋₁₁
A II., III. csak írásváltozat: valószínű, hogy Csokonai — akárcsak a francia eredetű nevek esetében — fonetikusan írta le a szót, ezért a K₃-at a II. szerint emendáltuk. A IV. a másoló önkényes szóhelyettesítése lehet; a számára ismeretlen vagy olvashatatlan szót cserélte föl egy ismertebbel.
130. I. A' másik még
II. A másik már PM., Kföldy
III. A másik meg K₁₃
A kéziratok zömében s Toldytól fogva a kiadásokban is szereplő I. változat a logikusabb, ez látszik hitelesnek.
131. I. A' neve Madam de Matska
II. A neve Madam d'Matska K₃
III. Ro/ ez ama Madam de Matska K₁₀₋₁₁
IV. Ro/ Ez a' Madame de Matska K₁₇

- Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; az alap-szövegünkben előforduló II. szótagszámában is hibás; em.
133. A K_2 -ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
134. I. *Már e' siket és néma* K_{2-4} , K_{10} , K_{12-13}
 II. *Már ex siket és néma* K_{2-4} , K_{10} , K_{12-13}
 III. *Ez már siket és néma*
 Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a III. a PM.-tól fogva — nyilván Márton önkényes szórendi változtatásaként — él mindmáig a kiadásokban.
135. I. *Ez egy kis Fa Festung, nagyon*
 II. *Ez egy kis fa Festung, s nagyon* K_{2-10} , K_{12} , PM., Kföldy
 III. *Ez egy fa Festung, mely nagyon* K_{12}
 Az I. változat logikusabb, mint a II., ezért ezt tekintjük hitelesnek. A vonatkozó névmás beszúrásával (III.), bizonyára a másoló igyekezett köznyelvbé tenni a tömörítő versmondatot.
136. I. *stratagéma*
 II. *Sztratagéma* K_{12}
 III. *Stratagema* K_2 , K_{12-13}
 A II. ejtősváltozat nem jellemző Csokonaira és korára; a 134. sor *néma* szavával az I. változat rimel legtisztábban, ezért alap-szövegünket is e szerint em.
138. I. *S ha bé megyek a vár ura*
 II. *S Ha be megyek a' Vár Ura* K_2 , K_{10}
 III. *Ha be megyek a vár ura* K_2 , K_{12}
 IV. *Ha be mégyek a vár ura* K_{12}
 V. *Ha bé mégyek a vár ura* K_2 , K_{10}
 VI. *S ha bemégyek a ház ura* Kföldy
 A K_2 -ban a II. változat szerepel, Csokonai ejtő-sajátosságának azonban az I. felel meg; ennek megfelelően em. Kföldy magános adata (VI.) szövegromlás lehet.
140. I. *tök 's káposzta* K_{2-2} , K_{7-9} , K_{15} , PM.—ÖV.²
 II. *tök, káposzta* K_2
 III. *tök-káposzta* K_2 , K_4 , K_{12}
 IV. *Ro/ több káposzta* K_{12} , Toldy
 A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek. Toldy ez esetben Török János hibás szövegű másolatához igazodott. A K_2 -ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
141. I. *Sás és békák lentséje*
 II. *Ro/ Sás és Dedák lentséje* K_2
 A K_2 -ban *Süss* alak; em.
143. *A híván* (K_2) a kiadásokban a a kéziratok egy részében *hivány* alakban fordul elő; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg (v. ö. Cs/Színzm. I, 29. l. 918. sor stb.).
144. I. *gyékény, káka*
 II. *gyékén káka* K_{2-4} , K_{12-13} , K_{15}
 III. *Gyékény 's Káka* K_{7-9}

Csokonai nyelvhasználatára a *gyékén* alak jellemző; az 's kötőszó fölösleges: 145. sorral kötőszó nélkül tisztább rímet ad.

145. I. *Bajom, 'Sáka*
 II. *Bajom s Zsóka* K₂, K₃
 III. *Ro/ Bajom 's ajka* K₁₁
 A jóhangzást is tekintetbe véve, a kötőszó nélküli I. változat látszik leghitelesebbnek.
146. I. *E' Felségtek* K₂₋₄, K₃₋₁₀, K₁₂₋₁₃
 II. *Ez Felségtek*
 A kéziratok többségében megtalálható I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának, a II. a PM.-től fogva szerepel a kiadásokban.
147. I. *E' szókra*
 II. *Ro/ E szókkal* K₄₋₅
148. I. *Nyitván szép ajakaik* K₂₋₃, K₄₋₉, K₁₂₋₁₃, HG., ÖV. — ÖV.²
 II. *Megnyitván ajakaik* PM. — FK.
 III. *Nyitván meg ajakaik* K₁₁
 A ZJ.-ben s alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a II. Márton pontoskodó javítása lehet.
149. I. *Uram! sokakkal* K₂, K₃₋₉, K₁₁₋₁₂, K₁₅
 II. *Uram! te sokkal* A PM.-től az FK.-ig a kiadásokban
 Az I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának; a II. Márton pontoskodásából eredhet. A K₃-ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
150. I. *Igen nagyon*
 II. *'S Igen nagyon* K₄
 III. *Igen sokkal* K₁₁
 IV. *Ro/ Igen nagy mint* K₂ [az I.-ből javítva], K₁₀
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
151. I. *Erdő 's hasadra nézve*
 II. *Erdő hasadra* K₂, K₁₂₋₁₃
 III. *Ro/ Erdő 's korodra* K₈, K₁₅
 IV. *Ro/ Erdő s korodra* K₉
 V. *Ro/ Erdő 's lárodra* K₁₃
 VI. *Ro/ Éted 's hasadra nézve* K₁₇
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat a leglogikusabb; a III.—V. nyilván szövegromlás: az előzményekben ugyanis a táplálkozásról van szó.
152. *Nékünk helyett némely kéziratban s kiadványban (Kföldy) Nekünk olvasható. Csokonai szójejtésének az előbbi felel meg. A K₃-ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.*
153. I. *Élünk vízen és szárazon*
 II. *Élünk vízen mind szárazon* K₄, K₁₁
 III. *Vízen élünk, szárazon is* K₇, K₁₃, K₁₅
 IV. *Vízen élünk 's szárazon is* K₈
 V. *Vízen élünk szárazon is* K₉

- A rímelés miatt s logikailag is az I. látszik hitelesnek; a II.—V. szövegromlás lehet.
159. I. *Mind ezenn mind pedig azon*
 II. *Mind ezen, mind amazonn is* K₇₋₉, K₁₁
 III. *Mind pedig ezen és azon* K₁₁
 A 158. sornál megjegyzettek szerint a II. és a III. változat szövegromlás lehet.
160. I. *Egygyaránt*
 II. *Egygyaránt* K₁₁
 III. *Egygyformán* K₇
 Csokonai és a kor nyelvhasználatának az I. felel meg leginkább.
161. I. *a' sok kints*
 II. *a sok pénz* K₁₁
 A K₁₁ magános változatával szemben — a rím miatt is — az I.-t kell hitelesnek tartanunk. A K₁-ből a soreleji idézőjel hiányzik, em.
163. I. *Eggy henyélő*
 II. *Eggy heverő* PM., Kföldy.
 Föltehető, hogy a II. Márton óvatos szépítése.
165. K₁: *Világból*; em.
 165–166. A K₁-ben -ból rag helyett -búl szerepel; ez nem jellemző Csokonai nyelvhasználatára.
166. K₂: *magyaréből*; em.
 168. A kiadásokban *dolmányban* van, de Csokonai gyakorlatának a -ba ragos változat felel meg. A K₂-ből hiányzik a soreleji idézőjel; em.
169. I. *Elöl-kelőink* K₂₋₄, K₈₋₉, K₁₁
 II. *előkelőink*
 A kéziratok többségében található I. változat látszik hitelesebbnek, noha a kor nyelvhasználatában élt már a II. is.
170. *bárszonyba* Csokonai gyakorlatának — szemben a kiadásokkal — ez a -ba ragos változat felel meg.
171. I. *Gazdag Kereskedőink*
 II. *Minden kereskedőink* PM., FK.
 A szóismétlés miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
172. I. *Sohol nincs a'*
 II. *Sohol sincs a* K₂, K₁₀
 III. *Sohol sints a* K₄, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃, PM, Kföldy, HG.
 ÖV.—ÖV.
 IV. *Sehoggy sincs a* K₂, K₈₋₇, K₁₁, Toldy
 V. *Sohol sints oly* K₁₁
 VI. *Sohol sincs oly* K₁₅
 Nehéz megállapítani a helyes alakot: mindenesetre Csokonainak *A' Szabadság* című korai versében *sohol sints* található; Márton viszont a PM.-ben a *Sehol sints* szókapcsolathoz csatolta ezt a jegyzetet: „*Sehol sints, a nnyit tesz mint: ahhoz képest semmi sem: vagy, elbujhat előtte; nem is hasonlítható ehhez 'sa't.*” Ezen a kiadások — saját szöveg-

változataiknak megfelelően — módosítottak; így Toldy (és nyomán a FK.) a *Sekogy since*-hez fűzte ugyanezt a magyarázatot.

A II. vagy a III. változat jöhet szóba, mint hiteles. Az alapszövegünkül szolgáló K₂-at az utóbbi szerint em.

175. K₂: *ugy*; em. Alapszövegünkől hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.

177. A kéziratok egy részében (K₂, K₇, K₁₀, K₁₂₋₁₃) *Leszek* van *Leszek* helyett; Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg inkább.

A K₁₅-ben *Anchizes* frásza szerepel; Csokonai föltehetően az eredeti latin helyesírást követte.

178. I. *Mindjárt Aeneás*

Ro/ Hűséges Eneás K₁₅

Aeneas neve több kéziratban *Eneás* (K₄), illetőleg *Eneas* alakban fordul elő (pl. K₆, K₁₁), de így közli Márton is a PM.-ban. A XVII. században szokásos írásformája volt ez a névnek; Szalkay Antal Blumauer-fordításának címében *Eneás* szerepel, Csokonai praefectora, Kovács József Vergilius-fordításának pedig ez a címe: *Magyar Éneis*. Valószínű, hogy eredetileg Csokonai is ezt az alakot használta, bár az eposzokról írt későbbi tanulmányában már a latinos helyesírást követte (ld. K 668: 75b).

179. I. *De tartózzon a' nyakamon*

II. *De tartózzék a' nyakamon* Kföldy

III. *De tartózzon* K₂, K₁₂₋₁₃

IV. *Tsak tartózzon* K₁₂

V. *Megtartom majd a' nyakamon* K₇₋₉, K₁₄, K₁₉

Az I—III. közül az első változat látszik hitelesnek; a II. a kiadó pontoskodása. Elgondolkoztató a IV., amely logikusabban illeszkedik az előző mondatához, mint az I. Az V. a másoló szóhelyettesítése.

179 - 180. Mártonnál a PM.-ban a Kföldy-nél — a kéziratokkal s a későbbi kiadásokkal ellentétben — a 179—180. sor föl van cserélve:

En beviszem a' hátamon

De tartózzon a' nyakamon

Ez némileg logikusabb sorrendnek látszik: Márton valószínűleg ezért változtatott ezúttal is önkényesen a szövegben. A Csokonaihoz közel álló Zilahi János másolata (K₂) s valamennyi többi kézirat viszont a főszövegünkben közölt sorrendet igazolja.

180. I. *En be viszem a' hátamon*

II. *Ro/ És be viszem a' hátamon* K₂₋₃, K₆₋₈, K₁₂₋₁₃

III. *És beviszem a' Vállamon* K₄, K₇₋₉, K₁₆, Kföldy

IV. *És be viszem a' Vállamon* K₂, K₁₅

Az I. változat látszik hitelesnek: az *És* kötőszó (II.) főlétesleges, a III.—IV. szövegromlás lehet. Csokonai nyelvhasználatára a *be* igeöktő jellemző.

- A K_8 -at, alapszövegünket, az I. szerint em.
 meg ne ázzon
 fel ne ázzon PM.—FK.
 fel ne ázzék K_{1-4}
 Az I. látszik hitelesnek; a II. Mártontól eredhet;
 az ikes ragozást Csokonai — szülőföldje nyelvészokása
 szerint — nem használta következetesen.
182. I. le gugyorodik
 II. le kutyorodik K_{11}
 III. le kutyorodik K_8
 A II. és a III. elírás, illetve a nyelvjárási szó „korri-
 galása” lehet; v. ö. a 184. sor jegyzetével
183. I. A' Tó alsó partjára
 II. Ro/ A tó első partjára K_2
184. I. rá kutyorodik K_2
 II. fel kucorodik
 III. fel kuporodik K_{8-7} , K_{11}
 IV. fel gugyorodik K_8
 V. fel kutyorodik K_{20}
 Bár alapszövegünk változata egymagában áll,
 mégis ez látszik leglogikusabbnak, s így leghitele-
 sebbnek, szemben a kéziratok többségében s a ki-
 adásokban előforduló II. változattal.
185. A Collegája több írásváltozatban fordul elő:
 Kollegája, Kollegája, Collégája.
 Alapszövegünk sem következetes: az itteni
 Kollegája alakkal szemben a 917. sorban Collega
 fordul elő; Toldy (és az FK.) következetesen a
 Collega, az PM. és Kföldy Kollegá, az ÖV.—ÖV.
 Kollegá és Kollegá alakot közölt; a HG.-ban a 185.
 sorban Kollegá, a 917. sorban Colleg szerepel.
 Alapszövegünk e helyét a 917. sornak megfelelően
 emendáltuk.
186. I. Fel tűrvén bodros
 II. Fel tűzvén bodros PM., Kföldy
 III. Fel tűrvén fodros K_{7-9}
 A II. és a III. változat téves olvasathól eredhet.
187. I. Markába fogja Tzapflját
 II. Markába fogta K_{11} , K_{16} PM.
 III. Kezébe fogja PM.—FK.
 IV. Ro/ Markába fogja Tászlját K_7
 A kéziratok többségében előforduló jelen idejű I. vál-
 tozat látszik hitelesnek, a múlt idejű alak használata
 nem logikus; a III. változat Mártontól eredhet.
 A sor utolsó szava az alapszövegbeli Tzapflját
 mellett Tzapflját és casliát változatban is előfordul.
 Leghitelesebbnek az alapszövegbeli változat látszik.
188. I. tragerjének
 II. tragerjének PM., Kföldy
 A II. változat a kiadók önkényes pontoskodásának
 látszik: a egyes hangrendű szó toldalékolása inga-
 dozott.
- 189.

- A K_2 -ből a felkiáltójel hiányzik; em.
 190. *Bőrből* (K_2 stb.) helyett a kéziratok egy részében (K_{12} stb.) *Bőriből* olvasható; Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg inkább; e szerint em.
192. I. *Úszik 's a' part tsak halad*
 II. *Úszik, a part tsak halad* K_2, K_{12-13}
 III. *Úszik s a' part mint halad* K_7, K_{15}, K_{18}
 IV. *Úszik a' part mint halad* K_{9-9}
 V. *Ro/ A Part uszik s ő szakad* K_{11}
 Az I. változat látszik leglogikusabbnak, a kiadások is ezt tartalmazzák. A K_2 -ban: *Uszik*; em.
193. A K_2 -ből a sorvégi felkiáltójel hiányzik; em.
 194. *Perspektívát* (K_2 stb.). Némely kéziratban és kiadásban (K_2, K_{10} Toldy) *perspectívát* írásváltozatban; *A Tolvaj Isten* közel egykorú hiteles kéziratában is így fordul elő (103. sor); alapszövegünket ennek megfelelően em.
195. I. *jól benn van*
 II. *jól be van* $K_4, K_{11}, PM. - FK$.
 A népies nyelvhasználatra jellemző II. változattal szemben az I. látszik hitelesnek.
196. *A vizekbe alakkal szemben némely kéziratban vizekben áll; a 198. sor ríme is (könyvekbe) az előbbi igazolja.*
197. I. *Lejjebb, lejjebb*
 II. *Ro/ Bellyebb, bellyebb* K_{11}
198. Némely másolatban *könnyekbe* helyett *könnyekben* van; a *láb(b)ad* ige mellett azonban csak a *-be* ragoes alak lehet helyes.
 A kéziratok többségében s a kiadásokban az állítmá-ny jelen időben áll, csupán alapszövegünkben talál-ható a múlt idejű alak; mivel előtte s utána is múlt idejű igealak (*kezde*) szerepel, az utóbbit tart-hatjuk hitelesnek. A *Két szeme* helyett *Kék szeme* (K_{11}) szövegromlás.
199. I. *El kezdte keseredni*
 II. *'S elkezdte keseregni* PM., Kföldy
 III. *S elkezdte keseredni* K_{10}
 IV. *El kezdte keseregni* K_{11}
 Értelmileg az I. látszik hitelesebbnek.
200. I. *Már úszását nagyon bánja*
 II. *Már úszását maga bánja* K_2
 Meglepő, hogy a II. a Csokonaihoz közel álló Zilahi János másolatában fordul elő; ennek ellenére való-színű, hogy szövegromlás. A K_2 -ben: *úszását*; em.
201. I. *Fizignálnak* K_{2-3}, K_{10-11}
 II. *S Fizignálnak*
 III. *S Vizignálnak* Toldy
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszó nélküli változat lehet az eredeti.
202. I. *További szolgálatját*
 II. *Már tovább szolgálatját* K_{11}

203. A kéziratok többségében található I. lehet hiteles. A kéziratokban (K_{2-4} , K_{10} , K_{12-15}) általában *Búsultába* szerepel, míg a *-ban* ragoz alakok a kiadásokban általánosak; Csokonai gyakorlatának az első felel meg. A K_9 -ban *Busultába*; em.
204. Némely kéziratban (pl. K_4 , K_{14}) *Púderes* helyett *Púderos* van; Csokonai gyakorlatának az első felel meg (v. ö.: *derek ~ púderék* A Töl c. versben). A K_9 -ban: *Puderes*; em.
207. I. *Nem fért volna ijedtébe*
II. *Nem tért volna ijedtébe* K_{10}
III. *Nem fért volna ijedtében* K_{7-11}
IV. *Nem férne már ijedtében* K_{11}
A kéziratok zömében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek: a II. tájnyelvies, a III. – IV.-re vonatkozóan ld. a 203. sor jegyzetét.
208. I. *Már egy zabozem*
II. *Egy zabozem is* K_{11}
A magában álló II. változat szokatlan tagadó szerkezettel kevésbé látszik hitelesnek.
209. I. *Ki verte*
II. *'S ki verte* PM., Kföldy
A kötőszó nélküli változat felel meg inkább Csokonai gyakorlatának.
210. I. *neki keze-lába*
II. *neki keze lába* K_2 , K_{10} , PM. – FK.
III. *Ro/ neki lába keze* K_8 , K_{12-13}
IV. *Ro/ neki lába 's keze* K_9
V. *Reszket szíve minden vére* K_{12}
Az I. változat lehet hiteles, a III. – V. – amint a rimből is látszik – szövegromlás; alapszövegünket (K_9) is ennek megfelelően em.
212. I. *Nyögve néz a' Tó partjára*
II. *Vágyva néz a tó partjára* K_2
III. *Nyögve néz a víz tavába* K_{3-6} , K_{10} , K_{12-14} , Toldy
IV. *Nyögve néz a 'Tó Habjába* K_{7-9} , K_{13} , K_{18}
V. *Nyögve néz a' Tó szélére* K_{4-8} , K_{17}
VI. *Nyögve néz a tó partjába* K_{11}
VII. *Ro/ Néz vissza de már híjába* K_{11}
A kéziratok s a kiadások többségében található I. változat lehet hiteles; a többi közül csupán a Zilahi Jánosnál található II. változat érdemel figyelmet: lehetséges, hogy az ősszövegben ez szerepelt. Az alapszövegünkben is megtalálható V. változat úgy születhetett meg, hogy a másoló a 210. sor romlott szövegével (*lába s keze*) próbálta valahogy rímeltetni a sort; a K_7 -at az I. szerint em.
213. Némely kéziratban *Eszébe* helyett *Eszi*be található; Csokonainál az utóbbi ragozási forma is megtalálható.
214. I. *Farkát hosszan le bocsátja*
II. *Farkát hosszabban le nyújtja* K_4

215. A magános II. változat szövegromlásának látszik. Az *evész* némely másolatban és kiadásban (PM., Kföldy) *evedő* alakban található.
216. I. *Segítse*
II. *Segítse* K₈₋₉.
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek, bár értelmileg mindkettő elfogadható.
- 217–223. Márton kiadása óta ez a versszak önkényesen megváltoztatva szerepelt a kiadásokban: még a HG. is a Márton által megszeliűdített szöveget közölte, s csak lapalji jegyzetben adta az eredeti szöveget „Három sárospataki kézirat”-ra hivatkozva. Ehhez annyit kell hozzátennünk, hogy mind a négy sárospataki kézirat az eredeti szöveget tartalmazza. Feltűnő, hogy még az ÖV. s az ÖV.² sem tért vissza az eredeti szöveghez, amelyet Jókai már a múlt században közreadott (ld. Jókai Mór: *A szellem meghamisítása*: KiefÉvl. 1870 /71: 104. 1.).
- Mivel az összövegben is fordulnak elő változatok, a következőkben soronként tárgyaljuk a versszakot:
217. I. *De hasztalan a' sok habot*
II. *De hasztalan. A' sok Habot* K₉.
III. *De hasztalan a habokat* PM.—ÖV.²
A II. tagolása logikus, az I.-et ennek megfelelően központosítottuk. A III. Mártontól eredhet.
218. I. *kezdé innya*
II. *kezdé nyelni* PM.—ÖV.²
A II. Márton önkényes módosítása.
219. I. *Nints Compostelli Jakab ott*
II. *Mord! Rettung! kiáltja sokat* PM.—ÖV.²
A II. Mártontól ered.
220. I. *Sem Senis Katalinnya*
II. *Ro/ Sem pedig Katalinnya* K₂₋₉, K₁₆, K₁₈.
III. *Senkit sem hall felelni* PM.—ÖV.²
A II. változat nyilvánvaló szövegromlás: a másolóké téves olvasatára vezethető vissza, éppúgy, ahogy a K₉-ben található *Senis Kalapinja* is. A III. Márton önkényes változtatása.
221. I. *Bár mind kettőt kérte sokat* K₂, K₈₋₉, K₁₈₋₁₁
II. *Bár mind kettőt kérje sokat*
III. *Hába kap mindenszél* PM.—ÖV.²
Logikailag a múlt idejű I. változat látszik hitelesnek, ezért alapszövegünket is ennek megfelelően em. A III. Mártontól ered.
222. I. *De ők nem hagyván álmokat*
II. *De ők nem hadják álmokat* K₈, K₁₈₋₁₁.
III. *Rúgja magát hátra s elé* PM.—ÖV.²
Az I. változat leglogikusabb; a III. Márton önkényes változtatása.
223. I. *Végre így fakada ki*
II. *S végre így fakada ki* PM.—ÖV.²

- III. *Végtére így fakad ki K₁₁*
 Az I. változat látszik hitelesnek; a II. Mártontól ered, a III. szövegromlás lehet.
224. I. *Nem így vitte ama' Béka K₉, K₈₋₉, K₁₄*
 II. *Nem így vitte ám a' Béka*
 A 226. sorban található ez mutató névmás alapján is úgy látszik, hogy az I. változat a hiteles.
225. *Kréta* neve többféle írásváltozatban fordul elő a másolatokban s a kiadásokban: *Kreta, Creta, Créta*. Az alapszövegünkben található *Kreta* alakot *A Tolvaj Isten* hiteles kézírata szerint (279. sor) *Kréta*-ra emendáltuk.
226. I. *ez a' gaz béka*
 II. *ez a' gaz Béka K₉*
 III. *ez a nagy béka K₁₁*
 A II. változat a tiszántúli kiejtés szerint jobb rímet ad; ilyen szélsőséges tájnyelvi alakot azonban még komikus műveiben sem igen írt le a költő. A III. szövegromlás lehet.
228. *A K₉-ben a Palotádát helyett szereplő pakétádát s a K₁₁-ben található parokidát nyilvánvaló szövegromlás.*
229. *A Venetzia némely másolatban és kiadásban Venetia, illetőleg Venetia írásváltozatban fordul elő.*
230. I. *Már ez*
 II. *Már e K₄, K₁₀₋₁₁*
Ez helyett Csokonai gyakran használ e' mutatónévmást, e versében is (pl. a 258. sorban); ennek megfelelően em.
231. I. *kicsuszamla*
 II. *kicsuszámia K₃*
 III. *kíuszamla K₄, K₆, K₁₂₋₁₃*
 IV. *be cuszamla K₁₁*
 Az alapszövegünkben található II. változat ad legtisztább rímet, a III. és a IV. szövegromlás lehet.
232. I. *Tűzelt*
 II. *Ro/ Tűzzel K₁₇*
233. I. *A' vízen fellyül*
 II. *A' fején felyül PM., Kföldy*
 A II. változat Mártontól eredhet. A *fellyül* előfordul *feljül* és *felül* írásváltozatban is.
234. *A Kokárdája előfordul cocrárdája, cokárdája írásváltozatban is. Mivel Csokonai a DMM.-ban is a kokárda alakot használta (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 75. l.), ezt fogadjuk el hitelesnek. A korabeli hazai sajtó nyelve is a magyaros írásváltozatot igazolja (ld. uo.).*
236. I. *Mind a kettő a' gatyába*
 II. *Ro/ Bele szart a gatyájába K₁₁*
237. *Az ijedébe némely kiadásban — a kiadók pontos kodásából — ben ragos alak található.*
238. *Fizignát* neve a 42. sorhoz hasonlóan több írásvál-

- tozatban fordul elő a kéziratokban, illetve kiadásokban: *Physignath*, *Physignát*, *Vizignát*, *Vizignáh*.
239. I. *Érvén magát*
 II. Ro/ *Érvén ó magát* K₄
 III. Ro/ *Lakván magát* K₃, K₁₂₋₁₃
 A III. is nyilvánvalóan romlott változat, így alap-szövegünket az I. szerint em.
Hogy ó egygy Király gyermekét
240. I. *S hogy ó* K₇₋₉, K₁₅
 II. Ro/ *Hogy ó egy Király Gyereket* K₁₃
 III. Az I. lehet a hiteles; a kötőszó főlőleges; a III. változat végszáva nem ad rímet.
241. I. *Ólné meg*
 II. *Ólte meg* K₇₋₉, K₁₃, K₁₅
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat kétes értékű; föltehető, hogy jelentő módú, múlt idejű *Ólte meg* szerepelt az eredetiben; ezt támogatja a 239. sor *elrejté* alakja is, bár a conjunctivusi értelmű feltételes mód is elképzelhető.
242. *Búván* helyett a PM.-ben és Kföldyben *Búján* olvasható; az előbbi lehet a hiteles.
243. I. *Meg szabadult*
 II. *Meg szabadul* K₁₁
 A múlt idejű I. változat a logikus. A K₃-ban *Meg szabadult*; em.
244. I. *Ebek harmintzadjától*
 II. Ro/ *Ebed harmincadjától* K₃
 III. Ro/ *Ebek harmintz hadjától* K₃
 A *harminczadjától* némely másolatban zártabb magánhangzójú -*tu*l raggal található; az előbbi jellemző Csokonai nyelvhasználatára. A K₃ romlott szövegét az I. szerint em.
246. I. *A' mint úszhatik úszik*
 II. *A' mint csak lehet úszik* PM. Kföldy
 A II. bizonyára Márton javítása: s a szóismétlést akarta így elkerülni. A K₃-ban: *úszhatik*; em.
247. I. *össze szorítván*
 II. *össze kapcsolván* K₁₅
 A II. szövegromlás lehet.
249. I. *Látván*
 II. *S látván* PM. — ÖV.²
 A kötőszós II. változat Márton óta szerepel a kiadásokban, a kéziratokban nincs nyoma.
- I. *patkolni*
 II. *pakolni* K₁₅
 A sztereotíp I. a hiteles.
250. I. *Bús hangon kezdé danolni*
 II. *Bús hangon kezdé danolni* K₁₅
 III. *Bús hangon kezdé dalolni* K₄
 IV. Ro/ *Más hangon kezdé danolni* K₁₄
 Csokonai nyelvhasználatára az I. változatheli *danolni* alak a jellemző.

251. *K₇: Notáját; em.*
 252. I. *Noha magát fel rugdálá*
 II. *Néha magát fel rugdálá K₇₋₈, K₁₀₋₁₁, K₁₂, K₁₄, K₁₆*
 Logikai szemazógból az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; ezt megerősíti a 254. sor ellentétes értelmű *De kötőszava* is.
- 252—279. A *K₂*-ben ez a részlet valamennyi kéziratból eltérő szöveggel szerepel; mivel a föltehető szövegéből származik, fő változatként egész terjedelmében közöljük. E részletet korábban már kiadtuk tanulmányunkban (ld. *ItK.* 1970: 25. l.); ennek nyomán közölte a *MM.* (I, 1101—1102. l.):
36. *Gardistái kinn valának*
A' gyilkos tó partyánál
Urok vesztén jajgaták [= jajgatának]
A' suhogó kákánál
Nyírták reménység páltzáját
Ne hagyá felsége magát
De ugyan csak híjába
37. *Mert el-telvén szeme szája*
Fisignát Úr borával
Hízván egér szőr pundrája
A' tó nyálkás habjával
A' mely széllel be indúla
(: Már kéntelen :) le vontála
Várába Comessének
38. *Atkozta a' Rhetori(c)kú!*
Mely vólt most is 'sebjébe
és terhelte a' Fisignath
Hátáról le estébe
'S a' már emért Statistikát
Poetikát, Politikát
Szegényt mellyek le vonták.
39. *Végre meg-unván gyors lába*
Kéntelen evezését
Adá Cháron hajójába
Fisignát tsaltá [? tsaltá] lelkét
és Trózsartax nagy bújára
Patriótáji jajjára
Meg nezte [= nézte] a' mord Plútót.
253. I. *A' vizek tetejére*
 II. *A viznek tetejére K₄*
 III. *A tónak tetejére*
 Az I. kiadás archaikus, bibliai változata fordul elő a legtöbb kéziratban, de logikailag a magános II. is jól a szövegbe illik, a III. viszont bizonyára elírás; a *Tónak* megismétlődik a 255. sorban is.
254. I. *De ismét*
 II. *De mindjárt K₁*

- III. *Majd ismét PM., Kföldy*
A legtöbb kéziratban előforduló I. változat látszik hitelesnek.
A III. föltehetőleg Mártontól származik, aki talán így akarta megszüntetni a *De* kötőszó ismétlődését (ti. a 264. sor is ezzel kezdődik). A *K₉*-ban *suffede* A 197. szerint em.
256. I. *Bár akármin próbálgatá*
II. *Bár akármin próbálgatja* *K₄, K₁₀, PM., Kföldy*
III. *Már akármin próbálgatá* *K₄*
IV. *Már akármin próbálgattya* *K₇₋₉, K₁₂₋₁₃, K₁₅*
V. *Bár akármin próbálgatta* *K₇₋₉, K₁₁, K₁₄*
Logikai szempontból megfontolandók a *Már* kötőszavas változatok is.
257. I. *távoztathatá*
II. *távoztathatja* *K₄, K₆, K₁₀₋₁₁, PM., Kföldy*
III. *távoztathatta* *K₇₋₉, K₁₂₋₁₃, K₁₅*
Az I. változat látszik hitelesnek: a II. és III. azokban a másolatokban fordul elő, amelyek a 256. sorban a II., a IV. vagy az V. változatot tartalmazzák.
258. I. *Még is e' lutskos halált* *K₄*
II. *Mégis a lutskos halált*
III. *Mégis lutskos halálát* PM. Kföldy
Az alapszövegünkben olvasható a II. változat látszik leglogikusabbnak; a III. Mártontól származhat.
259. Az *Anglus* helyett a *K₄*-ban *Anglius* áll; verstani okokból is az előbbi lehet hiteles.
260. *Bő* helyett némely kéziratban és kiadásban *Bőv* olvasható. A *Japponika* előfordul *Japponica* írásváltozatban is. A *K₉*-ben: *Ro/ Volt bő, mint Japponika*
262. I. *Poësis Rhetorika*
II. *Poësis 's Retorica* *K₆, K₇, PM., Kföldy*
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesebbnek, azért is, mivel elkerüli az *s* torlódását. A *Rhetorika* előfordul *Rhetorika*, *Rhetorika* alakban is a kéziratokban.
263. I. *E' volt*
II. *Ex volt* Kföldy
III. *Ro/ El volt* *K₁₇*
A II. változat a kiadótól származhat.
264. I. *'S le húzván a' Víz mélyére*
II. *Lehúzván a' Víz mélyére* *K₇₋₉, K₁₁*
III. *Lehúzván a tő mélyére* *K₁₅*
A kötőszavas I. változat látszik logikusabbnak. A *K₉*-ban: *húzván*; em.
266. A *K₉*-ból a sorojeji idézőjel hiányzik; em.
267. I. *Ez é*
II. *Ez e* *K₁₀*

- Az I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának.
268. A *deklarálni* előfordul *deklarálni* írásváltozatban is a kéziratokban.
269. I. *Concilium*
II. *consilium* K₇₋₉, K₉₋₉, K₁₀₋₁₀, K₁₀₋₂₀
III. *synedrium* PM., FK.
A 'zsinat' jelentésű *Concilium*-ot tartalmazó I. látszik hiteles változatnak; a II. téves olvasat, illetve szóhelyettesítés; a III. a kiadók önkényes változtatása lehet. A K₂-at e szerint em.
270. I. *Ezt a' Szent Atyák jól látják*
II. *Ro/ Eztet a' Szent Atyák látják* K₁₁
III. *Ezt a vén atyák* PM., Kföldy
IV. *Ro/ Anyák* K₇
Az I. látszik hitelesnek; a III. a kiadók óvatos változtatása.
271. I. *Ezért*
II. 'S ezért K₁₅
A kötőszó sem látszik fölöslegesnek, de Csokonai gyakorlatának inkább az I. felel meg.
272. Az *Anathemájok* előfordul *Anathemájok* írásváltozatban is.
273. A K₉-ból a soroletti idézőjel hiányzik; em.
275. I. *Azért hogy most így meg talál*
II. *Ezért hogy most így meg talál* K₃, K₇₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅
III. *Ezért hogy most így meg talál* K₁₀, K₁₄
Az I. változat a leglogikusabb: azt tarthatjuk hitelesnek.
277. K₂: *boszszut*; em.
- 279/a. [A s u m m á z a t szövege]
I. *Mind a' két részből való országgyűlés 's hadi készülétek* K₁, K₁₂₋₁₃, Toldy—ÖV.²
II. *Mind a' két részből való ország Gyűlése hadi készülétek* K₂, K₈
III. *Mind a' két részből való Ország Gyűlései és Hadi készülétek* K₂₀
IV. *Mind a' két Részből való Ország-gyűlés* PM., Kföldy
V. *Mind az Egerek, mind a' Békák Ország-Gyűlést tartanak, és hadi készüléteket tesznek.* K₁₅
VI. *Mind a két részből való országgyűlés és Hadi készülék* K₇₋₉, K₁₇
VII. *Mind a két részből való országgyűlés és Hadi Készülétek* K₉, K₁₈
VIII. *Mind a' két Részből Ország Gyűlés és Hadi készülétek* K₁₀
IX. *Ro/ Mind a két részből való országgyűléssel 's hadi készülétek* K₁₁
A K₂-ből hiányoznak a summázatok; a K₅-ből a II. *Pipa-dohány* eleje (280—392. sor) hiányzik.
A K₂-ben a 280—286. sor a többi kéziratétól eltérő szöveggel szerepel; föltehetően ez volt az összöveg;

40. *Hertzegjeké [= Hertzegjeknek] bal sorsáról*

*Hogy a' dolog meg leve
Hurkaszopi haláláról
Nemzetjének hírt leve
Hogy járt legyen barátjával
'S a' békák grillotinájával
Hogy végezte életét.*

(Kiadva általunk: ItK. 1970: 25. l.; a MM. ezt a vereszeket nem közölte.)

280. I. *Ezt mondván meghaláloza*
II. *Igy szállván K₁,*
A kéziratok többségében olvasható I. látezik hite-
lesebbnek.
281. I. *'S már*
II. *Már K₄, K₆₋₈, K₁₁, K₁₆, PM., Kföldy*
A kötőszós I. változat látezik hitelesebbnek.
282. I. *Éppen*
II. *S épen K₇₋₈, PM., Kföldy*
A kötőszós nélküli I. változat látezik hitelesnek;
ha az előző sorban elfogadjuk a kötőszót, akkor itt
fölösleges.
A *karassiroza* számos alakváltozatban fordul elő:
karazéroza, karaziroza, karassirozza, kara'iroza.
Azok az alakok a hitelesek, amelyek a fr.-ném.
karassieren igéhez legközelebb állnak alakilag.
283. Az *Obeater* helyett némely kéziratban s kiadásban,
Kföldy-től az ÖV.²-ig *Oberster* van. Az I. felel meg
Csokonai nyelvhasználatának.
Pörtznyali neve némely kéziratban *Portznyali*, a
K₄-ben, K₁₆-ban pedig *Kortznyali* alakban fordul
elő; az utóbbi kétségtől szövegromlás, s az lehet
a *Portznyali* is.
284. I. *El meresztí szemét*
II. *Elmeresztí szemét K₈*
III. *Elmereszté szemjét K₁₂*
A jelen idejű I. változat a hiteles; a *szemét* ragozási
forma is előfordul Csokonainál.
285. I. *Seggbe*
II. *Farba K₇₋₈*
Az I. a hiteles változat, a II. szépítés; *rugja* helyett
a K₈-ban *rukta*; a múlt idő mindenképpen helyte-
len; em.
286. I. *'S az Aulánál hírt teszen*
II. *S az Aulánál hírt téssen K₈₋₁₁, K₁₆*
III. *'S az Aulának hírt teszen K₈₋₉, K₁₆*
IV. *Az Aulánál hírt teszen K₁₁, K₁₆*
V. *Az Aulánál hírt téssen K₁₂*
VI. *'S az Aulánál hírt tesz K₁₀*
VII. *Az Aulánál hírt tesz K₇*
A kiadásokban szereplő I. változattal szemben az

- alapszövegünkben előforduló II. látszik hitelesnek (A K₂-ban is tévesen van. V. ö. a tégyünk alakkal: MM. I, 309. l.)
288. I. *Méreggel el telének*
II. *Méreggel meg telének* K₂₀
A kéziratok többségében előforduló I. lehet hiteles.
A K₂-ban a sor végén pont van; em.
289. I. *'S mindjárt a' Nádor Ispánnak*
II. *Mindjárt a' Nádor ispánnak* K₄, K₇, K₁₁, K₁₈
III. *Mindjárt a nádor ispánnak* K₂
IV. *Mindjárt egy Ország Nagyjának* PM., Kföldy
A IV. változat Márton önkényes módosítása; a többi közül az I. látszik leglogikusabbnak.
291. I. *Hirdesse ki a' Diétát*
II. *Hogy hirdettesen Diétát* K₂
Az I. látszik hitelesnek, de meglehet, hogy az óeszövegben, amelyhez a K₂ áll legközelebb, a II. változat szerepelt.
Némely változatban (K₈, K₁₀ stb.) *Diétát* írás-változat található.
292. I. *Minden felé* K₂₋₃, K₄₋₅, K₁₁₋₁₃, K₁₈
II. *S mindenfelé*
A kiadásokban olvasható II. változattal szemben a kötőszó nélküli I. látszik hitelesnek (a 289. sorban már előfordul az 'S kötőszó).
293. I. *Státusokhoz*
II. *Ro/ Státusoknak* K₈
294. I. *Nézik ily jelentést*
II. *'S Nézik ily jelentést* K₄₋₅, K₁₈, Kföldy
III. *Nézik ily jelentést* K₃
IV. *Nézik olly jelentést* K₁₂
V. *'S Nátok* K₇, K₁₀, K₁₈
VI. *S nekik*
A K₂-ban *tegyen* alak áll; a kéziratok egy részében s a kiadásokban *tégyen* van. Csokonai gyakorlatának az utóbbi felel meg, e szerint em.
295. I. *Hogy helye Diétának*
II. *Helye a Diétának* K₂
III. *Hogy helye' a' Diétának*
Bár a másolatok zömében s a kiadásokban az I. változat szerepel, figyelemre méltó, hogy ZJ.-nál, a föltehető óeszövegben, a nyelvtanilag pontosabb II. található; e szerint em. Figyelmet érdemel a némely kéziratban előforduló hangkivetéses III. változat is.
296. Amely szövegben a 294. sorban *tégyen* változat található, abban itt *légyen* van. Csokonai nyelvhasználatának a *légyen* felel meg (v. ö. MM. I, 309-10. l.).
297. K₂: *Pezikarpaksz* em.
299. I. *Lebegett a' Tó közepén* K₃₋₄, K₈₋₁₁, K₁₈, K₁₈
II. *Lebegett a' víz közepén*
III. *Lebegvén a tó közepén* K₂, K₁₂

- IV. *Lebegett a' tőfendéken* PM., Kföldy
Az I. változat látszik legésszerűbbnek és leghitelesebbnek; a IV. Mártontól eredhet.
300. I. *El nyúlva 's megmeredve*
II. *El nyúlva s merevedve* K₁₀, K₁₁
III. *El nyúlva meg meredett* K₂
IV. *'S El nyúla merevedve* K₁₃
V. *Elnyúlva 's megdöglőve* K₁₂₋₁₃
VI. *'S elnyúla megmeredve* K₄
VII. *Elnyúla megmeredve* K₇
VIII. *El nyúla s meg meredve* K₄
IX. *'S el-nyúlott merevedve* K₄
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik leglogikusabbnak. A K₄-ban: *El nyúlva*; em.
302. I. *be gyűlének*
II. *bé gyűlének* K₁₋₆, K₁₁, K₁₅, PM., Kföldy
III. *Fel gyűlének* K₂, K₂₀
Bár a kéziratok többségében s alapezövegünkben is az I. változat található, Csokonai nyelvszokásának a II. felel meg; a K₂-at e szerint em. Elképzelhető, hogy a ZJ.-ben található III. változat szerepelt az ősszövegben, bár ennek a 304. sor ismétlődő *fel* igekötője némileg ellene mond.
303. I. *Az ország*
II. *'S az ország* K₁₅
Az I. változat a logikusabb, bár a II. is elfogadható.
304. *A Vélek alakváltozattal szemben több kéziratban is a Vélek, illetve Velők szerepel. Csokonai nyelvhasználatában a rövid és a hosszú kezdő szótagú alak egyaránt megtalálható.*
306. I. *környül állásait*
II. *Ro/ körül állásait* K₂
306-7. *A ZJ.-féle K₂-ben e két sor az alapezöveghez képest — nyilván tévedésből — föl van cserélve.*
307. I. *más gond fűzte*
II. *Ro/ más gond fűzte* K₁₂
III. *Ro/ Más gond úti* Toldy — FK.
309. I. *A' vallás dolga felett*
II. *Az Ország dolga felett* K₁₀
III. *Az egéri hit felett* PM., Kföldy
A III. Mártonnak politikai óvatosságából eredő önkényes szövegmódosítása; esetleg a II. is hasonló okból magyarázható.
311. I. *Egy szőlvi*
II. *Egy haj-szál* K₄
Az I. látszik hitelesnek a II. változat magános adatával szemben.
A *se* helyett némely kéziratban *sem* található; ritmikai okokból is az előbbi tekintendő hitelesnek.
313. I. *'S Királyosan* K₃₋₄, K₅, K₁₁
II. *Királyosan*

- III. *Hasalmasan* PM., Kföldy
A kötőezavas I. illik ide; a III. Márton óvatosságból
eredő szöveg módosítása.
K₁; *perorálta*; em.
315. A K₃-ból a felkiáltójel s a soreleji idézőjel hiányzik;
em.
316. A K₁₁-ben Ro/ *illet* e helyett: *illete*; a K₁₄-ben Ro/
akár e helyett: *A' kár*
317. I. *'S ellenségem*
II. *Ellenségem* K₂, K₄, K₄₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₂, PM., Kföldy
A kötőszó I. változat lehet hiteles; némely kézirat-
ban *nekem* alakváltozat található; Csokonai nyelv-
használatának inkább a *nékem* felel meg. (V. ö.
Nékem inkább . . . : LD. 16. 1.)
318. I. *Békkák nemzete*
II. Ro/ *Békkák serege* PM., Kföldy
319. I. *De egy*
II. *Mert egy* K₂, K₇₋₉, K₁₄₋₁₅
Az I. változat a logikusabb. A K₁₇-ben a 319. és a
320. sor meg van cserélve.
320. I. *Mint a köz jó* K₃, K₁₂₋₁₃
II. *De még is köz megsértése* K₂, K₇₋₉, K₁₄
III. *De még is köz megsértés e'* K₁₅, K₁₆
IV. *Mégis csak köz megsértés e'* K₁₀₋₁₁
V. *Mint az Ország megsértése* K₄
VI. Ro/ *Vagy Publicum megsértése*
VII. *S Azzal a köz megsértése* K₂₀
VIII. *A' Közjónak megsértése* PM.
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat
látszik leglogikusabbnak; a VIII. csak a kiadások-
ban szerepel; föltehetően Mártonra vezethető vissza.
321. I. *Publicumra*
II. *'S Publikumra* K₇, K₁₀, K₁₅, PM. — FK.
A kötőszó fölösleges; az I. a hiteles változat.
322. Némely másolatban *nekem* van; Csokonai gyakor-
latának a *nékem* felel meg inkább. A K₄-at is ennek
megfelelően em. A K₃-ból a soreleji idézőjel hiány-
zik; em.
325. I. *dörzsölék*
II. *dörgölék* K₁₄
III. Ro/ *dörzsöltek* K₃
Az I. változat látszik hitelesnek, ennek megfelelően
em. A K₃-ban *széljel* írásváltozat fordul elő, bár
Csokonai a *széllyel*-t használta; e szerint em.
326. I. *Másként vezett a másíkja* K₂₋₃, K₄₋₉, K₁₀, K₁₄
II. *Másképp vezett a másíkja* K₁₁₋₁₃
III. *Másként vezett a másika*
IV. *Másként vezett el másika* PM.
V. *Másként vezett el másíkja* Kföldy
Az I. látszik hitelesnek; a 327. sor ríme *másíkja*
alakot kívánja; a IV. és V. a kiadók önkényes vál-
toztatásának látszik.

328. I. *evé ezt meg K₂₋₄, K₁₂*
 II. *evé azt meg K₂₋₄, K₁₀₋₁₁, K₁₄₋₁₅, K₁₈*
 III. *ette azt meg K₇*
 IV. *evé meg ezt K₂*
 V. *ette meg ezt K₁₇*
 VI. *Matska úr evé meg azt*
 VII. *Ro/ Matska uram evé ezt meg K₁₁*
 Az alapszövegünkben is szereplő I. változat mellett figyelmet érdemel még a II., valamint a föltehető ősszövegben előforduló IV. változat. A kiadásokban található VI. nak nincs nyoma a kéziratokban. A K₉-ban: *Ur*; em.
 A K₇-ből a *soreleji* idézőjel hiányzik; em.
329. I. *S nekem*
 II. *Nekem K₆₋₈, K₁₁, K₁₄*
 III. *Nekem K₉*
 A kötőszó I. változat a logikusabb; Csokonai nyelvhasználatának a *nekem* felel meg. (V. ő. ÓD. 181. 1.)
331. I. *Mostan egész*
 II. *Most az egész PM., Kföldy*
 A II. Márton változtatása lehet.
333. I. *Mert Fizignát Úr*
 II. *Mert Vizignát úr Toldy*
 III. *Hogy Fizignát Ur K₈, K₁₁₋₁₄*
 IV. *Hogy Fizignatus K₇₋₉, K₁₅*
 Az I. változat látszik legésszerűbbnek s leghitelesebbnek. A K₉-ban: *Ur*; em.
És az átkozott Tó
334. I. *Amaz átkozott Tó K₁₇*
 II. *Elgondolkoztató a II., amely értelmesebben illeszkedik a mondatba, mint az alapszövegünkben is található I.*
335. I. *hitetlenül*
 II. *vétellenül K₇₋₉, K₁₈*
 Az I. a logikusabb a II. szórványos adataival szemben. A K₉ utólag idegen kézzel az I. szerint javítva. A K₉-ban *Folytotta*; em.
336. A K₉-ban a *soreleji* idézőjel hiányzik; em.
339. I. *Mennyünk haddal*
 II. *Haddal menjünk K₇₋₉*
 Az I. változat ésszerűbb.
340. I. *Nem lesz senkinek*
 II. *Nem lesz senkinek K₉, K₁₁, K₁₂₋₁₄; Toldy*
 III. *Senkinek sem lesz PM., Kföldy*
 Az I. változat látszik hitelesnek, a III. Mártontól eredő szövegmódosítás; a *lesz* s *léz* egyaránt előfordul a költőnél.
341. *Téli helyett némely kéziratban Tele található; Csokonáinál az utóbbi is előfordul: tele az ereszénye (K 672/IV, 120a).*
342. I. *'S az Armamentarium.*
 II. *Az Armamentarium K₂*

- III. Ro/ 'S Armamentárium K_3
A kötőszavas I. változat lehet a hiteles; a K_4 -at e szerint em.
343. I. Igy buzditó K_{2-4} , K_{4-6} , K_{10} , K_{12-13} , K_{15} , K_{16}
II. Igy buzditja
III. Igy biztatja K_{11}
A múlt idejű I. változat a logikusabb; a III. szövegromlás lehet. Az Igy magánhangzója minden kéziratban rövid; em.
344. I. És nagy hanggal
II. Sz nagy hanggal Kföldy
III. Ez nagy hanggal K_{2-4}
IV. És nagy hangon K_{11-13}
V. E' nagy hanggal K_9
A II. és a III. változat nem logikus: a következő, 345. sorban előfordul az ő névmás, az Ez mutatónévmás tehát itt értelmetlen; a K_9 -at is ennek megfelelően em.
346. I. A' köz nép meg fizeti K_{7-9} , K_{15} . A K_{15} -ben a sor zárójelben.
II. 'S a' Köz Nép meg fizeti.
III. A' köz nép meg' fizeti PM.
IV. A köznép kifizeti K_2
A kor nyelvhasználatára a meg igekötős változat a jellemzőbb, az 'S kötőszó fölösleges. Figyelmet érdemel a PM.-ben Márton jelölése, (III.) aki a meg-et nem igekötőnek, hanem kötőszónak fogta fel.
347. I. A' Fő
II. 'S a Fő K_{11}
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesebbnek.
348. I. Concredálják
II. Kommedálják K_4
III. Committálják K_{12-14} , Toldy
Az I. változat illik ide jelentésével, ez szerepel a legtöbb másolatban; a többi változat az idegen szó téves olvasata.
349. I. 'S holmi
II. Holmi K_{12-13}
A kötőszavas I. változat illik jobban ide.
350. I. Fel fegyverkezik
II. Ro/ fegyverkeznek K_4
352. I. Contrahálja
II. Contrahálta K_{11}
III. Össze veti K_{10}
A jelen idejű alak a hiteles, amely a másolatokban Contrahálja, Contrahálta alakban is előfordul. A K_4 -ban Contráhálja; em. A III. a másoló magyarázata lehet.
353. Az Armádia olvasható Armádia, armádia alakban is; a kor nyelvhasználatának és írásgyakorlatának leginkább az első felel meg (v. ö. TESz.).
354. Velek helyett némely másolatban Vélek, illetve

- Velők van; a belső rím miatt is (*Társzekerek*) itt az első lehet a hiteles.
355. I. *Sokféle rendű*
II. *Sokféle nemű K₁₁*
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat illik jobban ide.
356. I. *Puskák ágyuk mozsárok*
II. *Puskák ágyuk 's mosárok K₁₇*
III. *Puskák ágyuk mozsarak K₁₁₋₁₄, PM., Kföldy*
IV. *Puskák 's ágyú Mosárok K₂*
V. *Puska, Ágyúk 's Mosarak K₇, K₉, K₁₀*
VI. *Puska, Ágyúk 's Mozsárok K₈*
A mindhárom szót többes számban használó I–III. változat látszik logikusabbnak; a kötőszó a mozgalmass felsorolásban fölöslegesnek tűnik. A III. a másolók, illetőleg Márton irodalmias pontoskodását is tükrözi, de ritmikailag sem illik ide. A K₂-ban *ágyuk*; em.
357. *Ósztán (K₂) Kföldy-nél Aztán, a HG.-ban Oztán alakban található; a legeleső látszik hitelesnek.*
358. *Az Eggynehány némely kéziratban Egynéhány változatban található; ritmikai okokból is az előbbit kell hitelesnek tartanunk.*
359. *seregnek helyett a K₂-ban — nyilvánvaló tévedésből — seregbe olvasható.*
361. I. *Ezek sok dāmának 's Űrnak*
II. *Ezek sok dāmának űrnak K₄, K₇, K₁₂*
III. *Azok sok dāmának 's űrnak K₁₁*
Az első változat látszik legésszerűbbnek s így leg-hitelesebbnek. A K₃-ban: *Űrnak*; em.
362. I. *elrágván K₂, K₄₋₁₀, PM., Kföldy*
II. *Selymét el vágván Mondúrnak*
III. *el vágák K₁₀*
IV. *elvitén K₁₀*
V. *Rof Ringyrongy eejmeit Mondúrnak*
Logikailag a II. változat sem elfogadhatatlan, de egerekről lévén szó, az I. látszik hitelesebbnek; a K₂-at e szerint em.
Mundúrnak helyett némely kéziratban s kiadás-ban *Mondúrnak* található. A korabeli nyelvhasználatnak inkább az előbbi felel meg (ld. a TESz. *mondúr* címszavát).
363. I. *És zászlónak el viték*
II. *És zászlónak el viték K₁₁, PM.—FK.*
III. *És zászlónak el vitték K₁, K₇, K₁₀*
Az I. változat nyelvtanilag is hitelesebb, az igeidő használatában is inkább ez felel meg Csokonai gyakorlatának, mint a III. Az egyes számú *Mundúr* után a zászló is inkább egyes számot kíván (szemben a II.-vel).
364. *K₉: Toll sip vala <musikájok> trombitájok*
365. *A bőrből helyett némely másolatban bőrből változat*

található; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

366. I. *Egy hegyes tő* K₉ stb.
 II. *Egy hegyes tű*
 III. *Egy hegyes tőr* K₂
 IV. *Egynehány tő* PM., Kföldy
 V. Ro/ *Egy-egy hegyes tő* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, noha később már Csokonai a mai köznyelvi *tű* alakot használta (v. ö. Dor. 116. l.). A szokatlanabb *tő* alakult át a K₂ másolójánál *tőr*-re. A K₂-ban *szabják*; em.
367. I. *Ez Dámáktól kerüle*
 II. (:A' *Dímáktól kerüle*;) K₁₀
 Az I. a logikusabb, a K₂-ban *Dámáktól*; em.
368. I. *Kalapjok szép mák tokokból* K₂₋₄, K₄, K₉₋₁₁, K₁₃₋₁₅, K₁₈, K₁₉₋₂₀
 II. Ro/ *Kalapjok szép mák tálakból* K₂
 III. *Kalapjok szép makktokból*
 IV. *Katpagjok szép makk tokokból* K₁₁, K₁₈
 V. Ro/ *nádmagvadból* [!] K₁₂
 A görög eredetiben borsóhéj volt az egerek sisakja. Méreténél fogva a mákgubó talán kicsit nagyoknak tűnik a *makktok*-hoz, s a görög eredetiben található borsóhéj-sisakhoz képest, de elképzelhető, hogy Csokonai a lovagi tornákon is használt sisakrostélyos főveget képzelt a mákgubókból. A méretek miatt mégis a III. látszik hitelesnek, az I–II. elírás lehet; a K₂-at e szerint em. A IV.-re vonatkozóan ld. az 538. sor jegyzetét.
370. I. *Volt köve*
 II. *Volt fűze* K₁₁
 Az I. változat felel meg jobban a nyelvszokásnak a II. változat magában álló adatával szemben.
371. *Dragonjos-ok* helyett némely kéziratban (pl. K₉) *Dragonos* található. Az egykorú magyar nyelvhasználatnak inkább az I. felel meg.
374. I. *Meggy mag volt lábfejeiken*
 II. *Meggy mag haj lábfejeiken* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 III. *Tők mag volt lábfejeiken* K₂
 Logikailag a II. és a III. változat is elfogadható, de nyelvtanilag az I. jobb a II. változatnál, jelentés-
 tanilag pedig a III.-nál. A görög eredetiben zöldbárhüvelyből készült az egerek lábvértje.
375. I. *Cavallériájok*
 II. *Gavallériájok* K₂, K₇₋₉, K₁₀₋₁₄, PM., Toldy
 Az egykorú nyelvhasználatnak az I. felel meg inkább (v. ö. TESz.).
376. I. *Mindnyájoknak*
 II. *S mindnyájoknak* K₁₀, PM. — ÖV.²
 III. Ro/ *Mindenikük* K₄
 A kötőszó nélküli I. változat illeszkedik legjobban az előző mondatához.

377. I. *Vala egy szuka egér*
 II. *Volt egy-egy szuka egér* PM. — FK.
 A II. változat Márton önkényes szövegmodosítása lehet.
378. I. *ki pedrették*
 II. *ki pödrötték* K₁
 III. *Rof ki pedzették* K₂
 IV. *fel pedrették* K₂
 Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg.
379. I. *Holmivel*
 II. *Tyúk-szarvat* K₁
 Bár a II. változatra csak egy adatunk van, elképzelhető, hogy ez volt az eredeti, s az I. csupán szépítő megoldás e helyett.
 A *huszárosan* helyett némely kéziratban *huszárosan* áll; az előbbi felel meg inkább Csokonai gyakoriátának. A K₂-at e szerint em.
380. I. *Nadrágjokat fel kötötték* K₂₋₃, K₁₁, PM. — Kföldy
 II. *Nadrágjokat fel kötötték*
 III. *Nadrágjokat meg kötötték* K₄
 Az a kötőszavas I. változat a leglogikusabb; a III.-beli *flauta* is előfordult még Csokonai korában, de a *flóta* tisztább rímet ad. V. ö. a 632. sorral.
381. I. *Kardjokat magyarosan* K₂, K₁₁
 II. *'S Kardjokat magyarosan* K₇, K₉
 III. *'S Kardjokat magyarosan*
 A kötőszavas változat mondatnailag jobb; ahogy a 379. sorban, itt is az I — II. változat határozóragos formája felel meg inkább Csokonai nyelvhasználatának; a K₂-at e szerint em.
382. I. *a trombitát 's flótát*
 II. *a trombitát, flótát* K₁₄
 III. *trombitát flautát* K₂, K₁₁
 A kötőszavas I. változat a leglogikusabb; III.-beli *flauta* is előfordult még Csokonai korában, de a *flóta* tisztább rímet ad. V. ö. a 632. sorral.
384. I. *Hangoztatták bús szóval*
 II. *Hangoztatták bús szóval* K₇, K₁₁
 III. *Hangoztatták bús szóval* K₉
 IV. *Rof Hangoztatták friss szóval* K₄
 A következő versszak szerint a jelen idejű igealak használata helyénvaló, vagyis az I. változat a hiteles.
385. I. *avandzsírozlatni* K₇₋₉, K₁₀, K₁₁
 II. *avandzsírozlatni*
 III. *Rof avandzsírozlatni* K₂, K₃, K₈₋₉, K₁₁, K₁₃₋₁₁
 A II. változat látszik leghitelesebbnek, bár az I. is figyelembe veendő; a III. szövegromlás: a K₃-at a II. szerint em.
- 385 — 391.
 E versszak néhány másolatban — nyilvánvalóan tévedésből — föl van cserélve a következő versszakkal (392 — 398. sor).
388.
Conventet néhány másolatban *Konventet* írásváltozat

található; a francia nemzetgyűlés nevét Csokonai föltehetően a francia helyesírás szerint, az előbbi alakban írta.

389. *Bé is gyűl*
389. A kéziratok (K₃ stb.) és kiadások egy részében *Be* alakban található az igekötő; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg. A K₄-at is e szerint em. A *Klubista* némely másolatban, illetve kiadásban *Klubbista*, *clubbista* alakban fordul elő. Az egykorú magyar nyelvszokásnak az alapezövegünkben is szereplő változat felel meg inkább (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 76. l.).
390. I. *mint hajdan*
II. *Ro/ mind hajdan K₂*
391. I. *Tudja K₂₋₃, K₄, K₇₋₁₀, PM.*—Toldy
II. *Tudja*
A jelen idejű II. változat is elfogadható logikailag; a HG. is ezt közölte.
Némely másolatban *Politicát* helyett *Policiát* található; az utóbbi bizonyára szövegromlás.
393. *Vagynak* Némely másolatban *Vannak* alakban található. Csokonai nyelvszokásának az előbbi felel meg.
395. I. *Kérdik kell hány millió*
II. *Kérdik hogy hány millió K₁₀₋₁₁*
Az I. lehet a hiteles változat; a II. a szokatlan szórend miatt jöhetett létre.
396. I. *Eggyzersmind*
II. *S eggyzersmind K₃, K₁₂₋₁₃*
A kötőszó fölösleges, az I. változat látszik hitelesnek; a K₃-at e szerint em.
398. I. *protestálnak*
II. *protestáltak K₁₁*
III. *prophétálnak K₇₋₉, K₁₀, K₁₉, PM.* Toldy
Az I. változat a következőket, a többi szövegromlás lehet.
399. Az *Azomba* határozószó helyett némely kéziratban és kiadásban (PM., Kföldy.) tévesen *Azomban* kötőszó áll.
400. *Be lép* helyett némely kéziratban és kiadásban (PM., Toldy, FK.) *Bélép* olvasható; ez az utóbbi felel meg inkább Csokonai nyelvszokásának, de meglehet, hogy a jóhangzás miatt itt a rövid magánhangzás alakot használta.
401. I. *E' K₃, K₈, K₁₁*
II. *Ez*
A kor és Csokonai nyelvszokásának inkább az I. változat felel meg.
Az *Agy allyai* itt úgy szerepel, mint a király állandó jelzője, afféle nemesi előneve; több másolatban s kiadásban — tévesen — kis kezdőbetűvel olvasható. A K₃-ban *Agy allyai*; em.

402. I. *Trokszartaksz anljóba*
 II. *Troxartaxnak házába* K_2
 III. *Troxartax udvarába* K_{12-13}
 Pöltehetően a másolók a számukra ismeretlen *aula* szót helyettesítették be ismertebb magyar szavakkal.
403. *idejébe* helyett némely másolatban és kiadásban *idejében* található. Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
404. *képébe* helyett a kéziratokban s a kiadásokban *képében* is olvasható. V. ö. a 403. sornál mondottakkal. A K_3 -ban: *Nemzet képébe* Jav. ebből: *Nemzet-ségébe*
405. I. *Ambassadeur volt neve* $K_{2-4}, K_{10-11}, K_{13}, K_{20}$
 II. *'s Ambassadeur volt neve* K_{10}
 III. *Ro/ Ambassadeur volt neve* K_{12}
 IV. *Ro/ Ambassadeur volt vala* $K_{2-9}, K_{14-16}, K_{18}$
 V. *Ambassadeur vala ott.* PM.—ÖV.²
 A kiadásokban található IV. változat Márton szövegértelmezésén alapulhat; a hiteles az alapszövegünkben is meglevő I. változat lehetett.
407. I. *El küldék*
 II. *Elküldék* K_9, K_{14}
 A múlt idejű I. változat a logikusabb.
409. I. *Készüljön* $K_{2-3}, K_{7-9}, K_{11-14}$
 II. *S készüljön*
 Az *S* kötőszó főlegesen: nem mellérendelő, hanem alárendelő viszony van a két mondat között; arról kell tudósítania nemzetét, hogy itt az ideje, hogy csatához készüljön.
412. *Conventbe (Konventbe)* helyett a kéziratok és a kiadások egy részében *Conventben* található; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg. A K_9 -ban a sor végén pont van; em.
413. I. *Hatalmas békanemzetnek* K_2
 II. *Hatalmas Béka nemzetek!*
 Úgy látszik, hogy az összövegen alapuló ZJ.-féle másolat őrizte meg az eredeti szöveget: a K_2 -ben *nemzetek* van, ami így oldandó fel: *nemzetnek*; valószínű, hogy a másolók hibásan oldották fel a rövidítést, pedig itt értelmetlen a többes számú alany: birtokos szerkezet ez, amelynek birtokszava a következő sorbeli *képei*. A K_2 -at e szerint em. Alapszövegünkben hiányzik a soroleji idézőjel; em.
414. I. *'S A hazának* $K_{2-3}, K_{5-9}, K_{10}, K_{15}$
 II. *A hazának*
 III. *A hazámnak* K_{11}
 Az I. változat ad legjobb mondattani megoldást, ez kapcsolódik közvetlenül az előző sor birtokos szerkezetéhez.
416. *rendjefi* Némely másolatban és kiadásban *rendei* alak fordul elő; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.

417. I. *Engemet haza küldének*
 II. *Engemet azért küldének K₁₇*
 Logikailag a II. sem zárható ki egészen.
418. I. *végeznek K₂*
 II. *Az I. ad tisztább rímet, azt tekinthetjük hitelesnek.*
- 420—426. I. *E versszak hiányzik a következő kiadásokból: PM., Kföldy., Toldy, FK.*
 II. *A K₁₄-ben föl van cserélve az utána levő versszakkal.*
420. *Printzeket helyett némely kéziratban Printzjeket található; a rím (titeket) is inkább az előbbi mellett szól. A K₂-ből hiányzik a soreleji idézőjel; em.*
424. I. *hartzollyatok*
 II. *harcolyanak K₁₇* (ennek megfelelően 3. személyben a 426. s a 427. sor állítmánya is). A 422. alapján az I. látszik hitelesebbnek.
425. I. *Kik a hazába*
 II. *Kik a hazában K₁₋₈, K₁₈*
 III. *Kik e' Hazába K₂*
 Lehetőség, hogy az összövegen alapuló K₂ őrizte meg a hiteles szöveget; a K₂-at e szerint em. A hazában alakkal szemben Csokonai gyakorlatának a hazába felel meg.
426. I. *hiv Pátróták K₂₋₅, K₇₋₈, K₁₀₋₁₁, K₁₈*
 II. *jó patrióták K₂*
 A HG. előtti kiadásokból — mint az előzőkben rámutattunk — ez a versszak hiányzik; a HG. a K₂ szövege alapján adta ki, noha a kéziratok többségében a hitelesnek látszó I. változat szerepel.
427. I. *Hallván ellenséges tzeljét*
 II. *Ro/ Hallván hogy má volna tzeljja K₁₁*
429. I. *Fel berzeszté rá taréját*
 II. *Felberzeszté rá taréját K₂*
 III. *Felgerjeszté a' haragját PM. Kföldy.*
 IV. *Felberzedé rá taréja K₁₈*
 V. *Felborzasztá K₁₁*
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, bár figyelembe veendő az összövegen alapuló K₂ jelen idejű igealakja is a többi szövegromlás lehet, illetve a III. Márton önkényes változtatása.
430. *Klubb A kéziratokban és a kiadásokban clubb írás-változatban is előfordul; e kor magyar írásgyakorlatának inkább az előbbi felel meg (v. ö. TESz.).*
431. I. *Fel háborodva zúgának*
 II. *Fel háborodván K₇, K₁₈*
 III. *Ro/ Kik is mindjárt fel állának*
 Nyelvtanilag is az I. változat ad jobb megoldást.
432. *A PM.-ban és Kföldynél Jó'sef neve üresen hagyva. Mint a HG. tájékoztat róla: „A pataki könyvtár 1816-i kiadásában (M.M. 330. sz.) a II. pipe-dohány*

30. versszakának üres helyéhez e szó van beírva:
(Mint a) *Zrínyi* (halálának . . .).” (HG. I. k. XX. l.)
nincs egyéb hátra
436. I. *egyéb nints hátra* K₁₁
II. A magában álló II. változat szövegromlás lehet.
437. *Conventbe (Konventbe)* Némely másolatban *conventben* alakban fordul elő; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
- I. *fel kele*
II. Ro/ *felele* K₁₇
- 438—439. I. *Generalissimus ranggal*
II. *Bírván méltóságos hanggal*
Generalissimusi hanggal
Bírván's méltóságos ranggal K₂, K₇₋₉, K₁₀
Mindenképpen az I. változat az ésszerű. A K₈-ban s a K₁₁-ben *Generalissimusi* áll; ez nyilvánvalóan szövegromlás.
440. *kurattyolni* A K₂-ben *kurattyolni* változatban található.
441. I. *Barátim! hát*
II. Ro/ *Barátom! hát* K₁₈
III. Ro/ *Barátim ha* K₁₁
A K₂-ből hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
443. I. *Hogy az ő Király fiok a'*
II. *Hogy az ő királykájok a* K₂₋₉, K₁₀
III. *Hogy az ő rút királyok a'* K₂, K₁₁, K₁₉, PM., Kföldy.
IV. *Hogy ez a Királyfiók a'* K₁₂
Az I. látszik leghitelesebbnek; elképzelhető, hogy az összvegben a K₂ által rögzített III. változat szerepelt.
444. I. *Tónak vizébe hala*
II. *Tó vizébe elhala* K₁₃
Az I. változat jobb nyelvileg, az lehet hiteles.
445. *valóba* Némely másolatban és kiadásban (PM., Kföldy): *valóban*; Csokonai írásgyakorlatának az előbbi felel meg inkább. A K₃-ban: *uezni*; em.
446. I. *constitutioba*
II. Ro/ *consternatioba*
III. *Ezen nagy motsáros tóban* PM., Kföldy
A II. Márton szándékos szövegváltoztatása lehet.
Némely másolatban *constitutióban* olvasható: velük szemben a *-ba* ragos alak a hiteles.
447. I. *Nem tudta ha elmerült*
II. *Nem tudta hogy* K₉₋₇, K₁₄₋₁₅, Toldy, FK.
III. *Nem tudta hogy el üle* K₁₈
A kéziratok többségében előforduló I. változat lehet hiteles: logikailag s grammatikailag is inkább ez illik ide.
448. I. *Most már az ő emberei*
II. *Már most* K₁₉
Az I. természetesebb nyelvileg. A K₄-ből a *soreleji* idézőjel hiányzik; em.

450. I. 'S Azért a nemzet képei K_3, K_{3-10}, K_{12-13}
 II. Azért a nemzet képei
 III. S ezért K_{17}
 Az alapszövegünk által is tartalmazott I. változat a leglogikusabb, bár a III. is elfogadható.
452. I. Hát a' mit e' mélylő Tó tsinál
 II. Hát amú a' mélylő Tó K_{11}
 III. Hát a' mit egy mélylő Tó tsinál K_{7-8}, K_{15}
 IV. Hát a' mit egy nagy Tó tsinál PM., Kföldy
 V. Hát a' mit még e' Tó tsinál K_2
 Úgy látszik, hogy a kéziratok többségében előforduló I. változat a hiteles; a többi nyelvileg, értelmileg is gyengébb: szövegromlással magyarázható.
453. Annak már egy hazafinál A K_6 -ban: Annak már a hazafinál. Az előbbi értelmesebb.
454. I. Kell e' okát
 II. K_3 Kell-e okát K_2, K_{13} Kell-é okát
 III. Kell-é okát K_9
 IV. Kell az okát K_{7-10}, K_{12}, K_{16}
 A II.-vel szemben Csokonai nyelvszokásának inkább az I. felel meg; a III. és a IV. szövegromlás lehet. A félrovezető hiányjelet a K_3 -ból töröltük.
455. I. De tudom én tsak várjanak
 II. Ro/ De tudom én hogy várjanak K_{11}
 A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
456. I. Mú kell csinálnunk $K_{2-4}, K_{12-13}, HG. - ÖV.$
 II. Ritmikai okokból is inkább az I. változat látszik hitelesnek, a K_2 -at e szerint em.
458. Achütofelek Némely kéziratban és másolatban Akhi-tophelek, illetve Achütofelek írásváltozatok találhatók.
459. A K_{13} -ban e K_{10} -ben egyet helyett együtt áll, nyilvánvalóan hibásan.
461. I. Bölcs 's hatalmas
 II. Bölcs hatalmas $K_3, K_7, K_{10-11}, K_{13}$
 A kötésszavas I. változat jobb nyelvtanilag, logikailag.
462. I. Gyűjtsük
 II. Ro/ Gyűjtsék K_{10}
 A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
- 463—465. I. Fegyverbe, öltözzenek
 Mindenütt a' Tópart megett
 Vonjunk kordont ellenek
 II. Ro/ Mindenek, 's a' tópart megett K_{10}
464. I. a' Tó part megett
 II. a' Tópart mellett $K_{11}, PM., Kföldy$
 A II. változat — tekintettel a rímre is — szövegromlás lehet. A K_3 -ból a part szó kimaradt; em.
465. kordont Némely másolatban K_6, K_{12}, K_{14} tévesen kardot, illetve hordót áll (K_{11}); a kordont előfordul cordont írásváltozatban is (pl. Kföldy, Toldy), nyilvánvalóan ebből romlott a K_{13} Gordont változata.
467. I. A' mozzarat 's Haubützot

- II. *A Mosarat Haubitzot* K₇₋₉, K₁₃
 III. *A' mosarat és Haubitzot* K₁₂
 IV. *A mosárat Haubitzot* K₁₂
 V. *A mosárt és Haubitzot* K₁
 VI. *Ro/ A' Mosart Laubitzot* K₁, K₁₁
 VII. *Ro/ A mosarat és hubitzot* K₁₁
 VIII. *Ro/ Mozárral, 's a' Haubitzot* K₁₀
 Az I. változat látszik leglogikusabban, a III.-at az *au* kettőshangzó egyszótagú ejtése magyarázza. *Kettőzessük várain* K₁₋₉, K₁₂₋₁₃; HG.—ÖV.²
Kettőzessük várunkon PM.—Toldy
 468. I. *Kettőzessük várunkat* K₁
 II. *Kettőzessük 's váraink!* K₁₃
 III. *Kettőzessük váraink* K₇₋₉, K₁₁
 IV. *Kettőzessük várjain* K₁₁
 V. *Kettőzessük várjain* K₇₋₉, K₁₁
 VI. *Kettőzessük várjain* K₁₁
 A mondatrészek összefüggése nem egészen világos, innen ered a számos megoldási kísérlet a változatokban. Bizonytalan a *várain* birtokosa, de ha a *Gránic*-ot fogadjuk el a birtokos szerkezet birtokosának, megvilágosodik a nyelvtani összefüggés: a határvédő várakról van szó.
 A II. változat Márton önkényes értelmezése lehet.
 469. I. *népünkre rontanak*
 II. *népünkre rontának* K₁₆
 III. *népünkre rohannak* K₁₂₋₁₃
 IV. *Népünkhöz rontanak* K₁
 Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás lehet. A K₂-ban *Mihelyt* helyett *Ro/Mihent* s hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
 470. I. *határinkhoz* K₃, K₁₃
 II. *határunkhoz*
 III. *határunkra* K₈₋₉, K₁₅
 IV. *határinkra* K₁₁
 V. *Ro/ határainkhoz* K₁₂
 VI. *a határhoz* K₁₁
 Az alapszövegünkben is meglevő I. mellett tekintetbe vehető a kéziratok többségében található II. is.
 471. I. *hulljanak*
 II. *hulljanak* K₂₋₆, K₁₀, K₁₂₋₁₄, K₁₆, HG.—ÖV.²
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek, bár logikailag a II. is elfogadható; a K₂-at az I. szerint em.
 473. *győzedelmesen* Némely másolatban *győzedelmesen*.
 474. *egy se* K₉ *Ro/ így se*
 475. *Epen* Némely másolatban *Ro/ Éppen* [...] *elől*
 Némely kéziratban *Ro/előt*
 476. A K₂-ből hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
 477. *csalába* Némely kéziratban és kiadásban *csatában*; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg inkább. *Teszünk* Némely másolónál: *Tészünk*
 478. *Légyenek* Némely másolatban: *Legyenek*; Csokonai nyelvhasználatára az előbbi jellemző. K₃: *ujj*; em.

479. I. *Ők a' Respublicába*
 II. *Ők a' respublicában* K₉, K₁₀.
 III. *Ők e' respublicába* K₉.
 IV. *Az újf respublicába* K₉, PM., Kföldy
 A kéziratok többségében előforduló I. lehet a hiteles.
480. I. *négy-öt*
 II. *négy's öt* K₉, K₉₋₉.
 Az I. felel meg leginkább Csokonai gyakorlatának;
 lesz Némely másolatban *lész* található.
481. I. *Zsebjekbe [...]* a' K₂, K₄, K₉, K₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₅
 II. *Zsebjekben [...]* az
 III. *Zsebjébe [...]* az K₇₋₉.
 Az I. felel meg leginkább Csokonai gyakorlatának;
 lesz Némely másolatban *lész* található.
483. *A K₉-ból hiányzik a csoreleji idézőjel; em.*
 483–489. *A PM.-ből s Kföldy-ből — nyilván politikai okokból*
 — ez a versszak hiányzik.
484. *Köztünk Némely másolatban hibásan köztök, illető-*
leg közte.
485. I. *'S Nállok az újf Politikát* K₉, K₄, K₁₂₋₁₄, Toldy
 II. *Nálllok az újf Politikát* K₉
 III. *Nálunk az újf Politikát* K₂, K₇₋₉
 IV. *S nálunk az újf Politikát*
 V. *Ro/ Nálllok a policiát* K₁₀, K₁₁
 Az I. (s a II.) a legésszerűbb; a HG.-ban s az ÖV.—
 ÖV.-ben is a IV. változat szerepel, noha — a III.-
 kal együtt — nyilvánvalóan értelmetlen. A K₉-ban:
Nállok jav. ebből: *Nálunk*; *újf* em.
 A *Politikát* írásmódját a 391. sor írásmódjához igazítottuk.
486. I. *Javunkra bé vehetjük* K₂, K₇₋₉, K₁₀₋₁₂, K₁₅
 II. *Javunkra bevihetjük*
 III. *Ro/ Javunkra be vehetjük* K₉
 IV. *Hasznunkra bé vehetjük* Toldy, K₂₀.
 A II.-kal szemben Csokonai írásgyakorlatának az I.
 felel meg; a K₉-at is ennek megfelelően em.
492. I. *Éljen a' Nép* K₉₋₉, K₁₂₋₁₃
 II. *Éljen a' had*
 III. *Ro/ Éljen a' hát* K₁₁
 IV. *Ro/ Éljen tehát* K₁₁
 V. *Ro/ a' hólí Fizignállal*
 Az I. létezik leglogikusabbnak, szemben a kiadások-
 ban található II. változattal.
493. I. *Kettőzteti*
 II. *Kettőztetvén* K₁₁
 Az I. a logikusabb az II. változat egyetlen adatával
 szemben.
 K₉; *kevélyen* Csokonai helyesírása szerint (v. ö.
 Cs/ÖM. I, 42. l.) em.
494. *A szabályos Barére helyett Ro/ Bravere, Ro/ Bartere*
is előfordul a másolatokban; alapszövegünkben
Barrerre van; em. A kiadásokban *Barrére* található;
 lehetséges, hogy maga Csokonai is így írta.

496. *Convent* Némely másolatban és kiadásban: *Konvent*.
V. ö. a 388. jegyzettel.
496. I. *Más holmikat említe*
II. *Más holmikat említett Toldy*
III. *Más holmikat említe* K_{2-3} , K_{12-13}
IV. *Más holmikat említett* K_9
V. *Más holmít is* K_{11}
VI. *Ro/ Más holmikat enyhíte* K_4
Az I. változat lehet a hiteles: a *holmi*-hoz akkor még magas hangú ragok és kötőhangzó járult; a K_9 -at e szerint em.
497. I. *Végtere egy a többeknél* K_{2-3} , K_{4-5} , K_{10-13} , PM., Kföldy
II. *Végtere egy a többinél* K_{20}
III. *Végtere egy a többiekénél*
Nyelvileg is az I. látszik hitelesebbnek a II.-nál s a kiadásokban szereplő III. változatnál: a rím is ezt igazolja.
A 497–517. a K_9 -ból s a K_{12} -ből hiányzik.
498. I. *Okosabbik*
II. *Okosabb most* PM., Kföldy
A II. Márton önkényes szövegmodosítása lehet.
499. *mindeneknél* Némely másolatban *Ro/ mindeniknél*.
 K_9 : *egymond*; em. A soroleti idézőjel hiányzik; em.
500. I. *A' hal nyelv*
II. *Ro/ A holt nyelv* K_4
III. *Ro/ Négy holt nyelv* K_{11}
502. I. *'S nemzeti*
II. *Nemzeti* K_{7-8} , K_{11-13}
A kötőszavas I. változat jobb mondatnileg is.
503. I. *Nagy hátrállatására*
II. *Ro/ Meg hátrállatására* K_{17}
504. *Anyas* Némely másolatban *Ro/ Atyai*.
A K_9 -ból a soroleti idézőjel hiányzik; em.
505. I. *Vegyük bé a hazánkba* K_4 , K_9
II. *Vegyük be a Hazánkba* K_9 , K_6
III. *Vegyük be a hazába* K_1 , K_{18}
IV. *Vegyük bé a hazába* K_9 , K_{12-13} , K_{19}
V. *Vegyük be a hazába* K_{11}
VI. *Vegyük bé a' Hazában* PM., Kföldy
Rímelés szempontjából a *hazába* megfelelőbb, mint a *Hazánkba*, s az igekötőnek bé alakja a jellemző Csokonaira: a K_9 -at ezeknek megfelelően em.
506. *E'* Némely másolatban: *Ez*; Csokonai gyakorlata s a ritmus is az előbbi igazolja. A K_9 -ban a sor végén fölösleges pont; em.
507. *Ki pallérozásába* A PM.-től Toldyig *Kipallérozásában*, noha ez nem ad tiszta tmet s elüt Csokonai gyakorlatától.
A K_9 -ból hiányzik a sorvégi idézőjel; em.
508. *rá állának* Előfordul a másolatokban *ráállanak* alakban is; az utóbbi rímelés tekintetében is sántít.

510. I. *Ezen okos embernek*
 II. *Ezen okos Békának K₁*
 A II. a másoló tudálékosságának tulajdonítható.
512. I. *szóllanak (~ szóllanak)*
 II. *szóllának K₂, K₁₁, K₁₂*
 III. *szóllottak K₁₂*
 A rim miatt is a másolatok többségében megtalálható I. változat a hiteles. A K₂-ban *szóllanak*. A 412. sor szerint em.
513. *Bár a' hal nyelven* Némely másolatban: Ro/ *Már a holt nyelven* (K₁₁)
514. I. *tudának*
 II. *tudának K₂, K₁₁*
 III. *tudnának K₂, K₁₂*
 A rimelés miatt is az I. változat látszik hitelesnek.
515. I. *rá levének K₂₋₄, K₇₋₈*
 II. *ráménének PM., Kföldy, Toldy*
 III. *Ro/ rá térének*
 IV. *Ro/ rá állanak K₁₂*
 V. *Ro/ rá lépének K₂*
 Logikailag az I. és a kiadásokban található II. változat egyaránt megállja a helyét, mégis az ószövegben is előforduló I. látszik hitelesnek: a II. a másolók, illetve kiadók behelyettesítése lehet a szokatlanabb szó helyén.
516. I. *Hogy már vég bútsút vennének*
 II. *Hogy már vég bútsút tennének K₁₁*
 III. *Ro/ Hogy egyzer búcsút vennének K₁₁*
 IV. *Ro/ Végre és le is mondának K₁₂*
 A II. – IV. romlott szövegnek látszik, az I. a hiteles.
517. I. *Ez idegen hal nyelvtől*
 II. *Az idegen hal nyelvtől K₂, K₇₋₈, K₁₂₋₁₃*
 III. *Ro/ Ez idegen Holnyelme*
 IV. *Ro/ Az idegen holt nyelvtől K₁₁*
 Az I. változat a logikusabb, bár a II. is figyelemre méltó, annál is inkább, mivel az ósváltozat másolatában (K₂) is ez szerepel.
518. I. *A' belső rendeléseket*
 II. *A belső végezéseket K₂*
 III. *Ro/ Az első Rendeléseket K₁₂, K₁₂*
 IV. *Ro/ A Felső Rendeléseket K₇₋₈, K₁₂*
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, de elképzelhető, hogy a II. szerepelt a K₂ által másolt ószövegben.
521. I. *Készületre készítette*
 II. *Készületre készítette K₁₂₋₁₃, PM., Kföldy*
 III. *Ütköztetve készítette K₁₂*
 Az I – II.-ben azándékos szójáték (alliteráció) lehet: az alakváltozatok közül *készítette* felel meg inkább a kor nyelv szokásának. A III. föltehetően a másolótól származik, aki így akarta a szóismétlésnek érzett szójátékot megszüntetni.

523. I. *Mind fel készül* K_3
 III. *Mind felkészült a tsatára* K_4, K_8-9, K_{12-13}
 III. *Mind felkészülte tsatára* K_7, K_{10}
 IV. *Mind felkészülnek tsatára* K_{11}
 V. *Ro/ Minden fel készül* K_{19}
 Az I. változat jelen ideje a legkifejezőbb; ezt kell hitelesnek tartanunk.
524. *béka gárda* Némely másolatban *béka gardé*. A kor nyelvhasználatára szerint az előbbi látszik hitelesnek.
525. I. *Truppbba áll az*
 II. *Ro/ Truppbba állott* K_{11}
 A PM.-ban és Kföldy-nél *Truppbban* olvasható; Csokonai gyakorlatának az I. felel meg.
526. I. *Zöld és veres ruhába* K_3, K_4, K_{13}
 II. *Zöld és veres ruhában*
 III. *Zölden veres ruhába* $K_1, K_8-9, K_{11}, K_{15}$
 A II.-kal szemben Csokonai gyakorlatának az I. felel meg; a III. bizonyára szövegromlás.
528. *szájába* Némely kéziratban s kiadásban *szájában*; az előbbi tükrözi hívebben Csokonai nyelvhasználatát.
530. I. *Bé állanak* K_3, K_{10}, K_{15}
 II. *Be állanak* $K_3, K_4, K_{földy}$
 Az összövegen alapuló K_2 -ben is előforduló jelen idő látszik hitelesnek; a K_3 -at is ennek megfelelően em.
533. I. *Seregét körül kerengi* K_{7-11}, K_{13}, K_{15}
 II. *Seregét békerengi* PM., Kföldy, Toldy
 III. *Seregét bekerengi* K_{14}
 IV. *Seregét megkerengi* K_{16}
 A kiadásokban mindmáig szereplő *békerengi* — némileg módosult alakban — egyetlen kéziratban fordul elő; vele szemben az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
534. I. *Zörög dobog dob módjára*
 II. *Zörög ropog dob módjára* $K_{7-8}, PM., K_{földy}$
 III. *Pörög, dobog dob módjára* K_3
 IV. *Zörög, dörög dob módjára* K_2
 V. *Zörög kopog dob módjára* K_5, K_{15}
 Az alliteráció (*dobog dob*) alapján az alapszövegünkben is megtalálható I. látszik hitelesnek, de tekintetbe kell vennünk a föltételezett összövegen alapuló IV. változatot is. A *pörög* (III.) és a *kopog* (V.) békára vonatkoztatva nem illik ide.
535. I. *rezgő*
 II. *rengő* K_{11}
 A kéziratok s kiadások többségében található I. lehet a hiteles változat.
Alkekengi neve több másolatban s kiadásban tévesen fordul elő: Ro/ *Alhehengi*; Ro/ *áll Kekengi* (PM., Kföldy); Ro/ *Akkel-engi* (K_{13}, K_{14}); Ro/ *Alkkengi* (K_4).
 Mint a tárgyi magyarázatokban szó lesz róla, az *Alkekengi* a hiteles.

536. I. *Buzdul rá*
 II. *Buzdul itt PM.*—ÖV.²
 III. Ro/ *Buzdulva* K₂
 A kiadásokban mindmáig szereplő II. változat Mártontól eredhet, nincs nyoma a kéziratokban; a logikusabb I.-t kell hitelesnek tartanunk. A K₃-ban: *Buzdul*; em.
537. *kokárda* Némely másolatban *cocarda* alakban. Csokonai s a kor magyar írásgyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
538. I. *kalapját* K₂₋₄, K₁₀₋₁₃, HG.—ÖV.²
 II. *kalpagját*
 Csokonai nyelvhasználatára a *kalap* jellemző, a *kalpag*-ot a SzemSz. sem ismeri.
539. *Táborokat* A kéziratok egy részében s a kiadásokban (PM.—ÖV.²) *táborjokat*; a rímző (*kardjokat*) ezt támogatná, viszont Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg. Előfordul még *táborukat* is; Csokonai a nyúlabb magánhangzójú alakot használta.
540. I. *Körül sántozták*
 II. *Körül sántozták* K₂, K₄
 III. Ro/ *Belől sántozta* K₁₁
 IV. Ro/ *Körül sántozokkal* K₁₃
 A jelen idejű II. változat is figyelmen érdemelt; az egész versszakban — s az előzőben is — jelen idő uralkodik, ám maga a sáncolás korábbi cselekményre vonatkozik.
541. I. *tsörgetik*
 II. *zörgeték* K₁₁
 A II. föltehetően szövegromlás; *kardjokat* helyett némely másolatban és kiadásban (pl. Kföldy) *kardjukat* olvasható; az előbbi felel meg inkább Csokonai gyakorlatának.
542. I. *'S Puskájokat*
 II. *Puskájokat* K₂, K₄₋₉, K₁₃, K₁₆
 A kötőszavas I. változat logikusabb. K₂: *kevélyen* Csokonai írásgyakorlata szerint em. (V. ö. a 493. sor jegyzetével.)
543. *szívekbe* Némely másolatban *szívekbén*, *szívükben*; Csokonai gyakorlatának az első felel meg.
544. I. *De vitéz tűzzel szikráznak*
 II. *De vitéz módra szikráznak* K₂₋₄
 III. *De kívül ugyan szikráznak* K₁₁
 Alapszövegünkben (K₂) a sor 3. szava hiányosan van meg: *De vitéz* (<?szí...>) *szikráznak*. A leg-hitelesebbnek látszó I. szerint em.
545. *A Chámpántól* előfordul még *sampántól*, *sampánytól*, *Sámpántól*, *Sámpánytól*, *Sampagntól*, *Champanytól*, illetve *Sampánnal* alak-, és írás-változatban.
 Csokonai gyakorlatának a kiejtés szerinti *sámpány*

- felel meg leginkább. A K_2 -ban: *Chámpántol*;
Csokonai írásgyakorlata szerint em.
546. I. *A lármára*
II. *A lármától PM., Kföldy*
A II. Márton önkényes változtatásának látszik.
548. *serbediye* Némely másolatban *serpediye, serbediye* alakban; az első látszik hitelesnek.
550. I. *Nem nyughatik már ezektől*
II. *Ro/ Nem nyughatik az eresztől $K_2, K_4, K_{8-9}, K_{12-15}, K_{17}, K_{18-24}$*
III. *Ro/ Nem nyughatik már az eresztől K_9, K_{10}*
IV. *Ro/ Nem nyughata az eresztől K_{11}*
Az I. változatot kell hitelesnek elfogadnunk, a többi értelmetlen szövegromlás. A K_1 -et az I. szerint em.
553. I. *Le néz látya fegyveresen*
II. *Lenéz s látja K_{8-9}*
III. *Ro/ Le néz 's fegyveresen látja K_{11}*
A kéziratok többségében előforduló I. lehet a hiteles.
555. I. *Földhöz tapja nagy mérgesen*
II. *Ro/ Nagy mérgesen földhöz vágja*
556. I. *Singes háló sívegél*
II. *Ro/ Ingét s K_{11}, K_{14}*
III. *Ro/ 'S ingem K_8*
A II. s III. nyilvánvalóan a szokatlanabb szót próbálta „értelmessé” tenni.
557. I. *szörnyű szélvész*
II. *otly nagy szélvész K_{12-15}*
III. *Ro/ könnyű szélvész K_2*
A kéziratok többségében előforduló I. változat a logikusabb. A K_2 -ban a sor végén pont van; em.
558. I. *ég föld össze romla*
II. *ég s föld össze romla K_4*
III. *Ro/ ég föld össze omli K_4, K_{11}*
Nyelvileg az I. hitelesebbnek látszik a II.-nál.
A III. önrimet ad az előző sorral. A sor elején nem minden kéziratban és kiadásban van kötőszó (ld. pl. PM.—ÖV.), nem is föltétlenül szükséges.
559. I. *Jó, hogy el mosolyoda K_3 stb.*
II. *Jó, hogy elmosolyodék*
III. *S jó hogy elmosolyodék PM., Kföldy*
IV. *S jó hogy elmosolyoda K_{8-9}, K_{10}*
V. *Jó hogy elmosojodott K_{8-9}, K_{11}*
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik hitelesnek: Csokonai a feltételes módban nem ügyelt ilyen gondosan az ikes ragozásra; az *S* kötőszó itt fölösleges.
560. I. *Egyet csendű 's a szobába K_{3-4}, K_{10}, K_{15}*
II. *Egyet csendít; a szobába*
Az I. változat látszik ésszerűbbnek s így hitelesebbnek.
561. *Az alapszövegünkben található be megyen mellett előfordul a bé megyen s a bé megyen is a kéziratok*

- ban; Csokonai gyakorlatának az utóbbi felel meg leginkább, a K_2 -at e szerint em.
Mercurius neve *Merkúrius* alakban is olvasható némely kéziratban és kiadásban.
562. *tájbá* Előfordul *tájbán* alakban is (pl. K_9); az utóbbi a rímelést tekintve is hibás. A *mondjad* helyett írt *mondá* (K_{20}) szövegromlás. A K_9 -ből hiányzik a soreleji idézőjel; em.
563. A K_2 -ből a sor végéről hiányzik az idézőjel; em.
legyen Előfordul *légyen* alakban is a másolatokban. A rím miatt itt az előbbi látszik hitelesnek.
564. I. *Mercur 's az Istenek*
 II. *Mercur az Istenek* K_{11}
 A kötőszavas I. változat logikusabb; *Mercur* neve előfordul *Merkur* írásváltozatban is a másolatokban és a kiadásokban.
565. I. *Mind egy lábíg fel gyűltenek*
 II. *Mind egy helyre fel gyűltenek* K_{11}
 III. *Mindnyáján fel gyűltenek* K_9
 Az I. változat lehet hiteles, a II. és a III. szövegromlásnak látszik. A *fel gyűltenek* igealak más kéziratban is előfordul az I. változathoz hasonló szövegben; rímelés szempontjából is az I. látszik helyesnek.
567. *nekik* Előfordul *nekik* alakban is; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.
569. *Vélek* K_2 Előfordul *Velek* alakváltozatban is; Csokonaira az előbbi jellemzőbb).
570. I. *E' nagy hatalmasságot*
 II. *A nagy hatalmasságot* K_2 , K_{11} , K_{19}
 Az I. értelmileg indokoltabb.
 K_2 : *Óriásoknak*; em.
571. *Avagy a' Centaurusoknak* PM.—ÖV.² is.
572. I. *Vagy a Centaurusoknak* K_2 , K_4 , K_{4-9} , K_{10} , K_{19}
 II. *A II. attól függően lehet hiteles, hogy a Centaurus* kettőshangzóját (au) két szótagúnak fogjuk-e fel; e szerint található még *Avagy Centaurusoknak* sorváltozat is. Az I. a legvalószínűbb. K_9 : *A vagy*; em.
573. I. *Rettentő nagy Táborok*
 II. *Rettentő sokaságok* K_{3-9} , K_{12-13}
 III. *Rettentő nagy táborok* K_{11} , K_{19}
 IV. *Rettentő nagy táborok* Kföldy
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik leg-hitelesebbnek, bár a II. is komolyan figyelembe veendő; a K_2 -at az I. szerint em.
575. I. *ég 's föld meg-éle* K_{2-3} , K_4 , K_{11}
 II. *ég, föld meg-éle* K_{4-5} , K_{7-19} , K_{12-15}
 III. *a föld megele*
 IV. *Ro/ e' föld meg éle* K_{17}
 Az I. a leglogikusabb; a III., amely mindmáig megtalálható a kiadásokban, Mártontól eredhet. Az I.-ben a *meg-* kötőjele csak arra szolgált, hogy az ige-kötőt a kötőszóztól megkülönböztesse.

576. I. 'S a koppó szar is K_3, K_4, K_{11}
 II. A koppó szar is
 III. Ro/ A medve szar is
 IV. S még a vatzkor is PM.—Toldy
 Az 1. látszik leghitelesebbnek; a IV. Márton önkényes változtatása, amelyet követői átvettek.
 A K_3 helyesírását a II. szerint em.
Tzukurrá leve véle
577. I. *Cukorrá vála véle* K_2, K_3 —
 II. Ro/ *Tzukurrá vála bele* K_{11}
 III. *Pügéré válik véle* PM.—Toldy
 IV. A IV. Márton önkényes változtatásának látezik; a föltételezett összövegen alapuló II. azonban figyelmet érdemel a hitelesség szempontjából.
579. *segítségére* Némely másolatban *segítsegekre*; az utóbbi nyelvtanilag hibás.
580. I. Valamellyik Nemzetnek K_3, K_{12-13}
 II. Valamellyik tábornak
 Az 1. változat csupán három másolatban fordul elő, ezért figyelembe veendő a II. is a hitelesség szempontjából.
582. I. *Igy szolla meg ölelvén*
 II. *Igy szolla s megöleté* K_{11}
 A II. föltehetően szövegromlás.
583. I. 'S gyenge száját szakállához
 II. Szakállát gyenge szájához K_{12}
 III. Szakállát gyenge állához PM.—Toldy
 IV. Gyenge állát szakállához K_7-9, K_{11}, K_{13}
 V. Gyenge állát ajakához K_{11}
 Némi homály érezhető a fogalmazásban (ezen próbált Márton is segíteni a PM.-ban). Ennek ellenére föltehető, hogy az 1. változat szerepelt az eredetiben.
584. I. Nyájassággal dörzsölvén
 II. Nyájaskodva dörzsölvén K_4
 III. Nyájassággal dörögölvén K_{2-3} , PM.—Toldy
 IV. Ro/ Nyájasan dörögölgeté K_{11}
 A másolatok többségében előforduló I. látszik leghitelesebbnek.
585. I. Hát te leányom
 II. Ro/ Ha te Leányom K_{22}
 A K_2 -ből hiányzik a soreleji idézőjel; em.
586. I. Segítségére
 II. 'S segítségére K_{11}
 A költőző a jóhangzás miatt is fölképesnek látszik.
587. I. Az egér Armadának
 II. Ro/ Az egész Armadának K_{11} , PM., Kföldy
 Az Armada előfordul néhány kéziratban Armada írásváltozatban is.
588. *Templomodba* A kéziratokban -ban ragos alakban is; Csokonaira az előbbi a jellemző. A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
589. I. A' Magyar nemeseimél

- II. Ro/ Minden nemeseknél K_{11} A másoló szépítése lehet.
 590. I. Alig lehet kapni ma is.
 II. Alig lehet látni ma is K_{2-9} , K_{11} , PM. — Kföldy
 A kap-nak a régi nyelvben volt 'talál' jelentése is; ez akkor már elhalványodott, ezért próbálták helyettesíteni a lát-tal.
 592. K_2 : Muzsáknak; em.
 593. I. Templomba se' lakott
 II. Templomba sem K_{2-9} , PM., Kföldy
 III. Házába se lakott K_{11}
 IV. Templomban is alig lakott K_7 , K_{11}
 Ritmikailag is az I. látszik hitelesnek; a III–IV. szövegromlás lehet. Egy két helyett a K_2 -ban tévesen Egy 's két található; em.
 595. I. Atyám! így felele
 II. Ro/ Atyám úgy felele K_2
 Pallas neve előfordul Pallas alakban is; Csokonaira inkább az előbbi jellemző (v. ö. Cs/ÖM. I, 9. l.). A rím miatt is ez illik ide; a K_2 -at e szerint em.
 Alapszövegünkben hiányzik a soroleti idézőjel; em.
 597. I. az a javallás
 II. az a javallás K_{11}
 A II. itt nem ésszerű, bizonyára szövegromlás.
 598. I. I. Nem állhatok szavára
 II. S nem állhatok szavára K_{2-9} , K_{11}
 III. Nem állhatok reája
 A II. szövegromlás, a III. viszont figyelmet érdemel.
 599. I. Nekem igen sok K_{2-6} , K_{10} , K_{12-14}
 II. Nekem igen nagy
 III. Nekem igen sok Kföldy
 IV. Nekem ugyan nagy K_{2-9}
 Az I. látszik hitelesebbnek, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő II.-kal.
 600. I. Olajt 's mindent össze ettek
 II. Olajt mindent össze ettek K_2 , K_4 , K_6 , K_{11-12}
 III. Selymet, mindent össze ettek K_{2-9} , K_{10} , K_{11} , PM., Kföldy
 IV. Ro/ Olajt 's mindent egyre ettek K_2
 Az alapszövegünkben is megtalálható I. látszik hitelesnek.
 601. Templomomba ők nekem Előfordul Templomomban ők nekem változatban is; Csokonai gyakorlatának a -ba rag s a nekem változat felel meg inkább. A K_{11} -ben Ro/ Templomomba őkemek
 602. I. leplemet
 II. sleppemet PM., Kföldy
 III. Ro/leppemet K_{11}
 A II. változat Márton változtatásának látszik, s így a hozzá tartozó jegyzet is tőle eredhet.
 Össze rágták helyett a K_2 -ban Ro/ Össze rakták; em.
 Az össze igekötőt Csokonai helyesírása szerint em.
 603. I. Mellyet szőttem K_{2-9} , K_{11-12} , K_{15} , PM., Kföldy
 II. Mellyet varrtam

A másolatok többségében s az alapszövegünkben is előforduló I. látszik értelmesebbnek s hitelesebbnek: a görög eredetiben is *szóltam* van. A II. Toldy óta szerepel mindmáig a kiadásokban.

604. I. *Kipusztítottak*
II. *S Kipusztítottak* K_{12-13}
A kötőszó fölöslegesnek látszik.
606. I. *'S ha meg nem adom* K_3-6, K_{10}, K_{12-13}
II. *Ha meg nem adom*
A kötőszavas I. változat látszik logikusabbnak, amely alapszövegünkben is szerepel. A *selyem* előfordul *selem* változatban is ott, ahol a 607. sorban *pendelyem* helyett *pendelem* a rím. Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.
608. K_3 : *le húzzák*; em.
609. I. *semmi sem*
II. *semmi se* K_{10}, K_{12}
III. *semmi nem* K_2, K_4
Bár a kéziratok többségében s a kiadásokban az I. változat fordul elő, komolyan figyelembe veendő a föltételezett ősszövegen alapuló K_2 -ben is meglevő II. változat. A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
612. I. *Először 'e utóljára*
II. *Ro/ Először utóljára* K_{11}
613. I. *hadba* Némely kéziratban s a kiadásokban *hadban*; Csokonaira az előbbi a jellemző.
616. I. *De segítségre hozzájok*
II. *Segítségekre hozzájok* PM., Kföldy
A II. Márton változtatása lehet. A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
617. I. *Ne induljunk Istenek*
II. *Le se menjünk* PM., Kföldy
A II. Márton változtatása lehet.
618. I. *kardjok s szabályjok*
II. *kardjok szabályjok* K_2, K_{10}, K_{12-14}
III. *Ro/ kardok szabályja* K_3
IV. *Ro/ kardjok, puskájok* K_{20}
A kötőszavas I. változat látszik hitelesnek; a K_4 romlott szövegét e szerint em.
620. I. *vakmerők*
II. *Ro/ vakmerőnn* K_{17}
621. I. *Bár egygy egész*
II. *Ro/ Bár egész egy* K_{14}
A nyelvtanilag is szabályosabb I. látszik hitelesnek.
623. I. *Innen legszebb lesz nézni a'*
II. *Ro/ Innen legszebb lesz látni a'*
III. *Ro/ Innen legszebb lesz le nézni* Toldy
IV. *Ro/ Innen leg szebb le nézni a'* K_{17}
A II. és a III. nyilvánvalóan téves; a III. a rímelést tekintve is hibás. A K_3 -ból a *lesz* kimaradt; em. Ugyancsak hiányzik alapszövegünkben a soreleji idézőjel; em.

624. I. *Magos égből reájok*
 II. *Ro/ A magos égből reájok Toldy*
 III. *Magas Menyéből reájok K₁*
 Az I. változat a hiteles, Toldy szövege egy szótaggal hosszabb a szükségesnél; *Magos* helyett némely másolatban *Magas* van; Csokonai gyakorlatainak azonban inkább az előbbi felel meg.
most a' Frantzia A PM.-ban így: *most a — a*
625. *most a' Frantzia* A PM.-ban így: *most a — a*
626. I. *Hadat* K₂₋₄, K₇, K₁₁₋₁₂
 II. *Hadra*
 III. *Hadát* K₄
 Nyelvileg, nyelvtanilag az I. is elfogadható; a kiadásokban található II. lehet a sajtó alá rendezők „pontosítása” is. A K₂-ből hiányzik a sorvégi idézőjel; em.
627. *Complimentet* Előfordul *Komplimentet* írásváltozatban is. Csokonai írásgyakorlatára az előbbi a jellemző (ld. Cs/Szín. I, 13. l.)
628. I. *s fel mászának*
 II. *fel mászának* K₁₁
 III. *s felhágának* PM., Kföldy
 Az I. lehet hiteles; a III. Márton önkényes változtatásának látezik.
A s u m m á z a t:
A' tsata a nevezetesebb történetekkel
 630/a. II. *A' tsata a nevezetesebb történetekkel együtt* PM., Kföldy
 III. *A' Csata, nevezetesebb történetekkel* K₂, K₁₁
 IV. *A Csata nevezetesebb történetekkel együtt* K₉
 V. *A Csata nevezetesebb történetek* K₂₀
 Nyelvtanilag, logikailag az I. tűnik leghitelesebbnek.
 631. I. *harsogtatni* K₂, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃, PM. — Kföldy
 II. *harsogtani*
 Az II. változat némiképp jobb rimet ad, de szokatlan nyelvtanilag.
 632. I. *A' Dobokat és Flótákat*
 II. *A' dobokat s flautákat* K₁₁
 Az I. felel meg inkább Csokonai nyelvhasználatának, (v. ö. a 382. sor jegyzetével).
 634. *a' tsatára* Némely másolatban tévesen *e tsatára*. Az előbbi az ésszerű itt.
 635. I. *Rá ütén a' Pap tyúkára*
 II. *Rá ütén a' Pap tyúkára* K₅, K₇
 III. *Ro/ Rá ütén a' Paputtsára* K₂₋₉, K₁₅, K₁₆
 IV. *Ro/ Rá unván a Pap — — [így!]* K₆
 Az I. a hiteles; a III. és a IV. a másoló előtt ismeretlen szólás téves értelmezéséből magyarázható.
 A K₅-ban: *tyukjára*; em.
 636. I. *ád a'*
 II. *Ro/ ada* K₄
 637. I. *Elsőben*
 II. *Ro/ Elsőben*

- K_2 : *ki mozdula*; em.
638. *Grand Brekeke* neve némely másolatban (pl. K_{18} , K_{19}) tévesen *Bregege* alakban található.
639. I. *nyomula* K_{2-4} , K_{8-10} , K_{12-13} , K_{18}
 II. *nyomul a'*
 III. *Rof ellene nyomba* K_{11}
 Az alapszövegünkben s az összöveghez közelálló K_2 -ben is előforduló I. változat a logikus, szemben a kiadásokban mindmáig föllelhető II.-kal. K_2 : *nyomula*; em.
640. *Nyalnáditi* neve előfordul *Nyalnáditi és Nyalnáditi* alakban is a kéziratokban és a kiadásokban.
641. I. *Sem ez, sem az* K_{2-3} , K_{7-9} , PM., Kföldy
 II. *Sem az, sem ez*
 A későbbi kiadásokkal szemben az I. látszik észszerűbbnek.
642. I. *Bátran vinak végre ketten* K_{2-4} , K_{19}
 II. *Bátrak voltak végre ketten* K_{2-9} , K_{15}
 III. *Bátran vinak mind a ketten* K_{18}
 IV. *Bátran vinnak mind a ketten*
 V. *Rof Bátran vinak ketten végre* K_{11}
 Az I. a leglogikusabb, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő IV. változattal. A K_3 -ban: *Bátran* Jav. ebből: *Bátoran*
644. I. *Özve tsapnak, Grand Brekekét* K_3 , K_5 , K_6 , K_{12-13} , K_{18} , K_{20}
 II. *Özve tsapnak s Grand Brekekét*
 III. *Özve tsapnak; Grand Bregeget* K_{18}
 IV. *Özve tsapnak s Grand Brekeke* K_{11} , K_{14}
 A kiadásokban s a kéziratok nagy részében található II.-kal szemben az I. változat látszik hitelesebbnek. A PM.-ban s Kföldynél — noha az előzőkben helyesen szerepel a név — itt *Brekekét* olvasható: bizonyára a rím kedvéért. A III.-ra nézve ld. a következő sor II. változatát; ez a rím miatt sem fogadható el.
645. I. *Nyalnáditi le vágja*
 II. *Nyalnáditi le vágja* K_{11} , K_{14}
 A másolatok többségében található I. látszik hitelesnek.
646. I. *Grand Brekeke meg haragszik* K_2 stb.
 II. *Nyalnáditi meg haragszik* K_{11} , K_{14}
 III. *Grand Brekeke jegyvere két* K_2
 IV. *Rof Kire az mérges szemet vei*
 Az I. látszik hitelesnek, bár a *Brekekét*-re a *megharagszik* nem ad tiszta rímet; ezért érdemel figyelmet az összöveghez közel álló K_2 (III.).
647. I. *A tromfot vissza vágja*
 II. *S a tromfot visszavágja* K_{19}
 III. *Annyira visszavágja* K_2 , K_{20}
 A kötőző nélküli I. látszik hitelesnek, bár a II. is elfogadható; a III.-ra vonatkozóan ld. a 646. jegyzetet.

648. I. *eggy más nyakát*
 II. *Ro/eggy más fejét* K_7
A K_9 -ben a 648. és 649. sor föl van cserélve.
650. I. *Mind ketten*
 II. *Mindnyáján* K_{14}
A másolatok többségében található I. változat az ésszerűbb.
655. I. *Mikor a' feje le esett*
 II. *Mikor a feje el esett* K_2, K_4
 III. *Kinek hogy fele el esett* K_{10}
Az I. változat a leglogikusabb, a rímelés miatt is ez illik jobban ide.
656. I. *Gondolkozván*
 II. *Gondolkozván* K_4, K_7
 III. *Gondolkozott* K_2
Nyelvtanilag az I. logikusabb a III.-nál, s a II.-hoz képest is inkább ez felel meg Csokonai nyelvszokásának.
657. K_3 : *ugy; em.*
658. I. *Erre meg búult szívébe* K_{2-3}
 II. *Erre meg búult szívébe* K_{10}, K_{12-13}
 III. *Erre meg búult szívében* K_{7-8}
 IV. *Erre meg búult szívében*
A múlt idejű I. változat a leglogikusabb s ez felel meg raghasználatában is Csokonai nyelvszokásának.
659. I. *Üregjári, hevesen* $K_{18}, PM., Kföldy$
 II. *Üregjári 's hevesen* K_{10}
 III. *Üregjári hevesen*
A mondattani és logikai tagolást tekintve az I. látszik leghitelesebbnek, alapszövegünket is ennek megfelelően emendáltuk.
660. I. *Kiáll 's Oberster* K_{13}
 II. *Kiáll Oberster* K_2, K_{11}
 III. *Kiáll 's oberster* $K_2, K_4, K_{10}, PM.$
 IV. *Kiáll Oberster* K_2, K_{18}
 V. *Kiáll Oberster* K_4
 VI. *Kiáll, s oberster*
*A mondatba nemigen illik logikailag a *kiáll* igének sem jelen, sem múlt idejű alakja. A jelen idejű *Üti* mellé (661. sor) sehogyszem illik a múlt idejű *Kiáll*. Éppen a jelen idejű *Üti* miatt képzelhető el, hogy a 'clamat' jelentésű I., illetve II. a helyes változat.
Króte neve több változatban (*Krote, Crote*) fordul elő, de a név etimológiája szerint az első a hiteles.
 K_2 : *Croté*; em.*
661. I. *Üti kardját*
 II. *Ütti kardját* K_2
*Az *ült* igének 'bők, szúr' az eredeti, régi jelentése, így az összszöveghez közelálló K_2 adata is figyelmet érdemel.*
662. K_2 : *Croté*; em.

663. Szégyenletébe Előfordul Szégyenletében (K_9 , K_{11}), illetve Szégyenletébe (K_{12}) alakban is. Az I. felel meg legjobban Csokonai gyakorlata-nak.
664. I. *ily Stikk esett*
II. *eggy Stikk esett* K_9
Alapszövegünkkel szemben az I. látszik hitelesnek; ennek megfelelően em.
665. K_9 : *Croté*; em. *szomorú*; em.
666. I. *orron üt*
II. *orron üt* K_{1-9} , K_{15}
III. *agyon üt* K_9
A múlt igeidejű I. változat látszik hitelesnek, a III. szövegromlás lehet.
Döbrete neve számos változatban található (*Debréte*, *Debéte*, *Debete*, *De Bete*, *De Bere* stb.); mint a nevek magyarázatában rámutatunk, a *Döbrete* a helyes; alapszövegünket is — amelyben *Debéte* van — esze-rint em.
668. I. *Azt megtöltvén elöit*
II. *S azt megtöltvén elöit* K_{2-9} , K_{10} , K_{14}
III. *Azt megtöltvén el öit* K_{9-11} , K_{16}
IV. *Ezt megtöltvén el öit* K_{11}
Bár alapszövegünkben is a II. változat fordul elő, a kötőszó nélküli I. a logikusabb: a 669. sor ugyanis ismét 'S kötőszóval kezdődik. A K_9 -et az I. szerint em.
669. I. 'S azzal
II. *Azzal* K_2 , K_{7-9} , K_{11-13} , PM., Kföldy
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik logikusabbnak; ha azonban a 668. sornál a kötőszós II. változatot fogadnánk el, itt a kötőszótlán a helyes.
Csuprai neve tévesen *Csugrai* (K_4), *Csipai* (K_6), *Csocsai* ($_{20}$) alakban is előfordul.
671. I. *Agyon lövé*
II. *Agyon lövi* K_9 , PM., Kföldy
A múlt idejű változat a logikusabb.
672. I. *A' míg az Avantgardének*
II. Ro/ *Amint az Avantgardének* K_{4-9} , K_{11} , K_{13} , PM., Kföldy
Több másolatban tévesen *Avangárdának* olvasható; ez nem rímel a 674. sor végszavával. A K_9 -ban: *Aven gardének*; em.
673. I. *Igy folyának tsatái* K_2 , K_7 , K_{10} , K_{12-13} , K_{18-19}
II. *Igy folytanak tsatái* K_{2-9} , K_{11} , PM., Kföldy
III. *Igy folyának dolgai* K_2 , K_{10}
IV. *Imígy folytak tsatái*
V. *Imígy folynak tsatái* K_{4-6}
VI. Ro/ *Igy fojnak csatájai* K_4
Az elbeszélő múltban álló *folyának* látszik hitelesnek (I., III.), a 674. sor *érkezének* igéje is ezt igazolja;

- ezen belül némi figyelmet érdemel az összöveghez közel álló K_2 , bár a *csatá(j)*i tisztább rímet ad az *osztályi*-val, mint a *dolgai*. A K_3 -ban *Igy*; em.
674. I. *Mind egygyűvé érkezének*
II. *Mind egygyűvé érkezének PM.*, Kföldy
III. *Mind egygyűvé marsolának* K_{15}
Az I.-t tarthatjuk hitelesnek; a *marsolának* azért került a III.-ba, mivel a 672.-ben a téves *Avangárdának* alak szerepelt.
676. I. *Bezzeg akkor*
II. *Bezzeg ekkor* K_7 , PM., Kföldy
Logikailag a II. mintha jobban ilленék ide, föltehetően ezért döntött Márton is e változat mellett.
677. *Ijédtébe Előfordul Ijédtében* alakban is; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg inkább.
678. I. *semmi sem*
II. *semmi nem* K_9 , K_{14}
Nyelvileg a másolatok és a kiadások többségében megtalálható I. látszik hitelesebbnek. A K_9 -ban: *A' kinn <még> semmi sem*
681. *Bé vág Előfordul Bé vág* alakban is; Csokonaira az előbbi jellemző; a K_3 -at e szerint; em.
 K_9 ; *rendjei Előfordul rendei* alakban is; v. ö. a 416. jegyzettel.
682. I. *Közé nagy vitéz hévvel* K_{2-5} , K_{7-11} , K_{15}
II. *Közé nagy vitézséggel*
III. *Ro/ Közé nagy vitéz lével* K_{14}
IV. *Ro/ Közé nagy vitézével* K_{13-15}
V. *Ro/ Közé nagy vitézségével* K_4
Szemben a kiadások és a másolatok többségében található II.-kal, az I. látszik hitelesnek.
683. *Criór* neve több változatban (*Kriór*, *Kriő*, *Crior*, *Krior*) fordul elő; az első látszik leghitelesebbnek, amint erről a nevek magyarázatában szólunk.
 K_3 ; *Marschal* A 750. sor *Marsal* alakjához igazítottuk, mivel az utóbbi felel meg inkább Csokonai írásgyakorlatának.
686. I. *oktalan*
II. *hasztalan* K_7 , K_{12-13}
III. *tudatlan* K_{10}
A II. és a III. bizonyára szövegromlás: a II. önrímet alkot a 688. sorral; alapszövegünk is az I. szerint em.
687. I. *nagy száji*
II. *Ro/ nagy hasú* K_{11}
 K_3 ; *Ur*; em.
688. I. *hasztalan*
II. *oktalan* K_3 , K_6 , K_{10} , K_{12-14}
III. *Ro/ sóltalan*
IV. *Ro/ módtalan* K_{11}
Az I. változat leglogikusabb, azt kell hitelesnek tartanunk; a K_3 -at is e szerint em.

690. I. *Nálunk*
II. *S nálunk K₃*
Alapszövegünk az egyetlen, amelyben a sor kötőszóval kezdődik, bár az itt fölöslegesnek látszik; em.
691. I. *nagy szájú tudatlanok K₂₋₃, K₇, K₁₀₋₁₃, K₁₅*
II. *nagy szájúak s tudatlanok*
Lehetséges, hogy — a kiadásokkal szemben — az összszöveghez közel álló K₃-ben s alapszövegünkben őrződött meg a hiteles szöveg, bár a II. szintaktikailag természetesebb. Ha viszont a 692. sorban a kötőszavas változatot fogadjuk el, itt az 's fölösleges. A K₃-at e szerint em.
692. I. *'S csak hasokat K₂₋₃, K₁₀, K₁₃₋₁₄*
II. *Csak hasokat*
A kiadásokkal szemben a kötőszavas I. változat látszik hitelesnek.
693. *kezdé* Előfordul a *kezdé* alak is a másolatokban; a múlt idejű igealak a hiteles.
694. *K₂: Tsufolni; em.*
- 693–713. I. *A K₁₀-ból ez a rész hiányzik.*
695. I. *De a' Bán is szabljával*
II. *De a' Bán is a szabljával K₁₄*
III. *Ro/ De abban is K₂*
Nyelvileg-logikailag az I. a természetesebb.
696. *K₃: kevélységét Ceokonai helyesírása szerint em.*
698. I. *Ki omlott*
II. *Ki ömlött K₃*
Az I. a logikusabb a II. magában álló adatával szemben.
699. I. *Bélével együtt hája*
II. *Bélével együtt hasa K₄, K₁₁*
III. *Ro/ Bélével együtt Haja K₄*
A II. — III. logikátlan, bizonyára szövegromlás.
700. I. *Az Adjutántja (K₂, K₃, K₄, K₁₆; a HG. kivételével a kiadásokban is) előfordul adjutanja (K₃, K₁₆) s adjutánsa alakban is.*
A rím miatt (*fel rántja*) az első változatot kell hitelesnek tartanunk, a K₃-at, alapszövegünket is e szerint em.
- Bürrö* neve több változatban (*Burbon*, *Busó*, *Burbo*) szerepel; közülük az első a hiteles, amint a tárgyi magyarázatokban kifejtjük.
702. I. *sárkányát fel rántja*
II. *sárkányát felvonja K₃, K₅₋₆, K₉, K₁₀₋₁₁, K₁₃*
III. *s sárkányát felvonja K₄*
A rímelést tekintve is az I. látszik hitelesnek; a K₃-at e szerint em.
703. I. *Mérgebe pisztolyának K₂₋₃*
II. *Mérgebe puskájának K₃, K₁₀₋₁₁*
III. *Mérgeben puskájának K₁₀, K₁₆*
IV. *Mérgesen pisztolyának*

- V. Ro/ *Ő mérges Pusájának* K₁₁
 VI. Ro/ *Mérgesen pusájának* PM., Kföldy
 Logikailag az I. látezik hitelesnek.
705. I. 'S szép bokréltáját le üti K₉, K₁, K₁₀, PM., Kföldy
 II. Szép bokréltáját le üti
 III. Szép bokréltáját etüti K₁₁
 A kötőszavas I. változat illeszkedik legjobban az előző mondatához; a III. szövegromlás lehet.
706. I. A' halálos golyóbis
 II. Halálos golyóbissal K₂
 Figyelmet érdemel az összöveghez közel álló II. változat: nyelvtanilag-logikailag világosabb; esetleg ez lehetett az eredetiben.
707. I. Így hala meg
 II. Ro/ Így meg hala K₁₄
709. I. a' földnek
 II. 'e földnek K₁₃
 A másolatok többségében előforduló I. az értelmesebb.
711. I. E' nem báiba K₂₋₃, K₅₋₆, K₁₀, K₁₃
 II. Ez nem báiba K₄, K₇₋₉, K₁₁, K₁₄₋₁₅
 III. Ez nem báiban
 Az I. felel meg Csokonai gyakorlatának, szemben a kiadásokban található III.-kal.
712. I. meg németesedett K₂₋₁₁, K₁₄₋₁₅, K₁₈
 II. etnémetesedett
 III. Ro/ megnevesedett K₂, K₂₀
 IV. Ro/ meg nem eszesedett K₁₃
 A kiadásokban mindmáig szereplő II. változatnak nincs nyoma a kéziratokban, Mértontól eredhet, aki a maga idejének nyelvhasználata szerint módosított az eredeti igekötőn; az I. a hiteles.
713. K₂: *Urfiak*; em.
716. I. Mert meg látá mit tsindla
 II. Mert meglátta mit tsindla K₇, K₁₁₋₁₃
 III. Ro/ Mert meg látá mint tsindla K₉
 IV. Ro/ Mert meglátá Nyálnád-Tői K₁₄
 Az I. látezik hitelesnek, szemben a II.-kal: a versszakban másutt is elbeszélő múlt szerepel.
717. I. Nyálnádtői eleve
 II. Ro/ Mit tsindlta eleve K₁₄
721. Major de Su neve több változatban (*Szú*, *Szü*, *Szük*) fordul elő; voltaképpen *de Chou* a hiteles franciás alak, amint a nevek magyarázatában szó lesz róla. A *Magyar de Szü* (K₁₄), *Major Dessza* (K₁₁) és a *Markk de Suh* (K₂₀) szintén szövegromlás. Mivel Csokonai föltehetően magyarosan írta a francia neveket, meghagyjuk így.
722. I. harmintzadját
 II. Ro/ harmintz hadját K₆
724. I. Oda hagyá
 II. Oda hagyja K₆

- A múlt idejű I. a hiteles.
 725. *tóba* Némely másolatban — Csokonai nyelvhasználatával ellentétben — *tóban* található.
 726. *Neki* Némely másolatban *Néki*; Csokonaira az utóbbi a jellemző; a K_2 -at e szerint em.
 728. *Tóba* v. ö. a 725. jegyzettel.
 730. I. *Már most* K_{2-4} , K_8-9 , K_{11-15}
 II. *Most már*
 A II. változatnak, amely a kiadásokban mindmáig szerepel, nincs nyoma a kéziratokban; Mártontól eredő önkényes változtatásnak látezik.
 731. I. *El nyúlt*
 II. *Elnyúlt* K_{8-9} , K_{15}
 A múlt idejű I. változat látezik logikusabbnak.
 733. *Climius* neve *Klimius* írásváltozatban is előfordul a kéziratokban és a kiadásokban.
 I. *Climius írja*
 II. *Ro/ Climius írja* K_{17}
 734. I. *Sok magyar*
 II. *Sok Honnyi* PM., Kföldy
 A II. Márton óvatosságból eredő önkényes változtatása. A K_2 -ban: *Urrol*; em.
 735. Az alapszövegünkben szereplő *Markaszó* voltaképpen a francia *Maréageux* ['lápos, mocsári'] torzulata; fonetikusan *Marékaszó* volna; a másolatokban számos változatban található: *Markaszó*, *Markészó*, *March d'Su* (K_2) *Markazó*, *Markasó*. Mivel e vígeposzában Csokonai föltehetően fonetikusan írta a francia neveket, az eredetiben itt *Markaszó* állhatott, mivel az *é*-t néma *e*-nek vélte; a K_2 -at ennek megfelelően em. A K_{15} -ben: *Markas Fő Fő Kapitánynak*.
 736. I. *Ebbe látták csatáját* K_{2-4} , K_{11-14}
 II. *Ebben látták tsatáját* K_2 , K_{4-6} , K_{10}
 III. *Ekkor látták tsatáját*
 IV. *Ro/ Ekkor látták csudáját*
 A kiadásokban mindmáig szereplő III. változatnak nincs nyoma a másolatokban; Márton önkényes szövegváltoztatása nyomán terjedt el.
 737. *Túrodválnak* neve hibásan *Torodválny*, illetve *Turodván* alakban is előfordul a másolatokban.
 K_{19} *Ro/ Sárodválny*
 739. I. *Hogy Madame de Grenovílnak*
 II. *Hogy Madame de Grenovíllnak* PM., Kföldy
 III. *Hogy a' Madam Grenovíllnak* K_{14}
 IV. *Hogy Madam la Granovílnak* K_2 , K_{11-12}
 V. *Hogy Madam de Granovílnak* K_2 , K_4
 VI. *Hogy Madam Le Granovílnak* K_{4-5}
 VII. *Ro/ Hogy Madame Gronválnak* K_{18}
 VIII. *Ro/ Hogy Madame Genoválnak* K_{19}
 A francia helyesírás szerint a II. változat a leghitelesebb; lehetséges, hogy az I.-ben a *v* másolási

hiba *u* helyett; a III--VI. szövegromlás eredménye lehet. A K_5 -at a II. szerint em.

742. I. *Más oldalt*
 II. *Más részeiről* K_7-9 , K_{15} , K_{18-20} , PM., Kföldy
 III. *Más felől* K_{12-13}
 IV. *Ró/ Már oldalt* K_5
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik leghitelesebbnek.
743. A legtöbb kéziratban — így alapszövegünkben is — *Mészvájó* van a helyes, logikus *Mészvájó* (K_7-9 , K_{18}) helyett. A K_{11} -ben *Mészrai* található, bizonyára elírásból.
 A kiadásokban a PM. s Kföldy a helyes *Mészvájó* alakot közölte, de Toldytól az ÖV²-ig *Mészvájó* szerepel a kiadásokban. Alapszövegünket is a fentiek szerint em.
744. I. *S hogy a' szörnnyü* K_9 , K_{14}
 II. *Hogy a szörnnyü*
 III. *Hogy 'e szörnnyü* K_4
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik leghitelesebbnek.
745. A helyes *De Rozó* (K_{12}) (a 'nád' jelentésű francia *roseau*-ból alkotott tulajdonnév) számos alakváltozatban és torzulatban szerepel a kéziratokban s a kiadásokban: *De Rosó*, *Roso*, *Rósó*, *Röso*, *Rösöd*, *Derozu*, *Pozo*, *D'Aosó*: a PM.-ban s Kföldy.-nél *De Rosó* van, Toldynál *De Roso*, a HG.-től az ÖV²-ig: *De Röso*. A K_9 -ban: *Röso*; em.
 A név etimológiája szerint a *De Rozó* alakot kell hitelesnek tartanunk.
746. I. *Haza futá* K_2-7 , K_{10-14}
 II. *Haza fut a'*
 Az I. változat a logikus: az előző részben is múlt idejű igealak szerepel; a II. a PM. óta uralkodik mindmáig a kiadásokban.
747. Aszerint, hogy a másolók hogyan írták, illetőleg hogyan olvasták *d'O* (francia *d'Eau*) *major* nevét, a sor többféle alakot öltött.
- I. *Rá bizván d'O Májorjára*
 II. *Rábizván de Májorjára* K_8 , K_9 , PM., Kföldy
 III. *Rábtzván Don Májorjára* K_4
 IV. *Rábizván a' Májorjára* K_7 , K_{15} , K_{18}
 V. *Rábizván Dru Hadnagyjára* K_{11}
 VI. *Bizván d'O Májorjára* K_2-3 , K_{12-13}
 VII. *Bizván de O Májorjára* K_{10}
 VIII. *Bizván de Gró Májorjára* K_{14}
 IX. *Bizván de gróf Májorjára* K_8
 X. *Bizván de Gró Májorjára* K_{20}
 A név etimológiája alapján is az I. változat látszik hitelesnek; a VI., amelyet alapszövegünk is tartalmaz, romlott szövegű, akárcsak a többi változat; ezért az I. szerint em.

748. *compániát* Előfordul *compániát* és *kompániát* írás-
változatban is.
749. *Khalchfresszer* (*Khalchfresser*) neve számos eltorzult
vagy elferdített változatban található a kéziratok-
ban, illetőleg a kiadásokban: *Khalakfersz*, *Khálek-
/res*, *Klarkfresszer*, *Kalakfisz*, *Szalatfusz* stb. A név
etimológiája szerint az első változat lehet a leghite-
lesebb, a többi szövegromlás, illetőleg a kiadó ön-
kényes változtatása: a *Szalatfusz* például Márton-
nál, a PM.-ben bukkan föl, ahonnan Kföldy is át-
vette. Toldynál *Khalakfersz* van, a HG.-ban e az
ÖV.—ÖV.2-ben *Khalchfresszer*. A K₃-ban: *Khalach-
fresszer*: em.
- A sor elején a mutató névmás különféle változa-
tokban szerepel:
- I. *Ez*
II. *E' K₁*
III. *A' K₃*
- A II. változatban található *E* (illetőleg *E'*) látszik
legvalószínűbbnek; alapszövegünköt is e szerint
emendáltuk. A K₃-ban: *szájju*; em.
750. I. *Német Marsalt*
II. *Tokos Marsalt* PM., Kföldy
III. *Ro/ Torkos*
- A II. Mártontól eredő óvatos változtatás, a kéz-
iratokban nincs nyoma. A K₁₁-ben *le vága* he-
lyett — hibásan — *levágja* van, a K₃-ban *le vágó*;
em.
751. *familiájju* Némely kéziratban tévesen *familiájok*
A K₃-ban: *familiájju*; em.
752. I. *Printz*
II. *Grof K₄*
- A másolatok többségében előforduló I. látszik
hitelesnek: a versben végig *Printz*-ről van szó.
753. I. *Sok Magyar*
II. *Sok honi* PM., Kföldy
III. *Ro/ Sok minden K₁₀₋₁₁*
- A II. Márton óvatosságából eredő önkényes szöveg-
változtatása.
754. I. *Mint az illy gyáva Printzekből*
II. *Mint ilyen gyáva Printzekből K₁₁*
III. *Mint az illy gyáva lelkekből* PM., Kföldy
- A III. Márton önkényes változtatása lehet, a II.
szövegromlás.
755. K₃: *Jóbb*; em.
757. I. *vélelen*
II. *hirtelen K₁₁*
- A II. szövegromlásnak látszik.
758. I. *A' pór német egereknek*
II. *A pór sógor egereknek* PM., Kföldy
III. *Ro/ A pór sógor seregeknek*
- A II. Márton óvatos változtatása.

759. I. *Rémülésekre vála*
 II. *Rémülésére vála* K₇₋₉, K₁₅
 III. Ro/ *Rémülésekre vála* K₄, K₁₁
 Nyelvtanilag a II.-kal szemben az I. felel meg Csokonai nyelvvezekésának; a III. a rímelést tekintve is hibás.
760. *Tele* Némely másolatban *Telt*; Csokonai nyelvvezekésának az előbbi felel meg (v.ö. a 341. sor jegyzetével).
761. I. *El hajigálták zászlójok*
 II. *S Elhajigálták zászlójok* K₄
 III. *Elhajigálták a zászlójok* K₁₀
 IV. *Elhajigáltván zászlójok* K₁₅
 Nyelvileg, logikailag az I. látszik legHITELESEBB-nek.
762. I. *'S szaladtak*
 II. *Szaladtak* K₂, K₄, K₇₋₉, K₁₁, K₁₅
 A kötőszavas I. változat mondattanilag hitelesebbnek látszik. A K₉-ban: *szelhyel*; em.
763. *Deszkarági* neve a K₁₁-ben tévesen *Deszkákai* alakban fordul elő.
765. I. *Magyar országi*
 II. *belsőországi* PM., Kföldy, Toldy
 III. Ro/ *Magyar világi* K₁₁
 A II. Mártontól eredő önkényes változtatás, amelyet a későbbi kiadások egy része is átvett.
767. I. *Megállja* K₂₋₃, K₄, K₁₂
 II. *Biztatja* K₄₋₉, K₁₆, PM., Kföldy
 III. *Elfogja* K₁₃
 IV. Ro/ *Vissza hívja széledőket* K₇, K₁₁
 V. Ro/ *Meg állítja széledőket* K₄
 VI. *Elállja a széledőket* Toldy stb.
 Az I. a leglogikusabb: a kor nyelvhasználatának leginkább ez felelt meg (v. ö. NySz.); a VI., amely a kiadásokban mindmáig szerepel, Toldynál fordul elő első ízben, a másolatokban nincs nyoma. A II.-V. önkényes behelyettesítése lehet a kevésbé ismert szónak.
768. I. *S jól összeadtáztván* K₂₋₄, K₁₉, K₁₂
 II. *Jól összeve áttáztván*
 III. Ro/ *Jól összeve áttáztván* K₉
 A kötőszavas I. a leglogikusabb, a III. nyilvánvaló összevegyromlás. A K₉-ban: *összsze*; Csokonai helyesírása szerint em.
769. I. *Vissza üti*
 II. Ro/ *Vissza üti* K₉
770. *Blatowszki* neve a másolatokban s a kiadásokban nagy ingadozást mutat: *Blatovszki*, *Blatávszki*, *Blatovszki*, *Blatáfszki*, *Blatájszki*, *Blatorszky*.
 A név etimológiája alapján, amint erről a tárgyi magyarázatokban szólunk, a *Blatowszki* (*Blatovszki*) alak lehet a hiteles.

Tót Blatowszki helyett előfordul *Gróf B.* is (K₇, K₁₃, K₁₈), ez azonban nyilván elírás.

A 778—811., illetve 777—790. szakaszban több másolatban (K₇, K₈, K₁₃, K₁₈) a versszakok sorrendje tévesen össze van cserélve.

771. Az alapszövegünkben, a HG.-ban és az ÖV—ÖV.²-ben is megtalálható *tegyen* helyett a PM.-ban, Kföldynél s Toldynál *tegyen* van. Csokonai nyelvhasználatában mindkét alak előfordul, a 773. sor *megyen* rímzava azonban itt *tegyen*-t kíván. A K₈-at is e szerint emendáltuk. A K₈-ban *gátot* helyett tévesen *gátat* van.
772. *se* Némely másolatban *sem*; ritmikai okokból is az előbbi látszik hitelesnek.
773. I. *Seggbe rugja K₇; Segbe A 285. sor szerint em.*
II. *Farba rugja K₈-e.*
A II. a másolók szépítése lehet.
megyen Némely másolatban s kiadásban *mégyen*; v. ö. a 771. sor jegyzetével.
774. I. *ló szarrá leve*
II. *most azzá leve* PM., Toldy
III. *Ro/ most ottá leve* K₇
IV. *Ro/ jó számú leve* K₁₁
Az I. a hiteles, a II. Mártontól eredő szépítés.
775. I. *Mint a' mályen volt eleve*
II. *Mint a' minő volt eleve* K₁₇₋₁₈
III. *Ami volt hajdan eleve* PM. Toldy
IV. *Ro/ Amilyen is jó eleve* K₁₁
A III. Mártontól eredő önkényes szövegváltoztatás; a másolatokban nincs nyoma; a II. a másolók finomkodása.
776. I. *Szent Péter előtt neve*
II. *Századok előtt neve* PM.-Toldy
III. *Ro/ Szent Péter előtt neve* K₉, K₁₁
IV. *Ro/ Szent Pál előtt a' Neme* K₁₃
V. *Ro/ Szent Pál előtt a neve* K₁₁
VI. *Ro/ Szent Péter előtt szeme* K₁₈
Az I. változat a hiteles, a II. Mártontól eredő enyhítés.
Obeater Némely másolatban és kiadásban *Oberster*. Csokonai nyelvszokásának az előbbi felel meg.
- A legutóbbi kiadásokban (HG.—ÖV.²) található *Monsieur de Türo* neve is több változatban fordul elő a másolatokban (s a kiadásokban). A 779. sor rímzava (*Petsenyésit*) nem rímel a *de Türo*-val, s ez eleve kétséssé teszi az utóbbi hitelességét. Ezért kell fokozott figyelmet szentelnünk a többi alakváltozatnak.
- A görög eredetiben itt *Ἡγασιμαφόρος*, azaz 'Hagymafaló' áll, amelyet Csokonai másutt „d'Onnyó”-val (*d'Oignon*) fordított. A *de Türo* mellett található *deTüro* nem érdemel különösebb figyelmet:

ugyanolyan téves „franciásítása” a szónak, mint például a *de Su*-ból lett *de Szü*, s egyébként sem ad jobb rímet, mint a *de Túró*.

Négy alakváltozat méltó figyelmünkre: a *de Fesit* (K_{20}), a *de Túrjút* és a *Le Baro(n)* (K_{11}), ill. *de Puro(n)* (K_{12}). (A K_7 -ben található *Oberster Monsür de Puno* talán ezzel a *Puro(n)*-nal közös forrásból ered; némi rokonságban van vele a K_{12} -ben található *de Pure* s a K_{14} -ban olvasható *de Purró*.) Az előbbi kettő a *Petsenyésit*-tel elfogadható rímet ad, de etimológiájuk homályos: a *Túrjút* egyerre vonatkoztatva elfogadható volna a *túr* ige származékként, de mivel Márton kiadásában, a PM.-ban bukkán föl először, az ő önkényes „rímjavító” megoldásának látszik. A *Fesit* a föltételezett összöveghez közel álló Zilahi János-féle K_2 -ben szerepel; vele alaki rokonságba hozható francia szót azonban nem sikerült találnunk: bizonyára torzult alak ez is. A *Le Baro(n)* illetőleg a *de Puro(n)* úgy alkot rímet, hogy 779. sor *Lábon kapja Petsenyésit* mondata fordított szórenddel szerepel: *Petsenyésit kapja lábon*. (K_{13}) A *Le Baro(n)* és a *de Puro(n)* etimológiailag is elfogadható: az előbbi jelentése 'báró', az utóbbié 'író' (tejtermék) — noha az utóbbi jobban illenék egyerre, mint békára. Gyengéje még a két utóbbi változatnak, hogy szórványosan — s távolról sem a legmegbízhatóbb másolatokban — találhatók.

A *de Túrjút* — mint láttuk — a PM.-ban bukkán föl: onnan vette át Toldy majd tőle a FK. A másolatokban nincs nyoma. A másolatok döntő többségében *de Turo*, illetve *de Túro* található. Addig is, míg etimológiáját sikerül egészen tisztáznunk, a K_2 -beli „*Fesit*”-et kell leghitelesebbként elfogadnunk; alapszövegünket is ennek megfelelően emendáltuk. A K_{7-9} -ben valamint a ÖV¹-ben és Kföldyben a 777–783. strófa a 797. sor után következik.

778. *Sergét* Némely másolatban *Sergit*. Ceokonai gyakorlának az előbbi felel meg.
779. Mint volt róla szó, a K_{15} -ben e sor — a rím miatt — fordított szórenddel szerepel: *Petsenyésit kapja lábon*
780. I. *A' Tóba* K_2-3 , K_6 , K_{11-13}
 II. *'S a tóba*
 Az I. változatot követő másolatokban az 'S kötőszó a 781. sor elején van; ez így logikusabbnak is látszik.
781. I. *'S ekkép szegény* K_{7-9} , K_{12-14}
 II. *Ekkép szegény*
 III. *Ekként* K_{12}
 IV. *Igy a szegény* K_2
 A 780. sornál mondottak szerint is legészerűbb az I. változat; a IV. nem biztos, hogy szövegromlás, lehetséges, hogy az összövegben ez a változat volt.
782. I. *Meg vetén sok*

- II. *Meg vetén a K₇₋₉, K₁₃, K₁₉*
Verstanilag, logikailag is jobb az I. változat, ezt tarthatjuk hitelesnek.
783. I. *Belé-fojtá K₂₋₅, K₈₋₉, K₁₀, K₁₂₋₁₅*
II. *Belé fojtja*
A kéziratok többségében előforduló I. változat lehet a hiteles: a következő sorokban is múlt idő szerepel. A PM.-ből s Kföldyől hiányzik ez a részlet; Toldy használt először jelen időt, s az szerepel a későbbi kiadásokban mindmáig.
784. I. *Ez Obester púpos vala K₂₋₉, K₁₀, K₁₂₋₁₃*
II. *Ez oberster púpos vala K₁₄*
III. *Az oberster púpos vala*
IV. *Tót Blatorszki púpos vala PM., Kföldy*
V. *Tót Blatorszki síket vala K₇₋₉, K₁₇₋₁₈*
VI. *Gróf Blatowszki gyáva vala K₁₅*
Az összszöveghez közel álló K₂-ben s a kéziratok többségében előforduló I. változat lehet a hiteles; a kiadásokban mindmáig szereplő III. Toldynál fordul elő első ízben. A IV. Márton önkényes változtatása lehet. A K₉-ban: *Pupos*; em.
785. *K₉: torku; em.*
787. I. *Frantz ette*
II. *Szű ette K₈₋₉, K₁₆, PM.—Toldy*
A II. szépítő jellegű önkényes szövegmodosításnak látszik.
788. *A rímzó (mivel) miatt is az alapszövegünkben is olvasható kezivel alak lehet a helyes, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő kezével alakkal.*
790. I. *Kondás volt az Apja is*
II. *Az Apja is kondás volt K₈*
A másolatok többségében előforduló, jobb ritmusú I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
791. I. *Mégis Obesterre leve*
II. *Mégis kapitánnyá leve K₇₋₉, K₁₅, K₁₇₋₁₈, PM. Kföldy*
Az alapszövegünkbeli I. változatot kell hitelesnek tartanunk: a versben végig ez a rang szerepel. Obester Némely kéziratban s kiadásban oberster, olvasható; v.ö. a 777. sor jegyzetével.
792. I. *aranyat lopott*
II. *aranyat kapott K₁₀, K₁₂, PM., Kföldy*
A II. szépítő szándékú szövegváltoztatásnak látszik.
793. I. *Ezenn vitézséget*
II. *Azon vitézséget K₁₁*
A II. kevésbé logikus, másolási hibának látszik.
795. I. *Meg van az is Hazánkba' már*
II. *Meg van az is Hazánkban már K₇*
III. *Meg van ez is Hazánkban már K₁₅*
IV. *Meg van ez a hazánkba már K₈₋₉*
V. *Meg van ez országszerzte már PM., Kföldy*

- Az I. változat legelfogadhatóbb értelmileg; az V. Márton önkényes szövegváltoztatása.
796. I. *Hogy pénzért az ökör s számár*
 II. *Hogy pénzért az ökör számár K₁₁, K₁₃₋₁₄*
 III. *A pénzért az ökör s számár K₂, K₂₀*
 IV. *Es pénzért az ökör 's számár K₄*
 V. *Es pénzért az ökör számár K₃₋₄*
 VI. *Hogy pénzért egy gyáva számár K₁₃, PM.—Toldy*
 VII. *Es pénzért egy bolond, 's számár K₄₋₅*
 VIII. *Pénzéért az ökör s számár K₁₁*
 IX. *Es pénzért egy zsíros számár K₇*
 X. *Es pénzért egy túros számár K₁₁₋₁₄*
 A kéziratok többségében előforduló kötőszavas I. változat a legjobb nyelvi-logikailag egyaránt; alapezővegűnket (V.) is e szerint e-mendáltuk. A többi javarészt szövegromlással magyarázható.
797. I. *Azzá leve a' mi nem*
 II. *Azzá lehet a' mi nem K₃, K₂₋₉, K₁₀₋₁₁, K₁₁, PM.—*
 Kföldy
 III. *Azzá lesz ami nem volt K₁₂₋₁₃*
 A II. változat némileg enyhíti a sor élet, alkalmasint a másolók jóvoltából; a III. szövegromlás. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
798. *Morzaakapó neve a K₁₁-ben Morzaalopó; ez elgon-*
dolkoztató, mivel a görög eredetiben Πυλάραξ s
Μεσιδαγραξ neve egyaránt azt jelenti szó szerint:
'Morzaalopó'; bár az is föltehető, hogy a másoló
Török János igazította hozzá jobban a nevet a görög
eredetihez; a valószínűbb, hogy a Morzaakapó szöveg-
romlás. Toldy (s nyomán az FK.) Török másolata
alapján szintén Morza-alopó-t közölt. A K₃-at e szerint
em. Az álla helyett a K₁₁-ben állott van, s ennek
megfelelően a 800. sor így hangzik: Ó ötven nyakat
kaszállott. Az utóbbi igealak igen ritka; ezért is az
első változatot kell hitelesnek tartanunk; különben
is elbeszélő múlt van a versszakban (vága le: 801.
sor).
800. I. *Ó ötven nyakat kaszálá K₃, K₂, K₇₋₉, K₁₀, K₁₂₋₁₃*
 II. *Ötven nyakat lekaszálá*
 III. *S ötven nyakat lekaszálá K₄*
 IV. *Ro/ Ó ötven nyakat kaszállott K₁₁*
 Az I. változat látszik leglogikusabbnak s így leg-hitelesebbnek, noha a kiadásokban mindmáig a II. szerepel.
801. I. *'S vága le egy két nyakért*
 II. *'S vága le egy vén nyakért PM., Kföldy*
 III. *S vágott le a két nyakért K₁₁*
 IV. *Vága le K₄*
 Az I. látszik hitelesnek, a II. és a III. nyilvánvaló szövegromlás; a kötőszó mondatatlanilag azért is szükséges, mert a le igekötő mindkét igei állítmány-ra vonatkozik.

802. *Limonó* neve a másolatokban s kiadásokban többféleképpen található: *Limónó* (K₃ stb.), *Limonno*, *Limonü*, *Limino*, *De Monnia*, *De Menniö*. A szó etimológiája alapján (az 'iszapos' jelentésű francia *limoneux*-re vezethető vissza), a *Limonó* alak lehet a helyes.
A PM.-ban s Kföldy-nél *Limonno* van, a HG.-ban s az ÖV. – ÖV.²-ben. *Limónó*; csupán Toldy s a FK. közli a hiteles *Limonó* alakot.
A K₂-at e szerint em.
803. I. *Bár eleget esedezett*
II. *Bár eleget esedezett* K₃, K₄, PM., Kföldy
III. *Bár térdén állva könyörgött* K₂
IV. Ro/ *Bár eleget lövöldözött* K₇₋₉, K₁₁₋₁₂, K₁₅, K₁₆
Elgondolkodtató a föltételezett összövegen alapuló III. változat; az I. – bizonyára csak a rím kedvéért – tréfásan nyelvjárási hangalakban használja az igét; ezért folyamodhatott némely másoló a IV. változathoz. Esetleg a K₂ másolója is ezért változtatott a szövegen? A II. nem ad rímet, bizonyára téves. A K₂-at az I. szerint em.
804. I. *meg frítskázta*
II. *meg frítskálta* K₄
A másolatok többségében található I. felel meg a nyelvszokásnak.
805. I. *De ezt meg látván messziről*
II. *De meg látván ezt messziről* K₈₋₉, K₁₈, K₁₉, PM., Toldy
III. *De ezt meg látván messzéről* K₄, K₁₈
IV. *De meg látván ezt messzéről* K₇
Az I. változat látszik leghitelesebbnek: Csokonai nyelvhasználatának is ez felel meg.
806. *Testvére* Némely másolatban *testvérje*; a rímelés miatt is az I.-t kell hitelesnek tartanunk. K₂: *Limónó*; em.
807. Azokban a másolatokban, amelyekben a 805. sorban *messzéről* van, itt általában *széléről* található. Alapszövegünkben a *messziről* rímző ellenére itt *széléről* található: bizonyára tévedésből, ezért em.
808. I. *tsomó sárt kezére*
II. *tsomó sárt kezébe* K₂
Megfontolandó az összöveghez közel álló K₂ adata; bár a *sár* tárgyragos alakja a mai köznyelvi *sarat*-tal szemben Csokonai nyelvjárássában *sárt* volt (v.ö. SzemSz.). Az I. ragja jobb rímet ad.
809. *Morzsakapó* neve Toldynál (s nyomán a FK.-ban) e helyen is *Morzsapó*. A K₂-at e szerint em.
810. I. *'S hozzá csapván egygy halmazzal*
II. *'S hozzá vágja nagy halmazzal* K₁₁
III. *Hozzá csapván* K₄, K₁₁, K₁₂
IV. *Hozzá kapván* K₂
V. Ro/ *Hogy csapván nagy halmazzal* K₁₁

Az I. változat, amelyet alapszövegünk is tartalmaz, a leglogikusabb.

811. I. *Tsak nem*
II. *Szinte* PM., Toldy
A II. változatnak nincs nyoma a másolatokban: Márton önkényes megoldásának látezik; magyarázata az lehet, hogy a 813. sorban az eredeti szöveg *Szinte* szava helyére *Csaknem*-et tett ugyanő és követői.
812. I. *Amaz méreggel el telvén* K₂, K₁₂₋₁₃
II. *Amaz méreggel megtelvén* K₂, K₉₋₁₀, PM. — ÖV.³
III. *Amaz méreggel el telvén* K₁₁, K₁₆
IV. *Ro/ Amaz eltelvén méreggel* K₂, K₁₉
Az I. látszik leghitelesebbnek, az *el* igekötő is jobban megfelel itt a kor nyelvhasználatának, szemben a kiadásokban szereplő II. változattal (v. ö. NySz.). A K₁₇-ből a 812–818. sor hiányzik.
813. I. *Szinte a' földre*
II. *Tsaknem a' földre* K₇₋₈, K₁₁, K₁₆, PM. Toldy
III. *Szintén a' földre* K₁₂
Az I. lehet a hiteles; v. ö. a 811. sor jegyzetével.
814. I. *De a' partról fel emelvén*
II. *De a' partról feleszmélvén* K₂, K₄, K₁₀, K₁₂₋₁₄
III. *Ro/ De a partra felemelvén* K₁₅
IV. *Ro/ De a' partról emelvén fel* K₇
Az I. látszik legértelmesebbnek, bár megfelelő tagolással (*De a partról, feleszmélvén,*) az ősszöveghez közelálló K₂ által is megőrzött II. változat szintén elfogadható.
815. I. *vaskos Nepomukot*
II. *vastag Nepomukot* K₇
III. *Ro/ Vaskos N . . . k ott* Toldy
IV. *Egy ott hevert ladikot* PM., Kföldy
Az I. látszik hitelesnek; a III. ott határozószója talán sejtőhiba Toldynál; a IV. Mártonnak óvatosságból eredő önkényes szövegváltoztatása.
816. I. *hozzá sújtja* K₂, K₄, K₁₂
II. *hozzá sújta* K₂, K₉
III. *hozzá sújtá*
IV. *hozzá nyújtá* K₁₀
V. *Ro/ hozzá tsapja* K₈
A jelen idő használata itt logikusabb, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek; a K₂-at eszerint em. A K₂-ban: *Limőndőhöz*; em.
817. I. *Az magát hanyatt el nyújtja* K₂₋₄, K₁₀
II. *Az magát hanyatt elnyújtá*
III. *Ez magát hanyatt el nyújtá* K₉
IV. *Ki magát hanyatt elnyújtá* PM., Kföldy
V. *Az magát hosszan elnyújtá* K₈
Az I. látszik leghitelesebbnek; az igeidők használatára nézve lásd a 816. sor jegyzetét. Az V. téves olvasat lehet, a IV. Márton önkényes változtatása.

- A távolra mutató *Az* itt logikusabb, mint a III.-beli
Ez. A K_2 -ban: *el nyújtja*; em.
 818. I. *A' porba vissza zúzta* K_{2-1}
 II. *S a porba visszazúzta* K_{11}
 III. *A porba vissza kusza* K_4
 IV. *Ro/ A' porba vissza trutzra* K_5, K_{14}
 V. *A tóba össze zúzta* K_{11}
 VI. *A porba összevázva*
 VII. *A földre vissza zúzva* K_{20}
 A sor némileg homályosan függ össze az előzményekkel: a zavart egyrészt az igeikötő okozza (a *vissza* váltakozik az *össze*-vel), másrészt az ige múlt idejű, illetőleg igenévi alakja. A K_{20} -ban is előfordul ige-név (*zúzva*) jobban illik ide, mint egy múlt idejű ragos alak (*zúzta*). Az igeikötők közül is a *vissza* logikusabbnak tetszik. Alapezővegünk *vissza zúzta* alakját a fentiek szerint em.
819. Alapezővegünkben *Crüsször* az itt felbukkanó béka neve; ez nyilván a másutt (HG. – ÖV.² is) *Crüssör*-nek írt név továbbromlása; ezenkívül előfordul még a *Knisször* (K_6 , PM., Kföldy), *Knisször* (K_4), *Cnisször* (K_4), *Krusször* (K_{11}), *Krüször* (K_7 , K_{11} , K_{19}), *Kriodr* (Toldy) s a *Kriodr* (K_{11}) is. A görög eredetűt véve alapul a *Kriodr* (v. ö. francia *crieur*) létszána leghitelesebbnek, mivel a görög szövegben *Κρυφιδίτης* ('Lármázófi') a béka neve, csakhogy *Criodr* előbb, a 696–699 sorban már meghalt. Így mégis az egyelőre megfejtetlen eredetű *Crüsször*-t tartjuk meg.
- Némely másolatban *alla* helyett *állott* van; az előbbi látszik hitelesnek.
820. K_3 : *Morssakapón*; em. Ld. a 909. jegyzetet.
821. *ki szálla* Némely másolatban *ki szállott*; v. ö. a 819. sor jegyzetével. A *vele* némely kéziratban *vele*; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
822. I. *S fejt*
 II. *Fejt* K_2 , K_8 , K_7 , K_{11}
 A kötőzavas I. változat indokoltabb.
824. I. *mondott* K_{2-1} , K_{10} , K_{11-14}
 II. *adott*
 A kéziratok egy részében s a kiadásokban mindmég szereplő II. változat tisztább rímet ad; ennek ellenére az alapezővegünkben is megtalálható I. a logikusabb.
825. *Adieu* előfordul *Adiö*, *Agyiö* változatban is. Csokonai pl. *A Fársáng butszú szavai*-ban az *Adiö* írás-változatot használja.
826. I. *a hartz*
 II. *a had* K_{7-1} , PM. Toldy
 A kéziratok zömében előforduló I. változat értelmesebb.

Magrág neve a K_7 -ben *Magval*, a K_{15} -ben s K_{17} -ben *Ro/ Magrál*, a K_{18} -ban *Magral*

A 826–839. sor a K_{11} -ből hiányzik.

827. I. *peselni*
II. *pihenni* K_2 , K_4 , K_{10} , K_{12} , K_{14} , Toldy
Tartalmilag az I. illik inkább ide, még ha nem ad is oly tiszta rímet az *elzenvedni* igével (ezt igazolja a 835. sor is); *méne* helyett némely másolatban *mene* van; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
828. I. *El lövök*
II. *El lövén* PM. – Toldy
A II. változatnak nincs nyoma a kéziratokban: Márton önkényes szövegmodosításának látszik. A K_8 -ban *gatyá madzagái* helyett tévesen *gatyó Nadrágát* van.
829. I. *ezt el ezenvedni* K_{2-5} , K_8 , K_{10}
II. *azt ezenvedni*
III. *azt elzenvenni* K_{14} ; Toldy
IV. *azt elszívelni* PM., Kföldy
V. *ezt elszívelni* K_{7-9} , K_{18}
Az alapszövegünkben is szereplő I. látszik leglogikusabbnak; a III. változatot a 827. sor kétes *pihenni* rímzava miatt használhatták a másolók, illetve kiadók; a IV. és a V. téves olvasat lehet.
A *szenvedni* némely kéziratban (K_{9-10}) *szenyvedni* alakban található; Csokonai gyakorlatára az előbbi a jellemző.
830. K_2 : *el jaidula*; em.
831. I. *Mind két lábra*
II. *S mind két lábra* K_{2-4} , K_{12-18}
III. *Mind két lába* K_9
Az *S* kötőszó fölöslegesenek látszik, alapszövegünket is ennek megfelelően emendáltuk; a III. szövegromlás. K_9 : *megsántula*; em.
832. I. *'S Búvék egy nagy mély lyukba* K_{2-4}
II. *'S Búvék egy nagy mély lyukba*
III. *'S bukik egy mély árokba* PM., Toldy
IV. *Búvik egy mély Árokba* K_{7-9} , K_{15} , K_{18}
V. *S búvik egy mély Árokba* K_{12}
VI. *Búvék egy más Árokba* K_{13}
Az alapszövegünkben is előforduló, múlt idejű állítmányt tartalmazó I. változat látszik leghitelesebbnek; az előző sorokban is múlt idő van; a többi szövegromlásnak tűnik.
- K_2 : *Búvék*; em.
833. I. *Vigyázz bátor hátul kesely* K_2
II. *Vigyázz, bár ha hátul kesely* Toldy, ÖV.² is.
III. *Vigyázz hát bár hátul kesely* K_2 , K_{7-10} , K_{15} , K_{18}
PM., Kföldy
IV. *Ro/ Vigyázz tehát ha elkésel* K_2
V. *Ro/ Vigyázz bár hát ha elkésel* K_{12-13}

Az alapezövegünkben található I. változat látszik leghitelesebbnek; az eredeti szöveg *bátor* szavát talán a szó kettős jelentése miatt helyettesítették be a másolók a II. és III. változatban. A K_5 -ban eredetileg: *háttul kesej*; em.

834. I. *Légy is, vigyázz magadra*
 II. *Mondom, vigyázz magadra* K_4
 III. *Még is vigyázz magadra* K_{12-13}
 Az I. változat a leglogikusabb: a többi szövegromlásnak látszik.
835. I. *Minden bolond helyt*
 II. *Bolond minden helyt* K_2
 Elgondolkoztató, hogy a feltételezett összövegen alapuló K_2 -ben a II. változat fordul elő, ez a másolat azonban számos nyilvánvaló tévedést, önkényes változtatást is tartalmaz; ez szintén ilyen lehet: nem értve a melléknévi értelmű *bolond*-ot, főnévvé tette a másoló a szót. A K_3 -ban *hejt*; em.
836. I. *Mert gatyá madzagodra*
 II. *Ro/ Mert gatyá Nadrágodra* K_6
 (V. ö. a 828. sor jegyzetével.)
837. I. *péttzenteni*
 II. *péttzenteni* K_8
 III. *péttzenteni* K_{20}
 A másolatok többségében található I. változat felel meg az egykorú nyelvvezeklésnek s Csokonai nyelvhasználatának.
838. I. *Pedig jó ám azt féltetni*
 II. *Pedig jó ám ezt féltetni* K_9 , K_{15}
 III. *Ro/ Pedig amazt kell féltetni* K_{12}
 Az alapezövegünkben is megtalálható I. változat a legértelmesebb.
- 840/a. *A s u m m á z a t: I. A tsatának nagyja és ki menetele* K_3 , K_6-9 , K_{12-13} , K_{16} , K_{19} , K_{20}
 II. *A csata nagyja és kimenetele* K_{11} , PM.
 III. *A csata nagyja s kimenetele*
 IV. *A csata nagyjai s kimeneteli* K_{14} , Toldy
 V. *A csata kimenetele* K_{10}
 Az alapezövegünkben előforduló I. változatot fogadjuk el hitelesnek, bár a II. és a III. ellen sem tehető kifogás.
840. I. *Troxartax állá ki*
 II. *Troxartás állott ki* K_9 , K_{18}
 A vers egésze alapján is az elbeszélő múltat tartalmazó I. látszik hitelesnek.
Troxartaksz neve *Troxartax* és *Troxartás* írás-változatban is előfordul a másolatokban és a kiadásokban.
842. I. *húza ki*
 II. *ránta ki* K_{2-4}
 III. *rántott ki* K_9 , K_{11}
 Komolyan figyelembe veendő a II. változat, amely

- tisztább rímet alkot az *illa ki* rímzővel. A K_2 -ban
huza; em.
 843. I. 'S rá löve K_{2-9} , K_{10} , K_{12-13}
       II. *Rá löve K_2*
       III. *S rá löve K_4*
       IV. *Rálöve*
       V. *Rásútt K_{11}*
       Az öszöveghez közel álló K_2 -ben s alapszövegünk-
       ben is előforduló tárgyas ragozású I. változat látszik
       leglogikusabbnak, szemben a másolatok többségé-
       ben s a kiadásokban mindmáig megtalálható IV.
       változattal. Az V. szövegromlás lehet.
844. I. *Ő is elöüté K_{2-3} , K_{10}*
       II. *S ő is elöüté K_{12-13}*
       III. *Ő is elöüti*
       IV. *Ex is elöüti PM., Toldy*
       V. *Ő is el sütnén K_{14}*
       A K_2 -ben s alapszövegünkben is előforduló. I. vál-
       tozat látszik leghitelesebbnek; a múlt idejű igealak
       használata az indokolt, szemben a HG.-ban s az
       ÖV.-ÖV.²-ben is megtalálható III. változattal.
       A IV. Mártontól eredő pontoskodás lehet.
845. I. *De el hullatván*
       II. *De el hullatta K_2*
       Mondattanilag, stilisztikailag is az I. hitelesebb.
846. I. *Töőtörtököt kiáltott K_{2-3}*
       II. *Csőtörtököt kiáltott K_4 , K_6 , K_8 , K_{11-13} , K_{16} , PM.,*
           Kföldy
       III. *Csőtörtököt kiálta*
       IV. *Csőtörtököt kiáltva K_{18}*
       A K_2 -ben s alapszövegünkben is előforduló I. válto-
       zat látszik leghitelesebbnek.
847. I. *Próbálgatja*
       II. *Próbálgatta K_{12-13}*
       A jelen igeidejű I. változat a logikus.
848. I. *teattan*
       II. *csattan K_{12}*
       A 847. sorhoz hasonlóan ide is jelen idő illik.
850. I. *Szeme elébe K_{2-3} , K_6 , K_{7-9} , K_{10} , K_{12-13} , K_{16}*
       II. *Szeme elibe*
       III. *Szeme elejbe PM., Kföldy*
       IV. *Ro/ Szem eleibe K_4*
       Csakonaira inkább az I. jellemző (ld. Cs/Szín. I,
       53. l. 1952. sor).
851. I. *Ki rántja*
       II. *'S ki rántja K_{12-13}*
       III. *Ki rántá K_{11}*
       A kötőszó használata nem indokolt; az I. változat
       látszik hitelesnek. A K_4 -ben *szabóját*; em.
852. I. *S a' Fizignát*
       II. *A Fizignát K_2 , K_{7-9} , K_{11-13}*
       A közézsavas I. változat jobb mondattanilag.

853. Véle (K₃ stb.) némely másolatban *Vele*; Csokonai nyelvhasználatára inkább az előbbi a jellemző.
854. I. *véli*
II. *veszt* K₄₋₇, K₁₄, K₁₄
III. *vesz* K₂
A II. nem ad olyan tiszta rímet, mint az I.; a III. — mint a 856. sornál külön szólunk róla — szövegromlás lehet. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
855. I. *Már e' dolgot* K₈, K₈
II. *Már a' dolgot*
Leetséges, hogy a „tréfára veszi a dolgot” kifejezést játszott bele a II. változatba. Az I. mindenképp logikusabb.
856. I. *A' tő fenekét szemléli*
II. *Ro/ A tő fenekét sem léli* K₂₀
III. *Ro/ A tő fenekét sem léli* K₂₁. A III. a 854/III. alapján jöhetett létre, a rím érdekében.
857. I. *Fut sántán*
II. *'S fut sántán* K₈
A kötőszó használata nem indokolt.
858. I. *Nyomul*
II. *Ro/ Nyomult* K₁₄
A múlt idő használata nem logikus. K₈: *Nyomul*; em.
859. I. *Mert egész szákmányt kívána* K₈, K₁₄
II. *Mert egész szákmányt kívánna*
III. *Már egész szákmányt kívánna* K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy
IV. *Már egész szákmányt kívána* K₁₄
A múlt idő itt kevésbé indokolt, a rím miatt is kedvezőbb a II. A K₈-at e szerint em. A *Mert* kötőszó használata a logikus, a *Már* elírás lehet.
861. *d'Onnyó* neve számos írásváltozatban található: *D'Onnya*, *Donnyó*, *Donna*, *Donnó*, *Dennyó*, *Dongó*, mivel a másolók nem ismerték föl a francia *Oignon* ('hagyma') szóval való összefüggését.
862. I. *a' dolgot megsejté*
II. *e' dolgot megsejté* K₁₀
III. *a dolgot meg nézé* K₁₁
Az I. illik ide leginkább értelmileg, a többi elírás lehet.
864. I. *El fut 's magát*
II. *El fut magát* K₈₋₉, K₁₅
A kötőszó I. változat az indokoltabb.
865. I. *És míg d'Onnyó sok tsapással*
II. *A' míg d'Onnyó sok tsapással* K₇₋₉, K₁₂, K₁₅, PM., Kföldy
III. *Ro/ És míg Dongó tsak tsapással* K₁₁
Az I. változat logikusabb a II.-nál.
866. I. *Vívik maga*
II. *Vívék maga* K₄, K₁₃
III. *Ro/ Vívik meg a' K₁₁*

- A jelen idejű I. változat jobban illik ide értelmileg.
A K_3 -ban *Trokszartakszal*; em.
867. I. *előbb állott* K_1 , K_{7-9} , K_{12-13} , K_{18} , K_{19} , K_{20}
II. *odébb állott*
III. *ebládale* K_2
IV. *elő állott* K_{11}
A kéziratok többségében s a kiadásokban található
II. változat mellett figyelmet érdemelhet az észö-
veggel közeli rokonságban levő K_1 -vel is egyező III.
változat. Az I. változatbeli 'odébbáll' jelentésű
előbbáll-t különben a nyelvtörténet igazolja (ld.
NySz.).
868. I. *a' véres*
II. *e' véres* K_{10} , K_{12-13}
III. Az I. változat a logikusabb. A másolatok egy részé-
ben s a kiadásokban *Márs* helyett *Mars* található;
Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
869. I. *Dühös jegyverével*
II. *Véres jegyverével* K_{10}
A magában álló II. változat bizonyára szövegromlás.
870. I. *Sok ezren*
II. *Sok ezerek* K_{7-9} , K_{13} ; PM., Toldy
Nyelvileg az I. változat látszik valószínűbbnek, bár
a II. is elfogadható. A K_4 -ban *el-hullanak* helyett *el*
hullanak van; voltaképpen a jelen idejű állítmány
jobban illenék ide, viszont a rím (*csatának*) mégis
az I.-t látszik igazolni.
872. I. *vereseltett*
II. *veresedett* K_4
III. *veressé tett* K_{11}
A II. és a III. bizonyára szövegromlás.
873. I. *el tellett*
II. *Ro/ el terjedt* K_{11}
875. I. *nóvájokba* Némely másolatban s a kiadásokban
nóvájokban Csokonai gyakorlatának az előbbi felel
meg.
 K_2 ; *nóvájokba* A 26. sor szerint em.
876. I. *Róla ekkép'*
II. *Róla akkép'* K_{11} , PM., Toldy
III. *Ro/ Rólok ekkép'* K_9
Értelmileg inkább az I. illik a szövegbe, bár a II.
is elfogadható.
877. I. *Hogy a békák táborokba* K_{3-6}
II. *Hogy a békák táborokban*
III. *Hogy a békák táborában* K_{10}
IV. *Hogy a béka táborába* K_{11-13}
V. *Hogy a béka táborokban* K_{7-9} , PM., Kföldy
Az I. változat felel meg leginkább Csokonai nyelv-
használatának; az V. Márton önkényes szöveg-
változtatás lehet.
878. I. *Nyoltz ezren*
II. *Nyolc százezren* K_{11}

- A II. bizonyára szövegromlás.
 879. I. a *hartzba* K₃₋₄, K₁₂₋₁₃, K₁₅
 II. a *harcban*
 III. a' *hadba* K₉
 IV. a' *hadban* K₉, PM., Kföldy
 Az I. látszik leghitelesebbnek; a III. és a IV. föl-
 hetően szövegromlás.
 A 879.—885. sor a K₆-ból s a K₁₁-ből hiányzik.
 881. I. se *méggyen* K₉, K₁₅
 II. se *meggyen*
 III. sem *méggyen* K₁₂₋₁₃
 IV. sem *meggyen* K₂, K₄₋₄, K₇₋₈, PM., Toldy
 Csokonai gyakorlataának ez I. felel meg leginkább.
 K₉: *ujjságai*; em.
 883. I. *Ellenbe* K₉ *így* K₉; Toldy: HG.
 II. *Ellenben úgy* ÖV—ÖV², MM.
 Nyelvileg, logikailag mindkettő elfogadható.
 886. I. bár *meg győzettek*
 II. Ro/ már *meg győzettek* K₁₃
 888. I. Mind *össze is*
 II. Leg *felgyebb* is K₁₁
 A II. szövegromlás lehet.
 889. *Bórrágadi* neve a másolatok egy részében s a
 kiadásokban *Bórrágódi* változatban fordul elő;
 a *Bórrágadi* alak itt is tisztább rímet ad a
 rímzóval (*hadi*). A K₃-ban a *gróf* szó kimaradt
 a sorból; em.
 890. Az *Al-föld* előfordul *Alföld* és *alföld* írásváltozatban is.
 891. I. A' *Magyar Országi hadi*
 II. A' *Magyar Országi s hadi* K₄, K₉₋₉, K₁₁
 III. A' *Belsőországi hadi* PM., Kföldy
 A II. szövegromlás lehet, a III. Márton önkényes
 szövegváltoztatása.
 892. I. *Sergek*
 II. *Sereg* K₂, K₇₋₈, K₁₉, PM., Kföldy
 Bár alapszövegünkben is az I. változat fordul elő,
 megfontolandó az összszöveghez közel álló K₂ által is
 megőrzött II. változat; a *sergek* a maga eliziójával
 kissé szokatlan Csokonai nyelvhasználatában.
 894. I. 'S *még messziről*
 II. *Még messziről* K₂, K₆, K₁₁
 III. Ro/ 'S *Még messzire* K₁₇
 A kötőszavas I. változat illeszkedik jobban a szö-
 vegbe.
 895. I. *békákra*
 II. *békára* PM.
 Logikailag az I. a hiteles; a II. Márton önkényes
 változtatásának látszik.
 900. K₉: *ujj*; em.
 901. I. A' *Békaság* K₂₋₃, K₁₂₋₁₃, K₁₆
 II. S a *békaság*
 A kötőszó nem föltétlenül szükséges; az összszöveg-

- hez közel álló K_2 -ben a az alapszövegünkben is előforduló I. látezik hitelesebbnek.
902. I. *Nyakra főre előttök*
 II. *Nyakra főre előttök* K_{4-9} , K_{18} , PM., Kföldy
 III. Ro/ *Nyakra főre előttök* K_{12-13}
 Logikailag a II. változat is elfogadható, de Csokonai és a kor nyelvhasználatának inkább az I. felel meg.
903. I. *Akkor e' Márs* K_2
 II. *Akkor a Márs*
 III. *Ekkor a Márs* K_{4-7} , PM., Kföldy
 Az alapszövegünkben előforduló I. változat látezik leglogikusebbnek.
905. I. *Esküdve*
 II. *Esküdvén* K_{7-9} , K_{12} , PM., Kföldy
 A II. önkényes „szövegjavítás”-nak látszik; az előző sor *Állván* s a 907. sor *el állván* alakja éppen ellene mond e változatnak.
906. I. *Mennyre földre 's magára*
 II. *Mennyre a földre, magára* K_9 , K_{11-13} , K_{15}
 III. *Mennyre földre magára* K_2 , K_3
 Az I. a legjobb értelmileg.
907. K_2 : *utját*; em.
 909. *El törli*
 Ro/ *El törli* K_9
Vitéz lévén szándékát
 II. *Vitéz képpen szándékját* K_{11}
 A magános II. szövegromlásnak látezik.
913. I. *A' már széjjel vert*
 II. *Már a széjjel vert* K_{7-9} , K_{16} , PM., Kföldy
 A II. pontoskodó, önkényes változtatásnak látezik.
914. I. *De meg szánván*
 II. *A' meg szánván* K_4
 Mondattanilag, logikailag is az I. a helyes.
915. K_9 : *bámuló*; em.
 916. I. *szóllítja meg*
 II. *szólítja meg* K_4
 A múlt idő használata a helyénvaló.
917. I. *Collega uramék! mennykő*
 II. *Colleg' uramék! mennykő nagy* K_{2-4} , K_{7-10} , K_{18} , K_{16} , K_{19} , K_{20} , HG. – ÖV.²
 III. *Collég' Uramék nagy ménkő* K_3 , K_{12}
 A rímelés miatt is az I. változat látezik hitelesnek; a K_2 -nek és a K_4 -nek eredetileg a II. szerint másolt kéziratát is utólag az I. szerint átjavították. Alapszövegünket (*Colleg' Uramék ménkő nagy*) mi is emendáltuk az I. változatnak megfelelően. A III. is szövegromlás lehet. A K_3 -ból hiányzik az idézőjel; em.
918. I. *Nagy dolog ez, úgy-e' hát?* K_4
 II. *Dolog ám ez, úgy-e' hát?* K_2 , K_{7-9}
 III. *Dolog ám ez: úgy-e' hát?* K_{11}
 IV. *Dolog ám az úgy-e' hát?* K_4 , K_5

- Az I. a hiteles, a K_2 -at (*Dolog ám ez ugy e hát*) is e szerint em.
919. I. *Isten ültse K_{2-4} , K_{12-13}*
 II. *Isten ugyse*
 III. *Isten engem K_{7-9} , K_{15} , PM., Kföldy*
 IV. *Ro/ Isten ültse K_{10}*
 Nyelvilleg az I. a leghitelesebb.
 A K_4 -ben s a K_8 -ben ez a' *fűzkő* helyett az a' *fűzkő* van; az előbbi a logikus.
923. I. *lógott a' szűgyem*
 II. *rezgett a' szűgyem K_{7-8} , K_{15} , K_{16} , PM. — Toldy*
 III. *reszkett a' szűgyem K_9*
 IV. *tárgolt a' szűgyem K_{11}*
 A III.—IV. önkényes szövegváltoztatás, illetve elírás lehet.
924. I. *No' teak hát Márs Fiam Uram*
 II. *Ro/ No teak Márs hát K_{17}*
 III. *Nosza hát Márs fiam uram K_{11}*
 IV. *Ro/ No hát Márs fiam uram is K_{13}*
 Az I. látszik leghitelesebbnek. A K_2 -ből hiányzik a eoreleji idézőjel; em.
925. *kend helyett némely másolatban (pl. K_4) ked olvasható.*
926. I. *Hadd bodorodjon*
 II. *Hadd fodorozzon K_8*
 III. *Ro/ Hadd bátorodjon K_{15}*
 IV. *Ro/ Hadd bodorogjon a Béuk is K_{13}*
 A II.—IV. mind elírás, illetőleg szövegromlás lehet.
927. I. *Le kongult*
 II. *Le nyomult PM. — Toldy*
 A II. alkalmasint Márt on önkényes szóhelyettesítése a számára kevésbé ismert tájszó helyett. K_3 : *kongult*; em.
928. I. *Pallas tsutzám*
 II. *Pallas cicám K_2 , K_6 , K_{14} , HG. — ÖV.²*
 III. *Pallas őstém K_{11}*
 IV. *Ro/ Pallas azután K_4*
 A II. változat másolói bizonyára nem ismerték a *cuca* szót, s behelyettesítették a hasonló hangzású *cicá*-val; szóhelyettesítés lehet az *őstém* is a III.-ban; a szónak volt 'hűg' jelentése is a régi nyelvben (ld. ÉrtSz.).
 ő kemével helyett némely másolatban *őkelmével* van.
929. I. *Le lóduhatsz 's egy erővel*
 II. *Le lóduhatsz egy erővel K_{11}*
 III. *Lelóduhatsz s egy erővel K_{1-6} , K_{14}*
 IV. *Leballaghatsz 's egy erővel K_{7-9} , K_{15} , PM., Kföldy*
 V. *Lelóduhatsz egy vesszővel K_{12-13}*
 VI. *Lelóduhatsz s egy vesszővel K_{11}*
 VII. *Le indulhat K_{10}*
 A II.—V. szövegromlásnak látszik. K_2 : *Le lodulhatsz*; em.

930. I. *Virgázátok fel öket*
 II. *Virgázátok fel ötet K₂*
 III. *Virgázátok meg öket K₁₃*
 A II. szövegromlás, a III. önkényes változtatás lehet.
932. I. *Fel zudul 's az K₃, K₁₁*
 II. *Fel zendült s az*
 III. *Fel zendült az K₂, K₇*
 IV. *Felindult az K₁₂*
 Az I. látszik hitelesnek a szóhasználat szempontjából, bár a többi változatban található múlt idő jobban ide illenek (v. ö. a 934. sor állítmányával). A K₃-beli *zudul*-t em.
933. I. *Néki, mivel nagy Despota*
 II. *Neki minthogy nagy Despota K₇, PM., Kföldy*
 III. *Ro/Néki mivel nem Despota K₁₁*
 Az I. felel meg Csokonai nyelvhasználatának, a II. és a III. elírás, illetőleg szövegromlás lehet.
934. I. *Nein nichts(nix)-szel feleltenek K₃₋₆, K₁₀, K₁₁*
 II. *Nájn Nixzel feleltenek PM., Kföldy*
 III. *Nem, Nixzel feleltenek*
 IV. *Nein nix-el felelnek K₂*
 V. *Ro/ Nagy Nichts-szel feleltenek K₁₂*
 VI. *Ro/ Najnikszel feleltenek K₃₋₆*
 VII. *Ro/ Nei musszal K₁₂*
 A rimelés miatt az alapszövegünkben is megtalálható *feleltenek* alak látszik leghitelesebbnek, bár a kiadásokban mindmáig előforduló *felelénnek* sincs ellentétben Csokonai nyelvhasználatával. A IV. csak úgy fogadható el, ha feltételezzük a *Nein* két szótagú ejtését. K₂: *nixel*; em.
936. I. *'S Jupíternek*
 II. *Jupíternek K₁₁*
 A kötőzős I. változat a logikusabb.
937. *Categoríával Némely kéziratban s kiadásban előfordul a kategóriával írásváltozat is. A K₁₂-ben Ro/characteriával*
938. *Oh Némely másolatban Ó írásváltozat található; Csokonai gyakorlatainak az előbbi felel meg. A K₃-ból hiányzik a soroletji idézőjel; em.*
939. I. *vitézsége*
 II. *mestersége K₃*
 A II. szövegromlás lehet.
940. I. *Nem használhat 's e' romlásnak*
 II. *Nem használhat 's a romlásnak*
 III. *Nem használhat e romlásnak K₃, K₁₁₋₁₂*
 IV. *Nem használhat hāt e romlásnak K₂*
 V. *Nem használhat 's e romlásnak K₇₋₉*
 VI. *Nem használhat e romlásnak K₁₂*
 VII. *Ro/ Nem használhat le romlásnak K₃*
 Az I. a leglogikusabb, a többi változat kisebb-nagyobb szövegromlás eredménye.

941. Némely kéziratban *lessz* helyett *lész* olvasható; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
943. I. 'S Bórrágadinak K_{12-13}
II. 'S Bórrágadinak K_{3-5} , K_{7-9}
Mondattanilag is a kötőszóval kezdődő változat a helyesebb, szemben a kiadásokban mindmáig található II.-kal; alapezővegünket is az I. szerint em.
945. A K_3 -ból hiányzik a soroleti idézőjel; em.
946. I. *Nem hullatod*
II. *Nem hajgálad* K_{13}
A II. szövegromlás lehet.
948. I. *le veretlenek*
II. *megveretlenek* K_{11} , PM., Kföldy
Az I. felel meg inkább a tartalomnak.
949. I. 'S A' mellyekkel Enceládot K_3 , K_{5-8} , PM., Kföldy
II. A mellyekkel Enceládot Toldy stb.
III. Ro/ A melly ellen Enceládot K_{11}
IV. Ro/'S mellyekkel az elszaladott K_{13-15}
A kötőszavas I. jobb mondattanilag a II. változatnál.
950. I. *És a több reád támadott*
II. Ro/ S vele a sokra támadott K_4
951. I. *Titánokat meg töréd* K_2 , K_{10-11}
II. *Titánokat meg töröd* K_4 , K_{12}
III. *Titánokat leveréd* K_{7-9} , K_{10} , PM., Kföldy
IV. *Titánokat meggyőztéd* Toldy
V. *Tyrannokat megtöréd* K_2 , K_{10} , K_{12}
VI. *Gigásokat le veréd*
Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás lehet.
952. I. *Igy szólla Márs s le szállani*
II. *Igy szólla Márs, le szállani* K_4 , K_{17}
III. *Igy szólla Márs s az Istenek* K_{2-9} , K_{10-12} , K_{15}
A III. nyilvánvalóan hibás: így nem rímel a sor a 954. sor *hajlani* szavával; a K_{12} -ben a szöveg az I. szerint át is van javítva; az I–II. közül logikailag, nyelvtanilag az I. látszik hitelesebbnek. A K_3 -at is az I. szerint em. A kéziratokban: *Igy*; em.
953. I. *Az Istenek nem mernek*
II. Ro/ s az Istenek K_{18}
III. *Le szállani nem mertek* K_4
IV. Ro/ Leszállani nem mernek K_{2-9} , K_{7-10} , K_{13} , K_{15}
V. Ro/ De le szállni nem mernek K_{11}
Az I. a hiteles, a többi szövegromlás lehet. A K_3 -at az I. szerint em.
954. I. *Hanem menykövet hajlani*
II. *Hanem menyköket hajlani* K_4
III. *Hanem menyköveket hajtni* K_4
IV. Ro/ Hanem menykövet hajtanék K_4
V. Ro/ Hanem hajlani menykövet K_{10}
A rímelés miatt is az I. lehet hiteles, a többi szövegromlás.

956. I. *Tanútlak*
 II. *Tanútlak K₂, K₁₂*
 III. *Javaslatok K₇₋₉, K₁₀, Toldy*
 IV. *Ro/ Tanútlaknak K₁₃*
 Alapszövegünkkel ellentétben az I. látszik hitelesnek, a K₂-at is a szerint em. A III. téves olvasat vagy szándékos javítás lehet; a II. azért jöhetett létre, mivel az előző sorokban jelen idő van.
956. I. *Ki is ezek tanútlakból*
 II. *Ro/ Ki is együtt tanútlakból K₁₂, K₂: tanútlakból; em.*
957. *hasítékjából Némely másolatban s a kiadásokban hasítékából*
 K₂: *hasítékjából; em.*
958. I. *Ki húza egy nagy menykőt*
 II. *Kihúz egy nagy mennykővet K₄, K₁₀, K₁₂, PM., Kföldy*
 III. *Előránt egy nagy menykőt K₄*
 IV. *Ki húza egy menykővet K₁₂*
 Az I. változat látszik hitelesnek; a K₄-ből a 958–960. sor hiányzik. K₂: *Kihúza; em.*
959. I. *Hát mihelyest ezt ki vette*
 II. *Hát mihelyest azt kivette K₂, K₄, K₁₀*
 III. *Ro/ Hát mihelyest ezt levette K₁₁*
 Az I. változat mellett figyelmet érdemel a II. is.
960. *hasítékjából Némely másolatban s a kiadásokban hasítékából. A rímnek egy hasítékából alak felelne meg leginkább.*
961. I. *Az üllepe oly felette*
 II. *Az ülete oly felette K₁₂, PM., Kföldy*
 III. *Ro/ Az üllepe oly feneke K₁₁*
 Az I. felel meg Csokonai szóhasználatának, a II. szépítő szándékú javítás lehet.
962. I. *Nagyot durranta hátul*
 II. *Nagyot durrant hátulról K₇₋₉, K₁₁, PM., Toldy*
 Az I. változat ad jobb rímet, ezt kell hitelesnek tartanunk.
963. I. *Hogy az el szédült*
 II. *Hogy az egybe gyűlt K₇₋₉, PM., Toldy*
 A II. szövegromlás vagy szándékos szövegjavítás eredménye lehet, noha — figyelembe véve a következő, 964. sor. II. változatát — ez a megoldás szinte logikusabbnak tűnik.
964. I. *Egészen el rémültenek*
 II. *Egészen elszédültenek K₇₋₉, K₁₁, PM., Toldy*
 III. *Ezen mind elrémültenek K₁₁*
 Az I. mellett komolyan figyelembe veendő a II. változat is (v. ö. a 363. sor jegyzetével). A III. szövegromlás lehet.
965. I. *'S Bé fogták*
 II. *'S be-fogták Kföldy*
 III. *'S Bé fogák K₄*
 IV. *Be fogták K₇*

- V. *S be dugták K₂, K₁₁*
 VI. *Ro/ S Eldugták K₄*
 Az I. látszik leghitelesebbnek, s II.-vel szemben ez felel meg Csokonai nyelvhasználatának; esetleg még figyelembe veendő az V., amely az ószöveghez közel álló K₂-ben is megtalálható. A K₃-ban 'S Bé fogtak; em.
968. I. *'S hogy Majestását meg látták K₂₋₈, K₁₀, K₁₁₋₁₃*
 II. *Hogy majestását meglátták*
 III. *Hogy majestását megláták K₄*
 IV. *Ro/ S Majestása hogy meglátták K₄, K₈*
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik leghitelesebbnek; s *meg látták* jobb rímet ad, mint a III. változatbeli *meg láták*, s a következő sor *El dugták* igealakja is az előbbi lát-szik igazolni.
969. I. *El dugták szem héjjokat*
 II. *El dugák szem héjjokat K₂*
 III. *Ro/ Eldugák szeméjjeket K₁₃*
 Az I. látszik hitelesnek, bár a II. is elfogadható, különösen akkor, ha a 968. sor III. változatát tekintjük.
970. I. *De a' dugást úgy intézték*
 II. *Ro/ De a' dugást úgy ejtették K₁₃*
 A rím miatt is az I. látszik hitelesnek.
971. I. *Hogy ujjai között nézték*
 II. *Hogy ujjai között nézték K₈, K₁₀*
 III. *Hogy ujjai közti szemlélték*
 Az I. látszik hitelesnek, bár nyelvi-logikailag a II. is elfogadható. A III. szövegromlás lehet.
972. I. *Mint leányaink*
 II. *Mint leánykánk K₂, K₈, K₁₁₋₁₂*
 Lehetséges, hogy a II. változat a hiteles: az egy évvel korábban írt *Az istenek osztóása* azonos tartalmú 322. sora így hangzik: *Mint Leánykánk szokták.*
973. I. *A békáknak 's egereknek*
 II. *A' békáknak, egereknek K₂*
 A kötőszavas I. jobb mondattanilag.
974. I. *Sergei meg rettennek K₂*
 II. *Sergei megrettennek K₁₂*
 III. *Seregi megrettennek K₂, K₁₀*
 IV. *Seregi megrettennek*
 Bár az ószöveghez közel álló K₂-ben (III. változat) s alapszövegünkben is jelen idő van, s kőszíratok zömében s a kiadásokban mindmáig használt múlt idejű változat logikusabbnak tűnik. A K₃-at e szerint em.
975. I. *Soká volt míg fel eszméltek*
 II. *Soká volt míg fel eszmélnek K₂₋₈*
 III. *Ro/ Soká volt hogy féllemeknek K₇₋₉, K₁₁, K₁₃, PM., Kfbldy*

- IV. Ro/ Soká volt míg félelmeknek K₁₇
V. Soká volt míg fel serkentek
Álmokból fel eszméltenek K₂₀
Az I. látszik leghitelesebbnek, bár figyelmet érdemel a II. és az V. is (v. ö. a 974. sor jegyzetével). A III. elírás. A K₆-ban míg helyett még van. A múlt idő használata a logikusabb itt is; a K₃-at e szerint em.
976. I. S álmokból fel serkentek
II. 'S álmokból fel serkennek K₂₋₉
III. Álmából felserkennek K₇, K₁₀, PM., Kföldy
IV. Álmából felserkentek K₂₋₉
V. 'S Álmokból fel eszméltek K₁₁
Az I. látszik leghitelesebbnek: v. ö. az előző két sor jegyzetével. A K₃-at e szerint em. A III.-at illetően ld. a 976/III.-ra tett megjegyzést.
978. I. nyakazni
II. Ro/ nyakazván K₄
III. Ro/ nyakazta K₂₀
979. I. Tűzre termelt békákat
II. Ro/ S tűzre termelt Békákat K₇₋₉, K₁₈
III. Ro/ S tűzről pattant Békákat K₁₁
980. I. És el is veszttette volna
II. Ez el is veszttette volna K₇₋₉, K₁₀, PM., Kföldy
A II. szándékos szövegjavításnak, illetve szövegromlásnak látszik.
982. I. Hogy ha meg nem szánta volna
II. Ro/ Ha Jupiter meg nem szánta K₁₀
983. I. Jupiter e' párákat K₂, K₆, K₁₅, PM., Kföldy
II. Jupiter a' párákat
III. [Ha Jupiter meg nem szánta] volna szegény párákat K₁₀
A föltételezett ősszöveghez közel álló K₇-vel egyező I. változat lehet a hiteles; a K₃-at e szerint em.
- 984—985. I. Ki a' Tó mejjékről végre
II. El küldötte segítségre
III. Ro/ El küldötte segítségre
IV. Ki a' Tómejjékről végre K₇₋₉, PM., Kföldy
V. Ro/ S Elküldötte segítségre
A II—III. sorcsereje szövegromlás lehet.
986. I. A Karchinos nemzetet
II. A Carcinos nemzetet Toldy
III. A' Karchinok Nemzetét K₃₋₄, K₁₀₋₁₁, K₁₈, K₁₀, PM., Kföldy
IV. A' Békák szomszédjokat K₇₋₉, K₁₈, K₁₀, PM., Kföldy
V. Akkor egy nagy nemzetet K₂
Az I. változat látszik leghitelesebbnek, az alapszövegünkben is előforduló III. téves olvasatból eredhet; a IV—V.-ben az előttük ismeretlen szót helyettesítették be a másolók. A Toldytól eredő II. helyesírási modernizálás, bár a kéziratok Karchinos alakja sem egészen pontos átirása a görög *καρχίνος* szónak. A K₃-at az I. szerint em.

987. I. *mennek* K₂₋₆, PM., Kföldy
 II. *mentek* K₉
 A másolatok és a kiadások többségében előforduló II. változattal szemben az alapszövegünkben is előforduló jelen idejű I. változat látszik hitelesebbnek: a 989. sorban is jelen idő van (*tekingetnek*).
988. I. *'S Tsontból* K₄, K₁₂₋₁₃
 II. *Tsontból*
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik hitelesebbnek. A *vagnak* helyett némely másolatban *vannak* olvasható; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
989. I. *A' mellyekből tekingetnek*
 II. *A' mejjekkől tekingetnek* PM.
 III. *A' mellékkől tekingetnek* Kföldy
 IV. *A' mellyből két tekingetnek* K₇₋₉, K₁₅, K₁₆
 V. *A' mellyekből tekingetvén* K₁₁
 VI. *Hátulyokból tekingetnek* K₂₀
 Az I. változat látszik hitelesnek; a *mellyek* itt 'pectus' értelemben áll, ezt igyekezett Márton és Kföldy a helyesírással is hangsúlyozni. A IV., V. és a VI. szövegromlás lehet.
990. I. *Nyakok egy sróft*
 II. *'S nyakok egy sróftot* K₁₀
 III. *Rof Nyakuk egy stróft*
 Az I. tekinthető hitelesnek; a kötőszó itt fölösleges.
991. I. *hátokon* Némely másolatban (pl. K₂) *hátakon* Kföldynél *hátukon*; a legelső felel meg Csokonai nyelvhasználatának.
992. I. *'S a' két nagyobbik lábokon* K₃₋₄, K₁₃
 II. *A két nagyobbik lábokon*
 III. *A két hátulsó lábokon* K₇₋₉, K₁₅, K₁₆, PM., Kföldy.
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a III. szövegromlás vagy önkényes szövegmódosítás lehet. Némely másolatban *lábokon* helyett *lábakon* (K₂), illetve Kföldynél *lábukon* van; az I. felel meg Csokonai gyakorlatának.
993. *Guillotín* K₂ stb. Előfordul *Gvilotin*, *Gvillotin* alakban is a másolatokban.
994. I. *Békákkal egy házúiak* K₂₋₆, K₈₋₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₅
 II. *A békákkal egyházúiak*
 III. *Rof Békákkal egy házúiak* K₆
 Szemben a kiadásokban máig szereplő II. változattal, az I. a logikus, ez látszik hitelesnek; ez található meg az ószöveghez közel álló K₂-ben is. A II.-at bizonyára a kissé szokatlan névelőtlen alak hívta életre a másolatokban.
995. *Vélek* Némely másolatban *Velek* van; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
996. I. *Két fejűek nyolc lábúiak* K₂₋₃, K₁₀₋₁₃
 II. *Két fejűek s nyolc lábúiak*
 III. *Két szeműek nyolc lábúiak* K₇, PM., Toldy

- IV. Ro/ Nyöltz szeműek két lábuak K₁₆
V. Ro/ Nyöltz lábuak két szeműek K₉
VI. Ro/ Két lábuak nyöltz szeműek K₉
Az alapszövegünkben is előforduló kötőszó nélküli I. látszik hitelesebbnek, szemben a kiadásokban (HG. — ÖV.²) máig megtalálható II. változattal.
A III. a másolók, illetve kiadók önkényes szöveg-változtatása lehet: így akarták „értelmesebbé” tenni a hátrafelé is haladni tudó rákok „kétfejű”-ségére vonatkozó groteszk célzást.
999. I. Nevezik
II. Csufolyák K₆
Az I. változat látszik hitelesnek a II. egyetlen adatával szemben.
1000. Lexikonjai Előfordul Lexiconai és lexikonjai alak-, illetve írásváltozatban is.
1002. I. El vagdalák
II. Elvagdalták K₂, K₁₀, K₁₃
Az I. látszik hitelesnek (v. ö. El metélék, sietének a következő sorokban).
1003. I. El metélék
II. Elmetelték K₂, K₁₀₋₁₁, K₁₄₋₁₅, PM. Toldy
Az I. látszik hitelesebbnek; ld. az előző sorhoz fűzött megjegyzést. K₉: szegényekk [= szegényeknek] Kezeket és lábokat
1004. I. Ro/ Fülöket és farkokat K₂
II. Mellyre ök meg félemlének
1005. I. Ro/ Mellyektől meg félemlének K₆
II. Mellyre ök meg riadónak K₆
III. A II. és a III. is szövegromlás lehet. K₉: g [= meg] félemlének
1006. I. 'S hanyatt homlok sietének K₂₋₄, K₁₀, K₁₃
II. Hanyatt homlok sietének
III. 'S hanyatt homlok rohadónak K₆
A kötőszavas I. látszik hitelesebbnek a kiadásokban mindmáig szereplő II.-nál. A III.-ra nézve ld. az 1005/III. jegyzetét.
1008. I. Már tsak nem
II. Már szinte K₁₀
A másolatok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek.
1009. I. A' nap tüzes lovai
II. A' nap fényes lovai K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy
Az I. az értelmesebb és ide illőbb.
1010. I. Fényes posztilionnyának
II. Tüzes posztilionnyának K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy
III. S már fényes postilionjának K₁₂
Az I. lehet a hiteles a II.-kal és a III.-kal szemben (v. ö. a két előző sorral).
1011. I. El hunyván sugárai
II. Ro/ El hagyván sugárai K₂
III. Enyészvén sugárai PM., Kföldy

- IV. *El hullván ságárai K₄*
V. *El nyugván ságárai K₁₀*
Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás, illetve önkényes szövegváltoztatás lehet.
1013. I. *Ezen egy napi*
II. *S ezen egy napi PM., ÖV.**
A kiadásokban szereplő kötőszavas változat logikátlan; föltehetően Mártontól ered.
1014. I. *leve vége*
II. *Ro/ Vége leve K₄*
1015. I. *Nékem is fogytig ki égett*
II. *Nékem is fogytig ki égett K₃, K₁₄, Kföldy*
III. *Nékem is fogytig ki ége K₇₋₉*
IV. *Ro/ Nékem is ki égett fogytig K₁₀*
V. *Ro/ Nékem is pedig ki égett K₂₀*
A rimelés miatt is (termelt) az I. változat lehet hiteles; Csokonai nyelvhasználásának a *Nékem* alak felel meg.
1016. I. *A' dohányom azomba K₂₋₆, K₉, K₁₁₋₁₃, K₁₈*
II. *A dohányom azonban*
III. *A dohányom; 's azomban K₇₋₉, K₁₀*
Csokonai gyakorlatának s a kor nyelvhasználatának az I. felel meg, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő III. változattal. A III. téves mondattagolás eredménye.
1017. I. *termelt*
II. *terme K₂*
Az I. a hiteles; v. ö. az 1015. sor jegyzeteivel.
1018. I. *Heliconba K₂₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₈, PM., Kföldy*
II. *Helikonban*

Szemben az újabb kiadásokban található II. változattal, az I. felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

Itt kell szólnunk Csokonai és Márton József lapelji magyarázó jegyzeteiről.

A Márton József-féle 1813-i első kiadásban függeléként 1–40 jegyzet csatlakozik a vershez a következő címmel: „Jegyzések és magyarázatok a' sorok eránnyában álló számok szerint.” (PM. I, 42. l.) Az utalás az egyes sorok után található számokra („index”-ekre) vonatkozik; a későbbi kiadások lapelji jegyzetként közölték Márton kiadásának szövegmagyarázatait, anélkül, hogy megpróbálták volna eldönteni: kitől származnak. Toldy sem tett rájuk megjegyzést: egy jegyzet (a 4.) azonban bővebb nála, mint Mártonnál, s 33* jel alatt (531. h.) közli azt a terjedelmesebb magyarázatot is, amelyet Márton nem vett föl külön a jegyzetek közé, hanem egy székesfehérvári olvasónak hozzá intézett leveléből idézte „A' kiadónak némelly jegyzései” cím alatt a IV. kötetben.

A szóban forgó jegyzetet már Kföldy is fölvette, ezzel a megjegyzéssel: „Cs. írja”. A Toldyt követő későbbi kiadások is közölték; a HG.-ből azonban

kimaradt. A HG. némelyik jegyzetnél (5., 34., 40.) arra utalt, hogy Márton József fűzte őket a szöveghez; arról azonban nem nyilatkoztak a kiadók, hogy valamennyi jegyzetet Márton munkájának tartják-e. Az id. Mata János tanulmányával 1957-ben megjelent debreceni *Békaegérhartz* ezt a megjegyzést tette a vers lapalji magyarázataira: „A jegyzeteket Márton Józsefnek, kiadójának tulajdonítják, bár stílusuk alapján egyike-másika feltehetően Csokonai munkája.” (81. l.) A kiadványt sajtó alá rendező Koczogh Ákosnak igaza van: a jegyzetek egy része bizonyosan Csokonaitól ered. Erről meggyőző a Márton által közreadott levél is, amelyben az áll, hogy Csokonai „estve vagy inkább éjtszaka, a' Manuscriptum végére némelly Jegyzéseket és Magyarázatokat tett. Ezeknek nagyobb része, a' mint látom, a' mostani kiadás végén meg van ugyan: de egy, a' mely valóban nevezetes, nintsen ott meg”.

A levélíró szerint tehát Márton „nagyobb és zót” közölte Csokonai jegyzeteinek.

Hogy melyek a Csokonaitól származó jegyzetek, arra is van némi támpontunk; Márton kiadása összesen 40 jegyzetet közöl (a függelékbe tett hosszabb jegyzettel együtt 41-et). Erről a nevezetes jegyzetről írta a Csokonait egykor vendégül látó levélíró: „18-dik Jegyzés. a' 83-dik Versre. (Mert a' nálam levő Maspiban [= Manuscriptumban] numerisálva vannak a' Verselek eleitől fogva).” Ennek alapján némileg fogalmat alkothatunk Csokonai eredeti jegyzeteinek számáról. Ugyanis az eredeti kéziratnak — a levélíró szerint — 18. jegyzete a Márton kiadásában a 34.-nek felel meg. Az 1—33. jegyzet közül tehát csak 17 a Csokonai eredeti jegyzete. Tekintettel arra, hogy 40 jegyzetet közöl Márton: megállapíthatjuk, hogy a Márton-féle jegyzeteknek csak mintegy fele származhat a költő kezétől. Hogy melyek azok, arra is van némi fogódzónk, bár nem lehet mindig határozott választ adni. Úgy látszik, hogy az egyszerű és szájkészavú — szótári jellegű — szómagyarázatok zöme Mártontól ered; a bővebb jegyzetek a költő alkotásai.

E szemponton túl föl kell tételeznünk, hogy a latin kifejezések többségét Csokonai nem magyarázta meg a jegyzetekben, mivel a latinos műveltségű hazai értelmiség — akik közé levélíró házigazdája is tartozhatott — bizonyára ismerte ezek zörnét, s inkább a francia, a német s más idegen szavak jelentésére volt kíváncsi. Ennek tudatában meg is kísérelhetjük, hogy szétválogassuk a Csokonai, illetőleg Márton által írt jegyzeteket, amelyek a PM.-ban, a fentebb megadott helyeken így találhatók:

„Jegyzések és magyarázatok a' sorok erányában álló számok szerint.”

- ¹ Kőrmös hal, az az: béka.
² Bon jour! Frantziául van, o l v a s d: bon zsúr; ezt teszi: jó napot!
³ Haereditario Jure: az az: örökös jussal.
⁴ Im-Hoff, régenten híres könyvnyomtató volt Bazileában.
⁵ Kalandozó, az az: Kalandáriom.
⁶ Donna, Főbb rangú Aaszzonyság v. Dáma.
⁷ Panizálnak, az az: kenyereznek, csznek.
⁸ Monsieur, o l v a s d: Moszió Ölyv, az az: Ölyv Úr.
⁹ Madám, Aaszzonyság.
¹⁰ Festung, Festung, vár.
¹¹ Stratagema, hadi fortély.
¹² Nationalis Industrie, Nemzeti szorgalmatosság, munkásság.
¹³ Sehül sinte, a n n y i t t e e z m i n t: ahhoz képest semmi sem; vagy, elbujhat előtte; nem is hasonlítható ehhez, 's a't.
¹⁴ Az öreg Anchiseet Éneás, a' fia, Trója elpusztulásakor a' hátán vitte ki az égő városból.
¹⁵ Träger, így nevezik a' nagy városokban a tereh hordásból élő embereket, a' kik a felváltait terhet többnyire a' hátakon viszik.
¹⁶ Jubilate! Íhij haj!
¹⁷ Delicate, kedvére.
¹⁸ Mord! Rettung! Gyilkos! Segéljete! [E jegyzetnek voltaképp nincs szerepe Csokonai eredeti hiteles szövegében, csupán a Márton által önkényesen átalakított szövegben.]
¹⁹ Ebek harmintzadjától. Némelly kézírásban így van, E b e s, Mind egy. Amúgy közönségesebb; így eredetiképpen jobb. Wolfsthall-t Posonyon túl régenten Ebesfalvának és Ebesnek is hívták. Innen vehette az a' szállás formája eredetét.
²⁰ Elpatkolni, elveszni, meghalni.
²¹ Rock, bő kaput, kabát.
²² Jus Gentium, Népek v. Nemzetek jussa.
²³ Captivalni, fogságra tenni.
²⁴ Kron-Printz, Korona Örökös Hertzeg.
²⁵ Kannibáloknak neveztetnek a' Karaibi Szigetek vad lakosi, a' kik elfogott ellenségeiket megeszik. Katzik v. Kadzik, vezér.
²⁶ Bellica Cassa, 'S az Armamentarium; a' Hadi Kaszsa és a' Fegyvertár.
²⁷ Concredálják, reábjazzák.
²⁸ Contrahálja, öszvehúzza.
²⁹ In anxio, nagy szorongattatásban.
³⁰ Ambassadór, Főrangú Követ; Fő-Követ.
³¹ Klúb, v. Clubb, öszveszövetkezett társaság.
³² Vigéale, virágozott; volt szokásban.
³³ Champagne, Város és egész Kerület Frantzia országban, a' hol a híres Sámpanyi borok teremnek.
³⁴ Serbedli, serbli, a' Magyaroknak nints, és így neve sinte. Hagyjuk meg hát serblinek ezt az éjjeli edényt.
³⁵ „A' mit itt a' Jupiter szájából hallunk, meg ne ütközz rajta Jámbo Magyar Olvasó. Azt mondhatja ő, az ő egében a' mit akar — az ő szemei már igen elgyengülvén ujságot is alig olvas, nem hogy egyebet. Az ilyeneket kétféleképp a' nagyobb Assemblékba' hallja külföldön: — ott is

elég Jupiterék 's Merkuriuskák vannak, a' kik Hazánkról és Nemzetünk-ről így gondolkoznak. De engedjük meg ezeknek is ezt a' kis járatlanságot, a' világ egy ilyen kis eldugott Kanahánjába', nints annak egyéb oka, hanem hogy mi minden affélénak, a' mi Honnyunkban történik, mindjárt dobót üttetni nem szeretünk; még távolabb vagyunk pedig attól, hogy azzal, a' mit magunkról és másokról tudunk, úgy kereskedni és kedveskedni szeretnénk, mint a' Tokaji 's több más borainkkal."

³⁴ Slepp, úszó ruha, páva farkú köntös.

³⁵ Báró de Grand; a' Frantzia nyelvben ez a' de nemesi rang jele a' Nevek előtt, mint a' Németben a von és a magyarban az i helyett felvett y a' Nevek végén. — Grand ezt teszi; Nagy; t. i. méltóságára, vitézségére nézve.

³⁶ Kröte, Német szó, tesz: varas békát.

³⁷ Grenouille, Frantziául van; olv. Grenuill az az: béka.

³⁸ Adieu, olv. adió, Frantziául van, ezt teszi: Isten hozzád!

³⁹ Nichts, Richjt, semmi. Itt ennyit tesz: de abból semmi se lesz.

⁴⁰ Srófot, némely kézírásban Strófát találtunk."

A jegyzetek szerzőségének szövegkritikai kérdése:

1. A *körmös hal* „antonomasia” magyarázata alkalmasint magától Csokonaitól ered.
2. *Bon jour!* E jegyzet magyarázata Mártontól és Csokonaitól egyaránt származhat.
3. *Haerediario Jure* Mint jogi terminus talán Mártontól származik. Kföldy elhagyta az „az az”-t.
4. *Im-Hoff* Valószínűleg Csokonaitól; Kföldy-nél e jegyzet így hangzik: „Im-Hoff, az európai uralkodó familiák genealogiáját írta le.” Toldy meghagyta a PM. eredeti szövegét is, de kiegészítette Kföldy hozzászólásával.
5. A „*Kalandozó*” maga is Mártontól eredő szóhelyettesítés lehet, s így a magyarázat is tőle származhat. Kföldy meghagyta, de *Kalendarium*-ot írt.
- 5.* *Donna* Talán Csokonaitól; Kföldy a *-ot elhagyta s e jegyzetet a 6. sorszámmal látta el.
6. *Panizálnak* Mártontól s Csokonaitól egyaránt eredhet.
7. *Monsieur Erre* is vonatkozik előbbi megjegyzésünk. Kföldy a 7—8. jegyzetet összevonta.
8. *Madám* Talán Mártontól, mivel a „madám”-ot Csokonai a *Dorottya*-ban sem magyarázta.
9. *Festung* Talán Csokonaitól; Márton 1810-i szótárában ui. az értelmezés első szava: 'erősség'. Kföldy ezt írta utána: „(Itt egérfogó értetik.)”
10. Bizonyára Mártontól: a *stratagema* szót Csokonai a *Dorottya*-ban sem magyarázta, s Márton 1818-i latin—magyar szótárában pontosan így „hadi fortély” a szó értelmezése. Kföldy ezt írta még utána: „v. csel”.
11. *Nationalis Industria* Talán Csokonaitól. Kföldynél a latin kifejezés első értelmezése: „nemzeti ipar”.
12. *Sohol since* Bizonyára Mártontól: 1811-i Magyar—német és német—magyar lexicon-a ugyanis így értelmezi a szót: „Sohol, adv. nirgend, nirgends, sohol sinta. a) er. lie, od. es ift nirgends;

sohol se, nirgends. b) es ist nichts dagegen; ist gar nicht damit zu vergleichen”.

- A *sohol sincs*-nek ilyen értelmezését másutt nem találtam.
13. „Az öreg Anchiseset . . .” Csokonaitól s Mártontól egyaránt eredhet.
  14. *Trager* Valószínűleg Csokonaitól. Márton 1811-i szótárában a *Trager* 2. jelentése: 'terehhordó' Kföldynél: „Tráger: tereb-hordozásból élő ember, főleg a' nagy városokban.”
  15. *Jubilate!* Föltehetően Mártontól.
  16. *Delicate* Szintén Mártontól származhat. Kföldy még ezt tette hozzá: „kényelmesen”.
  17. *Mord! Rettung!* . . . Ez is bizonyosan Mártontól, mivel az eredeti szövegben nincs e sor.
  18. *Ebek harmintheadjától* Bizonyára Mártontól, mivel a vers „néhány kézírásai”-ra hivatkozik.
  19. *Elpatkolni* Talán Csokonaitól.
  20. *Rock* Föltehetően Mártontól: 1803-i német—magyar szótárában a *Rock* értelmezése: „kaput, kabát”.
  21. *Jus Gentium* Mint újabb politikai fogalmat talán Csokonai magyarázta.
  22. *Captiválni* Egyaránt származhat Csokonaitól s Mártontól.
  23. *Kron-Prinz* Bizonyára Mártontól; 1803-i német—magyar szótárában a *Kron-Prinz* értelmezése „korona örökös hertzeg”.
  24. *Kannibálók* *Katzkija* Nagy valószínűséggel Csokonaitól.
  25. *Bellica Cassa*, 's az *Armamentarium* Mint újabb kifejezést talán ezt is Csokonai magyarázta. Kföldynél: „a' hadi pénztár és fegyvertár”.
  26. *Concredálják* Mártontól eredhet: szótárában ugyanígy található az értelmezés.
  27. *Contrahálja* Szintén Mártontól származhat: lexiconában hasonló a szó értelmezése.
  28. *In anxio* Talán Mártontól. Kföldynél a latin kifejezés első magyar értelmezése: „szűkülve”.
  29. *Ambassadör* Valószínűleg Mártontól; szótárában az *Ambassadeur* értelmezése: „főkövet”.
  30. *Klub* Bizonyára Mártontól; 1803-i német—magyar szótárában a *Club* értelmezése: „társaság, öszveszövetkezett társaság”.
  31. *Vigédia* Esetleg Csokonaitól. Kföldynél „divatjában”.
  32. *Champagne* Föltehetően Csokonaitól.
  33. *Serbedli* Bizonyosan Csokonaitól. Kföldy így értelmezi: „hűgyedény”. — Utána így folytatja: „Cs. írja: a' magyarnak nincs és így neve sincs, 's a't.”; tehát elhagyja a Márton által közölt jegyzet utolsó mondatát, ellenben itt közli Csokonainak azt a terjedelmes jegyzetét, amelyet egy levélíró közlése alapján a PM. IV. köteté adott közre (307. l.).
- 33 a. Csokonai már említett terjedelmes jegyzetét a hazai műveltségről a lejegyző e sorai vezetik be:
 „18-dik Jegyzés. a' 83-dik Versre. (Mert a' nálam levő Maspiban numerisálva vannak a' Versek eleitől fogva.)”
 Az ismeretlen levélíró a Csokonaitól származó jegyzethez még a következőket fűzte:
 „Úgy reménylem, hogy ha ez még a' Munka valamelyik Kötetébe Pótlékul belé iktatódnék, nevelné annak bétét; valamint

más részről, azokat megnyugtatóná, a' kik azon talám felakadnak.
— — — 's a' t. Székes fejérvárat Aprilis 10-dikén 1813."
Az *ütemi* után a fölételes vesezt töröltük, az *a' mit* előtt a hiányzó
vesszőt pótoltuk; a *tuđunk* a PM.-ban sh.-val; *tuđuk*; em.

34. Bizonyosan Mártontól: a *Slepp* egyik értelmezése szótárában is „úszó ruha”. Kföldynél a jegyzet némiképp módosult: „úszó ruha; pávaköntös; pávafarkú úszó köntös”.
35. *Báró de Grand Stílusából* ítélve valószínűleg Csokonaitól.
36. *Kröte* Föltehetően Mártontól: A *Kröte* értelmezése szótárában is „varas béka”.
37. *Grenouille* Valószínűleg Mártontól.
38. *Adieu* Szintén Mártontól eredhet. 1810-i szótárában így található a szó: „*Adieu!* (olv. adió) Isten hozzád!”
39. *Nichts* Föltehetően ez is Mártontól.
40. Bizonyosan Mártontól. Kföldynél: „Srófot, nem Strófát, mint ez a' bécsi elsőbb kiadásban hibásan áll.”

Természetesen az sem bizonyos, hogy kéziratában a költő ugyanazokat a szavakat magyarázta meg, mint amelyeket Márton: a levélíró azt írta, hogy a Csokonai jegyzeteinek „nagyobb része” (tehát nem mind!) „a' mostani kiadás végén meg van”; így nem határozhattuk meg pontosan azt a 17 jegyzetet, amely a 34 közül bizonyosan Csokonaitól származik, csupán valószínűsíteni próbáltuk azoknak a jegyzeteknek eredetét, amelyek Koczogh Ákos szerint is „stílusuk alapján” Csokonai munkái lehetnek.

Nyilatkozata szerint a költő 1800-ban újra elővette munkáját, előfizetési felhívásában pedig ezt írta: „A travestiált Batrachomiomachia, Blumauer módja szerint: *Megjobbító*.” A „megjobbítás” csak a Zilahi-féle ösfogalmazványhoz képest végrehajtott változtatásokra vonatkozhat: a mű alapkonceptiója, politikai célzásai változatlanul maradtak, legföljebb abban reménykedhetett a szerző, hogy az állatallegória rejtett mondanivalója idővel feledésbe megy. Am azt, hogy mégis mennyire szükséges volt az óvatosság, Márton 1813-i kiadása bizonyítja, ahol alaposan meg kellett szelídítenie a merész hangú szatírárt. S a *Békaegérharc* irodalomtörténeti balsorsa végül mégis az lett, hogy csakugyan feledésbe merült allegorikus jelentése, mire végre a közönség kezébe került, úgyhogy olvasói inkább trágárságain derültek (vagy boeszankodtak) s igazi politikai célzásait már nem is értették. Az átdolgozás kérdését Vargha Balázs is érintette: „A fennmaradt kéziratok közt valóban van egy korábbi fogalmazás, Zilahi János másolata. De már ennek is fő szerkezeti eleme a francia—osztrák háború [. . .] Mivel a két ismert változat között nincs lényeges különbség, az sem kielégítő, hogy azt a bizonyos megegyengetést még 1794-ben végezték-e el, vagy 1800 után. Közben aligha nyúlhatott hozzá. A jakobinusok elfogadásának első hulláma után félre kellett tennie a szabados hangú költeményt. Kiadásra szánt műveinek 1795-ös jegyzékére föl sem vette. [. . .] A következő évszázadban, vagyis 1801-ben már gondolhatott a vers kiadására.” (ArcV. 58., 61. l.) (Vargha abban téved, hogy azt írja, a költő nem vette föl művét 1795-i jegyzékére; pedig ott van az az EK.-on, a CV. tételként.) Még egy „megjobbításáról” tudunk a versnek, amelyet a közlő szerint éppen 1800 táján végzett el ifjúkori művén Csokonai, ám a lényeg ez a változ-

tatás sem érintette; az idevágó adatot Márton József közölte Csokonai műveinek kiadásában (PM.), a IV. kötetben, ahol többek között „A' kiadonak némelly jegyzései” címmel egy levelet is közölt: „Az itt következő levelet legjobbnak tartom a' maga valóságában ide bétenni, kihagyván belőle teupán azt, a' mi ide tartozik. — — —” A levél így szól: „Megvallom, annyiival inkább sajnálottam, hogy ennek kijövetele előre ki nem volt hirdetve [. . .] különben el nem mulattam volna közleni Professor Urral, azokat a' Magyarázatokot, melyeket ez a' Poéta circa 1800 a' házamnál megfordulván tulajdon maga írt a' nálam már akkor megvolt Békagérhartz Kézírása végére. Erre pedig a' mint reá még most is jól emlékezem, az adott alkalmatosságot, hogy nálam ebédelvén ugyan akkor más jó Barátim is, kikkel ötet megesmertettem, arra kértem hogy ebéd után ezt a' Munkáját, pro Concoctione, olvasná el előttünk. — Erre osztán volt reflexiója egyiknek is másiknak is; a' mire ő néha igen elmésen megfelelt. Ez indította arra is, hogy estve vagy inkább éjtzaka, a' Manuscriptum végére némelly Jegyzéseket és Magyarázatokot tett. Ezeknek nagyobb része, a' mint látom, a' mostani, kiadás végén meg van ugyan; de egy, a' mely valóban nevezetes, nintsen ott meg. — Mikor azt a' Verset olvasta, mely pag. 22 legfelül így kezdődik: — Mert a' Te Templomodba is, 'sa't. — meg-támodtuk. Erre ő akkor röviden taak ezt felelte: — Uraim, Hiszen a' Poéták tudják azt, hogy Jupiter szokott legtöb-bet fillenteni, köteleessége a' Poétának mindennek olyan beszédet adni a' szájába a' millyen illik. — De a' Manuscriptum végére mást írt. A' mi ott van, ide írom, vegye hasznát Professor úr Data occasione. Magát a' kézírást is felküldhetem, talám a' többinek is lehetne még hasznát venni.” (A levélben idézett terjedelmesebb lapalji jegyzet kiadásunk 594. sorához fűzve található, a külön is érintettük, a *Békagérhartz* jegyzeteinek hitelességével foglalkozva: 436—438 l.)

Zilahy János másolatának (K₂) tanúsága szerint a versnek esu-pán stíláriis jellegű „megigazítás”-ára került sor, s így bizonyára tévednek azok, akik a ránk maradt szöveg későbbi, „átdolgozás”-át említve idevágó szerkezeti, eszmei átalakítást sejté(t)nek. Már Ha-raszi azt írta a versről; „Hogy milyen volt Csokonainak a műve eredeti, első alakjában, nehezen lehetne megítélni: az előttünk fekvő későbbi átdolgozás.” (36. l.) Császár szintén későbbi átdolgozást látott benne: „A költemény jelenlegi szövege későbbi átdolgozás, az első szövegezés elveszett. V. ö. Csokonai előszavát.” (NémK. 90. l.). Csokonai „előszaván” Császár föltehetően az epopeáról írt tanulmány idevágó részletét érti: „mely munkámat [a *Békagér-harc*-ot] még tizennyolc esztendő óta sijeder koromban készítvén, munkám közül kimustráltam, de jó uraimnak s barátimnak kéré-sekre megegyengetvén, legalább azon keveseknek a kedvékért, a kiadni valók közé béiktattam” (ld. HG. II, 553. l.). A „meg-egyengetés” — mint volt róla szó — a Zilahy által megőrzött öso-galmazványhoz képest történhetett, illetve a Márton által idézett levéllel lehet összefüggésben: részben a beiktatott jegyzetekre és magyarázatokra vonatkozhat. Korábban Vargha Balázs is 1800-ban kidolgozott részleteket keresett a költeményben: „A mű kelet-kezési éve 1791, azonban egyes részletei csak 1800-ban készültek,

mikor Csokonai az egész költeményt megegyengette." (MK. I, 304. l.)

Az „átdolgozás” egyik mozzanataként írta meg a költő trochai-kus „előbeszédét is”, amelyben — nyilván a cenzúra leszerelésére s a politikai mondanivaló enyhítésére — hangsúlyozza, hogy műve „nincsen írva *Serio*”. Ezért tévedés a vers koncepciójának, az író alapállásának megítélésakor erre az „előbeszédre” hivatkozni, mert hiszen utólag, mintegy megtévesztő apológiául került a vers élére (v. ö. MIRT. III, 220–221. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az eposzparódia keletkezéséről szólva rámutattunk, hogy voltaképpen a francia forradalom ellen végrehajtott 1792-i Habsburg-intervenció szatírája (v. ö.: Szilágyi F.: *Csokonai Békaegérhárcának keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről*: ItK. 1970: 14–26. l. továbbá: CsMűv. 414 kk.).

A korábbi kritika s irodalomtörténetírás a legújabb időkig nem részesítette politikai súlyához illő figyelemben a költőnek ezt a korai radikális szatíráját, főként azért, mivel nem ismerték föl a békák és egerek harcában a határozott politikai koncepciót: pusztán ötletszerű — s ezért következtelen — aktuális célzásokat láttak a műben még a legújabb időkben is, noha politikai bátorságát általában elismerték.

A szatíra a megírása körüli években rendkívül népszerű volt, különösen a diákság körében, amit számos másolata is bizonyít (v. ö. Otróközi Nagy 62. l.). [Sina] Mező István debreceni diák a *Békaegérhárc* verseformájában írt „Poétai játék”-kal üdvözölte a költőt 1796-ban (ld. CsEml. 78–79. l.). Ebben többek között így ünnepelte az eposztraveztíá íróját:

Éljen hát e harc írója,
Éljen játszadozása,
Éljen a füstbe-ment Trója
Apellesének mássa.
Tapara magyar, nézd mit érél!
Lám ma is a víg Homér él,
S fénix támadt porából.
A házastros irigy eszek
Ha olcsárlják tréfáid:
Fojtsák le rakásra szeszek
Által még több pipáid.
Most pedig koezorus fejed
Zöldüljön, s ekkép neveljed
Músáid a hazának.

(I. h. 79. l.)

Vargha Balázs ennek alapján jegyezte meg, hogy: „Mező István verséből arra következtethetünk, hogy Csokonait a Békaegérhárcra célozva kezdték »magyar Homérosz«-nak nevezni”. (CsEml. 557. l.) Székely Péter debreceni diák 1802-ben kelt levele is híven tükrözi a szatíra korabeli nagy népszerűségét: „A verseket nagyon várjuk, bár csak hamar ki

kerülnének már a sajtó alól, szeretnénk ha a Batrachomyomachia, és Malheureux a magok eredeti valóságokba jöhetnének ki, de azt reményleni sem lehet. Szép volna még az elsőnek egy appendixit készíteni t. i. A meg halt egérnek utolsó tisztesség tételeből szép Szatira volna ítéletem szerint, a mai számár öltözeteket szépen lehetne benne gúnyolni; Homérus és Virgilius szerint játékokat kellene tisztelőtára tartani, melybe nagyon lehetne piszkolni a mai elpuhultságot; tegyen egy próbát édes barátom! ugy osztán ez a két munkátéka hatalmasabb recipé fog lenni a melancholia ellen, mint Tésszat, Haller, 's Boerháv minden praescriptiója. De édeseket tudok a Batrachomyomachian nevetni! ugyan hol tudott annyi sok vadakat össze szedni." (CsEml. 98—99. l.) Márton 1813-i kiadása után még a nyomtatott szövegről is készültek másolatok, sőt ettől kezdve — Mártonnak Kazinczy által annyira elítélt kottája nyomán — éneklés, szájhangománny útján is terjedt.

Érdekes bizonyítéka ennek Déryné naplója, amely szerint még a múlt század első évtizedeiben is elevenen élt a vígposz énekelő szövege; színjátszásunk klasszikusa ezt írja egy helyen naplójában: „Volt ott a várnagynénak egy igen ügyes kis csinos leánykája. Mindjárt kiszemeltem magamnak: hogy ha hangja van, betanítom a kis Cupidó énekére. És így lett. Elkértem anyjától, betanítottam, még holmi jó tréfás versekre is, úgymint: »Dióhaj volt a páncéljok.« És oly jól elmondta, hogy megfőréztatták is, valamint az énekét is." (Ld. Déryné Naplója . . . az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Budapest, é. n. I. 401. l.) Déryné emlékezetből idézi a verset, s ezért nem egészen pontosan. Az idézett sor a *Békegerőharc* 372. sorának felel meg:

Dió haj volt mellyeken . . .

Barla Szabó János múlt század közepi tudósítása szerint akkor is a költő legolvasottabb munkái közé tartozott: „Legáltalánosabban olvasott művei »Dorottya« víg hősköltemény, »Béka egérharc«. Költeményei csaknem mind a nép ajkán forognak, sok pedig kéziratban maradt." (Csokonai Vitéz Mihály: Kalauz. 1857. 17. sz. [okt. 24.] 258. l.)

Hogy Csokonai verse Márton dallamával szinte a legújabb időkig elevenen élt, azt Jékely Zoltán közlése bizonyítja, amely szerint a nagyenyedi kollégiumban még a században is énekeltek a *Békegerőharc* strófáit, s édesapja, Áprily Lajos is tudta szinte könyv nélkül a verset, s dallamával együtt idézte (v. ö. Kortárs. 1973: 1713. l.).

Kazinczy és köre elítélték, csak obszcenitást láttak benne, s talán nem is vették észre — vagy nem akarták észre venni — merész politikai mondanivalóit: hiszen Kazinczy elítélt véleménye már fogságból való szabadulása után keletkezett. 1813. jún. 13-án ezt írta Márton kiadása nyomán Helmeczy Mihálynak: „Tegnap Professor! Vályi Nagyt a' tatra kísértem. Nála látám a' Márton által kiadott Csokonai verseinek első Kötetét [. . .] Márton megmutatá, mit lehet tőle várni. Rendes ember! Az első strophához a' Békegerőharczhoz, mellyet Békegerőharcznak c o r r i g á l t, még muzsikai compositiot is teve, hogy a' Mendikás tonusú emberké a' palaczk mellett énekelhessék." (KazLev. X, 396. l.) Csaknem azó szerint ugyanezt közölte Kölcseyvel is (ld. i. h. 401. l.). Döbrentei Gábor már Kazinczy ízlésének szellemében írta ugyanebben az évben Andrásfalváról Széphalomra: „Csokonainak Munkáját Pr. Márton József

kiadás. Küldje nekem is egy nyomtatványt, hogy a' Kolozvári Ref. és Unit. Collegiumban ismertessem. Kár, hogy Békaegér harcát olly csinosan kinyomtatattá. Melly obscaenumok vagynak abban! Ki merné azt a' csinos külsőjü könyvet Dárnáknak, Kis Asszonyoknak ajánlani. Csokonai talentuma nagyon rozsdás ízléssel vala. Igen sok helytt a' Kollegiumi por." — (KazLev. XI. 55. l.)

Édes Gergely ugyanebben az évben arról adott hírt Kazinczynak, hogy a *Békaegérharc*-ot fordítja hexameterekben, de „szűzenn és nem úgy mint Csokonai” (KazLev. XI, 33. l.).

Kazinczy Csokonai munkáit gúnyoló „pajkos Epigrammá”-jában, a *Jövendőlés*-ben a *Békaegérharc*-ot is tollhegyre vette; a verset 1817 augusztusában küldte el Nagy Gábornak Debrecenbe, azzal, hogy a *Törisek és virágok* új kiadásába szánja:

Hős Mihályunk karvasára (Csokonai) *Vitéz*.
 Patikaszag babérjára,
 Sustorogó Ódájára
 Békegeres Épósára,
 Tisztes Crimen Raptusára [. . .]
 Esküszöm, te nem sokára
 Felhágsz, csak nézz e' példára,
 A' hornoksík Tátrájára [. . .]

(KazLev. XV, 283—284. l.)

Igaz, hogy azt vetette utána: „Nem Csokonait bántom én, hanem azokat, a' kik azt imitálják Csokonaiban, a' mit nem kell, és a' mit Cs.[okonai] maga is kitörtené, ha életben volna.” (I. h. 283—284. l.)

1817-ben Kölcsény szintén Kazinczy szellemében ítélte el „a' prof. Márton által kiadatott travestált Batrachomyomachia-t” a *Dorottya*-val s a *Crimen raptus*-szal egyetemben, azt írván róluk, hogy az olvasó azt „fejcsóválással fogja olvasni.” (TudGy. 1817. III, 116. l.)

A következő évben Németh Nagy János *Értekezése Csokonai V. Mihály életéről* (Bétaben, 1818) — amely részben Kölcsény kritikájának válaszául készült — vette védelmébe a költő ifjúkori szatirját; ebben kiemelte Csokonai munkájának eredetiségét: „a' Fordításba is lehet Originális valaki, ha t. i. a' más munkáját egészen a' maga gondolkozása formájába és stílusá módjába tudja önteni. Ilyen Originálisnak tartja Ért. [= az Értekezésről] nem csak a' Blumauer Virgilját és a' Cs. [= Csokonai] Béka-egér-harcát, hanem még a' Kleist Tavasszát is” (i. m. 12. l. v. ö. CsEml. 322. l.). A továbbiakban is — kifogásai mellett — hangsúlyozta a vers „genialis szökdelléseit: „A' *Békaegérharc*, *Europa elragadtatása* [. . .] mindenkor olyan föltek lesznek ezen Napban mellyek annak sok Világát el fogják [. . .] De az Igazság itt is kívánja, hogy egyenesek legyünk [. . .] Nevezetesen a' Békaegérharcban és az Europa elragadtatásában olyan igazi genialis szökdellések, olyan eleveenség és könnyűség van, mellyeket még akkor is tudálunk, mikor már Cs.-nak minden Munkáit kereztül olvastuk” (I. m. 19—20. l. V. ö. CsEml. 326. l.)

Toldy kiemelte a mű időszzerű politikai célzásait: „e mellett [éjjelnappal való tanulása mellett] reá ért számos, nagyobb kisebb költemények írására, mik közt vala a 'Békaegérharc', egy az akkori politikai ese-

ményekre vonatkozó satirai költemény, melyet tizenhét éves korában írt" (XVIII–XIX. h.); ugyanezek észrevette a költő komoly felelősség-érzetét is a látszólag felelőtlen vidámsági költeményben: „váratlan azon bátor pillantás, mellyel [= mellyet] már ez időkben is a történetbe, az országos és társadalmi életbe koronként vetett. [...] a »Békaegér-harc« 1791-ből, »Tempefői« 1793-ból, mind gazdagok az akkori állapotokrai vonatkozásokban, s nevezetes jelei nem csak elmésségének és satirai savának, hanem meglepő felfogásának s komoly gondolkodás útján nyert nézeteknek: s annál meglepőbbek, mert egy klastromi cella fiatal lakója elméjéből sarjadtak elé" (i. m. XXXII. h.).

Gyulai Pál műfaji tekintetben szolt a travesztíáról, kiemelte politikai célzásait, de — Kazinczy szellemében — elmarasztalta ízlését: „Figyelemreméltó Csokonaiak egy átdolgozott munkája is, mely eredetisége helyegét nagyon is magán viseli s különösen azért érdekes, mert ez az első paródia költészetünkben [...] A paródia és travestia között különbség van [...] Blaumauer Virgilt travestálta, mely magyar fordításban is megjelent. A paródia pedig az, midőn valamely komoly költői munka, pl. epos vagy dráma személyeit nem tartjuk meg, hanem kis szerű személyekkel és cselekvénnyel gúnyoljuk az epos vagy dráma fonságát, utánozva fordulatokban és hangban. [...] A paródia rendszeren az illető költemény mértékét is megtartja, hogy így a tárgy annál ellentétesebbé és comicaibbá váljék. Csokonai nem tartotta meg az eredeti mértékét. Nemcsak a verselésben, de a kivitel módjában is egészen Csokonai szellemét érezhetni a műben, vonatkozásai a magyar viszonyokra gyakran több helyütt igen találók. Csak az kár, hogy Csokonait nem eléggé tisztult ízlése a műben itt-ott trágárságba süllyeszti." (*A magyar irodalom története 1807-től 1848-ig*) A budapesti kir. magyar. tud. egyetemen tartott előadásai után Kányomatos jegyzet. é. n. 65–66. l.)

Legrészletesebben először a liberális szemléletű Haraszi Gyula foglalkozott a verses szatírával. Ő sem ismerte föl azonban a mű politikai koncepcióját, ezért érezte célzásait fölületeseknek: „Bár e műve csak átdolgozás[,] ebben van a legtöbb allusio hazai viszonyainkra. Az egerek országgyűlése, melyet a nádorispán hí egybe, öt hétig dévánkozik a vallás dolga felett, s aztán megszavazzák a nép által fizetendő milliókat. A békák diatája is, bár a francia republicának akarna gúnyolása lenni, ránk céloz: előre »nevetéses beszéddel prophetálnak« az ellenség ellen, majd meg a halnyelv megtartása vagy meg nem tartása felett okoskodnak. Sőt nemcsak a vízbebuló egérprinc fúja el Rákóczi kesergőjét, haldoklása-kor, nemcsak az egerek huszárserege »hangoztatja« bús szóval a mohácsi nótát, de Jupiter sem feledi el azra figyelmeztetni Minervát, hogy az ő templomában a magyar nemeseknél alig van egyéb egérnél. Aztán a tudatlan, hasukat hízlaló nagy urakra is ép úgy rájár a rúd, mint a »bálban nevededett, elnémetesedett magyar urfiakra,« a jobbágyok zsírján hízó földesurakra." (35–36. l.). Blumauerral is párhuzamba állította, s az oszták költővel szemben „szűkkörű patriotizmussal" vádolta meg, Kazinczy szellemében szemére vetve szabadezájúságát is: „Csokonainál ez elemek nagyon átalakulvák [...] Blumauer utánzásában is: a mi amannál pikant sikamlósság, vagy ácsusazamló durva tréfa volt, nála húzomossá válik s undorító tetazelgéssel van részletezve, a collegium kaszányai ifjúságának röhögő kedvére. Az orthodoxia elleni harc, fölötté jellemzőleg, szűkkörű patriotizmussá törpül: a liberalis cosmopolita helyett itt erős magyarral van dolgunk, se többel, se kevesebbel" (37–38. l.). Másutt

is — teljesen igazságtalanul — „a Béka-egérharcnak kedvtelve szurkáló léhaság”-át emeli ki (117. l.). Beöthy képes irodalomtörténete számára írt tanulmányában viszont „a hazai viszonyok merész gúnyolása”-t dicsérte a szatírában Haraszti (ld. Beöthy I, 662. l.). Lelkicsinylőn szolt róla Bodnár is irodalomtörténetében: „Van neki egy másik furcsa elbeszélése is [ti. a *Dorottya* mellett], a *Békaegérharc*, melyet Homer írt volna s ő Blumauer módja szerint átöltöztetett. Négy pipa-dohányra van felosztva, de már izetlen história, mely nem vált a költő dicsőségére.” (III, 179. l.)

Versényi György a szatíra életképi gazdagságát emelte ki: „az élet-hűségre való törekvés, az életképi elemeknek a költészetbe való bevitelle már fiatal korában is elevenen élt lelkében. 18 éves volt, mikor a sokáig Homerosnak tulajdonított híres antik görög furcsa eposzt, a *Békaegérharc*-ot, Blumauer modorában átdolgozta [...] Ebben már életkép-író hajlama, készsége világosan kitűnik.” (*Életképi elemek Csokonai költészetében*. ErdMűz. 1908: 456 kk.)

Ferenzi monográfiája részletesebben foglalkozott a szatíra forrásaival, műfajával; itt — némileg félreérthetően — azt írta az ógörög *Batrachomyomachia*-ról, az *Iliász* paródiájáról, hogy „híres lett s 1486 óta számtalan kiadást ért, még számosabb fordítást, utánzást, bővítést, újabb viszonyokra alkalmazást. Ez utóbbit tette Csokonai is, ki mint maga mondja, csak a Balde Jakab (1603—1668) jezsuita hexameteres, elnyújtott öt énekű átdolgozását ismerte” (32. l.). A „csak” itt arra vonatkozik, hogy a későbbi átdolgozások, travesztíák közül csupán a Baldét ismerte a magyar költő. Ezért mondja azt a továbbiakban Ferenczi, hogy: „de az eredeti görög szöveg állt előtte, a mit mutat az egész menetén kívül a több megtartott görög név” (l. h.) (Mindezt azért kell kiemelnünk, mivel — mint látni fogjuk — Pintér már — Ferenczit félreértve — azt állította, hogy nem a görög eredeti, hanem Balde latin átdolgozása volt Csokonai mintája.) Blumauer szerepéről csak annyit jegyzett meg, hogy az ő „vers-alakját használta” (i. h.), s nem szolt arról, hogy az osztrák költő travesztíája lebegett magyar tanítványa előtt (noha idézte is Csokonai idevágó nyilatkozatát); így vádolhatta meg aztán a stílusparódia elrontásával: „A paródiát is kivetkezteti komoly hangjából s így elrontja a tartalom és alak ellentéte által elcálló komikumot és megtoldja, egész feleslegesen, holmi diákos csintalanságokkal. Műve tehát csakugyan travestia is egyszeremind; mert az eredetinek hangját és alakját megváltoztatja, burleszkké teszi.” (33. l.) Kiemelte a szatíra politikai célzásait: „a hol alkalmá nyílik, satyrikus rajzokat vagy vonatkozásokat sző bele az 1790/91-i országgyűlésről” (i. h.), de úgy írt róluk, mintha ezek az „oktató részek” terhére volnának a költeménynek (uo.). Véleményét így összegezte: „A mű fő érdeme a vidám előadás, a mi Csokonainak [...] természetében rejtett; olykor a ferdeségek humoros rajza s a folyamatosság, mely mindvégig egyenletes és éber marad.” (34. l.)

Réti Petőfi politikai szatíráinak előfutárát látta meg benne: „A költők hazafisága nemcsak mélyérzésű dalokban nyilatkozik meg, de szűrő satyrákban is.

A Béka-egér harcnak a magyar közállapotokat csipkedő hangjára P. [= Petőfi] több költeménye emlékeztet.” (25—26. l.)

Császár Elemér már határozottan rámutatott arra, amit Ferenczi — úgy látszik — nem értett meg egészen: „a Homeros nevéhez fűzött paródiát Blumauer módjára travesztálta. Bővebben kifejtve ezt az általános meghatározást, azt jelenti, hogy gondolatokat, fordulatokat nem

vett ugyan át Blumauertől, de a görög tárgyat az ő példáján fölbuzdulva szötte át meg át mindenféle alszerű élezozel s tréfás vonatkozással a korabeli politikai viszonyokra, a franciaországi és magyar parlamenti állapotokra" (NémK. 66. l.). A továbbiakban kiemeli a költő patriotizmusát is, amely miatt Haraszti a verset elmarasztalta: „Ép olyan szabadelvű, mint mestere, de sokkal erősebb a nemzeti érzése, s így első sorban a politikai életnek azon tényezői ellen fordul (társadalmi osztályok és fölfogások, politikusok), melyek a nemzet haladását konzervativizmusukkal és rideg önzéssel meg akarták akadályozni." (uo.)

Németh László 1927-ben megjelent Csokonai-tanulmányában felismerte a *Békaegérharc* lényegét: „megírta a kissé kusza, de jókedvű *Békaegérharc*-ot, a feudalizmus paródiáját" (ld. *Az én katedrám*. Budapest, 1969. 211. l.).

Oláh Gábor a humoristát fedezte föl a kis vígeposz „politikai oldalvágásai” mögött (ld. ItK. 1928: 189. l.).

Pintér Ferenczi nyomán haladt, irodalomtörténetében, kiemelve „írónikus célzás”-ait „a korabeli magyar viszonyokra” (V. 316. l.).

Horváth János Csokonai költői alkatával hozta összefüggésbe a vígeposzt (ld. Csok. 8–9. l.).

Id. Mata János posztumusz munkájában, közvetlenül a II. világháború befejezése előtt írt bátor hangú esszéjében elsőnek emelte ki kellő súllyal az elfelejtett *Békaegérharc* politikai mondanivalóját, rámutatva az erószakos katolizálásra, a Habsburg-gyarmatosításra s a francia-ellenes intervencióra mint a művet illető politikai háttérre. (Ld. Csokonai Vitéz Mihály: *Békaegérharc*. Sajtó alá rendezte: Koczogh Ákos. Debrecen, 1957. 57 kk.)

A vígeposz jelentőségére megújodott irodalomtörténetírásunk is határozottan rámutatott. Waldapfel József észrevette, hogy a francia forradalom elleni intervenció szatírája is benne van a vígeposzban: „mintha már az intervenciót előkészítő gyűléseket, a Habsburgok ellenforradalmi akcióját is kifigurázná a költemény” (MFelv. 253–254. l.). (Határozottabb állásfoglalásban az akadályozta meg, hogy a korábbi kiadások 1791-ből kelteztek a verset, amikor a hadüzenet és az intervenció még nem történt meg.)

Vargha Balázs — helyesen — a műfaj jellegéből magyarázta a vígeposz csapongó, játékos hangját, s kimondta, hogy a vers „az egész rendi államszatírája” (MK. I., XII kk.). Hasonlóan vélekedett róla Juhász Géza is. (*Csokonai: Építünk*. 1963. 4. sz. 10. l.)

Baróti Dező a *Dorottya*-ról szóló tanulmányában nemcsak a komikus eposzok keletkezésének társadalmi-történeti háttérét rajzolta meg avatottan, hanem rámutatott a *Békaegérharc* fő politikai tendenciáira is (It. 1952: 167. l.).

Takáts Gyula a vígeposz radikalizmusát Arany János komikus eposzával, *Az elveszett alkotmány*-nyal állította találó párhuzamba (*Csokonai Somogyban: PIMÉvk*. 1962: 49. l.).

Julov Viktor — hasonlóan Vargha Balázs korábbi véleményéhez — csak ötletezerű politikai célzásokat látott a komikus eposzban (ld. MlRT. III, 220–221. l.). Későbbi monográfiájában ezen a felfogásán módosított. (Ld. Csok. 46. l.)

Részletesen foglalkozott a vígeposszal Sinkó, párhuzamba állítva a költő nagyjából egykorú állatdialogusával (37 kk.)

V. Szendrei Júlia voltaképpen elődei nyomán jár, amikor kismonográ-

fiájában ezt írja: „Nem az átgondolt epikus kompozíció mutatja az oroszláncokmőket. Nem a cselekményben feszülő konfliktusokban és látott ábrázolásmódban érik a szatíra [...] Születési előjogok, rangkórság, önkultusz, dőlyfősgőgségsmaníra, s a nemesi jogrend kapnak itt telitalálatot egyformán, mindkét oldalon.” (38–39. l.)

Szauder József is az 1790-ben írt állatdialogusokkal állította párhuzamba a verset (ItK. 1970: 712. l.). Ugyanitt rámutatott, hogy ezzel az első jelentős, „lázongó” művével Csokonai véglegesen elszakadt az iskolás klasszicizmustól.

A költő születésének 200. évfordulóján megjelent tanulmányában Szauder részletesen foglalkozott Csokonai eposzparódiájával: *A Békaegérről Csokonaija*. (Ttáj. 1973. 11. sz. 39. l.)

A mű pontos keletkezési idejét, politikai koncepcióját s a benne előforduló nevek eredetét a jelen kritikai kiadás sajtó alá rendezője tisztázta (ld.: *Csokonai Békaegérről keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről*; ItK. 1970. 14–26. l.).

Ami Csokonai művének forrásait illeti: Pintér Ferenczít félreértő megállapításával szemben Balde latin átdolgozását, hanem a görög eredetűt vette alapul a költő, amelyet föltehetően hexameterekben le is fordított. Baldéból csupán ahhoz vehetett ötletet és bátorítást, hogy az ókori állattörténetet az újabb emberi történelem egyik eseményére vonatkoztassa (ld. ItK. 1970: 14–15. és 20. l.). A görög *Batrachomyomachia*-nak egyébként már Balde előtt, a XVI. század végén is készült átdolgozása a német Georg Rollenhagen által (1542–1609), a mintegy 20 000 rimes verssorból álló *Froschmeuseler* (1595), amelyet szerzője a reformáció s a polgári törekvések szellemében időszerű tartalommal töltött meg (v. ö. *Geschichte der deutschen Literatur von 1480 bis 1600*. Von Joachim G. Boeckh etc. Berlin. 1960. 471–472. l.). Ugyanakkor készült latin és francia nyelvű feldolgozása is az antik eposzparódiának.

Rollenhagen művéről Csokonai nem tesz említést az eposzokról írt tanulmányában, így föltehető, hogy nem ismerte.

A debreceni költő meglehetősen híven követte a görög eredetűt, csupán a *III. Pipa-dohány*-ban térve el attól némileg. (Egybevetéssül ld. Arthur Ludwig: *Die Homerische Batrachomyomachia des Karers Püges*. Leipzig. 1896., valamint Gulyás Ferenc kétnyelvű kiadását [A kalocsai kir. kat. főgimnázium értesítője. 1903.] s Devecseri Gábor fordítását [Homérosz: *Ilíász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Budapest, 1960. 859–866. l.].)

Ferenci a görög eredeti 295 hexameteres sorát említette (32. l.), az újabb kiadásokban 303 hexameter található.

Az *I. Pipa-dohány* a *Batrachomyomachia* 3–98. sorának felel meg. (Az 1–3. az invokációnak.) A *II. Pipa-dohány* az eredetinek száz sorát, dolgozza fel (98–198. sor). A *III. Pipa-dohány* a görög eposzparódia 200–262. sorát adja vissza; itt élt Csokonai viszonylag a legtöbb szabadsággal: nemcsak a nevekben, hanem itt-ott az eseményekben is eltért az eredetitől, noha itt is meglehetősen szorosan követi azt, szinte sorról sorra. Ezzel kapcsolatban már Pólay megállapította: „Eredetijéhez Csokonai jobban ragaszkodik mint Bl. [= Blumauer] Vergiliushoz. Csupán a párbeszéd elbeszélésében, melyek Homérnál kissé egyhangúak, tér el Csokonai, anélkül azonban, hogy ez eltéréseknek valami nagyobb jelentőségük volna. Különben Csokonai híven követi eredetijének cselek-

vését, felveszi a hasonlatokat is, melyeket Blumauer majdnem egészen mellőz.” (*Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra*, Budapest, 1904. 49–50. l.) Téved tehát Ferenczi, mikor azt írja: „a harmadik pipadohányban a csata leírását annyira megváltoztatja, hogy alig helyezhető párhuzamba a göröggel.” (33. l.)

A IV. Pipa-dohány a 253. hexametertől a befejezésig terjedő részt adja magyar nyelvű átdolgozásban.

Csokonai műve azonban nem témahű fordítás mégsem, hanem a görög eredetinek „Blumauer Úr módja szerént” travesztált változata. Blumauer travesztált *Aeneis*-e 1783-tól jelent meg Bécsben (*Virgile Aeneis, oder Abenteuer des frommen Helden Aeneas*, 3 Theile. Wien, 1783–1788.), de már előbb, 1633-ban megjelent az olasz Lallinak *Eneide travestita*-ja, 1648-ban pedig a francia Paul Scarron *Le Virgile travesti*-je. Egy olasz eposzparódiáról, Loredano *Iliade Giocosa*-járól Csokonai maga jelentette be a *Batrachomyomachia*-val egy időben a *Bétsi Magyar Merkurius*-ban, illetve a *Magyar Hirmondó*-ban, hogy magyarra fordította: „18. A' tréfás Iliás, írta Loredano, Olasz Poéta. Ez az *Iliás travestitálása* van IV. Tomusban.” (V.ö. Cs.ÖM. I, 207. l.) Sajnos, e munkája nem készült el; mint maga írja később: a stílári nehézségek miatt lemondott a fordításról (ld. HG. II, 555–556. l.; MM. II, 147. l.).

Loredano munkája felé bizonyára már Blumauer *Aeneis*-travestiája terelte Csokonai figyelmét: ahogyan az osztrák költő az antik római irodalom klasszikus eposzát választotta paródiája tárgyául, úgy próbálhatta a magyar költő most az antik görög irodalom nagy klasszikus eposzát átöltöztetni. Munka közben támadhatott az az ötlete, hogy a szertágazó cselekményű Iliász helyett — „a furcsaság kútfejét megduplázván” — annak paródiáját, a rövid, tömör *Batrachomyomachia*-t dolgozza fel.

Módszerében, a travesztálásban Blumauer rendkívül népszerű műve volt szeme előtt, de nem is maga a német eredeti, hanem annak Szalkay által készített magyar átdolgozása (*Virgilius Aeneïssa*, kit Blumauer németre travesztált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. Első rész. Bécs, 1792.).

A feudalizmust temető, deheroizáló polgári felvilágosodás jellemző műfaja a komikus eposz; mint Baróti Dezso írja: „A feudális társadalom hősi illúzióinak polgári, plebejusi szemmel történő bírálataból, sőt lerombolásából [...] a komikus eposz műfaja is alaposan kivette a részét s a maga játékos módján szintén belesegített a burzsoa forradalom ideológiai előkészítésébe: bölcselőkkel, politikusokkal együtt harcolt a feudalizmus heroikus önszemlélete ellen.” (It. 1952: 171–172. l.) Ezenfőül Csokonai egyéni írói alkatának, „Bakkaneos ruhába öltözött pajzán művészt”-jának (ld. HG. II, 196. l.) is jól megfelelt ez a műfaj.

Blumauertól, illetőleg Szalkaytól átvette azok munkáinak legfőbb éltető elemét: a politikai aktualizálásokat s groteszk nyelvi, stílári ötleteket, anakronizmusokat. Mindezzel legrészletesebben s legalaposabban Pólay Vilmos foglalkozott idézett tanulmányában. (Szalkay fordítását illetően ld.: Ránki—Horváth Sándorné Borbély Mária: *Blumauer Aeneis-travestiájának Szalkay Antal-féle magyar átdolgozásához*. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Tomus XI. Szeged, 1967. 1–8. l.)

Közvetlen mintájáról, Szalkay fordításáról maga Csokonai is írt *Az epopoeáról közönségesen című tanulmányának A furcsa epopoeáról* szóló

fejezetében: „Mihelyt ez a munka [Blumauer Aeneis-travesztíája] III kötetben a bécsi sajtó alól kikerült, azonnal egész Európában mind maga, mind annak sok rendbéli fordítása nagyon kapós volt. A magyar fordításnak csak I-6 kötetje láthatott világot, melyben az Aeneisnek négy könyvei, három könyvekbe vágnak foglalva, a többi két kötet a censura alól ki nem jöhetett, nagyon mérgesek lévén a t. t. clerus ellen való csip-dezési a bécsi könyvzaibvárosnak. Erről a fordításról méltó megjegyezni, hogy az nem szóról szóra készítettett a németből, hanem sokkal kisebb emennél, néhol pedig Szalkay úr maga is gondolt hozzá, és ítéletem szerint nem helytelenül.” (HG. II, 556. l.)

A versformán túl — amelyről külön lesz szó — Blumauertól, illetve Szalkaytól tanulta Csokonai a komikus hatáselkeltésnek azt a két fogását, hogy egyrészt a vígposzok szellemében parodizálja a feudális hőskort eszményítő hősi eposzt, másrészt, hogy a komikus hatás fokozására aktualizálja, a maga korára vonatkoztatva — sokszor játékos anakronizmussal — a régi történetet. Blumauer és Szalkay telve az ilyen ötletszerű politikai aktualizálásokkal, s főként ennek köszönhetőek páratlan népszerűségüket. Mivel pedig a felvilágosodás hűbériség- s klérusellenes áramlata szinte egész Európát elérte, érthető, hogy Blumauer művét Európa-szerte olvasták, fordították: még orosz fordítása is készült Oszipof tollából (ld. Pólay i. m. 31. l.; v. ö. Szauder: *Táj.* 1973. II. sz. 41. l.).

Szalkay műve éppoly népszerű volt a Magyar közönség körében; Széchy Károly írta 1894-ben, hogy „még két nemzedékkel előbb kedélyes öreg urak tréfálva idézgettek csipősebb szakaszait az asszonyok és papok bosszantására” (ld. *P. Horvát Endre és Blumauer*: *ItK.* 1894: 437. l.).

Szalkaytól kaphatott ösztönzést Csokonai arra is, hogy a magyar eseményekre utaló célzásokkal tűzdeldje meg travesztíáját.

Pólay téved, mikor Csokonai szatírját felületesebbnek, kíméletesebbnek érzi Blumauerénál, s ezt a költő bizonyos kegyeletével, tiszteletével magyarázza: „Megfigyelő képességéről a hazai viszonyok egynehány viisszás vonásának kifütyölése tanúskodik, bár behatódott vizsgálatnál még sokkal több ostromozni valót találhatott volna és ezért műve Blumauerével szemben a felületeség benyomását teszi. Szatirikus célzásait sem sikerül annyira a komikum mezébe öltöztetni, mint Blumauernek travesztíája első felében; de annak oka — azt hiszem — nem komikus tehetsége kisebb mértékében keresendő, mint inkább abban a tiszteletben, amellyel a magyar országgyűlés iránt még hibáiban is viseltetik.” (I. m. 52. l.) Aligha hihető, hogy Csokonai valamiféle kíméletből kerülte volna el a magyar országgyűlés bírálását; ezt a bírálatot azonban *Az istenek osztózá*sában már elvégezte, s most a Habsburg-intervenciót vette cél-táblául.

Ha a mű koncepcióját nem is ismerte föl Pólay, méltányolta bírálata-nak erkölcsi komolyságát: „Mint Bl. [= Blumauer] úgy Csokonai szatirikus vonatkozásai is többnyire a politikai és társadalmi élet olyan jelenségeit illetik, amelyek a felvilágosodott és lelkes hazafiak szemében a haladás akadályainak tűnhettek fel. Blumauer és némiképpen Csokonai travesztíája is érezteti, hogy maguk a költők is kívánják a tőlük megtámadott viisszás dolgok jobbrafordulását. A szatirikus célzásokból tehát Blumauernél és itt-ott Csokonainál is a komoly meggyőződésnek hangja szól.” (I. m. 51–52. l.) Szerintünk ez az építő szándék Csokonainál sokkal meggyőzőbb, mint mesterénél.

A vígposz elé 1793 nyárutóján tréfás apológiát, „tractamentetskét”

írt a költő, amint erről Kazinczynak szóló levelében számot adott: „Békegérhartz velem volt: írtain itten hevertembe annak elejébe tejendő tractamenteteket, melynek tizmjé: *Vitéz az Elysiumi Törvényszék előtt a' Békegérhartz előtt*. Bírák: Minos, Menippus, Mátyás Király, Erasmus, Voltaire. Védolók: Domine Spectabilis, Pater Süsdhamemhieszy, és Csajkos, hajdan Libror, Revisor, most Udvari bolond, a' mi mind egyy. Az Alperes Cs. Vitéz M. & az az Én magam; Prokátorom Blumauer &. &.” MTAk. M Irod. Lev. 4r. 27c.)

E tractamentecskével kapcsolatban már Haraszi fölvetette azt a gondolatot, hogy német mintára készült: „Lehet, hogy maga az apologia-pamphlet sem volt egyéb német utánzatnál: Oettinger Bibliographie biographique universelle-ében ily című curiosité littéraire en vers burlesques van említve: »Blumauer im Olymp oder Virgilius contra Blumauer. [i] (Lipsee 1792. s. Grác 1796).» (38—39. l.) Császár Elemér szintén német forrásra gondolt az apologiát illetően: „Valószínűleg szintén kapcsolatos Blumauer nevével Csokonaiak az a pamphletszerű apologiája, melylyel magát a *Hékegérhartz* miatt tisztázni akarta. A kapcsolat kissé laza, mert azt a vitairatot, melyet ez az elveszett s Csokonai életének egy későbbi szakából való apologia mintául vett, nem maga Blumauer írta, hanem az ő szellemében egy jó barátja. E vitairat rendeltetéséről és szelleméről kellő fogalmat ad a puszta címre is: *Blumauer bey den Göttern im Olympus, über die Travestierung der Aeneis angeklagt*.» (67. l.) Császár nem nevezte meg közelebbről a vitairat szerzőjét s megjelenése helyét; bizonyára Wolfgang Anselm von Edling művére gondolt, amelynek teljes címe: „*Blumauer bey den Göttern im Olympus über die Travestierung der Aeneis angeklagt, oder Tagatzung im Olympus*. Virgilius Maro contra Blumauer, in puncto labefectae Aeneidis. Herausg. von einem P. xxx.” Sz ez azonos lehet a Haraszi által idézett művel is. (Edling munkájának népszerűségét mutatja, hogy 1809-ben harmadik kiadása is megjelent Berlinben.) De esetleg ösztönzést kaphatott Csokonai az általa jól ismert Ewald Christian Kleist egyik munkájából is; Lám Frigyes említi, hogy „Összes műveinek Prosaische Aufsätze I. sz. alatt cím nélkül egy álmot mond el [ti. Kleist]. Elalvás előtt Boileau Plutórol szóló párbeszédét olvasta. Azért álmodja, hogy az alvilágban jár. Minos ítélőszékén ül; jönnek a lelkek, vallanak és a bíró kit az Elysiumba, kit az Erebosba küld . . .” (EPhK. 1928: 176. l.).

Csokonai e művéről, sajnos, bővebbet nem tudunk: feltehetően Kazinczynál maradt, s ő vagy családtagjai semmisíthették meg elfogatásakor.

- 1 – 6. Az „Előbeszéd”-et — mint volt róla szó — utólag, 1800 körül írta szatírája elé Csokonai, mintegy mentegelve s tompítva a tréfás műfajra való utalással szatírája politikai élet.
2. *Serio* (lat.): komolyan.
3. *vékonyítja* (rég., nép): csökkenti, menti.
5. *Homér*: Homérosz; Csokonai Homéroszt tartotta a görög nyelvű *Batrachomyomachia* szerzőjének.
- játekait*: ti. a görög *Batrachomyomachia* játékos, tréfás paródiája az *Illász*-nak.
6. *újabb tréfa*: az „újabb” tréfa a blumaueri travesztálás, a politikai aktualizálás.

I. *Pipa-dohány*. A görög eredetiben nincs fejezetekre tagolva a történet.

Az ötletet a „Pipa-dohány”-okra tagoláshoz bizonyára az a kollégiumi környezet adta, amelyben pipaszó mellett folyt a versek felolvasása, az adomázás, de az a tréfás anakronizmus is belejátszhatott, hogy az antik időben még nem ismerték a dohányt s a dohányzást. Sőt Szalkay Blumauer-fordítása közvetlenül is adhatott mintát:

’S ezzel végzem ’s el-mondottam
Vagabundus életem;
 Felséged is már alhatnék
 Tobákom eints, hogy szíjhatnék,
 Azért mára jótzakát.

(Szalkay i. m. 80 l.)

A német eredetiben hasonlóan (ld.: Blumauer i. m. 125. l.).

Az egy „pipadohány” (elszívása) azonban időtartamot is jelölt; így olvashatta a költő nem sokkal előbb András Sámuelnál: „Sok Anekdótát el-trántséroztam, / Mert igen hosszúak voltak egy pipa-szippantásra...” (András Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*. II. Bécs. 1790. „Kedves Olvasó!”)

- 8–10. A Múzsák segítségül hívása a görög eredetiben is megvan (1–2. sor).
9. *Pindus* (gör.): a költészet jelképes hegye az antik irodalomban.
- 11–13. A görög eredetiben is megvan (3. sor); a „Firkáltam a térde-m” térdre helyezett írótablóra vonatkozik az eredetiben. A s u m m á z a t b a n az „örökös Hertzeg” trónörökös herceget jelent.
- 18–19. *földből nemzett ... Óriás Nemzet*: a görög eredetiben a „földszülte Gigászok”-ról van szó. A hagyomány szerint a gigászok Gaeanak, a Föld istennőjének fiai, akik a megcsonkított Ura-nosz véréből támadtak.
20. *Granatéros* (rég.): gyalogos katona.
22. *Armada* (sp., rég.): hadsereg.
25. *Nova* (lat.): újság.
26. *hadi Acta* (rég.): hadi jelentés, tudósítás. Toldy a 25–26. sorhoz ezt a magyarázatot fűzte: „A mint láttam [...] Írva a h a d i a c t á k k a n: itt az 1789–91-ig Bécsben megjelent »Hadi történetek« című újságra van vonatkozás” (945. h.). Vargha Balázs hasonlóan vélekedett: „A haditudósítást közlő újságokról van szó. *Hadi és más nevezetes történetek* címmel jelent meg 1789–1791 Bécsben egy magyarnyelvű újság, amely nagyrészt háborús híreket közölt.” (MK. I. 304. l.)
27. *Igy volt első kezdete*: a görög eredetiben is megvan: „hát kezdete sz volt” (ld. Devecseri 859. l.).
- 28–34. Majdnem szó szerint követi a görög eredetit: ott azonban „Gyöngéd áll”-ról s nem „szakáll”-ról van szó; különben még a „mézédess víz” is előfordul a görög szövegben.
35. *körmös hal*: a görög eredetiben *λυμόχαρις πολύφημος* azaz ’sárgásvörös sokhangú (nagyhangú) fordul elő; Csokonai

ezt a tréfás körülírást akarta helyettesíteni a „körmös hal” metaforájával, amely egyébként nem egészen a költő leleménye: létezik egy ilyen szólásmondás, közelebbről halászosoknak szóló rossz kívánság: „Körmöshal [= béka] legyen a szerencséje!” (Ld.: MSzól. 390. l.)

36. *Bon zsur!* (*Bon jour!*) (fr.): jó napot!
37. bátorsággal (rég.): biztossággal.
38. *Burger* (ném.): polgár.
42. *Printz* (ném.): herceg.
Figynatus (*Φοίβρατος*) szó szerint azt jelenti: 'Pofaduzzasztó'.
Generál (lat.-ném.): tábornok, generális.
45. *mint örökös úr*: Vargha Balázs ehhez a következő magyarázatot fűzte: „feudális címekben szokott szerepelni, hogy milyen várak örökös ura” (MK. I, 304. l.).
47. *Haereditatio jure* (lat.): örökös jogon, örökség jogán.
48. *Vízvári Uradalom*: nem pusztán írói lelemény: a valóságban is létezik *Vízvár* nevű magyar helynév, pl. Somogy megyében. a nagyváradi járásban.
50. *Peleus* (*Πηλεΐς*): szó szerint 'Sárlakó'. Kettős ötletből kerülhetett a vígeposz szövegébe: a görög eposzparódia szerzője gúnyos célzattal ruházta az *Ilíasz*-beli Akhilleusz atyjának, Péleusznak nevét a békakirály apjára (v. ö. ItK. 1970: 17. l.). Már Toldy megjegyezte: „dévaj célzás van a tiszta életű *Peleus* és felesége Thetiaere, kik együtt Achillt nemzik, kivel magát princ Vizignatus párhuzamozza” (945. l.).
53. *Vizellősi Sára*: a görög eredetiben 'Υδρομεδούση 'Vízikirálynő' fordul elő.
54. *Mocsárvár*: a görög eredetiben 'Ημιδανός 'posvány' olvasható.
59. *Tám* (rég.): tán, talán.
62. *Genealogia* (gör.): családfa; a görög eredetiben is szó van az azonos etimológiájú „yene”-ről, 'nemzetség'-ről.
64. *Pezikharpaksz* (*Ψιχαρπάκς*): szó szerint azt jelenti: 'Morzsálopó'.
- 65 kk. V. ö. id. Mata i. m. 64. l.
- 70–71. A görög eredetiben is így van: „ismerik [...] az öcszes emberek, istenek és magasanrepülő madarak” (ld. Devecseri i. m. 859. l.).
71. A „magasanrepülő madarak” helyére kerültek „a” lintzi Schuszterek”: világos célzásként arra, hogy az ausztriai uralkodóházról van szó a versben.
74. *Im-Hoff*: a vershez csatolt jegyzet annyit mond róla, hogy „régente híres könyvnyomató volt Bazileában [= Bázelen]”. Ehhez már Toldy hozzátette: „az európai uralkodó családok genealogiáját írta le” (519. h.). 1794-ben Csokonainak Nagy Gáborhoz írt levele („Az Eschenburgot holnap után felküldöm...”) verzőjén a költő saját kezű bibliográfiai leírása található Im-Hoff művéről: „Jac. Wilh. Imhoffii notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum. Tubingae. 1732. 1734. Partes II. Fol. Quam editionem procuravit Koelerus, qui et iam plerorumque Europae regnorum genealogiam contexuit. Antea ed. ibid. 1699. F.” (OSzK. Levelestár. A Nagy Gáborhoz küldött 1. levél.)
- 75–76. *Taluláré-Kalendarium* (lat.-ném.): „címnapár”, azaz a fő

hivatalokat a méltóságokat az adott időpontban betöltő személyek ömjegyzéke. „A királyi családok leszármazási tábláinak leghíresebb gyűjteménye az ún. gothai almanach volt. De a magyarországi kalendáriumokban is szokás volt a királyi ház tagjainak felsorolása, összes címekkel és kitüntetésekkel együtt. 1791-ben jelent meg Budán egy *Calendarium cum Titulare*.” (MK. I. 306. l.)

79. *Trokszartaksz* (tkp. *Τρωξάρτης*): 'Kenyérfaló'.
 81. Gözü (táj.): güzü, mezei egér.
 83. *Donna Lisztnyalóczy* (*Λιστνωύλη*): szó szerint 'Lisztnyaló'; a *donna* (*doña*) a spanyolban 'úrnő'-t jelent; nem véletlen a spanyol cím itt: a Habsburg-uralkodóház a spanyol trónon is érdekelve volt. Nagy Sándor szerint *Lisztnyalóczy* Hunyadi Ferenc püspököt allegorizálja: „Pennájának csipőseége, mely a bántó apostrophoktól sem professzorát (Szilágyi Gábor), sem superintendensét (A Béka-egérharcban *Lisztnyalóczy* = Hunyadi Ferenc püspök) nem kímélte . . .” (DebrKoll. 209. l.) Ez azonban alkalmasint elírás: *Lisztnyalóczy* maga nem is szerepel az eposzparódiában: csupán *Donna Lisztnyalóczy*-t említi Pszikharpaksz mint tulajdon anyját.
 90. *Fige* (rég.): füge.
 93. *Gárdé* (fr.): kíséret, testőrség.
 97. *dézmál* (rég.): dézsmál.
 98–111. E részre nézve ld. Versényi i. m. 459. l.
 100. *portzogtat* (nép.): ropogtat.
 102. *sódor* (táj.): sonka.
 104. *a jó Kúnsági sajtot*: a kúnsági juhgomolya hírességét egy korabeli népdal is bizonyítja, amelynek negyedik versszaka (Szerepnék szántani . . .) országosan ismert volt:

Csak azért szeretem
 a' Kúnsági Sajtot,
 Hogy a' hol azt nyomják
 Szép Jányok laknak ott . . .

A sajtról egyébként a görög eredetiben is szó van. (A magyar ételkülönlegességekre nézve ld. Pólay i. m. 50. l.)

106. *fáin* (ném.): finom.
poszpász (fr.): édesség.
 106. *tsörege* (nép.): forgácsfánk.
 110. *Panizál* (lat.): eszik, fogyaszt.
paráda (sp.-ném.): pompa, parádé.
 111. *Uriás* (rég.): előkelő, úri.
 118. *Jeruzsálemi had*: valamelyik keresztes hadjárat.
 119. *bátor* (rég.): noha, ámbátor.
 125. A „*hús torony*” azt fejezi ki, hogy „egérperspektívában” szemléli Pszikharpaksz az embereket; a görög eredetiben is megvan e rész mintája (44. sor).
 135. *Festung* (ném.): vár, erődlátvány.
 136. *stratagéma* (gör.): hadi csel, fortély.
 145. *Bajom*, 'Sáka': mint Toldy is megjegyezte már: „Bajom, Z s á k a: amaz puszta, ez falu Biharban.” (945. h.)

- Az előbbi ma: Biharnagybajom. Arany János emlékeztetői idézte ezt a részletet egyik nyelvészeti glosszájában, melyben a *gyékény* szó német eredeztetését kifogásolta: „maga a Nyelvőr idézi 1261-i oklevélből: usque ad fluvium *gekenus* (gyékénös). És már ekkor német lett volna a *gyékény*, káka, Melyet terem *Bajom, Zsika, —*” (*Hátrahagyott Prézai Dolgozatai*. II. Bp., 1889. 371. l.) V. ö. még Versényi i. m. 458. l.
- 154—155. *Nationalis Indrustria* (lat.): nemzeti ipar. E részletre nézve ld. id. Mata: 63—64. l.
156. *Anglus* (rég.): angol.
- 165—167. Erre nézve ld. Versényi i. m. 459. l.
166. *Görög*: itt a régi nyelvhasználat szerint görög származású magyarországi kereskedőt jelent.
- 168 kk. V. ö. Pólay i. m. 50—51. l.
172. *Banderium* (lat.): hűbérurak, nemeseek lovas hadserege. „A kereskedő gondolkozású béka megveti a pompázó, naplopó nemeseket, akik az 1790-es országgyűlés alatt is fényes mulatságokat csaptak.” (MK. I, 305. l.)
173. *pro salute civium* (lat.): a nép üdvére, javára.
177. *Anchises*: Vergilius *Aeneis*-ében Aeneás atyja, akit fia úgy hozott ki hátán a lángoló Trójából (ld. Aen. II. 707 kk.).
182. *le guggorodik*: (nép.): leguggol.
186. *Táezli* (fr.-ném.): bodros kezelő.
187. *Tzapfli* (ném.): farkos, copf.
189. *Jubilate!* (lat.): szó szerint: Ujjongjatok! Örvendjete!
191. *delicate* (lat.): finoman, gyönyörűen.
194. *Perspectiva* (lat.): távcső. Ez a motívum egyébként Blumauer-től származik, amint már Pólay is rámutatott: „Blumauernek általános komikus ötletei közül csak egyet találtam Csokonai művében. Amint Palinurus hajójáról a tengert perspektíván át nézi, úgy szemléli Pszikharpax is Vízignát hátáról perspektívával a tavat.” (I. m. 50. l.) Az említett motívum Csokonai mintáiban így fordul elő:

Und guckte mit dem *Perspektiv*
Zurück nach Dido's Zimmer

(Blumauer II. 3.)

Lebeg Aeneis már hajóján
De meg tündül a' füle,
Viszsa tekint *perspektíván*
Dido felé, 's rémüle

(Szalkay: *Éneás*. II. rész. IV. 1. vsz.)

219. *Compostelli Jakab*: a bibliai idősebb Jakab, János apostol bátyja, akit Herodes Agrippa 42 húsvétján elfogatott és lefejeztetett. Az inkvizíció miatt gyakran emlegetett Spanyolország védőszentjének tekintette, mivel a spanyol hagyomány szerint a Krisztus mennybemenetele utáni harmadik évben Spanyolországba ment prédikálni a állítólag ott temették el San Jago di Compostellában.

220. *Senis Katalin*: Siensai Szent Katalin (1347—1380). Szűzességi fogadalmat tett apáca, akit 1461-ben avattak szentté.
222. *nem hagyván álmokat*: nem ébredtek fel halálukból, azaz nem segítettek rajta.
- 224—225. A görög mitológiában a bikává változott Zeusz hátán úszva vitte Európát Kréta szigetére. E réz pontosan megvan a görög eredetiben (78—81. sor.).
227. *Residentzia* (lat.): lakosztály.
229. *Venezia* (ol.): Venezia, Velenec.
230. *Politia* (lat.): műveltség, udvariasság. E sorra nézve ld. id. Mata i. m. 65. l.
231. *ki csuszámia* (nép., rég.): kicsúszott. A görög eredetiben a vízi kígyó éppígy feltűnik (82. sor.). A „jakobinus siphában” megjelenő vízi kígyóra nézve ld. id. Mata i. m. 65. l.
233. *fellyúl* (nép., rég.): felül.
234. *Nemzeti Kokárda*: a francia forradalomban használt háromszínrű szalagcsokor.
244. *Ebek harmantzadjától: az ebek harmincadjára jut* szólás azt jelenti: 'felkoncoltatik, csúnya véget ér'.
251. *A' Rákóczy Nótája*: a *Haj Rákóczi, Bercsényi, Thököly*... kezdetű lázadó hangú tiltott kurucdal, amelyet az 1790-es évek nemesi-nemzeti visszahatása idején a keleti országrészben újra énekelgettek. (V. ö. Pólay i. m. 50. l., Versényi i. m. 459. l. és Gulyás: Ethn. 1924: 115. l.)
259. *Rock* (ném.): kabát.
260. *Japponika* (rég.): japán ruha, illetve japán szabású ing.
261. *Kaput* (ném.): hosszú feleőkabát.
- 262—264. *Poézis, Rhetorika*: tréfás célzás a gimnáziumi tagozat V. és VI. osztályában folyt poézis- és retorikaoktatásra, amely nagy terhére volt Csokonainak is (v. ö. id. Mata 65—66. l.).
267. *Jus Gentium*: nemzetközi jog. A Hugo Grotius (1583—1645) holland jogtudós által kidolgozott *De jure belli et pacis* (Paris, 1625.) című munkára van itt utalás, amely a hadi jog elveit is kidolgozta (v. ö. id. Mata i. m. 65. l.).
268. *Huntzfut* (rég.): galád, huncut.
269. *Concilium* (lat.): zsinat, egyházi gyűlés.
270. *Szent Atyák*: főpapok.
272. *Anathema* (gör.): átok, kiátkozás.
278. *captivál* (lat.): bebörtönöz, fogva tart. *Siklós* neve arra utal, hogy a magyar nemesség a jogait megsértő Zsigmond királyt Siklós várában bebörtönözte (v. ö. Versényi i. m. 459. l.).
282. *karessiroz* (fr.-ném.): udvarol. (Erre és a következő sorokra nézve ld. id. Mata 66. l.)
- Pöriznyali* neve a görög eredetiben *Λειχοναλῆς*, azaz 'Tálcanyaló'.
286. *Aula* (lat.): udvar; itt: királyi udvar.
- 287—293. V. ö. Versényi i. m. 455—458. l. Pólay is figyelmeztetett arra, hogy „Szatirikus célzások magyar állapotokra, különösen az egeri országgyűlésének leírásában találhatók”. (51. l.)
292. *Siaféta* (gör.): lovashírnök, gyorsfutár.
293. *Státusok* (lat.): rendek.

301. *ad Sextam Mai* (lat.): máj. 6-ára.
303. *Az ország tarka bandái:* gúnyos célzás a bandériumok díszes, arannyal, paszmánnyal kihányt ruháira, amelyek a muzsikusbándák zsinóros, piros öltözetére emlékeztettek.
308. *dévánkozik* (táj.): tanácskozik, vitatkozik.
309. *A' Vallás dolga felett:* célzás a hosszadalmas vallásügyi vitára, amelyben a protestáns rendek sérelmeit kellett volna orvosolni. Erről már *Az istenek osztozásá-*-ban is szó esett. Id. Mata János világosan fölismerte a jelenetben az 1791-i országgyűlés paródiáját: „Puskaporos a levegő [...] Lám az egérországgyűlésben mégis öt hétig dévánkoznak az egéri hit felett. Az 1791. évi diétát is főleg nem a reformok, hanem a fellángoló felekezeti viták jellemezték. Franciaországban is furcsán állnak a dolgok, de még Lafayette a nemzetőrség parancsnoka, s a nemzetőrség, július 17-én a jakobinusok ellen fordítja a gyertyát.” (I. m. 66. l.) Waldapfel ezt jegyezte meg a vallási vitáról: „Az egerek országgyűlésének idejét éppúgy elnyújtja, a főkérdések tárgyalását éppúgy akadályozza az, hogy öt hétig dévánkoznak a vallás ügye [!] felett, mint ahogy az 1790/91. évi országgyűlésen a klerustól provokált vallási vita miatt nem juthattak a nemzeti élet döntő kérdéseinek tárgyalásához.” (MFeIv. 254. l.)
310. *mende monda:* a régi nyelvben azt jelentette: 'hiábavaló, szöfia beszéd'.
313. *perorái* (lat.): szónokol.
- 316 kk. V. ö. Id. Mata i. m. 67. l.
319. *Kron Printz* (ném.): királyi herceg, trónörökös. Talán még az sem véletlen, hogy az egerek intervenciójának oka egy „Kron-Printz” megölése.

Fizignát mivel Printzeket
A' Tóba süllyesztette
Azért ők haddal titeket
Támadnak meg érette;

(420–424. sor).

A Habsburg-intervenció egyik többször hangoztatott oka a Habsburg-házból származó francia királyné, Maria Antoinette megmentése volt, aki különösen maga ellen fordította a nép ellenszenvét, úgyhogy a párizsi nép többször reátámadt.

324. *ama' ja vár:* az egérfogó.
327. *Katzik, kacika* (ind.): közép- és délamerikai indián törzsfőnök.
336. *hitellenül* (rég.): becsületlenül, álnokul.
341. *bellica cassa* (lat.): hadi pénztár.
342. *Armamentarium* (lat.): fegyvertár.
- A 341–342. sorhoz Vargha Balázs ezt a megjegyzést csatolta: „A hadiköltségek fedezésére már a XVIII. század végén alkalmasták a mértéktelen papirospénz-kibocsátást. Egy másik versében, az *Istenek osztozásá-*-ban ezt írja Csokonai: *A palota kapujába Kített bellica cassába Tiz konc papirost hánytak.* Az infláció a napoleoni háborúk idején, a 19. század első évtizedében érte el tetőfokát.” (MK. I, 305–306. l.) (Mint *Az istenek*

osztása megfelelő helyén [21. sor] rámutattunk: a „Tíz kőre papíros” a tiltakozó vagy az elutasító iratokra, folyamodványokra is vonatkozhat.)

343. *Sessio* (lat.): ülés, gyűlés.

344—346. V. ö. Versényi i. m. 456. l., Vargha: CsVM. 61. l.

344. *nagy hanggal pengeti* (rég.): erősen hangoztatja.

345—346. Hogy ő ígér négy milliót

A' köz nép meg fizeti;

Az összeg egyáltalában nem képzeletbeli: 1792. jún. 16-án a budai országgyűlés 5000 újoncot, 1000 lovat és 4 millió forint hadisegélyt szavazott meg a franciák elleni hadjáratra (ld. Benda I, 833. l.).

348. *Concredál* (lat.): ráblz.

350—356. Erre vonatkozóan ld. Versényi i. m. 456. l.

351. *militia* (lat.): katonaság.

352. *Contrahál* (lat.): összevon.

357. *Nyirbe*: a Nyírségbe.

359. *szednének*: katonai célra begyűjtenének, rekvirálnának.

362. *Mundúr* (fr.-ném.): egyenruha, mundér.

364—374. A görög eredetiben is hasonlóképpen öltöztött harc díszbe az egérhad:

... legelőbb lábvértet vettek, kőfele törve
Zöld babokat, s hetakarták véle azonnal a lábuk,
babbal, mit maguk ők rágta le serényen az éjjel.
Nádrafeszített szíjból volt páncéljuk, amelyet
egy macskát megnyúzva, tudón szabtak ki maguknak.
Mecs közepéből volt pajzsuk; lándzsájuk azonban
mind csupa hosszú tű, teljes-bronz míve Arésznek;
s borehőj a sisak, mi halántékukra simul rá.

(Devecseri, i. m. 862. l.)

A görög eredetin kívül Szalkay Blumauer-fordításából is ihletet meríthetett Csokonai; ott Turnus seregei így készülnek Aeneas ellen:

Noszeza tüstén mindenfele

Látni hartzra készülést,

Dob, trombita előbb elé,

Hirdeti a' fel-ülést,

Illy nagy hadi készületet,

A' miolta teremtetett

E' föld, egy vak sem látott

...

Vasbol, rézből, és ólomból

Fegyvert, ágyut formálnak,

Nyársbol, spékéből, vas villákból

Bagnétokat tsinálnak,

Vas derekát vas fedőkből

Csányi görög nagy dinyékből

Sisakokat faragnak.

(Szalkay i. m. VI. 71., 74. vsz.)

- Ötletet adhatott az V. ének 29. és 30. versszakának a pokol-
beli ördögökről szóló részlete is (V, 29–30. vsz.). (Az egerek
fölfegyverkezésére vonatkozóan ld. Pólay i. m. 50. l.)
364. *Toll sip*: rendszerint lúdtollból készített kis sip.
366. *tő* (nép., rég.): tű.
370. *bokrétá*: sisakforgó.
371. *Dragonys* (fr.): könnyű főlszerelésű lovaskatona.
373. *bakkantos* (rég.): gyalogos.
375. *Cavalléria*: (ol.): lovasság.
382. *flóta* (nép., rég.): fuvola.
383. *a' Mohácsi nóta*: a mohácsi vészt idéző hazafias dal. Vargha
Balázs ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A *Mohácsi nóta* ked-
velt hazafias dal volt. Ennek dallamára írta Csokonai *Egy*
kesergő magyar c. versét” (MK. I, 306. l.). V. ö. Gulyás:
Ethn. 1924: 155. l., Pólay i. m. 50. l.
385. *avandzséroztatni* (fr.): előre vezényeltetni.
387. *Nemzeti Convent*: a francia forradalom nemzetgyűlése, az
1792-i *Convention nationale*.
389. *Klubista* (ang.-fr.): valamelyik titkos jakobinus klub, szövet-
ség tagja. Mint Vargha Balázs is megjegyezte: „*Klubista*
célzás a francia forradalom balszárnyához tartozó jakobinusok
klubjára; a reakcióssok így nevezték nálunk a haladó politi-
kusokat.” (MK. I, 306. l.) V. ö. Szilágyi: CsSzók. 76–77. l.
390. *Novellista* (rég.): újságíró.
393. *in ansio* (lat.): szorongásban, gondban.
405. *Ambassadeur* (fr.): követ.
414. *A' hazának képei*: a képviselők.
429. *Fel berzezzél rá taréját*: célzás a francia forradalom jelvényére,
a *kokárdá-ra*; a *gall* (= nyugat-európai kelta, majd frank,
francia) népnév téves etimológiája folytán (a 'kakas' jelentésű
latin *gallus*-szal társították) a *kakas* a franciák nevezett jel-
képe lett, s a *kokárda* voltaképpen a *bonnet à la cocard* 'kakas-
taréj alakú dísszel ékesített sapka' szókapcsolatból keletke-
zett.
430. *Klűb* (ang.-fr.): titkos jakobinus társaság (v. ö. Szilágyi:
CsSzók. 76–77. l.).
431–433. II. József 1790. febr. 20-i haláláról van szó, amely szinte jelt
adott a kiváltságait féltő nemesség tiltakozó megmozdulásaira
(v. ö. Waldapfel: MFelv. 254. l., Versényi i. m. 456. l., Pólay 51.
l.).
446. *Constitutio* (lat.): alkotmány. Id. Mata János az 1791-i
országgyűlés hangos alkotmányrestitúció törekvésével hozta
összefüggésbe e részletet (ld. i. m. 67–68. l.). Vargha Balázs
ezt írta e sorról: „Nem világos a célzás. A vízben a békák tud-
nak úszni, az egerek belefutnak: ugyanígy a békák *alkot-
mánybá*, államrendjébe belepusztul az, aki nem tud úszni,
nem tud alkalmazkodni hozzá.” (MK. I, 306. l.) Mindez azon-
ban világossá válik, ha tudjuk, hogy a békák *Constitutio*-ja
a forradalmi Franciaország nemesi előjogokat, hűbéri kötele-
zettségeket eltörölő polgári alkotmányára vonatkozik, amelyet
az alkotmányozó nemzetgyűlés (Assemblée nationale consti-
tuante) készített elő 1789–90-ben. A hűbériásgéhen felnőtt,

- hűbéri jogokra fellebbező egér király ebben az új polgári alkotmányban „Nem teuda, ha elmerült”.
450. *a' nemzet képei*: a nemzetgyűlés tagjai, a képviselők.
453. *hazafi* (rég.): honpolgár, állampolgár.
458. *Achútofel* (bibl.): Dávid király tanácsadója, aki hűtlenül ura elpártolt fiához, Absolonhoz állt.
466. *Gránic* (szl.): határ. *Erősittek a' Gránizot*: voltaképpen ez a részlet is a forradalmi Franciaországra vonatkozik: a törvényhozó gyűlés 1791 decemberében százezer katonát küldött a határokra az emigránsok fenyegető nyilatkozatainak hatására.
467. *Hauditz* (szl.): tarack (ágyú).
- 471—475. E sorokban nüntha a francia forradalom híres indulójának, a *Marseillaise*-nek mondatai visszhangoznának, amelyről az 527. sorban „Nemzeti nóta” címen szó is esik. Csokonai tehát műve írásakor, 1792 végén már ismerhette az év tavaszán elkezdett forradalmi dalt, noha magyarországi felbukkanásáról csak 1794-ből vannak adataink (ld. Benda I, 1046. l.). Vargha Balázs úgy vélte, hogy ez a részlet a *Marseillaise* „parafrázisa vagy paródiája is lehetne” (ArcV. 63. l.). Julow Viktor ezt ezzel egészítette ki: „Marseillaise-parafrázist ad a szájukba a költő (a sorok ritmikája, a hosszú és rövid szótagok váltakozása is olyan, hogy a strófa szinte simán énekelhető a forradalmi induló dallamára!)” (Csok. 48. l.)
- 478—479. A forradalmi francia köztársaságnak voltak hasonló tervei a hadifoglyokkal (v. ö. ld. Mata i. m. 68—69. l.).
- 483—489. E sorokról írta Waldapfel: „A forradalmi párt, a club, a köztársaság létezéséről is beszél, aztán azonban az uralkodó-ház tagjainak édesgető beszédére lecsillapulnak és elmennek szembezállni az egerek támadásával.” (MFelv. 254. l.) Voltaképpen a II. Lipót és II. Frigyes Vilmos 1791. aug. 27-i pillniti szövetséget követő honvédelmi készülődésről van itt szó, amelynek következményeként a Girondé-minisztérium arra kényszerítette az uralkodót, hogy 1792. ápr. 20-án hadat üzenjen Ausztriának és Poroszországnak.
489. *A' szabadság szent fáját*: A szabadságfa — „arbre de la liberté” — májusára emlékeztető díszes oszlop volt, amelyet a függetlenné vált észak-amerikai gyarmatok példájára 1790 óta kezdtek felállítani a francia falvak és városok főterein (v. ö. ItK. 1970: 23—24. l.). 1795-ben írt tréfás újságparódiájában, a *[Debreceni] Magyar Psyché*-ben is erre utal Csokonai: „Az ellenség a mi posztunkat elfoglalván, rajta mindjárt Szeralem Fáját állított. . .” (ld. MM. II, 83. l.) Később, 1802-ben lefordított egy reakciós szemléletű „Schweizer nóta”-t is Csokonai *A szabadságfához* címmel.
494. *Bar[r]ére* Már Toldy helyesbítette: „Barrére, helyesebben Barére; egykor a francia nemzeti conventnek nagy befolyású tagja.” (945. h.) *Barère de Vieusac* 1792 szeptemberében került a Conventbe mint a pireneusi választókertület képviselője. Vargha ezt írta róla: „Barrére (helyesen: Barère). XVI. Lajos király hazaárulási pörének volt az elnöke.” (MK. I, 306. l.)
- 497—517. E részlet — mint sokan rámutattak — az egyik legfontosabb

hazai feladatot, a nemzeti nyelv használatának ügyét tárgyalja. Már Haraszti (36. l.), Versényi (i. m. 457. l.), Pólay is érintette e mozzanatot (i. m. 51. l.). Id. Mata János (i. m. 66. l.) és Vargha Balázs szintén (CsVM. 23. l.); Waldapfel ezt írta róla: „A nyelvkérdés vitatásának paródiájára is sor kerül: a halmelyv uralma ellen indul meg a támadás — világos célszálal a holt latinra — az anyanyelv bevétele érdekében.” (MFelv. 254. l.) Ehhez Szalkay Blumauer-travesztiajából is kaphatott ösztönzést Csokonai: „Éppúgy elragadja nemzeti érzése [Szalkayt] abban a kifakadásában, amelybe Aeneas a kérdezett úr előtt a nemzeti nyelv elhanyagolása miatt kitor.” (Pólay i. m. 38. l.) Itt a vers pontosan az 1790/91-i magyar országgyűlésre utal, ahol különösen a tiszai küldöttek küzdöttek a magyar nyelv jogaiért, s meg is született az a határozat, amely nemcsak az országgyűlés nyelvvévé tette a magyart, hanem általánosan is hivatalos nyelvvé nyilvánította. (Ld. Marczali I, 364 kk.).

500. *halmelyv*: a latin nyelvet kell érteni rajta.
vigedl (lat.): virágzik.
 502. *Politura* (lat.): műveltség.
 521. *készlet* (rég.): ösztönöz, készlet.
 527. *A' Nemzeti nóta*: „l'air national”, a francia forradalom híres harci dala, a *Marseillaise*.
 530. *ezer* (rég.): ezred.
 535. *Alkekengi*: voltaképpen növénynév, a *zsidócseseresznye*-ként is ismert ebszólóféle egyik neve (*Physalis alkekengi* L.). Már Toldy rámutatott: „Physalis Alkekengi különben a muharc vagyis piros páponyának tudományos neve, mellynek igen szép függő piros csészéje van.” (945. h.) Csokonai föltehetőleg kifejező hanghatása miatt választotta békánévül.
 545. *Sámpány* (fr.): pezsgó.
 546 kk. E részletre vonatkozóan ld. Id. Mata i. m. 69. l.
 548. *serbedli* (ném.): éjjeliedény.
 556. *Singes* (rég.): hosszú.
 560. *csendit* (rég.): csenget.
 561. *Mercurius* (lat.): az istenek hírnöke, futára.
 565. *eggy lábíg* (nép.): egy szálíg, kivétel nélkül.
 566. *Reggeli Templom*: reggeli istentisztelet (a debreceni Kollégiumban).
 572. *Centaurus* (gör.): félig ló, félig ember testű szörny; kentaur.
 574—585. E részlet voltaképpen az *Aeneis* egy részletének paródiája; a megfelelő részlet:

Elmosolyodva a menny s a halandók atyja, oly arccal,
 melyre az ég kiderül, s a viharfelhők eloszolnak,
 lányát lágyan megcsókolta s válaszul így szólt:
 (Vergilius összes művei. Ford. Lakatos István.
 Bp., 1973. 124. l.)

575. *meg éle* (rég.): megéledt, felélénkült.
 581. *Minerva* (lat.): a tudományok istennője a régi rómaiaknál.

- 581—629. E rész pontosan megtalálható a görög eredetiben (174—196. sor).
 588. *a' te Templomodba*: Minerva temploma a könyvtár. Erre vonatkozóan ld. Waldapfel MFelv. 254. l. V. ö. még Haraszi, 36. l., Versényi i. m. 459. l.
 594. [A jegyzetben:] *Assemblée* (fr.): társaság.
Kanahán (bibl.): az ígért földje, tejjel-mézrel folyó ország.
 595. *Pallás*: Minerva megfelelője a görög mitológián.
 615. E sor szóról szóra megtalálható Szalkaynál, hasonló, strófa-záró helyzetben:

'S már a jövő nyereségre
 Puffra isznak egésségre,
Ki világos virratlag.

(I. m. 70. l.)

620. *Stató* (lat.): állás, hadállás.
 621. *Batáilon*, *bataillon* (fr.): zászlóalj.
 627. *Compliment* (fr.): bók, meghajlás.
 635. *Rá útvén a' Pap tyúkijára* (nép.): szellentvén.
 638. *Báró de Grand Brekeke* nevének az eredetiben 'Υψιβόας 'Nagyhangú' felel meg.
 640. *Nyalnádó*: a görög eredetiben *Λειχίνας* 'Nyalánk' a név megfelelője.
 647. *tromf* (ném.): döntő, győzelmes lépés.
 659. *Üregjár*: a görög eredetiben *Τρωλοδύτης* szó szerint 'Lyukban lakó' van.
 660. *Kröte* (ném.): varangyos béka. V. ö. Versényi i. m. 457. l.
 664. *Stikk* (ném.): szúrás, dőfés.
 666. *Döbrete* nevének nincs pontos megfelelője a görög eredetiben; *Debrete*, *Döbrete* helynévként is előfordul; Csokonai föltehetően kifejező hanghatása miatt választotta békanévvül.
orron út: fölmérgecsítette.
 669. *Cauprai*: a görög szövegben 'Εμβασίλητος 'Köcsögbe mászó' felel meg neki.
 673. *Avantgardé* (fr.): élcsapat.
 679—680. *a' Kenyér mezei Bán*: a görög eredetiben *Αγορπός* 'Kenyérevő' szerepel; Csokonai Kinizi Pálról, a kenyérmezei győzről alkotta meg a nevet.
 683. *Criór*: 'kiáltó, kikiáltó' jelentésű francia *crieur*-ből; a névnek a görög eredetiben *Ιαλόφωνος* 'Sokhangú' felel meg.
 684. *Vasas* (rég.): páncélos.
 686—692. E részre nézve ld. Pólay 51. l., Waldapfel: MFelv. 254—255. l.
 700. *Bürbö*: ennek a békanévnek sincs pontos megfelelője a görög szövegben; talán a *Döbrete*-hez hasonló hangutánzó jellegű.
Adjutánt (lat-ném.): segéltiszt.
 702. *sárkány* (rég.): ravasz (a puskán).
 717. *eleve* (rég.): kezdetben, korábban.
 721. *Major de Su*: a 'káposzta' jelentésű francia *chou* szóból; a görög eredetiben *Καμποπάγος* 'Káposztaevő' felel meg neki.
 721. *harmintzadját*: tkp. az „ebek harmincdjára jutását”, azaz elpusztulását. (A *harmincad* a királyi kincstárt illető régi vám volt.)

- 730–734. E részt illetően ld. Waldapfel MFelv. 255. l. Mint Toldy is utalt rá (1945. h.), itt a dán Holberg munkájáról van szó, amely ilyen címmel jelent meg magyarul: *Klimius Miklósnak Föld alatt való útja* . . . deákából magyar nyelvre fordítottatott Györfi József veszprémi prókátor által. Pozsony. 1783. A magyar nemességre Csokonai vonatkoztatta Holberg regényének azt a részletét, ahol Klimius Miklós a jobbágyság kiszolgáltatottságáról beszél a föld alatt élőknél: „akár mely élet nemét sem tartják tisztességessebbnek a' föld mivelőénél. Minek okáért minden bütsületes parasztot és szorgalmatos Gazdát Városiak Dajkjának és Gondviselőjének tartják [. . .] Ezt hallván én, el-bámultam, elmémben forgatván a' mi szántó vető Embereinknek sorsokat, kik gyalázatos szolgálat alatt nyögnek, és úgy tartjuk, hogy az ő foglalatosságok sokkal alább való, és hitványabb, mint az eszem iszomra való szakátsok, szabóké, patikáriusoké, tántosoké 's. a', t'. Ezt ugyan ez után a' Gazdámnak-is ki-beszéltem, de előbb föl fogadtattam vele, hogy senkinek ne beszélje, tartván attól, ne hogy a' föld alatt valóak belől ítéljenek az emberi Nemzettségéről.” (I. m. 43–44. l.)
735. *Markaszó*: helyesen *Marékaszó* volna (a 'lápos, mocsári' jelentésű francia *marécageux*-ból); a görög eredetiben *Λιμναῖος* 'Tavi, Tókedvelő' felel meg neki.
737. *gróf Turódvány-nak* a görög eredetiben *Τυρογλύφος* 'Sajtvájó' a megfelelője.
738. *Pizis* (gör.): szelence, tárcsa.
739. *Grenouille* (fr.): 'béka'.
743. *Mészvájó*: e névnek nincs pontos megfelelője a görögben.
745. *Rozó*: a 'nád' jelentésű francia *roseau*-ból; a görög szövegben *Καλαμίνος* 'Nádkedvelő' felel meg neki.
747. *d'O*: a görög eredetiben 'Υδροχαις 'Vízzerető' a megfelelője; a francia *eau* 'víz' szóból alkotta meg a nevet Csokonai.
749. *Khalch/fresszer*: a 'mész' jelentésű *Kalk* s a 'zabáló' jelentésű *fresser* összetétele; a görög eredetiben nincs pontos megfelelője, voltaképpen a *Mészvájó* német mása.
751. *Bátor* (rég.): noha, ámbátor. E részlettel kapcsolatban ld. Pólay i. m. 51. l.
752. *Printz* (ném.): herceg.
757. *véletlen* (rég.): előre nem gondolt, nem vélt.
758. *pór* (rég.): paraszt; itt nyilván a rang nélküli közlegénységre vonatkozik.
763. *Gróf Deszkarági*: e névnek sincs pontos megfelelője a görög eredetiben.
764. *Generál* (lat.-ném.): generális, tábornok.
767. *Meg állja* (rég.): megállítja.
768. *össze atidzván* (nép.): összeszedvén.
770. *Tót Blatowszki*: e névnek a görög eredetiben *Βορβοροχοίτης* 'Sárban heverő' felel meg; a *Blatowszki* név a 'pocsolya, iszap' jelentésű szlovák *blato* származéka.
- 774–776. Egy tréfás régi anekdotára utal a vers, amelyet Gulyás József szerint egy „régí kuruc ének” őrzött meg. (Ld. Ethn. 1924: 154. l. V. ö. még: OSzK. Quart. Hung. 1044: 36. l.)

777. *Obester Monsieur de Fesit*: mint a szövegkritikai részben is rámutattunk, a *Fesit* név talányos: nem sikerült etimológiáját megfejtenünk; némely kéziratban *Turj-út* áll a helyén.
- 784—797. V. ö. Versényi i. m. 458. l.
787. *Frantz* (rég., nép.): francia betegség, vérba.
802. *Limonó*: az 'iszapos, iszapbéli' jelentésű francia *limoneux*-ból; a görög eredetiben *Πηλοβάτης* 'Sártaposó' a megfelelője.
815. *Nepomukot*: a görög eredetiben „egy roppant kavicsot” emelnek fel; föltehető, hogy a Nepomuk itt Nepomuki Szent Jánosnak a falvakban gyakori szobrára vonatkozik, de az is lehet, hogy valamilyen egyházi könyvre utal.
825. *Adieu* (fr.): Isten hozzád!
826. *Magráy*: a görög eredetiben *Μαγράγιος* 'Gabonaevő' felel meg a szónak.
829. *Kurázs* (fr.): bátorság, vitézség.
833. *kesely* (nép.). sötétes színű.
837. *pettzent* (táj.): pöccint.
852. *tempora* (rég.): tompor.
861. *d'Onnyó*: a 'hagyma' jelentésű francia *oignon*-ból; a görög eredetiben *Πρασσάφγιος* 'Hagymakedvelő' felel meg neki.
875. *nóva* (lat.): újság.
- 875—888. E részről írja Versényi, hogy: „Kifigurázza a megbízhatatlan hadi jelentéseket.” (I. m. 458. l.) Csokonai az efféle jelentésekre gondolhatott: „A' Törökök közül 8-an maradtak a' tsate platzon, és sokan veszték a' *Glinába*. A' szaladók is vitték el mind holtakat, mind sebesséket magokkal. — Részünkről semmi veszteség nem völt.” (Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1790. jan. 5. 21. l.)
889. *gróf Bórrágadi*: a névnek nincs pontos megfelelője a görög szövegben.
905. *assecurálja* (lat.): bizonygatja.
- 917 kk.: Mint Vargha Balázs megjegyezte az istenek tanácskozásáról: „A debreceni városháza pipa- és ködmönszaga érzik világukon” (*Csokonai istenei*. Új Hang. 1955. 2. sz. 87. l.)
921. *Scytha*: Bórrágadira, a magyarországi sereg főkapitányára vonatkozik; a magyarokat akkoriban a szkíták leszármazottainak tartották.
923. *lóg* (rég.): lóg, függ.
928. *tzutza* (nép.): vlánek szeretője, kedvese.
930. *felvirgáz* (lat., rég.): megveszszőz.
934. *Nein, Nix* [= nichts] (ném.): nem, semmit!
937. *nagy Categorával* (gör.): kategorikusan, ellentmondást nem tűrve.
949. *Encelad* (gör.): a görög mitológiában az istenek ellen fellázadt egyik títán, akit Zeus ezért villámmal sújtott.
968. *Majestás* (lat.): felség(jelvény).
986. *Karchinos* (gör.): rák.
1000. *Iezicon* (rég.): szótár.
1010. *postilion* (fr.): postaköcsi.

A mű nyelvről, stílusáról meglehetősen sokan írtak. Már Haraszti a „Gleimék óta divott” „burlesque styl”-lel hozta össze-

függésbe Blumauer, illetőleg Csokonai stílusát (36–37. l.). E groteszk, burleszk stílus fő jellemzője a nyelvi egyveleg, a stílusmakaronikum. Blumauer latin és francia szavakkal, kifejezésekkel tarkította stílusát: a latin kifejezések voltaképpen a tárgyból – Aeneas történetéből – kifolyólag kerültek a német szövegbe, a francia szavak pedig anakronizmusként keltek a komikus hatást. Ezen fölül nyelvjárási elemek is fokozták a stílus groteskságát: „Mint költeményeiben, úgy itt is, nyelve könnyen hordja komikus ötleteit, amint ezt Goethe is Blumauerről való ítéletében elismeri. Tájszólási sajátosságok, fogyatékos versek és rosszúl esengő rímek itt is találkoznak, úgy mint költeményeiben. A könnyen, gondtalanul dolgozó Blumauer tehát itt sem tagadja meg magát.” (Pólay i. m. 30. l.)

Blumauer magyarra fordítója, Szalkay, a latin és a francia szavak, kifejezések mellett német szavak alkalmazásával fokozta a nyelvi komikumot. Csokonai szintén ilyen eszközökkel teremtette meg vígposza burleszk stílusát: „Átvette [Blumauertól] Csokonai a versmértéket, a latin és francia kifejezések alkalmazását, de a latin kifejezések nem fordulnak elő oly terjedelemben, mint első művében [ti. *Az istenek osztozásában*].” (Pólay i. m. 50. l.) Voltaképpen csaknem ugyanolyan bőven él itt is a latin kifejezésekkel, mint előző blumaueri satírájában; s ahogy ott, itt is sajátos funkcióban használja azokat. Már Réti rámutatott erre: „Csokonai, amint költői tárgyaiban sokszor gúnyolja a természetellenességet, stíljá maga is gyakran a satyra eszközévé lesz; latinizmust kever bele, hogy ezáltal a túltengő deákosságot gúnyolja. Stílusának egyik jellemző sajátossága: a latinizmusnak, mint komikai- és satyrai hatás eszközének használása.”

A *Béka-egérharc* majd minden szakasza így stílusban van írva.” (40. l.) Vargha Balázs a következőket jegyezte meg ezzel kapcsolatban: „Vízignátus első szavai közt latin jogi szakkifejezés szerepel. Csokonai sok ilyen jogászai műszóval jellemzi a feudális nemesség latin műveltségét.” (MK. I, 304. l.) (V. ö. még Szilágyi: CsSzók. 72 kk.) A Blumauernál – s részben Szalkaynál is – megtalálható tájszavakat Csokonainál népies, sokszor nyersen szólkimondó kifejezések pótolják, amelyek sajátosságos, komikus ellentétül szolgálnak az uralkodók és arisztokraták világát leleplező komikus eposzban. Erről írta Pólay „Csokonai nyelve nem oly könnyű folyású, mint Blumaueré, bár népies és magvas szólásokkal erősen van fűszerezve.” (l. m. 52. l.) A blumaueri burleszk stílusra vonatkozóan ld.: Szilágyi: CsMűv. 457 kk. Újabban Szegedy-Masák Mihály is foglalkozott a *Béka-egérharc* stílusának „háromszoros rétegződésével” (ld. IrFelv. 950–951. l.).

Verselése

A sajátosságos képletű, hétsoros blumaueri versszakot Csokonai már *Az istenek osztozásában* is alkalmazta s egyik kedvelt versformájává lett.

Voltaképpen Blumauer nem maga alkotta meg *Aeneis-travesztiája* versszakát, hanem Johann David Michaelis töredékben maradt *Aeneis-travesztiájából* vette át, amint erre már Pólay rámutatott: „Hogy Blumauer éppen az *Aeneis*-t választotta travesztiájának tárgyául, erre [...] Michaelis töredéke volt döntő befolyással, amit a versmértéknek átvétele főnyesen bizonyított [...] Finom érzéke volt Michaelisnak a versforma választásában, mely igen alkalmas, hogy az előbb mondottakhoz egy hirtelen

komikus fordulatot hozzáfűzön. A versszak ugyanis hét verssorból, a versor váltakozva négy és három jambusból áll. A versszak első négy sora kereeztrimes, a következő kettő páros rímű; a hetedik pedig rímtelen. Ezen versforma előnyeit Blumauer jobban tudta felhasználni, mint Michaelis, bár ez utóbbi a komikus vonások feltárásában szintén nem csekély ügyességet tanúsított. (I. m. 23–24. l.)

A versformát már Szalkay Antal is alkalmazta Blumauer travesztijából készített fordításában, de a sorok jambikus lejtését elhagyta. Hiányzik az időmértékes lejtés Csokonainál is.

E magyaros ütemezési változatnak — amint erre Gyöngyösi László rámutatott — a magyar költészetben is megvolt a mintája, Gyöngyösi István *Rózsakoszorú*-jában, amelyet bizonyára Csokonai is jól ismert: „Ősi nyolczasokban van írva, hetesekkel tarkázva [a Rózsakoszorú], úgy hogy az első két sor 4—4, a negyedik, ötödik szintén 4—4 ütemű, a harmadik a hatodik sor pedig hetes 4—3 tagból áll. A két első sor egymással, a harmadik a hatodikkal, a negyedik az ötödikkal rímel. Ez se új versforma. Népdalainkban ugyan nem fordul elő, de megvan már Gyöngyösi előtt Balassinál és Szenczi Molnár Albert zsoltáraiban is. Később Csokonai ily versekben írta meg »Béka egerharczát«, Arany is egyik komikai versét.” (*Gyöngyösi István élete és munkái*: ItK. 1904: 409. l.)

A különbség az, hogy a blumaueri versszak rímképlete: a b a b c c d.

Horváth János a Himfy-versszakkal hozta összefüggésbe Szalkay, illetőleg Csokonai versszakát: „Az utolsó hetes híján ugyanilyen (8, 7, 8, 7, 8, 7) összetételű strófában fordította Szalkay Antal a Blumauer-féle travesztált Aeneist 1792-ben.” (MVer 226. l.)

Császár Elemér is rámutatott a versszakban rejlő epigrammatikus lehetőségre: „E Blumauer-stanzák rövid sorai, sűrű rímei valóban igen alkalmasak a komikum fokozására.” (NémK. 66. l.)

Csokonai éppen ezért elsősorban tréfás tárgyú verseiben használta: *Az istenek osztódsza* mellett *Tsikorgó Versei a Trójai háborúról* s az *Arany-újtásos nadrag* is e versformában készült.

A versszak Csokonai korában, de még a későbbi évtizedekben is igen népszerű volt (V. ö.: Otrókoosi Nagy Gábor: Szoboszlai Pap István költői kísérlete: DebrSz. 1941: 91 kk.).

Zenei feldolgozása

Mint volt róla szó, Márton József 1813-i kiadásában a „Felfoházkodás” utáni oldalon az első versszakhoz kottát is mellékel, Kazinczy nem kis bosszúságára (ld. KazLev. X, 396. 401. l.). Fölvette — bizonyára Márton nyomán — Tóth István is kéziratos dallamgyűjteményébe (az „Áriák és Dallok” legelső verse). Bartalus István is közreadta a *Magyar Orpheus*-ban, 1869-ben.

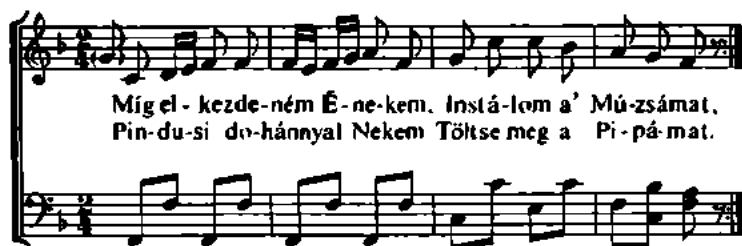
Márton maga a dallam eredetét nem tüntette föl, noha más dallamoknál ezt nem mulasztotta el. Molnár Antal Csokonai dallamairól szólva ezt írta: „Vannak [...] az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázott dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli azellemet árasztó hárfás (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. a »Míg elkezdeném énekeim (Felfoházkodás)«”. (Molnár Antal: CsMűdal. 6. l.) Gerecsér Ferenc zene-

művész szíves közlése szerint a dallam megtalálható Böhme: *Volkstümliche Lieder der Deutschen* című 1895-ben megjelent munkájában.

A vers dallamával kapcsolatban meg kell jegyeznünk még, hogy Csokonai *Miért ne innánk?* című bordalának egyik dallama (amelyet Horváth Ádám is megőrzött: ŐÉ. 29., 238. és 367. sz.) rokonsághoz van a Márton által kiadott kottával (ld. ŐÉ. 516. l., a 29. sz. dal jegyzetét). A rokonság nyilván azzal magyarázható, hogy Márton is „borozás közben” való éneklésre szánta a szatíráját.

Dallamának részletes bibliográfiáját ld. Sonkoly 12. l. (V. ö. még: Kiss Lajos: *Népi verbung dallamaink*. Tánctudományi tanulmányok. Budapest, 1959–1960. 273. l.) Legújabbán Benkő András foglalkozott vele, megállapítva, hogy „Sonkoly nem említi, hogy Almási gyűjteményében is megtalálható e dal (Sonkoly i. m. 124–25). *Almásinál* (II. 70.) a szöveg szintén egy szakasznyi, dallama közeli változata Márton közlésének.” (Nyírk. 1963: 96 l.)

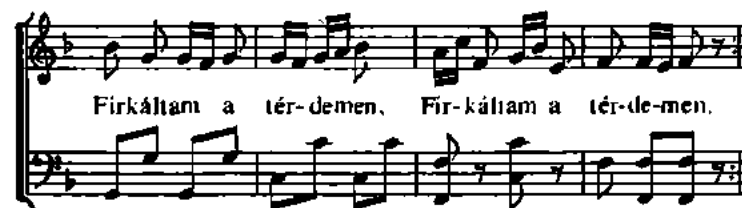
Kottáját Márton nyomán közöljük:

Míg el - kezdé-ném É-ne-kem, Instá-lom a' Mű-zsámat,
Pin-du-si do-hánnyal Nekem Töltse meg a Pi-pá-mat.

Hogy kezdhessek É-ne-kembe, Mellyel minap he-vertembe

Firkáltam a tér-demen, Fir-káltam a tér-de-men.

Idegen nyelvű fordításai

1. Román nyelven

Csokonai munkájának egykorú nagy népszerűségét bizonyítja, hogy egy bizonyos Kontz Józsi 1816 júliusában lefordította román nyelvre, s fordítása Erdély-szerre igen népszerűvé lett, még a múlt század derekán is készültek róla újabb másolatok.

A fordítást a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1852-ben készült másolata alapján Siegescu József ismertette *Csokonai V. Mihály „Békaegézharcá”-nak latin és oláh fordítása* című dolgozatában (EPHK. 1905: 363–368. l.). Versényi György szerint Csokonai travasztijának román fordítását több szerzőnek is tulajdonították: „Erdélyben Kontz József lefordította oláhra s mohón olvasta a magyart is. A fordítás dícsőségét ráfogták erre, arra, Gyűjtő Sándorra, sőt Debreczeni Mártonra is.” (ErdMuz. 1906. 455. l.) Versényi adatairól Engel Károly, aki pedig a *Békaegézharc* román fordítását részletesen feldolgozta, nem tett említést; ő már nyolc másolatáról számolt be Koncz fordításának (*Csokonai Vitéz Mihály Békaegézharcának román fordítása*: NyIrK 1959. 1–4. sz. 33–53. l.). Ezek közül egy Magyarországon, a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában található (v. ö. Dr. Baross János: ItK. 1908. 108. c. pont 15. sz.). Mint Engel megállapította: „Az ismertetett kéziratok alapján nyilvánvaló, hogy Kontz fordítása nemcsak Nagyenyed környékén, valamint a Szamos mentén volt népszerű, hanem Aradon és a Körösök vidékén is, sőt — mint ahogy ezt a debreceni kollégium példánya bizonyítja — másutt is közkézben forgott.” (I. m. 45. l.) Engel Koncz Józsi kiletére nézve is helyesbítette Siegescu föltevését (i. m. 36–39. l.). V. ö. még: Köllő [Engel] Károly: *Két irodalom megszűnésén*. Bukarest. 1984. 54–93. l.

A fordítás értékére s korabeli nagy népszerűségére rávilágít egyik másolójának előszava: „Ezen mulattató, szeszélyes s gyakran lassú mosolyt, sőt még hahotát is előidéző, az eredetit, ha fellyül is nem muló, de annak nem is sokat engedő, az oláh nyelv természetéhez, főként pedig a nemzet akkori jelleméhez alkalmazott munkácskából, egyszer, s másszor darabocskákat hallván élészóval előadva nem minden gyönyör nélkül, mindig vágytam annak egészbe írása megkaphatására.” (EPHK. 1905: 365. l.) (A másoló Siegescu szerint id. Decsy H. István kalotaszentkirályi birtokos volt, Engel szerint azonban Decsy H. (Hosszu) István volt a neve; ld. i. m. 41. l.) A másoló különben figyelemre méltón azt is megjegyzi, hogy „Egyébiránt S a t y r a, és a franczia forradalmat képezi” (ld. EPHK. 1905: 366. l.).

A fordítást először Moldován Gergely ismertette s közölte teljes egészében az *Ungaria* című folyóiratban *Batracomymachia lui Homerus* címmel. (Ungaria. Anul. IV. [1895] 304–308; 323–328; 337–339 l.)

Siegescu csupán szemelvényeket közölt a fordításból, rámutatva, hogy a fordító a sajátosságosan magyarországi vonatkozásokat hogyan igyekezett erélyekkel helyettesíteni (i. h. 366–368. l.). Siegescu tanulmányához újabb adatokat közölt Csűrös Ferenc *Csokonai oláhlul* című cikkében (Debreczeni Független Újság. 1905. máj. 21. 3–4. l.).

2. Latin fordítása

Konecz József mondja el fordítása előszavában, hogy először — talán éppen azért, hogy más nemzetiségű olvasók is érthessék — latinul kezdte el munkáját. Az elkészült húsz sort közölte is az előszóban, s Siegescu is közzétette a húsz latin hexametert (i. m. 364—365. l.).

A kísérlet azonban — a nemesi deákság viasszaszorulása idején — már nem volt időzerű; ezt maga a fordító is észrevette; ezért írta előszavában: „Ekkor eszembe jutván, hogy ezt én csak a deáku tudó emberek számára írom, belé untam és így gondokoztam:

Hogy ha olá versekbe fordítom, így az egész oláság s az erdélyi magyarságnak nagyobb része is megérti; 's mégis ez a' munkácska egyel több nyelvre lesz lefordítva ...” (I. h. 364—365. l.)

3. Áltólágos francia fordítása

Idézett munkájában Konecz említést tett Csokonai művének francia fordításáról is (ld. EphK. 1905: 364. l.). Erről nem tudunk közelebbit. Mint Engel írja: „Ami Csokonai Békaegérharcának francia változatát illeti, erről az összehasonlító irodalomtudománynak nincsen tudomása, viszont a XVIII. század második felében hosszú éveken át keringett kéziratban egy, a Csokonaiéval rokon *Batrachomyomachia* feldolgozás, amelyet nyomtatásban másodszorra 1808-ban adtak ki. Nincs kizárva, hogy Kontz erre a kiadásra céloz, amely valamilyen úton-módon a napóleoni háborúk ellenére Erdélybe is eljuthatott.” (I. m. 46—47. l.) Itt hivatkozik arra is lapalji jegyzetben, hogy az említett francia *Batrachomyomachia*-ból a *Larousse Dictionnaire Universel du XX-ième siècle* (Tome II, 371. l.) részleteket közöl.

Illusztrációi

Márton 1813-i kiadásában az I. kötet címlapját kis metszet díszíti, amelyen a Fizignátus hátán utazó egérkirály látható távcsővével.

A múlt század utolsó harmadában Debrecenben készült Csokonai művéből egy népszerű ponyvakiadás, amelyet több naiv fametszet díszít. A kiadásból jelenleg egy példány található a prágai Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében (v. ö. Szilágyi F.: *Csokonai Békaegérharcának illusztrált ponyvakiadása*. CSMűv. 379—383. l.).

A műhöz méltó művészi értékű fametszeteket készített id. Mata János 1944-ben. Kiadására, amely a gyomai Kner nyomdában készült volna, sajnos, akkor nem került sor. A dűcök a II. világháború alatt nagyrészt elpusztultak, de néhány megmaradt dűcöt is felhasználva az eredeti metszetek szellemében elkészítette a vers rajzos illusztrációit ifj. Mata János. (Ld. Csokonai Vitéz Mihály: *Békaegérharc*. Rajzokkal csinosította néhai Mata János tervei alapján ifjabb Mata János. Déri Múzeum Barátainak Köre kiadása. Debrecen, 1957.)

115. In com[item] Pálffy

Kézirata

A háromsoros saját kezű verstöredék — láthatólag fogalmazvány — annak a levélrészletnek hátlapján található, amelyen Kazinczy mondja el bírálatát Csokonainak 1792 nyarán hozzá küldött verseiről: MTAK. 3/82: 2b. A verstöredék fölött a *Tunc etiam moreris?* című másik Csokonai-töredék, ugyancsak a költő saját kezű lejegyzésében.

Hitelessége

Bizonyára töredék volta miatt nem került rá a címjegyzékekre, ahogyan párja, a *Tunc etiam moreris?* sem.

Az a tény azonban, hogy Kazinczynak Csokonaihoz küldött levele hátlapján, a költő saját kezű fogalmazványában maradt ránk, kétségtelenné teszi hitelességét. Ezt az alább sorra kerülő tárgyi mozzanatok is megerősítik.

Megjelenése

Először a HG. adta közre e forrásjelzéssel: „(Magy. Tud. Akad. 16. I. a. lapjáról.)” (II, 392. l.). E jelzet azonos az idézett Kazinczy-levél mostani jelzetével. Nyomán a FK., az ÖV.—ÖV.² s a MM. adta ki.

Keletkezése

A HG. az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek.” elnevezésű fejezetben közölte, időrendi eligazítás nélkül.

Az ÖV.² az 1804-ben írt versek közé sorolta, míg az azonos keletkezési idejű *Tunc etiam moreris?*-t meglepő módon 1792-ből keltezte.

A versek időrendjéhez a biztos kiindulást az említett Kazinczy-levél adja, amelyen Csokonai saját kezével olvasható: „Kazinczy Fer. Úr. Regmetz. — 1792”.

Azt más forrásokból is tudjuk, hogy Kazinczy és Csokonai első levélváltására 1792 nyarán került sor. (Csokonai 1803. márc. 15-én a Kazinczytól ajándékba kapott, dedikált Sulzer-kötetről írja, hogy: „Az alatta lévő Datum oly becses monumentummá teszi azt nálam, mint amilyen a 6a. Aug. 1792. küldött Kleist.” [HG. II, 766. l.].)

Mivel pedig szerintünk a töredék előtt található *Tunc etiam moreris?* Péczeli Józsefnek 1792. dec. 4-én bekövetkezett halálára íródott, a Pálffy grófról szóló vers sem lehet korábbi, sőt tárgyánál fogva is szorosan kapcsolódik amahhoz — amint bővebben lesz szó róla a tárgyi magyarázatokban.

Ilyenformán téves az *In Com. Pálffy* 1804-ből való keltezése: mindkét érintett verstöredék 1792 decemberében keletkezhetett.

A töredék címe a kéziratban így található: *In Com. Pálffy. Az I megkettőzése nyilvánvaló íráslélektani hiba: az / kettőzése válthatta ki; em.*

1. K: *hát <érzekenyen>* Az átl. szó fölé írva: *olgy kedvesen*
2. K: *dűs* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers címzettje, „Comes Pálffy”, Pálffy Károly gróffal (1735–1807), a zempléni (majd pozsonyi) főispánnal, Magyarország és Erdély udvari kancellárjával azonos (ld. Szinnyi: Mírók.). A szabadkőműves, jözeftinista főúr, aki 1789-ben a nemesi-nemzeti sérelmek orvoslása mellett foglalt állást, a tisztántúli ellenzék is reménykedve tekintett.

A hazafias érzelmű grófról Csokonai a családi hagyományból is tudhatott: atyja, Csokonai József megörököltette naplójában Pálffy Károlynak a két fiának Debrecenben 1778. júl. 24-én tett látogatását, amikor a templomokat, a Kollégiumot s a könyvtárat is meglátogatta „Igérvén a' N[emes] Városnak minden jó szolgálatyát, mint Vitzé Cancellarius”. (CsEml. 20. l.)

Versé megírására azonban egy későbbi, irodalmi vonatkozású mozzanat késztette a költőt: Pálffy Károly levélben üdvözölte Péczeli Józsefnek Debrecenben oly nagyra becsült Henriade-fordítását. Az eredetileg francia nyelvű levelet Csokonai irodalmi mestere, Kazinczy magyar nyelvű fordításban közölte az Orpheusban (1790. I. 13–14. l.). A levél nemcsak a vallási türelmet valló felvilágosult Voltaire-t dicséri, hanem a fordítás kapcsán a magyar nyelv gazdagságát is: „El-olvasván a' Magyar Henriadát, láttam hogy az Úr annak a' nevezetes nagy Embernek ideáit, a' ki nékiünk ezt a' tiszteltt Poemát adta, szerentsésen tette-átal. Meg-mutatta ezzel az Úr, melly gazdag a' mi Nyelvünk, és hogy a' ki-fejezéseknek hatáságában egy nyelvnek sem enged. Valóban egy oly munkával gazdagította-meg a' magyar Litteraturát, a' mely emelni fogja a' Haza dicsőségét, és a' mellyel minden Hazafi társainak javallását meg-érdemli. Bár még ne elégedne ez eggyel! bár minél hamarább újabb munkáit láthatnánk!” (l. h.)

A verses Csokonai nem csupán korábbi mesteréhez, Péczelihez s újabb eszményképéhez, Kazinczyhoz kapcsolódott (aki különben közölte Pálffy Károly arcképét is az Orph. I. kötetében; v. ö. KazLev. II, 549. l.), hanem a felvilágosult Voltaire-hez — s mindennekelőtt a magyar nyelvű irodalmat pártfogolni látszó Pálffyhoz.

Ez két okból is sürgősen időszzerű volt számára: Péczeli halálával egyik reménybeli pártfogóját, a komáromi Mindenes Gyűjtemény kiadóját veszítette el, márpedig neki mecénására volt szüksége, hiszen kezében Kazinczy biztatásával első kötete összeállítására készült. A Péczelit bátorító Pálffynak Debrecenben is jól csengő neve azért is kecségtette reménytel, mivel publikálásra biztató új mestere, Kazinczy is bizalommal tekintett a hazafias főúrra: az egész felvilágosult szellemű Orpheust neki ajánlotta: „Non. Phoebus. Gratior. Vlla. Est. Qvam. Sibi. Qvae. Pálffy i, praescipit. Pagina. Nomen.” (Orph. I. 3. l.)

Pálffy-nak Péczeli-hez szóló leveléről a *Tempeſti*-ben is megemlékezik Csokonai; Rozália mondja Báró Sertepertinek: „Pétzeli a' Magyar nyelv tsinosodásának Attya vólt, szép könyveit lehet olvasni. Hazánknak nem-mely nagy oszlopaí, a' kik[ne]k túl látott elméjék a' Módinál, tulajdon leveleikkél tisztelték meg őtet.” (Cs/Szín. I, 15. l.)

- 1–2. E két sor nyilvánvalón Pálffy Károlynak az Orpheusban meg-jelent, Péczeli Voltaire-fordítását köszöntő levelére vonatkozik.
2. *Nagy Magyar*: a hazafias érzelmű Pálffy Károly.
a' nagy Voltér dűsö Henriása: Péczeli Józsefnek 1786-ban Győrött megjelent Henriade-fordítására vonatkozik.

Verselése

8-as, 7-es osztású, úgynevezett „15 lábú” páros rímű sorokban íródott, amelyeket iskolai poézisoktatójának, Háló Kovács Józsefnek Aeneis-fordításából ismerhetett meg Csokonai, majd másik írói eszményképének, a füredi Horváth Ádámnak verseiből. A forma is az 1792-i év mellett szól: ugyanebben a formában írta Horváth Ádámmal című verses levelét 1792 szeptemberében.

116. Tunc etiam moreris?

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: MTA. K 3/62: 2b; Kazinczy által 1792-ben Csokonainak küldött levél mellékletének üres hátlapján; utólag kacsakaringós vonallal az egész áthúzva. Alatta az *In Com. Pálffy* szintén autográf töredéke. A két töredék között — Csokonai kezével: *Kazinczy Fer. Úr. Regmetz. — 1792.*

Más kéziratát nem ismerjük. A költő címjegyzékeire bizonyára töredék volta miatt nem került rá.

Megjelenése

Toldy nem lajetromozta Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékén, elő-ször a HG. adta közre az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek” fejezetben, a következő forrásjelzéssel: „[M. Tud. Akad. 16. sz. kézr. I./a. lapjáról.]” (II, 396. l.). Ez megfelel a Kazinczy-levele mostani, újabb jelze-tének.

A HG. nyomán közölte a FK., majd az ÖV. — ÖV.² s a MM.

A FK. már a „Kisebb műfordítások” fejezetbe sorolta, de különben ugyanúgy közölte, mint a HG., annyi eltéréssel, hogy a „Scaliger in Eras-mum” után oda tette zárójelben: „(Töredék.)”.

Az ÖV. a „Fordítások és átdolgozások” közé vette, de a cím alatt csak annyit közölt: *Scaliger*. Mivel pedig e helyen a lefordított mű eredetijé-nek szerzőjét szokta feltüntetni Vargha Balázs, arra kell gondolnunk, hogy Scaligerből készült műfordításnak vélte a töredéket. Hasonlóan járt el később az ÖV.³-ben s a MM.-ben is.

Pontatlanságból itt félrevezető hiba támadt: a „Scaliger in Erasmus” a vers latin címének forrásjelzése: a *Tunc etiam moreris?* ugyanis Julius Caesar Scaligernek (1484–1558) Erasmus halálára írt művéből vett idézet. Ezt érthette félre már a FK. is, majd Vargha, aki elhagyva magát az idézetet; csak Scaliger nevét közölte — mint szerzőt. Teljesen tévesen: a vers Csokonai eredeti műve, csupán a latin cím származik Scaligernak Erasmus halálára írt verséből.

Keletkezése

A vers keletkezését illetően eligazít a kéziratán található név (Kazinczy és évszám (1792), valamint az alatta olvasható másik töredék.

Az *In Com. Pálffy* című töredék Pálffy Károly kancellárnak készült, aki magát az irodalomban Péczeli Józsefhez írt francia nyelvű levelével tette nevezetessé; a levél, amely Péczeli Henridae-fordítását dicséri, megjelent a Magyar Hírmondóban, a Magyar Kurirban, majd Kazinczy Orpheusában is. (V. ö. Kókay 270., 315. l. s az *In Com. Pálffy* jegyzeteivel.)

Mivel a kézirat 1792 szerepel dátumként, s az irodalom halottját siratja el (a Pindus hervad, a Tempe szárad), arra kell gondolnunk, hogy Péczeli Józsefnek 1792. dec. 4-én bekövetkezett halálára készült. Ezt megérősítheti Kazinczy neve is a kéziratban: ő — ha voltak is köztük ellentétek — szintén becsülte a komáromi literátort, akércsak egész Debrecen szellemi élete; de e föltevést erősíti a Pálffy Károlyra készült egykorú verőtöredék is: a kancellár elismerően nyilatkozott Péczeli magyar nyelvű irodalmi munkásságáról.

Így joggal gondolhatunk arra, hogy a töredék Péczeli halála hírére készült, az 1792. dec. 4-ét követő napokban. Bizonyára a kéziratban olvasható dátum alapján keltezte az ÖV.—ÖV.² s a MM. is 1792-re.

Szövegkritika

Az 5. sor a kéziratban először így indult: *Sárga postái* [= hírnökeit]. Ezt áthúzta a költő, s új sorban kezdte az új megoldást.

A töredék utolsó sora után még egy áthúzott sor található.

Strjatosk óh Magyar Musák

Ez már nem a vers ritmusában készült: úgy látszik, csak prózai fogalmazvány, a folytatás vázlata.

Az *i és ő* betűk ékeztésében Csokonai e töredékében is pontot használt vessző helyett. Ezeket emendáltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin cím — kissé szabadon fordítva — lényegében ezt jelenti: 'Hát még neked is meg kell halni!'

Csokonai mélyen vonzódott a Voltaire-fordító komáromi literátorhoz, akinek — apósa, Varjas János révén — a debreceni Kollégiummal is közvetlen kapcsolatai voltak.

Péczelit dicséri a *Tempe*-di-ben is, ahol még Pálffy Károly levelét is szóba hozatja Rozáliával (ld. Cs/Szín. I, 15. l.).

Halála már csak azért is lesújtóan érinthette Csokonait, mivel föltehetően az elhunyt Mindenes Gyűjteményében akarta megkezdeni irodalmi munkásságát. A töredékben maradt verset tehát alkalmasint Péczeli halálára írta, talán azzal a céllal, hogy majd Kazinczy segítségével adja közre. Arról, hogy a megkezdett verset befejezte volna, nem tudunk: a költő címjegyzégein nem fordul elő olyan mű, amellyel azonosíthatnánk.

Péczelit végül is a *Nagy Sámuel Sanderjére* címen ismert versében siratta el, amely a Kazinczynak ajánlott Sander-kötet bevezetéseként jelent meg 1794-ben (de már előbb készen kellett lennie):

*Jer, BARÁTOM! PÉTZELIDDEL,
Gazdagítani Népedet,
Űlj üres helyére; hídd el,
Néped áldánd TÉGEDET*

(163 : 29—32. sor)

Péczeli nevéhez a kiadásban ez a lapalji jegyzet csatlakozik: „Az én Barátom [ti. Nagy Sámuel] Pétzelinek barátja volt.”

Verselése

A töredék versformája is 1792—93-i keletkezése mellett szól: rímes szapphói strofában írta Csokonai 1792 decemberében *A' Legatus* című rögtönzését és [*Nézd el . . .*] kezdetű, föltehetően Kazinczynak szóló versét. Leoninust — rímes alkaiósi versszakot — csak 1793-ban használt még a *Tempefői*-ben s 1794 júliusában a *Gróf Károlyi József* úrnak című alkalmi versében (ezt dolgozta át később a *Diétai Magyar Múza* előhangjául). E későbbi leoninusok azonban már csak a vidékies barokk ízlésnek tett engedelmények (v. ö. Juhász Géza: Cst.-tan. 346. l.), később már nem írt hasonló rímes antik versformában. Sőt ezek az 1792—93-i leoninusok is alighanem Kazinczy verstani ösztönzésének félreértésével magyarázhatók: a hozzá forduló debreceni diákköltőnek szinte kizárólag magyaros ütemezésű verseivel szemben figyelmébe ajánlhatta a Ráday-féle „két-szeres”, azaz nyugat-európai verselést. Csokonai a kétszeres, rímes-író-mértékes versek fogalmába — nem minden alap nélkül — beleérthette a rímes antik formákat, a leoninusokat is. Innen érthető, hogy a Kazinczynak szóló [*Nézd el . . .*] s az ő figyelmére számító *Tunc etiam moreris?* egyaránt ebben a formában készült. Befolyásolhatta másik mestere, Földi János is, aki eleinte híve volt a leoninizmusnak, de verstanában már elvetett (v. ö. MMusa. 1787. [XXXI.] 241 kk., továbbá: Földi János: *A' Versírásról*. Bp., 1962. 78. l.).

117. [*Nézd el . . .*]

Kézirata

Kézirata ma ismeretlen helyen.

Puky István Gesztelyben őrzött kéziratos gyűjteményében maradt fenn másolatban, onnan adta ki Csokonai másik két addig ismeretlen versével

(*Oh szegény Országunk! és Oh unalom! vad unalom!*) együtt Gulyás József: ItK. 1936: 96. l. A gyűjtemény, az ún. Gesztelyi-kódex, a II. világháború óta lappang, valószínűleg megsemmisült (v. ö. Stoll 575. sz., Szilágyi F.: CaMűv. 259 kk.).

Hitelessége

Puky kéziratoss köteté több ismert Csokonai-verset is tartalmazott, ezeket Gulyás is felsorolta (i. h. 86. l.); felsorolása szinte pontosan meg- egyezik Puky Istvánnak azzal a listájával, amelyet 1805 augusztusában küldött meg Csokonai anyjának a költő nála őrzött műveiről (ld. Cs/ÖM. I, 113–114. l.). Bizonyosra vehető, hogy Puky levelének forrása ugyanaz a kéziratoss kötet volt, amelyet Gulyás 1936-ban felezett föl s ismertetett. A gyűjteményből mindössze két olyan verset említ, illetőleg idéz Gulyás, amely Puky jegyzékén nem szerepel: az egyik az *Oh szegény Országunk!* kezdetű kurucos hangú rebellis vers, a másik pedig a most tárgyalt leoni- nus. Puky levelében is található azonban utalás e két versre: „Van még egy [!] *Dialogusa a' Szamár és Szarvas* de ennek kinyomtatását a' mo- stani és múlt század környűl alassí meg nem engedik. — olyanok van- [na]k még 2 Darab versei. — De ezek külömben-is nem olly figyelmets- ségre méltók. —” (I. h.) Az „olnyanok” bizonyosan kényes politikai tar- talomra céloz (*A' Szamár és a' Szarvas* is azért volt a maga idejében kiadhatatlan); az egyik vers minden bizonnyal a lázadó hangú *Oh szegény Országunk!* lehetett, a másik pedig a „nyomorult nép” fölemelkedés- ét emlegető, most tárgyalt versünk. Föltehetőleg a költő is kiadhatat- lannak tartotta, azért nem vette föl címjegyzékeire.

Gulyás közléséből nem derül ki pontosan, hogy Csokonai nevével volt-e jegyezve e mű: az a tény azonban, hogy az általa közölt három vers közül az *Oh Unalom! Vad Unalom!* mint hiteles Csokonai-alkotás meg- található Pukynak özv. Csokonai Józsefnéhez küldött listáján, s hogy a másik vers, az *Oh szegény Országunk!* pedig a Csokonai által ellenőrzött és kiegészített 1802-i ŰK.-on fordul elő, nem hagyhat kétséget a harmadik hitelességét illetően sem. Sőt, mivel az *Oh szegény Országunk!* egyedül az ŰK.-on található meg (úgy látszik, hogy a költőnek ez a legterjedelmesebb címjegyzéke voltaképpen a kiadás — a kiadhatóság — szempontját is mellőzve lényegében valamennyi elérhető kéziratát — a Puky-gyűjte- ményt is — lajstromozta), ennek a lajstromnak ismeretlen anyagából következtethetünk itt tárgyalt versünkre is: igen valószínű, hogy az ŰK. 91. tételeként szereplő *Kazinczi Pótsisa*-val azonos, mivel a kis leoninus — amint a tárgyi magyarázatokból kiténik — alkalmasint a fiatal költőket szárnyra bocsátó felvilágosult Kazinczyról szól. Az ŰK.-on közvetlenül az *Edgy Dámnak Quodlibetjébe való Inscriptiók* után fordul elő: e verseskék közül pedig három Puky gyűjteményében is megvolt (ld. Puky/j. 24–26.).

Az is azonosításunk mellett szólhat, hogy a cím előtt az ŰK.-on o jel található, amivel a jegyzék kizárólag verses műveket jelölt, általában anakreoni dalokat és ódákat (v. ö. Cs/ÖM. I, 226. l.): nem takarhat tehát a *Kazinczi Pótsisa* prózai tanulmányt. S megerősítheti még következteté- sünket, hogy sem előbb, sem később nem fordul elő ez a cím Csokonai kiadására szánt, illetőleg kiadhatónak vélt munkáinak lajstromán — nyil- ván politikailag kényes témája miatt.

Megjelenése

A Toldy/j. nem említi; Toldy nem tudhatott róla, mivel csak Puky jegyzékét ismerte, de gesztelyi kéziratos gyűjteményét nem. A Gulyás által kiadott másik két verset a Toldy/j. mint elveszetteket regisztrálta: az *Oh Unalom!* kezdetűről bizonyára Puky idézett leveléből tudott Toldy, az *Oh szegény Országnk!*-at pedig az ÜK.-ról ismerhette.

Első ízben Gulyás József közlésében az ItK.-ban jelent meg, 1936-ban (96. l.). Kötetben először az FK. közölte, majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Gulyás tartalmilag nem magyarázta, csupán formájára tett megjegyzést: „Toldy e verset nem említi. De Csokonai több versével együtt van e sapphicus mértéke emlékeztet a *Legatusnak* kezdettü versére, még inkább a II. 137. IV-re.” (I. h.) A „II. 137. IV.” a HG. II, 137. lapján közölt verses műve, a Sanderből fordított *Öt apróbb Intent dicadit vers* sapphói versformájú IV. darabjára vonatkozó utalás; ez azonban nem Csokonai fordítása (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 132 kk.). Szerintünk a szimbolikus versben a kiderült Tavasz „Fény”-ére megszólaló énekesmadár a felvilágosodás fényére („aiecle de lumière”) megszólaló költőket, nevezetesen Kazinczyt jelképezi, aki „kedves fiait” úgy „segíti”, hogy szárnypróbálgatásaikat, verseiket közre akarja adni, mint pl. Csokonai költeményeit a *Helikoni Virágok*-ban; 1792-ben már ezt írta válaszul Csokonai hozzá küldött írásaira: „Kérem, közöljön többeket is velem az Úr, és engedje-meg, hogy a' világ elébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni.” (KazLev. II, 285. l.) A „kirepítés” erre a közönség elé bocsátásra vonatkozhat, a fészekrakás („fészkel”-és) pedig éppen a publikációs lehetőségek megteremtésére: a *Helikoni Virágok*-ra a a folyóiratokra. A „Durva vaksággal” hevesen küzdő buzgó hazafi ezek szerint maga a felvilágosodás eszméiért küzdő Kazinczy.

A fentiek alapján e verset közvetlen válasznak tekinthetjük Kazinczy 1792-i biztató levelére, tehát keletkezését ugyanerre az évre tehetjük. Más, verstani érvek is megerősítik ezt a dátumot: rimes klasszikus formájú versekkel — az úgynevezett leoninusokkal — 1792 táján próbálkozott a költő. Gulyás József is utalt az 1792. év egyik rögtönzésére, a' *Legatus* című rimes sapphicus versre, amellyel formai tekintetben tárgyalt versünk megegyezik; ugyancsak utalt az 1792-i Sander-fordítások egyik rimes sapphicus versére is, ez azonban — mint említettük — nem Csokonai műve. A formai, verstani érvek is támogathatják tehát a belső, tartalmi érvek alapján kikövetkeztethető évszámot.

Gulyás József nem próbálta a vers keletkezési idejét meghatározni; az FK.-ban évszám nélkül jelent meg. Az ÖV.—ÖV.² Juhász Géza kronologizálása alapján 1792-ből keltezte. (Juhász kéziratossá hagyatékából kitétnék, hogy csupán formai érvek alapján döntött az 1792. év mellett.)

Szövegvizsgálat

A K.-ban nem volt címe a versnek. A FK.-ban *Nézd el . . .* címmel jelent meg, hasonló módon, kezdő szavait téve címül, közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.: [*Nézd el . . .*]. Mi is ezt a megoldást követjük.

Csak a Puky-féle másolat, illetőleg Gulyásnak ebből készült szöveg-kiadása ismeretes.

A Gulyás által közölt Puky-féle másolat szövegén némi emendálást végeztünk:

1. A Sz-ben az *el* után nincs *veszsz*; em.
2. Sz: *segíti* em.
4. Sz: *reptli* em.
6. Nem lehetetlen, hogy az ItK.-beli *veszekszik* az eredetiben *verekszik* volt.
8. Az ItK.-ban a sor sajtóhibával: *nyomorult*; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a keletkezést tárgyalva kifejtettük: a jelképes vers föltehetőleg Kazinczynak szolt: a „durva vakság”-gal hadakozó hazafi a felvilágosodás eszméit terjesztő Orpheus szerkesztője lehet; a „valahára” megokosuló „nyomorult nép” emlegetése a fiatal költő derűlátását tükrözi, aki nemcsak a „józan gondolkodás”-t — a felvilágosult szabadgondolkodást — szívta magába Kazinczy folyóirataiból (az Orpheus mellett a kassai Magyar Museumból is), hanem a társadalmi radikalizmus rousseau-i eszméit szintén.

1. *filoméla* (gör.): fülemüle, csalogány.
2. *kiderüle Fénnyre*: a mondat alanya nem a *filoméla*, hanem a *Tavas* (voltaképpen a *jött* után a kötőszó értendő).

A Csokonai szellemi fejlődésében oly fontos kő a vers korábban nem részesült kellő figyelemben. Vargha Balázs elsősorban antiklerikális művet látott benne: „A népet kell kiragadni a klérus karmai közül” (ItK. 1953: 147. l.). Sötér István árnyaltan, értékéhez méltón elemezte (ld. Werth. 192–193. l.).

Verselése

Mint volt róla szó, leoninusokban; rímes szapphói versszakokban íródott; a kor e divatos versformájával 1792-ben próbálkozott meg a költő, később maga is túlságosan mesterkéltnek érezhette. A már említett *A' Legatus*-on kívül szintén 1792-ben kezdte el a szapphói strófákban írt *Tunc etiam moreris?* című töredékét. A következő évben, a *Tempe/ói*-ben ugyan a főhős rímes alkaioesi strófával főzi le Csikorgót, a fűzfapoétát, de Tökkelopi jelenlétében (ld. Cs/Színsm. I, 66–67. l.), mivel — mint Juhász Géza írja — „az elmaradt mágnes-izlésnek főképp a leoninus felel meg” (Cs-tan. 346. l.).

A *Tempe/ói*-beli rímes alkaioesi vers egy részletét — igazolásul a mágnes-izlésről hallottaknak — beleszóttte 1794 júliusában egy főurakat üdvözlő alkalmi versébe: a *Gróf Károlyi József úrnak* címen ismert óda második szakasza, „Az élő nyelven tett köszöntés”, szintén rímes alkaioesi formában készült. Amikor 1796-ban a *Diétai Magyar Múzs*a elé verses köszöntőt illesztett a Pozsonyba gyűlt mágnesek üdvözlésére, már nem írt új verset: voltaképpen 1794-i alkalmi leoninusát használta föl némi átalakítással (v. ö. az előző két költemény verstani jegyzeteivel).

118. Epitaphium Marci

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 1ab. Saját kezű kézirat, alkalmasint tisztázot. Más kézírata nem ismeretes. A vers voltaképpen a *Futtába készült versetskék* összefoglaló címet viselő sorozat első darabja.

Megjelenése

Csokonai a *Futtába készült versetskék* darabjait nem vette föl kiadásra szánt művei jegyzékére, de a sorozat magyar nyelvű verseit (*A' Legatus*, *A' Kovátsi út*) számon tartotta (ld. Kesj. N° 6°: 48., 49.), sőt ezeket 1793-i veretisztázatába is beírta, nyilván a kiadás szándékával (ld. TF. 77b, 78a). A latin nyelvű verseket azonban nem lajstromozta, bizonyára azért, mert latinul írt műveit általában nem vette föl köteteibe.

Toldy csak a fentebb említett két magyar nyelvű verset regisztrálta (ld. Toldy/j. 36., 37.), bizonyára a TF. alapján.

Először Oláh Gábor tett említést a *Futtába készült versetskék* két latin nyelvű darabjáról „A debreceni ref. főiskola könyvtárának levéltárában” őrzött kézirat alapján (ld. Oláh: CsLat. 8. l.).

Először a HG. adta közre ezzel a jegyzettel: „A debr. koll. nagykönyvtár ily című kötetéből: »Csokonai V. Mihály h-kovácsi legatus korában frott négy rendbeli verse. H-Kovácsi. 1792.[*] Eredeti kézirat. Jelzete: R. 556. 5.» (HG. II, 307. l.) (Ez nyilvánvalóan azonos az Oláh által említett kézirattal.)

A későbbi kiadások a HG.-hoz hasonlóan a *Futtába készült versetskék* című sorozat verseit az összefoglaló cím alatt közölték, azzal az eltéréssel, hogy a sorozat latin nyelvű darabjait külön választották: a FK. ezeket egyáltalán nem közölte, Vargha Balázs kiadásai pedig a latin nyelvű versek között hozták, Muraközy Gyula formahű magyar fordításával (ld. ÖV.—ÖV.², MM.).

Mivel Csokonai maga külön, önálló versként tisztázta le *A' Legatus* és *A' Kovátsi út* szövegét verseinek 1793-ban kiadásra előkészített gyűjteményébe, indokoltnak látezik, hogy a *Futtába készült versetskék* valamennyi darabját önálló műként közöljük, megjegyezve, hogy az eredeti kéziratban az öt vers arab számokkal meg van számozva.

Keletkezése

A versek dátumaiból kiderül, hogy 1792. dec. 24. és 26. között keletkeztek, részben „Biharról Kovátsiba” menet (ld. *A' Kovátsi út*), részben Kovátsiban, mégpedig Hegyközkovácsiban s nem a bihari Pusztakovácsiban, mint többen gondolták. A 3. számú vers (*A' Legatus*; eredeti címén: *Egy vatsora felett a' borozás közben*) pedig jól mutatja (tekintetbe véve a karácsonyi dátumokat is), hogy a költő bizonyára legációban járt az említett helységben. Ezért írta már 1904-ben Oláh Gábor: „1792-ben, legáció alkalmával két latin verset kanyarít: *Epitaphium Marci* és *Valedictoria cum bene precatione*.” (I. m. 8. l.) Az eredeti kéziratokban a vers alatt pontos keltezés: d. 26° Dec. 792.

Csokonai 1792 decemberi legációját igazolja a debreceni Református Kollégium Levéltárának nyilvántartása is (ld. Dispositio Priv[atorum] Praecept[orum] eorumque discip[ulis] 1744–1751. item Disp[ositio] ad Festos 1763–1792.) Ezek szerint Csokonai 1792 karácsonyán [Hegyköz] Kovácsiban volt légátus (v. ö. CsEml. 31., 551. l.).

Ismerős helyen járt itt a költő: Debrecen nagy nevű püspöke s a Kollégium kiváló tehetségű professzora, az 1786-ban elhunyt Szilágyi Sámuel oda vonult vissza betegsége után, s ott is temették el udvarháza kertjében. A jeles professzor fia, ifj. Szilágyi Sámuel (vagy másik fia, Szilágyi Mihály) lehetett az a „Tekintetes Ur”, akinek a költő a cím alatt olvasható sorok szerint verseit ajánlotta:

„[Put]tába készült[te] [versest]k[é]k, melyeket itten léteben .....
üdtt éazve egy, a' ki ezt [ti]szta szívvel ajánlja a' Tekintetes Urnak magával
együtt.”

A sorozat 5. darabja szintén megerősíti e föltevését:

B o r o s t y á n o s M u s á d, e t e k é l y s z i l - á g i
Músd, kérem, vegye jó néven n
SZILÁGYI! —

Szövegvizsgálat

A *Futttába készült versestékék* cím alatt a költőnek az egész ciklusra vonatkozóan ez a megjegyzése olvasható:

„Jollehet:

Non omnes arbusta (sont[1]) iuvant humilesq[ue] [= humilesque] myricae.
Virg. Ecol. 4. v. 2. —”

A HG.-ban tévesen *arbusta* van, s a későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.², MM.) ezt átvették. Vergilius nevének németes *Virg.* rövidítését Vargha Balázs kiadásai *Verg.*-re változtatták.

A K-ban a vers fölött arab számjegyű 1-es olvasható.

A vers disztichonokból áll, s ennek megfelelően minden második sora bekezdéssel íródott; a kiadások azonban ezt nem vették tekintetbe: minden sort egy vonalban kezdenek.

1. A szójáték alapjául szolgáló *Musica* és *Musa* a K-ban — kiemelésképpen — alá van húzva. A HG. a két szót dőlt szedéssel közölte, az ÖV.—ÖV.² és a MM. azonban nem jelzi a kiemelést.
2. A sor első szava fölött a K-ban ékezet van: *Á*. A HG. is így közölte, a többi kiadás azonban nem vette figyelembe az ékezetet.
A *Musaeque* és a *Musica* ugyancsak alá van húzva a K-ban. A HG. e szavakat is dőlt szedette, a *que* kötőszót is, pedig a K-ban ez nincs aláhúzva. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. nem alkalmazott kiemelést.
3. A K-ban a *Musa* szó aláhúzva; a HG. dőlt szedéssel emelte ki, a többi kiadás nem alkalmazott kiemelést.
5. A K-ban a sor második szavának csak első, v betűje olvasható a lap sérülése folytán: a szó az előző oldal őrszavából fejthető meg. A harmadik valamint az utolsó a lap sérülése miatt csak részben olvasható. Gulyás József a sort később így próbálta kiegészíteni: *tu vero monitus discere puer* (Ca-tan. 26. l.) Ennek megfelelően em.
6. K: *fuge (quae) A Musis* a K-ban aláhúzva, a HG.-ban dőlt szedéssel kiemelve. A többi kiadás nem emelte ki a szót.

7. A K-ban a *Marcum* aláhúzással kiemelve. Ezt a szót a HG. sem emelte ki, a hozzá hasonlóan a többi kiadás sem.
8. *Marcum* A K-ban aláhúzva; a HG. dőlt szedéssel emelte ki, a többi kiadás nem alkalmazott kiemelést.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Vergilius-idézet fordítása: „Nem mindenki szeret cserjét, sem alacsony bozótost.” Célzás a rögtönzések csekélyebb irodalmi értékére.

A vers címe magyarul: Marcus sírfelirata.

A mondabeli dalnok versbe szedett története voltaképpen mély költői önvallomás az öntudatra ébredt tizenkilenc éves poétától: tudja, érzi, hogy a költészet végzetét fogja jelenteni.

Gulyás József szerint „Ovidius és Cicero sorsára való célzást tartalmazó tréfás vers” (Cs-tan. 34. l.). Ovidius valóban verseit okolta száműzetéséért, s Cicerót is végül meggyilkolták szónoklatai által ostromozott politikai ellenfelei.

5. E sorhoz Gulyás József a következő párhuzamot idézte Vergiliusból: „discite iustitiam moniti (Aen. VI. 620.)” (i. m. 26. l.). A vers magyar próza fordítása:

„Marcus sírfelirata

(: az az hogy nem tudom biz' én kinek hívták— :) valamiféle görög embernek [a sírfelirata], akit a valachok a *muzsika* miatt öltek meg, mivelhogy remek sípja volt s nem akarta nekik önként odaadni.

A Muzsikát és a Múzsát szerelem fűzi egybe, és a *Múzsai* névből lett maga a *Muzsika* is. Engem, Marcust, a Muzsika, Nasót pedig a Múzsá veszejtette el: mindkettő végzetes híveire. Te valóban okulj és tanulj fiam [a példákából]: a múzsaák társaságában kerüld, ami nem kívánatos. Marcus Cicerót ékes szólása és csiszolt stílusa, engem, Marcust, nyájas [szavú] sípom veszejtett el. Menj! [ti. az arra járó a sírtól tovább.]

1792. dec. 26-án.”

119. A' Kovátsi út

Kézirata

A *Futtaba készült versek*ek című rongált állapotú autográf kézirat 2. verse: DebrK. R. 565. 5: 2a (K₁). Később a verset önállóan is letisztázta a költő *Kovátsi út* címmel: TF. 78 a (K₂). Azonos címmel, jelentéktelen eltéréssel ez a szöveg került a CQ. tisztázatába is: 38. l. (K₃). Föltehetőleg Toldy is ezekből az Akadémiai Könyvtárban őrzött kéziratokból ismerte; jegyzékén ugyanis önálló versként fordul elő: „36. A kovácsi út. — Hallá kend, bácsi! van-e még jó messze Kovácsi? . . .” (LXXXIX. h.)

Csokonai kéziratjegyzékei közül a saját kezű Kcsj. a „N° 6' Mások' írása” kötetben így említi: „49. A' Kovátsi út.” Lajstromozta még a költő halála után összeállított Kcsl. is a N° 5. nyalábban.

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem fordul elő, de az, hogy tervezett kötete anyagában 1793-ban letisztázta, bizonyítja, hogy korábban foglalkozott közreadásával. Később bizonyára mint irodalmilag jelentéktelen alkalmi rögtönzést hagyta el kiadási terveiből.

Első két sorát a Csokonai és Bessenyei állítólagos találkozásáról szóló anekdotába ágyazva Tóth Béla közölte *A magyar anekdotatár*-ban (II, 171. l.). 1917-ben ugyanezt a két sort némileg más szöveggel szintén sajtóhagyomány alapján közölte Harsányi István és Gulyás József is, Toldy jegyzékére hivatkozva: „6. A kovácsi út.

- Hallja-e kend bácsi! van-e még jó messze Kovácsi?
- Menjen az úr (vagy: Menjen öcsém) szaporán, még ma eléri korán.

Csokonai e párversét Toldy a *lajstromában* 36. szám alatt említi, a költemény iskolai idejéből való kiadatlan zsengei között.

E rövid párbeszédet nem írott forrásból közöljük, hanem mint a debreceni diákok ajkán ma is élő tréfás jellegű kérdést és feleletet, amelyről némelyek nem is gondolják, hogy az először és iskolatársuknak, Csokonai-nak, ajkáról hangzott el“ (ItK. 1917: 65. l.). Magát az egész verset a hiteles debreceni autográf kéziratból a HG. adta közre (II, 306. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV. — ÖV. 2, MM.

A HG. óta valamennyi kiadás közös cím alatt közli a *Futtába készült verseteskék*-nek mind az öt darabját, noha Csokonai kéziratjegyzékei s tisztázatai bizonyítják, hogy önálló versnek tekintette a rögtönzés egyes darabjait. Mi ennek megfelelően önállóan közöljük.

Keletkezése

Tóth Béla anekdotája szerint Csokonai Bessenyeit fölkeresve Pusztakovácsiba menet rögtönözte a verset, pontosabban annak csak első sorát, mivel a másodikat már — legalábbis az anekdotában — Bessenyei vágta rá válaszul. Így őrizi a vers keletkezését a hagyomány szinte napjainkig.

Ezzel szemben a valóság az, hogy Csokonai 1792 karácsonyán legációban járt Kovácsiban — csak hogy nem Bessenyei falujában, Kovácsi pusztán, hanem Hegyközkovácsiban! „Futtába készült verseteskéi” az autográf kézirat szerint e legáció útján készültek, 1792 decemberében; tárgyalt versünk pontosan december 24-én.

A többi „futtába készült” rögtönzés, a „vatsora felett, a’ borozás közben” sikerített *A’ Legatus* vagy a Szilágyi nevére kiöltött rígmus (*Seu Laurusági*) arra mutat, hogy a legációval együtt járó vidám poharazgatás szülöttei e versek. E versecskéről azonban pontosan megírja a fejszövegben, hogy Biharról Kovácsiba menet „gyalogjába” rögtönözte „a’ hegy alatt”.

A versben előforduló másik bihari helységnév: Csátár (Hegyközcساتár) pontosan megjelöli a verses rögtönzés születési helyét: Nagyváradtól északra mintegy 15 kilométerre van Bihar község, ettől néhány kilométerre keletre Csátár, északkeletre pedig Hegyközkovácsi az Érmelléki hegység alatt. Ezért írhatta Csokonai, hogy „a’ hegy alatt” faragta versét,

Biharról Kovácsiba menet. Nincs hát semmi köze a versnek Bessenyei remetebarangjához, a Berettyóújfalu határában levő Kovácsi pusztához.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a tréfás rögtönzésben előforduló Kovácsi nevét tévesen Kovácsi pusztára (*Pusztakovácsi-ra*) magyarázva kapcsolta a hagyomány Bessenyei személyéhez a játékos leoninus megemlékezését; ezt a tévedést terjesztette tovább Tóth Béla anekdotája. Kovácsi pusztá, Bessenyei remetemagányának helye a versben említett Bihar községtől legalább 70 kilométerre nyugatra van, s különben is hihetetlen, hogy a fiatal legáció diák, ha csakugyan a bihari remetével találkozva rögtönöznie volna a versét, ezt meg ne említette volna a rigmus fejszövegében, ahol egyébként pontosan megnevezte keletkezésének helyét és körülményeit.

A vers párbevezédes jellegét a költő első kézirata is jelzi: a *K.* a *Kérdés*, a *F.* *Felelet* rövidítése.

A megírás idejét pontosan feltünteti az autográf kézirat: 1792. dec. 24.

Szövegekritika

Az eredeti kéziratban nincs címe a versnek, a címjegyzékeken — mint láttuk — *Kovácsi út*, illetve *A' Kovácsi út* címmel szerepel. A kiadásunk alapjául szolgáló tisztázatlan *Kovácsi út* a címe, Toldy jegyzékén *A kovácsi út*. Mi is pótoltuk az autográf Kcsj. szerint a hiányzó, de ide kíváncskozó névelőt.

A hiányos autográf kéziratnál (*K₁*) jobb helyesírású az erről készült autográf tisztázott (*K₂*). E változatban a második sor elején / . betű áll: nyilvánvalóan a „felelet” rövidítéseként. A CQ. (*K₃*) az előbbin alapul.

A hiányos *K₁* szövegével szemben a kiadásra letisztázott *K₂*-t tekintjük főszövegnek, a *K₁*-et pedig főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük:

2.

*Biharról Kovácsiba való által menetelenben gyalogjába készült vesetékék,
mellyeket a' hegy alatt faragtam. 24^a Dec.*

K. Hallá kend Bátsi! van-e még jó messze Kovácsi?

F. Szent Pál (:NB. nem sült Apostolok lova:)

sánta lova még még mehel arra, tova.

Erre Bihar; mennyen, de elébb lova jól ki pihennyen,

Merre Diofa-határ láttatik, arra Osatár.

[Az] Hegyek allyába . . . [gá]zolja magában

Erre kövesse szagát: várja Kovácsi magát.

24^a Dbris [= Decembris]

Megjegyzendő, hogy Vargha Balázs kiadásai az ÖV.-tól a MM.-ig *Biharról* alakot közölnek a fejszövegben, holott már a HG. is helyesen közölte a ragot, amely így világosan jelzi, hogy nem a megyéről, hanem a Bihar nevű helységről van szó.

Mint volt róla szó, a *K₁* szövege rongálódott, ezért az 5. sor csak részben olvasható. A HG. ezt a sort így közölte:

A Hegyek aljában [sánt] gázolja magában.

Úgy látszik, a HG. kiadói a *K₁* alapján egészítették ki, ha nem is egészen

pontosan. Vargha Balázs viszont így közölte kiadásában a kérdéses sort:

A hegyek aljában . . . . gázolja magát.

(ÖV.² I, III. 1.; MM. II, 62. 1.)

Nem vette át tehát a HG. kiegészítését, mivel — nem ismerve a K₂ szövegét — fiktívnek vélte e lényegében hiteles pótlást.

Az viszont elképzelhető, hogy a K₁-ben — Csokonai korábbi gyakorlatának megfelelően — még *A* névelő szerepelt a *Hegyek* előtt, s csak Kazinczy hatása alatt írt a K₂-ben *Az* névelőt a *H* elé, mivelhogy tervezett kötetét Kazinczy pártfogásával akarta közreadni (v. ö. a *Trocheus lábakon* s a *Nagy Sámuel Sanderjére* megfelelő jegyzeteivel).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Tóth Béla így adta elő a történetet:

„Biharvármegyében járván Csokonai Vitéz Mihály, eszébe jutott, hogy illenék meglátogatnia Bessenyei Györgyöt, az érdemes öreg litteratort, ki már pusztakovácsi birtokán remetéskedett az időben.

A gyalogszerrel utazó postának jókora vargabetűt kellett csinálnia, hogy eljusson a babéros aggastyánhoz. Már fél napig talpalt; és aggódni kezdett, hátha el is tévedt. A félreeső úton nem járt senki, a kitől kérdezősködhetett volna.

Végre felbukkanik egy paraszt bundás öreg ember.

„No, csakhogy van útmutató, gondolja magában Csokonai. És rákiált az atyafira, — még pedig versben, szép leoninus hexameterben, mert a postának mindig ritmuson, kádencián jár az esze:

— Hallja-e kend bácsi, messzé van-e Pusztakovácsi?

A bundás ember meg legott visezávág neki, leoninus pentameterrel:

— Menjen az úr szaporán, még ma eléri korán.

Csokonai elálmélkodik a hevenyében verselő paraszton; de csakhamar kitalálja, hogy ki lehet a bundás öreg.

— Bessenyei! kiáltja örvendő, és lekapja a süvegét.

— Te meg, öcsém, nem lehetsz más, csak Csokonai Vitéz Mihály! felel az öreg, és ölelésre tárja karját.” (I. h.)

Láttuk, hogy 1917 körül a debreceni Kollégiumban már anekdotikus háttérrel elvesztve élt a rígmus a diákok ajkán.

Színhagyomány alapján jegyezhetette le a sárréti Szűcs Sándor is *Népi legendák Csokonairól* című írásában: „Egyszer nyakába vette a poros utat [Csokonai], hogy Pusztakovácsiban meglátogassa Bessenyeit, a bihari remetét, akit személyesen még nem ismert. A bakonszegi határban megszóllított egy embert, ezt a leoninus hexameterben formulázott kérdést szegezve neki: »Hallja-e kend bácsi, messzi van-e Pusztakovácsi?« Leoninus pentameterben kapta meg a választ: »Menjen az úr szaporán, még ma eléri korán.« Eppen Bessenyei volt a kérdező. Örömmel ismertek egymásra. Ez már így alighanem legenda.” (Alf. 1965. 11. sz. 48. 1.)

Csokonai és Bessenyei neve nélkül, a bihari tájba illesztve s egy debreceni diák személyéhez kapcsolva elevenedik meg a történet a Bihar megyei Szabó Pál előadásában: „Újfalun [= Berettyóújfalun] keresztül vezetett a gyula—szalonta—debreceni országút [. . .]

Persze nem mindenki négylovas hintóval járt ezen az úton. A debreceni diák például gyalog ment Újfalun túlra, Kovácsiba. Már esteledett, mire Újfaluba ért, és hányaveti rigmushab kérdezett meg egy parasztot:

— Bácsi! Messze van-e még Kovácsi?

Mire a paraszt válaszolt, szolgálatkészen:

— Ballagjon az úr szaporán, még ma oda is ér korán!

Se szeri, se száma a derűs, hasonló eseteknek. Írókat, költőket adott ez a táj az országnak, hogyne termett volna itten rímeket faragó diák, meg versekben beszélő paraszt! (Szabó Pál: *Szülföldem, Biharország*. H. n., é. n. [Bp., 1967.] 62–63. l.)

Itt már elvesztette klasszikus időmértékét a leoninus és közönséges rímes magyar versesé alakult. E följegyzésben az a különösen érdekes, hogy a bihari születésű író szülföldje eleven hagyományából jegyezte föl a történetet.

Ugyancsak élő szájhagyományból, a Szabó Pál által idézett szöveggel ismerte Z. Szabó Piroksa, a bakonszegi Bessenyei emlékmúzeum gondnoka, a helybeli születésű írógató asszony: „Bessenyei meg a kis szolgája, Pali, Pelbárt Pali, mentek be Berettyóújfaluba. Pali hátán nyersbőr volt, vitték eladni, vadászásból.

Jött egy úrféle ember szembe sebes-kutya-kocogva.

Az úrféle rájuk szól:

— Bácsi, messze ide Kovácsi?

Mire Bessenyei ráfelel, ő is versben:

— Lépegessen szaporán — odaér ma jó korán.

Az úrféle, aki nem volt más, mint Csokonai, menten megölelte:

— Bessenyei!

— Te meg, öcsém, nem lehetek más, mint Csokonai Vitéz Mihály!

A történetet még is mondogatják Bakonszegen.”

(Szóbeli előadás alapján lejegyezte e kötet sajtó alá rendezője 1968. ápr. 20-án.)

Pelbárt Pálról, a történet egyik szereplőjéről Z. Szabó Piroksa úgy tudta, hogy nagyszülei: Horváth József és Korponai Sára ezermélyesen is ismerték. (*Bessenyei György Bakonszegen* címmel egyéb helyi Bessenyei-történeteit közölte a PIM Évkönyve is: 1962: 135–141. l.)

Meg kell jegyezni, hogy fél évszázaddal Tóth Béla előtt már fölbukkant az anekdota egy „népies beszély” részeként a Kalauz című lapban (1857. okt. 24. 17. sz.), a somogyi Kovácsiba helyezve, s innen már természetes volt további útja, hogy ne Csokonai, hanem a somogyi Berzsenyi legyen: az anekdota versben felelő hőse (ld. Vargha Balázs: *Berzsenyi Dániel*. Budapest, 1959. 76. l.).

De ismerünk olyan történetet is, amely a Buda környéki Nagykovácsihoz kapcsolta Bessenyei és Csokonai állítólagos találkozását, sőt még a székelyföldi Csik megyébe is eljutott egy változata (ld. Szilády Zoltán: *Egy újkeletű legenda*: NÉNy. 1935: 226. l.).

Ezeknek az anekdotáknak a magja kétségkívül Csokonai játékos 1792-i rögtönzése, amely — Harsányi és Gulyás följegyzése szerint — még 1917 körül is élt szájhagyomány révén a debreceni diákok között. Játékosága, patlogó rímei megmagyarázzák népszerűségét. Annak viszont, hogy éppen Bessenyeihez kapcsolta a hagyomány, első sorban az volt az oka, hogy a Bihar vidékén, Debrecen környékén élő anekdota hagyományozói ott találtak Kovácsi nevű helységet, s köziemert volt a költőnek Bessenyei iránti vonzalma és tisztelete is (v. ö. MM. II, 868. l.).

A több változat az ország több Kovácsi nevű helységével magyarázható.

Azt már tisztáztuk, hogy Hegyközkovácsról s nem Pusztakovácsról van szó a versben, s így főhőse sem lehet Bessenyei (bár még Horváth János is ezt írta a versre utalva: „Tudjuk, hogy egyszer meg is látogatta a bihari remetét; talán 1792-ben.” [Csok. 31. l.]).

Alighanem csak valamelyik útbaigazítójának szavait szedte versbe unalmában a legációba poroszkáló költő a divatos leoninus disztichonokban.

Kéziratunk lezárása után jelent meg A. Molnár Ferenc összefoglalása az anekdota vándorlásáról: *Egy Csokonai-anekdota háttere és változatai* (Ethn. 1978: 109–118. l.). Ugyanő Móricz Zsigmond tollából is idézte az anekdotát, az író 1923-i elfeledett írásából: Új Tükör. 1980. 10. sz. 14–15. l.

1. *Hallá* (táj.): Hallja.

Kovácsi: Hegyközkovácsi.

2. *Szent Pál adta lova*: az Apostolok lova, azaz a vándor lába.

3. *Bihar*: nem a vármegye, hanem a Nagyváradtól északra levő község neve

4. *Csatár*: falu, Bihar községtől keletre.

5. *Az Hegyek aljában*: az Érmelléki hegyek alatt.

Verselése

A korban divatos rímes leoninus disztichonokban készült.

120. A' Legatus

Kézírata

Saját kezű összövege: DebrK. R. 556. 5: 2a_b (K₁); a *Futóba készült versetsek* 3. darabja. Később ezt is letisztázta Csokonai, akárcsak a ciklus 2. versét, a *Kovácsi út-at*, amelynek közvetlen szomszédságában található a tisztázat: TF. 77b (K₂). Ezen alapuló másolata: OQ. 38a (K₃).

A költő kéziratleltárai közül a Kesj. említi, ahol a „N° 6° Mások' írása” című kötegben 48. sorszámon található, A' *Legatus* címmel. A halála után összeállított KcsI. a N° 5 kötegben leltározta: „9. A' *Legatus*” Közel egykorú másolata megtalálható *Más* címmel a Barla Szabó-gyűjteményben: Dérim. 162b: 40. l. (K₄). Ennek szövege megegyezik a Csokonai kézírataiból ismert szöveggel. „51^a Nota”-ként szerepel a kiskunhalmasi Nyári Bálint-ék.-ben (Thorma János Múzeum. 3667. sz. 135. l.) (K₅). E másolat érdekessége, hogy „Minden Apostol” helyett utolsó sorában „*Péter Apostol*” olvasható. Megtalálható Sebestyén Gábor „Elegy-bölegy” című másolatgyűjteményében is, cím nélkül: OSzK. Oot. Hung. 696: 13b (K₆). (A szöveg szájhagyomány alapján kerülhetett lejegyzésre itt is: a 2. sorban *akar* helyett *szeret* áll.)

Toldy a K₂ s a K₃ kéziratból ismerhette: a Toldy/j. A *kovácsi út* után, a 37. helyen említi: „A legátus. — A legátusnak poharába töltösn...”

Megjelenése

Csokonai élmjegyzékein nem fordul elő, de azt, hogy — legalábbis kezdetben — gondolt a vers kiadására, bizonyítja 1793-i kötettervének letisztított anyaga, amelybe a *Követei út*-tal együtt fölvette. A tervezett kötet nem jelent meg, később pedig már bizonyára nem tartotta eléggé éretteknek ezeket az alkalmi rögtönzéseket a kiadásra szerzőjük.

Toldy csak a vers első sorát közölte; a teljes szöveg először 1865-ben jelent meg nyomtatásban Varró Sándor *Csokonai egy ismeretlen költeménye* című cikke függelékében (VasUjs. 1865. 41. sz. [okt. 8.] 516. l.). A Csokonaival jó barátságot tartó karcagi Varró család leszármazottja ebben az írásban ismertette a család hagyatékából a költőnek *Kedves Úr! hogy tegnap gyomrunk jól meg tele* kezdetű játékos versét [Varró Sándornak]; e szövegközlése végén — külön megjegyzés nélkül — található tárgyalt leoninusunk *Saphó mértékére* címmel. Kötetben először a HG. adta közre a debreceni autográf fogalmazvány alapján a „Vegyes, szintén kiadatlan versek” sorában (II, 307. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.¹, MM.

Keletkezése

Keletkezésének körülményeire a *Futúba készült versetskék* adataiból következtethetünk: Hegyközkovácsiban végzett legációja során rögtönözte ezt a verset is a költő 1792 decemberében. A K₁-ben címül ez olvasható a vers fölött: *Egy vatsora felett a' borozás közben*. A versben szereplő *legátus* maga a legációban járt költő.

Keletkezésének időpontjáról a K₁ pontosan tájékoztat: 1792. dec. 26-án, tehát a karácsony másodnapján szolgálatot tevő legátus tiszteletére adott lakoma közben keletkezett.

Szövegvizsgálat

A K₁-ben a már idézett egész mondat szerepelt a vers címe előtt. A tisztázásban A' *Legatus* címet használta Csokonai, kéziratjegyzékein hasonló képpen: a K₁-on a magyarosabb A' *Legátus* alakban fordul elő. A kiadások a HG.-tól fogva nem önálló versként közzétették, hanem a *Futúba készült versetskék* összefoglaló címe alá sorolva. Mi a költő kiadására szánt tisztázata és kéziratjegyzékei alapján önálló versnek tekintjük.

Ismert lejegyzései lényegükben megegyeznek, csak helyesírásban s néhány írásjelben térnek el. Főszövegül Csokonai autográf tisztázata (K₂) vesszük, szövegváltozatként pedig közzöljük az eredeti szöveget (K₁):

Egy vatsora felett a' borozás közben.

A' Legátusnak poharába töltöm,

A' ki jó kedvet akar adni költőn:

Egybe jó pap lesz, hegyi bort ha kóstol,

Minden Apostól.

26* Dör. [= Decembris]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gulyás József egy hasonló latin nyelvű leoninussal hozta összefüggésbe — talán nem minden alap nélkül: „A legátusról szóló versében a latin mondás hatása érzik: *Post sumptum vinum loquitur mea lingua latinum. Si bibo bis vel ter, sum qualibet arte magister.*” (Cs-tan. 27. l.)

A tréfás rögtönzés megszületésébe talán belejátszott a *legátus* szó játékos etimológiája is: *lé* [azaz: leves — vagy: bor, ital] tart szolgát, nem *hus*”. (V. ö. Varró Sándor: *Csokonainak egy ismeretlen költeménye*. VasUjs. 1865: 515. l.)

3. Egybe (nép.): rögtön, tüstént.

jó Pap lesz: a legátus még nem kész pap, csak papjelölt, teológus, de ha a bortól megoldódik a nyelve, jól tud papolni, szónokolni.
hegyi bor: érmelléki, hegyközi bor, amivel a költőt legációk helyén, Hegyközkovácsiban is kínálhatták. A *hegyi* bort említi *Zöld Ferenz*, *kék Ferenz*, *T[óth] Ferenz* kezdetű tréfás versében is Csokonai:

*Hegyi bor, kerti bor, Józsa bor,
Mind, mind, mind bor.*

(ÖV². I, 25. l.)

4. Apostol: a latin *legatus* szó görög megfelelője: 'küldött'.

Verselése

Rímes szapphói versszakban íródott, mint ugyanekkor tájt *Tunc etiam moreris?* című töredéke s *Nézd el . . .* kezdetű kis politikai verse.

Dallama

A Nyáry Bálint-énekeskönyv „58^a Nota”-ként közli, s mivel előtte és utána is énekelt versek, dalszövegek találhatók, föl kell tételeznünk, hogy poharazás közben, afféle bordalként ezt is énekelték. Dallamát, „Ad Notam” jelzést azonban mindeddig nem ismerjük.

121. Valedictoria cum bene precatione

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 2ab. Saját kezű kézirat, esetleg fogalmazvány. Más kézírata nemi ismeretes. A *Futtaba készült versetskék* 4. darabja.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem szerepel; a *Futtaba készült versetskék*-ből Toldy csak A' *Legatus* és A' *Kovácsi út* című, magyar nyelvű darabokat lajstromozta (ld. Toldy/j. 36., 37.), nem a debreceni kézirat, hanem bizonyára a TF. 1793-i tisztázata alapján.

A *Futtába készült versetek*k két latin nyelvű darabjáról először Oláh Gábor tett említést a saját kezű debreceni kézirat nyomán (ld. Oláh: *CsLat.* 8. 1.).

Első ízben a HG. adta közre, a debreceni kéziratból, a *Futtába készült versetek*k sorozatában (II, 307. 1.). A FK. a latin nyelvű verseket nem közölte, az ÖV. — ÖV.² s a MM. pedig ezeket — Muraközy Gyula formahű magyar fordításával — a latin nyelvű művek közé sorolta, megtartva az összefoglaló magyar címet.

Mivel Csokonai a *Futtába készült versetek*k magyar nyelvű darabjait önálló versekként akarta közzéadni, indokoltnak látezik, hogy a latin nyelvű darabokat is önálló művekként vegyük fel kötetünkbe, annál is inkább, mivel a sorozaton belül önálló címmel szerepelnek.

Keletkezése

Mint a *Futtába készült versetek*k dátumaiból kitűnik: 1792 karácsonya körül készültek — tárgyalt versünk a végén olvasható „27^a Dbris” dátum szerint pontosan december 27-én — Hegyközkövesében, ahol Csokonai legátusként szolgált az ünnepeken (ld. a 119. vers jegyzeteit).

A tréfás vers bizonyára házigazdájának s vendéglátójának, Szilágyi Sámuel professzor fiának, ifj. Szilágyi Sámuelnak vagy Szilágyi Mihálynak mulattatására készült.

Szövegvizsgálat

Voltaképpen disztichonokban fródott, amit a kézirat a páros számú sorok bekezdésével is jelez. A HG. s a későbbi kiadások minden sort egy vonalban kezdték.

1. A sor második szava a K-ban valamivel nagyobb alakú betűkkel kiemelve.
5. A közbevetett figyelmeztető szöveg a K-ban alá van húzva.
6. A lapelji sor a lap sérülése folytán a K-ban hiányos; a HG. emendálása szerint pótoltuk.
8. K: *TIBI*, (<dent>)
10. A közbevetés a K-ban aláhúzással van kiemelve.
13. A keletkezés a K-ban aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fordított szórenddel ellentétes értelmű mondatot adó ún. „rákversek” (a hátrafelé járó rákról) divatosak voltak még a XVIII. és a XIX. században is. *Egy híres rákvers* címmel Tóth Béla is közölt egyet (ld. *A magyar anekdota*knos. Budapest, é. n. II, 196. 1.).

- 13—14. A *tristia funera* kifejezést Gulyás József (Cs-tan. 25. 1.) Vergilius. *Georgica*-jának e sorával vetette egybe:
exportant tectis et tristia funera ducunt. (IV, 256)
A vers magyar prózaafordítása:
„Jókívánság jóakarató fohászkodással

Olvasd végig rákverseimet türelmes szívvel, olvasd végig; így ugyanis csupa jó kívánságot olvasol. A skorpió legveszedelmesebb a farka végénél; így, ha végétől visszafelé olvasod ezeket, rossz kívánságokat fejeznek ki.

Jól figyelj! Most következnek a rákversek!

Ezt a derék főt a sír (a temető) gyászos zokogásai kerüljék el s ne a Múzsák; a zord halál, s ne a kegyes sors. Vidámságot s ne gyászt adjanak neked az egek jó istenei; adjanak tapsokat (sike-
reket) s ne szomorúságot.

Ha visszafelé olvastatik, átkokat ad ki. P. o. [Példának okáért]: A kegyes sors s ne a zord halál, a Múzsáknak s ne a sírnak (a temetőnek) gyászos zokogásai kerüljék el ezt a derék főt. Neked gyászt és nem tapsokat stb.

December 27-én."

Verselése

Dieztichonokban íródott.

122. Seu: Laurus ági

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 2b. Saját kezű kézirat, esetleg fogalmazvány. Más kézírata nem ismeretes. Voltaképpen a *Futtaba készült versetskék* utolsó, 5. darabja.

Megjelenése

A korábbi kiadások nem vettek róla tudomást; először a HG. közölte, de nem önálló versként, hanem a *Futtaba készült versetskék* anyagában. Hasonlóképpen járt el a FK., azzal a különbséggel, hogy a sorozat latin nyelvű darabjait nem közölte; az ÖV.—ÖV.² s a MM. szintén a HG.-t követte, de a latin nyelvű verseket különválasztva adta közre.

Keletkezése

Az, hogy a rögtönzés a *Futtaba készült versetskék* része, önmagában is mutatja, hogy Csokonai 1792-i karácsonyi legációja idején készült. Ezúttal a keletkezés a helysére is pontosan utal: „*Sig [natum]. Kovácsi. d. 28° Decembria. 1792.*

A korábbiakban már volt róla szó, hogy Kovácsi a Bihar megyei Hegyközkovácsival s nem a Bakszhez melletti Pusztakovácsival (Besenyei György egykori lakóhelyével) azonos. (A *Magyar életrajzi lexikon* [Budapest, 1969] tévesen írja, hogy Pusztakovácsiban hunyt el id. Szilágyi Sámuel, s tévesen tulajdonítja neki A jól elrendezett mezei gazdasági oktató kézikönyv [Pozsony, 1789.] fordítását is: azt fia, ifj. Szilágyi Sámuel fordította.)

muel fordította magyarra [ld. Szinnyei: Mírók], aki verseket is írt s elkezdte fordítani Milton *Paradise Lost*-ját (ld. DebrK. R. 607/24). Arról is volt szó, hogy a községben állt a neves debreceni professzor, Szilágyi Sámuel családi fészke. Csokonai az 1786-ban elhunyt professzor valamelyik fiánál vendégeskedett, alkalmasint ifj. Szilágyi Sámuelnél, aki — mint láttuk — fordítgató literátus ember volt. Ezt a föltevést megerősíti, hogy Csokonai a versbeli *Szilágyi*-nak „*Borostyános Musá*”-ját, azaz borostyán koszorúval övezett művészt említi. (Minderről bővebben a tárgyi magyarázatokban lesz szó.)

Voltaképpen a *Futóba készült versetskék*-et lezáró ajánlás.

Szövegkritika

A vers fölött címszerűen ott áll *Seu: Laurus ági* Ezt a HG. s a FK. is közölte, az ÖV. — ÖV.² s a MM. azonban indokolatlanul elhagyta.

1. A K-ban a *Borostyános* aláhúzással ki van emelve: a HG. s a többi kiadás e szót nem emelte ki.

A K-ban *Musád*, a kiadásokban — a FK.-t kivéve: *Műszád*. A *szil-ági* (a *Borostyános* ellentétéként) a K-ban szintén ki van emelve aláhúzással; a HG. s a FK. dőlt szedéssel ki is emelte e szót, a többi kiadás nem.

2. K: *Musád* A kiadásokban — a FK. kivételével —: *Műszád*.

K: *SZILÁGY* A HG.-ban *SZILÁGY*. A későbbi kiadásokban: *SZILÁGYI*. Az utóbbi alak indokolatlan: id. Szilágyi Sámuel (s az ő nyomán egy ideig bizonyára a család is) *Szilágyi* alakban használta nevét (ld. pl. a *Vollér úrnak Henridsa*. Pozsony, 1789. címlapját). A *Szilágyi* alak a szójáték tiszta rímét is elrontja.

A vers alatti keltezés rövidített első szavát Vargha Balázs kiadási föloldva, *Signatum* alakban közli. A sorozat alatti aláírást — *Mich: Csokonai mpr.* — a HG. és a FK. közölte, a későbbi kiadások elhagyták.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Asztal fölötti tréfás rögtönzésnek látszik, mint a kézirat többi darabja: a társaság „*Szilágyi*” nevű tagjának nevére kellett írni bravúrból verset rögtönöznie a költőnek. Mivel pedig „*Borostyános Musá*”-t említ a vers, arra kell gondolnunk, hogy író, költő volt a megverselt személy maga is. Ilyen nevű fróról Biharban abból az időből egyről tudunk: ifjabb Szilágyi Sámuel, a *Voltaire*-fordító református püspöknek, id. Szilágyi Sámuelnek fia akkoriban Hegyköz-Pályiban élt: onnan keltezte levelét Kazinczynak pl. 1790. dec. 24-én (l. KazLev. II, 130–132. l.), s 1802-ben is ott élt még (l. uo. 479. l.). Szilágyinak — aki Bihar és Szatmár megye táblabírája s a bihari egyházmegye segédgondnok volt — két németből készült prózafordítását ismerjük (ld. Szinnyei: Mírók. XIII, 910–911. h.), több műve — pl. idézett Milton-fordítása — pedig kéziratban maradt.

Hegyköz-Pályi néhány kilométerre van csak Hegyköz-Kovácsitól, ahová Csokonai legációba ment 1792-ben. Igen valószínű tehát, hogy ifj. Szilágyi Sámuel nevére készült a tréfás rögtönzés. (Noha egy másik lehetőség is számba jöhet: ifj. Szilágyi Sámuel 1802-ben kelt levelében említi

Szilágyi Mihály nevű öccsét, aki akkor Kovácsiban lakott (ld. KazLev. II, 479. l.); ő szintén literátus ember lehetett, amint Csokonainak 1793-ban hozzá írott leveléből is kitetszik (ld. MM. II, 777–779. l.).

A cím ben a *Seu: Laurusági* jelentése: 'Avagy (másként): Laurus áci'. A *Laurus* a babér latin neve: ezzel koszorúzták a versenyek győzteseit, pl. a költőket. Voltaképpen a *laurus-ág ~ szil-ág* tréfás szójátékára épül az egész kis epigramma.

1. *Borostyán* Az örökzöld növényből szintén kitűntető koszorúkat fontak a győzteseknek.

szil-ági A szilfa (*Ulmus*) ágáról van szó (erről a fáról kapta nevét a családnak is nevet adó egykori *Szilágy* megye). A záradékban a *Sig- [natum]* jelentése: 'jegyezte, aláírta'.

Verselése

Páros rímű tizenkettősből íródott, a Csokonaira oly jellemző tiszta, homonim rímmel.

123. [A mezei gyönyörűségről]

Kézirata

Az 1–17. sor autográf tisztázata (fogalmazványai): Szpróz.: 11b (K₁); a 18–76. soré idegen kéz másolatában: K 672/I, 30ba (K₂).

Az 1–17. sornak megvolt egy másolata Kaszás Sándornak ma Túróc-szentmártonban, a Matica Slovenskában levő másolatgyűjteményében is (ld. Figy. X [1881], 231. l.) (K₃).

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem fordul elő: bizonyára befejezetlensége miatt.

Az 1–17. sort először Abafi Lajos adta közre *Csokonai kiadatlan költeményei* című tanulmányában, 1881-ben (ld. a Figy. idézett helyét).

Ennek alapján közölte a HG. a „Szétszórtan megjelent versek” sorában (II, 144–145. l.); s külön, [Törödéek.] címmel adta közre a K₂ szövegét az „Eddig ismeretlen költemények. Törödékek” című fejezetben (II, 394–395. l.).

Később Gulyás József *Csokonai-versek egybeillesztése* című tanulmányában fölvetette a két törödéke összetartozásának lehetőségét: „A Harsányi–Gulyás Csokonai-kiadásában több törödékekben maradt verse van (részint már kiadott, részint kéziratban maradt szövegek), amelyek egyikét-másikat össze lehet illeszteni. Pl. a II. kötet 144. l. levő (*Mezei gyönyörűségről*) összeilleszthető a II. 394. lapon lévővel. Versmértékük [!]: 8, 8; 9, 8, 8, 9, rímképletük: aab ccb. A 144. lapon kezdődő rész az eleje, a 394. lapon kezdődő a vége.” (ItK. 1938: 405. l.)

Gulyás föltevése szerint egybeillesztve először a FK.-ban jelent meg. A későbbi kiadások közül az ÖV. — figyelmen kívül hagyva Harsányi és Gulyás tanulmányát s a FK.-t is — *A mezeti gyönyörűségről* címmel külön veresként közölte a K₁ szövegét (ÖV. I, 191. l.), míg a *Töredékek* 1. darabjaként a K₂ szövegét adta ki. Az ÖV.² s a MM. már a FK. szerint egybeillesztve adta közre a két töredéket. Kéziratok hagyatékában Juhász Géza úgy látta, hogy az autográf lejegyzésekben ránk maradt 1—17. sor készült később (ezt nevezi ő „II. rész”-nek, míg a K₂ másolatát „I. rész”-nek: „Bár a szótagezám és strofaépítés azonos, van különbség a két töredék közt, mégpedig nem jelentéktelen. A II. rész 3. és 6. sorában továbbmegy Cs. [= Csokonai], mint még az *Arankához* írt versében: itt már csak a *egy szevas k i n r i m e t* használ. Ennek az első részben még nyoma sincs; azt 1792 őszére tehetjük legtöbb joggal, amikor a Sander-kötet verseit fordíttatta...” (JGK.) Majd ezt teszi még hozzá: „Az I. rész nem kelti azt a hatást, hogy töredék lett volna; a kézirat megsérülése tette azzá. De a II.-on ilyesminek semmi jele: Cs. láthatóan ezen a lapon fogott bele, s abbahagyta a 3. vsz. végső soránál.”

Ehhez először azt kell megjegyeznünk, hogy Nagy Sámuel Sander-fordításának verseit nem Csokonai fordította (ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132 kk.); másodsor: mivel a K₂ szövege a kézirat sérülése, illetőleg hiányossága folytán elején és végén egyaránt töredékesen maradt ránk, nem foglalhatunk állást abban a kérdésben, hogy a teljes másolat hiányos szöveget (töredéket) vagy befejezett művet tartalmazott-e. A K₂ sérülése folytán azt sem tudjuk eldönteni, hogy milyen sorokkal kezdődött ez a másolat. Ilyenformán bizvást tartalmazhatta kezdésként a K₁-en fennmaradt 17 soros szövegrészt is, amely tartalmilag sokkal inkább a vers elejére kívánczik. Azt viszont, hogy a K₂ szövege sem teljes, tehát töredék, bizonyítja a lap alján található *Az egyszer őrszö.*

Az lehetséges, hogy az 1—17. sort a költő utóbb írta (szerintünk: fordította) le, de ez nem jelenti azt, hogy e részlet a versnek (a fordításnak) is utóbbi részét alkotta.

Keletkezése

A fiziko-teológiai szemléletű vers(fordítás) akkoriban keletkezhett, mikor a költő jó barátja, Nagy Sámuel, lefordította Heinrich Sander hasonló szemléletű természetrajzi munkáját (*Az istennek jósága és bölcsessége a' természetben*, Sander Henrik után. Pozsony és Komárom, 1794.), amelynek versbetéteiről korábban azt tartották, hogy Csokonai fordításai.

1793-nál később e mű aligha keletkezhett, mivel 1794-ben Csokonai már messze túljutott a fiziko-teológia világképén (ld. például *Az Atom* [II.] gondolatmenetét). Így is alapos gyanúnk van arra, hogy nem eredeti munka, hanem fordítás, alkalmasint németből, bár forrását eddig nem sikerült megtalálnunk.

Az 1793-i keletkezés mellett szól az is, hogy autográf töredéke *A Csókók* tervezetét tartalmazó füzetecskében maradt fenn.

Kéziratok hagyatéka szerint Juhász Géza a K₂ szövegét 1792 őszéről keltezte, a K₁-ét viszont — az érintett rimtechnikai okokból — 1793-ra, „a *Tempefői* befejezése és az olasz fordítások közt”-i időre tette (i. h.).

A Juhász időrendjét követő ÖV.² s a MM. 1793-as évszámmal közölte a FK. szerint összeillesztett két töredéket. Szerintünk mindkét töredék nagyjából egy időben, 1792 végén vagy 1793 elején készülhetett.

Szövegkritika

A versnek nincs címe a kéziratos töredékekben. A kiadásokban használatos címe Abafitól származik, aki *Töredék. A mezei gyönyörűségről* címmel tette közzé. Mi is megtartjuk ezt az utólagos címet, amely már átment az irodalmi köztudatba.

A K_1 modernizált helyesírású szövegének csak tartalmi értékű eltéréseire utalunk; a K_1 – K_2 nem jelöli egyértelműen az s ő hosszúságát, ezért Csokonai ejtismódjának megfelelően szükség szerint vesszőt tettünk a pont helyére az őkezesben, anélkül, hogy erre külön utalnánk.

Mivel a 18. sorral kezdődő másolatban csak a 20., 26., 32., 37. 38., 43., 63–64. és 70. sorban van központozás, értelemszerűen pótoltuk, illetve javítottuk, figyelembe véve a kiadásokat. A vers sem a K_1 -ben, sem a K_2 -ben nincs versszakokra bontva, bár nyilvánvalóan hatsoros strófaból áll. A versszakokra bontást elvégeztük, ahogy a kiadások is, bár azok a kéziratok sortördelésére általában nem voltak tekintettel.

3. K_3 : *szív*,
4. K_2 : *a boldog helyekre*,
5. K_3 : *mezőségekre!*
7. K_3 : *pedig Úram!*
8. K_2 : *Roj Munkáid*,
9. K_3 : *tölts*,
13. K_1 : *illatozik Jav. ebből: illatoznak*
14. K_1 : *játszadozik Jav. ebből: játszadoznak*
15. K_1 : *minden <ják> ág*,
 K_2 : *ágt!*
16. K_1 : *múlatatja em. a K_2 szerint.*
17. K_1 : *sziklándztatja. a K_2 szerint em.*
26. K_2 : *mezőbbe A k utólag beszorítva. Ezt az eddigi kiadások nem vették figyelembe.*
33. K_2 : *elménkel em.*
53. K_2 : *egy [= egyy]*
55. K_1 : *fiúvetskeis A következő sor szerint em.*
63. K_2 : *nep em.*
72. K_2 : *Hogy <tsendesen> Az áth. szó fölé írva (más tintával): az embert*
76. K_2 : *Őrszóként a lap alján Az egyszer Nem biztos, bár igen valószínű, hogy e vers folytatására utal. A kiadások eddig nem közölték.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers szinte iskolapéldája annak az ún. fiziko-teologikus szemléletnek, amely oly jellemző volt a XVIII. századi Európára (ld. Szauder: ItK. 1969. 4. kk), s amelynek a magyar irodalomban is számos képviselője volt. Csokonai fiatalkori lírájának nem egy darabja e fiziko-teologikus szemléletben gyökerezik (ld. Szauder i. h. 11 kk). E szemlélet nyoma versünk mindkét részletében fölismerhető (*Te pedig, Úram, szívünkbe* /

Munkáid' szemlélésünkre / Egy Mennyei hev örömet tölt. S még határozottabban jelentkezik a másik töredékben: A' mit láttunk, 's a' mezőbe/ Mint ugyan annyi grádúson / A mindeneknek Okához / És Teremtő: Fő Urához / Vezetetett Lelkünk azokon . . . Itt pontosan – szinte klasszikus formában – arról a „scala naturae”-ról, a természeti jelenségek Istenhez vezető láncolatáról olvashatunk, amely a XVIII. század európai irodalmában bukkan föl s válik gyorsan népszerűvé (v. ö. Szauder i. h. 4–5. l.).

A finalista fiziko-teológiai irodalomnak az a tétele is világosan megtalálható e versben, hogy az egész teremtés, annak logikusan megtervezett, bölcs épülete az emberért van: *Oh milyén boldog az ember, / Kinek hasznát hajt Föld Tenger stb.* A fiziko-teológiai irodalom eredményeit – különösen Young és Hervey nyomán – Csokonai szerencsésen ákaszta ki korai leíró költészetében: *Az Estve, Az Álom* első kidolgozásaiban (v. ö. Szauder i. h. 13. l.). *A mezei gyönyörűségéről*-ben azonban egészen közvetlen formában nyilatkozik meg a fiziko-teológia szemlélete, ahogyan a barátja, Nagy Sámuel által készített Sander-fordításban. Sander művei igen jellegzetes termékei a fiziko-teológiai felfogásnak (ld. Szauder i. h. 20. kk.), amelynek a felvilágosodás német irodalmában különben is számos képviselője volt. Csokonai e versében sokkal tételesebben szólal meg a fiziko-teologikus szemlélet, mint ahogyan ő azt fejlődésének bármelyik korszakában is vallotta volna: a versnek szinte tételes teleologikus szemlélete kelti azt a gyanút bennünk, hogy voltaképpen fordítás (amire talán baráti vagy tanári biztatás vehette rá). E gyanakvásunkat megerősítik a töredékek nagy kezdőbetűvel írt főnevei (*a' Mezőt . . . , boldog Helyekre . . . , A Békák . . . , Lelkünk stb.*), amelyek föltehetőleg a német minta sugallatára íródtak így. A fiziko-teologikus szemlélet egyik fő képviselője volt a német irodalomban Barthold Heinrich Brockes (1680–1747), akinek *Irdisches Vergnügen in Gott* című versiklusa ennek a még vallásos, de már új, korszerű természeteszemléletnek jellegzetes költői terméke. E versiklus némely darabja formailag is igen közel van Csokonai verséhez. Számos párhuzamos helye közül itt csak egyet idézünk:

Alles redet jetzt und singet
Alles tönet und erklinget,
Gott, von deiner Wundermacht!
Wem ist jetzt dein Heil verborgen?
Jeder Tag erzählt's der Nacht
Und die Nacht dem andern Morgen. — stb.

(*Irdisches Vergnügen in Gott.* Von B. H. Brockes . . . In Auswahl herausgegeben von Heinrich Stiehler. Leipzig. 6. n. 53. l.)

Verselése

Szenci Molnár ritmusában s az általa is kedvelt ún. rövidebb Balassi-strófában íródott, föltehetőleg kész dallamra, énekésre szánva.

Versképlete: 8a 8a 9b 8c 8c 9b. Hasonló strófákkal már Csokonai iskolai versében is találkozunk (az *A Poëta leg kissebbért is meg haragszik e a Musa velát mori* képlete: 9a 9a 8b 9c 9c 8b; v. ö. Cs/ÖM. I, 461, 510. l.).

Juhász Géza a him- és nőírnék alkalmazásáról írva Csokonai költészetében, azt a megjegyzést tette, hogy „*A mezei gyönyörűségéről* a rímelés jóvoltából világosan elválasztható egy ugyanilyen formájú töredéktől”

(CsVers. 66. l.). Kéziratok hagyatékából derül ki, hogy a 3. és a 6. sor „egyszavas kírimeit”-re (hímrimeire) gondolt, ezen az alapon — mint láttuk — a nálunk első helyen közölt autográf töredéket (K₁) vélte valamivel későbbinek. Ez a megkülönböztetés azonban — mint volt róla szó — nem indokolt. A kéziratokban a vers nincs stórfákra tagolva, bár a sortördélés jelzi a versszakokat.

A K₁ és a K₂ sortördelése megegyezik: ez volt a költő eredeti sortördelése; a K₂ ennél egyszerűbb tördelést alkalmaz, de meghagytuk, hogy jelezzük ezzel is a két töredékből összeillesztett vers nem egészen homogen jellegét.

124. Rátz Sámuelhez

Kézirata

Nem maradt kézirata, a költő kéziratjegyzékei azonban említik: a Kcsj.-n a „N° 5° Magam Purizáltjai” köteggben a 16.: *Rátz Sámuel Úrhoz*. Ugyanitt a „N° 11° Rongyosok” köteggben is előfordul — föltehetőleg a vers eredeti kézirata: 17. *Rátz Sámuelhez*.

Megjelenése

Rátz Sámuelnek *A' borbélyi tanításoknak első darabja* (Pesten, 1794.) című könyve elején jelent meg Anyos Pál és Földi János hasonló célzatú alkalmi versei után. A címjegyzékek tanúsága szerint későbbi kötetben is ki akarta adni Csokonai: az EK.-on így fordul elő: „CLVIII. Rátz Sámuelhez. *Revideálni.*”; az 1801-i Vázlatos kiadásterven *Rátz Sámuelhez*, illetve *Rátz S. Orvos Könyve* címmel olvasható. Az 1802-i UK.-on így található: „– 99. *Doctor Rátz Könyvére.*” (A – jel azt jelzi, hogy alkalmi versről van szó.)

A Mfj.-en először az Ódák közé sorolta a költő (5. 15.), majd átsorolta az Alkalmatosságra valók közé: 5. 15. (*Rátz Sámuel Úrhoz.*).

Az AV. első tervezetén nem található, az idegen kéztől származó AV/t₂ azonban lajstromozta: 14. *A' híres Rátz Sámuel Úrhoz*. Az AV/t₃-ban szintén a 14.: *Rátz Sámuel Úrhoz*.

Az EK.-on ott a „*Revideálni*” megjegyzés: átdolgozására azonban aligha került sor: az AV.-ben található módosítások a sajtó alá rendezőktől eredhetnek.

Kötetben először az AV.-ben jelent meg (174–176. l.). Későbbi kiadásai: Toldy (8–9. h.), Kföldy (II, 179. l.), HG. (I, 284–285. l.), FK., EPM., ÖV.–ÖV.², MM.

Toldy ezt írta róla: „Első versezete, mely tudtomra nevét a közönség elébe vezette: »Broughton religiói Lexiconára«, inkább e munka, mint a maga ajánlására jelent meg; így a Rátz Sámuelhez írott epistolon is, melyet ez maga tűzött »Borbélyi Tanításai első kötete elébe.« (XX–XXI. h.)

Toldynak abban is igaza van, hogy nem önmaga népszerűsítésére írta művét Csokonai: voltaképpen neve is csak rímzőként került a versbe,

nem úgy, mint Ányosé és Földié, akik még hivatali állásukat is föltüntették: „Írta Ányos Pál, első Remete Sz. Pál Rendén lévő Szerzetes.”, illetőleg: „Földi János Ns. Sz. Kir. Szatmár-Németi Város' Orvosa.”

Keletkezése

A kor szokásához tartozott, hogy — gyakran a könyv írójának fölkérésére — egy-egy költő ajánló verset írt a megjelenő mű elé. Mint volt róla szó, a kiadvány Csokonaién kívül még Ányos Pál és Földi János üdvözlő verseit közölte; az utóbbiak versei azonban voltaképpen nem e könyvhöz, hanem Rácz Sámuelnak két korábbi munkájához készültek; Ányoséről ezt mondja a lapalji jegyzet: „Ezek a' versek íratlak 1778-dik esztendőben, mikor a' Szerzőnek Orvosi oktatása másodszer ki-jött Posonyban, és Kassán, Landerer Mihálynél”; Földiéről pedig azt olvashatjuk: „1789-dik esztendőben a' könyv-szerző tiszteletére az olvasóhoz a' physiologiájának ki-adásakor.” (A jelzett mű pontos címe: *A physiologiának rövid sommája*, melyet a magyar olvasóknak hasznokra kiadott Rácz Sámuel . . . Pest, 1789.)

Csokonai ebben az alkalmi versében Rácz Sámuelban mindenekelőtt a magyar nyelvű egyetemi oktatás egyik úttörőjét üdvözlí. Ányos verse elsősorban Rácz Sámuel orvosi érdemeit emelte ki:

Le-fiztetted, hidd-el, nagy részét adódnak
Mellyel adós voltál Anya Országodnak;
A' midőn éltető szerekkel segített,
Kitől magad előbb életedet vetted.

Azután — némileg túlzó lojalitással — Mária Teréziát dicséri az orvosi kar felállításáért s az egyetemnek Budára helyezééséért; a lapalji jegyzet Rácz Sámuel úttörő érdemeit emeli ki a magyar nyelvű oktatásban: „Leg-előbb a' Borbélyokat a' belső nyavalyáknak orvoslására közönségesen a' Budai Universitásban tanítani kezdette a' Könyv-szerző 1777. esztendőben, Novembernek első napján. Ilyen Tanítások ennekelőtte Magyar Országban soha sem voltak.”

Földi időmértékes verse is elsősorban Rácz Sámuel nyelvművelő érdemeit dicséri:

. . . ki Bontzolás-t-is,
Testünkben magyaros névén nevezve
Minden részt, Magyarúl először íra

. . .

A neves orvostudósról, aki 1777-től már magyarul adott elő a budai egyetemen, s akinek már 1772 óta jelentek meg magyar nyelvű munkái, Kazinczy is megemlékezett 1790-ben a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének frott levelében: „Nem minden ember érzi azt, mennyire hevűl fel még a' hidegebb vérű, szemérmesebb, bátortalanabb Hazafi is a' vetélkedésre, midőn látja, hogy itt is, amott is támad eggy, a' ki Könyveinknek számát szaporítja. [. . .] ha a magyar nyelv hozzattatik-bé [. . .] szemléltetést fogunk előmenni a' tanulásban, Magyar teemetéink Magyar nevelőket kapnak, 's a Mesterségeinkben és Tudományokban olly

szerentés virágzásra lépünk, mint a' millyenre Német-Ország lépett, minekutánna a' ki-holt Római és az idegen Frantzia Nyelvtől el-állott, 's tulajdon nyelvéen kezdette írni könyveit.

E' tésznek el-érésére pedig el-múlhatatlanul 's mindenek felett az kíván-tatik-meg, hogy az Oskolákban Magyar Nyelven taníttasson az Ifjú-ság. Melly annyival könnyebben meg-eshetik, mivel már ekkoráig-is sok Ma-gyar könyveink vannak, a' szükségesekeket pedig Tanulttjaink el-készíteni ké-szek lesznek. — *Él Dugonits; Él Rátz, Él Horányi!*" (I. h. II., 416—419. l.) (Figyelmet érdemel, hogy Hajnóczy József többek között szintén Dugo-nicsra és Rátzra hivatkozik, amikor alkotmánytervezetében a magyar nyelv irodalmi érettsége mellett érvel; ld. Benda I, 86. l.)

Csokonai bizonyára jól ismerte Kazinczy levelét, hiszen annak nem egy gondolata ott visszhangzik *A magyar nyelv feléledése* című prózai munkájában is. De föltehetően más, személyes szálak is fűzték Rátz Sámuelhoz.

A budai egyetem jeles orvosánára 1782-ben *A borbélyágnak eleji* címmel kiadta annak a Jacob Joseph Plencknek munkáját, akivel Csokonai atyja, Csokonai József seborvos is levelezett (ld. CsEml. 24. l.). Igen valószínű, hogy Rátz Sámuel közelebbi kapcsolatban volt Csokonai Józseffel is, s így a költő már a családi házban hallhatott érdemeiről.

Közvetlenül Weszprémi István debreceni orvostudós s annak veje, Földi János ösztönözhatték verse megírására: Weszpréminek Magyar-ország és Erdély orvosairól írt életrajzi gyűjteményében (*Succinta Medi-corum Hungariae et Transilvaniae*), a III. kötet előtt szintén jelentek meg üdvözlő versek: többek között Varjas János professor s Hunyadi Ferenc debreceni lelkész, a későbbi szuperintendens tollából. Weszprémi jól ismerhette Rátzot, Földi pedig maga is intézett hozzá verset, amelyben az anyanyelvén író tudóst ünnepelte.

Rátz Sámuel munkája 1794-ben jelent meg (Fereneci szerint november-ben; ld. 46. l.), de Csokonai verse alatt pontosan ott áll keletkezésének (vagy elküldésének dátuma): „Debretzen 9-dik Jan. 1793.” Így minden-képpen 1793 legelején keletkezett.

Szövegvizsgálat

Rátz Sámuel könyvében cím nélkül fordul elő a vers, fölülte ez a megjegyzés olvasható: „HARMADIK ÍRÁS, 1793-dik eszten-dőben A' KÖNYV-SZERZŐHÖZ.”

A címjegyzékek közül az autográf EK.-on s a Vkt.-en egyaránt *Rátz Sámuel*hez a vers címe, az ugyancsak autográf kéziratleltárak közül a Koej. N° 11^a-én szintén így olvasható, míg a N° 5^a-ön *Rátz Sámuel Úrhoz* a vers címe, s ugyanígy található az autográf Műfajjegyzéken is. A későbbi kiadásokban általánossá vált hosszabb címe: *A' híres Rátz Sámuel Úrhoz*, az AV.-ben jelent meg először; ez a cím azonban föltehe-tőleg nem Csokonaitól ered, hanem a kötetet sajtó alá rendező barátaitól. Illei Takács Károly, a kötet gondozója ugyanis 1805. aug. 10-én cím nél-kül, kezdő sorával említi a verset Kiss Imrének: „Hát az: *Örvendez a Magyar Haza*, hová fog helyezettődni?” (Ld. CsEml. 217. l.) Megerősíti föltevésünket, hogy a nem autográf AV/t₂-n fordul elő első ízben az AV. által is használt hosszabb cím. Juhász Géza az EK.-on található eredeti címmel közölte a verset (EPM 282. l.); mi is visszaterünk ehhez a címhez.

Kézirata nem maradt; nyomtatásban viszont két változatát ismerjük: az első Rácz Sámuel idézett könyvéből, a második az AV.-ből. Az utóbbi már a költő halála után, az ő ellenőrzése nélkül jelent meg (ld. Illei Takács idézett levelét). Illei Takács Károly többek közt ezt írta Csokonai debreceni barátainak a versről: „Egy két Syllaba hibázik azon sorb[an].” (Ld. CsEml. 217. l.) A hiányzó „Syllabák” a 12. sorra vonatkozhatnak, ahol csakugyan megzökken a sor egy hiányzó szótag miatt:

*Hogy a' Beszréd [!] jellegeket jellyül-múló havassa
Azokat a' Magyar térre vissza-hangoztassa.*

A dőccenőt aztán az AV.-ben a kötet gondozói ki is igazították, betoldva a hiányzó szótagot:

Vissza hangoztathassa.

Kijavították az előző sorba becsúszott sajtóhibát is: a *Beszréd-et Beszkéd* [= Beszkid]-re változtatva — sőt ennél tovább mentek, s — indokolatlanul — átférték az egész sort:

*Hogy a' Beszkédnek felhőket
megtetéz ő havassa,*

Mindez azért fontos, mert kitűnik belőle, hogy az *Alkalmatosságra írt versek* gondozói nem Csokonai valamely javított példányából vagy kéziratából dolgoztak, hanem a Rácz Sámuel könyvében megjelent szövegből, s azon — mint láttuk — a hibák kijavításán túl önkényesen változtattak is.

Bizonyosra vehető, hogy az eredetileg 15 szótagos hosszú sorokat is — talán azért, mert nem fértek a laptükörbe — az AV. gondozói tördelték át 8/7 szótagú sorpárokba. Éppen ezért mi főszövegül megtartjuk a Rácz Sámuel könyvében megjelent szöveget az eredeti sortördéssel, csak a nyilvánvaló sajtóhibákat javítva ki, variánsként pedig itt a jegyzetekben közöljük az AV. szövegét, amely — önkényes változtatásaival — a későbbi kiadások alapja lett.

11. Sz₁: *Beszréd* em.

22. Sz₁: Kp. n. em.

26. A Sz₁-ben a *Csokonai* név után vessző, s m. k. [= maga kezével] rövidítés olvasható.

Az AV. szövege:

XV.

A' híres Rácz Sámuel Úrhoz.

(Készült 1793b. és kinyomtatódott Im e' Könyvben: A' Borbelyi Tanításoknak Első Darabja, melyet kiadott Rácz Sámuel, 's a't. Pesten. 1794. 8.)

*U r a m ! örvendez a' magyar
Haza, hogy a' mostani
Eskuláp' Fijait hallja
Magyar hangon szólni;*

- Hogy görög módí ruháját
 Híppokrates letette,
 'S magyar köntösré váltotta,
 's már azt is megszerelte.
 5 Galénus már Pestet lakja,
 szolván Magyar nyelven a',
 Hangzik a' Dunának mind két
 partjain Avicenna —
 'S mikor a' Magyarok ekképp'
 Örömköt kiöntik,
 Akkor az Úr' érdemeit
 szolják 's Nevét köszöntik. — —
 Zengjed Vizek' nagy Királya
 díséreteit Annak,
 10 Ki szájába tiszta magyar
 hangot adott Hofmannak:
 Hogy a' Beszkédnek felhőket
 megtetéző havassa,
 Azokat a' magyar Térre
 Vissza hangoztathassa.
 Külömben, nem árt azoknak
 Semmi időhaladék;
 Kivált, ha, a' milyen az Úr,
 Olyan lesz a' maradék.
 15 Hullatni jog a' Magyarság
 örömkönnyek' záporát,
 Azzal öntözvén egy igaz
 Magyar hazafi' porát.
 Míg Magyar leszel, és a' Magyar
 Míg Búrhádot szereti:
 Megmarad az Úrnak neve,
 Megmarad díséreti.
 Én pedig kérem az Urat
 Kedves Hazám' képében, —
 20 Kinek igaz híve leszek
 Éltem' egész rendében,
 Légyen kedves az Úr előtt
 Nemzetem' dísósége. — —
 Minden igaz Hazafinál
 A' legnemesebb vég e'
 'S tiszteletemnek e' tsekély
 Jelét végye kedvesen;
 Nyujtja ezt egy igaz Magyar,
 Egy Hazafi' szívesen,
 25 Míg Magyar vérrrel buzognak
 Élet ere ágai,
 Hazájának, és az Úrnak
 Híve lesz Csokonai.

(AV. 174—176. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers jegyzetében Toldy ezt írta: „Rácz Sámuel, 1776 óta orvos-tanító az egyetem mellett, a gyakorlati gyógytudományt a sebészek számára Maria Terézia rendeletéből magyarul adta elő. Első tett próbát az egyetemes orvostudományt részint eredeti részint fordított munkákkal magyarul kidolgozni. Ezekre céloz Cs. e levelében. —” (1913. h.) Csokonai mint induló költő elsősorban a magyar nyelvű tudományosság úttörőjét ünnepli az orvostudósban, aki — mint másik korai példaképe, Dugonics András is — magyar nyelven kezdte előadni a szaktudományokat az egyetemen.

Rácz Sámuel nyelv művelő érdemeiről nem csupán Kazinczy idézett eikéből, Ányos és Földi verséből értesülhetett a költő, hanem bizonyára ismerte azt a röpiratot is, amelyet 1790-ben névtelenül bocsátott ki Rácz a következő címmel: *A' nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben meg-mutatattatik, hogy Magyar-országban lehet, 's kell-is a' magyar nyelvet, és a' magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az Universitasnak Pest leg-jobb hely* (ld. Szinnyi: Mírók. XI, 330. h.).

Röpiratában Bessenyei szellemében szállt eikra Rácz Sámuel az anyanyelvi oktatás mellett, nem egy helyen Csokonainál később visszhangzó mondatokban fogalmazva meg gondolatait: „A' Böltsésgét éppen csak úgy lehet a' Nemzeteknek közönségessé tenni, ha a' tudományok anyyai nyelven taníttatnak.” (5. l.) Vagy: „§ 3. Magyar nyelven lehet jól írni, és okoskodni, mivel a' magyar nyelvnek ereje is, és elégsége-is minden tudományoknak tanítására bőven vagyon.” (6. l.) Másutt pedig ezt írja: „Egy nyelv sem származott egyszerre tökéletes erőben: de azért még-is már sok nyelvek erősek, és nagyok. Nézzük meg, hogy mi volt az *Anglus-nyelv* 1017-ben, mikor *Kanút* a' Dániai Fejedelem Angliát el-foglalta . . .” (Úo.)

Csokonainak *A magyar nyelv feléledése* című írásában találunk hasonló gondolatokat; ő az angol helyett a német nyelv példáját említi: „Az a durva német nyelv, amely most már a számtalan jó s rossz könyvekkel egész Európát elborította, s a tudományokat egyedül maga kívánja elnyelni: mi volt a Gellert meséi előtt? Vizigothus nyelv . . .” (ld. HG. II, 579. l.)

Nem csoda, ha a mesterei: Kazinczy és Földi által magasztalt, példaként említett nyelvújító orvos föllelkesítette a fiatal költőt — annál is inkább, mivel seborvos atyján, Csokonai Józsefen át közelebbi, személyes kapcsolat is fűzhette a neves orvostudóshoz.

2. *Eskuláp*, Aesculapius, Aszklepiosz (gör.): a gyógyítás istene a régi görög hitvilágban.
3. *Hippokrates*, Hippokratész: (i. e. 460?—377?): görög orvostudós, „az orvostudomány atyja”.
5. *Galénus*, Galénosz: (i. sz. 131?—201?), görög származású neves római orvos.
6. *Avicenna*, Avicenna: Ibn Szína (980—1037) kiváló arab természettudós, orvos és filozófus.
9. *vizek nagy Királya*: a költő nyilvánvalóan a Dunára gondol, amelyet az előző sorokban említett.
10. *Hoffmann*, Friedrich: német orvos (1660—1742), a hallei egyetem tanára, Boerhave mellett kora legkiválóbb orvostudósa.

11. *Beszkid*, Beszkidek: a Kárpátok északkeleti, illetve északnyugati hegycsoportja (Keleti Beszkidek, Nyugati Beszkidek).
13. *Idő-haladék* (rég.): az idő haladása, múlása.
14. *Maradék* (rég.): az utókor.
17. *Burháv*: Boerhave: Hermann (1668–1738) holland orvos, kora legkiválóbb klinikusa és orvospedagógusa. Tankönyveit hosszú időn át használták Európa-szerte az egyetemi oktatásban. Boerhave-t ekkoriban írt másik versében, *A hír*-ben is említi Csokonai; Szauder József is utalt erre: „*A hír*-ben (1792) és az 1793 elejére tett *A híres Rácz Sámuel* urhoz-ban Boerhave-et emlegeti, aki La Mettrie mestere volt (az *Homme-Machine* egyik forrását is ő adta, ld. Ehrard, 688. l.)” (ItK. 1969: 21. l.). A jeles holland orvostudósnaak föltehetőleg nemcsak nevét ismerte Csokonai, hanem munkáit is: talán atyja hagyatékában is találkozott velük.
22. *vég* (rég.): cél.
25. E sorhoz Gulyás József párhuzamként a *Horváth Ádám*hoz című verses levél záró szakaszának soraira utalt: (Ca-tan. 38. l.). A jelzett sorok így hangzanak:

*Tedd hozzá, hogy míg lehellnek tudóje hólyagjai
Addig igaz tisztelője 's híve lesz Csokonai.*

(115–116. sor).

Ugyanitt hivatkozott Gulyás a *Vályi Klárd*hoz írt verses levél hasonló záradékára. A párhuzamos sorok így hangzanak:

*Follyanak vidámon életed napjai,
Maradok állandó híved; Csokonai.*

(17–18. sor).

Verselése

Négyütemű 15 szótagú sorokban íródott, mint a közel egykorú *Horváth Ádám*hoz című költői levél. Nyilvánvalóan költészettani tanárának, Kovács Józsefnek hasonló formában írt Aeneis-fordítása mellett Horváth „15 lábú” versei voltak nüntái.

E formáról Elek ezt írta: „Külön kell megemlékeznünk [. . .] a négyütemű 15-ös (4 + 4 + 4 + 3) összetett képletéről, melynek epikus jellegét felismerve, három költői levélben, két orációban, három tréfás elbeszélő versben és három köszöntőben alkalmazza Csokonai szakszerűen a párrimekkel összefűzve.” (41. l.)

A példák sorában említi tárgyalt versünket is (100. l.). Csokonai rímelő készségének példaként idézi Elek a vers 13–14. sorát: „Csokonai könyved rímelő-készsége különösen egyszavas konzonanciáiban mutatkozik meg. Ezek már ifjú korában is gyakran frappáns hatásúak. Pl. »A híres Rácz Sámuel urhoz« című, 1793-ból való alkalmi költeményében írja a következő sorokat [. . .]:

Különben nem árt azoknak
Semmi *időhaladék*;
Kivált, ha, amilyen az Úr,
Olyan lesz a *maradék*.

A kifejezés tömörsége igen emeli a remek rím hatását.” (81–82. l.)

125. Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Türedéke

Kézirata

TF. 73ab—74a; saját kezű tisztázata Csokonai 1793-i kötettervének anyagában. Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

A költő korai címjegyzékein nem szerepel. Bizonyára a vers latin nyelve miatt nem gondolt kiadására, s nem vette föl az AV. anyagába sem. Az 1793-i kötettervbe is csak mecénást kereső, célzatosan időszerű mondanivalója folytán kerülhetett. Az 1802-i ÜK.-on föltűnik egy adat: „— 121. *Exin sola mihi placere cacumina. Prózában.*” Ez a sor megegyezik tárgyalt versünk 5. sorával, az utolsó szó híján. Az adat esetleg a verses levél prózai fogalmazványára vonatkozik.

Toldy tudott róla, de nem adta közre, s a kiadatlan művek jegyzékére sem vette föl, viszont kiadása életrajzi részében megemlíttette, sőt idézett is belőle: „... tapasztalta, mikép segítő és pártfogó nélkül a költői szenvedély nem biztosíthatja jövődjét, sőt dolgozásainak is, melyek már akkor nagy számba gyűltek, s miknek négy kötetben kijövetelét novemberben 1794. ki is hirdette, homályban kell maradniok; s hogy így magának ír és költ a helyett hogy a világnak; hogy e mellett örök szegénység áldozata leszen:

(*Pauperiem charis video me quaerere Musia,
In Permessiacis naufragus exsul aquis.*

mond egy magyar tudós úrhoz írt deák epistolájában): hogy tehát kenyér-tudományt kell választania mindennek előtt, s állást a polgári világban.” (XXVII—XXVIII. h.)

Először a HG. közölte (II, 383—384. l.), a következő forrásjelzéssel: „[Magy. Tud. Akadémia 102/II. 23—24. l.]” Ez föltehetőleg azonos a TF. régi jelzetével.

A későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.2, MM.) a HG. alapján közölték, azzal a különbséggel, hogy a disztichonos versformát a sortördeléssel is föltűntették, s Muraközy Gyula magyar műfordítását is mellékeltek.

Keletkezése

Az 1793-i verstisztázásban elfoglalt helye is jelzi keletkezési idejét s létrejötte indokát. A vers latin nyelve alapján föltehető, hogy Schedius Lajosnak, a pesti egyetem 1792-ben kinevezett filológia- és esztétikaprofesszorának szolt, aki egyben dramaturgia volt a Ráday Pál és Kazinczy támogatásával megalakult pesti magyar színjátszó társulatnak is, amelynek működése iránt Csokonai szintén érdeklődött (v. ö. Cs/ÖM. I, 255. l.).

Csokonai esztétikai érdeklődése szintén támogatja a föltevést (v. ö. Schediushoz 1796. júl. 9-én írt, ugyancsak latin nyelvű levelével: MM. II, 801—803. l.).

A vers keletkezéséről Toldy nem nyilatkozott, de a szövegösszefüggés szerint Csokonai 1794-i kiadási terveihez kapcsolta.

Gulyás József tévedett, mikor az *Ad Serenissimum Archiducem* című Csokonai-vers párhuzamai alapján arra gondolt, hogy mindkét vers 1796-ban keletkezett (ld. Cs-tan. 35. l.). A nádorispánhoz írt latin verses levél is korábbi 1796-nál. Vargha Balázs kiadásában — talán Gulyás nyomán — az *Ad Serenissimum Archiducem* megelőzi tárgyalt versünket, holott a nádorhoz írt verses levél kézírata is (ld. Cs/ÖM. I, 143. l.) jól mutatja, hogy 1795 májusában, pesti tartózkodása alatt írta a költő több más mecénást kereső alkalmi versével együtt.

Az 1793-i VT. szerint a tárgyalt verses levél ennél korábbi: 1793-ban már mindenképpen készen volt, de elképzelhető az is, hogy 1792 utolsó negyedében keletkezett.

Szövegvizsgálat

Csupán egy kéziratunk van; a HG. által kiadott szöveg ettől több pontban eltér.

A cím et a HG. modernizált helyesírással közli, s a továbbiakban nem követi a kézirat sortördelését, ahol — a disztichonoknak megfelelően — minden második sor bekezdéssel indul.

5. HG., ÖV.—ÖV.², MM. (a továbbiakban: Kiadások): *caecumina*
7. HG.: *nactus situ* Az ÖV.—ÖV.² s a MM. a *situ* után [?]-et tett.
9. Kiadások: *valles*
13. K: *Non <ego>* Az áth. szó fölé írva: *me*
Kiadások: *tiara*
13. Kiadások: *vittata*
14. Kiadások: *presbyteros* [...] *cathedra*
15. Kiadások: *consultis* [...] *turio*
17. Kiadások: *industriis*
19. K: *quaesitum <ex artibus>* Az áth. rész fölé írva: *ductibus*
20. Kiadások: *mi*
22. Kiadások: *sonat*:
24. Kiadások: *Aula*, [...] *viros*.
27. Kiadások: *pavonem*
29. Kiadások: *passim*:
30. Kiadások: *bonis*.
31. K: a *largo* után hiányzik a vessző; em. A HG.-ban a sor végén tévesen pont van.
32. HG: *nos mihi* Az ÖV.—ÖV.² és a MM. a *nos* után [?]-et tett.
33. Kiadások: *rivo*,

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről szólva elmondottuk, föltehetően 1792-ben vagy 1793-ban íródott, Schedius Lajosnak, a pesti egyetem professzorának. Benne Csokonai, a kitűnő latinista, csillogtatja latin tudását; bőven jönnek tollára antik reminiscenciák. Ezekre, valamint az egyes sorok konkordanciáira Gulyás József mutatott rá idézett tanulmányában. E versben — a *Tempejdi*-vel egy időben — határozottan megfogalmazódik

Csokonai elképzelése jövőjéről: elutasítja a teológiai, a jogi, az orvosi s a mérnöki pályát egyaránt, tehát mindazt az értelmiségi hivatást, amire itthon képezést szerezhetett, s a független frói munka mellett tesz hitet, noha érzi jól ennek hazai kilátástalanságát. A *Tempejdi*-vel egyidőse epiztola is azt igazolja, amit a költő újabban fölfedezett élettrajzi elégtétele, *Az én Életem*, hogy szatirai játékában saját mecénásgondjait vitte színre.

1. Csokonai 1795-i búcsúbeszédében maga mondotta „sz ártatlanság rózsával koszorúzott Múzsá”-ról, hogy „11 esztendő koromtól fogva eddig az ideig 10 esztendeimet [nekik] feláldoztam.” (MM. II, 796. l.; v. ö. Cs/ÖM I, 326. l.)
2. A csend szeretetéről is már korai zsengéiben megemlékezett; ld. *Az Estvének le írása* (15–16. sor).
- 1–2. E két sor Ovidius-reminiszcencia (Trist. IV. 10., 20. s IV. 10., 40.; ld. Gulyás: Cs-tan. 25. l.).
- 1–6. E sorokat szóról szóra beleépítette a költő *Ad Serenissimum Archiducem* című versébe (ld. annak 15–20. sorát).
3. *Phoebus* (gör.-lat.): Apolló, a tudományok és művészetek istene.
4. *Bellerophontes* (gör.-lat.): az istenek által kegyelt hős, akinek nagy segítségére volt a költészet szárnyas lova, a Pegazus. A ló neve szó szerint ’forrásparipa’; a rege szerint ugyanis patája nyomán fakadt a múzsák bérének Hüppokréne nevű forrása a Helikon hegyén.
5. *Pindus* (gör.-lat.): észak-görögországi hegység, a költészet egyik jelképe.
6. *Castalia* (gör.-lat.): a múzsáknak és Apollónak szentelt forrás a Parnassus hegyen.
8. *Pallas* (gör.): Pallasz Athéne, a tudományok istennője az ókori görög mitológiában.
10. *Parnassus* (gör.-lat.): a költészet jelképes hegye az ókori görög-római irodalomban.
- 11–20. E sorokat is beleillesztette a költő *Ad Serenissimum Archiducem* című versébe (ld. annak a 21–30. sorát).
17. *Paeon* (gör.): az istenek orvosa, gyógyító isten.
19. *Eratoszthenes*: híres görög földrajzi író, földmérő és matematikus az i. e. III–II. században. Itt a mérnöki tudományt jelképezi.
25. *sacros . . . Viros*: a költők; a gúnyos értelmű mondat arra céloz, hogy a királyi udvar nem pártfogolja az irodalmat.
25. *Ennius*, Quintus: epikus költő, a latin költői nyelv megteremtője az i. e. II. században. Az előkelő római családoknál nagy megbecsülésben részesült.
- 25–27. *Ennius . . . Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum*: Ennius, római költő *Annales* című történeti eposza elején számol be arról a költői álmáról, amelyben Homérosz — mint költőelőd — közölte vele, hogy lelke a pythagoreus hiedelemnek megfelelően előbb egy pávába (memini me fieri pavum), majd őbelé, Enniusba, szállott át.
28. *Maenius . . . senex*: maeoniai öreg, ti. Homérosz.
33. E sor a nádorispánhoz szóló verses levél (*Ad Serenissimum Archiducem*) 31. sorával mutat rokonságot:
Sola mihi Aonidum placeant ante omnia Tempe (V. ö. Gulyás Cs-tan. 35. l.)

Tempe: a költői szépségű thesszáliai völgy.

Aonia ... *rivo*: Aonia, másként Boeotia, a múzsák lakhelye; *Aonius rivus* (v. *fons*): a múzsáknak szentelt Aganippé forrás a Helikon hegy alján.

35. Ez s a 29–30. sor hasonló gondolatokat fejez ki, mint a költőnek *Búcsú a Magyar Múzsáktól* című verse. (V. ö. Gulyás i. h.)

36. *Permessus*: a Helikon hegyéről eredő boeotiai folyó. A záró sor *In Permessiacis* ... *aquis* kifejezésében Propertius- (II. 10., 26.) és Vergilius-reminiszcenciákat (Ecl. 6., 64) keresett Gulyás (Cs. tan. 26. l.).

A záró sorokéhoz hasonló gondolatokat fejtegetett a költő 1796-i búcsúbeszédében: „La Poesie & la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés olasz poéta: a poésis Apollónak és a szegénységnek leánya.” (HG. II, 594. l.)

Csokonai verse Tóth Béla magyar prózafordításában, Borzsák István javításával: „Már gyermekkoromban nyugalomukba vontak a Múzsák, s ez a foglalkozás máig vonz engem. S mihelyt Phoebus megöntözte arcomat a hippokrénei forrásból bellerophonni nedvekkkel, csak a Pindus osúcsai tetszettek nekem, csak a castaliai módra zengő sziklák. S bár a költészetben nem kaptam könnyű Múzsákat, sem a fegyveres Pallashoz méltó tetteket nem tudnám megénekelni, ragad mégis a szent völgyekbe és viruló ligetekbe Parnassus gerincén át egy leбірhatatlan vágy. A forrás itt mossa el sápasztó gondjaimat áttetsző vizével, s harsogó örömet zeng hangjával. Engem nem emelt a kegyes vénék közé papi főveggel a szent szószék, sem a jogtudósok fejedelmi tisztét nem irigylem, s nem törekszem nagy vagyonra. S nem töröm magamat a paeoni [orvosai] tudományok után, hogy a heves láz töltse meg pénzeszacskómat. Sem eratothenesi [mérnöki] vonalakkal szerzett aranyra nem vágyom (még ha Phoebus kedvezne is). De még a mi korunkban is hangzik annak dicsőrete, akinek szájából apollói dal szól, s közben — fázik. Nem ül könnyek és sóhajok közt Caesar: rajta, ne gyámolítsd a szent férfikat, udvar! Hogyha Ennius a végzet folytán visszatérne korunkba és látná, hogy a költőknek nincs semmi becsületük, inkább újból pithagorási páva akarna lenni, mint az, aki volt, a maconiai öreg. A verseket úton-útfélen dicsérik, s aki verseket ír, az összekoldult javakon tengődik. Minthogy tehát nekem semmi olyasmi nem tetszik, ami gazdagságot hozna számomra, csupán a Tempe aoniai patakkal csörgedező völgyei gyönyörködtetnek, melyek azonban kincseket nem gyarapítanak számomra: látom, csak szegénységet szerzek magamnak kedves Múzsáimmal, számkivetett hajótöröttként Permessus vizében.”

Verselése

Disztichonokban íródott; a pentameterekben helyenként rímekkel; a HG.-kiadás a sorok tördelésével nem utalt a disztichonos formára.

126. Broughton Religiói Lexiconára

Kézirata

Nem maradt kézírata, Csokonai kéziratjegyzékein azonban előfordul, így a Kcsj. „N° 13^a Holmi” elnevezésű kötegében a 7. sorszámon *Mindszentire* címmel.

Megjelenése

MHirm. 1793. I., 729–731. l. (Pünköst-Havának [májusnak] 24-dik napján).

A költő kötetben is ki akarta adni: címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on a 100. sorszáma: „C. Broughtonról [!]. (Epigramma.) Levél. *Revidéálni.*”

Előfordul a Szv.-en is „*Broughtonról*” [!] címmel. Az 1801-i Vkt.-en *Mindszenti* a címe, az 1802 elejétől származó UK-on pedig a 129. sorszáma alatt: *Mindszentire*. Ezzel a címmel fordul elő a Mfj.-en is, az „Alkalmatosságra Valók” között (12. 7).

Annak ellenére, hogy a Mfj.-en az alkalmi versek közé sorolta a hogy az UK.-ra is fölvette a költő, az AV.-ben mégsem jelent meg. Föltehetőleg nem Csokonai hagyta ki, hanem akik halála után a kötetet sajtó alá rendezték: talán felekezeti megfontolásból, vagy valláskritikai vonatkozásai miatt (v. ö.: CsEml. 217. l.).

Toldy első helyen említi a Csokonai életében nyomtatásban megjelent művek felsorolásában (LXXXV. h.), de ő maga nem adta ki újra.

Mint rámutatott: ez a vers jelent meg először a költő nevével: „Első versezete, mely tudtomra nevét a közönség elébe vezette: »Broughton religiói Lexiconára«, inkább e munka, mint a maga ajánlására jelent meg” (XX–XXI. h.; v. ö. még LXXXV. h.). Toldynak igaza van: a *Rátz Sámuel*hez című üdvözlő vers, amely szintén említi a költő nevét, ugyan már 1793 januárjában elkészült, de csak 1794-ben került közönség elé.

Kötetben először a HG. közölte (II, 123–125. l.), a MHirm.-ra hivatkozva, mégsem egészen híven ahhoz: elhagyta pl. a dőlt betűs kiemeléseket s a soroknak bekezdésekkel való tagolását. A későbbi kiadások közül a FK. az ÖV.–ÖV.² és a MM. lényegében a HG.-t követték, csak az EPM. igazodott némileg jobban a MHirm. szövegéhez. Minderről részletesebben a szövegkritikai részben szólunk.

Keletkezése

Mint műfajjegyzékén maga a költő is jelezte: alkalmi versül készült; az alkalmat a megírásra Mindszenti Sámuel rév-komáromi lelképásztor-nak 1792–93-ban három kötetben megjelent fordítása adta: „Broughtonnak a’ Religióról való HISTÓRIAI LEXIKONA, a’ melyben a’ világ’ kezdetétől fogva a’ mai időkig a’ Pogányoknak, Zsidóknak, Keresztényeknek, Mahummedanusoknak Tudományok, Isteni Tiszteletek, Ceremoniájik, Szokásaik; Helyeik, Személyeik, írásaik, azoknak történeteikkel együtt, a’ leg-jobb Írókból elő-adattatnak; MAGYAR NYELV-

RE fordította, és sok eredeti Articulusoknak meg-bővítésekkel, sok újaknak hozzá-adásokkal, a' Szent és Világi, Régi és Új Históriáknak és Könyveknek meg-értésekre, ki-botsátotta *Mindszenti Sámuel*. A' Rév-Komáromi Evang. R. Ekklesiának Prédikátora. — I. Darab. A—C. Komáromban 1792.; II. Darab. D—M. Komáromban, 1793.; III. Darab. N—V. Komáromban, 1793. Weber Simon Péter' betűjével."

Mindszenti maga is Debrecen környékéről származott: Püspökladányban született, ahol atyja is már lelkipásztor volt. A debreceni kollégiumban tanult, s 1779—1780-ban aszeniori tiszteletet is betöltötte. Csokonai tehát nemcsak hírből, de személyesen is ismerhette kiadóiak korából a kollégium egykori szeniorát, aki később Svájcba ment, a berni egyetem hallgatója lett, s 1783-tól lelkészként működött Rév-Komáromban, együtt szerkesztve Péczeli Józseffel és Perlaky Gáborral a Minden-es Gyűjteményt (ld. Szinnyei: *Mírók*. VIII. 1442—1443. h.).

A személyes ismeretségnél, illetőleg Mindszentinek a debreceni kollégiumhoz fűződő kapcsolatainál fontosabb szerepe lehetett a vers megírásában Csokonai Péczelihez való vonzódásának (a versben külön is meg-emlékezik róla) s a vallástörténet, valláskritika iránti érdeklődésének. Erről írja Horváth János: „Foglalkozott — igazi felvilágosodott böles módjára — a különféle vallások tanításai-val. Nyoma ennek »Broughton religiói lexiconára«, ill. annak Mindszenti Sámuel komáromi paptól 1792—3-ban kiadott magyar fordítására írt igen korai verse . . .” (Csok. 30. l.). Hasonlóan vélekedett Mészöly Gedeon is: „A 17—18. századi lexikonok divatja tudásvágy jele volt, a vallástörténeti lexikonok is a racionalizmusra törekvés. Csokonai nem udvariasságból, hanem szívvel írt előjáró verset egy »Religióról való Históriai Lexikon«-hoz, melyet Broughton után (an historical dictionary of all religion) fordított Mindszenti Sámuel.” (Nyr. 1951: 255. l.) (NB.: Mészöly a szótár címét nem pontosan idézi; ld. a tárgyi magyarázatokat!)

A biztatást a verses könyvismertetés megírására talán még Péczeli Józseftől kapta a költő: Mindszenti fordításának I. kötete még Péczeli életében, 1792-ben megjelent. Föltevéstünket támogatja az is, hogy a vers Péczelit külön is említi.

A készülő fordításról már 1790-ben olvashatott a költő a Hadi és Más Nevezetes Történetekben: „A' Komáromi Tudós Társaságnak érdemei, esmeretesebbek immár, 's szembe tűnőbbek, hogy sem mint azokat szükség volna magasztalni. Ennek mind egyik Tagja külön külön új szolgáltatokat teszen, a' közönségesen kívül is, a' Magyar Nyelv Templomának fel építésében. — Most teak T. *Mindszenti Sámuel* Úrról emlékezzünk. Ezen nagy tudományú jó Hazánkfia, nem sokára készen lesz egy oly hasznos Könyvnek magyarra való fordításával, melyben mind azon Vallások a' betűk rendje szerént elő lesznek adva, valamelyek a' Világ teremtetésé-től fogva voltak 's vagynak. — A' Könyvnek Szerzője egy Tudós Anglus *Broughton*.” (I. m. 1790. I. [márc. 2.] 277—278. l.)

A fordítás második kötetéről szóló híradást 1793 áprilisában olvashatta a költő a Magyar Hírmondóban: „ . . . Broughton Lexiconának Második Darabja is már a sajtó alól ki szabadult [. . .] II. Darab. D—M. nagy nyolctized rész formában két columnára. Ezen Darabnak árja, valamint ez elsője is 2 Rforint. Míg a' Munka Pestre és más helyekre le szállittatatik; azt addig is lehet találni Komáromban és Posonyban a' Weber Úr Typografijában” (1793. I. [Áprilisnak 16-dik napján] 516. l.). Ekkor az I. kötet már bizonyosan megfordult Csokonai kezén, s a vers megírásakor

a II. kötetet is ismernie kellett. (A III. kötet közeli megjelenését 1793. júl. 16-án jelentette a MMerck.: 1793. XXIII. 361–362. l.)

A verset 1793 tavaszán írhatta a költő: a Magyar Hírmondóban 1793. máj. 24-én jelent meg. Ferenczi Zoltán kéziratos megjegyzése szerint körülbelül egy hónappal a megjelenés előtt készült: „A költő a verset a II. k. megjelenésekor írta. Ez megjelent 1793. ápr. 16-ikára.” (FerM.). Ferenczi itt a MHírm.-ban ápr. 16-án megjelent híradás dátumára gondolt; a II. kötet azonban ennél bizonyára valamivel korábban forgalomba került, sőt a vers megírásakor már Debrecenbe is el kellett jutnia: néhány versbeli motívum (pl. a *Láma* említése) arról tanúskodik, hogy alkalmi műve megírásakor Csokonai már nem csupán a MHírm. tájékoztatásából ismerte a lexikon megjelent kötetait, hanem megfordultak azok a kezén is.

Szöveghkritika

A címjegyzékeken *Broughtonról* [így!] illetőleg *Mindszentire* cím mel fordul elő, a MHírm.-ban *Broughton Religiói Lexiconra* a címe. (Csokonai következetesen hibásan írta a lexikonszerző nevét.) A későbbi kiadásokban is az utóbbi címváltozat került, csupán Juhász Géza használta — az EK.-hoz igazodva — a *Broughtonról* címet az EPM.-ben.

Mi a MHírm.-beli címváltozatot tartjuk meg, ez tekinthető — a címjegyzékek utalásszerű, vázlatos címjelzéseivel szemben — véglegesnek. Hiteles szövege csak a MHírm.-ban maradt, más változatát nem ismerjük.

A vers későbbi kiadásai nem követték híven a MHírm. szövegét: nemcsak helyesírásban tértek el tőle, de a dőlt betűs kiemeléseket sem jelezték, s az EPM. kivételével figyelmen kívül hagyták a sorok bekezdésekkel való tagolását is, pedig ez Csokonai páros rimű tizenkettőseire jellemző.

A HG. ezen fölül a sorokat is megszámoztta ötösével.

Az angol szerző neve Csokonai címjegyzékein, de magában a MHírm. szövegében is tévesen, betűcserével fordul elő: *Broughton* e helyett: *Broughton*. A téves írásalak magára Mindszentire vezethető vissza, aki fordítása címlapján helyesen, az Előljáró beszédben azonban következetesen tévesen írta az angol szerző nevét. Toldy helyesen idézte a mű szerzőjét (XX. h.), a későbbi kiadások azonban megmaradtak a MHírm. közölte alaknál; pontosabban: az ÖV. — ÖV.²-ben s a MM.-ben a Betűrendes mutatóban helyesen szerepel az angol lexikoníró neve, a vers fölött azonban téves helyesírással. Mi a címbeli téves alakot helyreigazítottuk; megjegyzendő, hogy a vers 63. sorában a MHírm. szövege is helyesen közli már az angol szerző nevét, a későbbi kiadásokban azonban — kivéve az ÖV.²-t s a MM.-t — a szövegben is tévesen szerepel a név.

A későbbi kiadások megváltoztatták, korszerűsítették a MHírm.-beli szöveg helyesírását, a legtöbb esetben a kérdőmondatok ma már szokatlan központosítását is módosították. A későbbi helyesírási változtatásokat nem vesszük számba, a központosításban végrehajtott feltűnőbb változtatásokra azonban rámutatunk.

4. Sz: A kiadások — az EPM. kivételével — a *tágasok* után álló kérdőjel helyére vesszőt tettek, s a mondat végén alkalmaztak kérdőjelet. A sor végén nincs írásjel; em.
9. Sz: Az *Isteneknek* után vessző; em.

10. Sz: *Apátur* em.
 22—23. Sz: A sorvégi írásjeleket mi pótoltuk.
 36. Sz: *műsoda*: em.
 42. Sz: *kivérn* em.
 44. Sz: *hanem* em.
 45. Sz: *kívánja* em.
 50. Sz: *Broughton* em.
 61. Sz: *ne félj meg* em.
 63—64. Sz: A hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
 64. Sz: *mind sem* em.
 65. Sz: *Áldjad* em.
 72. Sz: *hallandóság* em.
 73. Sz: *Állts* em.
 74. Sz: *meradék* sh. em.

A vers végén a költő neve: *Csokonai V. Mihály*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Péczelihez s Mindszentihez fűződő személyes kapcsolatokon túl része lehetett a vers megírásában a költő lét- és ismeretelméleti, vallástörténeti érdeklődésének, amelyből kiemelkedő gondolati költeményei születtek, mindjárt a következő évben: *Az Álom* és a *Constantinápolyi* második változata. Tárgyait versünk azonban még jellegzetes alkalmi mű. Az *Álom* elemzésében Szauder József hivatkozott a költőnek „Az enciklopédiák, a dictionáriumok iránti vonzódása”-ra, s ugyanitt találóan mutatott rá arra is, hogy a *Broughton religiói lexiconára* írt versben még „inkább a valóság sokfélesége érdekli, mint a vallás” (ItK. 1969: 22. l.). Ez az alkalmi mű voltaképpen csak verses könyvismertetés, amelynek létrejöttébe belejátszott a Magyar Hírmondónak 1793 áprilisában megjelent tájékoztatója éppúgy, mint esetleges külső biztatás, fölkerés a Mindenest Gyűjtemény vagy a Kollégium professzorátusa részéről. Mindszenti Sámuel, az egykori debreceni diák, megküldte művét a debreceni Kollégiumnak is: a Nagykönyvtárban ma is két példányt őriznek e munkából. Az egyik példány III. kötetének címlapján a lap alján a fordító ajánlása olvasható: „A Debretzeni Ref. Collégium Bibliothecájának küldi a Fordító a két elsőbb Darabokkal együtt.” Sajnos, az ajándékozás dátuma nem olvasható: a könyv újrakötésekor levágták.

Mint volt róla szó: verse megírásakor Csokonai nemcsak külsőlegesen ismerte Mindszenti munkáját; erről tanúskodik a versnek a tibeti főpapr, a *Láma*-ra vonatkozó utalása is (v. ö. Szilágyi) CsSzók. 95—96. l.).

Az eredeti munkának, amelyből Mindszenti fordítása készült, ez a címe: *Bibliotheca historico-sacra, or Dictionary of all Religions from the Creation of the World to the Present Times*. 1756. Szerzője Thomas Broughton (1704—1774) angol lelkész és író, Voltaire és Cervantes fordítója. A magyar fordító nem szó szerint ültette át az angol szerző munkáját; Előljáró beszédében elmondja, hogy az egyes cikkek terjedelmét is bővítette, sőt új cikkeket is iktatott be — amint erről lesz majd még szó az egyes sorok magyarázatánál.

A vallástörténeti szótár ismertetésén túl a vers a születőben levő magyar nyelvű tudományos irodalmat s a fordítókat ünnepli, akárcsak a Nagy Sámuelhez s a Rátz Sámuelhez írt hasonló jellegű, közel egykorú alkalmi költemények.

- 1—2. E sorokkal kapcsolatban hivatkozott Németh László Csokonai enciklopédikus műveltségére, minden ismeretanyagot költészetté némesítő művészetére: „Ámit olvasott, az írásaiha is belekerült. [...] Alig van magyar költő, akinek a műveibe annyi ismeret, adat, kultúraelem szivódott volna bele, mint az övébe. A lexikonok százada után egy költő, akinek a verseiben lexikonok rejtőzködnek. Egyik verse így kezdődik:

*Minden munkák között azok a szótárok,
Melyeknek szélesen kiterjedt határok.”*

(Csokonai és a botanika: Az én katedráim. Budapest, 1969. 213. l.)

- 1—8. A bevezető sorok Mindszenti fordításának Előljáró beszédére utalnak, ahol ezeket olvashatta Csokonai: „A’ Tudománynak minden-féle nemében mely hasznosok legyenek a’ *Lexiconok*, azt nem szükség mutogatni. Azoknak hasznokat eléggé mutatják azok a sok-féle *Lexiconok*, melyeket az Európának pallérozott Országaiból való Tudósok készítettek, az idegen nemzetek a’ magok nyelvekre által-fordítottak, a’ Közönség pedig örömmel vett. Azok között, valamint tzeljára nézve leg-első, ugy hasznára nézve leg-szükségesebb a’ *Religiót* magában foglaló *Lexicon*.”
8. *Tómus* (lat.): kötet.
- 9—10. Azt gondolhatnánk, hogy a Csokonai versében felsorolt további szerzők munkáit Mindszenti említi Előljáró beszédében. Ott azonban nincs róluk szó. Horváth János is utalt már rá Csokonai verséről írva, hogy „ebből még vagy négy hasonló lexicon ismerete derül ki” (Csok. 30. l.). Ugy látezik, hogy e négy hasonló lexikonnak legalábbis egy részét nem csupán hírből ismerte a valláskritikai iránt élénken érdeklődő költő, hanem forgatta is őket.
- Banier Apát úr*: Banier (l’abbé Antoine) (1673—1741) francia vallástörténész. A görög és római mitológiáról szóló munkája, voltaképpen Ovidius *Metamorphoses*-ének feldolgozása, 1711-ben jelent meg: *L’Explication historique des fables* (Paris, 1711. 2 vol. in 12); átdolgozott, bővített kiadását ugyanott adták ki 1742-ben: *La Mythologie et les Fables expliquées par l’histoire*. (3 vol. in 12). Föltehető, hogy Csokonai a forrásában előforduló „in-12”-[12-rét] jelzést értette félre, azért emleget „tizenkét Darab”-ot versében.
- 11—12. *Jablonski*: Paul Ernest Jablonski (1693—1757) német teológiai tanár, egyháztörténész és orientalista. Csokonai által említett munkája latin nyelven jelent meg: *Pantheon Aegyptiorum, sive de Diis eorum Commentarius, cum Prolegomenis de Religione et Theologia Aegyptiorum*, Francofurti Viadrum, Sumptibus Joan. Christ. Kleyb. Pars I. (Liber I—II.) 1750., Pars II. (Liber III—IV.) 1752., Pars III. (Liber V.) 1752.
- Jablonski munkájának terjedelmét Csokonai pontosan idézi, bizonyára közvetlenül is ismerte.

15. *Erős vállok*: a „laistromok”-ra, a címszavakat tartalmazó vallási lexikonokra vonatkozik.
Hospinián: (Wirt) Rudolf Hospinian (1547–1626) svájci egyháztörténész. A költeményben idézett munkája: Rodolphi Hospiniani Tigurini *Opera in septem Tomos distributiva* . . .
16. *ennek csak egy ösvényén ballag a'*: az ennek a vallástörténeti lexikonok tárgykörére vonatkozik; az *a'* [= az] Hospinianus munkájára utal.
21. *szébb út*: A *szébb* jelző (akárcsak a 24. sorban a *szép*) arra vonatkozik, hogy a Picard-féle mű gazdagon illusztrált pompás kiadás volt.
22. *Koecher*: Joh. Christoph Koecher (1699–1772) német egyháztörténetíró, jénai teológiai tanár. Csokonai versének utalása valószínűleg alábbi művére vonatkozik, amely a költő idejében megvolt a Kollégium könyvtárában is: *Idololatia Litteraria Liber singularis*. Hanoverae. Sumptibus Haeredum B. Nicolai Foersteri et Filii. 1738.
Picard: Bernard Picard (másként: Picart) (1673–1763) francia rézmetsző; ő illusztrálta a világ népeinek vallási szertartásairól írt nagyszabású művet: *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*. Az 1723-i amsterdami óta több kiadásban is megjelent, Csokonai föltehetően az 1783-i amsterdami kiadást ismerte. Bernard Picard (az amsterdami kiadásokon így fordul elő neve) voltaképpen nem szerzője, csupán kitűnő illusztrátora volt a hétkötetes pompás fólió-kiadásnak. A szerzőket a címlap így jelöli meg: „Par une société de gens de lettres.” Voltaképpen a versben is említett Banier irányítása alatt nyomtatták a művet Amsterdamban.
Csokonai verséből kitetszik, hogy a művet közvetlenül is ismerte.
29. *róna* (táj.): rétségi út, ösvény. A szót másutt is használja Csokonai (ld. a *Parasztdal*-ban, *A bagoly és a kócsag*-ban); részletesen foglalkozott vele Mészöly Gedeon: *Csokonai „róna” szava* (Nyr. 1951: 254–256. l.).
35. *tám* (táj., rég.): tán, talán.
37. *mesterség* (táj., rég.): eszköz, találmány.
39. *babona*: itteni jelentése: 'varázslat'.
40. *Mogol* (rég.): mongol, tatár.
Láma: Mindszenti lexikonában két cikkely is foglalkozik a szóval: egyik a *Dalaj-láma*, másik a *lama* (v. ö. Szilágyi: *CsSzók.* 95–96. l.).
45. *a' Hajnal sebes szárnya*: a görög mitológiára utaló kép: Eész (Aurora), Hélios testvére Homérosznál sáfrányszín ruhában emelkedik ki reggelente az Óceánból, a fehér meg rótszínű paripáktól vont fogatán száguldvá megelőzi testvérét, Hélioszt.
46. *Medea repülő sárkánya*: az argonauták görög mondájára utaló epizód: Jászón az aranygyapjat Aeetes király leányának, az iránta szerelemre gyulladt Médeának segítségével ragadta el a kincset őrző sárkánytól.
47. *Triptolemus nyargaló hintója*: Triptolemus Eleusianak egyik uralkodója, akit a földművelés istennője, Démétér (Ceres) megtanított a maga szertartásaira és szokásaira. Róla Mindszenti lexikonában is olvasható Csokonai, a Ceresről szóló *articulus*-ban: „Triptolemust Ceres [...] a' szántásra-vetére megtanította; azután

- egy szekerbe szárnyas sárkányokat fogott, arra ötöt fel-ültette, az egész világra el-küldötte, hogy az embereket tanítsa a' szán-tásra-vetésre." (I. 447. l.)
48. *Dedalus*, *Daedalus*, *Daidalos*: az ismert ógörög monda hőse, aki a krétai Labirintusból fiával, *Ikaros*szal úgy menekült ki, hogy tollakból szárnyakat viaszolt, s felrepült.
52. *Akar* (rég., táj.): akár.
54. *Istene*ket (rég.): Istentüket.
56. *Mercurius* (lat.): az utak istene, az istenek hírnöke az ókori római regevilágban; itt: 'vezető, kalauz.'
59. *Frantz* (rég.): francia
- 63—64. Célzás Mindszenti bővítésére, amelyekről így számolt be munkája Elöl-járó beszédében: „4) Sok *Articulusokat* melyekben *Broughon* a' rövidséget akarván követni, a' legnevezetesebb dolgokat el-hagyta, meg-bővíttem. 5) Sok új *Articulusokat* tettem-bé, melyeket ugyan *Broughon* el-hagyott, de azonban leg-szükségesebbek. 6) A' bővített *Articulusokat* ezen † az újakat pedig ezen * jellel jegyzettem-meg...” (I. k. Elöl-járó beszéd).
65. Akárcsak a Rácz Sámuel köszöntő, ezzel egyidejű versében, itt is a magyar nyelv művelőjét, egy idegen nyelvű munka magyarra ültetőjét ünnepli Csokonai a fordítóban, célozva Mindszenti Elöl-járó beszédére, ahol ő maga is kiemeli a magyar nyelvű fordítás jelentőségét: „A' mi Magyar nemzetünk mind eddig szükölködött egy ilyen hasznos könyv nélkül: mely szükségnek ki-pótlására reá adtam magamat. E' végre meg-vizgáltam mind a' régibb, mind az újabb Tudósokat, a' kik a' Tudománynak ezen nem körül foglalatoskodtak; és úgy találtam, hogy *Broughon*, (ki Londonban született 1704-ben, 's Bristolban meg-halt 1774-ben) a' ki ezt röviden leg-tökéltebben kidolgozta: a' mint az ő Munkájának sok Europai idegen nyelvekre lett le-for-dítása azt eléggé meg-mutatja. Azért én is az ő *Lexiconát* választottam, hogy azt Magyar nyelvünkre által-tegyem, 's Nemzetem kezébe adjam.” (I. k. Elöl-járó beszéd.)
- 67—68. Péczeli haláláról emlékezik meg ugyancsak ebben az évben Csokonai *Nagy Sámuel*hez írt verse is (13—16. sor).
- 69—70. Mindszenti — mint volt róla szó — Péczeli egyik munkatársa volt a komáromi Minden-es Gyűjtemény szerkesztésében.
73. Hasonló gondolatokkal zárul a *Nagy Sámuel*hez írt vers is: az is gyémántha vésve akarja megörökíteni a buzgó hazafiak emlékét:

Óh! Hazám, Hazám, szeressed,
Kik szeretnek Tégedet.
Nagy Nevek' gyémántra mersed;
Ők derítik fényedet!

(45—48. sor)

74. *késő maradék* (rég.): az utókor.

75. *könyv* (rég.): könny.

75—76. Csokonainak Rácz Sámuel orvosprofesszor fordítását üdvözlő, ugyanebben az évben írt ódájában egészen hasonló sorokkal találkozunk:

*Hullatni fog a' Magyarország öröm-könyvek' záporát,
Azzal öntözvén egy igaz Magyar hazafi' porát.*

(Rátz Sámuelhez. 15—16. sor)

Verselése

Csokonai elbeszélő s értekező verseinek jellegzetes formájában, páros rímű tizenkettősökben fródot. Sötér István ezt jegyezte meg róla: „a párosrímes tizenkettősöket alkalmazó klasszicista formában hangzanak el Csokonai olyan értekező, gondolati költeményei, mint a *Broug hton religioi lexikonáról szóló*” (Lit. 1974/3: 4. l.).

Rímtechnikájában a közel egykorú versek toldalékos rímeire s túlhajtott mesterrímeire ismerhetünk: *maga ~ ballag a'*; *járd é ~ Picardé* stb. (v. ö. a Horváth Ádámhoz című 1792-i verses levél rímeivel).

127. A' Szépek Szépe [I.]

Kézirata

TF. 56a—57ab; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban kiadásra előkészített verseinek gyűjteményében (K₁). Később azonban e tisztázata szövegét némileg átalakította: *Rózi* nevére alkalmazta, s másutt is módosított a megfogalmazáson; a más árnyalatú tintával 1796 körül elvégzett átdolgozás jól fölismerhető a TF. szövegében.

A K₁ javítás előtti szövegét másolta a debreceni ZJ. (13b—14ab) (K₂). Ugyanezek ezt a változatot tartalmazza a korai, 1805-i DPD. (96—97. l.) (K₃). Nagy Gábor 1796-ban lemásolta a költő eredeti kéziratából, de már a *Rózi*, illetőleg *Rozália* nevére alkalmazott változatot: NG. 6b—7a (K₄).

Fennmaradtak az egyes versszakok kezdő szavai a költő saját kezű lejegyzésében (KK. IV, 110b); a 6. versszak kezdő szavai nem egyeznek meg a K₁-ből, illetőleg a kiadásokból ismert szöveggel. E vázlattal (K₅) a szövegkritikai fejezetben foglalkozunk.

Mivel már az 1790-es években folyóiratban, majd a LD.-ban is megjelent, érthető módon nem nagyon másolták. Bíró Ferenc említette egy másolatát az 1813 után összeírt Benkovics Imre-gyűjteményből (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Szeged, 1961. 8. l.) (K₆). *Szépek' Szépe* címmel egy hatzoros töredéke található a Réday Levéltárban: K.I.471: 8—9. l. (K₇).

Megvolt egy saját kezű tisztázata az 1795-i ED.-ban is (38. sorszám alatt, a 70. oldalon). A Kcsj. említi egy másolatát is, a „N° 6° Mások' frása” fejezetben: „8. A' Szépek' Szépe.” A Kcsj. is lejstromozta egy kéziratát (N° 5. 7. *Szépek szépe*).

Megjelenése

A költő kezdettől foglalkozott a vers kiadásával: az 1795-i EK.-on így található: „XXXVIII. A Szépek Szépe. Elegia. 70.” (A 70-es szám arra utal, hogy az ED.-ban a 70. oldalra tisztázta le.)

Ez az *összev*eg a korábbi szakirodalom szerint először 1796-ben Kármán Urániájának III. kötetében jelent meg (211–213. l.), Csokonai öt másik versével együtt. De — ettől némileg eltérő szöveggel — már 1793-ban napvilágot látott az (Új Bétai) Magyar Múza 1793. IV. füzetében (33–34. l.), a költőnek egy korábban ismeretlen jelentős versével (*Az én Életem*) együtt (v. ö. Kókay 434–435. l., Cs/ÖM. I. 254., 271. l.). Akárcsak később az Urániában, itt is névtelenül jelentek meg Csokonai versei. Megjegyzendő azonban, hogy míg az Uránia mindig névtelenül közölte a beküldött frásokat, a bécsi Magyar Múza a szerzők tetszése szerint járt el e tekintetben.

Később Lilla nevére alkalmazva a Lilla-ciklusba is fölvette a költő (LD. XXIV.). Az 1802-i ŰK. adata (a 140. sorszámon) már föltehetőleg erre az átdolgozásra vonatkozik.

A kiadások az újabb időkig a LD.-beli későbbi változatot közölték. Így Toldy is, aki azonban a vers jegyzetében ezt írta: „Első alakjában látható az Uránia III. 211. lapján.” (934. h.) Így nincsen egészen igaza Tolnai Vilmosnak, aki Toldyról azt írta, hogy kiadása felsorolja ugyan az Urániában megjelent verseket, „de nem említi, hogy az a hét vers [valóképpen csak hat! Sz. F.] a későbbi gyűjteményekben részint más cím alatt találhatók, részint szövegben is nagyon eltérnek” (*Jegyzetek Csokonaihoz*. It. 1915: 317. l.). Abban viszont teljesen egyetérthetünk vele, hogy „Ezt is figyelembe kell vennie a majdani kiadónak.” (I. h.)

A HG. szintén a LD. változatát adta közre, de jegyzetben hivatkozott a korábbi kidolgozására: „E költemény először a Kármán Urániájában [1794. III. 111–113. l.] jelent meg 4 sorral rövidebb változatban. (I. az Akadémia 102. sz. kéziratosa kötetének II. részében a 6. lapon), melyet Cs. később átdolgozott és meg bővített.” (I. 485. l.) A FK. szintén a LD. szövegét adta ki.

Az Urániában megjelent összeveget újra az EPM. közölte (65–66. l.), de módosított helyesírással. Ennek alapján adta közre az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Az 1793-i kötetterv többi szerelmes verséhez hasonlóan alkalmasint ez is költői képzelet szülötte: előre kigondolt ötletre épülő — bár a részletekben elhitetően személyes jellegű — fantáziámű. Nem egészen alaptalanul hozták összefüggésbe már korábban a kutatók Catullus és Bürger verseivel.

Földessy Gyula szóbeli közlése nyomán Juhász Géza Johann Christian Günther egyik versével hozta kapcsolatba, de ennek ellenére Csokonai Földinéhez fűződő szerelmének igazolását kereste benne (ld. It. 1953: 448., 455. l.).

Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban lesz szó.

A vers keletkezési évét illetően: ahhoz, hogy a bécsi Magyar Múza 1793. évi IV. számában megjelenhessék, legkésőbb 1793 elején készen kellett lennie. Az összeveget megőrző verstisztázati gyűjtemény is ezt az évszámot igazolja.

Juhász Géza is ezt tekintette a vers keletkezési évének (EPM. 313. l.) s nyomán az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.

A kritikai kiadások szabályzata szerint főszövegül a költő életében utoljára megjelent változatot, tehát az Urániában megjelent szöveget kellene tekintenünk, de ez nemcsak helyesírásban üt el Csokonai eredeti írásmódjától (s pl. az *Izek-Skítzek* esetében az eredeti rímet is elrontja), hanem négy sorral rövidebb is, mint a Magyar Múzsában is megjelent eredeti, s ez az ősszöveg jól felismerhető a később némileg átalakított autográf K₁-ben is, míg az Uránia-beli közlés olyan változatokat tartalmaz, amelyek nem igazolhatók a kéziratból s hitelességük kétes.

A fenti okokból főszövegül a Magyar Múza 1793-ban megjelent közlését tekintjük, az Uránia szövegét főváltozatként közöljük, a saját kezű tisztázatra (K₁) s a költő kéziratán alapuló másolatokra pedig a jegyzetekben utalunk.

Az alábbiakban közöljük a versszakkezdő szavak vázlatát a költő saját kezű följegyzéséből, majd az Uránia szövegét, ritktott, ill. felkövér szedéssel utalva az eltérésekre.

*Ti Élet' édesét . . .
Jer Szépem mutasd' ű [= meg] . . .
All ki irigy találj . . .
Nincs hát semmi hiba . . .
Isten hát is [= csak] azért . . .
Itt Szépem is [= csak] néked*

(KK. IV, 110b).

Elgondolkoztató, hogy a Magyar Múzsában a nyolcversszakos vers első négy és utolsó négy strófája külön van megszámozva, s a két külön sorozámozású részt * * választja el egymástól. Ez mintha azt sejtetné, hogy a vers első fele külön, előbb készült el.

A' Szépek' Szépe

*Ti Élet' Édesét lehellő Leányok!
A' Szépség' Tűzénél olvasztott Bálványok!
Kiket imád sok Szív, áhítva reszketvén,
Fűstől gőz Olárán Temjénét égetvén!
8 Óldjátok le rólam hitvány Kötéseket,
Félre! nem imádlak többé benneteket.
Mert minden Szépséget, mellyel hódítatok,
Már az én Szépembe' egy Summába' látok. —
Jer, Szépem! mutasd' meg azt kevély Nemednek,
10 Együtt* a' mivel ők, egyenként kérkednek:
Hadd mondgyák, a' kiknek vagyon tisztább Ízek
Te vagy a' Remekkép! am azok csak Skítzek
Léda' Gyermekeinek hülyön meg a' Vérek:
Szégyenlyék a' Görög Országi Vezérek,*

* A kiadásban ez a szó, valamint a teljes 12. sor ritktással kiemelve.

- 13 *Azt hogy Helenáért hartzoltak Trójánál*
Holott i m é van szebb Asszony Helenánál!
Álly ki Irigy! találly Matskot Tagjaiba'
Nézd, legkényesbb Ízlés! van é benne Hiba?
Ha valamelly Részét hibásnak látétek:
- 20 *Hibázatok, — a' szépet rútnak képzétek.*
Ha kérdétek tőlem: mi szép? azt felelem:
Én a' Szépet 's Rútnat úgy formán képelem,
Hogy szép mind az, a' mi ő benne láttatik,
A' mi benne meg nints a' Rútnak mondatik.
- 25 *Nints hát semmi Hiba, mind így ítélnetek*
Ezen Remekébe' a' bölts Természetnek —
De óh e' Remekben én egy Hibát látok,
A' mellyről ti éppen nem gondolkozátok,
Hogy ámbár a' pazér Természet' bő Keze
- 30 *Minden Szépségeket ez egyre hímeze.*
Még is e' Remekben az a' nagy Tsonkulás:
Hogy ő véle is Köz a' végső Elmülés,
Isten! hát csak azért mivelsz így Remeket,
Azért árasztasz [!] rá minden Szépségeket,
- 35 *Hogy egy Légyen! Szódat feldúló Mullyonnal**
Minden Szépségeket eltörölly azonnal,
Hová teszed akkor úgy dúlsó Mivelt?
A' mullyet még semmi Föld' Pora nem fedett,
Hadd tudjam, Sírjára Ró'sákat plántálók,
- 40 *'S ezt trom rá: Szépek! — de ez szebb volt nálók.*
Ha pedig ő neki több Élet adatott,
Szólyon Strom felett csak egy fél Szózatot,
Akkor is Szikrái a' hév' Szeretetnek
Pagyas Tetem eim között Lángot vetnek.

* Az álló betűvel szedett részek az Ur.-ben ritkítással kiemelve.

A vers címét illetően nem vetődik föl kérdés: a címjegyzékeken, a kéziratokban s a kiadásokban azonos cím szerepel, csupán a DPD.-ben található címként *Leírás a vers fölött*.

A Magyar Múza (a következőkben: M) címe annyiban tér el a K₁-től s az Ur.-tól, hogy a birtokost nem jelöli hiányjellel.

1. K₁, K₄: T₂, [...] K₁: *Leányok!* A M. kp.-át e szerint em.
 K₄: *Leányok,*
2. K₁: *Szépség' tüznél [...] bálványok!*
 K₄: *szépség tüznél [...] Bálványok.*
3. K₄: *szív ahlva*
4. K₁: *'s Fel lobbant óltárán*
 K₄: *Fel lobbant óltárán Temjénét [!] Ro/ egedvén,*
 K₄: *tömjénnyét*
5. M: *Óldjátok el Kp. n. A K₁ szerint em.*
 K₁: *Óldjátok le rólam hitvány kötéstekeket,*
 K₄: *le rólam hitvány kötéstekeket,*
 K₄: *minden kötéstekeket.*
6. K₁: *benneteket:*
 K₄: *Soha nem imádlak Kp. n.*

7. K_1 : Szépséget
 K_2 : hódulatok,
8. K_1 : Szépembe' egy summába' látok. — —
 K_2 : Már Rozáliámba egyesítve látok.
9. K_1 : Jer, Szépem! mutasd meg [...] Nemednek,
 K_2 : Jer Szépem! mutasd-meg azt kevelly Ro/ Nevednek
 K_3 : A 9—12. sor hiányzik.
10. M : miből ők A K_1 szerint em. dűsekednek A K_1 szerint em.
 K_1 : dűsekednek:
 K_2 : Együtt amivel ők tsak külön kérdetnek [= kérkednek]
11. M : mondják a' kiknek van finomabb ízek A K_1 szerint em.
 K_1 : mondják, [...] finomabb ízek:
 K_2 : mondják, a kiknek vagyon tisztább ízek,
12. K_1 : Remek-kép! [...] Skizek!
 K_2 : a remek kép ők pedig csak skizek
13. M : A mondat végén pont. A K_1 szerint em.
 K_1 : Léda' Gyermekeinek hűljön meg a' Verek,
 K_2 : Gyermekeinek hűljön meg a Verek
14. K_1 : Ro/ Szégyenjek Kp. n.
15. K_1 : Heléndért [...] Trójánál, M : Heléndért kp. n. A K_1 szerint em.
 M : Heléndért kp. n. A K_1 szerint em.
 K_2 : Helenaert
16. K_1 : Személy Helénánál!
 M : Személy Helénánál! A K_1 szerint em.
 K_1 : Személy
 K_2 : személy Helenánál,
17. K_1 : Állj ki Irigy! [...] tagjaiba';
 K_2 : Állj ki irigy! talaly mtskot Ro/ Tagaidban
18. M : ízlés A K_1 szerint em.
 K_1 : Nézd, Leg kényesebb ízlés! [...] hiba?
 K_2 : Ro/ leg kényesebb
 K_3 : Nézd meg kényes ízlés!
19. K_1 : lelitek:
 K_2 : valamelyik Részt Híbsnak Kp. n.
20. K_1 : Hibáztok! a' Szépet
 K_2 : Hibáztok 's a'
 K_3 : Hibáztok a rutat szépnek kébzéletek.
21. K_1 : mi Szép? — Azt felelem:
 K_2 : töllem: Mi szép? [+ E két szó aláhúzza.]
 K_3 : Ha kérditek mi szép néktek Kp. n.
22. M : En em.
 K_1 : Én a' szépet 's rutat
 K_2 : Ro/ egy formán Kp. n.
23. M : ő A K_1 szerint em.
 K_1 : Szép [...] a' mi ő benne
 K_2 : ami őbenne
24. M : mondatik, A K_1 szerint em.
 K_1 : az rutnak mondatik.
 K_2 : A mi kívülre van, az rutnak mondatik.
25. M : Nfnts A K_1 szerint em. liha sh. em. így tiélhetnek em.
 K_2 : Kp. n. A K_1 szerint em.

A K₁-ben s az Ur.-ban egyaránt *ülgetnek* van; az *ülgetnek* legalább ennyire logikus, de megiehet, hogy e változat a szerkesztőtől származik.

- K₁: *hiba, mind így ütelgetnek,*
 K₁: *mind így ütelhetnek,*
 K₂: *így beszélgetnek*
 26. K₁: *Nints e' remekében a' bölts Természetnek!*
 K₁: *Nints e remekébe a szép*
 27. K₁: *De <én e' Remekbe> én egy hibát látok, Az utólagosan áth. rész fölé írva a költő későbbi kezével: Rozáliámba*
 K₁: *De én e' remekő [= remekbe] ts. [tsak] egy hibát látok*
 K₁: *De én ez Remekbe egy nagy Hibát*
 K₁: *De a remekben ts én egy hibát látok*
 28. K₁: *Mellyre, ti, <el fogott szemek, pislogdátok.> Az első szó utólagos javítással Mellyet-re változtatva, s az áth. rész fölé írva, ugyancsak a költő későbbi kezével: Róziába nemis gyanítátok. pislogdátok*
 K₁: *Ro/ Mellyre ti el fogyott szemmel pislogdátok*
 K₁: *Mellyet ti imádo szemek nem látátok [= látátok].*
 29. K₁: *Hogy ámbár a' pazér Természet bő keze*
 K₁: *pazér 'a bőv*
 K₁: *Mert ámbár a*
 30. K₁: *eggyre*
 K₁: *ő reá himeze.*
 31. K₁: *remekben ez a nagy tsönkülás,*
 K₁: *Még is úgy remekben tsak ez nagy csonkulás,*
 32. M: *ő . . . végső em. e K₁ szerint.*
 K₁: *veleis [. . .] el múlás! —*
 K₁: *az első el mulas. —*
 33. K₁: *remeket,*
 34. K₁: *Szépségeket?*
 K₁: *Ro/ szépségedet.*
 35. K₁: *Légyen-szódat fel dúló Múljonnal*
 K₁: *egy Légyen [+ E szó aláhúzva.] [...] f. [= fel] dúló Múljoñal*
 K₁: *[= M ljonnal] Az utolsó szó végig aláhúzva.*
 K₁: *egy Legyen [+ E szó aláhúzva.] [...] el rontó Muljonnal*
 K₁: *[A Múljon aláhúzva.]*
 36. M: *Mindew eh. A K₁ szerint em. szépségeket el-seperj*
 K₁: *Minden Szépségeket el törölj azonnal. —*
 K₁: *el törölly azonnal.*
 37. K₁: *Hová teszed akkor úgy Ditső Mívedet,*
 K₁: *e ditső*
 K₁: *tészed [. . .] Muvedet,*
 38. K₁: *A' mülyet [. . .] föld' pora nem fedett?*
 K₁: *Ro/ A mellyet Kp. n.*
 39. M: *Hadd tudjam! — Rózsákat strjára plántálok*
 K₁: *strjára Rózsákat plántálok*
 K₁: *Hadd tudom strjára Rózsákat Kp. n.*
 40. M: *írom em. a K₁ szerint.*
 K₁: *'s Ezt írom rá: Szépek! de Ez szebb volt nálok! —*
 K₁: *Ezt [. . .] De [. . .] Nállok.*
 41. M: *Jer Szépem! tsak néked lehellek míg élek A K₁ szerint em.*

- K_1 : *Jer, <Szépem>! [Az áth. szó fölé írva más árnyalatú tintával: Rózsám!] <mutasd meg> lehellek, még élek: Az áth. rész fölé írva.] az előbbi javítással egyidejűen: tsak Néked szépen! [...] lehellek, mig élek*
- K_2 : *lehellek mig élek*
- K_3 : *Jer Rózsám tsak neked Ro/ lehellek mind addig mig élek*
42. M : *Te rád*
- K_1 : *te rád*
- K_2 : *te rád Kp. n.*
43. K_1 : *Ha meg halsz, 's még akkor el nem hányt életem* A 43—45. sor hullámos vonallal törölve.
- K_2 : *Ha meg halsz, még [...] hányt*
- K_3 : *'s még addig [...] hány*
- K_4 : *E sor hiányzik.*
44. M : *A tested után fölőseleges vessző; a K_1 szerint em.*
- K_1 : *Meg mered't tested szívembe*
- K_2 : *Meg-meredett*
- K_3 : *Ez a sor hiányzik.*
- A K_1 -ben az utóbbi két sort a költő később törölte s Ψ jellel a következő két sort utalta helyére a lap alján:
- Sőt ha majd a' Halál engem valahára
Kebeledből ragad vak tartományára*
- A K_1 -be, Nagy Gábor másolatába ez így került át némi csekély változtatással:
- Sőt ha majd az halál engem valahára
Kebeledből ragad vak Tartományára,*
45. K_1 : *<Ha élet tenéked még hosszabb adattott> Az áth. sor fölé írva későbbi javításként:*
- K_2 : *<Sőt Mi> Mikor már vértelen porrá változtatott*
- K_3 : *Mikor már veretlen porrá változtatott;*
- K_4 : *Ha élet tenéked Kp. n.*
- K_5 : *Ha élet tenéked hosszabb adattatott*
46. M : *síron* A K_1 szerint em.
- K_1 : *Szóljál sírom felett tsak egy fél szótatot;*
- K_2-4 : *A K_1 szerint.*
47. M : *'s Akkor is szikrái a' hév szeretetnek,*
- A mondatvégi fölőseleges vesszőt a K_1 szerint em.
- K_1 : *Akkoris*
- K_2 : *A K_1 szerint, de a szikrái után vessző, a sor végén nincs írásjel.*
- K_3-4 : *A K_1 szerint, de hív*
48. M : *Kp. n. em.*
- K_1 : *fagyos tetem/e/im köz/é/it lángot vetnek! —*
- A kihúzott szótagok pótlására a lángot fölé írva: *egybe*
- K_2 : *A K_1 eredeti változata szerint, de a felkiáltójel után nincs gondolatjel.*
- K_3 : *A K_1 eredeti változata szerint, de: vetnek.*
- K_4 : *A K_1 második változata szerint: Fagyos Tetemim [Jav. ebből: Tetemeim] közt [Jav. ebből: közt] egybe lángot [Jav. ebből: lángot] A mondat végén pont.*

Mint látható, a költő maga is küzdött a befejező veresszakkal. A Lilla-ciklusba már a K₁ átdolgozott szövegét iktatta, azzal a különbséggel, hogy a <Szépen>, illetőleg Rózim helyére *Lillám* került (ld. LD. 72. l.). Látható az is, hogy az Ur. szövegváltozatának nincs nyoma a kéziratokban, sőt az eredetinek négy sora hiányzik is onnan. Joggal merülhet föl az a gyanú, hogy az utóbbi változat az Ur. szerkesztőségében, a költő közreműködése nélkül készült. Ez is indokolja, hogy a Magyar Múzea szövegközlését tekintsük hitelesnek. (Elgondolkoztató az is, hogy a LD.-ban is visszatért a költő az eredeti 48 soros változathoz.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, Csokonai e versét is elsősorban olvasmányélményeken alapuló költői ötlet kidolgozásának tartjuk, mintsem valóságos szerelmi élmény születtének.

Pásztor nem alaptalanul hozta összefüggésbe Catullus LXXXVI. versével, ahol többek között arról van szó, hogy *Lesbia* egymaga minden női kellemet magában testesít meg:

*Lesbia formosa est: quae quum pulcherrima tota est,
Tum omnibus uno omnes surripuit Veneres.*

(V. ö. Pásztor 11. l.)

A szakirodalom később Bürgernek *Das Lob Helenens* című versével kapcsolta össze, ahol a versbeli német *Helena* hűségben és szépségben felülmúlja a görög *Helenát* (v. ö. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre*. Figy. XXV [1888], 179. l.). Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogy Bürger említett verse is belejárt az *Csokonai* versének megszületésébe, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy Kazinczy biztatására igyekezett szerelmi költészetét megteremteni (v. ö. KazLev. II, 297. l.), s hogy ebben az időben valóban forgatta is Bürgert (v. ö. az *Első szerelem-ézés* [I.] jegyzeteivel).

Földessy Gyula szóbeli közlése nyomán Juhász Géza Johann Christian Günther (1696—1723) egyik versével is összefüggésbe hozta Csokonai versét kéziratok hagyatékában. Az *Als er von seiner Phillis Abschied nahm* címen ismert vers két záró strófája valóban némi rokonságot mutat Csokonai költeményével:

Bis mich Sarg und Staub umfängen,
Bleibt nun Phillis mein Verlangen,
Und die Dauer meiner Treu
Schläft mir noch im Grabe bey.

Lässt auch du dich nicht verführen,
Soll mich diese Grab-Schrift zieren:
Dieses hier verscharzte Blut
Hegt noch in der Asche Glut.

(Sammlung v. J. Chr. Günthers Gedichten. Bresslau und Leipzig, 1742. 305—306. l.)

Csokonai Günther e versét esetleg ismerhette; de ha nem is: *A' Szépek Szépe*-ben akkor sem indokolt közvetlen lírai élmény nyomait keresnünk: éppen olyan — bár nagy beleélő képességről tanúskodó — művészi kísérlet, útkeresés ez csupán a szerelmi lírában, mint az Urániában megjelent többi hasonló tárgykörű verse.

Ezért érezzük megalapozatlannak, hogy Juhász Géza, annak a föltevésének bizonyítására, hogy Csokonai korai szerelmes versei fiatalasszonyhoz — Földi Jánoséhoz — szóltak, ezt a verset is idézte: „Valamilyen asszonyba beleszeretett, az kétségtelen. Egyik legkiválóbb fiatalokori szerelmes verse, *A szépek szépe* az Urániában csakugyan ilyen változatot mutat:

*Szégyeljék a görögországi vezérek
Azt, hogy Helenáért harcoltak Trójánál
Holott imé van szebb asszony Helénánál.*

(A Helena rovására kiűtő összehasonlítás Földi egy völgénykori versében már fölmerül: »Ha Juliskám maga szívembe vesz engem, Nem irigylem sem ama Gracchusok anyját, Sem ama Trójai Hertzeg piperezett Helenáját.« *Enyim Juliska*).» (It. 1953 : 448. l.). A változat voltaképpen a 16. sor asszony szavára vonatkozik csak, amely helyett a K_1 -ben, a K_2 -ben és a K_3 -ban Személy áll.

A későbbiek során is bizonyító érvet látott az asszonyt emlegető szerelmes verében az irodalmi hagyomány ellen, amely a kis beteg szomszéd társaságában, Rozáliában látta Csokonai korai szerelmi lírájának ihletőjét: „Haraszti is, Ferenczi is jól látta, hogy olyan vérbő, forró versek, mint *A szépek szépe*, olyan mély pszichológiájú vallomások, mint a *Déli aggodalom* bajosan magyarázhatók ama plátói, sőt testvéri vonzalomból, abból az őrangyal lebegésből, amelyről Haraszti tudósít. Könnyű volt Kazinczyéknak, ők megnyugtatták magukat azzal, hogy Csokonai Bürgert utánozta. Haraszti már kénytelen azzal vigasztalódni, hogy Rozália, a kedves lány rajzában [...] meghíusult Csokonai kísérletek. Csokonai valóban figyelmen kívül hagyta Haraszti föltevését; megírta pl. a *Feredést*, sőt odáig vetemedett, hogy Ariosto X. elégiájának fordításában, ahol pedig »éjjeli együttfekvések«-ről van szó, belecsempészte a Rózi nevet. Természetesen ezekre a problémákra nem nehéz a pozitívista válasz: mindez diákos fantáziálás csupán!» (I. h. 455. l.)

Itt meg kell állapítanunk mindenekelőtt, hogy asszony szavunk a régi nyelvben egyáltalában nem jelentett kizárólagosan 'férjes asszony'-t, hanem még a XVIII. században is általános volt 'nő, kisasszony' jelentése (amint a Csokonai korából jól ismert *leányasszony*, *kisasszony* is tanúsítja). Mésrészt a Juhász által bizonyítékul idézett versek szintén képzelet vagy költői utánérzés szülöttei: *A feredés* mintája Gessner egyik idillje volt, az *Utolsó panasz*-ról maga Csokonai is jelezte, hogy Ariosto X. elégiájának fordítása, s a *Déli aggodalom*-ról Kastner Jenő már régebben kimutatta, hogy Petraréból, illetőleg Tasso egyik madrigáljából merített motívumokat (ld. ItK. 1922: 60—51. l.). *A Szépek Szépe* számba jöhető irodalmi forrásaira is rámutattunk.

Végül: Csokonai szerelmi lírájának létrejöttében, az irodalmi példák mellett valóban a „diákos fantáziálás”-nak volt legnagyobb része. Ez így érvényes az 1794-ig írt versekre, köztük tárgyalt versünkre is.

A későbbi méltatások általában a LD.-ban megjelent második kidolgozással foglalkoztak. Az első változatról legkorábban Pántzél Dániel

folyóirata írt, az Urániát méltató ismertetésében: „a' tanúnak hivatott liget, a' szépek szépe [...] mind különbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott” (*Az 1795 évi Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzél Daniel. [Julius] 94. l.).

Baróti Dezso a felvilágosodás gondolatvilágába illesztette a költeményt, ezt írván róla: „A szépség, akárcsak a szerelem, szintén a felvilágosodás egy mítoszának, a »bölcs Természetnek« remeke számára (*A szépek szépe*), épp ezért érezheti tisztának és ártatlannak...” (Szerelem az újú Csokonai lírájában. *Mesterség és alkotás*. Budapest, 1972. 163. l.)

2. *A' Szépség tüzénél olvasztott Bálványok!* A Kazinczy-tanítvány Kis János Gyöngyösi-reminiszcenciákat érzett a versben, ezért szötte bele a részletet *Gyöngyösi István árnyékához* című ironikus versébe:

Bár csak, bár csak Musám oly finnyás ne volna,
S minden apró szócskát úgy meg ne latolna!
Én is követhetnék akkor más írókat,
S hamarjában öszvefoldoznám a szókat.
Elkezdeném cífrán: „Ti, hazám leányi!
A szépség tüzénél olvasztott bálványi!”

(*Kis János poetái munkái*. Kiadta Toldy Ferenc, Pest, 1865. 285. l.)

4. *temjén* (rég.): tömjén.
iz (rég.): ízlés.
12. *remek kép*: műredek, mestermű. Előfordul a kifejezés Csokonai egykori praeceptorának, Fodor Gerzsonnak kéziratban Xenophón-fordításában is (*Anthia és Habrokomész*):

Ne tudáld tehát ha e' két remek képek
A' Görög palastba nem voltak ily szépek.

(OSzK. Oet. Hung. 680: 62b)

Skiz (ném.): Skitz, vázlat. Az Uránia szerkesztői át is írták — elrontva a rímeket — *Skiz*-re. Csokonai azonban alkalmasint a szó olasz *schizzo* alakját tartotta szem előtt friss olasz tanulmányai folytán. Éva is így használja a szót a *Tempefő*-ben:

„Másik azt mondja: Szégyen, hogy olyan [a király] mint e' *Skizz*.”
(*Cs/Szim*. I, 38. l.)

13. *Léda gyermekinek*: Lédának, Tündareosz lacedaemoni király feleségének a görög mondák szerint öt leánya volt; közülük legnevezetesebbek — akikre Csokonai verse is céloz — a Zeuszról született Helena s a férje által nevezett Klütemnesztra. A monda szerint a világszép Helena sok kérője közül Menelaosz spártai királyt választotta, ám férje távollétében a Spártába vetődött trójai királyfi, Paris, megszöktette. A hagyomány szerint ezért tört ki a Homérosz által megörökített trójai háború. Erre utal a vers 15–16. sora. Léda másik leánya, akire Csokonai célzása vonatkozhat, a trójai mondakörben szintén szerepet játszó Klütemnesztra: a monda szerint ő Agamémnon műkénei király felesége lett, de a trójai háború alatt férjéhez hűtlenné vált,

s a háborúból hazatérő Agamemnon szeretőjével egyetértésben megölte.

28. *el-fogott* (rég.): elfogódott.

29. *pazér* (táj.): pazar, bőkezű.

32. *köz* (rég.): közös.

33. *mivelsz*: alkotás.

47. *hév*: heves, forró.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott; a kézirat szerint eredetileg hat, egyenként nyolcsoros versszakból állt, csak az Uránia rövidítette az utolsó versszakot végül négy sorosra.

Az Uránia tagolás nélkül közölte a verset, Juhász Géza hasonlóan adta közre. Vargha Balázs azonban — a kézirat alapján — versszakokra bontva tette közzé. E tekintetben mi is a költő kéziratához igazodtunk, amelyet különben a Magyar Múza is követett.

A költemény versmondattani erényeiről Oláh Gábor ezeket írta: „A magyar tizenkettős verssorok fölépítése, a mondatrészecskék elhelyezése e sorok medrében, egy költői gondolat vagy hasonlat kialakítása körmondatként a nyolcsoros versszakban, úgy, hogy a négy első sor a körmondat első fele, s mintegy sarkon fordulva dobban rá a következő négy sor a második, fontosabb részével: Csokonai-lelemény (pl. *A szépek szépe* c. versében), de átszáll Arany Jánosra; a *Toldi*-ból is lehetne rá példákat idézni.” (ItK. 1928: 205–206. l.)

Dallama

A prágai Nagy Ferenc-féle Dalfűzér 138. Dala Csokonai versének *Lilla*-beli második változata. (Prága. EKvt. Kubelik [Széll] gyűjt. XXII. C 10. § 24. 156–157. l.) Mivel a gyűjtemény énekelt szövegeket, „dal”-okat tartalmaz, föl kell tételeznünk, hogy ezt is énekelték. Dallamát nem ismerjük.

128. A' vídám természetű poéta

Kézirata

TF. 52ab; töredékes saját kezű tisztázata, az 1793-i kötetterv első verseként; csak a négy első versszak, a következő lapokat ugyanis kitépték (K_1).

E négy versszak közel egykorú másolata megvan a Csokonai hagyatékában fennmaradt „Convassatum Quid” elnevezésű másolatgyűjteményben: KK. III, 54ab (K_2). Kéziratosságot Juhász Géza arra gondolt, hogy e másolat készítésekor csak ennyi volt még készen a versből. Mi hihetőbbnek tartjuk, hogy a másoló is a megcsontított TF.-ből dolgozott, hiszen a CQ. 1794-ben készült, s az előző évben a vers teljes szövege már megjelent a bécsi Magyar Múzsában, mint látni fogjuk.

Nagy Gábor a költő eredeti kéziratáról készített 1796-i másolatában a verset csak címével említi: „2. A' Vidám természetű Poéta.”, ezzel a megjegyzéssel: „lásd az Uránia 3^a Kötetében” (OSzK. Fol. Hung. 893 : 2a).

Csokonai letisztázta a verset 1795-i kötettervébe, az ED.-ba is, szintén az első helyen; e tisztázata azonban nem maradt ránk. Említi egy másolatát a költő a Kcsj.-n: „N° 7° Csurgói Purizáltatás. 1. A' Vidám természetű Poéta.” A halála után összeállított Kcsj. A' vidám Poéta címmel említi a verset a N° 5. kötetben. Győri József is lejtromozta egy kéziratát a korai versek jegyzékén (ld. JGy/j 18.).

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: az 1793-i VT. s az 1795-i ED. szerint kötete nyitányának, afféle „ars poeticá”-nak szánta.

Az EK.-on is az első helyen fordul elő: „I. A' Vidám Természetű Poéta. Ode. Nota. 1.” (Az I-es szám az ED. lapszáma.)

A tervezett kötetek nem jelentek meg; a vers kiemelt szerepét azonban jelzi, hogy köteten kívül a költő két ízben is közreadta: 1793-ban, illetőleg 1795-ben.

A korábbi szakirodalom csak a vers Ur.-beli megjelenéséről tudott, de Szauder József nyomán Kókay már jelezte (434—435. l.), hogy névtelenül megjelent a Pánczél Dániel által szerkesztett Bétsi Magyar Merkurius mellékletében, az (Ujj) Bétsi Magyar Múzsában (1793. VII. 63—64. l.), ahol valamivel korábban A' Szépek Szépe is kiadásra került (IV. 33—34. l.). (V. ö. Szauder József: *A vidám természetű poéta és a Csókók*. Napj. 1973. nov. 2. l.)

A verset később átdolgozta Csokonai, s *Az én Poézisom' természete* címmel közölte a *Lilla*-ban (14—17. l.). A kiadások hosszú ideig általában csak ezt a későbbi kidolgozást adták közre. Toldy a kiadása elé függesztett Előszóban ezt írta: „nem tartottam [...] szükségesnek a Sanderben és Urániában megjelent zsenyéket, mik egyébiránt a magok helyén híven elborítottak, lenyomatnom, miután azoknak korszaka egyéb, érdekesebb, kiadottak s kiadatlanokkal eléggé van képviselve”. S bár különben a *Lilla*-dalokbeli későbbi változatot (*Az én Poézisom' természete*) közölte, a vers jegyzeteiben utalt az Ur.-szövegváltozataira (ld. Toldy 932—933. h.). (Alaptalanul róttá hát fel Tolnai Vilmos Toldynak, hogy nem vette tekintetbe az Ur.-szövegeit: It. 1915: 317. l.)

Az első változat szövegét Toldy szerint „hol több, hol kevesebb szerencsével” dolgozta át a költő (933. h.). Az átdolgozott változat a *Lilla*-ciklus második verseként jelent meg (LD. II.). A költemény az ún. Rózai-versek tervezetében is feltűnik 1796-ban, de — kezdő sora szerint — ott még az első változat: „15) *Sírhalmok gyász temető*” (KK. IV. 12b). Kezdő szava föltűnik a 1798-i „Szerelmes veraciklus” tartalomjegyzékében is (uo.). Az 1802-i ŰK. adata már bizonyosan az átdolgozott változatra utal az 50. sorszámon, de még mindig az eredeti címmel.

A Toldy utáni kiadások is a LD.-szövegét közzélték, a HG. is csak jegyzetben utalt az első kidolgozásra (I. 458. l.).

Az ószöveget kötetben először az EPM. adta közre (5—7. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

A vers kiadástörténetéhez tartozik az is, hogy az angol költészetet jellemző részlete prózai parafrázisban megjelent Bessenyei Sándor Milton-

fordításának bevezetésében: „Külömbenn-is találattik ebben a' materiánn olyan valami, mely az Ánglus képzelődésnek felette kedves. Az el-pártolt Lelkek' mély ürege, mellynek mostoha kebelébenn örökkös seténység és szívét-borzasztó teendősség hever; a' komor Melancholiának kopasz völgyei, a' hol az érzésnek minden neme élvén meg-hal, a' fül semmit hall, a' szem a' semmitől irtózik: ezek mind olyan mezők, mellyekenn edgy termékeny Ánglus képzelődés szomorú örömmel legel. Az ilyen setét környékekben és komor nagyságban szeretnek bújkálódni [? bujálkodni] az Anglus elmék, mellyekben a' Lélek el-ragadtatván repül a' phantásia' szárnyain, 's maga után irtózással kevert bádgyadt örömet hágy.” (Bessenyei Sándor: *Elvesztett Paradísom Milton által*. I. Kassa, 1796. lsz. n.) (E fordítás II. kötete elé írta Csokonai *A' Milton' Elvesztett Paradísomáról* c. versét. Erről a Bessenyei Sándor és Csokonai kapcsolatáról ld. tanulmányunkat: MTud. 1979/4.: 312–319. l., illetve: CsMűv. 245–258. l.)

Keletkezése

Nyitó verse a költő 1793-ban eltervezett verseskötetének, amelyben friss irodalmi tájékozódása csapódott le: olasz és német olvasmányai mellett az újabb hazai irodalomban tett fölfedező vizsgálódása is.

A szentimentális, pietista angol sírköltészet határozott elutasítására voltaképpen nem az angol, hanem a magyar irodalom tanulmányozása alapján kerül sor a versben: Youngot és Hervey-t nem csupán a Csokonai által is nagyra becsült Péczeli fordította magyarra (1787-ben, illetőleg 1790-ben), hanem Kazinczy is fordított Youngból (ld. MMus. I/2: 98–106. l.), s a tragédiáiról Shakespeare elutasítása is Kazinczynak 1790-ben megjelent Hamlet-fordítása alapján történik, Racine-é pedig Zechenter Antal 1775-ben kiadott *Fedra*-ja s 1781-ben közzétett *Mitridates*-a nyomán. (Minderről részletesen a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

A fenti évszámok is eligazítanak némileg a vers keletkezéséről, amelyről már Nagy Gábor is megjegyezte, hogy a Lillával történt megismerkedés előtt készen volt (ld. NG/j.).

Toldy csak annyit említ a költemény jegyzetében, hogy „1794-ben az Urania [...] kötetében jelent meg” (932. h.). Az Ur. III. kötete azonban valójában csak 1795 márciusában került forgalomba (v. ö. Kókay 484 kk.). Ferenczi szerint 1794 novemberében küldte el a verseket Csokonai az Uránia szerkesztőinek (61. l.).

Ennek alapján keltezte Juhász Géza tárgyalt versünket 1793/94-ra (ld. EPM. 312. l.); később ezen finomíthatott, mert az időrendjét követő ÖV.—ÖV². s a MM. már az 1793. év terméséhez sorolta.

Az első kötetterv adatai, valamint a Magyar Múzsában való megjelenése alapján is az 1793. évben készülhetett.

Szövegvizsgálat

A ránk maradt szövegek lényegében megegyeznek egymással; az Ur. (III [1795], 204–207. l.) szövege csak helyesírásában tér el a csonka autográf tisztázattól (amellyel megegyezik a CQ. másolata).

A Magyar Múza (az alábbiakban: M) szövegközlése helyesírásában közelebb áll a K₁-hez, mint az Ur. szövege, van azonban néhány olyan szövegektérítés, amelynek nincs nyoma a kéziratokban. Ezért főszövegünkül az Ur. szövegét választottuk, számba véve alább az eltéréseket.

A címeket illetően csak helyesírási változataink vannak: az autográf K₁ *Postá-t* ír, nagy kezdőbetűvel, s a cím után pontot tesz. A M.-ban nagy kezdőbetűs *Vidám* található, s nincs pont a cím után. A K₂ pontatlan: a névelőt sem teszi ki: *Vidám természetű Poéta*; itt sincs írásjel a cím végén.

A K₁ helyesírása voltaképpen az ED.-nak felel meg, az EK. minden szót nagy kezdőbetűvel írt. Mi megtartjuk az Ur. helyesírását a címben is.

A M. más sortöreléssel közölte a költeményt: a 2—3., 5—6. s 7—8. sor egy-egy sorba van törölve, így a nyolcsoros versszakok ötsorosakká alakultak. Ezen fölül a versszakok — mint említettük — meg vannak számozva, mégpedig 1—4-ig folyamatosan, majd a következő strófákat * * * választja el, s újra kezdődik a számozás 1—4-ig.

1. K₁: *Temető Kertek!*
K₂: *temető Kertek!*
M: *Sírhalmok! Gyász Temető-Kertek!*
2. K₁: *Setétség!*
K₂: *setétség!*
M: *setétség;*
3. K₂: *'S szívét borzaszto Tsendesség'*
M: *'s Lelket*
4. K₁: *keblében*
K₂: *Ro/ kebeleben*
M: *keblébenn heverték.*
5. K₁: *Melánchóliának*
K₂: *Melancholiának*
M: *Melánkoliának*
6. K₂: *völgyei*
7. K₁, M: *Múzsájának*
K₂: *szomorú Muzsájának*
8. K₁: *Kp. n.*
M: *A Hervey dölten szedve.*
9. Ur. *Neme, A fölőselegcs vesszőt a K₁ szerint töröltük.*
K₂: *erzesnek*
10. K₁: *Élőben is meg hal;*
K₂: *Meg ez Ro/ elsőben is meg hal;*
M: *Élőbenn is meg-hal;*
11. Ur. *Füle A K₁₋₂, M. szerint em.*
K₂: *csendesseget hall.*
12. K₁: *A' semmitől irtózik szeme.*
K₂: *A Semmitől irtózik szeme;*
M: *irtózik szeme Kp. n.*
13. K₁: *Höld fényénél*
K₂: *A Ciprus a föld fényénél*
M: *A' Cyprus a' Höld' fényénél*
14. K₁, M: *mutatja,*
K₂: *Arnyekat mutatja*
15. Ur.: *A Szél után fölőselegcs vessző; a K₁ szerint em.*

- K₁: *sírból ki tántorgott Szél*
 K₂: *Egy sírból ki tántorgot szél*
 M: *Eggy sírból ki-tántorgott szél,*
 16. K₁: *Bádoggyadon*
 M: *Bádoggyaltann*
 K₂: *Bádgyattan*
 17. K₁: *Környék! <ke>*
 K₂: *környék! melyhez*
 M: *környék!*
 18. K₁: *Fántáziáin repülve*
 K₂: *Fántáziáin repülve.*
 M: *Fántáziáinn repülve*
 19. K₁: *Irtózással*
 K₂: *Irtózással [...] rémülve*
 M: *Irtózással megy, 's rémülve,*
 20. K₁: *Fél hőltan*
 K₂: *Kp. n.*
 M: *Fél-hólttann*
 21. K₁: *Szörnyű*
 22. K₂: *Bus lantú*
 M: *bús lantú Jungoddal A Jungo dőlt szedéssel.*
 23. K₁, M: *Gyászos*
 24. K₁, K₂: *Anglusoddal*
 25. K₁: *irtóztato enekkel,*
 26. Ur.: *Obojjokat. A K₁ szerint em.*
 K₁, M: *Obojjokat, A M.-ban az Oboj dőlt szedéssel.*
 K₂: *bus*
 27. Ur.: *Es stralmas Nótájokat A K₁ szerint em.*
 K₁: *Siralmas*
 K₂: *notájokat*
 M: *Es szomorú siralmokat*
 28. K₂: *versekkel.*
 29. K₁: *Kerítse szürke Hesperis*
 K₂, M: *szürke A M.-ben a Hesperis dőlt szedéssel.*
 30. K₁: *fejeket*
 M: *fejeket:*
 K₂: *Gőzölög*
 31. K₁: *ohajtom eggyyszeris*
 K₂, M: *ohajtom egyszer is*
 32. K₁: *Ezeket.*
 34. M: *kösse fel-kennt fejemet.*
 35. M: *színe*
 36. M: *'s Múlatja a szép Nemet.*
 37. M: *Múzsáknak*
 39. M: *róza színű újjai,*
 40. M: *Élesztgessék ambróziás tsókjait.*
 41. M: *Cyprus Dőlt szedéssel. Raszint Szintén dőlten szedve.*
 42. Ur.: *Kp. n., a M. szerint em.*
 M: *Melpómene:*
 43. Ur.: *Apró Viola 's Hiatzint, Az 6-t s a sorvégi fölösleges vesszót a*
 M. szerint em.
 M: *Viola, 's Hiatzint*

44. Ur.: *Hajamon fénylene: A sorvégi írásjelet a M. szerint em.*
M: *hajamonn fénylenen!*
45. M.: *Kiaded, és kék töltésrjei*
46. M.: *Szépem szemei,*
47. Ur.: *Ez kell nekem — Homlokomat ne érje, A gondolatjel elől hiányzó írásjelet a M. szerint pótoltuk. A sorvégi fölösleges vesszőt a M. szerint elhagytuk, a nekem-et is az utóbbi szerint em.*
M: *E' kell nekem! homlokomat*
48. M.: *Schakspeárnak A Schakspeár dőlt szedéssel. Akonitos fűzerje.*
49. M.: *Igy Az Ur.-ban a sor végén értelemzavaró vessző; em.*
50. Ur.: *A sor végén pont; a M. szerint em.*
M: *Gyengénn*
51. M.: *'s Majd*
52. M.: *húromat.*
53. Ur.: *Szellő A M. szerint em. M: Estvelő Szellő,*
54. Ur.: *Szárnyn, A fölösleges vesszőt a M. szerint töröltük*
M: *'s Szárnyn*
55. Ur.: *Ró'óban, a' kit Szerelmek eh. Az Ur. végén található hibajegyzék is javította. A kp.-t a M. szerint em.*
M: *Rózsában [. . .] meg-szálnak,*
56. M.: *Mennyei Kp. n.*
Az Ur.-ban szedési hiba folytán a sor után elmaradt a versszakokat elválasztó hézag.
57. M.: *Szívünk' el-olvasd részeit*
58. M.: *Dallokkal, Az Ur.-ban a sor végén pont; a M. szerint em.*
59. Ur.: *Pauzák' unalmas idejét Ez nem ad tiszta rímet a Részeit-tel. Már Juhász Géza emendálta az EPM.-ben ideit-re, pedig a M.-t nem ismerte.*
M: *'s Pauzák' unalmas ideit*
60. M.: *Édeseltjük tsókokkal.*
61. M.: *Est-hajnalonn,*
62. M.: *alszunk-el Kp. n.*
63. M.: *'s Énekiünknek [. . .] bádogyott szózatja*
64. M.: *vidéket el-altatja.*

Mindehhez meg kell jegyeznünk, hogy a M. helyesírásában, s esetenként talán szövegében is hitelesebb az Ur. közlésénél.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Első öntudatos írói önjellemzése Csokonsinak, aki már korábban is a derű és a vidámság költőjének vallotta magát (*A' Poétai jel vidulás, Jéste Poétának*). A vers azonban több, mint pusztá önjellemzés: egyben öntudatos írói programja a közönség elé készülő költőnek. A Young- és Hervey-féle bibliai moralizálással, a *Hamlet* kísérteties világával s Racine végzetdrámaival szemben a felvilágosodás jegyében világi költészetet hirdet, harmonikus emberi lírát. A Gessner idilljeiből táplálkozó zárókép is a rég óhajtott idill kivetítődése.

A versnek, mint a kezdő költő valóban jelentős alkotásának, gazdag irodalma keletkezett.

A Pántzél Dániel kiadásában megjelent *Az 1795-éki Magyar Merkur-hoz tartozó Bibliotheca* az Urániáról írt bírálatában megemlékezett Csokonai

névtelenül közzétett verseiről is: „A' vidám természetű Poéta, a felélt Pásztor [...] mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott.” (I. h. [Julius] 94. l.)

Költői programnak tekintette Oláh Gábor is, ahogyan később a felvilágosodás ars poeticáját látta meg benne Szauder (Roc. 230. l.). Később így írt róla: „Rokokó s több is annál: az öröm poézisének emberséggel indokolt, de álomba foeszló, bűvös és realiztikus kifejezése ez a költemény s A szabadság-gal együtt (»Kivált egy böles elme mindég, Egy poétai tüzeesség Csak attól ég!«) messze meghaladja többi ekkor írt ars-poetica-féléit (pl. a *Ki poéta nevet érdemel* . . . kezdetű prozóziós versének kései átdolgozását, a *Serkentés a müzsának* című versét).” (Napj. 1973. nov. 2. l.)

Ars poeticát látott benne Baróti Dezső is, s lehetséges ösztönzőjeként Augustin de Piis (1755–1832) *Aux détracteurs de la poésie badine* című versét is szóba hozta (ld.: *A vidám természetű poéta* [Csokonai ars poeticájának kialakulásához]; TrFelv. 320. l.). Szerintünk Csokonai verse a rokon motívumokat tartalmazó francia verstől egészen függetlenül jött létre.

Waldapfel ezt írta a költeményről: „a maga poézisének vidám természetét egyenesen a szentimentalizmussal állítja szembe, minden közösséget megtagadva vele. Amikor aztán ő is megszólaltatja a halál, a síralom, a magánosság költészetét is, addigra elvesztette hitét a világosság közeli győzelmében” (MFelv. 274–275. l.). S ezt fontos kiemelni, mivel pl. Klénner, aki csak a vers *Lilla*-ban megjelent második változatát ismerte, időrendi tévedéssel úgy gondolta, hogy a költő a maga 1795 utáni (teljesen indokolt) szentimentalizmusát „teszi szinte komikusá” a versének soraival (ld. Klénner 38. l.). Pedig 1793-ban nyilvánvalóan nem saját szentimentalizmusával és „sirköltészetével” vitázik.

Azt is fontos kiemelni, amire Baróti Dezső is rámutatott, hogy a vers voltaképpen nem is a szentimentalizmussal fordul szembe, amely a XVIII. században alapjában haladó, szinte forradalmi áramlat volt: „Igaz ugyan, hogy Youngot és Hervey-t, a preromantika és a szentimentalizmus későbbi teoretikusaihoz hasonlóan már kortársaiknak egy jó része is több-kevesebb joggal az érző szívek mesterei közé sorolta be. Csokonaiiban azonban írásaik egyáltalán nem szívhez szóló érzelmeket ébresztettek. Igaz érzések nélkül való, »kedvetlen embereknek« tartotta őket, sőt bizonyára hazai híveiket is. A vig poéta csak ezeknek a teológiába és a moralizálásba belesavanyodott »kedvetlen embereknek és kedvetlen iróféleknek akar ellentétet lenni. Más szóval (nem árt, ha még egyszer elmondjuk), nem az érzelmeket vagy akár az érzelmességet, nem a *Bács-meggyei* (amit különben »kedves könyvének« nevezett), Szentjóni Szabó Lászlót, Dayka Gábort, nem a szentimentalizmust, vagy ha tetszik, a preromantikát utasítja el magától. Épp ellenkezőleg, azokat, akiket a »szív szelidebb érzelmei« nélkül valóknak tart.” (I. m. 319–320. l.)

Sinkó ugyancsak a vers *Lilla*-beli második átdolgozásával foglalkozott, de megállapítása az első változatra is érvényes: „[az] ironiából kiérződik a felvilágosult racionalista, de az esztétikai kritika is.” (151. l.)

Julow már jól látta, hogy a Kollégium puritán szellemével szakító felvilágosult diák tesz benne hitet új eszményei mellett: „Elutasítja benne a szentimentális költészet sápadt fájdalom és halál-kultuszát, el Racine és Shakespeare tragikus életérzését. De nem a felvilágosodott eudemonizmust Helvétius *Erkölcsei kikötése* szellemében, amely szerint az ember célja, hogy kerülje a fájdalmat, keresse az örömet. [...] A sárba

ragadt környezetétől elvágyódó lélek nosztalgiaja ez, ami őszinte benne, ez üt szíven az élmény erejével.” (MLT. III, 224. l.)

Biró Ferenc a vers eszmei jelentőségét emelte ki a Csokonai útján fordulatot jelentő 1793-i év vonatkozásában: „Véleményünk szerint [...] Csokonai eredeti, első s a további költői út szempontjából is meghatározó jelentőségű válasza a newtoni szerkezetű, de Isten nélkül elgondolt univerzumnak pontosan az ellentéte annak, amivel a füredi költő [ti. Horváth Ádám] reagált — ez a válasz tudniillik nem más, mint a *Vidám természetű poéta* programja. Ez a fontos — az eddigi kutatások jórésze szerint is fordulat-ként értékelt — költemény 1793-ban keletkezett, abban az időpontban, amikor a filozófus Csokonai »bemérhetően« [...] egy newtoniánus jellegű világezmelélet és a materialista gondolat ütközőpontján állott, amikor tehát hozzávetőleg azonos gondolkodói szituációba került a füredi parton néhány évvel korábban medítáló Pálóczi Horváth Ádámmal.” (Bíró Ferenc: *Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton*) ItK. 1973: 684–685. l.)

Legrészletesebben Baróti Dező foglalkozott a verssel már idézett tanulmányában (FrFelv. 307–326. l.). Erre a jegyzetekben esetenként hivatkozunk; itt csak azt a megállapítást idézzük még, amelyben ő is azt fedezi föl, hogy a költemény voltaképpen a fölszabadult világi líra mellett tesz hitet: „még a felvilágosodás Holbachnál kevésbé radikális hívei sem lelkessedtek a sírok és éjszakák költészetéért. Bizonyára azért sem, mert, amint ezt már Paul Van Thieghem megjegyezte, a költő mögött nagyon is a lelkipásztort vették észre. Voltaire, amikor azt mondja Young *Éjszakáiról*, hogy a prédikációk aligha arra valók, hogy megverseljék őket »les sermons ne sont guère faits pour être mis en vers« tulajdonképp a költészet világából tessékeli ki. Különben is csak »fellengző és obskurus« közhelyek gyűjteményét látja benne (ramas de lieux communs, ampoulés et obscurs). La Harpe, akitől Csokonai a *Lilla* mottóját veszi majd, hasonlóképp vélekedik róla [...] A példákat tovább szaporíthatnánk annak a megmutatására, hogy Csokonai poézisének természetét keresve, 1793 táján egy Európa-szerte már inkább erősödő, mint gyengülő áramlathoz csatlakozott, amikor elhatárolta magát a Young- és Hervey-féle sírköltésztől.” (I. m. 315. l.) Majd így összegezi a Csokonai által is kiemelt, elvi fontosságú vers lényegét: „akkor jellemezzük legtalánylóbban, ha azt mondjuk róla, hogy a felvilágosodás optimista életfilozófiája jegyében támadja Young és Hervey életidegen morbiditását” (i. m. 321. l.).

1. *Gyász* (poet. lic.): gyászos.
7. *Hervey*: James Hervey (1714–1758) angol lelkész és író; *Meditations Among the Tombs és Contemplations on the Night* című szentimentális műveit Péczeli József franciából készült fordításában ismerte meg Csokonai (*Hervey sirhalmai és elmékedései* [...] Pozsony, 1790.). Baróti föltételezte, hogy „a sírköltészet francia kritikája is eljutott hozzánk és belejátszott a véle kapcsolatos fenntartások, köztük Csokonai gúnyolódó sorainak megszületésébe” (i. m. 307. l.).
13. *Tziprus*: ciprusfa; sötét lombja folytán az ókori Keleten és Itáliában a gyász jele volt: sírokra ültették s vele díszítették a halotti máglyákat. Praeceptor, Kovács József Vergilius-fordításában „szomorú tziprusok”-ról olvashatott Csokonai (MÉN. II, 85. l.).

17. *Szőrnyű Környék! A kifejezés később visszatér Csokonainál A' Haza' Templomának örömnapja című versében:*

*Szőrnyű Környék! melynek rettenet komorsága,
Talám ez a' halál! 's a' holtak' országa?*

(AV. 67. l.)

22. Young: Edward Young (1638—1765) angol költő és színműíró. Rímtelen jambusokban írt, a maga korában rendkívül népszerű műve: *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality* 1742—45 között jelent meg. Ezt is Péczeli fordításából ismerte Csokonai: *Jung Éjtszakái és egyéb munkái* (Győr, 1787.). Young versét azonban nemcsak Péczeli próza fordításában olvashatta a költő. Mint érintettük, Kazinczy az angol eredetinek megfelelő rímelen drámai jambusokban fordította magyarra egy részletét: „*Young' első éjtszakájának kezdete*. Szorosan az Anglus szerint” (MMus. I/2: 98—103. l.); ugyanott (103—106. l.) közölte Báróczi Sándor próza fordítását is az „I. éjtszaka”-ból, amely — mint mondja — néhány évvel azelőtt a pozsonyi Magyar Hírmondóban jelent meg (v. ö. Fest: 85. l.).

- 25—29. E sorokkal kapcsolatban Baróti Dezso fölvetette a nem jogosultlan kérdést: „Kire vonatkozik a mások kitétel?” (i. m. 309. l.). Helyesen jut arra a következtetésre, hogy nem annyira Anyos nevezetes verse (*Egy boldogtalannak panasa a halovány holdnál*) ellen szól, amellyel néhányan (Szauder, Sinkó) összefüggésbe hozták, hanem „Az vírtóztató énekek, siralmas nóták, keserves és jajos versek és a kifejezetten temetési szertartásokra utaló zsolmi gyász-trenódiák emlegetésébe [...] alighanem egy másfajta sírköltészetre, azaz a debreceni kollégiumban meg Csokonai által is művelt halotti búcsúztatók költészetére, vagy inkább versifikatori gyakorlatára való gunyoros utalás is belejátszott [...] Az angol sírköltőkről már többször elmondták, hogy írásaik valójában a hit bizonyosságát, a földi boldogság tűnékenységét, illúzió voltát és a földöntúli élet minden evilági szenvedéseért kárpótlást ígérő édességét komor életidegenséggel hangsúlyozó s a hazai kalvinistáktól sem idegen puritán mentalitásban gyökereznek. Egy olyan vallásos praxisban tehát, amely a lugubrus [!] tónusú Debrecenből sem volt idegen” (i. m. 310. l.).

26. *Obojjokat* (fr.): az oboa költői szabadsággal ragozott alakja; kettős nádnyelvű fa fúvós hangszer. (*Lantomtól búcsúvétel* című versében szintén így használja a szót a költő: „Bessenyei obojjára [...] Esküszöm”).

29. *Hesperis* (lat.): estike. A szó elterjedésével részletesen foglalkozott egyik korábbi tanulmányában Baróti Dezso: *Estike*. Jegyzet Csokonai Vitéz Mihály *Az én poézisom természete* c. verséhez (Szegedi Füzetek. 1935. 1—4. füzet. 36—43. l. ld. még: FrFelv. 314 kk.). Itt utal Benkő József *Téli bokrétá* című halotti búcsúztatójára, amelyben az elhunyt koporsójára *éjjeli violá*-t helyez. Csokonai *A' Tavasz* jegyzeteiben külön is szólt az éjszaka nyíló és illatozó *Hesperis tristis*-ről, amely „szomorú” nevével, színével s éjszakai nyílásával a sírköltészet jelképe lett versében: „*Estike*, *Hesperis Plinii*; *Hesperis tristis*, Linn. egy barátság, és külső tekintetere nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illata

nincs, de estve elkezdvén egész éjjel a nap felköltéig olyan kellemes szagot bocsát mint az apró viola, vagy a jácint. Van szellő is, vad is: ezt a debreceni erdőn is lehettem.” (HG. I, 690. l.) Az átdolgozásban, *Az én poézisom természeté*-ben az ennek megfelelő veresérlet már így hangzik: „Legyen jutalma bár ezeknek / A kedves Estike.” Ehhez fűzte Toldy azt a megjegyzést, hogy: „A 4. szak kiessé homályos végét [...] az első dolgozat (Uránia, III. 204.) némileg felvilágosítja: »Kerítse szürke Heperis Gözölő fejeket.« Az estike v. éjjeli viola illatja miatt igen kedves.” (1932. h.)

30. *Gözölő Fejeket* Baróti Dezső ezt a megjegyzést fűzte a kifejezéshez: „alighanem csak a vallásos fanatizmussal vagy legalábbis a puritán erkölcsök szenvédeleyes védelmének szándékával elteit fejeknek értelmezhetjük. Ezt a kifejezést, talán azért is, hogy élet némiképp tompítsa, *Az én poézisom természetében* azután »kedvetlen emberekre« változtatta át.” (FrFelv. 313. l.) A *Gözölő* itt alkalmasint ’ködös, ködlő’ értelemben áll.
34. *felkent* (rég.): a trónra lépő királyokat kenték fel régen szentelt olajjal, s a költőket is „a műzsák felkentjei”-nek nevezték. Csokonai az utóbbira gondol.
36. *mulattya* (rég.): mulattatja, szórakoztatja. *szébb Nemet*: a nőolvasókat. Bár versét eredetileg nem az Uránia számára írta Csokonai, de ott is olvasható arról a bevezetésben, hogy „ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk”.
40. *ambróziás* (gör.): az ambrózia az istenek italának illatosítója volt a görög mitológiában.
Racin: Racine, Jean-Baptiste (1639–1699) francia tragédiáíró. Baróti Dezső úgy vélte, hogy Csokonai 1793 táján még nem ismerte a francia író, s Shakespeare-rel együtt „csak valamilyen utalás alapján sorolta – a sárköltők közelébe” (i. m. 316. l.). Még arra is gondolt, hogy „Louis Racine-nak janzenista inspirációja, s így a kálvinista mentalitáshoz is közel álló tankölteménynek komor hangulata vetítődött rá az apa nevére” (uo.). Ez azonban alig hihető, mert L. Racine *La Religion* című műve csak később jelent meg magyar fordításban. Mint már a korábbiakban rámutattunk, Zechenter Antal próza fordításából ismerhette a *Fedrát*-t és a *Mitridátes*-t. A rímző (*Hiátzint*) szerint a francia író nevében föltehetően ún. betűjejtéssel „c”-t ejtett Csokonai.
42. *Melpómene* (gör.): a tragédiaköltők műzsája.
43. *Viola*: a szó egykorú jelentése: ibolya.
Hiátzint (gör.): jácint. A kor virágsszimbolikájáról s Csokonai esetleges francia forrásairól ld. Baróti i. m. 318. l.
- 45–46. Juhász Géza élményi nyomokat keresett a versben e részlet alapján: „Csokonai lírájában élményhiteles [...] a kökény jelző. Rózsai-korszaka 1794-es programversében (*A vidám természetű poeta*) így vall a violáról: »Apró és kék tölcseirei Olyak, mint szépen szemeit.« (*Az első magyar mű-népdal*. Alf. 1967. 2. sz. 69. l.)
48. *Shakespeare*: William Shakespeare, angol drámaíró. (Nevét Csokonai magyar betűzés szerint olvasta.) Baróti Dezső ezt írta a sorról: „Shakespeare-t talán a *Hamlet* temetői jelenete miatt

[sorolta ide]. Később alighanem rájött, hogy besorolása eleietett volt, mert Az én potzsisom természeté-ben már csak Racine-ra utal." (I. m. 316. l.) Mint volt róla szó, Shakespeare-t előszörban Kazinczy 1790-ben megjelent Hamlet-fordításából ismerhette Csokonai. A temetői jelenet mellett a kísértetjárás (az apa szellemének megjelenése) szintén a ködös sírköltészethez kapcsolta a művet Csokonai felvilágosult racionalizmusában. Ezt megerősítheti magának a fordító Kazinczynak megjegyzése, amelyet 1790-ben írt Próray Lászlónak: „az a' rémítő borzadás, a' melylyet a' Hamlet személye és a' Késértet támaszt a' Nézőkben, nagyon analogizál Nemzetünknek mostani nem róssa színű érzéseivel" (KazLev. II, 81. l.).

S hogy Shakespeare-t ismerték a Kollégiumban, azt bizonyítja Csokonai barátjának és íróársának, Nagy Sámuelnak a Sanderfordítás 1794. évi első kiadása elé írt előszava, ahol ezt írta: „Egy ház sem épült-fel; egy állat sem lesz magától; vagy ha az oekolai szóllással akarunk élni: Mindennek van oka. Ha már ezen igazságot összeve kötik a' Világon lévő dolgokkal; sűgy a' fában nyelvet, a' tsergedező patakokban könyvet, 's minden dologban az Istent találjuk-fel: a' mint ezt *Shakespear* igen helyesen mondja." (Sander—Nagy: Az olvasóhoz. VII. l.)

akónitos (lat.): a sisakvirág latin nevéből (Aconitum); mint mérgező növény válhatott Csokonainál a gyilkosság, a halál, a gyűlölet: a tragédiák jelképévé. S itt nemcsak a *Hamlet*-ra kell gondolnunk, amelyben fontos szerepe van az „átkos csalmatok levé"-nek, hanem a *Romeo és Júlia*-ra is, amelyet Kún Szabó Sándor a német Christian Weisse átdolgozása nyomán már 1786-ban kiadott Pozsonyban magyarul, s amelyet 1793 tavaszán, tehát már Csokonai versének megírása előtt, játszott a pesti magyar színjátszó társaság (ld. *William Shakespeare összes drámái*. III. Magyar Helikon, 1972. Az utószót Kéry László írta. 928. l.). Sőt az is föltételezhető, hogy Kazinczy debreceni kapcsolatai révén ismerte a *Macbeth*-et is, amelyet „Bürger után" a *Hamlet*-tal egy időben kezdett el fordítani a széphalmi író (ld. i. m. 959. l.). S ha Kazinczy e fordítását nem ismerte volna, akkor is tudnia kellett a tragédiáról Szerdahelyi György esztétikája nyomán, amely Shakespeare legkiválóbb drámái közt említette (ld. *uo.*).

54. *Nektár* (gör.): az istenek itala a görög mitológiában.
55. *kis Szerelmek*: *Amorok*.
56. *mennyei Hármónia*: a *Hármónia* itt nem egyszerűen 'békét', 'öszang'-ot, hanem 'zenét', 'muzsikaszó'-t, jelent.
57. *elolvadt*: elbágyadt, elandalodott.
61. *hűvös* (rég.): hűvös.

Az utolsó négy versszakról, az egész vers szerkezetéről ld. Baróti i. m. 326. l.

Verselése

Juhász Géza jambusi lejtést érzett a sorokban, sőt ún. „sánta" jambusain némileg meg is lepődött, ezt írta: „Földi János tökéletes jambusait

csodahirtelenséggel elsajátította: »Ha most nem édes énekem, Ha nincs is abba hév s tűz, Ne félj — legyen borom nekem, Meg egy szerelemes szüze — vizsgázott előtte, mindjárt egyszótagos hímrímekből is. De csak azért is vonzották Kazinczy sánta jambusai; németeselemek tartották őt ezt, holott már a Döbrentei-kódex óta gyakorolták költőink itt-ott ezt a *hangsúlyos* megoldást. A *versszépítő* most idézett hibátlan sorai után ki hinné, hogy ezt *később* írta Csokonai A' *vidám természetű polla* kezdő-soraként, s ez is jambus: »Sírhalomok, gyász temető kertek»... Kedvvel vegyíti ebben a szerény jambuslejtéssel a költemény második felében — a tartalomhoz hangoltan — a trocheust.» (*Csokonai dunántúli klassz-szicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 69. l.)

A verstani szakirodalom elsősorban a vers második változatára (*Az én Poézisom' természete*) szokott hivatkozni, annak az első és utolsó négy versszakban megfigyelhető eltérő (jambikus és trochaikus) lejtésére.

Az első változattal voltaképpen senki nem foglalkozott behatóbban. Juhász sem vette figyelembe, hogy a vers bizonytalan ritmusa (Elek a második változatot illetően is „zavaros és nehézkes jambus”-okról ír) onnan magyarázható, hogy eredetileg dallamra készült, amit az EK. „Nota”-jelzése félreérthetetlenül mutat.

Ettől függetlenül itt is jól megfigyelhető az első és a második rész eltérő ritmusa, sőt eltérő rímelése.

Az első négy versszak képlete: 9a 8b 8b 9a 8c 6d 8c 6d

Az utolsó négyé: 8a 7b 8a 7b 8c 8c 11d 11d

A szótagok számával s a rímeléssel együtt az időmértékes lejtés is megváltozik: már itt megfigyelhető — amit Juhász Géza is regisztrált — a könnyedebb, derűsebb hangulatú trocheusok megjelenése.

Dallama

Noha az EK. szerint kész dallamra írta a költő, dallama mindaddig nem bukkant föl a dalgyűjteményekben és melódáriumban.

129. Első Szerelemérzés [I.]

Kézirata

Saját kezű kézirata: TF. 53ab., 55ab; az 1793-i verisztázati füzet része, annak második darabja (K₁). Sajnos, kéziratunk csonka, mivel a lap jobb felét letépték, s így néhány versszak végzavai hiányoznak, illetőleg — a hátoldalon — csak néhány végszó maradt ránk. Más kéziratát nem ismerjük. A tisztázásban néhány egyidejű javításon kívül későbbi változtatás is található: *Laura* nevét változtatta a költő *Rózi*-ra utóbb, s ezzel egyidejűleg a tisztázat szövegén egyéb módosításokat is végzett, amint ez a tinta színárnyalatából jól észrevehető (K₂). (A Lilla-kötetben azonban, ahol *Első szerelemérzés* címmel jelent meg a vers átdolgozása, már *Lilla* a költemény címzettje.) Ezek szerint három szövegváltozatról beszélhetünk a versnek: első az 1793-i tisztázat, második a *Rózi*-versek számára 1797-ben ebből készített átdolgozás, s végül harmadik a Lilla-dalokban megjelent *Első szerelemérzés* szövege. Minderről részletesen a szöveglitikai fejezetben szólnunk.

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt kiadására, már 1793-ban is, amikor versgyűjteményébe letisztázta, bízva abban, hogy Kazinczy segítségével ez a kötet hamarosan megjelenik.

Később is szerepel kiadási terveiben: az 1795-i EK-on a XXXVII. helyen így található: „*Első Szerelemzés*. Dal. 67.” A 67-es szám arra utal, hogy az 1795-ben összeállított ED. versei közé is letisztázta: a 67. oldalra.

Csokonai e kötettervei azonban meghíúsultak, s csak akkor vette újra elő e versét, mikor a Lilla-ciklust összeállította. Az 1802-i ÜK-on, a 139. sorszámmon már bizonyára ez a végső átdolgozás értendő az *Első Szerelemzés* cím alatt.

A kiadások korábban csak a Lilla-kötetben megjelent végső változatot közölték, bár Toldy a vers jegyzetében utalt arra, hogy „1794 előtti. A kedves neve először Laura, utóbb Rózi volt.” (933. h.)

Az összeveget először Juhász Géza adta ki, *Első szerelemzés* címmel (EPM. 62–64. l.), a következő lapalji jegyzettel: „Sérült kézirat. Az eltérések nagyok; nem lehetett a Lilla-dalokból pótolni a hiányzó szavakat. Az 5–8. versszaknak csak rímtörédei maradtak.” (I. m. 62. l.)

Juhász Géza nyomán adta ki újból Vargha Balázs (ÖV.—ÖV.², MM.), de *A felgyúlalt szerető* címmel. (A címről és a szövegközlés hibáiról a szövegkritikai fejezetben szólunk.)

Keletkezése

Csokonai többi egykorú szerelmes versével együtt nyilvánvalóan akkor keletkezett, mikor 1792–93-ban Kazinczy témakörének bővítésére — nevezetesen szerelmes dalok írására — biztatta (ld. KazLev. II, 297. l.). Ekkor születtek kissé mesterkelt, többnyire logikai ötletre, csattanóra épülő szerelmes tárgyú versei, amilyen pl. *A' tanúnak hívott liget*, *A' távolról kínzó* vagy *A' Szépek' Szépe*. Valódi élményt éppoly hiábavaló lenne keresnünk benne, mint amazokban, s ezt jól mutatja a *Laura* név kétezeres metamorfózisa is.

Mint láttuk, Toldy 1794 előttinek mondta (933. h.); Juhász Géza 1792-ből keletkezte (EPM. 313. l.). Vargha Balázs az 1793. év terméséhez sorolta kiadásában. Ez látszik a vers legvalószínűbb keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, az 1793-i tisztázat szövegét a költő később — 1797 körül — némileg átalakította, amikor *Laura* nevét is *Rózi*-ra változtatta. Egész versszakot törölt ekkor s egész új versszakokat írt. A későbbi javítások a tinta színéből jól megállapíthatók. (Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mivel néhány, a tisztázattal egyidejű javítás is van a TF. autográf szövegében.) Juhász Géza (és nyomán Vargha Balázs) kiadásukban nem választották el kellő pontossággal az összeveget a későbbi átdolgozás szövegétől. Az alábbiakban az 1797-i javításokra, változtatásokra K₂-vel utalunk s esetenként hivatkozunk a LD.-ban megjelent végső átdolgozásra is, amelynek nem maradt kézírata.

A vers címeből a K₁-ben csak ennyi olvasható: *A' felg...* Az ebből kiegészített *A felgyűladi szerető* cím, amellyel Vargha Balázs közreadta, a költő címjegyzékein nem található. Először Ferenczi Zoltán egészítette ki így a töredékes címet a versről készített másolatában (FerM. 13. l.). Juhász Géza a vershez fűzött kiadatlan jegyzetében erről azt mondja, hogy „olyan forrás alapján, amellyel nem rendelkezünk többé. Még ha Ferenczi ötlete volt is, megtartjuk ezt a címet, hogy könnyebb legyen megkülönböztetni a végleges kidolgozástól” (JGk.). (Mint láttuk, az EPM.-ban mégsem ezzel a címmel adta közre.)

Szerintünk Ferenczi sem rendelkezett más forrással, hanem ötletezerűen egészítette ki a töredékes címet, amit kézírata is megerősít: „*A' felgyűladi szerető*.” Ennek ellenére valószínűnek tartjuk következtetését, annál is inkább, mivel a TF.-ben a *g* betű alsó szára is jól kivehető az *í* után.

Hogy mégsem ezt a kikövetkeztetett címet tartjuk meg, annak az az oka, hogy már a költő 1796-i címjegyzékén (EK.) s tisztázatában (ED.), tehát már az első átdolgozás előtt *Első Szerelmemzés* címmel található a vers. (Föltehetően Kazinczy tanácsára változtatott a némileg félreérthető eredeti címen.) Azért is ragaszkodunk az EK.-on található hiteles címhez, mivel ez világosan utal a későbbi, *Lilla*-beli változattal való összetartozására.

2. K₁: *Míg* A költő későbbi javításának részeként áthúzva. Az EPM. a törlést egyidejű javításnak vélve, e szót nem közölte, noha a FerM. is megtartotta.
4. K₁: *Semm* A 2. sor kezdőszavához hasonlóan áthúzva. Az EPM. tévesen ezt is egyidejű törlésnek vélte, s nem közölte. A csonka szót már a FerM. — s nyomán Vargha Balázs is — *Semmi*-re egészítette ki. Szerintünk a LD. alapján még a következő szavakkal lehetne kiegészíteni: *bút nem szenvedett* (v. ö. LD. 18. l.).
5. K₁: *Ha Nyárba* A szóvégi *n*-nek csak felmerő első szára látható; már a FerM. is ennek megfelelően *Nyárban* alakot másolt. Szerintünk a 8. sor kikövetkeztethető rím��ava (*E[teziák]*) alapján — amelyet a FerM. is igazol — a LD. szerint kiegészíthető a sor, amint főszövegünkben ki is egészítettük.
6. K₁: *Lankasz...* A FerM. ezt így egészítette ki: *Lankasztották*. Az EPM. — bár a szó nincs áthúzva a kéziratban — e sorból semmit nem közölt. Az ÖV.—MM. *Lankasztá* alakot közölt. Ha a LD. alapján végzett kiegészítésünk helyes, akkor *Lankasz[totta]* állt itt.
7. K₁: *Itt a' híves E...* A LD. alapján már a FerM. így egészítette ki a csonka szót: *Eteziák*. Az EPM. még az *E* betűről sem vett tudomást, s nyomán Vargha Balázs kiadásai sem.
8. K₁: *El öltött...* A FerM. kiegészítése: *Elöltötták*. EPM.: *Elöltötták*. Vargha Balázs megmaradt kiadásában a csonka *elöltött* alaknál.
9. K₁: *Ha el tikkadt* Ezt javította át a költő 1797-ben így: *Ha (el) tikkadó*. Már a FerM. pontatlan volt, mikor *Ha el tikkadó*-t írt e sorba, összevegyítve az első s a későbbi változatot.

Az EPM. *Ha tikkadó-t* közölt, s kiadásaiban ezt Vargha Balázs is átvette, sőt a LD. alapján a *teteimeim* szóval egészítette ki. A LD. szerint ezt a kiegészítést mi is jogosultnak érezzük.

10. K₁: *Szomjuztat* A FerM. nem egészítette ki, az EPM. egy a névelővel toldotta meg. Az ÖV.—MM. így egészítette ki a LD.-nyomán: *Szomjuztat a melegtől* E kiegészítést mi is indokoltunk érezzük.
11. K₁: *<Elevenedtek>* Az áth. szó fölé írta a költő a későbbi változatot: *Éledtek bádgyadt* A FerM. elfogadta ezt a későbbi változatot, mivel föltehetőleg egy „Rózi-versek” ciklusban akarta közölni. (Laura helyett is Rózi-t vett fel másolatában.) Az EPM.-ban *Elevenedtek* ere található; Vargha Balázs a csonka szót a LD. alapján *ereim*-re egészítette ki. Ezt a kiegészítést mi is elfogadjuk.
12. K₁: *E' híves tsereg* Az EPM.-ban tévesen *A híves cserg* található, akárcsak Vargha Balázs kiadásaiban, aki a csonka szót a LD. nyomán így egészítette ki: *csergetegtől*. A kiegészítést jogosultnak érezzük.
13. K₁: *De most, Laura* Az utolsó szó áth. s föléje írva: *Rózi* A FerM. az utóbbit tartotta meg.
16. K₁: *Melly öltse e' me..g* A FerM. így egészítette ki a csonka szót: *meleget*; hasonlóan az ÖV.—MM. Az EPM. a' csonka *mele* alakot közölte (bár a K₁-ben csak a két első betű olvasható pontosan).
- 17—28. E három versszak az előző négy strófa hátoldalán a haránt irányú kitépés folytán hiányzik, pontosabban a 17—20. sornak a versszak mellé írt 1797-i átdolgozásából (K₂) a vég-sorok megmaradtak:

... hívesít *Barlangom*
<... égésem>
lankaszt hív Langom
<... . Szenvedésem.>

(V. ö. A LD. megfelelő strófájával:

Most a' barlang' éjjelében
Déli Napot képelek,
A' bikkek' tömött kódében
Az árnyéktól tüzelek.)

Hogy a teljesen hiányzó két versszak tartalmáról is legyen fogalmunk, idézzük a LD. megfelelő sorait:

A' hívős Et é z i á k n a k
Am megnyitom kebelem';
Mégis e' gyújtó fátyláknak
Orvosságát nem lelem.

*Mit? a' fagyos B ó r e á s n a k
Szárnya alá szetek;
De e' belső gyúladásnak
Tűzén nem enyhíthetek.*

(LD. 19. l. 21—28. sor)

- 29—31. E sorok végszavai az 53b lap alján a kifelé ívelő szakadás folytán ránk maradtak:

...em;
...on;
...legszem!

A LD. megfelelő strófája, amelynek alapján a csonka szavakat kiegészítettük:

*Sőt gyakran a' hóba fekszem
Ott kinn a' Havasokon:
'S ah! fagyok, mégis melegszen,
Nincs nekem tél azokon.*

38. K₁: *Majd ki szedi fogamat* Ezt alakította át 1797-ben megfelelő törléssel s az is költészó beszúrásával így a költő: *Ki szedi is fogamat* (K₂) A FerM. s valamennyi kiadás ezt a későbbi sorváltozatot közölte — tévesen. (Különben a LD. is a K₁ szövegét tartotta meg.)
40. K₁: *(Nem ez) Ez sem* Ez az egyetlen egyidejű javítás a tisztázathban.
K₁: *Szomjamat*; A sorvégen a kiadások tévesen pontot közöltek.
- 45—48. E versszakot a költő áthúzta — de csak később, az 1797-i átdolgozáskor! Ferenczi így joggal tette [ ]-be másolatában, az viszont indokolatlan, hogy az EPM. s Vargha Balázs kiadásai ( )-ben közölték. Ennek az utólagosan törölt, kissé mesterkéltné versszaknak a helyére a LD.-ban egészen új strófa került.
- 54., 57. K₁: *Laura* neve utólagosan — a sor fölött — *Rózi*-ra változtatva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szerelem mindent megemésztő hatalmának túlzó képei, ahogy az egész alapötlet is, antik olvasmányemlékek, illetőleg Csokonai olasz fordításainak irodalmi lecsapódásai. Mint volt róla szó, valóságos szerelmi élményt aligha kereshetünk a vers mögött.

Pásztor Catullus néhány dalával hozta összefüggésbe (31—32. l.).

Baróti Lajos tanulmánya óta Bürgernek *Das harte Mädchen* című versével is kapcsolatba hozta a szakirodalom. Baróti Csokonai művéről azt írta, hogy benne „ugyanaz a gondolat van kifejezve, mely Bürger H a r-

t es M ä d c h e njének is tárgya. Ebben leírja a német költő, mily gondtalanul, boldogan folytak eddig napjai, de mióta meglátta a megszerette kedvesét, oda lett szívének nyugalma. Épen így panaszodik Csokonai az első szerelemérzésben, bár hangja nyugodtabb s nem akar mindjárt meghalni, mint Bürger; de viszont nem oly tömör itt a kidolgozás, mint a németben, hanem szétfolyik a hasonlatok árájában" (Figy. XXI [1886], 226. l.). De Székely Györgynek van igaza, aki a két vers állítólagos rokonságáról ezt állapította meg: „Legkisebb a rokonság az »Első szerelemérzés« és a Das harte Mädchen között. — Itt Csokonai csak a két ellentét szembeállítását veszi Bürgertől." (Figy. XXV [1888], 273. l.) Ugyanitt csak Bürger versének 7. versszakát mondja rokonnak Csokonai költeményével (i. h. 268. l.). Bürger versének szóban forgó versszaka így hangzik:

Nun hauch' ich meine Seele schier
Erseufzend in die Winde,
Und girre kläglich hin nach ihr,
Gleich einem kranken Kinde.

(Bürgers Gedichte. Herausgegeben von Ernst Consentius.
Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart. é. n. I, 33. l.)

Ennek ellenére Ferenczi is (78. l.) a Bürger nyomán „átdolgozott dalok" között említette. Császár — Székelyhez hasonlóan — szabad utámköltésről beszél, amikor ezt írja: „Máskor a német költemény helyzetrajza s az alapgondolat kapja meg, átveszi, de szabadon, mesterétől eltérően alakítja (*Első szerelemérzés = Das harte Mädchen...*)" (NémK: 51. l.; v. ö. még 92. l.)

5. a' szikrázó Rák: a Rák csillagkép; a Nap a Rák csillagképében áll legmagasabban az északi félgömbön, ekkor ontja legforróbban sugarait (v. ö. A Nyár első sorával: A nap kettőztetvén hevűtüzét a Rákon).
7. Etéziák (gör.): enyhe nyári szellők (v. ö. 16: 51—52: a tsendes Etéziákkal / Élezzetem kebelem).
36. ez Hegy: 'e hegy'. Csokonai bizonyára Kazinczy hatására tekintette némának a szókezdő h-t.
38. Majd kiszedi fogamat (táj.): nagyon hideg. V. ö. Olyan hideg (ez a víz), hogy majd kiszedi a fogam(at): annyira hideg, hogy szinte már ihatatlan (MSzól.)
63. e': a Pillantás-ra vonatkozik.

Verselése

Keresztrimes 8-as, 7-es sorokban írta Csokonai, mint már iskolai versgyakorlatai közül pl. az Egyedül a tudományok... s A Poéta csak gyönyörködni szeret... című verseit.

130. A' tanúnak hívtott Liget

Kézirata

TF. 54a; töredékes saját kezű tisztázata a költő 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Az előző lap[ok]t kitepték, s így a versnek csupán utolsó négy versszaka maradt ránk. Mivel a TF. tisztázataiban a költő minden új verset külön oldalon kezdett, föl kell tételeznünk, hogy a hiányzó oldalon is éppúgy négy versszak volt, mint az 54a-n. (V. ö. tanulmányunkkal: *Ismertetlen és elfelejtett Csokonai-szövegek s életrajzi vonatkozásaik*. ItK. 1973: 720. l.) Az Urániában (III, 209–211. l.) a később a Lilla-ciklusban (LD. XVII.) csak hét versszak jelent meg.

Megtalálható azonban a nyolc versszakos változat Zilahy János gyűjteményében, amely a költő összövegeiről készült (v. ö. Cs/ÖM. I, 176. l.). Minden okunk megvan rá, hogy ezt a másolatot tekintsük alapszövegünknek, szemben az Uránia helyesírás és szöveg tekintetében egyaránt kétes hitelű kiadásával.

Toldy is említi a vers egy „Uránianál régibb kézirat”-át (933–934. h.); erre majd a szövegkritikai részben utalunk.

A költő letisztázta a verset az 1793-i ED.-ba is, amint a gyűjtemény ránk maradt tartalomjegyzéke tanúsítja (a 40. helyen szerepelt). A Kcsj. szerint volt egy másolata is a birtokában: a „Csurgói Purizáltatás”-ban a 9. sorozám alatt található.

A fentiek szerint a Debrecenben megmaradt teljesebb szövegű egykorú másolatot (ZJ. 12b–13a) (K₂) tekintjük főszövegnek, de a 4–8. versszak szövegét természetesen az autográf TF. alapján közöljük.

Megjelenése

Csokonai kezdettől fogva gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on így fordul elő: „XL. A' tanúnak hívtott Liget. Dal. *Nota*. 73.” (A 73-as szám az ED. lapszáma.)

Az ED. maga nem jelenhetett meg, de megjelent a vers az Uránia III. kötetében, 1795 márciusában, Csokonai öt másik költeményével együtt (Ur. III, 209–211. l.). Mint volt róla szó: itt csak a hétversszakos változat látott világot, az is módosított helyesírással és szöveggel.

A költő később maga is átalakította versét: az 1798 körül tervezett „Szerelmes versciklus” mutatójában két kezdő szavával található, s itt már alkalmasint a Lilla nevére alkalmazott változatot regisztrálta (ld. KK. IV, 12b), s az ŰK. 36. tétele is föltehetően már a LD. változatára vonatkozik.

A későbbi kiadások a LD. szövegét közölték. Toldy is, aki a kiadását bevezető előszóban ezt írta: „nem [tartottam] szükségesnek [közölni] a Sanderben és Urániában megjelent zeengéket, mik egyébiránt a magok helyén híven elsoroltattak”. Ismerte a TF. tisztázata is, amint a LD.-beli változat jegyzeteiből kitetszik, de ismert egy olyan – „a két időpont közé eső” – változatot is, amelyet ma már nem ismerünk. (Ld. Toldy 933–934. h. Nincs hát igaza Tolnai Vilmosnak, aki azt írta, hogy Toldy csak felsorolta az Urániában megjelent verseket, s nem vette figyelembe szövegváltozataikat [ld. It. 1915: 317. l.]. Minderről részletesebben a szövegkritikai fejezetben lesz szó.)

Mátray Lajos a múlt században Fazekas Mihály verseként közölte,

föltehetően Fazekasnak a versről készített másolata alapján (ld. Mátray Lajos *Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel*. Debreczen, 1888. 147–148. l.; v. ö. EPhK. 1889: 378. l.). Mátray kiadása az Uránia-beli szövegen alapul, bár annak (az eredeti címmel) csak öt versszakát tartalmazza (5–24. sor).

Az Ur.-beli szöveg először az EPM.-ban jelent meg (68–69. l.), s ennek nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² s a MM.

S itt meg kell emlékeznünk a költemény prózai parafrázisáról is, amely voltaképpen előbb látott valamivel napvilágot, mint az Ur.-beli verses kidolgozás. Ezt a prózai átdolgozást Toldy is lajstromozta Csokonai megjelent műveinek jegyzékében, az 1794. évnél: „A tanúnak hivatott liget. [Campe Psychológiájában Nagy Sándor ford. szerint, az ajánló levélben. Pozsony, 1794.]” (LXXXV. h.) (A Nagy Sándor név elírás Nagy Sámuel helyett!)

A Lilla Előbeszédében, ahol az első kidolgozás évszámát is közölte a költő, ezt írta a verseiklusról: „Nem is voltak ezek az én Verseim soha olyan széppel íródva, hogy belőlök egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön: egyszer egygyik Darab készült, mászor másik, és nem azzal a renddel, a’ millyennel e’ Könyvben látni; némelyiket még 1793-ban tsináltam, ilyen a’ XVII-dik Dal, vagy is a’ Tanúnak Hivott Liget, melly a’ Campe’ Magyarra fordított *Psychológiájának* Ajánló-Levélben, paraphrasizálódott;” (LD². VII. 1.). A Csokonai által említett munka Joachim Heinrich Campe (1746–1818) rousseauista német író könyvének fordítása, amely *Psychologia Campéből* címmel jelent meg (Pozsonban és Komáromban, 1794.) magyarul, a fordító megnevezése nélkül. A fordítást Csokonai barátja, a Sander-fordító Nagy Sámuel végezte. Campe magyar fordításának Csokonai által is említett „ajánló levele” „V* S* nek N*” jelzéssel jelent meg a kötet élén. Az N* a fordító vezetőknévének monogramja lehet, a „V* S*” névbetűk pedig bizonyára a fordító nőideálját rejtik. Az ajánló levél szenvedélyes hangú vallomásaiban mintha a felvilágosodás magasztalása is benne rejlenék: „Mikor a’ bálvög szakadozott pislogó szemekről, melyet oly szorgalmatosan tartóztattak előbbi nevelőink, láttuk már egy mennyei Világossabb fénynek elevenítő sugárát; kezdtünk vetkezni gyermeki korunk’ szoros póljait; egy bódog, egy jó mindenható kéz összeve forrasztotta szívünket, teremtéi számát kisebbítette, két testbe egy lelket küldött.” (I. m. 2. l.)

A továbbiakban a természetben tett közös hajnali séta emlékét idézi föl az ajánló levél, majd kettejük elválásán panaszkodik: „Megír-gyelte a’ sors bódog napjainkat; vétkezem! — a’ bölts Isteni gondviselés más helyekre küldött, testünk el-költözött, Lelkünk most még inkább érez együtt. Olthatatlan ez a’ tűz; minthogy azt nem-is halandó kéz gerjesztette; az idő vas foga indulatim érzékeny köteleit öszve nem metélheti [...] Ezen teakély Könyvetekének Ajánlása tsak külső jele hozzád vonzó hajlandóságomnak és tiszteletemnek.” (Uo. 3. r.)

Ebbe a vallomása szötte bele a fordító Nagy Sámuel Csokonai versének prózai parafrázisát: „gyakran ki értünk [...] a’ Város’ meg-nem szűnő lármái között; [...] Bé mentünk a’ Természet’ dító botlyába, miteoda mennyei öröm töltötte-bé mejjünket, mikor észre vettük, hogy molly szerentsésen párosodott öszszeve a’ tökéletesség az együgyűséggel. A’ híves ligetek’ szent árnyékában, tapodtuk a’ drága szőnyeget, mellyhez képest árnyék volt Salamon ditsősége-is. [...]”

Kedvetlen állapotod érzékenyít, egy részét annak én-is hordozom. Ha a' terepely fák' árnyéka alatt elmélkedel, el-ne felejtkezz, hogy ha mi bús szellő susog a' gyenge ágakon, és a' zöldellő levelkék reszketnek, azok, az én Lelkem' sohajtási, melyeket lehögő mejjem, lassú zúgással emel. Nézd, a' füvek' lutskos harmatjai még most sem száradtak fel; noha mind untalan szárogatja a' forró Nap hév tüzével: vízzé vált párázattjai ezeket olvad [helyesen: ezek el-olvadt] szívemnek! száradt szememnek könny-tesspekké vált harmattjai! sokba van az nekem, hogy most kövérek a' virágok; Májusban azoknak töltési sok harmatot szívtak-fel! de elég — mit panaszkodom? Reménylj! bizz! ki van nyújtva a' Mindenható kéz, fut ez előtt minden nyughatatlanság. Élj szerentsésen!" (Az ajánlás 2—4. lapján.)

A parafrázissal külön is foglalkozott Vargha Balázs: „Az ajánlás utolsó bekezdése a *Lilla* dalok XVII. darabjának, *A tanúnak hívott ligetnek* prózái átírása. Csokonai maga is megemlékezik versének erről a változatáról, a *Lilla* előbeszédjében [. . .] A fogalmazásból arra következtethetünk, hogy a paraphrasizálást, a prózái átköltést nem ő maga végezte, hanem másvalaki, feltehetően Nagy Sámuel.” (CaEml 583. l.) Ehhez annyit kell megjegyeznünk, hogy nem csupán az ajánlás utolsó bekezdésében, hanem már az előző részlet egyes soraihoz is fűtődnek a vers motívumai. A prózái átírás bizonyosra vehetően Nagy Sámuelről ered. A névtelenséget bizonyára nem pusztán írói szerénységből választotta Csokonai barátja szépirodalmi fordításainál, ahogy Campe-fordításával egy időben megjelent Sander-fordításában is elhallgatta a nevét: a kötetet ugyanis a szabadgondolkodó Kazinczynak ajánlotta; Joachim Heinrich Campe, a rousseauista német pedagógiai író pedig a francia forradalom eszméit népszerűsítette Németországban, s ezért 1792-ben a francia köztársaság tiszteletbeli polgárul választották. A MHf. 1796. márc. 29-i számában (I. 402—404. l.) megjelent bírálat (*A magyar Literaturát illető levél*) névtelen kritikusa szigorúan megbírált a Campe-fordítást, különösen az Ajánló Levelet, amely szerinte „rakva van vakmerő, és a' jó gusztussal, 's a' valósággal ellenkező képzelődésekkel; homályos vagy éppen alkalmatlan ki-mondásokkal” (v. ö. CaEml 189—191. és 584—585. l.).

Vargha Balázs a bírálatról ezt írta: „A bíráló az egész ajánlólevelet a fordító művének tekinti, megjegyzéseit hozzá címezi, bár akkor már a vers (*A Tanúnak hívott Liget*) eredeti formájában is megjelent Kármán Uránájának harmadik kötetében . . .” (CaEml. 584. l.) Szerintünk teljes joggal tekintette az Ajánló Levelet is a fordító művének a bíráló, s ha ismerte volna is Csokonai versét, kritikája akkor is a fordítót illette volna, hiszen a prózái átírás stílusa, mondatszerkesztése — éppen az, amit kifogásol — Nagy Sámuelről eredt.

Keltekzése

Az 1793-i VT. tanúságaként a költőnek az olasz pásztorköltészet, az anakreontikonok s az újabb német költők nyomán kialakított, szinte „művi” jellegű szerelmes versei közé tartozik ez is. Az ŰK.-on saját kezű műfaji megjelöléssel „Pastor”-nak, azaz pásztorkölteménynek jelezte maga Csokonai is, s ez jól mutatja eredetét. (Minderről részletesen a tárgyi magyarázatokban szólnunk.)

A vers keletkezési évéről ezúttal a költő maga is tájékoztatott: a *Lilla* Előbeszédében ezt írta a kötet darabjairól: „néhányikat még 1793-ban taináltam, ilyen a' XVII-dik Dal, vagy is a' Tanúnak Hívott Liget” (LD.² VII. 1.).

Toldy ennek ellenére az 1794. évre tette keletkezését (933. h.); bizonyára az Urániában való megjelenéséből következtette ki ezt a dátumot, mivel figyelmét elkerülte a *Lilla-dalok* Előbeszéde.

Nagy Gábor jegyzéke is a „Komáromi esmeretség” előtt írt versek közé sorolta (ld. Cs/ÖM. I, 219. 1.). Juhász Géza már a LD. alapján helyesen kronologizálta (ld. EPM. 313. 1.); ezt az évezámot fogadta el az ÖV. — ÖV.² s a MM. is.

Szövegkritika

Főszövegül — gyakorlatunktól eltérve — nem a költő életében kinyomtatott — szöveget vesszük, hanem az ősfogalmazványról készült K_2 szövegét. Az Uránia szerkesztői ugyanis föltehetőleg nemcsak a beküldött versek eredeti helyesírásán változtattak (pl. németes helyesírás szerint minden főnevet nagy kezdőbetűvel írtak), hanem néhol — amint *A' Szépek' Szépe* esetében is látható — a szövegen is. Az Ur.-beli változat 4. sorában (nálunk 8. sor) pl. a *Szemben* nyilvánvalóan önkényes alak a K_2 -ben található hiteles *szembe* helyett. Legnyomósabb érvinck azonban az Ur.-beli szöveg 17. sorában előforduló *nedves Harmattya* jelzős szerkezet: az ősfogalmazványról készült másolatban (K_2) itt *lutskos harmattya* áll; a K_1 autográf tisztázataiban pedig az eredeti *lutskos* jelzőt később áthúzta a költő, s fölébe *özöni* írt, amikor — nyilván az Ur.-beli javítás hatására — a nyersen realiztikus népnyelvi szót finomabb, irodalmibb szóval akarta helyettesíteni; a *nedves* jelzővel semmiképp sem lehetett kibékülni, éppoly pleonazmusnak érezhette, mint a „nedves vizet”, a „hideg jeget”, vagy a „meleg tüzet”; a *lutskos* jelentése Csokonai szóhasználatában nem egyezően 'nedves' volt, hanem 'nagyon bőven, túlságosan (át)ázott, csatakos'. A *Lilla*-beli változatban is *ő ő harmatot* írt a megfelelő helyen. Nagy Sámuelnak a versből készített parafrázisában szintén a *lutskos* jelző fordul elő: „Nézd, a' füvek *lutskos* harmatai még most sem száradtak fel...” (I. m.) Mindennek alapján úgy kell látnunk, hogy az Ur.-ban megjelent szöveg ez esetben sem mindenben tükrözi Csokonai eredeti írói szándékát. Arra is gondolhatunk, hogy esetleg az eredeti fogalmazvány első versszakát is az Ur. szerkesztői hagyták el a versből: egyrészt talán személyes vonatkozásai — a név szerint említett kedves —, másrészt talán erős városellenes nyilatkozata miatt; de lehet, hogy pusztán műfaji, művészi megfontolásból: mint „pásztorélmény” (egyik címjegyzékén Csokonai is annak jelezte) a mű kétségtelenül egységesebbé vált a szubjektív jellegű bevezető versszak nélkül. A *Lilla*-ba fölvetett átoldozott változat is ugyanannál a versszaknál kezdődik, mint az Ur.-beli szöveg:

Itt a' Liget. — Zöld rejtekébe
LILLÁM a' végre Mitalak

Úgy látszik tehát, hogy Csokonai elfogadta az Ur. szerkesztőinek ítéletét, s ezt annál könnyebben megtehetette, mivel a 3. sor rímhelyzetben

levő női nevét (*Klára*) nem helyettesíthette egyszerűen *Lilla*-val (ld. erről tanulmányunkat: *ItK.* 1973: 720–721. 1.).

A *K₁* autográf szövege, mint volt róla szó, csupán a vers négy záró strófáját tartalmazza; e szövegrészt természetesen a *K₁* szerint közöljük.

Arról is volt szó, hogy Toldy említett még egy *Uránia* előtti variánst (934. h.); ez azonban már alkalmasint az 1797-i ún. Rózsi-dalokba készült: „1. vsz. hittalak. 2. vez. gyászkeserveit... szép nevét. 3. vsz. Sohajtoz fenn az égokon. 4. vsz. Mind – ah az én... s 4. sor: Belőlem felleheltenek. 5. vszak a gyepnek bő harmatja... 2. s. száradt fel.”

Az *Ur.*-ban megjelent szöveget főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük:

A' Tanúnak hívott Liget
Iú a' Liget! – hús Árnýékába
Mellynek, tsak azért hívtalak,
Hogy e' Fákka' ezen Órába'
Téged' Szemben állítsalak
Ók Tanúim, ők' keseredett
Szívem' Síralmát hallották
Ók Panaszim, 's a' te Nevedet
Gyakorta visszahangzották.
Halgassd, óh szép! – ha! – mi bús Szellő
Suhog a' gyenge Ágakon, –
Mint reszketnek, nézd, – a' zöldellő
Levélkék tőle azokon!
Az én Lelkem' Sohajtatásától
Reszket a' Fákna' Levele,
Mellyeket itt mély Panaszitól
Lassú Zúgással emele. –
Nézd – a' Fűvek' nedves Harmattya,
Nézd még mostan sem száradt fel,
Bár a' forró Nap szárogattya
Mind úntalan hév' Tűzével,
Ezek az én olvadt Szívemnek
Vízzé vált Párázattjai!
Ezek e' két kiszáradt Szemnek
Könnyteppé vált Harmattjai!
A' többi a' Virágtöltsérek
Felszívták a' múlt Napokban:
Hogy a' Virágok ily kövérek
Ah, nekem az be sokba' van!

A cím et illetően csak helyesírási változatokról beszélhetünk; a *K₁*-ből a cím hiányzik, a *K₂* viszont az *EK.* s az *ED.* alapján is hitelesíthető. Az *Ur.* németesen minden főnevet nagy kezdőbetűvel írt. A *K₁*-ben a cím után pont van.

2. *K₂*: között em.

3. *K₂*: *Lelkem* [= *Lelkemnek*] A *Klára* föltehetően az 1793-i versek

Laurá-jából alakult át a másoló tollán; v. ö. tanulmányunkkal: ItK. 1973: 721. 1. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban.) E szerint em.

4. K₂: *Hidd el minden* Kp. n. em.
6. K₂: *is. [= csak] hivatalak* em. Kp. n. Az LD. szerint em.
8. K₂: *állításalak* em.
- 10–12. K₂: Kp. n., em.
13. K₂: *szellő* em. A hiányzó vesszőt, a LD. nyomán mi pótoltuk.
17. K₂: *sohajításól*
18. K₂: Kp. n.
19. A K₁-ben *panaszitól* van, s az Ur. is így közölte, de a versszak nem eléggé világos; a LD. is személyragos *panaszkodásim*-at közölt a megfelelő helyen, s Mátray Lajos kiadásában is *panaszim*-tól található. A *panaszitól* is helyes azonban, ha a *Lelkem*' birtokszavának tekintjük (ld. a tárgyi magyarázatokat).
20. K₂: *emele* —
21. K₁: *füvek* <lútskos> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *özön*
K₂: *füvek*
22. K₂: *Nézd még* Kp. n. *sē [= sem]*
szárati fel
23. K₂: *szárogattya*
24. K₂: Kp. n.
25. K₂: *szívemnek*
26. K₂: *Vízzé vált párázattyai.*
27. K₂: *Könytseppé*
29. K₂: *többü*
30. K₂: *Fel szívták*
Napokb [= Napokban] Kp. n.
31. K₂: Kp. n.
32. K₂: *nekem*
be sokba van!

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költőnek elképzelt helyzeteket megverselő korai szerelmes tárgyú művei közé tartozik. Személyes élményt aligha kereshetünk mögötte; ennek még az sem mondhat ellene, hogy az Ur.-ban elhagyott eredeti nyitó versszak a K₂-ben *Klára* nevű hölgyet nevez meg. Mint korábbi tanulmányunkban rámutattunk, arra kell gondolnunk, hogy az eredetiben Csokonai korai szerelmes verseinek címzettje, *Laura* szerepelt: „A *Laura* és a *valahára* elfogadható rímlet ad; a változtatás a másoló Zilahi Jánostól is eredhet: lehet tudatos, önkényes szövegmodosítás, de lehet egyszerű elfrás is, amilyenre bőven találunk példát Zilahinál.” (ItK. 1973: 721. 1.) Ezt a lehetőséget Juhász Géza is fölvetette kéziratos hagyatékában. Pontosan ezt írja: „Ami a Zilahi által megőrzött első versszakot illeti, arra többféle magyarázat lehetséges: 1. Cs. műve ez is, egy ismeretlen leányhoz. 2. Cs. voltaképp Laurát írt, csak Zilahi változtatta Klarává. 3. Az egész stófa Zilahi hozzátoldása. 4. Cs. írta az egészet, de nem a saját érzései kifejezésére. Hiszen maga vallja a Lilla előszavában: »Egynehányat másnak a» kérésére írtam.« Ez talán lehetne egy a »nehány« közül;

a többi jelenlegi ismereteink alapján nem fogható gyanúba.” (I. h.) Ezek szerint Zilahy vagy a költő baráti körének valamelyik másik tagja udvarolt volna a verssel *Klára* nevű kedvesének. Figyelmet érdemel azonban az Előbeszéd másik mondata is, ahol Csokonai azt mondja a Lilladokról: „Hanem nagyobb részét élő Személynek készítettem”. (I. h. Én emeltem ki. Sz. F.) Ez igazolja, hogy a versek egy hányada, nevezetesen az 1793-i verstisztázat darabjai, amelyek Lilla nevére alkalmazva belekerültek később a LD.-ba, nem valóságos, nem élő személyhez, hanem fantáziaképhez íródtak. Ezek közé tartozott nyilván a szentimentalizmus jegyében írt *A tanúnak hívott Lige* is, amelyet Juhász Géza sem próbált meg belevonni a Csokonai és Földi Jánosné között föltételezett idillbe.

A *Lilla* Előbeszédének később elhagyott részlete is figyelmet érdemel, ahol a cenzúra miatt kihagyott *A' Feredés*-ről azt írja a költő, hogy „a Gessner Daphnisban paraphrasizálódott” (HG. I, 444. l.). Az utóbbi versnek nem csupán annyi köze van a svájci német íróhoz, hogy prózai parafrázisa belekerült Nagy Sámuel Gessner-fordításába, a *Daphnis*-ba, hanem voltaképpen maga is egy gessneri idill ihletése (v. ö. CsEml. 585—586. l.).

A német költőkből merített friss olvasmányélmények is belejártak az 1793-i szerelmes tárgyú versek megszületésébe.

A' tanúnak hívott Lige-et a kutatás már meglehetősen régen August Bürgernek *Das harte Mädchen* című verséhez kapcsolta, amellyel *Az első szerelemzés*-t is összefüggésbe hozták (ld. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre* Figy. XXV [1888], 268. l.). Székely Csokonai e versét is azok közé számolja, amelyek csak „A természet rajzát és felfogását” veszik Bürgertől (i. h.). Bővebben is kifejti a két vers kapcsolát: „*A tanúnak hívott ligen*ben és a *Das harte Mädchen*-ben mindkét költő a természetet hívja szenvedéseiknek tanúbizonyosságául. — Bürger a szelet személyesíti meg (Frägt jeden Sommerwind, der hier die Blumen erfrischt) Csokonai a cserfákat. (Ezek tanúk, ezek hallották, Szerelmem gyászos énekét). [Idézi Csokonai versének 13. és következő sorait, s a német vers ezen sorával veti egybe:

Nun hauch' ich meine Seele schier
Erzeugend in die Winde
Nun müssen Bach und Klee genug
Verliebter Zähren saugen.]”

(I. h. 270—271. l.)

A következőkben rámutat arra, hogy a magyar költő csak néhány motívumot kölcsönzött a versből, s alkotó képzeletével szuverén módon bánt anyagával. „Bürger csak azt mondja, hogy sóhajai nem növelték azelőtt a szelet, könyei nem szaporították a harmatot. Csokonai, hogy valamennyi szél az ő sóhaja, a harmat mind az ő könyei. — A képből, személyesítésből hiperbolát csinál.” (I. h. 270—271. l.)

Székely nyomán Császár is azok között a versek között említette tárgyalt versünket, amelyekben a magyar költő „csak egy-egy gondolatot vagy természeti képet vesz át Bürgertől és kiegészíti” (NKölt. 51. l, v. ö. még 92. l.).

Waldapfel József a pásztorköltészet emlékeit vélte benne fölfedezni (ld. MFElv. 282. l.).

Oláh Gábor már a népdalok parallelizmusát fedezte föl benne (ld. *Csokonai és a természet*. — *Példák a Lilla dalokból*. — Debreczeni Független Újság. 1906. máj. 21. 3. l.).

Oláh Gáborhoz hasonlóan — bár tőle nyilván egészen függetlenül — a népköltészet ihletését látta a versben Zalabai Zsigmond is (ld. *A vers táulodálán*. Tanulmányok. Bratislava, 1974. 77–78. l.).

Az Urániáról 1795-ben megjelent ismertetésben értékelés olvasható Csokonai e verséről is, s ez egyike a legkorábbi Csokonai-bírálatoknak: „a' leg édesebb méz, a' tanúnak hívott liget [...] mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott.” (*Az 1795 diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzél Daniel. [Jul.] 94. l.)

2. *A' Város unalmi*: az *unalom* jelentése a régi nyelvhasználat szerint itt: 'visszatetsző, elkedvetlenítő, undorodást okozó dolog'.

Hogy ez a versszak is Csokonaitól ered, azt igazolják hasonló megnyilatkozásai: a „Városi láрма” ellen már *Az Estvének le írása* című zsengéjében is kifakadt (ld. Cs/ÖM. I, 6. és 363. l.). *A Vigélet a' Parnaszuson* című versében pedig, amelyet a *Tempefői*-be is beleillesztett, ezt írja:

*Lármás Városok! távozzatok,
Hol laknak a' gondok 's bánatok;*

(ÖD. 27. l.)

A városi lármától való irtózásnak a költő másutt is hangot adott. Emleített zsengéje, *Az Estvének le írása* is ezekkel a sorokkal zárul:

... ekkor szűnik meg a' Városi láрма
A Gondos musáknak igen nehéz járma.

(Cs/ÖM. I, 6. l.)

3. A *Klára* névvel nem találkozunk másutt Csokonai szerelmi lírájában, ezért talán nem egészen alaptalanul gondoltuk, hogy *Laura* helyett került a ránk maradt másolat szövegébe.

8. *szembe állítások*: szembeállítások.

13. *szép*: a szó itt főnév, a megszólított kedvesre vonatkozik.

19. *panaszító*: a birtokos a *Lelkem*: annak panaszairól van szó.

21. *lútskos*: a szó itt 'vízben úszó, csatakos' jelentésben áll, ezért érezhette Csokonai semmitmondó pleonazmusnak az Ur. kiadásában helyébe tett *nedves* melléknevet a *karmat* jelzőjeként.

25. *olvadt* (rég.): megolvadt, fölhevült.

Verselés

Verseléséről Elek ezt jegyezte meg: „Csokonai saját bevallása szerint [...] »A Tanúnak hívott liget« című versét 1793-ban írta, s bár az valóban jambusos, ám 1797-i átdolgozásban látott napvilágot, s így nem tudhatjuk, hogy az eredetinek formája milyen volt.” (102. l.) Elek nem vizsgálta meg az Ur.-ban közzétett első kidolgozást, amely éppúgy kereszt-

rímek 9/8/9/8 szótagú versszakokból épült, mint a *Lilla*-beli változat, csak jambusai nem olyan tiszták még, s ez érthető is, ha figyelembe vesszük azt, amit az EK. határozottan jelez, hogy ti. dallamra készült.

Dallama

Az EK.-on a vers műfaját jelző „Dal” után ott a *Nota* szó is, ami félreérthetetlenül jelzi, hogy eredetileg dallamra készült. Dallamát, sajnos, nem ismerjük: kéziratos gyűjteményeinkben, melodiáriumainkban eddig nem bukkant föl.

131. A' távolról kínzó [I.]

Kézirata

TF. 54b; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban összeállított kötettervében (K₁). Később, 1795-ben az ED.-ba is letisztázta; ez azonban nem maradt ránk. Későbbi, átritmizált s *Lilla* névre alkalmazott változatát a *Lilla*-ciklusba illesztette (LD. XLI.).

Az 1793-i összövegnek csak egy közel egykorú másolata ismeretes: DebrK. R 788. 15: 6b, 14b (K₂). Ez csak helyesírásában tér el az autográf-tól. Volt egy kézirata Győri József birtokában is, s minden bizonnyal az ösváltozat, mivel Győri jegyzéke a költő fiatalkori műveit lajstromozta (ld. JGy/j. 35.).

Megjelenése

A költő korai kiadási terveiben kezdettől szerepelt.

Az EK.-on így fordul elő: „XXIII. A' távolról kínzó. Dal. *Nota*. 39.” A 39-es szám azt jelzi, hogy az ED. tisztázataiban a 39. oldalon volt található. Az ED. azonban nem jelent meg.

1797 körüli ciklusába, az ún. Rózsi-versek közé is fölvette a költő, s a kezdősor szerint ide még az összöveget szánta (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.). Az 1798-i „Szerelmes versciklus” kezdő szavai (*Rég nem*) viszont azt mutatják, hogy ide már a *Lilla* nevét említő második változat került volna. A költő életében csak ez a második változat jelent meg.

Az összövegről Toldy is tudott: az 1798-i *Lilla*-változat jegyzetében ezt írta: „A legrégebbi fogalmazat így hangzik:

Most vagyok veled szemben
Először mióta élek;
Mégis belől szívemben
Mindég kínzál, kegyes lélek.

Egy későbbi dolgozatban: 5. v. *lakásunk*. 10—12. v. S nincs *ollyan*. *Mert lángjaim . . . érzésem.*” (935. h.) (Hogy melyik lehetett az idézett „későbbi dolgozat”, nem tudjuk. Ilyen változatot jelenleg nem ismerünk.)

Meglepő, hogy Toldy, aki az 1793-i verstisztázata alapján idézte az összöveget, jegyzékében elveszettnek jelezte e változatot: „174. Most vagyok veled szembe . . . Dal.” Elv.” (XCII. h.) Ugyanitt ezt a lapalji

jegyzetet csatolta a tételhez: „Mint látszik a kezdősorból, különböző Lilla III. 33. daltól.”

Vargha Balázs szerint (CsEml. 387., 613. l.) Nagy Gábor ezt a verset is említette mint a „komáromi esmeretség” előtt keletkezett darabot nevezetes följegyzésében. Ez a vers azonban, noha valóban 1797 előtti, nem szerepel Nagy Gábor jegyzékén. (V. ö. Cs/ÖM. I, 220. l.)

Az összöveget önálló versként először az EPM. adta közre (36. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Kitalált helyzetet megverselő darab, éppúgy mint pl. VT.-beli elődje, *A' tanúnak hívott Liget*. Ez is azokhoz a logikai ötleteken alapuló, valóságos élményt nélkülöző szerelmes tárgyú versekhez tartozik, amelyeket Kazinczy ösztönzése nyomán kezdett el írni 1793 körül a költő.

Már Ferenczi is valóságos élményt keresett benne, mikor ezt írta róla: „még mindig csak verben biztosítja a lányt szerelméről” (84. l.).

Juhász Géza Csokonai „Rozáliájá”-ról írt fejtegetésében megpróbálta személyhez is kötni: „A hagyomány úgy tudja [...], hogy Rozália a szomszéd lánya volt. Csakhogy arról is vers tanúskodik, hogy Csokonai nem lakott szomszédságban szerelmesével. *A távolról kínzó* eredeti alakja így kezdődik [idézi az összöveg 1—8. sorát].” (It. 1963: 462. l.) Csakhogy itt Juhász azzal bizonyít, ami maga is bizonyításra szorul, hogy ti. *A távolról kínzó* egyáltalán élő, valóságos személyhez íródott.

Juhász, aki Rozáliát Földi Jánosnéval azonosította, maga is érezte, hogy föltevésébe nem illeszkedik bele pontosan a vers, ezért a „M i n d i g kínzál!” kijelentéshez ezt a meglehetősen erőltetett magyarázatot fűzte: „Ennek a vallomásnak még azt a túlzását se tekintetük merőben alaptalannak, hogy »mindég kínzál!«. A Csokonai-családban a Wesszprémi név gyakran hangzott el, a nagy orvos minden fontos műtétéhez a költő apjának segítségét vette igénybe. Csokonai figyelmét könnyesen vonhatta magára már gyerekkorában a vele egyidős Juliska; ebből a gyermeki tetszésből aztán utólag az az érzése támadt, hogy »mindigk őt szerette.” (I. h.) Szerintünk az egész nyitó rész kitalált költői ellentét, s még inkább az a következő négy sor, amelyben Juhász Géza megpróbált valóságos topográfiai adatokat felismerni. Mindennek tarthatatlanságáról a tárgyi magyarázatokban szólnunk részletesen.

Toldy a VT. szerelmes versei közül az *Első Szerelmérzés*-t 1794 előtti-nek, *A' tanúnak hívott Liget*-et 1794-nek mondotta (933. h.). Toldy nyomán tette a HG. is az összöveget 1794-re (III, 494. l.). Juhász Géza 1793-ból keltezte az öváltozatot (EPM. 312. l.), s az ő időrendjét követték Vargha Balázs kiadásai is.

A VT. keletkezési körülményeit tekintve valóban 1793-ban íródhatott.

Szövegekritika

Kiadásunk alapja a K₁.

5. K₁: *En Északra laktam* Toldy szerint, mint láttuk, az egyik későbbi kidolgozásban e sorban *lakásunk* volt, bár ez így nem illeszkedik szervesen a mondatba.
10. K₁: *'s Nincs oly szenvedésem!* Toldy szerint egy későbbi változatban: *S nincs o l y a n* volt.

11. K₁: *Mert égésim* Toldy szerint egy későbbi kidolgozásban *Mert lángja im* volt.
A vers ránk maradt tisztázásában egyetlen javítás található:
12. K₁: *halt* Úgy látszik, eredetileg *holt* volt a kéziratban, s ezt alakították át erőteljes vonásokkal, vastag fekete tintával, talán nem is maga Csokonai.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kitalált ellentétekkel, költői túlzásokkal, logikai ötletekkel dolgozó versen az olasz költészet, közelebből az arcadisták hatása érezhető, akik közül Rollit s Metastasiót Csokonai éppen ez idő tájt kezdte fordítani.

- 1–4. a „Veled szemben” voltaképpen azért került ide, hogy költői ellentétet teremtsen: külsőleg, fizikailag most találkozik imádottjával, de belsőleg, szívében már régen társalog vele.
5–8. Ez is túlzó költői kép: az égtájak itt voltaképpen hőfokot jeleznek, jelképeznek, akárcsak a költő *Barátságos bútságvétel* című korai versében, ahol a „Spitzberg” havassai”-t a „forró Szummátrá”-val méri össze, vagy Berzsényinél, aki a „Grönland örökös havá”-t a „forró szerecsen homok”-kal állítja hiperbolikus ellentétbe (*Országrészem*). Az *Észak* itt nyilván az északi, sarki hideget, a *Dél* a forró égövet jelenti. Ezért teljesen valószínűtlen Juhász Géza magyarázata, aki valóságos debreceni topográfiai meghatározást olvasott bele a versbe: „az észak és dél is valóságos adat, Csokonaiék lakásai és a kollégium valóban északra feküdtek Wessprémi István házából, mely a Váraduccán állt, az akkori Debrecen legdélibb részén. Itt ezült meg Juliska később is, ha Debrecenben tartózkodott, — ami elég gyakran előfordult. A Lilla-dalokban már semmi realitása nincs ezeknek az égtájaknak: északra lakván én, te délrre. Túlnyomórészt ugyanis Csokonai futkosott állás után *Komáromtól délre*” (It. 1953: 452. l.).
8. *Ah, én nem mehettem oly félre* A sor jelentése: nem mehettem oly távolra, hogy ne égesse tüzed.
11–12. Voltaképpen erre a hiperbolikus logikai ötletre épül az egész fiktív szerelmi költemény.

Verselése

Váltakozó szótagszámú, s nehezen ütemezhető vers. Ennek oka s magyarázata, hogy az EK. szerint „*Nota*”-ra, dallamra készült, tehát dalmkövető.

Versképlete:

7a 8b 7a 8b 9c 8d 8d 9c 7e 6f 7e 6f

Dallama

Az EK. szerint dallamra, föltehetően már kész dallamra íródott, tehát ún. sperontista vers. Dallamát azonban ez ideig nem ismerjük.

132. A' Poétákba' lakó Istenség [I.]

Kézirata

TF. 57b; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban összeállított, kiadásra szánt gyűjteményében, egyetlen egyidejű s egy valamivel későbbi javítással (K₁). Néhány év múltán, 1797-ben az ún. Rózsai-versek közé is fölvette, némi szövegváltoztatással, *Rózsika* nevére alkalmazva: KK. IV, 10. l. (K₂). (A verset végül is *Lilla* nevére dolgozta át a költő, újabb szöveg módosítással; ezt a végső változatot, amely a LD.-ban jelent meg, mi A' Poétákban lakó Istenség [II.] címmel közöljük a megfelelő időrendi helyen.)

Az első kidolgozást még egy közel egykorú másolat őrizte meg: DebrK. R. 788. 15: 6b + 13b - 14a (K₃). Ez lényegében a K₁ szövegét másolja, annyi eltéréssel, hogy az utolsó sorban *Beldonna* helyett *Madonná-t* ír. (Erről bővebben a szövegkritikai fejezetben szólnunk.)

A költő a versnek két kéziratát is lajstromozta a Kcsj.-ben: az „Aranyos Ceon.ó”-ban a 20. helyen, a „Csurgói Purizáltatás”-ban a 14. helyen szerepel. (Az 1795-i ED. mutatója szerint valóban letisztázta kiadásra szánt művei közé.) Volt egy példánya Győri József tulajdonában is (ld. JGy/j. 33.).

Megjelenése

Az 1793-i verisztázati füzet azt mutatja, hogy már akkor gondolt kiadására. Mikor e kötetterve (Kazinczy elfogatása folytán) meghiúsult, fölvette az ED. anyagába is; az 1795-i EK.-on így fordul elő: „o XXI. A Poétákba lakó Istenség. Dal. Nota. 32.” A o azt jelzi a cím előtt, hogy a cenzúra miatt kiadhatatlannak vélte (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.); a 32-es szám az ED.-ban elfoglalt helyére; az oldalszáma utal. Később — mint volt róla szó — némi módosítással az 1797-i „Rózsai-versek” közé is beillesztette, de végül is a költő életében csak a *Lilla* nevére alkalmazott utolsó átdolgozás szövege jelent meg (LD. X.).

A későbbi kiadások az EPM.-ig ezt az utolsó változatot közölték, bár Toldy a vers jegyzeteiben jelezte, hogy „1794. előtti”, s hivatkozott a korábbi változatokra (933. h.).

Az 1793-i összeveget először Juhász Géza adta közre az EPM.-ban (33. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV². s a MM.

Keletkezése

Ha nem az 1793-i VT.-ben maradt volna fenn az első kidolgozás szövege, a *Beldonna* név akkor is figyelmeztetne, hogy Ceokonai első olasz tanulmányainak, illetőleg fordításainak idején keletkezett. Sőt e név alapján még az a gyanúnk is fölmerül, hogy olaszból készült fordítással, illetőleg átköltéssel van dolgunk. Mindenesetre az alapötlet irodalmias, előre kidolgozott, nélkülözi a valóéagos élményt, akárcsak a VT. többi egykorú szerelmes verse.

Toldy, mint láttuk, 1794 előttre tette keletkezését s nyomán a HG. is (III, 494. l.). Juhász Géza 1793-ból keltezte (ld. EPM. 312. l.); ezt a kronologizálást vette át Vargha Balázs is kiadásaiiban.

A VT.-ban elfoglalt helye s Csokonai olasz tanulmányaival való összefüggése alapján mi is ebből az évből származtatjuk.

Szövegekritika

A vers címe a K₁-en s az EK.-on lényegében azonos; a K₂-n nincs címe. A kiadásunk alapjául szolgáló K₁-ben a cím után pont van.

2. K₁: *Azt tartják*
K₂-s: *Azt mondják* K₂: *h [= hogy]*
4. K₁: *Malasztja*
K₂: *malasztja*
5. K₁: *Tüzetek' fel gyúlasztja,*
K₂: *<Tüzet> Azt a' tüzet gyúlasztja,*
8. K₂: *<Azt mond> Föléje írva: Semmit* Kp. n.
9. K₁: *Ti <éreztek> Föléje írva: dolgokat*
K₂: *Ti dolgokat az:*
K₁: Kp. n.
10. K₂: *De, hogy kezd egy isteni*
11. K₂: *lelkem*
12. K₁: *Már a'*
13. K₁: *tsak egyszerűsem*
K₂: *tű [= tsak] egyszer sem*
MM: *Poéták? sh.*
14. K₂: *versem',*
15. K₁: *nem vonna*
K₂: *n̄ [= nem] gyújtna.*
17. K₁: *Dülső Nevét? — ah, Ennek*
K₂: *Kedves nevét? ah ennek*
K₃: *Dülső Nevét? — ah ennek*
18. K₁: *Neve — <Beldonna.> Más színáryalatú tintával utána írva:*
Rozína.
K₂: *Neve — Rózsika.*
K₃: *Neve — Madonna.*

Toldy a két záró sorról ezt írta: „A vég terzina [ti. „az első fogalmazatban”]: „Megmondjam ez istennek Kedves nevét? ah ennek Neve — Rózsika. Egy újabb átiratban: „Neve — Madonnat.” (933. h.)

A Rózsika voltaképpen nem az első, hanem már a második „fogalmazat”-ban fordul elő.

Juhász Géza Toldy megjegyzésére hivatkozva ezt írta kéziratos hagyatékában: „Toldy forrása nem került elő, de adata figyelemre méltó. Az olasz költők, a középkortól a rokokóig, gyakran magasztalták madonnának szerelmesüket.” (JG/k.)

Mint látható, Toldy forrása bizonyára a debreceni R. 788. 15 jelzetű másolatgyűjteményben található K₂ volt. Bár ez az ún. „Csokonai—Lugossy-ereklye” másolat, de a költő ősszövegein alapul, s ezért forrásértéke is van (v. ő. Cs/ÖM. I, 177. l.). Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy

a *Madonna* mégsem a költőtől származik, hanem a másoló helyettesítette vele az összövegben talált ismeretlenebb *Beldonna*-t.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címbeli „Poétákba' lakó istenség” s maga az egész vers azon az ókori felfogáson alapul, amely „isteni szikrá”-nak tekintette a költői tehetséget, „divinus poetá”-nak nevezte az ihletett költőt, s az ihlet jelenlétét a „*deus adest*” kifejezéssel jelezte.

4. *Malaszt* (rég.): kegyelem.

15. ez: ti. az isteni tűz.

18. *Beldonna*, *Belladonna* (ol.) = szó szerinti jelentése: 'szép hölgy'.

Verselése

A trochaikus lejtésű 7-es és 5-ös sorokból épülő vers rímelhelyezése azonos az ún. kisebb Balassi-strófával. Rímképlete: 7a 7a 5b 7c 7c 5b. Trochaikus lejtésű sorai ütemezhetők is. Minden bizonnyal dallamra készült.

Dallama

Az EK.-on a műfajjelölő „Dal”-on kívül ott a félreérthetetlen „*Nota*” utalás is. Dallamát egyelőre nem ismerjük: a versforma alapján következtetve rokoka mentüettdallam lehetett.

133. A' Fársáng' Bútsúzó Szavai

Kézirata

TF. 58a–60a; saját kezű tisztázata Csokonai 1793-i kötettervének anyagában (K₁). A kéziratban jól felismerhetők a költő későbbi javításai és törlései, amelyeket akkor végezhetett, mikor a vers ÓD.-beli kiadását készítette elő.

Az átjavítatlan összöveget őrizte meg a közel egykorú DebrK. R. 788. 15: 8b–9b, 16b–17b másolat (K₂).

Csokonai is leltározta egy másolatát a Kesj.-n a „N° 6° Mások' írása” rovatban a 6. sorszám alatt: „A' Fársáng' bútsúzó szavai.”

Megvolt egy kézirata Győri Józsefnél is (ld. JGy/j. 41.), s Puky István is őrizte egy másolatát (Puky/j. 9.).

A' *Fársáng*, *bútsúzik* címmel ÓD. szerinti 8 soros változata található az 1823-i Bertók Lajos-gyűjteményben: DebrEK. Ma. 160: 222–223. l.

Megjelenése

Az EK.-on így fordul elő: „°LXII. Fársáng' bútsúzó Szavai. Dal. *Nota*.” A tétel elé tett a jel már mutatja, hogy versét a költő 1795-ben kiadatatlannak találta (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.). Nem is tisztázta le az 1795-i ED.-ba: annak tartalomjegyzékéből hiányzik. Kiadásáról azonban nem mondott le: fölvette az 1802-i ŰK.-ra is (127.) s az ugyanezen évből való Mfj.-re szintén (6. 9.); itt azonban bizonyára már az átdolgozott, megszelídített változatról van szó. Az *Ódák* 1802–1803-i tervezetében a Második Könyv utolsó (XXV.) helyére került. Végül is az anyag átszerkesztése folytán a XXI. lett a kötetben (126–128. l.), s csak azért nem az utolsó, mivel a költő — utólag — még két verset függesztett utána (*Főhadnagy Fazekas Úrhoz, Tüdőgyűléséről*). Bizonyára a cenzúrára tekintettel, kényes tartalma miatt került — szinte föltétlenül — a kötet végére, s valóban csak némi átdolgozással s erős csonkítással jelenhetett meg.

Csokonai bizalmas barátja, Puky István, nem ok nélkül írta 1805-ben a költő anyjának: „A' *Militat omnia!* Jamana darabját nem fogja megengedni a' Censura [...]. *Űzik már a Farsangot* 'sa't ezt is nehezen engedik meg. —” (CsEml. 218. l.) A vers 8–11. versszaka hiányzik az ŐD.-ból, s a 7. versszak 3. sorát is törölte a cenzúra.

A későbbi kiadások az EPM.-ig az ŐD. szövegét adták közre; Toldy azonban a vers jegyzeteiben utalt a szövegváltozatokra, s közölte az elhagyott részeket is (943–944. h.).

A HG. lapalji jegyzetben adta ki az elhagyott versszakokat „az Akadémia 102. II. 8. jelzetű kézírata szerint” (HG. II, 435. l.); ez a kézirat a TF.-kal azonosítható.

A teljes eredeti szöveg kiadására Juhász Géza tett kísérletet (EPM. 113–116. l.), de szövegközlésében nem sikerült pontosan szétválasztania az ősszöveget a későbbi átdolgozástól.

Vargha Balázs némileg javított ezen, közelebb hozta a szöveget az eredeti kidolgozáshoz, de az 6 szövegközlése sem következetes. (Ld. ÖV.—ÖV.², MM.)

A cenzúráról független, hiteles első kidolgozás szövege kötetünkben jelenik meg először. (Erről bővebben a szövegkritikai fejezetben lesz szó.)

Keletkezése

Ismeretes, hogy Csokonait szinte egész életében foglalkoztatta a farsangi téma, a Farsang megszemélyesítése (v. ö. Horváth: Csok. 56. l.). Már 1790 körül föltűnik nála „az örvendő fársáng” „víg zászlójá”-val (*A Téli II.*); ld. Cs/ÖM. I, 70. l., 627–628. l.). Tárgyalt versünkben azonban nem életképi leírásban jelenik meg, hanem elvi jelentőségű szatírában. Az 1793-i kötettervben *A' Fársáng' Bútsúzó Szavai* pontosan illeszkedik a kötetnyitó programvershez, *A' vidám természetű Poétá-hoz*; abban határozott világi költészet, ebben világi életfelfogás mellett tesz hitet. Bár látszólag csak a katolikus dogmatikán csipkedik, de valójában minden egyházas kötöttséget elutasít. (Minderről bővebben a tárgyi magyarázatokban szólnék.)

Az 1793-i VT.-ban elfoglalt helye s fejlett verselése eléggé pontosan jelzi keletkezési idejét.

Toldy „1794 előtti”-nek jelezte (943. h.); ezt vette át a HG. is (ld. III, 494. l.). Verselése alapján 1793-nál aligha lehet korábbi. Juhász Géza is ezt fogadta el (ld. EPM. 313. l.), s ennek nyomán az ÖV. — ÖV.² és a MM. is.

Ha igazolható Binder Jenő föltevése, hogy olasz minta is belejátszott a vers megazúléésébe (EPhK. 1926: 26 kk.), ez is igazolja ezt az időpontot: Csokonai 1792—93-ban kezdett megismerkedni az olasz költőkkel.

Szövegkritika

A vers autográf tisztázásában sötétebb árnyalatú tintával írva jól felismerhetők a költő későbbi javításai, törlései. Ebből az időből származhat a cím fölött található *XXII*-es szám is, amely az ÖD.-beli sorszámmal azonos. A javításokra s átdolgozásokra is e kiadással kapcsolatban kerülhetett sor.

Mi kiadásunkban az átdolgozás előtti szöveget vesszük alapul, amelyet a közel egykorú másolat, a K₂ is hitelesít.

A vers o í m é t is módosította később a költő a K₁-ben: *A' Fársáng' Bútsú(zó) Szavai* [Az áth. rész fölé írva:] *szavai*. Az ÖD.-ban e címmel is jelent meg: *A' Fársáng' Bútsúszavai*. Az EK.-on névelő nélkül *Fársáng' bútsúzó Szavai* a vers címe, s az 1802 ÚK.-on s a Mfj.-en is a K₁-beli eredeti cím található. Az ÖD. tervezetében *A' Fársáng Bútsúszása* a vers címe.

Mivel kiadásunkban a cenzúrázástól független eredeti szöveget adjuk közre, a későbbi átdolgozásból általában még a helyesírási és stiláris jellegű változtatásokat sem vesszük át, minthogy az eredeti kidolgozás hívebben őrzi a költő kialakult gyakorlatát (pl. a felkiáltójelek, írásjelek sűrű használata mindvégig jellemzője volt Csokonai írásművészetének; ld. pl. *Tüdőgyűládásomról* című versét).

Juhász Géza az EK. szerint *Fársáng bútsúzó szavai* címmel közölte a verset (ld. EPM. 113. l.).

A K₂-ben a K₁ eredeti címével található: *A' Fársáng bútsúzó szavai*. A K₁-ben a cím után pont. A K₂-ben arab számokkal számozva vannak a versszakok.

1. K₁: *Farsangot* (!). A törlés a második átdolgozásból származik. A következőkben is a szövegváltozatok, -módosítások mindig a későbbi átdolgozásra vonatkoznak. Ahol a tisztázattal egyidejű törlésekről, javításokról van szó, azt külön jelezzük.
K₂: *fársángot!*
ÖD.: *farsangot.*
2. K₁: *Muzsika, Tántz, Múlatság* Átjav. így: *muzsika, tántz, múlatság*
K₂: *músika, tántz, múlatság*
ÖD.: *Bor, muzsika, tántz, múlatság.*
3. K₁: *fáradtság,*
K₂: *írádság!*
6. K₁: *Harangot* (!):
7. K₁: *Fársangot!*

8. K₁: *Fussatok hát, <vig> jó Napok* Átjav. így: *napok*
 K₂: *Fússatok hát vig Napok*
 ÓD.: *jó Napok!*
9. K₁: *A már a tisztázattal egyidőben beszurva a sor fölött.*
10. K₁: *Játszódtatok Az ó fölötti ékezet később törölve. Az e átjav. így: a'*
 K₂: *Jádzódtatok e' világgal*
 ÓD.: *Játszódtatok a' világgal;*
11. K₁: *lepnek*
 K₂: *Ro/lepnek*
12. K₁: *Fussatok [...]* Napok Átjav. így: *napok*
 K₂: *Fússatok*
13. K₁: *Piszt! Átjav. így: Písz! [...]* Tántzpaloták!
 K₂: *Piszt! [...]* Tántz Paloták!
 ÓD.: *Písz!*
14. K₁: *Ürüljön Átjav. így: Ürüljön*
 K₂: *Ürütyön*
 ÓD.: *Ürüljön boros Asztalom,*
15. K₁: *Szünjete meg Átjav. így: Szünjete meg*
 K₂: *Szünjete meg már*
 ÓD.: *Szünjete meg*
17. K₁: *Piszt Átjav. így: Písz! [...]* Tántzpaloták!
 K₂: *Tántz Paloták!*
 ÓD.: *Písz!*
18. K₁: *Könyvhöz, Dáma, 's*
 K₂: *Könyvhöz Dáma s*
19. ÓD.: *ördögnek,*
20. K₁: *belőletek Átjav. így: belőletek*
 K₂: ÓD.: *belőletek*
21. K₁: *van(!), itt a' szent pallér(!):*
 K₂: *Sz [= Szent] Pallér Kp. n.*
 ÓD.: *van, itt a' szent pallér:*
22. K₂: *Kp. n.*
23. K₁: *Bőjt! átjav. így: Bőjt:*
 K₂: *bőjt: koplattyatok*
 ÓD.: *Bőjt:*
24. K₁: *Itt van:*
 K₂: ÓD.: *Itt van:*
25. K₁: *le nyalja. — Átjav. így: felnyalja. —*
 K₂: *le nyajfa*
 ÓD.: *felnyalja.*
26. K₁: *szopjatos(!):*
 K₂: *Kp. n.*
27. K₁: *Bőjt(!);*
 K₂: *bőjt: koplattyatok*
 ÓD.: *Bőjt;*
28. K₁: *nőszésnek! Átjav. így: nőszésnek.*
 K₂: *Nőszésnek*
 ÓD.: *nőszésnek.*
29. K₁: *Kiknek nem jutott*
 K₂: *Kinek nem jutott*
30. K₁: *Úton-útfélen*

- ÓD.: *Úton útfélen*
 31. K₁: *késnek;*
 K₂: *késnek!*
 33. K₁: *Enni Átjav. így: Étni [...]*
Bőjtbeis! Átjav.: Bőjtbe' is.
 K₂: *Enni kell a' bőjtbe is!*
 ÓD.: *Étni kell a' Bőjtbe' is,*
 34. K₁: *Azért, <h>a' ki [...] lele, <->*
 K₂: *Azért ha ki Kp. n.*
 ÓD.: *Azért ki szép Kp. n.*
 35. K₁: *<Nem> Ha (+ Az áth. szó fölé írva.) zsiros az Átjav. így:*
zsiros is <-> élhet vele
 K₂: *Nem zsiros az élhet vele*
 ÓD.: *E sor helye — — — jelekkel kihagyva.*
 36. K₁: *<Kukrikol a' tsirkeis!> Az áth. sor fölé írva, későbbi kézzel:*
Jó a' jó innepbe' is;
 K₂: *Kukrikol a' tsirke is!*
 ÓD.: *A K₁ második kidolgozása szerint: Jó a' jó, innepbe' is;*
 37. K₁: *Enni Átjav. így: Étni*
 K₂: *Enni [...] bőjtbe*
 ÓD.: *Étni [...] Bőjtbe'*
 38—57. A K₁-ben versszakonként áthúzva. Az ÓD.-ból ez a rész hiányzik; hiányát frásjelek nem jelzik.
 38. K₁: *Jaj, siessünk*
 K₂: *Jajj siessünk*
 39. K₁: *ver da? — —*
 K₂: *ver da?*
 40. K₁: *Jaj! jön, — jön a' Hamvas Az első jön — a tisztázattal egyidejűleg — beszúrva.*
 K₂: *hamvas*
 43. K₁: *Vtg em. Lelkek! <már> A törlés a tisztázattal egyidejű.*
 44. K₁: *láttok:*
 K₂: *láttok,*
 45. K₁: *válok*
 K₂: *megyek,*
 46. K₁: *Leszek: 's ez így em.*
 K₂: *Leszek s*
 47. K₁: *<Bár> Vtg em. A törlés a tisztázattal egyidejű.*
 K₂: *A sor végén nincs frásjel.*
 48. K₁: *A sor áth., majd újra leírva; veszek*
 K₂: *vészek*
 53. K₁: *'s Fársángolok Véletek*
 K₂: *S [...] veletek!*
 54. K₁: *szent Maskarában*
 K₂: *Sz: [= Szent] Maskarába*
 55. K₁: *állortájában*
 K₂: *áll örtályába,*
 57. K₁: *Véletek.*
 K₂: *véletek!*
 58. K₁: *nyígodjunk: <a' Díó!> Átjav. így: Ádió! Ezt a nem egyidejű javítást, amely megfelel Csokonai későbbi frásyakorlatának is, átveszük főszövegünkbe.*

- K₂: *nyúgodjunk: a' Dió!*
 ÓD.: *nyúgodjunk; Ádió!*
 59. K₂: Kp. n.
 60. K₁: *Beteg, 's*
 K₂: *Beteg, s Kp. n.*
 61. K₁: *meg jön Átjav: megjön*
egésége
 K₂: *meg jön Kp. n.*
 ÓD.: *egésébe,*
 62. K₁: *'s szépsége;*
 K₂: *s szépsége*
 63. K₁: *A' Költség-is átjav.: költség is [...] ki jó Átjav. kijó*
 K₂: *A költség is [...] ki jó.*
 ÓD.: *A K₁ átdolgozott szövege szerint.*
 64. K₁: *<a' Dió> Ádió! <!!>*
 K₂: *a' Dió.*
 ÓD.: *Ádió! (V. ö. az 58. sor jegyzetével.)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Farsang megszemélyesítése s annak bőjt elleni kifakadásai a farsang-nagybőjti vetélkedésekre vezethetők vissza, amelyeknek szép hagyománya van a hazai és a külföldi szépirodalomban egyaránt.

Szkhárosi Horvát András, a XVI. századi prédikátor is megőrizte egyik versében egy ilyen régi farsangi népi szokás emlékét, amelyben a bőjtöt megszemélyesítő Cibere bán csap össze a farsangot képviselő Kono vajdával:

Ütközet nagy lesz mindenkor a farsangban,
 Mikor Czibere bán beszáll az Bánságban,
 Konc vajda haragszik, dül-fül haragjában,
 Mert nincs tisztessége az negyven hat napban.

(*Kétféle hitről.* RMKT. II, 184. l.)

Szilády Áron erre vonatkozóan ezt írja jegyzetében: „Czibere bán. Kono vajda. Amaz a bőjti éték személyesítése, emez a húsetelő. Bánság alatt a bűnbánatra rendelt nagybőjti idő értendő.” (I. h. 455. l.)

A Bőjt és Farsang megjelenítésének és jelképes harcának a XIII. századtól adatolhatóan nagy hagyománya volt egyes nyugat-európai népek: a franciák, az olaszok, a spanyolok körében is. A francia hagyományban Nagyböjt Báro és Farsang Úr áll egymással szemben, az olasz–spanyol hagyományban „Nagyböjt aszony” („Quaresima”) Karnevál herceggel (Principe Carnevala, Don Carnal). Binder Jenő, aki a farsang-nagyböjti vetélkedések irodalmát áttekintette, feltételezte, hogy Csokonai tudott a bolognai népköltő, Giulio Cesare Croce (1550–1609) *La trionfante vittoria delle donne contro il Carnevale* (A dámok diadala a farsangon) című contestójáról (ld. *Csokonai „Dorottya”-jának tárgya* című tanulmányát: EPhK. 1925: 26 kk.). Binder megállapítása a mi szempontunkból azért is fontos, mert tárgyalt versünkre vonatkozóan is tartalmaz felfedezést: „1. Feltűnő, hogy a Carneval—Quaresima, illetőleg Karnevál—Dorottya háborúságának mintegy utójátékaul, az olasz és a magyar költőnél egy-

aránt, találkozunk egy-egy különálló költeménnyel, melyek nemesak címükben egyeznek meg (Csokonaiál: A farsang búcsúszavai; Crocénál: Comiato di Carnevale), hanem lényegében tartalmuk is fedi egymást; hisz Karneval mind a kettőben a farsangi évad gyönyöreitől vesz búcsút. Az olasz Karneval az öt paripákon a hintókon a város kapujáig kísért a lovasszereplőktől, a kisasszonykáktól s özvegyektől, kik a farsangban oly szívesen sétáltak a korzón fel s alá és viszontlátás reményében mond istenhozzádot a farsang minden tréfás időtöltésének; a magyar farsang a táncpalotáktól válik meg:

»Piszt minden táncpaloták! [...]»

s ugyancsak megemlékezik a dámák és gavallérokról is:

»Könyvhöz, dáma s gavallér! [...]»

Mindehhez járul, hogy Csokonai strófái az első és utolsó kivételével, melyek szélesebb mederben ömlenek, oly rimelhelyezései ritornel-formát mutatnak, melynek párját sem magánál Csokonaiál, sem más magyar költőnél nem találtam, de meg van Croce egy költeményében, mely a »Barzetta nova sopra le Cortigiane, che vanno in maschera« címet viseli. Ez a vers szintén megemlékezik Karneval távozásáról s a következő strófa vezeti be:

Mala nova puttanelle
Che finisce il Carnovale
E s' appressa il vostro male,
Infelici, tapinelle,
Mala nova puttanelle.

[...] A rimelhelyezés tehát: a b b a a, szakasztott olyan, mint Csokonai költeményeinek 2—7-ik versszakain keresztül.

2. Croce egyik verse Karneval száműzetéséről szól: »Sbandimento esame e processo del fraudolente, insolente et prodigo Carnevale stb.« s a farsang elűzéséről van említés téve Csokonai inént idézett költeményében is:

»Űzik már a farsangot,
Bor, muzsika, tánc, multság, stb.«

(I. h.)

Binder föltevésével szemben Baróti Dező az olasz forrásnál valószínűbbnek tartja a magyar folklór farsang-nagybőjtjű vetélkedéseinek közvetlen hatását Csokonaira: „mindebből csak annyi fogadható el, hogy Csokonai művének valóban köze van a farsang-nagybőjtjű vetélkedések előbb említett típusához, arra a kérdésre azonban, hogy az egyes idetartozó motívumokat honnan vette, úgy látszik, az olasz irodalomnál sokkal közelebből is választ kapunk. Ugyanis nem hiányoznak a régi magyar irodalomból sem.“ (Csokonai „Dorottya“-ja: It. 1952: 160. l.). Mindenesetre mind a két hatással, hagyománnyal számolnunk kell: az olasz irodalmi inspirációval éppen úgy, mint a szinte máig élő magyar néphagyományéval. Egy ilyen tréfás farsangi viaskodásról az egri püspöknek, Ippolito d'Estének udvari embere, Ludovico Bagno is hírt adott 1518-ban kelt levelében: Egerben Karneval napján néhány maskarába öltö-

zött legény vívott egymással a farsangi eszem-iszomot jelképező boroshordó-abroncsokba bújva s disznóölő késekkel fölfegyverkezve (ld. *Régi magyar drámai emlékek*. Szerk.: Kardos Tibor. Bp., 1960. I, 116. l.). A farsang-nagybőjti vetélkedés szinte napjainkig él a néphagyományban. Sárosi Bálint Székési Horvát verséhez kapcsolódva írta: „Czibere bán és Konez vajda [...] ma is él a székely nép hagyományaiban, így: »Czibere vajda s Konez királya«, — akik a néphit szerint minden esztendőben húshagyókedd éjtszakáján összeverekednek. Szülőfalumban, Csákrákoson, hamvazószerdán korán reggel tréfás öregek ki szokták küldeni a gyermekeket a Cserére (kia hegy a falu mellett), hogy összeszedjék a késeket, bicskákat, villákat, amiket Cibre vajda és Konez király verekedés közben elhullatott. Nyilvánvaló, hogy Czibere bán, illetőleg Cibre vajda a bőjtnek, Konez vajda, illetőleg Konez király pedig a farsangnak a megszemélyesítője. Székési Horváth tehát egy ma is élő néphagyományunknak az emlékét örökítette meg XVI. századi versében.” (EPHK. 1947: 114. l.)

Találkozhatott-e Csokonai a farsang-nagybőjti vetélkedés emlékével a magyar néphagyományban? Mindenesetre az ő versében is (*A Tél [II.]*) olyasformán jelenik meg a Farsang, ahogy a farsang-nagybőjti népi mulatságokban:

*Öltözik magára sokféle maskarát
Ugrós kozák tántzra bullegeti sarát [...]
Markába petynye s kulats az oldalán.*

(Cs/ÖM. I, 70. l.)

Lehetséges, hogy abban az időben még Debrecenben is élt nyoma Cibre bán és Konez király tréfás vetélkedésének, de az ország sok vidékéről Debrecenbe sereglett diákságtól is értesülhetett a néphagyományról a költő, aki oly szenvedélyes érdeklődéssel fordult a magyar folklór felé (ld. Gulyás József: *Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben*: Ethn. 1923–1924. 154. l.). Kollégiumi perének jegyzőkönyve szerint diákjaitól flótaszónál nótákat tanult (l. CsEml. 51. l.); nem lehetetlen, hogy a népi táncok s szokások felől is faggatta őket.

A' *Fársáng* Bútsúzó Szavai-nak Croce versével való hasonlósága pedig a mellett szól, hogy olvasmányai is közrejátszhattak verse megszületésében, sőt nem lehetetlen, hogy éppen onnan kapta az indító ötletet: több korai verse egy-egy Eschenburgban talált külföldi irodalmi téma magyarrá formálása.

Kazinczy is fordítást, illetőleg idegenből való átdolgozást sejtett a versben — s úgy látszik, nem is egészen alaptalanul. Szemere Pálhoz 1809-ben küldött levelében fölborolja Csokonainak idegen költők nyomán készített verseit, majd így folytatja: „Hát ezt honnan vette Csokonai: *Paraszt dal* (egy róna bő, Lelkem Kató etc.) és a' *Farsangfarki dal* (: Szent Pállér)? Nagyön lekötelez Uram Öcsém ezekkel.” (KazLev. VII, 105. l.).

A kálvinista diákság körében élő pápistacsúfoló hagyománynak is réze lehetett a nagybőjtöt kárhóztató s gúnyoló vers megszületésében.

De mindenekelőtt a hazai irodalmi minták jöhetnek szóba: Csokonai bizonyosan ismerte Horváth Ádámnak 1788-ban megjelent tréfás *Fársáng-bútsúztató*-ját is, amely „Ex Campania Anno 1784. 24. Febr. Stanislaus Ivó de Bor-kó . . .” alcímmel jelent meg a *Hol-mi*-ban (I, 135–139. l.).

Ennek itt csak néhány jellemző versszakát idézzük:

Eddig sok Vő-legény az ágyas-házába,
Szép Meny-aszszonyának borúla nyakába [...]

Ha pedig a' tántzba nem invitálnak,
Van mód; — öltöztetek [= öltöztetek] talpig Maskarának,
Pedig, ha kik vagytok? mások nem tudnának,
Magatok képe-is jó volna lárvának [...]

Most pedig, már Bákhus bútszúzik tőletek,
A' kinek még eddig innepet ültetek,
El-megyén és tovább nem marad veletek
Ha ugyan már vele meg-elégedtetek.

Azt mondja, hogy eddig hússal tartottátok
Ezután vaj, teik, rák, hal leszsz vatsorátok,
Mellyet ha szerettek már ám ti lássátok,
De ő neki nem kell — hát Isten hozzátok,

Proszit a' tántz, *proszit* a' nyúghatatlanság,
Proszit a' krapula, és az álmatlanság,
Mellyre nyög, 's ekképpen szóll az ártatlanság:
Oh hijjába-való sok haszontalanság.

Vége van ezeknek. — Jaj édes Fijaim!
Hányszor szerelemesen öleltek karjaim,
El-hagylak titeket édes Barátaim!
El-múltak Innepim el-múltak napjaim,

Itt hagylak édesim! itt hagylak titeket,
Nem járhatom tovább özve-gyűléteket
Hol gyakrann örömmel néztem kedveteket.

Bójt leszsz. — Istennek-is időt szentelletek,
Vagy-is a' Papoknak vakonn engedjete,
Míg a' zöld-farsángban fel-nyitom szemetek,
És újra hörpentek 's tántzolok veletek.

(I. h. 136—139. l.)

A Kazinczy-tanítvány Szemere Pál a verset nagyra tartotta; 1816-ban ezt írta mesterének: „Csokonaira talán a' non omnis fert omnia tellus ideáját lehetne használni. Nem minden lehet Virág 's Barzsenyi az ódákban, Kazinczy az epigrammokban, Dayka a' dalokban, de a' Csikóbőrös Kulace, Evoé, a' Vityilló szép Katója, 's a' farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak, osztán a' Csokonai imádóji is tudnák végtére mit kell Cs.-ban becsülni.” (KazLev. XIII, 503. l.) Kazinczy maga is értékelte: a Muzáron IV. kötetében (71—72. l.). *Farsang-farkán* címmel kiadta, saját ízlése szerint átdolgozva (v. ö. Szilágyi F. Nyr. 1974: 38—40. l.). Későbbi mellátói elsősorban modernül ható, szinte impresszionista jellegű stílusát emelték ki (ld. Maday 29. l.).

Szabó Zoltán szintén a stílus impresszionisztikus jegyeire figyelt föl (ld. Nyírk. 1966: 248. l.).

Hasonlóan vélekedett a versről V. Szendrei is (144. l.).

1. E sorral kapcsolatban Binder Jenő Croce egyik költeményére hivatkozott, ahol szintén a *Farsang* előzéséről van szó (ld. EPhK 1925: 28. l.).
5. *közhely* (rég.): nyilvános, társas találkozóhely.

9. *Tíz hete:* A farsangot rendszerint jan. 6-tól, vízkereasztól hamvazószerdáig számítják, 's ez kb. tízhetes időtartam.
18. *Könyvhöz:* elsősorban a Bibliára vonatkozhat, amelynek görög eredetű neve (*biblosz*) szó szerint is 'könyv'-et jelent.
21. *a' szent pallér:* a pallérozó, fegyelmező Bőjt.
24. *izellen olajja:* zsír helyett a nagybőjtben olajjal főztek.
28. *ndezés (rég.):* násülés, illetőleg szeretkezés.
29. *házas pár (rég.):* házasatárs.
31. *Tsoni azoknak, kik kénnek =* a latin „Sero venientibus ossa” közmondás magyar megfelelője.
36. *Kukrikol a' tsirkeis:* kissé homályos, kétértelmű célzás; azt jelentheti, hogy a fiatal kakas (csirke) — azaz az új házasság is — kakaskodhat otthon, a bőjt ellenére is.
38. Az itt következő négy versszakot a cenzúra miatt az *Ódák*-ból ki kellett hagyni. E részlettel kapcsolatban írta Baróti Dező: „Hogy [...] a *Dorottya* nem foglal nyíltan állást a felvilágosult írók serege által is ostobaságnak minősített bőjti korlátozások s általában az egyház ellen s csak enyhe célzást tesz a papok stólájára, holott fiatalkori verseiben éles hangon szólt a vallásos hagyományokról, annak nem utolsó sorban az lehet az oka, hogy a *Dorottya* megírása idején a cenzorok legfőbb gondja épp az egyes művek antiklerikális vonatkozásainak törlésére irányult. Bizonyára ezért maradtak egész a legutóbbi időkig kéziratban az *Ódák* között annakidején töredekesen közölt s inspirációját tekintve a *Dorottya*-val rokon *Farsang* búcsúszavainak egyes versszakai, épp azok, amelyek a bőjti korlátozásokat figurázzák ki” (It. 1952: 162. l.).
39. *ver da? tp.: Wer da?* (ném.) = ki az? A *Szerda* ~ *ver da* rímrel kapcsolatban írta Elek: „A rím groteszk kómikuma jóindulatú nevetésre ingerel, bár kissé kiütözik a vers keccses, bájos vidámságából. (Csokonai a nyomtatásból ki is hagyta ezt a részt.)” (85. l.) Amnyiban téved, hogy Csokonai nem önként hagyta el a részt, hanem a cenzúra nyomására.
40. *Hamvas Szerda:* hamvazószerda, a nagybőjt kezdetét jelentő, húsvét előtti 40. nap.
51. *Barát* (rég.): szerzetes.
56. *Negyven napig:* a nagybőjt negyven napig tartott.
58. *Ádó!* (fr., rég.): Isten veled! (v. veletek!)
60. Célzás a farsangi mulatozásokra s költekezésekre.
- 61–64. A mondat alanya a *Dáma* s *Gavallér*: az ő kedvüknek s szépségüknek kell visszatérni.

Verselése

Mint érintettük, Binder Jenő mutatott rá, hogy a versszakok felépítése hasonló Croce egy másik farsangi tárgyú versének — amelyben szintén szó esik Karnevál távozásáról — strófaépítéséhez (ld. ELpkK. 1925: 28. l.).

Binder csak a rímelhelyezés azonosságát (abbas) s a ritornel-formát emelte ki, a részletes egybevetést mellőzte. Az olasz vers strófái trochaikus lejtésű, 4 + 4 osztású sorokból épülnek. Csokonai 5 soros versszakokat alkotott — kivéve az első és az utolsó versszakot, amelyek 7 soro-

sak —, s 6 magyar ütemű 7-es (4/3) és 8-as (4/4) sorokat használt, némi trochaikus lejtéssel:

.... / ... a
 .... / ... b
 .... / ... b
 .... / ... a
 .... / ... a

Horváth János a nyolcas és hetes „nem Faludi-féle” kombinációinak példájaként említette (IrNép 75. l.), másutt pedig azon szerkezetek között, „amelyek hetessel nemcsak végzik, hanem kezdik is a strófát” (MVer. 226. l.).

Dallama, megzenésítése

Az EK-on „Dal.” a műfaji megjelölése, de külön „Nota” jelzés is áll mellette; eszerint félreérthetetlenül dallamra készült. Egykorú dallamát nem ismerjük.

A dallamra alkalmazás lehetőségét ismerhette föl Kodály Zoltán, mikor Csokonaiak a Nyugat folyóirat által fölélesztett kultusza idején, 1916-ban megzenésítette a verset. Erről írja Molnár Antal: „Az eddigi Csokonai-dallirodalom koronája Kodály Zoltán műve: A farsang búcsúszavai (»Üzik már a farsangot«, 1916. megj. Bécs, Universal-Edition, a »Megkészt melódiák« op. 6. c. füzetben, basszus-bariton hangra zongorakísérettel). [...]

Mint ahogy Ady Endre az irodalomban, úgy dicsőíti meg Kodály Zoltánt a zenében Csokonai költészetét.” (CsMűdal. 18–19. l.)

134. Az elragadtatott [érzékenységek]

Kézirata

TF. 61a—64b; saját kezű tisztázata. Mivel a 61ab jobb széle le van tépve, a 61b sorainak csak utolsó szavai olvashatók. Fennmaradt a versnek egy témavázlata is:

„Exor[sus]	76
Látás	77
Hallás	78
Tapintás	89
Ízés	81”

(KK. IV, 110b)

Más kézirata nem maradt ránk, pedig a költő az 1796-i ED.-ba is letisztázta (a 44. oldalon *A' Versengő Érzékenységek* címmel szerepelt a fennmaradt tartalommutató szerint).

A Kcsj. a „N° 6° Mások' írása.” Csomóban a 17. helyen *Az elragadtatott Érzések* címmel említi egy másolatát. A Kcsl. a No. 5 kötetben *Versengő érzések* címmel lejtromozta.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK-on így találhatók: „XXVI. A' versengő Erékenységek. Dialogus. 44.” (A 44-es szám az ED. oldalszáma.)

Csokonai életében az 1793-i ésszöveg nem jelent meg, csupán az 1803-ban *Lilla* névre átdolgozott változat (A' versengő Erékenységek. LD. XXXII.). Hogy a végleges átdolgozásra csak 1803-ban került sor, azt bizonyítja, hogy az 1802-i ÜK.-on is még *Laura* névvel található a vers kezdősora (a 109. sorszám alatt; itt már „Oda” a vers műfaji megjelölése). Még a *Lilla*-kötet 1802-i első és második tervezetén (LD/t₁, LD/t₂) is *Laura* neve szerepel a kezdőorban.

Az ésszöveget — meglepő módon: *A versengő érékenységek* címmel — először Juhász Géza adta közre, a szakadás folytán hiányzó szavakat a LD. alapján pótolva (EPM. 41–47. l.).

Az EPM. nyomán közölte az ÖV. — ÖV.² s a MM., de az 1793-i VT. szerint *Az elragadtatott érékenységek* címmel.

Keletkezése

Az 1793-i verstisztázásban elfoglalt helye szerint is akkor keletkezett, mikor Kazinczy biztatására igyekezett — félíg-meddig még olvasmány-élmények alapján — megteremtteni szerelni költészetét a diákköltő. E verse az egyik legmesterkétebb e műfajban.

Kastner Jenő nem alaptalanul „valami kései petrarchista erőlködés” nyomaival vélte e versben is fölfedezni (ld. ItK. 1922: 51. l.), de az alapötlet talán még az antikvitásba nyúlik vissza.

Késztelenül küss mesterkelt, formalista jellegű ez az alapötlet, a kedves érzéki tulajdonságainak költői számbavétele: nem csoda, hogy a rokokó idején is népszerű volt ez a téma; a Csokonai által is bizonyára jól ismert német Barthold Heinrich Brockesnak is van egy *Die fünf Sinne* című verse (I. Das Gesicht., II. Der Geruch., III. Das Gehör. IV. Der Geschmack., V. Das Gefühl, noha egészen más mondanivalóval) (ld. Barthold Heinrich Brockes: *Auszug der vornehmsten Gedichte* . . . Irdischen Vergnügen in Gott . . . Hamburg, 1763. 606–658. l.). Csokonai debreceni költőbarátjának, Fazekas Mihálynak is van egy hasonló tárgyú, felépítésű verse: *Az érékenységek énekben* (Faz. I, 26–27. l.). Fazekas versét Julow Viktor 1796 utánról keltezte, így az későbbi, mint a Csokonaié, de az alapötleten kívül nem fedezhető föl közelebbi rokonság a két vers között. Mint Julow írja: „Csokonainak is van egy egészen hasonló kompozíciójú költeménye: *A versengő érékenységek*: a két vers szövegeinek egybevetése azonban azt mutatja, hogy egyik sem hatott a másikra.” (Faz. I, 217. l.; másként Alezghy: ItK. 1917: 429. l.)

Mélyebb ihlet nélküli költői játék mindkettő; erre mutat az is, hogy Csokonainál az első kidolgozásban a képzeletbeli ideál neve *Laura*, s csak később változott *Rózi*-ra, majd végül *Lilla*-ra. Igaza van Horváth Jánosnak, mikor többek között e vers kapcsán a *Lilla*-kötetről azt írja: „A szerelem — az első felében a kötetnek — inkább téma, mint élmény; az érzellem felzárkózó »icézó« poétai játék. [. . .] Játéktárgya maga a nő szépség (tetezés) is; sok leleményt fordít annak csodáztatására (*A muzsikáló szépség; A versengő érékenységek* . . .)” (Csok. 45–46. l.).

Annak a korszaknak terméke ez a vers is, amelyben a költő elszakadva a kötelező iskolai versgyakorlatoktól, önálló tárgyak felé fordult: de még mélyebb belső ihlet nélkül — mintegy magasabb költői gyakorlatul — keresi a megverselhető hagyományos vagy aktuális témákat. Ilyen téma volt az „érzékenységek” vetélkedése is.

Egyetérthetünk Vargha Balázssal: „Az elragadtatott érzékenységek című Laura-vers [...] valószínűleg nem Laura nevű nőhöz szólt. De egyáltalán szolt-e valakihez? Lehet, hogy csupán magányos képzelődésből támadt: a diákos erotikus versek finomabb változata.” (AroV. 66. l.)

A vers időmeghatározásához jó támpontot ad a kéziratos kötetben elfoglalt helye: csupa 1793-ból keltezhető mű társaságában fordul elő.

Toldy a *Lilla*-kötetbeli változat jegyzetében 1794-nek mondotta (934. b.), s az ő nyomán a HG. is (III, 494. l.). Juhász Géza 1792-ből keltezte (EPM. 312. l.). Később azonban ezen módosíthatott, mivel a Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² már az 1793-i versek közé sorolta. Mi is ezt tartjuk a legvalószínűbb keletkezési évnék.

Szövegvizsgálat

A vers címe több változatban szerepel a költőnél is. A TF.-beli tisztázásban a szakadás folytán csak az eredeti cím első szava maradt fenn: *Az elragadtatott*

Az autográf Kesz.-n *Az elragadtatott Érzések* címmel olvasható a cím; ennek megfelelően akarta kiegészíteni a TF. csonka címét Juhász Géza (ld. kéziratos hagyatékát a MTAK.-ban); de végül is az EPM.-ban *A versengő érzékenységek* címmel adta közre — bizonyára az 1795-i EK. és ED. nyomán. Vargha Balázs a TF. szerint *Az elragadtatott érzékenységek* címmel közölte kiadásában.

Bár az EK. s az ED. indokolhatja az első változat esetében is *A' versengő Érzékenységek* címet, mi megmaradunk az ósváltozathoz szorosabban kapcsolódó eredeti címnél, s a másik címváltozatot fenntartjuk a *Lilla*-kötetbeli későbbi változat számára (mint az ÖV.—ÖV.², s a MM. is tette).

Mint volt róla szó, az 1—35. sor sérülten maradt ránk, s ezeket már az EPM. is a LD.-ből pótolta (ld. 41. l.). Mi is így járunk el, a pótlásokat [ ]-be téve. (Az ÖV.—ÖV.² s a MM. nem tüntette föl a kiegészítéseket.)

1. K: *Laura* Más árnyalatú tintával, Csokonai későbbi kezével föléje írva: *Rózi*
6. K: *'s Egy perre <indított[a]> borsol . . .* Úgy lehet azonban, hogy ez is a *Rózi*-val egyidejű, későbbi javítás; a LD. megfelelő sorában szintén *indította* az állítmány.
7. K: *lázado[tt] Jav. ebből: támadó[tt]*
25. K: *. . . tus Szerintünk mirtus-ra egészíthető ki a szó; az EPM. — bizonyára tévesen — buzus-ra pótolta.*
38. K: *<a' szép Laurára>* Más árnyalatú tintával utána írva: *Rozdiára*
51. K: *színek(et) <adtak>* Más árnyalatú tintával, a költő későbbi javításaként utána írva: *látzóttak?*
- 120: *É* sor után a tisztázatba — bizonyára másolási hibaként — az ÍZLÉS 4. versszakának három sorát írta le a költő (*Óh, méznél édesebb ajakok!* stb.), majd ezt áthúzta, s mellé írta a 3. versszak szövegét.

138. ebbe Jav. ebből: ezekben A sok 's' utólag beszúrva, a hiányzó szótagnak pótlására.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kissé mesterkelt versről találóan mondja Sinkó, hogy „valósággal a skolasztikusokra emlékeztető aprólékossággal” írja le az érzékszervek versenyt (147. l.). Julow a rokokó szenzualizmusát fedezte föl a csinált alapötletben: „a megszólaltatott érzékek mintegy kórusban együtt zengik a géláns szépség-himnuszát. Ebben a versben szinte programszerűen mutatkozik meg a rokokó életérzés szenzualizmusa: a kellemest, a gyönyört okozó látással, hallással, ízléssel, szaglással, tapintással egyszerre akarja mohón magába szívni” (MLrT. III, 222. l.).

3. *Fűszerszámos* (rég.): fűszeres.
4. *Érzés*: a szó egykorú jelentése: 'érvék'.
6. *dorsol* (nép., rég.): ingerel.
7. *lázad* (rég.): tör, törekszik, feltör.
15. *töbdek* (rég.): többiek.
22. *táncznak öltözött*: tánchoz, táncoláshoz öltözött.
30. *csiklándozat* (rég.): csiklándozás.
46. *álmotok* (rég.): álmotok.
49. *Zefir* (gör.): enyhe nyugati szél.
50. *Elefánttetem* (rég.): elefántcsont.
81–82. A mondatban csak egy hirtokviszony van; a kissé homályos nyelvtani szerkezetű sorok értelme: 'hízegő beezéde mézes szavaiban megnyilatkozó („le tsorgó”) szívének mindannyian örvendeztünk'.
84. *Mindnyájunk*: ti. az öt érvékelés.
temjenez (táj.): tömjenez, hálálkodva ünnepe.
97. *Érosz* (gör.): az érvéki szerelem istennője a görög hitvilágban.
114. *szemessen* (rég.): figyelmesen.
116–118. *Ganimédes*, Ganimédész (gör.): Zeusz (Jupiter) pohárnoka az ókori görög regevilágban.
120. *Hébe*, Hébé (gör.): az istenek pohárnoka a görög mitológiában.
122. *Pankhája*: fűszerekben gazdag mesés keleti sziget.
129. *Rózsaszín* (rég.): rózsapiros.
136. *appetü* (lat. – ném.): étvágy.

Verselése

8-as és 7-es sorokból épülő, rimelhelyezésében az ún. kisebb Balassi-strófára emlékeztető versszakokból áll, kissé még bizonytalan trochaikus lejtéssel.

A formáról Elek ezt írta: „Hatsoros, 8, 8, 7, 8, 8, 7-es strófájának is megtaláljuk forrását Faludi gyakorlatában (Az Úr Jézushoz), de bátran hozzátéhetjük, hogy ez közkincs volt már a kilencvenes években, bár való, hogy Csokonaihoz hasonló tökélyre senki sem emelte. Ütemes alakjában csak kétszer alkalmazza a strófát (pl. A versengő érvékenységek), míg megmértékelve háromszor (pl. Az esküvés)”. (9. l.)

135. A' Méz' méze

Kézirata

TF. 65ab; saját kezű töredékes tisztázata a költő 1793-i kötettervének anyagában: a kitépott lapok miatt csak a 19. sortól van meg. A kéziratban a költő jól fölismerhető későbbi javításai: a verset más színnárvallatú tintával *Rózi(ka)* nevére írta át.

A hiányzó három versszak több közel egykorú másolatban maradt fenn. Ezek közül legmegbízhatóbb a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban őrzött, 1823/24-ben másolt Gózon Imre-énekeskönyv szövege (3660. sz. 35–37. l.) (K₂). Pontos és megbízható a FL.: 5b–6a másolat is, amely az 1–6. vsz.-ot tartalmazza, majd a 37. sornál (*Kis Méhek! Kertekenn, 'sa't.*) megszakad (K₃). Némi szövegromlással maradt fenn a következő gyűjteményekben: Dérim. 162b: 118b–119b (K₄); Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdon) 71–72. l. (K₅); Prága, EKvt. Kubelík [Széll] gyűjtemény XXII. C 42. é. 31.: 381. l. (ld. még MTAK Mf. 162/I.). (K₆). Toldy is lemásolta; bár forrását nem nevezte meg (ld. ToldyM. I, 255–258. l.) (K₇).

Csokonai letisztázta 1795-ben a kiadásra szánt ED.-ba (41. l.), ez a tisztázata azonban nem maradt ránk.

Megjelenése

A költő kezdettől kiadásra szánta: ezt bizonyítja már maga az is, hogy 1793-i kötettervébe letisztázta. Az 1795-i EK.-ra is fölvette: „XXV. A Méz' méze. Dal. *Nota.* 41.” (az ED.-ban ugyancsak a 25. helyen szerepelt, a 41. oldalon).

Csokonai életében csak háromversszakos változata jelent meg *A' legedesebb Méz* címmel az Urániának fölküldött hat vers sorában (Ur. III, 208–209. l.), majd a *Lilla*-kötetben *A' Méhekhez* címmel ennek a három versszaknak Lillára alkalmazott átdolgozása (LD. XXVI.). Nagyon valószínű, hogy a rövidítés — s az új cím is — nem Csokonaitól, hanem az Ur. szerkesztőitől eredt. Juhász Géza ezt írta ezzel kapcsolatban kéziratok hagyatékában: „A végső 3 versszakát Kármán választotta le az Urániában [...] Nem valószínű, hogy esztétikai meggyőződésből tette volna ezt. A cenzor kényszeríthette rá [...]” (JGk.).

Mi nem tartjuk kizártnak az esztétikai indítékú beavatkozást sem (v. ö. *A' Szépek' Szépe* s *A' feléledt Pásztor* Ur.-beli változatával). Később a költő maga is kissé terjengősen érezhette az alapötlet kifejtését, s a LD.-ban elfogadta a rövidebb, csattanósabb megoldást.

Az 1793-i összöveget — de már a *Rózi* nevére átdolgozott változatot! — először Toldy adta közre (727.—728. h.). A vers jegyzetében ezeket írta: „Első, teljes, alakja azon dalnak, mely az Urániában (1794), de az első hat vers elhagyásával *A' legedesebb méz* címmel jelent meg, utóbb *Lillába* is ment által *A' méhekhez* cím alatt (II. 19.), átdolgozva.” (1953. h.; v. ö. a 934. h. jegyzetével.)

Az újabb kiadások (HG., FK.) Toldy közlésén alapultak, csak az EPM. tért vissza a *Laura* nevét tartalmazó eredeti fogalmazáshoz. Így közölte aztán az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.

Keletkezése

A költőnek ahhoz a korszakához tartozik ez a vers is, amikor — Kazinczy biztatására — megpróbálkozott a szerelmi lírával, s szinte művi úton — elsősorban olvasmányélmények alapján s fordítások révén — alkotta meg szerelmes tárgyú költészetét.

E vers forrását — August Bürgernek *An die Bienen* című versét — már régóta számon tartja az irodalomkutatás. S ez a párhuzam ez esetben azért meggyőző, mert maga Kazinczy küldött ez idő tájt egy Bürger-kötetet a költőnek: „Ennek [ti. Csokonainak] minden munkáimon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértém hogy ezeknek példájok szerint ne névnapi köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit.” (Kazinczy — Kis Jánosnak. 1793. júl. 27. KazLev. II, 297. l.)

Kazinczy könyvküldésének dátuma s az 1793-i VT. egyértelműen szól az 1793-i keletkezés mellett.

Toldy e változat keletkezési idejére nem utalt, de a VT. darabjait általában „1794 előtti”-nek szokta jelezni. A HG. az Ur.-ban megjelent változatot az 1794. év terméséhez sorolta (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza az EPM.-ban 1793-ból kezdte (312. l.), s ezt fogadták el a későbbi kiadások is (ÖV.—ÖV.², MM.).

Szövegkritika

Az autográf K₁ csonka szövege cím nélkül maradt ránk. A teljes szövegű másolatok címe megegyezik az EK. s az ED. címadásával, csupán helyesírási változatok tűnnek fel. Mi az autográf ED. szerint közöljük a címet, a szöveget pedig a K₁ eredeti megfogalmazása alapján, a hiányzó 1—18. sort pedig a K₂ szerint. Meg kell jegyeznünk, hogy az Ur.-ban közölt háromversszakos változat nem csupán új címet kapott a folyóiratban (*A' legedesebb Mész*), s nem csupán helyesírása változott meg, hanem némi tartalmi jellegű változtatásra is sor került. A K₁-ben a 40. és a 41. sorban a *szép* jelző megismétlődik; az Ur.-ban az ismétlődés elkerülésére a *Patak* a *friss* jelzőt kapta. A K₁-ben a 49. sorban 's költőszó van az *így* előtt; ez a költőszó az Ur.-ban elmaradt, s ugyanígy az 52. sorban is. Az 51. és 54. sor *tiétek* szava az Ur.-ban *tiétek* lett.

Juhász Géza ezeket a változtatásokat elfogadta az EPM.-ban. Mivel a *friss* jelzőt s a *tiétek* ejtésváltozatot a LD. szövege is igazolja, ezeket elfogadjuk, s az említett költőszókat — szintén a LD. alapján — megtartjuk.

Főváltozatként a következőkben közöljük az Ur.-ban megjelenget:

A' legedesebb Mész.

Kis Méhek Kerteken,

Mezőkön, Berkeken

Mit futtok sok Veszéllyel

A' friss Patakokra,

A' szép Virágokra

Repdésvén szerteséllyel

Mennyi sok Munkával,
 És Időjárattal
 Gyűjthettek egy kis Mézet!
 Szálljatok Laurára!
 Az ő szép Szájára
 Vénus, sokat tetézett.

Jöjjetek, így nem lesz
 Olyan sok, 's édes Méz
 Sokol, mint a' tiétek.
 Jöjjetek, így nem lesz
 Olyan boldog Méhez[!]
 Sokol, mint a' tiétek.

Az *i* hang időtartamát a K_2 nem jelöli egyértelműen, ezért Csokonai ojtéssajátosságának megfelelően raktuk föl az ékezeteket az 1–18. sorban, anélkül, hogy erre a szövegkritikai jegyzetekben külön utalnánk. A K_2 *u* és *ü* betűire is Csokonai írásgyakorlatának megfelelően tettünk hosszú ékezetet.

3. K_1 : Kp. n.; em.
 K_{4-6} : Ro/ Engem is
5. K_{4-6} : 's Szám
7. K_1 , K_4 , K_6 : Tokait A K_2 és K_4 szerint em.
8. K_{4-6} : 's Gyomrom
9. K_2 : Kp. n.; em.
14. K_2 : Tálba
 K_{4-6} : Ro/ Tábla
15. K_2 : Kp. n.; em.
16. K_2 : Kóstoltam K_4 , K_6 : Kóstolom. Elképzelhető, hogy a jelen idő a hiteles.
17. K_2 : fojtos, izellen em.
 K_4 : fojtós 's izellen
18. K_2 : Kp. n. em.
20. K_1 : <Laura> Föléje írva más árnyalatú tintával: Rózi
40. K_1 : A' szép patakokra Az Ur. és a LD. szerint em.
46. K_1 : <Szálljatok Laurára!> Föléje írva a költő későbbi javítása-ként: Jertek Rozikára
- 51., 54. K_1 : tiétek Az Ur.-ban és a LD.-ban tiétek

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers alapötletét a Kazinczytól ajándékba kapott Bürger-kötettel hozta összefüggésbe a kutatás: „Hogy Csokonai mily hamar megkedvelte B.-t [= Bürgert] s mily hamar követte Kazinczy tanácsát, mutatja már az 1794-iki Urániában megjelent »A méhekhez« című B.-ből átdolgozott költeménye” – írta Székely György *Bürger és hatása a magyar költészetre* c. tanulmányában (Figy. XXV [1888], 269. l.). Ugyanitt párhuzamba állította Bürger *An die Bienen* című versének 1. strófáját az Ur.-beli (pontosabban: a LD.-beli) változat 1–2. versszakával, azaz tárgyalta versünk 37–48. sorával:

Wollt ihr wissen holde Bienen
 Die ihr süsse Beute liebt
 Wo es mehr, als hier im Grünen
 Honigreiche Blumen giebt?
 Statt die tausend auszunippen
 Die euch Florens Milde beut
 Saugt aus Amaryllis Lippen
 Aller tausend Süsseigkeit.

Mint Székely is megállapította, a 2. versszakban kifejezett „szép ellentét” hiányzik Csokonainál, s a két vers befejezése is eltér egymástól (v. ö. Figy. i. h.).

Az alapötlet föltűnik egy másik Bürger-versben is; a *Minnesold* 23–24. sorában olvassuk:

Süss ist, was die Biene zollt,
 Süsser dennoch Minnesold.

(V. ö. Székely i. m. 179. l.)

Az ötlet azonban nem köthető kizárólagosan Bürgerhez: Csokonainak *A Méh és Amor* című közel egykorú Guarini-fordításában is feltűnik. Eleknek kell igazat adnunk: „Nagyon kirí belőle, hogy csak egy ötlet megverselése, s az az ötlet is igen olaszos. Guarini, Lemene és Zaffi madrigáljai közt sok hasonlót találhatni.” (12. l.) S Csokonai első olasz tanulmányai és fordításai éppen erre az időre esnek. Amint Császár ír a versről, az éppen nem áll helyt: „Arra is van példa, hogy Bürgert összevonja, tömörebbé teszi (*A méhekhez*, régebbi címe szerint *A méz méze = An die Bienen*).” (NKölt. 52. l.) Csokonai eredetileg 9 versszakra nyújtotta a Bürgerben talált ötletet.

2. *nyavalya* (rég.): betegség.

4. *ínyem*: ragtalan tárgy, 'Ínyemet' értelemben; az *íny* itt az ízlés szer-
 veként (v. ö. *ínyenc, ínyes mester*).

8. *unalmaít*: az *unalom* régi, eredeti jelentése: 'undorodás'.

9. *Szerzé*: a *szerez* jelentése itt: 'szaporít'.

18. *vackor*: vadkörte.

21. *róg'olta*: régóta.

36. *úntalan* (rég.): szüntelenül, állandóan.

51. *Sohol* (rég.) sehol.

Verselése

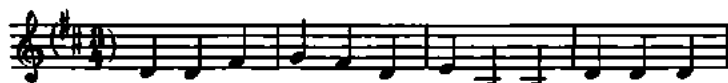
Versformája voltaképpen ún. rövidebb Balassi-strófa, de trocheusi lejtéssel (v. ö. Horváth: ÍrNép. 78. l.). Elek ezt írta róla: „Unikum verse ez [ti. az *Édes keserűség*] Csokonainak, de unikum »A méhekhez« című is, melynek formája az egyharmadával lerövidített Balassa-strófa. Kissé erőltetett az egész, ütemes és jambusos jellegű, de ennek is, annak is gyöngye.” (12. l.) Mindehhez tekintetbe kell vennünk, hogy Csokonai utalása szerint (ld. az EK.-t) félreérthetetlenül dallamra készült.

Dallama

Az EK.-on Csokonai műfajilag „Dal”-nak jelzi, de utána még ott a *Nota* utalás is, s ez kétségtelenné teszi, hogy dallamra készült.

Ismerjük is egykorú dallamát: „Dallama egyedül a sárospataki melódiáriumban található a közismert *Szép hajnal*, verselmén *Daphnis hajnal*kor melódiájával egy lapon, az 1761 sz. gyűjteményben. Ennek vezérkönyve ötszólamú ugyan, de helyenként két-, illetve háromszólamúvá esökken az együttes. A tenorban megszólaltatott dallamot a többi szólam egyszerű, sokszor párhuzamosan mozgó hármashangzat sorozattal kerekezi. Faux bourdon-szerű menet sem ritka ebben. [...] *Csokonai* sorai jórészt jambusok ugyan, de olvasata hajlik a magyaros ritmuera. Főleg 1, 2 és 4–5 sorai inkább háromszótagos egységekben értelmezhetők. Emiatt 3/4-es ütemben írtuk át a kis kóruesszám dallamát. [stb.]” (Sonkoly István: *Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezése*: Könyv és Könyvtár. VI [1967], 222. 1.) A Sonkoly által említett sárospataki gyűjteményen kívül az ún. Nagykaposi Melodiarium (SpK. 1316. sz.) is tartalmazza a vers dallamát; ebben a 304. sz. alatt található Csokonai verse (a LD.-beli változat).

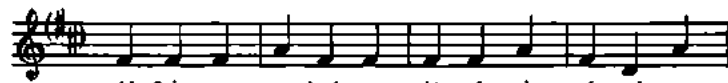
Kottáját Sonkoly nyomán közöljük:

Kis Mé-hek! ker-te - ken, Me-ző-kön. ber-ke - ken

Mit fut-tok mit fut-tok sok ve-szély - lyel?

A' friss pa - la-kok-ra, A' szép vi - rá-gok-ra

Rep-des-vén szer-te szély - lyel?

136. A' szerelmes szemek

Kézirata

TF. 66a, a költő 1793-i verstisztázati-kötetében (K₁). Töredékes, némileg átritmizált változata A' *szép szemek* címmel az 1797-i ún. Rózsi-versek sorozatában található: KK. IV, 11. l. (K₂).

A DebrK. 788. 15 jelzetű gyűjteményben (6a, 13a) A' *Szerelmes Szemek* címmel fennmaradt másolat (K₃) a K₂-vel mutat rokonságot.

E vers voltaképpen ósváltozata A' *pillantó Szemek* címmel megjelent Lilla-dalnak (LD. XXVIII.). A költő kéziratleltára (Kosj.) egy saját kezű tisztázataát említi az „Aranyos Csomó”-ban s egy másolatát a „No 6° Mások' írása” köteggben: „36. Ah ne vedd rám két villám &”.

Egy kéziratát Győri József jegyzéke is említi: „31. A' Szerelmes Szemek”.

Megjelentése

A költő az 1793-i ósváltozatot is ki akarta már adni. Az EK.-ra így került rá: „o XX. A szerelmes Szemek (: vagy ostromló Szemek;) Dal. Nota. 29.” A cím előtti o arra utal, hogy a cenzúra miatt számolt elhagyásával. Kiadásra szánt műveinek ED. című gyűjteményébe is letisztázta; a 20. helyen A' *szerelmes Szemek* címmel szerepelt.

Csokonai életében azonban éppúgy nem jelent meg, mint A' *szép szemek* című második változat; csupán A *pillantó szemek* című harmadik kidolgozás látott világot a Lilla-kötetben.

A Lilla előtti szöveget önálló versként először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében, de összevegyítette — nem egészen következetesen — a K₁ s a K₂ szövegét (733. h.). A jegyzetekben csak annyit mond, hogy „Első alakja Lilla II. 26. dalának” (953. h.).

A HG. (II, 34—35. l.) s a FK. Toldy nyomán közölte a verset.

Az 1793-i tisztázati szövegét először az EPM. adta közre (30. l.), s ennek alapján az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Akárcsak a VT. többi szerelmes tárgyú verse, ez is fries olvasmányélmények nyomán, elsősorban az Esch.-ból megismert s fordított olasz költemények hatására keletkezett.

A szerelem mint várostrom antik közhely (ld. Ovid. *Amores*. II. 10, 30—36., 12, 1 kk.); az olasz arcadisták költészetében azonban különösen divatosá lett: „Amor nyilasai, kik megostromolják a költő szívének várát, Petrarcától Guarinín keresztül (pl. XLVIII. madr.) Metastasióig (XI. cant.) mindenütt megtalálhatók (l. *Csókok*; A *pillantó szemek*; *Venusi harc*; A *szerelmes szemek*)” — írja Kastner Jenő (ItK. 1922: 52. l.). Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.

E versben sem szabad személyes élményanyagot keresnünk: a kezdő költő kísérlete volt ez a szerelmi líra műfajában — egy kissé modoros külföldi mintaképei nyomán.

A fenti mozzanatok alapján nem nehéz a VT. többi 1793-i verse közé sorolnunk. Juhász Géza korábban 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.), később azonban, úgy látszik, módosított ezen, mivel a Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.* már az 1793-i versek közé sorolta. A későbbre keltezés indoka verstani lehetett. Mi elsősorban azért tennénk 1793-ra keletkezését, mivel a hozzá mintákat adó idegen nyelvű olvasmányokkal behatóbban csak 1793-ban ismerkedhetett meg Csokonai.

Szövegkritika

Mint volt róla szó: Toldy, a HG. és a FK. a K_1 s a K_2 szövegéből vegyített változatot közöltek; e változathoz Toldynak a mintát a debreceni K_2 adhatta, amelyben a hiányos K_2 -vel szemben mind a négy versszak megtalálható.

Mi az 1793-i összöveg alapján közöljük a verset, mint az EPM. is, de főváltozatként ide iktatjuk a K_2 szövegét is. Igaz, hogy ez néhány évvel későbbi átdolgozás, de szövegében, formájában is az összöveghez tartozik, nem pedig a *Lilla*-ban megjelent *A' pillantó Szemek*-hez, amely formailag, szövegileg is már egészen elszakadt a K_1 -től s a K_2 -től.

13. K_1 : *pillantásodnak A -nak* utólag beszorítva.

K_2 :

4.) *A' szép szemek*

Ah ne (... ..) forgasd [?] rám két villám szemed

Olly hasgató tekintéssel

Kérdezd ű [= meg] is [=tsak] a' fog tégedet

Vádolná a' sebhéttel.

Nem látod é miként zsibong a ma vak

Amor rajja szemed körül

Ki mérget mézel ki meg bűntet rak

Fáklyát gyújt nyilat köszörül.

Kettő pillantásod se be s [- e szó a sor fölött beszúrva] szárnyain

Repüle szívem várába

'S Már tombol szívem leomlott hantjain.

Hallod mint dobog a' lába.

A második sor végszava alá minden összefüggés nélkül beírva: *két szem*

A K_2 — mint említettük — a K_2 szövegét másolta, azzal a különbséggel, hogy az ott elhagyott harmadik versszakot is megtartotta (a K_1 szerint).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kastner Jenő is Csokonai olasz tanulmányaiival, többek között Metastasio XI. kantatájával hozta összefüggésbe a verset. Ezt Csokonai prózában is fordította; Kastner talán erre a részletre gondolt: „A szeretetben is vagynak ám mind lesek, mind deprehensiók, mind ostromok, mind oltalmak, mind triumfusok, mind cladecek, mind békességek, mind hara-

gok.” (HG. II, 470–471. l.) De tárgyalt versünknek még közvetlenebb ihletője lehetett az ekkoriban — szintén prózában — lefordított XVII. kantáta, ahol a szerelemistenek éppoly sokasággal lepik körül a szeretett nőt: „A szerelmeknek rendkívül termékeny egy fészke az Iréne szíve. Egyik alig kezd szárnyain tartózkodni: a másik siet már a bájából kibújni [. . .] Egyik gondolkodik és hallgat. Másik szabad és fecsegg. Egyiknek a maga gyanúi; a másinak a maga gyönyörködései vannak lefestve tekinteten. Ki könyörög, ki fenyegetődzik: ki kér: ki ragadoz: ki óhajt és nem mér: egyik az ívet ragadja (lopja), a másik a fátylát a vetélkedő társától [. . .]” (I. h. 477–478. l.) Csokonainak Kastner által is említett szépprózai munkájában, *A csókok*-ban pedig ilyen párhuzamokat találunk az „Ámorok rajáról”: „zokogó kis Ámorokkal, itt szokott ő gyakorta magánosan mulatni az ő kedvesének árnyékával” (HG. II, 428. l.). „A szerelem ült azokban a szép szemekben, a szerelem ült, kinek lángjaít én az előtt még soha se érzettem.” (Uo. 432. l.) „Ah, ha az ő szép szeme kinyílik, hány sereg tündérek repülnek abba, körül ülnek harmatos könnyöklőjén, egyet pillant, s mind lehullanak a mellére, vagy a sebes pillantásba kapaszkodván, azzal együtt elragadtatnak, a többiek nagyot kacagnak rajta, s az öröm oda reppenvén, bételi a szívet. Hát még az ő szép ajakin hány, ah hány csókolódik.” (Uo. 444. l.)

S végül az utolsó versszakhoz ilyen párhuzamos részletet idézhetünk: „Ámorok egész táborra léütött az én mellembe, szívemnek várát öszvedülta, gyönyörűségimet lobogó fátylával porráégette, hajdani kedves gondolatimat mind rabszíjra fűzte [. . .]” (I. h. 433. l.)

A csókok ihlető mintára; Tasso és Guarini pásztorkjátékaira, Marini *Adone* című pásztorkölteményére, Metastasio pásztor-operáira s Gessner és Berquin idilljeire szintén Kastner mutatott rá (ItK. 1922: 46. l.).

Az alapmotívumra s a vers kiszámítottaságára V. Szendrei is utalt (63. l.)

2. *hasgató* (táj.) = hasogató, éles.

3. *ő*: a költőre, a költő szívére vonatkozik. A félreérthető fogalmazást akarta kiiktatni a K₂ megoldása: *majd a' fog tégedet*

5–8. Oláh Gábor e sorokban Horatius-párhuzamot vélt fölfedezni: „*A szerelmes szemek*-nek ez a versszaka [. . .] emlékeztet a Horatius kis Cupidójára:

Ferus et Cupido
Semper ardentis acuens sagittas
Cote cruenta . . .

(II. 8.)” (CsLat. 24. l.)

A 7. sor megszületésébe nyilván belejátszott az Ámor nyíláról szóló antik közhely, amelyet az Anakreónnak tulajdonított *Az Eros nyíla* című versben így találhatott a költő: „Kythereia mézbe mártja | A nyilak hegyét, de mérget | Elegyít Eros közéje . . .” (Anakr. 281. l.)

11. *gyomroz* (nép.): szorongat, dögönyöz.

15. *dombol* (táj.): tombol.

15–16. A sorok értelme: Ámor győzelmi táncot jár a költő szívében: ezért heves szívdobogása.

Verselése

Nehezen ritmizálható keresztrímes 10-es és 8-as sorokból áll, s ennek oka bizonyára az, hogy — amint az EK. is jelzi — dallamra készült. Már *A' szép szemek* című második kidolgozásban 11-es sorokra alakította át a költő az eredetileg 10 szótagúakat, majd *A' pillantó Szemek*-ben teljesen új formába öntötte: jambusi lejtésű sorokkal.

Dallama

Az EK. szerint „Nota”-ra készült, dallamát qazonan mind ez ideig nem sikerült megtalálni, illetőleg azonosítani.

137. A' patyolat

Kézirata

Eredeti fogalmazványa nem maradt. Saját kezű tisztázata: TF. 66b—67a (K₁). Ezen kívül egy nem autográf másolata is fennmaradt Csokonai hagyatékában: KK. IV, 112b (K₂); ez lényegében megegyezik a K₁ szövegével, de helyesírásában pontatlanabb, s van benne egy szónyi — talán elírásból eredő — eltérés. A költő kéziratleltárai közül a Kcsj.-n a „N° 6° Mások írása” kötegen kétszer is előfordul a 12. és 37. sorszámon, jelezve, hogy a vers két kéziratáról (másolatáról) van szó; ezek egyike a K₂ lehetett. A Kcs. is lajstromozta *Patyolat* címmel egyik kéziratát a versnek (N° 5: 7).

Ezen kívül több közel egykorú másolatát ismerjük; Zilahi János másolata (K₃) közvetlenül Csokonai kéziratáról készülhetett: egypár helyesírási eltéréstől eltekintve megegyezik vele (ZJ. 3b—4a). Néhány sorban eltér a K₁-től, illetve a K₂-től Nagy Gábor másolata (NG. 4a), amely azért is megérdemli figyelmünket, mivel a másolatgyűjtemény címlapjának megjegyzése szerint Csokonai autográf kéziratáról készült (K₄). Nagy Gábor másolatával csaknem azonos a DebrK. 788. 15: 13ab lapjain őrzött másolat (K₅). A K₁-hez képest néhány — inkább másolási hibának tűnő — eltéréssel megvan a NZs. 259—260. lapján is (K₆). Némileg romlott szövegű másolata található a DPD.-ben: 95. 1. (K₇).

Volt egy másolata Győri József birtokában is (ld. JGY/j. 32. A' *patyolat*).

Megjelenése

Az érzéki tárgyú vers kiadására kezdettől némi aggálllyal gondolt a költő: műveinek EK.-án a XX. sorszámú mű (*A' szerelmes Szemek*) és a XXI. sorszámú (*A Postákba lakó Istenség*) között talán ezért fordult elő sorszámozás nélkül. A címjegyzéken való föltételes közlésének másik oka az lehetett, hogy ezt a tárgyat egy másik versében is kidolgozta Csokonai: a KK. IV.-ben, a ZC. anyagához kötve *A földés* [= *A' feredés*] autográf fogalmazványa s ennek töredékes autográf másolata (111a—112a) után

közvetlenül *A Patyolat* szintén autográf másolata található (KK. IV, 112b).

A két változat közül a költő *A' feredés*-t tarthatta a szerencsésebb, bravúrosabb megoldásúnak, s a kevésbé érzékes, szelidebb második változatot „tartalék”-ként kezelhette arra az esetre, ha *A' feredés* (EK. XLI.) esetleg nem menne át a cenzor rostáján. Ugyanabban a kötetben két hasonló tárgyú verset bizonyára nem akart közreadni.

A' feredés-t végül is a Lilla-dalokból törölte a cenzor.

Csokonai életében — a cenzúra miatt — egyik változat sem jelenhetett meg.

Először Toldy adta ki, a *K₁* alapján (731. h.); ő „Kék C[odex]” megjelöléssel utalt forrására (953. h.). (Valószínű, hogy a *K₁*-et, illetőleg a *K₂*-t tartalmazó füzet [köteg] annak idején kék színű fedélbe volt kötve; jelenleg a TF. barna, a KK. IV. zöld kötésű.) A későbbi kiadások Toldy szövegén alapulnak.

Keletkezése

Az érzéki rokokó témát, a kedves fürdőjelenetének leírását számos írónál megtaláljuk, már a rokokó előtt is. A barokk nagy eposzköltőjénél, Torquato Tassónál nemcsak a *Gerusalemme liberata*-ban (XV, 53—66. sor), hanem az *Amintá*-ban is van egy-egy fürdőjelenet (v. ö. Imre: OJKölt. 80. l.; Kastner: ItK. 1922: 51—52. l.). (Kastner Tasso *Amintá*-ján kívül Gessner és Berquin idilljeit említi; igaz, hogy megállapításai a rokon témájú *A' feredés*-re vonatkoznak, de *A' patyolat*-ra is érvényesek: „az *Amintá*-ban adva van már a helyzet (a fürdő kedvesét megleső szerelmes), Gessner *Daphnis*-ában és Berquin *Les bergères au bain*-jében viszont a fürdés van bőven leírva” (i. h. 51. l.).

Ferenczi inkább gessneri ihletést látott a fürdő kedves leírásában: „talán a *Feredés* című költeménye is egy pár Gessneri jelenet hatása inkább, mint a Tasso XV. énekének hasonló helyéé” (53—54. l.).

Gessneri ihletést sejtett a témában már Fürst Aladár is (ld. Gessner Salamon hazánkban: ItK. 1900: 187. l.), s Császár Elemér szintén, közelebbről is megjelölve a téma forrását Gessner *Daphnis*-ában: „[*A' feredés*-ben] Neäthus [!] rövid dalát (*Daphnis*. I. könyv) egész költeménnyé fejleszti” (NémK. 57. és 99. l.).

Harsányi „kedvelt rokokó témát” látott a „fürdő szép meglesése”-ben (ld. Rok. 27. l.), s a téma egykorú hazai feldolgozásai közül idézte Ányos versét (*Egy Gratia ferdik* . . .) s a „rímkovács” Kovács Józsefét (*Fanni ferdése*) (uo. 26., 27. l.). (Kovács verse kiadva: Bán—Julow 245. l.)

A fürdőshez készülő leány rajzához valóban találhatott mintát Csokonai Tasso *Amintá*-jában, amelyet később le is fordított. Gessner *Daphnis*-ának első könyvében, Naët dalában pedig olyan szép, érzéki leírását olvashatta a fürdőjelenetnek, hogy az *A' feredés* megírásában ihletője lehetett (v. ö. CsEml. 193. l. és 585—586. l.). Gessner *Daphnis*-át Csokonai barátja, Nagy Sámuel fordította magyarra (*Dafnis és az Első Hajós*. Gessnerből. Pozsony, 1797.); Nagy fordítása 1797-ben jelent meg, de valószínű, hogy — legalábbis az I. könyvet — már korábban lefordította.

Bizonyára a kollégiumi diákközönség igényeihez is igazodott Csokonai, amikor az érzékes témát két változatban is feldolgozta.

Ady ide vonatkozó sorait aligha kell szó szerint vennünk, a pataktalan Debrecenre gondolva:

Kandi vérrel járt Pán nyomában
S megleste a fürdőző lányokat
Szomjas nyáron berkes patakpartról.

(Vitéz Mihály ébresztése:

Ady Endre összes versei. Bp. 1972. I, 480. l.)

Juhász Géza bizonyára tévedett, mikor — Ady versére is hivatkozva — konkrét élményt keresett a vers mögött: „szinte cáfolhatatlanná vált a köztudatban az a tétel, hogy egyetlen komoly szerelme volt, Lilla, — egész diákkora vértelen ábrándozás közt telt el. (Jellemző, hogy Ady nem fogadta el ezt a föltevést. Az ő Csokonaija a valóságot szomjazta a szerelemben is: »Kandi vérrel járt Pán nyomában, S megleste a fürdőző lányokat...«)» (Csokonai Rozáliája: It. 1953: 452. l.).

A' *Patyolat* is minden bizonnyal olvasmányélményből született meg, akárcsak témabeli párja: A' *feredés*.

Toldy a Hátrahagyott elegyes versek Első könyvében, az 1796-ig írt versek sorában közölte; a H.G. ennek alapján 1795-re tette keletkezését (ld. III, 496. l.).

Juhász Géza 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.); Juhász időmeghatározását fogadta el az ÖV.—ÖV.² s a MM.

A keletkezés időpontjának meghatározásához megbízhatóbb támpontunk az lehet, amit A' *feredés*-ről írt a költő a Lilla Előbeszédében: „némielyiket még 1793-ban tiszántam, ilyen a XVII. Dal, vagyis a' Tanúnak hívott Liget, mely a' Campe' magyarra fordított Psychológiájának Ajánló levelében, és a' XXXVIII, azaz a' Ferdés, melynek egy része a' Gessner Daphnissában egy Barátom által paraphrasizálódott” (KK. II, 8ab).

Ha A' *patyolat*-ot A' *feredés* afféle előtanulmányának tekintjük, gondolhatunk arra, hogy 1793 előtt keletkezett; viszont A' *patyolat* versechnikájában — változó ritmusú strófakezelésében — érettebb az 1792. év verseinél. Ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy A' *feredés*-sel egy időben, 1793-ban készült.

Szövegkritika

A kéziratokban és a címjegyzékeken azonos címmel fordul elő (kivéve a K₁l., amelyen — pongyolasságból — elhagyta a másoló a névelőt.)

Mint volt róla szó: a versnek két fő változata van: egyik a költő autográf tisztaírázatában maradt ránk (K₁), a másikat Nagy Gábor másolta Csokonai eredeti kéziratáról (K₄); némileg eltér ezektől a többé-kevésbé romlott szövegű három debreceni másolat (K₅₋₇).

Mivel Nagy Gábor másolata a költő autográf kéziratáról készült, a helyesírási eltérésekre is utalunk:

1. K₁: *Levetkezett*
2. K₇: *fürdődni*
3. K₄: *Musdm! majd meglesem*
4. K₁: *nélkül.*
K₄: *nélkül?*
5. K₁: *De látod é? nem mutatja*
K₄: *De ládd nem mutatja*
K₇: *De látod nem mutatja*

6. K₁: *Ó e' bokroknak Jav. ebből; E' bokroknak [1]*
     K₂: *kínsemet*
     K₃: *E bokroknak*
7. K₁: *Órzi; em.*
     K₂: *Órzi*
9. K₁: *Mint a' Napnak tekinteti*
     K₂, K₃: *Mint a' dícső Napnak*
10. K₁: *Mikor a' setét felhőkből ki vetkezik*
     K₂: *Mikor az Éjj' gyászából kivetkezik*
     K₃: *Mikor az Éj gyászából ki vetkezik*
11. K₁: *Ki derül, 's magát szebben kedvelleti*
     K₂: *Ki derül Magás szebb Fénnnyel*
     K₃: *Ki derül Magát szebb fényel*
     K₇: *Ki derül magát*
12. K₁: *ködök fedezik;*
     K₂: *ködök fedik;*
     K₄₋₇: *Ködök fedik*
13. K₁: *Úgy az ő szépségei*
     K₂: *Úgy az ő szépsége,*
     K₃: *Úgy az ő Szépsége*
14. K₁: *Mellyeket a' ruha fedett*
     K₂: *Mellyet a' Ruha elfedett,*
     K₃: *Mellyet a' Ruha el fedett*
15. K₁: *Komor fedelei*
     K₂: *Komor Setétsége*
     K₃: *Komor setétsége*
16. K₁: *Közül ki fényesedett*
     K₂: *Alól kifényesedett; —*
     K₃: *Alól ki fényesedett*
     K₄: *Ro/ körül*
17. K₁: *És most tsak egyy világos*
     K₂: *És most csak*
     K₃: *Ro/ hogy világos*
20. K₁: *játszadozik. —*
     K₂: *játszadozik.*
21. K₁: *Oszolj széllyel, kis selyem köd, tisztulj fel,*
     K₂: *Oszolj-széllyel, kis selyem köd! tisztulj-fel,*
22. K₁: *Ne fogd el Napomat, kis*
     K₂: *Ne fogd-el Napomat kis*
23. K₁: *pénzért*
     K₂: *pénzenn*
24. K₂: *Szövétt is [. . .] Menyecske.*

Helyesírás alapján is Nagy Gábor másolata (K₁) s az ezzel lényegében megegyező K₁ túlkörözheti az első kidolgozást, az ősfogalmazványt, amely eredetiben nem maradt ránk. Csokonai autográf tisztázata ezaknél későbbi lehet. A költő későbbi javításai, változtatásai főként ritmikai jellegűek. Kiadásunk alapja a K₁.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A témát Harsányi tipikus rokokó témának tartotta (ld. Rok. 35—36.l.); Klenner szintén olvasmányihletet keresett a versben: „játszik ő is a

verssel, megleszi ő is kedvesét, amint alszik, vagy fürdik, hiszen széleskörű olvasottsága megismertették vele a rokokó-költészet minden csínjébinjét" (41. l.). V. Szendrei ezt írta: „fürdőző kedvesét külső szerelmes-önmagának pajkosan erotikus izgalmából kerekít pillanatképeket (*A patyolat, A feredés*) [...] Szenvelés nélkül szólal meg a vágy *A patyolat* sorait éveződő finom hasonlataiban" (63. l.). Gyenis Vilmos a stílus rokokó jegyeit emelte ki (ld. ItK. 1973: 703–704. l.).

Szerintünk vagy Gessner *Daphnis*-ában találta a költő a témára, amelyet egész eredeti módon dolgozott föl: a felhőből kibújó Nap metaforájában jelenítve meg fürdőre készülő képzeletbeli kedvesét.

A címben a *patyolat* a szó eredetibb, régi jelentése szerint 'fátyol', azaz vékony, áttetsző ruhadarab, lepel.

3. *A Jer Múzsámt* dramatikus fordulat a *Konstancinápoly* [I.] 29. sorában is előfordul: *Jer Múzsám láthatunk majd eleget szembe*.
9. *tekinteti*: nyelvjárási alak *tekintete* helyett; a *tekinteti* értelme itt – a szó régebbi jelentése szerint –: 'képe'.
15. *Komor*: esztét (színű),
fedelei (rég.): leplei, takarói.
24. Az *Asiat Menyeké*-t azért említi a vers, mivel a legfinomabb áttetsző muszlinok Ázsiából kerültek Európába.

Verselése

Az igen változatos sorokból és versszakokból épülő szabadvers föltehetően dallamra készült, akárcsak hasonlóan szabad ritmusú párja, *A' feredés*, amelynél az EK. félreérthetetlenül jelzi: „Dal. Nota.” Mindkét vers ritmusa szinte a leírt jelenetet kísérő feszültség vibrálásaihoz igazodik; a költőnek ez a törekvése *A' feredés*-ben valósult meg még tökéletesebben.

A kezdő stófa felező 7-esével és 6-osával lendületes, játékos magyaros ritmusban indul; a későbbiekben szabálytalan ritmusúvá s hosszúságúvá válnak a sorok, csupán a keresztírmek maradnak meg állandó jelleggel. A vers ritmusa eredetileg más lehetett: erről árulkodik pl. a 6. sorban végrehajtott módosítás a K_1 -ben, amelynek nyomát a K_2 is őrzi. Ritmikai indítékú változásokról árulkodnak a K_1 s a K_{4-5} eltérései a 10–11. sorban.

Idegen nyelvű fordítása

Franciaul: *Le Voile*. Adaptation de Lucien Feuillade: *Anthologie de la Poésie Hongroise*. Paris, 1962. Editions du Seuil. 114. l.

138. Az Éj és a' Tsillagok [I.]

Kézirata

Saját kezű tisztázata: TF. 67b (K_1).

Ez a szöveg voltaképpen első kidolgozása a témának, amely végező megformálásban a *Lilla*-dalok közt jelent meg (LD. VIII.). Önálló versként

közlését az indokolja, hogy a költő 1793-i kötettervében maradt fenn tehát ebben a formájában kiadásra szánta.

Később — még a LD.-beli végleges átdolgozás előtt — Csokonai többször módosított szövegén, amint ezt Nagy Gábornak 1796-ban a költő „saját kézírásából” készített másolata bizonyítja, amely már nem egyezik meg egészen a K₁ szövegével: NG. 4b (K₂).

Egy szövegi eltéréssel megegyezik Nagy Gábor másolatával a vers debreceni kézírata: DebrK. R. 788. 15: 6b—7a, 14b—15a (K₃).

A LD. szövege előtt még egyszer átdolgozta a költő, amint ezt az ún. Rózsai-versek közt található változat tanúsítja: KK. IV, 12. l. (K₄). A többszörös átdolgozásra ezúttal nem a címzett neve miatt került sor (csak a K₁-ben van nyoma egy ilyen átjavítási kísérletnek, amely a *Kedvesem*-et *Rozinám*-ra módosította), hanem bizonyára az eredetileg daltamra írt verset igazgatta jobban a zenéhez a költő (esetleg új, más daltamra alkalmazta).

Csokonai műveinek kéziratleltárain többször előfordul cím szerint a vers (ld. Kcsj. N° 2: 23; N° 6: 41; N° 7: 34; Kcs. N° 5; Kt. N° 5: 5); ezek egy része föltehetően az első kidolgozás szövegére vonatkozik. Megvolt az ED.-ban is, autográf tisztázatban.

Győri József birtokában is létezett egy kézírata; ld. JGy/j. 36. Az *Ég* [!] s a' *Csillagok*.

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek jegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on így fordul elő: „XXIV. Az *Éj* és a' *Tsillagok*. Dal. *Nota*. 40.” (A 40-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 40. oldalra tisztázta Csokonai.) Az 1802-ből való ÜK. adata már bizonyára a végleges átdolgozásra vonatkozik; műfaji megjelölése érdemel figyelmet: „68. Az *Ejj* és a' *Csillagok* — *Epigr.*” Rajta van az LD. tervezetein, a 8. sorszám alatt: végző kidolgozása valóban az LD.-ban jelent meg, annak VIII. verseként. A későbbi kiadások ezen a szövegen alapulnak.

Toldy a vers jegyzeteiben mint „első fogalmazat”-ot közölte a K₁ szövegét (933. h.). Ez azonban nem az első fogalmazvány, hanem későbbi átdolgozási kísérlet. Toldy pedig ismerte az első kidolgozást (K₁) is: a *Kedvesem*, illetőleg a *Rozinám* ugyanis abban fordul elő; tévedésből azonban összeeszerelte, illetve azonosnak vette a két változatot.

Az első kidolgozás szövegét önálló verseként először Juhász Géza adta közre: EPM. 37. l. Az ő kiadása nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Az 1793-ban összeállított kötetterv anyagában fordul elő, amelynek szerelmes tárgyú versei — szinte kivétel nélkül — kidolgozott ötleteken alapuló fantáziaversek. Mint szerelmes vers ez is alighanem ebbe a sorba tartozik, s ami őszinte lírai élménynek hat benne, az nem annyira a szerelem motívuma, hanem az elkeseredés, a világfájdalom. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Az, hogy az 1793-i VT.-ban előfordul, nagyjából meghatározza keletkezési évét.

Az első, illetőleg a második kidolgozást Toldy 1794–96 közöttinek tartotta, ezt írván a *Lilla*-beli változat jegyzeteiben: „Az első fogalmazat, mellynek címe: »Kedvesem«, majd »Rozinám« (s így 1794–6 közötti) így állt [...]» (933. b.) A „cím”-e itt „címozott”-je értelemben fordul elő (a versnek minden ismert másolata azonos címmel található). A megírás időpontjára utaló „s így” föltehetőleg a *Rozina* név használatára vonatkozik: ez ugyanis a *Rozália*, *Rózi* név változataként 1793 körül bukkan föl — tehát korábban, mint Toldy jelezte. Az is figyelembe veendő, hogy az első fogalmazványban még nem *Rozina* szerepelt: ezt idegen tintával később jegyezte az áthúzott *Kedvesem* fölé a költő. *Rózi*, *Rózsika*, *Rozália* neve 1793 vége felé jelenik meg a költő verseiben (v. ö. *A' poétákban lakó istenség* utolsó, 18. sorával), tehát e versnek is 1793 táján kellett keletkeznie, az év közepe körül.

Az első kidolgozást Juhász Géza is 1793-ból származtatta (ld.: EPM. 312. l.); az ő időrendje nyomán sorolta az 1793 közepén írt versekhez az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Szövegkritika

A címet illetően a J. Gy. jegyzékén szereplő *Ég* nyilvánvaló elírás; a címjegyzékek és a kéziratok között némi eltérés van: az előbbieken (a JGy./j. kivételével) és kötőszó áll, a K₁-ben, a K₂-ben és a K₃-ban viszont 's. A K₁-ben a *Tsillagok* elől — talán csak figyelmetlenségből — elmaradt a névelő. A K₁-ben a kötőszó előtt vessző van.

Az LD.-ban és kötőszó van a címben; ezt is figyelembe véve: az autográf címjegyzékeken előforduló alakot fogadtuk el hitelesnek, ahogyan Juhász Géza és Vargha Balázs is kiadásukban.

Nagy Gábor másolata (K₂) közel áll főszövegünkhöz; a helyesírási különbségektől eltekintve csak tartalmi értékű eltéréseit jelezzük, akár csak a debreceni másolatnak (K₃).

A későbbi átdolgozási kísérlet szövegét (K₄) egész terjedelmében közöljük alább.

1. K₁: A szép a sor fölé írva, utólagosan beszúrva.
2. K₁: *setétségre*,
K₂: *Setétségre*;
3. K₂: Kp. n.
4. K₁: 's Régi Napom nem derül Égre.
K₂: Régi Napom nem jön az Égre. —
K₄: nem jött az égre
5. K₁: A kéziratban az eredeti *Kedvesem* szó áthúzva, s más színű tintával — tehát nyilvánvalóan későbbi korból — föléje írva: *Rozinám*. Juhász Géza az EPM.-ban a *Rozinám*-hoz címozott, későbbi változatot adta ki, az ÖV.—ÖV.² s a MM. megmaradt az eredeti fogalmazványánál. Mi is megmaradtunk az ősfogalmazvány szövegénél, mivel a *Rozina* név későbbi beírás.
6. K₁: *Vigasztalni fogják*
K₂₋₄: *Meg tudják vigasztalni*
7. K₁: *Oh hát fényesítétek Éjemet*
K₂₋₄: *Ah, hát fényesítétek Éjemet*,

8. K_1 : T_1 , egy pár
 K_2 : T_1 egy pár

A K_1 szövege:

Az Éj és Csillagok.

Régi (víg) kedvem szép horizonja
 (Szürkült) Dúlt borzasztó setétségre
 Egy komor éj mord gyászba [Jav. ebből: gyászát] b é [Jav. ebből: rá] vonja.
 Régi napom nem jön égre.

(Kedvesem) Kintsem szép szemei vesztemet
 Megvigasztalhatják magok
 Oh hát (vigasztaljátok) üzzétek mord éjemet
 Ti két halandó csillagok.

Toldy, nem egészen pontosan, így közölte a változat szövegét:

Az éj és csillagok.

Régi kedvem szép horizonja
 Dúlt borzasztó setétségre,
 Egy komor éj mord gyászba vonja,
 Régi napom nem jön égre. —
 Kincsem szép szemei vesztemet
 Megvigasztalhatják magok:
 O hát üzzétek el mord éjemet
 Ti, két halandó csillagok!

(1933. h.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az epigrammatikus ötlet alatt mintha valóságosabb élmény húzódnék — de nem annyira a második versszakban földrengő szerelmi élmény hat valószínű, hanem az elsőben kifejezett elkeseredés, világfájdalom. Ahogy Petőfinék, megvolt Csokonginak is a maga válságos, depressziós korszaka: az 1793-ban írt *Az én Életem s a Tempești* egyaránt erről tanúskodik.

Figyelemre méltó, hogy az első versszak nem szerelmi bánatról panaszkodik, ahogyan a hasonló szerelmes versek nyitó sorai, hanem általános elkeseredésében, világfájdalmában vigasztalásul fordul a költő a szerelmem reménységére felé. S éppen ez ad valamelyes élményi hitelt az epigrammatikus ötleten alapuló verének. Azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy a *Tempești*-hez készült dalbetétnek: tárgyánál fogva jól oda illik az elfogott főhős ajkaira.

Ha csak képzeletbeli kedveshez szólt is az epigrammatikus ötletre épített vers: megkapóan őszintének hat. Horváth János is magával ragadó líraiságot érzett benne: „epigrammai tömörségben valódi magával ragadó lírai fordulatot tud végrehajítani (*Az éj és a csillagok*)” (Csok. 46. l.). Waldapfel József lényegében a *Lilla*-beli végleges kidolgozásról írt, de megállapítása az első fogalmazványra is vonatkozik: „Több verse hoz vissza olyan bókáló ötletet, amely a magyar költészetben is már Balassi óta ismeretes [...] E versek szerkesztésének is lényegéhez tarto-

zik a Himtyben állandósága miatt kifogásolt csattanó. Van köztük egészen epigrammatikus tömörségű is, mint pl. *Az éj és a csillagok*." (MFelv. 282. l.)

1–4. Képes Géza a perzsa költészet sajátos szerkesztésmódjára idézte példának a végleges kidolgozás 1. versszakát; következtetése az első kidolgozásra is érvényes lehetne, de ő maga is fenntartással tekintett a perzsa hatás lehetőségére. 1793 táján, a vers fogantatásakor, még kevésbé számolhatunk a perzsa költészet hatásával. Tanulmányában Képes ezt írta: „Már Jones észrevette, és könyvének 112. lapján kifejtette a perzsa versépités módszerének elméletét, amelyet századunk kezdetén Ferid Khám török irodalomtörténész és később Jan Rypka kiváló cseh tudós tökéletesített. E szerint a perzsa vers egyik legfontosabb alkotó eleme: az ellentét: a sor első felében kell lennie olyan szónak, amelyre a következő fél sorban az előbbi szó ellentét-párja válaszol [...]

Csokonai *Éj és a csillagok* című versében ezek az ellentétpárok ilyenformán helyezkednek el:

Életemnek fényes horizontja
Dült borzadó [így!] *setétségre*,
A bűk mord éje gyászba vonja,
Több, v í g *napom* nem száll az égre.”

(Háfiz és Csokonai: FilKözl. 1964: 403. l.)

5. *vesztemet*: elveszésemet, szorult helyzetemet.

Verselése

A két négysoros versszakból álló keresztrímes kis dal ritmizálása nem egészen világos, bizonyára azért, mert dallamkövető versnek készült: a 10 a, 9 b, 10 a, 9 b, 10 c, 9 d, 10 c, 9 d képletű versnek a 6. sora csak 8 szótagú; a Nagy Gábor-féle másolat sorváltozata ezt a hibát próbálta kiküszöbölni (talán önkényesen).

A későbbi átdolgozásban (K₄) a költő 9 és 8 szótagú jambikus lejtésű sorokká alakította az eredeti verssorokat (v. ö. Elek 105. l.).

Dallama

Azt, hogy eredetileg dallamra készült, az EK. „*Nota*”-jelzése, valamint a vers bizonytalan ritmusa s későbbi átritmizálásai egyaránt bizonyítják. Dallamát azonban, sajnos, nem ismerjük.

Idegen nyelvű fordításai

Francia: *Le ciel et les étoiles*. Traduit par Ch.-E. de Ujfalvy et H. Desbordes-Valmore. Paris. 1872. Pagnerre „*La Hongrie*”. 138. l.

Lengyel: *Noc i gwiazdy*, Aleksander Nawrocki. Antologia Poezji Wę-gierskiej. Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa, 1975.

Szlovák: *Noc a hviezdy*. Emil Boleslav Lukač. Bratislava. 1976. Slovenský Spisovateľ. „*Sprevod' Dunaja*” 36. l.

139. A' Feredés

Kézirata

Saját kezű töredékes tisztázata: TF. 69a—71a; Csokonai 1793-i kötettervének anyagában, jól fölismerhető későbbi javításaiakkal, mikor a verset *Rozália* nevére dolgozta át. A kitépett lapok miatt az 1—32. sor hiányzik (K₁).

A K₁ szövegét őrizte meg a Csokonai-hagyatékba kötött közel egykorú másolat, amely már a teljes verset tartalmazza: KK. IV, 107a—109a (K₂); a címet — *A földés* — talán idegen kéz írta fölé.

Ugyanitt megtalálható egy másik, töredékes másolata is a versnek: a KK. IV, 111a—112a kézirat (K₃) csak a 23. sortól tartalmazza a K₁ javítás előtti, eredeti szövegét.

Csokonai eredeti kéziratát másolta le *A' Feredés* címmel 1796-ban Nagy Gábor: NG.: 5a—6a (K₄). E másolat már a K₁ *Rozália* nevére átjavított változatáról készült, s föltűnő, hogy a K₁-ből a K₂-ből egyaránt hiányzó 12 sornyi többlet tartalmaz (v. ö. HG. II, 20. l.).

Némi eltéréssel megvan ez a többlet a FL.-ben is (1a—3b) (K₅), amely különben is figyelemre méltó szövegváltozat. (Erről bővebben a szövegkritikai fejezetben szólnunk.)

Csokonai eredeti kéziratáról másolhatta le a verset szobatársa, Zilahi János: DebrK. 1173: 5b—8a (K₆).

Jókay József másolatában *A' Feredés* címmel található a vers: Oct. Hung. 695: 23a—25a (K₇).

A Kazinczy hagyatékában fennmaradt másolat (MTAK, 611/I, 145a—146b) viszont alkalmassá a K₂-ről készült, amint *A' földés* címe is mutatja (K₈).

Ugyanezzel a címmel a lényegében megegyező szöveggel maradt fenn a SpK. 1728: 43—47. l. kéziratban (K₉).

Meglehetősen romlott szövege lelhető az 1805-ben Debrecenben másolt DPD.-ben, *A' Feredés* címmel (320—324. l.) (K₁₀).

Lilla földése címmel lényegében a K₂ szövegét másolta le a Tóth Mihály-gyűjt.: MTAK. Mf. 2669/II, 47—51. l. (K₁₁).

Ugyane címmel, sok téves olvasattal őrizte meg a NZs. (117—120. l.) (K₁₂). *Lilla' Fördése Cs. V. M. által* címmel található a debreceni Egyetemi Könyvtárban, a Borbély János-gyűjteményben: Ms. 92/I: 36ab (K₁₃).

Lilla földése. (Euripidésből) címmel maradt fenn a Barla Szabó-gyűjteményben (Déri M. 162b: 116a—118b) (K₁₄), s hasonló címmel másolta a SpK. 135: 63—66. l. is (K₁₅). E címmel található meg az OSzK. Oct. Hung. 1115: 165b kéziratban (K₁₆), s ugyane címmel tartalmazza a magántulajdonban levő Györi Lajos-gyűjtemény (66—70. l.) (K₁₇).

Megvan egy másolata *Lilla földése* címmel a prágai EKvt. Kubelík (Széll)-gyűjteményében is: MTAK. Mf. 162/V, 98—100. l. (K₁₈).

A magántulajdonban levő Kovács Ferenc-énekeskönyvben *Egy Leány földése* címmel található (380—384. l.); ez a K₁-re eredeti, átdolgozatlan szövege szerint készült, de a 99. sorral zárul (K₁₉).

A' Feredés címmel őrzi a miskolci Lévy József Tudományos Könyvtárban a Kovács Sámuel-ék.: 9139: 143—147. l. (K₂₀).

A' Fördés címmel megvolt az aradi liceum Vásárhelyi-féle könyvtárának 2881. sz. kötetében is (K₂₁) (ld. Stoll 842. sz.).

Számos másolatát részben az magyarázza, hogy a cenzúra miatt nem

jelenhetett meg a költő életében, részben erotikus tartalma is vonzotta a diákságból kikerült másolókat.

Csokonai letesztázta az 1795-i ED.-ba is, de ez nem maradt ránk. Kéziratleltárai kétszer említik; a Kosj. a „N° 6° Mások' írása” című fejezetben a 11. helyen, A' *Feredés* címmel, a Kcsl. a N° 5 köteggben *Ferdés* utalással. Volt egy kézirata Csokonai barátjánál, Puky Istvánnál is (ld. Puky/j. 25.).

Megjelenése

A VT. szerint a költő már 1793-ban eltervezett kötetében ki akarta adni, majd ennek elmaradása után 1795-i kiadási tervében foglalkozott vele. Az EK.-ra így vette föl: „XLI. A' *Feredés*. Dal. *Nota*. 75.”, s mint volt róla szó, az ED.-ba is letesztázta (a 75. oldalra).

Később sem mondott le kiadásáról: Az ŰK.-on a 10. helyen így található: „A' *Ferdés*. Originalis Oda. — Oda.” Később az *Ódák*-ba szánta (ld. Mfj. *Ódák*. 4., *ÓD/t* II, 6.), de végül is átosztotta a *Lilla*-ba. A cenzúra miatt azonban nem jelenhetett meg: „[Budán] Madarassy Ferencz censor 1803 február 17-iki véleményében nemcsak a kassai törléseket helyeselte, hanem maga is törlendőket jelölt ki, pl. A' *feredést* egészen.” (Ferenczi 125. l.)

Tábori Kornél ide vágó jegyzetei megalapozatlanok: „Arról sem maradt főljegyzés [ti. kéziratról], ami Bécsben sülyedt el. Már Toldy (Schedel) Ferenc, az Akadémia egykori főtitkára 1844-ben ötvennél több olyan Csokonai-munkát jegyzett föl, amely elveszett. Néhány alkotását pedig szándékosan elveszejtették. Ilyen volt: A *feredés* (originalis cantata). — Vályi Klárára. —” (Tábori Kornél: *Régi dómok és gavallérok* — Csokonai elveszett művei. — Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12.—13. l.)

Amire Tábori utal, az Toldy jegyzékének 126. tétele: „A *ferdés*. Originalis cantata. Elv.” Toldy forrásában, az ŰK.-on ez így található: „10. A' *Ferdés*. Originalis Oda. — Oda. — 11. Iamé a *Ferdés*. Originalis Cantata. — Oda.” (A dőlt szedésű műfajjelzés Csokonai kezétől. A 11. tétel esetleg a K₆ változatát takarja.)

Tóth Mihály másolatában ezt olvashatjuk: „Csokonai Vitéz Mihály munkája melyet a' *Lilla* könyve között kellett volna ki nyomtattni, de a Censor le huzta, minthogy igen elevenen festi le *Lilla* szeretőjének fordását. 6° Martii [1807] Leirta T. M. m. k.” (51. l.)

A verset először Toldy tette közzé (729—731. h.), ezzel a jegyzettel: „Megjelent első alakjában Gessner *Dafnisa* m. fordításában [...]; innen javítva *Lillába* [...], honnan kimaraszthatott. Itt Csokonainak (egy részt sajátkezű) példányából közöltetik.” (963. h.) A jegyzet első mondata arra vonatkozik, hogy a vers prózái parafrázisa 1797-ben megjelent Csokonai barátjának, Nagy Sámuelnek Gessner-fordításában: *Dafnis*. — *Az első hajós*. Pozsony, 1797. 29—30. l. (V. ö. CsEml. 193., 585—586. l.). Erről maga Csokonai emlékezett meg a LD. előszavának kihagyott részletében: „egyszer egyik darab készült, mászor másik, és nem azzal a renddel, a milyennel e könyvben látni; némelyiket még 1793-ban csináltam, ilyen a XVII.-dik dal, vagyis a *Tanúnak hívott Liget*, mely a *Campo* magyarra fordított *Psychológiá*-jának ajánló levelében és a XXXVIII.-ik, azaz a *Ferdés*, melynek egy része a Gessner *Daphnissában* paraphrasizálódott” (HG. I, 444. l.).

Toldy a 33. sortól nyilvánvalóan a K_1 -et használta, erre vonatkozik az a megjegyzése, hogy „Itt Csokonainak (egy részt sajátkezű) példányából közöltetik” (1953. h.). De nem egészen az eredeti szöveget adta ki, hanem annak később módosított, Rozáliára alkalmazott változatát. Arról nem ír, hogy a K_1 -ből hiányzó kiegészítést honnan vette, de mint megállapítható, a helyenként eltérő szótagszámú és szövegű K_2 -t használta föl (ám annak a K_2 kézirrattal rokon többlétsorait már nem adta ki, mivel azok nem voltak meg a K_1 -ben).

Lényegében Toldy szövegét adta ki újra a HG, is, ezt a lapalji jegyzetet csatolva hozzá: „A spataki könyvtár 1728. sz. kéziratoss versgyűjteményében a szöveg itt-ott némi eltérést mutat.” (HG. II, 28. l.) Ezen fölül közölte a HG. a K_2 -ben s a K_3 -ben található 12 soros többletet is, e megjegyzéssel: „Az alábbi 12 sort a Magy. Tud. Akadémia 30. sz. kéziratoss kötetének 263. lapjáról közöljük. Ugyancsak benne van a Magy. Nemz. Műz. Fol. Hung. 893. sz. kötetében is az 5. levelen. E sorokat valószínűleg Toldy húzta keresztül e másolati példányban. E 12 sorból 8 sor csekély eltéréssel *A patyolat* c. versben is előfordul.” (I. h. 30. l.) Az MTAK. 30. sz. kéziratoss köteté nem más, mint Toldy másolatainak gyűjteménye (ToldyM.), s egyértelműen bizonyítja, hogy az OSzK. 396. alapján (K_2) adta ki szövegét. Csak az nem érthető, miért ezt a szöveget választotta alapul, mikor az ismertetett 20 kézirat közül egyedül ez az, amely elűtő szótagszámú sorváltozatokat tartalmaz, olyan variánsokat, amelyeknek nincs nyomuk a költő eredeti kéziratáról készített másolatokban (K_1 , K_2), de a többiben sem.

A FK. ugyancsak Toldy szövegét közölte, s ezen csak Juhász Géza változtatott az EPM.-ban, mikor a vers K_1 -ből hiányzó elejét nem a K_2 , hanem — kéziratoss hagyatéka szerint is — a K_3 alapján közölte.

Vargha Balázs az ÖV.-ben s a MM.-ban szintén ezt a szöveget adta közre a vers 1793-ból keltezett első kidolgozásaként, de 1803-ra dátumozva önálló versként kiadta a Toldy-féle, Rozália nevére alkalmazott változatot is. Ez azonban így semmiképpen nem indokolt, amint a szövegkritikai részben bővebben szólunk róla.

Keletkezése

Keletkezése évét maga a költő adta meg, ez esetben a LD. már idézett előszavában. De az is az 1793. év mellett szól, hogy a VT.-ban már benne volt saját kezű tisztázata. Fantázia-vers volt a s a Gessner idilljével való kapcsolata szintén ezt erősíti. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az autográf K_1 , ennek hiányzó sorait (1–32.) a K_2 -ből pótoltuk.

A többi másolat lényegében megegyezik a K_1 , illetve a K_2 szövegével, csupán a K_3 mutat — eltérő szótagszámmal — kivételt.

Föltűnő, hogy Toldy éppen a Losonczy Farkas-féle gyűjteményből, a K_3 -ból egészítette ki a K_1 -et, holott látnia kellett, hogy annak szövege a továbbiakban számos helyen eltér az autográf tisztázattól. Eljárás-

sának az lehet a magyarázata, hogy a Farkas Lajos-féle gyűjtemény (amelyet fedele színéről „piros codex”-nek is nevezett) több Csokonai-vers eredeti, ősfogalmazványát őrizte meg. Ez a másolat 12 többletsort is tartalmaz; ezeknek hitelessége iránt kétségünk támadhatna, ha nem fordulnának elő némi eltéréssel Nagy Gábornak Csokonai eredeti kéziratáról készített másolatában is.

Az eltérő szótagszámú szövegváltozatokat illetően pedig arra gondolhatunk, hogy mivel Csokonai az EK. szerint dallamra írta versét, itt valamilyen más dallamra énekelt változatról van szó.

A K_3 változatához tartozik még az is, hogy Vargha Balázs — felfedezve, hogy Toldy szövegének eleje eltér a K_2 -től —, a Toldyban talált (*Rozália* névre alkalmazott) verset új, önálló változatként közölte az 1803. év termésénél az ÖV. — ÖV.²-ben a a MM.-ben. Toldy kiadásának forrását Vargha nem kutatta föl, s így nem fedezhette föl, hogy a K_3 egész szövege fontos változat. Vargha közlése így egészen felemlés: 1—32. sora a K_2 -én (illetőleg Toldyn), a 33.-tól végig pedig a K_1 -en, illetőleg annak *Rozália* névre átdolgozott változatán alapul. E változatnak az 1803-i év termésében önálló versként való közlése teljesen indokolatlan: *Rozália* névre 1797 körül alkalmazta versét a költő; igaz, hogy a *Lilla*-dalok közé is föl akarta venni — bizonyára *Lilla* névre alkalmazva: ez a változat azonban nem maradt ránk. Filológiaiilag itt csak annyit tehetünk, hogy a megfelelő kötetben, a *Lilla*-ciklus ismertetésénél utalunk arra, hogy eredetileg a LD. II. könyvének XXXVIII. verseként is szerepelt volna.

A K_4 szövege viszont megérdemli — sortöbbleteinél fogva is —, hogy mint érdekes és fontos variáns főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a változat semmiképp nem készülhetett 1803-ban; közel egykorú lehet magával a K_1 szövegével.

A vers címet — ami a K_1 -ről hiányzik a K_2 -n pontatlan — az EK. alapján közöljük.

1. K_3 : Kp. n.; em.
2. K_2 : *rosabokor* A K_1 megfelelő szava szerint em.
4. K_2 : *nezzetek* em. Kp. n.; em.
6. K_3 : Kp. n.; em.
8. K_2 : Kp. n.; em.
- 10—11. K_3 : Kp. n.; em.
14. K_2 : Kp. n.; em.
15. K_2 : *Nini* em.
- 16—20. K_3 : Kp. n.; em.
21. K_2 : A lap sérülése folytán az utolsó két betű hiányzik; em.
22. K_2 : *Oh* A másoló elírása lehet az ide illő *Ott* helyett, amit a K_3 is igazol; em.
- 22—24. K_2 : Kp. n.; em.
- 25—28. A K_2 -ben a sorok tagolás nélkül vannak besúrva, mi tördeltük őket sorokká.
25. K_3 : *rosakon* A K_1 megfelelő szava szerint em.
26. K_2 : *rosái* em. LD. a 25. sor megjegyzését.
27. K_3 : Kp. n.; em.
28. K_2 : *ŕ* [= meg] Kp. n.; em.
29. K_3 : *rosafa* em. Kp. n.; em.
- 31—32. K_3 : Kp. n.; em.
33. K_1 : *ti* <ide> Az áth. szó fölé írva későbbi javításként: *lesee*

Ennek megfelelően az eredeti *vigyázatok* is átjavítva: *vigyázatok*

34. K₁: *ott az* [- az utóbbi szó későbbi javításként beszűrve] *a' ti* <igéz> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *szép*
36. K₁: *rozsa* em.
41. K₁: <Ah, bár> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *Vajha*
44. K₁: *szemeim!* <sz> *mít látok* Értelmem szerint em. <ah!> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *jaj*
52. K₁: *Az én* Későbbi kézzel átjavítva így: *Ah! Én*
53. K₁: *Vissza* <fordult> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *nézett*
- 55., 60. K₁: <Kedvesem> Későbbi kézzel az áth. szó fölé írva: *Rozáliám*
62. K₁: *ah* Későbbi kézzel átjavítva: *jaj*
66. K₁: <ti> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *ám*
94. K₁: *mint* A sor fölött beszűrve: föltehetőleg az átdolgozásakor. A K₂ már így tartalmazza: *hozzá mé* [= *mint*] *tóduľnak* A K₂-ban: *hozzá h* [= *hogy*] *tóduľk* [= *tóduľnak*]
103. K₁: *ostmány* Az íráshibát em.
105. K₁: <úrdellek> Későbbi javításként fölé írva: *gázollak*
108. K₁: *Ah* Későbbi kézzel átjavítva: *Oh*
109. K₁: *Ah* Későbbi kézzel átjavítva: *Jaj!*

A következőkben mint főváltozatot közöljük a K₂ szövegét, ritkított, illetve félkövér szedéssel utalva az eltérésekre:

A' Feredés

- Ni szemeim! ide nézzetek*
Ni e' Rózsabokor hírtelen
Mint megrezzent ott a' vízszélenn:
Ni szemeim! ide nézzetek.
- ⁴ *Ni mint megbillentenek*
Levelei 's Ágai,
Tövisse 's virágai
Hogy összeverődtenek.
Illatozó biborának
- ¹⁰ *Pompáji elszóródnak:*
Némellyek im elterültek
A' Dudváknak szárain,
Mások úsznak az itt lengő,
És játszadozva kerengő
- ¹³ *Zaphireknek szárnyain.*
Ni, ni, most vigyázatok! —
De fényetek hogy rezeg pislógva,
Hol összevonul, hol düllyed,
Most repes kálzér pattanással forogva,
- ²⁰ *Majd rettenve vak gödrébe süllyed: — —*
Tán biz Istent láttatok!
Ne zárjátok bé Ablakotokat!
Ott nem haragos istenség látszik,
Ne féljete, — ottan egy szép Nimfa játszik:
- ²⁵ *Nyissátok meg tsak Ablaktokat!*
A' rózsákon átál fénylenek

- Sokkal szebb rózsái,
Pirosló ortalói,
20 Mellyek titeket úgy megigéztenek —
Ah boldog kis Rózsafa,
Be' nyájas Nimfa
Nyugszik most alatta árnyékosnak!
Ah, végy be engem egyik Ágodnak!
Ti pedig szemeim! le s ve vigyázzátok,
35 Mű akar ott a' ti szé p Nimfátok!
Ná, ruháit levetette,
'S a' Rózsza tövére tette;
Maga indúl: Most már, Oh most nézzetek!
A' Nézés istene legyen vétekek! —
40 Ahol megy! — Oh melly é g i képek kell lenni,
Melly távol is Grátzia ként kezd jelenni! —
V a j h a láthatná [!] mi szép
E halhatatlan kép!
Ah, fordulj t s a k erre, szép Istené! — — —
45 Egek! mi tudá! — ah szemeim! mit láttok?
Mint reszkettek?
Mint meredtek?
Mint jellobbandók? —
Már kipattanadtok,
50 'S tán golyobiskátok!
A' nézés m á r tövestől kivenné? —
Ah, mit látok, irgalmas Egek!
Az én kintsem . . . Alig pihegek.
Visszanézett szé p Galambom, visszanezett,
65 'S szememet
Szívemet
Lelkemet,
Mindent megigézett.
Az én kintsem fut amott! —
70 Ah, miként dobog szívem belől!
Ah, mint olvadok minden felől!
J a j Egek! — jaj, elfogyok!
Ne hagyjatok, — mindjárt lerogyok:
Az én kintsem fut amott!
85 Ötet — ötöt láttam ott!
Ahol megy! — J a j mit látok — — Meztelen!
Irigylem e' vidékeknek ezt,
Hogy látják, a' mi engem öl és éleszt,
'S szerel me s társaimmá lesznek ily hirtelen. —
90 De tsalódom. — Ti láttok testén
Valamelly leplet: — de ah melly ritka
Az a' fedél, melly alatt van szívem kies tüka,
'S melly lebeg boldogságomnak Édenén.
Mert imé a' szövött köd alatt
95 Kilátszik benne minden falat;
Sőt égi szépsége ebbenn
Fénylik sokkal díszesebben:
Mint a' Napnak tündöklő tekinteti

- Mikor setét felhőkből kivetkezik,
 60 Kiderül, 's magát szebbenn kedvelteti,
 Ha csak vékony ködök fedezik. —
 Oszolj szélyel, kis Pamutkő! tisztulj fel,
 Ne fogd bé Napomat, vigály fellegettsé!
 Bárt tégedet drága Pénzért tanult kezekkel
 65 Szövétt is Kaszmirban a' legszebb Menyetske.
 De ha figyelemmel nézitek,
 Azonn keresztül is szemlélhetitek:
 Miként pirosolnak,
 Mikor meghajolnak,
 70 Kartszú szarai,
 Kerek trombjai,
 A' mellyeket fohajtoa
 És utánok sohajtoa
 Tsókolnak magok
 75 A' szép virágok. —
 Vajha én most, vajha Virág lennék,
 Én is ilyen komplementet tennék!
 Ni a' vékony Patyolat'
 Bár a' ny felhője alatt
 80 A' szerelmes Zajfirk mint enyelegnek:
 Ah, ezt mint irigylem e' játszi seregnek!
 Némellyik deli lábára tekergődzik,
 A' másik kies mellye alá rejtődzik,
 A' maz márvány oldalára könyököl:
 85 Ah, a' szerelemfáltás, ah, majd megöl! —
 Vajha én most, vajha Zefir lennék,
 Én is a' legszebbik helyre mennék.
 De látjátok, már a' folyóvízbe lépett,
 Melly kettőssé teszi e' gyönyörű képet.
 90 A' hízelkedő habok hozzá tödülnek,
 'S farkok' tsóvátva szép lábához simúlnak;
 Vetélkednek, hogy az első mellyik légyen,
 Melly néki udvarlást tsókolással tégyen.
 Már a' szarait,
 95 Már a' térdeit.
 Már a' Trombjait,
 Én trombtöveit
 Nyelik el a' vakmerő habok:
 Ah, ávozottak, pajzán habok!
 100 Jaj már-már megöltetek,
 Szerelemtársokká tettetek:
 Oh már alig látom szép Mejjét,
 Jaj, mint csokolgatják nyúgalma helyét! —
 Vajha én most, vajha egy Hab lennék,
 105 Én is szerelmes testén pihennék!

Mint látható, a K₁-hez képest 14 sorral hosszabb a vers; ez a többlet elsősorban onnan adódik, hogy a 73. sor után még 12, amonnan hiányzó sor következik. A 119. sor után kettő ugyan hiányzik a K₁-hez képest, de a sortördeleésből adódó többlet folytán ez számszerűen nem jelentkezik.

A 74–85. többlet a Nagy Gábor által másolt K₂-ben is megtalálható, de figyelemre méltó eltérésekkel, amelyeket álló szedéssel jelzünk:

Azért e' szövött köd alatt,
 Ki láttzik benne minden Falat;
 Sőt mennyi [= mennyei?] szépsége ebbenn
 Tündöklök sokkal díszesebbenn:
 Mint a' Napnak Fényes Tekinteti
 Mikor a setét felhőkből kivetkezik,
 Ki derül, 's magát szebben kedvelleti,
 Ha csak vékony ködök fedezik.
 Oszolgy szállyal, kis Pamukdől tisztálly fel,
 Ne fogd bé Napomat kis Fellegegyske
 Bár tegedet [!] drága Penzért [!] tanúlti Kézze
 Szövött az A'siai leg szebb Menyetske.

E részlet kétségtől Csokonaitól származhatik, s elhagyására azért kerülhetett sor, mivel *A' Patyalai* című, hasonló tárgyú versében – kisebb eltérésekkel – szintén ott található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fürdőző kedves az antik idők óta a reneszánszon s a barokkon át kedves témája a képzőművészetnek s a költészetnek egyaránt: jó ürügy s alkalom a női szépség – többnyire erotikus színezetű – ábrázolására. Csokonai akár Torquato Tassónál is (akitől olvas tanulmányai elején már fordított: *A' Babérvessző, A' szőkevény Amor*) találkozhatott ilyen leírással a *Gerusalemme liberata*. XV. énekében, az 59–62. sorban. (A párhuzammal foglalkozott Imre Sándor: [OIKölt. 80. l.], elmarasztalva Csokonait „testiebb, ledérebb” leírása miatt). A magyar költő azonban 1793 körül még aligha forgatta Tasso nagy hőskölteményét, bizonyára csak később ismerkedett meg vele.

A magyar reneszánsz nagy költőjénél, Balassi Bálintnál is találunk ilyen leírást, bár ezt sem igen ismerhette még Csokonai (v. ö.: *Kiben az Coelia jeredésének módját írja meg*. Balassi Bálint összes művei I. Összeállította Eckhardt Sándor. Budapest, 1951. 126. l.)

Vizont jól ismerhette Zechenter Antalnak egy antik anakreonikonból készített fordítást, amely *A Tányérről Vénusnak képével* címmel 1785-ben jelent meg: "Ki keze faragta | Ez Ezüst tányérra | Tengernek habjait | Kinek bölts Elméje | Hágván az Egekre | Vénusnak tagjait | | Melly mesterségesen, | Formálta 's ékessen | Mezőtelen testét | Szemünkűl ragadván, | Habokkal takarván, | Szemérmetes Részt. | | Moh-gyanánt fenn lobog, | Méltósággal mozog, | A' Tengernek színén; | Piros tette felett, | Fejér Nyaka mellett; | Habokat el-űzén [...]" (Zechenter Antal: *A' magyar Anakreon*. Pécs. 1785. 63–64. l.)

A fürdő kedves ábrázolása a rokokó költészetének s festészetének egyaránt kedves tárgya. Már Fürst Aladár figyelmeztetett rá, hogy a rokokó Csokonai által is sokra tartott jellegzetes svájci frónáján, Solomon Gessnernél is helyet kap a fürdőző nimfa leírása. Volt róla szó, hogy Gessner *Daphnis*-ét Csokonai jó barátja, Nagy Sámuel fordította magyarra, s adta ki Pozsonyban 1797-ben, ahogy arról is, hogy a *Lilla* Előbeszédének egyik, utóbb elhagyott mondatában Csokonai utalt arra, hogy az 6 versé-

nek prózai parafrázisa került bele a fordításba. Fürst Aladár erről ezt írta: „nem mondható, hogy Nagy [Sámuel] sehohsem találta el a beszéd érzelgős hangját, a leírások festőiségét; előadásában helyenként van valami magyaros zamat; de gyanakozom, vajjon ezekben nem az ő barátjának, Csokonainak keze járt-e közre. Ezt annál inkább feltételezhetjük, mivel egy ilyen hasonló esetről van tudomásunk Daphnis I. énekében. Nöet [!] dala nagyon szabadon, de szépen, a fürdőnympha testi bajainak, a hullámok csintalan játéknak kiemelásával van lefordítva. És ime ez nem egyéb, mint Csokonai »Feredés« című versének, mely Gessner ezen helye után íródott, rövid paraphrasisa” (ItK. 1900: 187. l.). S ugyane tanulmányában részletesen is foglalkozik a párhuzamokkal: „Csokonai maga, mint egyik legkorábbi versét említi a »Feredés« címűt, melyről fent Nagy S.[ámuel] fordításánál már szó volt. Ezen jól láthatni, mi módon hatott némely költői hely Csokonaira és mi módon használta ő azt fel. Csokonai olvasta Gessner Daphnisét, melyben előfordul Nöet dala, hogy egy fürdő nymphe kaczerkodik a vízi emberrel. Az a néhány szó, melyet a szerelmes Nöet mond: »Wie schön bist du, Nympe! wie rund, wie weis ist dein Busen; wie glänzend, wie weis deine Hüften! wie hupfen die Wellen um die runden Knie, als ob sie versuchten, noch höher zu hupfen« — — — annyira megragadta az élenk és meglehetősen érzéki képzeletű ifjú Csokonait, hogy egy ilyen meglesett fürdési jelenetet mindjárt 112 sorban ki is dolgozott. Mi maradhatott ebben Gessnerből? A censuránál azonban nem tetszett a meztelenségnek és érzéki gondolatok [!] e gazdag képe, és azért 1802-ben, mikor Csokonai e versét javítva Lillá-ba akarta felvenni, kimarasztotta. Csak Toldy említett kiadásában található a különben szép költemény.” (I. h. 324. l.)

Vargha Balázs, úgy látta, hogy Csokonait nem közvetlenül Gessner leírása ihlette: „Gessner szövege kiváló alkalmat adott Nagy Sámuelnek e parafrázis beillesztésére.” (CsEml. 585. l.) Mivel a következőkben Vargha Franz Kolmann 1777-i kolozsvár-nagyszombi kiadását nem egészen pontosan idézi, hitelesebb forrásból idézünk:

„Da Nöet im Wasser auf seinem Wasserkrug lag, da fiengen die Wellen an, schneller zu hüpfen, da hub er das nasse Haupt, mit dem träufelnden Schilfkranz empor, und rieb das Wasser aus den Augbrauen, und sah, und sah da eine Nympe, die ins Wasser gestiegen war. Wie, schön, (so sagte er leis) wie schön bist du, Nympe! wie rund, wie weiss ist dein Busen; wie glänzend, wie weiss deine Hüften, wie hüpfen die Wellen um die runden Knie, als ob sie versuchten, noch höher zu hüpfen! Ach! Nympe! so seufzte er, und stieg ans Gestad. Die Nympe sah ihn, und flog, er folgte ihr schnell wie ein Reh, sie flog über die Blumen wie ein Zephir; keuchend konnte er kaum rufen: Ach Nympe! warum fliehst du mich! . . .” (S. Gessners Schriften. II. Theil. Daphnis. Wien. 1766. 29—30. l.)

Vargha a párhuzamos helyekről ezt írta: „Nem tudjuk bizonyossággal [!] eldönteni, hogy a *Daphis* [!] szövegének és Csokonai versének rokonsága (wie hüpfen die Wellen und die runden Knie — A' hízlekedő habok hozzá mint tódulnak stb.) közvetlen Gessner-hatásból fakad-e, vagy csak Nagy Sámuelnek jutott eszébe a német szöveget olvasva a jólismert Csokonai vers. Mi az utóbbit tartjuk valószínűnek.” (CsEml. 586. l.) Ezzel szemben Császár is úgy látta, hogy Csokonai A' *feredés*-ben „Neäthus rövid dalát (*Daphnis* I. könyv) egész költeménnyé fejleszti” (NémK. 57. l.). Mi is úgy tartjuk, hogy Gessner műve adott indítást Csokonainak a népszerű tárgy költői feldolgozására.

Kastner Jenő Gessneren kívül utalt Tasso *Aminté*-jának párhuzamos helyére is, amelyet Csokonai szintén lefordított, továbbá hivatkozott a *Les bergères au bain* című idilljére Berquinnak, kitől Csokonai szintén fordított (ld. ItK. 1922: 51. l.; v. ö. Pelle 51. l.). A Gessner-utazónc Arnaud Berquin-től (1741–1791) Pelle még több hasonló tárgyú, „barokk-érzéki-ségű” idillt idézett, így a *L'agneau-t*, „amelyben a költő a fürdőző Lise kellemetlen helyzetét rajzolja” (50–51. l.). A már említett *Les bergères au bain* című idillben Iris és Égle fürdés közben mesélik el egymásnak szerelmük történetét, de egy szomjas őz megzavarja beszélgetésüket. A párhuzamról Pelle ezt írja: „Csokonai. [...] sokkal merészebb, mint Berquin. Nála Rozália fürdése van bőven leírva, míg Berquin idilljében inkább a két pásztorleány szerelmi története áll középpontban s a fürdés csak keret.

Berquin említett idilljei Csokonai erotikus hajlamainak tápláléklak szolgálnak, ambar a fiatal költő fejlődő ízlését inkább az olasz pásztorköltészet befolyásolja.” (I. h.)

Mivel Csokonai az olasz költészettel már 1792–93-ban megismerkedett, a franciát viszont eredetiben csak valamivel később kezdte forgatni, időrendi okokból is úgy látszik, hogy elsősorban Gessner és az olasz költők terelheték figyelmét erre a népszerű, szinte „nemzetközi” rokokótémára. (Különben a *Les bergères au bain* Csokonai saját kezű másolatában is megtalálható több Berquin-idill másolata között, közvetlenül Metastasio cantatáinak prózafordítása után: Műf. 135b–138a. Mivel pedig a Metastasio-fordításokat Csokonai föltehetőleg 1792-ben készítette, lehetséges, hogy Berquin idilljeit már 1793-ban, tehát *A' Feredés* írása táján másolta le.

Egyébként James Thomson (1700–1748) híres évszakeiklusában (amelyet Csokonainak is ismernie kellett), a nyár leírásában szintén előfordul egy hasonló jelenet, mikor Damon meglesi a fürdőző Musidorát (ld. *The Poetical Works of James Thomson*. Edinburgh, 1868. 75. kk.; v. ö. Peisner 21. l.).

De a magyar irodalomban közvetlenül is találkozhatott a témával költőnk. Harsányi István is említi Anyos Pálnak egy rokon témájú versét: „Ilyenféle címek után: *Kupido sürtű bokorból lövi nyílát egy szivere, Egy Grácia serdik; egy bokor mellől alattomban nézi egy ifjú*: leginkább sablonos, a rokokó azellemességtől messze álló kidolgozásokat találunk. Az utóbbi:

Ó szerencsés habok, miként örülhettek,
Hogy annyi szép titkot bátran szemléllhettek!
Vajha szabad volna Szalmácziszt követnem,
S magamat szerelem tengerébe vetnem.

Érdeemes összehasonlítani, hogy a rokokó-költészet fogásaival mit tud csinálni e témával egy Csokonai?” (Harsányi: Rok. 25. l.)

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Csokonai Anyos Pálnak egy versét aligha ismerte: bár Batsányi közlése szerint az „Erzékeny gondolatok” címet viselő epigrammagyűjtemény 1779-ből való, de Anyos verseinek Batsányi-féle 1798-i bécsi kiadásából ez az epigramma hiányzik. Hiányának okát Abafi Lajos magyarázta meg, aki elsőként közölte a verset (ld. *Anyos Pál költeményei*. Jegyzetekkel és életrajzi essayvel ellátott bővített új kiadás. Kiadja Abafi Lajos. Budapest, é. n. Magyar Könyvesház. 4–5. sz. 84–85.

és 119. l.). Az éppen föltehető, hogy Csokonai kéziratból ismerte Ányos 1779-i versét, de nincs szükség erre a föltevésre: mindketten egy Európa-szerte igen divatos rokokó témát dolgoztak fel. A vers ihletőtő között számba kell vennünk Gy. Tsepány Istvánnak Uz nyomán készített *Álom* című versfordítását is, amely Kazinczy Orpheusában jelent meg:

Álom! mit kerítél szemem' tizkalmára?
Örömmnek ma is alig van határa!
[...]
Chloém feredéshez éppen le-vetkezett.
És már egy ingénél egyebe nem vala,
A' mellyet szabadon Zefir hordoz vala. --

(Orph. II, 186—187. l.)

Csokonai leírásának fantázia voltára már Harsányi is rámutatott: „S végül is abban az illúzióban ringatja magát a költő, hogy valóban látja, hallja, amit leírt. Egész fantáziája benépesül, mindent megjelenít és meg-elevenít. Ilyen módon van írva többek között *A feredés* is, aminek idézem néhány sorát — az eddig említett hasonló témájú versekkel való összehasonlítás céljából. »Ni, szemeim! ide nézzetek!« ezzel kezdődik a vers s mindvégig a szeméhez beszél, azokat hívja fel a gyönyörű látványosság figyelésére, s mint valami filmet, úgy pergeti le előttünk az egész jelenetet.

Nézd a vékony patyolat [...]

[Idézi a vers 82—89. és 94—96. sorát]

Láthatjuk e példából azt is, hogy sokszor bizonyos tettető, kényeskedő hang vegyül az ilyenféle, szerelmi érzést mímelő versekbe.” (I. m. 35—36. l.)

Klönner úgy látta, hogy a rokokó mesterkélttségével szemben „a preromantikus Csokonai” érzései átéltek, őszinték, bár — éppen e versével kapcsolatban — azt is jelezte, hogy a rokokó csinált játékossága alól ő sem vonhatta ki egészen magát: „Ő már tud őszintén és mesterkélttség nélkül írni. Igaz, játszik ő is a verssel, meglesi ő is kedvesét, amint alezik, vagy fürdik, hiszen széleskörű olvasottsága megismertették vele a rokokó-költészet minden csinát-binját.” (Klönner 41. l.)

A diákokokok „erotikus vágy-költészet”-ének jellegzetes darabját látta a versben Otrokocsi Nagy is (64. l.)

Csokonai maga — nyilván a kordivatnak is engedve — még kétszer nyúlt e témához: *A' Patyolat* és *A Duna nimfája* (eredetileg: *A' ferdő Nimfa* [ld. Kesj. N° 10° Fragmenták. 23.]) című verseiben.

A téma hazai népszerűségét mutatja a Csokonai-epigon Kovács Józsefnek *Fanni fürdése* (illetőleg: *Egy Leány fürdése*) címmel másolt verse (ld. NZs. 226—228. l., OSzK. Quart. Hung. 962: 9a); stb. V. ö. Alszegehy: *Epigon lírikusaink*. ItK. 1917: 428. l.; ld. még: Trecsényi Károly: *Egy régi kéziratok anthologia*. ItK. 1929: 354. l., Dorogi—Ortutay 40. l.). Kovács verséről Harsányi István is megemlékezett: „A finom pikantéria iránt kiváló hajlama van [Kovács Józsefnek]. A fürdő szép meglesése, ez a kedvelt rokokó téma, nála már egészen ez izlés ruhájában jelenik meg. (*Fürdőt*) Ányos óta nagy haladás történt a kifejezés terén. [Idézi egy részletét.]” (I. m. 27. l.)

A cenzor — mint volt róla szó — törölte. Az új magyar líra viszont mint „a magyar költészet egyik legmerészebb versét” üdvözölte (ld. Juhász Gyula: *Csokonai*. Szeged és Vidéke. 1904. dec. 24.).

Maday a vers „egymásra perdülő pusztá mondatai”-t emelte ki (29. l.); ugyancsak a stílus oldaláról értékelte a verset Julow Viktor is (ld. MlRT. III, 222. l.). Gyenis Vilmos a költemény barokk és rokokó elemeit méltatta (ItK. 1973: 703—704. l.), Zalabai Zsigmond pedig „játékos, finom művű rokokó” alkotást látott a versben (*A vers túloldalán*. Tanulmányok. Bratislava, 1974. 78. l.)

63. *Irigylem e' Vidékeknek ezt*: mai nyelvhasználat szerint az *irigylet* -től, -től raggal jár.

81. *Kompliment* (lat.): bók.

82. *patyolat*: régi jelentése szerint itt: 'fátyol'.

83. *Vigály* (táj.): ritka, ritkás.

85. *irigylem e' járúzi seregnek!*: v. ö. a 63. sor jegyzetével.

87. *kies* (rég.): kedves.

110. Egy múlt századi „köznépi dal”-ban bukkan föl hasonló motívum; a Duna partján kedvese után sóvárgó legény sóhajtja:

Volna hajóm a' Dunán, Érte mennék szaporán,
Volnék hab! be örömet Átölelném a' kedvest.

(Közhasznú és Mulattató Nemzeti vagy Hazai Kalendárium. 1831. lapszám nélkül.)

Verselése

Az EK. határozottan jelzi, hogy a vers dallamra készült; két eltérő ritmusú változata is ebből magyarázható, ahogy változatos unikum-strófája is. E verssel kapcsolatban írta Julow: „Remekelt nagylélegzetű, sokszorososan összetett unikum-strófaival is, megújítva ezt az eredetileg pusztán dekoratív célú, külön barokk képződményt” (MlRT. III, 223. l.). (V. ö. V. Szendrei: 80—81. l.)

Dallama

Bár az EK. szerint dallamra íródott, egykorú dallamát nem ismerjük, s a másolatgyűjtemények is már dallam nélküli versszöveggé másolták.

140. A' Vatsora. Fabullához

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 72b. (K₁). Erről készített másolat: FL. 4ab (K₂). A K₂-vel lényegében azonos a MTAK. Mf. 162 I, 385. l. (K₃) másolat, *Cs. V. M.* névbetűkkel.

Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj. utal rá: „N° 2° Aranyos Csomó. 25. <A' Vatsora.>.” Az ED. tartalomjegyzéke 28. sorszám alatt utal a vers elveszett tisztázására.

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánta: korai és későbbi címjegyzékein egyaránt előfordul; az EK.-on: „XXVIII. A' Vatsora. Epigramma. 53” (az 53-as szám az ED. oldalszáma); az Új katalóguson: „138. A' Vatsora, Catullusból.” A Mfj.-en az „Apró Fordítások” című fejezetben. „2. 25. A' Vatsora.”

Kiadásra azonban a költő életében nem került.

Először F. L. [= Farkas Lajos] adta ki a Hasznos Műveltség 1834. évfolyamában (24. sz. 188–189. l.), bizonyára a FL. alapján (v. ö. Cs/ÖM. I, 291. l.). Kötetben elsőként Toldy adta közre a K₁ szerint (bár a K₂ szövegét is ismerhette): 734. h.

A későbbi kiadások Toldy közlésén alapulnak: HG. II, 36. l., FK., EPM., ÖV.–ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai viszonylag kis számban ránk maradt latin fordításainak egyike. A késői évek három Horatius-ódája s a gyakorlati célú *Georgica* magyaráttása mellett a kezdő években több latin klasszikust lefordított, amint 1793-ban Kazinczyhoz küldött levele (ld. MM. II, 781. l.) s 1794-i híradási bizonyítják (v. ö. Cs/ÖM. I, 207. l.); ezek azonban, sajnos, nem maradtak ránk. A jelzett helyeken nagyobb lélegzetű művek fordítását említi; a szóban forgó Catullus-fordítás már alkalmasint Kazinczy 1792 körüli biztatására született, hogy ti. „dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort” (KazLev. II, 297. l.). Éppen ezért tekinthetjük korainak keletkezését.

A TF.-ban 1792-ben s 1793-ban írt versek fogják közre: A' *Jerelés*, A' *rövid Nap*, 's *hosszu Éj*, illetőleg *Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Törvénye* s az *Édes Rabság*.

Toldy csak annyival utalt keletkezésére, hogy az 1795 előtt írt versek közé sorolta; Juhász Géza az EPM.-ban 1791-ből keltezte (ld. 312. l.), de később — úgy látszik — módosított ezen, mert Vargha Balázs az ÖV.²-ben már 1792-ben írt versek közé sorolta. TF.-beli szöveggörnyezete, az érett, formahű fordítás egyaránt arra vallanak, hogy 1792-nél korábban nemigen íródhatott.

Szövegkritika

Catullusnál nincs címe a versnek; Csokonai címjegyzékein A' *Vatsora* címmel szerepel, a kiadásunk alapjául szolgáló K₁-ben pedig alcímként ott található a forrására való utalás is. A K₂-ben *Katullus Fabullus*-hoz a fordítás alcíme s hasonló a K₃-ban is.

3. K₁: <Nagy> *Ha gazdag Vatsorát* <ha> hozol [Jav. ebből: hozsz]
10. K₁: <És> 's *Édesebb* [Jav. ebből: *édesbb*] 's *gyönyörűbb* Az átalakítás folytán ide kíváncskozó vesszőt mi pótoltuk.
12. K₁: *Vénus(ok) és* [Jav. ebből: 's]
A K₂ csak helyesírásában tér el a K₁-től.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyetlen ránk maradt formahű latin fordítása a korai évekből. Míg a *Piramus és Thisbé Historiája*-t 1788-ban páros rímű tizenkettősökben fordította magyarra (ld. Cs/ÖM. I, 55 kk., 576 kk.), Kazinczynak 1793-ban már „Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a deákhoz hasonló versekben tett fordításai”-ról számolt be (MM. II, 781. l.). Ezek egyike lehetett a Catullusból fordított *A' Vatsora* is. A fordítás létrejötte Kazinczy idézett ösztönzésével magyarázható.

A verset Csokonai előtt, 1781-ben megjelent munkájában — szintén formahűen — már Rájnis József is lefordította *Fabullushoz* címmel (ld. Hel. „Meg-szerzés”. 40—41. l.).

A fordítás Catullus költeményeinek XIII. darabjából készült; formahű, gondos átültetése az azonos terjedelmű 14 soros latin vernek. Kisebb pontatlanságok, túlságosan hű szó szerinti fordítások akadnak ugyan benne, de az ötletes szabadsággal, jó nyelvi leleménnyel megoldott részletek uralkodnak. Oláh Gábor így jellemezte: „Catullus XIII-ik versét: *Ad Fabullum* lefordította Csokonai, híven ragaszkodva az eredetinek külső alakához is, belső egyezőségéhez is. Mondhatni, szó szerint fordít; s cseppet sem igyekszik költőibb szólamokkal felszallangozni az igénytelen kis „meghívótt.” (CsLat. 57. l.) Baltavári pedig Catullus „e bohém szellemességgel írt kis versének” „az eredetihez hű és mégis elég könnyű fordítása”-ként említi s egészében közli is Csokonai átültetését (ld. Baltavári Jenő: *Catullus a magyar irodalomban*. Léva, 1907. 11. l.).

1. *legénd* (rég.): leend, lesz.

Fabullom: Fabullus Catullus barátja volt; Csengery János Schwabe alapján ezt írja: „Valószínű, hogy e költeménnyel akarta fogadni Catullus a Hispaniából hazatérő Fabullust, körülbelül 60-ban.” (*Catullus versei*. Görög és latin remekírók. Budapest, 1901. 201. l.)

2. *Eggy két Napra*: az eredetiben: *paucis*; voltaképpen: 'maholnap, nemsokára'.

4. *fejér* (*Leányka*): az eredetiben *candida puella*; voltaképpen 'szép, ragyogó szépségű' (leány).

8. Az eredetiben: *Plenus sacculus est aranearum*, azaz: 'pókhálójával van tele erszénye'. Csokonai kitűnő nyelvi leleménnyel írja: *Erszényét ... be szőtte a' pók!*

merevül (táj., rég.): merőben, egészen.

9. *tsupán szerelmet*: a *tsupán* itt nem azt jelenti, hogy 'csak', hanem 'teljesen, egészen'; a latin eredetiben: *meros amores*; a *merus* jelentése: 'tisztá, hamisítatlan, teljes, csupa'.

12. A latin eredetiben a *Venus* csakugyan többes számban állt: *Veneres Cupidinesque*; mivel *Venus* neve többes számban szokatlan volt a magyar olvasóknak, Csokonai átjavította eredeti fogalmazványában egyes számúra a tulajdonnevet.

13. az *Égre így nyögsz*: az eredetiben: *deos rogasis*; voltaképpen: 'kéred az isteneket'.

14. *merevül*: ld. a 8. sor jegyzetét.

A latin eredeti szövege:

XIII.

Cenabis bene, mi Fabulle, apud me
 paucis, si tibi di favent, diebus,
 si tecum attuleris bonam atque magnam
 cenam, non sine candida puella
 5 et vino et sale et omnibus cachinnis.
 haec si, inquam, attuleris, venuste noster,
 cenabis bene: nam tui Catulli
 plenus sacculus est aranearum.
 sed contra accipies meros amores
 10 seu quid suavius elegantiusve est:
 nam unguentum dabo, quod meae puellae
 donarunt Veneres Cupidinesque,
 quod tu cum olfacies, deos rogas,
 totum ut te faciant, Fabulle, nasum.

(C. Valeri Catulli Veronensis Carmina. Berhardus Schmidt
 recognovit. Lipsiae. 1887. 10. l.)

Verselése

Versus Phalaicius sive hendecasyllabus:

— — | — — — | — — | — — | — —

Az első láb legtöbbször spondaeus, néha trocheus, vagy jambus.
 Csokonai formahűen fordította.

Mint volt róla szó: Rájniz szintén lefordította a latin eredetivel
 együtt kiadta „Katullusnak Tizen-egy-tagú Versei” között (i. h.).

141. A' mataka és a' sajt

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk. Csokonai kéziratleltárai közül a
 Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban fordul elő: „40. A' Mataka és a' Sajt.
 Megvolt az 1795-i ED. tisztázataiban is, a 43. sorszámmon, amint a tartalom-
 jegyzék tanúsítja: ez az autográf tisztázat azonban nincs meg.

Több egykorú másolata ismeretes; ezek között két változat tűnik föl:
 az egyik (I.) nagyjából híven követi Csokonait, a DMM.-ban közreadott
 szöveget, a másik (II.) viszont átritmizálja az ún. ősi 8-as szerint a verset.

I. FL. 10b (K₁): ugyanez a szöveg található a londoni British Library
 Waltherr László-hagyatékában egy kétfóliás kéziratban, amely tárgyalt
 versünkön kívül *A Tél III.* szövegét tartalmazza másolatban. (Hungari-
 an Manuscripts. Waltherr Collection. Jelzet nélküli kéziratok.) (K₂)

II. E változat kéziratai nemcsak ritmusukban térnek el a DMM. a és K₁
 szövegétől, hanem abban is, hogy pl. a 8. sorban az *eggy teppig* kifejezés

helyén egy szöveg található bennük, nyilvánvalóan mutatva közös eredetüket: DebrK. R. 783: 202–203. l. (K₂); Dérim. 162b: 120b–121a (K₄); Elegyes Dolgok. Prága, EKvt. MTAK. Mf. 162./I. 387. l. (K₄); Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdonban) 74–76. l. (K₄).

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az 1795-i EK.-on így: „XLIII. A Matska és a Sajt. Mese Roberti után. 84” (A 84-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban ezen az oldalon volt található.) A Szv.-en nem fordul elő, mégis a DMM.-ban jelent meg: [III.] 48. l. (A Robertiből fordított másik verses mese, *A' madár a' szabadságba*, szintén a DMM.-ban látható napvilágot, de néhány füzetrel később: [VIII.] 126–127. l.)

Későbbi címjegyzékeire is fölvette a költő: a Mfj.-en az „Apró Fordítások” fejezetben a 40. sorszám alatt fordul elő.

A későbbi kiadások a DMM. szövegén alapulnak: Toldy, Kőföldy, HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A Robertitől fordított másik tanítómesével együtt Eschenburg *Beispielssammlung*-jában talált rá a költő (I. 16. l.). A poétai osztályban fordított Aesopus meséire emlékeztető tanító versek viszonylag könnyű feladatnak ígértek az olaszsal ismerkedő diákköltő számára. Maga Eschenburg is hivatkozott a verseket megelőző életrajzi ismertetésben Aesopus nevére (ld. i. m. 14. l.).

Csokonai olasz tanulmányainak elején keletkezhetett, akkor, mikor Eschenburg szöveggyűjteményéhez hozzájutott.

Juhász Géza 1792-re tette a versfordítás keletkezését (ld.: EPM. 313. l.), s ennek alapján az ÖV.² is az 1792-ben készült fordítások közé sorolta.

Mivel Csokonai csak 1793 nyarán írja Kazinczynak, hogy „Tanulok olaszt” (MM. II, 781. l.), valószínűbb, hogy csak ebben az évben készült.

Szövegvizsgálat

Cím e pontos, szó szerinti fordítása az olasz eredetinek.

A FL. másolata csak sortördelésében tér el a kiadásunk alapjául szolgáló DMM. szövegétől, mivel azonban változatossortördelésével — szemben a DMM. egyszerűsítő gyakorlatával — eredetibbnek tűnik, itt a jegyzetekben egész terjedelmében közöljük:

A' Matska, és a Sajt
(Robertié.)

*A' szemfűl Majoros első szunnyadásába'
Zörgést és törömpölést hall a' Kamarába;*

Eszreveszi, hogy egy Egér az Ajtószark felől,

A' Póltzonn a' kövér Sajtot rágcskálja belől.

¹ *Egy vén Matskát felvesz a' Patkáról, és saját
Elésházába veti, rázáruván Ajtaját.*

- A' jó Matska, a' kártekonyt mindjárt kivégezte,
De osztán a' Sajtot is mind egy tseppig megette.
Egy torkos Pajtásod néha tesz több Kárt,
Mint a' mennyit rabló Ellenséged árt.*

Bizonyára a FL. sortördelése az eredetibb: a DMM. alakilag sok esetben leegyszerűsítette a verseket. Az I. és II. típus között némi szöveg-eltérés is található. A következőkben a II. típus mintájaként közöljük a K₂ szövegét, ritkított, illetve félkövér szedéssel emelve ki az eltéréseket az I.-hez képest:

A Matska és a Salyt. Cs.V.M. által

*A szemfűl majoros első szunnyadásába
Zörgést 's csörömpölést hall a kamarába,
Esze (!) veszi hogy az Egér
Az ajtó Sarka felől
A' Póltzon a kövér sajtot
Ráguskálja (!) belőlől
Edj vén matekát fel veve a
Patkáról és a sajtot
Eles (!) házába évi v é n n
Rázárja az ajtaját
A jó matsja a kártekonyt
Mindjárt is ki végezte
De osztán a jó Sajtot is
Mind edj s z á l i g megette*

- Egy Torkos Pajtásod néha tesz több kárt
Mint a mennyit rabló ellenséged árt. —*

1. K₁₋₆: *szunnyadásba*
6. K₁₋₆: *bé vetén;*
7. K₁₋₆: *mindjárt kiis*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg kötetében talált rá a versre a költő, a *L'uccelletto in libertà* (*A' madár 'a szabadságba*) szomszédságában. Föltehetőleg azzal egy időben fordította le, szigorúban ragaszkodva az olasz szöveghez, bár formailag nem tudta pontosan követni az eredetit. Az olasz szöveg viszonylagos egyszerűsége mellett belejátszhatott Csokonai választásába a témának az oktató jellegű iskolai versgyakorlatokkal való rokonsága.

Imre Sándornak abban igaza van, hogy az eredetinek sincs „nagyobb becése” (ld. OlKölt. 77. l.); azt viszont betekintetbe kell venni, hogy Csokonai egyik legkorábbi, nagyobb igény nélküli „nyelvgyakorló” fordításáról van ez.

1. *szem-fűl* (táj., rég.): szemfüles. Az olasz eredetiben e sor szó szerint csak ezt mondja: 'a félénk intező (majoros) fülel (hegyezi fület)'.
—

2. *Zörgést és tsörömpölést*: az eredetiben a *rumor* mindössze annyit jelent: 'zajt'.
- 4—6. *a' kamarába*; Csokonai nem fordította le a jelzős szerkezetet (*Nell' unta sua dispensa* 'megtisztított, rendes kamrájában'), helyette betoldta az *első szunnyadásába* határozót. E sorokat némiképp leegyszerűsítette a fordítás. Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Egy lukból titkos merészen előbújva, hogy erős fogait kipróbálja, egy kövér márciusi (tavaszi) sajtot rácsál'.
5. *patka*: padka. Az olasz eredeti némileg másképp: 'nagy bölcsen egy macskát zár be [a kamarába]'.
- 7—8. Az olasz eredetiben: 'A derék (bátor) macska megölte az egeret'. Csokonai betoldása: *a' kártékonyt mindjárt*
9. *A mind egy tseppig* Csokonai betoldása.
9. *Egy torkos pajtásod* Csokonai szerencsés átköltése; az eredetiben: 'egy mohó társ (szöveteséges)' szerepel.
10. *rabló ellenség* Az olasz eredetiben: 'csalfa és vad (erőszakos) ellenség'-ről van szó.

Esch. alapján közöljük az olasz eredetit:

Il Gatto, e il Formaggio.

Col teso orecchio il timido gastaldo
Nell' unta sua dispensa un rumor ode,
E s' accorge che un sorcio ingordo e baldò
Da un buco entrato con secreta frode
Per esercizio del suo dente saldo,
Un marzolin pinguisimo si rode; e saggio
Chiude entro il Gatto, e il Gatto prode
Uccise il topo, e poi mangiò il Formaggio.
Un avido Alleato talor noce
10 Più che il nemico torbido e feroce.

Verselése

A fordítás versalakja is korai eredetre vall: Csokonai még nem volt tisztában az olasz prozódiaival: nem fedezte föl az eliziókat, nem ismerte föl a sorok jambusi lejtését, ezért a verset teljesen bizonytalan ritmusú sorokban fordította, amelyek csak szótagszámban igyekeznek igazodni az eredetihez. Az olasz vers merészebb rímkezelését is leegyszerűsítette: a stanzaszerű versszakot az iskolában megszokott páros rímű sorokban fordította. Az olasz eredeti rímképlete:

ab ab ac bc dd
Csokonaié: aa bb cc dd ee

A fordítás bizonytalan — a magyar fülnek szokatlan — ritmusa késztethette a másolókat arra, hogy a verset áttegyék a megszokott páros rímű tizenkettősökre — ha csak nem maga Csokonai ritmizálta át fordítását barátai tanácsára. Az előbbi a valószínűbb, hiszen a K₁ szerint közölte a DMM.-ban is.

142. A' madár a' szabadságban

Kézirata

Nem maradt eredeti kézirata; egyetlen későbbi másolata: DehrK. R. 556a: 84–86. l. Csokonai egykori professzorának, Sárváry Pálnak másolatai, aki korabeli kéziratokból másolta le a költő kiadatlan műveit Toldy Ferenc fölkérésére 1844-ben (ld. CsEml. 390. kk.). Forrásairól Toldynak ezt írta: „A' melly munkáit Csokonainak vagy fiaimnál, vagy másoknál, másolatokban találtam, e következők . . .” (i. h. 395. l.). A felsorolásban ez a fordítás nem szerepel, mivel — úgy látszik —, közben Sárváry észrevette, hogy a vers már megjelent a DMM.-ban. Másolatgyűjteményében azonban — a DMM.-étől némileg eltérő szöveggel, helyesírással — megtalálható a XIII. sorszám alatt, a vers végén *V. Cs. M.* névbetűkkel.

Csokonai kéziratleltárai közül a Kesj. lajstromozta a „N° 2° Aranyos Csomó”-ban: 33. *A' Madár a' Szabadság[a]*. Csakugyan megvolt az ED. 1795-i saját kezű tisztázataiban, de nem maradt ránk.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől szerepelt; az EK.-ban így: „XXXVI. A' madár a' Szabadság(t)bann. Mese Roberti után. 65” (A 65-ös szám

Később is fölvette művei jegyzékére a költő: a Mfj.-en az „Apró Fordítást jelzi, hogy az ED.-ban a 65. oldalon fordult elő.)

tások” rovatában 33. sorszám alatt található: *A' Madár a' Szabadság* [= *Szabadságban*].

A DMM.-ban jelent meg először: [VIII.] 126–127. l. Későbbi kiadásai: Toldy, Kföldy, HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Robertinak *A' matska és a' sajt* című másik kis verses tanmeséje magyartításával együtt Csokonai legkorábbi olasz fordításai közé tartozik. Mindkét tanmesé szövegét Eschenburg *Beispielsammlung*-jában találta meg a költő, közvetlenül egymás mellett; versünk eredetije *L'uccelletto in libertà* címmel olvasható ott (Esch. I, 14–15. l.).

Azután kellett készülnie, hogy Eschenburg kötete 1792 körül kezébe jutott.

Juhász Géza korábban 1793-ból származtatta (ld. EPM. 313. l.), később az ő útmutatása szerint készült ÖV.—ÖV.²-ben már az 1792. év fordításai közé került. Mivel Csokonai csak 1793 nyarán újságolja Kazinczynak, hogy olaszul tanul (ld. MM. II, 781. l.), a korábbi kronologizálás látszik hitelesebbnek.

Szöveghkritika

A vers címe pontos fordítása az olasz eredetinek. A szövegközlésünk alapjául szolgáló DMM.-ban *a'* határozói rag nélkül fordul elő a cím,

noha az EK.-on és Sárvány másolatában is így található: *A' madár a' Szabadságban*. Ennek megfelelően em. A fordítás forrásjelzése Sárvány-nál: *(Olaszból Roberti után)*.

Elek föltevése szerint — amint a verselésről szóló fejezetben részletebben is szólunk róla — Csokonai a cím megfogalmazásával is a vers 4+4-es ritmusát akarta intonálni.

2. K: *berekben*
3. K: *a' vig madár* Föltehetőleg Sárvány másolata őrizte meg az eredetibb változatot: az olasz szövegben is határozott névelő van. Csokonai később, a kiadás idején dönthetett a magyarosabb megoldás mellett.
4. K: *Játékban, Énekben*
10. K: *társaságban*
12. K: *múlatságban*
- 25—28. A K-ban — kiemelésként — az utolsó versszak minden sora alá van húzva.
26. K: *Ügy-e Ifjak?*
27. K: *Igen is*; E sornál ismét Sárvány másolata tartotta fenn a hiteles szöveget: a DMM.-ban a sor egy szótaggal rövidebb a kelleténél, az is bizonyára sajtóhibából maradt ki; em. A későbbi kiadások közül Toldy — bizonyára Sárvány másolata alapján — pótolta a hiányzó szótagot, a FK. is a helyesbített szöveget közölte, valamennyi többi kiadás azonban Kföldytől a MM.-ig a DMM. hibás sorát vette át.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Roberti moralizáló tankölteményeire bizonyára azért esett a költő választása, mivel ezek emlékeztettek legjobban az iskolai propositiókra s a költészeti osztályban forgatott Phaedrus állatmeséire. Roberti munkásságáról Esch.-nál olvashatott a versek bevezetésében néhány soros ismeretelést: „(Von dem Abt *Marchese Roberti* hat man drei Sammlungen äsopischer Fabeln, deren erste er ohne Namen, und die letzte unter dem angenommenen Namen, *Basilio Grazioso*, herausgab. Vor jener steht eine Abhandlung über die Theorie der Fabel, über den Werth seiner Vorgänger, und über seine, eigenen Versuche, die größtentheils ganz glückliche Nachahmungen phädrischer Fabeln, in der neuesten Sammlung aber auch zum Theil von seiner eigenen Erfindung sind.)” (I. m. I. 14. l.)

Aesopusnak, illetőleg latinra alkalmazójának, Phaedrusnak állatmeséi ott szerepeltek a postai osztály tananyagában (v. ö. Meth. II. l.), s Csokonai, akit különösen foglalkoztatott politikai mondanivalóinak valamilyen burkolt formában való közlése, érthetően érdeklődéssel fordult a tanmesék felé. (Próza munkái sorában is állatmeséket használt legmérezebb gondolatai közlésére *Az állatok dialóguai*-ban.)

Az olasz vers 9 négy soros strófáját Csokonai 7 négy soros versszakká vonta össze, az olasz szöveget némi szabadsággal fordította, bár igyekezett hű maradni az eredetihez. Voltaképpen fordítási gyakorlatnak készült, magasabb igény nélkül, ezért túl magas mércét használt vele szemben Imre Sándor, ezt írván: „Roberti vagy Baldi meséinek a Metastasio canzonettái közül egy párnak fordítása, valamint nagy erőbe nem kerül-

tek, úgy nem is oly dolgozatok, melyeknek nagyobb becsé, vagy a magyar költő fejlődésére jelentős befolyása lett volna." (Ölkölt. 77. l.)

Jobb véleménnyel volt róla Szauder: „Nell' Eschenburg dopo di ciò seguono le opere di Targa (Pavesi), e Verdizotti, e poi la favola in versi di Roberti (*L'uccelletto in libertà*, 14—15. l.). Fra queste il Csokonai traduce solo quest' ultima, ma già in versi: il che attesta una elaborazione già più matura, cioè non della prima epoca (G. Juhász la data da 1793.)” (Roc. 233. l.)

- 1—3. Az olasz eredetit Csokonai némileg félreértette; ott arról van szó: 'Rég elfeledett (távoli) helyen, a hajdani simogatások (bókók) nélkül elfeledve él a madárka.' A *szabad berekbe*, a *Gyönyörködik egy víg madár* a fordító betoldása; a *víg madár* kifejezésbe beleolvasztotta az olasz szöveg 4. sorának *il riso* 'nevetés' szavát. Az olasz eredeti 2. versszakát költőnk nem fordította le. (Ennek jelentése: 'Néha éhség gyöttri | Mégis vidáman kineveti | A szöke kölesnek régi | Fényes, kínálkozó bőségét'.)
6. '*S talai híg kútforó*: az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Ha tiszta egy patak'.
- 7—8. E sorokat Csokonai egy kissé szabadon fordította; az olasz eredetiben ez olvasható: 'Ő, az állhatatlan vándor | Hol erre, hol arra száll.'
- 11—12. A költő itt is egy kissé szabadon fordította az eredeti sorokat, amelyeknek jelentése: 'Repked, örömben és szórakozásban, | Nem akar [ismerni] sem mértéket, sem szabályt.'
- 13—14. Az eredeti sorok szó szerinti jelentése: 'Szerelmes cselszövéstől | Elcsábítva örömmel | Megy arra, ahol szépen zöldell | A csalfa háló.'
- 16—20. Az olasz minta hatodik és hetedik strófáját Csokonai egy versszakra tömörítette. Az eredeti szöveg jelentése: 'De amint a finom, lecsüngő | Madárhálóba kerül | Akkor vonaglik | És csak akkor [kezd el] panaszkodni. || És miközben egy durva hüvelykujj | puha halántékát | Szörnyen összenyomja | Rádöbben, hogy mily bolond.' Az *imé nyakát* | *Ki szegi egy legény* Csokonai hozzátoldása.
- 21—22. Az olasz megfelelő szó szerinti jelentése: 'A hír szerint szegény | Halálában is beszélt (énekelt).'
- 23—24. Az olasz eredetiben egyszerűbben: 'Clori nevét mondta.'
- 26—28. E strófát is némi szabadsággal fordította le a költő; az eredetiben: 'A szabadság, ó, ifjak | Egy olyan jótétemény (kincs), amellyel | Gyakran visszaél a könyved (könnyelmű) lélek | És csak későn bánja ezt meg.'

Az olasz eredetit Each, nyomán közöljük:

L'uccelletto in libertà.

D' ogni carezza pristina
Fuori in rimoto loco
Vive l'Angello immemore
Fra il canto e il riso e il gioco.

- 8 Talor fame lo stimola,
 Pur deride giocondo
 L' antica lauta copia
 Del pronto miglio biondo.
 10 Se un colle o un prato è florido,
 Se limpido è un ruscello,
 Ei vagabondo e instabile
 Visita questo e quello.
 Sempre fra stormo e crocchio
 Di Augelli libertini
 15 Sollazza in feste e in giolito,
 Nè vuol leggi o confini.
 Sedotto dalle amabili
 Tresche ne va gioioso
 Dove verdeggia armonico
 20 Un Rocolo ingannoso.
 Ma, poichè dentro pendulo
 Alla sottile ragna
 Ei si dibatte e palpita,
 Allora sol si lagna.
 25 E mentre un duro pollice
 A lui la tempia molle
 Inesorabil schiaccia,
 Se riconosce un folle.
 Anzi è fama che il misero
 30 In sul morir parlasse,
 E il nome in mezzo al gemito
 Di Clori pronunziasse.
 La Libertade, o Giovani,
 E' un ben, da cui sovente
 35 Abusa il genio facile,
 Che tardi poi si pente.

Verselés

Verseléséről a cím kapcsán Elek ezt az érdekes megjegyzést tette: „Itt említék meg egy kis apróságot, mely a maga módján jellemzi a költő tisztán esztétikai törekvését: elvétve a költemény címében igyekszik már érzékeltetni a vers ritmusát. Pl.: A rövid nap | s hosszú éj (a vers sorainak ütemképlete: 4+3), A madár a | szabadságba (4+4)” (107. l.). Lehetséges, hogy a költő tudatos törekvéséről van itt szó, de valószínűbb, hogy a címadéskor ösztönösen igazodott a vers ritmusához.

A fordításban az összerímelő páratlan sorok általában felező nyolca- ekból állnak, a párosak pedig általában 3+3-as ritmusképletet követnek.

Ceokonai ekkor még nem ismerte az olasz prozódiaát, ezért nem is tudta igazán formailag fordítani Roberti versét. Az olaszban a versszakok 1. és 3. sora valóban 8 szótagos, de nem hangsúlyos, ütemes sorok, hanem tro-

chaikus lejtésük, tehát a nyugat-európai verslést követik, akárcsak a 7 szótagos párosok; nehezen érthető Csokonai szótagváltása, hiszen a 8-as és 7-es sorok költészetünkben is jól összeillenek.

Az olasz eredetű tulajdonképpen nem keresztrímeket használ: a 2. és a 4. versszakban inkább csak véletlen összecsengésről van szó. Csokonai következetesen minden versszakban keresztrímeket alkalmazott.

143. A' háborús Zivatar

Kézirata

TF. 75a—76b; az 1793-i kötetterv saját kezűleg letisztázott versei között. Csokonai 1800 körüli kéziratjegyzéke, a Kcsj. is lajstromozta: „N° 13° Holmi. 12. *Az Égi Háború. Metast[asióból].*” Az 1802-i UK. szintén regisztrálta: „170. *Az Égi Háború.*” 1802-i Mfj.-en is szerepel, az „Apró Fordítások” sorában: „13. 12. *Az (Ziva) égi Háború.*” AMűf.-ban a Metastasio-cantata prózafordításánál utal a verses kidolgozásra: „A' Zivatar. VII. *Kántáta. Lásd Versekbenn.*” (95b). Fogalmazványát nem ismerjük.

Egy közel egykorú másolatáról tudunk még: Zilahy János, Csokonai szobatórása őrizte meg másolatgyűjteményében (ZJ.: 8b—10a) (K₁); másolata pontosan egyezik Csokonai említett tisztázatával, bizonyára annak alapján készült.

Megjelenése

Egyike a költő legkorábban megjelent műveinek: az Urániában névtelenül napvilágot látott hat vers közül az utolsó (III, 213—216. l.). Az Ur. szövege nem egy ponton eltér a K₁ szövegétől. A későbbi kiadásoknak (HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.) az Ur.-beli közlés volt az alapja. Mi is azt tekintjük főszövegünknek, de a jegyzetekben utalunk a kézirat eltéréseire.

Keletkezése

Nagyjából egyidős lehet a költőnek Eschenburg példatára alapján készült korai olasz versfordításaival; A' *féltelmes Szerető* is tanúsítja, hogy Esch.-on kívül ismernie kellett a költőnek egy Metastasio-kiadást. Ez az 1757-i kilenc kötetes torinói teljes kiadás lehetett (*Poesie del signor abate Pietro Metastasio*. Torino, MDCCCLVII.), amelyre Esch. is hivatkozik s amelynek meglétét a debreceni Református Kollégium könyvtárában már Kastner Jenő is említette (ld. ItK. 1922: 40. l.). Ennek alapján készített Csokonai prózafordításokat az olasz költő canzonettáiból s tizenhét cantatájából is (ld. Műf. 79b—106a), amelyekből kettőt — a fentebb említett XVI.-at (*Amor timido*) s a most tárgyalt VII.-et — később verseibe is átültetett.

Keletkezését (legalábbis a prózafordításét) a HG. 1794-re tette (ld. III, 494. l.), Juhász Géza viszont 1793-ra (EPM. 314. l.), bizonyára azon az alapon, hogy az 1793-i versisztázatban már benne van. A későbbi kiadások is ezt az időrendi besorolást vették át; mi is ezt tartjuk hitelesnek.

A TF. s az Ur.-beli első kiadás címe megegyezik: *A' háborús Zivatar.* Ezzel szemben az ÜK.-on s a Mfj.-en *Az Égi Háború* címmel található. Az EPM. a *zivatar* címmel közölte — indokolatlanul, mivel ezt a címet a költő csak a próza fordítás fölött alkalmazta (ld. Mfj. 95b). Mi a címet a K₁, illetőleg az Ur. szerint közöljük.

A HG. (11, 121—123 l.) szintén az Ur. alapján adta közre, de jegyzetben utalt rá, hogy „Az Akad. 102. sz. kézír. kötetének 25. lapján közölt szöveg ettől itt-ott eltér.”

Az alcím az Ur.-ban tévesen „VIII-dik” kantátának jelzi a verset, noha a K₁-ben is a helyes VII. sorszám található (v. ö. Kastner Jenő: ItK. 1922: 11. l.). A HG. az alcímbe megtartotta az Ur.-beli téves adatot, de lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy „Tulajdonképpen VII-ik” (kantáta). Az Ur. *Metastásionak*, illetve *Kántatája* alakot közöl; em. A szerént névutó hiányzik a K-ból.

Kiadásunk alapja a költő életében az Ur.-ban megjelent szöveg; megjegyezzük azonban, hogy lehetségesnek tartjuk, hogy a helyesírási változtatásokon túl némi szövegváltoztatás is az Ur. szerkesztőtől ered (pl. a 24. és az 54. sorban Csokonai próza fordítása is a K₁-et igazolja).

1. K₁: *Oh, ne háborodj meg, óh Nítze!*
3. K₁: *szókkal terheljelek,*
4. K₁: *tettzik: ne félj*
5. K₁: *felhő*
6. K₁: *Lásd, ez egy váratlan szélvészszel*
Ur: *Lásd'!* A K₁ szerint em.
7. K₁: *akotra [. . .] nyájatskúdat:*
8. K₁: *Egyedül én jöttem segíni munkádat. —*
9. K₁: *nézz fel! — nézz*
Ur: *nézz fel! nézz!* A K₁ szerint em.
10. K₁: *Lásd,*
Ur: *Lásd!* A K₁ szerint em.
11. K₁: *mormolva zúgó forgószélet,*
12. K₁: *port, 's az elszórt levelet! —*
13. K₁: *megborzadt berkek rettentő morgása,*
14. K₁: *madarak K: kőválygása*
15. K₁: *vígályos tseppek, melyek ránk hullanak:*
16. K₁: *E' veszélynék, Nítze! postái cöltnak.*
17. K₁: *régen? —*
19. K₁: *szót,*
20. K₁: *idő! — nyájaddal*
21. K₁: *kősziklók*
22. K₁: *⟨Nyügödd⟩ Pihend K₁: Én te Veled leszek!*
23. K₁: *Kintsem!*
Ur: *Kintsem* A K₁ szerint em.
24. K₁: *De te dobogsz, szívem! még is:*
25. K₁: *félj! im K₁: is, —*
26. K₁: *'s Szerelmet*
27. K₁: *menyő hull:*
28. K₁: *leszek, szerelmes Nítze!*
29. K₁: *'s Ha [. . .] fel tisztul:*

30. K₁: *Nátze! én el megyek.* —
 31. K₁: *Ülj [...] lélekkel!*
 Ur: *Ülj A K₁ szerint em.*
 32. K₁: *kő: ne gondold semmi szélveszekkel.*
 33. K₁: *öblét [...] villám meg nem hatja,*
 34. K₁: *menyő [...] szaggatja.*
 Ur: *Kp. n., a K₁ szerint em.*
 35. K₁: *laurus erdő*
 36. K₁: *haragját körül határozza.*
 37. K₁: *Ülj, én szép bálványom! ülj le, és pihenj meg! —*
 38. K₁: *Bátorlálak! — mégis szíved szorúl,*
 39. K₁: *akarak: kezemet*
 40. K₁: *közé*
 41. K₁: *le rohanó [...] szelekkel:*
 42. K₁: *készségre, ne félj,*
 43. K₁: *Illy Jav. ebből: E' [...] szívem mindég óhajtozta Jav. ebből:*
óhajtozta
 44. K₁: *íjjedéssed — 's nem szerelmed hozta. — —*
 45. K₁: *Eh! ne tsalogasd, Az Ur.-ban hiányzó vesszőt a K₁ szerint em.*
K₁: szívemet, —
 46. K₁: *Ki tudja? tám*
 47. K₁: *A' te keménységed meg vetni nem akart, Ur.: akartt A K₁ szerint em.*
 48. K₁: *'s Ezen tjeedéssed tá'm szerelmet takart? — — Ur.: takartt A K₁ szerint em.*
 49. K₁: *Szóljál — no, mondasz? — no, hát? hát,*
 50. K₁: *A' mit én mondoztam? — — te nem felelsz? — mi az?*
 51. K₁: *ortzadat mellettem —*
 52. K₁: *mosolyodol. — Értettem, értettem! —*
 53. K₁: *szólj, én reményem! — e' pirulásodból*
 Ur: *Pirulásodból A K₁ szerint em.*
 54. K₁: *Es nevetésedből szíved eléggé szól. —*
 55. K₁: *im a' szélveszek közt*
 56. K₁: *tsendességre:*
 57. K₁: *égre Kp. n.*
 58. K₁: *készüljön*
 59. K₁: *nekem*
 60. K₁: *napom: Kp. n.*
 Ur: *Között, legtisztább A K₁ szerint em.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Metastasio *La tempesta* című. VII. cantatájának fordítása. Akár- csak A' féltelmes Szerető esetében, ezúttal is előbb prózában fordította le Metastasio versét a költő, meglehetősen szövegűhűséggel:

A' Zivatar.

VII. Kántáta.

Nem: ne háborodj meg, o Nitze. Én nem beszélek ismét tenéked Szerelemről. Tudom, hogy neked nem tetszik: ez elég. Látod, hogy az Ég fenyegetődzik véletlen Zivatarral: ha az Aklókra akarod visszahajtani a'

Nyájját, én jövök egyedül ajánlani tenéked az én Munkámat. Jéh! mit félsz? Nézd, hogy egyszerre az egész Ég bésétetedik; hogy a' Szél a' Port tekervényesen felveri, és az elhullott faleveleket. Az Erdőnek morgásából, a' tévelygő madarak bizonytalan Koválygásából, ezen ritka nedves Tseppekből, melyek nekünk az Ortzánkra hullanak, Nítze én előre látom: Ah, nem mondtam ezt meg tenéked, óh Nítze? Imhol a' Villámás, imhol a' Mennydörgés. Most mit fog[sz] tsinálni? Jer: hallgassd meg: hová mégy? Nints többé idő a' Nyájról gondolkodni. Ezen (Kőszí) Barlangba pihenj meg az alatt: Én veled fogok lenni.

„De te reszketsz, óh én Kintsem! de te dobogsz, én Szívern! Ne félj: veled vagyok én: és Szerelemről sem beszéllek. Míg mennykő hull, míg villámlik, véled fogok lenni, szeretett Nítze: ha az Ég ismét kiderül, háladatlan Nítze, én elfogok menni.

Úlj le: légy bátorságban. Ez odvas Kőszálnak Kebelébe mind ez ideig a' Mennykő nem ütött; a' Villám be nem hatott. Ezt beárnyékozza köröskörül a' Babérok sűrű Erdeje, a' mely határokat szab az Ég Haragjának. Úlj le, én szép Bálványom, ülj le és pihenj meg. De te valóba az én Oldalamhoz szorítod magadat félelmesen! És (mihelyt te tőled futni akarok) az én megtartóztatásomra a' te Kezed közé fűzöd az enyimet! Rohan az Ég; ne kételkedj, nemi fogok elmenni. Óhajtottam mindég egy ily édes Szempillantásomat. Ah, vajha a' te Szerelmednek Gyümölcse volna, nem a' te Félelmednek! Ah, engedd, óh Nítze, ah engedd legalább ketsegtetnem véle magamat. Ki tudja? Szeretnél talán engem mindeddig. A' te Keménységed Magad tartóztatása volt, és nem megútálás; és talán ez a' rendkívül való Megijjedésed Praetextus a' Szerelemre. Szólj? Közelítek az Igazhoz? Te nem felelsz! Lesütöd elpirulva az Ortzádat! Elpirulsz! Mosolyogsz! Értem: értem. Ne szólj, én Reményem: az a' Mosolygás, az a' Pirulás eléggé mondja.

„Én valóba a' Zivatarok közt találtam meg a' Tsendességet. Ah, ne jöjjön vissza már soha többé a' Tiszta Nap. Ez az én Napjaimnál (között), ez a' tisztább Nap: élni így akarnék; akarnék így meghalni.”

(Műf. 96b, 105a)

Az olasz eredeti:

La tempesta

Cantata

No, non turbarti, o Nice; io non ritorno
A parlarti d'amor. So che ti spiace:
Basta così. Vedi che il ciel minaccia
Improvvisa tempesta: alle capanne
5 Se vuoi ridurre il gregge, io vengo solo
Ad offrir l'opra mia. Che! non paventi?
Osserva che a momenti
Tutto s'oscura il ciel, che il vento in giro
La polve innalza e le cadute foglie.
10 Al fremer della selva, al volo incerto
Degli augelli smarriti, a queste rare,
Che ci cadon sul volto, umide stille,
Nice, io preveggo . . . Ah non tel dissi, o Nice?

- Ecco il lampo, ecco il tuono. Or che farai?
 10 Vieni, senti, ove vai? Non è più tempo
 Di pensare alla greggia. In questo speco
 Riparati frattanto; io sarò teco.
 Ma tu tremi, o mio tesoro!
 Ma tu palpiti, cor mio!
 20 Non temer, con te son io,
 Nè d'amor ti parlerò.
 Mentre folgori e baleni,
 Sarò teco, amata Nice;
 Quando il ciel si rassereni,
 30 Nice ingesata, io partirò.
 Siedi, sicura sei. Nel sen di questa
 Concava rupe in fin ad or giammai
 Fulmine non percosse,
 Lampo non penetrò. L'adombra intorno
 40 Folta selva d'allori
 Che prescrive del ciel limiti all'ira.
 Siedi, bell'idol mio, siedì e respira.
 Ma tu pure al mio fianco
 Timorosa ti stringi, e, com'io voglia
 50 Fuggir da te, per trattenermi annodi
 Fra le tue la mia man? Rovini il cielo,
 Non dubitar, non partirò. Bramai
 Sempre un sì dolce istante. Ah così fosse
 Frutto dell'amor tuo, non del timore!
 60 Ah lascia, o Nice, ah lascia
 Lusingarmene almen. Chi sa? Mi amasti
 Sempre forse finor. Fu il tuo rigore
 Modestia e non disprezzo; e forse questo
 Eccessivo spavento
 70 E pretesto all'amor. Parla, che dici?
 M'appongo al ver? Tu non rispondi? Abbassi
 Vergognosa lo sguardo?
 Arrossisci? Sorridi? Intendo, intendo.
 Non parlar, mia speranza;
 80 Quel riso, quel rossor dice abbastanza.
 E pur fra le tempeste
 La calma ritrovai:
 Ah non ritorni mai,
 Mai più sereno il dì!
 90 Questo de' giorni miei,
 Questo è il più chiaro giorno:
 Viver così vorrei,
 Vorrei morir così.

(Poesie del signor abate Pietro Metastasio.

Tomo settimo. In Torino, MDCCLVII. 395—397. 1.)

Akárcsak a XVI. cantata esetében, a formával nem tudott megbirkózni a költő; a meglehetősen szabad formájú vers hosszabb sorait itt is páros rímű tizenkettősökkel adta vissza, s csak két helyen törekedett az olasz

eredeti sorait rövidebb sorokkal fordítani, de akkor sem formahíven. Ezúttal még a sorok számában sem volt hű az eredetihez: az 58 soros olasz verset 62 sorral fordította.

A cantata némileg emlékeztet Csokonaiak *A' Szélvész* című párbeszédese versére (amelyet korábban — kielégítő indok nélkül — olasz fordításaként adtak közre): ott is a készülő vihar adja a háttérteret a beszélgetéséhez, sőt a vers kissé mesterkelt alapötletéhez is. Az epigrammatikus alapötlet Metastasiánál is hasonlóan keresett: a vihar hozza meg végül a szerelmesekek nyugalmát:

... *im a' Szélvészek közt*
Találtam Tsendességre!

Jól megfigyelhető, hogy Csokonai személyes élmény nélküli, logikai csattanókra épülő korai szerelmi lírájának forrásai elsősorban az olasz pásztorköltészetben keresendők. Erre utalt Szauder is, mikor a fordítással kapcsolatban ezt írta: „némelyik cantata a költő alkotásának válik a részévé — velük hasonítja át és teremti újjá Csokonai a tökéletesen birtokába vett metastasiói mintát (erre figyelmeztet *A zivatar* c. VII. cantata kiadásának ténye az *Uránid*-ban” (Ollr. 422. l.; v. ö. még uo. 428. l.). Mindenesetre már az *Uránia* III. kötetének egykorú megbírálója is fölfigyelt a fordításra: „... a' szépek szépe, háborus zivatar [!] a' rózsához, — mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességi verszetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott” (*Az 1795-iki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzöl Daniel. [Julius] 94. l.).

1. *ne háborodj meg*: a *non turbarti* jelentése voltaképpen csak: 'ne jöjj zavarba, ne zaklad föl magad'.
4. *ne jéjly! nem sértlek*. Az olasz eredeti *Easta cosi* ('éleg legyen') kifejezését Csokonai szabadabban fordította.
- 6–6. A költő itt is bővebb valamivel az eredetinel; Metastasiánál a *Vedi che il ciel minaccia / Improvisa tempesta* jelentése: 'Nézd, váratlan zivatar fenyegeti az eget (fenyeget az égen)'.
11. *Nézd ezt a' süvöltve zúgó Forgószelet* — Az olasz eredetiben a forgószélnek nincs jelzője.
13. *megborzadt Berkek*: ezéltől felborzolt, felborzolózott berkek. A próza fordításban Csokonai hű maradt az eredetihez.
15. *vigályos* (táj.): ritkás. *ránk szemeznek*: az olasz eredetiben: 'arcunkra hullanak'.
19. *jogadj Szól!* Ez hiányzik az eredetiből; a megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Most mit fogsz tenni? gyere, figyelj, hova mész?'.
21. A próza fordítás itt is hívebb az eredetihez.
23. *kedves Kintsem!*: A jelző Csokonai hozzátoldása, az olasz eredetiben csak a *mio tesoro* van.
32. *ne gondolly semmi Szélvészekkel*: a fordító betoldása, amelynek nincs mintája az eredetiben.
33. *meg nem hallja* (rég.): át nem járja.
35. *Lauruserdő*: a próza fordítás szerint is: 'babérrdő'.
36. *körühatározza* (rég.): 'határt szab neki (ld. a próza fordítást!). A két sor azon az ókori hiedelmen alapul, hogy a babérba nem csap bele a villám.

37. *pihenny meg!* Az olasz *respira* szó szerinti jelentése: 'fújd ki magad!'
38. *Bátoritlak!* . . . Ez a sor Csokonai hozzátoldása: nincs mintája az eredetiben.
- 41–42. *A' Ierohanó Ég* (rég.): a leszakadó, lezúduló ég (vagyis: eső).
vívik (rég.): *vív*.
 Az olasz eredeti értelme: '(Bár) dőljön össze az ég, ne kételkedj (ne félj), nem megyek el'.
45. A prózafordítás itt is pontosabb: 'Ah, engedd, óh Nitze, ah engedd legalább ketségtetnem véle magamat . . .' A vers megváltoztatja a helyzetet: *Ah! ne tsalogasdd, ne, óh Nitze! Szívemet.*
47. *A' te érző Szíved* Csokonai hozzátoldása; az eredeti *tuo rigore* kifejezés értelme 'szigorod, szigorúságod'. (A prózafordítás közelebb van az eredetihez: *A' te keménységed*.)
- 57–58. Az eredeti szöveg *giorno* ('nap, 24 óra') szavát Csokonai itt 'Nap, égitest' értelemben adja vissza. Az olasz szöveg jelentése: 'Ah, ne térjen vissza soha a csendesebb (szébb) nap (idő)!'

Verselése

Mint volt róla szó, a költő — akárcsak a XVI. cantata esetében — ezúttal is lemondott a formahű fordításról.

A többnyire hatodfeles jambusi lejtésű, szabad rímű sorokat szabályos páros rímű tizenkettősökkel fordította, s ahol az eredeti (18–28. sor, s a záró rész) rövidebb sorokra vált, ott Csokonai is nyolcas és hetes sorokat alkalmazott, sőt a két rímtelen záró sorban hat szótagúkat — az olasz eredeti időmértékes lejtése nélkül.

144. Amint és Laura a' Fák között

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, noha Csokonai maga említi: a Kcsj.-n a „N° 2° Aranyos Csomó” 13. darabja az *Amint és Laura*, s az ED. fennmaradt tartalomjegyzéke szerint le is tisztázta szövegét (ED. 20. l.). A Kcsj.-n egy másolatát is lajstromozta: a „N° 6° Mások' írása” című fejezet 32. darabjaként kezdő sorával szerepel. Leghitelesebbnek látazó, föltehetőleg az eredetiről készült másolata: FL. 5a (K₁). Ezzel — egyetlen helyesírási eltérés kivételével — teljesen megegyezik Debrecenben őrzött másolata: DebrK. R 788. 15 : 11b–12a (K₂). Debrecenben található egy másik, Sárváry Pál kezétől származó másolata is, amelyet Csokonai egykori tanára Toldy felkérésére készített idős korában: DebrK. R 556a: 83. l. (K₃). Sárváry másolata is közel áll szövegében az eddig említett két kézírathoz, némely vonásában azonban arra a lejegyzésre emlékeztet, amely a Győry Mihály által 1825-ben összeírt Elegyes

Dolgokban található: MTA K. Mf. 162/I. 379. l. (A prágai Kubelik [Széll] gyűjteményből.) Ennek a másolatnak (K₁) szövege — föltehetően a másoló tévedése folytán — rövidebb a többi kéziratbeli szövegnél.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt. Fiatalkori műveinek J. Gy. által összeállított jegyzékén a 27. sorszámu. Az EK.-on a XIV.: „Amint és Laura a fák között. Kettős Dal. 20”. (A 20. az ED.-beli tisztázati lapszáma.) Az 1802 elejéről származó UK.-on a 137. sorszámu, a Mfj.-en az *Ódák* között a 2. 13. sorszámu.

Ennek ellenére a költő életében nem jelent meg.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében: (728. h.). A jegyzetek közt nem hivatkozik ugyan forrására, de a versről készített másolata (Toldy M. 255. l.) arról tanúskodik, hogy a K₁ alapján rendezte sajtó alá.

A HG. Toldy nyomán közölte (II, 27. l.).

Az eredeti szöveg sorisméltéseit is jelezve adta közre Juhász Géza: EPM. 23. l. Az ÖV—ÖV.² és a MM. alakilag némileg eltért az alapszövegtől: elhagyta az idézőjeleket, s a sorisméltéseket sem jelzi.

Keletkezése

Mint már Kastner Jenő rámutatott: e párbeszédese verseformát — „duett”-et — Csokonai az olasz pásztordrá mákból, nevezetesen Metastasiótól tanulta, akinek hatása tényelegetesen igazolható e versen (ld. ItK. 1922: 50., 53. l.). (Minderről a tárgyi magyarázatokban szólnunk részletesen.)

Az olasz irodalmi minták támpontot adnak a vers időmeghatározásához is. Toldy a jegyzetek közt azt írja, hogy 1794-ben keletkezett (963. h.). A HG. összefoglalóan annyit mond, hogy a „Hátrahagyott elegyes versek” I. könyvének darabjai 1795-ben keletkeztek.

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését. (Ld. EPM. 312. l.) Juhász nyomán az ÖV. és az ÖV.² is az 1792. év második felének terméséhez sorolta.

A vers megszületése kétségtől összefügg Csokonai olasz tanulmányai-val, amelyek 1792-ben már elkezdődtek, de magasabb fokra csak 1793-ban jutott velük. 1793 őszén így számolt be Kazinczynak tanulmányairól: „Tanulok olaszt, a’ melly a’ poésisnek tulajdona.” (KazLev. II, 543. l.) Mi éppen ezért úgy véljük, hogy a vers nem keletkezett 1793-nál korábban.

Szövegvizsgálat

A vers címe a címjegyzékeken általában úgy fordul elő, ahogy a K₁-en; J. Gy. jegyzékén azonban *Amyntás* a dal férfi szereplőjének neve. Sárvári Pál másolatában (K₂) ehhez hasonlóan szerepel a cím: *Amyntás és Laura a fák között*. A Mfj.-en, bizonyára csak rövidség okából, *Amint és Laura* a vers címe.

Helyesírási kérdés, hogy a K₁ címében *i*-vel olvasható a vers férfi szereplőjének neve, a versben magában azonban *y*-nal. Már Toldy az *y*-os

alakot vette föl kiadásának címébe s a későbbi kiadásokban is így szerepel; csupán Juhász Géza használta az *Amint* alakot a címben — föltehetőleg az EK. alapján. Vargha Balázs visszatért az *y*-os alakhoz; mi az autográf EK., ED. s Mfj. alapján az *i*-s alakot tartjuk meg.

Változatként voltaképpen csak a Győry Mihály-féle másolat (K_1) jöhet szóba. Ez lényegében rövidebb (pontatlanabb) változata a kiadásunk alapjául szolgáló K_1 szövegének. Az alábbiakban az egészét közöljük:

Amint és Laura a' Fák közt

Amint.

Laurám nyomát e' zöld Fák

Alatt kersem.

Ah! szőljatek óh, Nímfák!

Hol van Jegyesem? :/:

Hah! mi szó

Zeng ott, óh!

Tán Laurámmal

Hív Mátkámmal

Zokog az Echo. :/:

Laura.

Hív Mátkáddal

Hív Lauráddal

Kettenn.

Zokog az Echo :/:

A K_1 nem jelzi Csokonai szerzőségét, de a közvetlenül előtte álló *A' viola CsVM.* jelzéssel fordul elő a gyűjteményben.

Valószínűnek látszik, hogy a másoló tévedésből hagyta el a 11–14. sorbeli szövegismétlődést, fölöslegesnek gondolva azt. A K_1 6. sorának megfelelő sorban a *Hah* szintén a másolótól eredhet a szokatlanabb *Haa* helyett. A K_1 -ben e sor ugyanígy fordul elő, a 11. sornak megfelelő 10.-ben szintén. A K_2 a 4. sort nem ismételte meg, csupán „(2 szer)” jelzéssel utalt a sor végén az ismétlésre.

Az 1. sor *Amint* szavát a K_1 -ben mi emendáltuk. Elgondolkoztató, hogy a Kcsj. N° 6°: 32. tételében (ahol kezdősorával fordul elő) Csokonai saját kezű lejegyzésében *a' zöld fák* szerepel, szemben a későbbi kiadásokkal.

A K_1 -ben következetlenül idézőjelek találhatók, amelyeket a későbbi kiadások részben elhagytak. Eredetileg bizonyára a beszélők szövegének s a visszhangzott szövegnek elhatárolását célozták volna.

A K_1 -ben idézőjelbe van foglalva az 1–4., a 8–9., a 10. és a 17. sor. Toldy és a HG. csak az 1–4. sor idézőjelét hagyta meg, az EPM. a K_1 szerint járt el; az ÖV.² s a MM. elhagyta az idézőjeleket.

3. K_1 : *szőljatek* em.
A K_1 -ben az *Ah!* mellett fölöslegesnek látszik az *óh* ugyanabban a mondatban; a K_2 -ből is hiányzik.
4. E sor után a K_1 -ben, K_2 -ben és K_3 -ban ez a jelzés olvasható: (2 szer). Az ismétlést azonban Toldy nem vette figyelembe, a HG. sem. Az EPM :/ : jellel utalt rá, az ÖV.—ÖV.₂ és a MM. figyelmen kívül hagyta.
5. Elgondolkoztató, hogy a K_3 -ban az ismétlésre kijelölt 4. sor után a *Hah! mi szó* sor következik: lehetséges, hogy eredetileg csupán a *Hol van Jegyesem?* sor megismétlése volt a költő szándékában s a

- K₁ 6. sora (*Hol van, hol van Jegyesem?*) főlegesen került a versbe.
6. Ritmikaileg is a K₁ *Haa!* alakja látszik helyesebbnek a K₂- és K₃-beli *Hah!*-nál.
9. A K₁₋₃-ban a sor után ugyanaz a megjegyzés olvasható, mint a 4. sor után. Az EPM.-ben a sor végén *:/:* jel.
10. K₁₋₃: A sor végén ez a megjegyzés: (*2 szer*). A K₄-ben *:/:* je az EPM.-ben nincs utalás az ismétlésre.
15. K₁: *Laur.* Aláhúzás nélkül, rövidítve; em.
17. K₁₋₃: A sor végén: (*2 szer*). A K₄-ben a sor végén *:/:* jel; az EPM. nem jelzi az ismétlést.

A későbbi kiadások ugyanúgy jártak el a 9., 10., 17. sor végén levő utasítás tekintetében, mint a 4. sor esetében.
A K₁-ben betűvel kiírt ismétlést — a K₄-hez s az EPM.-hoz hasonlóan — mi is *:/:* jellel jelezzük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címben a „*Fák között*” megjelölés erdei színhelyre utal; a visszhang keletkezésének — ekkós vers létrejöttének — ez a természeti környezet volt az alapja.

A tárgyalt vers műfaja a reneszánsz és a barokk korban divatos ekkós versekkel rokon „Kettős Dal”, duett, amely az olasz pásztorköltészetben a XVIII. században is továbbélt. Csokonainak ilyen felelgető páros dalait Kastner Jenő az olasz pásztordrámákra vezette vissza: „az olasz pásztordrámából valók az olyan féle pásztorfelelgetések, melynek Daphnis és Chloe vagy Melites Rozáliához és Rozália Meliteshez” (ItK. 1922: 53. l.). Tárgyalt versünk megszületésében pedig közvetlenül Metastasio hatását ismerte föl: „Az elegyes dalok közt *Amynt és Laura a fák között*:

*Laurám nyomát a zöld fák
Alatt keresem:
Ah szőlőjatek Nymphák
Hol van jegyesem?
Hol van, hol van jegyesem . . .*

nyilván az *Angelicanak* azt a jelenetét vallja mintájának, mely Cs. fordításában így hangzik:

Már szinte az égnek közepén ragyognak a napnak tüzesb sugárai, már szinte királyi széke körül mindenfelől leborúlnak a bikkfák és habérok árnyékai; mégis jön Tirsis Licoris vigasztalására:

Kies árnyékokcák,
Kedves virágocskák
Az én kedvesem,

Szerelmesem,
Ki mondja meg ugyan
Hol van, hol van? . . .
... stb.”

(ItK. 1922: 50. l.)

Ugyane tanulmányában ezt írta még a versről: „a kedvesét leső Amint a az érkező Laura páros éneke már Metastasióra való zeneiségével, a *Lilla-dalok* között pedig *Az alkú*, a *Búcsúvétel*, sőt a népies ízű *Habozás* vége is, mintha csak egy Metastasio-operából volna kinetszve. Egyáltalában a zenei formát főleg tőle tanulta Csokonai” (53. l.).

A duett férfi szereplőjének nevét azonban alkalmasint nem Metastasióból vette a költő; Tasso *Amynta* című „erdei meséje”-ből is ismerhette, amelyet — prózában — maga is lefordított *Amyntas* címmel. Ott ugyan az „Amyntástól szeretett szűz” neve *Sylvia*, de Csokonai szerelmi dalaiban már ekkoriban gyakran *Laura* néven bukkán föl a szeretett nő.

Tasso „Pásztori Játék”-át Csokonai korán lefordította (az 1794–95-i EK-on már előfordul, a LXIV. sorszámán); de az Amyntas név egyébként is igen népszerű volt a kor pásztoridilljeiben: Ewald Christian von Kleist költeményei között (amelyeket 1793-ban Kazinczytól kapott ajándékba: ld. KazLev. II, 297. l.) szintén található egy *Amynt* című idillt (Kleist I, 76. l.). Tárgyalt versünkön nem érezhető Kleist művének hatása (bár más Csokonai-versekben fölbukkannak motívumai); Kleist e költeményét Révai Miklós is lefordította, fordítása azonban kéziratban maradt (ld. Császár: NémK. 61. l.). De találkozhatott a költő az *Amynta* névvel Gessner *Idyllium*nak Kazinczy-féle fordításában is (Kassa, 1788.), ahol az I. Könyv egyik darabjának ez a címe (27–28. l.). Tárgyával ez az idill sem, csupán a címmel ösztönözhetette Csokonait. (Gessnernek ezt az idilljét különben Révai Miklós is lefordította, a Kazinczyt megelőzve közreadta *A' pásztor költésről való oktatás* című tanulmányában [Faludi Ferentz' költeményes maradványai. I. Győr, 1786. 219–221. l. V. ö. Gálós Rezső: *Német hatás XVIII. századi költészetünkben*. ItK. 1943: 12. l.])

Kétségtelen, hogy Csokonainak az olasz irodalommal való behatóbb kapcsolatából pattant ki ez a formai játék, verstechnikai gyakorlat. (Ekkoriban írta *Az Ékkőhöz* című hasonló formai kísérletét is.) Valóságos szerelmi élményt aligha kereshetünk mögötte.

Julow Viktor is a külföldi irodalmak hatását ismerte föl a költő korabeli szerelmi lírájában, ő azonban e felelgető forma mélyén valóságos élményt sejtett: „Fő témája az epekedő vagy enyelgő szerelem, az enyelgésből támad az erre az ízlésre [ti. a rokokóra] jellemző felelgető forma (*Méltessz Rozáliához, Amynt és Laura*).” (MIrT. III, 221. l.)

V. Szendrei hozzánk hasonlóan úgy látta, hogy inkább fantáziaversről van szó, mintsem megélt érzelmek közvetítőjéről: „Kedveli az enyelgő-epedő változatokat, amelyeket kitűnő érzékkel a felelgető formából növeszt ki. A szerelmes panasza (*Amynt és Laura a fák között*) és a búcsú motívumai (*Méltessz Rozáliához*) inkább bravúroosan megoldott és megjátszott epedő bánatot sugallnak, mintsem megélt érzelmeket. *Az Amynt és Laurában* a panaszt ismétlő echo hangjátéka ritmikai remeklés.” (63. l.)

Verselése

Az EK. műfaji megjelölése: „Kettős Dal” arra mutat, hogy a rövid sorokba tördelt, játékos rimelésű echós vers eredetileg dallamra készült. Dallamát nem ismerjük.

145. A' Távollétel

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 80b. A lap bal hasábján az olasz eredeti, Esch.-ből kímésolva. A lap alján néhány — de nem ehhez a vershez tartozó — olasz szó értelmezése, ugyancsak Csokonai saját kézírásával. Kéves javítása alapján arra is gondolhatnánk, hogy tisztázta, de a TF. többször átjavított olasz fordításai azt mutatják, hogy mindjárt e kéziratot követő lapjain készültek. Ennek ellenére elképzelhető, hogy a fordítás piszkosát külön papírlapra írta a költő, s ide már csak a végeredményt tisztázta le.

Megjelenése

Az EK.-on már előfordul a CXXXVI. sorszám alatt: „o A' Távollétel. Dal. Kjabrerától.” A költő későbbi címjegyzékein nem fordul elő, legfőképpen az 1796-i Szv., „Odák Olaszból” összefoglaló címe alá érthetjük oda. Figyelmet érdemel az is, hogy az EK.-on a sorszám előtt kis karika található, ami a címjegyzéken általában azokat a munkákat jelöli, amelyek tárgyuknál — szerelmi vagy politikai merészségüknél — fogva nem számíthattak megjelenésre a cenzúra miatt (v.ö. Cs/ÖM. I, 210. l.). Bizonyára emiatt hagyta el kiadásra szánt művei későbbi címjegyzékeiről.

Csokonai életében nem is jelent meg. Először Toldy adta ki *Távolság* című a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvében (757. h.)

Toldy nyomán közölte — azonos címmel — a HG. (II, 67—68. l.) és a FK.

Az EK. címadása szerint adta ki Juhász Géza (EPM. 246—247. l.), majd az 6 kiadása nyomán Vargha Balázs: ÖV. — ÖV.². MM. Toldytól az EPM.-ig a cím alatt ez az utalás szerepel: „(Chiabrerától. Olaszból.)” Az ÖV. — ÖV.² s a MM. csak ennyit közöl a cím alatt: *Chiabrerá*.

Keletkezése

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvét 1796-os évszámmal látta el: a benne található versek jó része azonban ennél nyilvánvalóan korábbi. (A HG. és a FK. elfogadta, illetőleg átvette Toldy hozzávetőleges keletkezését: a FK. tárgyalta versünk alatt is 1796-os évszámot közöl.)

Juhász Géza helyesbítette Toldy időmeghatározását: az EPM.-ban 1794-ből származtatta a fordítást (lásd 314. l.), később azonban — úgy látezik — korábbiak ítélte: a Juhász kronologizálását követő ÖV. — ÖV.². ben Vargha Balázs már az 1793-ban készült fordítások közé sorolta.

A TF.-ban elfoglalt helye — az olasz nyelvű veremások első darabja — s kiforratlan stílusa, verslése miatt is 1793-i keletkezése látszik valószínűnek.

Szövegkritika

Csupán a TF.-ban fennmaradt kéziratát ismerjük. Mint volt róla szó: csak néhány — egyidejű — törlés és változtatás fordul elő a fordítás szövegében, amely ránk maradt formájában fogalmazványnak látezik, de lehet esetleg tisztázat is. A fordítás fölött az olasz eredeti címe található, csupa nagybetűvel írva: LONTANANZA. A magyar címet az EK. alapján közöljük.

2. K: *jő(n)*

4. K: *Rózája em.*

9. K: A közölt sor eredetileg így hangzott: *Szemem hová tekintsen*
Ezt alakította át a költő, így: *Szemem (hová tekintsen) mit nézettek*

10. K: *Ah Jav. ebből: Hová*

17. K: *(Ah, vigasztaló fényem)* Az új megoldás az áthúzott sor fölé írva:
Ah, jó java Éltémnek

18. K: *Höl* Minden bizonnyal íráshiiba, a költő így soha nem használta a kérdőszót: az ékezetet föltehetően a mulatozol első magánhangzójára szánta: e szerint em.

23. K: *Kőnye [= Könnye]*

Toldy a jegyzetekben nem utalt a kéziraatra s a javításokra.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg példatárában a „Lyrische Gedichte” fejezet olasz költői között találkozott Chiabrera nevével s két canzonettájával Csokonai (Esch. V, 24—26. l.). Mind a két lírai verset kimásolta a Chiabrera költészetére vonatkozó adatokkal együtt: ezek egyike az itt tárgyalt fordítás eredeti je a *Lontananza*, a másik pedig a *La Violetta*, amelyet *A' viola* címmel fordította le. Az utóbbi közvetlenül a *Lontananza* fordítása után található: TF. 81ab; a Chiabrera-ra vonatkozó adatokat pedig ugyanott a 80a oldal alján találjuk, idegen kéz másolatában. E jegyzetek azonban elsősorban Chiabrera canzonettáira vonatkoznak: a szerzőre vonatkozó életrajzi adatok Esch. IV. kötetében találhatók: „Gabriello Chiabrera, geb. zu Savoya, 1552, gest. 1638, ist einer der berühmtesten lyrischen Dichter der Italiäner, in der höheren sowohl, als in der leichtern Gattung. Der erste Band seiner Gedichte enthält unter andern drei und sechzig *Canzoni Sacre*, meistens an die Mutter Gottes und andre Heilige gerichtet.” (Esch. IV, 157. l.)

Chiabrera-tól egy másik verset is lemasolt Csokonai Eschenburg példatárának IV. kötetéből, a „Heroische Oden” című fejezetből (255—256. l.), a szerzőre vonatkozó idevágó magyarázattal együtt. A kimásolt ver szaz *Oda per Cristoforo Colombo*; a szerzőre vonatkozó jegyzetekkel együtt megtalálható: TF. 96ab. Földrajzi érdeklődésének megfelelően egy másik, Columbusra vonatkozó verset is kimásolt Esch.-ből Csokonai, Fulvio Testinek *Al Conte Camillo Molza* című ódáját (Esch. IV. 252—254. l.; TF. 97ab, 77b); ezt részben le is fordította.

Bár lényegében az eredetivel azonos formájú s azonos sorszámú fordítást készített — itt sem szóról szóra fordított, hanem némileg szabad átültetést adott. Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az olasz eredetit, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta;

Lontananza.

Deh perchè a me non torna?
Chi il tiene? ed ove stà?
Quel viso, che s' adorna
Del fior d'ogni beltà?

Iti son forte [!] al vento
I pregi di sua fe?
E l' altrui giuramento
Non ha fermezza in se!

10 Occhi miei, dove omai,
Dove vi volgero?
Lunge da quei bei rai
Ah, che mirer si può!

15 Lassa, che oltre il costume
Fammisi notte il dì,
Si spense ogni mio lume
Il sol che a me parl.

Unico mio conforto,
Ove soggiornar tu?
Seampo del mio cor morto,
20 Non ti vedrò mai più?

Si con note amorose
Ninfa gentil cantò;
Poi le guance di rose
Dì bel pianto rigò.

(Esch. V, 24—25 l.)

1. az a' *Kintse* az *Égnek*: elízió az a' *Kintse* az *Égnek* helyett; ez az egész aposztrófálás hiányzik az olasz eredetiből.
2. *miért nem jó?* Az eredetiben: *a me non torna?*; tkp.: 'mért nem jó, tér vissza hozzám'.
3. *A' kinn*: az olaszban konkrétabb: *Quel viso*: 'az az arc'.
4. Az 'arc'-hoz, 'orcs'-hoz jól illik a *Róza* — ez azonban az olasz eredetiből hiányzik, ott csak 'virág'-ról van szó (*fior*); itt Csokonai tette szemléletesebbé a sort. Az első versszakot voltaképpen teljesen átalakította; az olasz eredeti értelme: 'Miért nem jön vissza hozzám az a szép arc, kié lett és hol van, akit minden szépség virágai öveznek?'.
5. Esch.-ban az olasz eredetiben sajtóhiba van: *forte* található *forse* helyett. Csokonai is így másolta le, de fordítás közben észrevehette a hibát, mert *tén*-nal adta vissza magyarul.
- 7—8. A költő az eredetnél szabadabban és költőiebben tolmácsolta e két sort; az eredetiben: 'a esküjének nincs állhatatossága (szilárdsága) (öbenne)'.
10. Az Esch.-ban előforduló *volgero*-t másolatában Csokonai helyesen kijavította *volgerò*-ra.
11. *a' Fény* megfelelője az olasz eredetiben: *bei rai*: 'sugarak'.
- 13—14. *szép Nappal* || *Setét Éjjel*: az olasz eredeti nem használ jelzőket: *notte il dì*

15. *Mert ama kedves Nappal*: az olasz eredetiben: 'minden fény'.
 16. *Ködbe szállt*: az eredetiben egyszerűen 'eltűnt előlem' (*a me spari*)
 Ez a versszak majd *A' Reményhez* utolsó strófájában csendül vissza:

*Nékem már a' rét hímellen,
 A' mező kiszült,
 A' zengő liget kiellen,
 A' Nap éjre dült. —*

17. *Jó java Életemnek*; az olasz eredetiben: *Unico mio conforto* 'egyetlen vigaszom'; az első változatban *vigasztaló fény*-t írt Csokonai is.
 18. *Hol múlatozol te?* Az olasz eredeti szó szerint: 'Hol vagy te!'
 19. *Éltetbje Szívemnek*; az olaszban: *Scampo del mio cor morto*, azaz: 'holt szívem szabadulása, menekülése'. Csokonai szabadon a költőien fordított itt is.
 21–24. Az utolsó versszak egyes szám első személyből harmadikra vált, egy „nimfa” — illetőleg Csokonainál „Egy szép Szűz” — ajkára adva a kedves utáni sóvárgást.
 23. *Könnyre szép Özönében*; az olasz eredetiben csak 'szép sírás'-ról (*bel pianto*) van szó.
 24. *Rózsája*; az olaszban *a le guance di rose* 'rózsás orcák'; Csokonai itt ugyancsak szemléletesebb az eredetinel; A 23–24. sor szó szerinti jelentése: 'Aztán a rózsás arcot a szép sírás barázdálta.'

Az egész fordításon érezhető valami a magyar népdalok (műdalok) hatásából: „*Kintse az ÉgneK*”; „*Már nékem a' szép Nappal!* | *Setét Éjjellé vált!*”, s az első és az utolsó versszakban a rózsza említése.

A fordításról szólva némi elismeréssel írta Imre Sándor: „Nem mondhatni hogy jól megértve s némi ügyességgel is nem fordítaná Chiabrera, Maffei, mások verseit” (OLKölt. 78. l.). Újabban Szauder emlékezett meg a fordításról Eschenburg példatárának Csokonaira tett ösztönző szerepével foglalkozva (Roc. 233. l.).

Verselése

Szótagazamban — sőt jambikus lejtésben is — igyekszik követni az eredetit, akárcsak a rímek elhelyezésében; jambusai azonban nem tiszták. Rímképlete: 7a 6b 7a 6b.

146. A' Viola

Kézírata

TF. 81ab; saját kezű fogalmazvány (K₁). A lapok bal hasábján az olasz eredeti Esch.-ból kimásolva.

Közel egykorú másolata a Kazinczy hagyatékában fennmaradt másolat-gyűjteményben: „*A' Viola. Csokonai Olaszból.*” (MTAK. K 604, I, 191b; K₂), továbbá: SpK. 257. I, 222–223. l. (K₃). Az utóbbi a DMM.-ből, akárcsak a DebrK. R. 1071: 153a–154a s a miskolci 1837–38-i „*Virág Gyűjtemény*” másolata (Lévai József Tudományos Könyvtár. 11. 647.). Az utóbbiban a vers alcíme: „*A szépség violához hasonlú.*”

Megjelenése

A játékos rimelésű, jól sikerült fordítást a költő kezdettől fölvetve kiadásra szánt művei jegyzékére; az EK.-on a CXXXVII. sorszámán így fordul elő: „A' Viola. Dal. Kjabrerától.” Az 1796-i Szv₁-en az „Odák. Olaszból” gyűjtőnév alá foglalva regisztrálta, az Szv₂-n *Viola* címmel egyedileg is szerepel. (Az adat után itt található 36-os szám a sorok számára utal.)

A Szv₂ szerint összeállított DMM.-ban adta közre, a III. füzetben (45–47. l.). Az 1802-ben összeállított Mfj.-en az „Apró Fordítások” között szerepel: „2. 19. A' viola”.

Későbbi kiadásai: Toldy 54–55. h., HG. I, 68–69. l., FK., EPM., ÖV. — ÖV.² MM.

Juhász Géza az EPM.-ban régies helyesírással adta közre (bár nem betűhíven), s a sorok elhelyezésében eltért a DMM.-tól: a kézirat változatosabb tördelésű strofaalakzatát vette alapul.

Keletkezése

A TF.-ban közvetlenül Chiabrera Esch.-lól kímásolt másik verse (Lontananza — A' *Távolletel*) után található: azzal lehet tehát nagyjából egyidős, azaz 1793-ban keletkezhetett, bár verselése feltűnően jobb, mint a megelőző Chiabrera-fordításé.

Ferencki — tévesen — az 1796-ban Patakon írt versek közé sorolta (65. l.), bizonyára azért, mivel Toldy az „Elegyes költemények” 1796-ból keltezett Második könyvébe iktatta, indokolatlanul. (Ferencki nyomán számította Hegyaljai Kiss Géza is a Patakon írt, illetve fordított állítólagos tizenhét vers közé *Csokonai jogász éve Sárospatakon* című tanulmányában: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.)

Feltűnő, hogy a HG., amely különben elfogadta Toldy időrendjét, ez esetben eltért tőle, s 1796-ból származtatta a fordítást (ld. III, 495. l.). Juhász Géza kezdetben 1794-ből keltezte (ld. EPM. 314. l.), később azonban — amint az ő időrendjén alapuló ÖV. és ÖV.² bizonyítja — 1793-ra tette keletkezését.

Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegkritika

Lényegében két forrásértékű szövegünk van: a TF.-beli, 1793 körüli fogalmazvány (K₁) s a DMM. 1796-i szövege. Az utóbbit tekintjük főszövegünknek; ez voltaképpen csak helyesírásában s a strofák sortördelésében tér el a TF.-beli főváltozattól.

A fogalmazványban nincs címe a fordításnak, az olasz eredeti *Violetta* címe olvasható fölötte.

1. K₁: *Viola*
3. K₁: *Reggel*
4. K₁: *Kedvel*
6. K₁: *delinn*
7. K₁: *Ugy vagyont*

9. K₁: <Ilato> Fűszerszám'
 10. K₁: Szemet Jav. ebből: Szívet
       igézé Jav. ebből: égélő
 12. K₁: <Szívét> Lelkét megvidleja
 13. K₁: Szépenn Jav. ebből: ? Még
 13–14. K₁: Kp. n.
 15. K₁: Hajnali Szél;
 16. K₁: Nimfája'

DMM: *ninfája'* Az utóbbit a K₁ szerint em. (A *nimfa* Csokonai-ná szokásos olaszos *ninfa* alakját illetően ld. Cs/ÖM. I, 354. l.). Toldy *nymphája* alakot közölt, a HG. *ninfája*-t, ahogy a későbbi kiadások is. (Az FK. Toldy helyesírását követte.)

17. K₁: Legszebb Lyánkája:
 19. K₁: Ah, <min> egy Kp. n.
 20. K₁: Reggel Kp. n.
 21. K₁: Tölünk eltűnik még ma,
 22. K₁: Im' <e> már bádgyadtann,
 23. K₁: Im már hervadtann
 24. K₁: Viola.
 25. K₁: Te, <kit> szépségeddel
 26. K₁: 'S <elevenseged> Ifjú
 27. K₁: Ki Utóbb szürve az Olly elé.
 28. K₁: <Kínzó> Édes Kin <tes> zója
 29. K₁: Békója
 30. K₁: Rabságomnak!
 31. K₁: végy Olvashatatlan szóból jav.
 33. K₁: <Tanács Pélát ifjúságodban>, Föléje írva a végleges megoldás;
       a sor végén kp.n.
 34. K₁: Szépségednek Íráshiba.
 36. K₁: el-vész.

A vereszekak sortördelése a K-ban:

A' kis Viola]
 Kit ki burkola
 A' gyepenn a' szép Reggel,
 Kékes levelét
 Szagos Kebelet
 Nem delinn nyitja é fel?

Megjegyzendő, hogy az olasz eredetiben ugyanaz a tördelés található, mint a DMM-ban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai ezúttal sem szó szerint fordította Chiabrera szövegét, hanem költői szabadsággal.

Az olasz eredetit Esch.-ból, közöljük ahonnan a költő kimásolta:

La Violetta
 Che in sull' erbetta
 Apre al mattin novella,
 Di, non è cosa
 5 Tutta odorosa,
 Tutta leggiadra e bella?
 Sì certamente,
 Che dolcemente
 Ella ne spira odori;
 10 E n' empie il petto
 Di bel diletto
 Col bel de' suoi colori.
 Vaga rosseggia
 Vaga biancheggia
 15 Tra l'aure mattutine;
 Pregio d'Aprile
 Via più gentile;
 Ma che diviene al fine?
 Ahi, che in brev'ora,
 20 Come l'Aurore
 Lunge da noi sen vola,
 Ecco languire,
 Ecco perire
 La misera Viola.
 25 Tu, cui bellezza
 E giovinezza
 Oggi fan sì superba,
 Soave pena,
 Dolce catena
 30 Di mia prigione acerba!
 Deh con quel fiore
 Consiglia il core
 Sulla sua fresca etade,
 Che tanto dura
 35 L'alta ventura
 Di questa tua beltade.

(Esch. V, 25—26. l.).

(Szauder József is említi a verset Eschenburg példatárának és a költő olasz fordításainak összefüggését tárgyalva: Roc. 233. l.)

1. A viola egykorú jelentése — a címbe is — 'ibolya'.
- 2—3. A rím (*burkola*) kedvéért a költő alannyá tette a *reggel*-t (amely az eredetiben határozó); az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Mondd, nem csupa illatos(ság), könnyed(ség), szép(ség) a kis ibolya, mely reggel a friss (új) fűben nyílik?'
4. *Kékes levelét*: voltaképpen szíromlevelét, szirmát. Erről sincs szó az eredetiben.

6. *delin*: A 'karcosú, pompás' jelentésű *deli* megfelelője az olaszban a „leggiadra e bella”: 'kecces (bájos) és szép'.
7. A *nedves* is csak a rím kedvéért került a fordításba: nincs nyoma az eredetiben.
9. *Fűszerszám* (rég.): fűszer. Az olasz eredetiben erről külön nincs szó, csupán a kellemesen kilehelte illatokról.
- 10–12. Az olasz eredeti szó szerint: 'És megtölti a keblet (szívet) szép színei szépségének szép gyönyörével.'
- 13–14. Az olasz eredetiben 'piroslik (veresellik)', és 'fehérlík' áll; Csokonai – botanikai megfigyelései alapján – jobban ide illőnek érezte a *kékellik* igét.
15. *Míg leng a hajnali szél* Az eredeti szövegben csak arról van szó, hogy piroslik és fehérlík 'a hajnali szelekben'.
16. A *Május* már bizonyára nem botanikai, hanem verstani indokból került a szövegbe az olasz *Aprile* megfelelőjeként: az ibolya már márciusban virágzik hazánkban, de sem a *március*, sem a szintén három szótagú *április* nem fért ritmikailag a rövid sorba. Csokonai itt is költőibb az eredetnél: ott csak 'április díszé'-ről van szó, a megszemélyesítés is a fordító ráadása: *Május* [...] / *Leg szebb lyánykája*.
19. *meleggel*: nincs megfelelője az eredetiben, a rím kedvéért kerülhetett ide. (Az olasz szöveg csak 'rövid idő'-t említ.)
21. *Tőlünk el tűnik még ma*: az olasz eredeti szó szerint: 'Hamarosan, akárcsak a hajnal, messze száll el tőlünk [a szépség].'
27. *vak* Az olasz eredetiből ez a jelző hiányzik (ott csak a 'kevély' jelentésű *superba* található); a rím kedvéért kerülhetett a fordításba.
- 34–36. Csokonai e sorokat is némi szabadsággal, de értelmileg híven fordította.

Verselése

A könnyed, játszi rimelésű versfordításról Horváth János is megemlékezett Csokonai játékos szerkezetű „olaszos” énektípusairól szólva (ld. IrNép. 74–75. l.).

A rövid sorokból épített dallamos szerkezetet a költő szótagzámban és rímjátékában ügyesen követte, de ahhoz még nem volt kellő gyakorlata, hogy az eredetinek tiszta daktilusi lejtését is visszaadja, noha helyenként érezhető nála is daktilusi láb vagy ritmussejtem.

Rímképlete: 5a 5a 7b 5c 5c 7b.

147. A' szépség

Kézirata

TF. 81b (K₁); saját kezű tisztázata az Esch.-ból kímásolt olasz eredeti sorai fölé írva; ugyanazon az oldalon az olasz szöveg melletti jobb mezőben a fordítás saját kezű fogalmazványa, utóbb áthúzva (K₂).

Idegen kéztől eredő, valószínűleg a DMM. szövegén alapuló másolatai: KK. III, 102b, MTAk. RUI 8r. 160/II, 42. l., SpK. 257/I, 209. l., „Virág Gyűjtemény. 1837/8.” (Lévay József Tudományos Könyvtár. Miskolc. II 647. lsz. n.) Romlott szövegű másolata: MTAk. Mf. 161/I, 63. l.

Megjelenése

A költő EK.-én már előfordul, a lista végén, a fordítások között: „CXLII. A' Szépség. Madrigál Lemenétől.” Az 1796-i Szv.-en csak az „Odák Olaszból” összefoglaló cím alatt sejthető, de hogy ott volt, azt bizonyítja, hogy a DMM.-ban még abban az évben megjelent. Az 1802-i Mfj.-re is fölvette a költő, az „Apró Fordítások” között szerepel: „12. 6. A' Szépség.”

A DMM.-ban adta közre: [I.] 16. l. A későbbi kiadásoknak ez volt az alapja: Toldy 48. h., HG. I, 48. l., FK.

Az EPM. némileg eltért a DMM.-tól: a címet és az alcímet az EK. alapján közölte, s a szövegben és a helyesíráson is módosított helyenként a kézirat szerint (ld. i. m. 262. l.).

Az ÖV.—ÖV.² és a MM. lényegében a DMM.-t követi, de az alcímben a kiadások is eltérnek tőle.

Keletkezése

E verset is Eschenburg példatárának II. kötetéből másolta ki a költő, akárcsak Tassótól *A babérvessző*-t, amely közvetlen ez előtt áll a kötetben a „Madrigale” fejezetben (64. l.). Csokonai a német bevezetés egy részével együtt írta le a verset: „Siehe Band. II. seite 64. — So wenig neu der Hauptgedanke und das in folgendem Liede ausgeführte Bild ist, so (w) viel Reiz hat es doch durch die Ausführung gewonnen.” (TF. 81b) A megadott helyen (Esch. II, 64. l.) olvasható részletesebben az olasz költőről. (Szander is említi az Eschenburg második kötetéből fordított versek között: Roc. 233. l.)

A másolat, s maga a fordítás is — *A babérvessző*-vel együtt — akkor készülhetett, amikor a példatárat 1793-ban kölcsön kapta a költő (v. ö. MM. II, 782. l.). A kísérletezés, a két változatban is elkészített fordítás szintén az 1793. év mellett szól.

Toldy — tévesen — az „Elegyes költemények” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte.

Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.). Később, úgy látszik, módosított föltevésén: Vargha Baláznak Juhász kronológiáján alapuló kiadásai (ÖV.—ÖV.²) ugyanis már az 1793. év fordításai közt találjuk. Ez látszik hiteles keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordításnak két változatát is ismerjük: az eredeti fogalmazvány versformájában is eltér a későbbi tisztázattól, amely aztán a DMM.-beli kiadásnak is alapja lett. Mi a DMM. szövegét közöljük főszöveggént, az eltérő ritmusú első kidolgozást pedig főváltozatként adjuk közre itt a jegyzetekben. A DMM. és a K. eltéréseire is itt utalunk.

A vers címe a címjegyzékeken is ugyanúgy fordul elő, mint a DMM.-ban, azzal a különbséggel, hogy az EK.-on s a Mfj.-en nagy kezdőbetűs a névelő utáni szó. Egyébként a DMM. „Foglalata” (Tartalommutatója) szerint a költő e kiadványban sem volt egészen következetes e tekintetben!

A vers alcímében is mutatkoznak eltérések; az EK.-on: „*Madrigál Lemenétől.*”, a DMM.-ban: (*Egy madrigál olaszból Lemené után.*). A későbbi kiadások is általában ezt az alcímet tartották meg. Vargha Balázs viszont csak így közli a címet kiadásában: „*A szépség (Lemené)*”.

A K₁-ben és a K₂-ben még nincs címe a fordításnak. Mi a DMM. címét, illetve alcímét tartjuk meg.

A TF.-ban az olasz eredeti mellett található első kidolgozás, (K₁) amelyet a költő később áthúzott, nem annyira szövegváltozat, mint inkább önálló mű. Mint a fordítás műhelymunkájának érdekes termékét, s a végleges kidolgozás fontos előzményét, eredeti formájában közöljük:

(2. Tulajdon Kelmébe

tulajdon Diszt

Magát's saját szépségét)

1. *Egy Rózsa (meg) szál szeretvén*

Bámulva nézegetvén színt

Egy szép Patakban 'a R vízébe

(Zöld Partja mellett)

Magát's tulajdon Diszt

A' Rózsa mezezeretvén

Egy szép Patakba Képt

Bámulva nézegetvén

5 *'S im egy erőszakos Szél*

El tépi [jav. ebből: kapja (?)] (szép vir) Ágát

[Az áth. rész fölé írva:] *bűszke*

A' Hab morogva fel kél

'S Elhordja hűlt Virágát.

Ah illy hamar (enyész) repül el

10 *Minden szépség nevével!*

1. K₁: *Rózsa*
2. K₁: *Nézte (magát) Diszt a Rétnél*
3. K₁: *Pataknak kristály Habjába*
4. K₁: *'s Egyezer (egy vad forgó szél) m [= meg]*
5. K₁ EPM.: *Egy véletlen forgó szél* Az olasz eredetinek ez a szórend felel meg inkább.
6. K₁: *'S Le [. . .] Virágát.*
7. K₁: *A' Vízbe hűlt minden Disze's magokkal* A DMM. vízbe alakjának rövid magánhangzóját a K₁ szerint em.
8. K₁: *El (futott) tűnt a' gyors habokkal*
9. K₁: *sebesenn's ah*
10. K₁: *Sebesebenn fut el, (tőlünk) néha* [= fölébe írva: *a' szépség*]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg II. kötetének 64. oldalán a következő ismertetést találhatta a költő az olasz szerzőről: „*Francesco di Lemene*, aus *Lodi* gebürtig, wo er im Jahr 1704 starb, gehört zu den wenigen geschmackvollen Dichtern Italiens im siebzehnten Jahrhunderte. Sein größtes Gedicht ist der *Endimione*, der im Jahr 1692 in 12. zuerst gedruckt wurde. Einige sehr anmuthige Sonnette und andre lyrische Stücke von ihm findet man auch in der mit vielem Geschmack von *Hrn. Werthes* veranstalteten Sammlung: Die vorzüglichsten italiänischen Dichter im siebzehnten Jahrhundert, Bern, 1780. 8. [...]

(Esch. II, 64. 1.) Lemenéből készült fordítással (*Phyllis, Amor, Venus*) az Orpheusban is találkozhatott a költő (II, 390–392. l.).

Általában szó szerint, híven fordította Csokonai az olasz verset.

2. A *bello* 'szépség' szót a költő *dísz*-szel adta vissza; a' rétnél az ő fordítóí ráadás: az eredetiben nincs mintája.
3. Ez a sor az olasz eredetiben sokkal egyszerűbb; ott csak arról van szó, hogy 'egy tiszta és gyors patakban'.
5. *egy forgó szél*: az olasz eredetiben 'erős, erőszakos szél' fordul elő; a *Véletlen* a fordító hozzátoldása régebbi jelentése iú: 'váratlanul', 'hirtelen'.
7. 's *magokkal*: rímkenyszerrel magyarázható indokolatlan hozzátoldás;
8. *El tűnt a' gyors habokkal*: az olasz eredeti szó szerinti jelentése. 'magával viszi a futó patak'.
9. 's *ah még* olasz megfelelője: *oh Dio* 'Óh, Istenem'.
10. *néha*: nincs mintája az eredetiben.

Az olasz eredetit Esch.-ból (II, 64. 1.) közöljük, ahonnan a költő kimá-solta (TF. 81b):

Di se stessa invaghita e del suo bello
Si specchiava la rosa
In un limpido e rapido ruscello:
Quando d'ogni sua foglia
Un aura impetuosa
La bella rosa spoglie:
Cascar nel rio le spoglie, il rio fuggendo
Se la porta correndo;
E così la beltà
Rapidissimamente, oh Dio, sen'va.

Verselés

Versformában is igyekezett pontosan visszaadni a költő a jambikus lejtési eredetit: ő is hatodfeles és negyedfeles sorokat használt, az olasz verben azonban a 9. sor hármas jambus, a Csokonai ezt is negyedfelessel fordította. Az utolsó sor kétféle ritmizálási lehetőségét is ügyesen vissza-adta.

Rímelhelyezésben is híven követte az olasz verset.

Verstani képlete:

11a 7b 11a 7c 7b 7c 11d 7d 7e 11e

A korábbi kidolgozás (K₁) verstanilag leegyszerűsítette a fordítást: csupa negyedfeles jambusban fordította a verset, a rímelésében is eltért az eredetitől: a b a b c d c d e e.

A vers ritmusról Elek is megemlékezett verstan tanulmányában, anélkül azonban, hogy az olasz eredetit ismerte volna. Csokonai három ütemű 4+4+3 osztású 11-eseiről ezt írta: „Ez a sor, mely a későbbi, különösen Petőfi körüli népdalköltés oly kedvelt formája lett, ekkor még a műköltészet számára jóformán felfedezetlenül szunnyadt a népi irodalom-alatti rétegében. Tudomásom szerint Csokonait csak Ányos Pál előzte meg mintegy tíz esztendővel a 11-es sor tervszerű alkalmazásában »A vig társaságról« című énekével. [...] Azonban míg Ányosnál ez egyetlen előfordulása, addig Csokonainál öt versben bukkann fel, a pattogó ütemével megüti a fület” (41. l.) A Jegyzetekben a szóba hozott öt vers között említi Elek *A szépség* 3. 7. és 10. sorát (i. m. 100. l.). E sorok valóban 11-esek, a ritmizálhatók éppen magyarosan is, de — mint láttuk — nem e népi jellegű ütemezés volt Csokonai fülében írásukkor, hanem az olasz vers hatodfeles jambusai. Tévedés tehát e sorokban a hármas ütemű magyar 11-es sorok példáit keresnünk.

Zenei feldolgozása

Pászti Miklós: *A szépség*. Csokonai Vitéz Mihály verse. Női kar. Népművelési Intézet [Budapest], 1962.

148. A' rózsá

Kézírata

TF. 82a—83b; saját kezű fogalmazvány. A lapok bal hasábján az olasz eredeti Esch.-ból kimásolva. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelentése

A költő már 1795-i első címjegyzékére, az EK-ra is fölvette, igaz, hogy további csiszolására vonatkozó megjegyzéssel: „CXXXVIII. A Rózsá. Dal. Lemenétől. *Revideálni.*” (A DMM.-ban javított is a szövegen.)

Az 1796-i Szv₁-en csak az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, az Szv₂-n viszont cím szerint is szerepel (*Rózsá*), s a cím utáni 80-as szám — a sorok száma — pontosan jelzi, hogy erről a versről van szó.

A Szv₂ alapján összeállított *Diéti Magyar Múzsá*-ban adta közre az író, a II. füzetben (24—27. l.). Később, az 1802-ben összeállított Mfj.-en is lajstromozta, az „Apró Fordítások” között: „12. 10. A' Rózsá.”

Későbbi kiadásai: Toldy 53—54. h., HG. I, 53—55. l., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

A kiadások az EPM. kivételével a DMM. szövegét adták közre; Juhász Géza kiadása viszont a TF. kéziratát vette alapul. (Toldy a jegyzetekben [1919. h.] utalt a kéziratbeli eltérésekre.)

Keletkezése

Az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával lehet egyidős, azaz 1793-ban keletkezhetett.

Ferenczi az 1796-ban Patakon írt művek közé sorolta (65. l.), s az ő nyomán számíthatta Hegyaljai Kiss Géza is a Patakon írt „17 vers” közé (*Csokonai jogász éve Sárospatakon: A Pesti Hírlap Vasárnapja*. 1931. jún. 7. 30. l.).

A HG. (III, 495. l.) 1795-re tette keletkezését. Juhász Géza kezdetben 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendjét követő ÖV.-ből s ÖV.²-ből kitűnik.

Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegvizsgálat

Lényegében két forrásértékű szövegünk van: a TF.-beli 1793 körüli fogalmazvány s a DMM. 1796-i közlése. Az utóbbit tekintjük főszövegünknek; ez részben helyesírásában, részben megfogalmazásában is elüt a fogalmazványtól. Az alábbiakban számba vesszük az eltéréseket.

A kéziratban nincs magyar címe a fordításnak: az olasz eredeti *La rosa* címe áll fölötte.

1. K: — *Ah, <szüzeim nézvétek> szép szüzek, mit* Az utóbbi három szó az áth. rész fölé írva. A sor végén nincs gondolatjel.
2. K: *édesem*
3. K: *Róza*
4. K: *'S szép(ség)ek lenni tanuljatok.*
5. K: *Szépséget, melly <íaz> szűlt az Égből*
6. K: *Tövis <nyúl fog> Kp. n.*
7. K: *Rejti magát 's még* Az utolsó szó utólag beszúrva.
9. K: *Betse a' Szemérmességéből.* Erre Toldy is utal (919. h.).
11. *A K-ban eredetileg: Szólni látszik: halljátok bár Majd a látszik törlésekor a sor elejére szúrta a végleges Így kezd megoldást a költő.*
12. K: *'S Böltsék [Jav. ebből: Böltsességet] tanuljatok.*
13. *A K-ból itt — s a következőkben is — hiányzik az idézőjel a sorok elejéről.*
15. K: *'S Minden Virág*
16. K: *Királynéjának.*
18. K: *<Első> Bár a' több Virágok*
19. K: *szülött,*
20. K: *Viola*
22. DMM.: *A' viola, fagyal, jácmin;*
- K: *A' Liliom, Fagyal [Jav. ebből: fagyal], Jácmin,* Erre az eltérésre Toldy is utalt: „A 6. vezek. 2. sorában a 'viola' bizonyosan írási botlás, mert a fogalmazatban, az olasz eredeti szerint (giglio) liliom van, minek úgy is kell lenni, miután a következő sor hősziőről beszél.” (919. h.) Amint az EPM., mi is emendáltuk a K. szerint a DMM. szövegét.
23. K: Kp. n.

25. K: *Ortázamra Clúzia*
 26. K: *Nap Fényjének*
 27. K: *Május első Reggelének*
 28. K: *Szerelmesenn* (nézett) *katsintott ma.*
 30. K: *A' Szerelmezt Jav ebből: E' szerelmezt Kp. n.*
 31. K: *'S (tévelygő) Föléje írva: Megtévedt*
 32. K: *mi.*
 34. K: *Tavaszi szebbenn Kp. n.*
 35. K: *Pompásabann díszesebbenn*
 36. K: *Ortázját fel.*
 37. K: *(a szárnyas Nép) Föléje írva: minden Madár*
 38. DMM.: *szíves énekekkel*
 K: *édes énekekkel; Erre az eltérésre Toldy is utalt (919 h.)*
 39. K: *(S A' friss Patak) [Föléje írva: (Magasztal)] Hajnalba*
 [Utólag beszűrve.]
 40. K: *Patak*
 42. K: *Sohajtozik (szellőjével) fuvásával*
 43. K: *(En) 'S En Kp. n.*
 44. K: *(Fuvás) A sor végén nincs gondolatjel.*
 45. K: *Ész!*
 48. K: *el-vész.*
 49. K: *A' Nappal együtt Kp. n.*
 53. K: *Jól — Utólag a sor elejére szűrve. Tudom én (hogy) Az áth.*
szó fölé írva: melly
 54. K: *Kp. n.*
 55. K: *Betsem Kp. n.*
 56. K: *dűsö és*
 57. DMM.: *„Ennél már mit reménylhetni*
 K: *(Ritkább szebb sorsot nem kívánhatni reménylhetni) Föléje*
írva: (Ritkább) Már nekem n [= nem] reménylhetni
 58. DMM.: *Ritkább sorsot 's főbb örömet? om.*
 K: *'S Várhatni e' szebb örömet?*
 59. K: *engem(et)*
 61. K: *Világ*
 62. K: *Szólítja meg Szűz*
 63. K: *Kp. n.*
 64. K: *Szólítja az enyimmelis.*
 65. K: *alázatosann Kp. n.*
 66. K: *Ditcsőségbe*
 67. K: *Rózsa az Égbe*
 68. DMM.: *'S nevem' nem veti meg ottan.*
 K: *'S nevemmel ditsekszik ottan. Ezt az eltérést Toldy is szám-*
ba vette (919. h.).
 69. K: *Hévségben*
 70. K: *Elvész Kp. n.*
 72. K: *Égbenn.*
 73. K: *Ah szűz Lyánkak (az) a' róza*
 74. K: *(? Tanúságot) (nyújt szab hoz) rátok, Az áth. rész fölé írva*
— : Tanúsát szabjátok rátok,
 75. K: *ÉS [Jav. ebből: 'S] ha (? há)*
 76. K: *Légyen (hát) Az áth. szó a sor fölé szűrve. és [Jav. ebből: s]*
Kép.

77. K : *És te kegyes Szűz!*
 78. K : *A Halandókról szemedet:*
 80. K : *Rósa' szép Nevével.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai e fordítást is Esch. alapján készítette, ahonnan Lemene madrigálját, *A' szépség*-et is kimásolta. Szauder is utalt e műfordításra az Esch. nyomán készült fordításokról szólva (Roc. 233. l.).

Esch. kéznél levő példatára nélkül a kálvinista Kollégiumban aligha fogott volna a katolikus Mária-kultusszal kapcsolatos vers lefordításába. Bár lehet, hogy először beleolvassa nem is vette észre a virágéneknek induló vers dogmatikai vonatkozásait.

Lehet, hogy csak formai erőpróbaként vágott bele a fordításba: a trochaikus lejtésű, ölelkező rímekkel csengő vers lefordítása nem volt könnyű feladat. Lemene-fordítása azonban nem az első irodalmunkban: mestere, Kazinczy, már az Orpheus első évfolyamában, 1790-ben közreadta a vers némileg szabad próza fordítását (Orph. I, 315—319. l.). Csokonainak Kazinczy művét föltétlenül ismernie kellett, sőt bizonyosan ebből merített bátorítást a ihletet a verses fordításhoz.

Nincs egészen igaza Imre Sándornak, mikor a fordításról azt írja, hogy „Néhol az eredeti szép kifejezései esznek.” (OLKölt. 77. l.) Gyakoribb eset az, hogy fordítói többletként, „ráadásként” Csokonai költőibb az eredeténél.

Tartalmilag és formailag igyekezett híven visszaadni az olasz verset, bár az olasz eredeti trochaikus lejtése hiányzik soraiából.

A 6. vsz. 3. sora (a költemény 23. sora) talán csak nyomdai hibából, kimaradt a kiadásból; Csokonai a hiányzó sort másolatában szaggatott vonallal jelezte, de nem tudta pótolni.

La rosa.

Deh mirate, o Verginelle,
 Come pura ne innamora
 Fresca Rosa in su l'Aurora,
 E imparate ad esser belle.

8 Vuol di spine esser armata
 La Beltà, ch'è don del Cielo;
 E modesta sul suo stelo
 Non veduta è più pregiata.

10 Di qual gioja empie le spiagge
 Del giardin tutte fiorite!
 Per che parli: or voi l'udite,
 E imparate ad esser sagge.

15 Quanto godo (ella ragiona)
 Nel veder, ch'ognun m'inchina,
 E per fermi lor Regina
 Tutti i fior mi fan corona!

- A me cede i primi onori
Dolcemente pallodetta
Benchè sia la Violetta
20 Primogenita de' Fiori.
- Gelsomin, Ligustro e Giglio
Gareggiar con me non vuole,
Più dell' alba è bello il sole.
Più dell bianco il mio vermiglio.
- 25 Al vermiglio mio sembante,
Che'l credea del sole un raggio
Un mattin del primo Maggio.
Volse Clizia il guardo amante.
- Tutti i Fior del regno mio
30 Osservar l'amante Fiore,
E scoprendo il vago errore
Riser tutti, e risi anch'io.
- Allor fu, che fatta altera
25 S' adornò del nostro riso,
E mostrò più lieto il viso
La ridente Primavera.
- Sul mattin dolce cantando
Mi salutan gli Augeletti;
E si senton Ruscelletti,
30 Che mi lodan murmurando.
- Venticelli innamorati
De' lor fiati fan sospiri:
Io co i grati miei respiri
Fo poi dolci i lor fiati.
- 40 Ma che parlo ah! folle, ah! lassa,
D'un gioir eh' è sì fugace?
Il mio bel, che tanto piace
E' balen, che splende e passa.
- Tramontar col sole il miro,
45 Se col sol nascendo ci sorge;
E sparire il Ciel Io scorge
Del grand' occhio ad un sol giro.
- So ben'io, quanto sia frale
La bellezza, onde mi fregio;
50 Ma god' io d'un più bel pregio
Glorioso ed immortale.
- Qual gioir più grande, o come
Spererò sorte più rara?

66 A Maria son tanto cara,
Che Maria prenda il mio nome.

Ess 'l Mondo, allor che brama
Da Maria pietosa aita,
Con più nomi à se l'invita,
Col mio nome ancor la chiama.

68 Ella poi, che così degna
Umil regna in tanta gloria
D'esser Rosa in Ciel si gloria,
E il mio nome non indegna.

70 Or morir se in terra io scerno
Tosto il fral della mie foglie
Per Maria, che in se lo toglie
E' il mio nome in cielo eterno.

Verginelle, al vostro orecchio
Bei pensieri il fior consiglia,
75 Or' à voi, se à voi somiglia
Sia la Rosa immago, e specchio.

E tu Vergine pietosa,
A' Mortali il guardo piega;
E consola chi di prega
60 Col bel nome della Rosa.

(Esch. V, 26—28. l.; TF. 82a—83b.)

1. Eredetileg szó szerint fordította az olasz sort a költő (*nézzétek ~ mirate*), de a rím miatt változtatott a fordításán.
2. *édesen ragad most el*: az olasz megfelelő jelentése csak ennyi: 'szerelmes lesz'.
3. *A' született rózsá*: Költői szabadsággal fordította így a *Fresca Rosa*-t ('friss rózsá').
4. A zárójel hiányzik az eredeti szövegből.
6. *Tövis nyíllal rakja meg ő*: Az olasz eredetiben: 'a szépség töviseken át szereti szerettetni magát'.
7. *Rejti magát*: az eredetiben: 'Szerényen (áll) a szárán'.
9. *időtlázat*: tábla, virágágyás.
10. *kezdenek örülni már*: Az eredetiben ez így nem található; a megfelelő olasz szöveg jelentése: 'milyen örömmel tölti el a mezőket'.
11. *Így kezd szólni*: Az olasz eredeti szó szerinti megfelelőe: 'úgy tűnik, mintha szólna'.
- 11—12. Az eredetiben nincs zárójelben ez a rész.
13. Az *ella ragiona* ('érvel, beszél') részt mint fölöslegest Csokonai nem fordította le, helyette idézőjellel fejezte ki, hogy a rózsá beszél.
15. *'S minden virág koronát ad*: Az olasz eredetiben voltaképpen arról van szó, hogy a virágok koszorút (*corona*) alkotnak a rózsá körül.

17. *Nékem mélyen meg hajola*: Az olasz eredeti szó szerinti értelme: 'Nekem adja az első tisztelgést'.
- 19–20. *A Dolcemente pallidetta* ('kedves sápadtsággal') lefordítatlan maradt, illetőleg csak a *viola kellemes jelzője* vett át belőle valamit.
24. E sor olasz megfelelője Esch. kiadásából kimaradt, Csokonai szaggatott vonallal jelezte helyét a csak képzeletéből pótolta. Erről írta Imre Sándor, hogy a „szép tartalmú sor” „a utóbbi sorba foglalt gondolathoz szükségkép tartozó kép elesett” (OLKölt. 77. l.). A sorban arról van szó, hogy '(pirosságom) több, mint a hajnal pirossága és szebb, mint a Napé'.
25. *Klitzia* (az olasz eredetiben: *Clizia*): már Toldy megjegyezte hogy „A 7. versakban Klizia a napraforgó helyett áll.” (919. h.) Apolló kedveséről, *Clytie*-ről van itt szó, aki mikor Apolló (a Nap) elhagyta, virággá változott, a bánatában fejét szüntelenül felé fordította. (Ld. Ovidius.: *Metam.* 4, 206–270.). Voltaképpen csak ezáltal válik érthetővé a versszak. A *Szerelmesen kacsintott* némi fordítói túlzás a 'szerelmes tekintetét rám vetette' helyett.
31. *Megtévedt tüzét* Kissé homályos a sor értelme a fordításban: az eredetiben arról van szó, hogy Klitzia tévedését (*vago errore*) nevelték, azt ti., hogy Napnak vélte a rózsá pirosságát. Lefordítatlan maradt a *scoprendo*: 'leleplezván' (ti. a tévedését).
- 33–36. Az eredeti szöveg iges szerkezetét Csokonai névszós szerkezetekkel alakította.
38. *Köszönt szíves énekekkel*: Az olasz eredetiben csak ennyi van: 'köszöntenek (a madarak)'.
39. *Hajnalba*: Csokonai hozzátoldása, akárcsak a *víg tseregésekkel*
41. *A' szerelmes Zefir sereg* Az eredetiben csak 'szerelmes szellőcskék'-ről van szó.
43. *szám' kedves illatjával* Az olasz eredetiben nincs szó a szájról: Csokonai tette itt is konkrétabbá s személyesebbé a képet.
45. *hányom* (rég.): hánytorgatom, emlegetem. Az olasz eredetiben csupán 'beszélék' (*parlo*) van; *balgatat ész*: az olasz eredeti szó szerinti megfelelője: 'oh (te) bolond, oh hagyd!'.
46. *tündér kellemességem* (rég.): 'eltűnő bájoságom, szépségem'. Az olasz eredetiben csupán 'elfutó öröm'-ről van szó.
49. *el száll* Voltaképpen „*le száll (a Nap)*” volna a pontosabb fordítás.
50. *születette* A szenvedő alak azt akarja hagsúlyozni, hogy a Nap által született. A *sorge* ('támad, felkél') szót nem fordította le a költő.
- 51–52. Csokonai itt némileg átköltötte az eredetit, talán azért, mivel nem értette meg pontosan az olasz szöveget. A lapozósn az Esch.-ból kimásolt olasz vers *Io* szavához jegyzetet is csatolt: „Io vagy lo”. Az olasz eredetiben arról van szó, hogy: 'eltűnik (ti. éjszakába fordul) az ég, látom, a nagy szem (ti. a Nap) egy fordulás alatt'. Valószínűbb a *lo* s így e két sor értelme: 'És eltűnését nagy szemével az ég egy fordulatával meglátja.'
53. *tartatlan* (poet. lic.) = mulékony, nem tartós (a törékeny jelentésű olasz *frate* [= *fragile*] is ritka, irodalmi nyelvi szó).
54. Az *onde mi fregio* ('ahonnan az értékem') értelmezőt Csokonai nem fordította le.
59. *Száz Mária engem szeret*: A megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Má-

- riának oly kedves vagyok'. A *Szűz* jelzőt tehát Csokonai illesztette a szövegbe — talán a vers kiadhatósága érdekében.
62. *Kérven az ő gráziáját* (rég.): 'kegyelmét kérve'. Az olasz eredetiben a *che brama . . . pietosa alta* jelentése szó szerint: 'kéri kegyes segítségét'.
64. *Szólítja az enyimmal is*: a sor értelme a katolicizmus Mária-kultuszából érthető meg: az Üdvözlégy elmondásához használt „rózsafüzér” (*rosario*) a virág nevét őrzi, mivel a dogmatika Mária mennyei rózsakoszorújához hasonlítja.
65. *A così degna* ('ily méltóságosan') kifejezést Csokonai nem fordította le.
66. *Regnol* (lat.): uralkodik.
67. *Órái hogy róza az égbe* Ez is a Mária-kultusz mennyei rózsakoszorújára vonatkozó sor.
- 69–70. A fordítás szemléletesebb és költőibb, mint az olasz eredeti, ahol csak arról van szó, hogy 'ha a földön észreveszem, hogy szirmaim törékenysége gyorsan elenyészik (meghal)'. A *déli kétség* és a *múlандó szépség* Csokonai hozzátoldása.
71. *Máriáért* (rég.): Mária révén, miatt.
- 73–74. *a' róza szép / Tanácsát szabjátok rátok*: Az olasz szöveg szó szerinti értelme: 'A virág szép gondolatokat tanácsol (mond) a fületeknek'.
- rátok*: magatokra.
76. *kép Az immago* pontosabb magyar fordítása *kép(más)* volna itt.
77. *ne vesd el*: a megfelelő olasz rész szó szerinti jelentése: 'fordítsd tekintetedet'.
80. Ugyancsak a rózsafüzérre utaló sor.

Verselés

Imre Sándor ezt jegyezte meg róla: „A Lemene után fordított *Róza* [...] az eredeti vers nemében s elég híven van adva, csinos sorokban; de trocheusa éppen nem oly hibátlan, mint Csokonainál másutt.” (OIKölt. 77. l.) Trocheusai valóban nem hibátlanok, s voltaképpen nem is tekinthető igazán időmértékes lejtéű versnek.

Élek ezt jegyezte meg róla: „Lemene »La rosa« című dalában (Eschenburg-gyűjtemény V. k., 26. o.) az eredeti és a fordítás első strófái így szólnak:

Deh mirate, o / Verginelle,	(4+4)
Come pura / ne innamora	(4+4)
Fresca Rosa / in su l'Aurora,	(4+5)
E imparato / ad esser belle.	(5+5)
Ah szép szűzek, / mit mutatok! --	(4+4)
Mely édesen / ragad most el	(4+4)
A született / róza reggel, --	(4+4)
(Szépek lenni / tanuljatok.)	(4+4)

Tartalomban, rím-elhelyezésben, sőt még tipográfiában is az eredetibez ragaszkodik, de az ötös ütemeket négyesekkel helyettesíti. Holott fordí-

tásai szinte kivétel nélkül a lehetőségig formahűek. "(98. l.; v. ö. még uo. 36. l.)

Rímlelésről Elek ezt jegyezte meg: „Az öllekező rímet — önmagában — csupán egyetlenegyszer alkalmazza: »A rózsák« című fordításában . . .” (87. l.) Tegyük hozzá, hogy ekkor is az olasz eredeti hatására.

149. Az elragadt Szív

Kézirata

TF. 84ab; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ből (V, 29—30. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lapok jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő 1795-i első címjegyzékén, az EK.-on már rajta található: „o CXLIX. Az elragadt Szív. Dal Tzappiból.” A tétel előtti kis karika a vers kiadhatatlanságát jelzi (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.); bizonyára szerelmes tárgya miatt számolt a szerző a cenzúra okvetetlenkedésével.

Az 1796-i Szv.-en csak az „Odák Olaszból.” összefoglaló cím utal rá, de a későbbi címjegyzékekről már lemaradt. Tárgya mellett bizonyára kidolgozatlansága, az olasz eredetitől elmaradó verselése miatt sem foglalkozott kiadásával később a költő.

Először Toldy adta közre (757—758. h.); bár a jegyzetekben nem utalt rá, de bizonyára a TF. autográf kéziratát használta, az olasz címet (*Canzonetták. I.*) is onnan vette, noha az EK.-on — amelyet ő is ismert — megtalálhatta a Csokonaitól származó magyar címet is. A későbbi kiadások a HG.-tól az FK.-ig Toldyt követték, a címadásban is. Először az EPM. szakított ezzel a hagyománnyal, s az EK. szerint magyar címmel közölte a fordítást, helyesírásában is jobban igazodott a kézirathoz, mint Toldy. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. a Juhász Géza kiadta EPM.-at követte.

Keletkezése

Bizonyára egy időben keletkezett az Esch. II, és V. kötetéből kimásolt olasz versek fordításaival. (Szauder is említi az Esch. példatárának V. kötetéből fordított olasz versek között: Roc. 233. l.)

Toldy a „hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s a HG. átvette ezt a kronologizálást.

Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), később azonban — amint az időrendjén alapuló ÖV.—ÖV.² bizonyítja — egy évvel korábbra tette keletkezését. A többi olasz fordítás alapján is az 1793. év látszik hitelesnek.

Csokonai kéziratán nincs magyar címe a fordításnak. Esch. alapján az „I. Canzonetta.” megjelölés olvasható fölötté, bár nem egészen pontosan, mivel a példatár a Zappitól közölt három dalt, arab számokkal így tagolja: „1. Canzonetta. [= *Az elragadt Szív*] 2. Scherzo improviso. [= *A Jázminok*], s 3. [Külön cím és műfaji megjelölés nélkül a *Pásztor szerető* olasz szövege].”

Toldy nem próbálta azonosítani a fordításokat az EK. tételeivel, s így „Canzonetták (Zappitól. Olaszból.)” összefoglaló cím alatt közölte a három fordítást, római számokkal tagolva őket; a II. darabnál azonban címszerűen fölvette a *Scherzo improviso* műfaji megjelölést is.

A HG. s a FK. ugyanígy járt el.

A fordulatot az EPM. hozta, amely az EK. alapján a fordításokat magyar címükkel közölte. Az EPM. alapján az ÖV. – ÖV.² s a MM. is hasonlóan járt el. Mi is az EK. címadását követjük.

1. K: *Rozsi* em.
6. K: *Törte* Jav. ebből: *† Előrt*
Szívemet Jav. ebből: *Szívem*
7. K: *(Nyomor)* Ah
8. K: *(Kín)* fájdalom A szókezdő kisbetűt értelemszerűen em.
10. K: *(Ki mond)* Ah
13. K: *Melyemből* A 3. sor szerint em.
16. K: *Kérdem a forrástól (é)s (Rétől [?]) Erdőtől* A sor a szükségesnél egy szótaggal hosszabb lesz, ha a második változatként szereplő *Erdőtől* szót fogadjuk el. Föltehetően a költő elfelejtette törölni az a névelőt; Toldy s a későbbi kiadások is így fogták fel. (Az olasz szöveg nem segít: ott sem a rét, sem az erdő nem fordul elő.)
20. A sor eredetileg így hangzott: *Tán tudjátok A Tán törlésével s a -hat- szótag betoldásával alakította át a költő.*
22. K: *A' ki látta (azt)*
24. K: *ég, Ó* A rossz helyre kitett vesszőt a költő törölte.
26. K: *Óh* Jav. ebből: *oh*
28. K: *Rozs' el tette* em.
29. K: *(Amor)* Haszontalan;

Zappi mindhárom canzonettája szerelmes tárgyú: Csokonai a formai és nyelvi gyakorlaton túl alighanem szerelmi tárgyú líráját is akarta a fordításokkal gazdagítani – Kazinczy útmutatása szellemében (v. ö. KazLev. II, 297. l.). Az egybevetés megkönnyítésére alább közöljük az olasz eredetit, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta. Csokonai kiírta Esch.-ból azt a rövid magyarázatot is, amely Zappi itt tárgyalt canzonettája s a *Scherzo improviso* előtt található: „– Die zu Venedig, 1757, in zwei Duodezbanden, gedruckte Ausgabe seiner Rime enthält, ausser denen von seiner Gattin, *Faustina Maratti*, noch viele, zum Theil schöne, kleine Gedichte andrer berühmter Mitglieder der arkadischen Gesellschaft.” (Esch. V, 29. l.; TF. 83 b) A részletesebb életrajzi jegyzeteket azonban a II. kötetben olvashatta: „Die wenigen, aber größtentheils durch viele Empfindung und Annehmlichkeit besetzten Gedichte des Advokaten Giovambattista Zappi, der zu Rom im Jahr 1719, starb, sind

zugleich mit denen von seiner Gattin, Faustina Mavatti, und andern Mitgliedern der Arkadischen Gesellschaft, zum östern gedruckt." (Esch. II, 23. 1.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- Ninfa cortese
Col gentil dardo
D'un dolce sguardo questo sen feri;
E poi distese
5 Verso la piaga
Sua mano vaga, ed il mia cor rapì.
Core infelice,
Povero core,
Con che dolore il suo Signor lasciò!
10 Or che mi dice,
Or chi m'addita
Dov' elle è gita, e dove lui portò?
Già ch' ei sen gio
Fuor del mio seno
15 Sapessi almeno ora dov' è, che fà!
Ne chiedo al rio,
Ne chiedo al fonte,
Al piano, al monte, e nullà parte il sà.
Ninfe e Pastori,
20 Che qui sedete,
Voi lo sapete, lo mio cor com' è;
Cinto d'ardori,
Pieno di fede,
Deh chi lo vede, lo riportí a me!
25 Ma, oh Dei, che ascolto!
Odo una voce
Dirmi: feroce, in van lo cerchi tu!
Clori l' ha tolto,
E amor sel tiene,
30 Sei fuor di spene di vederlo più.
- (Esch. V, 29–30. 1.)

1. *A szép Rózsi* Az olaszban csak *Ninfa cortese* ('bájos hölgy') szerepel. Ez is bizonyítja — akárcsak a szintén Zappitól fordított *A' Jáminok* —, hogy *Rózsi* (~ *Rozália*) fiktív személy neve: szerelmes tárgyú verseihez keresett jellegzetes magyar hangzású nevet a költő.
- 1–2. *szép szemének / Nyílát* Az olasz eredetiben 'édes tekintetnek kedves (bájos, finom) nyíla (dárdája)' szerepel.
3. *A' Mellynék A Melly főnév*, 'pectus' értelemben; *néki toapta* Az olasz eredetiben: 'megsebezte'.
4. *Gyöngy kezét* Az olasz eredetiben a *mano vaga* jelentése: 'kecses kezét'.

6. *Törtt Szívetet*: Az olasz eredetiben nincs jelzője a *cor*-nak.
9. *hagyott el engemet?* Az olasz szövegben: 'elhagyta Urát!'
- 10—11. A fordítás nem adja vissza az olasz vers ismétlődő alakzatát: *Or che mia dice, / Or chi m'addita*: 'Most ki mondja meg nekem, ki mutatja most meg nekem'.
16. *Kérdem forrástól 's Erdőtől* Az olasz eredetiben *rio* 'folyó' és *fonte* 'forrás, patak' van.
- 19—20. *Ti itt Nimfák és Pásztorok, / Tudhatjátok* A fordításból hiányzik az olasz eredeti mellékmondata: 'akik itt ültök'.
24. *Lánggal ég, Ó, hív nagyonn* A *Cinto d'ardori* szó szerinti jelentése: 'hevüléssel övezett', a *pieno di fede* pedig szó szerint ezt jelenti: 'hittel teli'.
28. *Rózs' el tette* Az olasz eredetiben *Clori* (~ *Cloris*) neve szerepel.
29. *Haszontalan* (rég.): 'hiába'.
30. *Többé azt nem szemléled*: Az olasz *sor* szó szerinti értelme: 'nincs reményed, hogy lásd többé'.

Verselése

Az eredeti versformával itt sem tudott még megbirkózni a kezdő fordító: magyaros, ütemes fordításában ezúttal szótagszámban sem követte az olasz eredetit: csupán a sorok számában. Juhász Géza ezt jegyezte meg róla: „Csokonai pl. a XXXVIII. zsoltár formáját veszi kölcsön Szenci Molnártól, 8a, 4a, 7b, 8c, 7b megoldással fordítja Zappi dalát:

„A szép Rózsai két szemének | Nyíltat ennek | A' mellynek néki teapta; |
'S Gyöngy kezét sebére téven | Onnan az én | Törtt szívetem ki kapta.»
(*Az elragadt szív*); pedig Eschenburg antológiájában egészen másképp találta: 5a; 5b; 5b; 5c; 5a; 5d; 5d; 5c [...] Ebből is látható: ahol a *dallam* követelte, megbirkózott ugyan Csokonai a legnagyobb nehézségekkel is, de kivételes formagazdagságát ne tulajdonítsa csupán világ-irodalmi tájékozottságának, amely már diákkorában uktúlterjedt Eschenburg *Beispielsammlungjén*, az »ázsiai poezis«-re is. Még ha fordít, sem mindig ragaszkodik eredetije versalakjához, megkeresi a hasonló hatást hazán.” (CsVers. 58. l.)

150. A' Jázminok

Kézirata

TF. 84b—85b; saját kezű tisztázata, néhány javítással, az Esch.-ból (V, 30—31. l.) künésolt olasz szöveg mellett, a lapok jobb oldalán. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő 1795-i első címjegyzékén, az EK.-on már rajta található: „CXXXIX. A' Jázminok. Dal. Tzappitól.”

Az 1795–96-i Szv.-re csak az „Odák Olaszból” összefoglaló címmel került rá, a DMM.-ban azonban nem jelent meg. Később pedig a költő már elégedetlen lehetett a fordítással, amely kissé darabos stílusával a egyszerűbb verselésével (a trochaikus lejtést nélkülözi) nem versenyezhett az eredetivel.

Először Toldy adta közre (757–758. h.) a „Canzonetták. (Zappitól. Olaszból.)” sorozatban *Scherzo Improviso* címmel, több szöveghibával.

A későbbi kiadások — a HG. és a FK. — Toldyt követték, a címadásban és részben a szöveghibákban is.

A fordítás Csokonaitól származó magyar címét először az EK. alapján az EPM. közölte, majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Az ÖV. hibásan közölte a verset: *A jázminok* címmel csupán az 1–4. versszakot adta közre (II, 348. l.), a vers többi részét a *Pásztor szeretők* című vershez csatolta (uo. 349–350. l.). Az ÖV.² már helyesbítette ezt a hibát.

Keletkezése

Egyidős lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával. (Szauder is említi az Esch. alapján készült versfordításokról szólva: Roc. 233. l.)

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt fogadta el a HG. és a FK. is. Elek már a költő „1793-as fordításai” között említette (59. l.); ennek ellenére Juhász Géza 1794-ből keltezte (ld. EPM. 314. l.); később azonban ő is az Elek által számításba vett 1793. évet fogadta el, amint a kronologizálását követő ÖV. és ÖV.² tanúsítja. Ez látszik a fordítás hiteles keletkezési évének.

Szövegkritika

A kéziratban a fordításnak nincs külön címe, Csokonai az olasz eredeti címét írta fölé: *Scherzo improviso*. Csak az EK.-on adott magyar címet fordításának. Mi — az EPM.-hoz hasonlóan — ezt a címet használjuk, s az EK.-on olvasható alcímet is feltüntetjük a főszövegben, Csokonai DMM.-beli gyakorlatának megfelelően.

A fordítás ránk maradt saját kezű kézirata, mint volt róla szó, tisztáztatnak látszik, de helyenként javítások találhatók benne.

1. A sor eredetileg így hangzott: *Kertek' Disze szép Jázminok. A költő utóbb alakította át úgy, hogy a Kertek-et törölte s fölébe Flora nevét írta, az olasz eredetinek megfelelően; egyidejűleg számozással átalakította a szórendet is.*
4. K: *vételek <rakja> A kinti* az áth. szó fölé írva.
- 5–6. A K.-ban a két sor föl van cserélve, s a sorleji számozás utal helyes sorrendjükre.
5. K: *melyét* Bizonyára elírás; a 14. sor szerint em.
6. K: *Roxi* A 29. sor szerint em.

Toldy tévesen *kezddel* alakot közölt *kezekkel* helyett. Már a HG. javította.

9. K: A *lett* utólag beszúrva.
11. A K-ban eredetileg így hangzott a sor: *Mert a többi közt magatok* Ezt alakította át a költő a többi törlésével s a más *Virág* fölé írásával.
13. K: *De olly(an)*
14. K: *mellyre* Jav. ebből: *mellybe*
K: szépségét em. (Ld. a következő sor jegyzetét!)
18. K: *díszeket* Az 1. sor szerint em.
19. K: *(Tíz)telkedni* Fölébe írva: *Pompázni*
25. Eredetileg: *Már látom hogy lassann lassann* Ezt alakította át a költő a *hogy* törlésével s az *én* utólagos beszúrásával.
28. K: *(Égető tűz 's)* Fölébe írva *Meg emésztő*
29. K: *szemébe(nn)*
30. K: *Hevébe(nn)* A *Lángoló* alak a helyes, ez felel meg Csokonai debreceni nyelvhasználatának (annak ellenére, hogy a 33. sorban *Lángja* alak áll). V. ö. Cs/ÖM. I, 528. l. Toldy *Lángoló* alakot írt, s nyomán a későbbi kiadások (HG., FK.) is. Az EPM. a K-nak megfelelő alakot közölte, de Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—ÖV.², MM.) már ismét eltértek tőle.
34. K: *olly büszkén* Az EPM. pótolta a hiányzó szótagot így: *olly(an)* Ennek alapján az ÖV.—ÖV.² s a MM. is így közölte. Az emendálást mi is elfogadjuk.
35. K: *ne<m> múlassatok* Jav. ebből: *múlattatok*
41. K: *Eggyűgyük <mindjárt>* Az áth. szó fölé írva: *tűstént*
44. K: *Miként* Jav. ebből: *Mint*
48. *Kék szemétől* Toldy tévesen *Kék szemétől* alakot közölt, de már a HG., s a különben Toldyt követő FK. is javította.
49. K: *Búszeke Jázminotskák <'azt> ekként*
50. Eredetileg: *Mondom a' Szeretőknék* Az első szó törlésével így alakult tovább a sor: *Intem <Éneklek> én a' Szeretőket* Az utólag betoldott *én* névmást Toldy s nyomán a FK. is figyelmen kívül hagyta, s így a végső sorváltozatot hibás ritmussal közölte, noha a HG. már a helyes sorváltozatot adta közre.
52. A nyelvjárási *tíkteket* alak helyett még az EPM. is *títeket*-et közölt, akárcsak a korábbi s későbbi kiadások. Megjegyzendő, hogy a helyesírás modernizálásában legtovább a HG. ment: a 'pectus' jelentésű *melly* alak helyett — amelyet Toldy és a FK. *mely* változatban közölt — *mell*-et írt.
53. K: *múlassatok* A 35. sor szerint em.

A K-ban a versszakok kezdősorai — az olasz eredetinek megfelelően — kikezdéssel vannak írva. Ezt csak az EPM. vette figyelembe, a többi kiadás nem.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az olasz cím jelentése: 'Rögtönzött csipkelődő (csúfolódó) vers'. Zappi verse voltaképpen intő-csúfolkodó „virágének”: alapötlete a *gelsomino* kettős jelentése: 'jázmin' mellett a szó a *Commedia dell'arte*-ban a római 'arszlán, ficsúr' neve. Ebbe a „virágnyelv”-be tartozik bele a versbeli hölgy *Amarilli* neve is, amelynek 'nácisz, lilium' a közszói jelentése..

Csokonai, úgy látszik, nem ismerte föl a vers játékos kétértelműségét: a *rózsá-ra* utaló *Rózsai* név még halványan sejtet valamit a vers virágnyelvből, de a magyarban egyértelmű *jázmin* által elvész a vers csatánója, sőt helyenként homályossá és érthetatlenné válik (pl. '*S végre mind lábára estek. / Hogy lábától gyógyuljatok . . .*'), ha sejtjük is, hogy a *jázmin* — virágnyelven — itt 'gavallér'-t 'férfi'-t jelent. A költő menteségére meg kell említenünk, hogy némileg szükségszerű is volt, hogy a 'nácisz, lilium' jelentésű *Amarilli*-t megszemélyesítse, azaz *Rózsai*-val helyettesítse, különben még homályosabbá vált volna a fordítás a magyarban egyértelműen csak virágot jelentő *jázmin* révén.

Az olasz eredetinek játékos trochaikus lejtését Csokonai nem vette át, de szótagszámában a rímelhelyezésében híven követte Zappi versét. Értelem szerint, de költői szabadsággal fordított itt is.

Az olasz eredetét Esch. alapján közöljük:

Scherzo improvviso.

- Gelsomini, onor di Flora,
Io vi veggio assai fastosi,
Tutti lieti, e baldanzosi,
Sol perchè di voi s'infiora,
5 E di voi s' imperla il seno
Amarilli, onor del Reno.
- Gelsomini orgogliosetti,
Pur è forza, ch' io ve 'l dica:
V' era meglio in piggia aprica
10 Star tra l'erbe, e tra i fioretti:
Che tra l'erbette belle
Ben sembrate tante stelle.
- Ma in venir sotto a quel volto,
E posando in sì bel petto,
15 Dove Amor per suo diletto
Ogni bello ha insieme accolto,
Voi perdeste il vostr' onore
Nella gara del candore.
- V'era meglio il fare adorno
20 In sull' ara un Idol muto:
Voi avreste almen vissuto
Più d'un alba, e più d'un giorno:
Or veniste a lei d' avanti
Per disfarvi in un istante.
- 25 Già vi scorge a poco a poco
Farvi languidi, e men belli,

- Suenturati, meschinelli!
 Troppo ardore, a troppo foco
 Versa giù dalle pupille
 30 La bellissima Amarille.
- Chiesto avete a me consiglio,
 Non andate, v'avrei detto,
 Tra le nevi di quel petto,
 Sotto i lampi di quel ciglio;
 35 Non è sen da lusingarsi,
 Non son occhi da fidarsi.
- Non è sen da lusingarsi,
 V' avrei detto, perderete,
 V' avrei detto, languirete,
 40 Non son occhi da fidarsi,
 Troppo presto, o semplicetti,
 Languirete al suol negletti.
- Or vi veggio, e ogn' un vi vede,
 Qual cadere a lei sul grembo,
 45 Qual sul manto, e qual sul lembo,
 Tutti alfin caderle al piede;
 Perchè il piè vi sani, e tocchi
 Sì mal conci da begl' occhi.
- Gelsomini orgogliosetti,
 50 Quel ch' avvien, ch' io di voi canti,
 Pur lo dico a i cuori amanti;
 Cuori amanti semplicetti,
 Non è sen da lusingarsi,
 Non son occhi da fidarsi.

(Esch. V, 30—31. l.)

2. *kevénykedtek*: Az olasz eredetiben: 'Nagyon kevélynek látlak benneteket'.
3. *Örvendeztek 's dítsekedtek*: Az olasz szövegben nincsenek igék; az eredeti sor szó szerinti jelentése: 'Mind boldogoknak és hivalkodóknak [látalak benneteket]'.
6. Az olasz eredetiben az *Amarilli* (Csokonai egyik későbbi pásztorjátékában: *Amaryllis*) nemcsak női név, hanem — mint volt róla szó — eredetileg virágnév. Az *onco del Reno*-t ('a [közép-olaszországi] Reno folyó díszé') Csokonai nem fordította le, mivel — a *Rózi* név tanúsága szerint is — igyekezett „magyarítani” Zappi versét.
 A kezek Csokonai fordítói többlete.
7. *Búske Jázminotskák*: Csokonai megcserélte a kicsinyítést: az olasz eredetiben ugyanis *Gelsomini orgogliosetti* van.
10. *A' füvek 's virágok rendém*: Az olasz eredetiben 'füvek és virágok között' van; az *in piggia aprica* 'napfényes tömegben' kifejezést Csokonai nem fordította le.
- 10—12. Az olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'Jobb lett volna nektek a füvek és mezei virágok közt, mint a szép füvek (nemes virágok) közt, habár csillagnak tűntök is.'

14. *hószin* Az eredetiben csak 'szép' mellről van szó, bár az olasz vers 33. sorában fölbukkannak 'a kebel havi'.
17. *Egybe vetvén a' színeket* Az olasz eredetiben a *Nella gara del candore* jelentése voltaképpen: 'a fényesség (fehérség) versenyében'.
18. *Elvezdtétek* Az olasz eredetiben befejezett múlt idő van.
19. *A ma csak a rím miatt került ide.*
20. *Egy Istenség* Az olasz szövegben: 'egy néma istenség'.
- 21–22. *egy napnak Hajnalándúl / Tsak tovább éltetek volna:* Az olasz megfelelőben: 'tovább éltetek volna egy hajnalnál, egy napnál'.
- 28–30. *Meg emészth forróság van / A' szép Rózi két szemébe / Langoló Tűznek Hevébe* Az olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'A szép Amarille szeméből túl sok forróság és tűz árad.'
31. *Néktek azt mondtam volna én:* A versszak megfelelő olasz sorát: *Chiesto avete a me consiglio* 'Ha kértetek volna tőlem tanácsot' Csokonai nem fordította le.
33. *Lángja alá két szemének* Az olasz eredetiben: 'Két szemöldökének villámlása alatt.'
34. *Ne szálljatok ollyfan] büszkén* Az olasz eredetiben csak *Non andante* 'Ne menjetek!' felszólítás van.
35. *Szép mellyém ne mállassatok* Az olasz eredeti jelentése pontosabban: 'Ne bízzatok keblében (szívében).' Szó szerint: 'Nem olyan kebel, amelyben (amelyhez) bízni lehet.'
41. *Egygyűjük* Az olasz eredetiben: 'ó, kis egyszerűek'.
42. *'S a' porba meg vetve lesztek* Az olasz eredeti értelme: 'elhervadtak az elvadult (elhanyagolt) földben'. Ezt a sort tehát Csokonai félreértette, nem ismerte föl, hogy a *negletti* a *suol*-hoz tartozik.
44. Az olasz *sul grembo* jelentése: 'ölébe' s nem 'kebelébe'.
45. A 'küpeny' jelentésű *manto*-t Csokonai öszetéveszthette a 'kéz' jelentésű *mano*-val, vagy esetleg sajtóhibának vélte az olasz szót. Másutt (a 6. sorban is) használta a *kezek*-et, mivel az olasz eredeti *Amerilli*-ját (nárcisz, liliom) megszemélyesítette, míg Zappi végigvitte a versben a virágszimbolikát.
46. *premjére* Az olasz eredeti *lembo*-jának jelentése: 'ruha szegélye'. *lábára estek* A *caderle al piede* voltaképpen azt jelenti: 'lábához hulltak (borultak)'. Mindez a *gelsomino* kettős jelentése alapján válik csak világossá.
47. *Hogy lábától gyógyuljatok* A sor pajzán kétértelműsége szintén csak a *gelsomino* 'ficsúr' jelentése révén világosodik meg.
48. *meghallatok* Az olasz eredetiben csak 'betegség'-ről, 'megrontás'-ról van szó.
- 49–54. Az utolsó versszak szó szerinti jelentése: 'Kevélykedő jázminok, bizony megesik az, amiről én nektek éneklek, ezért azt mondom a szerelmes szíveknek, [ez] a kebel nem arra való, hogy reménykedjenek, [ezek] a szemek nem arra valók, hogy higgyenek bennük.'
52. *Az imént csak a rím miatt került a fordításba.*

Verselés

Mint utaltunk rá, az olasz eredeti trocheusi lejtését Csokonai nem vette át, ha nyomai fölfedezhetők is a fordításban. Szótagszámban és rím-elhelyezésben azonban híven követi az eredetit.

Versképlete:

8a 8b 8b 8a 8c 8c

Juhász Géza kiemelte a fordításon végigvonuló nőrímeket: „Föltűnő 1793-as fordításai mintaserűsége; él ő ezzel a megoldással olyankor is, amikor *eredetijében nem találja*, mint Zappi *Scherzo improvviso*-jában. Végig nőrimű s *abbacc* elosztású ez, például a második versszakban: *orgogliosetti, dica, aprica, fioretti, belle, stelle áll, ebből lesz Csokonainál: én, mondani, állani, rendén, magatok, látszatok.*” (CsVers. 59. l.)

151. Pásztor szeretők

Kézirata

TF. 85b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 31–32. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. Más kizárását nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „o CXLVIII. Pásztor szeretők. Dal Tzappi-ból.” A tétel élén a kis karika a mű kiadhatatlanságára utal (v. ö. Cs/ÖM I, 210. l.); bizonyára szerelmes tárgya miatt nem számíthatott megjelenésre a cenzúra miatt.

Az 1796-i Szv.-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, de a DMM.-ban nem jelent meg, s a költő későbbi címjegyzékeire sem került föl: részben talán tárgya, részben pedig kiforratlan kidolgozása miatt.

Először Toldy adta közre (759. h.); bár a jegyzetekben nem hivatkozik forrására, de bizonyára a TF. autográf kéziratából. Toldy kiadásában cím nélkül fordul elő a „Canzonetták. (Zappitól. Olaszból.)” sorozat III. darabjaként. A későbbi kiadások (HG., FK.) Toldyt követték a címadásban is. Először az EPM. közölte az EK.-on található címmel, majd e szerint az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt átvette a HG. és a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban 1794-re tette keletkezését (ld. 314. l.), később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján kézzült ÖV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás hiteles évének.

Mint volt róla szó, a fordítás fölött nincs c f m, csupán 3. számjegy utal Esch. alapján arra, hogy itt Zappinak a példatárba fölvev 3. canzonettájáról van szó.

A címet az EK. alapján közöljük, mint az EPM. is, s Csokonai DMM.-beli gyakorlatának megfelelően az alcímet is feltüntetjük a főszövegben az EK. szerint.

Megjegyzendő, hogy a kéziratban a fordítás változatos (az olasz eredeténél is változatosabb) sortördéssel található, s ezt csak az EPM. vette először tekintetbe, majd utána többé-kevésbé az ÖV.—ÖV.² s a MM.

1. K: *Szép hallgatni* ['<a' gyepenn heverve> Az áth. rész fölé írva: *ülve a' füvesenn*
2. K: *Pásztonét* A hiányzó *r* utólag beszúrva.
3. *Igy szól* em. az 5. sor szerint. *Cloris Milonnak* Az áth. szó fölé írva: *Fillis* Toldy önkényesen *Phyllis* és *Mylon* alakot írt, s ezt a FK. is átvette; a HG. csupán a *Phyllis* írásában követte Toldyt.
5. Toldy, HG., FK.: *Mylon* [...] *Phyllis*ének
7. K: <Ér fel> <Hasonlít Ortzád' két Szemének> Az áth. rész fölé írva: <Ér fel Fillis Ortzájának> A két áthúzott sor alatt a végleges megoldás: *Hasonlít e' szép Ortzának* Toldynál tévesen: *a szép* Ugyanígy az EPM.-ban is, noha már a HG. s a FK. is javította a K. szerint.
9. Toldy, HG., FK.: *Phyllisem*
10. A K-ban a sor végén fölölegez, értelemzavaró vessző van; em.
13. K: *Mert* Olvashatatlan szóból (<Téged>) jav.
14. K: *Engem*(et)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A bonyolult rímelésű, trochaikus lejtésű olasz verset formailag csak részben követte Csokonai, ezúttal nemcsak szótagezámban, de a sorok számában is eltért az eredetitől, amelyet különben meglehetősen híven fordított magyarra.

Az olasz eredeti, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta:

Dolce udir sull' erba assiso,
Pastorello e Pastorella,
Dice Clori al suo Daliso,
Son pur bei del prato i fiori.
E Daliso dice a Clori:
Son più bei quei del tuo viso,
Clori bella.

Amor con me, con noi
Partire i pregi suoi
Si prese giuoco.
A voi diè lo splendor,
Del suo bel foco.

(Esch. V, 31—32. l.)

2. *Pásztorné*: az olasz *Pastorella* jelentése: 'pásztorlány'; de a *Pásztorné* sem 'a pásztor felesége'-t jelenti Csokonai nyelvhasználatában, hanem 'pásztorlány'-t.
3. kk. Az olasz eredetiben *Clori* (*Cloris*) és *Daliso* szerepel; ezeket Csokonai a Gessner idilliumiból ismertebb s általa kedveltebb nevekkel helyettesítette. (V. ö. Gessner *Idylliumi*. Fordította Kazinczy Ferenc. Kassa. 1788. 4., 21., 35. l.)
4. *Melly szép Virágos ez a Réti!*
Az olasz sor értelme némileg eltérő: 'A rét virágai is igen szépek'.
10. *A Szerelem itt tulajdonnév: Amor* magyar megfelelője.
- 10–15. Az olasz versszakot Csokonai meglehetősen szabadon fordította magyarra. Az eredeti jelentése: 'Amor [a Szerelem] játszott velem és velünk [azáltal, hogy] felosztotta [köztünk] értékeit (kíneseit). Nekem adta szép tűzének fényét' — azaz: Amor minden kínosa Chlorinak jutott. Az *Engem hív tűzével / Borítá bél* tehát Csokonai hozzáköltése.

Verselése

Mint volt róla szó: a költő itt nem adott formahű fordítást.

Az olaszban az 1. vsz. ugyanúgy 6, egyenként 8 szótagos trochaikus sorból épül, mint *A' Jázminok* című Zappi-vers közvetlenül előtte, de ehhez 7.-ként még egy négyszótagú fél sor csatlakozik. A rímelhelyezés azonban változatosabb, mint *A' Jázminok*-ban.

Csokonai 9 sorosra nyújtotta a versszakot, s az 1. és a 3. sor szótagszámát is tízre növelte. A nyolcszótagú sorokban a trochaikus lejtés is érezhető. Az 1. vsz. rímképlete Csokonai fordításában:

10a 8b 10a 8b 8c 8d 8e 8d 4d

A második versszakban a költő már jobban igazodott az eredetihez, de ezt is megtoldotta egy sorral, s annyiban változatosabbá tette, hogy a 3. és a 6. sort rövidebbre — négyszótagúra — vette, míg az olasz eredetiben a versszak minden sora hatszótagú. Rímelhelyezése megegyezik az olaszéval, de az időmérték visszaadására itt sem törekedett. Ez különben nem is lett volna könnyű feladat számára: a 2. vsz.-ban a trochaikus ritmus átvált spondeusokkal kevert jambusokra. Csokonai viszont a csónka Balassi-strófához némileg hasonló versszakot alkotott, amelyet bizonyára magyarosan ütemezett.

152. A Méh és Amor

Kézírata

TF. 86a; saját kezű fogalmazvány, az Esch.-ból kinyomott olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán.

Megjelenése

A fordítás voltaképpen első, nyers kidolgozása a később az AD.-ban, majd a LD.-ban *Amor* címmel, anakreóni formában megjelent versnek. A kiadások később csak az érettebb későbbi kidolgozást vették figyelembe. (Megjegyzendő, hogy az AD. és a LD. szövege sem egyezik egészen.)

Csokonai első címjegyzéke, az EK. még az első kidolgozást lajstromozta: „CXLIH. A *Méh és Amor*. Madrigál Guariniból.” A későbbi címjegyzékek adatai már a második kidolgozásra, az anakreóni dalra vonatkoznak. Az első kidolgozás közzétételére később nem is gondolt a költő.

Először a FK. közölte, *Amor* címmel, a következő jegyzettel: „Az Akadémia 102. sz. kéziratot kötetéből először itt kerül közlésre. Későbbi változatát l. az Anakreóni dalok közt...” (719. l.). Újból Juhász Géza adta ki az EPM.-ban (263. l.), most már az EK.-on található hiteles címével. Az EPM. nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

E verset is Eschenburg példatárában találta a költő, a II. k. „Sinn-gedichte” című fejezetében, ahonnan Casoni epigrammáját (*Bakchushoz, Inscriptio*) is kimásolta és lefordította. Kastner Jenő is utalt Csokonai forrására: „Guarini kis anakreontikonja (*Amor*) — melyet Dayka már 1790-ben fordított egyet a Rimeből [a *Rime e Madrigali* kötetből Sz. F.] — szinte megvan Eschenburg II. kötetében.” (ItK. 1922: 47. l.) Szauder is hivatkozott rá az Esch. II. kötetéből fordított versekről szólva (Roc. 233. l.).

E rövid epigrammatikus versek, akárcsak az utánuk következő madrigálok (amelyek közül *A' Babérvessző-t* Tassótól s *A' Szépsége-t* Lemene-től ugyancsak kimásolta és lefordította) jó próbatételül kínáltak a költő friss olasz tudásának. Akárcsak az említett verseknél, itt is kimásolta Esch.-ból a német nyelvű bevezetést is: „(Von seinen *Rime e Madrigali* gehören manche in diese Klasse [= die Sinngedichte]. Das erste der beiden folgenden Stücke ist Nachahmung eines der obigen Sinngedichte des *Auson*. Noch kürzer und glücklicher ist die bekannte deutsche Uebersetzung davon:”

„O Weib! das nichts als Leid in zweien Männern sieht!

Du siehst, weil jener stirbt, und stirbst, weil dieser flieht.

Eine Nachahmung des zweiten steht in *I. N. Götz Verm. Ged. Th. II. S. 125.*”

Mint az Esch. alapján készült többi fordítás, ez is 1793-ban készült.

Juhász Géza is ezt tekintette a fordítás keletkezési évétül (ld. EPM. 314. l.). Juhász időrendje nyomán sorolta be az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Szövegvizsgálat

Esch.-ban nincs címe az olasz versnek, magában a fordítás kéziratában Csokonai sem adott még címet neki.

Az első kidolgozás címét az EK.-ból vettük, mint már az EPM. is, a hozzátartozó alcímet szintén.

Csak említett autográf fogalmazványa ismeretes, ebben azonban anynyi a — később törölt — sorváltozat, hogy legcélszerűbbnek látszott az egész fogalmazványt eredeti formájában közölni:

⟨még a'⟩ ⟨lopott kezét mérgébe⟩ [← Az áth. alábbi sor fölé írva]

⟨A' kis Amor mézet lopva serkede?⟩ sértette

⟨? Szürkálta [?] lopóját⟩

Kezét meg tsipte A kis [← E szó utóbb beszűrve] Méh g̃ [= meg]-
sértette

⟨Ezt a' lopott édességet mérgébe⟩

⟨Rozsim' szájára kené⟩ Megtsipvén a' kis Amort

Eggy méh, mikor mézet lopott ⟨tsendesenn⟩ [Az áth. szó fölé írva:]
mérészenn

Ezt a' mézet ⟨mérgesenn⟩ egészen

Rozim Rozsás Ajakára kente fel

5 És így szólt nagy méreggel:

Lopásom(m) emlékezete bennetek

⟨Örökre⟩ Holtig [← Az áth. szó fölé írva] maradjon szintén

'S Érezze [← Beszűrve] a' ki ⟨? oda⟩ tsókot [Jav. evvől: tsókolaz]
oszt véletek

Ennek [Jav. ebből: Ezt] a' méhnek mint én

10 Mérgesűő [Jav. ebből: ? Mérges tör] Julánkját a' Szívébe.

⟨Édes⟩ Édesűő [← Az áth. szó fölé írva:] mézét szája ízébe.

Az EPM. a helyesírás modernizálásától eltekintve sem egészen pontosan adta közre a szöveget, s nyomán az ÖV. — ÖV.² és a MM. sem.

2. K: mézet lopott mérészen FK., EPM.: mézét lopta merészen Az ÖV. — ÖV.², MM. már a helyes mérészen-t közölte, de különben megmaradt a téves tárgyas ragozásnál.

4. K: Rozim FK.: Rózsím K: Rozsás em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Guarini versét — mint volt róla szó — Eschenburg példatárából másolta ki Csokonai: ott a „Sinngedichte” című fejezetben fordul elő, amelynek egyik alfejezete a *Madrigale* (madrigálok). Guarini versét nem az utóbbiba sorozta be Esch., de Csokonai, amikor később anakreóni dallá dolgozta át fordítását, már mint madrigált tárgyalta az AD. jegyzetében. Ugyanott hőseség bibliográfiát közölt Guarini munkásságáról, amiből kiderül, hogy akkor már nem csak Esch. nyomán ismerte az olasz költőt: az AD. jegyzeteiben idézi magát az eredeti olasz verset is: ezt sem egészen Esch. alapján: a 4. és 5. sorban Esch.-nál *posi, rosi* a rím-szó; az AD.-ben: *pose, rose*. Az AD. jegyzeteiben részletesen megemlékezett a versről és szerzőjéről: „Gianbattista Guarini született Ferrárában, 1538. Ezzt. Sokáig volt az odeváló Hertzegnek II. Alfonznak Titoknokja, azután Státustanátsosa, a'kinek sok hasznos szolgálatot tett a' Velentzei, Római, és Lengyel követségekben. Minekutánna Florentziában is és egybűtt, ékesenszóllását, hüségét, és Politikai talentomait ki,

mutatta volna; tsendes életre kívánván magát adni, hazájába vissza-indult; de Velentzében véletlenül kimúlt, 1613. Eszt. Azt a' különöst jegyezték fel róla a' barátai, hogy a' *Poëta* nevet gyűlölte, a' melly inkább megvetést, mint tiszteletet okozna az embernek. De az jól esett néki, ha a' Fejedelmek, nagy emberek, és a' tudós Académiák pompázó titulusokkal tisztelték meg. — Gyönyörű, és könnyen menő versei vagynak; képzelődése termékeny és tüzes. Fő poétai munkája az a' Pásztori Dráma, mellynek neve *Il Pastor fido*, vagy A' hű Pásztor. Vagynak apróbb Versei is felesen. A' Madrigálokban, melly versezet neve közép a' *Lyrica* és *Epigrammatica* poésis között, és a' mellyet olly elmésen határoz meg Boileau, legelsőnek tartja Baillet a' Marini' verseit: de azért megkor-pazza ötlet Menagius, a' ki csak ugyan mint nagyobb lingvista jó poéta, ritka elméjű 's fájn érzésű ember, jobban szólhatott az Olasz Poésianak ékességéről. Ez a' kis Anákreonismus Guarininak egy olasz Madrigálja után van készítve, mellyet az olaszul értőknek kedvéért a' 'página' allyára teszék, hogy Menagiussal érezhessék ebből a' Guarini Madrigál-jainak együgyű és igen kellő vóltokat. (47) [A többi jegyzetet mellőz-zük. Sz. F.]

(47) Punto de un Ape, a cui
 Rubava il mele il pargoletto Amore,
 Quel rubato licore,
 Tutto pien d'ira e di vendetta, pose
 Su le labra di rose
 A la mia Donna, e disse: »In voi si serba
 »Memoria non mai spenta
 »De le soavi mie rapine acerba,
 »E chi vi baccia, senta
 »De l'ape, ch'io prova, dolce, crudele
 »L'ago nel sore, e nella bocca il mele."

(AD/j. 39—42. l.)

A vers alapötletét egyébként Csokonai beleszötte 1794-ben írt költő prózájának, *A Csókok-nak Második könyvébe* is: „Úgy bútt bé Ámor, mint egy kised méh, az ő ajakinak két eleven rózsáiba. És míg én ötlet csókoltam, ő pedig megcsókolott szájával, az én csókolásomra mozdulatlan és vesztig állott, a méznek csupán csak édességét kóstoltam. De minék-utána ő is előnyújtotta az ő legédesebb rózsáját (már akár az ő nemes-szívűsége volt, akár az én jó szerencsém, mert tudom, hogy nem szereltem volt) megcsattantak kedves ajaki, s öszve ütődtek a mi csókjaink (óh kedves, óh drága kincsem, elvesztettelek tégedet, s még sem halok meg): akkor érzettem a szerelmes méhecskének szúrása és kellemetes fullánk-ját, mint járja által szívet; s mely talám csak abba a perbe adódott vissza nékem, hogy meg lehessen sebesíteni." (HG. II, 437. l.)

2. *mérészen* (táj.): *merészen*.

4. A *Rozim* Csokonai magyarítása a „mia Donna” helyett.

5. *Es így szült nagy méreggel* Az olasz eredetiben a 'nedű (szaz a 'méz)' van 'teli méreggel és bosszúval', s ezt helyezte Ámor a 'rózsá-ajlakra'.

6—7. A fordítás lerövidítette az eredeti mondandóját, ahol szó szerint ez áll: 'Órizd meg magadban az én gyengéd lopásaim soha el nem múló keserű emlékét'. Csokonainál Ámor nemcsak a „Don-

ná"-nak, hanem mindkét szeretőnek mondja, hogy *Lopásom emlékezte benneteket / Holtig maradjon . . .*

színtén (rég.): színte.

8. *Isókot oszt*: csókot vált.
10. Csokonai nem fordította le az olasz szöveg *dolce, crudele* 'édes, kegyetlen' ellentét halmazát, hanem helyette ezt írta: *Mérgesítő fulánkját*
11. *Édesítő mézét szája' izébe* Az olasz eredeti némileg egyszerűbb: 'hogy érezze . . . szájában a mézet'.

Verselése

Csokonai e fordítása készítésekor már felismerte az olasz prozódia szabályait, igyekezett formahűen fordítani, megtartva — bár nem egészen tisztán — az eredetinek negyedfeles és hatodfeles jambusi lejtésű sorait, rímelhelyezésében is híven követte az eredetit, csupán annak végig pontos nőrímei helyett használt esetenként hímrímeket.

Rímképlete:

7a, 11b, 7b, 11c, 7c, 11d, 7e, 11d, 7e, 11f, 11f

153. A' Babérvessző

Kézirata

TF. 86b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (II, 63. l.) kímásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. Más kézírata nem ismeretes.

Megjelenése

Az EK.-on így fordul elő: „CLIV. A' Babérvessző. Madrigál Tassóból.” Az 1796-i Szv₁-en csak az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá. Viszonylagos kidolgozatlansága miatt maradhatott le a későbbi címjegyzékekről. A Ktl.-on (Fasc. I. N° <15> 11.) A' Babérról címmel található adat bizonyára nem e fordításra, hanem a költő lappangó tanulmányára vonatkozik (v. ö. Cs/ÖM. I, 878. l.).

Toldy ismerte a vers kéziratát, s ennek alapján fölvetette Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékére az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból” című fejezetbe: „70. A babérvessző, Tassóból. — Te szép babéresemete . . .”

Először a HG. adta közre a TF. alapján, hivatkozva a Toldy/j.-re (ld. HG. II, 260. l.). A HG. szerint közölte a FK. is

Újból Juhász Géza adta ki az EPM.-ban, javított szöveggel (274. l.) Az ÖV. — ÖV.² és a MM. ismét a HG. hibás szövegét adta közre.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ből kimásolt többi olasz vers fordításával. (Szauder nem említi az Esch. alapján készült olasz versfordításokról szólva; v. ö. Roc. 233. l.)

A HG. nem kronologizálta; Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), később, úgy látszik, ő is korábbra helyezte a meglehetősen kiforratlan fordítást: a Juhász időrendjén alapuló ÖV.—ÖV.³ s a MM. már az 1793. év terméséhez sorolta. Ez lehet valószínű keletkezési éve.

Szövegvizsgálat

Magának a fordításnak a TF.-ban nincs címe, ahogy az Esch.-ban közölt olasz versnek sincs. A címet már a HG. is az EK. nyomán adta a fordításnak, ugyanígy mi is, ide értve az alcímet is.

A többszörös áthúzások és javítások jól mutatják a kezdő fordító vívódását a szöveggel és némileg a formával is; legcélszerűbbnek a legszemléletesebbnek látszott az egész eredeti fogalmazvány közreadása:

szép <Babér> [—Az alábbi áth. rész fölé írva.]
Te <Gyönyörű kis vessző> Babér Tsemete
Nőjj nagyra, mint
<Érd utol Törzsökedet meg>vénhedett
Törzsököd; a' győzők
<Győzedelmű fejek> várnak tégedet.
<nagyra> szerentsésenn [—Az alábbi áth. rész fölé írva.]
Nőjj <szerentsésenn mint ő [?] és te
Zöldeljél, ha a' vén [Jav. ebből: ? végtére] fának
Zöldégi több idénn ki a' [= nem] nyílnának
<Nem fúz amaz zöld ágat vén fejére.>
vigan [—Az alábbi áth. szó fölé írva.]
Játszanak <? mindig> a' te
Gallyaid [—Az alábbi áth. szó fölé írva.]
<Ágaid> közt a' Leveleinn
kis [—Az alábbi áth. szó fölé írva.]
A' <Zefir> Szellők és Szerelmek szüntelen.

A HG. — és nyomán Varga Balázs kiadásai — a vers 6. sorát — tévesen — egy is kötőszóval megtoldották. Ennek nincs nyoma az eredeti fogalmazványban, de már csak azért is kéri a sorból, mivel a versszakok utolsó (3.) sorában — az olasz eredeti szerint — Csokonai mindig 11 szótagot számított: az is viszont 12 szótagúvá rontja a sort.

7. K: *Játszanak* Az olasz eredeti szerint itt felszólító módnak kell állnia; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a vers Tasso lírai darabjából készült fordítás, Esch. alapján. Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az eredetit Esch.-ból. a Tassóra vonatkozó néhány soros bevezetéssel, amelyet Csokonai szintén lemásolt:

„Torquato Tasso.

(Einer der größten epischen Dichter Italiens; geboren 1544, gestorben 1596. Man hat nur wenige kleinere Gedichte von ihm.)

Picciola verga e bella
D'alloro trionfale,
Cresci alla pianta, onde sei svelta, eguale.

Cresci felice, e s' ella
Secca non si rinverde,
Tu mantien vivo, frondeggiando il verde.

Fra sua chioma novella
Scherzin con dolci errori
L'aure mai sempre e i pargoletti amori.”

(Esch. II, 63. l.)

1. *Te szép Babér Tsemete* Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Dicső babérnak kicsi és szép vesszeje'.
2. *Nőj nagyra* Ez megfelel az olasz eredetinek (*Cresci alla pianta*) A többi Csokonai hozzátoldása: *mint vénhedett / Törzsököd; a' győzők várnak tégedet.*
6. *Zöldség*: zöld lomb.
több időn (rég.): többször, máikor; tkp.: „több időn”.
Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Te tartad meg élve lombozván a zöldet'.
7. *a' te* Csokonai megváltoztatta a névmást; az olasz szövegben *sua* 'övé' van.
9. *Szerelmek*: Ámorok.

Verselés

Az olasz prozódia még nem ismerte kellőképpen a költő: a sorok jambikus lejtését — a számos egybeolvadás miatt — talán föl sem ismerte; mindenesetre nem követte: csupán a szótagszámra és a rímelhelyezésre ügyelt. Az 5. és a 8. sor azonban csak úgy adja ki a szükséges hét szótagot, ha elziót, illetőleg egybeolvadást tételezünk fel (a *ha a'*, illetve a *Gallyaid* esetében).

154. Asztali dal

Kézirata

TF. 87ab; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 32–33. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, az oldalak jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az 1795-i EK-on már ott található: „CXLVII. Asztali Dal. Dal Mafféiból.”

Az 1796-i Szv.-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, s ugyanebben az évben ki is adta a DMM.-ban: [I.] 14–16. l.

Bizonyára megjelenése miatt maradt le a későbbi címjegyzékekről s a kéziratleltárakról, bár 1802-i saját kezű Mfj.-en regisztrálta újból a költő: „Apró Fordítások. 22. 6. Asztali dal.”

A későbbi kiadások a DMM. szövegét vették alapul.

Keletkezése

Föltehetően egyidős az Esch.-ból kimásolt olasz versek fordításával. (Szauder is említi az Esch. alapján készült olasz versfordításokról szólva: Roc. 233. l.) Imre Sándor bizonyára nem tudta, hogy Csokonai korai olasz fordításai Esch. alapján készültek: különben nem csodálkozott volna azon, hogy „akár Metastasiónak, akár Ariostónak, Taassónak és a többieknek, miért csupán szerelmi, legfőlebb még vigalmi (Maffei) tárgyai vagy éppen meseféle műveik ötlenek szemébe s miért csupán ilyeneket utántzott, nem pedig az elbeszélőket vagy epikaiakat” (Ölkölt. 78. l.).

Ferenczi a Patakon töltött idő, az 1796. év terméséhez sorolta. (65. l.) Ferenczi nyomán sorolhatta Hegyaljai Kiss Géza is a pataki időszak „erőteljes” műfordításai közé (ld. *Csokonai jogász éve Sárospatakon*: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.). A HG. egy évvel korábbra keltezte (ld. III, 495. l.), majd Juhász Géza még egy évvel korábbra, 1794-re tette keletkezését (EPM. 314. l.). Később tovább finomított időrendjén: a kronológiáját követő ÖV. s az ÖV.² már az 1793. év terméséhez sorolta. Ez látszik hiteles keletkezési évének: stílusa, verselése szerint is Csokonai korai olasz fordításai közé tartozik.

Szövegkritika

Magán a kéziratban nincs magyar címe a fordításnak: az Esch.-ból kimásolt olasz eredetinek *Canzone* ('Dal') címet viseli. A Csokonai által is lemásolt német nyelvű bevezetés *Canzonette a Tavola* megjelöléssel említi az olasz költő bordsalait („Trinklieder”) (ld. Esch. V, 32. l.). Csokonai az olasz műfajjelölő címet adta vissza tükörfordítással az EK-on (a *Tischlied* különben 'bortal' értelemben a német költészetben is ismert volt: v. ö. EPhK. 1894: 645. l.). Mai műszóhasználat szerint a „bortal” felel meg a *Canzonette* a *Tavola*-nak.

A DMM.-ban Csokonai zárójelbe tett alcímmel közölte fordítását: (*Olaszból Márkgróf Mafféi után*). A DMM.-t követő kiadások hasonlóan

közölték; az EPM. s az azt követő ÖV.—ÖV.² és a MM. viszont már csak az olasz szerző nevét idézte a cím alatt.

A TF.-ban megmaradt fogalmazványtól kiadásunk alapja, a DMM. nemcsak helyesírásában tér el, hanem szöveg szerint is nem egy helyen. Az alábbiakban közöljük az eltéréseket:

1. K: *Pajtás, Pajtás, kész az Asztal,*
2. K: *gyermeskedjetelek [így!]*
- K: *Operentziába:*
5. K: *Mert az Ég Kp. n.*
6. K: *Kp. n.*
7. K: *Jo Napunk lessz*
8. K: *Asztalnál Kp. n.*
9. K: *⟨Nem tserélnék Péter Tzárral,⟩ Föléje írva: ⟨királyság⟩*
- Királyságra [Jav. ebből: Királyságot] nem vágyódom*
10. K: *⟨Az [jav. ebből: A'] [. . .] uzsorán⟩ Föléje írva: Szi-*
- vem teendes nem aggodok*
11. DMM.: *Annak gondja nem fúr:*
- K: *Az adósság nem szúr:*
- 12–13. K: *Kp. n.*
14. K: *Créditor*
15. K: *Hogy [Föléje írva: ? Ely] az a' [← utóbb beszúrva]*
- ⟨mord⟩ [Föléje írva: ⟨komor⟩, majd az áth. mord alatt*
- még egyszer leírva a DMM.-ba is belekerült első válto-*
- zat] Zsugori*
16. K: *annya kinyába:*
17. K: *a' ládába A névelő utólag beszúrva*
18. K: *⟨Én⟩ Pénzt ⟨én nem rakok⟩ bé Az áth. rész fölé írva:*
- gyűjt(ök) E vég szótag törlésére akkor került sor, mi-*
- kor — végső megoldásként — a sor elejére beszúrta*
- a költő: Eő a' ki*
19. K: *⟨Hogy⟩ Föléje írva: 'S Én [...] hólnapra*
20. K: *Apja Kp. n.*
21. K: *hólnap*
22. DMM.: *Kp. n.*
- K: *A sor végén vessző. A DMM.-et e szerint em.*
23. DMM.: *Hogy mindég tsak eszünk épen;*
- K: *Hogy tsak ⟨az⟩ eszünk marhaképenn*
24. K: *Igyunkis hát [← e szó utólag beszúrva] mert ⟨ilyen⟩ [Az*
- áth. szó fölé írva: így] szépen Jav. ebből: képen*
25. K: *Concoctzio*
26. K: *Itt ⟨pohár⟩ [Az áth. szó fölé írva: a' Pint]. Orrossal*
27. K: *Kp. n.*
28. K: *Élet a' jó.*
29. K: *Szem Kp. n.*
30. DMM.: *melyet*
- K: *Mellyet Kp. n. A DMM. helyesírását a K. szerint em.*
32. K: *Szél!*
33. K: *Mennél [Jav. ebből: Mennyivel]*
- mulatni Kp. n.*
34. K: *⟨Egy két pintest⟩ Föléje írva: A' kantsókat Kp. n.*
35. K: *a'Bél.*

36. K: <A' Szerelem> Föléje írva: *Amor minket*
 37. K: *közt*
 38. DMM.: *Amor akárhé legyen*
 K: *Kinek mi kell övé legyen,*
 39. K: *Bor*
 40. K: *Előttem* [Föléje írva: <Nékem>] *a' Dámais*
 41. DMM.: *Úgy kap fel a' Dáma is,*
 K: *Úgy kedves, bár nyalkais*
 42. K: *Kantsót*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az olasz „Márkgróf”-ról Csokonai a következő adatokat találta Esch. ban, amelyeket ki is másolt onnan: „Der Marchese *Scipioni Maffei*, aus Verona gebürtig, ist als einer der gründlichsten und geschmackvollsten Gelehrten Italiens bekannt, und als Dichter hat ihn sein Trauerspiel, *Merope*, am meisten berühmt gemacht. Unter seinen *Rime e Prose*, Ven. 1719. 4. stehen S. 106.—108. drei *Canzonetta a Tavola*, dergleichen die Italiäner viele haben, die sie auch oft, wie die ausgebrachten Gesundheiten, bei denen sie gesungen werden, *Brindisi* nennen. Eine Nachahmung des folgenden, an heiterm, jovialischem Muthe reichen, Trinkliedes findet man, mit beigedrucktem Originale, unter *Schiebeler's* Gedichten, S. 155.” (MTAK. 677: 86a, Csokonai autográf másolata Eschenburgból; v. ö. Esch. V, 32. l.)

Scipione Maffei (1675—1755) a maga korának kiemelkedő költője, tragédia- és vígjátékirója volt; Csokonai csak Esch. nyomán került kapcsolatba az akkor már négy évtizede elhunyt olasz íróval. (Kazinczyt megcsalta emlékezete, mikor Csokonainak *Miért ne innánk?* című bordaláról azt írta, hogy „az *amici, amici e in tavola* — olasz dal után” készült (ld. KazLev. XXI, 55. l.).

Mint e korbéli olasz versfordításaiiban: a sorok időmértékes (ez esetben trochaikus) lejtését nem adta híven vissza a költő, csak a sor- és szótagszám s a rímelés pontos követésére törekedett. (A rímelést ez esetben változatosabbá tette az olasz eredeténél.)

Itt is értelmi hűséggel, bár némi költői szabadsággal fordított: különösen föltűnő a bordal magyaros szó- és szóláskincse: *Ördögbe pokolba: Veszne mind anyja' kinyába!; Eb a' ki pénzt gyűjt bé!; Ott a pirt az orrossal; a kantsókat forgatni, / Míg fel ázik a' béli; Amor pityereget stb.* Itt sem pontos szótári megfelelésre törekedett tehát, hanem „couleur locale”-ként alkalmazott izes szinonimákkal igyekezett magyarossá tenni az olaszból fordított bordalt. (A fogalmazvány még jobban tükrözi a költő e törekvését az *Operentziába*, a *Hát csak eszünk marhaképpen* stb. kifejezésekkel.) A következőkben közöljük az olasz eredetit:

Amici, amici, è in tavola:
 Lasciate tante chiacchiere!
 Tutti i pensier sen vadano,
 Sen vadan via di quà:
 Che 'l cielo sia sereno,
 Che sia di nubi pieno,
 Buon tempo qui sarà.

- Quand' io mi trovo a tavola
 Non cedo al re del Messico,
 10 Né mai pensier di debiti
 Allor mi viene in cor:
 Segghiamo allegramente,
 Godiam tranquillamente,
 Ci pensi il creditor.
 15 Ch' arrabbin questi economi
 C'han sempre il viso torbido:
 Per gli anni c'hanno a nascere
 Tesoro io non farò:
 Ch'io serbi per dimani?
 20 Follia! Che san gl'insani
 Diman se vi sarò?
 Ma se a noi fan rimprovero
 Che siamo a mangiar dediti,
 Non mangiam senza bere,
 25 Che non è sanita:
 Qua coppe, qua bicchieri,
 Vin bianchi, vini neri,
 Quest' è felicità.
 Un tempo era il mio genio
 30 Languir per un ben ciglio:
 Error degli anni teneri
 Pazzia di gioventù.
 Quant' è miglior diletto
 Versar dentro il suo petto
 35 Due fiaschi, e forse più.
 L' amore ci sa piangere,
 E'l vino ci fa ridere:
 Cui piace amor lo seguiti,
 Che 'l vino io seguirò.
 40 La dama, con sua pace
 Allora sol mi piace
 Che brindisi le fo.

(Esch. V, 32—33. l.)

2. *Már ne gyermekeskedjete! (lasciate tante chiacchiere).* Csokonai itt meglehetősen szabadon használja a *gyermekeskedik* igét, a 'fecse-gés, szószaporítás' jelentésű *chiacchiera* helyén.
4. *Ördögbe pokolba (K: Operentziába)* az olasz eredetiben nincs pon-tos megfelelője.
9. *A' Mogollal nem tserélek (non cedo al re del Messico).* Az erede-tiben Mexico királya, az aztékok mesés gazdagságú hajdani ural-kodója szerepel; Csokonai a K-ban először a hatalmas kiterje-désű orosz birodalom urával, a nálunk ismertebb *Péter Tzár-ral* helyettesítette, majd egyszerűen csak *Királyság-ot* írt helyette. Később, a DMM.-ban a gazdagságáról és hatalmáról híres „nagy Mogul”-al fordította, akit írásaiiban később is gyakran említett.

A *Mogul* (*mogul*, „nagy mogul”) az Indiában a XVI–XVIII. században uralkodott „mongol” (pontosabban: török) eredetű uralkodók neve.

14. *Creditor* (lat.): hitelező. Kőldy szerint: „Hitelező v. kölcsönző, pénzkufár.”
15. *mord zsongori*: Az olasz eredetiben az *economí* jelentése: ’gazdálkodó, pénzzel törődő’.
16. *Vesne mind anyja’ kinjába!* A megfelelő olasz sor jelentése: ’Akiknek mindig fancesali az ábrázatjuk.’
25. *Concoctio* (lat.): emésztés. Csokonai kifejezésével: „a gyomor főzése”.
26. *pint* (rég., táj.): kb. másfél literes ivóedény (ld. Szilágyi: CsTájsz. 46. l.); *orros* (táj.): Debrecen vidékén használatos csőrös („orros”) boroskancsó. (V. ö. Szilágyi: CsSzók. 110–111. l.)
32. *Bolondság, ifjú szél!* Az olasz eredetiben a *Pazzia di gioventù* jelentése: ’az ifjúság bolondsága’. Csokonai a latin „Juventus ventus” ’az ifjúság: szél’ szójátéokra gondolva alkothatta meg e sort.
- 33–35. A megfelelő olasz szöveg szó szerinti jelentése: ’Mennyivel jobb szórakozás a belsőbe leönteni két vagy talán annál is több üveg-gel.’ A *Mig fel ázik a’ bél!* Csokonai hozzátoldása.
36. *Ámor* Az olasz eredetiben az *amore* közzsóként ’szerelem’ jelentésben áll; Csokonai személyesítette meg az antik mitológia szerint.
38. *Ámor akárkié legyen* A megfelelő olasz sor értelme: ’Akinak tetszik Ámor, kövesse.’
40. *nyalka*: itt ’kényes’.
41. *felkap* (táj.): tisztességre tesz szert. A sor értelme: ’úgy lesz becsülete előttem a Dámának’.
- 40–42. A sorok szó szerinti jelentése: ’Az asszony csak akkor tetszik nekem békéjével (hallgatásával), ha koccintok vele.’ Csokonainál tehát megfordul az ige jelentése: az olasz szövegben én mondom rá pohárköszöntőt, a fordításban az asszony köszön kancsóval szerelmére.

Verselés

Mint volt róla szó, Csokonai igyekezett formahűen visszaadni magyarul az olasz verset, bár az eredetinek trochaikus lejtését csak helyenként sejteti.

Versképlet: 8a, 8b, 8b, 6c, 7d, 7d, 6c

Az olasz versé: 8a, 8b, 8c, 6d, 7e, 7e, 6d

Csokonai bizonyára éneklésre szánta. Horváth János a költő játékos, olaszos dalai közt említi, a Chiabrérából fordított *A’ Violá*-val együtt (ld. IrNép. 74–75. l.).

155. Ifjúság s Szerelem

Kézirata

TF. 88b—89b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ből (V, 34—35. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lapok jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „CLV. Ifjúság s Szerelem. Dal Rolliból.”

Az 1795—96-i Szv₁-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal csak rá; a DMM.-ban azonban nem jelent meg.

Először Toldy adta közre némi szöveghibával (759—760. h.). Bár a jegyzetekben nem utal rá, nyilvánvalóan a TF. alapján adta ki.

Toldynál nem az EK.-on található címmel fordul elő, hanem a „Canzonetták. (Rollitól Olaszból.)” összefoglaló cím alatt, a két fordítás I. darabjaként.

A HG. hasonlóan közölte, bár Toldy szöveghibáját javította (II, 71—73. l.). A FK. viszont hibájával együtt követte Toldyt.

Először az EPM. adta közre az EK.-ról ismert címével (275—277. l.), a ezt követték a későbbi kiadások: az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ből kimásolt többi olasz vers fordításával. (Szauder is említi a költő korai olasz fordításai között: Roc. 233. l.)

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, a ezt a HG. is átvette.

Juhász Géza az EPM.-ban (314. l.) 1794-re tette keletkezését, később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján készült ÖV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordítás fölött a TF.-ban nincs magyar cím; az Esch.-ből ugyanitt kimásolt olasz szövegből kölcsönözte a költő a „Canzonette. I.” ideiglenes címet.

A magyar címet — mint már az EPM. is — az EK. alapján közöljük. Megtartjuk alcímként a későbbi kiadásokban is általában így használt utalást a műfajra és a szerzőre, mivel a DMM.-ban megjelent fordításainál hasonlóan járt el maga Csokonai is.

A kéziratban a vers — az olasz eredetinek megfelelő — változatos sor-tördeléssel fordul elő; ezt az EPM.-ig a kiadások nem vették figyelembe.

8. K: szép Utólag beszúrva
9. K: Természetébe<nn>:
10. K: Mezei <lesz és> és A megismételt kötőszó az áth. fölé írva.
11. K: Ha <Ha> n [= nem]

12. K: *Kertjébe*⟨nn⟩.
 20. K: ⟨*Mint*⟩ *Vadászként*
 25. K: *Igaz: <van>* [Az áth. szó fölé írva: *de van*] *olly<an>* is Toldy, FK.: *Igen, de van*
 26. K: ⟨*Ki ha meg fogja is*⟩ [Az áth. sor fölé írva: ⟨...⟩ ⟨*Szereti*...⟩] *Ki ha* [+ Ez a szó utóbb beszúrva] *meg fogja* [Jav. ebből: *meg fogják*] is,
 27. ⟨*Mikor meg fogja is Nagyon szereti*⟩ Föléje írva: ⟨*Szívből*⟩ *Kints gyándni tartja*
 30. K: ⟨*Mézzel éteti*⟩ *Tűzükkel tartja*.
 38. K: *Ebb<e>*
 40. K: *mi <tesz> ér?*
 41. K: ⟨*Ha*⟩ *Kin(t)* 's [Jav. ebből: *sem* Toldyból s a későbbi kiadásokból hiányzik az 's kötőszó.
 46. K: ⟨*Aggódasz*⟩ Föléje írva: *Búsulsz*
 47. K: *Ha g [= meg]* ⟨*Ha g [= meg]*⟩ *van* Kp. n., értelemszerűen em.
 51. K: *Lelkiünk' <étele>*
 52. K: ⟨*Ez tsendességben*⟩ Az áth. rész fölé írva: ⟨*Mert*⟩ *Egyebet*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A versíró Paolo Rollira vonatkozó adatokat Esch. alapján közöljük, ahonnan a költő szó szerint kimásolta: „*Paolo Rolli*. Ein geborner Römer, der die meiste Zeit seines Lebens in London zubachte, und im J. 1762 starb. Seine Uebersetzung *Milton's* ist bekannt. Ausser seiner kleinern poetischen Sammlung, die schon im J. 1761. herauskam, wurde eine stärkere in drei Bänden zu Venedig 1761 gedruckt. Am meisten glückte ihm die leichte anakreontische Manier; auch hat man einige reizende Sonnette von ihm, worunter das auf einen schönen Mund vorzüglich berühmt, und von unserm *Gleim* meisterhaft nachgeahmt ist.” (Esch. V, 34. l.; v. ö. TF. 87b).

A következőkben közöljük az olasz eredetűt Esch. alapján, ahonnan Csokonai kimásolta:

Canzonette.

1.

Dorilla e che sarà
 Di questa tua beltà
 Che tanti alletta?

Senza pentirsi un dì,
 No, non si può così
 Restar soletta.

I tempo giovanil
 D'una Beltà gentil
 Somiglia un Fiore:
 Campestr' e vil sarà,
 Se no 'l coltiverà
 La man d'Amore.

Talun' à nel pensier,
 Fuggendo dal piacer,

- 15 Fugir l' affanno:
 Se poi stagion passò,
 Conosce ma non può
 Lasciar l' inganno.
- L'Amante suol talor
 20 Seguir qual cacciator
 La preda viva;
 E in tanti affanni suoi
 Nè pur la guarda poi
 Quando l'arriva.
- 25 Gli è vero; ma pur v' à
 Chi presa l' amera
 Com' un tesoro;
 Faralle vezzi ognor,
 Terralla con onor
 30 In gabbia d' oro.
- No Bella non voler
 Combatter co' pensier
 Sol per tuo danno:
 I giorni del gioir
 35 Per mai più non venir
 Fuggendo vanno.
- Coteesta libertà
 D'un cor che amor non à,
 Ogg' io pur sento:
 40 Un' Ozio vil si fa
 Che se Martir non dà,
 Non dà Contento.
- Brama di Gemm' e d' Or,
 Desio di van' Onor
 45 Non t' incateni:
 Mancando, fan penar,
 Ne te ne puoi saziar
 Quando gli ottieni.
- Un generoso Ardor
 50 D'amore per amor
 Ecca è dell' Alma:
 Che gli altri scorge andar
 In procelloso Mar
 Quand'ella è in calma.

(Esch. V, 34—35. l.)

Az olasz eredetit ez esetben is formahűen, némi költői szabadsággal fordította Csokonai.

3. *Che tanti alletta*: 'amely sokakat megigéz, elbájol'. E sort nem fordította le a költő, pontosabban a *Kellemed*-del adta vissza az előző sorban.

- 4—6. *Ah, ah, megbánod még / Hogy elvontad mindég / Mástól egészen.* Az eredetiben nem arról van szó, mint Csokonai fordításában, hogy Dorilla meg fogja bánni, hogy 'kellemét mástól egészen elvonta', hanem arról, hogy 'nem lehet így (tenni) anélkül, hogy egyedül maradván, egy napon majd meg ne bánnád ezt'.
9. *Természetébe: azaz: az ifjúság természete olyan, mint a virágé.* (Az olasz eredetiben arról van szó, hogy az ifjúság hasonló a virághoz.)
- 10—12. Csokonai fordítása nem eléggé világos. Az olasz versben pontosan arról van szó, hogy 'a szerelem virága, ha nem Amor keze gondozza azt, akkor hitvány mezei (vad)virág marad.'
Amor Kertjébe A Kert a fordító költői ráadása: az eredetiben csak Amor kezéről van szó
- 13—16. Meglehetősen szabad fordítás ez is; az olasz eredeti jelentése: 'némi embernek az jár az eszébe (van a gondolatában), amikor az élvezettől fut, hogy a bánattól fut ezzel'.
15. *A' bú markába* Ez is költőibb az olasz eredetinel, ahol csak a 'gond'-ról, 'bánat'-ról van szó (*affanno*).
- 16—18. *'S elévén tavasszát / Látja vak Hibáját / De már híjjába.* A megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Ha már elmúlt az ideje / Belátja, de nem tudja / Kikerülni (elhagyni) a csodóást!' *A tavasszát* s a *De már híjjába* Csokonai költői ráadása.
A l'inganno — amelyet Csokonai „vak Hibá”-val adott vissza — egyszerűen 'tévedés'-t, 'megcsalás'-t jelent.
21. *kiesri* Mai nyelvhasználat szerint inkább a 'követi' volna a *Seguir* egyenértékű fordítása.
30. *Tzúkorral tartja* Ez is Csokonai költői többlete, akárcsak az első megfogalmazásban a *kézzel éti*
31. Csokonai szövegéből kimaradt a *No Bella* fordítása, a szép hölgy megszólítása.
- 34—36. A sorok szó szerinti jelentése az eredetiben: 'Az öröm napjai hamar elszaladnak és többé vissza nem térnek.'
- 37—39. *Szerelem nélkül ma / Ebb' a szabadságba / Élek én épen.* A megfelelő olasz sorok jelentése: 'Mostanság érzem én is annak a szívnek szabadságát, melyben nincs szerelem.'
- 40—42. *'s Eggy ily nyugalom mit ér? / Kín 's Öröm nélkül vér / Szívünk eképen.* A megfelelő olasz sorok értelme: 'Az ilyen semmittevés (nyugalom) hitvánnyá tesz, ha sem fájdalmat, sem boldogságot nem ad.'
45. *Bánison tégedet* Az olasz eredeti jelentése: 'Ne kötözzön meg téged'.
- 49—51. *Eggy Szerelmes Hévség / Melly Szerelemért ég, / Lelkünk' táplálja* E sorokban Csokonai némileg eltért az eredetitől, ahol arról van szó, hogy 'Az a kedves szerelmes tűz, mely szerelemért (ég), (nem más, mint) a lélek csapdája.'
- 52—54. *Egyebet: más embert, mást.* E sorok fordítása kissé hevenyészett, homályos. Az olasz eredeti jelentése: 'Hogy mások viharos tengeren látják menni, amikor ő (már) megnyugodott.' Látható, hogy ez Csokonai legszabadabb — s egyben legpontatlanabb — olasz fordítása.

Verselése

Csokonai ezúttal is követi sor- és szótagszámában az olasz eredetit, s mintha annak időmértékes (jambikus) lejtését is igyekeznék visszaadni, bár fordítása lényegében hangsúlyos verselésű.

Képlete: 6a 6a 5b 6c 6c 5b

Imre Sándor is fölfedezte benne a régi magyar énekköltésről (zsoltárfordításokból) jól ismert — a Balassi-strófára emlékeztető — formát: „Csak azt kell megjegyeznem, hogy Rolli canzonettája, a nagyon ismert hármas sorokban írva és híven követve áll Csokonainál, s a sorokat jól írta, mert a régibb magyar költők s számos egyházi ének után jól ismerhette.” (OLKölt. 77. l.)

Elek a HG. alapján érintette a negyedik vereszak: „durva synkopé”-jét (ott ugyanis a 21. sorban „*Prédit kíséri*” olvasható [HG. II, 72. l.]), de végül maga is arra a következtetésre jutott: „Bizonyos, hogy itt sajtóhibával van dolgunk. Ilyent Csokonai nem írhatott le!” (106. l.)

156. Igyunk

Kézirata

TF. 89b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 36. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. (Kevés javítása szerint lehet tisztázatlan is.)

Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „CXLVI. Igyunk. Dórishoz. Dal. Rolliból.” Az 1796-i Szv.-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, a költő életében azonban nem jelent meg, s későbbi címjegyzékeire sem vette föl: alkalmasint kiforrotlansága miatt.

Először Toldy adta közre (760–761. h.); bár a jegyzetekben nem utalt forrására, bizonyára a TF.-ből közölte, ahol nincs cím a fordítás fölött. Toldy kiadásában — az *Ifjúság s Szerelem* címen ismert másik fordítással együtt — külön cím nélkül fordul elő, a „Canzonetták. (Rolliból. Olaszból.)” II. darabjaként. A későbbi kiadások (HG., FK.) Toldyt követték a címadásban.

Ónálló címmel először az EPM. közölte, az EK. szerint, bár az ottani címet némileg lerövidítve (264. l.). Az EPM. alapján közölte az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keltekzése

Nagyjából egyidejű lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt átvette a HG. és a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban (314. l.) 1794-re tette keletkezéséét, később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján készült ÖV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás valószínű évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a TF.-ban a fordítás fölött nincs cím, ezért látta el címmel Toldy az Esch.-ban található olasz eredeti (*Canzonette* 1., 2.) nyomán (v. ö. az *Ifjúság s Szerelm* jegyzetével).

Az EK.-on így található az e fordításra utaló tétel: „*Igyunk, Dóris-hoz. Dal Rolliból.*” Ebben a *Dóris*hoz inkább címváltozatnak, illetőleg alcímnak látszik, ezért zárójelben közöljük. A cím után felkiáltójel ki-váncsozónak.

3. K: ²*Bakhus*, ¹*Tzéres' ha Tüzével*
A ²ha kezdőbetűjét a K-ba bejelölt új szórendnek megfelelően em.
7. K: ³*Édes 's szép mindég ugyan;*
A ¹*mindég* kezdőbetűjét a megváltozott szórend szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az Esch.-ból kimásolt másik Rolli-canzonettával együtt fordította le a költő, föltehetően lírájának szerelmes versekben szűkölködő témátárát akarván gazdagítani, Kazinczy ösztönzésére (v. ö. *KazLev.* II, 297. l.). (A fordításról Szauder is megemlékezett az Esch. V. kötetéből fordított olasz versekről szólva: *Roc.* 233. l.)

Nemcsak sor- és szótagszámában hű a fordítás az eredetihez, hanem tartalmilag is, néhány szabadabb megoldásra az alábbiakban utalunk.

A következőkben közöljük az olasz eredetit, Esch. alapján, ahonnan Csokonai kimásolta:

Si beviam, vezzosa Dori,
Il buon vino amar ben fa.
Fredd' è Amore quand' un poco
Del suo foco
* Bacco e Cerer' non gli da.

Due ridenti labbra caro
Dolci son, son belle ognor;
Mà bagnate da buon vino,
An divino
** Il color' ed il sapor.

Foll' è pur chi amar ben crede
Con tutt' altro abbandonar.
Quando gode ber bottiglia
Vaga Figlia,
** Si può bever' ed amar.

(Esch. V, 36. l.)

1. *kellemes*: Az olasz eredetiben: *vezzosa*, azaz: 'bájos, kedves'. A *kellemes* Csokonai korabeli jelentése is még 'bájos, kellemmel teli'.
3. *Bakhus*, *Bacchus* (gör.): a bor istene az ókori görög mitológiában.
Tzeres (*Ceres*) (lat.): a termékenység, az aratás istennője az antik római hitvilágban.
- 3–5. *Ha Bakhus, Tzeres' Tüzével,*
Melegével
Nem enyhül, fázik Amor.
Az olasz eredetiben szó szerint: 'Hideg (fázik) Amor, ha Bacchus és Ceres nem ad neki egy keveset tüzből.'
12. *ha mindent megvet*: Az olasz eredeti értelme: 'ha minden mással felhagy'.
13. *Máslás*: Aszú vagy szamorodni seprőjén újra erjesztett finom bor. Csokonai a szót így magyarázza az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben: „Sajnálható dolog a' nyelvre nézve is, de kivált a' Poézisra nézve, hogy a' Világ szerte kedves és betses Tokaji borunknak olly insonorus és nyomorék 's hosszú neve van. *Asszúszőlőbor!* — Hogy én a' hazai termést még is Nemzeti szóval ejtsem ki; kéntelen voltam a' *Máslás* nevet venni fel, noha ez szegényebb neve a' Hegyallyai Nektárnak.” (AD/j. 22. l.). Az olasz eredetiben itt csak 'palack', 'butélia' szerepel.
14. *duplásonn* (rég.): duplán, kétszeresen. Az olasz eredetiben nincs megfelelője.

Verselése

Az olasz vers anapestusokkal kevert jambusokból álló pattogó ütemét nem vette át tökéletesen a fordító, csupán a szótagszám s a rímek pontos megtartására törekedett: azaz szótagszámláló, hangsúlyos verssé alakította.

157. A' félelmes Szerető

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk, lehet, hogy az már a költő életében elkallódott, mivel saját kezű kéziratleltárán (Kcsj.) is már a „N° 8° Mások' frása” című fejezetben fordul elő: a 10. helyen *A' félelmes szerető* s az 53. helyen *A' félénk szerető* címmel. (Az utóbbi esetleg a prózai kidolgozásra vonatkozik.)

Megvan két későbbi kéziratleltáron is, *Félénk szerelmes* címmel (Kul. Fasc. N° 5.; Kcsl. N° 5.).

Közel egykorú másolata a „Convassatum Quid” elnevezésű 1794-i gyűjteményben: KK. III, 40ab. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A vers *Metastasio Amor timido* című XVI. Cantatájából készített fordítás, amelyet Csokonai prózában is átültetett; az EK. CXXVI. tétele, *A' félénk Szerelem*, alkalmasint a prózai átültetésre vonatkozik. Az EK.-on a Metastasio-cantaták után összefoglaló megjegyzés olvasható: „Kétszínű”; ez stílári csiszolásra, formai tökéletesítésre s a prózai fordítások versbe foglalására egyaránt vonatkozhat. A verses fordítás címe a Kesz.-n: *A' félelmes szerető*; ezzel a címmel vette föl az 1802-i Új katalógusra is a költő (144. sz.); itt utal Metastasio nevére is a cím után. Az ugyancsak 1802-i Műfajjegyzéken szintén *A félelmes Szerető* címmel található az „Apró Fordítások” között (6. 10.).

Toldy csupán a prózai fordítást regisztrálta (ld. Toldy/j. 73.).

Először a HG. adta közre a CQ. alapján az „Eddig ismeretlen költemények. Törödékek.” című fejezet 18. darabjaként, *Fragmenta* címmel (II, 391–392. l.); a vers alatt hivatkozott forrására is: „Magy. Tud. Akad. 38. sz. kézír. cs. V. fogás a/4.” (Ez a CQ. régi jelzete.) Nem vették azonban észre a vers első kiadói, hogy azonos Metastasio XVI. Cantatájával, amelynek prózafordítását *A félénk szerelem* címmel maguk is közreadták (HG. II, 476–477. l.). Később azonban Gulyás József utalt az összefüggésekre, sőt a verses fordítás hitelességét is a prózafordítás megfeleléseivel igazolta (ld. Cs.-tan. 37. l.).

Eredeti címével s Metastasióból készült fordításként először Juhász Géza adta közre (EPM. 244–245. l.), majd az ő közlése nyomán az ÖV.¹ s a MM.

Keletkezése

E verset már nem Eschenburg *Beispielsammlung*-ja nyomán fordította a költő, hanem egy Metastasio-kiadásból (feltehetően az 1757-i torinói kiadást használta, amelynek egy kötete ma is megtalálható a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában; v. ö. a következő vers jegyzetével). A fordítás alapjául szolgáló XVI. Cantatát előbb prózában fordította le Csokonai *A' félénk Szerelem* címmel, versben viszont az olasz eredetinek csupán második felét ültette át. (A prózafordítás autográf ki-dolgozása: Műf. 105b–106a.)

A vers fordítás volta tájékoztat keletkezése valószínű idejéről. Olaszul 1793-ban kezdetett el behatóbban tanulni Csokonai (v. ö. MM. II, 78. l.). Metastasio műveit is ekkor vehette először kezébe. Mivel nem egészen szabályosan, nem formahűen fordította le a XVI. Cantatát, arra kell gondolnunk, hogy olasz tanulmányai első évében készítette verses fordítását.

A HG. (III, 494. l.) a Metastasio-kantaták prózafordítását 1794-re tette, a verses fordítást Juhász Géza 1792-re keltezte (EPM. 314. l.); az ÖV.² is ezt fogadta el. Mi valószínűbbnek tartjuk 1793-i keletkezését, amikor Esch. alapján a költő többi olasz fordítása is készült.

Szövegekritika

Az eredeti olasz kantáta címe *Amor timido*. A címjegyzőkeken és a kéziratleltárokon — mint láttuk — a költő több címváltozatot használt: *A' félelmes Szerető*, *A' félénk szerető*, *A' félénk Szerelem*. A *Fragmenta*, amelyet a CQ. használ (s amelyet a HG. és a FK. is átvett), alkalmasint összefoglaló címként került a másolatgyűjteménybe: eredetileg talán nem kizárólag e vers jelölésére szánta a másoló, noha Csokonai valóban nem az egész *Amor timido*-t fordította le versben.

Mi az 1802-i ÜK.-on s a Mfj.-en található *A' félelmes Szerető* címet tartjuk meg a versfordítás címül, mivel *A' félénk Szerelem* láthatóan a kantáta teljes szövegét tartalmazó próza fordítás számára volt lefoglalva. A *Szerető* szó jobban is utal a versfordítás lírai monológ jellegére.

1. K: *Értelek* em.
2. K: A sor végén pont, a vessző viszont kiányzik; em.
5. K: *halgass* fájdalomról em.
6. K: *törd el kínaidat* em.
7. K: *Halgass* em.
8. K: *arujjad!* — em.
9. K: *halgatva* em.
10. K: *mérőkön* em. *segt* em.
11. K: *h [hogy]* Utána kp. n. em.
12. K: *g [= meg]* jelentettem. —
13. K: *h [= hogy]* Kp. n. em.
14. K: Kp. n. em.
16. K: *kemény szilókkal* em.
17. A K-ban a sor végén kp. nincs; em.
18. K: *ott* em.; *íme* em.
20. K: *szépetske*. A sorvégi értelemzavaró pontot vesszőre em.
21. K: *Mondjad* [Jav. ebből: *Mondjak*] *hogy sohajtas* Kp. n. em.
A sorvégi pontot értelemszerűen vesszőre em.
23. K: Kp. n. em.
24. K: *ő elődbe* em. A sorvégi értelemzavaró pontot vesszőre em.
25. K: *mond* em. A sorvégi pontot értelemszerűen em.
26. K: *vald* em. Kp. n. em.
27. K: *Vizze* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers részlet Metastasio *Amor timido* című XVI. Cantatájából, amelyet a költő előbb egészében lefordított prózában: „Értelek tégedet, igenis, én Szívem. Illy nagy Dobogással tudom, hogy panaszkodol, hogy szerető vagy. Ah, hallgasd el a' te fájdalomadat, ah, törd el a' te Kínodat. »Hallgasd el azt: és elne áruld az én Indulatimat.»

De mit! Hallgatva lankadnod így kellene mindég? Ah nem; a' mérőknek [Jav. ebből: mérőknek] (fog) kedvez Ámor. Tudja meg az én Kintsem, hogy én ötlet szeretem. És azt tudja meg én tőlem. Megfogom mondani, hogy az ő Szemei bűnösök az én <Égésemben> Mérészségembe: hogy a' Természetnek a' Törvénye kérni szánakozást: Megfogom mondani — — De ha a' kevély megharagszik rám? És ha engem elűz? Óh Istenek! Akarnám g[= meg] mondani néki, hogy én ötlet szeretem: és nem akarnám.

»Tsendes Zeffiretske, ha megtalálod ezt a' kedves Tárgyat, mondd meg néki, hogy sóhajtság vagy; de meg ne mondd néki kié.

Tiszta Patakotska, ha valamikor elébe vetődöl néki; mondd meg néki, hogy Sírás vagy. De ne mondd meg néki, mitsoda Szem nevelt téged meg ennyire . . » (Műf. 105b—106a)

Az olasz eredetit:

Amor timido

Cantata

[Che vuoi, mio cor? Chi desta

In te questi fin ora

Tumulti ignoti? Or ti dilati, e angusto

Il sen non basta a contenerti appieno;

Or ti restringi, e non ti trovo in seno.

Or geli, or ardi, or provi

Mirabilmente uniti

Delle fiamme e del gel gli effetti estremi.

Ma che vuoi? peni, o godi? Ardisci o temi?

Ah! lo so: mi rammento

Quel giorno, quel momento

Ch'io vidi incauto in un leggiadro ciglio

Scintillar quella face, ond'or m'accendo.

Ah! pur troppo lo so. Cor mio, t'intendo.]

.....
T'intendo sì, mio cor;

Con tanto palpitar

So, che ti vuoi lagnar,

Che amante sei.

8 Ah taci il tuo dolor;

Ah soffri il tuo martir;

Tacilo, e non tradir

Gli affetti miei.

Ma che! Languir tacendo

10 Sempre così dovressi? Ah no; gli audaci

Seconda Amor. Sappia il mio ben ch'io l'amo,

E lo sappia da me. Dirò che rei

Son gli occhi suoi dell'ardir mio; che legge

È di natura il dimandar pietade.

15 Dirò . . . Ma se l'altra

Con me si sdegnà, e se mi scaccia? Oh Dei!

Vorrei dirle, ch'io l'amo, e non vorrei.

Placido zeffiretto,

Se trovi il caro oggetto,

20 Digli, che sei sospiro;

Ma non gli dir, di chi.

Limpido ruscelletto,

Se mai t'incontri in lei,

Dille, che pianto sei;

25 Ma non le dir, qual ciglio

Crescer ti fe' così.

(Poesie del signor abate Pietro Metastasio.

Tomo settimo. In Torino. MDCLLVII. 425—427. l.)

Mint látható, Csokonai nem tudott megküzdeni a formával: az első nyolc sort még szótagszámban és rímelhelyezésben is követte (az eredeti jambikus lejtés nélkül), de aztán a 9—18. sorban a bonyolult forma megkerüléseként átváltott páros rímű tizenkettősökre. Az utolsó kilenc sorban ismét az eredeti olasz vers rímelhelyezéséhez igazodott, szótagszámban, ritmusban azonban nem tudta híven követni az eredetit.

A 19. sorral kezdődő zárószakasszal Csokonai már 1790-ben találkozhatott az Orpheus I. kötetének hasábjain Kazinczy fordításában (v. ö. Szauder: Olf. 391 kk.). Ez a fordítás több szempontból is igen figyelemre méltó. Bár úgy látszik, hogy nem volt közvetlenül Csokonai előtt, amikor a maga fordítását készítette, de Kazinczynak az olasz és a magyar nyelv szépegeről a vershez csatolt megjegyzései kétségtávol hatással lehettek arra, hogy a debreceni diákköltő érdeklődése az olasz nyelv — s nevezetesen Metastasio költészete — felé fordult. Ezenfölül Kazinczy műfordításának közvetlen nyomai is fölismerhetők Csokonai fordításában.

Az alábbiakban közöljük Kazinczy fordítását és megjegyzéseit:

Sóhajtság.

Kassa körül, September. 21dik 1789.

Nyögdétsellő Szelőtske,
Repülj Laurám felé,
'S jelentad, hogy sóhajtság vagy;
De meg-ne mond kié!

Bús Tsermely, ha melléd jő,
Valld-meg, hogy könny valál:
De melly' szemből fakadtál,
Azt, Tsermely, meg-ne valld!

Kazinczy.

Jegyzések.

Ez a' kis ének Metastasiónak írásában találattik, 's, a' mint azt könyv-nélkül tudom, így vagyon: — Placido Zefiretto — Se trov' il car' ogetto, — Dighi, che sei sospiro; — Ma non gli dir di chi! — Limpido Ruscelletto — Se mai t'incontri in lei, — Dille che pianto sei; — Ma non le dir qual Ciglio — Crescer ti fè così. —

Nékem úgy tetszik, ha különben az önnön-szeretet, mely tulajdon munkáinkat szebbeknek festi, mint a' millyenek, 's azon nap' kedves emlékezete, mellyen ez a' dalom támadt, meg nem tsal, hogy a' Magyar-nak nem nagy oka vagyon az Olasz mellől hátra vonni magát. Legalább hízelkedem azzal magamnak, hogy nyertem azzal, midőn a' *placido Zefiretto*t nem *tsendes*, hanem *nyögdétsellő szellőnek*, a' *limpido ruscelletto*t pedig nem *tsizta pataknak*, hanem *búsának*, az az *búsán zörgőnek*, neveztem. — És minő voluptuosus hangzatok: *nyögdétsellő Szelőtske*, minő onomatopoea: *sóhajtság!* minő kedves jambusi numerus: *de meg-ne mond kié!* és: *azt, tsermelly, meg-ne valld!* — kedves Anyai Nyelvünk! mikor foglalák a' mi Szépeink érzeni, hogy valósággal szép vagy! hogy véghetetlenül folyúl-haladod a' frantz persziflázst, a' német mormogást?" (Orph. 1790. I, 48—50. 1.)

A Kazinczy által kiemelt: *de meg-ne mond kié* sor, valamint a *patak* helyett használt *termelty* belekerült — nyilván példaképe hatására — Csokonai versébe is, ahogyan Kazinczynak a magyar nyelv zenei, esztétikai erényét dicsérő sorai is ott visszhangoznak prózai dolgozataiban, különösen *A magyar verscsinálásról közönségesen* című értekezésében s *A magyar nyelv feléledése* című írásában.

A két fordítás közül rímelés tekintetében kétségtelenül a Csokonaié hívebb az olasz eredetihez. Kazinczy viszont ritmus dolgában előzi meg őt: tiszta jambusi sorokat alkotott, s az eredeti szöveg kilenc sorából formás, szerkezetileg is sikerült művészi kis dalt komponált.

E részt Csokonai beleszötte *A csókok* című 1794-i pásztorregényének Második könyvébe is: „— — — Ah kis Zephyr, menj utána, s mond meg néki, hogy az én lelkem vagy. Folyj nyomain kis patakotaka, tám rád esmér, hogy az én szemeimből fakadtál.” (HG. II, 433. l.) (V. ö. Szander i. m. 391—399. l.)

A címben a *félfmes* mai jelentése: 'félénk'.

4. *Hogy szereltz magad.* Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'hogyan szerető (szerelmes) vagy'.
10. *mérő* (táj.): mérő, mérész.
11. *meg szerettem* Az olasz eredetiben jelen idejű ige van: *l'amo* 'szeretem'. Csokonai ezt föltehetően *l'amò*-nak ('szerettem') olvasta.
12. *És azt töllem tudja — én meg jelentettem.* — Az olasz eredetiben csak ennyi van: 'És azt töllem tudja meg.'
13. *tüzem szemeit vádolja* Az olasz megfelelő értelme: 'Megmondom, hogy tüzemnek (égésemnek) okozói az ő szemei'.
16. *ki vér* (táj.): kiver; a próza fordításban: *éldz*.
'S kemény szitokkal ereszt el Csokonai hozzáköltése: nincs mintája az eredetiben.
18. *Ah ime félem is!* — Csokonai hozzáköltése.
20. *Ha rád talál ama szépséke* Csokonai megfordította a mondat jelentését; az eredetiben: 'Ha rátalál az a drága tárgyra'.

Verselése

Mint az előzőkben volt róla szó, az olasz eredeti bonyolult versformájával nem tudott a költő megküzdeni, bár a 9—18. sor kivételével igyekezett sor- és szótagszámban s rímelésben formahűen fordítani. Ezt sem sikerült azonban maradéktalanul megvalósítania; pl. a *Se trovi-ù caro ogetto* sort, amely az egybeolvadások folytán 7 szótagú, akárcsak az előző sor, 6 9 szótaggal fordította, s nem pontos a 24. sor szótagszáma sem. Ez a mozzanat is jelzi, hogy a költő olasz tanulmányai elején készülhetett e műfordítás, s bizonyára verstani gyengeségei miatt nem gondolt később kiadására.

158. Az Elmenetel

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk, pedig a költő kéziratjegyzékel szerint megvolt birtokában: a saját kezű Kcsj.-n az „Aranyos Csomó” 30. darabja, s az „Első Darab” 1795-i tisztázatában is meg kellett lennie (ld. ED. 33. Az *Elmenetel*), ez a gyűjtemény azonban csak nagyon csonkán maradt fenn.

A Kcsj. szerint idegen kéz másolatából is volt egy példánya a költő birtokában (ld. N° 6° Mások' írása. 46. Az *Elmenetel*). A halála után készített kézirati leltár (Kcl.) szintén megemlékezik róla; „N° 5. *La partenza*.” Győri József jegyzéke is említi egy példányát (ld. JGy/j. 40.).

Több közel egykorú másolatát ismerjük, amelyek közül a Csokonai-és-észvegeket őrző FL. szövege (9b–10b) látszik leghitelesebbnek: ez alkalmasint Csokonai elveszett eredetije alapján készült.

Hat többi másolata is részben erre vezethető vissza; ezek a következők: Debrk. R. 788. 15: 16b–16a, 7b–8a; R. 783: 204–205. l.; R. 2743. I, 108–110. l.; Déri M. 162b: 120ab (v. ö. ItK. 1895: 311. l.); a prágai „Elegyes dolgok” (MTAK. Mf. 162/I, 383–385. l.), a magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjtemény (73–74. l.) Kiadásunk alapja a FL. (K₁).

Megjelenése

A jól sikerült fordítást a költő kezdettől fölvetve kiadásra szánt művei közé; az 1795-i EK. így említi: „XXXIII. Az *Elmenetel*. Metasztázióból. Dal 60.” (A 60. sorszám arra utal, hogy az ED. tisztázatában a 60. oldalon volt található.) Az 1802 körüli Mfj.-en is lajstromozta az „Apró Fordítások” sorában: „2. 30. Az *Elmenetel*.” Költőnk életében azonban nem jelent meg.

Elsőként Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében (738–739. h.): bár a jegyzetekben nem utalt rá, minden bizonnyal a FL. volt az ő forrása is, amelyet „Farkas-féle másolatok” címen emleget (955. h.). A kézirat helyesírását, — mint más esetben is — korszerűsítette. A későbbi kiadások (HG., II, 41–43. l., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.) Toldyn alapulnak.

Keletkezése

Az EK.-on elfoglalt helye s környezete szerint is Csokonai korai olasz fordításai közé tartozik. Ellentétben a Chiabrera, Lemene, Zappi, Rolli verseiből készült fordításokkal, *A' félelmes Szerető*-höz hasonlóan ezúttal sem Ech. volt a forrása. Mint Kastner Jenő rámutatott: „A dicsőített s csak nem rég elhunyt Metasztáziónak megvolt ekkor már a debreceni könyvtárban egy 1757-iki torinói kiadása.” (ItK. 1922: 40. l.) Ez a kiadás valóban meg is van a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában 1196 jelzeten, de a kilenckötetes sorozatnak jelenleg csupán egy kötete található. Mivel valószínű, hogy Csokonai csakugyan ezt az 1757-i teljes kiadást használta, ezért Metasztasio szövegeit ennek alapján közöljük, az OSzK. példányait használva. Metasztáziónak ekkortájt még három lírai darabját fordította le versben a költő: *A' félelmes Szerető*, *A' háborús Zivatar*, illetve *A' Szabadulás* cíművel.

Toldy az 1795 előtt írt versek közé sorolta. A HG. 1794-re tette keletkezését (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza 1794-ből származtatta (EPM. 312. l.); később módosíthatott rajta: Vargha Baláznak Juhász kronológiáján alapuló kiadása már az 1793. év termésébe osztotta (ld. ÖV.²). Ez a legvalószínűbb keletkezési éve.

Juhász Géza később talán formai kiforratlansága miatt tette korábbi időre keletkezését: bár szótagszámában, rímelhelyezésében Csokonai igyekezett híven követni az olasz eredetit, s annak jambikus lejtését is megpróbálta visszaadni.

Szauder — a ránk maradt változatot — későbbinek tartotta, elsősorban stílusa és verselése alapján: „a *La libertà A Nicé*-nek prózában is (A szabadság), versben is (A szabadulás) megvan a költői fordítása, a *La partenza*-nak (Az elmenetel) csak verses fordítását ismerjük. Abból, hogy a két canzonetta oly érett költőiséget, a stílus és a forma helyenként bravúros kezelését mutatja, arra lehet következtetnünk, hogy jóval később alakította ki őket a végső változatban” (OliR. 415. l.). Ugyane tanulmányában *A' Szabadulás* verses fordításáról azt írta, hogy „ha az I. cantata [= *A' diuturnitas triumphus*] verses változatának szintjével mérjük össze, a kiáltó különbség miatt mindenesetre a legkésőbbi, legfejlettebb Metastasio-fordítások sorába kívánczik. Ugyanígy a *La partenza* fordítása is” (i. m. 419. l.). Lehetségesnek tartjuk, hogy valóban valamivel később, már 1794-ben készítette a fordítást Csokonai, de az EK.-on elfoglalt helye alapján (ahol egyébként már mint befejezett mű szerepel: hiányzik mellőle a „Revidéálni” megjegyzése) inkább 1793 végére tennénk keletkezését, hiszen hibátlan jambusokat írt már Csokonai a Zöld-kódex korszakában is (*A' rövid nap's hosszú éj*). A korábbi fordítás mellett szólnak az ilyen kissé erőltetett, a magyarban idegen, fordított szórendű birtokos szerkezetek is, mint pl.: „*Útján elűnt javának / Nyomába Lábadnak . . .*” S ugyanerről árulkodnak a viszonylag nehézkes rímek is, mint pl.: *majd En ~ képén, itt van ~ zálogbann, majdan ~ nyájassan* stb.

A debreceni R. 783. gyűjteményben elfoglalt helye (*A Matska és a Sajt s a Ván, vénm vagy Az üstökös eloquentia* után s az *Édes Rabság* előtt fordul elő) szintén az 1793-i keletkezés mellett szól (ld. Cs/ÖM. I, 178. l.).

Szövegvizsgálat

A magyar cím az olasz *La Partenza*-nak kissé merev, szó szerinti fordítása; szabadabban 'Az elválás', 'A búcsú' lehetett volna a magyartítás.

A későbbi kiadások mind Toldyt követték, abban is, hogy a refrénszerű *Megemléks-é ugyan!* sor végén a / helyére — értelem szerint — ?-et tettek. Csokonai az olasz szöveghez igazodott, ahol Metastasio felkiáltójelet használt (*Ti sovrani di me!*).

Mi megmaradunk a K₁-ben található eredeti írásjeleknél.

7. K₁: *váltyon* A 15., 23. stb. sor szerint em.

8. K₁: *megemléksé* em. A refrén ingadozó helyesírását a következőkben is egységesítettük.

12. Toldy a K₁-et emendálta: az *únallan-t untalan*-ra javította: helyesen, mert vestanilag, logikailag egyaránt ez illik ide. A későbbi kiadások is így közölték. Mi is e szerint em.

Csokonai viszonylag pontosan, bár kissé mereven követi az olasz eredetit, s ez a viszonylagos ügyetlensége is arra vall, hogy még nincs költői eszközeinek teljes birtokában. Szauder (OlIr. 434. l.) és Paolo Ruzicska (*Storia della Letteratura Ungherese*. Milano, 1963. 541–542. l.) egyaránt elismeréssel írtak róla.

La Partenza.

Canzonette V.

- Ecco quel fiero istante;
Nice, mia Nice, addio.
Come vivrò, ben mio,
Così lontan da te?
5 Io vivrò sempre in pene,
Io non avrò più bene;
E tu chi sa se, mai,
Ti sovverrai di me!
- Soffri che in traccia almeno
10 Di mia perduta pace
Venga il pensier seguace
Su l'orme del tuo piè.
Sempre nel tuo cammino,
Sempre m'avrai vicino;
15 E tu chi sa, se mai,
Ti sovverrai di me!
- Io fra remote sponde
Mesto volgendo i passi
Andrò chiedendo ai sassi,
20 La ninfa mia dov' è?
Dall' una all' altra aurora
Te andrò chiamando ognora,
E tu, chi sa, se mai,
Ti sovverrai di me!
- 25 Io rivedrò sovente
Le amene piagge, o Nice,
Dove vivea felice,
Quando vivea con te.
A me saran tormento
30 Cento memorie, e cento;
E tu, chi sa, se mai
Ti sovverrai di me!
- Ecco, dirò, quel fonte,
Dove avvampò di sdegno,
35 Ma poi di pace in pegno
La bella man mi diè.
Quì si vivea di speme,
Là si languiva insieme;
E tu, chi sa, se mai,
40 Ti sovverrai di me!

Quanti vedrai, giungendo
 Al nuovo tuo soggiorno,
 Quanti venirti intorno
 A offrirti amore, e fè!
 45 Oh Dio! Chi sa fra tanti
 Teneri omaggi, e pianti,
 Oh Dio! Chi sa, se mai,
 Ti sovverrai di me!

Pensa qual dolce strale,
 50 Cara, mi lasci in seno:
 Pensa, che amò Fileno
 Senza sperar mercò.
 Pensa, mia vita, a questo
 55 Barbaro addio funesto:
 Pense . . . Ah chi sa, se mai
 Ti sovverrai di me!

(Poesie del signor abate Pietro Metastasio.
 Tomo sesto. In Torino. MDCCLVII. 467–469. l.)

Metastasióról Esch.-ban a költő többek között ezt olvashatta: „Blühendere Poesie, und dabei doch eine petrarchisch sanfte Sprache und Versifikation findet man im folgenden allegorischen Gedichte des berühmten Abts Pietro Metastasio, der im Jahr 1699 geboren wurde, und 1782 zu Wien, als kaiserlicher Dichter, starb. Sein größtes Verdienst war die meisterhafteste Bearbeitung der musikalischen Poesie . . .” (I, 251. l.).

A fordítás érdemeit dícsérve írta Szauder: „refrénjét — *E tu chi sa se mai Ti sovverrai di me!* »S te majd vajjon többé Megemlítesz-e ugyan? — nem a legszerencésebben adja ugyan vissza, de egészében jól megállja próbáját a teljesen formahű fordításnak, itt ui. ragaszkodik Metastasio hetes-hatos soraihoz, s helyenként költőisége sem marad alatta az eredetinek.” S bizonyításul idézi az ötödik versszak első felének „igen szép megoldását”-t (ld. Ollr. 419. l.). Közel egykorú, jóval gyengébb, névtelen fordítása *Útra Indulás* címmel, *A Magyar Nyelv-Mívelő Társaság* munkáinak első darabjában (Szobon. 1796. 259–262. l.).

1. *A' gyászos óra:* az olasz szövegben *fiero istante* 'kegyetlen, hajtáhatatlan pillanat' áll.
3. *tehozzád* (táj., rég.): 'tetőled'.
10. *Útjánm eltűnt javának:* az olasz eredetiben szó szerint: 'nyomát elveszett békémnek (nyugalmamnak)'.
12. *Kísérjen úntalan.* Az olasz eredetiben csak *venga* 'jöjjön' van. *úntalan* (rég.): szüntelen, folyton.
17. *En távol a' Pusztákban* Az olasz eredetiben a *remete sponde* szó szerinti jelentése: 'kietlen, régi partok'.
21. *Egy éjjel:* tkp. „Egy éjtől (*D a l l' una all' altra aurora*)
22. *Kidőm ezt az Egyig* Az olasz megfelelő szó szerinti jelentése: 'Mindig téged keresve fogok menni'.
25. *Ama kies helyt* Az olasz *amene piagge* jelentése: 'kedves partokat (lankákat)'.
33. *E' Víz:* tkp. 'forrás' (*Ecco [. . .] quel fonte*).
36. *Hű-zalognann* Az olasz *pegno* jelentése egyszerűen: 'zálog'.

37. *költsön Reményünk* Az olasz *speme* jelentése csak: 'remény'.
 38. *kény* (rég.): kedv, boldogság, Az olasz *eor* szó szerinti jelentése: 'Ott ernyedtünk el'. A *lankadtt gyenge kényünk* Csokonai költő leleménye a *si languiva* kifejezésére.
 43–44. *Ki hív Tüzét Melyedbe / Ajánlja nyájasann!* Az olasz sorok értelme: 'Hányan fognak köréd gyűlni és ajánlják neked szerelmükért és hűségüket.' A *hív Tűz s a nyájasann* Csokonai ráadás.
 45–46. *Óh! Majd ha annyi tisztel, / s Kér könnyező szemekkel* A megfelelő olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'annyi gyengéd ajándék és sirás (könyörgés) közt'.
 50. *mély sebém* Az eredetiben nincs megfelelője.
 51. *Lásd, hogy kedvelt Filénó:* Filénó voltaképpen a Nitzének búcsút mondó szerelmes neve.

Verselése

Négyes, negyedfeles és hármas jambikus lejtésű sorokból áll, váltakozó rímelhelyezéssel (páros, ölelkező rímek).

Csokonai híven követte az olasz eredetit, amint idézett méltatói is elismerték.

Szauder ezt írta róla: „főlényesen, megkapó eredeti fordulatokkal ültette át metrikailag — szótagszámot tekintve — is teljesen híven a *La partenza c. canzonettát*” (Olfr. 434. l. V. ö. még no. 415., 419., 421. l.). Ugyanott idézte a 2. vsz. négy első sorát is. Paolo Ruzicska olasz nyelvű magyar irodalomtörténete pedig az 1. vsz.-ot közölte Csokonai átültetésében: „*Anche questa, ma la gamma dell'arte csokonaiana è ben più larga. Intanto cerchiamo di rendere l'aspetto roccò dell' arte sus mediante due confronti. Diamo prima la prima strofa di La Partenza del Metastasio nell' originale e nella traduzione del Csokonai*” (*Storia della Letteratura Ungherese*, Milano, 1963. 541. l.). Ugyanitt így méltatta a fordítás verstani eredményeit: „In *La Partenza* la corrispondenza metrica, ritmica e delle rime è perfetta. Non fosse per la maggiore durezza dell' ungherese, potremmo parlare di un calco anziché di una traduzione. L'originale riesce più perfetto grazie alla brevità delle parole impiegate: due sole parole trisillabiche, il resto un alternarsi di bisillabiche e monosillabiche, con nel vero penultimo una punta di sole monosillabiche: e tu chi sa se mai. Tutta la strofa è pertanto come un discorso musicale «pizzicato» e «staccato» e fa l'effetto del «giuoco parlato» delle sonate mozartiane.” (I. m. 542. l.)

159. A' Szélvész

Kézirata

MTAK. K 604 I, 195b: Kazinczy Ferenc hátrahagyott iratainak „Apróságok” címen egybekötött első kötetében, közel egykorú másolatban. Más kéziratát nem ismerjük.

Hitelessége

A K. 604.-ben a szerző (illetve a fordító) neve nélkül található verset először a Toldy/j. regisztrálta a „Vegyes költemények” sorában: „172. Damon a szélvész között. Elv.”

Forrása Puky István 1805-i címjegyzéke lehetett, amelyen a 21. helyen így fordul elő: „Damon. *Dámon a' szélvész között sat.*” (v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.).

Puky jegyzéke, amelyet 1805. aug. 22-én a költő anyjának küldött meg fia nála levő munkáiról, minden tekintetben megbízható.

A K. 604. I. kötetében is hiteles Csokonai-versek társaságában található.

A minket közelebbről érdeklő rész a 191a oldalon kezdődik „Egynéhány Dallok. Cs. V. M. és más nevezetes Poéták által” címmel. Ebben a részben 18 vers fordul elő, részben a szerzők, illetőleg fordítók nevével vagy névbetűivel jegyezve, részben a szerzők említése nélkül. Az első vers, *Az el-ne felejté* alatt Versegi (= Verseghy) neve áll. Csokonai nevével 3 vers van jegyezve: *A' Szépség*, *A' Viola* „Csokonai Olaszból” megjelöléssel (191ab), s végül *A' fel-táradt Pásztor* „Csokonai” utalással.

A többi vers F. K. és C. Sz. monogrammal van jegyezve, három pedig jelöletlen. E névtelen szerzőjű művek között fordul elő tárgyalt versünk is „*A' Szélvész. Chloé, és Dámon.*” címmel.

Hogy Csokonai művével van dolgunk, azt a verselésen és stíluson kívül kétségtelenné teszi a költő közeli jó barátjának, Puky Istvánnak már említett címjegyzéke, s az, hogy fennmaradt egyetlen másolata is hiteles Csokonai-művek szomszédságában található. Csokonai saját címjegyzékében nem szerepel: talán azért, mert mint kevésbé jelentős ifjúkori művét nem szánta kiadásra.

Megjelenése

Toldy mint elveszett művet említette; bizonyára Puky István leveléből tudott a vers létezéséről, de a K. 604.-beli másolatot nem ismerte. Először — Juhász Géza fölfedezése alapján — Vargha Balázs adta közre, Csokonai olasz fordításai között (ÖV. — ÖV.², majd MM.).

Keletkezése

Csokonai pályájának kezdetén találkozunk egy-egy szerelmes tárgynak idillszerűn antikizáló, párbeszédese kidolgozásával, amilyen például a *Amint és Laura a' Fák között* vagy *A feléledt Pásztor* is. E versek gyakran a költő olasz tanulmányainak, mindenekelőtt Metastasio páztorköltészetének nyomait mutatják, de belejátszott megszületésükbe Gessner *Idilljeinek* tanulmányozása is.

A címül választott „szélvész” (vihar) némileg naiv módon mintegy keretül s aláfestésül szolgál a lelki ábrázoláshoz: a szerelmesek között támadt lelki tusa Metastasióra jellemző külsőségekkel vonja be a természeti erőket a belső, lélektani festésbe.

Föltehetően ez a költemény is az *Amint és Laura* . . . , illetőleg *A feléledt Pásztor* korszakához, a költőnek gyakran fordításokon alapuló kísérleteihez tartozik. Nem lehetetlen, hogy idegen minta nyomán készült

ez is. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. „Olaszból” megjelöléssel határozottan fordításnak jelezte, bár erre nincs biztos támpontunk. (Juhász Géza alkalmasint abból indult ki, hogy a K 604.-ben olasz fordítások társaságában található.) Az ÖV. utószavában erről ennyi olvasható: „A fordítások közé tettünk néhány olyan verset, amelynek eredetijét nem ismerjük, csak stílusából vagy a költő utalásaiból tudjuk, hogy idegen eredeti után készült. (Pl. *A szelvéz . . .*)” (ÖV. II, 606—606. l.).

A hasonló jellegű párbeszédes *Amint és Laura a' Fák között* 1793-ból származtatható. Tárgyalt versünk is ekkoriban íródhatott, bár lehet ennél valamivel korábbi is. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. 1793-ból keltezte.

Szövegkritika

Puky István *Dámon a' szelvéz között* címmel említette címjegyzékén. A kiadásunk alapjául szolgáló K-ban *A' Szelvéz. Chloé és Dámon* a vers címe. Csokonai címjegyzékein nem fordul elő. Vargha Balázs — indokolatlanul — névelő nélkül, *Szelvéz* címen adta ki, a MM.-ban is (bár az ÖV. idézett utószavában az eredeti, névelős változatot említette). Mi a Kazinczy-féle gyűjteményben szereplő címet tartjuk meg.

1. K: *Chloe* Az alcím szerint em. A K-ban a *hogy* előtt szükségtelen, zavaró vessző; em.
3. K: *el-terült* A szó után értelemzavaró vessző; em.
4. K: *ült* em.
5. K: *Chloé* em.
9. K: *Inek* [= *Istenek*] Kp. n. em.
11. K: *halgatta* [em.]; Kp. n. em.
12. K: *megesküdt* Másolói figyelmetlenség lehet: a költő ekkori helyesírásában az igakötőt kötőjellel kapcsolta az igehez (v. ö. a 3. sorral); em. A 14., 15. sorban is így maradhatott el a kötőjel; em.
13. K: *esküdtém m* [= *meg*] [. . .] *hallgatok* em.
- 14–15. K: *m* [= *meg*] *rontott*
17. K: *Chloé* em. *n* [= *nem*]! A K-ban itt *irtóztok* áll; sem logikailag, sem verstehnikailag — a szótagszám miatt — nem illik ide. A másolat mintájául szolgáló kéziratban *irtóztató* lehetett: ezt olvashatta félre a másoló; e szerint em.
20. K: *áldozáttya* em.

A *menyő* helyesírását (7., 16., 17. sor) emendáltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A *Chloé* név gyakran szerepel Csokonai korai műveiben: egyik 1794-ből való versében a címében is előfordul: *Cloé Dafnishoz*; a *Dámon* név szintén előfordul egyik fordításában (*Püllis Damonhoz*).

A rövid szerelmi párbeszédben a vihar kellős közepén a szerelmes ifjú átkot kér önön fejére (sújtson rá a csapkodó villám), ha kedvesének tett hűségesküjét megtagadná. *Chloé* viszont azt kéri, hogy *Dámon* hűtlensége esetén őt sújtsa le az ég villáma: nyilván azért, hogy ne kelljen kedvese esküszegését — s ezzel járó halálát — túlélnie. Talán erre a nem egészen csattanós ötletre épült a párbeszédes vers.

Nincs bizonyítékunk arra, hogy olaszból készült fordítás.
Csokonai eszmei fejlődése (s a vers keletkezése) szempontjából is érdekes, hogy a villámot a tirannusok — zsarnokok — bosszulójának mondja (7. sor).

1. *sebes*: gyors.
2. *tsattog*: a lappangó alany a villám.
7. *A' mennykövek tsak a' tirannusért égnék*: a villámok csak a zsarnokokra sújtanak le.
8. Ezt a fajta rímmegoldást Csokonai későbbi verstani tanulmánya is említi: „Igen is béesszük, és emberséggel kalánnal szépnék is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más értelemben van véve, p.o.

Már a kék égnék
Ragyogó lámpásai égnék.”

(HG. II, 529 l.)

10. *az ártatlanság gyermekei*: ti. a virágok.
11. *mjrtus*, mirtusz (gör.): az antik mitológiában a mirtusz az ártatlanság és a szerelmi hűség jelképe, menyasszonyi fejdísznek ma is ezért használják.
- 14—15. *meg-rontott hűtem*: meg-szegett esküöm.
- 19—20. *régi indulattya / Változásának*: ti. régi hűsége megváltozásának.

Verselése

Csokonai ifjúkori verseinek leggyakoribb formájában, páros rímű tizenkettősekben íródott. Ez is viszonylag korábbi keletkezése mellett szól.

160. [Jaj hogy szenvedek . . .]

Kézirata

Szpróz. 92a; saját kezű fogalmazvány; más kézirata nem ismeretes. Voltaképpen idegen anyag a MTAK. Csokonai-hagyatékának „Széppróza” elnevezéssel önkényesen, később kialakított kötetében: ez a levél önálló volt eredetileg: nem tartozik szerveesen sem az előző, sem az utána következő lapokhoz. A 92a oldal felső mezőjében található versfogalmazvány mellett a jobb lapeszélén a *Tempefői* egyik tervezett jelenetének szereplőrendje, a lap alsó mezőjében pedig *Az Oroszlán, és Szamár* című Lessing-fordítás, Csokonai saját kezű lejegyzésében (v. ö. Szilágyi F.: It. 1973: 836. l.). Ott még úgy véltem, hogy Csokonai saját fordítása; a szépprózakötetet sajtó alá rendező Debreczeni Attila derítette ki, hogy a költő csupán lemásolta Aszalay János 1793-ban megjelent fordítását (ld. StudLit. XXIX [1986], 49. l.).

A lap hátoldalán, a 92b oldalon *Ki a maga Hazájának egy gy [= nagy] érdemű fia* . . . sorkezdettel Csokonai Horváth Ádámhoz című verses levélnek befejező része, saját kezű fogalmazványban.

A lapnak a Szpróz.-ba illesztése bizonyára *Az Oroszlán, és Szamár* című állatmese miatt történt, bár eléggé vitatható módon.

Megjelenése

Toldy nem tett róla említést; először a HG. adta közre az akadémiai autográf kéziratból az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek” című fejezetben (II, 393. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Tárgyából s a mellette levő *Tempefői*-töredékből következtetve 1793-ban keletkezhetett, alkalmasint a satírai játékok dalbetétjeként. (Ebből az évből származtatta az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.) Ezt megerősíti a hátlapján található verses levélfogalmazvány is, amelynek pontos dátuma: 1792. szept. 14. (V. ö. Cs/ÖM. I, 148. l.). Alkalmasint tehát egy korábbi fogalmazványa üresen maradt oldalát használta föl későbbi műve megírásához a költő.

Szövegvizsgálat

A versnek (dalszövegnek) nincs címe a kéziratban. Címet kezdősora alapján a HG. adott neki, s a többi kiadás követte eljárását. Mi is elfogadjuk ezt a címadást.

1. K_1 : $\bar{h}$ [= *hogy*]
3. K_1 : *érdemlettem* $\langle \bar{h}$ [= *hogy*]
7. K_1 : A sor első szavának olvasata nem egészen világos: a HG. — s nyomán valamennyi későbbi kiadás — *Sértenek*-nek olvasta, s logikailag ez illelnek ide. A K.-ban azonban az 'S kötészószerűen külön áll, s az utána következő szó is nagy kezdőbetűvel kezdődik: *Ertének* S mintha e szó utolsó betűje más betűből volna javítva.
tsufolk [= *tsufolnak*]
8. *Rám m̃* [= *mint*] A *m̃* feloldása lehet *miként* is; ld. a verseletről szóló fejezetet.
9. *örizz g̃* [= *meg*]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tárgya — egy ártatlan személy vasára veretése, megcsúfolása — jól beleillik a *Tempefői*-be, amelynek eltervezett befejező jelenetsora éppen mellette olvasható. Nem egészen alaptalan hát az a föltevésünk, hogy ez a vers a satírai játékok egyik dalbetétjének szövegéül készült, hiszen színjátékát Csokonai énekes előadásra szánta.

6. *Mindenek* (rég.): mindenki.
 9–11. E sorok bibliai eredetére Zsoldos mutatott rá: „Zsoltári közhe-
 lyek [...] Órizz meg, óh istenem II. 393 – Zs. 161; verd el, kik
 felkeltek ellenem uo. –” (II. 1.)

Verselése

Dallamra készült: ritmusa (ún. kombinált ritmus) valamely – számunkra eddig ismeretlen – dallamhoz igazodott. Versképlete: 9a 9a 6b 6b 10b 6c 6c 9c 11d 11d

A 8. sorban a *mi* föloldása esetleg: *miként*; így a szótagszám is jobban igazodnék az ugyancsak tíz szótagú 5. sorhoz. A kérdés csak a dallam ismeretében lenne eldönthető.

Dallama

Az bizonyos, hogy dallamra készült: meglevőre vagy esetleg Csokonai által komponált muzsikára. Kottáját azonban, sajnos, nem ismerjük, a legfőbb hasonlító stílusjegyek egykorú dalszövegek alapján következ-
 tetetünk rá.

161. Trocheus lábakon

Kézirata

Saját kezű kézirata a MTAK.-ban: M. Irod. Lev. 4-r 27c. jelzetten; voltaképpen egy Kazinczynak írt levél verses bevezető része: a vers maga az 1 rv+2 r oldalon. Föltűnően kevés javítása miatt inkább tisztá-
 zatnak, mint fogalmazványnak látszik. Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem szerepel; bizonyára személyes vonatkozásai, rögtönzött volta miatt nem vette föl az 1795-i EK.-ra: példánya sem igen lehetett belőle, mivel az eredetét elküldte Kazinczynak; 1795 után pedig politikai célzásai miatt nem is gondolhatott a vers AV.-beli kiadására.

A versről – cím nélkül – először Haraszti tett említést 1880-ban megjelent Csokonai-monográfiájában, ahol Kazinczy 1792-i bátorítását idézve („engedje meg, hogy a világ eleibe én vezessen az urat. Helikoni Virág-
 imban szándékozom azt tenni!”) ezt írta: „E világ eleibe vezetés [...] elmaradt ugyan, de Csokonai, a ki, bár betegeskedett, többször ki szokott rándulni Miskolcra, Ungvárra, Szikszóra, Regmecet se kerülte el, s ilyenkor magával vitte egyes műveit.” (Haraszti 33. l.) Ugyanitt lapalji jegyzetben utal forrására is: „L. [= Lásd] ennek nyomait egyik epistolonjában, az akadémiai kéziratár Kazinczy levelei közt IV. kötet 183. sz.”

(Hogy Haraszti valóban ismerte Csokonai szóban forgó versét és levelét, azt bizonyítja, hogy munkájában idézi a *Békegérharc* „tractamentetské”-jét, amelyről egyedül itt nyilatkozik Csokonai; ld. Haraszti i. m. 38. l.)

Először Jakab Elek adta közre 1884-ben az Abafi-féle Figyelőben, az eredeti kézirat alapján, de nem nevezve meg leltőhelyét: „Csokonai három utoisó életében Debrecenben élén: kevés jó emberei közt, a legjobbal s rá legtöbb befolyással bíróval, Kazinczy Ferenczel levelezett. Ez irodalmi megbízásokat adott neki, miről két kézirati ívet írt s levélalakban 1803. február 20-án küldötte el hozzá Debrecenből . . . [Ez a levél tartalmazza a *Jegyzések és Említések a' Dayka Verseire* című tanulmányt.]

Máskor Csokonai kéri fel Kazinczyt, hogy neki munkáihoz szükséges könyvet adjon, vagy utasítsa, hol található meg ez vagy amaz. Meg más-kor munkásságáról értesíti: min dolgozik, miket tervez. Egy verse fog-lalt levelében kalandját írja le, hogy indult el az ő felkérésére, gyalog, Szikezőn miként áltatták, hogy mily közel van Regmec, míg reményét veszítve, hogy hozzá illő alkalmat találjon, megállapodott, íráshoz kez-dett, s költői tanyáját ott rendezte be. Rendkívül érdekes e verses levél pongyolaságáért s a tárgyak túlhalmozásáért, miket Csokonai abban Kazinczyval közölt.” (*Csokonai életéből*: Figy. XVI. [1884]: 1. l.) A 6–9. lapon közölte tárgyalt versünket a hozzátartozó levéllel, nem egészen betűhíven.

Másodszor Váczy János tette közzé 1891-ben Kazinczy levelezésében, az eredeti kézirat alapján, szövegűen (KazLev. II, 541–543. l.). Har-madszor a HG.-ban jelent meg, a levelek között, Váczy kiadása alapján, de modernizált helyesírással (II, 694–697. l.).

Önálló versként kötetben először a FK. közölte, majd az ÖV.–ÖV.². (A MM. csak a levelezési anyagban, a Kazinczy-nak szóló levél részeként adta közre.)

Keletkezése

Valtaképpen Kazinczyhoz intézett verses levél, amelyben mestere meglátogatására tett sikertelen borsodi, illetve abaúji kirándulását írja le a költő.

Kazinczyval, akit Földi János mellett irodalmi mesterének vallott Csokonai, 1792-ben kezdődhetett ismeretsége, egyelőre levelezés útján; ez időből ismerjük Kazinczy-nak a debreceni költő hozzá küldött leveleire s verseire tett megjegyzéseit (ld. CsEml. 467. l.). 1793 júliusra s 1794 no-venberek között a regneci író többször váltott levelet Csokonai-val (ld. uo.: 468–469. l.).

A keltezetlen verses levélről közreadói hosszú ideig úgy vélték, hogy Csokonai a fogságából szabadult Kazinczy meglátogatásakor, 1801–1803 tájt írta, noha Haraszti már annak idején a hiteles időkörbe sorolta (33., 38. l.).

A verses rész után következő beszámolóban csupa ifjúkori művét említi a költő (*Békegérharc, Tempejdi*), s egyéb utalások is félreérthetetlenül teszik, hogy a *Trocheus lábakon* 1793 nyárutóján keletkezett, amikor a Kazinczy leveleiben megdicsért kezdő poeta személyesen is megpróbálta fölvenni a kapcsolatot mesterével. A vers után a levél így folytatódik: „Békegérharcz velem volt: írtam itten hevertembe annak elejébe tejen-dő tractamentetské, mellynek tizmjé: Vitéz az Elysiumi Törvényszék

előtt a' Békégerhartz eránt [. . .]” Ennek a *Tempeſti*-nek rövid ismertetése után ezt írja: „Nálam voltak még Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim 's más apro Verseim is, mellyek között azokat, a' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm Goráni Levelével és a' Varjas Énekével és eggynehány magam tsinálta nótákkal egygyütt. Itt volt a' Pervigilium Veneris md [= mind] hasonló Trocheus Verseibe a' Deák Originálhoz. Tanúlok Olaszt, a' melly a' Poésisnek tulajdona. Szikszay Uram, a' kik [= kinek] Kunyhójába volt szerentsém ebédelni az Urral, itt volt Szikszón — mint Collegium Gazdája, és tiszteli az Urat, az otthon maradtott Teleky Sámuel és Nagy Gábor Uraimékkal egygyütt. Oh mikor lehet énné-kem örvendeni az Úrk [= Úrnak] személyes tisztelésén, n [= nem] betegenn, mint akkor voltam, hm [= hanem] olly bodor egésségb [= egésségben], a' millyet most az Egekk [= Egeknek] köszönök . . .” (MTAK. M. Irod. Lev. 4r 27c).

A levélből úgy tetszik, hogy nem sokkal Kazinczy debreceni látogatása után kerekedett föl a költő, s talán még úton akarta őt érni Miskolcon. Mikor itt nem találta, akkor indult el a Hernád völgyében, hogy Onga, Szikszó érintésével jusson el Kazinczy lakhelyére, Regmecre. A távolság miatt azonban, s mivel pénzből is kifogyott, Szikszón várakozott (ahol a debreceni Kollégiumnak háza s gazdásága volt), s onnan próbált levél által üzengetni Miskolcra, de eredménytelenül. Egy hónapi kényszerű várakozás után Szikszón írta meg levelét, amellyel együtt elküldte írásait — s némely más iratot is — Kazinczynak.

A verses levél első közreadója, Jakab Elek, óvatosan nyilatkozott a közleményében ismertetett levelek keletkezéséről: „Sajnos, hogy a leveleknek többnyire nincs keltezése. Ezért az adatok tényeit csak másokkal egybevetés és az idő megállapítása után lehet és kell használni.” (I. h. 2. l.) Cikkje idézett bevezető részéből viszont úgy látszik, hogy Csokonai utolsó éveire, „három utolsó életévére” teszi e verses levél keletkezését is. Talán Jakab közleményétől is befolyásolva keltezte Váczy János 1802-ből, illetve 1803-ból a levelet: „Kelet nélkül, valószínűleg vagy 1802. végén, vagy a következő év elején.” (Kaz. Lev. II, 543. l.) Harsányi István és Gulyás József Váczyt némileg helyesbítve 1801-ből származtatta a levelet (ld. HG. II, 697. l.), külön indoklás nélkül, de talán azért, mert Csokonainak a versben leírt ongai kirándulását azonosították 1801 júliusában tett ongai látogatásával, ahonnan júl. 19-én levelet is írt anyja címén Nagy Gábornak. (Ez a kiadásokban [ld. HG. II, 687. l., MM. II, 879. l.] mint Csokonai Józsefnének szóló levél szerepel, holott a vele azonos keltezésű, Nagy Gáborhoz szóló levélből kitetszik, hogy politikai óvatossághól — „több okokra nézve” — találta jobbnak, hogy az írást, amely nemcsak az aggteleki barlangról, hanem Kazinczy és rabtársai sorsáról is beszámol, anyjához küldje.)

Kardos Albert *Csokonai és Kazinczy* című cikkében már 1925-ben 1793-ra, illetőleg 1794-re tette a vers keletkezését. (Debr. KJK. 1925: 35—36. l.) Kronologizálását *Mikor járt Csokonai „trocheus lábakon”?* című cikkében indokolta meg részletesebben: „[. . .] Csokonai a levélben négy személynevet említ, betűrendben ezeket: Nagy Gábor, Nagy Sámuel, Szikszay József és Teleky Sámuel. — Kik és mik ezek?

Az egyiket, Szikszay Józsefet, maga Csokonai ismerteti meg velünk közelebbről, midőn a Kollégium gazdájának nevezi. A Kollégium gazdája, másnév *oconomus*, egy érettebb, esküdt rangú diák volt, akinek köteles-

sége a Kollégiumnak járó pénz- és természetbeni adományokat összeeszedni és rendben tartani. Szikszay József 1785-től 1795-ig tartozott a Kollégium kötelékébe és így oeconomus is csak 1795 előtt, csak Csokonai diáksága idején lehetett. Bizonyára már 1793-ban viselte ezt a diáktisztséget, mert ezen a címen juthatott ahhoz a kitüntetéshez, hogy az 1793 augusztusában Debrecenben tartózkodó Kazinczy[t] a maga kollégiumi kunyhójában ebédlen láthassa, amelyen a levél szerint Csokonai is résztvett. Az oekonomusi tisztség egy ezemeszterig szokott tartani, tehát ebben az esetben az április elejétől október végéig terjedő szemeszterre szólt. Már ez az egy adat elegendő annak feltétlen bizonyítására, hogy Csokonai levele 1793-ban kelt, egy-két hónappal Kazinczy debreceni látogatása után, Szikszay József oekonomusi tisztsége idején.” (DebrSz. 1940: 199–200. l.)

A továbbiakban azt is bebizonyítja Kardos, hogy Nagy Sámuelra, Csokonai barátjára sem vonatkozhatik az adat 1801-ben, mert Nagy csak 1788–1796 között tartozott a Kollégiumhoz.

Kardos Albert érvelését ha nem is „száz meg egy eszköz”-zel – mint ő írja –, de néhány más érveléssel mi is kiegészíthetjük. Csokonai két frissen – 1792-ben, illetve 1793-ban – írt művét vitte magával: a *Békaegérharcot* meg a *Tempestit*. A célzatos politikai mondanivalójú *Békaegérharc*-cal aligha kereste volna föl a politikai fogságából éppen kiszabadult Kazinczyt; nemcsak tapintatlanság lett volna ez tőle, hanem meggondolatlanság is. Vonatkozik ez a sok tekintetben radikális *Tempestit*-re, s a *Békaegérharc* elé írt felvilágosult szellemű, merész „tractamentetse”-re is, amelyben levele szerint az egyik vádló „hajdan Librorum Revisor, most Udvari bolond, a mi mind egy”; ezt aligha írta volna le Csokonai 1801-ben, még kevésbé a politikai fogságából hazatért Kazinczyznak szóló levélben.

De még hihetlenebbé teszi az 1801-i keltezészt a versben említett *Goráni*, illetve a kísérő szövegben említett *Goráni levele*. Ez a levél nem volt más, mint Martinovics Ignácnak 1792. okt. 7-én a párizsi Moniteur című lap radikális cikkírója, Giuseppe *Gorani* neve alatt kibocsátott nyílt levele Ferenc császárhoz. A fiatal francia köztársasággal rokonszenvező, s a Habsburg-ház külpolitikáját és magyarelleness politikáját nyíltan támadó levélről Pálffy Károly magyar kancellár ezt jelentette az uralkodónak: „Az irat, mely vakmerően gyalázza Felsőged Személyét és Felsőged megboldogult Atyja Urát, magasztalja a francia szabadságrendszert, és amelyet nyílt forradalmiság hat át, igen veszélyes és kárhozatos.” (Ld. Benda Kálmán, *Martinovics nyílt levele Ferenc császárhoz és királyhoz*: Száz. 1949. 258. l., továbbá: Benda I, 814. kk.) Teljesen elképzelhetetlen, hogy a jakobinus mozgalomban való részessége miatt fogságba került, s hét év múltán kiszabadult Kazinczyznak Csokonai ezzel a röpirattal akart volna „kedveskedni”, amelynek azonnali eldobását az udvar még 1793-ban elrendelte. Annál valószínűbb, hogy 1793-ban, a forradalmi készülődések idején sietett vele szabadkőműves mesteréhez. Az 1793-as évezámiot megerősítik a röpiratra vonatkozó adatok is: a franciául szövegezett eredeti röpiratot 1793 májusában Martinovics átadta Hajnóczy Józsefnek, s ő azt latinra fordította; tőle jutott a nyílt levél tovább Szentmarjayhoz és Laczkovics Jánoshoz, akik németre, illetve magyarra fordították. Általuk terjedt el az országban 1793 nyarán. A rendőrségi jelentések szerint különösen sok példány volt forgalomban Debrecenben, sőt olyan hír is volt, hogy ott ki akarják nyomtatni (v. ö. Benda I, 814–815. l.). Ezt a röpiratot 1793 nyarán vihette Csokonai Kazinczyznak, s jól mutatja politikai érdeklődésén túl Kazinczyval kötött barátsága eszmei alapjait is.

A verses levél prózai függelékében azt írja még a költő, hogy „Tanulok Olaszt, a' melly a' Poésisnek tulajdona”. Ezt 1801-ben aligha adta volna tudtul Kazinczynak, annál inkább 1793-ban, amikor belekezdett olasz tanulmányaiba.

A verses levél megírásának közelebbi dátuma is meghatározható a levélből. Kazinczy 1793. júl. 27-én újságolta el Kiss Jánosnak, hogy „Debrecen két barátot ada” neki Csokonai és Nagy Sámuel személyében, akik közül az utóbbi Sander-fordítása ajánlásával akarja megtisztelni (ld. KazLev. II, 297–298. l.). Két nappal később, 1793. júl. 29-én Csokonainak írt Kazinczy, többek között ezt: „Tegnap mene-el tőlem Nagy Gábor Úr. Mintegy egy napot töltött itt. Nehezen eresztettem, mert egy szeretetre méltó embert leltem benne, 's Csokonaymmal 's Nagy Sámuelemmel ismertetett meg beszélgetései által. Nyughatatlan vagyok már most ezeket személy szerint látni minél előbb.” (KazLev. II, 303. l.) A levélben sürgetett személyes találkozássra már a következő hónapban, augusztusban sor került Kazinczy debreceni látogatása alkalmával, amikor Csokonai együtt ebédelt irodalmi mesterével „Szikszay Uram... Kunyhójába”, azaz: a Kollégium udvarán álló — „kunyhó”-nak nevezett — néhány személyes diákszallások egyikében (ld. KazLev II, 543. l.).

A regneci kirándulásra közvetlenül e találkozás — s föltehetőleg az ott is elhangzott írói barátság — eredményeként került sor. A kollégiumbeli személyes találkozás emlékét idézi a 8–10. verssor is.

*Olly hatalmas volt fogása, úgy le fogtak ujjai;
Hogy követni Debretzenből kéntelen Csokonai.*

Kardos Albert így írja le a találkozás elképzelhető körülményeit: „Bármilyen sűrű volt köztük a levélbeli érintkezés és bármilyen közel hozta is őket az írás, a tanító és a tanítvány, a vezető és a követő nem elégedett meg ezzel, hanem mindketten személyes megismerkedésre vágytak. Hogy ez mikor és milyen körülmények között következett be, teljes pontossággal nem tudjuk megállapítani, de Kazinczynak is, Csokonainak is vannak olyan levelei, amelyekből kellő tájékozódást szerezhetünk. Kazinczy ekkor, 1791–1794-ig Alsóregmecen lakott, ebben az abauj-megyei [...] kis faluban, édesanyjának a birtokán, de meg-megfordult Debrecenben is, ahová édesanyjának a debreceni királyi táblán folyó birtokperei is levitték. Egy ilyen alkalommal, talán éppen az 1793. évi iskolai vizsgálat alkalmával, kereshette föl Csokonait kollégiumi diáklaklásában, az úgynevezett kunyhósoron. Kazinczy bizonyára a Csokonai iránti barátságtól indítatva, ott is ebédelt az egyik kunyhóban [...] a kollégiumi ifjak és főképp Csokonai társaságában jól találhatta magát, mert e találkozás hatása alatt írhatta ez időtájtban, 1793 júliusában, legbizalmasabb íróbarátjának, Kiss Jánosnak »Debrecen két barátot ada nekem; az egyik Csokonai Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró ifjú, aki második Horváth Adám lesz.« (DebrKK. 1925 : 35. l.)

Mindez csak abban szorul helyesbítésre, hogy a Kis Jánosnak írt — pontosan 1793. júl. 27-én kelt — levél írásakor Kazinczy még nem ismerhette Csokonait. A személyes találkozássra 1793. júl. 29. után kerülhetett csak sor, mivel Kazinczy a fenti napon kelt, előbb már idézett levelében arról írt, hogy Nagy Gábor szóbeli tájékoztatása nyomán „személy szerint” is szeretné „minél előbb” megismerni Csokonait és Nagy Sámuelet. (KazLev. II, 303. l.)

Talán Nagy Gábor látogatásától is sürgetve, a találkozásnak⁷ 1793 augusztusában kellett megtörténnie Debrecenben, nem sokkal Csokonai regmeci kirándulása előtt.

A debreceni költő sikertelen kirándulására nyár végén kerülhetett sor: ti. kukoricatörés táján, a vers ugyanis „A' tördeitt tengerik”-et említi. Legvalószínűbben 1793 augusztusának végén indult el Regmecre, a versét egy hónapi várakozás után, 1793 szeptemberének végén írhatta Szikszón.

Sinkó még 1965-ben is mint 1801-ben írt verset tárgyalta (255. l.), pedig az ÖV. (s majd az ÖV.²) a Nagy Sámuel Sander-fordítása elé írt verset megelőzőben közölte; ezt az időrendi helyet elfogadhatjuk, mivel a *Nagy Sámuel Sanderjére* 1793 vége felé keletkezhetett.

Szövegkritika

A verses levélnek a költő érdekes módon címet is adott, amely a játékos önironiával megírt vers trochaikus mértékére (s talán a szerző gyaloglására) utal; egyben finoman céloz Kazinczy Orpheusára is, ahol „Anákreonnak XLVd. dala” A. J.-tól ezzel az alcímmel jelent meg: *Trocheus lábakon* (ld. Orph. I, 131. l., v. ö. Földi János megjegyzésével: *KazLev.* II, 110. l.). Csokonai különben föltehetően azért emelte ki a cím-ben a vers trochaikus mértékét, mivel Kazinczy bátoríthatta e forma használatára (v.ö. a *Nagy Sámuel Sanderjére* című vers jegyzeteivel).

Csak autográf kéziratát ismerjük. A vers kézírata jóformán hibátlan, így a költő tisztázatának is vélhetnénk, de egy-két törlés, javítás mégis arra vall, hogy eredeti fogalmazvány ez is, akárcsak a levél sebtében, prózában készült befejező része.

- 11. K: *Oh de, óh (Egek) minő (nagy)*
- 23. K: *Hegyek(et)*
- 26. K: *botlék* [jav. ebből: *me . . .*]
- 26. K: *Banyák* [= *Banyának*]
- 29. K: *homályk* [= *homálynak*]
- 30. K: *f. [= fel] került.*
- 32. K: *látni* A sor fölé beszúrva. Sz. [= *Szent*]
- 33. K: *juték* Jav. ebből: *futék*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1793 nyarának végén vágott neki a fiatal költő a Hernád völgyének, hogy írói példaképét és mesterét fölkeresse. Vele levő radikális írásából, valamint az ún. Gorani-levélből sejthetjük, hogy látogatásának nem pusztán irodalmi célja volt. Ez a kirándulás s a belőle született verses levél is jól mutatja Csokonai politikai érdeklődését és növekvő tettvágyát 1793 változásokkal biztató évében. Szauder József is rámutatott erre: „amit a *Trocheus lábakon* című versében Kazinczyhoz írt — a Pálóczi Horváthoz intézett közönytől méltó pár-darabja ez! —, egyértelműen rávilágít arra, mi volt a Kazinczyt 1793-ban meglátogatni akaró fiatalember tarsolyában ez a valami, ami elméjét is oly mélyen foglalkoztatta: a Nagy Sámuel-féle vállalkozáson kívül (Nagy Sámuelről említi a versben) a *Tempeidi és Goráni, vagyis Martinovics írása*” (ItK. 1989: 22. l.).

2. *néma szókkal*: azaz csak levélben, nem élőszóval, ahogyan szerette volna a költő.
4. *Az Hernádi völgynek borbá földött széliről*: Csokonai a Sajó és a Hernád völgyén át igyekezett Kazinczy lakóhelyére, Alsóregmecre; a „Hernádi völgynek széliről” Zsolcát, illetőleg Miskolcot jelenti. V. ö. a Miskolcon írt *A' Szépség' ereje a bajnoki szíven* 5–8. sorával, ahol a nektárt csordogáló „zöld hegyek” jegyzete ezt mondja: „A miskoltszi s több magyar nektárt termő hegyek allyán fekszik Zsoltsza, a' Sajó' vize mellett.”
Az *Hernádi*: Kazinczy a magyar szókezdő h-t a latin verstanokhoz hasonlóan — tévesen — néma hangnak tekintette; Csokonai mesteréhez igazodva használ Az névelőt a *Hernádi* szó előtt, ahogy a *hegy* előtt a 30. sorban; éppígy ez névmást használ e helyett: ez helyen (12. sor), ez *Helynek* (22. sor). (V. ö. a *Nagy Sámuel Sanderjére* 7., 14. sorával.) Későbbi gyakorlatában e tekintetben eltért Kazinczy felfogásától.
8. *saját kezéd*: személyes debreceni találkozásokra s kézfogásokra való utalás.
- 9–10. Szintén a Szikszay József kunyhójában történt találkozásra céloz e sorokban a költő.
14. *Nagy Sámuelhez*: úgy látszik, hogy Csokonai barátai: Szikszay József és Nagy Sámuel ugyanekkor szintén azon a vidéken jártak. Kardos Albert így értelmezte a versnek ezt a részét: „[Nagy Sámuel] mint ő [ti. Csokonai] és Szikszay József, Borsodban, Abaújban jártak-keltek a levél írása idején.” (DebrSz. 1940: 200. l.) Föltehetően éppen Szikszón volt dolguk, ahol a debreceni Kollégiumnak háza és gazdasága volt, s Szikszaynak mint a Kollégium ephorusának kötelessége volt e gazdaság ellenőrzése.
15. *A' Nap [...] hintáját már fel told [...]* Hasonló képpel indul *Az Esteve* (*A' Napnak hanyatlók tündöklő hintaja ...*). (A kép eredetére nézve ld. Cs/ÖM. I, 368. l.)
16. *bársonyával*: a *bársony* jelentése itt 'bíborszínű kelme'.
17. *szőnyeg*: régi jelentése szerint: 'szóttas'. Ilyen értelemben fordul elő a *Magyar Hajnal hasad* [I.] című versben is:

*Rongyos szőnyegének rongyainál fogva
Egy nyájásabb hajnal virult mosogóva*

(81:9–10. sor)

20. *mind*: minden.
25. *Onga*: Borsod megyei község, Miskolctól mintegy 10 km-re keletre. *menek* (táj.): megyék; Csokonai valószínűleg ezzel a nyelvtani alakkal a helybeli lakosság nyelvjárási, tájnyelvi kiejtését utánozza, akárcsak lentebb a *szován* [= szaván] alakkal.
26. *kotzik* (táj.): kuckó, kemencesut.
27. *ki fűtta magát*: kidühöngte magát.
28. *Gaz* (táj.): szalma.
30. *Rósa színnel*: a régi nyelvben a *rózaszín* eredeti jelentése: 'piros, tűzpiros'.
31. *tengeri* (táj.): kukorica.
32. *Kármel láni* [...] *a' Szent Föld felé*: a Kármel hegy északnyugati irányban a Földközi-tengerig nyúló hegy Palesztinában. A *Bíblia*

szerint itt ment végbe Illés próféta istentétele a bálványimádó Baál-papok s Jehova követői között (ld. I. Kir. 18: 21–40.). Csokonai e párhuzamban Kazinczyt az igaz ügy prófétájaként állítja elének, aki megszegyeníti a hamis ügyszó, s konzervatív maradisághoz húzókat, ahogyan Illés próféta megszegyenítette a többségben levő Baál-papokat. Zsoldos is idézi a Bibliából vett költői hasonlatot, de nem fejti ki teljes értelmét (ld. II. l.). (A vers keletkezési évét a HG. alapján idézi.)

33. *Szarándok.* (rég.): zarándok.
34. *Klastromunk házába:* Csokonai itt tovább játézik a *zarándok* hasonlatával, azaz metaforikusan használja a *Klastromot* meg a *Gárdiánt* is: a *Klastromunk* a debreceni Kollégiumot jelenti, amelynek háza volt Szikszón (v. ö. Fazekas Mihály jelentésével: Faz. II, 118–119. l.). A metaforának azonban van mélyebb értelme is: Csokonai zárdáinak érzi a kollégiumi életet, s ezért meggy „Kármelt látni” az Orpheus szabadgondolkodó szerkesztőjéhez. *Gárdián* (lat.): rendfőnök; itt alkalmasint a kollégiumi ház és birtok felügyelőjét, gondnokát jelenti.
35. *egybe* (táj.): rögtön, tüstént.
37. *Teizmadja* (poet. lic.): csizmadia.
szován (táj.): szaván; s költő föltehetően a csizmadia palócos tájnyelvi ejtését parodizálja.
38. *masérzok* (rég.): masírozok, gyalogolok.
Apostolok' lován (rég., tréf.): gyalog.
39. *szavából* (táj.): szavából.
40. *Puff:* vége, oda!
44. *Messze Regmetz:* Regmec Szikszótól kb. 50 km-re van észak-keletre.
rajta . . . túl esém: lemaradtam róla, melléestem.
45. Csokonai minden bizonnyal Kazinczy véleményéhez igazodva ír *Békegérhartz*-ot *Békegérhartz* helyett itt s a levél prózai záradékában is. Kazinczynak Csokonaihoz szóló ebbeli véleményét nem ismerjük, de bizonyos, hogy mesteréhez igazodva változtatott a levélben verse címén a költő: címjegyzékén s a Magyar Merkuriusban és a Magyar Hírmondóban 1794 novemberében megjelent felhívásában egyaránt az összevonás nélküli alak szerepel, másutt is így idézi művét. Kazinczy viszont 1813-ban kifogásolta Márton kiadásában a vers címét: „Az első strophához a' Békegérharczhoz, melyet Békegérharcznak *corrigált*, még muzsikai compositiont is teve . . .” (KazLev. X, 396. l.). Föltehetőleg abban a válszában tett észrevételt a vers címére is Kazinczy, amelyben a költő hozzá intézett levelére és verseire tett megjegyzéseket; Kazinczy bíráló észrevételeinek azonban csak egy része maradt fenn (ld. KazLev. II, 283–285. l.).
46. *apró verseim:* bizonyára lírai verseket kell értenünk rajtuk.
47. *Górán:* Martinovics Ignácnak Gorani neve alatt I. Ferenchez intézett nyílt leveléről az előzőkben részletesen szoltunk.
47. *E-s vers:* Varjas János debreceni professzor csupa *e-s* magánhangzójú *Meg-tért embernek éneke* című verse. Földi János a magánhangzó-harmóniáról levelezve Kazinczyval. 1791-ben Varjas kísérletére is kitért: „Ebből foly az a' tsudálatos tulajdonsága Nyelvünknek, mely más Nyelvekben éppen lehetetlenség, hogy

mi egész Beszédeket, Readverseket 's Énekeket írhatunk és beszélgetéseket folytathatunk tökéletes értelemmel, tsupán csak egy magánhangzóval élvén ezek között. Néhai T. Varjas János Debreczeni Prof. volt az első, ki nyelvünknek ezen tulajdonságát az e magánhangzóban észrevette. Írt ez e magánhangzón egy *megtért ember Énekét*, melly azután ki is nyomtatott illy czúm alatt: *Elegia veri Nominis Hungarica* stb. mint te ezt tudhatd" (ld. KazLev. II, 236—237. l.). Kazinczy azonban, úgy látszik, nem ismerte Varjas János versét, s ezért — talán Földi fölkérésére — Csokonai vállalkozott rá, hogy elviszi a Debreczenben valóságos „iskolá"-t teremtett kuriózumot Kazinczynak. Csokonai példányra azonban nem maradt meg Kazinczy birtokában (legvalószínűbb, hogy elfogatásakor elégette Csokonai verseivel együtt: később ugyanis nagy nehézségek árán kellett megszereznie, hogy a *Magyar régiségek és ritkaságok* I. kötetének (Pest, 1808.) függelékében bevezetéssel közreadja (181—223. l.). (V. ö. KazLev. I, 578. l.)

mehetnék most velek: a levélben említett írásokat mégis elküldte Kazinczynak; erről szól a levél prózában írt záradéka is: „a' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm" stb.

Verselése

„Ez az episztola [...] könnyen folyó nyolcadfeles párosrimű 48 trocheus-sorból áll" — állapította meg róla Kardos Albert (DebrSz. 1940: 198. l.). A „nyolcadfeles" trochaikus sor azonban voltaképpen egy trocheizált magyar 8-as és 7-es sornak felel meg: már Elek megállapította, hogy „Trochaikus képletei közül leggyakoribb a négy-negyedfeles periódus, a magyar 8,7-nek trocheizált megfelelője" (48. l.). Ugyanitt írja azt is, hogy „Leghosszabb időmértékes sora a szintén trochaikus 15-ös (nyolcadfél láb). Ezt csupán egy esetben használja a költő, szakozatlan és párrímes alakban, „Az estve" című jelentéktelen átdolgozása formájaként" (49. l.). Erről a Sander-fordításról azonban Elek is észrevette, hogy nem egészen tiszta ritmikai típus: „Az időmérték eléggé dőcög, annyira, hogy a vers inkább kelti az ütemeztettség benyomását . . ." (I. h.). (Ez a Sander-fordítás azonban nem is Csokonai műve; ld. Szilágyi F.: CsMűv. 139 kk.) Az igazi 15-ös trochaikus sorokat itt tárgyalt versünkben találjuk meg; Elek azonban e verset nem vette tekintetbe, mivel Csokonainak csupán „206 reprezentatív költeményét" vizsgálta meg (ld. 6. l.). A kettős ritmus egyébként ebben a versben is fölfedezhető.

Bizonyára nem véletlen, hogy a Kazinczynak dedikált Sander-kötet bevezető verse (*Nagy Sámuel Sanderjére*) voltaképpen ugyanebben a versformában íródott, csak ott a 8-as és 7-es trochaikus periódusok külön sorokat alkotnak. Föltehető, hogy Kazinczy biztatta ennek a nyugat-európai versformának megpróbálására a költőt.

A könnyed, játékos trocheusoknak ebben a derűs közvetlenségű, önironiával megírt verses levélben természetesen egészen más a szerepük, mint a Nagy Sámuel könyve elé írt költeményben.

162. Az én Életem

Kézirata

Kézirata nem maradt. A TF. 80a oldalán Csokonai saját kezével írva olvasható a vers címe: *Az én Életem*. Utána azonban idegen kéz lejegyzésében az „Életem egy forma az égő gyertyával . . .” kezdetű vers található, amely nem Csokonai műve.

Azt azonban, hogy a költőnek volt egy ilyen című verse, címjegyzékei bizonyítják. Már 1794 őszén a Bétei Magyar Merkuriusban, majd a Magyar Hírmondóban közzétett jelentésén előfordul 15. tételként egy ilyen műve: *Az én Életem*. Az 1795-i EK. már pontosabban körvonalazta műfaját is: „XCVIII. Az én Életem. Elégia. *Revidálni*.” Az 1796–96-i Szv.-en is előfordul ezzel a címmel egy mű, sőt az 1804 körüli Késői címjegyzéken is.

Csokonai lappangó, ismeretlen elégiáját az (Újj Bétei) Magyar Múza 1793. IV. füzetében (34–37. l.) megjelent névtelen elégiával azonosíthatjuk, amely ott *Egy szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* címmel jelent meg (v. ö. Kortára, 1973/11: 1707–1711. l.).

Csokonai saját kezű kéziratleltára, a Kcsj. a „N^{ro} 13° Holmi” című fejezet 3. darabjaként hasonló címmel lajstromozott egy művet: *Egy szerentsétlen síralma*.

Hitelessége

Bár a vers szerzeti kéziratát nem ismerjük, s szövege a TF. és a címjegyzékek adataitól eltérő címmel és névtelenül jelent meg az (Újj Bétei) Magyar Múza 1793. IV. füzetében, nem lehet kétséges, hogy az ott megjelent mű azonos a címjegyzékek *Az én Életem* címmel lajstromozott elégiájával. Maga a Magyar Múza-beli cím, amely ebben a formájában feltehetően a szerkesztőtől származik (az ugyanis furcsa lett volna, hogy egy névtelen vers fölé ezt a címet nyomják: *Az én Életem*), rokon a Kcsj.-n található címmel: *Egy szerentsétlen síralma*. Az azonosítás helyességét megerősíti az ÚK. 24. sorszámú adata, ahol ez olvasható: „*Edgy Szerentsétlennek Síralma*. 15 Syllabájú Versekbe.” Ez az adat pontosan meghatározza a versformát is, amely megfelel a Magyar Múza-beli elégia versformájának.

De nyomósabbak tárgyi, tartalmi vonatkozású érveink: a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtárában fennmaradt Horváth Ádámnak egy 1793. okt. 28-án kelet verses levele:

Ad, Dom. Michaelem Csokonay Studiosum Debreczinensem
28. 8-br. 1793.

Te azon panasz[ol]kodol elmés verssoraidban,

Hogy korán hervad életed virágja bánatidban.

De barátom! Mik azok a tizenkilenc esztendődk?

Az sem mind rossz, — jobbak 's többek lehetnek a jövőndök.

Vajha tsak annyin volnának esztendeim vigabbak,

A' mennyivel a tiednél az enyimek hosszabbak;

Életem tizenkilencnél még tizennéggyel hosezabb,

Hosezabb, 's még hosszabb, hogy benne a jónál több a rosszabb.

Ugy hogy kérdés: illendőbb-e sírni vagy dítsekedni?

De ritka ennyi időre oly sokon által menni.

Hát még azt úgy eltitkolni 's el takarni sebemet,

Hogy még sok jó barátom is boldognak vélt engemet.

Egy-két Kazinczy alig van a ki tudná kínomat,

S a' mit ő tud is, a nagy kín súlyában csak egy nyomat.

Ez teszi sokszor édes[s]é barátim leveleit

(A baj maga szül sokféle vigasztalás nezeit)

De tartóztatja is gyakran viszonzó tollamat,

Mert elfelejtem az édes 's keserű közt magamat.

A bűnnek uti társai s egyszer s mind eszközlői

A' gondok, szintúgy felelő hangomnak ellenzői.

Ezek okozták, hozzád is hogy késett feleletem,

S ön hibámon a Te levél kétedet ki menthetem.

***

Én hajdan Orfeus valék míg hiremmé nem leve,

Hogy előbb volt Kazinczyrnak mint nekem ez a neve.

Ő engem tán jövődőlve Arionnak bémála,

De tsak Orfeus volt Horváth, bár Arionná vála.

(Ecsy Ö. István: *Pülöczy Horváth Adám Holmijának
negyedik darabja*. Csurgó, 1942. 87. l.)

Horváth Adám verses levele — mint a megfélelésekből pontosan ki-
derül — voltaképpen válasz Csokonai itt tárgyalt elégiájára.

De az elégia 83—84. sorában említett életrajzi adatok is egyértelműen
Csokonai mellett szólnak:

*Te a' fénynek 's melegségnek Attya! [...]
Mikor Chiron nyílt eránt vinnéd tűz szekeredet,
Akkor látám-meg először életadó fényedet.*

Chiron a Vadász csillagképe: Csokonai nov. 17-i születése ebbe a csillag-
képhe esik.

A 90. sorban pedig arról ír a névtelen versszerző, hogy a csillagkép
„Tizen kilentzer fordult meg” fölött: azaz tizenkilenc éves korában írta
meg versét. Horváth Adám 1793 októberében kelt „késett felelet”-e
hitelesíti ezt az adatot is: Csokonai 1793 novembere előtt, tehát tizen-
kilencedik évében írta meg versét.

Ezekon kívül számos stíláriis mozzanatot is idézhetünk, amelyek Cso-
konai szólami kincsének párhuzamos adatokkal igazolható, jól ismert for-
dulata; ilyenek: *a' vig Pindus, ártatlan mulattság, ártatlan öröm, a bús
Echó, az üdött természet, az öröm tavasza, öröm rózsái, az ártatlan vigság,
a hajnal rózsá szin fátylájása az álom édes mákja*. (V. ö. Kortárs i. h. 1710. l.)
De megerősíti Csokonai szerzőségét az is, hogy a Magyar Műzsában köz-
vetlenül *A' Szépek' Szépe* című, ugyancsak névtelenül megjelent hiteles
verse után következik.

A hitelesség kérdéséhez tartozik voltaképpen annak a versnek a meg-
vizsgálása is, amelyet idegen kéz másolt a TF.-ban a Csokonai által leírt
cím (*Az én Életem*) alá.

A vers maga így szól:

Életed egy forma az égő gyertyával
 Melly magát emésztve szolgál világával
 Eszed' tüze (ád) nekünk ad gyönyörűséget
 Az Hazánk nyelvének szerez ékességet
 De szegény Hazába méltó jutalmadat
 Minthogy nem veheted: kiméld meg magadat.

(TF. 44b)

A vers alatt B. G. névbetűk.

Juhász Géza ezt a verset Csokonainak tulajdonította, s azonosította a címjegyzékeken *Az én Életem* címmel adatolt veressel: „van még itt egy másik Csokonai-vers [ti. a Ha bort iszom, vidám vagyok ... kezdetű dalon kívül]: — hiába foglalta jegyzékbe, hiába őrizte meg hagyatéka duplán, egyszer a tulajdon kezeirésében is, nem ismerik el az ő művének. Pedig már 1796-os címjegyzékén olvassuk: »XCVIII. Az én életem. Elégia. Revideálni.« (Juhász Géza: *Az első magyar mű-népdal*. Alf. 1967/2: 69. l.) Majd azt írta még ugyanitt: „hatsoros elégia Csokonai tulajdon alkotása.” (70. l.) A következőkben Batsányi Jánosnak *A magyar író* című versével hozta összefüggésbe, úgy vélén, hogy „Batsányi [...] némileg vitázva idézi *Az én életem* első sorpárját.” (I. h.) Kéziratot hagyatékában pedig pontosan meg is írja, hogy szerinte Batsányi azért tette idézőjelbe a maga versének két első sorát, mert azt Csokonaitól kölcsönözte. A Batsányi-vers kezdő sorai így hangzanak:

A magyar író

„Mint az égő fáklya, mely sötétben lángol,
 S magát megemésztve másoknak világol.” —
 Míg az értetlenek nagy-bátran ítélik,
 S a gyáva rablelkek gúnyolhatni vélik; [...]

(Batsányi János összes művei. I. Budapest, 1953. 98. l.)

Itt azonosságról, átvételről nem lehet szó. (Batsányi verse különben az 1820-as évekből való.) Az idézőjel annak szól, hogy a gondolat igen régi az európai hagyományban: Nicolas Tulp (1593—1674) már használta: „Aliis inserviendo — ipse consumidor”, szinte locus communisnak számított.

De Csokonai szerzősége ellen szól a leghatározottabban a vers egyes szám második személye. (*Életed [...], kiméld meg magadat*): ilyen „önmegszólító” verstípus Csokonai korában még nem létezett, nem szólva arról, hogy Csokonai szerénysége sem engedte volna meg, hogy ilyen öndicséretet leírjon: „Eszed tüze nekünk ad gyönyörűséget”. Nem Csokonai szólította meg önmagát a versben, hanem valaki más írhatta őhozzá ezt a TF.-beli epigrammát.

A szerzőség kérdését eldöntheti a vers alatt található monogrammn.

Juhász BP.-nek olvasta a betűpárt, de fölvetette, hogy esetleg BG.-nek olvasható — s így talán Bessenyei Györgyöt takarja: „A gyertyahasonlat utalhatna Bessenyeire; s akkor úgy lehetne fölfogni, hogy költőnk mintegy jelképpel használta nagy elődjének hozzá intézett költeményét.” Ezt a lehetőséget azonban végül is elvetette, mert: „az aláírás világosan BP s

nem — esetleg — BG[eorgius]" (uo.). Annak megfejtésével, hogy a BP. névbetűk kit takarhatnak, adós maradt.

A kérdést eldönti Jókay Józsefnek a TF.-beli hatsoros versről készített másolata, ahol „Berzeviczy Csokonay Vitézhez” címmel található a Juhász által Csokonainak tulajdonított epigramma (ld. OSzK. Oct. Hung. 695: 37b). Ez megadja a megfejtését a TF.-beli másolat alatt található BG. monogrammnak is: Berzeviczy Gergely névbetűi azok, a jakobinus érzelmű hazafié, akivel Csokonai — fennmaradt levele szerint — bensőséges kapcsolatban volt (ld. MM. II, 811—812. l.). Különben Berzeviczy szerzőségét megerősíti az is, hogy az eperjesi Állami Levéltár Berzeviczy-hagyatékában is megtalálható a vers egy kéziratos példánya, amelyen szerzőként Berzeviczy Gergely neve olvasható (Štatny Archív. Prešov. Berzeviczy-gyűjtemény).

Ez a hatsoros epigramma tehát nem Csokonai műve, nem azonos a címjegyzékek *Az én Életem* című versével, mint Juhász Géza vélte; az a 126 soros elégia a Csokonaié, amely az (Új) Bétai Magyar Múza 1793. évi IV. füzetében jelent meg, s amelyet verseskötetben itt közlünk először.

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt verse kiadására. Az 1793-i verstisztáztatban elfoglalt helye szerint talán tervezett kötete záró versének szánta, ahogy *A' vidám természetű Poétá-t* nyitó versnek. Mondanivalója folytán nagyon fontos érdeke fűződött hozzá, hogy a vers mielőbb megjelenjék; mégis — bár címjegyzékain kezdettől szerepelt — kötetekben nem jelent meg. Napjainkig lappangott névtelenül a bécsi Magyar Merkurius irodalmi melléklapjában, az (Új) Bétai Magyar Múzában. Toldy kétszer is számba vette a jegyzékén, mindkét esetben elveszettnek nyilvánítva: „121. Az én életem. Elegia. Elv.” (XCI. h.); majd: „143. Egy szerencsétlen siralma . . . Elv.* [?] Talán Od. I. 20.” (Uo.) Az OD. I. 20. vers az *Egy kétségbe esett maga gyilkosa*; természetesen nem azonos a Toldy jegyzékén regisztrált művel.

Az elégia a kötet sajtó alá rendezője fedezte föl és azonosította Csokonainak *Az én Életem* című versével, s ugyanő adta közre magyarázó tanulmányával a költő születésének 200. évfordulóján (Kortárs. 1973. [11. sz.] 1707—1711. l.). Ugyanebben az évben megjelent a vers a *Csokonai-breviárium* második kiadásának függelékeként is. (*Vitéz Mihály ébresztése*. Csokonai-breviárium. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1973. 131—135. l.)

Csokonai verseinek gyűjteményében most jelenik meg először.

Keletkezése

A rendkívül személyes hangú elégia a tizenkilenc éves költő legégetőbb, legszorongatóbb gondjáról: a mecénás-kérdésről szól.

Ez a téma ugyan már iskolai versgyakorlatok közt is főtűnik (*Sint Maecenas* . . .), de akkor még természetesen kívülről: tanítója szemével, szempontjai szerint látta a hazai irodalomnak ezt a szorongató kérdését.

Most azonban, a *Tempefői* megírásának s az ugyancsak 1793-ban összeállított első verseskötet letisztázásának idején (amelynek a VT. szerint ez lett volna záró verse), égető időszarúságot kapott a téma.

Eddig úgy tudta az irodalomtörténet, hogy Csokonai csak 1793–94-ben készített művei kiadásának tervével foglalkozni: a *Tempefői*-ről is az volt a vélemény, hogy nem saját élményből született: a főhős mintája Földi János vagy valamelyik másik író-társa lehetett, — noha a satírai játékok erősen szubjektív hangja saját megélt írói tapasztalatokra figyelmeztetett (v. ö. Pukánszky 29. kk.). Most *Az én Életem* igazolja, hogy a *Tempefői*-ben, 1793-ban, Csokonai már saját kiadási gondjait s kudarcait is ábrázolta.

A vers 5. sorában *Arion* s a 60.-ban *Orfeus* említése talán finom célzás Horváth Ádámmra és Kazinczyra (*Arion* volt az előbbinek, *Orpheus* az utóbbinak szabadkőműves neve), akiket elsősorban igyekezett a kezdő költő pártfogóul megnyerni (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 236. l.).

Az írónak a versben említett tizenkilenc éve valamint Horváth Ádám válaszában keltezése egyaránt emellett szól, hogy az elégia 1793 őzén keletkezhetett.

Szövegvizsgálat

A versnek — mint volt róla szó — kézirata nem maradt ránk.

A Magyar Múzsában megjelent címe — *Egy szerencsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* — bizonyára a szerkesztőtől származik (v. ö. a vers megjelenéséről írottakkal).

Az ÜK.-on idegen kéz lejegyzésében található a cím (*Egy Szerencsétlennak Sírálma*), s így föltehetőleg ez sem egészen hiteles, bár az autográf Kcsj. adata (*Egy szerencsétlen sírálma*) közeli rokonságban van vele.

Legmegbízhatóbbnak az EK.-on s a MMerk/j.-én s a Szv.-en olvasható cím — *Az én Életem* — látszik; ez maradt fenn a TF.-ban is, ezért ezt vesszük címül, ahogy már a Kortársban s a Csokonai-breviárumban is. Kiadásunk alapja az (Új Bétai) Magyar Múza szövege; amely sem központozásában nem hibátlan, sem az ikekötők kötőjeles használatában nem következetes. (A kötőjeles megoldást különben alighanem Kazinczyra tekintettel alkalmazta a költő — ha nem a kiadótól ered.) Az értelemzavaró hibákat (ide értve a sajtóhibákat is) s a helyesírási következetlenségeket emendáltuk:

1. körül em. *repdestél*: em.
2. külső em.
3. komoránn sh., em.
12. szíved em.
13. úgy em.
14. víg em.
18. szívemből em.
24. víz em.
27. föld em.
28. Kp. n. em.
29. Úsz em. köny-hullatás A 13. sor szerint em. *szes* em.
30. süti em.
31. A sor végén fölösleges vessző; em.
32. Tömítőjéből em. *Strások* em.

34. *búsította em.*
virágzó em.
38. *A nap után értelemzavaró, fölösleges vessző; em.*
53. *Eg felté em.*
48. *közelíthetnek em.*
50. *A sor végén nincs írásjel; em.*
56. *dütsősségnek em; vakította em.; Kp. n. em.*
57. *földedbe em.*
59. *készítsd em.*
60. *lelkesítsd em.*
61. *gyengült em.*
62. *szívembe em. A sor végén nincs írásjel; em.*
64. *füsté em. A szó után a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.*
66. *élők em.*
70. *kívánságoknak em. A sorvégi vesszőt értelemszerűen pontra em.*
79. *Oh Világ em.*
82. *idő em.*
85. *Elsőbenn em. kínála em. Elet em. Az Elet után fölösleges, értelemzavaró vessző; em. kínált em.*
86. *K: meg kóstoltam A hiányzó kötőjelet a vers általános írásmódja szerint em.*
88. *Az olaj-salakját után fölösleges vessző; em.*
92. *Szívemenn em.*
95. *meríté em.*
96. *Merítette Szívem em.*
100. *Alljátok em.*
103. *Míg em.*
106. *le szakasztó em.; nyilni em. A sor végén levő pontot értelemszerűen vesszőre em.*
107. *könny-hálatdással a 29. sor szerint em.*
110. *Zapora em.*
111. *szívem em.*
112. *Rejtekebenn, A fölösleges vesszőt mi töröltük, a sorvégi vesszőt pedig értelem szerint pontra em.*
114. *képzeltődesímet em.*
115. *A képzelem után a kérdőjelet értelemszerűen mi tettük ki.*
120. *derítsd-fel em.*
126. *hellyéről em.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, 1792–93-i évei legzemélyesebb, legkínzóbb gondját: a mecénás-kérdést szólaltatja meg a versben Csokonai. Az ŰK.-on a cím előtti vízszintes vonalka azt jelzi, hogy alkalmi versnek készült (v. ő. Cs/OM. I, 226. l.). Talán eredetileg is egyenesen a füredi Horváth Ádám részére, akivel Kazinczy 1793. júl. 29-én kelt levele szerint igyekezett Csokonait összehozni: „Míg a versek kinyomtatódnak, nem írna e az Ur valamit versben Horváth Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a' Gyűjteménybe?” (KazLev. II, 304. l.) Mivel előtte Kazinczy ezt írja: „De várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Ur” — arra kell gondolnunk, hogy az itt említett

„nyomtatandó versek gyűjteménye” az 1793-i verstisztázat anyaga lehetett, amelybe Csokonai megkezdte most tárgyalt versének letisztázását is. Tekintettel arra, hogy Csokonai már 1792 szeptemberében fölkereste Horváth Adámot egy verses levéllel, itt másik versről van szó. Lehetséges, hogy most tárgyalt versünkről: ezért is kaphatta az alkalmi verseknek járó jelzést az ÚK.-on (v. ö. a Horváth Adámhoz jegyzeteivel).

1. *Músdm! eddig [. . .] a' vidám dolgok körül repdestél:* célzás a költő vidám alaphangú lírájára, amit a VT. nyitó versének szánt A' *vidám természetű poéta* is jelez.
2. *szomorú, de idegen, s külső tárgyat:* Csokonai idegen költőkből fordított műveire vonatkozik.
5. *Arion:* regebeli ógörög ditirambuszköltő és zeneszerző. *Arion* volt különben a költő Horváth Adám szabadkőműves neve is (ld. Csokonaihoz 1793. okt. 28-án írt verses válaszlevelét kötetünk 321–323. oldalán).
6. *Delphin:* A rege szerint (ld. Hérodotosz I, 23 kk., Ovidius: *Fast.* 2, 83–118.) a Sziciliából Korinthuszba hazatartó Ariónt a kincseire szemet vető hajósok a tengerbe készültek vetni, de utolsó kívánságaként megengedték, hogy még egyet énekeljen. A szép dalára odagyűlt delfinek egyike hátára vette, s így megmenekült.
9. *tollam szádjába:* tollam hasítékába.
10. *andalgás:* itt a szó eredeti jelentése szerint: 'tűnődés, meditáció'.
13. *laurus* (lat.): babér, a költői dicsőség jelvénye.
14. *Pindus* (gör.–lat.): a költészet jelképes hegye.
17. *Szent forrás:* a költészet szent forrására, az Aganippére vagy a Hüppokrénére vonatkozik, bár ezek valójában nem a Pindus, hanem a Helikon alján eredtek. Gondolhatunk még a Parnasz-szus tövében eredő Kasztalia forrásra is.
18. *könyveim* (rég.): könnyeim.
19. *Ti a' búz Echo hazája!:* Csokonásinak Az *Ekkóhoz* című közel egykorú versében a vad havasok köziklájára vonatkoztatva szinte szó szerint megtalálható e részlet: *Te szomorú Ekkó hazája* (6. sor).
- terepély* (rég.): terebélyes.
21. *Nepenthe* (gör.): fájdalomcsillapító és álomhozó gyógyszer.
28. *kegyes Jób* (bibl.): ószövetségi patriárka, aki súlyos csapások és megpróbáltatások között sem veszítette el hitét.
39. *a' számtalan napok:* megszámlálhatatlan sokaságú égitestek.
40. *abroncs* (rég.): kör (alakú pálya).
44. *pítvar* (táj.): udvar.
58. *fel-járt* (rég.): bejárt, beutazott.
60. *Orfeus* (gör.): az ósköltészet mítikus ének- és versszerzője a görög regevilágban; máskülönben Kazinczy szabadkőműves neve.
62. *Lamento* (ol.): panasz, keserv, panaszos hangú ének.
68. *Méta* (lat.): eredetileg kúp alakú karsú kőoszlop, amely a cirkuszi kocspályák két végén jelezte a határt. Az első közlésben a jobb lapszélre nyomtatták a szó után: (*határa*)
- 69–70. A cirkuszi kocsiversenyekből vett kép (v. ö. a 68. jegyzettel).

76. *torkig bugyborékolnak: torkig dőzsölnek.*
 80. *bakros (nép., rég.): sűrű, sok.*
 83. *Chiron nyíla érint vinnéd tűz szekeredet:* amikor a Nap a Nyilas csillagképebe lépett, azaz novemberben, a költő születése idején. A *Chiron nyíla* is költői, jelképes értelmű itt: a bölcsessége és mértékletessége révén kitűnt kentaur Héraklészétől néhány mérgezett hegyű nyílat kapott, s ezek egyikével véletlenül halálra sebezte önmagát. (A monda szerint Zeus helyezte az égre, ahol a Nyilas csillagképben van megörökítve.)
 88. *Olaj-salak (rég.):* az olajütésből, illetve olajszűrésből visszamaradt törmelék, salak.
 89. *Titán (gör.):* Hélios, a Nap(isten).
tizen két jegyek Karikájában: az Állatöv tizenkét csillagképéről van szó.
 90. *Tizen kilentzer fordúlt-meg:* a költő tizenkilencéves korára vonatkozik.
 95. *Mikor meríté Lovait a' Tenger kék Ölébe:* az ókori görög–római mitológia szerint Hélios, a Napisten, reggelente kiemelkedik az Óceánból aranyos hintóján, s végigvágatva az égen, este ismét a tengerbe merül.
 105. *Már hét esztendőktől fogva virágzik ifjúságom:* a tizenkilenc éves Csokonai tizenkettedik évétől, a serdülőkortól számítja ifjúkorát.
 115. *Apolló (gör.):* a napisten s egyben a művészetek istene.
 121. *a' Duna mentén:* Csokonainál a *Dunam.* [= *Duna mentén*], *Dunamell.* [= *Dunamelleke*] általában a Dunántúlt jelenti (v.ö. HG. I, 691. l.), ahogy a *Tiszam.*, a *Tiszamell.* is – a táj-szavak esetében – a Tiszántúlt (ld. i. h. 689–690. l.). Itt tehát finoman talán magára a költő Horváth Ádámra céloz vagy Horváth füredi szőlőszomszédjára, Széchényi Ferenc grófra, akivel a hazai írók műveinek kiadását tervezték (v.ö. Hegyi Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám. Debrecen. 1939. 43. l., Kókay 329 kk. l.).
 122. *a' Pindus Szűzei:* a múzsák.
 124. *bársonyozván jobb felől* E kifejezés pontos megfelelője a *Hunyadi Ferenchez* címzett alkalmi versben:

*Ezt mondván, hirtelen eltűnt szemem elől,
 Hasszan bársonyozván az Eget jobb felől.*

(123–124. sor)

- 125–126. E sorok megfelelése szintén a *Hunyadi Ferenchez* írt köszöntőben található:

*De fellyebb emelvén a' rózsaszín fátylát
 Bontotta az álom' szenderítő mákját*

(43–44. sor)

125. *rózsaszín:* a szó eredeti jelentése szerint itt annyi, mint: 'piros'.
 126. *az álom' édes mákjá:* a Csokonainál gyakori kifejezés a kisgyermek elaltatására használt mézes mákra vonatkozik (v.ö. Cs/ÖM. I, 383. l.).

Verselése

A szokatlan formát, amelyet az ÚK. így jelöl meg: „15 Syllabájú Verssekbe”, Horváth Ádámnak jellemző versformája volt; Csokonai később, verstani tanulmányában a tizenöt és tizenhat tagú versekről nem a legelismertebben szólt (ld. MM. II, 154–155. l.). Horváth Ádámmal szemben 1792-i episztolájában is bizonyára csak „ad hominem” szólva használta ezt a formát, ahogy ez esetben is alkalmasint azért folyamodott hozzá, mivel a verses levelet Horváth Ádámmal intézte eredetileg.

Különbösen a vers kinosan tisztázták a rímek (tengere ~ könyveim' ere; Golyóbis ~ kegyes Jób is stb.) még erősen az iskolai hagyományban gyökereznek.

163. Nagy Sámuel Sanderjére

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. A FL. 67ab, 68a másolata föltehetőleg a nyomtatásban megjelent szöveg alapján készült, azzal megegyezik, csak a nyomtatásbeli kiemelések és a lapalji jegyzetek maradtak el belőle. Mint a nyomtatásban, itt is cím nélkül fordul elő a vers, később jegyezték fölé ceruzával: *Nagy Sámuelhez*. Hasonlóképpen cím nélkül („99. Levél —” jelzéssel) s a jegyzetek nélkül található egy másolata a sárospataki Nagykönyvtár egyik kéziratos kötetében (SpK. a. 58.: 296–298. l.) a tartalomjegyzék, a „Mutató Tábla” így tartalmazza a vers címét: *Nagy Sámuelhez*. A vers végén — a nyomtatott szövegtől eltérően — *Ca. V. M.* névbetűk utalnak a szerzőre.

Megjelenése

Nagy Sámuel Sander-fordításának előhangjaként jelent meg: *Az Istennek jósa és böltsége a természetben*. Sander Henrik után. Pozsonban és Komáromban, 1794. XXI–XXIV. l. A mű második kiadásában (Pozsony, 1798.) szintén megjelent a vers (XIX–XX. l.).

A költő címjegyzékei közül már az EK.-on föltűnik egy adat, amely tárgyalta versünkkel azonosítható: „XCIX. Szanderről. Dal. *Leirni*.” (Juhász Géza ennek alapján közölte *Szanderről* címmel az EPM.-ban.). *Szanderről* címmel előfordul az 1795–96-i Szv₁-en is. Az 1802-i Új katalóguson a 14. sorszám alatt így találjuk: *Nagy Samuel* [így!] *Sanderjére Trochausokba. — Oda.* A Mfj.-en az „Alkalmatosságra Valók” közt szerepel: „13: 2. *Nagy Sámuel* [így!] *Sanderjére*.” Noha az „Alkalmatosságra Valók” közé sorolta a költő, az AV.-ben mégsem jelent meg, sőt a későbbi Csokonai-kötetektől is kimaradt, úgyhogy Batta István *Csokonai V. Mihály egy elfeledett verse* címmel újra lekölözte az ItK. 1917. évfolyamában (351–352. l.), azt írván, hogy a rendelkezésére álló Csokonai-kiadásokban: „sem a Toldy-féleben [...] sem a Horváth Cyrill-féle ú.n. »teljes« kiadásban” nem találta meg. Toldy csakugyan nem adta ki a verset, de — s ez Batta figyelmét elkerülte — pontos forrásjelzéssel utalt rá

az 1794-ben megjelent versek sorában, *Nagy Sámuelhez* címmel (LXXXV. h.); Batta az első kiadás alapján közölte a verset, de nem egészen pontosan.

Kötetben először a HG. adta közre (II, 126–127. l.), majd a FK., az EPM., az ÖV.–ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Voltaképpen alkalmi versül készült a költő barátjának és évfolyamtársának Sander-fordítása elé. A komáromi születésű Nagy Sámuel, aki korábban Pozsonyban tanult, 1788-tól a debreceni kollégium felsőbb osztályaiban folytatta tanulmányait (ld. Szinnyi: MÍrók. IX, 748–749. h.), a kollégium anyakönyve szerint 1788. szept. 5-én subscribált (ld. Thury 420. l.); az anyakönyv megjegyzi ezt is: „Mox senior collegii 1796 et 1797. salutavit academias.” Már korábban, Budai Ézsaiás prefektussága alatt a kollégium könyvtárosának tisztét is betöltötte, s a könyveket bűvő Csokonaihoz bensőséges barátság fűzte. Barátságuk alapja volt közös irodalmi érdeklődésük mellett írói hajlamuk is: Nagy Sámuel német írókból fordított. Campe *Psychologia*-ja mellett lefordította Heinrich Sandernek *Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur* (Carlsruhe, 1780.) című fiziko-teológiai munkáját. Fordítását Kazinczynak szándékozott ajánlani, aki együtt említette őt Csokonaival 1793. júl. 27-én Kis Jánosnak írt levelében: „Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú [...] A' másodikik Nagy Sámuel, Bibliothekáriusa a' Kollegiumnak.” (KazLev. II, 297–298. l.) Levelében büszkén említi, hogy Sander-fordítását *Rend a' természetben* címmel Nagy Sámuel neki akarja ajánlani (v. ő.: Szauder: It. 1959: 471. l.). Föltehetően Kazinczy sugallatára jelent meg 1794. ápr. 4-én a MHirm.-ban (I. k. 481–482. l.) egy tudósítás, amely együtt méltatja Nagy Sámuel és Csokonai írói tehetségét, s hírt ad irodalmi munkáiról (v. ő.: Szauder: I. h. 469–472. l.).

Nagy Sámuel fordítása időközben megváltoztatott címmel, de végül is Kazinczynak szóló ajánlással jelent meg 1794-ben; „A' TE neved metsem Uram ennek [a műnek] homlokára; hogy így meg-béllyegezve az irgy kezek között meg-ne haljon. A' szelídebb' Istenségeknek buzgó tisztelője, a' kiben a' mesterség, jó íz, és Természet szerentsésen öszsze párasodtak; egy' olyan tudós kéz, a' melly leg-illendőbb és válagattabb színekkel festi a' Természet hódító szent tárgyait — pántzérja még az olyan képek-is, a' mellyben az elmének és Íznek enyhítő sugári az éleesebb és gyakoroltabb szemekbe homályos fényt 's halaványabb színt lövellenek — pántzérja, a' mellyre tett lövés, a' gyakorlatlan ellenséget, halálos vissza pattanással büntetheti-meg.

Alatsony elmék! lássátok e' rajzolat felett a' Kazinczy Nevet! nem az enyim már ez a' kép: Néki van szentelve, 's ki merné azt illetni? Homályosságát az Ó nagy érdemei' sugári világosítsák-meg.

Engedd-meg Uram! hogy ez a' rajzolat, a' TE Nevedtől költsönözzen bátorkodást, a' Magyar nép' néző-színjére való ki-lépésre. Engedd-meg, hogy ez a' vékony ajándék, az adónak Erántad való érzéseit petsétélje-meg, az egyenes ítélet előtt. Debretzenben 10. October. 1793. N. S.” (V. l.) (A szöveget emendáltuk: elsősorban az értelemzavaró vesszőket töröltük.)

Az eredetileg tervezett *Rend a' természetben* címet föltehetőleg azért kellett megváltoztatni, mert nagyon is emlékeztetett a materialista Holbach *Système de la Nature*-jének címére; az 1798.-i második kiadás elől pedig természetesen elmaradt a Kazinczynak szóló ajánlás, aki akkor már politikai fogolyként Kufsteinban raboskodott.

A cím nélküli ajánló vers központjában nem is annyira maga Nagy Sámuel áll, hanem a nem sokkal azelőtt elhunyt Péczeli József, akinek nyomában szeretné látni Sander-fordító barátját a költő.

Hogy miért éppen Péczeli alakja került a korban divatos ajánló vers középpontjába, arról a tárgyi magyarázatokban szólnunk részletesebben. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a Mindszenti Sámuel fordítását üdvözlő 1793-i versben (*Broughton Religiói Lexiconára*) s a Rác Sámuel könyve előtt (*A' borbélyi tanításoknak első darabja*. Pesten, 1794.) megjelent alkalmi versben (*Rác Sámuelhez*) egyaránt a magyar nyelv művelőit, a buzgó hazafiakat ünnepli a költő, a két utóbbiban szinte azonos sorokkal. Péczeli és Nagy Sámuel dicséretén túl itt is hangot kap Csokonai hasonló indítékú hazafiúi lelkesedése.

Kazinczy levelének tanúsága szerint Nagy Sámuel 1793 áprilisában jelentkezett nála: ekkor a fordítás kéziratának már készen kellett lennie. A dedikáció kelte: 1793. okt. 10. A könyv maga 1794-ben jelent meg nyomtatásban. Csokonai verse mindenképpen 1793-ban írható; a Péczeli József halálára való többszöri utalás alapján arra is gondolhatunk, hogy a dedikációnál, 1793 októberénél valamivel korábban készült a vers (Péczeli 1792. dec. 4-én halt meg).

A HG. — talán Toldy alapján — az 1794-ben írt versek közé sorolta (ld.: III, 494. l.). Toldy azonban nem a megírás, hanem a megjelenés időpontjaként hivatkozott az 1794. esztendőre (LXXXV. h.). A FK. szintén 1794-ből keltezte.

Juhász Géza már helyesen 1793-ra tette keletkezését (ld. EPM. 314. l.), s nyomán a későbbi kiadások is.

Szövegváltozatok

A Sander-kötetben cím nélkül jelent meg, amint erre Batta István is hivatkozott (ItK. 1917: 352. l.). Toldy jegyzékén azonban — amelyről Batta nem tudott — már címmel fordul elő: *Nagy Sámuelhez*. Toldytól ered tehát a versnek az a címe, amelyet a későbbi kiadások is (a HG.-tól a MM.-ig) használtak. Csupán Juhász Géza tért el a hagyománytól, amikor *Szanderről* címmel közölte a költeményt az EPM.-ban, s csak alcímként használta a Toldy által alkalmazottat.

Juhász bizonyára az EK. adata alapján választotta a címet, de mint láttuk, az autográf Kcsj. s a Csokonai által ellenőrzött ÚK. így említi: *Nagy Sámuel Sanderjére*.

Mivel a költő elgondolását, a vers tárgyát leginkább ez a címadás fejezi ki: — a hagyománytól némileg eltérve — ezzel jelöljük az eredetileg cím nélkül megjelent költeményt.

Az említett két kéziratot másolat a kinyomtatott szöveg alapján készült: eltéréseik szövegváltozatokként nem jöhetnek szóba.

Sander művének 1798-i második kiadása „megjobbított” és „bővített” formában jelent meg; a kötetet bevezető vers szövege azonban lényegében változatlan maradt, csupán helyesírása korszerűsödött némileg. Okkal

gondolhatjuk, hogy e változtatások magától Csokonaitól erednek, hiszen 1797—98-ban Komáromban tartózkodott, ahol a könyv második kiadását is nyomtatták. Ezért az 1798-i kiadás némiképp javított helyesírási szövegét tekintjük főszövegnek.

Az 1794-i első kiadás szövegteljesítményei:

- 6. *el-mene*
- 12. E sor alatt — a 3. vsz. után — tagolásként két csillag: * *.
- 15. *el-olva*
- 16. *Még-is*
- 19. *le-este*
- 21. *ki-haltt*
- 26. *zsengéje-is*
- 28. *szegényje-is*
- 31. *hidd-el*
- 36. *meg-nyered.*
- 38. *Meg-tanulta*
- 43. *magát-is*
- 44. E sor alatt, a versszak után tagolásként két csillag: * *.

Mindkét kiadásban a vers végén a szerző neve: *Cs. Vitéz M.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Hogy a könyv előhangjául írt vers miért válik voltaképpen a Hervey-t és Youngot fordító Péczeli magasztalásává, az nemcsak a kiváló literátor közeli halálából s Csokonai irodalomtiszteletéből magyarázható: a 29. sor lapalji jegyzetéből kiderül, hogy Sander fordítója személyes kapcsolatban volt Péczelivel, sőt Nagy Sámuelnak „Az olvasóhoz” címzett előszavából azt is gyaníthatjuk, hogy éppen Péczeli bírta rá Sander művének átültetésére. Ez ad igazán magyarázatot arra, miért került Péczeli alakja, emléke a verses előhang középpontjába, s miért vált a vers voltaképpen Péczeli epitáfiumává.

A komáromi születésű Nagy Sámuel származása is ahhoz a városához fűzte, ahol Péczeli és irodalmi köre működését kifejtette. 1788-ig, Debrecenbe érkezéséig, Pozsonyban tanult Nagy, tehát nem szakadt ki a komáromi kör kiesugárzásából: vagyis okkal gondolhatunk Péczeli sugalmazó szerepére a fordítás létrejöttében, annál is inkább, mivel Nagy említett előszavából úgy látszik, hogy a nyári szünidőt debreceni diák korában is otthon, Komáromban töltötte: „Hogy pedig ezért a' Munkáért valaki vakmerőnek — ne nevezzen; imé leírom az okot is, melyből a' lett, hogy azt mások közönségessé tették. A' nyári, szokott és rendes Tudományoktól való megszűnéskor, magam gyönyörködtesére, olvasgattam, rázogattam a' Természeti igazságokról írt könyveket, — melyre mindég nagy hajlandóságom volt, némelly jegyzéseket magános haszonra le is írtam; a' mikor éppen egy jó akaróm meglátogatott — de a' kit már a' haládatlan göröngyök fedeznek; ki mintegy égő fáklya másoknak világítván, maga lassan lassan elfogyott, elaludt; a' kinek neve ugyan nem meteszett pompás értz oozlopokra; de felíratott halgatóinak réznél haládatosabb szívekre; kinek szép Munkái, kedves Hazánkban halhatatlanságot készítettek, — ennek s másoknak is kérésére reá tértem; hogy néhány üres óráimat ezen Munkának készítésére fordítsam.” (XIV—XV. l.)

Az előzőben említett jóakaró pártfogóban Szauder József is Péczelit gyanította: „az a nagy személyiség, aki őt [ti. Nagy Sámuel] és Csokonait e munkára buzdíthatta, nem igen lehetett más, mint Péczeli — Péczeli 1792 decemberében halt meg, épp elég friss fájdalomt hagyva hátra az őt szerető debrecenieknek, hogy az 1793. október 10-i dátummal Kazinczynek ajánlott könyv előszavában még ily meghatottan emlegessék — bár név nélkül” (ItK. 1969: 20–21. l.).

A Young- és Hervey-fordító Péczeli megüresedett helyét, aki fordításával Csokonai költői, stíláriai fejlődésére is oly nagy hatással volt (v. ö.: Szauder: ItK. 1967: 528 kk., 1969: 13 kk.), Sander-fordító barátjával szeretné a költő betölteni. A személyes vonatkozásokon túl azonban általánossá szélesedik az alkalmi vers mondanivalója: nemcsak Péczeli iránt rója le háláját, s nemcsak barátja és fordítótársa munkásságára hívja föl a figyelmet, hanem általában a magyar literátorok tevékenységére s a magyar irodalom megbecsülésére is — beleértve mindenekelőtt Kazinczyt, aki fölfedezte őket, s akinek munkájukat is ajánlották.

Jól emlékeztethet verső frásakor Csokonai Péczelinek *Háláadás* című versére is, amely éppen a Kazinczy szerkesztette *Heliconi virágok*-ban jelent meg 1791-ben, fő helyen, közvetlenül Darvas Ferenc *Hazafüli intése* után (4–7. l.). Az 1790-ben írt vers az országgyűlésnek a magyar nyelv elismerését célzó döntéseit üdvözli lelkes szavakkal:

Műzsák, pendítések háládó hárfátok!
Számkivetésekből vissza hívt Hazátok . . .

(6. l.)

Elismeréssel szól Csokonai az 1793-ban írt *Tempest*-ben is Péczeli munkásságáról; Rozália Voltaire *Henriade*-jének fordítóját s a nyelv pallérozóját magasztalja alakjában: „Péczeli a' Magyar nyelv tesinosodásának Attya volt, szép könyveit lehet olvasni. Hazánknak némelly nagy oszlopai, a' kik[nek] túl látott elméjék a' Módnál, tulajdon leveleikkel tisztelték meg őt.” (Cs/Színrm. I, 15. l.) A haza nagyjainak megtisztelő leveleire való utalás elsősorban Pálffy Károly főkancellár francia nyelvű levelére vonatkozhat, amelyben az *Henriade* fordítóját köszönti elismerő szavakkal. Az 1787-ben kelt levelet francia eredetiben s magyar fordításban szintén Kazinczy tette közzé az Orpheus első darabjának első helyén (11–14. l.).

Csokonai versét még ugyanaz a reménykedés hatja át, mint ami a két évvel korábban írt *Magyar Hajnalhasad* [I.] című költeményéből sugárzik. A felvilágosodásra utaló nyitó kép is azonos a két versben: itt *zastag ködök, mór homály, setétség* — ott *fekete vésznek, vak homály, setét éjtszaka*. Még a Dugonicsból felkapott „magyarok istene” is előfordul mindkét versben. A terjedő felvilágosodás, a hazai megújulás reménysége szól ebből a versből is, Csokonaira éppoly jellemzőn, mint a nagy elődök, s a haza jobbítói iránt érzett rajongó tisztelete.

A versről az első méltatás Pánczél Dániel könyvtájékoztatójában jelent meg, 1795-ben: „Előli van egy rövid ajánló levele a' Fordítónak Kazintz Ferentz Urhoz. — Következik egy Előljáró beszéd, melyet ez elébe a' Magyar Fordítás elébe maga írt a' Fordító; s-melly után Cs. Vitéz M-nak szép örvendő versei olvastatnak.” (Az 1795-diki Magyar Merkurohoz tartozó Bibliotheca. 76. l.)

A későbbi szakirodalom nem foglalkozott részletesebben az alkalmi jellegű — bár Csokonai írói tájékozódása szempontjából fontos — költeménnyel.

5. *Láthatár*: a szóhoz maga Csokonai csatolta a lapalji jegyzetet, Péczelire utalva. A *horizon* helyett alkotott nyelvújítási szót Csokonai Péczeli újításának tartotta, vagy legalábbis tőle ismerte meg. A NyŰSz. 1786-ból keltezi a szót, a MHírm.-ből, s Barczafalvi Szabó Dávid alkotásának mondja. Gesztesi Gyula mint Csokonai nyelvújító tudatosságának bizonyítékát idézte (NyF. 62: 13. l.). A szóra Techert is utalt, azt írván, hogy Péczeli Józsefnek „vendégszeretét és támogatását Csokonai Komáromban többször is élvezte”, s tőle „— mint írja — a *láthatár* 'horizon' szót vette” (MNy. 1936: 312. l.). Ez a megjegyzés helyesbítésre szorult: az 1792-ben meghalt Péczelivel Csokonai nem lehetett személyes kapcsolatban: a szót Péczeli fordításából ismerhette, ez *Házára*; ez mutatószó használata *h* előtt *e* helyett Kazinczynak szóló figyelem lehet.
7. *A' Magyar' Jó Istene*. Csokonai *A' Nemes Magyarorságnak felülésére* című versének egyik jegyzetében foglalkozik „a magyarok istene” kifejezéssel. Föltehetőleg Dugonics hatására kezdte használni, amint Techert József már rámutatott (ld. MNy. 1936: 315. l.).
- 9–12. E sorokhoz érdekes, s talán nem véletlen megfelelés az, amit a MHírm. Nagy Sámuelről s Csokonairól szóló 1794-i névtelen tudósításában olvashatunk: „Mint fognak [...] majd örülni a' jó Hazafiak, látván, hogy nevelkednek ollanok, a' kik a' Magyar név dicsőségét terjeszteni fogják, tsillagi lesznek az setét éjbe borult Magyar égnék. —” (11, 481. l.) Néhány sorral lejjebb azt írja a tudósítás szerzője Nagy Sámuelről, hogy „Ő adta ki *Sandert*, két annnyival bővítve”.
14. *Péczeli*: id. Péczeli József (1750–1792), a jeles komáromi tudós és író, a *Mindenes Gyűjtemény* kiadója. Az névelő használata *a* helyett a *h* előtt Kazinczy hatása lehet (v. ö. a 7. sor jegyzetével).
19. *Százak* (rég.): *Századok*.
21. 1792. dec. 4-én halt meg Péczeli Komáromban.
24. *Young*: Edward Young (1683–1765) angol szentimentális költő, a romantika egyik előfutára. 1742–1746 között jelent meg leg-híresebb műve, a rimtelen drámai jambusokban írt *Night Thoughts* — teljes címen: *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death, and Immortality*. Művét Péczeli József fordította magyarra: *Yung éjtzakái és egyéb munkái* címmel (Győr. 1787.). Csokonai Péczeli fordításából ismerte meg az angol író, akinek műve költői indulásakor nagy hatással volt rá is. Valamivel később azonban *A' vidám természetű poeta* című költői önjellemzésében már elutasította a „Bús lantú” „komor ánglus” sötétben látó költészetét.

Hervey: James Hervey (1714–1758), a vallásos színezetű érzelmes-elmélkedő irodalomnak a maga korában igen népszerű angol képviselője. Mesterkéltnak ható, ünnepélyes stílusú korai művei, a *Meditations among the Tombs*; *Reflexions on a Flower Garden*, *Discont on Creation*, továbbá a *Contemplation on the Night and Starry Heavens* (1746–1747.). *Meditations and Contemplations*

című kötetében jelentek meg. Magyarra Péczeli Józseff fordított belőlük: *Hervey sirhalmi és elmékedései* (Pozsony, 1790). Csokonai Péczeli fordításából ismerte meg, s akárcsak Youngról, Hervey „szomorú Múzsájá”-ról, érzelmes melankoliájáról is elutasítón nyilatkozott idézett költői hitvallásában.

29. A jegyzet arra utal, hogy a komáromi származású Nagy Sámuel személyes barátság fűzte Péczelihez, aki 1783-ban foglalta el lelkész hivatását a Duna-menti városban. Színnyei szerint Nagy Sámuel is beletartozott a Mindenest Gyűjtemény körül csoportosult „Komáromi Tudós Társaság”-ba (ld. *Mírók* X, 684. l.).
31. Az üres hely a fordító Péczeli megüresedett helyére céloz: erre utalnak a következő versszakok is.
43. A *negédes*, amint a lapalji jegyzet is jelzi, itt eredeti ’büszke, rátartó, igényes’ jelentésében fordul elő (ld. NyF. 62: 13. l.). Az idézett helyen Gesztési Gyula Csokonai nyelvújítói tudatosságának példaként hivatkozik a költő jegyzetére: „Még magát is a’ negédes Észet magához kötheti . . .” (Jegyzetbe téve: „Superbe delicatum [•] l. Sander H. Istennek jószágá XXII. old. 1794.” (I. h.)) (Tschert József Csokonai nyelvi forrásai című tanulmányában — az elmaradt idézőjel miatt Gesztési megjegyzését félreértve — azt írta, hogy: „a Sander-könyvre hivatkozik később Csokonai a *negédes ész* ’superbe delicatum’ értelmezésénél” (MNy. 1936: 316. l.). Mint látható: Csokonai a Sander-könyvre nem hivatkozik, hanem éppen annak egyik jegyzetében értelmezi a szóban forgó kifejezést.)
47. *Nagy Nevek’ gyémántra messed;*
Péczeli idézett *Haláadás* című versében hasonló elismeréssel szólt az áldozatos hazafiságról:

’S áldott nevét gyémánt oszlopra írtátok
Annak, ki munkásan szereti Hazátok.

(I. h. 7. l.)

Hasonló sorokkal zárul Csokonainak *Broughton Religioi Lexiconára* 1793-ban írt alkalmi verse, amelyben Péczeliről szintén megemlékezik (65–73. sor).

E gondolatok visszhangzanak a Rácz Sámuel orvosprofesszor könyve elé ugyancsak 1793-ban írt alkalmi versben is (ld. *Rácz Sámuelhez*).

49. *ugyan:* a szó jelentése itt ’nagyon’.

Verselése

1792–93-ban tűnnek föl Csokonai költészetében az első trochaikus versek. Derűs műsája feltűnően vonzódott a játékos, könnyed lejtésű trocheusi sorokhoz. Mint Elek is megfigyelte: „A nyugateurópai formák történetében [. . .] szinte egyedüláll az a szeretet, amellyel Csokonai a trocheus iránt viseltetik.” (48. l.) Ugyancsak Elek állapította meg, hogy „Trochaikus képletei közül leggyakoribb a négy-negyedfeles periódus, a magyar 8,7-nek trochaizált megfelelője.” (Uo.) Tárgyalt versünk is négyes, negyedfeles, kereszttrúnes sorokból épült. Nem sokkal a Kazinczyhoz küldött *Trocheus lábakon* című vers után íródhatott, amely

— ha hosszú sorait felbontjuk — szintén négyes-negyedfeles trochaikus periódusokat ad. A *Broughton Religiói Lexiconára* írt verse után saját nevével nyomtatásban e versével jelentkezett a fiatal költő, s már igazi versművészként. A Kazinczynak ajánlott könyv bevezető versében nem használhatott szokványos versformát: fölfedezője előtt bizonyítani akarta formai fejlődését, tudását.

164. A' Tavaszhoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk; két leghitelesebbnek tekinthető másolata föltehetően Csokonai saját kezű szövegéről készült: DebrK. R. 788. 15: 4ab (K₁); SK. 3b (K₂). Mint dalszöveg maradt fenn a következő, közel egykorú gyűjteményekben: DebrK. R. 2757: 96—97. l. (K₃); MTAK. RUI. 8r. 160/II, 11—12. l. (K₄) s Prága, EKvt. Kubelik (Széll) gyűjt. XXII. C 41. 8. 23: 93—94. l. (K₅).

Csokonai kéziratjegyzékein is előfordul: Kcsj. „N° 2° Aranyos Csomó.” 11. <A' Tavaszhoz>. Ugyanott a „N° 6° Mások' írása” fejezetben is megtalálható, kezdő sorával: „31. *Jer, kies tavasz bote[d]ásd!*”. Az ED. tartalommutatója szerint a költő A' Tavaszhoz címmel le is tisztázta kiadásra szánt művei közé 1795-ben.

Győri József is említi egy kézirátát A' Tavaszhoz címmel (JGy/j. 26.)

Megjelenése

Csokonai az EK. szerint már 1795-ben kiadásra szánta; ott így fordul elő: „XII. A' Tavaszhoz. Ode. 17.” A 17. az ED. oldalszáma. Mivel e kötet nem jelenhetett meg, a DMM.-ban adta közre a költő *Ének a' Tavaszhoz* címmel ([VIII.] 128. l.), az utolsó versszak nélkül. Később is foglalkozott kiadása gondolatával; a Mfj.-en az *Ódák* között fordul elő: 2. 11. <A' Tavaszhoz>; illetőleg: „12. 42. [Ének a' Tavaszhoz.]” Majd az *Ódák* tervezetén is feltűnik: „ÓD/t. 9. A' Tavaszhoz.” s a Kcsj.-n: „(NB. A' Tavaszhoz NB.)”.

Az ÓD.-ban valóban meg is jelent újra, de már a DMM.-ban elhagyott versszakkal kiegészítve: ÓD. Első Könyv. IX. A' Tavaszhoz. 19—20. l.

A későbbi kiadások a DMM., illetve az ÓD. szövegét vették alapul, a gyűjteményes kiadások részben azzal a megoldással, mint Márton, aki a DMM. anyagából elhagyta, s csak az ÓD. szövegét közölte (hasonlóan járt el Toldy is); részben úgy, mint a HG., hogy a DMM. anyagában adta ki a verset, s jegyzetben utalt az ÓD.-beli záró versszakra (v. ö. Cs/ÖM. I, 287. l.; HG. I, 381. l.).

Az ÓD. teljes szövegét adta közre az EPM., az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A címjegyzékek egybehangzó vallomása szerint a költő korai versei közül való.

Győri József jegyzékén előtte az *Egy kesergő Magyar* található, utána pedig ilyen korai (1792–93-i) versek következnek: *Amyntas és Laura a' fák között*, *A' Vers Szépitő*, *Miért ne innánk*, *Édes Rabság* stb. Az EK.-on mindjárt a XII. vers, s előtte a *Felvidulás és az Egy kesergő Magyar*, utána *A' Viola*, *Amint és Laura a' fák között*, *Egy Bécsi Magyar Gavallér*, *A' Versszépitő*, *Miért ne innánk?* stb. De elvont, képzeletbeli tárgya (Dafnis és Lydia antikizáló említése) is Csokonai 1793-i verseihez kapcsolja, ahogy a kereeztrűnes, trochaikus 8-as, 7-es strofa is, amely Nagy Sámuelhez címzett 1793-i versében bukkan föl először. A nyugat-európai formájú vers keletkezési idejét találgatva már Elek fölvetette Kazinczy szerepét: „Kazinczy s még inkább Földi voltak mintaképei a Ráday-nemben, s [...] Kazinczyval 1792-ben kezdett levelezni, de hogy mely időben írta első németes formájú versét, azt pontosan nem tudjuk.” (47. l.) A továbbiakban megállapítja, hogy a DMM.-ban csak két olyan Ráday-nemben írt vers van, amely 1796 előttre keltezhető: a *Miért ne innánk?* s tárgyalt költeményünk. Az előbbiről azt írja, hogy bizonyára az a régiebb, a 1794-re teszi keltezését, hozzátéve, hogy „íróthatott még előbb is” (i. h.).

Csokonai 1793 nyárutóján személyesen indult el Regmecre, hogy találkozzék mesterével. Miskolcon írta, a sikertelen találkozás hatására *Trocheus lábakon* című verses episztoláját. A cím nem egészen töle származik: az Orpheusban is találkozhatott ilyen alcímmel A. J. [= Aszalay János] egyik Anakreón-fordítása alatt: „Trocheus lábakon” (I, 131. l.). A vershez mellékelte levélben számol be arról is, hogy vitte magával a *Pervigilium Veneris* trochaikus fordítását: „Itt volt a Pervigilium Veneris, mind hasonló trocheus versekben a deák originálhoz.” (MM. II, 781. l.) S nem sokkal előbb jelentkezett Nagy Sámuel nevű barátjával is Kazinczynál (ld. KazLev. II, 297–298. l.), s a Sander-fordítást, amelyhez Csokonai írt verses előhangot, mesterüknek akarták ajánlani (ld. KazLev. i. h.). A verses ajánlás (163.), ugyanolyan trochaikus, keresztrűnes 8-as, 7-es versszakokban készült, mint amilyenben tárgyalt versünk is íródott.

Valószínűnek látszik, hogy az 1793 nyarán lezárt VT. anyagát bírálva (amely nem tartalmazott nyugat-európai formájú verseket) javasolhatta Kazinczy a debreceni diáknak, hogy tegyen próbát trochaikus versekben, amilyeneket folyóiratában maga is közölt (ld. Orph. I, 131–132. l.). Csokonai – jó tanítványként – mindjárt egész sorozattal bizonyított. A *Nagy Sámuel*hez című verssel való formai azonososság is 1793 utolsó harmada mellett szól a keletkezést illetően. Mindezt még két másik mozzanattal is megerősíthetjük: Csokonainak a 8. sorban is előforduló *bárony* szaváról Szauder József mutatta ki, hogy a kor nyelvében divatoszó Péczeli József Young- és Hervey-fordítása (1787., 1790.) nyomán állandósult Csokonai stílusában (ItK. 1967: 528. l.); e verse írásakor tehát még nem távolodhatott nagyon messzire 1790–91 körüli stíluseszmenytől.

A másik mozzanat a *h* előtt használt *az* névelő: ez Kazinczy felfogásának friss, közvetlen hatását tükrözi: korábban a *h*-t nem tekintette néma mássalhangzónak Csokonai (v. ö. a *Nagy Sámuel*hez című vers 7. és 14. sorával, illetőleg azok jegyzeteivel).

Már Toldy azt írta a vers jegyzetében, hogy „1794 előtti” (937. h.). Ferenczi nyilvánvalóan tévedett, mikor a Patakon töltött idő természetének tekintette (65. l.). A HG. 1795-re keltezte (ld. III, 494. l.), Juhász Géza 1793-ból származtatta (EPM. 312. l.). A Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s a MM. ennek ellenére — indokolatlanul — az 1794. év terméséhez sorolta.

Mi — Toldyval s Juhásszal egyetértésben — 1794 előttiének tartjuk, s 1793 utolsó harmadára tesszük keletkezését.

Szövegkritika

Alapszövegünk a költő által sajtó alá rendezett ÓD. szövege; c f m ü l is az ott közölt címet használjuk, amelyet a címjegyzékek egybehangzóan igazolnak, szemben a DMM.-ban található *Ének a' tavaszhoz* címmel; ez utóbbit az ÖV.—ÖV.² s a MM. indokolatlanul használja az ÓD.-beli teljesebb változat fölött. A DMM. kikezdésekkel jelezte a vereszakokat, míg az ÓD. tagolás nélkül, egyfolytában szedte a szöveget; mi az ÓD. szövegét a DMM. sortördelése szerint közöljük, amely hívebben fejezi ki a költő szándékát.

A következőkben az ÓD. szövegétől eltérő változatokat vesszük számba, megjegyezve, hogy a kéziratok közül csak a K₁ és a K₂ eltéréseit lajstromozzuk, amelyek föltehetően Csokonai eredeti szövege alapján készültek.

A K₁-ben A' *Tavaszhoz* a vers címe, a K₂-ben nincs címe a másolatnak.

1. DMM., K₁: *Jer kies* A K₂-ből a sérülés folytán e két szó hiányzik.
2. K₁: Kp. n.
3. DMM.: *Kihalt mezőnkbe*
K₂: *ki halt m. . .* A többi a sérülés folytán hiányzik.
4. K₁: Kp. n. K₂: . . . *ám életet.*
5. DMM.: *Zefír*
K₁: *Tsókka*
6. DMM.: *Róza színű*
K₁: *Róza színű lábodat* Toldy megjegyzése szerint: „A kéziratban 6. sor: lábodat.” (937. h.) Hogy Toldy a K₁-et ismerhette, az a következőkből is kitűnik.
K₂: *Róza szí . . .* A többi hiányzik.
7. DMM.: *nártisokkal*
K₁: *Nárcisokkal*
K₂: *. . . lott Nareisokkal,*
8. K₂: *utadat.*
9. Mint Toldy is utalt rá (937. h.): a K₁-ben (s a K₂-ben is!) e 3. vereszak helyén az ÓD.-beli 4. vsz. áll!
DMM.: *hegyekbe*
K₁: *Dryas mond az Hegyekő [= Hegyekben]*
K₂: *a Hegyekben*
10. K₁₋₂: Kp. n.
11. DMM.: *ezekbe*
K₁: *Echó zeng ezekő [= ezekben]*
K₂: *Hármas Ekh . . .* A többi a sérülés folytán hiányzik.
12. K₁: Kp. n.
K₂: *I[n]nepedre*

13. K_2 : A K_1 -ben s a K_2 -ben ez a versszak 3. vsz.-ként szerepel.
Nyájásab ... A többi a sérülés folytán hiányzik.
14. DMM.: *nap*
 K_1 : *Nap* Kp. n.
 K_2 : ... *nap reggele*
15. K_1 : *Ro/ Töltik*
 K_2 : *balsamával*
16. K_1 : *Virágidat* Kp. n.
 K_2 : *Száz virágid* ... A többi a sérülés folytán hiányzik.
17. K_2 : ... *eznek énekelve*
18. DMM.: *Pándion' leányai,*
 K_1 : *Pándion Leányai*
 K_2 : *Pándion leányai.*
19. K_1 : *víg*
20. DMM.: *gallyai.*
 K_1 : *Gallyai*
 K_2 : *Zug* ... A többi a sérülés folytán hiányzik.
21. A DMM.-ből ez a vsz. hiányzik!
22. K_1 : *Ro/ Véres a' Vénus Fia;*
 K_2 : *Vérez a' V* ... A többi a sérülés folytán hiányzik.
23. K_1 : *liv*
24. K_1 : *Lydia.*
 K_2 : *Idia.*

Igen figyelemre méltó, hogy mind a K_1 -ben, mind a K_2 -ben az utolsó versszak megismétlődik, azzal a különbséggel, hogy a strófa utolsó sora csak egyetlen szóból áll: *Lidia!* (A K_2 -beli *Véres* itt már a helyes *Vérez* alakban fordul elő.)

Azt mindenesetre jól mutatja ez a mozzanat, hogy a K_1 és a K_2 azonos forrásból, illetőleg egyik a másikról készült. Kérdés azonban, hogy az eredetiben is megismétlődött-e a versszak?

Mivel két másolatban dalszöveggként maradt fenn a vers (s a DMM.-beli cím: *É n e k a' Tavaszhoz* is énekelt voltára látszik mutatni), arra gondolhatunk, hogy a záró strófát a kotta utasítása szerint megújítva énekeltek, s ezt próbálták jelezni az ismétléssel a kéziratok.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers sok antik motívuma is jelzi, hogy inkább irodalmi emlékek lecsapódása, mintsem valóságos élményeké. Oláh Gábor találoán mutatott rá: „A tavaszhoz minden sora klasszikus fényt sugározhat. A támadó tavaszt száz zephir köszönti csókkal.” (CsLat. 18–19. l.)

6. *Rózsaszínű*: eredeti jelentése szerint a szó jelentése itt: 'piros, rózsapiros'.
7. *kiomlott*: kibomlott, kinyílt.
9. *Driás*, *Dryas* (gör.): a fákat védő erdei nimfa a görög mitológiában.
12. *Innepedre* (táj., rég.): ünnepedre.
13. *Etézia* (gör.): észak-nyugatról fújó könnyű nyári szél a Földközi-tenger vidékén. A „tendes Etéziák”-at említik már Csokonai diákkori versei is; ld. 16: 51.

18. *Pándion' Leányai*: a görög regevilágban Pandion athéni király leányait Zeusz madárrá változtatta: Proknét fecskévé, Philomelát csalogánnyá. Pandion zengedező leányai tehát itt a madarakat jelentik.
- 21–22. *Venus kézíjjal röpködő fiáról*, Ámorrról van szó e sorokban.
23. *Dafnis*: a görög-római regevilágban Hermész és egy nimfa fia, szép szicíliai pásztorfiú, a műzsák kegyeltje, a bukolikus költészet megteremtője. A XVIII. század pásztoridilljeiben szelvében használt név.
24. *Lídia*, Lydia: Horatius kedvesének neve (v. ö. Oláh: CsLat. 24. l.), népszerű név a XVIII. század pásztoridilljében is. Bár magyar női névként is használatos volt, aligha kell mögötte valószínűsíteni hazai „műzsák” keresnünk.

Verselése

A korábbiakban már volt szó róla, hogy a trochaikus formát Kazinczy ösztönzése alapján kezdte használni Csokonai. Rámutattunk az itt használt versforma rokonaira is Csokonai költészetében.

Julow a vers sajátosságát „háromszoros” ritmusára mutatott rá: „A rokkó melódia-ésemj magyarázza, hogy Csokonai kialakította a vers már fokozhatatlan zengzetességét megvalósító módszert, amelyet »háromszoros«-nak nevezhetnénk: azt a nemzeti ütemes-rímes formát, amely egyúttal időmértékes versként is szabatosan ritmizálható (*Egy rózsához, Ének a tavaszhoz, Miért ne innánk? Az emésztő tűz*).” (MíRT. III, 223. l.)

Dallama

Két énekgyűjtemény mint dalszöveget őrizte meg: a K_2 -ban a „123dik Nota”, a K_5 -ben pedig „Nota CXXXIIa” jelzéssel szerepel; a K_{1-2} utolsó strófájának ismétlődése is azt jelzi, hogy valamikor énekelték. Dallamát azonban ez idő szerint nem ismerjük.

165. [Oh unalom! vad unalom . . .]

Kézirata

Először Toldy említi Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékén, elvezetettnek jelezve, a „Zsengék, Iskolai idejéből” című fejezetben, 29. sor-szám alatt: „Oh unalom, vad unalom . . . Elv.” A versről Toldy bizonyára Puky Istvánnak Csokonai anyjához küldött leveléből szerzett tudomást, ahol Puky felsorolta barátjának nála meglevő műveit (ld. Puky/j. 3. v. ö. CsEml. 219. l.). Szövege csak 1936-ban került elő, Puky Istvánnak, Csokonai borsodi barátjának akkor Gesztelyben őrzött kéziratos kötetéből, amely a költőnek sok értékes, addig kiadatlan munkáját megőrizte (ld. ItK. 1936: 96. l.).

A Puky-féle másolaton (K_1) kívül még három kézirata ismeretes a versnek: OSzK. Oct. Hung. 1282: 35b (K_2); SpK. a. 90: 50. l. (K_3), illetőleg Szeged, Benkovich Imre-gyűjtemény (Stoll 642. sz.). (K_4).

A négy kézirat szövege — a helyesírási eltérésektől eltekintve — lényegében megegyezik egymással.

Hitelessége

Gulyás Toldy jegyzékének tekintélye alapján fogadta el Csokonai művének a verset. Hogy csakugyan ő a szerzője, arról Puky maga erősít meg Csokonai anyjához 1805. aug. 22-én Gesztelyből keltezett, már említett levelében: „Tudtára adtam egyszermind azt-is [Kazinczynak], hogy vagynak nálam olyan darabjai-is [Csokonainak], melyek talán nála a' maga írásai közt-is fel nem találhatnák. — [...]

Oh Unalom! Vad Unalom! 's a't.” (MTAK. K 4/34; v. ö. CsEml. 218. l.) A levélben összeállított lista tartalma pontosan megegyezik a Gulyás József által ismertetett gesztelyi kéziratos kötet tartalmával: Puky tehát annak a kötetnek alapján tájékoztatta Csokonainét, amelyet Gulyás József 130 év múlva Gesztelyben fölfedezett. A gesztelyi kötetbe, amely ma ismeretlen helyen lappang, Puky másolta be a költő műveit az eredeti kéziratok alapján. Mint Gulyás írja: „A többi [ti. vers] valószínűleg mind Csokonai alkotása; Puky másolta őket a költő eredeti kézírásából, — erre mutat a *Mililat omnis amans* elején levő ez a pár sor: »Ezen következő versei Csokonainak a' maga tulajdon Jegyző könyvében veress betűkkel íratk, a' mint az ajánló levelek bizonyítják.«” (ItK. 1936: 86. l.) Puky másolatát, illetőleg Gulyás Józsefnek ennek alapján kiadott szövegét tehát hitelesnek kell tartanunk.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő ez a töredéknek ható vers; úgy látszik, a költő maga sem érezte befejezettnak, ezért nem gondolt kiadására.

Gulyás közlése nyomán került a kötetekbe: a FK., az ÖV.—ÖV.² és a MM. anyagába.

Keletkezése

A vers töredéknek tűnik. A belőle feltörő kiábrándultság (az *unalom* a régi nyelvben életuntségot, undort jelentett) Csokonai depressziós korszakaira mutat, amilyenekben például *A' búkkal küszködő, a Jaj, hogy szenvedek* ... stb. verseit írta.

Toldy a kiadatlan művek jegyzékén a zsengek közé sorolta, s ennek alapján a FK. is a „Zsengék az iskolai évekből” című fejezetbe osztotta, nyilvánvalóan tévesen.

Ha nem személyes érzés, kiábrándultság szólalna is meg benne, érett verselése — tiszta rímes jambusai — alapján akkor is későbbre kellene tennünk keletkezését, mint a zsengeknek 1789-cel lezáruló korszaka.

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje nyomán — az ÖV.-ben az 1792-ben írt versek közé sorolta. Juhász időmeghatározásába bizonyára belejátszott az is, hogy Csokonai ekkoriban írta nagyobb számban rimes jambusait: anakreóni kísérleteit.

Kiábrándult hangulata alapján talán valamivel későbbre, 1793-ra tehetnénk keletkezését, amikor *Az én Életem, s a Tempefői betétjéül szánt [Jaj] hogy szenvedek . . .* keletkezett.

Szövegkritika

Puky másolatában cím nélkül fordul elő s a Csokonai Józsefnek megküldött listán is csak kezdő sorával szerepel. A K₂-ben *Az Unalom* a vers címe, s ugyanúgy a K₃-ban s a K₄-ben is (v. ö. Bíró F.: IrDolg. 22: 8. l.); ez a cím föltehetőleg nem Csokonaitól, hanem a másolóktól ered, ezért megmaradunk a korábbi hagyománynál: kezdősorát tesszük meg címmül.

A szövegek közül a Puky-féle másolat látezik leghitelesebbnek; a K₂ az írásjelek használatában is pontatlanabb, a K₃ nem használ központosítást, a 3. és a 6. sort viszont beljebb kezdi, s ez a tagolás Csokonaira vall. Kiadásunk alapja a K₁.

Szövegkritika

1. K₁: *Oh unalom! vad unalom!* A ritmus hosszú ú-t kíván; már az ÖV.—ÖV.² is így emendálta, s ennek megfelelően mi is.
K₂–₄: Kp. n.
2. K₁: *óráimat* em. K₂: *jálgyalom*
3. K₁: *homályosítod* em.; K₂: *Hogy homályosítod* Nyilvánvaló másolási hiba: a másoló figyelmetlenségéből kihagyta az *így* határozószót, amely pedig a ritmus alapján föltétlenül oda kívánkozik.
4. K₁: *vig* em. K₂: *hatynalánn*
5. K₂: *A Fel kelő napot találom*
6. K₁: *borítod* em.; K₂: Kp. n.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai válságos időszakában keletkezhettek ez az inkább csak töredéknek ható vers: amikor *Az én Életem* nagy lírai elégéja is.

1. *unalom*: a régi nyelvben 'életuntagság', 'undor' a szó jelentése.

Verselése

Rimes négyes és negyedfeles jambusi sorokból áll, amilyenekkel 1792 körül kísérletezett Csokonai. Rímképlete:

8a / 8a / 7b / 8c / 8c / 7b

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, noha Csokonai kétszer is említi kéziratleltárain; a Kcsj.-n a N° 2° „Aranyos Csomó”-ban a 16.; „*Miért ne innánk?*”; ugyanitt a N° 6° „Mások írása” elnevezésű kötetben a 34. sorszámmon kezdősorával fordul elő: „*Igyunk Barátim a' komor &c.*” Az elveszett ED.-ba le is tisztázta (ld. ED, 17.). Volt egy kézirata Csokonai kollégiumi barátjának, Győri Józsefnek birtokában is (ld. JGy/j. 29.). Mint dallammal elterjedt népszerű bordsalnak, számos másolata maradt fenn; ezek többsége a DMM., illetőleg az ÓD. szövegével egyezik; a legtöbb eltérő változat az éneklés által továbbadott szöveg természetesen romlásával magyarázható.

Egy másolat érdemel figyelmet, amely úgy látszik, az ősfogalmazvány szövegét őrizi. A DebrK. R. 788. 15. sz. kötetében (12ab + 5ab) található változat (K₁) eredetibbnek tetszik a DMM. szövegénél. Föltehetőleg Toldy is erre a másolatra utalt a vers jegyzeteiben: „Az első dolgozatban, 2. vsz., mádi bor helyett c s a t á r i volt említve, Biharnak legkedveltebb bora.” (939. h.) Hogy milyen alapon tartotta „első dolgozat”-nak [= első kidolgozásnak] e változatot Toldy, nem jelezte. Hogy valóban ez a másolat őrizi a borsal ősszövegét, azt bizonyítják a verset tartalmazó debreceni másolatgyűjtemény többi Csokonai-versei: kivétel nélkül 1791–1793 körül írt fiatalkori költemények ezek, s a később nyomtatásban megjelent szövegeknél eredetibb szövegváltozatokat mutatnak. (V. ö. Cs/ÖM. I, 177–178. l.)

A DMM. szövegétől némileg eltérő, kisebb-nagyobb szövegromlást mutató változatok: OSzK. Oct. Hung. 926: 176 (K₂); OSzK. Oct. Hung. 1137: 32b–33a (K₃); OSzK. Oct. Hung. 543: 120b (K₄); SpK. 1707: 186. l. (K₅); SpK. 1772: 203–204. l. (K₆); MTAK. RUI-8r. 129: 20ab (K₇); Dérim. 210: 5ab (K₈).

A DMM. szövegével lényegében megegyező másolatok: OSzK. Oct. Hung. 80: 50b; DebrK. R. 809: 32b–33a. és R. 1071: 152b–153a; DPD. 145–146. l.; Nagy Ferenc-ék. Prága. EKvt. Kubelik [Széll]-gyűjt. XXII. C 10. & 24: 106–107. l.

Megvan egy másolata a hódmezővásárhelyi Kiss Pál-ék.-ben (103–104. l.; K₉), valamint a Nyáry Bálint-ék.-ben Kiskunhalason (Thorma János Múzeum Adattára 3667. sz. 46–47. l.) (K₁₀).

Némileg romlott szövegű változata (a 2. és a 3. vsz. fölszerűlve) található a Vári Szabó-ék.-ben (Prága, EKvt. Kubelik [Széll]-gyűjt. XXII. C 41. & 23: 65–68. l.) (K₁₁).

További, közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 1469: 16b–17a (K₁₂); MTAK. 190. Dalgyűjt. 68. dal. (K₁₃); Komáromi J.-gyűjt. Szeged. Tanárképző Főiskola. Magyar filológiai szeminárium. B 819/IV. P. 6. (K₁₄) Lemásolta Vajda Julianna (Lilla) is másolatgyűjteményébe (MTAK. Mf. A. 6549/IV. 21. Nota) (K₁₅), s megvolt a jelenleg lappangó Simonyi János-ék.-ben is (ld. Stoll 722/A). Őrizi a Márkus István-ék. is: OSzK. Ms. 1300: 118–119. l., továbbá a „Nótás Könyv”, DebrEK. Ms. 167: 154. l.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől szerepelt: az EK.-on a XVII.: „Miért ne innánk? Dal. *Nota*. 24”. A Mfj.-en az „Ódák” között fordul elő, (2: 16), s valóban ott van az ÓD. tervezetében (I/19).

A DMM.-ban adta közre először a költő: [II.] 31–32. l. Újra kiadta az Ódák-ban: Első könyv, XIX. vers (45–46. l.), némi eltéréssel.

A későbbi kiadásoknak a szövegküliségek voltak alapjai (a DMM. és az ÓD. szövege között a helyesírási eltéréseken kívül van egy tartalmi eltérés is, a 23. sorban).

A vers népszerűségét mutatja, hogy 1826-ban megjelent nyomtatásban a *Régibb és újabb dalok* sárospataki gyűjteményében (ld. Cs/ÖM. I, 291. l.), majd ennek 1834-i új kiadásában (ld. i. h. 292. l.). 1828-ban – ugyancsak a szerző nevének feltüntetés nélkül – kiadták a Trattner-féle közkedvelt Közhasznú és Mulattató Kalendáriumban (ld. Cs/ÖM. I, 291. l.).

Toldy az Ódák versei között, annak szövege szerint közölte (390. h.); a HG. a DMM. tartalmának megfelelő helyen (I, 58. l.), de lapalji jegyzetben utalt az ÓD.-beli eltérésre: „Kiadta, a végén eltéréssel, az Ódák közt is (I. 25. sz.)”. A FK. az ÓD. szövegét nyomta újra. Juhász Géza szintén az ÓD.-ra hivatkozott (EPM. 26. l.), de mégis a DMM. szövegét közölte. Vargha Balázs is a DMM. szövegét adta közre az ÖV. – ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az FK. „Dal”-nak jelzi: énekelhető bordanak készült tehát, amint ugyane címjegyzék „*Nota*” jelzése is mutatja. Dallamát ismerjük is.

Bordalok frására maga a kollégiumi társasélet kínálta az alkalmat. Szükségtelen itt foglalkoznunk azzal a merőben hamis képpel, amely Csokonai állítólagos iszákosságáról az utókor tudatában kialakult: a kortársak nyilatkozatai alapján meggyőzően cáfolta Görömbei András is (*A bordan Csokonai lírájában*. Alf. 1973/II: 125 kk.). Nem kellett akkor különösebben borisszának lenni, hogy valaki a Kollégiumban vidám borivó társaságba kerüljön: a borfogyasztás megengedett, sőt – a fertőzéseket terjesztő vízzel szemben – ajánlott dolog volt a Kollégiumban. Mint Nagy is rámutatott: „Így érthető meg, hogy abban az iskolában, ahol a hívságos kávéivást még a XVIII. század végén is egy legáció elvonásával büntetik, a bor élvezésére senki szorosabb szabát annyira nem vet, hogy egyenesen tanárkari határozathoz jut a tanulóknak fejenként és hetenként 2–3 mezezynyi [kb. 6–9 dl] bor.” (Debr.Koll. 77. l.) (Az említett tanárkari határozat 1793-ban kelt.) A két-három mészely bor nem volt sok, viszont a magántanítványok után is megillette az idősebb tanulókat némi borbeli járandóság. A mindennapi természetes borfogyasztás mellett különleges alkalmat adtak a borozásra az iskolai lakomák (convivium, symposion), amelyeket egy-egy születésnap, névnap, első templomi szolgálat stb. alkalmával tartottak a collatio tagjai (v. ö. Nagy i. h.). E lakomákat ugyan 1753-ban véglegesen kitiltották a kollégiumból, de – amint például Csokonainak Lengyel József szénior névnapjára írt *Köszöntő*-je is mutatja – alkalmanként tovább élt a hagyomány. Szinte természetes, hogy ilyen alkalmakkor a kollégium híres tréfa-

mesterét a verscsinálóját valósággal ösztönözték arra, hogy mulatozásaikhoz bordalt írjon. Domby is említi Bachusnak verssel való tréfás elbűsúztatását: „egyor a' borrhól lemondván, egy igen elmés pompával és versel [!] Bachust elbűsúztatta, és Tanítványival eltemette [...] Ez színt' olyan elmés tréfa volt, mint az: hogy mikor azután ismét bort ivott volna, és ezért ötet kúrolták [= húrolták 'szidták', 'korhol-ták'] volna, magát azzal mentette: hogy a' Lelke azután is haza járt” (14. l.).

Természetesnek látszik, hogy a kollégiumi borozásokra írt első bordalkísérleteihez iskolai antik olvasmányjaiban keresett mintát, ahogy majd nem sokkal később Kazinczy és Földi példája és biztatása nyomán Anakreont is az eredetiben is megismert olaszokat és németeket követte egyéni módon.

A vers maga voltaképpen Horatius egyik szállóigezerű ismert sora, amelyre a DMM. jegyzetében Csokonai is hivatkozik: Carm. Lib. I. Od. 37. Gulyásnak tehát nincs egészen igaza, mikor a vers magját alkotó Horatius-sor lefölyését megadva arra hivatkozik, hogy Csokonai „Verseiben vannak olyan idézetek, amelyekben a szerzőt megnevezi, de a helyet nem. Pl. a Nunc est bibendum” (Cs-tan. 27. l.). Ez csak annyiban helytálló, hogy az ÓD.-ban közölt szövegből elmaradt a Csokonaitól származó forrásjelzés: a DMM.-ban azonban lapalji jegyzetként megvolt!

Gulyás ugyanott Tibullus-párhuzamra is utalt: „V. ö. Tib. I. l. I. Hic ego dux etc.”

Pásztor — nem minden alap nélkül — Catullus hatását vélte a versben fölismerni (14., 17–18. l.). (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólnunk.)

Kazinczynek 1829-ben Guznics Izidorhoz írt leveléből úgy tűnik, hogy ő olaszból készített fordításnak vélte a bordalt: „Szent Miklóssynak igaza van; én egyhiten vagyok vele, és a mit a darab [a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacs*hoz] magasztalására mond, azt én azzal toldom ki, hogy itt még a dalon végig vitt idea is sajátja Csokonaynak, nem úgy mint az említett pórdalban [i. e. a *Paraszt-dal*-ban] és az Évan-Evoóban, melyek német dalok után készültek, vagy az *Igyunk, barátim, a komor* — mely az *amici, amici e in tavola* — olasz dal után.” (KazLev. XXI, 55. l.) Kazinczy azonban itt téved: Maffeine az *Amici, amici, è in tavola* ... kezdetű versét Csokonai *Asztali Dal* címmel fordította magyarra, s nem is tagadta, hogy a vers fordítás; a DMM.-ban így jelent meg: „(*Olaszból Márk gróf Maffei után.*)” ([I.] 14–16. l.)

A *Miért ne innánk?* nem fordítás: Csokonainak horatiusi ihletésű eredeti versét kell látnunk benne.

Az inkább valószínűnek látszik, hogy Kazinczy ösztönzése is közrejátszott a bordal megszületésében: nemcsak azért, hogy Kis Jánosnak írt nevezetes levele szerint többek között arra is biztatta debreceni tanítványát, hogy „dallja [...] a bort” (KazLev. II, 297. l.), hanem egy kivételesen jól sikerült bordala által is, amely *Bóldog bolondoskodás* címmel jelent meg a kassai Magyar Museumban [I, 78–79. l.], majd némileg átdolgozott változatban a *Heliconi Virágok*-ban is (64–65. l.). (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólnunk.)

Keletkezésének időpontjáról Toldy azt írta, hogy „1794 előtti” (939. l.). A HG. ennek ellenére az 1796-ban keletkezett versek közé sorolta (III, 494. l.), bizonyára Ferenczi nyomán, aki azok között a Sárospatakon írt versek között említette, amelyekben „addig nem tapasztalható eleven be-

nyomások észlelhetők" (65. l.). Ferenczi itt bizonyára a hegyaljai borok ihlető hatására, a versben kétezer is előforduló „mádi”-ra gondolt, de az ósváltozat még nem hegyaljai, hanem bihari bortermő helyet emleget. Ferenczi nyomán mondhatta Harsányi is: „A Patakon írt 17 vers egy része leíró költemény; egy része bortal, melyek közül a *Miért ne innánk* c. egyike a leghíresebb magyar bortaloknak.” (CsPatak. 10. l.) Szintén Ferenczi nyomán sorolta a „Patakon írt 17 vers közé” Hegyaljai Kiss Géza is (*Csokonai jogász éve Sárospatakon*: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.).

Elek verstani következtetések alapján jutott arra az eredményre, hogy a bortal 1794-ben vagy annál még előbb keletkezett: „Diétai Magyar Muzsájában (1796 november—december) 12 nyugateurópai verset találunk, ami azt jelentené, hogy 1792-től 96 őszéig írt 57, közlésre leginkább méltó versből 12 volt a mértékes. Ám e 12 vers közül is 9 »Az 1741-i Diéta« című alkalmi munkájának egy-egy részlete, egy pedig az »Útravaló a Muzsához« című vers, mely a lap megszűnését jelenti be az olvasóknak, s így ezek 1796 végén íródtak. Csak két költemény maradt fenn tehát, amelyeknek keletkezési időpontja világot vethetne a kérdésre: a »Miért ne innánk« és »Ének a tavaszhoz« címűek. Ezek közül bizonyára az előbbi régiebb, erre vall még kissé csiszolatlan technikája az utóbbinak már egészen kifejtett, rokokó bájával szemben; valamint szövege is: a mádi bor, Horátius, Bakhus emlegetése, a latin felkiáltások, a »Vigadj öcsém«, a »más hadd gyötrje a fejét« részletek, a barátokra való gyakori hivatkozás amellet szólnak, hogy e verset Csokonai még Debrecenben írta, sőt lehet, hogy éppen tanítványait buzdította vele a víg életre. (»A Bakhus úr pincéibe *Magam leszek vezértek*«) s így ez épp egyike a kollégiumi tanács által kárhozottat obskurus verseinek. (Holott valójában az első igaz és értékes magyar bortal.) Ha ezen okoskodás helytálló, úgy a vers keletkezését az 1794. évre tehetjük — de íródhatott még előbb is.» (47. l.)

Juhász Géza valóban korábbra is tette keletkezését: 1792-ből származtatta (ld. EPM 312. l.); kéziratos hagyatéka szerint részben tárgyi motívumok alapján (Csokonai a *Futtaba készült versetskék* tanúsága szerint 1792 decemberében járt a Hegyközben, a vers összvegében is említett Csátáron), részben — Elekhez hasonlóan — verstani következtetések alapján.

Juhász Géza kronologizálását fogadta el az ÖV.—ÖV.²-ben Vargha Balázs is, aki már korábban azon költemények közé sorolta a bortal, amelyek „fejlettebbek az eredeti Zöld codexbeli verseknél, de alatta maradnak a toldalékoknak. Ilyenek a Diétai Magyar Muzsa versei közül: [...] *Miért ne innánk?*” (ItK. 1953: 118. l.).

Az ÖV.—ÖV.²-ben a vers közvetlenül az 1792 decemberében, Hegyközkövácshiban írt *Futtaba készült versetskék* után következik, ahol a *Korálai út* című epigrammában az első változatheli *Csatár* község neve is előfordul:

Merre diófa-határ láttatik, arra Csatár.

A „Tsatári” borok említéséből azonban még egyáltalában nem következik az, hogy 1792 karácsonyán végzett hegyközi legációja alkalmával írta e versét a költő: az érmelléki borok általánosan ismertek voltak Debrecenben. Hozzá kell ehhez vennünk, hogy Csátár nevezetes hely lehetett a diákság körében is: beletartozott a kápsáló (adománygyűjtő) diákok

körzetébe; Nagynál erre vonatkozóan ezt olvashatjuk: „Ama 37 szőlő-
termő vidék közt, mely a debreceni kápsáló diákok körzetébe tartozott,
legbőségesebben jövedelmezett az *Érmellék* és a *Szilágyság*.” (DebrKoll.
17. l.) A csatári borok jó hírét emlegeti egy Bihar megyei hírlapi tudósi-
tás is 1793-ban: „A' Mezőségi Magyarok b o r t íznak, 'e egésségesek is; —
n á l l u n k pedig, és körülöttünk, a' ser-ital jött mostanság mód nélkül
szokásba. Ez, annyiival különösebb dolog, hogy boraink' jóságát minden
megvallyá; bővességét pedig bizonyították a'többek között a' *Csatári* pintzék
is, melyek tele vagynak igen speciális borokkal. —” (MHírm. 1793. I.
[jún. 14.] 850. l.)

Éppígy nem kell a *mádi*-t említő végleges szöveg alapján arra gondol-
nunk, hogy a Hegyalján, Sárospatakon dolgozta át versét Csokonai. Szer-
intünk az átdolgozás közvetlenül a DMM.-ban való kiadás előtt törté-
hetett, amikor észrevette, hogy Pozsonyban a csatári borok emlegetése
nem találhat olyan visszhangra, mint otthon Debrecenben, a ugyanitt
érezhette indokát annak is, hogy a vers eredeti klérusfricskázó célzásain
tompítson.

A fentiek alapján leghelyesebb volna a versnek két szövegváltozatát
két önálló versként tárgyalnunk. Az első változat 1792-nél valamivel
későbbi lehet; 1793-ban keletkezhett (időmértékes formája is emellett
szól), a végleges szöveg pedig 1796-ban. Kiadásunk alapja a DMM.

Szövegkritika

A vers címe Csokonai címjegyzékein, a DMM.-ban és az ÓD.-ban
egységesen szerepel; a másolatok közül csupán a K₄-ban fordul elő az
eredeti cím, a többiekben — az énekelt verseknek megfelelően — ilyen
jelzéseket találunk: 76-dik *Nóta* (K₂); *Nä* [= *Nota*] (K₃); 137. *Dall*
(K₁); *Bor-dal* (K₆); *Nota 58* (K₇); *Más* (K₈) stb.

A K₁ szövegét — mint az ötfogalmazványt tükröző másolatot — fő vál-
tozatként egész terjedelmében közöljük:

Miért ne Innánk

Igyúnk Borátim! a' komor

Bü lánja nem tsatázik

Ha mádi borral a' Gyomor

A' kis pokol meg ázik

⁶ *Igyál ne! e' Szőlő gerezd*

Levével öblödet ferezd

Vigadj ötsém; ma hólnap

Sákjába dúghat a' Pap

K i g o n d o l a' továbbira

¹⁰ *Világodat hogy éled?*

Tekints tsak e' Tsatárira

Szíved tudom meg éled

Más hadd gyötörje a' fejét

Töltvén bolond esztendejét

¹⁵ *Élyünk rövid Napunkal*

Múlatra vig Igyúnkai!

*A' Bachus' Ur Pintzéjibē [= Pintzéjiben]
 Magam lészek Vezértek
 Nunc est bibendū [= bibendum]! enyibe
 10 Horátzal e g y á t ' értek
 Igyúnk! eb a' ki nem barát!
 Legyen veres kámsás barát
 Már most no poculatim
 Igyúnk vidor Barátim*

A többi kézirat fontosabb eltérései a DMM.-hoz képest:

2. K₆: *ha nem tsatázik*
3. DMM.: *a' gyomor*
     K₁₀: *a torok*
7. DMM.: *Vigadj ötsem!*
     K₁, K₇, K₈: *Igyál Pajtás K₁₁: Igyál ötsém*
8. DMM.: *Zsákjába dughat*
     K₁: *Zsákjába teszen*
     K₇, K₁₁: *Zsákjába gyughat*
10. DMM.: *'S világotat*
     K₂, K₈: *Világotat*
11. DMM.: *Tekints tsak e' jó módira*
     K₇: *Tekints e jó Mádi borra*
12. DMM.: *meg éled*
     K₁: *feléled*
15. DMM.: *Éljünk rövid napunkkal*
     K₂: *Éljünk vigan borunkkal*
     K₇: *Igyál pajtás ma holnap*
     K₈: *Ro/ Igyunk mi vig igyunkkal*
     K₁₁: *Éljünk vidor napunkkal*
16. DMM.: *Múltra vig igyunkkal.*
     K₂: *Vigadra vig igyunkkal*
     K₈: *Múltrán mi magunkat*
     K₇: *Zsákjába gyughat a Pap*
21. DMM.: *Igyunk*
     K₁: *Igyál*
22. DMM.: *Tegyünk*
     K₁: *Tegyen*
23. DMM.: *'S már most no, poculatim*
     K₁: *Most rajta poculatim*
     K₁: *Mi is tehát Pajtásim*
     K₇: *Most tehát Pajtásaim*
     K₈: *Nohát most poculatim*
     K₁: *Nosza vidor barátim*
24. DMM.: *Igyunk vidor*
     K₂, K₆₋₇: *Igyunk vigan*
     K₁: *Igyunk kedres*
     K₈: *Igyunk most poculátim.*

Ezek az énekelt szöveg természetes romlásai: a kevésbé ismert szavakat (*poculatim*, *vidor*) más szavakkal helyettesítették a másolók, illetőleg az éneklők. Ugyancsak az éneklés magyarázza a verseszakelhyagásokat,

versszakkeveredéseket is, amelyekre a K_4 , K_5 és a K_7 , K_{11} nyújt példát: a K_4 csak két versszakból áll: az eredeti 2. vsz. hiányzik belőle; a K_5 csak az 1. versszakot tartalmazza; a K_7 -ben a 2. vsz. is ugyanazzal a két sorral zárul, mint az 1. vsz.

A versnek az *Ódák* kötetében megjelent szövege lényegében csak helyesírásában tér el a DMM.-beli szövegtől, kivéve a 23. sort. Mivel az *Ódák* korrigálását már nem Csokonai végezte, azért vettük főszövegül a DMM. szövegét. Az *ÓD.* eltéréseit az alábbiakban közöljük:

3. *Mádi*
4. *A' kis pokol, megázik.*
5. *szőlőgerezd'*
7. *ma holnap*
11. *Mádira*
12. *megéled.*
14. *Tőltvén*
16. *Igyunkkal.*
17. *Úr'*
18. *vezértek.*
19. *Nunc est bibendum!* [Dőlt szedéssel.]
21. *Igyunk!* [...] barát,
22. *maskardt.*
23. DMM.: 'S már most no, poculatim
Most rajta! poculatim
24. *Igyunk,*

Az *ÓD.*-ből elmaradt a DMM.-nak a 20. sorhoz fűzött lapalji jegyzete.

Az *ÓD.* 23. sorában esetleg még maga Csokonai módosította az eredeti szöveget.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint említettük: Horatius ismert versének szállóigészerű sora volt a diákos bordal magja. Oláh Gábor Horatius más költeményeivel is kereste összefüggését: „Sok: találkozást mutat Horatiuszal *Miért ne innánk?* című bordala. A római költő ismert életelvét hangoztatja: *igyunk! ki tudja, élünk-e holnap?* „Mi gondod a továbbbira, s világodat hogy éled!»: Horatius I. 11. ódájában:

Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem Di dederint...

Hesználd fel a futó időt s

Tekints csak e jó mádira... [Idézi a vers 11–16. sorát.]

Horatiusnál (I. 11.):

Sapias, vina liques...

Fugerit invida aetas: carpe diem.

Egyik versszakában pedig egyenesen utal Horatiusra:

A Bacchus úr pincéiben . . . [Idézi a 17–20. sort.]

Lásd: Horatius I. 37. kezdő sorait:

Nunc est bibendum, nunc pede libero
Pulsanda tellus . . .”

(CsLat. 22–23. l.).

Csipak ezzel szemben úgy látta, hogy Horatiusnak egyetlen versével sem hozható szorosabb kapcsolatba: „Az eszmei hatást tekintve, a jelen pillanat élvezése, a horatiusi filozófia egy sarkalatos pontja gyönyörűen jut kifejezésre a »Miért ne innánk?« bordalában . . . [Idézi a vers 9–16. sorát.]

De azért Horatiusnak egy hasonló tárgyú költeményével sem lehet párhuzamba állítani. Pedig a latin költő lebeg Csokonai előtt, a következő strófában citálja is:

Nunc est bibendum . . .” (35. l.).

Pásztor Catullus verseivel vetette egybe: „Az idő okos felhasználását, a fiatal kor el nem vesztését, hanem a szeretkezve életet ajánlja tréfásan Catullus Lesbájának [. . .]

Cat. V. 1–6.

Vivamus mea Lesbia, atque amemus
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis
Soles occidere et redire possunt.
Nobis, quum [!] semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Ezt a gondolatot Csokonai sokfélelekép adja vissza [. . .]

Íde vetem még azt a pár sort Csokonai bordalából, mely ugyanezt az eszmét, kissé vastagabb tréfával hirdeti a mulató ifjaknak: [. . .]

Igyál öcsém, maholnap,
Zsákjába dughat a pap.”

(13–14. l.)

Ugyanott Catullus egy másik versével is egybevetette Csokonai bordalát: „Csokonai, költeményeinek jelentékeny részében, mint a társas bordal mestere, a borozó szerelmet tárgyalja; Catullusnál azonban e nemű humoros verset csak egyet találunk; azonban ez egyben is találkozik felfogás tekintetében a két költő:

Cat. XXVII. 1–2.

Minister vetuli, puer, Falerni
Inger mi calices amariores.

[Idézi Csokonai versének 1–4. sorát.]” (17–18. l.)

A verset ihlető antik motívumok mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a latin nyelvű diákköltészetet sem, amely a külföldi főiskolákat látogató diákok révén dallammal együtt került haza.

E végáns költészet egyik darabja lehet az a latin nyelvű bordal is, amely a DériM. 210. sz. kötetében közvetlenül Csokonai bordala után található, s így kezdődik:

„Más.

De die in diem vinum est bibendum
Jam taliter qualiter taliter qualiter
usque ad ebriendum . . . *

(I. h. 7b)

Az esetleges antik minták és források mellett azonban — mint volt róla szó — számolnunk kell hazai szerzőkkel is, elsősorban Kazinczyval, aki 1793-i nevezetes levele szerint a bordalokat is tanítványa figyelmébe ajánlotta. Kazinczy *Boldog bolondoskodás*-át a kassai Magyar Museum-ban olvashatta Csokonai (majd a *Heliconi Virágok*-ban is). Mutatóba első versezakát idézzük:

Boldog bolondoskodás.

Alsó-Regmetzen, Júniusnak 3od. 1788.

Fut az idő, 's nem sokára
Leg-azebb korom majd elmúl;
Közelget, érzem, határa,
'S hajam barna szála hull:
De borral sebes szárnyának
Lép-veszőket vethetek,
Hé, bort hamar! — Múlásának
Így bizvást nevetetek.

(MMus. 1788—89: 78—79.1.)

De szemléletével, világmegvető hetyke hangjával még közvetlenebbül ösztönözhetette az a bordal, amelyet Lessingből fordított Kazinczy, s a német eredetivel együtt közölte az Orpheusban a következőképpen:

Hólnap.

Ob ich morgen leben werde
Weiß ich nicht gewiß:
Aber wenn ich morgen lebe,
Daß ich morgen trinken werde
Weiß ich ganz gewiß.

LESSING.

Még hólnap élek é? nem é!
Ázt nem tudom:
De, ha hólnapra virradok,
Hogy hólnap kantsót forgotok,
Bezzeg tudom!

KAZINCZY. (Orph. I, 136.1.)

Ezenkívül Mátyási alább idézendő „Köznépi dall”-ja is ösztönzője lehetett a bordalnak visszatérő „*eb a' ki nem Barát!*” fordulataival.

Kazinczy Csokonai legsikerültebb versei közé sorolta, ezért adta ki a Muzárium IV. kötetében [1829], de ezt is saját ízlése szerint átírva, *Ivó-dal* címmel (69–70. l.), a következő változtatásokkal:

8. *Zsákjába duggat a' Pap.*
11. *Tekints csak itt e' Mádira,*
13. *Más Hadd győttörje bú's fejét*
21–24. *Igyunk! eb a' ki nem barát!*
Üritse minden poharát!
Most rajta, poculatim
Igyunk, igyunk, barátim!

Babits Mihály szintén Csokonai egyik reprezentatív versének tartotta, az Insel Verlag *Anthologia Hungarica*-ját bírálva hiányolta a bordalt a kötetből (ld. Nyugat, 1923. I, 396. l.).

Szuromi Lajos „könnyed melankóliá”-t érzett a vers soraiban (ld.: ItK. 1964: 293. l.); Görömbei Andor „az első igazi Csokonai bordal”-t látta benne, s ezt írta róla: „Horatius ihletése érzik e vers indításán (barátokhoz fordulás, v. ö.: Hor. I. 37.), de ez már szuverén Csokonai-darab. A borozásra biztató dal a »komor bú lángja« ellen keresi a mádi borban a menedéket, a »rövid napunk« emlegetése pedig a halál ellen is kiterjeszti a mondanivalót. A költemény magával ragadó, lelkesen invitáló, a Horatiusénál sokkal elevenebb. A kollégiumi diákközösséghez fordulása nyilvánvaló: a megszólítás mellett erre utal Bacchus emlegetése, s méginkább a »Nunc est bibendum!« ennyibe / Horaccal egyetértés-szerű fordulatok, valamint a népies közvetlenség.” (130. l.)

Szegedy-Maszácz észrevette a látszólagos mámorba feledkezés alatt a mélyebb tartalmat, a gondolati elemet (ld. IrFelv. 936., 946. l.).

2. *teatázik* (nép. rég.): verdes, csapdos.

3. *mádi bor*: a híres hegyaljai bortermő község, Mád nevéből.

5. *ne* (nép.): nesze!

6. *öblödet*: gyomrodat.

8. *Zsákjába dughat a' pap*. A kifejezésnek Benkó Barnabás egész tanulmányt szentelt (*Magyarázat Csokonai egyik bordalához*: lt. 1938: 121–124. l.). Fejtegetésében ezt írja: „Különösképen hangzik, hogy a *pap* az *embert zsákba* dughatja. A *pap* és a *zsák* fogalom összekötése manapéig csak a *papzsák* kifejezésben él s ez utóbbit a telhetetlenség jelképének tekintik. E szólás eredete a papi dézmaszedők és a kolduló barátok túlságos buzgóására utal [...] De hogy kerülhet az ember a barát vagy a *pap zsákjába*? Elevenen vagy holtan? Csokonai sorai azt sejtetik, hogy holtan.” (I. h. 122. l.) Mivel pedig Magyarországon a koporsóban való temetés volt általános, a szerző II. József egyik 1782-i rendeletére hivatkozik, amely egészségügyi és takarékosági okokból a *zsákban* való temetést rendelte el. (I. h. 123. l.) Ez a rendelet azonban, amint Benkó is elismeri, Magyarországon nem lépett soha életbe. Szükség-telen is összefüggést keresnünk II. József rendeletével, hiszen Benkó is hivatkozik a Dugonics példabeszédeiben is előforduló szólásra: *A barátok zsákjába jutott*: ’vége’, ’vége van’. Tévesen azonban ezt a szólást is II. József rendeletéből magyarázza: „Igen valószínű az is, hogy a

Dugonics-gyűjteményben megőrzött közmondás [...] a királyi parancs hatása alatt keletkezett, vagy —, ha még általában a »telhetetlenség« vagy »feneketlen« papzsák kifejezésből már régebben származott is — utóbb, II. József korában, az ő temetési rendeletével kapcsolatban, új értelmet és életet nyert. Hiszünk, hogy a felháborodást keltő fejedelmi parancs *hírének*, mégha nálunk nem is temettek el zsákba dugott holttestet, volt ekkora eleven ereje.“ (I. h. 124. l.)

Benkő magyarázatát Gulyás József is elfogadta Csokonai verseinek egyik antológiájában (*Virágfüzér Csokonai Vitéz Mihály költeményeiből*. Debrecen 1939.). Kardos Albert jogosan kifogásolta e magyarázatot: „Szerintünk Csokonai a nép nyelvéből vette ezt a halálra vonatkozó szólást, mely II. József császár előtt és József császár nélkül is rég ott foroghatott a nép ajkán.“ (It. 1940: 175. l.) Nekünk is ez a véleményünk.

O. Nagy Gábor is adatolta *A barátok zsákjába jutott* szólást, régiesenek minősítve, a következő jelentéssel: 'annak már vége, azt már nem látjuk többé'. (MSzól. 71. l.)

16. Juhász Géza némi túlzással a vers e sorát Csokonai „nyelvi vakmerőség”-ei közt említi (ItK. 1966: 402. l.); a költő nem tett mást, mint-hogy egy ragos igealakot főnévként használt. (Hasonló hozzá a főnévként is használt *éljen* esete nyelvünkben.)
19. *Nunc est bibendum!* (lat.): most kell inni, most van itt az ideje! (Csokonai hivatkozik a kifejezés horatiusi eredetére.)
20. *Horátz*: Horatius nevének németes alakja.
21. *eb a' ki nem Barát!* (szól.): tréfás szitkozódás arra, aki nem iszik együtt barátaival. Egy korabeli borsdallamban, amelyet Nagy Iván 1793 előtt összeírt kéziratos kötete őrzött meg, szintén előfordul ez a kifejezés; a vers címe: „Árpád borral való köszöntése”, s mindjárt első sora így kezdődik:

Eb, a' ki nem Barát — Köz békesség közöttünk

(ld. OSzK. Oct. Hung. 1931. I, 101b)

Ha valóban 1793 előtti, akkor még Csokonai versének megformálására is hatással lehetett, ahogy a Mátyási József 1823-ból jegyzett — de úgy lehet, korábbi — „Köznépi dall”-ja is, amelyben ezt találjuk:

Mind eb a' ki nem Barát!

Eb a' ki kutya Barát!

Magyar Gazda konyerinek érdemli teak a' haját —

Mert eb a' ki nem Barát.

(Mátyási J., Köznépi dall. *A nótája kedvéért* (1823.))

(Idézi Mészöly Gedeon: NÉNy. 1931: 248. l.)

Mindkét dal forrása azonban Dugonics *Ételká*-ja lehet, ahol így fordul elő a szólás: „Maga is Árpád, mintha példát akarna adni a' többieknek, hirtelen fel-kapta borral tele kupáját, és, mindnyájoknak le-csendesültekben, így köszönte-el: Eb, a'-ki nem Barát.” (*Ételka*.¹ 10. l.)

- 21–22. *Az Istenek osztózsá-nak* 250–251. sorában ugyanez a rím fordul elő, csak hogy ott a barát nem 'amicus', hanem 'frater, monachus' jelentésben áll:

*'S Minthogy különben is Barát,
Ölőzzön kámsás Mas karát*

23. *poculatim* (lat.): poharanként, poharazva.
24. *vidor*: eredetileg tájszó volt: a DebrGr.-ban, 1795-ben már előfordul: „vig, vidor, vidult”. (274. l.) (V. ö.: NyÚSz.). A legtöbb másoló számára azonban ismeretlen lehetett, ezért helyettesítették más szóval.
A K₁ 22. sorában előforduló *veres kámsás barát*: templárius, a templomos lovagrend tagja; a rend tagjai szüzességre, szegénységre és engedelmes-ségre tettek fogadalmat. Talán tréfás célzás van itt arra a régi magyar szólásra is: *Ugy él, mint a fehér barát* [= dominikánus] = 'duskál a finom enni- és innivalóban' (v. ö. MSzól. 72. l.).

Verselés

Négyes és negyedfeles rímes jambusokban fródozt: a jambikus ütemezésen azonban, különösen a 2. versszakban, átüt a magyaros ritmus is.

Elek a négy keresztírnű s két-két páros rímű sor alapján versformáját „rövid Himfy-strófának” nevezte (7. l.), s így jellemezte: „A »Miért ne innánk« című bordal (1795) strófaszervezete szintén egyezik a rövid Himfy-versével, de jambusos ritmikája miatt nyugodt szívvel nem sorozható a fenti csoportba [ti. a rövid Himfy-versek csoportjába], bár sorai-ban a magyar ritmus emléke is kísért, sőt a második versszak első fele határozottan ütemes...” (94. l.) Rímképlete: ababccdd.

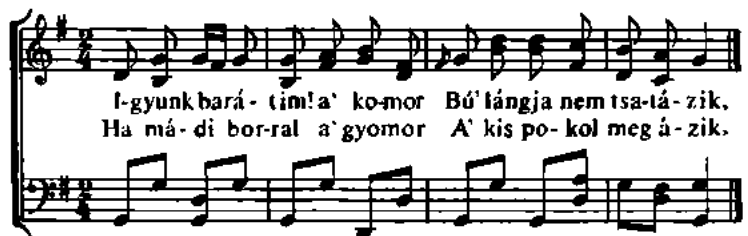
Julow a vers ritmikai-formai változatosságát a rokokó ízlésből magyarázta (ld. MíRT. III, 223. l.).

Dallama

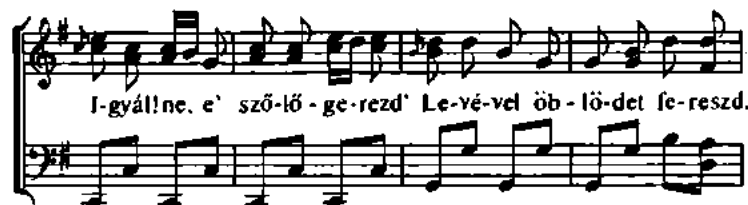
Dallamát Tóth István őrizte meg: N° 92. (52. l.). Zongorára és gitárra alkalmazva megtalálható Pfeifer Ferenénél (11–12. l.). Pfeifer 1818-i feldolgozása után 1824-ben Spech János adta közre *Magyar énekek klavir kísérettel* című munkájában. Arany is lekottázta, szövegét emlékezetből írta hozzá (ld. Kodály–Gyulai: II. 4.; 151. l.). A kiadvány jegyzeteiből kiderül, hogy ez nem egyezik meg Tóth István dallamával, sőt Almási gyűjteményéből Bartalus egy harmadik dallamot is lemásolt ezzel a szöveggel (kéziratában I. 373. sz.). (Ld. Kodály–Gyulai 77. l.). Megvan azonban Tóthnál az Arany által lejegyzett dallam is (122. l. N° 92), „még pedig eredeti szövegével: »Fillis nyugszik méjj álmában«” — amint Kodály–Gyulai írja (i. h.). Az Arany által lejegyzett dallam Pálóczi Horváthnál háromszor is előfordul (ld. OE. 29., 238. és 367. sz.; v. ö. Bartha–Kiss: OE. 516. l.) s népi változatai is vannak (ld. uo.).

Dallamával Molnár Antal foglalkozott: „Vannak azután az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázott dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli szellemet árasztó hárfás-(gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl [...] a kiváló »Óti, hol a patakocská nyájas habja« (Hal-

dokló pásztor), — két kitűnő diákdal »magyar ritmusra átjétszott jam-busverssel« (dr. Kerényi György értekezése szerint), ú. m. az »Évoé Bacche« (Bacchushoz) és az »Igyunk barátim, a komor bu« (Miért ne innánk?), melyet azóta a Csokonai-kör kétféle alakban is kiadott (P. Nagy Zoltán, illetve Mácsai letevéseben)» (CsMűdal 6. 1.). Ugyanitt szól a Spech-féle feldolgozásról is: „igaztalanok volnánk e muzsikussal szem-ben, ha föl nem említenénk, hogy az »Igyunk barátim«-ban (Miért ne innánk?) a kezdő romantikába áthágott Mozart-iskola egyik legelragadóbb operastíli bariton-dalát írta meg, mely nem nélkülözi a világias, kissé kókleres zsenialisztikus vonást, a melynek helyenkénti idegenszerű deklamációja sem hat rosszul, mert érezteti a borittas hangulat mókás szédületét» (i. m. 15. 1.) Az Arany által is lejegyzett dallam német eredetéről és többi változatáról Bartha Dénes írt (ld. MDall. 152. sz.); Molnár később így nyilatkozott róla: „Igyunk barátim, értéktelen minét-dallam.» (NyDall. 105. 1.) A dalszöveg néhány későbbi lejegyzését és kiadását említi Kodály — Gyulai (151 — 152. 1.) Sonkoly ezt írta róla: „Eleven táncritmus hatja át, talán ez is eredetileg hangszeres nyugati dallam» (127. 1.), s ugyanitt lejtromozta lejegyzéseit, kiadásait, illetve későbbi feldolgozásait. Újabban regisztrálta dallamait Benkő András is: *Csokonai-dalok Kéziratos zenei gyűjteményekben* (NyIrK. 1963: 96. 1.). Tóth István által megőrzött dallama:

I-gyunk bará- tim! a' ko-mor Bú lán-gja nem tsa-lá-zik,
Ha má-di bor-ral a' gyomor A' kis po-kol meg á-zik.

I-gyál! ne, e' szőlő-ge-rezd' Le-vé-vel' öb-lö-det fe-reszd.

Vigadj ö-csém! ma-hol-nap Zsák-já-ba dug-hat a' pap.

167. Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk; annál több közel egykorú másolatát ismerjük. Otrókosi Nagy azok között a Csokonai-művek között említi, amelyek kettőnél több gyűjteményben maradtak fenn (63. l.). Ő három másolatát regisztrálta (ld. i. m. XX., XXII., XXXV. sz.), mi több mint tíz közel egykorú másolatáról tudunk.

Egyik legmegbízhatóbb másolata a FL-ben található (IIa), amely Csokonai több versének összefoglalását megőrizte (K₁). Toldy is ezt a szöveget használta kiadásához, amint ez a számára készített másolatból megállapítható (ld. MTA. RUI 4r. 37. VII/14).

Megőrizte a Csokonai-összegeket tartalmazó Onody Péter-féle másolatgyűjtemény is, lényegében a K₁-gyel megegyező címmel és szöveggel: DebrK. R. 783: 203–204. l. (K₂). „*Üstökös eloquentia* [!]. *Vőfény*” címmel említi Kabos Ede az 1820-ban összeírt Ágoston János-gyűjtemény 4. darabjaként (K₃). (Ld. Koszoru. 1884: 763. l. A gyűjtemény jelenleg ismeretlen helyen.)

Ván, Vén címmel, Csokonai nevével tartalmazza az 1820–1821-ben másolt Nagy József-gyűjtemény: OSzK. Oct. Hung. 1696: 98b (K₄). A K₄-hoz hasonló címmel található az 1823-ban Debrecenben másolt Mindenest Gyűjteményben: OSzK. Quart. Hung. 2352: 53ab–54a. Ugyanilyen címmel található az 1824-i Barla Szabó-gyűjteményben is: Dérim. 162/b: 6ab (K₅).

A szintén 1824-ben Debrecenben összeírt, magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjtemény (77–78. l.) viszont a K₁ szerint tartalmazza a címet: „*Ván Vén vagy az Üstökös Eloquentia. Vőfény. Cs. V. M.*” (K₆).

A szerző neve nélkül, *Üstökös Eloquentia* címmel őrizte meg a Tömöri Pál-gyűjtemény: DebrEK. Ma. 109/1: 126. l. (K₇).

A Győry Mihály által 1825-ben összeírt „*Elegyes Dólgok*” a K₁ szerint tartalmazza a címet, Cs. V. M. névbetűkkel: Prága, EKvt. Kubelik (Széll) gyűjt. XX. C 42. ő. 31; 386. l. (Ld. még: MTA. Mf. 162/I.) (K₈).

Az 1831-i Sárvári József-gyűjtemény *Üstökös Eloquentia* címmel, a költő teljes nevével őrizte meg a verset: DebrK. R. 797: 14. l. (K₉). Ugyane címmel található, Cs. V. M. névbetűkkel a Demjén János-gyűjteményben is (Dérim. 600–70: 252–253. l.) (K₁₀).

A stílusparódia nagy népszerűségét mulatságos, szatirikus volta magyarázza.

Csokonai maga is említi egy kéziratát a Kcsj.-n: „N° 2° Aranyos Csomó. 36. Ván-vén.” Ez az ED. tisztázataira vonatkozik, ahol valóban le is tisztázta A’ Vános Magyar Eloquentia címmel, a 72. oldalon, de ez nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott a vers kiadásával. Az 1795-i EK-on a XXXIX. helyen így található: „A' Váncs Magyar Eloquentia. Szatira. 72.” (A 72. az ED. oldalszámára utal.)

Az 1802-i Mfj. szerint később is számon tartotta, bár megjelent kötetbe — a vers sajátos műfaja miatt — nem tudta besorolni. A Mfj.-en az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók. Mesék” fejezetbe került: „36. Ván-vén.”

A költő életében nem jelent meg.

Először Csokonai műveinek közreadója, Márton József adta ki Sokféle című folyóiratának 1832-i XLIX. számában (okt. 19.), több más Csokonai-versessel együtt, a szerző említése nélkül (399–400. l.). A kiadás alapja — mint az 5. sor szülei alakja s az utolsó sor hibás *ván-ván* alakpárja is tanútíjsa — a Farkas Lajos-féle K₁ lehetett.

Kötetben először Toldy adta közre, mint volt róla szó: a K₁ nyomán (734–735. l.). Jegyzeteiben nem nevezi meg forrását, s a 8. sor utolsó szavát „f. . . vén” alakban, kipontozva közli.

A HG. — a kipontozás kivételével — Toldyt követte (II, 36–37 l.) s ugyanígy a FK. is.

Juhász Géza a vers címét az EK. szerint közölte, s a korábbi kiadásokhoz képest a helyesírást is archaizálta helyenként (ld. EPM. 67. l.).

Vargha Balázs visszatért a címbe és a helyesírásban a korábbi kiadásokhoz: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai műzsája mindig is hajlott a mulatságos fíntorokra, a paródiákra. Stílusparódiáinak remek példáit találjuk már az 1793-i *Tempești*-ben: pl. a gvardián felemás nyelvű levelében vagy a főzfaköltő Csikorgó verseiben. Nem sokkal később pedig *A Tolvaj isten* című Bürger-átdolgozásának archaizáló summázatában adta jelét parodizáló tehetségének.

Az 1793-i *Tempești*-ben figyelhető meg — Kazinczyval kötött friss barátságának hatásaként — bizonyos törekvés a választékos, irodalmias stílusra s az elszakadóra a rusztikusnak érzett vidékies — Rozália szavával — „osztég hátos fecsegés”-től (ld. MM. II, 287–288. l.). Hogy ebben Kazinczynak valóban személyes szerepe is lehetett, azt megerősíti Kis Jénoszhoz 1793 júliusában küldött levele, amely szerint intette, hogy a jövőben ne „névnapki köszöntőket, ne Török Marsokat írjon” (KazLev. II, 297. l.). A kész nyelvi sablonokkal dolgozó avatagnévnapki rigmusokhoz némileg hasonlítottak a vőfélyek lakodalomba hívogató rigmusai is. Csokonai talán Kazinczy előtt is bizonyítani akart e versével, amelyben a ragrimes, fantáziátlan alkalmi verselést tette pellengérré.

A HG. 1795-ből származtatta, ahogyan a Toldy-kiadás „Hátrahagyott elegyes versei” I. könyvének minden darabját (ld. HG. III, 495. l.). Juhász Géza 1794-re tette keletkezését (EPM. 313. l.).

A Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s MM. is ezt a kronologizálást fogadta el.

Mi a *Tempești*-vel kapcsolatban említett etiláris összefüggések alapján 1793-ra keltezzük e szatírárt, s ennek helyességét megerősíteni látszik az is, hogy a debreceni R. 783. gyűjteményben s az EK.-on is csupa 1792–93-ban írt mű társaságában fordul elő.

Kiadásunk alapja — akárcsak Toldy — a K₁. Ennek néhány téves olvasatból vagy másolási hibából eredő apróbb tévedését emendáljuk, amint részben már Toldy is.

A vers címe az EK.-on s az ED. tartalommutatójában: „A' Város Magyar Eloquencia.” A Mfj.-en a „Ván-vén” bizonyára csak jelzészerű utalás.

A másolatokban — mint láttuk — két címváltozat fordul elő: ezek közül a K₁-beli teljesebb cím tűnik hitelesnek. Úgy látszik — az EK.-tól eltérően — magában a kéziratban ez a címváltozat szerepelhetett. Mi is ezt tartjuk meg, akárcsak — az EPM. kivételével — valamennyi többi kiadás.

A K₁-ben s a róla készült másolatokban a cím után a *Vőfi* szó (illetőleg ennek valamely alakváltozata) áll. Toldy ezt — helyesen — a címből a szöveg élére tette, hiszen itt voltaképpen a lakodalomba hívó legény rigmusát halljuk. Mi is követjük eljárását.

A mai irodalmi nyelvi *vőfély* alaknak (ld. ÉrtSz.) a nyelvjárásokban számos alakváltozata van. A K₂-ben és a K₃-ben *Vőfély*, a K₂-, -3-ben *Vőfény* alakot találunk. Csokonai nyelvjárásának a K₁-beli *Vőfi* felelt meg leginkább (v. ö. MTsz.), ezért ezt az alakváltozatot tartjuk meg.

1. K₁ stb.: *És pedig*
K₄: *En pedig az én Az én megismétlése szinte jobban beleillik a stílusperiódába: nem lehetetlen, hogy ez a hiteles változat, bár a másolatok többségében És fordul elő.*
4. K₁: *Dombi* Némely másolatban, pl. a K₁₀-ben: *Dombi*
5. A K₁-ben s a K₁-en alapuló másolatokban és kiadásokban (így a Sokf.-ben, Toldyban s a FK.-ban is) *szüleitől*, a többi kéziratban *szüleiől*. Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg: már a HG. is így közölte s utána az EPM., az ÖV.—ÖV.² s a MM.
Némely másolatban (pl. K₂, K₇) *Vőlle*
6. K₁: *minap*
K₁₀: *Ro/ minapába*
9. Némely másolatban (K₂, K₆, K₁₀) *Lakadalmat*
10. Néhány kéziratban (pl. K₂, K₄, K₈, K₁₀) a *Kollatzióra* latinos, *Collatiora* alakban található. Csokonai helyesírásának a magyaros alakváltozat felel meg inkább.
11. K₁: *Egyy*: A 10. és 12. sor szerint em.
14. K₁₀: *Ro/ Kegyelmedet is inviláván. K₇-3: Ro/ Kegyelmekezt is meginvitálván*
K₆, K₇, Sokf.: *Ro/ többi A frekvencia több másolatban (pl. K₂, K₇) latinos, frequentia alakban.*
17. K₁: *kiváncn* em.
18. K₁: *Ennye* A Sokf.-ben: *Ennye* Csokonai éjtésébe (ld. SzamSz.) az utóbbi is beleillik, de föltehető, hogy e versében már az irodalmiasabb alakot használta.
K₁: *beh K₂: Ro/ de* A többi másolatban s a kiadásokban is: *be* A Csokonainál található *beh* és *be'* (v. ö. Cs/Színzm. I, 60., 202.; II, 117—118., 311. l.) a K₁-et igazolja.
K₁: *beh sok jeles ván, -ván!*

K₁:
K₁, K₄, K₆:

be sok menkü vánn vánn

ván, -ván! A K₁-ről készült másolatokban (pl. K₈ s a Sokf.) hasonlóan; a K₂-ben s a K₁₀-ben: *vánn! vénn!*, illetőleg *vén, ván*. Toldy már az utóbbiak szerint közölte a K₁ szövegét, s később Juhász Géza is, aki kéziratot jegyzete szerint föltételezte, hogy a „vén” itt — játékos kétértelműséggel — a stílus elavult, „vén” voltára utal. Vargha Balázs kiadásai is így közölték.

Csokonai EK.-beli címe azonban „A' Vános” eloquentiát említ, vagyis a mélyhangú ragra tette a hangsúlyt, s mivel a *kivánván*-ra is a -vén, -ván ad tiszta rímet, s a raghalmozás még csak fokozza a gunyoros hatást, ezt kell hitelesebbnek tartanunk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A stílusparódia az ötlettelen, provinciális lakodalmi rigmusokat gúnyolja ki. Amit Gyulás József ír a versről, az csak részben igaz: „Az Üstökös eloquentia ügyes utánzása a tudáskodó magyar paraszt beezédjének.” (Ethn. 1924: 162. l.) Voltaképpen nem a tudáskodó parasztembert gúnyolja, hanem — mint a sok ismétlődő határozói igenév is jelzi — egyfajta félig-meddig „irodalmi” stílust, ami a vidéki félművelt verselők tollán alakult ki.

Pásztor Catullus LXXXIV. versével (*De Arrio*) hozta összefüggésbe (24. l.), ahol azonban éppen a finomkodó stílust gúnyolja a római költő, s legfőképpen annyiban vonható ide, hogy az is stílusparódia.

Hogy milyen is lehetett az a stílus, amelyet Csokonai parodizált, idézzük egy „Debrecenyi Vőfény” lakodalomba invitáló kacifántos körmondát a múlt század elejéről: „*Vőfény meghívó beszéde a' lakodalomra.*”

Az én nagy jó Uram úgymint N. Pál Uram és jövődöbéli házastársra úgymint N. Etelka tiszta szívből, szeretetből szólítja kegyelmeidet először: az Isten' anyaszentegyházában a' hitnek 's' szeretet arany lánczával leendő öszveköttetésének meghallgatására: annakután pedig egy pár tál ételnek elköltésére és egy kancsó bor kiürítésére, és egy kevés mulatságra szívesen látja kegyelmeidet minden házok népével együtt. El ne felejtezenek kegyelmeitek kést villát, és kanalat magokkal hozni. (Debrecenyi Vőfény.)” (Közhasznú és Mulattató Nemzeti vagy Hazai Kalendáriom. 1835. Lsz. n. a „Különb-félék” rovatban.)

A címben: *üstökös*: az *üstök* régi jelentése: hosszúra eresztett haj (ld. NySz.). Valószínűleg az egy szuszra, egy végtében felmondott rigmus tagolatlanúságára, hosszadalmasságára, s egyben korszerűtlenségére céloz a költő: üstökben akkor már általában városi ember nem hordta a haját.

Eloquentia (lat.): ékesszólás, előadás.

4. *Panda*: az *Anna* (~*Panna*) egyik becéző változata.

6. *felcsapván*: kezét csapván, kőfogót tartván.

7. *mint a' Vereshagyma megesküdvén*: tréfás szójáték ebből a népi szólásból: *Megesküszik egy vereshagymára*, illetve *Esküszik (rá), mint a vereshagyma*: 'minden semmiségre megesküszik (ezért nem lehet az esküjét, ígéretét komolyan venni)' (V. ö. MSzól; Nyr. 1968: 470—472. l.) A szólás eredetét a *hagyma* *erős* jelzőjével megvilágítja az egykorú

példa: „majd esküszöm erősen, mint a vörös hagyma”. (*Az öreg fővénny*. Pozsony, 1790. 40. l.)

10. *Kollátzió*, *collatio* (lat.): vendégség, lakoma.

13. *Kufertzes* (táj.): gyors, csárdás jellegű tánc.

14. *Kelmedet* (rég.): kegyelmedet.

15. *Jrekvenizia* (lat.): sokaság.

Verselése

Mintha az ősi tagoló vers ritmusát követné, de szabályos szótagszámú 11-es és 8-as sorok váltakoznak benne; a gyorsuló részeknél (10–13. sor) pedig 7-es és 6-os sorok.

Mindenképpen kitűnően, az előbeszéd természetességével és hitelességével idézi a vőfély-rigmusok tekervényes, szónokias dikcióját.

168 [Aranka Györgyhöz]

Kézirata

A vers saját kezű tisztázata töredékben maradt ránk: Műf. 46b–47a. Ez a kötet őrizte meg Csokonai dalgyűjteményének — másolati papírral főlhasznált — töredékét is (pl. *Méltó pár*, *Jót kívánság*, *Bús hánykódások*). Tárgyalt versünk a daltisztázatokhoz hasonló papíron s hasonló formában található a gyűjteményben: a veretisztázatot üresen maradt mezőjére írta le a költő *A' Tánz* fordítását Metastasióból, mégpedig az Aranka-vers soraihoz képest haránt irányban, a 3. versszakot keresztülírva. Mivel a kéziratot kötet egybeállításakor a Metastasio-fordítást tekintették főszövegnek, az Aranka-vers sorai haránt irányban helyezkednek el benne. Tárgyalt versünk kézírata tisztázatnak látszik; így feltehető, hogy megvolt egy teljesebb, kidolgozott változata is, amelyet esetleg elküldött a címzettnek Csokonai.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, de ennek vagy az lehet az oka, hogy a vers töredékben maradt, vagy pedig az, hogy verses levélként küldte el a címzettnek s nem szánta kiadásra.

Belső, tartalmi és külső, formai mozzanatok egyaránt kétségtelenné teszik hitelességét; ismerjük Csokonainak a versben név szerint is említett Aranka Györgyhöz fűződő bensőséges kapcsolatát, vele folytatott levelezését, másrészt a kézirat-töredék autográf volta s a kéziratlapnak a költő által történt későbbi főlhasználása szintén egyértelműen vall szerzőjéről.

Megjelenése

A verset Toldy nem említi, bár találkoznia kellett vele (hiszen a *Jót kívánság*, a *Méltó pár*, a *Bús hánykódások* szövegét, amelyeket jegyzékében említi, innen kellett ismernie). Valószínű, hogy mint cím nélküli töredéket mellőzte.

Először a HG. közölte a „Vegyes, szintén kiadatlan versek” sorában a következő megjegyzéssel: „Az Akadémia 36. 5. jelz. eredeti köziratából. Toldy nem tud róla.” (II, 305. l.)

Keletkezése

A vers címzettje minden bizonnyal Aranka György, a marosvásárhelyi királyi tábla tisztviselője, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára, akinek Csokonaival folytatott levelezését is ismerjük (ld. HG. II, 655. l. és Jancsó 36, 60, 61. l.). Ismeretes Csokonainak az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal — az első akadémiai jellegű magyar tudós társasággal — való szoros kapcsolata: a Társaság üdvözlésére írta *Marosvásárhelyi gondolatok* című nagy bölcselő költeményét is.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság több éves előkészület után 1793. dec. 3-án tarthatta meg első gyűlését (ld. Jancsó 27. l.). A Társaság tagjelöltjei bizonyára már ennél korábban megkapták a megtisztelő értesítést. Csokonai ajánlója a tagok sorában szereplő Földi és Kazinczy lehet: saját nevével verse addig mindössze egy jelent meg a Magyar Hírmondóban *Broughton Religiói Lexiconára* címmel; Kazinczy viszont már 1792-ben elismeréssel írt verseiről.

Azt, hogy Kazinczynak közvetlenül is szerepe lehetett Csokonai taggá jelölésében, bizonyíthatja, hogy 1793-ban megjelent Herder-fordítását, a *Paramythion*-t (amelyből Csokonainak is küldött) Aranka Györgynek ajánlotta e szavakkal: „Két kosár virágot teszek le itt, a 'Barátság' Oltára' szármolyánál, kedves Arankám! Töltsd-ki, kérlek, Istened' elébe, 's öleld-meg Barátodat.” (Kazinczy Ferenc: *Herdernek Paramythionja*. Széphalom, 1793.)

Csokonai Arankához intézett versének töredéke bizonyára ezt a megtiszteltetést, a Társaság tagjává való jelöltetését nyugtázza, illetőleg — némileg érthető szerénységgel — szabadkozik e nem várt kitüntetés ellen: hiszen még alig múlt húszéves, s csak akkor indult el írói, költői pályáján. Juhász Géza időrendje alapján az ÖV.—ÖV.², majd a MM. is 1793-ra tette a vers keletkezését. Juhász kéziratos hagyatékában a vers jegyzeteiben ezt találjuk: „Időpontját tartalmi és formai okok miatt kell 1793-ra tennünk. Valamelyik női tisztelőt kívánja mérsékelni, mikor már felérad az elismerés.” (JGk.) E tartalmi indok azonban félreértés eredménye: Aranka nevű nő már csak azért sem lehetett a vers megszólítottja, mivel e középkori eredetű női nevünk a nyelvújítás hatására csak a XIX. század 20-as, 30-as éveiben terjedt el (v. ö. NyÜSz.).

A formai indokokat illetően: Csokonai valóban 1792–93-ban kezd — Kazinczy és Földi ösztönzésére — nagyobb számban nyugat-európai (trochaikus és jambikus), gyakran kereszttrímese versek írásába (ld. alább a verseleőről szóló fejezetet).

Szövegkritika

Az akadémiai kézirat-töredéken nincs c f m. Lehetséges, hogy az eredeti teljes szövegnek volt címe is; Csokonai verslajstromain nem fordul elő olyan cím, amelyet e versre lehetne vonatkoztatni.

A HG. *Arankához* címmel adta közre; Vargha Balázs pontosabbá tette e félreérthető címet kiadásában: nála [*Aranka Györgyhöz*] a vers címe. Mi is ezt tartjuk meg.

Csak az idézett autográf töredéket ismerjük; a kézirat tisztázatnak látszik: valószínű, hogy a levélben elküldött verset saját részére is lemásolta, letisztázta a költő, s annak töredéke maradt ránk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1793-ban működésbe kezdett marosvásárhelyi Társaságnak több kiváló magyarországi írótagja volt: Batsányi, Csokonai, Kazinczy, Kármán, Verseghy (v. ö. Jancsó 60. l.). Csokonai nevét több helyen is ott találjuk a Társaság irataiban, így pl. a Társaság pártolójának névsorában, a „Tudós levelezők” rovatban: „Csokonay Mihály poéta munkáit küldi. Nb. Válaszolni.” (Jancsó 347. l.) Ott szerepel neve a „Tagnévsorok”-ban is a „Nyelvmívelő Társaság haszonvehető munkás tagjai” lajstromában, a „Versszerzésre” ajánlott tagok névsorában Baróti Szabó Dávid és Édes Gergely társaságában. (A „nyelvi” és „természetismereti” „szakosztály” tagjai sorában pedig ott találjuk Csokonai tudós költőbarátját, Földi Jánost is; ld. i. h. 350–352. l.)

Amint volt már róla szó: az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságba történt beválasztása alkalmával fordult Csokonai e verssel a Társaság titkárához, szerénykedve háritva el a nagy megtiszteltetést. A sorokból úgy tűnik, hogy Aranka György levélben kereste föl a debreceni költőt, s voltaképpen annak válaszául készült a vers. Sajnos, Aranka levelét nem ismerjük, s azt sem tudjuk, hogy Csokonai elküldte-e végül is töredékben ránk maradt versét vagy pedig prózában válaszolt. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság irattárában Jancsó Elemér nem akadt nyomára a levélváltásnak, illetőleg a versnek.

3. *fejteget* (rég.): kifejt, bizonyít.

7. *kényesítő* (rég.): büszkévé tevő, kitüntető.

10. *én réám vetsz*: rám halmozol.

11. *megengedek*: rád hagyom, elviselem.

Verselése

Nőgyes és negyedfeles jambusi lejtésű 8-as és 7-es sorokból álló kereszt-rímes versszakokból épült. E nyugat-európai forma is a tárgyi mozzanatokból kikövetkeztetett korszakra: 1793-ra vall. Ld. pl. *Nagy Sámuel Sanderjére, Az Éj és a Teillagok* című versét (v. ö.: CsVers. 66. l.).

169. A' Sütés

Kézirata

Saját kezű kézirata nem ismeretes. Két jóval későbbi másolata maradt ránk: ebből az egyik a teljes szöveget tartalmazza az „Egynéhány Dallok Csokonai Vitéz Mihálytól. 1865.” füzetben, a költő névbetűivel: DebrK. R. 1545: 14–21 l. (K₁); a másik csonka és romlott szövegű másolat, de a költő teljes nevét tartalmazza, a keletkezés évszámával: „A dagasztó leány — Csokonai vitéz Mihálytól 1793.” Mindössze két levélnyi: OSzK. Analecta. II. 144: 1–2 l. (K₂). A kézírás jellege szerint ez is késői, a múlt század második feléből való másolat; a kéziratári beszerzés időpontja: 1974. A K₂ nagyjából egyidős, vagy valamivel későbbi lehet a K₁-nél. Újabbán fölbukkant, a K₁-nél hat versszakkal — 24 sorral — bővebb, legteljesebb s egyben legkorábbi változata, a szerző neve nélkül a DebrEK. Ms 45/5 jelzetű, 1847-ben összeírt „Gyűjtemény”-ben, *Minden süteiből egy cipő* címmel: 120–122. l. (K₃).

Hitelessége

A költő kézirateltárain, címjegyzégein nem fordul elő; ezen azonban nincs okunk csodálkozni: hasonló pajzán tárgyú, közönség elé nem szánt verseit — amilyen pl. a *pendelbergai vár formája s megvétele* vagy az *Aranysüjtásos nadrag* — sem lajstromozta címjegyzégein, kiadási terveiben.

A K₁ Cs. V. M. névbetűkkel határozottan Csokonai művének mondja, s ha tudjuk is, hogy hány pajkos témát tulajdonítottak a debreceni költőnek a kollégiumi kéziratos kötetek, az e vaskosabb témában is megmutatózó kiváló szellemesség, sziporkázó ötletesség és leleményes képzellet éppúgy Csokonaira vall, mint a verselésben, a stílusban megmutatózó könnyedség s a reá valló egyéni jegyek. Ezek alapján tulajdonítottam Csokonainak már 1981-ben, tanulmánykötetemben (CsMűv. 344–355. l.), bár óvatosan csak „Csokonai-gyanús priapi vers”-et említve. Az ott felsorolt, a Cs. V. M. névbetűket hitelesítő mozzanatokat: „A szellemes priapi versnek nemcsak a témája rokon a Bürgerből fordított *A tolvaj isten*-ével, hanem versformája is: mindkettő 8/7-es négyesoros stórfákban íródott, csakhogy az előbbi keresztírmekkel, az utóbbi félrímmel. Tudjuk, Csokonai mennyire kényes volt a rímek tisztaságára: a rossz rímek, assonánsok eleve kétséssé teszik szerzőségét. A *Sütés* rímek dolgában is Csokonai mellett szól; elég sok ugyan benne a ragrím: *dagasztok~szakasztok* (1. vez.), *tanulni~szorúlni* (2.), *forogatom~dagasztom* (4.), *zajlik~hajlik* (14.), *szőre~bőre* (16.), *tájan~hájan* (21.) *peczkét~leczkét* (22.), *ütni~sütni* (29.) stb., de a költő egész pályáján mindig is élt ragrímmel. E rímek is tisztán csengők azonban, éppúgy, mint a többiek: *alja~nyalja* (9. vez.), *vérem~érem* (12.), *kívánó~Vigánó* (13.), *kíváncsi csöje~köszöntője* (15.), *goromba~azonba* (32.), *jels~bele* (33.), *kerül~emberül* (35.), *földstőkre~örökre* (36.) stb. Ezek között ritka kivétel a 36 stórfás versben a gyengébb rím, amilyen az *állni~lenni* (7. vez.), a *dolgára~szájára* (18.), de hasonló, kevésbé tiszta rímek. A *tolvaj isten*-ben is előfordulnak, pl. *erő~cipő*, *megszidta~adta*, *őfelsége~vette* stb.

Csokonaira jellemző az ilyen átélés is, mint pl. az 5. versszakban:

*És ha aszanyai dolgokba
Az Urnak nem lesz szégyen
Avatkozni, mikor kovászt
Teszek, mindig itt legyen.*

(V. ö. még a 16. versszakkal.)

S a stílusból az *Alabástrom lábu szárát, a patyolat czombja közeli rokona* A' feredés-beli *Fényes Márvány combjai* kifejezésnek, s a *slingelt fodor nyálja* is egészen Csokonaié érzékletes realizmusával, ahogy a párbeszéd ironikus tettetése, színlelt ártatlansága, bátortalansága:

*Meg kell ércnem: mert nem vagyok
Oly merész mint kívánó
Mert különben nem maradna
Meg tölem a' Vigánó*

(Különben az enjambement is figyelmet érdemel e versszakban.)

De számos párhuzamos helyre akadhatunk a *Műllet omnis amans* s *A pendelbergai vár* soraiban is: az égő piezkafa mártogatása (28. vsz.) előfordul az utóbbi versben is, ahogy a domborúra degadó halom (23. vsz.) az előbbiben.

A *viganó* (8., 13. vsz.) s a *fölöstök* (31., 36. vsz.) jellemző szavai Csokonainak, s nincs a vers szókinésében olyan szó, ami arra mutatna, hogy 1800 után keletkezett." (I. m. 353—354. l.)

Utóbb az OSzK. újabb szerzeményű anyagából előkerült a vers egy föltehetően a K₁-gyel nagyjából egyidős, Debrecenben keletkezett másolata, amely egyértelműen eldöntötte Csokonainak addig is alig vitathatott szerzőségét; már a vers idézett címében is ott található a költő teljes neve és a keletkezési év, a végén pedig ez olvasható: „*Csokonay Püsz Mihály Debreczen 1793-ban*” A legújabbban fölbukkant K₂ ugyan nem tartalmazza Csokonai nevét, de a többlet versszakokban figyelmet érdemel az ilyen ötletes, három szótágú tiszta rím, mint pl. a *magyarázna ~ parázna*, s a szókinésből a kenyérsütésnél használt *szusztor*a, amelyet az Alföldről, a Tiszántúlról ismer a MTsz.

Megjelenése

„Csokonai-gyanús” versként A' *Sütés* címmel közöltem, a K₁ alapján, 1981-ben kiadott tanulmánykötettem (ld. CsMűv. 348—353. l.), majd a K₂ fölbukkanása után, annak szövegváltozataira is hivatkozva mutatam be egy részletet belőle: *Őt ismeretlen és egy ál Csokonai-verse* (Stud. Lit. XXIV [1986], 96—112. l.). A K₂ szövege e közlemény után bukkant föl. Kötetben itt jelenik meg először.

Keletkezése

Az 1793-as év is a vers hitelessége mellett szól: Csokonai elsősorban ekkoriban, a számára tragikus 1794. s 1795. év előtt kollégiumi közönsége mulattatására írt, „ilyen tréfásan dévaj, szellemesen pajzán, priapi verseket”.

A tolvaj isten (Crimen Raptus, Raptus Europae) címen ismert pajzán Bürger-fordítása ugyan 1795-ben készült, de volt rá oka, éppen tragikus végű kicsapartásával kapcsolatban: a Bürger-verset 1795-ben fordította le Csokonai az ellenségesévé lett Szilágyi Gábor ellen, mikor az a „Sacra Theologia” tiszteletes professzoraként teherbe ejtette Oláh Ersei nevű szolgádját (vö. Szilágyi F.: CsMűv. 344–345. l.).

Ugyanebben az 1795. évben, Csokonai májusi pesti tartózkodása idején készült másik hasonló „priapi verse”, a *Műlat omnis amans*, de — amint Gaál László följegyzéseiből tudjuk — alkalmi fogadásból (ld. CsEml. 419–420. l., vö. CsMűv. 345–346. l.).

Mindezek alapján a Debrecenre utaló 1793-i keltezészt hitelesnek kell elfogadnunk: elsősorban a kollégiumi diákközönség számára készült, akárcsak a sikamlós részleteket tartalmazó 1791-i *Az istenek osztózkodása* s az 1792-i *Békaségérharc* is.

A K_2 alapján — közelebbi támpont híján — az 1793-i termés végére soroltuk.

Szövegkritika

A vers címe a K_1 -ben *A' Sütés*, a K_2 -ben *'A dagasztó leány*, K_3 -ban *Minden sütetből egy csipő*. Voltaképp mindhárom cím kifejező s származhat Csokonaitól (bár a *leány* helyett inkább a *lány*-t használta): a K_1 -beli változat mégis általánosítottabb, kifejezőbb, s így jellemzőbb is Csokonaira, ezért kiadásunkban ezt tartjuk meg.

A K_1 s a K_2 között, azonfelül, hogy az utóbbi csonka s erősen romlott szövegű, fontos különbség, hogy a K_1 1–26. sorzámmal megszámolva négy soros 8/7 szótagú strófákban közli a verset, míg a K_2 két rövid sorból egy hosszú, 16 szótagú sort formál, s az így 32 soros verset arab számjegyekkel négy részre bontja a „beszélő személyek” szerint, s ki is írja a beszélők nevét: az 1. szakaszt (1–8. sor) „a leány” mondja, a 2. szakaszt (9–20. sor) „Csokonai”, majd ismét „a leány” (21–22. sor); a befejező, 4. szakasz (23–32. sor) elejéről lemaradt Csokonai neve.

Ebből az is látható, hogy a K_2 szövege lényegesen rövidebb a K_1 -nél, amely a maga 36 négy soros strófájával 144 sorból áll, míg a K_2 32 sora — tekintetbe véve, hogy egy sor itt a K_1 két sorával ér föl — csak 64 rövid sornak felel meg, tehát alig fele a K_1 szövegének.

A K_2 határozottan romlott szövegű változat, s nyelvi variánsaiból is kitetszik, hogy meglehetősen késői. A kihagyásokon (ezekre alább utalunk) s a szövegromlásokon kívül egyedül a záró strófa az, amelynek két olyan sora van, amely hiányzik a K_1 -ből, s mivel a sorok is Csokonaira vallanak, azt a gyanút kelthetnék, hogy volt a versnek egy rövidebb változata is; a nemrég fölbukkant, legteljesebb szövegű K_2 azonban, amely e többlet sorokat is tartalmazza, meggyőz arról, hogy a K_2 másolója keverte össze a részleteket, illetve dolgozott ilyen romlott szövegű másolat-ról.

Kiadásunk alapja a K_1 , amely a föltehető eredeti szerint négy soros versszakokra tagolva adja a költeményt (a K_2 a K_3 -hoz hasonlóan — nyilván helytakarékoságból — 15 szótagos, páros rímű sorokat ír). A K_2 szövege különben teljesebb, s a központosítása is megbízhatóbb, ezért a K_1 -et ennek alapján több helyen emendáltuk.

A K_1 a kétjegyű mássalhangzókat Csokonai helyesírásától eltérően kettőzi (pl. *Aszszony*), ezeket — külön utalás nélkül — a K_2 szerint emendáltuk, ahogy az *ily, oly* stb. *l*-jeit szintén a K_2 szerint megkettőztük.

A magánhangzók következtelen ékezését is (pl. *Ur, tanulni, színről színre*) a K_2 , illetve Csokonai gyakorlata szerint — külön utalás nélkül — emendáltuk, ugyanígy az igeekötők ingadozó — kötőjeles, kötőjel nélküli — írásmódját egybeegésítettük.

A központosítást is a K_2 szerint pótoltuk, s csak akkor utalunk rá külön, ha az emendálás tőlünk ered. A K_2 a „Kisasszony” szövegeinél egyszerű idézőjelet, az „Ur” beszédénél kettős idézőjelet használ: ezt átvettük szövegközlésünkbe.

A K_2 versszakainak páros sorai kis kezdőbetűvel kezdődnek, ezeket külön utalás nélkül a K_1 írásmódjához igazítottuk.

2. K_1 : *Mindig mikor em. dagasztok,*
 K_{2-3} : *dagasztok?*
3. K_1 : *Édesdeden*
 K_2 : *'S édesdeden*
4. K_2 : *szakasztok.*
6. K_1 : *Meg akarja tanulni* A K_1 szerint em.
 K_2 : *akarja tanulni*
7. K_1 : *ha valaha*
 K_2 : *ha egykoron*
8. K_2 : *rá találma szorulni*
 K_2 : *majd rá talál*
9. K_1 : *Ha célja az*
 K_2 : *Ro/ Ha az a célja*
12. K_1 : *tekenőbe*
 K_{2-3} : *tekenőbe* Mivel az utóbbi a 10. sor *előmbe* rímazavával tisztább rímet ad, s logikusabb is, a K_1 -et e szerint em.
13. K_1 : *A jól után nincs írásjel; em.*
 K_2 : *Nézze meg jól kezem hogy jár*
 K_2 : *Nézze meg csak a két kezem*
14. K_1 : *'s a' téstát mint forgatom*
 K_2 : *a téstát mint forgatja*
15. K_2 : *Hol szélét, hol a' közepét*
 K_2 : *Ro/ Hát a szélét hól közepét*
16. K_1 : *Rendel mint dagasztgatom.* A K_2 szerint em.
 K_2 : *Ro/ rendszeren mint dagasztja*
- 16–24. A K_2 -ből hiányzik.
25. K_{1-3} : *Ro/ állani*
26. K_1 : *Innen*
 K_2 : *Innét*
- 29–36. E két vez.-ot a K_2 -ből pótoltuk; a K_2 -ban a 33. sor végén kp.n; em.
30. K_1 : *Össe szorúll vékonyába* Az *össe* írását Csokonai ejtés- és írásmódja szerint em.
 K_2 : *Ro/ S össe borult vágánydúba*
40. K_2 : *a viganó 's mosolyog*
45. K_{2-3} : *De szeretném*
49. K_2 : *Ennek csak gondolatja is* Alkalmasint a másoló helyettesítése a számára nehezen olvasható s értelmezhető *mot-szandása* helyett.

51. K₂: 'S kezemet
 52. K₂: Ro/ készlet 's nogatja
 55. K₁: Csak kíváncsisággal küszködöm A K₂ szerint em.
 K₂: Csak a kíváncsisággal küszködöm
 56. K₂₋₃: beérem
 67. K₁: Meg kell érnem; a K₂ szerint em.
 K₂: Be kell
 60. K₂: vigánó
 K₂: tőlem meg a' vigánó
 61. K₂: fordul a' vér
 62. K₂: bennem és szinte
 70. K₁: sejtem A K₂ szerint em.
 71. K₁: remekének A K₂ szerint em.
 75. K₁: mond' lisztből em. A K₂ megfelelő sorában: munt-lisztből;
 61—76. A K₂-ből hiányzik.
 77. K₂: Menjen az Ur! nem szégyenli?
 K₂: Ugyan kérem menjen innél
 78. K₁: Menjen az Ur dolgára A K₂ szerint em.
 K₂: menjen innen dolgára
 K₂: a gutába dolgára
 81. K₂: Óh drága kedves kisasszony
 83—84. K₂: Bármil ugyan négy szem között
 Nagy szerelemmel tennék
 A K₂ meglehetősen elütő szövege sem tekinthető szövegváltozatnak, csak szövegromlásnak, a másoló alkalmasint nem tudott mit kezdeni a költő árnyaltabb szellemességével, a szemérem-mel, s behelyettesítette a szerelem-mel, megtoldva a négy szem között-tel.
 85. K₂: Majd tudnám én
 86. K₂: Ro/ hól volna 's mi volna
 87. K₂: Csak a kisasszon én velem
 K₂: Hogyha a' kisasszon velem
 88. K₂: oly helytűt
 89. K₂: Hol bátran motorálhatnék
 K₂: Ro/ Hól, bátran motorozhatnék
 90. K₁: tályán A K₂ szerint em.
 91. K₂: 'S hasálhatnék a sötétben Az utóbbi szó a kéziratban alá húzva.
 92. K₂: Ro/ köldökén és fodordáján
 A K₂-ben ez után következik a záró versszak:
 Nem dagasztanám a szélét csak gyengén csípegetném
 De bezzeg a közepébe jól bele tehenkedném
 „Mert szép hasadásnak kell lenni a kisasszony elején
 Valamint a muntlisztből sült piros zsemlye tetején
 Az előbbi kettőnek a K₂-ből átvett 105—108. sorunk, az utóbbi két sornak pedig a K₁ 65—68. sora (főszövegünk 73—76. sora) felel meg.
 93. K₁: illethetném
 K₂: illegetném Logikailag ez lehet a helyes; a K₁-et e szerint em.
 95. K₁: Majd én adnék A K₂ szörendje logikusabb: a szerint em.
 K₂: Majd adnék én hevertemben Az utolsó szó a másoló nyil-

vánvaló behelyettesítése a számára érthetetlen idegen szó helyébe.

99. K_1 : *locsintnék* A K_2 szerint em. Kp. n.; em.
 100. K_2 : *bele 's domborúbbra*
 103. K_1 : *Mint a' Kis-asszony a' farát*
 K_2 : *Mint most a' kisasszony, farom* Értelem szerint ez a hiteles; a K_1 -et e szerint em.
 105–116. Ez a rész a K_1 -ből hiányzik: a K_2 alapján közöljük.
 117–120. Ez a vsz. a K_2 -ből hiányzik.
 122. K_2 : *hejh!*
 126. K_1 : *lángja*. A K_2 szerint em.
 131. K_2 : *bele*
 133–134. K_1 : A K_1 -ben nincs zárójel, a K_2 szerint em.
 137–144. Ez a két vsz. K_1 -ből hiányzik, a K_2 -ből pótoltuk.
 145. K_2 : *ne legyen itt*
 148. K_2 : *egy jó cipőt*
 153. K_2 : *No legyen — ugy nem nézem hát*
 156. K_2 : *azonban*.
 158. K_2 : *a' szerelem*
 161. K_2 : *Be jó ízűn*
 162. K_2 : *Rofarából*
 168. K_2 : *becsülettel 's emberül*
 171. K_1 : *tiszteled, háládatos*
 K_2 : *tiszteled 's háládatos* A K_1 -et e szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kenyérdagasztó leányra lehelkedő gavallér szemszögéből írja le az akkori háztartásban gyakori jelenetet a vers, de a konkrét rajzot szellemes kétértelműséggel allegorizálja. A Csokonaira oly jellemző párbeszédes forma ad külön drámai élelenséget a magában is eleven leírásnak.

4. *kiszakaszt* (nép., rég.): a kenyértésztának a vékéval, szakajtóval való kiporciózását végzi.
 8. *Reá talál szorúlni*: maga lesz kénytelen kényeret sütni.
 40. *viganó* (rég.): egybeszabott hosszú (selyem) női ruha.
 44. *slingolt* (ném.): körülhúzott, díszesen elvarrt.
 68. *kösdötyű* (rég.): nyaklánc, függő (itt kétértelműen).
 75. *mundliszt* (ném.): *Mundmehl*, vagyis lángliszt, finom, fehér liszt.
 95. *memoriter* (lat.): fejből, emlékezetből.
 112. *szusztora* (táj.): égő kanóc vagy pálcika, amivel a kemencébe bevilágítanak.
 124. *kipemétel* (nép.): kemenceseprő csutakkal kitisztít.
 130. *piszkáló* (nép., rég.): piszkafa.
 132. *piszkáló*: női szeméremtest; alighanem Csokonai alkalmi alkotása.
 151. *földstök* (ném., nép.): reggeli (Frühstück).
 156. *azonba* (rég.): közben.
 162. *dúca* (nép.): a kenyér gyürkéje, kihasalt teteje.

Verselése

A Csokonai által ekkoriban szívesen használt 8/7-es szótagszámú, négy-soros, a-b-b-a rímképletű sorokban íródott.

MELLÉKLETEK

Opkonia's 52 in Jan Nraga Kelenföldy-
Károly K. 22.

Hogy a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola

Mint hogy a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola

fióccok a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'
a 'Magyarok'

Hogy a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola

Legyen a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola
a 'Fő Sasany' ki hola

B. B. Cooper

1. 9. 22. 204. 134.

As Egoi Avotio Hovogral a' Be'sa Hivallgal
vab' Dava'igba, iv Hala'ta.

1.
Miss Abigail Enders.
Hyattsville & Washington.
D.C.
Dorothy Enders.
Washington & Baltimore.
Mary Elizabeth Enders.
New York & Baltimore.
Frederick Enders.

Baruchomyomachia.

1. *Thig. of herdenia cnicus*

Instalor a. Mușinari.
 P. Induf. dohanyal nékem

Filose neg a pipáa.

Chelys minor herensende

2. cda' revisione' barnabaz

Frederick C. Davis

Chas reg transjibba

Chlorine and a fold of paper
Hansel and Gretel's names

Fransos' erege

George, Archdaja

ср. кетатра, бар. ечекоз
ср. кетатра, бар. ечекоз

1. *Uo. pugi, quo am. Miesi quo qui*
prode pua,
Cloquens Marum Cicumen et
lingra difam.
Fipaleme Marum blanda peeni
2. Ati! Q. 26. Dec. 1911
Bilanol Kovaiszka val. alvil ne
lomban gyaloggetta kispulir vesztet
mettides a helyi anu fangon. 26. De
2. Kelli' End. Baski' van-e meg jo megfe
Horasf.
2. Gens Bal' m. non feli. Apofels in
lam lona meg meter ama, tora
Eme Bihar: menjen, de elobb lona jo
ki pihenjen,
More Diofa-harai litanak, am
Canan.

1. *Horasf. m.*
2. Kelli' End. Baski' van-e meg jo megfe
Horasf.
3. Gens Bal' m. non feli. Apofels in
lam lona meg meter ama, tora
Eme Bihar: menjen, de elobb lona jo
ki pihenjen,
More Diofa-harai litanak, am
Canan.
4. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
5. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
6. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
7. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
8. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
9. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
10. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
11. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
12. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
13. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
14. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
15. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
16. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
17. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
18. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
19. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
20. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
21. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
22. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
23. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
24. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
25. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
26. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
27. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
28. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
29. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
30. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
31. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
32. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
33. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
34. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
35. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
36. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
37. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
38. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
39. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
40. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
41. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
42. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
43. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
44. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
45. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
46. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
47. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
48. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
49. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
50. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
51. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
52. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
53. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
54. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
55. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
56. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
57. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
58. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
59. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
60. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
61. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
62. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
63. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
64. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
65. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
66. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
67. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
68. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
69. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
70. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
71. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
72. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
73. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
74. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
75. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
76. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
77. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
78. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
79. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
80. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
81. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
82. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
83. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
84. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
85. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
86. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
87. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
88. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
89. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
90. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
91. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
92. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
93. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
94. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
95. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
96. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
97. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
98. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
99. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban
100. Horasf. alfaban a jan gorgola megaban

Egy Magyar Űrhoz 's Tudóshoz
küldött levélnek Törédéke.

In sua me puerum traxerunt omnia Musa,
Ora iudicio semper amata meo.
Uique Caballina primam scaturigine Phoebus
Bellerophonensis ora rigavit aquis:
Exin sola mihi placuisse cacumina Pindi
Solagne Caputij saxa canora modis.
Et licet hord' faciles nactus sim in carmina
Nec possim arduis Callade ^{Musa,} Igna loqui:
Me tamen in sacras Vallas et amena vires
Barn affique potens per iuga raprat amor.
Hic mihi fons vitico pallentem flumine curas
obluit, hic raucâ gaudia voce canas.
Non ^{me} ego villas velavis vire Tiara
Inter Presbyteros sacra Cathedra pio.

6. Egy Magyar Űrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Törédéke. Csokonai magyar című, de latin nyelvű verses levelének saját kezű tisztázata (MTAK. K 677: 73a)

Az álomszjas lelteti kép

Hajálhatéjann Némethi fordítás

- 1.) Mindig, akar Gyász erőtlen el-tévedő lábon lép
Akár járok zóla mezőben, előttem renik egy kép.
Hol Flóra ádázott ült, hol barátságok legének,
Koncya táj, lepvén körüli lábai légedelnek,
2.) Ha eger agyok tortomona, régi bűn, meg-hitt karján
Szablatba áll az akoncom a' kedves hold fényében
' Kéhet izacyn a lelti mellem, 's fel-díszit pillanata,
Kardja integ a' felém, 's meg-vitit molygással,
3.) Melyek vögyén a' enkel ő e' tavasz' virágával,
Hajad azot Majmól szelől Borna helyem hajával,
Szalók kik letegezték, bányaikkal kedvesem
Jenek! jertek jeantsétek, E' lyánykát hol kerestem?

A' Vidám természetű Podá

- 1.) Sihalmok! Gyász Termető - Kertek!
Mellyek búkus felettég: 's Lelket borzasztó Tanszerűség
Ti hisz Melancholikának Setétes Völgyei!
Hol izonora Műz-járak Aldozott Hercegy.
2.) Még az Földben is meg-hal; Füle csak tanszerűség hall,
Itt az Erzsébet minden neme
A' Seannól iróddik fene
A' Cyprus a' Hódítványból Anyékat mutatja,
Egygy sírból ki-tartogott feld; Bádogatann mozgatja.
3.) Fan azánim-repülve Lúdasfal megy, 's rémlve,
Fel-holt-tam hátral vázra vetik.
Szörnyű könyök! kélek-dí bator bus lantú Jangpoddal
Itt-n hozza, Gyász a' Sár; Komor Angluuolád.
4.) Bögerfiek bus Öslyjokat, 's izonora síralmokat
Mások trózzató Enkelkel
Jajjajajak keterves Ver-fekkel;
Kéltet-ez fel-ke Hegerit Gsölkő fejedtet;
Ez nem ohajom egykez is követni ezeket.

1. Nékem inkább oly Kószorú köfte fel-kenet fjeemet.
Ne-Track kine nem Lomoru, 's Múnya a' fjez Nemet
Lát a' Vidámab Múzsának, A' molygós Gázdának
Fuzak özre róza trónú ajak,
's alkóp-fiek ambroziasz trójajak.

2.) New

8. A' vidám természetű Podá saját kezű tisztázata, a tervezett első kötet nyitó verseként (MTAK. K 677: 52a) s név nélküli megjelent változata az (Új Betsi) Magyar Múza 1793. VII. füzetében (63. l.)

Sihalmok! Gyász Termető Kertek!
Mellyek búkus felettég: 's Lelket borzasztó Tanszerűség
Hol Flóra ádázott ült, hol barátságok legének,
Koncya táj, lepvén körüli lábai légedelnek,
2.) Ha eger agyok tortomona, régi bűn, meg-hitt karján
Szablatba áll az akoncom a' kedves hold fényében
' Kéhet izacyn a lelti mellem, 's fel-díszit pillanata,
Kardja integ a' felém, 's meg-vitit molygással,
3.) Melyek vögyén a' enkel ő e' tavasz' virágával,
Hajad azot Majmól szelől Borna helyem hajával,
Szalók kik letegezték, bányaikkal kedvesem
Jenek! jertek jeantsétek, E' lyánykát hol kerestem?

A' Vidám természetű Podá

1.) Sihalmok! Gyász Termető Kertek!
Mellyek búkus felettég: 's Lelket borzasztó Tanszerűség
Hol Flóra ádázott ült, hol barátságok legének,
Koncya táj, lepvén körüli lábai légedelnek,
2.) Ha eger agyok tortomona, régi bűn, meg-hitt karján
Szablatba áll az akoncom a' kedves hold fényében
' Kéhet izacyn a lelti mellem, 's fel-díszit pillanata,
Kardja integ a' felém, 's meg-vitit molygással,
3.) Melyek vögyén a' enkel ő e' tavasz' virágával,
Hajad azot Majmól szelől Borna helyem hajával,
Szalók kik letegezték, bányaikkal kedvesem
Jenek! jertek jeantsétek, E' lyánykát hol kerestem?

A' Vidám természetű Podá

1.) Sihalmok! Gyász Termető Kertek!
Mellyek búkus felettég: 's Lelket borzasztó Tanszerűség
Hol Flóra ádázott ült, hol barátságok legének,
Koncya táj, lepvén körüli lábai légedelnek,
2.) Ha eger agyok tortomona, régi bűn, meg-hitt karján
Szablatba áll az akoncom a' kedves hold fényében
' Kéhet izacyn a lelti mellem, 's fel-díszit pillanata,
Kardja integ a' felém, 's meg-vitit molygással,
3.) Melyek vögyén a' enkel ő e' tavasz' virágával,
Hajad azot Majmól szelől Borna helyem hajával,
Szalók kik letegezték, bányaikkal kedvesem
Jenek! jertek jeantsétek, E' lyánykát hol kerestem?

A' tannal hívta díges.
 M' ki cseme már valakaa
 M' ki hívta unalm' közzél
 Hol az on hív salkont, sítam!
 Hídd el minden unalmasról.
 A' díges: hív amolyan
 M' ki hívtat ki azot hírsálat
 Hogy c' fákkal van tráta
 Jéged jéte állívalat.
 A' tannal: el képeredett
 M' ki hívtat ki hallomát
 A' parápm, a' a' pender
 Gyatona viffa hangyosát
 Hálgyat ok fáj! ha! mi tréjelt
 Sítog a' gonga agoton

9. A' tannal hívott dígesösszege, a később elhagyott nyitó versszakkal (Debr. R. 1173: 12b) s töredékesen fennmaradt saját kezű tisztázata (MTAK. K 677: 54a)

A' tannal hívta díges.
 M' ki cseme már valakaa
 M' ki hívta unalm' közzél
 Hol az on hív salkont, sítam!
 Hídd el minden unalmasról.
 A' díges: hív amolyan
 M' ki hívtat ki azot hírsálat
 Hogy c' fákkal van tráta
 Jéged jéte állívalat.
 A' tannal: el képeredett
 M' ki hívtat ki hallomát
 A' parápm, a' a' pender
 Gyatona viffa hangyosát
 Hálgyat ok fáj! ha! mi tréjelt
 Sítog a' gonga agoton

9. A' tannal hívott dígesösszege, a később elhagyott nyitó versszakkal (Debr. R. 1173: 12b) s töredékesen fennmaradt saját kezű tisztázata (MTAK. K 677: 54a)

XXII
A' Farsang. Búcsúéj.
 "Két már a' Farsangon!
 Bón. Marjón, bön. Muljón,
 Nédre sódre, fánálán,
 Jét helyen itt mulatván,
 A' farsangot eljárat!
 Farsangot a' farsangon!
 "Két már a' Farsangon!
 Farsangot bön. Búcsúéj!
 A' farsangot vigjál,
 Búcsúéj a' farsangot,
 De a' farsangot a' farsangot,
 Farsangot bön. Búcsúéj!"

2412 48112
 4 6 15 16 4
 "Két már a' Farsangon!
 Bön. Marjón, bön. Muljón,
 Nédre sódre, fánálán,
 Jét helyen itt mulatván,
 A' farsangot eljárat!
 Farsangot a' farsangon!
 "Két már a' Farsangon!
 Farsangot bön. Búcsúéj!
 A' farsangot vigjál,
 Búcsúéj a' farsangot,
 De a' farsangot a' farsangot,
 Farsangot bön. Búcsúéj!"

VIOLETTA.

da Violetta
che in full è betta,
Apra il mattin novella,
Sì, non è cosa
Tua odiosa,
Tua leggenda, e bella?

È dolcemente,
che dolcemente
ella ne spira odori,
E n'empie il petto
Di tal diletto
col bel de' suoi colori.

Vaga roffeggia
Vaga biancheggia
Tra l'aura mattutina,
Bregio d'aprile
Va più garbata;
Ma che diviene al fine?

Chi, che in bruo' ora,
Come l'aroma
tunge da rosea viola,
Ecco languiva,
Ecco periva
La misera Viola.

277. Adelman

292. Szwedman.

A' lui Viola
Kis b. budola
Kgyepon a' fűp Reggel.
Kékes levelei
Keges kékeli
Kékes Delim nyíja i fel?

Ugy van-e, re-dre,
Kékes kék levelei
Kékes fűfűjén: illaga jó:
Kékes a' fűjén
Kékes a' nőt
Kékes meg. Dágya ő.

Kékes kék
Kékes kék
Kékes a' fűjén: Kék;
Kékes fűfűjén:
Kékes kék fűjén:
Kékes mire kel?

Ah, nem egy nappal
Kékes a' fűjén Reggel
Kékes a' fűjén meg ma,
Kékes a' fűjén meg ma,
Kékes a' fűjén meg ma,
Kékes a' fűjén meg ma.

13. Te is vagyok Irgya kirádom
 Szere, mert több hírem nékem.
 4. En yegyen szemeidet
 Jajogomig tisztelen.
 Sőt meg a mai világon is
 Buziok te lenni' viláms,
 Ott is nagyobb dicsőségem,
 Lenni' ellet meg az Egeren. —

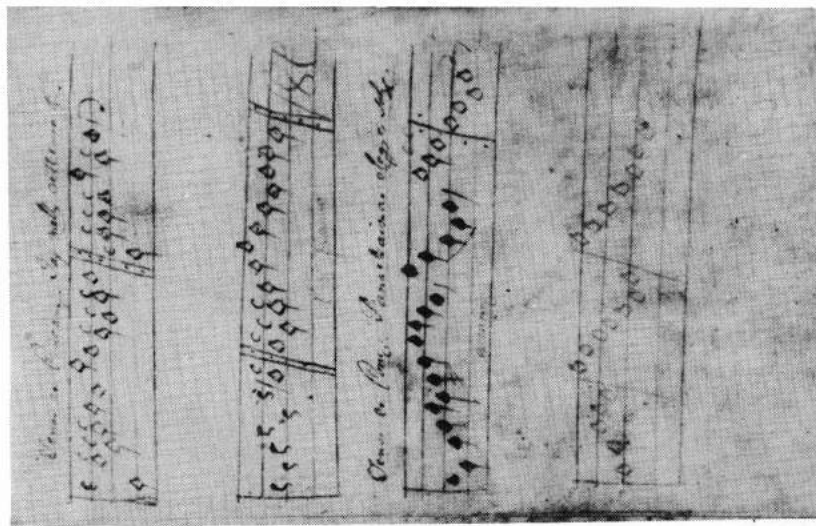
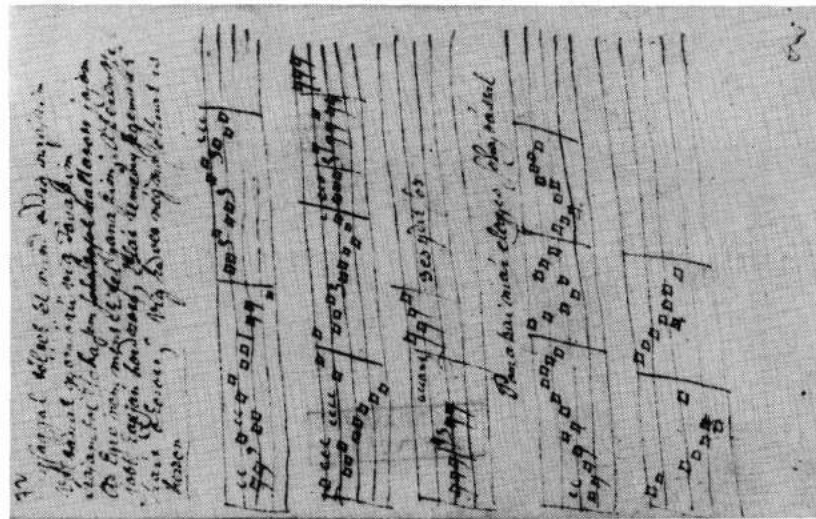
5. De id nyelk hi nem kellek,
 Tiszit hat más világon,
 De csakogyan beszélnemet
 Nem mutatam hiágon,
 Te hírad a' hit szerettem,
 Tiszt mindent meg értettem. —
 vgy.

6. A' Sütis: Cs. V. M. tal.
 Most ill az Iro hatam megitt
 Mily mikor dicsőztok,
 Elcsúszk bízul nam
 Mij csak lenem szókaszatok:
 2. Tan a' kis mesterejét
 Jajogomig tisztelen,

7. Te is vagyok Irgya kirádom
 Szere, mert több hírem nékem.
 4. En yegyen szemeidet
 Jajogomig tisztelen.
 Sőt meg a mai világon is
 Buziok te lenni' viláms,
 Ott is nagyobb dicsőségem,
 Lenni' ellet meg az Egeren. —

5. De id nyelk hi nem kellek,
 Tiszit hat más világon,
 De csakogyan beszélnemet
 Nem mutatam hiágon,
 Te hírad a' hit szerettem,
 Tiszt mindent meg értettem. —
 vgy.

6. A' Sütis: Cs. V. M. tal.
 Most ill az Iro hatam megitt
 Mily mikor dicsőztok,
 Elcsúszk bízul nam
 Mij csak lenem szókaszatok:
 2. Tan a' kis mesterejét
 Jajogomig tisztelen,

15. Az Eklóhoz [1.] egykorú dallama a Fejér—Gönty-énekeskönyvben (MTAK. RUI. 8r. 206/180: 72. l.)
s a Szentgyörgyi István-melodiariumban (MTAK. RUI. 8r. 124: 44b)

MUTATÓK

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 125, 128, 174, 182, 184, 203–204, 222, 491, 493, 593
 Ady Endre 282, 563, 576–577
 Aegyptius, Julius 146, 285, 298
 Aesopus 599, 603
 Ágoston János 298, 724
 Almási Sámuel 335, 467
 Alszegehy Zsolt 564, 594
 Alexandriai Szent Katalin 256
 Amadé László 309
 Anakreón 125, 145–146, 153, 284–285, 287–288, 290, 293–294, 298, 574, 705, 713
 András Sámuel 452
 Anonymus 178
 Antonius 239
 Anyos Pál 262, 495–496, 500, 576, 593–594, 628
 Áprily Lajos 443
 Aranka György 313, 728–730
 Arany János 131, 174–229, 279, 282, 309, 447, 455, 466, 523, 722–723
 Archimédész 318–319
 Archilochus (Arkilokos) 294–295
 Ariosto 145, 521, 654
 Aszalay János 678, 705

 Babits Mihály 720
 Bagno, Ludovico 559
 Baillet, Adrien 650
 Bajza József 141, 266, 272
 Balassa József 337
 Balassi Bálint 152, 264–266, 466, 494, 553, 586, 570, 582, 591, 647, 663
 Balde, Jacobus 347, 446, 448
 Baldi, Bernardino 603
 Balogh István 334
 Baltavári Jenő 597
 Bán Imre 125, 567
 Banier (Antoine abbé) 510–511
 Bánki 449
 Bánóczy József 177
 Barczafalvi Szabó Dávid 702
 Bárczay Pál 177
 Bárczi Géza 134
 Barcsa János 468
 Bárdos Lajos 270
 Barére de Vieusac 460
 Barla Szabó János 175, 298, 337, 443, 485, 584, 724
 Barna János 334
 Báróczy Sándor 531
 Baróti Dezső 229–230, 447, 449, 522, 529–532, 538, 559, 562
 Baróti Szabó Dávid 730
 Bartha Dénes 125, 132, 134, 722–723
 Bartalus István 282, 335, 466
 Batsányi János 593, 691, 730
 Batta István 697–699
 Bayer József 324–325, 443
 Bayle, Pierre 294
 Beck Pál 177
 Beke Albert 164–166
 Benda Kálmán 125, 231, 683
 Benkő Barnabás 720–721
 Benkovics Imre 271, 275, 513, 709
 Benkő András 278, 335, 467, 723
 Benkő József 531
 Benkő Loránd 134
 Beöthy Zsolt 446
 Berényi János 178
 Bernoulli, Daniel 318
 Bernoulli, Johann 318
 Berquin, Arnaud 281, 574, 576, 593
 Berzeviczy Gergely 231, 692
 Berzsenyi Dániel 484, 550, 561
 Bessenyei György 481–484, 489, 500, 691
 Bessenyei Sándor 265, 524–525

- Beza, Theodor 250, 252, 255
 Binder Jenő 555, 558–559, 561–562
 Bíró Ferenc 126, 513, 530
 Blumauer, Aloys 125, 139, 152–153, 173, 177, 183–184, 227–229, 240–241, 337–338, 340, 346–349, 440, 444–452, 455, 458, 461, 465–466
 Bodnár Zsigmond 126, 228, 333
 Boeckh, Joachim G. 448
 Boerhave, Hermann 500–501
 Boileau, Nicolas 650
 Bonefonius, Joannes Arvernus 247
 Borbély János 175, 343, 584
 Borzsák István 147, 505
 Brockes, Barthold Heinrich 494, 584
 Broughton, Thomas 506–507, 509
 Böhme, Jakob 467
 Budai Ézsás 698
 Bürger, August 140, 227–229, 269, 514, 520–521, 533, 538–539, 546, 568–570, 725, 731, 733
 Campe, Joachim Heinrich 541–542, 585, 698
 Casoni, Guido 145, 648
 Castiglione László 177
 Catullus 134, 140–141, 145, 153, 514, 520, 538, 596–597, 713, 718, 727
 Cervantes Saavedra, Miguel de 509
 Chiabrera, Gabriello 141, 145, 302, 618, 620–622, 658, 671
 Cicero 480
 Consentius, Ernest von 539
 Croce, Giulio Cesare 558–562
 Császár Elemér 126, 184, 229, 441, 446, 451, 468, 539, 546, 570, 576, 592, 616
 Csengery János 597
 Csipak Lajos 126, 718
 Csokonai József 471, 497, 500
 Csokonai Józsefné, özv. 263, 475, 682, 710
 Csűrös Ferenc 468
 Csűry Bálint 136
 Darvas Ferenc 701
 Dayka Gábor 529, 561, 648
 Debreczeni Attila 678
 Debreczeni Márton 468
 Debreczeni P. Dániel 127, 175, 260–261, 328, 343
 Deésy (Decsy) H. István 468
 Demjén János 177, 724
 Déryné Széppataki Róza 443
 Desbordes-Valmore, H. 533
 Devecseri Gábor 299, 448, 452–453
 Domby Márton 127, 140–141, 148–149, 256, 281, 311, 713, 726
 Domokos Lajos 183, 227, 233
 Dorogi-Ortutay Gyula 127, 594
 Döbrentei Gábor 443, 534
 Dugonics András 497, 500, 701–702, 720–721
 Eckhardt Sándor 591
 Écsy Ö. István 690
 Édes Gergely 285, 444, 730
 Edling, Wolfgang Anselm von 451
 Elek István 127, 277, 286, 292, 309, 324, 334, 501, 504, 547, 566, 605, 628, 636, 640, 688, 703, 714
 Engel (Köllő) Károly 341, 468–469
 Ennius, Quintus 504–505
 Erasmus (Rotterdamus) 473
 Erdélyi János 334
 d'Este, Ippolito 559
 Eschenburg, Johann Joachim 127–128, 141, 144–146, 165, 167, 288, 332, 453, 560, 599–600, 602, 604, 606, 618, 620, 623, 625, 627, 631, 639, 642, 648–649, 666
 Euklidész 318
 Euler, Leonhard 319
 Everaertes, Joannes Nicolai of Jan lásd Secundus Joannes
 Fabullus 597
 Faludi Ferenc 129, 153, 566, 616
 Farkas Károly 331
 Farkas Lajos (Losonci) 128, 159–160, 173, 298, 596, 725
 Fazekas Mihály 128, 265, 540–541, 584, 687
 Fejér János 280, 282

- Ferenc, I., osztrák császár 683, 687
 Ferenczi Zoltán 128, 139, 184, 228, 242, 276, 291, 315, 446–449, 497, 508, 521, 526, 536, 538–539, 549, 576, 621, 629, 664, 706, 713–714
 Fest Sándor 162
 Feuillade, Lucien de 579
 Fodor Gerzson 522
 Földi János 141, 146, 153, 263, 282, 284–285, 288, 291, 293, 296, 298, 474, 495–497, 500, 521, 533, 681–682, 685, 687–688, 705, 713, 729–730
 Földi Jánosné (Weszprémi Julian-na) 150–151, 291, 297, 521, 546, 549–550
 Földessy Gyula 128, 160, 163, 514, 520
 Frigyes Vilmos, II., porosz király 230–231, 239, 460
 Fürst Aladár 576, 591–592
 Gaál László 311, 733
 Galenus 500
 Gálos Rezső 616
 Gerencsér Ferenc 466
 Gesaner, Solomon 142, 145, 521, 528, 546, 576–577, 579, 585–586, 591–593, 616, 647, 676
 Gesztési Gyula 702–703
 Goethe, Johann Wolfgang 231, 285, 465
 Gorani, Giuseppe 682–683, 687
 Gózon Imre 175, 343–344, 567
 Göntzy István 280, 282
 Görömbei András 128, 712, 720
 Götz, Johann Nicolas 285, 299
 Grazioso, Basilio 603
 Guarini, Giambattista 144, 570, 572, 574, 648–650
 Gulyás Ferenc 448
 Gulyás József 128–129, 151, 156–157, 222, 234, 240, 266, 268, 262–263, 301–302, 321, 324–325, 337, 463, 475–477, 479–481, 484, 487–488, 491–492, 501, 503, 505, 560, 666, 682, 709, 713, 721, 727
 Gulyás Pál 128
 Guzmics Izidor 713
 Günther, Johann Christian 514, 520–521
 Gvadányi József 234, 239
 Gyenis Vilmos 579, 595
 Gyöngyösi János 154
 Gyöngyösi László 466, 522
 Győri József 130, 147, 149–150, 271, 282–283, 286, 290, 293, 295, 298, 463, 524, 548, 551, 553, 572, 575, 580, 671, 704–705, 711
 Győri Lajos 177, 298, 336, 567, 584, 599, 671, 724
 Győry Mihály 159, 336, 612, 614, 724
 Gyulai Ágost 131, 279, 280, 282, 722–723
 Gyulai Pál 445
 Gyujtó Sándor 468
 Hajdú László 177
 Hajdú Mihály 270
 Hajnóczy József 497, 683
 Háló Kovács József lásd Kovács József
 Haraszti Gyula 128, 184, 228–229, 277, 333, 441, 445–446, 451, 461–462, 464, 521, 680–681
 Harsányi István 128–129, 151, 156–157, 222, 256–257, 261–262, 301–302, 324–325, 337, 481, 484, 491, 576, 578, 593–594, 682, 714
 Hegyaljai Kiss Géza 621, 629, 654, 714
 Helmecezy Mihály 443
 Helvétius 529
 Henrik, IV., angol király 313
 Herder, Johann Gottfried 313, 729
 Hérodotosz 695
 Hervey, James 160, 162–163, 167–168, 494, 525, 528–530, 700–703, 705
 Hippokratész 500
 Hoffmann, Friedrich 500
 Holbach, Paul Henri 148, 530
 Holberg, Ludvig 463
 Hóman Bálint 129, 227, 233
 Homérosz 319, 340–341, 347, 443, 446, 448, 451, 504, 522
 Horatius 255, 294, 574, 596, 708, 713, 717, 720–721

Horea (Hora), Nicolae 174
 Horányi Mátyás 136
 Horváth Ádám (Pálóczi) 134, 140,
 143, 148, 152, 239, 269, 311—
 321, 324, 467, 472, 501, 530, 560,
 684—685, 689—690, 693—697,
 722
 Horváth Cyrill 697
 Horváth János 129, 241, 255,
 261—262, 269, 275, 308, 333,
 447, 466, 485, 507, 510, 554, 564,
 570, 582, 624, 658
 Horváth József 484
 Horváth Sándorné Borbély Mária
 449
 Hospinian, Rudolf 511
 Hunyadi Ferenc 454, 497

 Illei Takács Károly 497—498
 Illésy János 252—253, 263—264,
 280, 336—337
 Illésy Sándor 263
 Imre Sándor 129, 576, 591, 600,
 603, 620, 631, 634—635, 654, 663

 Jablonski, Paul-Ernest 510
 Jacquet-Droz, Henri-Louis 319
 Jacquet-Droz, Pierre 319
 Jakab Elek 681—682
 Jancsó Elemér 129, 729—730
 Janinet (rézmetsző) 313
 Jankovich Miklós 273
 Jékely Zoltán 443
 Jókai Mór 371
 Jókay József 584, 692
 Jones, William 583
 József, II., osztrák császár 139,
 183, 227, 230, 233, 459, 720—721
 Juhász Géza 127, 130, 146—148,
 150—152, 154, 157, 160, 165,
 169—170, 184, 229, 246, 249,
 252—253, 262, 264, 267, 275—
 276, 280, 282, 284—288, 290—291,
 293, 296—297, 299, 301—302,
 305, 311, 316—317, 324, 326—
 327, 334, 337—338, 447, 474,
 476—477, 492—494, 497, 514,
 520—521, 523, 525, 528, 532—
 536, 543, 545—546, 549—552,
 554—555, 564, 567—568, 573,
 577, 580—581, 586, 595—596,
 599, 602, 604, 607, 613—614,

617, 621, 625, 628—629, 636,
 639—640, 645, 648, 651—652,
 654, 659, 664, 666, 672, 676—677,
 691—692, 697, 699, 706, 710,
 712, 714, 721, 725, 727, 729
 Juhász Gyula 333
 Juhász Izabella 130
 Julow Viktor 125, 128, 130, 229,
 265, 318, 332, 447, 460, 529, 564,
 566—567, 595, 616, 708, 722

 Kabos Ede 298
 Kálvin János 255
 Kardos Albert 148, 682—684, 686,
 688, 721
 Kardos Tibor 560
 Kármán József 514, 542, 567, 730
 Károli Gáspár 125
 Károly-Agost szász-weimari her-
 ceg 231
 Károlyi József 150, 154
 Karsa Ferenc 177
 Kastner Jenő lásd Koltay-Kastner
 Jenő
 Kaszás Sándor 491
 Kazinczy Ferenc 129—130, 139—
 149, 153—154, 248, 263—264,
 266—272, 282, 284—288, 290,
 293, 296, 298—299, 312—321,
 324, 340, 349, 443—445, 451,
 466, 470—477, 483, 490, 496—
 497, 500, 502, 520—522, 525,
 533—536, 539, 542, 549, 551,
 560—561, 564, 568—569, 584,
 594, 596—597, 599, 602, 613,
 616, 620, 631, 637, 647, 656, 664,
 669—670, 675, 677, 680—688,
 693—695, 698—699, 701—705,
 708—709, 713, 719—720, 729—
 730
 Kecskeméthy Csapó Dániel (Ke-
 lemfoldy) 172, 174, 178, 182,
 184—187, 190, 199—200, 206,
 210, 213, 216—217, 220—223,
 225, 232—234, 236—239, 301,
 334, 341, 345—346, 352—355,
 390, 433, 435, 438—440, 658
 Kelemfoldy lásd Kecskeméthy Csa-
 pó Dániel
 Képes Géza 583
 Kerényi György 723
 Keresztély Ignác 178

Kéry László 128, 533
 Khám, Ferid 583
 Kinizsi Pál 462
 Kiskadácsi Simén János 177
 Kiss Imre 497
 Kiss János 140, 267, 269, 285, 288,
 313, 522, 568, 684, 698, 713, 725
 Kiss József 134, 722
 Kiss Lajos 241, 467
 Kiss Pál 131, 156–157, 169–170,
 257, 302, 324, 328, 711
 Klaniczay Tibor 136
 Kleist, Ewald Christian von 131,
 140, 148, 164, 209, 461, 470, 568,
 616
 Klenner Ferenc 131, 269, 302, 529,
 578, 594
 Koczogh Akos 436, 440, 447
 Kodály Zoltán 131, 279, 280, 282,
 563, 722–723
 Koecher, Johann Christoph 511
 Koháry Ferenc 262
 Kókay György 131, 314, 514, 524,
 696
 Kollmann, Franz 592
 Koltay-Kastner Jenő 296, 521, 564,
 572–574, 576, 593, 608–607,
 613, 648, 671
 Komáromi János 711
 Komoróczy Terka 259
 Konez József 468–469
 Kontz Benjamin 173, 341
 Kónyi János 235
 Korponai Sára 484
 Kovács (Háló) József 131, 141,
 152–153, 367, 472, 530
 Kovács Sándor Iván 265
 Kováts Ferenc 584
 Kováts József (a „rímkovács”) 159,
 302, 576, 594
 Kováts Sámuel 584
 Kováts Zsigmond 131
 Kozma Gergely 174
 Kölessey Ferenc 443–444
 Köllő Károly lásd Engel Károly
 Köpeczi Béla 128
 Kőszegi Rájniss József lásd Rájniss
 József
 Kun Szabó Sándor 533
 Laczkovics János 683
 Lafayette, Maria Joseph Paul 457

La Harpe 530
 Lajos, XVI., francia király 460
 Lakatos István 461
 Lalli, Giovanni Battista 449
 La Mettrie 501
 Landerer Mihály 496
 Langer János 335
 Lányi Viktor 335
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 318–
 319
 Lemene, Francesco di 141, 144,
 570, 625, 627–628, 631, 635,
 671
 Lengyel József 712
 Lepidus 239
 Lessing, Gotthold Ephraim 719
 Lipót, I., osztrák császár 183, 227,
 230, 233, 237, 239
 Lipót, II. osztrák császár 460
 Locke, John 318–320
 Loredano, Gian Francesco 449
 Lucretius, Titus Carus 319
 Ludwig, Arthur 448
 Lukač, Emil Boleslav 583
 Mácsai (Sándor) 723
 Madarassy Ferenc 585
 Madass (Sándor) 278
 Maday Gyula 131, 595
 Maffei, Scipioni 141, 146, 620, 654,
 656, 713
 Mailáth János 286
 Maratti, Faustina 637–638
 Marczali Henrik 131, 183, 227,
 230–232, 234, 237, 239–240
 Mária-Antoinette 231, 239, 457
 Mária Terézia 227, 229–230, 238,
 496, 500
 Marini, Giambattista 574, 650
 Márkus István 74
 Maróthy György 155
 Martinovics Ignác 683, 687
 Márton József 134, 298, 341,
 344–346, 349–356, 358–360,
 362, 364–368, 371, 373, 375,
 378–382, 385, 389, 391, 393,
 397–399, 402, 408–409, 411–
 413, 415–416, 418, 420, 422,
 424–425, 427, 433, 435–436,
 438–441, 443–444, 466–467,
 469, 704, 725
 Márton Pál (Rév-Komáromi) 180

- Mata János, id. 436, 447, 457, 459, 469
 Mata János, ifj. 469
 Mátray Lajos 540–541, 545
 Mátyási József 251, 720–721
 Menagius 650
 Menzini, Benedetto 145
 Mészöly Gedeon 507, 511, 721
 Metastasio, Pietro 141, 144–145, 149, 153, 550, 572–574, 593, 603, 606, 608, 610–611, 613, 616, 654, 666–669, 671–672, 674, 676, 728
 Mező István (Simai) 442
 Michaelis, Johann David 465–466
 Mikola István 320
 Milton, John 490, 524
 Mindszenti Sámuel 506–512, 699
 Moldován Gergely 468
 Molnár A. Ferenc 485
 Molnár Ágnes 132, 183, 227
 Molnár Albert 289
 Molnár Antal 132, 278, 299, 335, 466, 563, 722–723
 Molnár Pál 331
 Mórícz Zsigmond 485
 Muraközy Gyula 478, 488, 502
 Muretus, Marcus Antonius 247, 250
 Nagy Gábor 133, 173, 241–242, 244, 275–276, 279, 282, 300–301, 303, 313, 444, 453, 513, 519, 524–525, 543, 549, 575, 577–578, 580–581, 583–584, 587, 591, 682, 684–685
 Nagy Iván 180, 228, 721
 Nagy János 318
 Nagy József 724
 Nagy Sámuel 135, 140, 340, 474, 492, 494, 533, 541–543, 546, 576, 585, 591–592, 682–686, 688, 697–703, 705, 712, 714
 Nagy Sándor 133, 454, 541
 Nagy Zoltán 723
 Náthly Ferenc 273
 Nawroccki, Aleksander 583
 Négyessy László 265
 Németh László 447, 510
 Németh Nagy János 444
 Nepomuki Szent János 464
 Newton, Isaac 318
 Nyáry Bálint 260, 325, 487
 Octavianus 239
 Oláh Erzsai 733
 Oláh Gábor 134, 308, 447, 478, 488, 523, 529, 547, 574, 597, 707, 717–718
 O. Nagy Gábor (Otrokocsi) 132, 134, 171, 238, 241, 341, 442, 466, 594, 721, 724
 Onody Péter 724
 Oszipof 450
 Otrokocsi Nagy Gábor *lásd* O. Nagy Gábor
 Ovidius 156, 158, 227, 236, 244, 294, 308, 347, 480, 510, 572, 695
 Pais Dezső 129, 134, 136
 Pálffy Károly 470–473, 683, 701
 Pálóczi Horváth Ádám *lásd* Horváth Ádám
 Pántzél Dániel 521–522, 524, 528, 547, 611, 701
 Pászti Miklós 628
 Pásztor Endre 134, 520, 538, 713, 718, 727
 Pavesi *lásd* Targa
 Pázmándi Horváth Endre 450
 Péczeli József, id. 154, 160, 162–163, 166–167, 314, 470–474, 507, 509, 512, 525, 530–531, 699, 703, 705
 Peisner Flóra 134, 593
 Peibárt Pál 484
 Pelle Erzsébet 134, 281, 593
 Perlaky Gábor 507
 Petőfi Sándor 129, 318, 446, 582, 628
 Petrarca, Francesco 572
 Petronius, Arbiter 264–265
 Pfeifer Ferenc 134, 722
 P. Horváth Endre *lásd* Pázmándi Horváth Endre
 Picard, Bernard 511
 Pius, Augustin de 529
 Pintér Jenő 134, 229, 446–448
 Platon 318–319
 Plenck, Jacob Joseph 497
 Pólay Vilmos 228, 448–450, 455, 461, 465

- Polgár János 258
 Ponori Thewrewk Emil 125, 285, 288, 298—300
 Prónay László 533
 Propertius Sextus Aurelius 141
 Pukánszky Kádár Jolán 126, 134, 693
 Puky István 135, 246—247, 263—265, 474—477, 553—554, 585, 676—677, 708—710

 Racine, Jean-Baptiste 525, 528—529, 532
 Rácz Sámuel 495—498, 500—501, 699, 703
 Ráday Gedeon, id. 146, 153, 282, 285, 296, 298, 474
 Ráday Pál 502, 512
 Radovits Lajos 177
 Rájnics József (Kőszegi) 135, 285, 597—598
 Réti Hugó 135, 240, 333, 446, 465
 Révai Miklós 314, 616
 Roberti, Marchese 145, 599, 602—605
 Rollenhagen, Georg 448
 Rolli, Paolo 141, 144, 146, 550, 659—660, 663—664, 671
 Rousseau, Jean-Jacques 148
 Rubens, Pieter Pauwel 313
 Ruzicska, Paolo 673, 675
 Rypka, Jan 583

 Sander, Heinrich 135, 147, 474, 478, 492, 494, 524, 533, 540, 542, 684—685, 688, 697—703, 705
 Sándor István 135
 Sarkadi Nagy Zsigmond 133
 Sárközy Péter 147
 Sárosi Balint 560
 Sárvány József 724
 Sárvány Pál 172—174, 228, 602—603, 612—613
 Scaliger, Julius Caesar 472—473
 Scarron, Paul 449
 Schedius Lajos 502—503
 Schmidt, Bernhardus 598
 Sebestyén Gábor 485
 Sebestyén Gyula 173, 256, 280
 Secundus, Joannes (Julius) 145, 245—251, 253, 255—256

 Shakespeare, William 525, 529, 532—533
 Siegescu József 468
 Sienai Szent Katalin 456
 Simonyi János 711
 Simonyi Zsigmond 133
 Sinai Miklós 227
 Sinkó Ervin 135, 447, 529, 531, 566, 685
 Sonkoly István 135, 270, 303, 334—335, 467, 571, 723
 Sötér István 135, 318, 332, 477, 513
 Spech János 135, 722
 Staud Géza 135, 270
 Stiehler, Heinrich 494
 Stoll Béla 136, 174—175, 178, 252, 263, 271, 273, 282, 304, 343—344, 709, 711
 Sulzer, Johann Georg 470

 Szabó Pál 483—484
 Szabó Zoltán 561
 Szabolcsi Bence 132
 Szalkay Antal 139, 152, 177, 180, 183—184, 227, 241, 340, 346, 367, 449—450, 452, 458, 461—462, 465—466
 Szántó Dániel 342
 Szarvas Gábor 133
 Szauder József 129, 136, 148—149, 158—160, 162—171, 229—230, 265, 267, 314, 318, 328, 332, 346, 448, 450, 493—494, 501, 509, 524, 529, 531, 604, 611, 623, 625, 631, 636, 640, 648, 662, 664, 669—670, 672—675, 685, 698, 701, 705
 Széchényi Ferenc 309, 314, 696
 Széchy Károly 460
 Szegedy-Maszák Mihály 465, 720
 Székely György 227, 520, 539, 546, 569—570
 Székely Péter 442
 Szekfű Gyula 129, 227, 233
 Szemere Pál 560—561
 Szenci Molnár Albert 466, 494, 639
 Szentjóni Szabó László 136, 153, 333, 529
 Szentmarjay Ferenc 683
 Szentgyörgyi István 280, 282
 Szeőts István 156, 325—326

Szepessy Tibor 147
 Szerdahelyi György 533
 Szigligeti Ede 334
 Sziklay László 128
 Szikszay József 682–684, 686
 Szilády Áron 558
 Szilády Zoltán 484
 Szilágyi Ferenc 126, 136, 139,
 151–152, 155, 178, 227, 241,
 315, 321, 341, 344, 348, 386, 442,
 459, 465, 469, 475–476, 492,
 509, 511, 561, 658–659, 688,
 692–693, 733
 Szilágyi Gábor 733, 454
 Szilágyi Mihály 479, 488, 491
 Szilágyi Sámuel, id. 152, 479, 488 –
 490
 Szilágyi Sámuel, ifj. 479, 488–490
 Szily Kálmán 133
 Szinnyei József 133, 136, 229, 263,
 320, 471, 490, 500, 698, 703
 Szkárosi Horváth András 558, 560
 Szoboszlai Pap István 241
 Szócs Géza 136, 308
 Szőnyi Benjamin 5
 Szuromi Lajos 720
 Szűcs Sándor 483

 Tábori Kornél 585
 Takáts Gyula 229, 447
 Tar Károly 289
 Targa 604
 Tarnai Andor 129
 Tasso, Torquato 141, 144, 521, 531,
 574, 576, 591, 593, 616, 625, 651,
 653–654
 Tassoni, Alessandro 227
 Techert József lásd Tompa József
 Teleki Sámuel 682
 Terentius, Afer Publius 251
 Testi, Fulvio 618
 Thaly Lajos 277
 Thieghem, Paul van 162, 530
 Thomson, James 162, 593
 Thury Etele 137, 698
 Tiberius, Albius 141
 Toldy (Schedel) Ferenc 137, 141,
 148–149, 151, 156, 160–161,
 169, 172–173, 180, 182, 184,
 187–190, 194, 196–197, 202–
 203, 206–207, 221, 223, 226,
 242, 246–247, 249, 252–253,

256–257, 263, 266–267, 271 –
 272, 276, 280, 284, 293, 296,
 298–299, 301, 311, 313, 315 –
 318, 336–337, 342, 344–347,
 349, 351–354, 356, 360–363,
 367–368, 390, 401–402, 410,
 412–416, 418, 432, 435, 444,
 452–454, 460–461, 463, 472,
 476, 478, 480–482, 486–487,
 495, 500, 502–503, 506, 508,
 514, 522, 524–525, 532, 535,
 540–541, 543–544, 548–552,
 554–555, 567–568, 572–573,
 576–577, 580–581, 585–587,
 596, 602–603, 613–614, 617 –
 618, 621–622, 625, 628–630,
 634, 636–637, 640–641, 645 –
 646, 651, 659, 663–664, 666,
 671–672, 676, 679, 692, 697,
 699, 706, 708–709, 711–713,
 724–726
 Tolnai Vilmos 514, 524, 540
 Tompa (Techert) József 702–703
 Tóth Béla 481–484, 488, 505
 Tóth Dénes 270
 Tóth Ferenc 150
 Tóth István 271, 273, 277–278,
 280, 282, 303–304, 310, 334 –
 335, 344, 466, 722–723
 Tóth Mihály 342, 584–585
 Tóth-Pápay (Sámuel) 246, 248
 Tömöri Pál 298, 724
 Török János 172, 342, 346, 348,
 356, 364, 416
 Trencsényi Károly 594
 Tsépany István 594
 Tulp, Nicolas 691

 Ujfaluzy, Ch. E. de 583
 Uz, Johann Peter 285

 Váczy János 130, 148, 266, 681 –
 682
 Vajda Julianna 151, 291, 300, 711
 Vajthó László 132
 Vályi-Nagy Ferenc 443
 Vargha Balázs 126, 132, 134, 138,
 141, 146–147, 151–152, 160,
 163, 165, 171, 183–184, 229,
 234, 244, 246, 248–249, 266, 269,
 275–276, 286, 290, 296, 299,

- 311, 313–316, 333, 346, 440–
 442, 447, 452–453, 457, 459–
 461, 464–465, 472–473, 477–
 479, 482–484, 490, 503, 523,
 535–538, 542, 549, 552, 554,
 581, 586–587, 592, 596, 614,
 617, 625–626, 641, 652, 672,
 676–677, 710, 712, 714, 725,
 727, 730
 Varjas János 152–153, 314, 473,
 497, 682, 687–688
 Varró Mária (Illési Sándorné) 263
 Varró Sándor 486–487
 Vári-Szabó Sámuel 711
 Velleius, Paterculus 294
 Verdizotti 604
 Vergilius 128, 131, 308, 319, 367,
 443–445, 448, 451, 455, 479–
 480, 488, 500
 Verseggy Ferenc 299, 676, 730
 Versény György 446, 464, 468
 Viète, François 319
 Virág Benedek 561
 Voltaire, François-Marie 255, 314,
 471–473, 490, 509, 530, 701
 Vorák József 175, 343–344
 V. Szendrei Júlia 136, 163, 229,
 244, 265, 447, 561, 574, 579, 595,
 616
 Waldapfel József 138, 333–334,
 447, 457, 460–461, 529, 546, 582
 Waltherr László 598
 Wéber Simon Péter 320, 507
 Weissac, Christian 533
 Werbőczy István 236
 Wespérmi István 407, 550
 Wespérmi Julianna *lásd* Földi
 Jánosné
 Xenophon 522
 Young, Edward 494, 525, 528–
 531, 700–703, 705
 Zábrátzki, egri kanonok 233
 Zachariä, Justus Friedrich Wilhelm
 162
 Zalaibai Zeigmond 547, 595
 Zappi, Giovanni Battista 141, 144,
 570, 637–640, 642, 644–647,
 671
 Zechenter Antal 525, 532, 592
 Zilahi János 138, 164–166, 183,
 261, 341–342, 354, 367, 359,
 367, 369–370, 414, 440–441,
 540, 545–546, 575, 584, 606
 Zilai Sámuel 175, 343, 349
 Zrínyi Miklós 152, 265
 Z. Szabó Pirooska 484
 Zeigmond (Anjou) király 456
 Zeoldos Jenő 138, 168, 238–239,
 342, 680, 687

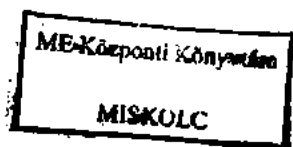
A II. KÖTET VERSEINEK BETÜRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló
jegyzetek lapszámát tünteti föl)

A' Babérvessző	102	651
A' búkkal küszködő	22	275
A' Fársáng' Búcsúzó Szavai	77	553
A' félelmes Szerető	106	665
A' Feredés	86	584
A' háborús Zivatar	91	606
A' híves Estve	8	164
A' Jázminok	99	639
A' Kovátsi út	62	480
A' Legatus	62	486
A' madár a' szabadságban	90	602
A' mateka és a' sajt	90	598
A' megivott Ámor	26	297
A Méh és Ámor	101	647
A' Méz' méze	83	567
{A mezei gyönyörűségről}	63	491
A' patyolat	86	575
A' Postákba lakó Istenség [I.]	76	551
A' Reggelről	7	159
A' róza	96	626
A' Sütés	118	731
A' Szarándok	19	252
A' Szélvész	108	675
A' Szépek Szépe [I.]	70	513
A' szépség	95	624
A' szerelmes szemek	84	572
A' tanúnak hívott Liget	75	540
A' Tavaszhoz	116	704
A' Távollétel	93	617
A' távolról kínzó [I.]	76	548
A' Vateora. Fabullhoz	89	595
A' Versszépítő [I.]	23	283
A' Vig Poéta	7	166
A' vidám természetű poéta	71	523

A' Viola	94	620
Amint és Laura a' Fák között	93	612
[Aranka Györgyhöz]	118	728
Asztali dal	102	654
Az Anákreoni Verseik [I.]	24	292
Az Éj és a' Tsillagok	86	579
Az Ekhóhoz [I.]	23	279
Az Elmenetel	106	671
Az elragadt Szív	98	636
Az elragadtatott [érzékenységek]	79	563
Az emésztő tűz	25	295
Az én Életem	110	689
Az istenek osztózása	9	171
[Bár az Ég búsulva néz is...]	20	256
Butrachomyomachia vagy Békaegérhartz		
Blumauer módja szerint	33	340
Broughton Religiói Lexiconára	68	506
Édes Rabság	23	286
Egy kesergő magyar	22	270
Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek		
Töredéke	67	502
Egy szerelmes vitézhez	20	263
Egy Violához	26	300
Első Szerelemérzés [I.]	73	534
Epitaphium Marci	62	478
Eadeklő biztatás	24	289
[Estve jött a paranteolat...]	30	324
Felvidülés	21	266
Herkules és Ámor	19	245
Horváth Ádámhoz	27	311
Ifjúság s Szerelem	103	659
Igyunk	105	663
In Com[item] Pálffy	61	470
[Jaj hogy szenvedek...]	109	678
Jöszte Poétának	19	241
Miért ne innánk?	116	711
[Míg nálatok itt múlatok...]	9	169
Nagy Sámuel Sanderjére	113	697
[Nézd el...]	61	474
[Oh únalom! vad únalom...]	116	708
Pásztor szeretők	101	645
Rátz Sámuelhez	66	495

Seu: Laurus ági	63	482
Thais	19	248
Trocheus lábakon	109	680
Telikorgó Versei a' Trójai háborúról	32	335
Tunc etiam moreris?	61	472
Valedictoria cum bene precatione	62	487
Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia	117	724
Víg élet a' Parnasszuson	26	304

TARTALOM

(Az első számozslap a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl)

KÖLTEMÉNYEK (1791—1793)

88. A Vig Poëta	7	156
89. A' Reggelről	7	159
90. A' híves Estve	8	164
91. [Míg nálatok itt múlatok...]	9	169
92. Az istenek osztozása	9	171
93. Jöszte Poëtanak	19	241
94. Herkules és Ámor	19	245
95. Thais	19	248
96. A' Szarándok	19	252
97. [Bár az Ég búsulva néz is...]	20	256
98. Egy szerelmes vitézhez	20	263
99. Felvidülés	21	266
100. Egy kesergő magyar	22	270
101. A' búkkal küszködő	22	275
102. Az Ekhóhoz [I.]	23	279
103. A' Verszépítő [L.]	23	283
104. Édes Rabság	23	286
105. Esdeklő biztatás	24	289
106. Az Anákreoni Versek [I.]	24	292
107. Az emésztő tűz	25	295
108. A' megivott Ámor	26	297
109. Egy Violához	26	300
110. Vig élet a' Parnasszuson	26	304
111. Horváth Ádámhoz	27	311
112. [Estve jött a parantsolat...]	30	324
113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról	32	335
114. Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerint	33	340
115. In Com[item] Pálffy	61	470
116. Tunc etiam moreris?	61	472
117. [Nézd el...]	61	474
118. Epitaphium Marci	62	478

119. A' Kovátsai út	62	480
120. A' Legatus	62	485
121. Valedictoria cum bene precatione	62	487
122. Seu: Laurus ági	63	489
123. [A mezei gyönyörűségről]	63	491
124. Rátz Sámuelhez	66	495
125. Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke	67	502
126. Broughton Religiói Lexiconára	68	506
127. A' Szépek Szépe [I.]	70	513
128. A' vidám természetű poéta	71	523
129. Első Szerelemérzés [I.]	73	534
130. A' tanúnak hívott Liget	75	540
131. A' távolról kínzó [I.]	76	548
132. A' Poétákba' lakó Istenség [I.]	76	551
133. A' Fársáng' Búcsúzó Szavai	77	553
134. Az elragadtatott [érzékenységek]	79	563
135. A' Méz' méze	83	567
136. A' szerelmes szemek	84	572
137. A' patyolat	85	575
138. Az Éj és a' Taillagok [I.]	86	579
139. A' Feredés	86	584
140. A' Vatsora. Fabullhoz	89	595
141. A' matska és a' sajt	90	598
142. A' madár a' szabadságban	90	602
143. A' háborús Zivatar	91	606
144. Amint és Laura a' Fák között	93	612
145. A' Távollétel	93	617
146. A' Viola	94	620
147. A' szépség	95	624
148. A' rózsza	96	628
149. Az elragadt Szív	98	636
150. A' Jázminok	99	639
151. Pásztor szeretők	101	645
152. A Méh és Ámor	101	647
153. A' Babérvessző	102	651
154. Asztali dal	102	654
155. Ifjúság s Szerelem	103	659
156. Igyunk	105	663
157. A' félelmes Szerető	106	665
158. Az Elmenetel	106	671
159. A' Szélvész	108	675

160. [Jaj hogy szenvedek...]	109	678
161. Trocheus lábakon	109	680
162. Az én Életem	110	689
163. Nagy Sámuel Sanderjére	113	697
164. A' Tavaszhoz	115	704
165. [Oh únalom! vad únalom...]	118	708
166. Miért ne innánk?	116	711
167. Ván, vén, vagy Az üstökös Eloquentia	117	724
168. [Aranka Györgyhöz]	118	728
169. A' Sütés	118	731

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék	125
Csokonai költői pályakezdése (1791–1793)	139
Kötetünk versanyaga	142
Kötetünk időrendje	147
Az 1791–1793-i versek formai kérdései	152
Az 1791–1793-i versek dallamai	154
Csokonai-szövegeink helyesírása	155
Jegyzetek a versekhez	156

MELLÉKLETEK (A 736. és a 737. oldal között)

MUTATÓK

Névmutató	737
A II. kötet verseinek betűrendes mutatója	747

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

A szerkesztésért felelős: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Gábor Péter

A borító- és a kötéstervezés Somlai Vilma munkája

Terjedelem: 47,25 (A/6) iv + 18 oldal melléklet

68.14850 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest — Feltétel: vastag, kemény nyomat

relmi dalköltészete, bordalai — pedig a magyar dalhagyománynak a mentorának, Kazinczynek és az akkor megízlelt olasz nyelvnek és költészetnek hatására alakul. Kazinczy 1792-ben már azzal biztatta, hogy fűveszi verseit a *Heliconi virágok* című gyűjteményébe, s ez arra ösztönözte a debreceni diákköltőt, hogy egy kis lírai kötetet állítson össze műveiből. Ennek, első sajtó tervezésű lírai kötetének tisztázata is ránk maradt, *A' vidám természetű poltu* nyitányával s *Az én Életem* című nagy filozofikus záróverssel, amely mindeddig ismeretlen volt a kutatás s a közönség előtt: itt jelenik meg először a mű fölfelozójának — a kötet sajtó alá rendezőjének — részletes tárgyi, életrajzi magyarázataival.

A Költemények szerkesztés alatt levő 3. kötete a költő 1794—1796-ban írt, csaknem száz versét tartalmazza, köztük olyan nagy bölcselő költeményeket, mint *Az Este*, *Az Álom*, a *Konstantinápoly* s *A' Milton' Elvesztett Paradisomáról* — amely szintén itt jelenik meg majd először kötetben, a hitelességét bizonyító részletes jegyzetekkel és magyarázatokkal.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Ára: 180,— Ft